Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

OSMANLI – RUS İLİŞKİLERİNDE N.P. İGNATYEV DÖNEMİ VE RUSYA'NIN OSMANLI SİYASETİ (1864-1877)

Özhan KAPICI

Doktora Tezi

Ankara, 2013

OSMANLI – RUS İLİŞKİLERİNDE N.P. İGNATYEV DÖNEMİ VE RUSYA'NIN OSMANLI SİYASETİ (1864-1877)

Özhan Kapıcı

Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2013

KABUL VE ONAY

Özhan KAPICI tarafından hazırlanan "Osmanlı-Rus İlişkilerinde N.P.İgnatyev Dönemi ve Rusya'nın Osmanlı Siyaseti (1864-1877)" başlıklı bu çalışma, 23.07.2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ (Başkan)

Prof. Dr. Mehmet ÖZDEN (Danışman)

Prof. Dr. Çağrı ERHAN

Doç. Dr. Saime Selenga GÖKGÖZ

Yrd. Doç Dr. Selim ASLANTAŞ

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf ÇELİK
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

■ Tezimin/Raporumun 3 (Üç) yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

26/ 08 / 2013

Özhan KAPICI

ÖZET

KAPICI, Özhan. *Osmanlı-Rus İlişkilerinde N.P.İgnatyev Dönemi ve Rusya'nın Osmanlı Siyaseti (1864-1877),* Doktora Tezi, Ankara, 2013.

Nikolay Pavloviç İgnatyev (1832-1908), XIX. yüzyıl Omsalı-Rus ilişkilerinin en önemli figürlerinden birisidir. Bu tez çalışmasında İgnatyev'in 1864-1877 yılları arasında İstanbul'daki diplomatik faaliyetleri ele alınmıştır. İgnatyev 1861'de Sultan Abdülaziz'in tahta çıkışını tebrik için özel bir görevle İstanbul'a gelmiştir ve dönüşünde Asya Dairesi Müdürü olarak atanmıştır. Bundan böyle İgnatyev'in diplomasi kariyeri Şark meselesine eklemlenmiştir. 1864'den 1867'ye kadar *minister* olarak İstanbul'da görevlendirilen İgnatyev, 1867'den büyükelçi olarak atanmıştır. Tez çalışmasında dönemin arşiv kaynakları, hatıralar ve ilgili literatür değerlendirilmiş, problematik meselelere göre başlıklar tasnif edilmiştir. Bu çerçevede Romanya meselesi, Girit isyanı, Paris Antlaşmasının Londra'da 1871'de yeniden düzenlenmesi, Bulgar meselesi, Kutsal Topraklar meselesi, 1870'ten sonra İstanbul'un siyasetinde Rus nüfûzu meselesi, 1875-1877 Balkan krizi gibi konular, İgnatyev'in diplomatik faaliyetleri merkezinde yeniden değerlendirilmiştir. Balkan krizi ile birlikte İgnatyev, Panslavizmin önde gelen bir müdafii olarak uluslararası bir şöhret kazanmıştır. İgnatyev'in İstanbul'daki nüfûzunun bu dönemde zirveye ulaştığı iddia edilir. İgnatyev hakkında Türk ve Batı tarih yazımında hâkim olan önyargılardan mümkün olduğunca kaçınılmıştır. Kırım Harbi sonrasında Osmanlı-Rus ilişkilerinin en önemli konularını Paris Antlaşması'nın tadili ve Balkan Yarımadası'nın siyasî geleceği oluşturmaktadır. İgnatyev, bu meselelerle ilgilenirken geniş ve tecrübeli bir Rus diplomasi ağından faydalanmıştır. Bu bakımdan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rus diplomatik ağı da bu tezin konularından birisidir. Rus hariciyesi içerisindeki siyasî ve şahsî çekişmeler ile dış politika konusundaki görüş farklılıkları da bu bağlamda işlenen konuları oluşturur. Özellikle Rusya'nın Asya'da izlemesi gereken politika konusundaki görüş ayrılıkları, İgnatyev ile Hariciye Nazırı Gorçakov arasında adeta şahsî bir

rekabete dönüşmüştür. Bu noktada Panslavizmin Rus dış politikasındaki yerinin tartışmalı olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İgnatyev, Gorçakov, Âli Paşa, Midhat Paşa, Mahmud Nedim Paşa, Elliot, Rusya, Osmanlı, Balkanlar, Panslavizm.

ABSTRACT

KAPICI, Özhan. *The Era of Ignat'ev in Ottoman-Russian Relations and Russian Foreing Policy Concerning the Ottoman Empire (1864-1877),* Ph.D. Thesis, Ankara, 2013.

Nicholas Pavlovich Ignat'ev (1832-1908) was one of the most crucial figures in the Ottoman-Russian relations in the 19th century. In this thesis we aim to focus on diplomatic activies of Ignat'ev in İstanbul from 1864 to 1877. He was appointed in 1861 to İstanbul with the official mission to congratulate Sultan Abdulaziz's accession and returned to head the Asiatic Department in the Russian Ministry of Foreign Affairs for three years. Ignat'ev's diplomatic career was linked for solution of the Eastern Question hereafter. He was appointed to the Russian legation in Istanbul in 1864 and 1867 he raised to ambassador. It was evaluated archival materials, recollections and the relevant studies in thesis and classified the content of the study in accordance with the problematic points. In this framework we focus on the question of the Principalities, Cretan uprising, modification of the Paris Treaty with regard to military neutralization of the Black Sea, question of the Bulgarian exarchate and the Holy Land, Russian influence in İstanbul after 1870 and the Balkan crisis of 1875-1877. By the time that Balkan crisis, Ignat'ev acquired an international reputation as the prominent champion of Panslavism. It is argued that the influence of Ignat'ev was at peak in this period. It is avoided in the thesis prejudices that predominated the historiography of Turkish and Western. Future of Balkans and the modification of Paris Treaty were the most crucial issues in the Ottoman-Russian relations after the Crimean War. Ignat'ev was supported during his mission by broad and experienced Russian diplomatic network in the Ottoman Empire. Russian diplomatic network also is a subject of the thesis. Political and factional rivalries and dissidences on the eastern question in the Russian Ministry of Foreign Affairs were also discussed in this context. Splits in opinion of Russian diplomats on the Russian policy towards

Asia were personalized in Ignat'ev and Gorchakov and grew into a rivalry between them.

Key Words: İgnat'ev, Gorchakov, Aali Pasha, Midhat Pasha, Mahmud Nedim Pasha, Elliot, Russia, Ottoman Empire, Balkans, Panslavizm.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY i
BİLDİRİM ii
ÖZET iii
ABSTRACT v
İÇİNDEKİLER vii
KISALTMALAR ix
ÖNSÖZ x
GİRİŞ 1
DİPLOMASİ *POST BELLUM:* 93 HARBİ VE AYASTEFANOS ANTLAŞMASINA DÂİR BİR GİRİŞ 1
KAYNAKLAR ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME 13
1.BÖLÜM 19
ST.PETERSBURG'DAN İSTANBUL'A 19
İGNATİYEV'İN DİPLOMASİ KARİYERİ: ÖN BİLGİLER 19
2.BÖLÜM 75
İGNATYEV'İN İSTANBUL ELÇİLİĞİNE TAYİNİ (1864) 75
2.1. İGNATYEV'İN İSTANBUL'A TAYİNİ VE RUSYA'NIN 'ŞARK MESELESİ' . 75
2.2. BÜYÜKDERE VE PERA: DERSAADET'DEKİ RUS SEFARETİ VE BÂBIÂLİ'DE RUS KONSOLOSLUKLAR 106
3.BÖLÜM 130
1856 PARİS DÜZENİNİN İLGÂSI VE İGNATYEV'İN SEFARETİNİN İLK SAFHASI (1864-1871) 130
3.1. ŞARK MESELESİNİN BİR LABORATUVARI: OSMANLI-RUS İLİŞKİLERİNDE EFLÂK-BOĞDAN MESELESİ (1864-1866) 130
3.2. GİRİT İSYANINDAN MISIR MESELESİNE RUS YERALTI DİPLOMASİSİ: İGNATYEV VERSUS ÂLÎ PAŞA (1866-1870) 176
3.3. 1871 LONDRA KONFERASINA GİDEN YOL: *DÉMARCHE* VE TAHLÎLİ 262
4.BÖLÜM 300
YAKIN ŞARK'TA RUS-ORTODOKS NÜFÛZUNUN TESİSİ VE İGNATYEV SİYASETİ 300

4.1. *DIVIDE ET İMPERA:* BÂBIÂLİ, BULGAR EKSARHLIĞI VE İGNATYEV DİPLOMASİSİ 300
4.2. KUDÜS'TEKİ MOSKOVA VEYA KUTSAL TOPRAKLARDA RUSLAR: RAHİP ANTONİN KAPUSTİN VE GENERAL İGNATYEV 354
5.BÖLÜM 370
BALKAN KRİZİNDE İGNATYEV (1875-1877) 370
5.1.DERSAADET'TE *PERSONA GRATA* VEYA *PERSONA NON-GRATA*: BÂBIÂLİ'NİN SİYASET SAHNESİNDE BİR RUS 370
5.2. 1875 BOSNA VE HERSEK İSYANINDAN 1876 BULGAR AJİTASYONUNA: PANSLAVİZM HAYALETİ VE İGNATYEV DİPLOMASİSİ . 416
5.3. OSMANLI-SIRP-KARADAĞ SAVAŞINDAN TERSANE KONFERANSINA DİPLOMASİ *ANTE BELLUM* 504
SONUÇ 547
KAYNAKÇA 552
ÖZGEÇMİŞ 599

KISALTMALAR

AVPRİ – Arhiv Vneşney Politiki Rossiyskoy İmperiy

bkz.- Bakınız

BL.AM - British Library, Archives and Manuscript Collections

BOA – Başbakanlık Osmanlı Arşivi

d.- delo

f.- fond

FO- Foreing Office

GARF- Gosıdarstvenniy Arhiv Rossiyskoy Federatsii

MİD- Ministerstvo İnostrannıh Del

NA- The National Archives

op.- opis

RGİA- Rossiykiy Gosudarstvenniy İstoriçeskiy Arhiv

RGVİA- Rossiysiy Gosudarstvenniy Voenno-İstoriçeskiy Arhiv

RGAVMF- Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Voyenno-Morskogo Flota

RNB, RO- Rossiyskaya Natisonalnaya Biblioteka, Rukopisniy Otdel

vd. ve devamı

ÖNSÖZ

Kanada Liberal Partisi eski başkanı, tarihçi, düşünür, siyaset bilimci, akademisyen Michael İgnatieff, 1917 Rus Devriminden sonra ailesinin başından geçenleri *The Russian Album* adlı eserinde anlatır. İgnatyev ailesinin fertleri, 1917'den sonra milyonlarca Beyaz Rus muhacirden yalnızca birkaçını oluşturmaktaydı. *The Russian Album*'u okuyunca Petrograd'dan Kafkasya'ya, İstanbul'dan Avrupa'ya, Kuzey Amerika'ya uzanan trajik bir tarihin panoraması okuyucunun muhayyilesinde belirir. Ailenin bir kısmı İstanbul'a, bir kısmı Avrupa'ya bir kısmı Kuzey Avrupa'ya gider. Michael Ignatieff, bugün hapishanenin tarihinden İskoç Aydınlanmasına, milliyetçilikten insan haklarına kadar onlarca farklı konuda akademik ve entelektüel yazılarıyla tanınmakta, Toronto Üniversitesi'nde bu konularda dersler vermektedir. Michael Ignatieff'in babası George Ignatieff, Sovyet döneminde Nikita Hruşçov'un *Graf* yani *Kont* diye hitap ettiği Kanadalı bir diplomattı. Hruşçov bir defasında onu, Amerika'nın uydularının çıkarlarına çalışmak yerine vatanına yani Rusya'ya dönmeye, Rusya'ya hizmet etmeye davet etti; ancak Hruşçov'un teklifi olumlu karşılık bulmadı. İroni ile mazi, her toplumun tarihinde birbirleriyle flört ederler; ancak Rusya toplumu, ironiyi tarihine mâl eder, bu ironik tarihini coğrafyadan coğrafyaya taşır. Sovyet kamuoyunca 'Batı emperyalizmine' hizmet ettiği ileri sürülen yüzbinlerce muhacir ve mülteci Rus ailesinden birisi olan bu ailenin en meşhur ferdi, çok değil yüzyıl başında 'Batı düşmanlığı' ile bilinen, liberalizmden nefret eden muhafazakâr bir 'Rus milliyetçisiydi.' Rusya'nın dört bir yana savurduğu bu ailenin bir ferdinin siyasî hayatından bir kesit, bu doktora tezinin konusunu oluşturur.

Tez, Osmanlı-Rus ilişkilerinde tartışmalı bir isim olan Nikolay Pavloviç İgnatyev'in İstanbul'da geçirdiği yaklaşık on üç senelik elçiliğine odaklanmaktadır. İgnatyev, İstanbul'da 1864-1877 yılları arasında Rusya İmparatorluğu elçisi olarak görev yaptı. Tezin Giriş kısmında hayatının 1878 sonrasına ait kısmına yer verildi yani Ayastefanos Antlaşması'ndan sonraki siyasî hayatından fragmanlar verildi ve kaynaklar ana hatlarıyla tanıtıldı. Daha

sonra tarihte geriye sarıldı ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşına giden yolun ana hatları çizilmeye çalışıldı. Birinci bölüm, İgnatyev'in İstanbul'a tayin edilene kadar icra ettiği görevler hakkında genel bir tasvire ayrıldı. İkinci bölümden itibaren tezin ana konusu başlamaktadır ve en azından temelde kronolojik bir sıra izlenmeye çalışılmaktadır. Tezin kapsamı İgnatyev'in İstanbul'dan ayrıldığı Şubat 1877 ile sınırlandırıldı. Savaş dönemi ve Ayastefanos Antlaşması, tezin kapsamı dışında bırakıldı. Diğer yandan İgnatyev'in elçiliği sırasındaki faaliyetlerinin tamamı teze dâhil edilmedi. Bazı problematik konular, süre ve imkânlar göz önünde bulundurularak devre dışı bırakıldı. Bu konuların dışarıda bırakılmasının nedenlerinden birisi tezin konusunu oluşturan dönemin oldukça karmaşık ve siyasî tarih açısından uzun bir dönem olmasıdır. Bir başka nedeni ise Rusya arşivlerinin, özellikle *AVPRİ*'nin çalışma şartlarının oldukça ilkel olmasıdır. *GARF* araştırmacılara nispeten daha iyi çalışma olanakları sunsa da Rus arşivlerindeki yapısal problemlerinden payına düşeni almıştır. Dolayısıyla henüz çalışmanın başındayken tespit edilen bazı problematiklerle alakalı konular, dışarıda bırakılmış, 1864-1877 yılları arasında İgnatyev'i merkeze almak suretiyle Osmanlı-Rus ilişkilerinin ana problemleri üzerinde durulmuştur.

Plehanov, *Tarihte Bireyin Rolü* isimli meşhur makalesinde, büyük insanların tarihte oynadıkları rolü incelerken her zaman bir göz yanılmasının kurbanı olduğumuzu vurgular; "Napoléon'u öne çıkartan ve destekleyen toplumsal gücü Napoléon'a atfettiğimiz için onun kişisel gücü bize, olduğundan çok daha büyükmüş gibi görünür. Napoléon'un gücü bize, benzer öteki güçler gizil durumdan gerçeğe çıkmadıkları için, oldukça benzersiz gelir. Ve 'eğer Napoléon olmasaydı ne olurdu?' diye sorulduğunda düş gücümüz şaşırır ve bize, o olmadan gücünün ve nüfûzunun dayandığı toplumsal hareket de olmazmış gibi gelir." Plehanov'a göre tarihte önder bireyler, tarihsel olayların tikel yanlarını belirlerler ve rastlantı unsuru da bu hadiselerin akışı sırasında daima belli bir rol oynar (Plehanov, 1982, s.42, 46). Bununla birlikte kişisel unsurları da görmezden gelinemez belirleyiciler olarak görmek gerekir. Özellikle İgnatyev gibi kişisel özelliklerini siyasî ve diplomatik kariyerine yansıtan birisi için tarihsel inisiyatif, sıradan tarihsel şahsiyetlere göre daha

fazla karşımıza çıkan bir olgudur. Bununla birlikte XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı-Rus ilişkilerini İgnatyev aktörüne indirgemek, kusurlu bir yaklaşım olur. Nitekim belki de Yahya Kemal'in veciz bir şekilde ifade ettiği üzere 1800'den sonra Osmanlı İmparatorluğu'nu "yalnız coğrafyanın halledilmez bir muammâ oluşu tutmuştur" (Yahya Kemal, 1991, s.9) ve Osmanlı-Rus ilişkilerini, özellikle XIX. yüzyıl bağlamında bu açıdan görmek gerekir. Bu yaklaşım, belki de klasik Oryantalizm paradigmasının başlıca argümanlarından birisini tekrar etmek olarak görülebilir; ancak artık tamamen pejoratif bir mânâ kazanan Oryantalist söylemin işine yarayacağı gerekçesiyle Osmanlı siyasî tarihçiliğinin hâlâ temel problemlerinden birisi olarak ortada duran ve Yahya Kemal'in rafine bir şekilde ifade ettiği bu problematiği yok saymak yerine tartışmak gerekir.

1820'lerden itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış meselelerini birbirinden ayırmak neredeyse imkânsız hâle gelmişti ve bu girift vaziyet, XIX. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında araştırmacıların önüne, birbiriyle ilişkili "Şark meseleleri laboratuarları" sunar. Bu tez çalışması boyunca yazarın idrak ettiği en büyük sorunlardan birisi, bir siyasî tarihçinin vurguladığı üzere Osmanlı siyasî tarihçiliğinin yükselemeden düşüşünün Türk tarihçiliğinde yarattığı büyük noksanlıklardır (Çetinsaya, 2003, ss.7-16). Bu çalışmanın konusunu ve muhtevasını oluşturan zaman dilimine ilişkin başlıklardan birkaç tanesi dışında Türk tarihçiliğinde son yıllarda doyurucu çalışmaların yapılmamış olması, yazarının hata payını arttırmıştır. Türk tarih yazımında Romanya meselesi, 1871 Londra Antlaşması, Rum-Bulgar kilise meselesi, Polonyalı mülteciler, 1860 ve 1870'lerde Balkanlardaki sosyo-politik ve ideolojik hareketler, Kutsal Topraklardaki emperyal mücadeleler gibi birçoğu bu tezin başlıklarını oluşturan bazı meselelere ilişkin doyurucu çalışmaların olmaması, bu konularla alakalı olarak Osmanlı hariciye ve siyasî evrakının tam anlamıyla tüketircesine çalışmaların yapılmamış olması, bu alanda çalışacak tarihçi adaylarını yabancı literatüre mahkûm bırakmaktadır. Girit isyanı, Mısır meselesi gibi konularda son yıllarda yapılan çalışmalar bu bakımdan önemli görülmektedir. 1864-1877 arasında Osmanlı-Rus ilişkileri İgnatyev aktörüne indirgenemeyeceği gibi, XIX. yüzyıl Osmanlı-Rus ilişkileri de yalnızca bu iki ülkenin birbirleriyle münhâsır

değildir. Bütün bunlar göz önüne alındığında tezin bir kısmı 1860 ve 1870'lerde Osmanlı-Rus ilişkilerinin farklı dinamiklerini ve aktörlerini tasvir etmeğe ayrıldığı görülecektir.

Diğer yandan çok değil birkaç yıl öncesine kadar ulaşılması için Avrupa veya Amerika'nın büyük kütüphanelerine gidilmesi gereken kaynakların archive.org başta olmak üzere belli başlı dijital kütüphanelerine dijital kopyalarının aktarılmış olması, Türkiye gibi dünyada kütüphanecilik konusunda zayıf olan ülkelerdeki araştırmacıların olanaklarını arttırmış ve hatta bu 'ikinci tipografik devrim', dünya entelektüel hayatının periferisinde kalmış ülkelerdeki araştırmacıların önüne zengin olanaklar sermesine karşın kaynak çeşitliliğini kısa bir süre önce tahayyül edilemeyecek ölçüde arttırarak araştırmacıların işlerini daha da güçleştirmiştir. Bu çalışma da bundan bağımsız değildir.

Bu tez çalışması boyunca Tez İzleme Kurulunda yer alan Danışmanım Prof.Dr.Mehmet Özden, üyeler Prof.Dr. Mustafa Yılmaz ve Doç.Dr. Hakan Kırımlı, önerileriyle tezin gelişimine katkıda bulundular, kendilerine müteşekkirim. Ayrıca Prof.Dr. Mustafa Yılmaz Rusya'ya gidebilmemi teşvik edip gereken her türlü kolaylığı sağladı. Rusya tarihi ile ilgili ilk ciddî tedrisatı birçok arkadaşım gibi ben de Doç.Dr.Hakan Kırımlı'ya borçluyum. Doç.Dr. Fatih Yeşil, tarihçilik mesleğimin çıraklık evresinde ve 14 senelik talebeliğim boyunca üzerimde emeği olan hocaların başında gelir; bu tez çalışması boyunca manevî ve ilmî cömertliğini esirgemedi. Kıymetli ve özgün fikirleri yanında tezin okunmasına harcadığı mesai ile Doç.Dr. Saime Selenga Gökgöz'ün bu tezin şekillenmesine verdiği emeği burada zikretmem gerekir. Osmanlı siyasî tarihini Türkiye'de Avrupa kaynakları ve Osmanlı kaynaklarıyla mukayeseli çalışan ve bu kaynakları Türk tarihçiliğine kazandıran Osmanlı siyasî tarihçiliğinin duayeni Sinan Kuneralp, engin ve derin bilgileriyle ufkumu açmakla kalmadı, aynı zamanda ulaşamadığım, bilmediğim veya bulamadığım birçok kaynağı da hızlı bir biçimde benimle paylaşma cömertliğinde bulundu. Tez planının şekillenmesinde bana verdiği özgün fikirleriyle Sinan Kuneralp, tezi Tanzimat'ın ikinci yarısında İstanbul'daki siyasî ve diplomatik hayatın genel tablosu içerisine

yerleştirebilmeme ilham veren kişidir. Prof.Dr. Mustafa Yılmaz ve Prof.Dr. Adnan Sofuoğlu, bu çalışmayı yaptığım süre zarfında Araştırma Görevlisi olarak çalıştığım H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü'nü yaptılar. Aynı şekilde bu süre zarfında Doç.Dr. Derviş Kılınçkaya ve Doç.Dr. Seyfi Yıldırım, Müdür Yardımcılığı görevini yürüttüler. Enstitü yönetiminin tez çalışmam boyunca sağladığı kolaylıkları unutmam mümkün değil. Usta-çırak ilişkisinin akademik hayatın özü olduğu gerçeğinden hareketle, hocalarından gördükleri manevî destek ve cömertliği, bizlerden esirgemediler. Lisanstan beri talebesi olduğum Prof.Dr. Mehmet Öz, bu çalışmanın hazırlandığı sürenin büyük bir bölümünde H.Ü. Tarih Bölümü Başkanıydı. Bölüm öğrencilerinin önünü açan ve açmaya devam eden Prof.Dr. Mehmet Öz'ün kılavuzluğu her zaman önemliydi. Prof.Dr. Yunus Koç, 2008'de henüz tez konusu aradığım günlerde, bu konu hakkında kendisi ile yaptığımız kısa bir konuşmada tezin başlığı ve ana problematiklerinin ortaya çıkmasını sağlayan isimlerden birisidir.

Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümüne başladığım günden beri dostluğunu esirgemeyen Ömer Gezer, gerek meslekî gerek manevî yardımlarını her zaman olduğu gibi bu tez sürecinde de esirgememiştir. Tezle ilgili bazı kritik Almanca kaynakları saatlerce, günlerce benim için tercüme etmekle kalmamış, muteber fikirlerini her zaman benimle paylaşmıştır. Diğer yandan Mikail Cengiz ile Ömer Gezer, teskin edici sohbetleriyle de bu tezin yazarına yardımcı olmuşlardır. Yalçın Murgul, keskin analiz kabiliyeti ile hadiselere başka açılardan yaklaşabilmeme çalıştı. Ahmet Ayyıldız teknik ve moral destek sağladı; tezle ilgili anlattığım fragmanları dinleyip sentez kabiliyetiyle tezin kurgusal açıdan şekillenmesine belki de farkında olmadan katkıda bulundu. Keza Kemal Ayyıldız ilave olarak tezin bazı bölümlerini okuyup düzeltme inceliğini gösterdi. Nihayetinde Dilek Tığlıoğlu, başından sonuna kadar tez yazma sancılarıma ortak olmakla kalmadı, düzeltmelerde de son derece yardımcı oldu.

Doç.Dr. Gültekin Yıldız, bu mesleği yalnızca kendim için yapmadığımı bana hatırlatmıştır; değerli fikirlerini esirgememiştir. Doç.Dr. Akif Ferzaliyev,

St.Petersburg'a yolu düşen her Türk talebe gibi bu çalışmanın yazarına da rehberlik etti. Yeri gelmişken değinmem gerekir ki yolu Rusya'ya düşen bir araştırmacının karşılaşacağı güçlükleri burada zikretme yerine bu güçlükleri mümkün olduğu kadar katlanılabilir hâle getiren insanları anmayı, boynumun borcu olarak görmekteyim. Bu tez çalışması kapsamında iki defa St.Petersburg'a iki defa da Moskova'ya gidebildim. Son Moskova seyahatimde başıma gelen bazı talihsizliklerden dolayı Türkiye'ye geri dönmem gerektiği anda bana Moskova Büyükelçiliğinin kapılarını açan Sayın Ceren Yazgan Etiz''in misafirperverliğini unutmam mümkün değil. Diğer yandan Ceren Hanım, Moskova'da Rus bürokrasisinin çıkardığı güçlükleri aşmama yardımcı oldu. Keza Rusça öğrenmek için gittiğim St.Petersburg'da Türkiye Cumhuriyeti Başkonsolosluğu görevini yürüten Sayın Mehmet Çınar ve Ziya Önder, karşılaştığımız kimi bürokratik sorunların çözülmesinde yardımlarını esirgemedikleri gibi, samimi ve dostça sohbetleriyle her zaman yanımızda olmuşlardır.

Rusya'daki araştırma dönemimde kazandığım dostlar ve meslektaşlarım arasında hayata dair ilkelerini mesleğinin bir parçası hâline getirmiş olan Serkan Keçeci ve şansını bir türlü terbiye edemeyen Tibet Abak'ın meslek hayatımla sınırlı olmayan katkı ve yardımlarını unutmam mümkün değil. İhtiyacım olan kaynakları hızlı bir biçimde bana gönderdiler. Moskova'nın soğukluğunu candan sohbetleriyle ısıttılar; ahbaplıklarıyla Moskova'yı benim için yaşanabilir hâle getirdiler. Değerli dostum Erdal Bilgiç, St.Petersburg'da bir süre beni ağırlama nezaketini gösterdi. Her üçünü de müteşekkirim.

Rus arşivlerindeki, özellikle Dış Politika Arşivi'ndeki oldukça ilkel çalışma koşullarından dolayı yaşadığım tıkanıklıkları aşmam için İngiliz Arşivine gitmem gerekmekteydi; çünkü Osmanlı hariciye evrakının kendine mahsus özellikleri, bu tezin yazarının kafasındaki bazı soruları cevaplandırması sürecinde işi yokuşa sürmekteydi. İngiltere'ye gidebilmem, Fatih Yeşil'in vasıtasıyla başvurduğum *Hazel E.Heugan Trust Scholarship*'ın desteğiyle ve muhterem Şarkiyatçı ve âlim Chriss Ferrard'ın sayesindedir. Böylelikle Londra'da yaklaşık

bir buçuk araştırma yapma imkânım oldu; bu araştırmanın teze katkısı da gerçekten eşsiz oldu. Chriss Ferrard'ın bilge kişiliğini de unutmam mümkün değil; kendisine müteşekkirim.

Mehmet Sait Türkhan, Alper Ersaydı, Zozan Pehlivan, Ömer Faruk Bölükbaşı Londra'daki, Mustafa Tanrıverdi ise İstanbul'daki çalışmalarım sırasında kazandığım dostlardandı ve her birinin ayrı ayrı yardımlarını gördüm. Döndükten sonra ihtiyacım olduğunu fakat gözümden kaçırdığımı fark ettiğim belgelerin veya kaynakların kopyalarını hızlı bir şekilde bana ulaştırdılar. Biray Çakmak, bu tezin bir bölümünde yardımlarını esirgemedi; Aşkın Koyuncu, henüz daha teze başlamadan bazı kaynaklar tavsiye etti; Ceren Çıkın ve Elif Yılmaz'ın bazı kaynakları temin edebilmemdeki yardımlarını da vurgulamam gerekir. Değerli arkadaşım Gönül Bilmez güler yüzüyle, hoş sohbetiyle, keskin mizahıyla enstitüye gittiğim günlerde moral destek oldu. Emre Saral Peşte'den lojistik yardımlarda bulundu. Evrim Eken ve Mustafa Öztürk St.Petersburg'daki ilk aylarımda bana yardımcı olmuşlardır. Her ikisine de ayrıca teşekkür ederim.

Bilkent Kütüphanesi ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, lazım olan literatürü dolaylı veya dolaysız olarak temin edebilmemi sağladı. Başbakanlık Osmanlı Arşivi personeli birçok konuda yardımcı oldu. TÜBİTAK, bu tez çalışmasının 6 aylık bir dönemini destekledi ve St.Petersburg ile Moskova'da araştırma yapabilmemi, Milli Eğitim Bakanlığı ise Staj-Dil Bursuyla St.Petersburg'a ilk defa gidebilmemi ve Rusça öğrenmemi sağladı. TÜBİTAK'a ve Milli Eğitim Bakanlığı'na ayrıca teşekkür ederim.

Hacettepe Üniversitesi'nde 2006'dan beri yürüttüğüm doktora çalışmalarımın bir parçası olarak hazırladığım bu tezde tespit edilebilecek bütün hata ve yanlışlar tarafıma aittir.

Ankara 2013

GİRİŞ

DİPLOMASİ *POST BELLUM:* 93 HARBİ VE AYASTEFANOS ANTLAŞMASINA DÂİR BİR GİRİŞ

1860 yılında İrkutsk'da, Doğu Sibirya Genel Valisi General Nikolay Nikolayeviç Muravyov-Amusrkiy'nin (1809-1881) nezâretinde sürgün günlerini geçiren dünya tarihinin en meşhur anarşisti Mihail Bakunin, Avrupa'da bir siyasî firarî olarak hayatını sürdüren "romantik sürgün" Aleksandr Herzen'e 8 Aralık'ta yazdığı bir mektubunda, genç bir subaydan bahsetmekteydi.

> Burada, General Muravyov hâricinde genç bir general ile tanıştım. Saint-Petersburg Genel Valisinin oğlu ve eğer yanılmıyorsam, senin de tanıdığın birisi. Hâlihazırda, harika işler başardığı Çin'den dönüyor. İngiliz elçi Lord Elgin ve Fransız elçi Baron Gross'un ve ordularının gözü önünde, yalnızca 19 Kosakla birlikte [Çin krizinde] en parlak rolü ifâ etmeyi başardı ve Rusya için Fransız ve İngilizlerin [kazanımlarıyla] kıyaslanamayacak kadar eşsiz faydalı işler çıkardı. İmzaladığı antlaşmayı gazetelerden biliyorsunuz, fakat duymadığınız şey İngilizlerin, bilhassa Fransız ordusunun Çin'deki eşi görülmemiş barbarlıklarıdır. Birinciler büyük ölçüde yağmacılıkla tatmin oldular ve bunu bilhassa sepoylar* aracılığıyla yaptılar. İkinciler safkan Fransızlardı; Pekin yolu boyunca kadınlara tecavüz ettiler ve sonra onları boğdular, öldürdüler, ayaklarını kestiler. Bu katliamlardan Rus kurnazlığı (*smetlivost*) ve disiplini istifade etti. 19 Kosağın başındaki bu General, Çin'in kurtarıcısı olarak ortaya çıktı ve artık Pasifik Okyanusu'na hakikaten sağlam bir şekilde ayak bastık. Fakat biz bahsettiğimiz Generale dönelim; bu insan genç, otuzlu yaşlarda, oldukça sempatik; ifade ettiği fikirlere ve hislere, ruhuna bakılırsa cesur, kararlı, enerjik ve yüksek derecede kâbiliyetli. Hırslı birisi fakat tek kelimeyle küçük farklılıklarla birlikte Muravyov'un istediği gibi Slavcı politika olmadan Rusya'da demokratik reform talep eden asil-ateşli bir vatansever. – Birisinin arkasında birleşip harekete geçecekler.– Böyle insanlarla daimî münasebet geliştirmek sizin için fena olmazdı– filozofça konuşmuyorlar (*razonerstvuyut*), az yazıyorlar, fakat Rusya'da nâdir bulunan bir özellik, daha çok bilmek için daha fazla iş yapıyorlar" (Bakunin, 1896, ss.69-70).

Rus Hegelcileri arasında, 'eylem felsefesi'ne geçiş fikrini savunan Bakunin gibi bir proto-anarşist için tarif ettiği türden bir eylem adamı, olağanüstü karakter hususiyetleri gösterir. Esasında Bakunin'in Herzen'e yazdığı *Mektupları*nın

---

* Hindistan'da İngiliz sömürge yönetiminin hizmetindeki Hintli paralı askerler.

hikâyesi, XIX. yüzyılın ortasında Rusya'yı kasıp kavuran sosyo-politik kaos tablosu içerisinde bir anlam ifade eder. I.Nikolay (saltanatı 1825-1855), Kırım Harbi'nin bedelini önce itibarı daha sonra da hayatıyla ödemiş, savaştan ve muhafazakâr Çar'ın ölümünden sonra ise Rusya'da reform talepleri yoğunlaşmıştır. 'Reformatör' sıfatıyla Rusya tarihinde kendine yer bulacak olan Çar II.Aleksandr'ın (saltanatı 1855-1881) girişeceği bürokratik ve sosyal reformlar, yüzyıl başındaki Napoléon savaşları ve özellikle 1825'teki Dekabrist ayaklanmasından beri Rusya topraklarında benzerleri sıkça görülen General Muravyov gibi reformist, liberal ve vatansever bürokratlarca desteklenmektedir. Edward Carr'a göre Muravyov, bağımsız ve ufku geniş birisi görünümünde kendisini politik sürgünlerin hâmisi olarak takdim etmekteydi. Kuzeni olan Bakunin'in suçlarının meşûm şöhreti, onun bu himâye jestlerini daha da çarpıcı kılmaktaydı (Carr, 2006, s.237). Londra'ya yerleşmiş olan Herzen, *Kolokol* gazetesinde General Muravyov'a saldırmaya başlayınca da Bakunin kuzeninin şahsında bu vatansever liberal bürokratları savunma refleksiyle hareket eder.[1] Bakunin'in politik düşüncesinde Muravyov ve bahsini ettiği genç General, Kırım Savaşı'nın yarattığı Slav vatanseverliği ve inkılâpçı ruhun bir sentezini temsil etmekteydiler. Onun bu generallerde gördüğü Avusturya ve Osmanlı karşıtlığı ise bu reformcu subaylarla olan görüş birliğini pekiştirmekteydi. Batının parlamenter demokrasi fikrini hayatının bu döneminde reddeden Bakunin, böylesine eylem adamlarının yardımıyla oluşacak bir 'devrimci diktatörlük' hayaliyle Slavcı fanatizmi hayatının bu döneminde mezc etti.[2] Nitekim Bakunin'in hayal ettiği Rusya için böylesine eylem adamlarına ihtiyaç vardı. Geleceğin meşhur anarşistinin henüz olgunlaşmamış olan spekülatif görüşlerini ifade ettiği bu mektuplarında bahsettiği, Sibirya'daki İrkutsk şehrinde yollarının kesiştiği henüz 28 yaşındaki genç subay, 'eylem adamı' yönüyle Şark'ın siyaset ve diplomasi tarihine damgasını vuracak ve aynı zamanda bu çalışmada siyasî-diplomatik hayatının yaklaşık 13 yıllık bir kesitine yer verilecek olan Nikolay Pavloviç İgnatyev'den başkası değildir.

[1] Herzen'in Londra'daki sürgün yılları için bkz., Carr (2001, s.155 vd.)
[2] Bakunin'in hayatının bu dönemi için bkz., Carr (2006, ss.237-238).

Bakunin ile Herzen'in mektuplaşmalarından tam 42 yıl sonra, 1902 yılının ortalarında General İgnatyev'in Balkan Yarımadasındaki 'yıkıcı ve bölücü' faaliyetleriyle ilgili olarak Yıldız Sarayı'na istihbârât raporları gelmektedir. Bunlardan birisinde "Memâlik-i Mahrûse"nin asayiş ve huzurunu bozmak maksadıyla kurulmuş olan fesat komitesinin reisi General İgnatyev, daha önce Osmanlı İmparatorluğu'nda görev yapmış olan Rum veya Slav kökenli emekli subay veya diplomatlardan kurduğu gizli komite ile Avrupa'dan aldıkları silâhları Balkan Yarımadasına peyderpey sokmakla suçlanıyordu. Bu silâhlar ve mühimmat, Selanik civarındaki Aynaroz manastırlarında ihtifâ olunmaktaydı. Elde edilen istihbarata göre bölgedeki mülkî amirler, İgnatyev ve komitesi tarafından külliyetli rüşvet ile satın alınmış ve manastırlarda depolanan silâh ve mühimmatın sevkine bizzat General İgnatyev nezaret etmiştir. Aynaroz manastırlarında yüz bin silâh ve bunlara ilişkin mühimmat olduğu tahmin edilmektedir.[3] XX. Yüzyılın eşiğinde, General İgnatyev'in Balkanlarda Slav komiteleriyle aktif bir şekilde ayaklanma hazırlıkları yaptığına dâir Sultan II.Abdülhamid'e yazılan birçok rapora rastlamak mümkündü. İgnatyev, Ayastefanos Antlaşmasından sonra Osmanlı sarayında adeta bir korku imgesi hâline gelmişti.

Nikolay Pavloviç, 1878 sonrasında yani diplomatik kariyerinin iflası olan Ayastefanos Antlaşması'ndan sonra kısa bir süre, 1880-1881 yılları arasında Ninjniy-Novgorod valiliği,[4] 25 Mart – 3 Mayıs 1881 arasında Devlet Emlâkı Nâzırlığı (*Ministerstvo gosudarsvennıh imuşetv*) görevlerini ifâ etti. 1881-1882 arasında birkaç ay Dahiliye Nazırlığı yapan İgnatyev, 1882'den sonra Devlet Konseyi azası oldu. Ardından Türkistan Komisyonu Başkanlığı'na getirildi ve bu görevinden sonra da etkili bir makama gelemedi. 1908 yılında ölene kadar Hariciye Nazırı olma hayaliyle yaşadı. 1888'den itibaren yirmi yıl boyunca St. Petersburg Slav Komitesi'nin Başkanlığını yaptı ve siyasetle aktif olarak ilgilenmeye devam etti. XX. Yüzyılın eşiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun en kritik gündem maddelerinden birisi hâline gelen Makedonya meselesiyle

[3] BOA.DH.MKT.522/48; BEO.1859/139357; Y.A.HUS.429/107.
[4] Ayastefanos'tan sonra Petersburg'daki Osmanlı elçiliği İgnatyev'in üstlendiği görevleri titizlikle Saraya bildirme ihtiyacı duymaktaydı; BOA.Y.A.HUS.161/68.

ilgilendi. İgnatyev, Ayastefanos Antlaşması'ndan sonra Bulgar millî tarihinin en önemli figürlerinden birisi hâline geldi.

1877-1878 Harbinde ölen Rus askerleri için 1883'te Şıpka'da bir anıt yapılması konusunda Sultan Abdülhamid'den izin alınmıştı.[5] St. Petersburg Slav Komitesi bu anıt-kilisenin inşâsı için yardım paraları toplamış ve anıtın finansmanını bizzat karşılamıştı. 1888-1896 arasında Rusya ile Bulgaristan arasındaki diplomatik ilişkilerin kesilmesine bağlı olarak inşâsı durdurulan anıtın yapımı 1896'da yeniden başladı. 1897'de İgnatyev, anıtın yapımına nezaret için Komite tarafından görevlendirildi. İgnatyev bu anıt kiliseye ilave olarak onun yakınlarına bir 93 Harbi Müzesi ve ayrıca papaz okulu da yaptırılmasını sağladı. Kilisenin kime ait olacağı konusunda Bulgar dinî görevlileriyle yaşadığı tartışma yüzünden anıt kompleksi ancak 1902 yılı sonbaharında tamamlanabildi; açılışı ise oldukça anlamlı bir güne tesadüf etmekteydi. Bugünlerde Yıldız Sarayına gönderilen jurnallerde İgnatyev'in Makedonya'da bir ayaklanma için yapılan hazırlıklara iştirâk ettiği yazıyordu. İgnatyev'in Makedonya'da bir ayaklanma tertip ettiğinden Sultan Abdülhamid'in şüphelenmesi, mazi hatırına geldikçe gayet doğaldı. 1902 Sonbaharında Makedonya'da büyük bir ayaklanma için hazırlıklar neredeyse tamamlandı ve 1877-1878 Savaşı'nda Balkan dağlarında gerçekleşen muharebelerin 25. yıldönümü anısına 27-29 Eylül'de Şıpka'da düzenlenecek olan şenliklerle aynı tarihlere denk getirildi. Lâkin bu isyan teşebbüsü, Rusya'dan yardım gelmeyeceği anlaşılmasından dolayı başarısız olacaktı (İsayeva, 2010, s.379). Diğer yandan Bulgar hükûmeti bu kutlamaları bir Panslavist nümâyişe dönüştürmek niyetindeydi. Şıpka kutlamalarına 93 Harbi'nin önemli isimlerinden Grandük Nikolay Nikolayeviç (Küçük), Harbiye Nâzırı Kurapotkin, General N.G.Stoletov, M.İ.Dragomirov ve "Bulgar milliyetçilerin nostajik kahramanlarından yetmiş yaşındaki General İgnatyev" de katılıyordu.[6] Şenliklere katılan Rus devlet ricâli ve subayların hâl ve harekâtı Yıldız tarafından dikkatle takip edildi.[7] Keza Sultan Abdülhamid, milliyetçi ve

[5] Şıpka'daki anıt-kilise Rusya'da, Balkan Yarımadasının çeşitli yerlerinde, Yeşilköy (Ayastefanos) ve Kars'ta Rusya tarafından yaptırılan zafer anıtlarından yalnızca birisiydi. Bu anıtlar, 93 Harbine ithaf edilmiştir.

[6] BOA.Y.PRK.MYD.10/53; Adanır (1996, s.162)

[7] BOA.Y.MTV.234/143

Slavcı duyguları harekete geçireceğinden şüphelendiği böylesine anlamlı bir kutlamaya karşı olduğundan Şıpka'daki anıt-kilisenin açılışının ertelenmesini dahi talep etti; lâkin talebi karşılık bulmadı.[8] İgnatyev Bulgaristan'a Eylül ortalarında geldi ve Şipka anıt-kilisesini ve törenleri bizzat açtı. 93 Harbi'nde Osmanlı ordusununun Şipka'da Rus ordusu tarafından nasıl mağlup edildiği, bu törenlerde Bulgar ordusu tarafından temsil edildi. Atılan ateşli nutuklardan özellikle İgnatyev'in konuşmasının Rus ve Avrupa kamuoyundaki yankılarına Yıldız Sarayı'nın dikkat kesildiği görülüyordu.[9] Şipka'dan sonra geçtiği Sofya'da İgnatyev'e görkemli bir karşılama yapıldı. Yıldız'a ulaşan jurnallerde İgnatyev'in karşılandığı gün Sofya sokaklarının Rus ve Bulgar bayraklarıyla donatıldığı, akşam şenlikler ve fener alayları düzenlendiği, ziyafetler verildiği yazıyordu. 70 yaşında olmasına rağmen enerjisinden pek de bir şey kaybetmeyen İgnatyev için bu muazzam törenler yüksek derecede bir moral destek oldu (Hevrolina, 2010, s.120). Graf İgnatyev, Şıpka'daki konuşmalarında ve Sofya'da gerçekleştirdiği resmî temaslarda kendi eseri olan Ayastefanos Antlaşması'nda belirlendiği şekliyle bir Bulgaristan görmek istediğini dile getirmekten de imtina etmedi.[10] İgnatyev, müstâkil bir Bulgaristan kurulduktan sonra Ayastefanos Antlaşmasının yıldönümlerinde Bulgarlarca sürekli anılırdı.[11] Ayastefanos'tan sonra döndüğü Rusya'da Bulgar yöneticilerle Rusların ilişkilerinin gelişmesi için çalışmaya devam etmiş, Bulgar öğrencilerinin Rusya'da eğitim almaları için imkânlar temin etmişti. İgnatyev'in kendilerine ettiği hizmetleri asla unutmayan Bulgarlar, 1904 yılının sonlarında Varna'da bir General İgnatyev heykeli diktiler.[12]

---

[8] BOA.Y.EE.136/23

[9] İgnatyev'in 1902'de Bulgaristan'daki faaliyetlerinin ve kamuoyunun takibi hakkında ayrıca bkz., BOA.Y.A.HUS.435/49; 436/55; 436/66; 437/24; 437/37; A.MTZ.[04] 83/47.

[10] Bu ateşli nutukla ilgili olarak bkz., BOA. Y.A.HUS.436/92. İgnatyev'in Sofya'da kabulü ve irâd ettiği ateşli nutuk hakkında bkz., BOA. HR.TO.358/9; Y.A.HUS.437/37. Bulgarların İgnatiyev'e olan kalbî hissiyâtı ve Bulgaristan'ın asıl mimarı olduğu hususu da bu ziyaret esnasında kamuoyunda sıkça vurgulanmaktaydı BOA.Y.PRK.MK.5/118. Rusya'nın Bulgaristan elçisinin İgnatyev'in ülkeyi ziyareti ile ilgili Dışişleri Bakanı V.N.Lamzdorf'a yazdığı mektupta da ziyaret ile ilgili detaylı bilgilere ulaşılabilir (Hevrolina, 2009, ss. 348-349). İgnatyev'in Bulgar millî tarihindeki yeri hakkında ayrıca bkz., Hevrolina (2010, ss.116-120).

[11] BOA.Y.A.HUS.322/69; 322/ 114.

[12] BOA. A.MTZ.04. 124/40.

Makedonya meselesinin tohumları da onun İstanbul elçiliği döneminde atılmıştı. 1902'de, Makedonya meselesine ilişkin görüşlerini ifade ederken İstanbul'da elçi olduğu dönemlerde izlemiş olduğu Slav politikasından ve Rusya maliyesinin adeta çökmesine neden olan savaştan dersini almış gibi gözüküyordu. İgnatyev'e göre Makedonya'da bir ayaklanmanın tertip edilmesi şarttı fakat şu anda Balkan Yarımadası, Makedonya meselesinin ateşleyeceği bir patlamayı kaldıramazdı. Nitekim Bulgarların Makedonya üzerinde hak iddia etmeleri, yalnızca Osmanlı'ya karşı bir savaşı değil, Yunanistan ve Sırbistan'a karşı da savaşları beraberinde getirirdi. Bununla birlikte Yıldız'a ulaşan haberlere istinaden ahâliyi ihtilale teşvik ettiği düşünülen İgnatyev'in sözlerinden ötürü Dersaadet'teki Rus sefirinden izahat istendi.[13] İgnatyev, özgürlüğüne kavuşan Balkan devletlerinin birbirleriyle işbirliği yapmalarını savunuyordu; tam bir realistik duruş örneğiydi (Hevrolina, 2009, ss.349-350). Yıldız Sarayı, İgnatyev'in kışkırtıcı nutkundan dolayı Makedonya'da bir ayaklanma çıkmasını engellemek için gerekli önlemleri almayı da ihmal etmiyordu.[14] Hülâsa 'ne yazık ki' İgnatyev, Balkan Savaşlarını göremedi.

1902'de 70 yaşında emekli bir asker, devlet adamı ve aktif bir siyasetçi olarak gerçekleştirdiği faaliyetleriyle Graf İgnatyev, Bakunin'in 1860'ta tarif ettiği "eylem adamı" özelliğinden çok şey kaybetmediğini gösteriyordu. XIX. Yüzyılın son çeyreğini gören bütün Osmanlılar gibi Sultan Abdülhamid'in zihin dünyasında da bir İgnatyev fobisi vardır. Osmanlı devlet adamının penceresinden bakıldığında "Memâlik-i Mahrûse"yi yıkacağı tahmin edilen ve gittikçe yaklaşan kaosun tohumları, Osmanlı kimliğinde bir yaralı bilinç açmış olan 93 Harbi zamanında Ruslar, bilhassa bizzat İgnatyev tarafından atılmıştı. Osmanlı devlet adamları, Makedonya meselesinden Ermeni meselesine kadar 1878 sonrasında baş başa kaldıkları hayatî meselelerin kaynağında İgnatyev ismini gördüler. Mesela Ermeni meselesinin başlangıcı ile ilgili olarak Yıldız'a sunulan raporlarda, layıhâlarda veya tercüme haberlerde Sultan, General İgnatyev ismiyle öyle ya

[13] BOA.Y.A.HUS. 435/56; Adanır (1996, s.162). Bu dönemde Makedonya'daki gelişmelerden endişe duyan Sultan, tedbir almakta gecikmeyecek ve birkaç ay sonra *Rumeli Vilâyetleri Hakkında Bir Talimat* başlığı ile bir irâde yayınlanacak, ayrıca Rumeli Umûmî Müfettişliği kurulacaktır (Tokay, 2011, s.261).
[14] BOA.Y.A.HUS.436/14.

da böyle karşılaşıyordu.[15] Nitekim Ermeni Patriği Nerses, Yeşilköy'de İgnatyev ile görüşüp Muş, Van, Sivas ve Erzurum'un muhtâriyetini ve bir süre Rus orduları tarafından işgal edilmelerini istemişti. Her ne kadar Ermenilerin taleplerini karşılamasa da İgnatyev, bunun üzerine antlaşma metnine bu bölgelerde Ermeniler lehine reform yapılması ve Kürt-Ermeni çatışmasının önüne geçilmesi yolunda Sultanın taahhüdünü içeren bir madde koydurmayı başarmıştı. İgnatyev, 1870'lerden itibaren Ermenilerin sosyal ve siyasî sorunlarıyla ilgilenmeye başlamıştı. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni meselesinin esasen hukukî olarak İgnatyev'in Ayastefanos Antlaşmasına koydurmayı başardığı madde ile başladığı öne sürülür. XX. Yüzyılın eşiğinde, Abdülhamid rejiminin "güvenlik dünyası"nda[16] imparatorluğun en büyük problemlerinden ikisinin Makedonya ve Ermeni meseleleri olduğu dikkate alınırsa, Osmanlılar için İgnatyev isminin ne anlama geldiği daha da belirginleşir: Panslavizm ve milliyetçilik heyûlalarıyla bütünleşmiş "Memâlik-i Mahrûse"ye zararlı, onu yıkıcı bir imge. Bu nedenle II. Meşrûtiyetin ilanından yaklaşık bir ay önce, 20 Haziran 1908'de Kiev yakınlarındaki Vinnitsa'da bulunan çiftliğinde ölen İgnatyev hakkında Rus basınında çıkan haberleri ve ölümünün kamuoyunda yarattığı etkileri Yıldız Sarayı dikkatle takip edecekti.[17] İgnatyev'in ölümü Osmanlı basınında da yankı uyandırdı.[18] 93 Harbi'nin neden

[15] Örneğin Safvet Paşa, Ayastefanos Antlaşması'na Ermenilerin yaşadıkları vilâyetlerde reform yapılmasıyla ilgili 16. maddenin derc edilmesi talebinin İgnatyev'den geldiğini söylüyordu; BOA.Y.PKR.HR. 22/19.

[16] Stefan Zweig'ın savaş öncesi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun vaziyeti için kullandığı kavramın, Abdülhamid rejiminin idealleriyle ve hayalleriyle örtüştüğü söylenebilir (Zweig, 2000, ss. 15-35).

[17] Bilhassa Bulgaristan'daki yansımaları hakkında bkz., BOA.Y.PRK.MK.22/115; Y.A.HUS.523/61; İgnatyev'in ölümü üzerine Sobranya meclisi matem gayesiyle müzâkerelerini tatil etmiştir. BOA.Y.PRK.MK.22/107; A.MTZ.[04] 168/41. İgnatyev'in eşi Yekaterina Leonidovna İgnatyeva (Golitsina), taziyelerinden dolayı Sobranya meclisine teşekkürnâme göndermiştir Y.PRK.MK.22/110.

[18] İgnatyev'in ölümünden sonra Osmanlı basınında onun hakkında hep olumsuz yayınlar ve haberler yapılmamıştı. Örneğin Filibe'de yayınlanan *Balkan* gazetesinin 27-28 Haziran 1324/10-11 Temmuz 1908 tarihinden itibaren çıkan 491 ve 492. sayılarında "İgnatyev'in Hayatı veyâ Asrın Mühim Bir Faslı" başlığıyla yer alan tefrika şöyle bitiyordu: "Hülâsâtü'l-hülâsâ İgnatiyef Ruslar ve bütün İslav milletleri için gayet mühim bir adamdır. Bütün bir vatanperver ve milletperverdir. Kendi milleti, vatanı, kendi dini için hayırlı, fedâkâr olması büyük bir fıtrat sahibi olduğunu göstermez mi? Şu asr-ı medeniyet içinde en büyük meziyet-i medeniye ve insaniye odur ki bir insan düşmanının meziyet-i zâtiyesini itirâf etmelidir. Nitekim bu meziyeti muhârebe-i zâileden sonra Rus ricâl-i siyâsiye ve askeriyesi Osmanlı kahramanları olan Gazi Osman, Muhtar, Fuad, Receb Paşalara gösterdikleri asar-ı hürmet ile isbât etmişlerdir." Makalede İgnatyev'in tarihî ehemmiyeti 'teslim ediliyordu.'

olduğu ağır bilanço düşünüldüğünde İgnatyev'in Osmanlı devlet ve siyaset adamları için neden bir 'korku' imgesi olduğu daha da berrak hâle gelir. Osmanlılar için en yıkıcı savaşlardan birisi olan 93 Harbi'nin başlıca müsebbibi olarak İgnatyev gösterilir.

Rusya dışındaki tarihyazımında 93 Harbi'nin ve Ayastefanos Antlaşması'nın başrol oyuncusu olarak genelde İgnatyev gösterilmiştir. Harbin faturası aslında Osmanlı İmparatorluğu kadar, Rusya için de çok ağır olmuştur. Savaşın sonuna doğru Rus ordularının Boğazlara ilerlemesiyle İngiltere'nin müdahale edeceğini anlayan St.Petersburg yönetimi, büyük güçlere zaman tanımamak için mütâreke konusunda aceleci davranır. Rusya orduları başkumandanı Grandük Nikolay Nikolayeviç, Ayastefanos'taki görüşmeleri fiillen yürütme yetkisini, savaşta doğrudan bir görev almamış olan General İgnatyev ve Balkan krizi sırasında İgnatyev'in sefâret müsteşarlığını yapmış olan, 1880'lerde de Rusya'nın İstanbul sefâretine atanacak olan Aleksandr İvanoviç Nelidov'a verir. Osmanlı Hariciye Nazırı Safvet Paşa ve Berlin Sefiri Sadullah Bey ile İgnatyev ve Nelidov'un tanzim ettiği yirmi dokuz maddelik Ayastefanos Antlaşması[19] için François Georgeon, "panslav hayalinin büyük bir bölümünü gerçekleştirmeyi başaran Rusya'nın eski İstanbul sefirinin kazandığı zaferin şahididir" demektedir (Georgeon, 2006, s.102). Savaşın hemen arefesindeki Tersane Konferansı, İgnatyev'in diplomasi kariyerinin zirvesi olmuş, Ayastefanos Antlaşması ise İgnatyev'in yalnızca diplomasi kariyerini değil, parlayan siyasî kariyerini de tersine çevirmiştir. Bir tarihçi için arkasında oldukça zengin belge koleksiyonları ve hacimli bir literatür bırakmış olması dolayısıyla müstâkil olarak incelenmeyi gerektiren Ayastefanos Antlaşması, bu tez çalışmasının muhtevâsı dışında bırakıldı. Bu Antlaşma, bilindiği üzere bir Avrupa krizine yol açmış (Taylor, 1954, s.247) ve tarihte İgnatyev ismi ile bütünleşmiş bir antlaşma olmuştur. Buna karşın onun diplomasi kariyerinin çöküşü de Yeşilköy'de başlar. Çok basit bir şekilde ifade edilecek olursa böyle bir antlaşma, yalnızca XIX. yüzyılın son çeyreğinin gerçekleriyle değil, 1798'den beri "Büyük Oyunun" temsil edildiği sahne olan "Şark Meselesi"nin repertuvarıyla da taban tabana zıttır ve

[19] Antlaşmanın Türkçe ve Fransızca sûretleri için bkz., BOA. Y.PRK.HR.3/35.

İngiltere'ye, Avusturya-Macaristan'a, Almanya'ya ve Fransa'ya karşı adeta bir meydan okumadır. Tersane Konferansı ve Ayastefanos'ta İgnatyev fotoğrafın başköşesinde yer alır; oysa Berlin Kongresi'nde İgnatyev fotoğrafın da masanın da dışında bırakılır ve bir daha asla diplomasi tarihinin fotoğraflarında yer almaz. İgnatyev, anılarında da bahsettiği üzere, argümanlarını Boğazlar ve İstanbul üzerinde Rus kontrolünü temin etmek üzerine kurmuştur. Rusya hâriciyesinin militarist hizbini temsil eden İgnatyev'in müzâkereler boyunca dile getirdiği aşırı talepleri, 3 Şubat'tan sonra Boğazlara demir atmış İngilizleri rahatsız ettiği kadar St.Petersburg'da farklı siyasî hizipler arasında tartışmalara yol açar. Avrupa'da Rusya siyasetinin kozmopolit ve ılımlı devlet adamı olarak bilinen Şansölye Aleksandr Mihayloviç Gorçakov başta olmak üzere St. Petersburg'un diplomasi ve siyaset mahfillerinin tecrübeli erbabı, İgnatyev'in Türklere dayattığı aşırı taleplerden rahatsız olurlar. Hariciye Sekreteri Baron Alexander Henrikoviç Jomini, Asya Dairesi Müdürü Nikolay Karloviç Giers, Harbiye Nâzırı Dimitriy Alekseyeviç Milyutin ve Mâliye Nâzırı Mihail Hristoforoviç Reutern gibi başlıca devlet azası Şansölyenin bu rahatsızlığını paylaşır. Bunlar Rusya'nın mâli zayıflığı ve altmışlı yıllarda başlayan ıslahâtın henüz tamamlanmamış olmasına rağmen girişilen böylesine çetin bir savaştan sonra dış politikada yeniden maceralara atılmanın ve bu defa İngiltere ve hatta Avusturya-Macaristan gibi daha büyük güçlerle gereksiz savaşları göze almanın akılsızca olduğunu düşünmektediler (Jelavich, 1959, s.5). Ayastefanos Antlaşması, Rusya'nın 1870'ten beri en büyük müttefiki olan Almanya'yı dahi son derece rahatsız etmiştir. Rusya, bir bakıma yeniden Kırım Harbi öncesindeki gibi devletlerarası dengelerde tecrit edilme tehlikesiyle karşı karşıyadır ve Gorçakov, İgnatyev'in siyasî hırsları yüzünden Çarlığı bir çıkmaza sokmasının ise hiçbir manası olmadığını düşünmektedir. Özellikle Boğazlar üzerinde kurulacak bir Rus askerî nüfûzu, İngiltere için açık bir savaş nedeni olarak görülür. Boğazlar meselesini Avrupa devletler sisteminin amentüsüne riâyet etmeden çözemeyeceğini bilen Gorçakov'un müdahalesiyle mesele halledilir. Şöyle ki Boğazlar, savaş ve barış zamanlarında tarafsız devletlerin ticaret gemilerine açık hâle getirilir. Lâkin Gorçakov, İgnatyev'in *Bosfor*a nâzır bir "Büyük Bulgaristan" hayalini yıkamaz; Karadeniz'den Arnavutluk'a kadar

uzanan ve Ege'ye çıkış yollarına sahip büyük bir Bulgaristan, mutlak bağımsız Sırbistan ve Karadağ, İgnatyev'in ve Panslavizmin büyük stratejisinin harita üzerinde tecessüm ettiği anlamına gelmektedir. Hatta Sırbistan'ın sınırlarıyla ilgili mesele tartışılırken müzâkereler 28 Şubat'ta kesilme noktasına gelmiştir; İgnatyev, müzâkereleri kesip İstanbul'a yürümeyi dahi teklif etmiştir. Londra'da İstanbul'un İgnatyev'in siyasî hayallerini süslediği ve bu fırsattan faydalanmak için böylesine bir tarihî fırsat kolladığına inanılmaktadır. Velikiy Knez Nikolay Nikolayeviç, böyle bir adımın sonuçlarını tahmin etiğinden İgnatyev'in teklifini reddetmiştir (Stojanovic, 1939, ss.231-232). Rusya, Paris Antlaşması ile kaybettiği Güney Besarabya'yı yeniden almıştır ve yerine Dobruca'yı Romanya'ya vermiştir. Besarabya'ya ilave olarak Batum, Kars, Ardahan, Bayezid'in de Rusya'ya iltihâkı, St.Petersburg için antlaşmanın somut kazanımlarını oluşturur. Bütün bunlara rağmen Büyük Bulgaristan meselesi yüzünden Çarlığın 1856'dan beri inşâ ettiği denge politikasını militarist kanadın vesâyetine bırakmaya ne Gorçakov'un ne de Rusya'nın Londra'daki sefiri Pyötr Şuvalov'un niyeti vardır. Savaş sırasında 30 Haziran'da Rus orduları Tuna'yı geçtiği andan itibaren Büyük Britanya donanmasına Bezik Limanına hareket emri verdiren ve 31 Ocak'taki ateşkesten sonra da hemen donanmasını Çanakkale'den Marmara'ya geçiren Büyük Britanya'da Başvekil Benjamin Disraeli'nin (1874-1880) ise "Büyük Oyun"un Yakın Şark'taki merkezi İstanbul'u Rus nüfûzuna teslim etmeye hiç niyeti yoktur.[20] Zaten Britanya ile Rusya arasındaki somut gerilim, savaşın başından itibaren Berlin Kongresi'ne kadar sürmüştü. Diğer yandan her ne kadar İmparator Franz Joseph ve generaller karşı çıksa da Macar kökenli Avusturya-Macaristan Hariciye Nazırı Gyula Andrassy, hâlâ resmî olarak müttefiki olan Rusya'ya karşı savaş dedikodularını Macar kulislerinde yaymayı sürdürmüştü. İngilizlerle ittifak kurmadığı gibi Ruslara da tarafsızlık vaat ederek onları diken üstünde bekletmeyi tercih etti (Taylor, 1954, s.248; Jelavich, 1974, s.180). Şansölye Bismarck'ın Rusya

[20] Aralık 1877'de Plevne'nin düşmesi ve İstanbul yolunun Rus ordularına açılmasıyla Britanya yönetimi alarma geçmiş ve önce 8 Şubat 1878'de Amiral Hornby'ye Akdeniz donanmasının başında Boğazlara doğru hareket etmesi emrini vermiştir. Ancak İngiliz donanmasının Marmara'ya girmesi için Sultan Abdülhamid'den henüz izin gelmediği için Bezik Limanı'nda donanma beklemeye başladı. Lâkin Britanya hükûmetinin II.Abdülhamid'in iznini beklemeye tahammülü yoktu, donanmanın bir kısmı Marmara'ya girdi. İlgili belgeler için bkz., Merder (1940, ss.367-373).

ordularının İstanbul'a girmesinden memnuniyet duyması için ise hiçbir neden yoktur. Diğer yandan savaşın Rusya maliyesini neredeyse iflas noktasına getirmesine ilave olarak şiddet yanlısı devrimci hareketler ve köylü ayaklanmalarının tehdit ettiği Çarlığın iç siyasî dengeleri de Şark'ta yeni bir krizi kaldıramayabilirdi.[21] Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'ten vazgeçmesi, İngiltere'nin ise "Büyük Oyun"un kaderini İgnatyev gibi Slavistlere bırakması ve Bismarck'ın Almanya'nın geleceğine dâir düşleri karşısında Ayastefanos Antlaşması'nın çizdiği Yakın Şark haritası, çok da gerçekçi değildi. Henüz 1876 ve 1877'deki görüşmelerde Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek üzerinde hak iddia etmesi, Rusya tarafından kabul edilmişti. Bununla birlikte Andrassy, İgnatyev'in şahsî nefretini kazanmış devlet adamlarının başında gelmekteydi. Zaten İgnatyev'e göre Alman dünyası, özellikle Avusturya-Macaristan, Slav tarihî kimliğinin en büyük düşmanıydı; Slavofil tarih felsefesinin etkisindeki İgnatyev'e göre Andrassy'nin bu çıkışına hâliyle pek de şaşırmamak gerekirdi.

Netice itibarıyla Ayastefanos Antlaşması, bir diplomatın kalemiyle değil bir askerin kılıcıyla çizilmişti; ne Avrupa'nın diplomasi repertuvarına riâyet edilmiş ne de St. Petersburg'un 'monşer'lerinin fikirlerine itibâr edilmişti. Ayastefanos Antlaşması'ndan sonra İgnatyev'in Gorçakov tarafından çok soğuk karşılandığı ve yaptığı antlaşmanın mesuliyetini üstlenmesi gerektiği konusunda uyarıldığı bilinmektedir. Mart sonunda İgnatyev Viyana'ya gitti; amacı Andrassy'nin tarafsızlığını teminat altına almak ve böylelikle Büyük Britanya'yı tecrit ettirmekti.[22] Lâkin İgnatyev'in görüşmeleri tam bir başarısızlık örneğiydi; Andrassy, Büyük Bulgaristan'dan rahatsız olduğu gibi, Viyana yönetiminin Bosna-Hersek üzerindeki iddialarından vazgeçmesi de beklenemezdi (Taylor, 1954, s. 248). Üstelik Kıta Avrupasının en büyük siyasî, askerî ve ekonomik gücünü yöneten Şansölye Bismarck, bir İngiliz-Avusturya ittifâkını görmektense Rusya aleyhine tarafsızlık siyasetini benimseyerek, mevcut antlaşmayla Avrupa'daki dengelerin altüst olduğunu zaten imâ ediyordu. Rusya'nın Avrupa

[21] Unutmamak gerekir ki Rusya'da 1877'de 11, 1878'de 14, 1879'da 29 köylü ayaklanması yaşandı. Sovyet tarihçi Zayonçovskiy'nin çalışması, 93 Harbi sırasında ve sonrasında Rusya'yı tehdit eden siyasî krizi derinlemesine tasvir ve tetkik etmektedir (Zayonçovskiy, 1964, ss.58-147).
[22] BOA.Y.PRK.HR.2/63.

güçlerinden tecrit edilmiş bir vaziyette tek başına Şark Meselesini çözmeye çalışmasının felaketle sonuçlanabileceğini ve Rusya hariciyesine Kırım Harbinde verilen derslerin tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini düşünen Gorçakov ve özellikle Pyotr Andreyeviç Şuvalov'un şahsî gayretleriyle İgnatyev, Berlin Kongresi'nden tasfiye edilecekti. [23]

Tersane Konferansı'na müteâkiben Avrupa başkentlerine gidip Rusya'nın izleyeceği politika için temaslarda bulunan İgnatyev, 93 Harbi sırasında Harbiye Nazırı Milyutin ile birlikte Çar'a eşlik etti. Andrey Fedoroviç Hamburger'i yanına alan Çar II. Aleksandr, savaşın başlamasıyla birlikte cepheye gitmeye karar vermişti. Giers Hâriciye Nezaretine vekâleten St. Petersburg'da bırakıldı ve Şansölye Gorçakov, sadık müşâviri Baron Jomini ile birlikte siyasî karargâhını Bükreş'te kurdu. Dolayısıyla savaş dönemi boyunca Çar militarist kanadın, özellikle Osmanlı'ya karşı savaşın en büyük destekçisi ve İgnatyev ile birlikte yolunu açan Nelidov'un siyasî müşâvirliğini yaptığı Velikiy Knez Nikolay'ın etkisi altındaydı. Bir yoruma göre bu isimler, Çar'ın St. Petersburg'dan uzak olduğu bu savaş döneminde Gorçakov ve hariciyenin acizliğini ifşâ etmişlerdi (Jelavich, 1959, s.36). Lâkin bu uzun sürmedi ve bir süre sonra, Eylül ortalarında Çar'ın teklifi üzerine Kiev'e gönderilen İgnatyev'in gözden düştüğü dahi ileri sürüldü. Oysa İgnatyev, daha da güçlü bir şekilde Ayastefanos'a dönecekti.

Bu tez çalışması, Paris Antlaşması'ndan Tersane Konferansı'na uzanan süreçte İgnatyev'in İstanbul elçiliği merkezinde Rusya'nın Osmanlı'ya yönelik izlediği siyaseti tahlil etme gayesini taşımaktadır. Rus diplomasi tarihçileri XIX. yüzyılın ikinci yarısı için belli başlı kırılma noktaları tayin ederlerken 1871 Londra

[23] Ancak Bismarck gibi bir diplomasi mimarına göre İgnatyev'in Ayastefanos'ta öne sürdüğü şartlar ile Berlin Kongresi'nde elde edinilen netice arasındaki fark, siyasî bakımdan hiç de önemli değildi. Güney Bulgaristan'ın Osmanlı'dan kolayca ayrılarak kuzey Bulgaristan ile birleşmesi bunu ispat edecektir ve böyle olmasa bile kongreden sonra dahi Rusya'nın kazanımları göz kamaştırıcıdır. Bismarck'a göre Berlin Kongresi'nde elde edilen neticenin Rusya'da uyandırdığı gücenme duygusu, diplomasi bakımından halkın pek az anlayabildiği, mantığa aykırı bir durumdu. Bu tabii ki kamuoyunda Bismarck'ın ve Almanya'nın sadakatsizliğine hamledildi. Oysa Bismarck bunu tamamen Gorçakov'un kibrine yormaktaydı (Bismarck, 1965/II, ss.151, 153).

Antlaşmasını en önemli dönüm noktası olarak kabul ederler.[24] Dolayısıyla Osmanlı-Rus ilişkilerinde de 1871 yılı bir dönüm noktası olduğu gibi, İgnatyev'in İstanbul'daki elçiliği için de önemli bir aşama olmuştur. Bu çalışmada da 1871'i esas almak suretiyle sunî bir ayırıma giderek İgnatyev'in İstanbul'daki diplomatik hayatını ikiye bölmeyi tercih ettik. Karmaşık olaylarla dolu olan bu 13 senelik tarihî kesiti değerlendirmek, anlamlı olmak kaydıyla bir indirgemeyi gerektirmekteydi. Çalışmanın planı tasarlanırken, ister istemez bir dizi olay dışarıda bırakılarak oluşturulan kronoloji–problematik uyumu, mümkün olduğunca dikkate alındı. Paris Antlaşması'ndan 93 Harbi'ne kadar geçen yaklaşık yirmi yıllık dönemde, Osmanlı ve Rusya'nın dünya siyasetindeki konumlarında değişenin ne olduğu sorusundan hareketle İgnatyev'i, genel tarihsel tablonun içine yerleştirmeye çalıştık. Bu cümleden olmak üzere 1871, Rusya'nın diplomasi tarihi açısından önemli olduğu kadar, Osmanlı'nın kendi iç siyasetinde de önemli bir yıl olarak ele alındı. XIX. Yüzyıl Osmanlı tarihinin şüphesiz en büyük siyaset ve devlet adamlarından birisi olan Mehmed Emin Âli Paşa'nın ölümü, İstanbul siyasetinde İgnatyev'in yükselişine takaddüm etmekteydi. 1871'i her iki imparatorluğun dâhilî ve haricî siyasetlerinde bazı değişikliklerin vukû bulduğu bir yıl olarak görmek gerekmekteydi. İgnatyev, diplomasi kariyerinde bir bakıma çıraklık ve kalfalık denebilecek devreyi Orta Asya, Çin ve Asya Dâiresi Müdüriyeti'nde geçirmişti. 1864-1871 yıllarını onun Yakın Şark siyasetinde geçiş dönemini, 1872-1877 yılları ise ustalık dönemi olarak değerlendirmek mümkündür.

KAYNAKLAR ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

İgnatyev'in 76 senelik hayatının yalnızca 13 senelik bir kısmı üzerine odaklanan bir çalışma yapmayı tasarlayan birisi dahi, devasa bir kaynak yığınıyla karşıya kalmış demektir. Ancak Dan Diner'in de vurguladığı üzere, "hiçbir tarih sunumu, eğer sadece önemli olayları kronolojik bir sırayla arka arkaya dizmekle

[24] XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rus dış politikasını iki döneme ayırmak mümkündür; ilki Kırım Savaşı'nın sonundan 1870-1871 Alman-Fransız savaşı ve Karadeniz'in tarafsızlığının ilgâsına, ikinci dönem ise 1871'den 1891-1894 Fransız-Rus ittifâkının oluşmasına kadar devam eder (Kinyapina, 1974, s. 5). Bu tez bağlamında ise 1877 yılının başı, çalışmanın sınırını oluşturur.

yetinmeyecekse, gerçekliğin önüne serdiği mebzul miktarda malzemenin arasından seçim yapmaktan feragat edemez." (Diner, 2009, s.9) Diplomatik ve bürokratik görevleriyle ilgili olarak İgnatyev 10 cildin üzerinde hatırat ve yayımlanmış belge koleksiyonu bırakmıştır. Bunların bir kısmı, bu tez konusunu oluşturan İstanbul'da geçirdiği sefaret senelerine aittir.[25] İlgili arşiv kaynaklarıyla, hatırat ve literatür açısından bakıldığından oldukça hacimli olan bu mebzul miktarda malzeme arasından keyfî olmamak kaydıyla ister istemez seçim yapmak mecburiyetinde kalınmıştır. Malzemenin seçim sürecinde esas problematik noktaları yakalama iddiası mümkün olduğunca gözetildi ve bu ana hatların hangileri olduğu, çalışmanın yazarının yorum gücüne bırakıldı. İgnatyev merkezli bir anlatımdan kaçınmak için mümkün olduğu kadar onun kaleminden çıkmış olan evrak ve hatırattan başka kaynaklardan da istifade edilmeye çalışıldı. Muazzam hacimdeki otobiyografik malzemenin *GARF*, *AVPRİ, RGİA* ve *RGVİA* başta olmak üzere, Rusya Federasyonu'ndaki arşivlerde de birçok yazma nüshasının bulunduğunu ve matbû olanların da bu nüshalardan tab' edildiğini görmekteyiz.[26]

---

[25] Diplomatik görevleriyle uyumlu olarak ele alındığında İgnatyev'in ilk diplomatik hâtıratı Orta Asya göreviyle ilgili olarak kaleme aldığı *Missiya v Hivu i Buharu v 1858 godu fligel-adyutanta polkovnika N.İgnatyeva* (Albay N.İgnatyev'in 1858'deki Hîve ve Buhâra Görevi) adlı eseridir (SPb 1897). Bu eseri *Materialıy otnosyaşiesya do prebıvaniya N.P.İgnatyeva v Kitaye v 1859-1860 godah* (N.P.İgnatyev'in 1859-1860'da Çin'de Bulunuşuyla İlgili Materyaller) başlıklı eseri takip eder (SPb 1895). *Otçyotnaya zapiska, podannaya v Aziatskiy departament v yanvare 1861 goda general-adyuntantom N.P.İgnatyevım o diplomatiçeskih snoşeniyah ego vo vremya prebıvaniya v Kitaye v 1860 godu* (SPb 1895) başlıklı eseri de 1860'da Çin'de bulunduğu zamanlara ait olarak Asya Dairesi'ne sunduğu Çin ile diplomatik münâsebetlere mütedâir raporlardan oluşmaktadır. Bundan sonraki materyaller ve hatıralar ise İstanbul'da görev yaptığı seneleri muhtevîdir ve gerek nicelik gerekse de nitelik itibâriyle çok daha zengin olduğu, rahatça ileri sürülebilir. *Zapiski Grafa İgnatyeva (1864-1874)*, Rus Hâriciye Nezâreti tarafından 1914'de Fransızca olarak (*Memoiré du Count Ignatiew)* neşredildi (SPb 1914). Bu Fransızca notları dışında Çarlık Rusyası'nın önemli bir tarih ve edebiyat dergisi olan *İstoriçeskiy Vestnik* mecmuâsı *Zapiski Grafa N.P.İgnatyeva* başlığıyla müteferriken neşredilen İstanbul'daki sefâret yıllarına âit hâtıraları mevcuttur (*İstoriçeskiy Vestnik* 1914, No.1-7). Diğer yandan yine Çarlık döneminin bir başka önemli tarih ve edebiyat mecmuâsı olan *Russkaya Starina*'da *Puteşestviye grafa N.P.İgnatyeva iz Konstantinopolya v Peterburg posle konstantinopolskoy konferentsii*, Tersâne Konferansı sonrasında İstanbul'u terkini ve Petersburg'a vusûlünü anlattığı anılarıdır (*Russkaya starina* 1915, No.1). *Russkaya starina* mecmuâsı İgnatyev'in bundan sonraki hâtırâlarından bir kısmını daha neşredecektir; *Poezdka grafa İgnatyeva po evropeyskim stolitsam pered voynoy 1877-1878 gg.* (1914 No.3-9). *San-Stefano, Zapiski Grafa İgnatyeva* (1916), ve *Posle San-Stefano* ise Yeşilköy Antlaşması ve sonrasını ele alan, son derece mufassal otobiyografik malzemelerdir. Dâhiliye Nezâreti dönemi için kaleme aldığı *Zemskiy sobor* başlıklı eseri ise nispeten daha geç bir tarihte neşredilmiştir (SPB, Kişinev, 2000).

[26] Moskova'daki *GARF* bünyesindeki 730 numaralı İgnatiyev tasnifindeki 131-162 arasındaki klasörler; Saint-Petersburg'daki *RGİA* dâhilindeki 1561 numaralı İgnatiyev tasnifinin 11-13 numaralı klasörleri ve Moskova'daki *AVPRİ*'nin 151 numaralı Politarhiv fonunun, 482 numaralı

Rusya Federasyonu'ndaki belli başlı federal arşivlerde konuyla ilgili muazzâm nicelikteki evrâkın bulunduğu bilinmektedir. Araştırmalar sırasında Rusya'da beş federal arşivde tez konusuyla ilgili ziyadesiyle arşiv kaynağı tespit edilmiştir. Rusya Federasyonu Devlet Arşivi (*GARF*), İgnatyev'in ve ailesinin özel arşivini içermektedir. 730 numaralı fon, N.P. İgnatyev fondudur. İçerdiği 5240 *delo (*dosya*)* ile fazlasıyla cömert gözüken ve 16 alt başlığa ayrılan bu fond, XIX. yüzyıl Rus diplomasi tarihi üzerine çalışan Rus araştırmacıların sıklıkla müracaat ettikleri bir tasniftir.[27] Muhtevasından anlaşılacağı üzere *GARF*'daki 730 numaralı tasnif, İgnatyevlerin aile arşivi olarak nitelendirilebilir. Bu tez çalışmasında üzerine odaklanan evrâk ise İstanbul sefâretine dâir belgelerdir. Bu tasnifteki belgelerin çok önemli bir kısmının müsveddelerden (*çernovik*) ibaret olduğunu vurgulamak gerekir. Buradan İgnatyev'in resmî ve hususî muharrerrâtının hemen hemen tamamından kendisine de birer nüsha çıkarmaya özen gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu fondaki evrâkın, özellikle şahsî

---

*opis*i içindeki 5291 numaralı klasörler, bahsi geçen otobiyografik malzemenin, genelde mükerrer olmak sûretiyle müsvedde ve/veya orijinal nüshalarını içermektedir.

[27] 1. Nikolay Pavloviç İgnatyev'in biyografisi ile ilgili şahsî dökümanlar (1-120 numaralı dosyalar) 2. İgnatyev'in günlükleri ve hatıraları (*dela* 121 – 170); 3. N.P. İgnatyev'in resmî görevlerinden bâkî arşiv malzemesi: a. Baltık Kolordusu'daki görevine dâir evrâk (*delo* 171 – 228); b. Londra'daki askerî ateşeliğine dâir evrâk (*delo* 229 – 284); c. Hive ve Buhara'ya siyasiye-i harp görevine dâir evrâk (*dela* 285 – 349); d. Çin'deki Rusya murahhas ve maslahatgüzârlığı görevine dâir evrâk (*dela* 350 – 454); e. Asya Dâiresi Müdürlüğü görevine dâir evrâk (*dela* 455 – 527); f. Türkiye elçiliği görevine dâir belgeler ise alt bir tasnife ayrılır: I. Rusya'nın Türkiye siyaseti ve İstanbul'daki Rus sefâreti (*dela* 528 – 841); II.Türkiye'deki Rusya sefâretinin siyasî temsilcisi Pol Anino'nun N. P. İgnatyev'e sunduğu Yakın Şark, Orta Asya ve Balkanlardaki siyasî, ekonomik ve askerî gelişmelere dâir rapor ve tezkereleri (*dela* 842 – 953); III.Balkanlar'daki hâdiseler ve XIX.yüzyılın 60 ve 70li yıllarında Türkiye'deki Hristiyan halkların durumu üzerine belgeler (*dela* 954 – 1187); IV. Altı Avrupalı Büyük Gücün Aralık 1876'da düzenlediği İstanbul –Tersane- Konferansı hakkında (*dela* 1188 – 1210); V.1877-1878 Rus – Türk Savaşı ve Ayastefanos Sulh Antlaşması'nın imzalanması hakkındaki evrâk (*dela* 1211 – 1309); 4.Muvakkat Ninjiy Novgorod Genel Valiliğine dâir evrâk (*dela* 1310 – 1402); 5.Devlet Mülkleri Nezâreti'ne dâir (*dela* 1403 – 1435); 6.Dâhiliye Nezâreti görevine dâir (*dela* 1436 – 1757); 7.Devlet Konseyi üyeliğine dâir (*dela* 1758 – 1876); 8.Toplumsal faaliyetlerine dâir arşiv malzemesi (*dela* 1877 – 2110); 9. N.P.İgnatyev'in yazışmaları: a. N.P.İgnatyev'in mektupları (*dela* 2111 – 2236); b. N.P.İgnatyev'e gelen mektuplar (*dela* 2237 – 4288); c. İgnatyev'e ait mülkler ve ekonomik vaziyeti ile ilgili arşiv malzemeleri (*dela* 4289 – 4343); 10. N.P.İgnatyev'in ailesine ait arşiv malzemesi (*dela* 4344 – 4442); 11.N.P.İgnatyev'in Anne ve Babasına dâir arşiv malzemesi (*dela* 4443 – 4591); 12. N.P.İgnatyev'in biraderi Aleksey Pavloviç İgnatyev ve onun ailesine ait arşiv malzemesi (*dela* 4592 – 4697); 13.N.P.İgnatyev'in karısı Sofya Sergeyevna İgnatyeva'ya ait belgeler (*dela* 4698 – 4905); 14.Aleksey Pavloviç İgnatyev'in çocukları yani İgnatyev'in yeğenleri Aleksey Alekseyeviç, Pavel Alekseyeviç, Sergey Alekseyeviç, Olga Alekseyeviç hakkındaki belgeler (*dela* 4906 – 5053); 15. İgnatyevlerin fotoğrafları; 16. Tasnifteki şahısların hayatlarına ve faaliyetlerine dâir arşiv evrâkı (*dela* 5090 – 5240).
Buradaki başlıklar, ilgili fondun *opis* kataloğundan edinilmiştir.

mektuplarının neredeyse tamamının, ağırlıklı olarak müsveddelerden müteşekkil olmasından dolayı üzerinde çalışmak son derece güçtür. Ancak buradakilerden özellikle hariciye evrâkının orjinallerine (*podlinnik*) *AVPRİ*'de ulaşmak, şartlar dâhilinde mümkündür. *AVPRİ*'de tez çalışmasıyla ilgili olarak taranması gereken tasnifler oldukça fazlaydı. Bu tasniflerdeki binlerce *delo* arasından, arşivin çalışma koşulları itıbariyle problematik meseleler ve tarihler göz önünde tutularak seçme yapmak kaçınılmazdı.[28] Çalışma sürecinde *RGİA*, *RGVİA*, *RGAVMF* gibi başka başlıca arşivlerde de araştırma yapılmıştır.

BOA'de ise üzerinde durulan tasniflerin başında şüphesiz *Hâriciye Siyâsî* tasnifi gelmektedir. Hariciye Siyasî tasnifin önemli bir kısmı, birçok evrâkın klasör usûlü sınıflandırılmasıyla oluşturulmuştur ve başlıkları son derece yetersiz olduğundan, titiz ve zahmetli bir tarama yapmayı gerektirmektedir. *BOA* dâhilinde konu ile ilgili belgeler ayrıca *İrâdeler, Hâriciye Tercüme Odası*, *Yıldız Arşivi* gibi ana tasnifler altında toplanmıştır.

Tez çalışmasında *NA* bünyesinde, özellikle *FO 78 (Turkey)* ve *FO 65 (Russia*) fonlarından yoğunlukla faydalanılmıştır. İngiliz belgelerinin konu ile ilgili olarak en önemli özelliği, Britanya'nın Şark meselesinde en güçlü taraf olması münâsebetiyle karşılaştırma yapmaya imkân veren rafine ve verimli muhtevâya sahip olmasıdır. Benzer özellik Rus ve Osmanlı evrâkı için de geçerli olduğundan, mümkün olduğunca arşiv kaynakları karşılaştırmalı olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu tür çalışmalarda kaynak mebzûliyeti, bir avantajdan ziyâde dezavantaj hâline gelebilmektedir; bununla birlikte İgnatyev'in elçilik dönemi dikkate alındığında *Archives des Affaires étrangères* ve *Österreichhischen Staatsarchiv* gibi başlıca iki arşivden ilkinde çalışmanın süresi ve ikincisinde ise filolojik yetersizlikler dolayısıyla araştırma yapma olanağı bulunamamıştır.

[28] Rus arşivlerindeki tasnif sistemi genelde, *fond, opis, delo* şeklinde yani *tasnif*, *alt-tasnif* ve *dosya* veya *gömlek* şeklindedir. Bir *delo* birkaç varaklık evrâktan müteşekkil olabileceği gibi, birkaç bin varaklık evrâktan da müteşekkil olabilir ve özellikle XIX. yüzyıl için böyledir.

İgnatyev üzerine doğrudan veyâ dolaylı olarak şimdiye kadar çeşitli çalışmalar yapılmış olmakla birlikte, mevcut literatür arasında üç biyografi, historiyografik bakımdan diğerlerine nazaran daha niteliklidir. Rus tarihçi Viktorya M. Hevrolina'nın biyografik çalışması, İgnatyev'in şahsî arşivi, anıları ve Rus hariciye evrâkına dayanan, yetkin bir çalışma olmakla birlikte Rus kaynakları, özellikle de 'İgnatyev kaynakları'na dayanmış olması itıbarıyla historiyografik mahzurlardan kaçınamamıştır. Hevrolina'nın son çalışması olan bu biyografi, baştan sona İgnatyev'i konuşturur ve yazarının Rus arşivlerine olan vukûfiyeti düşünüldüğünde metin dışı bağlamı itibarıyla da dikkate değer yorumlar ve tahliller içerir. Batı ve Türk tarihyazıcılığındaki pejoratif İgnatyev imajına eleştirel yaklaşması bakımından kıymetli olmakla birlikte Hevrolina'nın çalışmasında zaman zaman İgnatyev'in fazlasıyla ön plana çıkarıldığı bir panaroma izlemek mümkündür. David MacKenzie'nin hacimli biyografisi de bu önemli Rusya ve Balkan tarihçisinin son çalışmalarından birisidir. Büyük ölçüde İgnatyev evrâkına gömülen Hevrolina, MacKenzie'yi İgnatyev'in şahsî evrâkından yeterince istifâde etmemekle eleştirmektedir; bu eleştiride haklı olmakla birlikte MacKenzie'nin eseri genelde İgnatyev'in matbû otobiyografik malzemesi temelinde inşâ edilmiştir. MacKenzie İngiliz, Avusturya, Fransız evrâkından da çok sınırlı olsa da istifade etmiştir. Lâkin her iki çalışmanın da tıpkı konuyla ilgili diğer bütün çalışmalar gibi en büyük eksikliği, Osmanlı kaynaklarını yok saymaları ve İngiliz belgelerinden yeterince faydalanmamış olmasıdır. Diğer yandan Kalina Kaneva'nın *Rıtsar Balkan: Graf N.P.İgnatyev* adlı çalışması, daha ziyade İgnatyev ailesinin tarihini ağırlıklı olarak hususî yönleriyle anlatır. Thomas Meininger'in eseri, İgnatyev'in Bulgar eksarhlının oluşum ve gelişimindeki rolünü anlatır ve Batı'da bu mânâda yapılmış ilk çalışmalardan birisidir. Gisela Hünigen'in kitabı, İgnatyev'in Balkan krizindeki faaliyetlerini özellikle Avusturya arşivlerine istinaden ele alır. Bunların dışında İgnatyev ile ilgili yapılmış Rusça ve İngilizce dört tez ve yazılmış çeşitli makaleler vardır. Bunların çoğu özellikle İgnatyev'in *Zapiski*sine dayanır. Türkçe'de Ali Rıza Bütün'ün yaptığı ve bastırdığı yüksek lisans tezi, kaynak kullanımı açısından oldukça sınırlıdır. Elinizdeki çalışmada ise Osmanlı arşiv kaynakları ve

literatürü, yayınlanmış belge koleksiyonları ile birlikte makul bir bütün oluşturmak sûretiyle kullanılmaya çalışılmıştır.

1.BÖLÜM

ST.PETERSBURG'DAN İSTANBUL'A İGNATİYEV'İN DİPLOMASİ KARİYERİ: ÖN BİLGİLER

Nikolay Pavloviç İgnatyev 17 / 29 Ocak 1832'de St.Petersburg'da, Albay Pavel Nikolayeviç ve Mariya İvanovna'nın üçüncü çocuğu olarak doğmuştu. Vaftiz babası, Nikolay Pavloviç'in askerî ve diplomatik kariyerinin başladığı günlerde tahta geçecek olan II. Aleksandr idi.[29] Nikolay Pavloviç'in babası Pavel Nikolayeviç, asker kökenli olmasına karşın Moskova Üniversitesi'ni bitirmiş, Preobrajenskiy Muhafız Alayı'nın başını çektiği liberal bir ayaklanma olan 1825 Dekabrist Ayaklanması'nın bastırılmasında etkin rol oynamış, Çar I. Nikolay'ın iltifatına mazhar olmuş, 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nde Varna kuşatmasına katılarak 1829'da albay rütbesini almıştı. Pavel İgnatyev 1834'de, aristokrat ailelerin çocuklarının eğitim aldığı seçkin bir subay okulu *Pajeskiy Korpus*'un müdürü olmuş ve 1846'ya kadar da bu görevde kalmış, 1835'de Tuğgeneral olmuş, 1847'de de Tümgeneralliğe terfi etmiştir.[30] 1846'dan sonra Harbiye Nezareti'nde müfettiş olmuş ve 1848'de Macar isyanını şiddetle bastıran Rus ordusunda yine etkin bir şekilde görev yapmıştır. 1861'de St. Petersburg Genel Valiliği'ne tayin edilene kadar, çeşitli valilik görevlerinde bulunmuştur. 1852'den

[29] Veliaht Aleksandr, Nikolay Pavloviç'in vaftizini üstlendiğinde henüz on dört yaşındaydı. İgnatyev ailesinin kökeni eski ve küçük bir boyar ailesidir. Çernigov yani Rus topraklarının güneyinden Moskova'ya 1340'da ailesiyle birlikte gelen Fyodr Biyakont, Altın Orda hâkimiyeti altındaki Moskova knezliğinin hizmetine girmiştir. Aile adını buradan, Fyodor Biyakont İgnatiya'dan almıştır. En büyük oğlu Aleksey, Ortodoks Kilisesi'ne intisap edip Moskova Metropoliti olmuştur. Ardından Moskova knezlerinin baş müşavirlerinden birisi olmuş, Moskova Kremlini'nin duvarlarının inşâsına nezâret etmiştir. Aile mensupları Moskova knezlerine genellikle mütevazı rütbelerde asker ve bürokratlar olarak hizmet etmişlerdir. GARF'taki İgnatyev arşivinde bulunan ilk 120 dosyada İgnatyev ailesinin kökenlerine ve tarihine dair kayıtlar vardır. Yukarıda da belirtildiği gibi bu çalışma, N. P. İgnatyev'in biyografisi olmadığından burada onun yalnızca meslekî kariyeri ele alınacaktır. Dolayısıyla İstanbul'a tayinine kadarki hayatı ve bürokraside yükselişi genel olarak anlatıldığından ilgili arşiv malzemesi kullanılmamıştır. Bu arşiv malzemesine dayanarak, İgnatyev üzerine hem biyografi hem de monografiler vardır. Bkz., Hevrolina (2004, s.14); Kaneva (2006, ss.11-12); MacKenzie (2002, ss.1-2).

[30] Pavel Nikolayeviç, hayatının geri kalanında son derece önemli görevlere getirilecekti. Bkz., Ignatieff (1987, ss.41-42).

sonra Devlet Şurası, 1872'den sonra da Heyet-i Vükelâ azası olan Pavel Nikolayeviç, 1879 sonunda vefat edene kadar da bu görevlerini de ifâ edecekti.

Nikolay Pavloviç de babasının bir dönem müdürlüğünü yaptığı *Pajeskiy Korpus*'ta eğitim aldı. Rus, Leh ve Gürcü aristokrat ailelerin çocuklarının okuduğu bu okuldan 26 Mayıs 1849'da, birincilikle mezun oldu. Mezûniyetine müteâkip Çar I. Nikolay'ın muhafız süvarilerine katıldı ve aynı gün, Rusya İmparatorluğu'nun en yüksek askerî eğitim kurumu olan Nikolay Genelkurmay Harp Akademisi'ne (*Nikolayevskaya Voennaya Akademiya Generalnogo Ştaba*) kaydoldu.[31] I. Nikolay döneminde Rusya'nın hizmetinde bulunan askerî tarihçi ve harp teorisyeni General Antoine-Henri Jomini'nin 1832'de Berlin'deki *Kriegsakademie* ve Paris'teki *École Supérieur Militaire*'den mülhem olarak kurduğu bu akademinin iki temel işlevi vardı: İlki, en yetenekli subayların seçilip liderlik ve harp sanatındaki kabiliyetlerinin geliştirilmesi suretiyle Rus Genelkurmayı'na nitelikli kurmay subaylar yetiştirmekti. İkincisi, Jomini'nin tasarladığı şekliyle akademi, stratejik ve jeopolitik teorilerin geliştirileceği bir forum olacaktı.[32] İgnatyev'in bir asker diplomat olarak stratejik ve jeopolitik algısının gelişimine bu akademideki eğitiminin katkısı olduğu muhakkaktı.

Nikolay Harp Akdemisi'nde eğitim gören adayların askerî tarih dersleri için hazırladığı seminer çalışmalarından en iyi ikisi, her yıl akademi tarafından neşredilmekteydi. Nikolay Pavloviç'in hazırladığı iki askerî tarih seminer çalışması; *Sravneniye pohodov v İtalii printsa Yevgeniya Savoyskogo v 1706 g. i Bonaparta 1800 g.* (*Yevgeniy Savoyskiy'in 1706'daki ve Bonapart'ın 1800'deki İtalya Seferlerinin Mukayesesi*) ve 1851'de, *Vzglyad na postepennoe izmenenie*

[31] *Graf Nikolay Pavloviç İgnatyev, biografiçeskiy oçerk s portretom* (1880, s. 4), *Russkaya starina* (1890, ss.282-283). 1832'de meşhur harp ilmi mütehassısı, teorisyen, stratejist ve tarihçi Fransız kökenli Antoine-Henri Jomini (1779-1869) tarafından kurulan bu seçkin akademi, Rusya'nın en seçkin askerî eğitim kurumuydu. Burada ilk sene adaylar, taktik, strateji, harp istatistiği, topografi, jeodezi, tahkimât askerî tarih ve coğrafya gibi nazarî dersleri takip eder, ikinci sene ise askerî sevk ve idare ile ilgili tatbikî dersler alırlardı. Diğer yandan adaylar ileri seviyede Fransızca ve Almanca ile mezun olurlar, neredeyse mükemmel derecede askerî tarih öğrenirlerdi. Askerî tarih dersleri için öğrenciler bir bakıma seminerler hazırlıyorlardı ve bunlardan en iyi olanları *Voyenniy Jurnal (Askerî Dergi)*'de neşrediliyordu. Askerî tarih dersleri için bkz., Glinoyetskiy (1882, ss.52–59).

[32] Akademinin kuruluşu ve İgnatyev'in akademide olduğu dönem için bkz., Van Dyke (1990, ss.1-32).

v obraze deystviy russkih protiv turok (*Rusların Türklere Karşı Seferlerindeki Tedricî Taktik Değişikliğe Bir Atf-ı Nazar*) 1852'de *Voyenniy Jurnal'* de (*Askerî Dergi*) neşredildi. Böylelikle İgnatyev'in genç yaşlardan itibaren Osmanlı askerî tarihi ile ilgilendiği görülmektedir. Bu akademinin öğrencileri, imparatorluk coğrafyasına ilhâk edilen yeni bölgelerde, ülke dışındaki diplomatik misyonlarda ve sefâretlerde görevlendirilmek üzere askerî-diplomatik bir eğitimden de geçmekteydiler. Akademinin mezunları arasında İgnatyev'in kariyerinin ilerleyen safhalarında birlikte çalışacağı Dimitriy A. Milyutin, M. D. Skobelev, N. N. Obruçev, M. G. Çernyayev gibi meşhur isimler vardı. Nikolay Pavloviç, bu akademiyi Kasım 1851'de büyük bir başarıyla, gümüş madalya alarak yüzbaşı rütbesiyle bitirdi. Müteâkip yılı ise nûmûne birliklerde (*obraztsovy voysk*) tatbîkât ile geçirdi. 1852 Kasımı'nda yüzbaşı olarak Baltık Muhafız Birliklerine tayin edildi. Bu sırada İmparator I. Nikolay, İgnatyev'i uzun senelerdir süren ve Kırım Harbi'ne sebep olacak olan Kutsal Yerler sorununu halletmek üzere İstanbul'a görevlendirilen Aleksandr Menşikov'un mâiyetinde İstanbul'a göndermeye karar verdi. İmparator, İgnatyev'e acilen Türkçe öğrenmesini emretti, lâkin hangi sebepten bilinmez, bu kararından aniden vazgeçti. İgnatyev, İstanbul yerine Baltık'a gitti.[33] Kırım Harbi sırasında da cephede bulunmadı ve önemli bir çatışmanın olmadığı Baltık bölgesinde, levazım ve tahkimat subayı olarak, Graf Fyodor Fyodoroviç Berg'in (1794-1874) emrinde görev yaptı. Berg, 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi öncesinde İstanbul'da görev yapmıştı ve Osmanlı'daki ilk Rus askerî temsilcilerden birisi sayılırdı. Osmanlı'ya dair askerî topografik çalışmalarıyla tanınmaktaydı. 1854-1855'de müttefik kuvvetler Sivastopol'ü bombalarken İgnatyev, Baltık tahkimatlarını teftiş ediyor, bu bölgedeki Rus ordusunun vaziyetini değerlendiriyordu. Bu dönemde kumandanı General Siever'in, Nikolay Pavloviç'in terfisine dair bütün müracaatları bizzat Çar tarafından geri çevrilmekteydi.[34]

---

[33] İgnatyev'in şahsî arşivinde Türkçe öğrendiği zamandan bâkî alıştırma defteri mevcuttur. Bu konuda GARF f. 730, op. 1, d. 145. Ayrıca bkz., Kaneva (2006, s.17); Hevrolina (2009, s. 21).

[34] 1825'de vatansever genç subayların çıkarttığı anayasal bir ayaklanma olan Dekabrist ayaklanmasından sonra, I. Nikolay genç subaylara şüphe ile yaklaştığından onların hızlı bir şekilde terfi etmesini uygun bulmamaktaydı ve İgnatyev de bu yüzden terfi alamamaktaydı. Eckardt'a göre (1873, s.169) I. Nikolay, tecrübeli ve olgun bürokratlarla çalışmayı, gençlerle çalışmaya tercih etmekteydi. Harbin ana meydanlarından uzak olan Baltık bölgesinde görev yapmak, İgnatyev için ise bir istikbal vaat etmiyordu.

1855 Şubatı'nda yani harbin ortasında Çar Nikolay'ın ani ölümüyle İgnatyev'in vaftiz babası olan Aleksandr tahta geçti. Aleksandr'ın tahta geçmesiyle Nikolay Pavloviç'in talihi de dönüyordu ve çocukluğundan beri tanıdığı yeni Çar Aleksandr'ın 29 Şubat'ta Moskova'da tertiplenen cülûs merasimine davetliydi. Bu sırada Kırım açıklarında Rusya'nın ana donanması müttefiklerce imha edildiğinden Baltık bölgesi, askerî harekât açısından daha da kritik hale gelmişti. Nikolay Pavloviç, Baltık garnizon komutanı General Sievers ile birlikte, Baltık'taki vaziyet hakkında üst makamları bilgilendirmek için Moskova'ya gitti. Müttefiklerin saldırılarının üzerine bir de Avusturya'nın Rusya'nın batı hududuna asker yığmasıyla Rusya, daha fazla sebat gösteremeyeceğini anlıyor ve sulh yapmayı kabul ediyordu. Böylelikle açılan Paris barış müzâkerelerinde hem Rusya için hem de Nikolay Pavloviç için yeni bir dönem başlıyordu. Paris Antlaşması'ndan sonra Baltık birliklerini teftiş eden II. Aleksandr, Nikolay Pavloviç'e yaver (*fligel adyutant*) rütbesi ihsan etti ve albay rütbesine yükseldi (*Russkaya starina* 1890: 284).

Kırım Harbi'nde yaşanan hezimet, 1856'dan sonra Rusya'da yeni bir devri başlatıyordu; Nikolay Pavloviç de bu yeni devrin adamı olacaktı ve kısa sürede faaliyetleriyle gerek yeni dönemin Hariciye Nazırı Aleksandr Mihayloviç Gorçakov'un gerekse de Çar II. Aleksandr'ın güvenini kazanacaktı (Tolstıh, 2005, s. 21). Paris Antlaşması'ndan sonra ortaya çıkan devletlerarası vaziyette, Lord Palmerston ile Âli Paşa'nın müşterek diplomatik aklını oluşturan ve Rusya'nın şerefini zedeleyen tecrit edilmişlik halinin ortadan kaldırılması noktasında acele hareket eden *Ministerstvo inostrannih del* (*MİD*, Rusya Hariciye Nezareti) bünyesindeki bürokratik kadrolarda baştan aşağıya bir yenilenmenin gerçekleşmesini beklemek tabiiydi. I.Nikolay döneminin diplomatik kadrolarının tasfiyesi, aynı zamanda yüzyılın ilk yarısındaki ideallerinin de gözden geçirilmesi anlamına gelmekteydi. Nisan 1856'da, 40 seneden fazla bir süredir Rus hariciyesinin başındaki isim olan 76 yaşındaki Karl Vasilyeviç Nesselrode'nin yerine getirilen Aleksandr Mihayloviç Gorçakov, bu yeni dönemle ismi bütünleşecek bir devlet adamıydı. Onun bu göreve atanmasından

yaklaşık iki ay sonra, İgnatyev'in askerî servisten diplomatik servise geçişi gerçekleşti. 1856 Haziranı'nda Nikolay Pavloviç'in ilk askerî-diplomatik görevine tayini çıktı; Britanya İmparatorluğu nezdinde Londra'ya askerî ataşe (*voyenniy agent*) olarak tayin edildinden 23 Eylül'de Londra'ya gitti.

Bu tayinin gerekçesi olarak, Batı'da askerî tekonolojideki son gelişmeleri takip edebilmek için genç bir subaya ihtiyaç olduğu gösterilir. Kırım Harbi sırasında Rusya'nın en büyük rakibinin İngiltere olduğu açıkça ortaya çıkmıştır ve düşmanın askerî teknoloji bakımından kaydettiği ilerlemeler; bilhassa askerî mühendislik ve topçuluk sahalarındaki yeni gelişmeler yanında İgnatyev'den Avrasya coğrafyasına yönelik İngiliz askerî politikasının muhtemel yaklaşımlarını takip etmesi de beklenmekteydi. Londra'da yeni silâh sanayini ve askerî gelişmeleri takip ederken, aynı zamanda İngiliz diplomasisini de tanıma imkânı buldu. Bilhassa İngiltere'nin Şark siyasetini yakından takip ediyor, Anadolu toprakları, İran ve Afganistan coğrafyası, nihayet Hindistan ve Çin'e uzanan *Büyük Oyun*'un icrâ edildiği coğrafya üzerindeki Britanya emperyal siyasetinin kolonyal vasıtalarını kendince tedkik ediyordu. Rusya'nın Yakın ve Uzak Şark'taki en büyük rakibinin ve düşmanının İngiltere olduğu inancı İgnatyev'de bu dönemde oluştu. İngiltere'yi Asya'daki bu Büyük Oyun'da mağlup etmek, aynı zamanda Rusya'nın Balkan siyasetinin önünü açacaktı. Londra tecrübesi, onun diplomatik aklının teşekkülünde önemli bir yere sahipti.[35] Bir ara aynı amaçla Belçika'ya da gitmişti. Daha sonra da muvakkaten Paris'teki Rusya sefiri Graf Kiselev'in mâiyetine görevlendirildi.

Kırım Harbi'nden sonra Güney Besarabya'nın bir kısmının, İsmail bölgesinin Rusya'dan koparılıp Bâbıâli'nin vassali durumundaki Boğdan'a verilmesinden dolayı zuhûr eden anlaşmazlığı halletmek için Paris Antlaşması'nı imzalayan devletlerden bir komisyon oluşturulması gündeme gelmişti. Zira Paris Antlaşması'nda hudut, takribî tayin edilmişti ve Besarabya sınırının tayini, öncelikle Rusya ile Avusturya arasında ciddî bir mesele haline gelebilirdi. İngiltere ve Avusturya için Rusya'nın Tuna'ya çıkışını kapatmak, Paris'te

[35] Bulgar tarihçi Dimitri Yotsov (1939, ss.25-26) Londra tecrübesinin onun uzun kariyerinin ilk önemli aşaması olduğunu vurgular.

görüşmelerde belirlenen stratejik bir hedefti ve bu nedenle İsmail bölgesi Rusya'dan koparılmış, Boğdan'a verilmişti. Lâkin hududun tam olarak yerinde belirlenmesi, tayin edilecek delegelere bırakılmıştı (Zablotskiy-Desyatovskiy, 1882, s.12). Antlaşmaya göre Rusya'nın toprakları aşağı Tuna'ya akan Yalpuh nehrinde kalmıştı. Bulgarların bir ticaret kolonisi ve Güney Besarabya'nın idarî merkezi olan Bolhrad (Bolgrad) şehri, Rusya'nın stratejik çıkarları için son derece önemliydi. Avusturya ve onu destekleyen İngiltere, bu şehrin Rusya'da kalmasına itiraz etmekteydiler. Bunun üzerine Rusya, hududun tayini için Paris Antlaşması'nı imzalayan devletleri bir toplantıya davet etti. Besarabya sınırının belirlenmesi meselesinde Rus hâriciyesi, topografik ve kartografik malumatına güvenebileceği Nikolay Pavloviç'i görevlendirmişti. Bu da onun ilk diplomatik müzakeresi olacaktı. Baserabya hududunun nasıl çizileceği konusunda yürütülen müzakerelerin Rusya'nın jeo-stratejik amaçları bakımından önemli olduğu muhakkaktı. Tuna üzerinde Rusya'ya bir çıkış noktası vermemek, İngiltere'nin de desteğini alan Avusturya için stratejik bir amaç olduğundan gerek İngiltere'nin gerekse Avusturya'nın bu meselede ısrar edeceği belliydi. Bu konuyla ilgili toplantılar 31 Aralık 1856 ile 6 Ocak 1857 arasında Paris'te düzenlenecekti ve Rus delegesi, Berlin Sefiri Baron Brunov olarak seçildi.

Bu toplantıya hazırlık amacıyla bir askerî mütehassıs olarak İgnatyev, Paris sefiri Kiselev tarafından Eylül ile Aralık ayları arasında birkaç defa Paris'e davet edildi. Bölgenin topografyası üzerine dikkatli bir şekilde çalıştı ve birkaç farklı olasılık belirledi. Aralık ortasında Baron Brunnov'a, Yarkuh nehrinin ve daha ötede Yalpujel nehrinin kolunun sağ yakası boyunca Sarat'a doğru ve Prut'a kadar olan bölgenin sınır olarak belirlenmesini teklif etti. Böylelikle Bolgrad'ın kaybı telâfi edilyordu; Komrat, Kangaz, Leovo, Dezginje gibi Bulgar kasabaları Rusya'da kalıyordu. Rusya Tuna deltasını tamamen kaybeden Yalpuh nehri vasıtasıyla Aşağı Tuna'ya bir çıkış yolu elde ediyordu.[36] Aralık sonunda başlayan müzakerelere kadar Fransız delegasyonuyla anlaşma yoluna giden

[36] RGİA f. 1561 op. 1 d. 31 (Zapiska poddannaya Baronu Brunovu), 10 Oktyabrya 1856 g. Bu dosyada İgnatyev'in Baserabya hududuna dair gerek Kiselev ile gerekse Brunov ile yazışmaları vardır. Hevrolina aynı belge için Moskova'daki şahsî arşive atıfta bulunuyor. GARF f. 730 op. 1 d. 198, list. 1-4, 10 Oktyabra 1856 g. naklen Hevrolina (2009, ss.30-31).

Rusya'nın karşısına yine İngiltere ve Avusturya çıktı. Bu müzakerelere İgnatyev iştirak etmemiş ancak Paris'te hazır bulunmuştu.[37] Nihayet Besarabya meselesi, Rusya'nın içinde bulunduğu güç duruma nazaran hiç de fena olmayan şartlarda halledildi ve Bolgrad'ın kaybına karşılık üç Bulgar kolonisi ve birçok Bulgar köyü, Rusya tarafında kalmıştır. Bununla birlikte Besarabya hududu meselesinin bu şekilde halledilmesi dahi İgnatyev tarafından tam olarak çözülmemiş, esasta ötelenmiş bir mesele addedilecekti.

Besarabya sınırı sorununun çözülmesinden sonra II. Aleksandr ve Rus Hariciye Nezareti, Nikolay Pavloviç'in askerî meslekten diplomasi mesleğine geçmesini uygun bulmuşlardır. 1857 başında İgnatyev'in İran'a maslahâtgüzâr olarak tayini gündeme geldi. Ancak daha sonra İgnatyev'in Asya üzerine teorik bilgilerinden dolayı ondan Orta Asya ve Uzak Asya'da istifade etmeyi daha uygun bulacaklardı; dolayısıyla İran'a gönderilmesinden vazgeçilmiştir. Henüz Londra'dayken Orta Asya görevi için hazırlanması yönünde bir talimat almış, bunun kesinleşmesini beklerken aynı yıl içinde Yunanistan ve Osmanlı topraklarına seyahat için Hariciye Nezareti'den müsaade istemiştir. İgnatyev'in bu seyahati, Şark ve Osmanlı dünyası ile ilk doğrudan temasını teşkil eder.[38] Prens Gorçakov ve Hariciye Nezareti Asya Dairesi Müdürü E. P. Kovalevskiy'nin İgnatyev'e müsaade etmelerinin nedeni, Şark meselelerinde istihdam etmeyi düşündükleri bu genç diplomat adayının faaliyet yürüteceği dünya ile tanışmasını sağlamaktı. Bu seyahatinde İgnatyev, birçok Avrupa şehrine ilaveten İstanbul'u, Atina'yı, Anadolu, Suriye ve Mısır'ı ziyaret etmiştir. Prag'da Çek Panslavistler F. Palacky ve F. Riger ile tanıştı. İstanbul'da Rus misyonuyla tanıştı. Elçi A. P. Butenyev, ardından sefir olacak A. B. Lobanov-Rastovskiy ve daha sonra bir süre beraber çalışacakları E. P. Novikov ile tanışması da bu döneme rastlar. Mısır'a doğru yola çıktı ve İzmir, Suriye, Beyrut, Yafa, Kudüs gibi önemli Yakın Şark şehirlerini görme imkânı buldu. Bu

[37] Fransız diplomat Benedetti İgnatyev'e, İngiliz ve Avusturyalıların tekliflerini içeren evrâkı gizlice getirir, İgnatyev de bu tekliflere hızlıca cevaplar verir ve bu cevapları Benedetti Brunov'a iletirdi. Avusturya delegesi İgnatyev'i gördüğü vakit ona burada ne yaptığını sorduğunda Benedetti, onun yalnızca bir Rus coğrafyacı ve haritacı olduğu cevabını vermiş. RGİA f. 1561 op. 1 d. 32 list. 9.

[38] RGİA f. 1561, op. 1 d. 32 list. 30 vd. Paris'teki konferansı ve ardından Yakın Şark seyahatinden izlenimlerini anlatmaktadır.

seyahatinin bir kısmında ona, Süveyş Kanalı'nın mühendisi Ferdinand de Lesseps de eşlik etti. İgnatyev bu süreçte Türkçe öğrenmeye de devam etmiştir. 28 Aralık 1857'de İskenderiye'den ailesine yazdığı bir mektupta, "son seyahatim olmasaydı ne Türkiye ve Avusturya'daki siyasî ahvâl içinde Ortodoksluk ve Slavlığın anlamını ne de Rusya'nın Şark'taki akraba toplulukları üzerinde sahip olabileceği nüfûzu idrak etmezdim" diye yazmıştır.[39]

Paris'teki konferanstan ve Yakın Şark seyahatinden izlenimlerini kaleme aldığı notlarında, bu devirde dahi "Asya'da pasif durumdan çıkmalıyız" diye düşünmeye başladığını yazıyordu. Asya'da İngiltere ile Rusya arasında oynanan 'Büyük Oyun'u okumaya çalışan İgnatyev, İran ile Hindistan'a doğru aktif bir siyasetin yürütülmesinin Rusya'nın geleceği için elzem olduğunu savunmaktaydı.[40] İgnatyev'e göre Rusya, İngiltere'yi Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçirmeye ve kendisiyle dost olmaya mecbur bırakmak için Uzak Şark'ta ve Hindistan'da İngiltere'yi tehdit etmeliydi. İgnatyev'in de aralarında bulunduğu Rus hariciyesindeki bir grup yeni nesil diplomata göre Asya coğrafyası, Kırım Harbi sonrasında Avrupa'da ve Yakın Şark'ta tıkanan Rus emperyal siyasetinin yüzünü dönmesi gereken coğrafyaydı. Bu bağlamda İngiltere aleyhine İran ve Hindistan'da ortaya çıkan siyasî ve toplumsal cereyanlara Rusya'nın kayıtsız kalması beklenemezdi. İgnatyev, Mısır'dayken St.Petersburg'tan Orta Asya Hanlıklarına görevlendirildiği haberini alması üzerine seyahatini yarıda kesip, kafasında Hindistan ve Uzak Asya'da Britanya'yı zor duruma düşürmek amacına dönük bir Şark siyasetinin yeniden yapılandırılması gerektiği yönündeki fikirlerle St. Petersburg'a doğru yola çıktı.

[39] GARF f. 730, op. 1 d. 4484 list. 157-158'den naklen bkz., Hevrolina (2009, s.34).

[40] 1850 öncesinde Rus yöneticiler, özellikle Orta Asya'nın stratejik değerini hesaba katmamaktaydılar. 1730'dan 1850'ye kadar Kazak steplerini zabt u rabt altına almaları, Hindistan'ı tehdit etmek istemelerinden değil, hudut boylarının güvenliğini temin etmek ve Doğu pazarlarına girmek istemelerindendi. Nitekim asırlardır kervanlar Orta Asya'ya Rus tekstil ve metal ürünleri ile şeker getirirler ve karşılığında ham yün, pamuklu, kilim, değerli taşlar ve sanat objeleri götürürlerdi. 1838'e kadar Asya ile ticaret hızla büyüdü ki bu tarihten itibaren İngiliz rekabeti, Rus ticaretini olumsuz yönde etkilemesine karşın bölgede İngilizlerin iletişim zafiyeti ve bölgeye ile mesafeleri Rusya'nın lehine devam ettikçe ticaret de bundan nasibini aldı (MacKenzie, 1974, s.168).

İgnatyev'in seyahat dönüşünde Varşova'ya uğradığı bilinir ve burada II. Aleksandr ile görüşmüştür. Bu görüşmede, Çar'ın da Asya'daki İngiliz politikasıyla, İran ve Hindistan'daki olaylarla ilgilendiğini fark etti, bunun boş bir merak olmadığı kısa zamanda ortaya çıkacaktı.[41] İgnatyev Çar'a takdim ettiği lâyıhada, Yakın Şark ve Orta Asya'da Rusya'nın kuvvetini ve prestijini arttıracak bir dizi tedbirler teklif etti. İran'a yönelik keşif seferleri, Orta Asya ile ticaretin arttırılması, Rus iktisadî nüfûzunun Orta Asya'da tesisi İgnatyev için İngiltere ile sürdürülebilir barışın en iyi vasıtalarıydı. Bütün bunlar için İran, Herat, Kandahar ve Amuderya'ya bir askerî tedkik seferi yapılmasının kaçınılmaz olduğuna inanıyordu. Aynı şekilde Hariciye Nazırı Prens Gorçakov'a da Fransızca bir lâyıha takdim etmiş, orada da İngiltere ile İran arasındaki son harpten ve Çin ile müttefikler arasında devam eden çatışmalardan bahisle, Rusya'nın bu gelişmelerden Orta Asya'da ne suretle istifade edebileceğini izah etmişti.[42] Çar Aleksandr'ın İgnatyev'in projelerinden etkilendiği anlaşılacaktır.

Kafkasya'daki Dağlı isyânına karşı askerî harekâtı yürüten Kafkasya Ordusu Komutanı olan ve daha sonra Kafkasya Askerî Valisi (1856-1862) olacak olan Prens Aleksandr İvanoviç Baryatinskiy'e (1814-1879) yazdığı bir mektupta Çar, Londra'dan henüz dönen genç İgnatyev'in Asya'da İngiliz nüfûzuna karşı denge oluşturacak bir lâyıhasının kısa süre içinde Prense gönderileceğini bildiriyordu. Hindistan'da kritik bir hâl alan vaziyetten Rusya, Şark'taki nüfûzunu takviye etmek için faydalanmalıydı.[43] İgnatyev'in de içinde bulunduğu bu yeni nesil diplomatların ve askerlerin tasavvur ettikleri planın ilk adımı, Orta Asya'ya doğru bir Rus askerî harekâtına hazırlık teşkil edecek keşif seferlerinin düzenlenmesiydi. Orta Asya seferiyle ilgili daha sonra kaleme aldığı anılarında

[41] Kırım Harbi sonrasında Rusya'nın Orta Asya'da daha aktif bir siyaset izlemesini yalnızca yönetici çevreler değil, o bölgenin hammadde kaynağı ve pazar sahası olması münasebetiyle sanayici ve tüccar kesimler de talep ediyordu (Hevrolina, 1992, s.240).

[42] İgnatyev, 21 Ağustos'ta Londra'dan ayrıldığında, İngiltere ile İran arasındaki krizin sonuna gelinmiştir. Varşova'da Çar ile gerçekleştirdiği görüşme için Orta Asya göreviyle ilgili derlediği matbû anılarına bkz., İgnatyev (1897, s.1). Tabii ki bu anılarında da kendisini ön plana çıkartma gayreti dikkat çeker.

[43] "Le jeune Ignat'ev, revenu recemment de Londres, vous sera bientôt envoyé avec tout un plan qu'on élabore en ce moment, pour contrebalancer l'influence anglaise en Asie.-leur affaires aux Indes prennent de jour en jour caractère plus sérieux et j'espère que nous saurons en profiter pour consolider Notre influence en Orient." Le 28 Septembre / 10 Octobre 1857. Bkz., Rieber (1966, ss.107-108).

İgnatyev, Büyük Britanya aleyhine böyle bir harekâtın mutlaka gerçekleştirilmesi yönünde bu dönemde St. Petersburg'da siyasî teşebbüslerde bulunduğunu yazıyordu. Ona göre Hariciye Nâzırı Prens Gorçakov başta olmak üzere Rus hariciyesindeki bazı kozmopolit diplomatlar bu planı desteklememişlerdir. Bu noktada Kırım Harbi sonrasında Rus emperyal siyasetinin genç bir diplomat subayın inisiyatifine bağlı olmadığını da vurgulamak gerekir. Harpteki mağlubiyetin intikamını alarak Rusya'ya eski itibarını iade etme amacında Rus bürokrasisinin bütün unsurları birleşse de bu amaca ulaşmada kullanılacak vasıtalar konusunda görüş ayrılıkları ortaya çıkabiliyordu. Bir kesim dâhili reformları, geleneksel diplomatik teamüller çerçevesinde Avrupa devletler siyasetiyle mütenasip bir diplomasiyi savunurken, bilhassa askerî bürokraside ve Hariciye Nezareti Asya Dairesi'nde temerküz etmiş olan başka bir kesim, özellikle güney doğu hududu boyunca yani İngiltere'nin Hindistan güzergâhında çok daha aktif bir askerî ve siyasî politika izlenmesini savunmaktaydı. Bu bağlamda ikinciler galip gelecekti (Rieber, 1966, s.60). Bu çerçevede 1858'de Orta Asya'ya yönelik istihbârî, diplomatik ve ilmî üç keşif seferi tertip edilecek ve İgnatyev, bunlardan birisinin başında olacaktı.[44] 1855'ten itibaren Rusya'nın askerî tedkîk seferleri (*voyenno-nauçnaya ekspeditsiya*) Amuderya ve Siriderya

[44] Rusya tarafından Orta Asya'ya, yüzyılın ilk yarısında da keşif seferleri düzenlenmişti ve bunlar bilhassa 1830'ların başlarında, Orenburg Askerî Valisi Vasiliy Alekseyeviç Perovskiy (1795-1857) tarafından organize edilmişti. 1834'de Hazar üzerinde, Ölü Kutluk Körfezi'nde Novo-Aleksandrskiy tahkimatının inşasından sonra bile Rusya açısından Hîve ile aralarındaki en büyük problem olan, Rus tüccar kafilelerinin yağmalanması meselesi halledilememişti. 1839'da Perovskiy Hîve'ye, bir ticaret antlaşması imzalanması ve esirlerin serbest bırakılması amacıyla 5325 askerin katıldığı küçük bir askerî sefer düzenledi, ancak bu seferin kalıcı neticeleri olmadı. Bu başarısız sefer, Rusya'nın Orta Asya hanlıklarına yönelik askerî faaliyetlerini askıya almasına yol açmış, 1841'deki Londra Konvansiyonu, Rusya'nın Yakın ve Orta Şark'taki pozisyonunun da zayıflamasına yardım etmişti. Rusya'nın Hîve ve Buhara hanlıklarıyla diplomatik ilişkileri yeniden başladıysa da Rusya açısından verimli olduğu söylenemez. 1844'de Çar I.Nikolay İngiltere ziyaretinde, İngiltere ile Orta Asya'da tehlikeli bir temasın önüne geçmek için hanlıkların Rusya ve Hindistan arasında tarafsız bölge olarak kalmasına yönelik rızasını dile getirmişti. Bu süreçte dikkatlerini Osmanlı coğrafyasında yoğunlaştıran Rusya, Orta Asya'da bir bakıma aktif bir savunma siyaseti yürütüyordu. Askerî Vali V. A. Obruçev döneminde, Aral civarında ve Aşağı Siriderya'da savunma tahkimatları inşa edilmeye başlandı. 1847-1848'de yine Aral kıyılarına tahkimatlar kuruldu. Siriderya'nın daha aşağılarına Kazalin ve Kuban kaleleri inşa edildi. 1851'den sonra Osmanlı coğrafyası üzerindeki rekabete binaen daha da kötüleşen Rus-İngiliz ilişkilerinin Orta Asya'ya tesir etmesi kaçınılmazdı. 1853'te Perovskiy'in teşebbüsüyle Siriderya üzerindeki bir Hokand kalesi olan Akmescit alındı ve yerine Perovskiy Kalesi inşa edildi (Boronin, 2008, ss.70-71). Savunma hattının yeniden tanımlanması meselesinin detaylarına burada girilmeyecektir. Bu konuda bkz., Becker (2005, s.11). Rusya'nın Orta Asya hanlıklarıyla ilişkilerine dâir kronolojik bir tahlîl olması münasebetiyle bkz., Jukovskiy (1915, ss.112-146).

boyunca, Isık Gölü ve Tiyen Şan Dağları istikâmetinde ilerlemişti. 1857'ye gelindiğinde bu konuda belli bir askerî – diplomatik tecrübe zaten teşekkül etmişti. 1858'de başlayan harekât ise ilmî keşif seferini aşarak, emperyal seferlere zemin hazırladı. 1853-1864 arasındaki dönem, Orta Asya'nın Rusya tarafından 'fethinin' alt yapısının hazırlandığı dönemdi. Bu dönem boyunca Rusya'nın esas problemi, sınır savunması ve güvenliğinin sağlanması ile bir sonraki adım olan taaruz için gerekli istihbârî ve teknik birikimin oluşturulmasıydı.

Kırım Harbi sonrasında Rusya'nın yeniden kurguladığı emperyal politika içerisinde Balkanlar'dan Yakın Şark'a ve Asya'ya yönelik iktisadî kaygılar da ön plana çıkıyordu. 1857'de dünyayı etkileyen iktisadî bunalımının harpten yeni çıkmış olan Rusya'nın ekonomik vaziyetine tesir etmemesi beklenemezdi. Başlıca rakibi Büyük Britanya'nın emperyal nüfûz sahasını da dikkate alan Rus hariciyesi, Asya coğrafyasında İngiltere'ye karşı askerî, iktisadî ve siyasî baskı vasıtaları aramaktaydı.[45] Moskova efkâr-ı umûmîyesi ile tüccâr ve sanayici sınıflar da otokrasiyi hammadde ve pazar arayışına teşvik etmekteydi. Bu yıllarda Maliye Nezareti'nde hazırlanan lâyıhalarda, Asya ticaretinin Rusya'ya Avrupa ticaretinden daha fazla menfaat sağlayacağı iddia edilmekteydi.[46] Dolayısıyla Orta ve Uzak Asya'ya yönelik siyasî ve askerî genişlemesi, Rusya'nın sanayileşme politikasını ve iktisadî kaygılarını da içine alan geniş bir sebepler manzûmesiyle açıklanabilir.

---

[45] Bu konuda Sovyet tarih yazıcılığında klasikleşmiş bir çalışma olarak bkz., Halfin (1960, s.61 vd.)

[46] Rusya'da reform çağında teorik maliye ilminin modern yöntemlerle Rus emperyal ihtiyaçları doğrultusunda tatbikata geçirilmesi gerektiğini ileri süren maliyeci Yuli Andreyeviç Gagemeyster'in Maliye Nezareti'nde hazırladığı raporlarda, Asya ticaretinin Avrupa ticaretine kıyasla önemine vurgu yapıldığı gibi, Siriderya'dan Taşkent'e ve Hokand'a kadar deniz taşımacılığının imkânlarına dikkat çekilmekteydi. Maliye Nezareti'nin görüşüne göre de Rusya bu bölgedeki hanlıkları fethetmediği ve buralardaki "barbar" yönetimleri değiştirmediği sürece Asya'nın vaat ettiği iktisadî hammade ve pazar imkânlarından istifade edemeyecekti. Çünkü bu dönemde Rus iktisatçılar ve şarkiyatçıların müşterek kanaati, Hanlıklardaki iç siyasî yapının, transit ticareti engellediği yönündeydi. Meselâ 'Rusçu' müsteşrik V. V. Grigoryev'in bu konudaki fikirleri, dikkat çekiciydi: "İç Asya için çözüm, bölgenin düzen ve güvenliği sağlayacak *bir Hıristiyan gücün* tahakkümüne geçmesidir ki Amu Derya ve Siri Derya civarında mütemekkin ahaliye kaynaklarını hem kendileri hem de komşularının faydasına daha doğru bir şekilde kullanmaları ancak bu şekilde öğretilebilirdi." Bu yapılmadığı takdirde İç Asya ile olan ticaret, şimdiye kadar olduğu gibi başıboş ve haliyle verimsiz olurdu. Grigoryev'in vurguladığı bir diğer nokta şuydu ki Orta Asya ile ticaretin büyümesi, Moskova ve Moskova civarındaki sanayi üretiminin gelişimine bağlıydı (Halfin, 1960, s.65).

1854 sonrasında İngiltere'nin himayesinde ve İngiliz ajanların teşvikleriyle Bâbıâli'nin bölgedeki elçilerinin Rusya'ya karşı Orta Asya hanlıklarıyla müttefik olarak hareket etme teşebbüsleri de St.Petersburg hükûmeti tarafından dikkatle takip edilen, kaygı verici sonuçları olabilecek gelişmelerden biri olarak görülmekteydi. Ne var ki Osmanlı'nın bu yöndeki gayretleri, yine mahallî güçlerin birbirleriyle olan kadim düşmanlıklarına ve çatışmalarına mağlup olduğu gibi, ayrıca Bâbıâli'nin askerî ve iktisadî potansiyellerden mahrûmiyetine mahkûm çaresiz bir stratejiydi. Ancak bölgedeki muhayyel Osmanlı nüfûzundan daha büyük bir tehdit olan, zaman zaman da Osmanlı'nın Hanlıklar üzerindeki manevî prestijini kendi emperyal politiklarının hizmetinde kullanmaya çalışan bir İngiltere gerçeği vardı. 26 Şubat 1857'de, İran'daki Rus elçi Lagovskiy'e tahrirâtta Gorçakov, Hazar'ın güneyindeki İngiliz konsoloslarının bu bölgeden çıkarılmasının Rusya için önemine itina ile vurgu yapmaktaydı. Hazar kıyısında İngilizlerin açmak istedikleri konsoloslukları, Rusya için kabul edilemez bir meseleydi ki bu talepler, Rusya'nın kendi güvenliğini de aşan daha büyük bir tehdit ortaya çıkarabilirdi. Rus genişlemesinin bir sonraki aşaması Türkmen diyarıydı ve St.Petersburg yönetimi, burayı Orta Asya'ya stratejik bir sıçrama tahtası olarak seçmişti.

Kafkasya Genel Valisi Prens Baryatinskiy'nin daha sonra işaret edeceği gibi Hazar'da bir İngiliz donanmasının zuhûr etmesi, yalnızca Kafkasya ve İran bölgesini değil, Rusya İmparatorluğu'nun ana karasını da tehdit edebilecek ölümcül bir silâh olabilirdi. 1856'dan sonra Osmanlı coğrafyasındaki nüfûz ve prestij kaybına İran'ın ve Kafkasya'nın da katılması St. Petersburg yönetimi için kabul edilemez bir tehditti.[47] Rusya'nın şantajları Londra tarafından dikkate alınmadı ve Hazar kıyılarında İngiliz konsoloslukları açıldı. St. Petersburg bu resti gördü ve Britanya ile mücadelesinde İran ile yakınlaşma politikası

[47] Bunun içindir ki Gorçakov'un Londra'ya ilettiği mesaj netti: İngiltere ile İran arasında imzalanan antlaşmanın Tahran tarafından tasdik edilmemesi için Rusya, bütün nüfûzunu kullanabilirdi. Londra'daki Rus sefir Kont Kreptoviç'in Lord Clarendon'a mesajı da çok açıktı: "İran sözkonusu olduğunda İngiliz konsoloslar gerçek birer politik ajandır ve Rusya kendisine sınırdaş bir bölgede gözlerini kendisine çevirmiş böylesine konsolosların mevcudiyetini arzu etmemektedir." (Volodarsky 1983, s.77).

gündeme getirildi. Böylelikle İran'a bir heyet gönderilmesi için bir sebep daha ortaya çıkmıştı. Fakat bu yakınlaşma taktiği kısa sürdü, zira Tahran yönetimi, Türkmenistan ve Orta Asya'ya yönelik Rus askerî stratejisinin İran'ı açıktan tehdit ettiğini düşünüyorlardı.[48]

Bu dönemde aynı zamanda Kafkasya ordusu başkumandanı olan Aleksandr Baryatinskiy'nin Çar'a İran ve Orta Asya konusundaki tavsiyeleri dikkat çekicidir. Baryatinskiy, Hazar'dan Aral'a uzanan bir demiryolu ve yine Hazar denizinde bir liman inşâ edilmesi suretiyle Orta Asya'ya doğru genişlemeleri gerektiğini dile getiriyordu.[49] Feldmareşal Baryatinskiy'in Hazar'da bir donanma tesisi ve Petrovskiy ile Bakü limanlarının tahkîm edilmesi görüşleri, Siriderya boyunca ilerleyecek Rusya'nın yapacağı ön hazırlıklar olarak düşünüldü. Baryatinskiy, Hazar'dan Aral'a uzanan hat üzerinde bir askerî keşif seferi ve saha tedkikâtı gerçekleştirilmesinde ısrarlıydı. Bir bütün olarak bakıldığında Baryatinskiy, Rusya'nın İngiltere'yi Hindistan'a açılan güzergâh üzerinde sıkıştırması gerektiğini savunuyordu. Netice itibariyle Baryatinskiy'in taslak halindeki planı önce çok aklî bulunmadı. Fakat Rus yönetiminin Orta Asya'ya yönelik askerî, siyasî ve iktisadî olarak yayılma planları da son bulmadı. 17 Şubat 1857'de toplanan husûsî komitenin gayesi Baryatinskiy'in tekliflerini gözden geçirmekti. Hazar'ın doğusuna yönelik bir askerî harekâta, devletlerarası bir kriz çıkması ihtimaline binâen karşı çıkan Gorçakov'dan muhalefet, toplantıya damgasını vuruyordu. Hariciye Nazırı, Londra'daki Rus sefirin raporuna atfen "Şark'a yönelik atılacak herhangi bir adımın, İngiltere'nin çıkarlarını baltalayacağı ve hatta Britanya kabinesine boş yere bir bahane oluşturabileceğinden" bahsediyordu. Neticede Hazar'ın ötesine "ilmî" keşifler için "askerî" bir heyet gönderilmesi üzerinde duruldu. Komite, Hazar ile Aral arasındaki bölgenin tedkiki için bir saha araştırması düzenlenmesini, bölgedeki Kafkas kabilelerinin

[48] Tahran'daki Rus elçi Lagovskiy, İran ile bağlantı kurmanın zamanının geldiğine hariciyeyi ikna etmişti. Hindistan'daki Müslümanlar üzerinde bir İran etkisi tesis edip İngiltere aleyhine bir ayaklanmayı da teşvik edip desteklemek, bu yolla belki mümkün olabilirdi. (Volodarsky, 1983, ss.77-78).

[49] (Rieber, 1966, ss. 71-82; Halfin, 1960, ss.70-71). Böylelikle kervan ticaretinin yerine suyolu ticaretinin geçmesi ölçüsünde ticaret yollarını muazzam ölçüde canlandıracak ve bölge ticaret ağını yoğunlaştıracaktı. Ayrıca bu yol, Rusya'nın Şark'a yönelik siyasî nüfûzunu da tahkîm edecekti. İngiltere'nin İran'da yürüttüğü askerî politikanın hedefi Hazar bölgesine yerleşmek olduğundan Rusya için tehlikeli olan bu siyasete karşı tedbirler de alınmalıydı.

ve Şark'taki siyasî yapının şartları olgunlaşıncaya ve hazırlıklar tamamlanıncaya kadar ertelenmesi düşünüldü; fakat hazırlıklar devam etti. Gorçakov'un itirazlarına rağmen Baryatinskiy'in teklifi bütünüyle reddedilmedi ve tatbîki de daha fazla ertlenemezdi.[50] Gorçakov'un bizzat kendisi bunun zamanı geldiğinde uygulanabilirliğine ikna oldu; bilhassa Hindistan'da İngiliz idaresine karşı ortaya çıkan isyan, onun fikirlerini değiştiriyordu. Rus burjuvazisinin de desteğiyle bu politika hayata geçirilecekti.

1850'lerin ikinci yarısında Orta Asya'nın Rusya için önemine dâir bazı layihalar da kaleme alınmıştı.[51] Kafkasya Valisi Baryatinskiy'in başını çektiği hizbin teşebbüsleri bu süreçte sonuç vermeye başladı. 16 Şubat 1857'de Baryatinskiy Harbiye Nâzırı'na, muhtevâsında Londra'daki askerî ataşe İgnatyev'in bir raporundan bahsettiği mufassal bir mektup gönderdi; buna göre Rusların Orta Asya'ya yönelik faaliyetleri, İngiliz siyasetçileri tahrik etmekteydi ve harp hazırlıkları dedikoduları dahi çıkmıştı. Fakat Hazar'da Britanya bayrağının dalgalanması, Rus İmparatorluğu'nun bağımsızlığı için hayatî tehlike yaratırdı; Baryatinskiy için Orta Asya ve İran coğrafyasında İngiliz askerleriyle çarpışmak, neredeyse kaçınılmaz bir hâle gelebilirdi ve onun için demiryolu projesi son derece önemliydi. Hariciye Nezareti'nde hazırlanan bir rapor bu süreçte dikkat çekiciydi. Raporu kaleme alanlar, Britanya'nın deniz ve nehir kıyılarından uzakta, kıtaların iç kısımlarına büyük askerî seferler yapma kabiliyetinin olmadığının altını çizmekteydi; zira böyle bir risk almaları, muazzam ilave masraflar da gerektirmekteydi. Yine bu raporda Baryatinskiy'nin endişeleri tekrarlanmaktaydı; Britanya, İran'da herhangi bir noktayı, daha da ötesinde

[50] Henüz Kırım Harbi öncesinde devlet destekli de olsa Rus seyrüsefer, taşımacılık ve ticaret şirketlerinin, İran'ın kuzeyine ve Orta Asya'ya yönelik iktisadî teşebbüsleri yoğunlaşmış, iktisadî amaçlarla çeşitli şirketler kurulmuştu: Rusya Seyrüsefer ve Ticaret Cemiyeti (*Rossiskoe obşestvo parohodstva i torgovli*) Volga-Kama Ticaret Bankası (*Voljsko-Kamskiy kommerçeskiy bank),* Bakü Neft Cemiyeti *(Bakinskoe neftyanoe obşestvo), Kuzey Telgraf Acentası (Severnoe telegrafnoe agenstvo), Ural Dağ İşletmeleri Demiryolları (Uralskaya gornozavodskaya jeleznaya doroga)* gibi… (Halfin, 1960, s.72 vd).

[51] Bunlardan ikisi sermayedar V. A. Kokorev ile General S. A. Hrulyev'in mâiyetindeki P. Stepanov'un kaleme aldığı *Zapiski / Notları* idi Her ikisi de Türkistan'da ticarî ajansların, Hazar Denizi'nin farklı bölgelerinde ve Hîve Hanlığı'nın sınırlarında taşımacılık şirketlerinin tesisi ile bölgedeki yolların iyileştirilmesi ve demiryollarının yapılmasını teklif etmekteydiler. Buna yönelik olarak bir kumpanya kurulmasıyla ilgili projelerini Baryatinskiy'e sunmuşlardı. Bunların teklif ettikleri proje, yönetim çevrelerinin de tasdikini aldı. Prens Konstantin Nikolayeviç'in de büyük destek verdiği projenin detayları hakkında bkz., Halfin (1960, s.73).

Hazar kıyısında bir noktayı ele geçirme niyetindeydi. Rapora göre Britanya, Rusya'nın Müslümanlardan oluşan sınırdaşlarında ve Kafkas halkları arasında Rusya'ya zarar verecek entrikalar arayışındaydı. Londra yönetimi böylelikle Rusya'ya karşı hareket sahasını genişletebilecekti. Onların attıkları adımlar karşısında ihtiyatlı olmak gerekmekteydi. Söz konusu risâlenin müellifleri General Lieven ve Neverovskiy, muhtemel bir Hindistan seferine itiraz etmekteydiler. Risâle, Rus dış politikasının gerek Avrupa'da gerekse de Asya'da bekleme halinde kalması, saldırgan olmaması tavsiyesiyle son bulmaktaydı.[52] Tabii Rusya'nın aktif bir dış politika takip edebilmesi, her şeyden önce Kırım Savaşı'nda kurulmuş İngiliz-Fransız ittifâkının sona ermesine ve Rusya'nın tecrit edilmişlikten kurtulup, müttefik bir kuvvetle müşterek hareket edebilmesine bağlıydı. Kısaca 1857'den sonra Harbiye Nezareti'nin Hindistan'a doğru yönelecek herhangi bir askerî harekata karşı olumsuz görüşü, sürekli olarak ihtiyatlı bir politika izlenmesi gerektiğini vurgulayan Hariciye Nezareti'nin de tam desteğini almıştı.

İgnatyev'in Orta Asya seferi ile ilgili sıklıklı bahsini ettiği kişilerden birisi, Orenburg Valisi Katenin'dir. Rusya'nın Orta Asya meselesi için Orenburg Genel Valisi A. A. Katenin'in Hariciye Nezaretine Orta Asya serhatlerinde statükonun devam ettirilemeyeceği ve sınırın istikrarı için Taşkent ve Türkistan'ın Rusya'ya katılmasına ilişkin itirazlarını içeren raporları bürokraside ve kamuoyunda olumlu karşılık buldukça Rus devlet adamları, bu talepler üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırmışlardı. Katenin'in 1858'deki teklifi, Taşkent'in alınmasından sonra Buhara ile ilişkilerde bir baskı unsuru oluşturmak amacıyla bu hanlığa doğru bir askerî seferin de başlatılması gerektiği yönündeydi. Nihayetinde böylesine politikalarda müstereddit bir tavır takınan Gorçakov ve Çar II. Aleksandr tarafından Katenin'in teklifi de reddedildi. Fakat başlangıçta Hindistan'a kadar uzanmasa da Rusya'ya komşu Orta Asya ülkelerine yönelik ekonomik atılım ve böylesine bir atılımın yaratacağı politik nüfûz, otokrasinin kimi bürokratlarınca kabul gören bir strateji hâline geldikçe, Gorçakov'un da bunun yapılabilirliği

[52] Bu dönemde Harbiye Nezareti'nde hazırlanan tamamlayıcı risâlelerde ortak kanaat, Rusya'nın Hindistan'a yönelik bir saldırıdan kaçınması ve İngiltere'nin ticarî yayılmasına hususî bir ilgi gösterilmesi yönündeydi (Halfin, 1960, ss.80-83).

hakkında düşündüğü görülecekti. Asya'ya yönelik ekonomik açılım, politik ve askerî bir stratejik bütün içerisine yerleştirilmeliydi. Diğer yandan Rus sermayedarlarının menfaatleri ve ihtiyaçlarını da dikkate alan Çarlık otokrasisi, faaliyetlerini Orta Asya'ya çevirmeliydi. Böylece Orta Asya'ya ticarî-siyasî misyonlar gönderilmesine karar verildi. Hindistan isyanıyla birlikte 1858'den itibaren bu konudaki görüşlerinde belirgin bir değişim gözlenen Gorçakov, Orta Asya'daki duruma Rusya'nın kayıtsız kalamayacağını düşünmeye başladı. Hindistan'da Londra yönetimine karşı patlayan isyan, İran'ı İngiltere'nin askerî müdahalesinden koruma görüşünün ve Orta Asya'da İngiltere'den bir adım öteye geçme stratejisinin hayata geçirilmesinin zamanının geldiğine işaret etmekteydi.

1858'de İran, Orta Asya ve Kaşgar'a sırayla misyonlar gönderilmesinin altında yukarıda tasvir edilen karmaşık bir süreç yatmaktadır: Şark meseleri üzerine ehliyet sahibi isimler olarak bilinen N. V. Hanıkov, N. P. İgnatyev ve ayrıca Kazak-Kırgız millî uyanışının ilk kültürlenme evresini temsil ettiği ileri sürülen Çokan Ç. Velihanov'un Kaşgar misyonlarını, bu sürecin bir uzantısı olarak okumak gerekir.[53] Bu Orta Asya açılımında Hariciye Nezareti Asya Dairesi bürokratlarının heves ve çabaları dikkate değer; Asya Dairesi, Şark'a yönelen Rusya'nın emperyal kurumlarından birisi hâline geldikçe, bu kurumdaki

[53] İgnatyev'in Hive ve Buhara seferlerinin yanında her üç keşif seferi ile ilgili kişisel materyallerin daha Çarlık döneminde yayımlandığı bilinmektedir. Bu konuda ayrıca bkz., Hevrolina (2009, s.39 / dp.6) ve Zalesov (1871, ss. 2-3; 1903, ss.4-7). İgnatyev'in seferinde onun yardımcısı olan Zalesov'un, Rusçası 1871'de yayımlanan anılarının İngilizce tercümesinin yazma nüshası (No. 2386) Londra Kütüphanesi Yazmalar Bölümü'ndedir ve yakın geçmişte yayımlanmıştır. Bkz., Ewans (2006/1, ss.21-87). Esasında Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik ilgisi *Büyük Oyun*'un en önemli vechesi olduğundan bu konuda İngilizce literatürde oldukça tatmin edici ölçüde telif ve tercüme eserler bulunduğunun da altını çizmek gerekir. İgnatyev'in keşif seferi heyetinden Zalesov'un bazı mektupları da daha 1858'den itibaren *Voenniy Sbornik* (*Askerî Külliyat*)'ta basılmıştı. İgnatyev'in Orta Asya seferine katılanlardan adının Kileveyn'in *Otrıvok iz puteşestviya v Hivu i nekotorıe podrobnosti o hanstve vo vremya pravlenia Seyid-Mohammed-Hana 1856-1860* (*Buhara seyahatinden Pasajlar ve Seyyid Muhammed Han'ın iktidarı zamanında Hanlık hakkında Bazı Tafsilat*) ve Galkin'in *Vıderjki iz dnevnika sledovaniya v 1858 g. iz Orenburga v Hivu kirgizskoy stepyu i Amuderyu* (*1858'de Orenburg'dan Hive'ye ve Amuderya'ya Kırgız Bozkırı Seyahat Günlüğünden Paasajlar*) adlarıyla kaleme alınan anı, hatırat ve çalışmalar da daha o dönemde etnografya mecmualarında yayımlanmıştı. Esasında İgnatyev'inki gibi keşif seferleri, özellikle yüzyılın ikinci yarısına canlanacak olan bir geleneği başlatıyordu; bu keşif seferlerinde, Çarlık döneminde Türkistan'a yönelik şarkıyat ve etnografya çalışmaları için veri temin edilmekteydi.

memurların isimleri de diplomasi sahnesinde sıkça işitilmeye başlıyordu.[54] Teorik olarak Orta Asya'ya yönelik emperyal ilginin sistemli bir politik formülasyona dönüştürüldüğü yer Hariciye Nezareti Asya Dairesi olacaktır ve İgnatyev'den önce bu dairenin müdürü, 1839'da Perovskiy'nin seferine bizzat katılmış olan ve 1861'e kadar daireyi idare etmiş olan Yegor Petroviç Kovalevskiy'dir (1809-1868) (Hevrolina, 2009, s.38).

Bütün bunlar dikkate alındığında İgnatyev'in anılarında böylesine uzun vadeli bir harekâtın tasarlanması sürecinde kendisini ön plana çıkaran söylemleri dikkatli okunmalıdır. Bu noktada İgnatyev'in bizzat Gorçakov'a Orta Asya'ya yönelik siyasî ve istihbârî bir keşif seferi yapılmasını teklif ettiği bilinse bile süreci, otokrasinin bütüncül dış politikasının bir parçası olarak görüp, İgnatyev'i de bu siyasetin teorizasyonunda ve tatbikinde aktif bir figür olarak görmek yerinde olur. İgnatyev'in Orta Asya'ya gönderilmesiyle aşağı yukarı eş zamanlı olarak Hanıkov öncülüğünde bir misyonun Horasan'a, Afganistan'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte özellikle Horasan'a da bir *ekspeditsiya* projesinin ise İgnatyev'e ait olduğu bilinir. Bu projeyle ilgili olarak Çar Aleksandr'dan onay aldıktan sonra projenin geliştirilmesi ve icrası görevi de Asya Dairesi'nden mühim bir Şarkiyatçıya verildi. Bu, Rus diplomat ve şarkiyatçı profilinin bir örneği olan Nikolay Vladimiroviç Hanıkov'du. Kısaca vurgulanmalıdır ki Rus Şarkiyatçılığı XIX. yüzyılda emperyal siyasetin hizmetinde olan bir disiplindi. Hanıkov (1819-1878) tıpkı Velihanov gibi bir şarkiyatçıydı ve Asya Dairesi memurlarındandı.[55] Orta Asya, Kafkasya ve İran

[54] Yine bu dönemde Ye. P. Kovalevskiy ve P. P. Semyenov isimlerini de, Orta Asya'ya yönelen Rus emperyalizmi bahsinde anmadan geçmemek gerekir. Kovalevskiy, Gorçakov'un Asya Dairesi'nde gerçekleştirdiği bilinçli kadro değişikliğiyle bu birimin başına getirilmiş önemli bir şarkıyatçı diplomattı. Kovalevskiy, Yakın Şark'taki pazarlar ve hammadde kaynakları üzerine detaylı çalışmalar yapmaktaydı. Rusya'nın bu dönemdeki İran, Orta Asya ve Kaşgar *ekspeditsiya*ları onun döneminde gerçekleştirilmişti. Kovalevskiy'den sonra Asya Dairesi'nin başına, görüleceği üzere İgnatyev geçecektir (Volodarsky, 1983, ss.75-76).

[55] Türkçe ve Farsça'ya hakim olmasının yanında, Orta Asya'yı gerek coğrafî, gerekse sosyo-kültürel açıdan yakından tanıması kendisinin, K. F. Butenev'in (1805-1869) Buhara elçiliği döneminde 1841-1842 senelerinde eşlik etmesini sağlamıştı. Henüz genç yaşlarda hariciye giren Hanıkov, 1837-1838'den sonra İngiltere'nin İran üzerinde hâkimiyet kurmak için Herat'a, Afganistan'a askerî harekât düzenlemesinden sonra Rus diplomasisinin bu bölge hakkında uzman personel ihtiyacına paralel olarak ön plana çıkacak bir isimdir. 1839'da Orenburg askerî valiliğine bağlı bazı alt birimlerde görevliyken, V. A. Perovskiy öncülüğünde Hive'ye düzenlenen başarısız askerî harekâta katılmıştı. Bunun ardından 1840 senesinde, Perovskiy döneminde

bölgelerinde etnik, dinî, kültürel ve filolojik yapı üzerine kaleme aldığı çalışmaların İlimler Akademisi tarafından takdir edilmesiyle Hanıkov, Şarkiyatçı disiplinin otokrasiye hizmet ettiği noktada İgnatyev ve hariciye çevrelerince İran seferi için ideal birisi olarak görülmüş olmalıdır. Hanıkov'un hayatı, diğer yandan Rusya hariciyesinin, özellikle Asya Dairesinin Şarkiyatçılık ile olan organik bağını yansıtması bakımından da önemlidir. Bu ilmî araştırmanın en fazla rahatsız ettiği devlet, yine Britanya olacaktır.[56]

İgnatyev, Orta Asya hanlıklarına yönelik bu sözde ilmî sefere tayin edildiğinde henüz 26 yaşındaydı. Orta Asya Hanlıkları görevine dâir kaleme aldığı hatıratı ve derlediği tezkereleri, gerek kendi hayatından bir kesit, gerekse Paris Antlaşması sonrasında Rus diplomasisinin Asya'ya yönelik tazyik politikasına

---

Orenburg askerî valiliği bünyesinde görevlendirilmek suretiyle Asya Dairesi'ne tercüman olarak tayin edildi. Butenev'in Buhara elçiliği, Hanıkov için önemli bir tecrübe oldu. Bu dönemdeki Buhara gözlemlerini anlattığı ve İlimler Akademisi tarafından neşredilen eseri oldukça dikkat çekmişti; Nikolay Hanıkov, *Opisanie Buharskogo Hanstva (Buhara Hanlığı'nın Tasviri)* (Sank-Peterburg, 1843) adlı çalışması o dönemde Rus literatüründe müstakil olarak Buhara üzerine yapılan en detaylı çalışmaydı. 1842-1845 arasında Şarkiyatçı Hanıkov, Asya Dairesi'nin II. kısmının 1. Masasını idare ederken Şark üzerine çalışmalarını daha da derinleştirmeye başlar. 1845'de ise Tiflis'e tayin edilmiştir. Yeni görevi ona Kafkasya'nın sosyo-kültürel yapısı, bilhassa İslâm ve Müslümanlık üzerine incelemeler yapma fırsatı vermiştir: İslâm'da savaş hukuku ile müridlik üzerine çalışmaları bu döneme rastlar. 1850'den sonra Rus Coğrafya Cemiyeti Kafkas Şubesi temsilcisidir. 1852'de İran Kürtlerinin yaşadığı bölgelere ilmî bir gezi yapar; bu kısa ömürlü gezinin görece faydası vardır: o vakte kadar Rus Şarkiyatçılığının ilgi alanına pek girmemiş olan ve haklarında az veri bulunan İran Kürtlerinin günlük hayatları ve adetleri hakkında Hanıkov birtakım verilere ulaşır. *Vestnik İmperatorskogo Russkogo Geografiçeskogo obşestva*'da 1852'de yayımlanan "İran Kürdistanı'na seyahat" başlıklı makale, çok hacimli olmamasına rağmen dikkat çekmiştir. Yine bu dönemde meşhur *Reşideddin Tarihi*'nin basılmamış kısmını da bulmuştur. 1854-1857 arasında Hanıkov, önce Tebriz'de ve ardından da Tahran'daki Rus Başkonsolosluğunda gönüllü olarak görev yapmıştır. Hanıkov hakkında en ayrıntılı çalışma Sovyet Şarkiyatçılar Halfin ve Rassadina'nındır: Bkz., Halfin-Rassadina (1977). Ayrıca bkz., Hanıkov (1973, ss.6-24).

[56] 1855'te imzaladığı antlaşmayla Afganistan'da sulh yoluyla nüfûz kurmaya çalışan Britanya, 26 Şubat 1857'de İran'la imzaladığı antlaşmayla nüfûzunu pekiştirme gayretinde idi. Buna karşın Hanıkov'un 'ilmî' seyahatinin örtülü amacı Dost Muhammed Han'la Rusya arasında siyasî bir bağ kurmaktı. Dost Muhammed Han tabii ki böyle bir görüşmeyi reddetti. Afganistan'daki yerel güçlere Rusya'nın amacının onları zayıflatmak değil, aksine İngiltere'nin hırslarına karşı set çekmek olduğuna ikna etmek de lazımdı. 23 Mart 1858'de başlayan ve 22 Ağustos 1859'a kadar sürecek olan Hanıkov'un İran araştırması ile İgnatyev'in Orta Asya seferi müşterek amaçlara hizmet ediyordu. Fakat İgnatyev'in seyahati, gerek Rusya kamuoyunda gerekse diplomasi çevrelerinde Hanıkovunkine göre daha fazla konuşulmuş, tartışılmıştır. Hanıkov'un saha araştırmasının sonuçlarının Paris'teki Coğrafya Cemiyeti tarafından 1866'da Fransızca olarak neşredildiği görülür: *Mémoire sur L'Ethnographie de la Perse par Nicolas de Khanikov*. Hanıkov'un seyahatnâmesinin Fransızca olarak neşredilmesi de bu seyahatin Rusya kamuoyunda fazla bilinmemesine yol açmıştır. Eser ancak Sovyet döneminde Rusça'ya tercüme edilecektir.

başlaması sürecinde önemli bir dönüm noktasının anlaşılması adına son derece önemli bir kaynaktır.[57]

Orta Asya'ya keşif seferi için bir bahane de gerekliydi ve kısa sürede bulundu; 1856'da Buhara'dan Petersburg'a, 1857'de Hive'den Orenburg'a Çar'ın cülûsunu tebrik ve dostluk mesajları için gelen elçilik heyetlerine mukâbele için gerekli diplomatik girişimler yapıldı (Zalesov, 1871, ss.421-422; Hevrolina, 2009, s.40). 16 Ekim 1857'de Çar II. Aleksandr, Hive ve Buhâra'ya fevkalade elçilik heyeti gönderilmesine ilişkin Gorçakov'un tezkeresini onayladı. Rus hariciyesinin edindiği istihbarata göre Buhara'ya gelen İngiliz ajanlar, gerek Hîve gerekse Buhara ile Rusya'nın ticaretini baltalamak için çalışıyorlardı.[58] Orta Asya'daki son gelişmeler hakkında sağlıklı bilgiler elde etmek yanında Âmuderya yolunun muhtemel askerî operasyona hazırlanmak maksadıyla daha iyi bir şekilde öğrenilmesi de gerekiyordu. Amiral Butakov, Aral Gölü filosu amirali olarak bu seferde görevlendirildi; fakat en nihayetinde yolculuğun nehir yoluyla değil de kara yoluyla yapılmasını teklif eden Butakov'un görüşü kabul edildi. Bizzat Gorçakov'un teklifiyle Hîve ve Buhara seferinin başına Şark'a, daha da önemlisi Rusya'nın ve İngiltere'nin Şark politikasına aşina olmasından mütevellit İgnatyev getirildi. İgnatyev, Londra'dayken Asya'daki gelişmeleri takip etmiş, Büyük Britanya'ya karşı Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Orta Asya'da ne yapılması gerektiğine dair bizzat bir rapor sunmuştu. İgnatyev'e göre Rusya,

[57] İgnatyev hayattayken 1897'de tab' edilecek olan hatıratı ve tezkereleri, İgnatyev'in Orta Asya hanlıkları elçilik ve keşif heyetinin başına getirildiği 1857 güzünden başlayıp 1858 kışına kadar, yani görevini başarıyla tamamlayıp Çin görevine hazırlanmaya başladığı döneme kadar devam eder. İgnatyev'in Orta Asya görevi hakkında kaleme aldıklarının ilmî ve tarihî kaynak olarak kıymeti hakkında bkz., Bludnova (2007, ss.87-98). Bununla birlikte İgnatyev'in kaleme aldığı metinlerin kaynak olarak ele alınmasında dikkatli olmak gerekir. Örneğin sefere yardım için çağırılan Aral filosunun rolünü eleştiren İgnatyev'e göre filo, görevini yapamamıştır ve bunun kabahatlisi de filonun başındaki A. İ. Butakov'dur. İgnatyev'in anlatımında Butakov, oldukça akıllı ve eğitimli birisi olmasına karşın entrikaya çok mütemayildir. Bu entrikaya meyilli Amiral ile İgnatyev, İstanbul'daki sefareti sırasında uzun seneler eşgüdümlü çalışmak zorunda kalacaktır. İgnatyev'e göre Butakov herkese karşı hasis ve düşmanca yaklaşıyor, İgnatyev'in liderliğini kıskanıyordu. Hatta İgnatyev, Butakov'un iyi kalpli görünüşünün arkasında entrikaya mütemayil bir karakter yattığını vurguluyordu. Bludnova'ya göre (2007, s.88) Aral filosunun görevini doğru dürüst yerine getirememesi İgnatyev'in belirttiği gibi Butakov'un karakterinden değil, Amur Nehri ile ilgili teknik bilgi zayıflığından kaynaklanmaktaydı. Bu gibi örnekler İgnatyev'in şahsî yorumlarının tipik örnekleridir. Seferdeki birçok başarısızlığı İgnatyev hatıratında, bilhassa Butakov'un omuzlarına yükleyecektir. İgnatyev'in bu seferi sırasında eleştireceği kişilerden birisi de Orenburg valisi Katenin olacaktır.

[58] RGVİA f. 483 op. 1 d. 43 list 2'den naklen Halfin (1960, s.80).

İngiltere ile herhangi bir çatışma durumuna düşerse, onunla yalnızca Asya'da mücadele edebilirdi ve Osmanlı'yı da böylelikle etkisiz hale getirebilirdi. Sulh zamanında ise Asya'da İngiltere tarafından çıkarılabilecek bir engele karşı Rusya'yı Britanya topraklarından ayıran ülkelerin önemi oldukça fazlaydı; bunlar, İngiltere ile barışın devam etmesinin ve haliyle Rusya'nın güvenliğinin teminatı olacaklardı (İgnatyev, 1897, s.3). Dolayısıyla Orta Asya'daki bir Rus hegemonyası, Rusya'nın güvenliği için vazgeçilmez bir öneme sahip olduğu gibi İngiltere ile sürdürülebilir barışın da teminatıydı. Orta Asya'nın dikkatlice tetkik edilmesi, bu bölge ile bir bağlantının kurulması, İngiltere'nin bu bölgedeki nüfûzunun Rusya lehine değiştirilmesi İgnatyev'e göre maliyeti yüksek olabilecek bir teşebbüstü; fakat bu maliyet, kazançlarıyla kıyas dahi edilemeyecek oranda hafif kalabileceği gibi, Rus tüccar ve sanayicilerinden bu konuda işbirliği beklemek de mümkündü. Şark'ta kolonyal savaşlara yol açsa da İngiltere'nin tecrübesinden faydalanmakta tereddüt etmemek gerekiyordu. Belirtildiği gibi İgnatyev'in tezkelerinden birisi Hanıkov'un Horasan seferine gönderilmesinin önşartlarını hazırlamıştı; Orta Asya hanlıkları üzerinde vesâyet kurmak ve Afganistan'a doğru Amuderya boyunca Ruslara yol açmak gerektiğini ileri sürmüştü. Ancak bu şekilde Rusya İngiltere'yi kendisiyle "dost olmaya zorlayabilirdi." St.Petersburg'un yönetici çevrelerinde oldukça tartışılan İngiltere'yi Rusya ile "dost olmaya zorlama" planı çok geçmeden hayata geçirildi; Nisan 1858'de Asya Dairesi Müdürü Yevgeniy Petroviç Kovalevskiy tarafından ayrıntılı bir talimatname (*instruksiya*) kendisine tevdî edildi. Bu talimatnamenin içeriği, Çarlığın İgnatyev'in seferinden beklentilerini ve seferin amaçlarını gayet açıklıkla yansıtması bakımından önemliydi. İgnatyev'in başlıca görevleri: Orta Asya'daki mevcut durumun tetkiki, Hîve ve Buhara hanlıklarında Rus nüfûzunu sağlamlaştırarak bölgedeki Rus ticaretinin artmasını sağlamak ve Orta Asya'da gücünü arttıran ve bölgedeki siyasî yapıları kendi tarafına çekmeye çabalayan İngilizlerin bölgeye müdahalelerinin önünü kapatmak, Amuderya nehir yolunun Rus ticaretine açılmasını temin etmek olarak gösteriliyordu.[59]

[59] Amuderya'yı Rus gemilerine açmaya Hîve hanını ikna etmek için değerli hediyelerin de İgnatyev ile birlikte gönderilmesi yoluna başvuruldu. İzin alındıktan sonra bu süreç boyunca yapılan yazışmaların önemli bir kısmına İgnatyev'in hatıratında yer verilmektedir. Ayrıca

Orta Asya'ya görevlendirildiği haberi tebliğ edildiğinde İgnatyev, daha önce de belirtildiği gibi Mısır'daydı; St.Petersburg'a Mart 1858'de döndüğünde ise sefer için artık gerekli hazırlıkların tamamlanmış olduğu görülmektedir. St.Petersburg'dan ayrılmadan önce Çar ve Grandük Konstantin Nikolayeviç ile son bir toplantı daha yapmışlardır. 20 Nisan 1858'de İgnatyev mâiyetiyle birlikte St.Petersburg'dan ayrılmıştır. İgnatyev'in karşısında onu bekleyen zorlu ve uzun bir yolculuk vardır.[60] 1 Mayıs'ta nihayet Rusya'nın Sibirya'daki en önemli askerî ve idarî merkezi konumundaki Orenburg'a ulaştı ve General Katenin ile buluştu. Buradan Aral Gölü'ne geçilecekti.[61] 15 Mayıs'ta Orenburg'dan hareket eden kafilede (Jukovskiy, 1915, s.147) 27 subay ve sivil memur, 125 Kosak ve piyade, 14 uşak, bir papaz, 202 at ve Ustyurt Çölü'nü geçerken kullanılacak olan 559 deve vardı. Önce Hîve Hanlığı'na, ardından da Buhara Hanlığı'na geçilecekti.

Hîve Hanlığı bu yıllarda Özbek ve Türkmen kabileleriyle mücadele halindeydi. Buhara ise Hokand Hanlığı ile savaştaydı. Bu üç hanlığın birbiriyle mücadelesi, haricî bir müdahaleyi kolaylaştırmaktaydı. Buna karşın Gorçakov, hanlıkların birbirleriyle savaşında Rusya'nın tarafsızlığının korunmasından yanaydı. İgnatyev ise Asya Dairesi'ne gönderdiği bir raporunda, Rusya'ya karşı

İgnatyev'in Orta Asya'ya görevlendirilmesiyle ilgili kendi notları için RGİA f. 1561 op. 1 d. 32 list. 21 vd. naklen Halfin (1960, ss.88-90).

[60] İgnatyev, bu sefer öncesi yakınlarıyla olan vedalaşma sahnelerini hatıratında anlatmaktadır; bilhassa yakınları ve akrabalarının, onun bu zorlu seferden sağ salim döneceği konusunda şüpheleri vardır. Burada İgnatyev'in tasvîr ettiği vedalaşma sahneleri, XIX. yüzyıl Rus literatüründeki "vahşî Şark" imgeleriyle örülmüş bir zihniyet dünyasını aksettirmektedir. İgnatyev 20 Nisan günü öğle vakti, Asya Dairesi Müdürü Kovalevskiy, ailesi ve akrabaları tarafından St.Petersburg garından uğurlanmıştır. Tver üzerinden Kazan'a ve oradan da Orenburg'a geçti (İgnatyev, 1897, s. 13 vd.). Tver'e kadar demiryoluyla giden İgnatyev, buradan kurye vapuruyla Kazan'a devam etti. Kazan, onda tipik bir Şarklı Türk şehri izlenimi bırakmıştı: kaldırımlar ve yollar kötü, oteller daha da kötüydü. Ryazan'ı da benzer sıfatlarla tarif etmekteydi. Şark ve Türk şehirlerinin onda bıraktığı izlenim hiç de iç açıcı değildi. Hîve'ye İgnatyev'in maiyetinde gönderilen konvoy, 166 adam, 202 at ve 559 deveden müteşekkildi. Bütün bu bilgiler için bkz., İgnatyev (1897, s.13 vd.).

[61] İgnatyev'in Orenburg'da geçirdiği zaman ve hazırlıklardan burada bahsedilmeyeceğinden bu konuda bkz., İgnatyev (1897, s.18 vd). İgnatyev yapılan hazırlıkların eksikliğinden ve yanlışlıklardan sürekli şikayet etmekteydi. Mesela kafilede yaklaşık on kişinin lüzûmsuz olduğunu, zira bunun ileride kafilenin iâşesi için sıkıntı yaratabilceceğini belirtmekteydi. Ayrıca belki de en önemlisi kafiledeki tercümanların yetersizliğiydi. Buhara'da yazışma ve müzakare dili Farsça olmasına mukabil ekibi içerisindeki tercüman Rusça'dan Farsça'ya tercüme yapamamaktaydı.

düşmanca hareket eden Hokand'ın tedibini ve Buhara lehine bir askerî müdahaleyi savunmaktaydı; Hokand'a karşı bir Rusya-Buhara ittifakı tabii ki Gorçakov tarafından reddedildi. Mayıs sonunda Emba nehrine ulaşan kafile, bir süre burada konakladıktan sonra yoluna devam etti. Bugünlerde İgnatyev, Rus dış politikasının Orta Asya'da takip etmesi gerektiğini düşündüğü hatta dair Asya Dairesi'ne bazı öneriler sundu. Bu raporlarında hanlıklarda daimî ticarî temsilciliklerin açılmasının, bölgedeki Rusya'nın ticarî etkinliğini arttıracağını yazmıştı.[62]

12 Haziran'da Aral filosuna bağlı Perovskiy vapuruyla buluşmaları gerekmekteydi. Ancak Butakov'un komutasındaki vapurun beklenilen tarihten daha geç gelmesi, İgnatyev'i kafilenin iaşesi konusunda bazı güçlüklerle karşı karşıya bıraktı ve kafilenin rotasının değişmesine neden oldu. 18 Haziran'da Butakov ile Aral kıyısında buluşabildiler.[63] Kafilenin Kungrad üzerinden devam etmesi kararlaştırıldı. Bu hattın takip edilmesi, Hive Hanının da talebiydi ve bu talep İgnatyev'e, seferin esas amaçlarından birisini, Amuderya'yı istikşâf edebilme imkânını verdi. Kungrad'dan sonra Perovskiy vapuru vasıtasıyla Amuderya'dan devam edilecekti. Fakat Perovskiy'nin Kungrad'a geçişi çeşitli problemlerden dolayı gecikince İgnatyev, Hîve temcilcileriyle yaptığı müzakerelerden sonra Kungrad'dan Hîve'ye Temmuz sonunda karadan gitmek zorunda kaldı ve Ağustos başında Hîve yetkilileriyle resmî müzakereler başladı. Müzakereler bir yandan devam ederken İgnatyev, Buhara'ya geçme planları yapmaktaydı lakin Buhara seferi, Emir'in Hokand ile savaşta ordunun başında olduğu gerekçesiyle Buharalılar tarafından uzun süre reddedildi. İgnatyev'e göre diplomatik müzakerelerde yaşanabilecek muhtemel başarısızlığın esas telafisi Amuderya'nın istikşâfı olacaktı. Zaten İgnatyev, bu misyonun muhtemel başarısızlıklarının faturasını Hariciye Nezareti'ne, Amiral Butakov'a ve Vali Katenin'e önceden kesmişti. Müzakerelerin yavaş ilerlemesini Hîvelilerin tutumuna bağlamaktaydı: İgnatyev'in Hîve ile ilgili gözlemleri, Rusların "Şark" algısıyla oldukça mütenâsip imgeler içermekteydi; "kurnaz" ve "alçak" Şarklıların

[62] (Halfin, 1956, s. 49). İgnatyev, burada konakladığı günlerde, yağmacı bir Kırgız çete lideri olan İset Kutebari'nin Çar'a sözde de olsa itaatini sağladı.
[63] Seyahatin detayları için bkz., İgnatyev (1897, s.72 vd).

tipik numuneleri olarak Hîveliler, İgnatyev için ancak baskı ve zor yoluyla Çar hazretlerinin taleplerine boyun eğebilirlerdi ki bu taleplerin başında, Amuderya'da ticaret serbestliği geliyordu (İgnatyev, 1897, ss.139-140). Rusların Hîve'de içinde bulundukları vaziyet İgnatyev açısından çok da olumlu olarak görülmemekteydi. Seyyid Muhammed Han, Ruslara oldukça şüpheci yaklaşmaktaydı ve Hîve Hanı nazarındaki bu Rus korkusu, İgnatyev'in Hîve'de diplomatik nüfûz oluşturmasını engellemekteydi.[64] Rusların barışçıl amaçlarla geldiğine Hîveliler uzun süre inanmak istememekteydiler. Fakat birkaç hafta sonra, İgnatyev'in sabırlı ve dostça yaklaşımına Han ile doğrudan temas kurmasını mümkün kıldıkça, Hîvelilerin Rus kafilesi üzerindeki sıkı gözetimleri de gevşedi. Bundan faydalanan kafile mensupları da görevlerini rahatça ifa etmeye, Hîve hakkında askerî, coğrafî ve siyasî bilgiler elde etmeye başladılar. (İgnatyev, 1897, s.153). Bilhassa bu coğrafyasının topografya bilgisi 1873'te Hîve'ye yönelik Rus askerî harekâtında kullanılacaktır.

Müzakerelerde İgnatyev'in Hîve'den talepleri, daha önce belirlendiği gibiydi; Hîve Rusya'ya karşı düşmanca faaliyetlere girmeyecek, komşuları olan Türkmenleri, Kırgızları ve Karakalpakları da Rusya'ya karşı kışkırtmayacaktı. Diğer yandan Hîve, Rus vatandaşlarını yağmalayan, gasp eden veya onları esir edenlerle gizlice işbirliği yapmayacak, yapanları da Rusya'ya iade edecektir. Hîve Hanlığı, sınırları dahilinceki Rus tabiyetinden olanların güvenliğini temin etmekle mükellef olacaktı. Rusya'dan gelip giden ticarî kervanlara karşı şiddet ve yağma faaliyetlerine izin verilmeyecekti. Rusya'da vefat eden Rus tabiyetindeki birisinin malları derhal resmî varislerine teslim edilecekti. Ayrıca Rus tacirlerinin getirdikleri mallar üzerinden alınan gümrük vergisi yüzde ikinin üzerinde olmayacak ve Hîve'de bir Rus ticaret konsolosluğu tesis edilecektir.[65]

---

[64] Türkmen kabileleri tarafından tehdit edilen, Kırgızların Rus tabiyetine geçmesine niyetleri olduğunu bilen ve Rusya'dan daha fazla korkan Buhara Emiri'nin oldukça tesirinde kalan ve Rus ordusunun ve Aral filosunun bozkırdaki mevcudiyetinden son derece rahatsız olan Seyyid Muhammed Han, Ruslara verilecek her imtiyazı, kendi itibarının kaybı ve yok olması olarak görmekteydi. İgnatyev'e göre Hîve Hanı, Buhara Emiri'nin tesiri altındaydı ve Hîve üzerindeki bir Rus nüfûzunu engelleyen bir faktördü (İgnatyev, 1897, s.148 ve MacKenzie, 2002, s.49).

[65] Bkz., İgnatyev (1897, ss.134-135); MacKenzie (2002, ss.45-46, 49-50). İgnatyev'in Hîve günlerine dair günlük hayatı da hatıratında yer bulmuştur. Bilhassa ailesiyle iletişim kurmakta güçlük çekmektedir. Sıkı bir gözetim altında tutulduğu görülmektedir. Herhangi bir Hîvelinin Rus

Seyyid Muhammed Han, öncelikle İgnatyev'in Amuderya'ya Rus gemilerinin girmesi teklifine karşı çıkmaktaydı. Amuderya'da Ruslara tevdi edilecek deniz taşımacılığı imtiyazının Hîve'ye yönelik ciddî bir tehdit yaratabileceğinin farkındaydı. Üstelik Hanın bu itirazının arkasında güçlü bir destek de vardı. Diğer yandan Han, daimî bir Rus ticarî temsilciliği yerine, ticaret dönemleriyle mahdut, muvakkat bir ticarî ataşelikten yanaydı. İgnatyev bu maddede yumuşama temâyülü gösterdiyse de gümrük resmini yüzde ikinin altına çekmekte ısrarcıydı. İgnatyev'e göre Hîve Hanı'nın Rus talepleri karşısındaki direncini yalnızca askerî vasıtalarla verilecek bir gözdağı kırabilirdi.[66] Şu noktadan itibaren Orta Asya hanlıklarına diplomatik misyon göndermenin faydasız olduğuna inanmaya başladı. Seyyid Muhammed Han, Amuderya'da Rus deniz taşımacılığı için istenen ruhsat dışında, diğer Rus taleplerini kabul etmeye hazırdı aslında. İgnatyev, Hanın maiyetinden Kuşbey ile 15 Ağustos'ta gerçekleştirdiği görüşmede, Amuderya konusundaki ısrarlarının nedenlerini Çar'a izah etmesi gerektiğini beyan ve bunun esasında Çar'ın uzattığı dostluk elinin geri çevrilmesi ve Rusya İmparatorluğu'nun gücünün yok sayılması anlamına gelebileceğini ima etti. Müzakerelerde İgnatyev, imayı da aşarak bu şartın kabul edilmemesi sonucunda Hîve'nin karşı karşıya kalacağı Rus tehdidine işaret etmekteydi.

İgnatyev'in Hîve'de bulunduğu günlerde, Hîvelilerin üretimde ve köle ticaretinde kullandıkları İranlı kölelerin ellerinden kaçıp Rus heyetine sığınmaları, onları Ruslara karşı daha da tedirgin etmişti. Diğer yandan Amiral Butakov'un komutasındaki Perovskiy gemisi, Aral ile Amuderya'nın kesiştiği bölgede araştırmalar yapmaktaydı. Seyyid Muhammed Han İgnatyev'den bu araştırmaların derhal durdurulmasını ve Butakov'a sığınan İranlı kölelerin kendilerine iadesini talep etti. İgnatyev, müzakerelerin kesilmemesi için kaçamak cevaplar vererek, kendi taleplerini kabul ettirmenin yollarını arıyordu. Hokand Hanı ve Buhara Emiri de Amuderya'ya Rus gemilerinin girmesine izin vermemesi konusunda Hîve Hanı'nı desteklemekteydiler. Amuderya'ya Rus

misyonuyla görüşmesi yasaktı. Ayrıca sıkı gözetim altında kaldıkları konuttan, Hanın rızası olmadan çıkmaları da yasaktı.

[66] Ayrıntılı bilgi için bkz., İgnatyev (1897, ss.155-157); Zalesov (1871, ss.44-47).

gemilerinin girmesi, hanlıklara karşı gerçekten askerî bir tehdit yaratabilirdi. Rus gemilerinin Amuderya'ya girişine izin verilmesi için İgnatyev'in talep ettiği yazılı bir onayın verilmemesi ve bu kararın Buhara ve Hokand'dan da destek görmesi üzerine müzakerelerin devam etmesinin anlamsız olacağını düşünen İgnatyev, şimdilik müzakerelere ara vermenin daha doğru olacağını düşünmekteydi. Bundan sonra İgnatyev, Hîve'den hızlı ve güvenli bir çıkışın yollarını aramaya başladı (İgnatyev, 1897, ss.166-174; MacKenzie, 2002, ss.56-58; Hevrolina 2009, ss.55-56).

Rusya misyonunun esas amaçlarından birisi hanlıklar ile ticarî antlaşma sağlamaktı ancak bu başarılamadığından müzakerelerden vazgeçen İgnatyev, Hîve'yi terk etmeye hazırlanmaya başladı. Bu sırada Seyyid Muhammed Han'dan gelen baş başa müzakere talebi sonucunda gerçekleşen görüşmede Han, Emba ve Siriderya boyunca çizilecek bir sınırın Rusya ile Hîve arasında resmî sınır tayin edilmesini, böylelikle İran'a kadar Üstyurt bölgesinin, Kırgız ve Türkmen otlaklarının Hîve'ye ait olduğunun resmî olarak tanınmasını istedi. Eğer resmî sınır bu şekilde kabul edilmediği sürece İgnatyev ile Amuderya'da Rus gemi taşımacılığı konusunda olumlu bir antlaşma imzalamasının mümkün olmadığını belirtti. İgnatyev ise böyle bir teklifi kabul etmeye yanaşmamıştır.[67] 28 Ağustos'ta Hîve'den ayrılmaya karar vermiş ve Amuderya boyunca topografik ve coğrafik tahkikat yapmak suretiyle Buhara'ya devam etmeyi düşünmüştür. Lakin Hîve'den ayrılışı gecikmiştir. Seyyid Muhammed Han'ın Rus kafilesinin şehirden ayrıldıktan sonra Türkmen kabileleri tarafından saldırıya uğratılmasına dair komplosu İgnatyev tarafından haber alınmıştır. Bununla birlikte Orenburg'da da Hîveli tüccarlar, Rus misyonunun sağ salim Buhara'ya varabilmesi için ihtiyaten Ruslar tarafından rehin alınmışlardı.

[67] İgnatyev'in teklifi reddetmesi üzerine Han, ona daha fazla uzlaşmacı ve ılımlı olması gerektiğini, şu anda iktidarın kendisinde olduğunu söyler. İgnatyev bu tehdide yönelik ise cevabında, Çar hazretlerinin bir sürü subayı olduğunu ve bir tanesinin ölmesinin Rusya'nın yıkımına yol açmayacağını vurgulayarak devamında, eğer kendilerinin tutuklanması durumunda buna müsaade etmeyeceği vurgulayarak, silahını cebinden çıkarmıştır. Tabancasının namlusunu Hana doğrultan İgnatyev'in öfkesi karşısında Hanın korktuğu, yine bizzat İgnatyev tarafından anlatılır. Görüşme böylece sona ermiştir ve ardından İgnatyev'in korumaları olan Kosaklar ile sarayın korumaları arasında arbede yaşanmıştır. İgnatyev, hatıratında yaşananlardan Hanın ve Asyalıların "düzenbazlığını", "güvenilmezliğini" ve "alçaklığını" mesul tutmuştur (İgnatyev, 1897, s.174 vd).

Dolayısıyla İgnatyev'in Amuderya'nın sağ kıyısından Buhara'ya geçişi böylelikle güvenli bir şekilde sağlandı. Fakat Hîve görevi, Petersburg'da başarısız bir görev olarak yorumlandı.[68]

Buhâra yolculuğu ise çeşitli tehlikelere gebeydi. Kafile yola çıktığında Hâriciye Nâzırı Gorçakov vaziyete müdâhele etme gereği hissetti ve Amuderyâ'nın sağ yakasında toplanan Rus sefer kafilesine, Buhâra'ya Amuderyâ yoluyla devam etmemeleri, Sirideryâ'nın Aral'a yakın kısmında bulunan 1.Tahkimât'a gitmeleri ve kışı burada geçirmeleri, baharın başlangıcıyla da Buhâra'ya gitmeleri yönünde haber gönderdi. Fakat İgnatyev, Petersburg'un bu isteğine uymadı ve kafile, 10 Eylül'de Buhâra sınırına vâsıl oldu ve Buhâra'dan beklemesine dâir gelen isteklere riâyet etmedi. Buhâra Emiri Hokand ile savaş hâlindeydi ve İgnatyev'ten beklemesi ricâ edildi; fakat 16 Eylül'de kafile, Buhâra'nın meskûn mahallerine girdi. Kendilerini karşılayan Buhâralı yetkililerce daha yolda gayrı resmî müzâkerelere başlamıştı bile. İgnatyev Buhâra'daki İngiliz diplomatik tesirini kırmak ve Buhâra yönetimini Hîve'ye karşı kışkırtmak amacındaydı. 22 Eylül'de İgnatyev nihâyet Buhâra'ya vardı (İgnatyev, 1897, ss.192-194, 210-11; MacKenzie, 2002, ss.63-66, 68-69).

Buhara yönetimi, İgnatyev'in ziyaretinin arkasıda hangi emellerin yattığını merak etmekteydiler. Rus misyonunun neden doğrudan Buhara'ya gelmediklerini, Hîve üzerinden gelmeyi tercih ettiklerini sorgulamaktaydılar. İgnatyev ise kendisine şüpheyle yaklaşıldığını gösteren bu soruya, ulaşım gerekçesiyle geç kaldığı yönünde cevap verdi ve Hîvelilerin boş teminatları yüzünden planladığından daha fazla Hîve'de kaldığını ileri sürdü. İgnatyev, Rusya'nın Buhara yönetimiyle yakın işbirliği ve dostluk tesis etmek niyetinde olduğunu söyledi. İngiltere'nin hem Orta Asya'daki hem de Çin'deki entrikaları, İgnatyev'in dikkat çektiği başlıca meselelerden birisiydi. İngilizlerin Afganistan üzerinden Orta Asya'ya yönelik giriştikleri yağma politikasına karşı Buhara, Rusya ile yakın işbirliğine girerek cevap vermeliydi. İngilizlerin Hokand'a silah ve mühimmat nakliyatının da önüne geçmek gerekmekteydi; İgnatyev Buhara'da açıkça Hîve ve Hokand

[68] Ayrıntılı bilgi için bkz., İgnatyev (1897, ss.191-192); Zalesov (1871, s.51).

aleyhine bir diplomasi yürütmekteydi. Hokand ile Hîve arasındaki ilişkilerin açıkça Buhara aleyhine geliştiğini vurgulamaktaydı (İgnatyev, 1897, ss. 210-211; MacKenzie, 2002, ss. 68-69; Hevrolina 2009, s.60-61). Hîve Hanı'nın Buhara Emiri Nasrullah'ı etkileyerek Rusya ile Buhara arasına nifak tohumları ekmeye çalıştığını ileri sürerken aslında Hîve'de karşılaştığı olumsuz havayı Buhara'da avantaja dönüştürmenin ve Hîve'de kaybettiklerini Buhara'da kazanmanın peşindeydi. Buhara ile Rusya arasında kurulacak bir ticarî ortaklığın önemini Emire izah eden İgnatyev, bunun Amuderya'da Rus gemi taşımacılığıyla mümkün olacağının altını çizmekteydi.[69] İgnatyev, kendilerinden önce Buhara'yı ziyaret eden İngiliz ajanlarından farklı olarak yanlış anlaşılmaya mahal vermemek ve Emir'in itimadını kazanmak, ona karşı samimiyetini izhar maksadıyla kendisine getirilen kısıtlamalara riayet edeceğini ifade etmiştir. İgnatyev'in bu sözüne sadık kalması, daha sonra Emir'in Rus misyonuna karşı lehte temâyül göstermesini ve İgnatyev'in de Emir'in itimadını kazanmasını sağlamıştır.

İgnatyev'in Buhara Emirliğinden istedikleri altı ana başlıkta toplanmıştı. Buhara hapishanelerinde tutulan Rus mahkûmların salıverilmeleri istenmekteydi; bu vaziyet, Rusya ile Buhara arasındaki dostlukla bağdaşmamaktaydı. Rus tüccardan alınan resm-i gümrük düşürülmeli, Müslüman tüccar ile eşitlenmeliydi. Malların değerleri de doğru hesaplanmalı ve Rus tüccar, Buhara memurlarının keyfî uygulamalarına maruz bırakılmamalıydı. Buhara'da, faaliyetleri yılın belli aylarıyla mahdut olmak üzere bir Rus ticarî temsilciliğinin açılması ve buna bir konağın tahsis edilmesi de İgnatyev'in talepleri arasındaydı. Diğer yandan Rus tüccar için Buhara yetkilileri hususî kervansaray yaptırmalıydı. Nihayetinde Amuderya'da Rus gemi taşımacılığının serbestiyeti istenmekteydi ki İgnatyev'e göre bu, Rusya'ya gidip gelen ve mallarını karadan taşıyan Buharalı tacirlerin de oldukça işine gelirdi. İgnatyev'in taleplerinden en önemlisi bu sonuncusuydu ve Emir'den bu talebi hemen reddedip kestirip

[69] İgnatyev'in Emirin temsilcisi Mirza Aziz ile yaptığı ön görüşmenin tamamı kayıt altına alındı ve yanlış anlaşılmaya mahal vermemek üzere daha sonra yazılı olarak tebliğ edilmesi istendi. Diğer yandan Hive'dekine benzer kısıtlamalar burada da geçerliydi; Emirin bilgisi haricinde kimseyle görüşmemek, onun rızası dışında sokağa çıkmamak gibi kısıtlamalara Rus kafilesi riayet etmiştir (İgnatyev, 1897, ss.211-212).

atmamasını istemekteydi.[70] Hokand ile devam eden savaşı idare eden Emir Nasrullah'dan 4 Ekim'de olumlu cevap gelmiş ve Emir, harp sonuna kadar Rus kafilesinin Buhara'da beklemesini iletmiştir. 11 Ekim'de Emir Nasrullah Buhara'ya döndü ve Rus misyonuyla nispeten sıcak bir siyasî atmosferde müzakereler başladı.

Müzakerelerin kış aylarına sarkmaması için İgnatyev olabildiğince hızlı bir şekilde görüşmeleri tamamlamak ve neticeye ulaşmak niyetindeydi. İlerleyen günlerde istediklerini de teker teker almaya başladı; 15 Ekim'de öncelikle Buhara'daki Rus mahkûmların serbest bırakılması emri verildi. Emir Nasrullah'ın Rus misyonuyla görüşmeleri yürütmesi için tayin ettiği Mirza Aziz Tokşaba, Rus taleplerinin eksiksiz kabul edileceği yönünde İgantiyev'i temin etti; eğer Hîve, Amuderya'da Rusların gemi taşımacılığı serbestiyetine muhalif bir tavır sergiliyorsa Emir Nasrullah, Hîve'den kaynaklanan bu engeli bertaraf etmek için elinden geleni yapacaktı. İgnatyev dahi bu kadar kısa sürede ve böylesine kolayca sağlanan bir mutabakatı beklemiyordu. Asya Dairesi Müdürü Kovalevskiy, misyonun başarıyla tamamlanacağı yönünde bilgilendirildi. Buhara Emiri, İslâm dinini benimseyenler dışında bütün Rus mahkûmları İgnatyev'e teslim edieceğini beyan etti. Ticaret vergileri eski orana göre yarı yarıya düşürülecek ve Buhara'da Rus tüccar için ayrı bir kervansaray tahsis edilecek ve bunlar Emirin himayesinde olacaklardır. Orenburg'dan gelecek olan ticarî temsilci (*kommerçeskiy agent*) Emir tarafından kabul edilecekti. Amuderya'da Rus deniz taşımacılığı serbest bırakılacaktır.[71] Bütün bunlar İgnatyev için gerçek anlamda diplomatik başarı anlamına gelmekteydi; kalan iki hafta boyunca ise bu taahhütlerin yazılı olarak tasdik edilip, St.Petersburg'a beraberinde götürmesi gereken diplomatik kontratlar şekline dönüştürülmesi

[70] Bunun için bir deneme süresi istemekteydi; örneğin Buharalı tacirler, Ninji Novgorod'daki ticarî panayıra bir defaya mahsus olmak üzere Rus vapurlarıyla gidip geldiklerinde, bunun faydalarını Buharalıların bizzat kendileri anlayacaktı (MacKenzie, 2002, s.70 vd.).

[71] Dönmeden önce Buhara yetkilileri İgnatyev'i, Hive kuvvetlerinin dönüş yolunda Rus misyonuna saldıracağı yönünde uyarmışlardı. İgnatyev ise Hanın buna cüret edemeyeceği kanaatindeydi. Hive Rusya'ya saldıramazdı; Rusya ise Hive'yi fethetmek istemiyordu. Zaten vâsi toprakları vardı. Mamafih Rusya, Amuderya'daki deniz taşımacılığının güvenliğini sağlamak için Kungrad'ı, Amuderya'nın Aral'a açılan ağzını stratejik güvenliği için ele geçirebilirdi. Buhara yetkilisi Tokşaba, Hive'nin Rusya ile Buhara arasında ikiye paylaşılmasını teklif etti; lakin İgnatyev'in böyle bir müzakereye yetkisi olmadığı açıktı (İgnatyev, 1897, ss.230-231).

gerekmekteydi ve 30 Ekim'de de istediğini aldı.[72] Emir Nasrullah'ın Çar'a, Mirza Aziz'in de Hariciye Nazırı Gorçakov'a yazdığı mektuplarda anlaşma teyit ve tasdik edilmekteydi. 31 Ekim'de St. Petersburg'a doğru yola çıkan İgnatyev ile elçilik heyetine dönüş yolunda Kızılkum'dan Aral Filosuna kadar Siriderya boyunca güvenlik gerekçesiyle, Askeri Akademiden sınıf arkadaşı ve ileride İstanbul elçiliği döneminde yolları çeşitli defalarda kesişecek olan Albay Mihail Grigoryeviç Çernyayev eşlik etti.

Hanıkov'un *ekspeditsiya*sı, Afganistan ile bağlantı kurma ve Orta Asya'da İngiltere'ye karşı güçlü bir savunma hattı oluşturma planı bakımından, yani politik hedefleri itibarıyla başarısızlıkla sonuçlanmıştı. İgnatyev'in Orta Asya görevi için de benzer bir argüman ileri sürülebilir; 1860 Ocak'ında bölgeden gelen haberler hâlâ Buhara'ya yönelik İngiliz nüfûzunun giderek arttığı yönünde olacaktı (Becker, 2005, s.12) Fakat araştırma seferlerinin ilmî neticelerinin önemli olduğu konusunda araştırmacılar birleşmektedirler.[73] İlmî verimliliği yanında bu seferlerin Rusya'nın Horasan bölgesi ve Orta Asya ile ticarî çıkarlarını olumlu yönde etkileyeceği âşikardı. Lakin Orta Asya'ya yönelik asıl etkili harekât, 1861'de iki kilit mevkiye, iki kilit ismin atanmasıyla gerçekleşecekti: Dimitriy Milyutin'in Harbiye Nazırı, General İgnatyev'in de Asya Dairesi Müdürü olarak atanması. Her ikisi de Orta Asya'nın fethedilmesinin ateşli taraftarları olarak bilinmekteydi. 1865'ten sonra, yani İgnatyev Boğaz'ın kıyısındaki Rus elçilik konağında Osmanlı siyaset dünyasıyla yeni yeni tanışırken Çernyayev'in Taşkent'e yönelik askerî operasyonunun başlaması, keşif seferlerinden 'askerî fetih' devresine geçildiğine işaret ediyordu.

1851'den 1861'e kadar Rusya'nın Orta Asya ile ticaretinin üçe katlanması, Rus manifaktür ihracatının ise altı katına çıkması, İgnatyev'in Orta Asya görevinin

[72] Bu iki haftada Orta Asya'daki İngiliz "entrika"larına dair önemli istihbarat da topladığını ve Buhara Emiriyle İngiltere'ye karşı müşterek hareket edebilme noktasında da anlaştıklarını kaydetmektedir (İgnatiyev, 1897, ss.237-238).

[73] Bilhassa topografik çalışmalardan oldukça verimli sonuçlar elde edilmişti ve böylelikle Şarkî İran'ın haritası önemli oranda değişiyordu. Ulaşılan etnografik ve arkeolojik verilerin kıymeti ise oldukça yüksekti ve bunların birçoğu işlenmemiş verilerdi. Çalışmaların çoğu da neşredilmedi; Hanıkov araştırmadan döndükten sonra ölene kadar yaşayacağı Fransa'ya gitmişti. Buradan gerek İlimler Akademisi gerekse de Coğrafya Cemiyeti ile yazışarak Rus ilmine katkılarını uzaktan sunuyordu. Çalışmaları da Fransızca olarak Paris'te basıldı (Halfin, 1960, ss.85-86).

başarısının ölçülmesinde nesnel veriler olarak değerlendirilebilir (Becker, 2005, ss.16-18). Keza Rusya'nın Orta Asya'yı yayılmasının ilk faydası kesinlikle iktisadidir. 1866'da Taşkent'in Rusya'ya ilhakı, Rusya'nın hanlıklarla ve daha da ötede Şarkî Türkistan ile ticaret hacmini arttırmıştır.[74]

Bu noktada emperyal Rusya'nın ticarî ve iktisadî ilgi alanları arasında yalnızca Orta Asya'nın bulunmadığı da görülür. 1830'ların başından itibaren Rus kamuoyunda Amur bölgesine ilgi artmış, gazete ve mecmualarda bölgeden gelen haberler sıkça görülmeye başlamıştı. Özellikle Amur nehri üzerindeki ticaretin sağlayabileceği faydalar, Rus kamuoyu kadar hariciyesinde de bölgeye ilişkin farkındalık yarattı. Bu bölge Rusya'nın Kuzey Pasifik kolonileriyle Uzak Asya arasındaki ticarî ve jeopolitik bağlarını kurması için önemliydi. Üstelik Uzak Asya ile merkezî Rusya arasında nehir ticareti zinciri bakımından da Amur, Rus jeopolitikçilerinin üzerinde çalıştığı bir bölgeydi. Nitekim Amur, Rusya için *Büyük Oyun*'un uzak merkezi konumundaki Güney Pasifik'e yönelik alternatif bir genişleme sahası olarak görülüyordu.[75] 1847'de Doğu Sibirya Genel Valiliğine atanan General Muravyov'un temel görevi de XVII. yüzyılın sonunda imzalanan Nerçinskiy Antlaşmasıyla Çin'e bırakılmış olan Amur havzasının Rus işgaline açılmasını ve Rusya'nın bu bölgeye kalıcı bir şekilde yerleşmesini sağlamaktı. Bunu başaran Muravyov'a, "Amurskiy" yani 'Amur fatihi' lakabı tevdi edildi. Rusya, Pasifik'e de stratejik bir açılım yapmak, kuzey limanlarından ziyade güney limanlarını emperyal ticaretin kullanımına açmak istiyordu (Bassin, 2004, s.112 vd.) Çin, General Muravyov'un Amur havzasına yerleşme politikası yüzünden Rusya ile başlayan sınır problemleri yanında Fransa ve İngiltere ile zaten ciddî problemler yaşamakta, savaşın eşiğine gelmiş bulunmaktaydı. Kendi içinde Taiping isyanıyla mücadele eden Mançu hanedanı, bir yandan da Fransız ve İngilizlerin Çin limanlarının Avrupa ticaretine açılması için hazırladıkları bir antlaşma taslağını dayatmalarına karşı direnmekteydi.

[74] Rusya'nın Buhara'ya yaklaşması potansiyel olarak ham pamuk ve ipek kaynaklarına da yaklaşması anlamına gelmektedir. Nitekim 1860'larda dünyada pamuk fiyatlarının hızla yükselmesi, Rusya'nın Orta Asya'daki pamuk arzını kontrol etmesini teşvik eden önemli bir nedendi (MacKenzie, 2002, s.170).

[75] Rusya'nın Amur bölgesini jeopolitik keşfinin detaylı analizi için bkz., Bassin (2004, ss.69-102). İgnatyev'in görevine kadar Rus-Çin ilişkileri için bkz., Quested (1968) .

1858'de Rusya ile Çin arasında birbirinden bağımsız iki antlaşma yapıldı. Bir tanesi Muravyov'un imzaladığı Aygün Antlaşması'ydı ve sınır problemleri bu antlaşma ile güya çözüme kavuşturulmuştu; Muravyov da *Amusrkiy* lakabını almıştır. Diğer Antlaşma ise Putyatin tarafından imzalanan Tientsin Antlaşması'ydı. Bu antlaşmaların şartları birbirleriyle çelişkiliydi ve Aygün Antlaşması, Çinliler tarafından asla tasdik edilmemişti.[76]

Kırım Harbinden sonra Rusya'nın Uzak Asya'da genişleme rüyası, Panslavizm ideolojisinin bürokratik uzantılarını temsil eden isimlerle bütünleşmiştir; Asya Dairesi Müdürü Yegor Kovalevskiy, Yevfimiy Putyatin, Velikiy Knez Konstantin Nikolayeviç ile Slavcılığın en liberal temsilcilerinden Nikolay Nikolayeviç Muravyov ve nihayet Buhara'dan yeni dönen genç diplomat İgnatyev. Rusya'nın tıpkı Kafkasya ve Orta Asya'ya yayılmasında öncü rolü oynayan devlet adamlarında olduğu gibi, Uzak Asya'ya yayılmasında rol alan öncü isimler

[76] 1854'te Muravyov, 1689'da imzalanan Nerçinskiy antlaşmasını ihlâl ederek Amur havzasında bir keşif seferi düzenlemiş, 1858 ile imzalanan Aygün Antlaşmasıyla bölge, bir bakıma Rus istilasına hazır bir hâle getirilmiştir. Bu antlaşmayla Amur'un sol yakası Rus kontrolüne bırakılmış; Ussuri nehri ile Amur'un sağ yakasında Pasifik Okyanusu'na kadar olan bölgede Rus-Çin müşterek kontrolü tanınmıştır. Şartları itibarıyla bu, Çin hükûmeti için kabul edilemez bir antlaşmadır. Üç yıl evvel Japonya ile münasebetleri başlatmış olan ve şu anda bizzat Gorçakov tarafından Pekin'de görevlendirilmiş olan Kont E. V. Putyatin tarafından yürütülen müzakereler de Amur bölgesindeki Rus ticarî ve siyasî iddialarının tanınması ve Çin'de görevlendirilecek Rus askerî uzmanlar ile Çin'e silah satışı meseleleri üzerine kurulmuştu. Kırım Harbi'ni müteakip yıllarda emperyal hevesleri Orta ve Uzak Asya'ya yoğunlaşan Rusya, Çin coğrafyasının ekonomik olarak kontrol altına alınıp bağımlı hale getirilmesi yarışında Fransa ve İngiltere'den geri kalmak istememekteydi. Hatta Gorçakov'un Putyatin aracılığıyla Çin'e dayattığı şartların kabul edilmemesi halinde askerî bir operasyonu dahi göze aldıkları yönündeki tehdidi, yalnızca Çin hükûmetinin değil Fransız ve İngiliz hükûmetlerinin de dikkatini çekti. Rus hükûmetinin dayatmaları arasında yer alan Çin'e silah satışı ve Rus uzmanların Çin'de görevlendirilmelerinin arkasında yer alan iddia, bu askerî desteğin Çin'in İngiltere ve Fransa'ya karşı askerî açıdan karşı koyabilmesine yarayacağı yönündeydi. Putyatin'in taleplerinin Pekin yönetimince kabul edilmediği, yaklaşık bir asırdan fazla bir süredir Çin'de bulunan Rus Ruhânî Misyonu tarafından St.Petersburg'a bildirilmiş, üstelik Pekin yönetimi Rus Ortodoks Ruhanî Misyon (k.1685) temsilcisi P. N. Perovskiy ile görüşmeyi de reddetmiştir. Mayıs 1858 sonlarında Tientsin'e giden Putyatin, orada İngiliz ve Fransız elçilerin ve askerî heyetlerin Çin ile yürüttükleri müzakerelere de müdâhil olmuştur. Putyatin burada İngiliz ve Fransızların Çin'e dayattıkları ağır şartların yumuşatılmasına çalışmıştır. Tientsin'de 1 Haziran'da imzalanan antlaşmada Çin ile Rusya arasındaki sınır Amur nehri olarak kabul edilmiştir. Diğer yandan Rusya Çin'e askerî silah satışı ve uzman istihdamı konularında yardımcı olacaktır. Ancak bu defa devreye Muravyov girmiş ve antlaşmanın bu haliyle sınır ve ticaret maddelerinin kabul edilmemesi gerektiğini ileri sürmüştür. Rusya bunun üzerine gerek bu anlaşmaların yeniden düzenlenmesi gerekse kara ve deniz ticaret haklarının elde edilmesi maksadıyla Pekin'e elçi göndermeye karar vermiştir (İgnatyev, 1897, ss.258-259; MacKenzie, 2002, s.90; Ravenstein, 1861, s.144; Quested, 1968, ss.128-129; Bassin, 2004, s.135).

arasında yer alan İgnatyev'de de belli bir aidiyet şablonu görülüyordu.[77] Kamuoyunun bir kesimi Amur bölgesini Rusya'nın Asya'yı "medenileştirme projesi"nin bir parçası olarak görmek istiyordu.

Orta Asya görevinden 1859 başında dönen İgnatyev'i 1858 yılının başlarında imzalanan Aygün Antlaşması'nın tasdiki ve Çin ile yaşanan sınır probleminin çözümü görevi bekliyordu. Bu misyon, Aygün Antlaşması ile Çin'de görevlendirilecek uzmanlar ve oraya gönderilecek silâhların kabulüne Çin yönetimini ikna etmeyi de kapsamaktaydı.[78] İgnatyev'in Çin misyonu, Rusya'nın Pasifik açılımının saray ve bürokrasi çevrelerindeki en önemli destekçisi olan ve Çarlığın Kutsal Topraklar yanında Uzak Asya'da da nüfûz tesis etmesini isteyen Velikiy Knez Konstantin Nikolayeviç ve saray çevresi tarafından da desteklendi (Bassin, 1983, ss.246–247). Diğer yandan Asya Dairesi Müdürü Kovalevskiy'in de İgnatyev'in seçiminde rolü olduğu bilinir. İgnatyev'e göre kendisinin böyle bir göreve getirilmesinin bir sebebi aktüel olarak Orta Asya görevinde sergilediği performansı ise diğeri de İngiltere'nin Asya'daki emperyal siyasetine vakıf olmasıydı (İgnatyev, 1897, s.259).

St. Petersburg tarafından yeniden gözden geçirildiği şekliyle Aygün Antlaşmasını Çin'e kabul ettirmek, İgnatyev'in başlıca görevidir. İgnatyev'in görevlendirilme kararı kış ortasında alındığından birkaç aya yayılan hazırlık süreci gerekmiş, İgnatyev boş durmamış, Çin ordusunun yeniden organize edilmesi için nitelikli Rus subaylar bulmuştur. Muravyov'un talimatları doğrultusunda İgnatyev'in onayı dışında Çin'e silah verilmemesi kararlaştırılmış, ayrıca Çin'de müzakereleri yürüten İngiliz elçinin rütbesine uygun olarak sefir rütbesiyle görevlendirilmesi istenmiştir. 6 Mart 1859, İgnatyev'in St. Petersburg'dan Pekin yollarına düştüğü tarihtir (İgnatyev, 1895, s.12;

[77] Panslavist vizyonun Pasifik kıyılarına dair fantastik tasavvurları vardı. Öyle ki bazı Panslavistlerin Amur havzasına Çek çiftçileri yerleştirmek gibi hayalleriyle karşılaşmak mümkündü. Bu fantazmanın başlıca müdafîi, Panslavizmin en büyük teorisyenlerinden etnograf ve filolog Alexander Gilferding'e bu fikri aşılayan yine bir Çek Panslavist idi; bu görüş ilk olarak František Ladislav Rieger tarafından Gilferding'in 1859'daki Prag ziyareti sırasında dile getirilmişti. Bassin (2004, ss.177-180)

[78] Bu konularda bkz., İgnatyev (1897, ss.259-260); Ayrıca Quested (1968, s. 174 vd.) ve MacKenzie (2002, s.89 vd.).

MacKenzie, 2002, s.92) ve 4 Nisan'da İrkutsk'a ulaşıp, Muravyov ile buluşmuştur (İgnatyev, 1895, s.16). Nikolay Pavloviç, Çin'e verilmesi kararlaştırılan ve elçilik heyetinde yer alan silahları Sibirya'da bırakmaya karar verdi. Çünkü İgnatyev, Çin'e doğrudan silah verilmesini akıllıca bulmamaktaydı; bu silahlar bir gün gelir Rusya'ya çevrilebilirdi. Babasına yazdığı mektupta da değindiğii üzere Rusya, Çin'in İngiltere ve Fransa karşısında ne yapacağını değil, öncelikle kendisini düşünmeliydi (İgnatyev, 1895, s.22).

Nisan ayı ortalarında bir süre sınırda Kâhta'da bekletilen Rus heyetinin Çin'den gelen haber üzerine Pekin'e girmesi 1 Haziran'da kadar Çin yönetimince reddedildi. Üstelik Çin, Tientsin Anlaşması'nın onayı dışındaki bütün ilave anlaşma taleplerini ve Rusya tarafından gönderilen silâhları ve uzmanları da kesin bir dille reddediyordu. Dolayısıyla Pekin'de yalnızca Tientsin Antlaşması'nın tasdiki görüşülecekti (İgnatyev, 1895, s.26; MacKenzie, 2002, s.95). Çin, Rusya'ya güvenmiyor, bu anlaşmalarla St. Petersburg'un Çin orsu üzerinde nüfûz kazanacağını ve sınırları kendi keyfince belirleyeceğini düşünüyordu. Tientsin Antlaşması üzerine başlayacak müzakerelerde Aygün Antlaşması gündeme getirilebilirdi; 15 Mayıs'ta Pekin'e girmesine dâir Çin yönetiminden izin çıktığında yoluna devam etti ve 15 Haziran'da Pekin'e görkemli bir karşılamayla girdi.[79]

İgnatyev, Pekin'de Perovskiy başta olmak üzere Rus ruhanî ve laik misyonları ile yaptığı istişare toplantılarında, Çin'de yürütülecek müzakerelerin muhtevasını belirledi. Kendisi Pekin'e gelene kadar müzakereleri yürüten Perovskiy'nin Rus çıkarlarını temellerinden yok ettiği kanaatine varmıştı. Çin'deki müzakereleri hariciye heyetinden Su-Şun ve Jui-Çan ile yürütülecekti. Müzakere maddeleri şunlardı: İki ülke arasındaki sınırların tespiti, Rusya'nın Çin'e ticarî açılımını destekleyecek bazı hukukî imtiyazların elde edilmesi ve Tientsin Antlaşması'nın Çin tarafından tasdik edilmesi. Çin, Aygün Antlaşması'nı kesinlikle gayrı meşrû olarak nitelemekteydi ve İgnatyev'in işi şu durumda zor gözükmekteydi. Çin

[79] İgnatyev (1895, ss.29-39). Moğolistan üzerinden yoluna devam eden İgnatyev, bu ülkeden çok etkilenmiş, Rusya'nın ileride buralarda nüfûz kurması gerektiğine inanmıştır.

dışişleri İgnatyev'i müzakereler için kendi makamlarına davet ettiklerinde Rus elçi, büyük bir devletin temsilcisi olarak Rus Misyon Konağı dışında ilk görüşme mekânı kabul edemeyeceğini belirtti. 28 Haziran'da gerçekleşen ilk görüşme buradaydı. Çin maslahatgüzarı Su-Şun ise sınırın tayinini kabul etti fakat bu konunun Pekin'de değil, mahalinde yani sınırda çözülmesini istedi. Bununla birlikte Çin'in Rusya'ya Amur'un diğer yakasında herhangi bir toprak parçası veya Mançurya'da ticarî liman vermeye hiç niyeti yoktu. Kısaca Çin temsilcileri, Aygün Antlaşması ile ilgili Rus taleplerini de kesin bir dille reddetmekteydiler ve İgnatyev ise devletlerarası antlaşmaların mukaddesliğine vurgu yapmakla yetindi (MacKenzie, 2002, ss. 100-101) Bu sırada İngiliz, Fransız ve Amerikan heyetleri de Tientsin Antlaşması'nı iptal etmek için Pekin'e geldiler. Rusya'nın muhtemel kazanımlarının önüne geçmek için İngiltere'nin elinden geleni yapacağı düşünüldüğünde son gelişmeler, İgnatyev için bir problem daha yaratmaktaydı (İgnatyev, 1895, ss.50, 54).

Rusya'nın Amur'dan Ussuri'ye buradan da Kore'ye kadar uzanan bölge üzerindeki hak iddiaları, Çin yönetimi tarafından kesin bir dille geri çevrildi ve anlaşmazlıkların Rusya'nın isteklerine göre çözümlenmeyeceği açık bir şekilde ifade edildi. İgnatyev bütün bu olumsuzlukları Perovskiy'nin kendisinden önce yürüttüğü korkak ve başarısız müzakerelere bağlıyordu. Onun ifadesiyle "boş korkular, Asyalılarla müzakere etmek için en kötü yoldur" (İgnatyev, 1895, ss.57-58; MacKenzie, 2002, s.104) ve tahkirin derecesi noktasında İngiltere bağlamında sarf ettiği cümleler ise şöyledir: 'Eğer Mançurya'daki limanlarını kaybetmek zorunda kalırlarsa bunların İngilizlere mi Ruslara mı gideceği çok önemli değildi.'[80]

Çinli yetkililer Su ve Jui, İngiltere ve Fransa'nın sahip olduğu kapitülasyonların aynısının İgnatyev tarafından da telep edilmesini reddetti. İgnatyev'e göre Rusya bazı hakları zaten 1689 Nerçinskiy ve 1727 Kâhta anlaşmalarıyla elde etmişti; yeni bir talepte bulunmuyordu. Çin yönetimi ise bunların Tientsin Antlaşması ile hükümsüz hâle geldiğini, üstelik bu sonuncusunda ilk ikisine atıf

[80] '*Dlya nih vsye ravno, yesli nujno poteryat mosrkie portı na Mançurskom pobereje, komu ustupit ih; Angliçanam ili Russkim!'*. İgnatyev (1895, ss.58-59).

da bulunmadığını ileri sürmekteydiler. İgnatyev sınır müzakerelerinde Çinli yetkilileri alttan alta tehdit etmekten de çekinmedi; Rusya, herhangi bir Avrupa gücü gibi Çin'e çok uzaklıkta değil ve hatta 7 bin versti[81] aşan büyük bir sınır komşusuydu. Arzu etmemesine rağmen Çin ile yaşayabileceği bir çatışma ihtimalini Çin İmparatorluğu bu açıdan değerlendirmeliydi. (İgnatyev, 1895, ss.59-60) İgnatyev'e göre kendisinden önceki görevliler yüzünden Pekin'de Rusya'nın herhangi bir itibarı kalmamıştı ve açık olan bir nokta vardı ki Çin, Rusya'ya güvenmemekte, hatta Rusya'dan çekinmemekteydi keza Pekin'de Rusya'nın itibarı ve etkinliği neredeyse hiç yoktu.[82] Ayrıca İgnatyev için başka bir sorun daha vardı: Tientsin Antlaşması'nda Pekin'de daimî bir Rus elçisi bulunma hakkı olmadığından Çin hükûmeti ondan Pekin'i terk etmesini talep edebilirdi. İgnatyev böyle bir durumda efendisinin emri olmadan Pekin'den ayrılmasının mümkün olamayacağını belirtecekti (İgnatyev, 1895, ss.61, 78-79).

10 Temmuz'da gerçekleşen ikinci görüşme de birincisi gibi sonuç vermedi. Lakin Muravyov'dan dolayısıyla St.Petersburg'dan gelen talimatta İgnatyev'in Aygün Antlaşması'nı ve sınırlarla alâkalı meseleleri halletmeden kesinlikle dönmemesi yazmaktaydı (İgnatyev, 1895, s.74; Quested, 1968, ss.199-201). İngilizler ile Çinliler arasında çatışmalar da yaşanmaya başlamıştı ve Çin'in İngilizlere karşı askerî direnişi, İgnatyev tarafından son derece olumlu karşılanmaktaydı. İgnatyev, bundan sonra başarıyla izleyeceği diplomatik yolun ana hatlarını tayin etti: İngiltere ve Fransa ile Çin arasındaki gerilimleri arttırıp Rusya'ya arabuluculuk rolü için uygun bir ortam yaratmak niyetindeydi. Çin'den talep edilenler belki bu şekilde kabul ettirilebilirdi. Bundan sonra Pekin'deki stratejisi, İngiltere'ye karşı Pekin yönetiminde mevcut olan düşmanlığını teşvik ve tahrik etmekti. Böylelikle Çin'in Rusya'ya yaklaştırmayı başarabilirdi. Rusya'nın taleplerini açık bir çatışmaya yol açmadan elde etmesi gerektiğini düşünüyordu.[83] Temmuz ayının sonunda gelinen nokta şuydu ki yalnızca bir dış faktör ve bazı karışıklıklar Mançu yönetimini fikrinden caydırabilirdi.

[81] 1 verst = 1,0668 km'dir.
[82] *Mı ne imeyem nikakogo vliyaniya v Pekine.* (İgnatyev, 1895, ss.60-61)
[83] MacKenzie (2002 s. 110); Ayrıntılı bilgi için bkz., Quested (1968, s.202 vd.).

St.Petersburg'a da bildirdiği üzere İgnatyev, Avrupalılar ile Çin arasında ortaya çıkacak bir çatışmaya arabulucu olarak müdahale etmek suretiyle uygun bir zemin yaratıp Çin'e Rus taleplerini bu şekilde kabul ettirmeyi deneyecekti.[84] Daha açık bir şekilde ifade edilecek olursa İgnatyev, İngilizler ve Fransızlar ile Çinlileri çatışma noktasına getirip ardından arabuluculuğa soyunup, Çinlilerden istediğini almayı düşünmektedir. Bu stratejisinde de Amerika Birleşik Devletleri temsilcisi ile bir noktaya kadar işbirliği yapmayı tasarlıyordu. Burada İngilizlerin de aşırı taleplerini dayatmalarına meydan vermeyecek bir yol izlemeliydi. Bu strateji, İngilizler'in maddî güçleri devreye sokulmadan başarılmalıydı. Çin hükûmeti İgnatyev'e, Pekin'den ayrılıp görüşmelere Amur'da yani anlaşmazlık konusu olan sınır mahallinde devam etmesi için baskısını arttırdı. İgnatyev ise Çinliler Avrupalılar tarafından "iyice dövülene" kadar müzakerelerde bir ilerleme olmayacağına inanıyordu (İgnatyev, 1895, ss.106-108; Hevrolina, 2009, s.87-88).

Pekin'de yapılan müzakerelerde İgnatyev'in baskısıyla Çin devlet şurası sonunda Amur'un sol yakasının Rusya'ya ilhakına resmen onay verdi; Amur'dan Vladivostok'a kadar olan ve yerleşimin olmadığı tenha bölgenin, Ussuri ile Suifin nehirleri arasındaki bölgenin ise ilhakını reddetti. Bunun üzerine İgnatyev de artık Pekin'de kalarak bir ilerleme kayd edebileceğini düşünmemekteydi ve bu yöndeki fikrini babasına yazdığı mektupta açıkça dile getirme ihtiyacı hissetmişti (İgnatyev, 1895, s.129). İgnatyev, Pekin'de böyle beklemenin bir faydası olmayacağını, müttefiklerin askerî operasyonları karşısında kaybedenin yalnızca Çin değil, Rusya da olabileceğini düşünmeye başlamıştı; Çin ile

[84] İgnatyev, tasarladığı diplomatik stratejiyi babasına yazdığı mektuplarda detaylı olarak dile getirmektedir. İgnatyev (1895, ss.95-99). Ayrıca bkz., Quested (1968, s.206). İgnatyev'in bu dönemde Rus hariciyesi ile yazışmalarında ilginç bir nokta daha vardır. Pekin'den gönderdiği olumsuz raporlar St. Petersburg'da bir hayal kırıklığı yaratmış ve Asya Dairesi Müdürü Kovalevskiy, kendilerinden habersiz herhangi bir teşebbüste bulunmamasına dair İgnatyev'e kesin bir talimat göndermişti. İgnatyev, hariciyenin hayal kırıklığı karşısında bir diplomat değil, bir asker olduğunu hatırlatma ihtiyacı dahi hissetmiştir. Bir gerçek vardır ki Rusya'nın Çin'den talep ettiği arazi, gerçekten ancak bir askerî zaferin sonunda kazanılabilir bir arazidir. İgnatyev, İmparatorun İgnatyev'den önceki elçi Kont Putyatin'e verdiği fermanı temel alarak Ussuri bölgesinin Rusya'ya verildiğini ileri sürdüğünde Çin yönetimi, Kont Putyatin ile görüşmelerinde Ussuri nehrinin Rusya'ya yalnızca geçici olarak verildiğinin iddia etti. Çin'in iddiasına göre bu bölgede Rusya'ya yalnızca bir sahanın kullanım hakkı verilmekteydi (MacKenzie, 2002, s.112; Quested 1968, s.204).

müttefiklerin savaşında İgnatyev bir de Şangay'a gidip savaşan taraflar arasında arabuluculuk yapma fırsatı elde edeceğini düşünmeye başladı (MacKenzie, 2002, s.117). İngiliz birliklerinin Pekin'e girmesi, İgnatyev'in bütün hesaplarını alt üst edebilirdi. Bu yöndeki fikrini Gorçakov'a da açıkça yazmaktan çekinmedi. (İgnatyev, 1895, s.145). Sibirya'nın Pasifik Okyanusu ile bağlantısını kurabilecekleri toprakları, yani Kore'ye kadar uzanan bölgeyi elde edebilmesi, şu durumda ancak diplomasi yoluyla mümkün olabilirdi ve İgnatyev, bu bölgelerde üzerindeki Rusya'nın haklarını son derece sağlam bir diplomatik söylemle temellendirebilmeliydi. Dolayısıyla askerî yöntemlerle Rusya şu an Çin'e karşı hareket edemeyeceğinden somut tehditler ve gözdağı vermek suretiyle diplomatik yöntemler takviye edilerek Çin böylelikle ikna edilebilirdi; "biz, İngiltere gibi başkasına ait olan toprakları değil, bize daha önce vaat edilmiş olan Sibirya ile Pasifik Okyanusu'nun bağlantısını sağlayacak bölgeyi istiyoruz" demekteydi (İgnatyev, 1895, s.158). Çin yönetiminin Rusya'ya istediği bölgeyi vermemekteki ısrarı, St. Petersburg'tan ile yazışmaların yavaş ve zaman alarak ilerlemesiyle birlikte İgnatyev'i insiyatif kullanmaya zorlayan etkenlerdi. 1860 yılına girildiğinde İgnatyev'in müzâkerelerden istediğini elde edebildiği henüz söylenemezdi ve Pekin'de kalmaya devam etmenin faydasız olacağını iyice inanıyordu.

Çin'in pozisyonu da berraklaşmaktaydı; Çin, eğer Müttefikler karşısında başarılı olamazsa Rusya ile işbirliği hâlinde onlarla mücadele etmeyi deneyeceğinden İgnatyev'in taleplerini yerine getirecek, eğer müttefikler ile Tientsin'de anlaşabilirse ise bu defa Rusya'nın dayatmaları ve işgallerini müttefiklere şikayet edecekti.[85] Bu durumda ise İgnatyev Çin'den hiçbir şey elde edemeden Pekin'den ayrılmak zorunda kalacaktı. Dolayısıyla İgnatyev, müttefik askerleri ve temsilcileri Pekin'e girmeden Rus-Çin meselelerini halletmiş olmalıydı. Şu durumda İgnatyev'in gitmesini Çinliler de artık istemiyorlardı. Çünkü müttefikler ile barış müzakerelerinde Çin, İgnatyev'in mevcudiyetinden bir koz olarak faydalanmayı düşünmekteydiler. Diğer yandan Çin, İgnatyev'i gözden çıkarmak istemiyordu çünkü Rusya da müttefiklerin safhına geçerse Pekin'in içinde

[85] Farklı kaynaklardan bir değerlendirme için bkz., Quested (1968, ss.224-225).

bulunduğu durum daha da kötüleşitrdi. Diğer yandan hakkındaki bilgilerini paylaşabileceği için onunla müzakerelerin birden bire kesilmesini istemiyordu (MacKenzie, 2002, ss.120-121). Ancak İgnatyev ile Çin arasındaki ilişkiler gittikçe bozuldu ve bizzat Çin İmparatoru, İgnatyev'in taleplerine kesin bir dille reddetti. Rus elçi için St. Petersburg'tan Peçeli Körfezi'ne gönderilen gemileri beklemekten başka bir çare kalmamıştı. Nisan 1860'da beklenen gemilerin körfeze ulaştığı haberlerinin gelmesi üzerine İgnatyev, terk etmesine izin verilmeyen Pekin'den gizlice kaçma kararı verdi ve Pasifik Donanması Amirali Lihaçev ile temasa geçti. İgnatyev'i alması için Akdeniz'den Svetlana gemisi gönderilmişti (İgnatyev, 1895, ss.187-188). Nisan ayından sonra Çin yönetiminin vaziyeti de gerek içeride gerekse dışarıda gittikçe kötü bir hâl almaktaydı (MacKenzie, 2002, s.123; Hevrolina, 2009, ss.89-90). İgnatyev artık stratejisini belirledi: Pekin'den kaçmak suretiyle diplomatik konumunu savaşan taraflar arasında bir arabuluculuk şekline çevirmek için fırsat yaratmak.[86] Bu amacı için Çin yönetimine, Pekin'den ayrılıp, Peçeli Körfezi'ne gönderilen Rus gemilerine katılmak istediğine dâir bir ultimatom vermesine karşın talebi reddedildi ve bunun üzerine, gerekli hazırlıkları tamamlayıp,[87] Şangay'daki Amerikan konsolosluğu üzerinden St. Petersburg'a, Asya Dairesi'ne planlarını bildirdi. Sonunda oldukça maceralı bir kaçış planı mükemmelen uygulandıktan sonra Pekin duvarları dışına çıkmayı başardı.[88] İgnatyev, Ekim ayında Pekin'e tekrar dönene kadar Şangay'da müttefik elçileriyle Çin arasında arabuluculuk yapmak için zemin hazırlamaya çalışacaktı. Şangay'daki temaslarına Haziran ayında başlayan İgnatyev, burada Fransız temsilci Baron Gross ve İngiliz temsilci Lord Elgin'in Çin'e karşı saldırgan faaliyetlerini dengeleyebilmek için

[86] Yeni antlaşmayı mutlaka Pekin'de imzalamak isteyen İgnatyev, izleyeceği stratejiyi babasına bir mektubunda daha da açık ifade etmekteydi; İgnatyev (1895, ss.192-196).

[87] Pekin'den kaçış planı ve hazırlıkları için bkz., İgnatyev (1895, ss.201-201, 221-223 vd.). Ayrıca MacKenzie (2002, s.127 vd.), Hevrolina (2009, s.90).

[88] İgnatyev, yaptığı kaçış planı çerçevesinde, evvela kendi adamlarına belli bir şehir kapısından kaçacağı yönünde bir dedikodu yaydırdı. Pekin güvenlik birimleri, kaçışın yapılacağı üzerine dedikoduların çıktığı kapı üzerinde tedbirlerini yoğunlaştırdılar. Fakat İgnatyev aslında, şehirdeki Rus konağına en yakın olan Güney kapısından kaçacaktı. Sabah erkenden 8.30 gibi iki tane at arabası kapıya yaklaştı; birisi hızla kapıya doğru ilerlerken diğeri nöbetçilerin kapıyı kilitlemesini engellemek için kapıya en yakın yerde duracaktı. Fakat bu arabalar boştu ve mümkün mertebe kapı civarında bir karışıklık yaratmak için orada olacaklardı. İgnatyev de korumalarıyla ve atlarıyla birlikte hızla bu karışıklıktan faydalanıp şehrin dışında soluğu alacaklardı. Plan başarıyla uygulandı. Peşlerinden gelen zaptiyeleri de atlatmayı başardılar ve 21 Mayıs'ta Beytan'a vardı. Detaylı bilgi için bkz., İgnatyev (1895, s.232).

özellikle Amerikan elçisi John Ward ile işbirliği geliştirmek niyetindeydi. Savaşan taraflar arasında arabuluculuğu John Ward ile birlikte yapmayı kararlaştırdılar. İgnatyev'in Şangay'da kafasından geçen strateji şu şekildeydi: Çin'in müttefikler karşısında tadacağı ağır bir yenilgi, sonunda başlayacak barış görüşmelerinde onu Rusya'ya muhtaç bir duruma getirecekti. Böylece müttefiklere karşı koymalarının imkânsız olduğunu gören Çin için İgnatyev devreye girecek ve arabuluculuğa soyunacaktı. Bunun için öncelikle, gelmekte olan İngiliz ve Fransız elçiler Lord Elgin ve Baron Gros ile ilişkilerini geliştirmesi gerektiğine hükmetti.[89] 15/27 Haziran'da İngiliz ve Fransız elçilerle yaptığı fikir teatisinin ardından İgnatyev[90], kendisine tahsis edilen Svetlana fırkateyni ile kısa bir süreliğine Japonya'ya geçti ve burada içinde bulunduğu pozisyonu tekrar değerlendirme fırsatı buldu. Başlangıçtaki planında şimdilik bir değişiklik yapmayı gerekli görmemekteydi (Quested, 1968, s.245).

İgnatyev 3 Temmuz'da Beytan limanına döndükten sonra bir Rus gemisi daha emri altındaki Svetlana ve Boyarin savaş gemilerine katıldı. Bundan böyle İgnatyev'in idaresinde küçük bir Rus filosu vardı. Döndükten sonra da Amerikan heyetiyle müşterek mesaiye devam etti. Buradan da müttefiklerin askerî harekâtının başlayacağı Peçeli Körfezi'ne geçti. Peçeli Körfezi'nde Çin ile müttefiklerin arasında arabuluculuk rolünü ifâ etmeye başlamayı düşünüyordu. Ancak Çin, bu role Rusya'yı ve İgnatyev'i değil, Amerika Birleşik Devletleri elçisini uygun bulmuştu; dolayısıyla İgnatyev, bir süre daha Amerikan heyetiyle birlikte çalıştı. Nitekim Amerika, Çin ile Tientsin Antlaşması'nın tasdik ve teatisinde anlaşmıştı. Dolayısıyla İgnatyev'in bir süre Peçeli Körfezi veya Şangay'da beklemesi gerekecekti. Bu bekleme süresince müttefikler ile birlikte hareket etmediğini, tarafsız bir hakem olarak orada bulunduğunu da Çin hükûmetine ima etmeye özen gösterdi.[91] Yaklaşık 300 savaş gemisinden oluşan müttefik filosu da Çin'e karşı askerî harekâta 20 Temmuz'da başladığında

[89] İgnatyev'in müttefiklerle bu ilk görüşmeleri burada uzun uzun anlatılamayacağından bkz., İgnatyev (1895, ss.245-256). Ayrıca bkz., Quested (1968, s.240 vd.).
[90] Ayrıntılı bilgi için bkz., Quested (1968, ss.242-245).
[91] İgnatyev'in Çin ile yaptığı yazışmalar için bkz., İgnatyev (1895, ss.273-274). İgnatyev'in burada bulunuşu Fransızlar tarafından onun Pekin misyonunun başarısızlıkla sonuçlandığının zaten bir göstergesi olarak değerlendirilmekteydi (Quested, 1968, s.248).

İgnatyev'in bir süredir istediği ortam doğmuştu. Peçeli Körfezi'nde müttefiklerin karargâhında bekleyen İgnatyev, Amerikan elçisi Ward'dan bağımsız hareket etmeye karar verdi. Ward, müttefiklerle de arasına mesafe koymuş, dolayısıyla tabiî hakem rolünü şimdiden kaybetmişti. Hakem rolü için meydanın kendisine kaldığını düşünen İgnatyev'e göre Çin hükûmeti sonunda Rusya'dan siyasî imdat talep edecekti. Bu an gelene kadar beklemesinin uygun olduğunu düşündü (MacKenzie, 2002, s.141).

Müttefik güçleri oldukça kısa sürede Çin savunmasını dağıtıyorlardı. 9 Ağustos'ta müttefiklerin Taku kalesini alıp ardından Tien-tsin'e girmeleri üzerine Çin ile müzakereler başladıktan sonra İgnatyev de müzakerelerin yürütüleceği Tientsin'e gitmeye karar verdi ve burada savaşan taraflar üzerinde nüfûz kazanabilmek için Avrupalı diplomat ve kumandanlarla doğrudan temas kurarak Ruslara karşı önyargılarını bertaraf etmeye çalıştı. Bunu yaparken onlara akıl verir gibi bir imaj vermekten özellikle kaçındı. Diğer yandan İngiliz ve Fransızlar arasında sûnî bir anlaşmazlık yaratıp bunu tedricen büyütmenin yollarını aradı; 15 Ağustos'ta İgnatyev müzâkerelerin yapılacağı Tientsin'e ulaştı (İgnatyev, 1895, s.305; MacKenzie, 2002, s.146). Fakat burada İgnatyev'in karşılaştığı tablo, müttefikler ve Çinliler arasında arabuluculuğa müsait değildir. Nitekim Çinliler, müttefiklerin bütün taleplerini kabul edecek gibi gözükmektedirler. Bununla birlikte Çin'in Rusya'ya yönelik yaklaşımında bir değişiklik olmadığı, yani İgnatyev'e karşı hâlâ itimadının olmadığı açıktır. Dolayısıyla İgnatyev yeni bir hareket hattı tayin edecektir. Buna göre**,** Baron Gros ile kurduğu iyi ilişkileri de korumak suretiyle Lord Elgin ile daha yakın ilişkiler kurmanın yollarını aramayı seçti. Diğer yandan dikkatli bir şekilde davranarak müttefikler ile Çin arasındaki anlaşmazlıkları daha da derinleştirmek ve her fırsatta aralarında karışıklık çıkarıp anlaşmazlık yaratmayı deneyecek, müzakerelere nüfûz etmeye başlamadan önce barış görüşmelerinde müttefikler ve Çin'in bir sonuca varmasını engellemenin yollarını arayacaktı. Yani taraflar arasına bir bakıma "nifak" sokma, İgnatyev'in izleyeceği politik yol olacaktı. Rusya'ya karşı düşmanlık besleyen Mançu hanedanına zarar vermek ve ona diz çöktürmek de bu diplomatik stratejinin nihaî amacıydı. Keza şu anda arabulucuk için ondan

daha iyisi olmadığından dolayı, müttefiklerin Çin'in onurunu kırmalarını sağlamakla yetinmeyi uygun buluyordu. Lord Elgin ve Baron Gros'nun Pekin'e ordularıyla beraber girmesini sağlayıp imparatorun prestij ve onurunu zedelemek suretiyle, kendilerini 'Çinlilere yalnızca Rusya'nın kendilerini kurtarabileceğini göstermek' (*dokazat Kitaytsam, çto Rossiya odna mojet ih spasti*) ve Rusya'nın güvenebilecekleri yegâne devlet olduğuna onları ikna edebileceği zemini hazırlamak, İgnatyev stratejisinin son kısmını oluşturmaktaydı. İgnatyev, öyle bir atmosfer yaratmalıydı ki Mançu hanedanı Rusların desteği olmadan müttefiklerin elinde can vereceğine (*pogibla bezvozratno*) inanmalıydı. İgnatyev, Çin'in başına gelen bütün belaların, Su-Şun gibi kendisiyle Pekin'de müzakereleri yürüten Rusya düşmanı bürokratların (*vrajdebnıe Rossii sanovniki*) inadı ve husûmeti yüzünden olduğuna Mançu hanedanını inandırmalıydı. Rusya'ya karşı güvensizliklerinden dolayı Çinliler mutlaka pişman olmalıydılar (İgnatyev, 1895, ss.310-312; 1895a, ss.15-18).

İgnatyev, belirlediği bu stratejide şartlara göre bazı değişiklikler yapacaktı. Örneğin Çin'in elindeki rehine müttefik askerleri vardı ve bunların öldürülmesiyle şartlar birdenbire değişmiş, müttefikler sert bir karşılık vermişlerdi. İgnatyev de bu olaydan sonra Mançu hükûmetinin yanında yer almaya başladığını ve hatta Tie-tsin'in müttefiklerce yağmalanmasının önüne geçtiğini de satır arasında belirtmek gerekir. 27 Ağustos'ta (1860) müttefiklerle Çin arasında ateşkes imzalandı. Lord Elgin ve Baron Gros, Pekin'e ordularıyla girmeyi planlamaktaydılar. Bundan sonraki süreçte İgnatyev, artık daha etkin bir şekilde devreye girmeye başlamıştır. Nitekim şimdiye kadar Uzak Asya'da müttefikler ile Çin arasındaki savaşın seyrinde İgnatyev'in rolü pek de dikkate değer değildi. İgnatyev Ağustos 1860'tan itibaren gelişmelere müdahale imkânı buluyordu. Öncelikli olarak müttefikler arasında, Pekin'e girecek askerlerin sayısı hususunda sûnî bir anlaşmazlık çıkardı. İngilizler Pekin'e nispeten büyük bir askerî birlikle girmeyi düşünmekteydiler. İgnatyev ise bunun misafirperverce karşılanmayacağını ileri sürdü ve bu düşüncesini aşıladığı Fransız elçi ile Lord Elgin arasında ortaya çıkan anlaşmazlıktan yararlanma yolunu seçti. Diğer taraftan müttefiklerin böylesine büyük bir askerî birlikle Pekin'e girmelerinin

imparatorun onurunu zedeleyeceğini ileri sürerek Çinlileri de kışkırttı. Baron Gros ile Lord Elgin arasındaki anlaşmazlığın derinleşmesi için bir yandan elinden geleni yapmaktayken diğer yandan da Çinlilerin güvenini kazanmaktaydı. Her iki devletin Avrupa'da birbirine yaklaşma siyasetine uygun olarak Uzak Asya'da Rus ve Fransız elçiler de işbirliği yapmanın yollarını aramaktaydılar. Kaldığı uzun dönem boyunca Pekin'in siyasî atmosferine de vâkıf olduğu hususunda müttefik temsilcilerini iknâ eden İgnatyev, Pekin'e kendileriyle gitmesi için gerekli izni aldı. Çin yönetimini de müttefiklerle müzakerelerinde yardımcı olabileceğine ikna ederek Çar'dan gelen emre uygun olarak Pekin'e müttefik birlikleriyle hemen hemen aynı dönemde gireceğini onlara bildirdi (İgnatyev, 1895, ss.319-320). İgnatyev planına göre Rusya, Çin'de güç kullanmadan *tehdit diplomasisi* vasıtasıyla istediğini elde edecekti. İngiltere'ye ise Rusya'nın tarafsız olduğunu göstermekte hassas davranması gerektiğinin bilincinde olarak Lord Elgin'i Rusya'nın tarafına çekmeye özen gösterdi (İgnatyev, 1895a, s. 32; Quested, 1968, ss.257-258).

Bu bahsin sunduğu manzarada İgnatyev'in Çin'de şimdiye kadar kurmaya çalıştığı diplomasi, diğer bütün tarafların, yani Çin ve Müttefikler arasında biçimlenen ilişkilerin yapısı bilindiğinde, birbirleriyle arasını bozup kendisinin hepsi için vazgeçilmez bir konuma yerleştirmek üzerine kuruluydu.[92] Lord Elgin ile Çin yönetimi arasında imparatorun huzuruna çıkma merasimiyle ilgili sûnî bir krizi çıkarıp çözüm adresi olarak da tarafları kendisine yönlendirmeyi planlayan İgnatyev, bu yüzden Mançu hanedanının merasim hassasiyetlerine İngiliz elçinin dikkat etmemesi yönünde tavsiyelerde bulundu.

Ağustos 1860 sonunda İgnatyev Pekin'e hareket etmek için gerekli hazırlıkları tamamlamışken, Pekin'deki Rus Ruhâni Misyonu reisinden ve misyonerlerden

[92] İgnatyev, Lord Elgin ile Pekin tecrübelerini paylaşmayı da ihmal etmedi. İmparatorun huzuruna çıkma töreninde İngiliz elçinin nasıl bir tavır alması gerektiğiyle ilgili ona ipuçları verdi; elçi teşrifâtta öyle davranmalıydı ki Britanya Kraliçesi ile İmparatorun eşit mertebede hükümdarlar olduğunu göstermeliydi. Eğer Çinlilere kalırsa Kraliçe sanki İmparatorun vassaliymiş gibi bir merasim düzenleyeceklerinden emindi. Elçilerin huzura çıkması merasimlerinde Mançu hanedanının hassasiyetlerini gayet iyi bilen İgnatyev'in amacı ise başkaydı; **(**Mackenzie, 2002, s.156; İgnatyev, 1895a, s.39).

oldukça ciddî bir istihbarat geldi. Bu istihbârâta göre Rusya'ya hâlâ güvenmeyen Çin yönetimi, müttefiklerin şartlarını da kabul etmeyecekler ve Pekin'de savaşa devam edeceklerdi. Çin yönetimi için Tientsin'deki müzakereler, sadece vakit kazanmaya hizmet etmekteydi, bu durumda Tientsin'de varılan anlaşma aslında hükümsüzdü. Eğer Çin yönetimi savaşacaksa bu, İgnatyev için şartların daha da olgunlaşması anlamına geliyordu. İngilizler Pekin'e askerî bir harekât yapmayı tasarlarken Fransızlar, böyle bir harekâtın Mançu hanedanının egemenliğini ortadan kaldırabileceği şüphesiyle buna soğuk bakmaktaydılar. Nihayet Baron Gros, İgnatyev'den Çin nezdindeki nüfûzunu kullanmasını ve onları akılcı davranmaya zorlamasını istedi ve müttefiklere açıkça katılmasını istedi. İgnatyev ise mevcut durumda, askerî ve maddî olanakları olmadığı gerekçesiyle Çin'e karşı savaşta müttefiklere katılamayacağını ifade etti; lâkin diplomasi savaşı henüz başlıyordu (MacKenzie, 2002, s.157). Diğer yandan Pekin'den kötü haberler gelmekteydi: Lord Elgin, İgnatyev'in Pekin'de kaldığı günlerdeki faaliyetleriyle alakalı Çin yönetiminin bazı yazışmaları ele geçirdiğini söyledi ve bunlardan bir örnek gösterdi (İgnatyev, 1895a, ss.50-51) İgnatyev yaşanan gelişmelerde artık Mançu yönetime karşı yaklaşımını değiştirmiş, onların devrilmesiyle Rusya'nın hiçbir şey kaybetmeyeceğini düşünmeye başlamıştı. Üstelik bir başka mesele, Çin ile yaptığı yazışmaların müttefiklerin eline geçmesi durumunda içine düşeceği zor konumdu. Pekin'deki ruhanî misyona Rus konağındaki yazışmaları saklaması ve Çinlilerin devlet belgelerini daha güvenli bir yere taşımaları konusunda uyardı. Keza Çin ile daha önce yaptığı yazışmalar, müttefiklerin hoşuna gitmeyebilirdi (İgnatyev, 1895a, s.54).

İgnatyev diğer taraftan müttefiklerin askerî harekâtını Rusya için avantajlı hâle getirmek amacıyla İngiliz ve Fransız generallerle de yakın ilişki kurmanın yollarını aradı. Çinli yöneticiler de yavaş yavaş İgnatyev'e inanmaya başlıyordu. İgnatyev'in arabuluculuğu konusunda Tientsin eşrâfından da Pekin'e baskı yapılmaya başladı. Özellikle müttefiklerin Pekin'e ilerleyişin durdurmak için Çin yönetiminin İgnatyev'e müracaat etmekten başka bir yolu kalmamış gibi gözükmekteydi. Yerel vali Hen-Fu, İgnatyev'e arabuluculuk için müracaat için

isimdi (Quested, 1968, s.254). Lakin İgnatyev, şu durumda buna kalkışmanın Rusya'nın tam olarak istediklerini alamamasına neden olacağından emindi; üstelik böyle yaparak müttefiklerle de arası bozulabilirdi. İgnatyev, bizzat imparatorun kendisine böyle bir arabuluculuk yapması için müracaat etmesini beklemekteydi. Rusya'nın taleplerinin kabul edilmesi bizzat imparatorun İgnatyev'e arabuluculuk için başvurması gerekmekteydi.[93] İgnatyev kendisi için aylardır kafasında tasarladığı konuma yavaş yavaş gelmekteydi. Vali Hen-Fu'nun şu durumda Pekin'den bağımsız olarak İgnatyev'in arabuluculuğunda ısrar etmesi tabiî ki düşünülemezdi. Nihayetinde resmî başvuru bizzat Pekin yönetimi tarafından yapılacaktı; fakat müttefiklerin Pekin'e yürüyüşlerini durdurması için vali acele etmekteydi. Diğer yandan İgnatyev, Baron Gros ile Lord Elgin'in Pekin'e saldırı konusundaki anlaşmazlıklarını da tahrik etmekte devam ediyordu ve savaş karşıtı bir konuma gelen Baron Gros[94], barış görüşmeleri için Pekin'den tam salahiyetli maslahatgüzârların gelmesi durumunda Fransız birliklerinin ilerleyişini durduracağını ve ayrıca İgnatyev'in arabulucuğunu da kabul edeceğini bildirdi. (MacKenzie, 2002, s.162; İgnatyev, 1895a, s.68). Müttefikler, yeni Çinli delegeler ile Tunjou'da ateşkes görüşmelerine başlarken İgnatyev, kendi 'gizli gündemi' için Pekin'e gitme kararı aldı. Pekin'e müttefiklerden önce gidip, Rus belgelerinin güvenliğini mutlaka sağlamalıydı. 6 Eylül'de yeniden Pekin yollarına düştüğünü ve yolcuğunu babasına mektubunda anlattı (İgnatyev, 1895, ss.326-327; Hevrolina, 2009, s.97). Pekin yakınlarında müttefiklerle Çin arasında çatışmalar tekrar başladı ve Çin ordusu, 9 Eylül'de ağır bir yenilgiye uğradı. İgnatyev, müttefik ordusundan daha önce Pekin'e varmaya çalışmaktaydı. Pekin'e vaktinde gidebilirse, olaylara yön vererek Pekinlilerin kahramanı olacak ve sonra da sınır meselesiyle ilgili Rusya'nın isteklerini de elde edebilecekti; İgnatyev'e dört ülkeyi de yakından ilgilendiren savaş, Pekin'de çözüme kavuşturulacaktı ve kendisi de mümkün olduğunca erken bir vakitte orada olmalıydı. Müttefikler ile yaptığı görüşmede, Pekin'e giderek esir müttefik askerlerinin serbest bırakılması için müzakere edebileceğini dile getirdi ve kabul ettirdi; aksi takdirde İgnatyev, müttefik

[93] Detaylı bilgiler için bkz., İgnatyev (1895a, ss.64-65).
[94] Fransızların savaşı olabildiğince erken bitirmek istediklerini belirtiyordu (İgnatyev, 1895a, s.68).

ordusunun Pekin'e girmesinin büyük bir karışıklık yaratacağı ve esirlerin de öldürüleceğine Lord Elgin'i ikna etti; böyle bir sonucu kimse arzu etmiyordu (İgnatyev, 1895a, ss.119-121). İgnatyev artık müttefikler adına esirler için müzakere etmek üzere Pekin'e doğru yola çıktı.

İgnatyev Pekin banliyölerine vardığında, 24 Eylül'de müttefik orduları Pekin'e doğrudan saldırılar başlamışlardı; imparatorluk saraylarından birisinin yağmalanmasıyla Pekin ahalisi dehşete düşmüşlerdi. Yağmalanan Hayden sarayında İngilizlerin Çin'in devlet arşivini ele geçirmiş olması, İgnatyev'i oldukça tehlikeli bir konumda bırakabilir, dahası İgnatyev'in yaklaşık bir yıldır süren çabalarını bir anda yıkabilirdi (İgnatyev, 1895a, s.176). Keza müttefikler, İgnatyev'in ikili oynadığını bilmedikleri gibi, Rusya'nın Uzak Asya'da talep ettiklerinin de ancak bir kısmına vakıflardı. Lakin diplomatik arşivdeki Rus belgelerinin çoktan özel şahısların eline geçtiği anlaşıldı ve İgnatyev rahatladı.[95]

3 Ekim'de müttefik birlikleri, Pekin banliyölerine ulaşmışlardı ve İgnatyev arabuluculuk müzakerelerine başlayabilirdi (Hevrolina, 2009, s.100). Bu sırada müttefik esirlerinin öldürülmüş olmasının öğrenilmesi, bilhassa İgnatyev'i zor durumda bırakmıştı. Lord Elgin, *mukâbele-i bi'l-misl* yapacak yahut Çinlilere dayattığı ağır şartlar kabul edilecekti. Bu şartların kabul edilmemesi hâlinde Çin, oldukça müşkül durumda kalacaktı. Çin'in istikbâli tamamen müttefiklerin eline geçmek üzereydi. Ekim başında İngiliz ve Fransızlarla yaptığı ayrı ayrı görüşmelerde Lord Elgin'in sert ve militarist politikasına karşı Baron Gros'yu kendisine daha yakın buluyor, bu ikisi arasındaki şahsî anlaşmazlığın aslında İngiltere ile Fransa arasında Çin'in istikbali konusundaki daha derin bir anlaşmazlığın yansıması olarak yorumluyordu. İgnatyev, Baron Gros'yu bu durumda kendi stratejisine daha yakın bir isim olarak görmekteydi (İgnatyev, 1895a, s.224; İgnatyev, 1895, ss.346-347) Artık müzâkerelere Rusya'nın faydasına girmenin tam zamanıydı; İgnatyev, her iki tarafla olan yakın ilişkisinden istifade etmeyi başaracaktı (Quested, 1968, s.259). Lord Elgin'in girişimleriyle Çin'e sunulan ultimatom, son derece ağır şartlar içermekteydi:

[95] Bu sırada gelişen hadiseler ile ilgili olarak diğer kaynaklara ilave olarak bkz., Hevrolina (2009, s.99 vd.).

Mançu yönetimi ya müttefiklerin taleplerini karşılayacaklardı yahut da kendi sonlarına razı olacaklardı.[96] Yaklaşan bu son, hanedanın yıkılması ve başkentin işgal edilip yağmalanması gibi son derece vahim bir noktaya varacak gibi gözükmekteydi. İgnatyev'e göre böyle bir son Rusya'yı ilgilendiren sınır meselesi ve Ussuri bölgesinin Rusya'ya ilhâkına bir faydası olmayacak bir sonuçtu. Dolayısıyla İgnatyev, mevcut durumdan faydalanması için kesinlikle Pekin şehrine girmeli ve insiyatifi orada ele almalıydı (İgnatyev, 1895a, ss.227-228). Bilhassa gelinen noktada bütün tarafların güvenebileceği tek isim hâline geliyordu.

Bu öngörüleri doğrultusunda 4 Ekim'de şehre girmeyi başaran İgnatyev, derhâl Rus konağına yerleşti. Rus ruhani misyonu ile Mançu yönetiminin görüşmeleri sonunda İgnatyev'e arabuluculuk için resmî teklif geldi; İgnatyev Pekin'deki geçici hükûmet ile müttefikler adına müzakereleri yürütecekti (İgnatyev, 1895, s.356). Ancak evvela Rusya'nın daha önceki taleplerini de yineledi.[97] İgnatyev, Çin yönetimini tamamen avucunun içine alabileceği bir hareket hattı benimsedi ve Pekin'deki görüşmelerinde de bu politikasında ısrar etti. Köşeye sıkışmış olan Pekin yönetiminin İgnatyev'den arabuluculuk için imdat talep etmesi, Rusya'nın Pasifik Okyanusu'na açılan Amur-Ussuri bölgesi üzerinde sürdürdüğü müzakerelerin başarıya ulaşması anlamına gelecekti. İgnatyev'in aktardıklarına bakılırsa imparator Pekin'den kaçmış ve şehirdeki geçici Çin yönetimi ise şehri ve ülkeyi yıkıma götürebilecek bir "barbar" saldırısından kurtulabilmek için tek çare olarak İgnatyev'i görmekteydiler. İgnatyev'in elinde bütün bunları başarabilecek bir askerî kuvvet yoktu; şehre yaklaşık 20 kişilik bir heyetle gelmişti ve bunlardan yalnızca onun koruması olan Kosak askerleri silahlıydı. Şu durumda elindeki diplomasi seçeneğini sonuna kadar zorlaması lâzımdı. İgnatyev Çinlilerin ısrarlı ricalarını üç şartla kabul ediyordu: Geçici yönetime nezaret eden ve Pekin dışına kaçan Çinli Prens Gung, kendisine resmî-yazılı olarak arabuluculuk teklif edecek ve İgnatyev, doğrudan Prens Gun ile meseleye nezaret edecekti. Diğer şart şuydu ki müzakerelerde Mançu yönetimi Rus elçiye şeffaf davranacak, İgnatyev'den hiçbir şey gizlemeyecek ve

[96] Elgin ile İgnatyev'in yaklaşımları hakkında bkz., Quested (1968, ss.260-261).
[97] İlk müzâkereler için bkz., MacKenzie (2002, ss.178-179); İgnatyev (1895a, s.243 vd.).

onun bilgisi haricinde bir yükümlülük üstlenmeyecekti. Son talebi ise Çin'e geliş sebeplerinden ibaretti: Rusya'nın Aygün Antlaşması'nın teyidi ve Kore'ye kadar olan arazi üzerindeki toprak talepleri, ticarî imtiyaz ve Çin'de yeni Rus konsolosluklarının açılması konularındaki talepleri, İgnatyev'in Pekin Antlaşması'nın tartışma zemini belirleyen maddeleri oluyordu. Bu taslak metin daha sonra büyük ölçüde Pekin Antlaşması'yla yürürlüğe girecektir (İgnatyev, 1895a, ss.240-241; Mackenzie, 2002, ss.179-180; Hevrolina, 2009, ss.101-102).

Müstakil olarak Rus-Çin ilişkilerinin bu şartlar çerçevesinde yürüteceği müzarekerelerden ayrı olarak İgnatyev'in müttefikler ile Çin arasında çözmesi gereken problem, öldürülen müttefik esirleri karşılığında İngilizlerin talep ettiği ağır maddî ve manevî tazminat meselesiydi. İngilizler ile Fransızlar arasındaki anlaşmazlıktan istifade eden İgnatyev, Çinliler ile Fransızlar arasında evvela sözlü bir uzlaşma zemini hazırlamanın yollarını ararken Lord Elgin, Çin yönetimine Tientsin Antlaşması'nın zeyilleriyle birlikte kabul edilmesi ve ayrıca tazminat taleplerinin karşılanması yönünde 11 Ekim'e kadar süre verdiğini, aksi takdirde askerî harekâtın yeniden başlatılıp Pekin'e yaklaşık 15 bin kişilik bir orduyla gireceğine dair bir ultimatom verdi. Çinliler ise tekrar İgnatyev'e başvurarak imdat talep ettiler ve Rus elçi, her iki tarafın güvenini kazanmış birisi olarak ertesi gün mütetfiklerle görüşmeyi kabul etti. Hem Lord Elgin'e hem de Baron Gros'ya ertesi gün, Pekin'de müzakere edecek neredeyse kimse kalmadığını ve durumun kritik olduğunu anlattı; eğer Prens Gung'un can güvenliği temin edilip şehre askerî harekât yapılmayacağı garanti edilirse kendisi Pekin'e gelecek ve müzakereler yapılabilecekti. Üstelik Pekin'e saldırı, öngörülemeyen sosyal direnişleri beraberinde getirecek ve müttefiklerin istemeden de olsa yapabilecekleri katliamlar, dünya kamuoyunda kendisine yer bulabilecekti. Netice itibariyle İgnatyev, Baron Gros'nun da yardımıyla Lord Elgin'i taleplerin yumuşatılması konusunda ikna etmeye ve bir sonraki gün planlanan bombardımanı engellemeye çalıştı (İgnatyev, 1895, s.358) Lakin Lord Elgin, eğer şartsız olarak bütün talepler kabul edilmezse şehrin

bombardımanının başlayacağını ilan etti.[98] Pekin'e dönen İgnatyev, geçici askerî konseyle bütün taleplerinin karşılanması hususunda anlaştı; Pekin böylelikle büyük bir felaketten kurtuluyordu (Mackenzie, 2002, s.183; Hevrolina 2009, s.101-201; İgnatyev, 1893, s.258). Ancak Çin hükûmeti İngilizlerin kendilerini küçük düşürücü bazı talepleri konusunda hâlâ karasızlardı. İngilizler şehre orduyu her hâlûkârda imparatorun yokluğunda sokmayı ve ayrılırken de bir daimî temsilci bulundurmayı düşünüyorlardı. İngilizlerin tasavvur ettikleri şekilde imparatorluk sarayına girerken verecekleri "fatih" imajı imparator için gerçekten onur kırıcıydı. İgnatyev, Rusya'nın taleplerinin tamamının karşılanması durumunda İmparatorun küçük düşürülmemesi için gereken her şeyi yapmaya çalışacağını fakat başaramadığı takdirde müttefiklerin şehri ele geçirmelerinin an meselesi olduğunu ileri sürdü. Çinliler ise hâlâ taleplerden kaçış yolu aramaktaydılar. İgnatyev, Çinlilerin 'Şark kurnazlığı' karşısında başka bir müzakere hilesine başvurdu; İmparatorun yazlık sarayında ele geçirilen ve Lord Elgin'in kendisine göstermiş olduğu, Çinli bürokratlarca İmparatora yazılan, tamamen "meşrû haklarının peşindeki" Rusya ve elçisi İgnatyev'e karşı düşmanca ifadeler içeren belgelerden bahsedip, Rusya'nın iyi niyetini sömürüp ona böylesine düşmanca yaklaşan bir yönetime yardım edip etmemesi gerektiğini dahi sorgulayabileceğini dile getirdi (İgnatyev, 1895a, s.259; MacKenzie, 2002, s.184). İgnatyev'in bu hamlesi, Çin heyetini telaşa düşürdü. Çünkü İgnatyev, devlet belgelerinin İngilizlerin eline geçmesinin barış görüşmelerini felce uğratacağını imâ ettiği gibi, Rusya ile Çin arasındaki müzâkerelerinin ifşâ edilmesinin kendisinin bütün çabalarını beyhûde kılacağına işaret ediyordu; böylelikle söz konusu belgelerden kalanların ortadan kaldırılması gerekliliğini Çinlilere gayet güzel anlatmış oluyordu. Esasında İgnatyev'in korktuğu mesele eğer bu arşivler İngilizler tarafından ele geçirilirse Rusya'nın Çin ile yürüttüğü müzâkerelerin arkasındaki gerçek niyeti ve kendisinin hem Çin'e karşı hem de müttefiklere karşı "ikiyüzlülüğü" ifşâ olacağı gerçeği idi. Dolayısıyla diplomatik belgelerin Pekin'den derhâl nakliyesini temin etti. Çin yöneticilerinin mallarının yağmalanmasına engel olacağını vaat etti. Müttefiklere de Çinlileri iknâ ettiğini bildirdi; ancak İngilizlerin bazı taleplerini

[98] Lord Elgin'in şartları için bkz., İgnatyev (1895a, ss.248-249).

yumuşatmalarını sağlaması için Baron Gros'yu devreye soktu. Baron Gros'nun emriyle Fransa askeri harekâtını durdurdu fakat Elgin tatmin olmuyordu; İngiliz kumandanların da Elgin'in istediği türden yıkıcı bir harekâta karşı olduklarını bilen İgnatyev bu defa, İngilizlerin kendi aralarındaki anlaşmazlıktan faydalanmayı düşündü. Sonuçta Prens Gung bütün taleplerini içeren Lord Elgin ultimatomunu kabul ettiğini İngilizlere bildirildi ve artık barış müzakereleri de başlayabilirdi (İgnatyev, 1895a, s.264). İgnatyev bir bakıma Pekin'in kurtarıcısı oluyordu.

Ekim 1860'ta başlayan barış müzakerelerinde İgnatyev, Rusya'yı doğrudan ilgilendiren meselelerin dışında kalmayı tercih etti. Ancak Rusya'nın baştan beri ısrar ettiği bütün taleplerin karşılanmasını sağladı. Müttefikler ile Çin arasında imzalanan antlaşmadan sonra Rusya ile Çin arasındaki antlaşmaya sıra geldi (İgnatyev, 1895a, s.270). İgnatyev'in istediklerini süratle elde edebilmesi için İngilizlerin antlaşmayı imzalayıp Pekin'den ayrılmasından sonra, geçen sene müzakerelerde başarısız olduğu Rusya karşıtı Çinli yönetici hizbin şehre gelmesinden önce iki ülke arasında antlaşmayı imzalaması gerekmekteydi. 13 Ekim'de müttefikler ile antlaşma imzalandıktan sonra sıra Rusya'ya gelmişti; İgnatyev ile geçici askerî şura arasında 15 Ekim'de müttefiklerden gizli olarak yürütülen müzakereler, Pekin Antlaşması ile neticeye ulaştı. İgnatyev'in geçen sene sunduğu taslaktan farklı bir taslakla Çinlilerin karşısına çıktığı görülüyordu ve yeni taslağı öncekine göre daha ağır bulan Çinliler önce İgnatyev'e öfkeyle karşı çıkmaktaydılar.[99] 28 Ekim'de Lord Elgin ve Baron Gros'nun Pekin'den ayrılmasıyla İgnatyev'in eli daha güçlendi. Zaten büyük ölçüde müzakerelerde sona yaklaşmışlardı. İgnatyev'in istediği taslak metinde bazı küçük değişiklikler yapıldı ve onay için Çar'a gönderildi. Bu değişiklikler St.Petersburg yönetimi için çok önemli değildi; Tsitsihar ve Kalgan'da yeni konsoloslukların kurulmasından feragat eden İgnatyev, Pekin'de aynı anda bulunabilecek Rusların sayısını 200'e indiriyor ve Rusya'ya geçecek Ussuri bölgesindeki Çinlilerin tıpkı kendi topraklarında yaşar gibi hayatlarını devam ettirmelerini kabul ediyordu (İgnatyev, 1895a, s.294). Pekin Antlaşması ile sınır ve ticaret meselelerinin

[99] Müzakerelerin detayları için bkz., MacKenzie (2002, s.191 vd.); Hevrolina (2009, s.103); İgnatyev (1895a, s.285 vd.)

çözümü yanında Çin hükûmeti Aygün Antlaşmasını da onaylamış oldu. Amur ve Ussuri bölgesi Rusya'ya veriliyor, batı sınırı üzerindeki anlaşmazlıklar çözüme kavuşturuluyor ve Çin topraklarında Rus tüccarlarının hakları garanti altına alınıyordu. Diğer yandan Kaşgar'da Rus konsolosluğu açılıyor ve Tientsin Antlaşması hükümleri de kabul ediliyordu (İgnatyev, 1895a, s.303; MacKenzie, 2002, s.195; Hevrolina, 2009, s.103; Quested, 1968, s.272). İgnatyev, Pekin Antlaşması'nın Çince ve Rusça nüshalarının tamamen aynı olmasına da özen gösterdi.[100]

Bu antlaşma İgnatyev'in o zamana kadarki diplomatik faaliyetleri içerisinde en başarılısıydı ve belki de hayatının geri kalanındaki diplomatik başarısızlıklarının bir tür kredisi olacaktı. Gerek Rus kamuoyunda gerekse dünya kamuoyunca İgnatyev ismi Çin'in kurtarıcısı olarak yankılanıyordu. Bir kesim onu Asya halklarının kurtarıcısı olarak zikretmekteydi; Muravyov'un yaverlerinden Dimitriy Romanov, Pekin Antlaşması'nın imzalanmasından sonra İrkutsk'ta, zaferin mimarının da hazır bulunmasından istifade ederek oldukça heyecanlı bir nutuk attı. Uzak Asya, gelişmiş milletlerin hedefi hâline henüz geliyordu; fakat dünyanın ticarî merkezi aniden Pasifik'e kayıyordu. Panama ve California bir tarafta, Çin ve Japonya diğer tarafta, Avusturalya ise başka bir taraftaydı. Bütün bu üç kıtanın geleceğinin belirlenmesinde Rusya da artık söz sahibi oluyordu. Yaver Dimitriy Romanov'un nutkunda altını çizdiği nokta ise şuydu: Pekin Antlaşması ile Çin modern çağa adım atmıştı ve İgnatyev de bunun öncüsü oluyordu. İgnatyev ile Batı ticareti, Batı kültürü ve Hristiyanlık yani Avrupacılık (*yevropeizm*) Çin'e kadar ulaşmış oldu.[101] Panslavist Gilferding gibi kimseler ise

[100] İgnatyev (1895, s. 386 vd.) Pekin Antlaşmasını ilavesinde gönderdiği tezkerede Muravyov ve Hariciye Nezareti'ne, tek tek bütün maddeleri izah ediyordu. Ayrıca antlaşmanın Rusça ve Çince nüshalarının aynı olmasına da son derece özen gösterdiği anlaşılıyor. Pekin Antlaşması'nın Çin tarihi için önemi hakkında bkz., Tsiang (1929, s.115). 1860'ta müttefik İngiliz-Fransız birlikleri Tientsin'den Pekin'e doğru harekete geçtiğinde Prens Kung'un yardım için gözlerini çevirdiği ülke Rusya, bizzat başvurduğu kişi de İgnatyev oluyordu. Daha sonra Prens şuna inanacaktır ki İngiltere ve Fransa'yı kendisiyle sulh imzalamaya ve onların birliklerini payitahtından geri çekmelerini sağlayan kişi İgnatyev'dir. Kendisi açısından bu büyük yardıma karşılık olarak prens, İgnatyev'in iştirakiyle Rusya ile meşhur Pekin Antlaşması'nı imzalayacaktır. Bu antlaşmayla kendisine ait Kirin eyaletinin bütün kıyı bölgesini, Vladivostok dâhil olmak üzere Rusya'ya bırakıyordu.

[101] Yani İgnatyev'in bu başarısı bazı kesimlerde "medenileştirme projesi"nin bir parçası olarak görüldü. Ayrıntılı bilgi için bkz., Bassin (2004, ss.145, 182-185).

bu başarıyı bütün Slav dünyasının müşterek zaferi olarak selamlıyorlardı; bu kazanımla 'German kabilelerinin' (*plemya*) tekelinde olan Pasifik Okyanusu, Slav dünyasına açılmış oluyordu (Bassin, 2004, s.179).

27 Kasım'da Rusya topraklarına ulaşan İgnatyev, Aralık başlarında İrkutsk'a vardı[102] ve Sibirya üzerinden 31 Aralık'ta Moskova'ya geçti. 1 Ocak 1861'de St.Petersburg'a ulaşan İgnatyev, 2 Ocak'ta Çar tarafından kabul edilip onurlandırıldı.[103] İgnatyev'in bu büyük başarısını kutsayan özelliği, yaklaşık iki yüzyıldır Ruslara kapalı olan Amur bölgesinin tamamen barışçıl araçlarla, ne Ruslardan ne de Çinlilerden birisinin burnu dahi kanamadan Rusya topraklarına katmasıydı (Bassin, 1983, s.247). Bu kansız başarının İgnatyev'e nişan ve rütbelerden daha da önemlisi getireceği makam ve prestijdir; Rusya hariciyesinde presitiji yükselen İgnatyev, Gorçakov'un da takdirini kazanmış ve Kovalevskiy'den Asya Dairesi Müdüriyetini devralmıştır.

Rusya'da Hariciye Nezareti, tıpkı Avrupa ve Osmanlı'daki diğer modern nezaretler gibi XIX. yüzyılın başındaki bürokratik reformla, I. Aleksandr'ın 8 Eylül 1802 tarihli fermanıyla kurulmuştu.[104] XIX. yüzyılın ilk çeyreği aynı zamanda Rusya'da bütün alanlarda Şark Rönesansı dönemi olarak görülebilirdi ve özgün manasıyla Rus Şarkiyatçılığı, bütün kurumlarıyla bu dönemde doğmuştu. Rusya İmparatorluğu'nun Şark ile olan hususî rabıtası, emperyal siyasetin tayininde gittikçe daha fazla ihtisaslaşmış kurumlara gereksinim duymaktaydı. İşte 19 Nisan 1819'da İmparator I. Aleksandr'ın fermanıyla Rus Hariciye Nezareti bünyesinde oluşturulan Asya Dairesi (*Aziatskiy department*),

[102] İgnatyev (1895, s.420 vd.) dönüş yolculuğunu da detaylı bir şekilde tasvir eder.
[103] Bu kabul merasimini de detaylı bir şekilde anlatılır; İgnatyev (1895, ss.440-441).
[104] Rus hariciye işleri Büyük Petro dönemine kadar *Posolskiy prikaz* yani Osmanlı bürokratik terminolojisinde Reisülküttâblığa tekâbül eden hususî bir daire tarafından yürütülmekteydi. *Posolskiy prikaz* hakkında yapılan monografik çalışmalar oldukça kısıtlı olmasına karşın detaylı bir monografi olarak Liseytev (2003). Liseytsev'in belirttiğine göre *Posolskiy prikaz*, XVI. ve XVII. yüzyıllarda Rus idarî sistemindeki ana halkalardan birisidir ve Moskova Knezliği'nin haricî siyasetinde taktik ve stratejilerin belirlenmesinde büyük rol oynamıştır. Bu daireyi yönlendirenler Saray nezdinde nüfûzlu kişilerdi. Petro döneminin idarî reformlarıyla *kolejler / kollegiya / kollegium* ihsas edilmiştir. 1802'ye kadar da *Kollegi inostrannıh del*, hariciye işlerinin yürütüldüğü bir nev' ön-bakanlık olarak hizmet vermiştir. 1802'de ise bu kurum, *Ministerstvo inostrannıh del*'e (*MİD*) tahvîl edilmiştir. Bu konuda birçok çalışma mevcut olmakla birlikle genel, derli toplu anlatı için bkz., Yaney (1973, ss.193-196).

bu ihtiyaca istinaden vücût bulmuştu ve daha da önemlisi Osmanlı-Rus ilişkileri, bu uzmanlaşmış dairenin birincil varlık sebebi ve mesûliyet sahasıydı.[105] Nitekim daire bünyesinde iki müstakil mütehassıs masa oluşturulmuştu. Birincisinin salahiyet sahası Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili meseleler, diğerininki ise İran, Gürcistan, Kafkasya halkları başta olmak üzere diğer bütün Asya halklarıydı. Dairenin salahiyet sahası içine İstanbul misyonu (*Konstantinopolskaya missiya*) ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün konsolosluklar ile İran ve Pekin'deki Rus Ruhani Misyonu temsilcilikleri girmekteydi. Mayıs 1823'ten itibaren dairede ayrıca bir de Şark Dilleri Hazırlık Mektebi kurulmuş ve bu daireden, Senkovskiy gibi meşhur bazı Rus müsteşrikler de yetişmişti. Bununla birlikte Asya Dairesi, bu coğrafya ile ilişkilerde uzman ihtiyacının önceki devirlere göre daha şiddetle hissedildiği ve Rusya'nın kaybettiği Kırım Savaşına müteakip Şark'ta bir atılım yapmayı amaçladığı, 1856 sonrasında çok daha önemli bir kurum hâline geldi.[106] II.Aleksandr'ın saltanat yılları, Asya Dairesinin Rus hariciyesinde en kritik kurum hâline geldiği yıllardı ve bu kurum, muazzam ölçekteki bir coğrafyadan toplanan istihbârî verilerin politik projelere dönüştürülmesine yönelik bir aygıt olarak işlemesi düşünülmüştü. Salt diplomatik bir kurum olmayan daire, özellikle 1856-1878 arasında büyük ölçüde siyasî ve stratejik amaçlarla, jeopolitik ihtiyaçlara istinaden oluşturulmuş bir uzmanlaşmış kurumdu. Şark coğrafyasıyla siyasî, konsolosluk işlemleri, hukukî ve idarî meseleler gibi birçok resmî ve gayrî resmî iş, Asya Dairesinde yürütülmekteydi. Üstelik Slavist ve milliyetçi bürokrat ve diplomatların kümelendiği bir merkezdi; İgnatyev de özellikle bu yıllarda Panslavist idealleri benimsedi. Gilferding, Kovalevskiy gibi Panslavistlerle doğrudan mesaî arkadaşlığı yapıyordu. Asya Dairesinin personel kompozisyonunun bir diğer özelliği, Şark'ta Rusya'nın harekete geçmesini ve aktif bir politika izlemesi gerektiğini düşünen adeta hariciye içinde ayrı bir hizipten müteşekkil olmasıydı. İgnatyev, 30 Ağustos 1861'de Kovalevskiy'den

[105] Asya Dairesi üzerine tatmin edici bir çalışma olması münasebetiyle Ritchie (1970, ss. 1-75) Çalışma esas itibariyle II.Aleksandr dönemine odaklansa da kuruluşu da detaylı olarak anlatılmaktadır. Kuruluşuyla ilgili olarak ayrıca bkz., *Oçerk istorii ministerstva inostrannıh del 1802-1902* (1902, ss. 89-90). Her ne kadar 1819'da kurulsa da Asya ile ilgili müstakil bir dairenin tesisi fikri aslında Çar Pavel'in 26 Şubat 1797 tarihli fermanına dayanır.

[106] Bu dairenin 1856 sonrasındaki önemi ve işleyişi hakkında yetkin bir çalışma olması dolayısıyla bkz., Ritchie (1970, s.224 vd.)

dairenin müdüriyetini teslim aldı ve 14 Temmuz 1864'e kadar, yani İstanbul'a elçi olarak tayini çıkıncaya kadar yaklaşık üç sene bu dairenin başında kaldı.[107]

Daha önce de belirtildiği gibi Nikolay Pavloviç İgnatyev'in İstanbul'a ilk resmî ziyareti, Abdülaziz'in tahta çıkışına müteakip gerçekleşmişti ve yaklaşık üç sene sonra bu şehre, bu defa uzun süreliğine tekrar gelecekti. Gorçakov, Kovalevskiy'den boşalan müdürlüğe İgnatyev'i getirmeye zaten karar vermişti ve onu İstanbul'a göndererek, dairenin başlıca ilgi sahası olan Osmanlı İmparatorluğu'nu yakından tanımasını istemişti. Gorçakov, İgnatyev'den Sultanın Rusya'ya ve Çar'a itimadını temin etmesini istiyor, Rusya'nın samimi yaklaşımını İstanbul'da izah edebileceğini düşünüyordu; diplomatik söyleme bakılırsa Rusya, Bâbıâli ile iyi ilişkiler geliştirmek istiyordu. Bu dostluk mesajları aslında yüzyıl başında ilk olarak ortaya atılmış olan "zayıf bir Osmanlı, en uygun komşudur (*slabaya Turtsiya-samıy udobnıy sosed*)" düsturunun güncel ifadesiydi (Hevrolina, 2009, s.110). İgnatyev'in bu ziyareti, St.Petersburg'un siyasî kulislerinde de ilgi uyandırdı. İgnatyev, tatil için bulunduğu Avrupa'dan, Viyana'dan doğrudan İstanbul'a gönderildi. Tuna'dan nehir yoluyla gittiği *Tsargrad* yolunda Budapeşte, Belgrad, Vidin gibi merkezlere uğrayıp, buralardaki Rus konsoloslardan Balkanların ahvâli hakkında bilgiler almayı da ihmal etmedi. İstanbul ziyaretinde Sultan'ın memnuniyetine ayrıca yer veriyordu ailesine yazdığı mektupta (Hevrolina, 2009, ss.109-111). St.Petersburg'un İstanbul'a göstermek istediği mesaj açıktı; eski düşmanlıklar, vefat eden hükümdarlar Sultan Abdülmecid ve Çar Nikolay, artık siyaset sahnesinden çekilen Reşid Paşa ve Kont Nesselrode ile birlikte tarihte kalmalıydı. Çar II. Aleksandr, Sultan Abdülaziz'i dostça muhabbetle selamlıyor ve tebrik ediyordu. 18 Temmuz 1861 Temmuzu'nda gerçekleşen bu ilk resmi ziyaretinde İgnatyev, Sultanın karşısına Çar II. Aleksandr'ın yaveri ve mayor general rütbeleriyle, adeta *Rusya'da yılın adamı* olarak çıkıyordu. Bu ziyaretinde İgnatyev'e,

[107] Yegor Petroviç Kovalevskiy 1856-1861 yılları arasında Asya Dairesi müdüriyetinde bulunmuştu. İgnatyev'den sonra dairenin başında 1875'e kadar kalacak olan Pyötr Nikolayeviç Stremuhov geçecekti. 1875'den sonra ise Nikolay Karloviç Girs, dairenin müdürü oldu. İgnatyev müdüriyete geldiğinde dairede altmışın üzerinde personel çalışmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz., Hevrolina (2002, s.396 vd.).

Mecidiye nişanı ihsan buyruldu.[108] İstanbul'da, başta Âli Paşa olmak üzere, Osmanlı devlet adamlarıyla görüşmesinin yanında, Fener-Rum Patriği ile Bulgar kilisesi meselesini görüşmeyi de unutmadı (Hevrolina, 2009, s.112).

İgnatyev, İstanbul dönüşü tayin edildiği Rus Hâriciye Nezâreti Asya Dairesi müdüriyetinde 3 sene görev yapacak ve Şark meselelerinde, özellikle Osmanlı ve Balkan meselelerinde tecrübe edinecekti. Asya Dairesinin müdürü olarak İgnatyev, yetkileri çok geniş olmamasına karşın, Balkanlardan Pasifik Okyanusu'na kadar uzanan muazzam coğrafya ile ilgili neredeyse bütün haricî yazışmaları görme imkânı oluyordu. Bu dönemde Rusya'nın Orta Asya hanlıklarını işgale yönelik askerî stratejisinin kuramsallaştırılmasında etkili olan birkaç isimden birisiydi. 1863'te patlayan Polonya isyanı nedeniyle Fransa ve İngiltere ile Doğu Avrupa ve Şark hattında gerilen ilişkileri, hanlıklara iki koldan birden askerî baskı operasyonuyla dengelemenin mümkün olduğunu düşünmekteydi. İgnatyev artık *Büyük Oyun*da bir asker olarak sahnede değil, fakat senaryo yazarları arasındaydı. Kendisi ile aynı zamanda Harbiye Nezaretinin başına getirilen Dimitriy Milyutin de İgnatyev gibi Baryatinskiy hizbindendi ve Rusya'nın ileri harekât stratejisinin müdâfiiydi. Asya Dairesi müdüriyetinin İgnatyev'in diplomatik kariyerine katkısı, 'Şark Meselesini', yani Balkanları da içine alan Osmanlı İmparatorluğu'nun istikbali meselesini daha yakından tanıma imkânı elde etmiş olmasıydı. Asya Dairesinin Kırım Savaşından sonra en fazla alakadar olduğu bölgelerden birisi de şüphesiz Balkan yarımadasıydı. İgnatyev, bu üç yıllık zamanda Rum-Bulgar kilise meselesi yanında Romanya, Sırbistan ve Rum-Bulgar kilisesi meseleleriyle ilgilendi

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Rus jeopolitik ekolünde, "Batı eğilimli" ve "Asya eğilimli" olarak iki ana akım dikkat çekmekteydi.[109] Rus jeopolitiği üzerine

[108] BOA.İ.HR. 186/10353 (22.M.1278); HR.TO.287/23 (21 Temmuz 1861) Tebrîk-i cülûs-ı hümâyûn zımnında Rusya devleti tarafından Ceneral İgnatyev ta'yîn kılınmağa ve huzûr-ı mülûkâneye müsûl etmek iltimasına dâir takrir; Makam-ı Nezâret-i Hâriciye'ye 21 Temmuz 1861 tarihiyle Rusya Sefiri Prens Lobanov tarafından vârid olan bir kıt'a tarkrîrin tercümesi. Çar Aleksandr'ın Osmanlı ile Rusya arasındaki iyi ilişkilerin geliştirilmesine dâir iyi niyetlerini içeren mektubu da vardır.

çalışan araştırmacıların yaptığı bu sunî tasnifin aslında tarihî bir karşılığı vardı. Prens Baryatinskiy başta olmak üzere asker kökenli Rus stratejistleri ve jeopolitikçilerin bir kısmı Rusya'nın bir imparatorluk olarak geleceğini Asya'da görmekteydiler; çünkü Rusya Batı'da sıkışmıştı. Genç İgnatyev de bunlar arasında yer alıyordu. Bu 'ekol' söz konusu olduğunda Rusya'nın XIX. yüzyıldaki devasa genişlemesi, yalnızca agresif genişleme tutkusuyla açıklanamazdı; siyasî heves temelinde şekillenen kolonize etme dürtüsü, ekonomik çıkarlar ve merkezî Rus topraklarının daimî güvenliği gibi nedenler yanında en büyük rakipleri olarak gördükleri İngiltere'yi Batı'da değil Hindistan güzergâhında sıkıştırma ve rahatsız etme stratejisi, Rusya'nın 'Asya açılımı'nın arkasında yatan faktörlerdi. Rusya'nın genişlemesi, yalnızca Rus gücünün artması anlamına gelmiyordu. Rusya 'anavatanı'nın genişlemesine, jeopolitikçi Halford MacKinder'ın deyişiyle *the Heartland*ın veyahut merkezî Rusya'nın çevresindeki çekirdek bölgeleri (*core areas*) yani İsveç, Polonya, Osmanlı İmparatorluğu, İran, Çin gibi tarihsel siyasî çekirdek bölgelerin çöküşü eşlik ediyordu. Rusya, bu tarihsel çekirdek bölgelerle arasındaki serhat boylarını düzenli olarak istikrarsızlaştırmak suretiyle Karadeniz'in kuzeyinden Osmanlı İmparatorluğu'na doğru üç yönlü genişlemesini XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar sürdürmüş, Kafkasya ve Karadeniz'in kuzeyinden genişlemesini bu döneme kadar büyük ölçüde tamamlamıştı. Balkanlar ise Rusya'nın genişlemekten ziyade dindaş ve kandaş milletleri özgürleştirmek suretiyle yüzyılın ikinci yarısında nüfûz sahası yaratmayı amaçladığı devasa imparatorluğunun uydularının yerleştirildiği sınır boyu olarak seçildi.[110]

İgnatyev'in Asya Dairesi müdüriyetinde geçirdiği süre, İstanbul elçiliğine tayinin hazırlık safhasıdır ve yaklaşık 3 yıl kalacağı bu görevde, Şark meselelerine olan vukûfiyetini arttırdığı görülmektedir. Sultan Abdülaziz'in tahta çıkışı için 1861'de İstanbul'a yaptığı ziyaret de bu makamdaki ilk görevi olarak dikkat çekmiştir. Resmî ataması yapılana kadar bir süre Viyana'da kalan İgnatyev, Şark meselesinin başlıca duraklarından olan bu şehirde Avrupa diplomasisi ve

[109] Bu tartışma için bkz., Yakunin-Zelenev-Zeleneva (2008, ss.163-169).
[110] XVIII. yüzyıldan XX. yüzyıla Rus dış politikasının jeopolitik bağlamı hakkında bkz., LeDonne (1994, ss.1-23).

siyasetini de yakından tanıma imkânı bulmuştur. Tuna üzerinden İstanbul'a gelen İgnatyev, Balkan meseleleri hakkında Rus konsoloslarından bilgi almıştır. Belgrad, Budapeşte, Vidin gibi merkezlerde İgnatyev, Sırp ve Bulgar meseleleriyle tanışmış, Avusturya ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlardaki konumunu yakından gözlemleme imkânı yakalamıştır. İstanbul'da da Osmanlı devlet adamları, Rus diplomatlar ve gayrimüslim cemaatlerin liderleriyle görüşmüştür. Kendi deyimiyle Rusya'nın Şark siyasetinde Gorçakov'un birinci yardımcısı durumuna gelmiştir (İgnatyev, 1914, s.50).

Diğer yandan Çin görevinden döndüğü yaz 29 yaşındaki General İgnatyev, Almanya'da Wiesbaden'de Prenses Yekaterina Golitsina ile evlendi. Evlendiği kadının büyükdedesi de kendisinden 67 sene önce İstanbul'a fevkalade sefir olarak gelmiş birisiydi; Osmanlı-Rus savaşlarının meşhur mareşali ve ayrıca Büyük Napoléon'u yenilgiye uğratma şeferine nâil olan Mihail İllarionoviç Kutuzov''un (1745-1813) torunu olan Yekaterina Golitsina, İgnatyev'in İstanbul elçiliği boyunca ona eşlik edecekti. Bu yıl gerek İstanbul'a elçi olarak gönderilmesinde, gerek Asya Dairesi müdürlüğüne atanmasına, gerekse de Yekaterina Golitsin gibi Rus aristokrasisinin mümtaz bir ailesinin kızıyla evlenmesinde, Çin'deki başarılarının ona getirdiği şöhretin etkisi vardı.[111]

[111] Yekaterina Leonidovna Golitsina ile evlilikleri hakkında detaylı bilgi için bkz., Kaneva (2006, ss.62-65).

2.BÖLÜM

İGNATYEV'İN İSTANBUL ELÇİLİĞİNE TAYİNİ (1864)

2.1. İGNATYEV'İN İSTANBUL'A TAYİNİ VE RUSYA'NIN 'ŞARK MESELESİ'

La question d'Orient ne saurait être résolue autour du tapis vert
et ne pourrait l'être uniquement que par le yatagan et la bayonette,
par un soulévement général des populations Chrétiens combiné
et dirigé sagement du dehors et appuyé moralement par la Russie ou la France;
si cette tâche nous répugne la France s'en chargera un jour…[112]

"Büyükelçilikte herkesin canı sıkılıyordu: Yeni büyükelçinin gelişi bekleniyor ve değişiklikler yapılmasından korkuluyordu" diye söyleniyordu *Mısır Güvercini* romanının başkahramanı Landev ve devam ediyordu: "Büyükdere'de yeni büyükelçinin gelmesini bekliyorduk. İki gündür, korkunç bir fırtına çevreyi kasıp kavuruyordu. Büyükelçimizin ve ailesinin Odessa'dan ayrıldıktan sonra Karadeniz'de yaptıkları yolculuğu düşünerek çok kaygılıydık. Ama gemileri *Taman*'ın Boğaziçi'ne geldiği aynı gün hava açtı; sular mavi, parlak bir renk aldı; her şey dinginleşti ve bayram havasına büründü. Hava o kadar güzeldi ki büyükelçilik çalışanlarından biri içinden gelerek şöyle haykırdı: *Büyükelçi mutluluk burcunda doğmuş, hava bile onun için açtı…*" (Leontyev, 2010, s.45).

Mısır Güvercini romanının yazarı olan ve 1864 yılının Ağustos ayı sonunda Edirne konsolosluğunda görevli bulunan Konstantin Nikolayeviç Leontyev'in bu otobiyografik romanında bahsettiği büyükelçi, İgnatyev'in bizzat kendisiydi. İstanbul'daki elçiliği süresince uzun yıllar Osmanlı coğrafyasında, çeşitli yerlerde İgnatyev'in nezaretinde dragoman veya konsolosluk memuru olarak çalışacak olan ve Rus fikir hayatının kendi dönemindeki en önemli 'filozof'larından birisi olarak gösterilen Leontyev, Rus oryantalist edebiyatının

[112] AVPRİ, f.180, op.517/2, d.4386, list 26, 13/25 Septembre 1866. "Şark meselesi yeşil halı etrafında çözülemez; Hıristiyan milletlerin ortak umûmî bir ayaklanmasıyla ve dışarıdan akıllı bir yönlendirme ve Rusya veya Fransa'dan gelecek moral destek sayesinde, sadece yatağan ve süngü ile çözülebilir; eğer biz isteksiz olursak bir gün Fransa işi üstüne alacaktır."

özgün bir örneği niteliğindeki *Mısır Güvercini* romanında, İstanbul'daki Rus diplomatik misyonunun İgnatyev'i bekleyişini ve onun İstanbul'a, Büyükdere'deki görkemli konağın rıhtımına inişini, rıhtımın hemen yanıbaşındaki bir Rum evinin penceresinden anlatır ve aslında Leontyev'in bizzat kendisi olan Landev'in ağzından anlatmaya devam eder: "…Bu dakika toplar patladı… *Taman* adlı gemi yaklaşmıştı. Bayan Antonyadi irkilip sıçradı; küçük kız da pencereye doğru koşup sordu: 'Büyükelçi mi geldi anne? Büyükelçi mi?' Hepimiz pencerelere koşuştuk. Toplar art arda gürledi. Türk toplarıyla rastlantı sonucu Boğaziçi'nde bulunan bir Rus askeri gemisinin toplarıydı bunlar. *Taman* şimdiden pencerelerimizden görülüyordu… Büyükelçilik binası ana kapısının önünde tahta iskeleye bağlı bir tekne sallanıp duruyordu; tüm büyükelçilik personelini büyükelçiyi karşılamaya götürmeye hazır durumdaydı. *Taman* durdu. Toplar susmuyordu… Bizim memurlar fraklı ve silindir şapkalı bir kalabalık halinde maslahatgüzarın [Novikov] ardından iskeleye doğru hızlı hızlı indiler. Tekneye binip gemiye doğru yol aldılar…" Fakat o sırada Landev'in dikkati, romanın kadın kahramanına kayar; kendine geldiğinde "büyükelçi iskeleye yaklaşmıştır bile… Büyükelçi ve eşi rıhtımda göründüler. Büyükelçinin eşi tek başına önde yürüyor, büyükelçi onu izliyordu. Kadın kibarca giyinmişti. Üstünde gri bir giysi ve başında çok geniş kenarlı bir şapka vardı… Kafile karaya çıkıp büyükelçilik binasının ana kapısının gerisinde gözden kayboldu. Silindir şapkalı, fraklı, yazlık paltolu insanların o küçük topluluğu gözden kaybolduğunda Antonyadi ayağa kalktı ve pencereden uzaklaşırken rahat rahat şöyle dedi: *Finita la kommedia!* Karısı ona karşı çıktı: 'Neden komedi? Bu çok ciddi. Bence, diye devam etti, Rus büyükelçisinin İstanbul'a gelişi komedi diye nitelendirilemeyecek kadar büyük bir politik anlam taşıyor…" (Leontyev, 2010, s.56).

Landev ile Antonyadi'nin karısının bundan sonraki konuşmaları, şark ve garp medeniyetlerinin mukâyesesi ve tasavvurları üzerine, yani XIX. yüzyıl Rusyası'nın en ateşli tartışma mevzularından birisi eksenine kayacaktır; fakat onların felsefî tartışmasından bağımsız olarak ve Leontyev'in otobiyografik romanında vurguladığı üzere rahatlıkla söylenebilir ki Rus büyükelçisinin İstanbul'a gelişi, gerçekten büyük bir politik anlam taşırdı. Özellikle İgnatyev'in

Çin'deki başarısından sonra Asya Dairesi müdürlüğünden İstanbul'a tayin edilmesi, Levant kamuoyunda dikkatlerin İstanbul'a yeni atanan bu Rus elçisine kaymasına yol açmıştı.

İgnatyev, İstanbul'a elçi (*poslannik*) olarak tayiniyle ilgili olarak Çar II.Aleksandr ile yaptığı görüşmeyi, 30 Nisan 1864'e tarihlenen notlarda detaylı bir şekilde anlatmaktadır.[113] Esasında İgnatyev, Asya Dairesi müdürlüğünden ayrılıp, Orenburg ötesinde Bozkır Genel Valiliğine tayin edilmesi konusunda Harbiye Nazırı Dimitriy Milyutin ile anlaşmıştır. Bu görev, tıpkı Kafkasya'da olduğu gibi bir askerî valilik görevidir ve İgnatyev'in böyle bir görev istemesinde, hayatının bu yıllarında etkilendiği Muravyov Amurskiy gibi genç generallerin kariyerlerine duyduğu hayranlık etkilidir. Nikolay Pavloviç, Orta Asya'ya doğru Rusya'nın emperyal kolonizasyonunda aktif rol oynamak istediği gibi, askerî ve idarî kabiliyetlerini böyle bir genel valilik görevinde daha fazla gösterebileceğini düşünmektedir. Vaftiz babası Çar II.Aleksandr bu görüşmede İgnatyev'e "Bozkır bölgesinde faydalı olacağından eminim. Gorçakov'a seni ondan almak istediğimizi söyleme…" diyerek, genel valilik görevine olumlu yaklaştığını ifade etmiştir. Lakin Çar, Hariciye Nazırı Gorçakov'un beklenmedik bir muhalefetiyle karşılaşır. İgnatyev'e göre Gorçakov, onun diplomat olarak kalması gerektiğinde ısrarlıdır. Gerçek neden ise Harbiye Nazırı Milyutin'in hariciye kadrosuna intisap etmiş, kariyeri burada parlamış olan kabiliyetli bir personelini devşirip askerî-mülkî bürokrasiye almak istemesinden rahatsız Hariciye Nazırı Gorçakov'un rahatsızlık duymasıdır. Hatta Gorçakov, bu haberi ilk duyduğunda "orduda Bozkır için başka uygun bir general yok mu?" diye çıkışır. 1856 sonrasında Rusya'nın içinde bulunduğu devletlerarası konum dikkate alındığında Hariciye Nazırı için böylesine kabiliyetli diplomat adaylarını askerî bürokrasiye kaptırmak, kabul edilemez bir taviz olurdu. Gorçakov, "ve benim sağ elimi, dış politika için yetiştirilmiş, devlet görevlerinde en yüksek mertebeye erişmiş, en mütebâriz yeri işgal etmiş adamı mutlaka alması mı gerekiyor?" diye Harbiye Nazırını gıyaben

[113] Bu görüşme konusunda ulaşabildiğimiz tek kaynak maalesef İgnatyev'in kendisidir. Belgenin müsveddesi için bkz., GARF, f. 730, opis1, d.528. Ayrıca Hevrolina başta olmak üzere bu görüşmeden bahseden araştırmacılar da aynı belgeden istifade etmişlerdir. Hevrolina bu görüşmeyi aynı kaynaktan istifade ile tasvir eder (Hevrolina, 2009, ss.152-153). Ayrıca bkz., **Ek.1**

eleştirmeye devam eder. Gorçakov, Çar'a daha önce ifade etmiştir: Rusya siyasetinin her talebini hariciyenin kabullenmesi ve yerine getirmesi imkânsızdır. Dolayısıyla Gorçakov'un kafasında İgnatyev için daha farklı bir kariyer çizgisi vardı; Şark'ı bütünüyle idare ettiği ve bağımsız olarak hareket ettiği Asya Dairesi Müdürlüğü gibi, bulması güç ve herhangi bir durumda belki de bozkırda bir valilikten daha zor olan bir görevdi. Gorçakov'un İgnatyev'i bırakmaya niyeti yoktu; Hariciye Nazırı, Çar'a, reddetmesi hâlinde açıkça istifa edeceğine dâir bir gözdağı vererek, İgnatyev'e İstanbul'da elçilik görevi tahsis etmeyi düşündüğünü söyler. II.Aleksandr'ın yeni dışişleri bakanının istifasına yol açabilecek böylesi bir öneriyi reddetmesi, pek mümkün gözükmez.

Benzer bir mülakat, Çar ile İgnatyev arasında da gerçekleşti. İgnatyev'e Çar, yeni görevinin önemini ve üstünlüğünü anlattı: İstanbul, uluslararası siyasette önemli bir merkezdi ve elçi olarak hem Rus hariciyesine faydası olacağı gibi hem de kendi siyasi prestijni arttırma ve maddî durumunu iyileştirme imkânı bulacaktı; istikbaldeki parlak kariyeri için İstanbul elçiliği, önemli bir basamaktı.[114] Bu mülakat esnasında Çar, İgnatyev'in yüzüne sitayişkârâne konuşuyordu; Asya Dairesinde geçirdiği üç sene, onun İstanbul elçiliği için ne kadar uygun bir aday olduğunu da ispat ediyordu. Yine İgnatyev'e bakarsak: Çar'a göre yalnızca İgnatyev Balkan siyasetini layıkıyla idare edebilir ve Rus-Türk münasebetlerini iyileştirebilirdi. Çar, mutâdı üzere Gorçakov'un ısrarına daha fazla mukavemet edemedi ve İgnatyev hükümdarının iradesine itaat etti, İstanbul'a elçi olarak gitmeyi kabul etti.

Nihayetinde İgnatyev'in İstanbul'a elçi olarak atanması sorunu, İmparator yurt dışından döndükten sonra, 1864 Ağustosu'nun ilk gününde halledildi.[115] Gorçakov beyhûde yere İgnatyev'in İstanbul'a gönderilmesine ısrar etmemişti:

[114] İgnatyev'i ikna etmek için Boğaz kıyısındaki iklim ve hayat şartları ile Bozkırdakiler arasındaki birçok farklılığı, ailesi ve çocukları için ilkinin çok daha faydalı olduğunu da söylediği bilinir. Ayrıca Step valiliğinde General-Leytenant olarak kalacaktı ve *minister* ünvanını almayacaktı; oysa İstanbul'a tayinini kabul ederse ona *minister* rütbesi de vaat ediliyordu.

[115] St.Petersburg'daki İngiliz sefir Lord Napier, Lobanof'un ayrılmasından boşalan İstanbul'daki Rus elçiliğine Asya Şubesi'nin mevcut müdürü General İgnatyev'in tayin edildiğini bildiriyor ve Ağustos'un 13'ünde İstanbul'a hareket edeceğini haber veriyordu. İgnatyev'in kabiliyetlerinin ve şahsiyetinin Lord Russell tarafından oldukça iyi bilindiğini de hususiyetle vurguluyordu. NA.FO 65/ 661, 2 August 1864, from Napier to Lord Russel, No 381.

bir taraftan St.Petersburg'da, Asya Dairesinin başındayken İgnatyev'in aktif dış politikasından ve bağımsız hareket etme hevesinden rahatsızlık duyuyor, diğer taraftan da İstanbul'da böylesine aktif bir elçiye ihtiyaç duyuyordu. İgnatyev, özellikle Asya Dairesi görevi sırasında Rus hariciyesinin takip ettiği politikalara daha eleştirel yaklaşmaya başlamıştı. Diğer tarafta İstanbul'daki Rusya diplomatik misyonu adeta acınacak haldeydi ve yalnızca enerjik ve kararlı bir diplomat orada işleri yoluna koyabilirdi.[116]

Kırım Harbi'nden sonra Yakın Şark'ta Rus diplomasisinin ana hedefleri birkaç yıl içinde şekillenmişti ve İgnatyev, bu hedefler doğrultusunda hareket etmeyi planladı: Paris Antlaşması ile Yakın Şark'ta kaybedilen pozisyonun yeniden tesisi, Osmanlı topraklarındaki Hıristiyan nüfusun güvenini yeniden kazanmak, Rus-Türk ilişkilerini Batılı güçlerin aleyhine iyileştirmek. Bunlara belli bir yere kadar Avrupa devletler sisteminin diplomasi teamülleriyle uyum içinde ulaşmak, Kırım Harbi sonrasında Rus diplomasinin ve siyasetinin başındaki isim Şansölye Gorçakov'un temel düstûruydu.[117] Henüz 21 Ağustos/2 Eylül 1856'da dış misyonlara gönderdiği bir genelde Gorçakov: "Rusya'nın öfkelendiğini söylüyorlar, Rusya öfkelenmiyor, sadece odaklanıp tefekküre dalıyor" demişti.[118] Kırım Harbi sonrasında Rusya'nın Batı ve Orta Avrupa'ya yönelik diplomatik tutumundaki *recueillement* politikasından farklı olarak, Balkanlara ve genel olarak Yakın Şark'a yönelik siyasî yaklaşımlarında radikal bir değişiklik olmayacağı görülecekti. I.Nikolay'ın 'Avrupa'nın jandarması' olarak Rusya'ya biçtiği rol ve bu rolün getirdiği kendi toprakları dışındaki Avrupa'da meşrû monarşilere yönelik devrimci hareketleri otokrasinin askerî müdahaleleriyle bastırma siyaseti, II.Aleksandr ve diplomatları tarafından nesnel şartların bir gereği olarak artık terk ediliyordu. Fakat Paris Antlaşması'nın Osmanlı'nın

[116] İgnatyev kendi yerine, Asya Departmanı Müdürlüğü için üç aday teklif etti: Türkiye'de elçi bulunan E. P. Novikov, İran'da elçi olan N.K. Girs ve üç yıldır kendisinin muavini olarak görev yapan P.N.Stremouhov ve bu üçüncüsü Asya Departmanı'nın yeni müdürü oldu (Havrolina, 2009, ss.153-154).

[117] Gorçakov ve diplomasisi üzerine oldukça hacimli bir literatür vardır; (Hevrolina, 2003, s.36; A.V. İgnatyev, 2000, s.3 vd.; Vinogradov, 2003, s.175 vd.; Çiçerin 2009). Aleksandr Mihayloviç Gorçakov (1798-1883), Rus diplomasisinin başına geçtiğinde henüz 40 yaşındaydı ve bir dâhi değildi ancak XIX. yüzyılın en büyük diplomatlarındandı.

[118] "*La Russie qui ne boude pas, mais se recueille*" Rusça'ya şu şekilde çevrilmiştir: *Govoryat şto Rossiya serditsa. Rossiya ne serditsa, Rossiya sosredotaçivaetsa*. (Vinogradov, 2003, s.174; Splidsvoel-Hansen, 2002, s. 377; Jelavich, 1964, ss.133-134).

Ortodoks halkları ve Slav milletleri üzerindeki Rus himaye ve vesayetini hukukî olarak ortadan kaldırmasına karşın Rus diplomasisinin bu milletlere yönelik ilgilerinin esas motiflerinde köklü bir değişiklik gözükmüyordu.[119]

1856'dan 1864'e gelinceye kadar geçen sekiz yılda, böyle bir *grand* stratejiye aykırı olarak İstanbul'da görevlendirilen Rus temsilcilerin diplomasi kabiliyetlerinin yetersiz olduğuna yönelik bir tartışma, Rus siyasî kulislerinde devam ediyordu. Kırım Harbi'nden sonra İstanbul'da üç farklı Rusya elçisi bulunmuştu: 1856 ile 1859 arasında A.P.Butenyev, 1859 ile 1863 arasında A.B.Lobanov-Rastovskiy ve 1863'den beri de E.P.Novikov Rusya'nın İstanbul elçiliği görevini ifâ etmiş olan diplomatlardı.[120] 1856-1864 arasında Rusya'nın Osmanlı topraklarındaki politik vaziyetinin bir bilançosunu çıkaran İgnatyev'e göre, Türkiye'deki nüfûzunun zayıflamış olduğu, Ortodoks Kilisesinin imtiyazlarını ve haklarını kaybetmiş olduğu, Rus diplomatların ne Türk yöneticilerle ne de Hristiyan toplumlarla iyi ve sağlam ilişkiler kuramamış oldukları dikkat çekmekteydi. Diğer yandan İstanbul'daki Rus diplomatik misyonunun temsilcileri görevlerini layıkıyla yerine getirmiyorlar, asıl işleriyle uğraşacakları yerde ticarî çıkarlarıyla ilgilenip, entrikalara ve dedikodulara bulaşıyorlardı.[121]

---

[119] Temmuz 1856'da Gorçakov, İstanbul'daki Rus elçi Apollinariy Petroviç Butenyev'e gönderdiği bir yönergede esasa ilişkin politik devamlılığı açıkça vurguluyordu: "Bizim kilise lehine şefaatimizin tek amacı siyasî nüfûz ve hakimiyettir; kiliseye ve nüfûzumuz altındaki nüfusa bir fetih fikri getirmektir… Şurası doğrudur ki Şark'taki siyasi çıkarlarımız her zaman süregeldiği ve hiçbir zaman inkıtâya uğramayacağı vechile, şartların doğası gereği Ortodoksininkiyle sıkıca bağlıdır. Düşmanlarımız bunu gayet iyi bilmekteler. Onlar Şark kilisesine karşı savaştıklarında… bunu yalnızca Katolik ve Protestan propagandası tehâlüküyle değil, fakat ayrıca ve hepsinin ötesinde bizim nüfûzumuz aleyhinde bir *arriére-pensée* (artniyet) ile yapıyorlar… Şark'taki dindaşlarımaz lehine olan açık alâkamızı tekrar etmekten imtinâ etmiyoruz. Bu alaka beyan edilmesi gereken iki ilkeye istinat ediyor ki birisi samimî bir dinî birlik, diğeri ise Paris Antlaşması'nın ruhuna göre Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı (Jelavich, 1991, s.147).

[120] İstanbul'daki Rus temsilcilerin listesi için bkz., Teplov (1891, ss.70-73). Apolliniariy Petroviç Butenyev, İstanbul'a ilk 1829'da maslahatgüzâr olarak atanmış, 1830-1837, 1838-1843, 1856-1859 yıllarında orta elçi olarak görev yapmıştı. 1859-1863 yıllarında (Knez) Aleksey Borisoviç Lobanov-Rastovskiy de orta elçiydi. Onun yokluğunda Yevgeni Petroviç Novikov maslahatgüzârlık yapıyordu. 1863-1864 arasında Yevgeni Petroviç Novikov maslahatgüzâr olarak bulunmuştu. Bu elçiler, daha sonra İgnatyev'in takip edeceği gibi eyleme dönük bir diplomasiden, esasında seciyeleri itibarıyla, ancak devletlerarası vaziyetin de tesiriyle uzak kalmışlardı.

[121] GARF, f. 730, opis 1 d. 514**,** list 2.

İgnatyev 22 Ağustos 1864 sonunda İstanbul'a, *Taman* vapuruyla vasıl oldu ve Bâbıâli'yi ilk resmî ziyareti, 25 Ağustos 1864'te gerçekleştirdi.[122] Sultanın huzuruna ise 10 Eylül tarihinde çıktı; efendisi İmparator II.Aleksandr tarafından Osmanlı İmparatorluğu'na fevkalade elçi ve *minister* rütbesinde maslahatgüzâr olarak atandığına dair itimâdnâmesini Sultana takdim etti.[123]

İgnatyev, henüz İstanbul'a gelmeden önce Yakın Şark'ta Rusya'nın izleyeceği politik çizgi ve ulaşması gereken temel hedefler konusunda kafasındaki sorulara yanıt ararken, vardığı hükümleri daha sonra kaleme aldığı anılarında ayrıntılı bir şekilde değerlendirecekti:[124]

> 1) Paris Antlaşması'nın lağvı. Karadeniz sahilindeki mülkiyet haklarımızı ve Rusya'nın şerefi ve itibarını iâde etmeliydik ve 1856 yılında kaybettiğimiz Karadeniz sularındaki üstünlüğümüzü, Bessarabya'nın bir kısmını, İsmail'i ve Tuna ağzını geri almalıydık ve yalnızca Sultan için değil Rusya için de utanç verici olan Türkiye üzerindeki Avrupa vesayetine son vermeliydik.

İgnatyev'e göre 1841'den beri Rus diplomatlar, asırlık geleneklere aykırı olarak, garanti ve himâye prensiplerine riayet ediyorlardı; ne Mısır'da ve Girit'te İngiltere, ne de Bosna-Hersek'te Avusturya devletlerarası teâmüllere ve diplomatik ilkelere uyuyordu. Yalnızca Rusya bu küçük düşürücü düzene riayet etmekteydi. Prens Gorçakov da Rusya'nın tarihî şerefi bakımından küçük düşürücü bir kâğıt parçası hâline gelen 1856 Paris Antlaşması'nın şartlarını ilga etmeyi arzu etmekteydi. Ancak İgnatyev ile Gorçakov'un Şark meselesine yaklaşımlarındaki temel fark şuydu ki Gorçakov, Avrupa'ya güveniyor, 'Avrupa

---

[122] İgnatyev İstanbul'a geldiğinde onu karşılamaya ve hoş-âmediye Divân-ı Hümâyûn Tercümânı Arifî Beyefendi gönderildi; (Ahmed Lûtfî, 1988/X, s:125). Çiçerin, İgnatyev'in İstanbul'a tayinini "tarihî bir şan kazanacağı" bir atama olarak görür: "Bütün siyaset dünyasındaki en etkili devlet adamlarından birisi hâline gelecektir. Hükümdarın şahsî güveninden istifade ederek İgnatyev, kendisine diplomatik yeteneklerini sergileyebileceği ve siyasî görüşlerini tatbik edebileceği önde gelen bir diplomatik muhit yarattı. İgnatyev İstanbul'daki görevi boyunca Çar ne zaman Kırım'a gitse, İgnatyev de giderdi ve politik meseleler üzerine sohbet ederlerdi." (Çiçerin, 2009, s.248). Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki Çar'ın İgnatyev'e olan itimadını çağdaş kaynakların birçoğundan teyit etmek mümkündür.

[123] Müteâkip gün İmparatorunun doğum günüydü ve General İgnatyev Büyükdere'deki Rus sefârethânesinde diplomatik misyonlara bunun şerefine bir resepsiyon vermeyi de ihmâl etmedi. NA.FO 78/ 1806, 14 September 1864, from Stuart to Lord Russell, No 8.

[124] İgnatyev'a ait aşağıdaki alıntıları *İstoriçeskiy Vestnik*'teki notlarının derlenmiş nüshasından aldık; (İgnatyev, 1914, ss.50 vd.).

uyumuna' inanıyor, konferanslar ve kongreleri bekliyordu. Şansölye gürültülü lafları, parlak diplomatik hikâyeleri (*belletristiçeskiy*) tercih ediyor; gerektiği kadar etkili ve ısrarlı, sağlam ve kararlı hareket edemiyordu. Gorçakov, XIX. yüzyıl Rusya hariciyesinde görev yapan mütemayiz diplomatların ekseriyeti gibi kozmopolit kültürden gelen bir diplomattı (Craig, 1967, s. 357). İgnatyev, her şeyden önce Karadeniz'de zırhlı gemiler inşa etmeye ve filo oluşturmaya başlamaları gerektiğini, sonra da Türkiye ile *doğrudan* anlaşmanın yollarını aramaları gerektiğini düşünüyordu.[125] Şu durumda Gorçakov ile İgnatyev'in, Paris Antlaşması'nın ilga edilmesine yönelik görüş birliği içinde olduğu, ancak bu amaca ulaşmada usûller ve yöntemlerin ne olacağı konusunda anlaşamadıkları ortaya çıkmaktadır; Gorçakov'un Avrupa uyumuna inancı tamdı.[126] Diğer yandan Gorçakov'un bakanlığının önemli bir bölümünde Şark meselesinin başlıca ilgi alanı olduğunu da itiraf etmek gerekmekte; özellikle Şark Hristiyanlarının ve İstanbul'un geleceği, Gorçakov'un Şark meselesinde endişelendiği iki ana konuydu. İstanbul'un geleceğini ve Osmanlı İmparatorluğu'nun nihaî olarak bertarfaf edilmesini belirsiz bir zamana havale etmişti. "İmparatorluğun kaderi, Tanrı'nın elindedir" diyecek kadar Osmanlı'nın geleceği konusunda ümitsizdir. Mâmâfih bütün dikkatini Şark Hristiyanlarının geleceğine çevirmiştir; Rusya, Şark'ın meyvelerini ebediyen kaybetmek istemiyorsa acil olarak Osmanlı Hristiyanlarının meseleleriyle ilgilenmeliydi. Gorçakov, Şark meselesini çözmek için Rusya'nın legal yollardan ayrılmaması gerektiğine inanırdı (Çiçerin, 2009, s. 333). İgnatyev ise Avrupalı güçler karşısında herhangi bir yükümlülüğe girmeksizin, Bâbıâli ile doğrudan anlaşmanın yollarını, gerekirse askerî vasıtaları da devreye sokarak aramanın

---

[125] (İgnatyev, 1914, s.51); İgnatyev'in bu yazdıkları, daha sonraki araştırmacıların çoğu tarafından olduğu gibi kabul edilir. Mesela bkz., Sumner (1932-33/I, s.343).

[126] Nitekim Gorçakov'un Paris Antlaşmasından hemen sonra Avrupa ve Yakın Şark'taki Rusya misyonlarına gönderdiği meşhur genelgesinde şiddetin getirdiği felâketin yerini iyi niyetli ilişkilere bıraktığını söylüyor ve Hariciye Nazırı, Avrupa barışına ve uyumuna olan inanıcını bu genelgede ifade ediyordu (Tatişev, 1911/I, s. 211). Gorçakov'un Avrupa devletler sistemine olan sadakat ve inancının onun üzerine yapılan bütün çalışmalarda kabul edildiği bir gerçektir. Gorçakov, Avrupa'daki barış ve huzurun Rusya'nın Kırım Harbi'nde ortaya çıkan dâhili bozukluklarının iyileştirilmesin ve yenilenmenin sağlanması için elzem olduğunu düşünüyordu; yani Avrupa uyumuna verdiği önem, Rusya'nın dâhilî vaziyetinin son derece kötü olmasından ve yeniden yapılanma için devletlerarası bir sükûnete ihtiyacı olmasından da kaynaklanmaktaydı. "Avrupa'da barışın muhafazası, bizim dâhilî dönüşümümüzün temel şartıdır" demiştir. (Vinogradov, 2003, s. 175).

daha gerçekçi olduğunu düşünüyordu. 1864-1871 arasında yaşanacak olan gelişmeler, bu diplomatik görüş farklılığını daha da açık hâle getirecekti. Keza 1856 sonrasında Rus diplomasisi, açık hedeflere gizli usullerle vasıl olmak gibi bir nitelik arz etmekteydi ki Gorçakov ile İgnatyev arasındaki tezat, bir bakıma bu genel diplomatik tavrın şahsîyet kazanmış hâliydi.

İgnatyev'in Osmanlı İmparatorluğu ile varmayı düşündüğü doğrudan uzlaşma, Avrupa'daki karışıklıklar ve savaşlardan da istifade edilmek suretiyle tedrîcen hazırlanıp ve olgunlaştırılmalıydı. Kendisini şartlara uygun hâle getirmek suretiyle, Rusya'nın Şark'taki haklarını yeniden tayin ve temin etmeyi mümkün kılmalıydı. İgnatyev için esas olan şey, Türkiye ile doğrudan bir anlaşmaya varılırken büyük güçler tarafından, bilhassa İngiltere ve Avusturya tarafından Rusya'nın önüne, Şark meselesiyle ilgili yeni yükümlülüklerin konulmasından kaçınmaktır. Bu çerçevede İgnatyev, ne Avrupa uyumuna ve ne de Avrupa konferanslarına itimat etmektedir. Zira bu konferanslarda Şark meselesi söz konusu edildiğinde bütün büyük güçlerin öyle ya da böyle Rusya aleyhine müşterek bir zeminde buluşup ittifak kurmaları zor olmuyordu. Paris Antlaşması ile Karadeniz'e getirilen askerî nötralizasyon konusunda bütün Avrupa'nın olduğu gibi, Bessarabya mevzusunda da ne Romenlerin sağduyusunu ne de Avrupa'nın uyumunu dikkate almak gerekmekteydi. Bu eyaletteki Rus ve Bulgar nüfûsa yaslanmayı hesaba katmayı ve tedrîcen eyaleti Rusya'ya yeniden iltihak etmenin hazırlığını yapmayı faydalı gören İgnatyev'e göre, Romen idaresi ve anayasasına karşı duyulan memnuniyetsizliği desteklemek gerekmekteydi. Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ve Balkanlardaki yerli nüfusun arzularını dikkate alarak gönüllerini kazanmalıydı. Romenlerin Avusturya'ya karşı ayaklanmasını ve Türkiye veya Avusturya ile çarpışmasını sağlamayı ve Rusya'ya verdikleri hizmeti müâfatlandırmayı düşünmeliydi. Diğer yandan İgnatyev, Rusya'nın Bessarabya'yı geri alması ve böylelikle Tuna'ya yeniden güçlü bir biçimde ayak basmaları gerektiğini ileri sürmekteydi.

Prens Aleksandr Mihayloviç Gorçakov yanında Nikolay Karloviç Girs ve Baron Aleksandr Genrigoviç Jomini ise Karadeniz'in askerî nötralizasyonunun ilgasına

önem vermekle birlikte Baserabya'nın Rusya'ya iadesine hususî bir anlam vermemekteydiler. Yalnızca İgnatyev'in nazarında değil, II.Aleksandr'ın nazarında da Rusya, düşmanlarının isteğine boyun eğerek imparatorluğa bağlı topraklardan ferâgât etme utancından arınmalı ve ebediyen bir karış toprağından dahi savaşmadan vazgeçmeyeceğini ve onu hiçbir komşusuna vermeyeceğini Avrupa'ya açık bir şekilde ispat etmeliydi (İgnatyev, 1914, s.52).

İgnatyev ve onun bağlı bulunduğu Asya Dairesinde kümelenen, millî hassasiyetleri güçlü ve ateşli olan kesim ile Gorçakov ve mâiyeti, Kırım Harbi sonrasında Rusya'da teşekkül eden ve diplomatik eğitim, tecrübe ve faaliyet açısından iki farklı diplomatik ekolü temsil etmekteydiler.[127] İgnatyev, işte Asya Dairesinin temsil ettiği diplomatik ekolü kendisinin izleyeceği diplomasiye mâl edecekti.[128] Sumner ve Çiçerin'in çizdiği tabloya göre Rusya hariciyesinde Batıcı ve millî olmak üzere iki farklı eğilim dikkat çekmekteydi. Başını Gorçakov'un çektiği ilk hizip Westmann, Jomini ve Hamburger gibi Batı kökenli ve Gorçakov'a son derece sadık müşâvirlerin yer aldığı Batıcı hizipti. Gorçakov diplomasisinin Avrupa'daki merkez üslerinin başında gelen Berlin'de 1862'den 1880'e kadar sefirlik yapan Baron Oubril; 1860'lar boyunca evvela Brüksel'de, daha sonra 1870'ten itibaren Paris sefâretinde görev yapacak olan Prens Orlov; 1874'e kadar Londra'da sefaretinde bulunmuş olan "yaşlı kurt" Baron Brunnov; 1874'ten sonra Londra'ya gönderilen Kont Şuvalov; 1860'ların sonuna kadar Paris'te görev yapmış olan Baron Budberg ve 1870'ten itibaren Viyana sefiri olan Novikov, Gorçakov'un diplomasi senaryosunun başlıca oyuncularıydılar. Bir kısmı Alman kökenli olan bu diplomatlar, Gorçakov'un sadık adamları olarak Kırım Harbi sonrasında Rusya'nın Avrupa'da izleyeceği yol haritasının oluşmasına katkıda bulunuyorlardı. Gorçakov'un şahsî arşivinde yapılacak genel bir taramada dahi bu diplomatlarla, özellikle Oubril, Budberg, Novikov,

[127] Kırım Harbi sonrasında Rus hariciyesindeki şahsiyetlerin ve hiziplerin genel fakat iyi bir tasviri için bkz., Sumner (1937, ss.18-36); Ayrıca Gorçakov'un nazırlığı döneminde yurt dışındaki Rus elçileri için bkz., Çiçerin (2009, ss. 235-251).

[128] (Başmakov, 1909, s.34). Başmakov, esasında İgnatyev'in kısmen dış şartlardan dolayı kısmen de kendine mahsus niteliklerinden dolayı esasında konvansiyonel mânâda bir diplomatik ekol kuramadığını, ancak kendine mahsus özgün bir diplomatik çizgi oluşturduğunu ve Şark'taki genç konsoloslar için bir ekol teşkil ettiğini dile getirmekteydi; idealist diplomatların onun tecrübesinden faydalanması gerektiğinin altı çizilmekteydi.

Brunnov ve Şuvalov ile olan *reservée* yazışmalarının çok daha sık olduğu dikkat çeker.

Asya Departmanı ise daha önce vurgulandığı üzere milliyetçi diplomatların daha yoğun olduğu birimdi ve Rus diplomasi tarihi literatüründe bu birim, bir bakıma İgnatyev'in şahsî nüfûzuyla birlikte anılmaktadır. Lakin bahsi geçen bu ekol farklılığı, amaçlarda değil, vasıtalarda tebarüz eder. Muhafazakar-aristokrat kökenli Gorçakov'un mûtedil tabiatına karşı asker kökenli İgnatyev'in muhteris tabiatı, her ikisi arasındaki diplomatik jargonda da farklılık yaratır. Rus hariciyesinde asker kökenli bu 'muhteris' diplomatlar, küçük bir grubu teşkil etmekteydiler ve genelde Asya Departmanı'nda kümelenmişlerdi.[129] Gorçakov ile İgnatyev arasındaki ihtilaf zamanla öylesine artacaktı ki, diplomasi kulislerinin sohbetlerinin veya yalnızca Rus kamuoyunun değil, bütün Avrupa efkârı-ı umûmisinde güftûgûlara yol açacaktır. 1860'lar boyunca İgnatyev'in sergilediği şahsî diplomasi, ihtiraslı eylemleri ve açık sözlülüğü, en az onun kadar kibirli olan Gorçakov ile aralarında ciddî kırılmalara neden olacaktır.[130]

İgnatyev'in Şark programında Rusya için belirlediği diğer hedef, Karadeniz meselesiydi:

> 2) Rusya, Karadeniz'de sıkışmıştır ve güvenliğinin temini kadar güney bölgelerinin huzuru için de, farklılaşan siyasî ve ekonomik gerekçelerden ötürü, dolaylı veya doğrudan Boğazlarda bir çıkışa

[129] Bunlara arasında en meşhuru, Kırım Harbi'nin başarılı kumandanlarından Kont Nikolay Muravyev-Amurskiy'di. Eagles'a göre Muravyov ile İgnatyev'in birçok yönden birbirlerine benzemekteydiler; ikisi de baskın karakterdeydiler ve bilhassa Şark işlerinde ihtisaslaşmışlardı. Her ikisi de kendilerini Çarlığın emperyal siyasetine adamışlardı (Eagles, 1962, ss. 9-10).

[130] İngiliz gazeteci W.T.Stead, Prens Gorçakov'un Şark'ta yıldızı parlayan İgnatyev'e kıskançlık ve şüpheyle baktığını yazar. Bu kıskançlık farklı mevzularda kendini gösteriyordu; birçok meselede başkalarından ziyade mesûliyet, İgnatyev'in üzerinde kalıyordu. Eğer başarısız olursa, kabahat İgnatyev'e yükleniyor, eğer başarılı olursa, Prens Gorçakov'un şerefi ve şanı artıyordu. Genç gazeteciye göre bu kıskançlık Rusya'nın gerçek çıkarlarına zarar veriyordu. Şayet İmparator, Prens Gorçakov'un Rus hariciyesindeki güçlü nüfûzuna mâni olabilseydi, birçok can sıkıcı fiyasko önlenebilirdi. (Stead, 1888, s.275); Ayrıca bkz., Trubetskoy (1909, s.120); Dönemin diplomatlarından Yuri Kartsov, bir defasında İgnatyev'in İstanbul'dan St.Petersburg'a geldiği zaman Gorçakov'un onu "Vous venez me prendre mon portefeuille?" (Makamımı almaya mı geldiniz?) şeklinde bir soruyla karşıladığını kaydeder; (Kartsov, 1908, s.90). Bismarck da Gorçakov konusunda benzer yorumlarda bulunur; "…Gorçakov hakkında bakanlıktaki memurlar: 'Hokkasında kendisini seyrediyor' derlerdi" (Bismarck, 1965, s.155). Bismarck'a göre Gorçakov'un resmî yazışmalarının çoğu aslında Jomini'nin eseridir. Gorçakov daha tumturaklı ifadeler kullanırdı ve Jomini onları pratik ve özlü bir mahiyete sokardı.

> sahip olmalıdır. Rusya, iki yoldan birisini takip ederek Konstantiniyye'de efendi olmalıdır: Ya oradaki mevcut iktidar üzerinde kendine mahsus bir nüfûz temin ederek şehrin ve Boğazların sahipliğini kendi yedine almalı, ya da - Avrupa'ya ve bölgesel iktidarın direncine meydan okuyup- bu stratejik noktayı ele geçirmeliydi.

İgnatyev'e göre Rusya'nın çıkarlarını koruması ve Şark meselesini diğer devletlerle birlikte çözebilmesi için başka çıkış yolu yoktu. "Eğer biz Osmanlı idaresiyle, 1871-1875 arasında İstanbul'daki Rus sefaretinin gerçekleştirdiği gibi, Rusya adına oldukça faydalı bir ilişki biçimi kurabilseydik bu, Avrupa'da bir sarsıntıya yol açmayacak bir şekilde barışçıl olabilirdi." Yani İgnatyev, birinci yolu tercih ettiğini daha başından vurgulamaktaydı. İstanbul ve Boğazlar üzerinde bir bakıma Rusya'ya satraplık yapabilecek bir siyasî formasyon yaratmak suretiyle Boğazlardan daimî bir çıkışı güvenceye almak gerekiyordu.

> Bâbıâli ile olan ilişkilerimizde nüfûz kurmak, her şeyden önce gelmeliydi. Sultan ile dostça yaşayarak ve nazırlarını idare ederek Hristiyanlar için muhtariyet hazırlayabilir ve onları bize minnettar bırakabilirdik, Türkiye'yi bizim için zararsız hâle getirebilirdik ve Boğazları yönetmek hakkını elde ederek Sultanlar ömürlerini tamamlayıncaya kadar onları Konstantiyye'de bırakabilirdik, artık Şark meselesinin böyle radikal bir şekilde çözümünü arayıp bulduktan sonra onlarsız mümkün olabileceği zamana kadar, Boğazlarda tartışmasız hak sahipliğimizin ve Bulgarlar, Yunanlılar, Sırplar ve Ermeniler üzerinde gereken nüfûzumuzun devam etmesi, İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın çıkarları bakımından Avrupa nazarında en az zararlı görünürdü.

Eğer Avrupalı güçler, Bâbıâli'yi Rusya'ya karşı düşmanca bir araç olarak kullanma amacıyla Türkiye'nin askerî gücünü Rusya aleyhine arttırmaya devam edip, çeşitli entrikalarla Sultanı Rusya'dan uzaklaştırırsa, bu durumda Rusya, Akdeniz'e çıkışlar üzerinde herhangi bir gücün baskın hâle gelmesine izin vermeyerek bu güçleri kırmalıydı ve kendisi için zararsız hâle getirmeli, nihayetinde *Tsargrad* yani İstanbul ve Boğazlar işgal edilmeliydi. Bunun için İstanbul'un ve İmparatorluğun periferisi manevî yollarla Rusya'ya bağlanmalıydı. Bir taraftan Bulgar ve Yunan nüfus, diğer taraftan Ermeni nüfus Rusya tarafına çekilip, St.Petersburg siyasetinin itaatkâr vasıtaları ve daimî müttefikleri hâline

getirilmeliydi. Bu milletlerin düşman saflarına geçiş ihtimalleri ortadan kaldırılmalıydı. İgnatyev'in sıraladığı bütün bu argümanlar, Paris Antlaşması sonrasında İngiltere tarafından Avrupa devletler sisteminde izole bir şekilde tutulan ve hem Avrupa'da hem de Yakın Şark'ta aktif bir siyaset takip etmekten imtinâ da eden, diplomatik anlaşmazlıkları barışçıl yollardan, lâkin ittifaklar sistemi oluşturup uluslararası antlaşmalara bağlı kalmak suretiyle çözmeye çalışan Rus hariciyesinin temel düsturlarıyla çelişmekteydi.[131] Öncelikle Fransa ile ittifak arayışlarını, ardından Prusya ile ittifaklarını bu çizgide değerlendirmek gerekmektedir.

> 3) Slavların ırkî hassaları Almanların tersinedir ve her bir kabile, aynı ailenin her bir kolu, birbirlerine tâbî olmayarak, kendi bağımsızlıklarını ve farklılıklarını koruma çabası gösterir. Genel olarak edebî dilde ve yalnızca, ortak düşmana karşı askerî kuvvetleri birleştiren ve müşterek diplomatik ve ekonomik istikamete itaat eden bir savunma ittifakı şeklinde, yavaşça birleşebilirler. Slav meselesinin halledilmesinin önündeki başlıca engel -Rus hissiyatında ve bizim doğal müttefiklerimiz olarak Slavların istikbaldeki mevcudiyet türlerinde- olan Lehler Katolik fanatizmini, Batıcılığı temsil ediyorlar ve Ortodoksluğa karşı Latin kindarlığına hizmet ediyorlar (İgnatyev, 1914, ss. 53-54).

İgnatyev'e göre eğer Avusturya, Latin propagandasını ve Slavları kişiliksizleştiren Almanlaştırma siyasetini bir vasıta olarak kullanmamış olsaydı, Viyana'da Macarlar dış politikada önceliğe sahip olmamış olsaydı, Leh problemini halletmek Rusya için işten bile olmazdı. Almanya'daki ve İtalya'daki evvelki vaziyetin korunmasına önem veren merkeziyetçi eski Avusturya hâlihazırda olsaydı eğer, Rusya'nın kolayca müttefiki olabilirdi.

> Avusturya ve Türkiye'deki Slavlar, Cermenliğe karşı bizim müttefiklerimiz ve bizim politikamızın araçları olmalıydılar. Bu amaca varmak için yalnızca Rusya onlara fayda getirebilir ve onların özgürleşmesi ve kuvvetlenmesi için endişe edebilir… Yalnızca Slavların özgürleşmesini amaçlayıp, sonra onların bizim politikamıza düşmanca hizmet etmelerini sağlayarak ve kendi insanî başarısını düşüncesizce ve çirkince ifâ ederek Rusya yalnızca kendi çıkarlarını feda eder.

[131] Rus dış politikasının Paris Antlaşması sonrasında bu bağlamda genel tasviri için bkz., Kinyapina (1974, ss.5-10); Hevrolina (1999, ss.8-22).

O halde İgnatyev için Osmanlı ve Avusturya Slavlarının özgürleşmesi, Rusya'nın yüce politik ideallerine hizmet ettiği ölçüde, yani diplomatik ve stratejik bir karşılığı olduğu ölçüde amaçlanması gereken bir politikaydı.

> … Bu, Konstantiniyye'deki Rusya sefiri olarak benim, Şansölye Prens Gorçakov ve onun yakın müşavirleri ki bunların arasından Batıcı istikâmetde en fazla temayüz edenler; Avusturyalıların Şark meselelerinde ve Slavlığın kaderinde orantısız nüfûz edinmesini fanatikçe destekleyenler Baron Jomini, yanı sıra Novikov ile aramızdaki ihtilafın esas sebebiydi. Ben Şark meselesinin çözümü, bu eyaletlerin Avusturya-Macaristan'a verilmesi suretiyle Sırpların geleceğinin feda edilmesi, Bosna ve Hersek'in Türk egemenliğinden kurtarılması hakkındaki fikirlerimi ertelemeyi tercih ettim. Hariciye Nazırı Prens Gorçakov ise Türkiye'deki Slavların Viyana yönetiminin ellerinde ödüllendirilebileceğini ve Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhak edilmesiyle Rus çıkarlarının zarar görmeyeceğini düşünmeye hevesliydi. **'Ce sera la robe de Nessus'** deyimine istinat ederek, yani Avusturya-Macaristan'ın hudutları içerisinde Slavların fazlalığının aynı şekilde onlara zarar vereceğini düşünmekteydi. Ben bu şekilde düşünmüyordum, Alman kültürünün istilasını ve Latin propagandasını devirip yerine Rusya'nın geçmesiyle ve kendileri için daha müsait şartlarda yaşadıkları Türk boyunduruğundan kurtulmak suretiyle Sırp kabileleri özgünlüklerini daha kolay muhafaza ederlerdi… Bana her zaman öyle geliyordu ki Rusya'nın tarihî misyonu Slavları kendisi için bir araya getirmek ve muhafaza etmekti, Slav toprağından kimseye bir karış vermemekti (İgnatyev, 1914, s.55).

Şu durumda İgnatyev için Şark meselesi, Slav meselesinden ve Balkanlar ile Doğu Avrupa meselesinden bağımsız düşünülemeyeceği gibi, Avusturya-Macaristan'ı ve periferisini de içine alan çok boyutlu bir sorunu teşkil etmektedir. Rusya için Şark meselesi ile Slav meselesi, aslında birbirinin turnusol kâğıdıydı ve aslında ikisi de tam olarak bu dönemde kuramsallaştırılmamış olsa da XVIII. yüzyılın sonunda ortaya çıkmıştı.[132] İgnatyev'in çekindiği nokta, Batı sınırında

[132] Dyakov, Slav meselesi kavramının XVIII. yüzyılın sonunda yani II.Katerina döneminde "Slav ideası, Slav birliği (*Slavyanskoe edinstvo*), Slav dayanışması" gibi kavramlarla ortaya çıktığını, ancak daha geç bir tarihte, Panslavizm ile yükseldiğini ve XIX. yüzyılın ikinci yarısında tamamen ideolojik bir forma kavuştuğunu belirtmektedir. Yüzyılın ilk yarısında I.Nikolay'ın meşhur bakanlarından Sergey S. Uvarov'un tarihçi Karamzin'den mülhem olarak formülleştirdiği "Ortodoksluk, otokrasi ve milliyet" (*pravoslavie, samoderjavie, narodnost*) gibi üç esas üzerine inşa edilen resmî milliyet teorisi, Slavofil düşüncenin merkezî argümanı hâline gelip ideolojik bir mahiyet kazandıkça, I.Nikolay'ın dış politikasında Slav davası öncelikli gündeme oturdu. Rusya

Rusya'ya karşı Avusturya-Macaristan öncülüğünde oluşabilecek bir Katolik-Slav federasyonuydu. Eğer Avusturya-Macaristan siyasî, ekonomik ve askerî bağlarla Bulgarlar ve Sırpları kendisine râm edip, doğal müttefikleri Macarlara yaslanan Lehleri kuvvetlendirip ve onları da Çeklerle yakınlaştırmak suretiyle bir Katolik-Slav Federasyonu oluşturabilirse bu, Rusya için son derece ciddî bir tehdit oluşturacaktır. Öyle bir durumda Rusya, Avrupa'dan savrulacaktır ve ciddî bir şekilde tehdit altına girmiş olan Batı sınırında Lehler ayaklanmış olacak ve Avusturya Slav Federasyonu'na bağlanmayı isteyeceklerdir. Litvanya'nın ve Baltık eyaletlerinin, belki de *Malorrossiya* (Küçük Rusya, Ukrayna) muhtariyeti meselesi yeniden gündeme gelecektir. İgnatyev'in çizdiği tablo, Rusya için gerçekten bir felaket tablosudur. Rusya'nın istikbalinin güvence altına alınması için İgnatyev, Slav bayrağını tartışmasız Rusya'nın çekmesi gerektiğini ve başka hiçbir gücün Slav dünyasına müdahale etmesine, bilhassa Avusturya-Macaristan'ın Balkanlar'da nüfûzunu kuvvetlendirmesine izin verilmemesi gerektiğinin altını çizmekteydi. İgnatyev'e göre bu gerçeklerin farkında olunmamasından, Rusya'nın sağlam siyasetinin temellerinin görmezden gelinmesinden dolayı, Hariciye Nezareti hatalarına 1876'dan sonra da devam edecektir.

İgnatyev, Rusya'nın Balkanlar'a ve Karadeniz'e tek başına sahip olabilmesi ve Avusturya-Macaristan'ın yayılmasına set çekmesi için Şark milletlerinin, bilhassa Slavların kendi istikballerini başka bir Avrupalı güce değil de Rusya'ya bağlı kılarak bakışlarını yalnızca ona çevirmelerini sağlamak gerektiğine inanmaktaydı. 1861'den 1877'ye kadar Türkiye'ye ve Slavlara yönelik yürüttüğü bütün faaliyetlerin yukarıda bahsedilen 'yüksek idealler'den mülhem olduğunu düşünüyordu. Bu bakımdan, hiçbir ayrıntıyı dahi ihmal etmeden kendisine bağlı bütün vasıtalarla İstanbul'da nüfûz kurmaya çalıştığını, Sultan ile yakınlaştığını, İngiltere-Fransa-Avusturya arasındaki Rusya aleyhine imzalanan 1856 Antlaşmasını felce uğrattığını, Rusya karşıtları arasında ihtilâf tohumu ekmeye ve büyütmeye çalışarak ve böylelikle yabancı temsilcileri nötralize ederek kâh bir sefareti diğerlerine, kâh diğerlerini öbürüne karşı desteklediğini ve

---

için Şark meselesi bir yönüyle, Ortodoksluk ve Slav meselesinin aslında başka bir şekilde ifade edilmesinden ibaretti. Slav meselesinin tarihî gelişimi hakkında bkz., Dyakov (1988, ss.29-42).

kullandığını; onları bağımsızlığa hazırlamak suretiyle Slav halklarının hepsiyle irtibata geçtiğini anlatmaktadır. Paris Antlaşması, Boğaz'daki Batılı ve genel olarak yabancı güçlerin ve bilhassa Türkiye ve Avusturya-Macaristan'ın aleyhine hadiseler ortaya çıkarana kadar; Rusya'nın kuvvetleri artana ve amaçlarına uygun olarak kendi başına Şark meselesini halledebilmesinin önünü açacak şekilde Avrupa'daki şartlar uygun hâle gelene kadar devam ettirilmeliydi. Rusya ile koparılamaz bağları olan kandaş ve dindaş bölgelerin birleşmesi ve Boğazların Rusya'nın idaresine geçmesi ise bu politikanın esas amacıydı.

Şu halde İgnatyev'in İstanbul'a geldiği vakit izleyeceği politikada üç ana amaç tespit ettiği görülüyor: 1856 Paris Antlaşması'nın tadili, Boğazlar ve İstanbul'un doğrudan denetimi ve Rusya'nın yönlendirmesinde Slavlar tarafından müşterek bir hareket ittihadının temini (Sumner, 1932-33/I, ss.342-343). Gorçakov ile ilk amaçta görüş birliği içindeydiler. İkinci amaç Gorçakov'a makûl bir politika olarak gelmiyordu ve bu konuda zaman zaman ihtilâfa düşmekteydiler. Üçüncüsü ise hem Gorçakov'un siyasî görüşlerine aykırı bir diplomatik tercihtir hem de bir kuşak öncesinin Slavofillerinin hümaniter ideallerine ters bir ideolojidir. 1840 ve 1850'lerin Slavofillerinin romantik idealleri İgnatyev'e de "mantıksız" bir idealizmden ibaret görünüyordu.[133] Gorçakov ve maiyeti, özellikle Baron Jomini ve Yevgeni Petroviç Novikov'un Avusturya-Macaristan'ın Slavlar üzerindeki nüfûzuna izin vermekte sebat etmeleri, İgnatyev için kabul edilemez bir tutumdu; Sırp milletinin istikbalini Avusturya-Macaristan ile uzlaşmaya kurban etmek yerine Bosna-Hersek'i Türk boyunduruğundan kurtarmak ve Balkan meselesini tehir etmeksizin bir an önce çözmek gerekmekteydi. Rusya tek başına Balkan yarımadasını kontrol edebilirdi. İgnatyev, 1861-1877 arasındaki faaliyetlerinin "Slav meselesi" merkezli bir perspektiften değerlendirilmesi gerektiğine ifade ediyordu.

İstanbul'a tayininden on sene sonra, 1874 kaleme aldığı ve 22 Ağustos 1864'ten o güne kadar geçen bu uzun sürenin bir bilançosunu yaptığı

[133] (Sumner, 1932-33, s.344). Panslavizm meselesi ilerleyen bölümlerde tartışılacaktır.

*memorandum*da İgnatyev, bu dönemi kendi açısından 4 bölüme tasnif ediyordu[134]:

> "Daha açık hale getirmek için bu mesaimi, bölgedeki siyasetimizin ayırt edici karakterlerine göre dört ayrı kısıma tasnif edeceğim:
>
> 1. Dönem: 1864'ten başlayıp 1866'ya kadar. Bu dönem Batılı güçlerin baskın olduğu dönemdir; bizim görevimiz onların nüfûzunu zayıflatmak, ittifaklarını ayırmak, Türklerin bizim alakamıza yönelik eski şüphelerini teskin etmek ve Bâbıâli ile iyi ilişkilerimizi muhafaza etmek, dindaşlarımızla yakınlaşmamızı sağlamak. Bu dönemin en temel meselesi, zirve noktasına çıkmış olan ve dönemin bir bakıma ana meselesi olan Romanya meselesidir; Paris Konferansı ile birlikte kapanmıştır.
>
> 2. Dönem: 1866'dan 1869'a kadar. Bu dönem boyunca Şark meselesini neredeyse tek başına işgâl eden mesele, güçlüklerle birlikte Şark'ta büyük değişiklikler yaratma iradesinin ortaya konmasını teşvik eden Girit meselesidir; bu dönemin karakteristik çizgisi, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hrisyanlara verdiğimiz manevi destektir ki bu destek, Ortodoks nüfusu arasında cârî millî iştiyâkı teşvik ederek Şarkın reorganizasyonunu hızlandırabildi; bu dönem, 1868 Beyannâmesi ile kapandı.
>
> 3. Dönem: 1869'dan 1871'e kadar. Bu dönem boyunca bütün çabalarımız, dindaşlarımızın istikballerinin barışçıl yollarla iyileştirilmesine ve Paris Antlaşması'nın şiddetli bir sarsıntıya meydan vermeksizin ilgasına yöneldi; bu Londra Konferansı ve Antlaşması'yla son buldu.
>
> 4. Dönem: 1871'den 1874'e kadar. Hristiyan ırkların ve bağımlı özerk ülkelerin gelişimini teşvik ederken Bâbıâli ile mükemmel ilişkilerin sürdürülmesine gayret ettik ve ediyoruz, Türkiye'de kayda değer bir nüfûz tesis ettik ve ediyoruz ve gelecekte ortaya çıkabilecek muhtemel ciddî problemlerin henüz çıkmadan çözümlenmesine hazırlanıyoruz (İgnatyev, 1916, ss.8-9).

22 Ağustos 1864'te İstanbul'a atandığı zaman, Yakın Şark'ın diplomatik manzarasını birkaç sayfada özetliyordu:

---

[134] İgnatyev'in İstanbul'da geçirdiği ilk on senenin bir bilançosunu yaptığı Fransızca siyasî hatıratının orjinali: RGİA, f. 1561, op. 1, delo 1; Ayrıca GARF, f.730 op.1, delo 543-544**.** *Mémoires du Comte N.P.Ignatiew 1864-1874* başlığıyla 1916'da Rusya Hariciye Nezareti tarafından neşredilecekti. Fransızca nüshasıyla bakışımlı Bulgarca tercümesi ise: *Diplomatiçeskiy zapiski 1864-1874*, başlığıyla 2008'de Sofya'da yayınlandı. Burada matbû her iki nüshadan da istifade edildi.

> Konstantiniyye'ye vardığım zaman, 15 Nisan 1856 Antlaşması'nı imzalayan üç büyük gücün, nüfûzunun zirve noktasına tekâbül ediyordu. İngiltere, Fransa ve Avusturya, Şark'ta mümtaz bir konum edinmişlerdi ve bütün önemli meselelerden bertaraf etmeyi başardıkları Rusya'yı hariçte bırakarak Osmanlı İmparatorluğu'nun hâmisi rolünü üstlenmişlerdi. Kırım Harbi sırasında hâkim olan [Rusya karşıtı] hissiyât hâlâ sönmüş değildi. Bu dönemdeki olayların çoğu, Türk nazırların Rusya'ya ve onun dindaşlarına karşı kör itimatsızlıklarını ispatlıyor. Önemsiz bir meselede bile Bâbıâli'nin bazen gerçek menfaatlerini dahi kurban etmek pahasına, bizim telâfuz ettiğimiz fikirlerle taban tabana zıt bir yol izlemesi, bunu göstermeye kâfidir.
>
> Batılı güçlerin temsilcileri, bizim bağımsız bir hareketimiz söz konusu olduğunda, şahsî rekabetleri aşıp temel meselelerde sıklıkla birleşiyorlardı. Batılı güçlerin temsilcileri arasında en nüfûzlusu İngiliz sefiri Sir Henry Bulwer'di (İgnatyev, 1916, ss.9-10)

İgnatyev'e göre Bulwer'in Şark meselelerindeki derin malumatı, Türklerle olan samimi ilişkileri, yorulmak bilmez faaliyeti ve muhayyilesi, meslektaşları üzerinde onun lehine itiraz kabul etmez bir avantaj sağlayarak onu verimli kılıyordu. Henry Bulwer'in Konstantiniyye'deki egemenliğine rağmen, ayrı bir büyük güç olarak neredeyse tek başına hâkim olan kuvvet Fransa'ydı. Fransa sefiri, Marquis de Moustier, Şark'ın kaderinin tayininde ve bütün meselelerde kendisini birinci hakem olarak görüyor ve Bâbıâli'nin kararlarını daima yönlendiriyordu. 1860'larda Yakın Şark'ta ve onun politik merkezi olan Konstantiniyye'de en güçlü nüfûza Fransa'nın sahip olduğunu düşünen İgnatyev, Balkan milletlerinin III.Napoléon'a yüzlerini çevirmelerinin bölgedeki Rus nüfûzunu tehdit ettiğini görmekteydi. Bu itibarla İgnatyev, 1864'ten itibaren müteakip altı sene, "*Fransız olan her şeye karşı*" mücadele edecektir.[135] İgnatyev'in Fransa'ya bu kadar yoğunlaşması, İngiltere hariciyesinin faaliyetlerini gözden kaçırmasına neden olacaktır. İgnatyev, ailesine gönderdiği bir mektubunda Moustier'yi "enerjik ve akıllı, başa çıkılması zor bir insan" olarak tasvir ediyordu; "dürüst olmayan, kötü ve tehlikeli, cerbezeli, dikkatli ve keskin

[135] "…Böylece Balkanların gözleri III.Napoléon'a çevrildiğinden dolayı İgnatyev altı yıl boyunca Büyükdere'deki görevinde Fransız olan her şeye karşı mücadele etmeye başladı" diyen Sumner'in değerlendirmesi son derece yerindedir; (Sumner, 1932-33/I, s. 345). Bir bakış açısına göre de Fransız entrikalarından korkan İgnatyev, aslında İngiliz entrikalarını gözden kaçırmıştı; (Jukov, 2006, s. 168).

konuşan, İstanbul'da herkesin korktuğu birisi" olarak anlatıyordu.[136] Avusturya sefiri Baron Prokesch, hükûmetinin siyasî geleneğine sadık kalıp oyununu gizleyerek ve sık sık ona atfedildiği üzere *en pechant en eau trouble* yani bulanık suda balık avlayarak, siyasî engeller arasında dolambaçlı çarelere ustaca başvururdu. Prokesch şahsî fikirleri ve ülkesinin siyasî geleneği icabı İngiliz siyasetine sempatiyle bakardı. Fransa'nın davranışlarından şüphe duyar, ancak hareketini Fransız sefirininkinden ayırmaz, yani iki Batılı büyük gücün siyasi çıkarlarına hizmet ederdi. Prusya maslahatgüzârı ise meselelere aktif olarak müdâhil olmaktan imtinâ eder ancak büyük siyasî meselelerde, İngiltere sefirini sadık bir şekilde takip ederdi. İtalya elçisi ise yalnızca Fransız siyasetinin bir enstrümanı olarak İstanbul'da bulunuyordu; 1860'larda daha fazlası da olamayacaktı.

İgnatyev Rusya'nın bu dönemde İstanbul'da diplomatik ve politik olarak tamamen tecrit edildiğini vurgulamaktadır. Türkler üzerinde nüfûz tesis edebilecek hiçbir desteğe sahip olmayan Rusya'nın Garp'taki ve Şark'taki prestij ve şerefinin de Kırım Harbi'nden sonra tadile muhtaç olduğunu açıkça ifade ediyordu. Bu dönemde Rusya'nın *recueillement* yani tefekküre dalıp odaklanma siyaseti, Konstantiniyye'yi içine almıyordu.

> Bir yüzyılı aşkın bir süre boyunca sebatkâr politik araçlarla ulaştığımız sonuçları feda ettiğimize, tevekkül ettiğimize inandırıyorduk. İngiltere ve Avusturya Bâbıâli'nin hususî hâmileri rolünü benimserken Fransa, Hristiyanlar arasında bizim ayağımızı kaydırmanın yollarını ararken onların hâmisi rolüne soyunmuştu. Bütün önemli meseleler bu üç büyük gücün arasında sağlanan uzlaşmayla çözüme kavuşturuluyordu. 1860'tan sonra çeşitli defalar dindaşlarımızı himâye için çeşitli hamleler yaptık; 1860'ta, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın misyonunu teşvik ederek Bulgarlar, 1860-61'de Lübnan'da Arap Ortodokslar, 1861-62 savaşı devam ederken Karadağlılar, 1862'de Belgrad bombalandıktan sonra da Sırplar lehine müdahalede bulunduk. Türkler tarafından başvurulan barbarca müdahalelere Avrupa'nın dikkatini, diplomasi yoluyla çektik ve hükûmetleri, Hristiyanlar lehine müdahalede bulunmaya davet ettik (İgnatyev, 1916, ss.10-11).

[136] GARF, f.730 op. 1 delo 4486, list.131 (Pismo ot 26 Oktyabrya 1864) naklen Hevrolina (2009, s. 156).

Fakat İgnatyev'e göre sık sık tekrarlanan bu teşebbüsler, Rusya'nın prestijini revize etmeğe yeterli değildi. Tam tersine büyük güçler Rusya'nın bu tür beyhûde müdahalelerinden büyük fayda sağlamaktaydılar. Rusya'nın görüşlerine katılmış gibi görünmekle beraber, Hristiyan halkların gözünde Rusya'nın onlara verdiği desteğin yetersiz ve faydasız olduğunu, aynı zamanda Türklere ise bu desteğin zararlı olduğunu beyan ederek, hem Hristiyan milletleri, hem de Osmanlı yönetimini Rusya'dan uzaklaştırıyorlardı. İgnatyev'e göre Batılı güçler Bâbıâli'ye, *Osmanlı İmparatorluğu'nun en müreffeh zamanı, Rusya'nın saldırılarıyla tehdit ediliyormuş* gibi göstererek himaye siyasetlerinin meşrûiyetini böylesine bir propaganda ile pekiştiriyorlardı. Böylelikle Rusya gözden düşürülüyor, itibarsızlaştırılıyordu; politik argümanları uzlaşmacı bir tavra mahkûm oluyorken 1856 ittifakının mimarları, kendilerini zamanın hâkimi olarak gösteriyorlardı. Bu ittifakın en aktif unsuru olan Fransa, Rusya'yı adeta bir bostan korkuluğu gibi kullanarak, kendisi için faydalı bulduğu, önceden vaat ettiği bütün imtiyazları, Hristiyanlar adına elde edebiliyordu.

İgnatyev'in Yakın Şark siyaseti için dört farklı hedef tespit ettiğini görmekteyiz:

> 1) Hem Sultanın Hristiyan reâyası hem de Osmanlı İmparatorluğu'nun özerk bağımlı devletleri üzerinde geleneksel nüfûzumuzu tedricen yeniden elde etmek
> 2) Mevcut olan bir dizi güçlüğü kışkırtmak ki Rusya'nın hâriçte hâlâ birtakım ciddî karışıklıklar çıkartabileceğini ispat etmek için, (Hristyan tebaayı) kışkırtarak Türklerin gözünü korkutmak ve büyük güçlerin müdahalesine rağmen sonuçta Bâbıâli'nin bizimle uzlaşmada fayda görmesini sağlayıp, bizimle anlaşmaya sevketmek.
> 3) 15 Nisan 1856 Antlaşması'nı imzalayan üç büyük güç arasındaki uyumu bozmak ve bu uyumun sûnî olduğunu ve istisnâî şartlar üzerine inşa edildiğini göstermek
> 4) Kırım Harbi'nden beri Fransa'nın Yakın Şark'ta elde ettiği üstün nüfûz ile mücadele etmek, Avusturya ve İngiltere'nin Bâbıâli nezdinde sahip olduğu güveni zedelemek ve Şark'ta gereken konumumuzu barışçıl yollarla yeniden ele geçirmek (İgnatyev, 1916, ss.11-12).

İgnatyev'e göre bu programın gerçekleştirilmesi kolay değildi. Yukarıda bahsedilen dört dönem boyunca her bir amaca adım adım vasıl olunup olunmadığını değerlendirmek gerekir. Ancak unutmamak gerekir ki İgnatyev bunları yazdığında, 1874 senesindeydi ve geçmişe tuttuğu projeksiyonun, 1864

senesinin şartlarını anlatıp anlatmadığı tartışmaya da açıktı. Nitekim Londra'da hâlâ Kırım ittifakı ruhu, Fransa'da Balkan milliyetçiliklerinin himâyesine soyunan III.Napoléon ve İstanbul'da Osmanlıcılık ideolojini hayata geçirmek isteyen Âlî Paşa gerçeği vardı.

1 Eylül 1864 tarihli gizli tezkeresinde İgnatyev, 25 Ağustos tarihinde Bâbıâli'ye yaptığı resmî ziyaretten memnun ayrıldığını yazmaktaydı.[137] Görüşmede Âlî Paşa'nın baskın karakteri kendini hissettirmekteydi. Sadrıâzâm, Rusya ile Türkiye arasında, her iki ülkenin karşılıklı çıkarlarına dayanan gerçek bir yakınlaşmanın tesisinden ve daha da sağlamlaşmasından ne kadar mutlu olacağını ifade etmişti. Âli Paşa ciddi bir ifadeyle, Avrupa'da uluslararası hukuku baltalayan ve milliyet prensibi üzerine inşâ edilen radikal hareketlerin yarattığı tehlikelerin, en az savaşlar kadar masraflı huzursuzluklara ve karışıklıklara sebebiyet verdiğinden bahseder. Âli Paşa, İstanbul'a yeni gelen Rusya elçisini, Osmanlı'nın Hristiyan ahalisine sirâyet eden milliyetçilik ruhunu fazla okşamaması için uyarır. Âli Paşa'ya verdiği cevapta İgnatyev, devrimci doktrinlerin yarattığı tehlikenin aslında muhafazakâr kuvvetler arasındaki bir diğer bağ olduğuna işaret eder; "Türkiye Rusya'yı daima, Avrupa antlaşmalarını, bilge tekâmülü ve bu çerçevede kazanılmış bütün haklara saygı gösterilmesini destekler şekilde bulacaktır" diyerek, Rusya'nın makul bir politika takip edeceğini belirtir. İgnatyev'in Âli Paşa ile yaptığı bu ilk görüşme, onun sefareti döneminde Osmanlı-Rus ilişkilerinin muhtemel en büyük problemi olabilecek bir meseleye ışık tutuyordu; bu mükâleme, milliyetçilik cereyanına karşı, Âli Paşa ile İgnatyev'in, İstanbul ile St.Petersburg'un yaklaşımlarının 'uyumlu' bir ifadesi olarak yorumlandı.

Bâbıâli'yi ziyaret ettikten sonra Rusya elçisi, Sultan'ın huzuruna kabul edildi.[138] Sultan Abdülaziz ile ilk defa üç sene önce karşılaşmışlardı ve bu karşılaşmayı

[137] AVPRI, f. 133, op. 469, delo 31 (1/13 Septembre 1864), list 349-350. 25 Ağustos tarihinde Rusya misyonunun birinci dragomanı ve birinci sekreterinin refâkâtinde Bâbıâli'de sırayla Hâriciye Nâzırı, Sadrıâzâm ve Meclis-i Vâlâ Reisine yapılan ziyaret) Ayrıca bkz., Mackenzie (2002, s.219).

[138] AVPRİ, f.133 op. 469 delo 31 (1/13 Septembre 1864), list.351-355 (Audience a Sor de Palais de Dolma-Baghtcé et discourse); ayrıca bkz., MacKenzie (2002, s.220).

hatırlayan Sultan, İgnatyev'in tekrar İstanbul'da görevlendirilmesine memnun oldu. Bu kabul merâsimine Rus heyeti tam kadro katıldı ve İgnatyev, itimâdnâmesini Sultan'a takdimden sonra kısa bir nutuk irâd etti. Sultan Abdülaziz'in cevabı, güçlü bir devlet olan Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında gelişen dostça münasebetlerden memnun olduğunu ifade etmekten ibaretti. Sultan, babası II.Mahmud'un yakın müttefikinin Çar I.Nikolay olduğunu hatırlattı. Abdülaziz, şüphesiz 1828-1829 Savaşı'nı unutmamıştı, lâkin nezaketen olsun yahut II.Aleksandr ile geliştirmek istediği dostça münasebetlere sembolik bir arkaplan sunmak niyetiyle olsun, 1828-1829 Savaşını hatırlamak yerine, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya karşı Osmanlı saltanatını koruyan Rus askerlerini hatırlatarak ve 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşmasını imâ ederek karşılık verdi. İgnatyev ise karşılıklı ilişkilerin öneminden bahisle nizâm, huzur, dâhilî refah, adalet, meşrûiyet ve antlaşmalara saygı gibi politikalarda her iki ülkenin kuvvetlerini birleştirmesi gerektiğine vurgu yaptı. İgnatyev'in St.Petersburg'a gönderdiği bu ilk rapora Gorçakov'dan gelen yanıtta, izhâr-ı itimada vurgu dikkat çekiciydi: İgnatyev'in Bâbıâli'nin itimadını kazanması gerekiyordu ve bu konuda verdiği ilk intibâ olumluydu.[139]

Gorçakov'un dikkat çektiği konu, 1856 sonrasında İstanbul'da Fransa ile Rusya sefirleri arasında oluşan ortak hareket etme planıydı; ancak bu plan, yalnızca Fransa'nın işine yaramıştı, Bâbıâli'deki Fransız nüfûzu, İgnatyev'in de sıklıkla işaret ettiği üzere, Rusya için güvenilmezdi ve İgnatyev mutlaka Fransız nüfûzunu dengeleyebilecek bir siyaset geliştirmenin yollarını aramalıydı. Gorçakov bu hükme, yalnızca Konstantiniyye'deki gelişmelerden yola çıkarak varmamıştır; Lehistan meselesi muhtemel bir sorundur. Fransız diplomasisi ayaklanmaya doğrudan destek vermekten imtina etse de efkâr-ı umûmîsinin henüz üzerinden bir yıl geçmiş olan ve tesiri hâlâ devam eden ayaklanmaya duyduğu şiddetli sempati, Fransa ile aralarında Kırım Harbi'nden hemen sonra oluşan uyumun Gorçakov nezdinde güvenilir ve istikrarlı bir 'uyum'

[139] AVPRİ, f.133 op. 469 delo 31**,** list 355-359 ve GARF, f. 730 op. 1 delo 592; Ayrıca MacKenzie (2002, ss.220-222).

addedilmediğini düşündürüyordu.[140] Fransa ile Rusya arasındaki istikrarlı bir ittifakın önünde engel olabilecek mesele olan Polonya meselesi, İgnatyev'in İstanbul'da geçireceği senelerde de masasında hazır bulacağı bir problemdi. Nitekim Kırım Harbi sonrasında oluşan Rus-Fransız yakınlaşmasının sonunu hazırlamış olan gelişme de Polonya isyanıydı.[141] Gorçakov'un işaret ettiği, Bâbıâli nezdinde, Fransa'nın aleyhine itimat kazanma siyasetinin kolayca başarılamayacağı ise, bilhassa Âlî Paşa ve Fuad Paşaların iktidarda olduğu

[140] BOA, HR.TO.86/39. Bâbıâli'nin Petersburg elçisi Halil Bey, yaklaşık bir sene önce, 13 Kasım 1863'te göndermiş olduğu raporda, Fransa İmparatoru III.Napoléon'un meclisin açılışında Leh ayaklanması lehine sarfetmiş olduğu sözlerin Rusya'da, bilhassa Prens Gorçakov nezdinde yarattığı tesiri ele alıyordu: "…Nutk-ı mezkûrun iki ibaresi Rusya devletine bazı meziyyete teesür-i mûcib olacağı halde güyâ buna ehemmiyyet verilmeyüb yalnız devlet-i müşârünileyhümâ hakkında olan kelimât-ı sitâyişkârâneye itibâr olunmuş gibi görünülmek istenilmiş ise de Prens-i müşârünileyh Fransa İmparatorunun Rusya ile ittifâk-ı meksâru iâde etmek üzere bir mukaddem yapmak istemiş olduğunu ve fakat Rusya devletinin tecrübe-i âhiresi üzerine Fransa Devleti'nin istikâmetine itimâd edemeyeceğini mahremlerinden birine söylemişdir. Bir de Paris'de bulunan Rusya sefiri nutk-ı mezkûr Rusya'ya dokunur kelimât hâvi olduğu halde hîn-i irâdından meclisde süferâya mahsus olan mahalli terke mecbur olacağından bahisle nutku mezkârun Rusya Devleti'ne dokunur surette olup olmadığını Fransa Umûr-ı Ecnebiyesi Nâzırından istifsâr eyledikde meclisde bilâ mahzur hazır bulunabileceği ve nutkun suret-i müslihânede olacağı kendüsüne teyit olunduğu halde nutk-ı mezkur irâd ve hâvi olduğu iki ibâreden dolayı sefir-i mumâileyh tarafından izhâr-ı şikâyet olundukda nâzır-ı müşârünileyh Fransa imparatoru hazretlerinin zikr olunan ibârelerden murâdı Rusya Devletini kat'an hakir itmek olmayup yalnız Lehistan vukuâtından dolayı Fransa'da kemâliyle heyecân haline gelmiş olan efkâr-ı ahâliyi yatışdırmak üzere bir tarziyecik vermekden ibaret olduğunu te'mîn ve iknâya çalışmış olduğu, Rusya imparatoru hazretleri seyahatden avdet ve bu gice Çarkskoe selo sarayına muvaslaatla kongreye daveti havi olup üç gün mukaddem Fransa maslahatgüzârı tarafından Prens Gorçakov'a verilmiş olan nâmeyi ahz eylemiş ve yazılacak cevâba dâir icrâ-yı müzâkeret olunmak üzere kendi riyasetleri tahtında olarak bugün meclis-i vükelâ akd olunmuş olduğundan netice ikrâr haber alındığı anda ba-telgraf taraf-ı âlî-yi nezaret penâhîlerine iş'âra müsâraat olunacakdır. İşbu cevâbın kongrenin ictimâına müsâid sûretde olması melhûzdur. Çünki devlet-i müşarünileyhümâ diğer devletlerin adem-i muvâfakatı kongrenin ictimâına mânî olmayacağı halde ucuzca ittifâka eser-i meyl göstermiş olacağı misüllü bi'l-aks kongrenin ictimâı takdirinde dahi Lehistan'a gösterebileceği bazı müsaedât mukâbilinde 1856 muâhedesinin bazı şerâitini ta'dîl ettirmek hülyâ-yı dâimisini fiîle getürmek emelinden hâvi olamayacağı bedihâtdan ve Fransa'nın sinîn-i âhirede memâlik-i Şarkiyyece ve şimdiki halde memleketyn emâreti müctemiâsınca ittihâz etmiş olduğu politika iktizâsınca mukâbilinde matlûbu derecede bir menfaat gördüğü halde işbu ta'dîl maddesine muvâfakat eylemesi melhûzdur. Ve bu keyfiyyet Fransa Devleti ile Rusya Devleti'nin bir yeni ittifak akd ve tesis edebilmelerine bir esas olacağından bilcümle Avrupa mesâili mübâhese olunacak ve mesele-yi Şarkiyyenin dahi dermiyân olmasına çalışılacak olan bir kongrenin vukûu devleteyn-i müşarünileyhümânın böyle bir ittifâkı menâfi-yi müşterekelerinin tervicine hasr ve istimâl eylemelerine fırsat olur ve Prens Gorçakov'un Fransa ittifâkı hakkında bâlâda muharrerâtı nâmüsait göründüğü halde bile hiçbir rey-i kat'i beyan olunamaz efkârında olmuş isem dahi ahvâl-i meşrâhaya mebnîdir… Yine İngiltere ve Avusturya devletlerinin böyle tezelzülâtı müeddî bir politikaya karşu durmak ve belki itikâdı birini müşkülât-ı vahimeye duçâr edecek olan kongrenin teşkîlini men etmek üzere ittihâd edecekleri memulündeyim…"

[141] Leh isyancılar gözlerini Fransa'ya dikmişler ve oradan yardım beklemişlerdi; ancak III.Napoléon bu dönemde dikkatlerini Leh isyanından ziyade Meksika ve İtalya'daki hareketlere çevirmiş ve desteğini buradaki millî hareketlerin lehine göstermiştir. (Latimer, 1893, s.181; Taylor, 1954, s.137).

senelerde ortaya çıkacaktır. Diğer yandan Bâbıâli üzerindeki Fransız nüfûzunu İgnatyev abartmaktaydı ve Gorçakov'u da bu noktada yanlış yönlendirmekteydi.[142] Çünkü 1860'larda Bâbıâli'nin aydın bürokratları Âlî ve Fuad Paşalar üzerinde nüfûzu en fazla olan devlet, Kırım Harbi öncesinde olduğu gibi şüphesiz İngiltere'ydi. Dolayısıyla İgnatyev'in Fransa'ya odaklanırken Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki İngiliz üstünlüğünü ve nüfûzunu başlangıçta ıskaladığı görülmektedir.

Gorçakov aynı talimatnamede Rusya'nın dindaşları ve kandaşları olan Balkan Hristiyanlarının Türklerin fanatizminden muzdarip olduklarına değinmekteydi; dolayısıyla İgnatyev, Rusya'nın onlar üzerindeki nüfûzunu devam ettirmek kaydıyla, Balkan Hristiyanlarını teskin edici bir yol izlemeliydi. Gorçakov, Şark meselesinin çözümü sürecinde ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına sebep olabilecek muhtemel krizlerin zamanlaması hususunda mümkün mertebe sabırlı olmak gerektiğinde ısrarlıydı. Rusya, kendi dâhilî kuvvetlerini geliştirmeli ve dengeli bir siyaseti elden bırakmamalıydı.[143] Gorçakov ve İgnatyev'in buluştukları bir diğer nokta, Yunanlılar üzerinde etkili olmak isteyen İngiltere ve Memleketeyn'de nüfûz kuran Fransa'ya karşı tedbirli olmak gerektiğiydi. Gorçakov, İgnatyev'e gönderdiği ilk tezkerede ona sabırlı ve temkinli olmayı telkin etmekteydi; şu durumda Gorçakov ile İgnatyev arasında amaç ihtilafından ziyade, amaca vasıl olmada kullanılacak araçlar ve takip edilecek yollar konusunda farklılıklar vardı ve bu cümleden olmak üzere, ikisi arasında sık sık ihtilaf ortaya çıkacağı belliydi.

Gorçakov, 1862'de Osmanlı kuvvetlerince bombalanan Belgrad yönetiminin başındaki isim olan Mihailo Obrenoviç ile Bâbıâli arasında muhtemel bir

[142] Bu mübâlâğadan yola çıkarak literatürde, İstanbul'daki Fransız nüfûzuna karşı İgnatyev'in yürüttüğü yontma siyaseti de zaman zaman abartılacaktır. Nitekim Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu, kendisinin bir vassali olarak takviye etme ve destekleme siyaseti güttüğü yorumu da abartılıdır. Meselâ bkz., Bissell (1964, s. 35). Kırım Harbi sonrasında Bâbıâli'de Fransız nüfûzu, Türk tarih yazımında da abartılır; III.Napoléon Fransası Avrupa'da ve Yakın Şark'ta milliyetçi hareketleri desteklerken Âlî Paşa'nın imparatorluğun geleceğini Fransız diplomatik desteğine bağlaması beklenemezdi. Nitekim bu problem, Girit isyanında açık bir şekilde yeniden ortaya çıkacaktır.

[143] Gorçakov'un izlediği diplomasinin dâhilî bir boyutu olduğu, Rusya'nın reformlar için zamana ihtiyacı olduğu gerçeğini her zaman dikkate aldığı, gözden kaçırılmamalıdır; (Splidsboel-Hansen, 2002, s. 380).

çatışmanın önüne geçilmesi yönünde, aynı talimatnamesinde İgnatyev'i uyarmaktaydı. Rusya'nın içinde bulunduğu toparlanma dönemi dikkate alındığında, Karadağ ile Osmanlı arasında çıkacak herhangi bir çatışma da Rus çıkarlarına aykırı olarak gösterilmekteydi. Gorçakov, Romanya meselesinde de Prens Kuza'yı suçlamaktaydı; ona göre Prens, antlaşmaları ihlâl etmekteydi. Gorçakov'a göre Memleketeyn'in Lehistan'la sınırdaş bir devrimci bir "nifak yuvası" hâline gelmesi ve Kuza'nın bir Fransız ajanı olarak hareket etmesi, Rusya'nın kesinlikle aleyhineydi. İgnatyev, Memleketyn'in bu durumu dikkatlice takip etmeliydi. Son olarak Rumlar ve Bulgarlar arasındaki dinî anlaşmazlık siyasî platforma ikâme edildiğinden Rusya, bu anlaşmazlığı çözmeli, ancak bunu yaparken de İgnatyev vasıtasıyla Bulgarların itimadını yeniden kazanmalı, Rumların Rusya'ya olan güvenlerinden de taviz vermemeliydi.

Gorçakov'un Rus dış politikası için düstûr addettiği siyasetin esası belliydi: Kırım Harbi sırasında sistemde ortaya çıkan aksaklıkların giderilmesi ve dahilî bir dönüşümün gerçekleşmesini sağlarken Rusya'yı Avrupa'nın geri kalanına yaklaştırmak suretiyle Kırım Harbi sırasında ve sonrasında içine düştüğü marjinal konumdan kurtarmak (İgnatyev, 2000, s.4; İgnatyev-Saharov, 1998, s.30). Kırım Harbi sonrasında Rus kamuoyunda oluşan 'rövanşizm' heyecanına kapılmayarak, ancak Batı karşısında bir teslimiyete de yanaşmayarak, dahilî dengelerle haricî dengeleri uyumlu bir şekilde işletmeye çalışmaktı. Gorçakov, Kırım Harbi sonrasında Rus toplumunu içine düştüğü moral krizden çıkarmayı ve Batı kamuoyundaki Rus karşıtı propagandanın St.Petersburg üzerinde yarattığı tazyiki de ortadan kaldırmayı amaçlıyordu. İgnatyev'in sürekli eleştireceği üzere, Avrupa siyasetinin denge ve eşitlik prensibini ise her zaman dikkate almaktaydı. İgnatyev'e gönderdiği talimatnameleri de bu zaviyeden okumak gerekmektedir. Osmanlı Hristiyanlarının durumu hakkında 1864'ten önceki tarihlerde de Gorçakov, çeşitli defalar görüşlerini beyan etmişti. 4 Mayıs 1860'ta büyük güçler nezdindeki diplomatik temsilcilerini St.Peterburg'da topladığında onlardan istediği şey, büyük güçlerin dikkatlerini, Osmanlı topraklarında bir türlü ardı arkası kesilmeyen karışıklara ve bu karışıkların son bulması için müşterek tedbirler alınmasının gerekliliğine çekmeleriydi; iki hafta

sonra resmî bir olarak teklifini de sundu.[144] Gorçakov, Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyanlar lehine gerçekleştirilecek bir dizi ıslahat öneriyordu ve büyük güçlerin dikkatini bu yöne çekiyordu; 1858 sonrasında Bosna-Hersek'te ve tüm Balkanlarda yaşananları araştıracak devletlerarası bir tahkik komisyonunun kurulması, öncelikle alınması gereken tedbirdi. Talep ettiği reformlara gerekçe olarak diplomatik dili kullanıyor ve bu reformların Balkan milletlerinin dikkatlerini devrimci hareketlerden başka yöne çevirmelerini sağlayacağını umduğunu belirtiyordu. Bu teşebbüslerinin hiçbir somut neticesi olmamıştı ancak burada hatırlatılmasının nedeni, 1875'ten sonra Balkanlarda patlayacak buhrana müteâkip yaşanacaklara ışık tutacak olmasıdır. Diğer

[144] (Tatişev, 2010, ss. 328-329; Vinogradov, 2005, ss. 92-93) BOA.HR.SYS. 1285/6, lef 1-4; Petersburg'daki Osmanlı maslahâtgüzârı Derviş Paşa'nın 16 Şubat 1860 tarihli raporu; Fransız Sefiri Dük Montebello ile görüşmelerinde Prens Gorçakov, Osmanlı Hıristiyanlarının durumları düzeltilmezse bunun Bâbıâlî için ciddî karışıklıklara ve komplikasyonlara yol açacağı konusunda uyarılarda bulunuyordu. Derviş Paşa da Prens Gorçakov ile görüşmesinden bu izlenimi elde etmişti. Lâkin bazı yabancı gazetelerin ve taraflı diplomatik temsilcilerin raporlarının gerçeği yansıtmadığı, bazı yıkıcı tahriklerin, gerçekleri olduğundan fazla abartarak gösterdiği, Osmanlı temsilcisinin dile getirdiği bir başka hususstu. Hariciye Nazırı Fuad Paşa, 16 Mayıs 1860 tarihinde Londra Sefiri Musurus Paşa'ya gönderdiği tezkerede, Gorçakov'un Türkiye hakkında gizli bir genelge hazırlamak için Fransa, İngiltere ve Prusya temsilcilerini topladığı hususunda bilgi veriyordu. Kendilerine müteakiben vasıl olan bilgilere göre bu genelge, Bosna ve Hersek'te katledilen Hıristiyanların artık tahammül edilemez (*intolérable*) durumlarıyla ilgiliydi ve Türklerin tazyikine son verecek çare ve tedbirlerin ortaya konulmasını öneriyordu. Fuad Paşa, bir Osmanlı komiseri ve beş büyük gücün konsoloslarından oluşan bir tahkik komisyonu önerisini ortaya attıklarını yazıyor; bu komite Osmanlı Balkanlarındaki Hıristiyan nüfûsun vaziyeti hakkında bilgi edinmek hususunda özel bir misyonuna sahip olabilir ve böylece Sultanın hâkimiyeti ve imparatorluğun bağımsızlığını ortadan kaldırabilirdi. Prens Gorçakov bu genelgede kendisine Bosna-Hersek ve Bulgaristan'dan ulaşan ve mahallî idarecilere yönelik şikâyetleri esas alıyordu. Fuad Paşa'ya göre Rusya, İstanbul'daki temsilciliğine, tazminat hususunda talimat verebilir ve görünürde Osmanlı İmparatorluğu'nun korunması çıkarlarına ilişkin, perde arkasından kendisinin inisiyatif alacağı bir teşebbüsü bu genelgeyle gündeme getirebilirdi. Fuad Paşa'nın yazdıkları tabii ki Petersburg'daki Derviş Paşa'nın Prens Gorçakov ile mülakatına dayanıyordu. Bu mükâlemede Prens Gorçakov Derviş Paşa'ya, Bosna ve Hersek'in teşevvüşten kurtulmadığını ve Bâbıâli'nin de gerekli tedbirleri almadığından bahsetmiş; eğer bu bölgede bir ihtilâl vuku bulması durumunda Rusya'nın bir seyirci gibi kalamayacağını açıkça dile getirmişti. Derviş Paşa Gorçakov'a bu teşevvüşât söylentilerinin aslını sorması üzerine nazır tarafından bir defter çıkarılmış ve bölge ahâlisinin mahallî memurlardan şikâyetlerini tek tek sıralanmıştır. Eğer bu şikâyetler bir ihtilal patlatacak olursa, Rusya'nın bir müdahalesine sebebiyet verebilirdi. Gorçakov, Osmanlı İmparatorluğu'nun esenliğini Rusya'nın diğer bütün devletlerden daha fazla istediğini, bu ihtarları da dostâne verdiğini söylemiştir. Derviş Paşa'nın söylentilerin gerçek olmadığı yönündeki iddialarına Prens Gorçakov, aksi yönde cevap vermiş ve Bâbıâli'yi açıkça ihtar etmiş, hâdiseler üzerine ciddiyetle durulması gerektiğini vurgulamıştır. 22 Mayıs 1860'da Berlin'den gelen haberlerde de Rus hariciyesinin gündemindeki karma komisyon oluşturulması yönündeki bir uygulamanın, eyaletlerin vaziyetini daha da kötüleştirebileceğine yönelik bir varsayım vardır; bu şekilde daha da kışkırtılabilecek Panslavist propagandanın Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında yaratabileceği tehlikeler, yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'na değil, Rusya dışındaki bütün Avrupa'ya zarar verebilirdi. 1860'taki Bosna ve Hersek hususunda yapılan bu uyarılar, 1875 buhranına ışık tutmaktadır.

yandan İgnatyev'in de tenkit ettiği buydu; yani Avrupalı güçlerin diplomatik teamüllerine uygun hareket ederek Rusya'nın amaçlarına ulaşması mümkün olmadığı gibi, böyle bir uyum politikasının Osmanlı Hristiyanlarının içinde bulundukları vehâmetin ortadan kaldırılmasını sağlaması da mümkün değildi.

İgnatyev'in her fırsatta eleştirdiği Aleksandr Mihayloviç Gorçakov (1814 – 1896), Alman kökenli iki Hariciye Nazırı olan Karl Vasilyeviç Nesselrode ile Nikolay Karloviç Giers'e nazaran Rus efkâr-ı umûmîsine daha sempatik gelen bir devlet adamıydı. Gorçakov, Slav kökenli bir Ortodoks'tu ve şüphesiz hariciyedeki milliyetçi diplomatların beklentileri de Gorçakov'un bu kimliğiyle uyumlu ve tutarlı bir şekilde çizgide, Slavcı bir politika takip etmesi gerektiği yönündeydi. Aleksandr Mihayloviç, Kıta Avrupasının politik dinamiklerini iyi bilmekteydi; kariyeri, Viyana sisteminin meşrûiyet prensiplerinin hâkim olduğu diplomatik atmosferde, Avusturya'da başlamıştı. Ancak bu sistemin düstûrlarını tümüyle benimseyip telkin ettiği söylenemezdi. Bir görüşe göre diplomasideki siyasî amentüleri itibarıyla liberal kanada daha yakındı.[145] Gorçakov, emekli olduğunda ışığı solan bir kandil gibi sönmek istemediğini, bir güneş gibi batmak istediğini bizzat ifade etmişti; öyle de olacaktı.[146] Gorçakov'a yönelik eleştiriler de sürekli var olacaktır ve bu eleştirilerde İgnatyev, önemli bir yer tutacaktı. Kimilerine göre 1870'lerde Gorçakov "köhnemiş ihtiyar bir adamdır" ve kimileri onun mizacında megalomanlık, gösterişe düşkünlük, ihtiras ve hasislik görür (Hvostov, 1977, s.189; Kartsov, 1908, s.90). Gorçakov öldükten sonra onun hakkında son derece olumsuz görüş beyan eden bu kesimin önemli bir kısmı, onun nazırlığı ve Şansölyeliği döneminde hayal kırıklığına uğramış olan bürokrat ve devlet adamlarından oluşuyordu ve bu gruba İgnatyev de dâhildir. Hariciye Nezareti'ne geldiğinden beri mümkün mertebe aklî bir diplomatik çizgi takip eden Gorçakov'un 1864 sonrasında İstanbul'a gönderdiği İgnatyev ile şahsî ve resmî ilişkileri, genel mânâda birbirine mugayir bir çizgide ilerlemiştir. Lakin bu muhalif çizginin İgnatyev tarafından madûniyet hissiyatıyla abartıldığı da bir gerçektir.

---

[145] Bu konuda bir değerlendirme olması münasebetiyle bkz., Çubaryan (1998, ss.17-18).
[146] (Tolstıh, 2005, ss.22-23;) Ayrıca bkz., Bismarck (1965/II, s.150)

Gorçakov 1860'ların başında, Balkan milletlerinin Osmanlı egemenliğinden ayrılması sürecinde Sırbistan'ın öncü rol oynayacağını düşünmektedir. Zira Osmanlı Balkanlarında askerî organizasyona ve idarî bir nizama sahip olan tek Slav milleti Sırplar'dır. "Sırplar, Osmanlı egemenliğinden kurtulmaya karar verdiklerinde Hristiyan milletlerin destek noktası veya etrafında toplanacakları güçlü bir çekirdektir" diyordu.[147] Bu noktada Sırp liderler Mihailo Obrenoviç, İlya Garaşanin ve hatta Panslavistlerle kısmî bir fikir birliği içerisinde olduğu dahi söylenebilir. Rusya'nın diplomatik desteği Gorçakov'un 1860'larda Sırplara verdiği bir taahhüttü; ancak bu taahhüt, Rusya'nın belirleyeceği bir zamanda Sırpların harekete geçmesi şartına bağlanmıştır. Bu destek gerekirse askerî güçleri ve para yardımını da kapsayabilirdi. 1862 başında Sırp bakan M.Petronyeviç St.Petersburg'a geldiğinde görevi, bu zımnî taahhüdün kuvveden fiile çıkarılmasıydı. Ancak Petronyeviç, Rusya'da yalnızca para yardımını değil silâh alımını da müzakerelerine dâhil etti ve Rus hükûmeti, etkili bir yardım sağlamayı biraz da ihtiyatla kabul etmişti. 29 Mart'ta St.Petersburg'da imzalanan mukaveleye göre Rusya, Sırbistan'a 300 bin Avusturya dükası ve aynı senenin sonuna doğru gizlice gönderilecek 25 bin tüfek sağlamayı kabul ediyordu.[148] Bu görüşmeler doğrudan Hâriciye Nâzırı seviyesinde yürütülmüştü ve Gorçakov'un Balkanlarda, İgnatyev'in iddia ve ima ettiğinin aksine çok da pasif ve ılımlı bir siyaset yürütmediğini ve yürütmeyeceğine işaret ediyordu. Ancak sonuç yine Rusya açısından tam bir itibar kaybı olmuştu; 1862 yazında çıkan olaylarda, Gorçakov'un diplomatik müdahaleleri, Belgrad'ın Osmanlı ordusun tarafından bombalanmasının önüne geçememiştir. Rusya açısından vahim olan bu sonuç, o günlerde Hariciye Nezareti Asya Departmanı'nın Müdürü olan İgnatyev başta olmak üzere genç diplomatların Gorçakov'un yürüttüğü diplomasiyi daha fazla sorgulamalarına yol açmıştır.

---

[147] Gorçakov'un Sırp maslahatgüzâr İ.Marinoviç ile görüşmesindeki beyanâtı; AVPRİ, f.187, op. 524 delo 396 list 13'ten naklen *Voprosı İstorii* (1962, s. 76).

[148] AVPRİ, f. 161/3, op. 233 delo 4 (Voyenniye pripasıy dilya Serbii 1862 g.- Sırbistan için askerî iâşe) ve delo 5 (Zapiska Ministra Finansov M.H.Peyterna Ministru İnostrannıh Del A.M.Gorçakovu 22 Avgusta 1862 g. Rusya Mâliye Nâzırı M.H.Reytern'in Hâriciye Nâzırı Gorçakov'a tezkeresi). Ayrıca bkz., Petersburg Sefiri Halil Bey'in raporu. 1862'de Sırbistan krizi baş göstermeden önce Sırbistan'a ithâl olunan silâhlar hususunda St.Petersburg'daki İngiltere sefiri ile vukû bulan sohbetleri esnasında İngiliz sefirin ifadesine göre, Prens Gorçakov Sırbistan'ın arazisine vukû bulması muhtemel tecavüzün men'i zımnında silâhla karşılık vermeye hakkı olduğuna inanıyordu. BOA.HR.TO.86/8 (19.01.1862).

İgnatyev'in İstanbul'a tayini, böyle bir siyasî atmosferde gerçekleşti. Gorçakov ile aralarındaki görüş ayrılığının adeta rekabete varacağı görülecektir. St.Petersburg'un siyaset kulislerinde İgnatyev'in destekçileri yanında muhalifleri de vardı; özellikle Asya Dairesi, İgnatyev'in politikalarını genelde desteklerken Gorçakov ve 'avânesi', İgnatyev'in izlediği diplomasiye sık sık karşı çıkacaklardı. İgnatyev'in Rusya başkentinde en önemli destekçisinin ise şüphesiz, St.Petersburg Genel Valisi olan ve Rusya'nın siyasî çevrelerinde oldukça saygın bir devlet adamı olarak bilinen babası Pavel Nikolayeviç'ti. Çarlık Rusyası'nın önemli diplomasi tarihçilerinden Prens Grigoriy Nikolayeviç Trubetskoy'un da (1874-1930) belirttiği üzere İgnatyev İstanbul'dayken onun en büyük koruyucusu, St.Petersburg'un saray ve yönetim çevrelerinde saygın bir devlet adamı olan babası olacaktır (Trubetzkoi, 1909, s.120). Gerçekten de babası, oğlunun yokluğunda St.Petersburg'da ona karşı girişilen siyasî entrikalara engel olabilecek önemli bir isimdi ve bu durum, İgnatyev'in İstanbul'da daha kararlı hareket edebilmesine ve inisiyatif alabilmesine yardımcı olmaktaydı.

İgnatyev'in Şark meselesi üzerine görüşlerinin daha etraflı anlaşılması için son olarak *Times* muhabirine verdiği bir mülâkatla bitirebiliriz. Şark meselesinin adeta bir heyûla gibi Avrupa'da siyasî atmosferin üzerine yeniden çöktüğü 1875 Balkan bunalımı sırasında İgnatyev, bir gazeteci ile yaptığı hususî bir görüşmede, Şark meselesi hakkında değerlendirmelerde bulunacaktı. Eğer gazetecinin aktardıkları doğruysa, Türklerin Anadolu ve Rumeli'ye bir ordu olarak geldiklerini, bir millet olarak gelmediklerini; toprağı fethettiklerini, ancak tebaayı ezdiklerini fakat asla yönetmediklerini ileri sürecekti. Türklerin egemenlikleri, askerî güce dayanmaktaydı ve azınlıkta oldukları her yerde bu güçleri de yıkılmaktaydı. Tembellikten ve miskinlikten enerjileri tükenmekteydi. Askerî ve idarî reform beklentileri esasında tamamen beyhude beklentilerdi. Dışarıdan bir şok gelene kadar durup devam edebilirlerdi ve dışarıdan gelecek bu ilk darbe, Rusya'dan gelebilirdi. Ancak İgnatyev, Rusya'nın böyle bir saldırıyı kesinlikle planlamadığını vurgular. İgnatyev, bu mülakat boyunca Rusya'nın

Osmanlı'ya karşı "geleneksel ihtirasları" olduğu yönündeki argümanı yıkmak için uğraşır; "Çarın, Avrupa Türkiyesi ve onun başkentini işgal ve ilhak etmeyi dört gözle beklediği doğru değildir" diyecektir. Büyük Petro'nun *sözde* "vasiyatnâmesi" Fransızlar ve İngilizlerin dedikodularının dışında hiçbir zaman var olmamıştı. İgnatyev, kendi dönemi için ilginç bir iddiada bulunuyordu: "Bu vasiyetname sadece bir mittir; hiç kimse onu görmemiştir." İgnatyev, II.Katerina'nın Rusya Büyük Knezliğine miras olarak kalan İstanbul'un merkez olduğu bir Grek veya Hristiyan devlet tahayyülü olduğunu kabul etmekteydi; ancak bu müphem, temelsiz bir hayaldi ve güney hududunun güvenliği ve Avrupa'nın barışı için gerçekten huzursuz olan, Kırım Savaşına götüren cüretkâr teşebbüslere girişen, yıkılışını kaçınılmaz olarak gördüğü Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü geciktiren vasıtalar konusunda Batılı güçler ile uyumdan fazla bir amacı olmayan I.Nikolay'a kadar asla ciddî bir şekilde etkili bir politika olarak var olmadı. Ancak İgnatyev'in belirttiğine göre Rusya, akıllı bir politika izleyerek değişen şartları dikkate almamazlık ve görmemezlik etmemelidir; eğer Rusya'nın Türkiye aleyhine genişlemesi, yöneticileri tarafından şimdiye kadar her zaman tasarlandıysa da aynı yöneticiler günü geldiğinde bundan mecburen vazgeçmek zorundaydılar. *Times* muhabirinin İgnatyev ile yaptığı görüşmede, Rusya elçisinin sözlerinden çıkardığı sonuçlardan birisi şuydu: "Küba, Amerikan Birliği için ne ise Türkiye Rusya için o olabilir."[149] Nitekim Ruslar ve St.Peterburg hükûmeti, eski bakış açıları ne olursa olsun, milliyet içgüdüsüne ve az gelişmiş milletler arasında kendi kendini yönetmeye değer veren hevesleri olsa da kendisi için hükümranlığı altındaki değişik milletlerden, inançlardan ve dillerden oluşan yirmi milyon tebaasından çekinmektedir ki bir de bunun üzerine Romenler, Yunanlılar ve Slavların antipatisini kazanmaktan da çekinmektedir. Tuna'yı aşan Ruslar Balkan Yarımadasını daimî olarak elinde tutmaya kalkarsa yalnızca Osmanlıların değil fakat aynı zamanda, "beşerî tehâlük ve pür Hristiyanlığın dışındaki" Eflâk,

[149] (Gallenga, 1877, ss.100-101). Amerika Birleşik Devletleri köleci bir toplum olduğu sürece yalnızca bir köle pazarı olan Küba, iç savaşa müteakiben köleliğin kaldırılmasıyla Washington kabinesi için bir yük ve ihtilaf konusu hâline gelebilirdi ki burası Amerikalılara İspanya'nın bir hediyesi olarak bütün bir dünyanın rızasıyla verilmişti.

Boğdan, Sırbistan ve Karadağ'ın düşmanlığını üzerine çekerdi.[150] Üstelik Rusya, karasal konumunda kendisini sıkışmış hissediyordu ve Baltık'tan ziyade Akdeniz'e Boğazlardan bir çıkış istiyordu, bunu kimse inkâr edemezdi; ancak şu an için İstanbul ve Boğazların fethi, bütün Rumeli ve Anadolu'nun fethini mecburi kılmaktaydı ve bu, Rusya'nın sindirebileceğinden fazlasını yutması anlamına gelirdi.[151] Keza Rusya, İstanbul'u fethedince onunla ne yapacaktı? Osmanlı'nın kendi iç vaziyeti şu anda Rusya'nın dahi kaldıramayacağı kadar vahim bir durumdaydı. Kısaca milliyetçilik fitilinin ateşlediği Balkanları Rusya dahi sınırları içinde düşünemezdi. Mevcut durumda Anadolu üzerinde doğrudan bir Rus hâkimiyeti kurma teşebbüsü Rusya'ya büyük bir savaştan başka bir şey getirmezdi ve başta İngiltere ve Avusturya-Macaristan olmak üzere belki de Avrupa'nın tamamını karşısına alma gibi büyük bir risk yaratabilirdi. Buradaki ifadeler, İgnatyev'in *realpolitiker* yönünü yansıtmaktaydı. Times muhabirine İgnatyev, Rusya'nın Osmanlı'ya karşı iki siyaseti olduğunu anlatacaktır; Rusya, mümkün olduğu kadar uzun bir süre Osmanlı İmparatorluğu'nu bir arada tutmaya çabalamakta ve ileride Osmanlı'nın yıkıntıları üzerinde yükselebilecek yeni bir yapının temellerini atacak projeler üzerine kafa yormaktadır.[152] Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması halinde Rusya'nın projesi hazırdı: Balkan Yarımadası ve mümkün olduğu kadar Asya Türkiyesi'nde konfederatif devletler kurmak ve Boğazlar ile Marmara Denizini de içine alan bölgede İstanbul merkezli, Avrupa devletlerinin müşterek korumasında serbest şehir yahut şehirler tesis etmek. Bütün bunlardan çıkan sonuç şudur ki İgnatyev'in Şark meselesi karşısındaki projesi, yekpâre bir doktrin değil, şartlara uyum sağlamaya müsait bir *realpolitik*tir.

---

[150] (Gallenga, 1877, ss.101-102). Oysa kendisi dayanılmaz hâle gelen Müslüman boyunduruğunu lağvetmeye güçlü bir şekilde yardım etmekteydi ve bizzat kendisi, Avrupa kabilelerinin kendi kendisini yönetme kararını vermeksizin Asya'nın vahşi göçebelerine boyun eğdirmeye çalışmaktaydı.

[151] (Gallenga, 1877, s. 102). Rusya'nın İstanbul ve Boğazları işgal etmek gibi 'çılgınca' bir niyetinin asla olamayacağı çeşitli tarihî argümanlarla dile getirilmekteydi.

[152] (Gallenga, 1877, s. 103). İgnatyev, ilk amaç için Rusya'nın Bâbıâli'ye hükümranlığı altındaki değişik milletlere ve inançlara uygun bir *modus vivendi* kurulmasına yönelik büyük reformlar yapmasını tavsiye ettiğini söylemişti. Diğer eyaletlere de Romanya ve Sırbistan gibi muhtariyet verilmesi, Osmanlı yönetimine artık uydundu ki buraların bağımsızlık hevesleri artık gemlenemezdi.

İgnatyev, İstanbul'a geldikten hemen sonra ise teşebbüs edeceği ilk işler, Bâbıâli ile yakın bir işbirliğinin yollarını aramak ve Osmanlı coğrafyasındaki Rusya diplomatik misyonlarının yeniden yapılandırılması olacaktı. Müteâkip bölümde Kırım Harbi sonrasında Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki politik yapılanmasına tahsis edilmiştir.

2.2. BÜYÜKDERE VE PERA: DERSAADET'DEKİ RUS SEFARETİ VE BÂBIÂLİ'DE RUS KONSOLOSLUKLAR

İstanbul Pera'daki Rusya diplomatik misyonu XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başında tek bir binadan oluşmakta ve konsolosluk işlemleri yanında aynı zamanda Rus mahkemesi ve hapishâne olarak da kullanılmaktaydı. Yangınlar yüzünden yıkılan yahut hasar gören Pera'daki elçilik binası yerine Rus elçiler, XVIII. yüzyıldan beri kendilerine ait olan Büyükdere'deki konutu kullanmayı daha sık tercih etmeye başladılar. Bilindiği gibi Büyükdere ve Tarabya civarı bütün Avrupa diplomatik misyonlarının yazlık konutlarının bulunduğu mahallerdi. Büyükdere'deki Rus konağı olarak bilinen bina XVIII. yüzyılda inşâ edilmiş, Boğaz'ın kıyısında uzanan eski, iki katlı ve Kurdyatseva'nın belirttiğine göre vesikalarda "saray" olarak adlandırılan gösterişli bir binaydı. Konağın elçilik personeli için de yazlık ikâmetgâh olarak kullanılması henüz XVIII. yüzyılda başlayan bir uygulamaydı ve XIX. yüzyıl boyunca buna riayet edilecekti. İstanbul'daki Rusya misyonu Pera'da ayrı bir arsa daha satın almıştı, fakat burada başlangıçta henüz bir konsolosluk binası yoktu. Rus elçiler konsolosluk işlemleri ve diplomatik faaliyetler için genellikle bu bölgeye yakın binaları kiralamaktaydılar. XIX. yüzyılın ilk yarısında dragomanların konutları elçilik kançılaryası olarak kullanılırdı. Dragoman Franki'nin konutunun 1830'larda uzun müddet bu amaçla kullanıldığını hatırlatmak fayda var. 1830'da Franki'nin konutunun tadilata ihtiyacı olduğuna dâir Rus Dışişlerine yazılan bir tezkereden haberdar olan Çar I.Nikolay, Rusya İmparatorluk misyonuna hiç yakışmayan kançılarya binası sorununun halledilmesi yönünde emir vermiştir. Bunun üzerine Rus misyonuna ait olan arsada 1830'da bir kançılarya binası inşâ edilmeye başlandı fakat Pera'daki yangınlar yüzünden inşaat uzun süre aksadı. Mimar

Gaspare Fosatti'nin çiziminden çıkan ve 1837 sonunda inşaatı bir ölçüde bitirimli olan bu bina, "Büyükdere Sarayı" ile birlikte XIX. yüzyılda Yakın Şark'taki Rus diplomatik ağının ana karargâhı olacaktır.[153] Pera'daki bina zamanla genişletilecek ve büyütülecekti; 1838'de arsaya bitişik 8 parsel daha alınacak, 1848'de ise Sultan Abdülmecid tarafından 2 parsel de hediye edilecektir ve böylelikle Rusya diplomatik misyonu, İstanbul'daki en büyük diplomatik misyonlardan birisi hâline gelecektir.[154]

İgnatyev'in yaklaşık 13 sene İstanbul'da Rusya diplomasisine hizmet edeceği iki konut, Büyükdere'deki saray ve Pera'daki kançılarya binaları olacaktı. İgnatyev bilhassa Büyükdere'deki saraya yatırım yapacak, bu binanın satın alınması ve büyük ölçüde tadilatı için mesai harcayacaktı. İstanbul'a tayin edildikten hemen sonra başlayacağı işlerden birisi binanın gerek iç mimarisinin dönüşümü, gerekse de cephe tadilatının yapılıp Rusya İmparatorluğu'na yakışır bir hâle dönüştürülmesiydi; böylelikle bina, İgnatyev'in İstanbul'da tesis etmeyi planladığı Rus nüfûzunun ve prestijinin sembolü hâline getirilmeliydi. Sefaret konutunun tadilatı için tahsisat temin etti ve konağı Rusya İmparatorluğu'na yakışır bir hâle getirdi.[155] Tadilata muhtaç olan Pera'daki [156] kançılarya

---

[153] Cengiz Can, 1838-1845 arasında binanın tamamlandığını kaydeder (Can, 1994, s.369). Fosatti, 1833'ten beri Rusya'da çalışmaktaydı ve saray mimarları arasına girmeyi başarmıştı. 1837'de geldiği İstanbul'da çizimlerini tamamladıktan sonra 1838'de Rus Dışişleri Bakanlığı'na projeyi onaylatmış, inşaata başlamıştı. İç dekorasyon malzemesi ve mermerler, İtalya'dan getirildi. Osmanlı mimarisinde yenileşme süreci bakımından örnek yapılardan birisi olarak gösterilen Pera'daki Rus elçilik binasının mimarları Fosatti kardeşlere Osmanlı sarayı da çeşitli yapılar siparişi verecekti.

[154] XIX. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'daki Rus elçiliği üzerine oldukça güncel bir çalışma olan Kudryavtseva'nın monografisi bu konuda dikkate değer bir çalışmadır; (Kudryatvseva, 2010, ss. 16-18). Kudryavtseva'nın bahsettiğine göre XVIII. yüzyılda Pera ve Galata'da bulunan Rus misyon binalarından hiçbirisi İstanbul'un meşhur yangınları yüzünden XIX. yüzyılı görememiştir. İlk misyon binası 1767'de, ikincisi ise XIX. yüzylın 20'li yıllarında yanmıştır. Ayrıca elçilik binasına yakın hâneler, sahipleri razı edilerek peyderpey Rusya tarafından satın alınmıştır; BOA. İ.HR.13/660; A.MKT.64/80 (16 Safer 1263/3 Şubat 1847); 65/21 (5 Şubat 1847). Sefârethânenin mimarının Fosatti olduğu da belirtilmelidir; BOA.İ.HR.23/1091; 33/1481 (Rusya sefârethânesi mimarı Fosatti'ye nişan ve atiyyeler takdimi).

[155] GARF f. 730, op.1 d.597 ve 599**.** 31 Ağustos 1865 tarihli olarak Büyükdere'deki sarayın tadilat, tamirat ve dönüşümüne dair bilgilendirme ve yapılan masraflar hakkında İgnatyev'e sunulan tezkereler.

[156] 1872'de İstanbul'u ziyaret eden Skalon, Pera'daki elçilik binası için dahi "daha ziyade saray" (*vernyeye dvorets*) tabirini kullanır. "Güney cephesi Boğaz'a nazırdır ve önünde muazzam bir panaroma uzanır: dibinde Tophane vardır, sağında Galata aşağısında Dolmabahçe, sonra da ağır savaş gemilerden ticarî gemilere, kırlangıç gibi hafif teknelere ve kayıklara kadar yüzlerce gemiyle tezyin edilmiş Boğaz uzanır. Son planda ise, Üsküdar'dan ve selvi ormanlarından

binasının bakımı da yapıldı; hatta sefaret kilisesini de tadil ve tamir ettirmeyi ihmal etmedi.[157] Büyükdere'deki saray, İstanbul'daki yabancı diplomatik misyon binalarının hemen hemen hepsinden çok daha gösterişliydi. İgnatyev, bu konakta gösterişli resepsiyonlar ve balolar tertip etmeyi planlamaktaydı. Öyle ki Türk yöneticiler, İstanbul'daki diplomatik çevreler ve Hristiyanların önde gelen temsilcilerinden olmak üzere katılımın zaman zaman 200 kişiye kadar vardığı balolar organize edilmekteydi. Haftanın her Perşembe günü İstanbul ricâli ve diplomatik çevrelerin katıldığı, elbette yalnızca lüks eğlenceler niteliğinde olmayan gösteriler, tiyatrolar tertip ediliyor ve tamamen sefaretin hususî bütçesinden ve hatta sefirin şahsî bütçesinden karşılanıyordu. Bu davet günlerinde İgnatyev, özel dairesinde diplomatik sohbetlerle politik bağlar kurmayı hesap ediyordu.[158] Birçok Osmanlı devlet adamı ve İstanbul'daki yabancı diplomatlarla bu ziyafetlerde ünsiyet kuracaktı.[159] Oldukça etkileyici bir Prenses olan Madame İgnatyev de bu balolara eşi ile birlikte ev sahipliği yapardı.[160]

---

başlayarak Küçük Asya kıyısı görünür; Marmara Denizi mor silüetiyle Prenses Adaları, İstanbul (Topkapı) Sarayı ile birlikte Altın Boynuz, Ayasofya ve sayısız caminin minaresi ve kubbesi…" (Skalon, 1881, ss.33-34).

[157] GARF f.730, op.1, d.600; 17 Ocak 1868 tarihinde Fuad Paşa'dan bu hususta gelen mektup.

[158] İgnatyev'in İstanbul'da sefaret ve sefaret konağındaki özel hayatıyla ilgili bilgiler, ailesine yazdığı binlerce mektupta kayıtlıdır ve Hevrolina, bu özel mektuplar üzerine uzun yıllar detaylı incelemeler yapmıştır. 21 Aralık 1865'de babasına yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: "Dün gecemiz oldukça başarılıydı; şöyle ki yalnızca bütün misyon değil fakat bütün lüzumlu insanlar elimizin altındaydı, kiminle sohbet etmek istersen edebilirdin. Rus sefâreti her hafta bir davet düzenliyor. Avusturya *internuntsiyası* toplamda iki defa, Fransız ve İngiliz sefirleri hiç davet düzenlemiyor… Bizi tanıyın!" GARF f. 730 op. 1 d. 4487**,** list 117'den naklen Hevrolina (2002a, s. 419). Sefaret konağında İgnatyev, özel yemek ve kabuller için hususî bir mutfak dahi ayarlamıştı. 25 Ocak 1866'da anne ve babasına şöyle yazmaktaydı: "Perşembe günü büyük bir dans balosu vardı… Baloya katılan Rus vatandaşlarının çoğu, gösterişimden dolayı minnettar kalarak ayrıldı ve Fransızlar ile Türkler burunlarını sildiler. İran elçisi, bu kadar kısa sürede İstanbul'daki Rusya misyonunun ahvalinin böylesine değiştiğinin St.Petersburg'da bilinip bilinmediğini sordu." İgnatyev, bu özel davetleri mümkün olduğunca Dışişleri Bakanlığına fatura etmemeye özen göstermekteydi; GARF f. 730 op. 1 d. 4488**,** list 21-22'den naklen Hevrolina (2003, s. 43). İgnatyev'in sefarette oluşturduğu dostluk ve uyum havasından personelin memnun kaldığı, şahsî mektuplaşmalarda sıklıkla dile getirilir.

[159] İgnatyev İstanbul'dayken özellikle İtalyan elçi L.Korti, Avusturya elçisi F.Zichi ve Amerikan elçisi Morris ile sık sık yemeklerde bir araya gelmekteydi ve bunlarla ilişkileri gayet yakındı. İngilizve Fransız elçilerle, özellikle de Elliot ve Moustier ile ilişkilerinin ise iyi olduğu söylenemezdi. Özellikle Elliot'tan şahsî olarak da hiç hoşlanmadığı bilinmekteydi. Bir defasında onun için "amansız bir *russofobe*" demişti. Özellikle Bulgar Kilisesi ve Girit isyanında Elliot ile sık sık kaşı karşıya gelecekler ve İngiliz elçi, birçok meselede İgnatyev'in insiyatif almasının önüne geçmeye çalışacaktı (Hevrolina, 2003, ss.44-45).

[160] İngiliz diplomat Horace Rumbolt, Madame İgnatyev için "zarif, soylu birisi olan ve Golitsin ailesinden gelen Madame İgnatyev, Rusya sefaretini şereflendiren oldukça cezp edici birisiydi" demektedir (Rumbolt, 1902/II, s.313).

Rusya Dışişleri Bakanlığı'na intisap ettikten sonra gerekli eğitimi alan diplomatların çoğu, yurt dışındaki misyonlarda görev almak için uğraşırlardı. Nitekim yurtdışı misyonları daha iyi bir kariyer ve maaş vaat etmekteydi. Diplomatik kariyerin en gözde mevkii ise tabii ki elçilikti. Rusya hariciyesinde Avrupa'daki büyük devletlerin nezdinde veyahut Osmanlı, Japonya ve Birleşik Devletlerde görev almak maddî gelir, prestij ve kariyer farkı dolayısıyla kesinlikle en seçkin diplomatlara nasip olurdu. Sefir olarak tayin edilmek ise bakandan sonraki en yüksek diplomatik pâyeye ulaşmak anlamına gelirdi; keza sefirleri doğrudan İmparator tayin ettiğinden sefirlik, prestiji ve şerefi de yüksek bir makamdı (Kuznetsov, 2005, ss.96-97). Kırım Harbi'nden sonra Rusya'nın Paris, Londra ve Viyana'da sefâretleri bulunmaktaydı; diğer başkentlerde ise orta elçilik veya temsilcilik seviyesinde misyonlar vardı.[161] 1856 sonrasında Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın diplomatik misyon personelini İstanbul'a gecikmeden gönderdiği görülmektedir. 1867'den sonra Rusya Dışişleri Bakanlığı, üç yeni sefâret daha açmaya karar verdi: İstanbul (1867), Berlin (1871) ve Roma (1876). Böylelikle İstanbul'daki mevcut misyon, bizzat İgnatyev'in çabalarıyla 1867'de sefârete tahvil edildi; diğer iki sefâret ise Avrupa'da siyasî birliğini henüz sağlayan Almanya ve İtalya'da açılacaktı. İstanbul misyonunun (*missiya v Konstantinopole*) sefârete (*posolstvo*) tahvili, Rusya'nın Balkanları da içine alan Yakın Şark'ta izleyeceği aktif bir diplomasinin işaretiydi; bu konuda uzman bir araştırmacının ifadesiyle, 1867 sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hristiyan halkların "kurtuluş mücadelesi"nin yeni raundunda takip edeceği "görevler" ile alâkalıydı (Hevrolina, 2002a, s.418). İstanbul'daki sefâret, İgnatyev zamanında öylesine önemli bir hâle geldi ki Rus diplomat Aleksandr Aleksandıroviç Savinskiy'ye (1872-1934) göre, "Şarkî debdebe ve yarı kral mesabesindeki muazzam nüfûzu dikkate alındığında Konstantiniyye'deki Rus sefirinin durumu tamamen istisnaîydi." (Kuznetsov, 2005, s.97). Rusya hâriciye

[161] Asya'ya bakıldığında Rusya'nın Tahran, Pekin ve Hakodate'de misyonları vardı. Pekin misyonu da İgnatyev'in eseriydi ve 1860'daki Pekin Antlaşması ile kuruldu; böylelikle artık diplomatik işleri Ruhanî misyonun yürütmesine de gerek kalmadı (Kuznetsov, 2005, s.130). Çünkü geçen yüzyıldan beri Çin-Rus ilişkilerini Pekin'deki ruhanî misyon (*duhovnaya missiya*) yürütmekteydi.

silsilesi içinde İstanbul sefirliği, 1870'lerde en prestijli birkaç görevden birisi olarak görülürdü.

İstanbul'daki Rus sefâreti köklü bir diplomatik müesseseydi; Avrupa'daki muâdillerine nazaran geniş bir kadroya sahip olduğu bilinmektedir. "Şark meselesi"nin pratik bir yansıması olarak Rusya Dışişleri Bakanlığının neredeyse yarısından fazla personelinin Asya coğrafyasında hizmet verdiği gerçeğinin altı bir kez daha çizilmelidir. Asya coğrafyasındaki diplomatik misyonlardaki personelin maaşları, bizzat Gorçakov'un talimatıyla bu dönemde arttırıldı.[162] Buna bağlı olarak sefâret bütçesinin de arttırılması söz konusudur.[163] İgnatyev'in senelik maaşı, 49.000 ruble ile Londra (49.000) ve Paris (49.784) sefirlerinin maaşlarına eş değerdi; Viyana sefiri ve Berlin elçisinin maaşından ise yüksekti. Diğer yandan İstanbul sefirine ödenen maaşın Şark coğrafyasındaki diğer elçilerin gelirlerinden oldukça yüksek olduğu gözükmekteydi; örneğin Tahran'daki elçinin senelik maaşı 18.685 rubleydi. İstanbul'daki Rusya sefiri itibarı, kontrolü altındaki diplomatik ağın genişliği, gelir düzeyi ve siyasî önemi gibi farklı değişkenler bir arada düşünüldüğünde, Rusya Dışişleri Bakanlığının hâriciye silsilesinde en önemli birkaç makamdan birisi olarak ön plana çıkar.[164] Kırım Harbi sonrasında Rusya için İstanbul, Londra ve Paris ile birlikte diplomasinin başlıca merkezi olma özelliğini korumaktaydı. Atfedilen bu önemle doğru orantılı olarak sefâret bütçeleri de, Rusya'nın Londra ve Paris sefâretlerine hemen hemen eşdeğerdi; hatta zaman zaman artan ek

---

[162] Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rus Başkonsoloslarının maaşları senelik 4,500 n ruble ile 6,500 ruble arasında; konsoloslukların maaşları ise 2-3 bin ruble arasında değişmekteydi ve sekreterler ise 1200 ruble civarında maaş alırlardı. Yapılan düzenlemeyle bu Başkonsoloslar için 10 bin rubleye, Konsoloslar için 6 bin rubleye, vice-konsoloslar için 3 bin rubleye, sekreterler içinse 2 bin rubleye çekildi (Hevrolina, 2003, s. 40; Nikonov, 1869, s.271).

[163] Sefaretin 1871-1876 arası dönemde ayrıntılı bütçesi ile ilgili olarak bkz., GARF, f. 730, op.1, d. 607; RGİA, f.1152, (Departament gosudarstvennoy ekonomi gosudarstvennogo soveta), op.7, d.239. Ayrıca bu son belgede İgnatyev'in maaşı yıllık 50.000 rubleye çıkarılmış olarak gösterilmektedir; daha önce 36.000 ruble olarak gösteriliyordu.

[164] 1867 itıbarıyla sefâret personelinin maaşları da şu şekildeydi: Müşâvir (*sovetnik*) 4.000 ruble, kıdemli sekreter (*starşiy sekretar*) 3.000 r., kıdemsiz sekreter (*mladşiy sekretar*) 2.000 r., sekreter yardımcısı (*pomoşnik sekretar)* 1.200 r., baştercüman (*pervıy dragoman*) 5.200 r., ikinci tercüman 3.000 r., diğer tercümanlar 2.800 rubleen 2.000 rubleye kadar değişmekteydi. Hâriciye Nezâreti'nden gelen talebelere de 1.000'er ruble, sefâret doktoruna da 2.000 ruble maaş verilmekteydi. Ayrıca bunların dışında elçi posta masrafları için ilave 1.500 r., dragoman da bir tür görev tazminatı veya kalacak yer masrafları olarak 1.000 r. almaktaydı; RGİA, f.1152, op.7, d.239.

ödemelerle onları dahi geçtiği düşünülebilir. Konsolosluk ağı dikkate alındığında ise İstanbul misyonu, en fazla bütçenin ayrıldığı dış misyondur. Üstelik bütçelere göz atıldığında İstanbul sefâretinin bilhassa 1870'lerde "örtülü ödenek" konusunda çok daha cömert davranacağı dönemler olacaktır.

İstanbul'da göreve başlamasına müteakip İgnatyev'in ilk icraatından birisi, Osmanlı İmparatorluğu sınırları dâhilindeki Rusya diplomatik ağını yeniden düzenlemek ve genişletmek oldu. Osmanlı'daki Rusya diplomatik misyonları, Avrupalı büyük güçlerinkine göre daha gevşek bir yapıdaydı ve bunu gören İgnatyev, Yakın Şark'ta Rus nüfûzunu oluşturabilmek amacıyla ilk olarak sefareti yeniden düzenlemek ve konsolosluk ağını güçlendirmekle işe başlamanın uygun olduğunu düşündü (Hevrolina, 2003, s.39 vd.). İgnatyev, Yakın Şark'ta diplomatik bir görevin Avrupa'dakinden oldukça farklı olduğunun bilincindeydi. Avrupa'daki Rus konsoloslar, vatandaşlarının ekonomik ve ticarî çıkarlarını gözetmek ve hukukunu müdafaa etmekle görevliydi. Oysa Balkanlar, Yakın Şark ve Uzak Şark'ta Rus diplomatik misyonlarının fonksiyonları ve görevleri temelde siyasîydi; Rusya'nın siyasî pozisyonunu güçlendirmek, Ortodoks Osmanlı tebaasının hukukunu güvence altına almak, hatta Protestan ve Katolik propagandasından korumak gibi kompleks vazifeleri içermekteydi (Kuznetsov, 2005, s.131). Dolayısıyla Nikolay Pavloviç, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rus konsolosluk ağını genişletmek ihtiyacını hissetti. Kafasındaki ideal konsolosluk ağını oluşturduktan sonra, özellikle de 1875'ten sonraki bunalım döneminde bu konsolosluk ağını Büyükdere'den oldukça etkili bir biçimde yönetecekti.

Yüzyılın ilk yarısına göre 1860'larda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rus diplomatik misyonlarının sayısının oldukça arttığı dikkat çekmekteydi; örneğin 1837'de Osmanlı İmparatorluğu'nda 4 Başkonsolosluk, 8 Konsolosluk ve 2 temsilcilik (*agenstvo*) bulunmaktaydı.[165] Bundan 31 yıl sonra yani İgnatyev

[165] Memleketeyn'de, İzmir'de, Mısır'da, Mora'da Başkonsolosluklar; Boğdan'da, Erzurum'da, Trabzon'da, Selanik'de, Kandiye'de, Atina'da ve Eğriboz'da (Negropont), Suriye'de Konsolosluklar; Çanakkale ve Yafa'da vis-konsolosluklar; Edirne ve Galats'ta temsilcilikler vardı (Polenov, 1880, s.1881).

İstanbul'a geldikten yaklaşık 5 sene sonra 1869'da, bu sayının yaklaşık iki katına çıkması, Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik diplomatik ve emperyal alâkanın bir neticesiydi. Daha da dikkat çekici olan nokta, Rusya'nın bu dönemde en fazla diplomatik misyonunun Osmanlı İmparatorluğu'nda olmasıydı. Rusya Dışişleri Bakanlığı Asya Departmanı, 1868 sonrasında Küçük Asya, Balkanlar ve Levant'a hayatî derecede önem vermekteydi ve bununla bağlantılı olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rus diplomatik temsilcilerinin sayısı, II.Aleksandr döneminde periyodik olarak artacaktı. Osmanlı siyasî coğrafyasında 1860'ların başında Ruslara ait diplomatik temsilcilerin sayısı ve konumu aslında hiç de az sayılmazdı. Zaman zaman değişmekle birlikte; 5 başkonsolosluk, 18 konsolosluk ve 7 tane de *vice*-konsolosluk (muavin konsolosluk) mevcuttu.[166] Ana hatlarıyla bakıldığında başkonsolosluklar İstanbul, Belgrad, Beyrut, Bükreş ve Trabzon'da faaliyet göstermekteydiler. Konsolosluklar ise Edirne, İskenderiye[167], Halep, Gelibolu, Çanakkale, Saraybosna, Üsküdar(Arnavutluk), Selanik, Vidin, Varna, Ruscuk, Tırnova, İsmail, Yaş, İzmir, Kıbrıs, Girit, Erzurum gibi Rusya açısından gerek siyasî gerekse de iktisadî anlamda stratejik yerleşim yerlerinde bulunuyorlardı; yani kıyı bölgeleri ve bilhassa Balkan coğrafyasında yoğunlaşmışlardı. Ancak Orta Doğu bölgesi de ihmal edilmemişti. 1869'daki yani İgnatyev geldikten sonraki verilere göre ise Rus Başkonsoloslukları: İstanbul, Rusçuk, Bükreş, Belgrad, Beyrut, İskenderiye; Konsolosluklar: Edirne, Manastır (Vitoli), Kandiye, Selanik, Sarayevo, İşkodra (Skutari), Yanya, Galati, Yaş, Şam, Kudüs, İzmir, Trabzon, Erzurum; Vis-Konsolosluklar: Varna, Vidin, Çanakkale, Mostar, Prizren, Tulça, Filibe ve Batum'da; İsmail ve başka bazı yerlerde ise *agentsvo* bulunuyordu. 1860'ların sonunda yaklaşık otuz civarındaki Rus diplomatik misyonunun yarısından fazlası, Rumeli ve Balkanlarda konumlanmıştı. Bu durum Rusya için Yakın Şark'ta siyasetin ağırlık merkezinin Balkanlar olduğu gerçeğinin başka bir

[166] Kırım Harbi sonrası Osmanlı coğrafyasındaki Rus konsoloslukları ve diğer konsolosluklar hakkında bkz., Martens (1873, s. 275 vd). Bu çalışmanın Avrupalı devletlerin Şark'taki konsolosluk ağlarının tarihi hakkında yapılmış oldukça önemli bir çalışma olduğu vurgulanmalıdır. 1869'da Osmanlı'daki Rus konsolsoluk ağı hakkında bkz., Nikonov (1869, ss.271-276).

[167] Mısır'a diplomatik temsilci 1868'de atandı (Kuznetsov, 2005, s.130). Aşağıda görüleceği üzere bu atama, İgnatyev ile Hıdiv İsmail arasındaki ilişkilerin anlamlı bir hâl aldığı bir döneme tesadüf eder.

ifadesiydi.[168] Bunlara ilaveten Osmanlı İmparatorluğu dâhilinde Ruslara ait, sayıları sürekli değişen fevkalâde ve/veya fahrî statüde temsilcilikler mevcuttu. Resmî statüdeki konsoloslukların yanında, bakanlıktan resmî olarak maaş almayan, seçilmiş ve fahrî konsolosluklar da mevcuttu. Bir diğer önemli nokta, İgnatyev döneminde bunların sayısının da artacak olmasıydı. Öyle ki 1870'lerde bir dönem sayısı otuz beşe varan fahrî konsoloslukla Osmanlı'daki Rus diplomatik ağı daha da güçlendirilecekti.[169] Rusya İmparatorluğu Dışişleri Bakanlığı içerisinde "fahrî veya seçilmiş konsolosluk" uygulamasının bilhassa Osmanlı topraklarında yaygınlaştığı da önemli bir teferruattır; herhangi bir Avrupa devletinde bu uygulamaya pek rastlanmadığı görülür. Fahrî konsolosların önemi 1860'ların sonuna doğru giderek artacak ve bu dönemden itibaren önemli bir kısmı, Bâbıâli ve özellikle İngiltere ve Avusturya-Macaristan tarafından Panslavist propagandanın fâilleri hâline gelmekle suçlanacaktı. Osmanlı coğrafyasındaki bu muazzam konsolosluk ağı Asya Dairesi'nin birinci kısmına bağlıydı; İran ve Çin de dâhil olmak üzere Asya'nın diğer coğrafyalarındaki diplomatik temsilciler ise ikinci kısma bağlıydı (Ritchie, 1970, ss.384-385). Bu sıralama tabii ki bakanlığın diplomatik önem sırasına göre düzenlenmişti.

Resmî diplomatlar dışında İgnatyev döneminde Rus diplomatik ağının uzantıları olarak görülen ajanlar da dikkat çekmekteydi. Unutmamak gerekir ki İgnatyev dönemi de dâhil olmak üzere Yakın Şark'ta Rus diplomasisinin dayandığı geniş bir toplumsal taban vardı ve İgnatyev, çoğunlukla gayrimüslimlerden oluşan bir ajan ağı tesis etmişti (Hevroline, 2003, s.45). Uzun yıllar Yakın Şark'ta konsolos olarak çalışmış olan Yuri Kartsov'un yazdığına göre, İgnatyev'in emrinde çalışan ajanlar elçinin daha önce işitmediği, öğrenmediği yeni bir haber vermeyi nadiren başarırlardı; çünkü elçi, genellikle ajanları vasıtasıyla imparatorlukta yaşanan gelişmeleri, oldukça hızlı bir şekilde öğrenmekteydi. "Karanlığın

[168] GARF f.730 op.1, d.618 ve 623. Diğer yandan 93 Harbi sonrasında kurumsal olarak Rus diplomatik ağı Anadolu'ya kayacaktır. Örneğin I.Dünya Savaşı öncesinde ise Rusya'nın sadece Anadolu'da 30 tane konsolosluğu bulunuyordu (Kuznetsov, 2005, s.130).

[169] 1871-1875 arasında İstanbul'daki Rusya sefaretinin kasasına bakıldığında *neştatnıy* yani fevkalâde statüdeki temsilcilikler arasında Samsun, Rodos, Bursa viskonsolosluğu ile Kars, Filistin temsilcilikleri ve Filibe komiserliğine (*pristav*) belli miktarlarda ödeme yapıldığı görülecektir GARF f. 730 op.1, d. 607, list 218.

çökmesiyle birlikte siyasî komplocular veya casuslar elçinin yanında soluğu alırlardı… İstanbul'daki Rus kolonisi, Ermeniler ve Rumlar, elçiye sürekli siyasî istihbarat aktarmaktaydılar ve karşılığında da İgnatyev, onların Osmanlı yönetimi ile yaşadıkları hukukî ve idarî problemleri çözmelerine yardımcı olurdu." (Kartsov, 1908, s.91). Kartsov'a göre Rus tebaasından dolandırıcılar ve dalkavuklarla etrafı çevrili olan İgnatyev, doğası gereği düşünmeden hareket eden birisi olduğundan her şeyi abartabiliyor, bazen her şeye kadir olduğunu göstermek istiyordu; hatta bu huyları nedeniyle St.Peterburg'da, İgnatyev karşıtı sağlam bir hizip oluştuğu da biliniyordu.[170] Lâkin bir gerçek vardı ki İgnatyev, Osmanlı İmparatorluğu'nda geniş bir casus ağı kurmayı başarmıştı (Meininger, 1970, s.13; Jukov, 2006, s.160).

Aralık 1859'da yapılan düzenlemelerde konsolosluk yahut herhangi bir diplomatik göreve getirilecek adayların taşıması gereken hususî şartlar açıkça belirlenmişti: Rusça ve Fransızca temel şart olmak üzere, Latince, İngilizce, Almanca ve herhangi bir mahallî Şark lisanına vâkıf olması atamalarda öncelikli kriteri teşkil ediyordu. Diğer yandan "ilm-i siyâset" ve diplomasi hukukundaki bilgi ve diplomatik kabiliyeti ön plana çıkmaktaydı. Diplomasiye vukûfiyet, bölgesel politikalar hususiyetinde daha da önem kazanmaktaydı; İgnatyev'in Şark diplomasisi sahasında, Orta Asya ve Çin'deki icraatları, kariyer çizgisinin İstanbul'a varmasını sağlamıştı fakat o, meslekten diplomat değildi. Bununla birlikte emri altında çalışan konsolosların önemli bir kısmının yukarıdaki kriterlerle uyumlu olması beklenmeliydi. Adayın iktisat, özellikle politik-iktisat ilmindeki malûmâtı da 1860'larda diplomatik atamalarda önemli bir kriterdi. Bunlar diplomasideki "meslek memurluğu" denilebilecek sınavın ilk aşamasında öne çıkan genel kriterlerdi.[171] Bir sonraki aşamada adayın Rus diplomasi

[170] Kartsov, Gorçakov ve Asya Dairesi Müdürü Pyötr Nikolayeviç Stremuhov'un bunların başında geldiğini dile getirmekteydi; İstanbul'da ise Başkonsolos M.A.Hitrovo'yu da bu klik arasında saymaktaydı. Hitrovo, İgnatyev'in Ermeni ve Rumlarla olan tüccar ilişkilerinin Dışişleri Bakanlığının koridorlarında dedikodusunu yapan isimdi. Tabii ki Viyana sefiri Yevgeni Petroviç Novikov'u da unutmamak gerekir; (Kartsov, 1908, s. 92). Boguslavskiy'i de bu hizip içinde saymak mümkündü. Gorçakov ise kendisi için tehlikeli bir rakip olarak gördüğü İgnatyev'in karşısında oluşan bu hizbin başında yer almaktaydı (Jukov, 2006, s.162).

[171] Rus hâriciyesinde diplomasi mesleğine intisap hususunda detaylı bilgiler için bkz., "Ordre du Jour", (No 25 December 10/21 1859, *Annuaire Diplomatique l'Empire de Russie 1861-1886*I1: 1861: 86 vd.).

tarihiyle ilgili olarak örnek bir olayı derinlemesine çözümlemesi beklenirdi ve daha sonra Hâriciye Nezâreti Komitesi'nden seçilen bir jurinin önünde mülakat yapılırdı. Yakın Şark'taki Rus konsoloslarının da çoğunluk itibarıyla bu süreçten geçtikleri düşünülebilir. Leontyev'in bir defasında belirttiği üzere St.Petersburg hükümeti konsoloslardan temelde iki şey istemekteydi: birincisi ülkede neler oluyor ve ne düşünülüyor, bunu iyi bilmek ve zamanında rapor etmek; diğeri ise ülkede kendini dindaş Hıristiyanlara Rusya'nın ışığı gibi göstermek. Paris Antlaşması'ndan sonra Şark'taki Rus konsolosları böyle çalışmaya gayret ediyorlardı: Hıristiyanların dinî hukukunu savunup desteklemek ve ayrıca onların siyasî ateşlerini yatıştırmak (Leontyev, 2002, ss.348-349).

Rusya'nın siyasî, iktisadî ve askerî nüfûz alanlarını teşkil eden bölgelerde; Balkanlar, Orta Asya, Uzak Şark ve tabii ki Yakın Şark'ta Rus konsolosluklarının görevi, öncelikle siyasî meseleler üzerine yoğunlaşmaktı. Bu siyasî misyon ağının koordinasyon kurumu ise Yakın Şark için her şeyden önce İstanbul sefareti ve Asya Dairesiydi. Balkanlardaki diplomatik temsilcilerin esas görevi bölgedeki Hıristiyan ahalinin haklarını, Paris Antlaşması'ndan doğan meşrûiyet çerçevesinde muhafaza etmekti. Nezaretin verdiği görevler arasında, iktisadî veya hukukî olarak haksızlığa maruz kalan Hıristiyanların davaları da dâhil olmak üzere çeşitli meselelerinde mahallî görevlilerin uygulamalarını takip etmek, gerekirse onlar üzerinde baskı kurmak da vardı. Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın konsolosluklara verdiği bu görevlerin daha iyi bir şekilde yerine getirilmesi için İgnatyev, bunların yapısal sorunlarının çözülmesi ve bu ağın mutlaka genişletilmesi gerektiğini düşünmekteydi ve bu konudaki tasarılarını da Bakanlığa sundu.[172]

İgnatyev'in İstanbul'a geldikten kısa bir süre sonra Dışişleri Bakanlığına bu konuda yaptığı müracaatta, Osmanlı coğrafyasındaki Rusya konsolosluklarının Hristiyan ahalinin sadece hukukunu savunmakla kalmayıp, onların Rusya'ya bağlılık hissiyatının da oluşmasını temin ile görevlendirilmelerini talep ediyordu. Bu talep konsoloslukların daha da siyasallaşması anlamına gelmekteydi.

[172] GARF, fond 730, opis 1, delo 587 (Zapiska N.P.İgnatyeva o tselyah organizatsii razbetvlennoy seti russkih konsulstv v Turtsii).

Bununla bağlantılı olan bir başka mesele daha vardı; Batılı misyonerlerin Osmanlı'nın özellikle Ortodoks ağırlıklı gayrimüslim ahalisine yönelik yoğunlaşan misyonerlik faaliyetleri dikkat çekmekteydi. Rusya'nın Ortodoks Osmanlı tebaası üzerinde yaklaşık bir asırdır oluşturmak istediği ve nispeten başardığı manevî nüfûzu sarsabilecek bu misyonerlik faaliyetleri, tehlikeli boyutlara ulaşmadan tedbir alınmalıydı ve bu tedbirler, konsolosluklar vasıtasıyla yürütülmeliydi. İgnatyev'in de bildiği gibi Şark Hristiyanlığını yani Ortodoksluğu tehdit eden bu misyonerlik faaliyetleri, Batılı diplomatların siyasî faaliyetleriyle pekiştiriliyordu. Hem Batı nüfûzu tehlikesiyle karşı karşıya olan bu Hıristiyanların ahlâkî değerleri ve maddî refahlarının muhafaza edilmesi gerekliliği hem de Rusya'nın güneyde tedâfüî ve taarrûzî harekât potansiyelini güvence altına almaya yönelik ihtiyacı onu, Ortodoks Hristiyan dünyada yeni alanlar oluşturmaya mecbur etmekteydi. Bu mecburiyet, Rumeli ve Küçük Asya'nın Rusya için stratejik anlamından kaynaklanmaktaydı ve İgnatyev'in teklifi, bu coğrafyada oldukça iyi bir haberleşme ağına sahip etkin bir konsolosluk ağı tesis etmekti; kendisi de İstanbul'dan bu haber ağının akışını yönlendirecek ve yönetecekti. Balkanlarda yeni konsolosluklar açılmasının ve bunların yeniden yapılandırılmasının sebebi buydu; Küçük Asya'ya yönelik özel ilgisinin muharriki ise onun bir subay olmasından kaynaklanan öngörüleriyle alâkalıydı. Yeri gelmişken vurgulanmalıdır ki İgnatyev, muhtemel ve müstakbel bir muharebede Asya cephesinin fevkalâde öneme sahip olacağını dile getirmekteydi; çünkü Kırım koalisyonundan ders alınmalıydı ve İngilizler ile Fransızların askerî kapasitelerinin ulaşmaktan mahrum olduğu Küçük Asya cephesine önem verilmeliydi; o bir asker-diplomat refleksiyle yaklaşmaktaydı.[173] İgnatyev'in Rusya Dışişlerine gönderdiği bu rapora göre Kafkasya'nın huzuru ve güvenliği, Küçük Asya'dan başlıyordu ve Boğazlara uzanan en elverişli askerî

[173] 1872'de Velikiy Knez Nikolay Nikolayeviç'in (*Starşy*) mâiyetinde Kudüs'e bir seyahat gerçekleştirmiş olan ve daha sonra 93 Harbine de katılacak olan subay Dmitriy Antonoviç Skalon'un (1840-1919), henüz 8 Nisan 1867'de yazdığı, "Asya Türkiyesi'ndeki askerî amacımız" başlıklı stratejik lâyihasının bir nüshasını İgnatyev okumuştu. Skalon bu lâyihada, Osmanlı ile muhtemel bir savaşta Rusya'nın Küçük Asya cephesine ağırlık vermesi gerektiği üzerinde durmaktaydı. GARF, f.730, op.1, d.643; Skalon'un ayrıca 1872'de Kutsal Topraklara seyahatini anlattığı seyahatnamesi de 1881'de ve 2007'de yayımlanmıştır (Skalon, 1881, ss.213-214). 93 Harbi hatıralarının da 1913'de yayımlandığını parantez içinde belirtmemiz gerekir. Küçük Asya'nın askerî-stratejik önemine dâir kaleme aldığı detaylı raporları, ayrıca RGVİA, f.450, op.1, d.77'de kayıtlıdır.

güzergâh da Küçük Asya yoluydu. Anadolu'da konuşlanan Osmanlı ordularının niceliği pek de dikkate değer değildi ve bu bölgenin Ermeni nüfusunun Rusya'yla dostane bağları vardı. İgnatyev tarafından sunulan Van'da bir konsolosluk kurulması teklifinin altında yatan neden buydu. Halep ve Bağdat konsoloslukları ise Arap coğrafyasına açılmak isteyen Rusya için diplomatik nüfûz kanalları kurabilirdi. Bilindiği üzere son Şark Savaşının (*Vostoçnaya voyna* yani Kırım Harbi) sebebi de Filistin'deki kutsal yerler meselesiydi. İgnatyev'in konsolosluk ağının Balkanlar yanında Asya'da da genişletilmesi gerektiği yönündeki tekliflerinin hâliyle bir stratejik gerekçesi vardı. Lâkin bu projenin bir de maliyeti vardı ve yeniden yapılanma sürecine girmiş olan Rusya Dışişleri Bakanlığı, harcamaları kısmaktaydı. Bu sebeple başlangıçta Ortadoğu'da yalnızca Halep ve Taif'te konsolsoluk şubeleri açılması karar bağlandı; Yafa ve diğer yerlerde ise Filistin'e giden hacılara hizmet veren konsolosluk temsilcileri açıldı.[174]

Diplomatik misyonların başarısı her şeyden önce mevcut kadroya bağlı olduğunu düşündüğünden İgnatyev, bu konuda da adımlar atılması yönünde çalışmıştır. Buna bağlı olarak uyum içerisinde çalışan genç ve parlak bir kadro oluşturmaya gayret etti (Hevrolina, 2003, s.40). İgnatyev İstanbul'a geldiğinde misyonda toplam 17 personel çalışmaktaydı ve misyon sefâret seviyesinde değildi. Mart 1867 sonunda sefârete tahvil edildiğinde kadro tabii ki genişleyecekti. Rus Dışişleri Bakanlığı'nın organizasyon şemasına göre[175] sefâret ve misyonlarda müşâvirler, birinci sekreterler, ikinci sekreterler, üçüncü sekreterler ve ihtiyaca göre ataşeler bulunurdu. Diğer yandan konsolosluklar ise başkonsolos, konsoloslar, viskonsoloslar ve konsolosluk temsilcileri (*agentsvo*) şeklindeydi. Her bir diplomatik temsilciliğin yardımcı elemanları arasında çeşitli kategoride dragomanlar vardı ve bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'nda oldukça önemli sayılan bu görevlilerin sayısının fazla olduğu dikkat çekmekteydi.

---

[174] (Hevrolina, 2003, s.40); İgnatyev, Yakın Şark'taki Rus konsolosluk ağının reformuna dâir projesinin detaylarını bakanlığa da göndermiştir; AVPRİ f. 149 (Turetskiy stol) op. 502[a], d. 4568 (O doneseniya pusskogo poslannika v Konstantinopole İgnatyeva o preobrazovaniyah v konsulstvah i ştatah konsulov na blijnem vostoke)

[175] Organizasyon şeması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., "Organisation du Ministére des Affaires étrangères" (*Annuaire Diplomatique l'Empire de Russie 1861-1886*/2 1862, s.82 vd).

Rusya'nın İstanbul sefâretinde dragoman olarak çalışmak, tabii ki "yardımcı personel" olmanın ötesinde bir anlam ifade etmekteydi.

1864'teki hâliyle İstanbul misyonu şu şekildeydi: fevkalâde elçi ve *minister* İgnatyev, müşâvir olarak (bir süre sonra Asya Dairesine geçecek olan) E.E.Staal, birinci sekreter (*starşiy sekretar)* A.M.Kumani, ikinci sekreterler *(mladşiy sekretar*) V.A.Jadovskiy ve M.A.Hitrovo, iki yardımcı sekreter (*pomoşniy sekretar*), 5 tane dragoman. Diğer yandan birinci dragoman olan albay (*polkovnik*) D.N.Boguslavskiy aynı zamanda kısa bir süreliğine askerî ataşelik (*voenniy agent*) görevini ifâ ediyordu.

Askerî ataşelik görevini Boguslavskiy'den sonra General Frankini ve Zelenyi üstlenecektir; bu askerî ataşelerin Osmanlı'nın askerî ve siyasî vaziyetine dair ayrıntılı raporları, sürekli güncellenmekteydi. İkinci dereceden iki tane daha dragoman vardı ki bunlardan ikincisi, Balkan bunalımı sırasında ismi öne çıkacak birisiydi: Timofyev ve Onu. Mihail Konstantinoviç Onu (1835-1901) oldukça tecrübeli bir dragomandı; Boguslavskiy'den sonra birinci dragomanlığa yükselecek, bilhassa Balkan bunalımı ve Bulgar isyanı devrinde oldukça kritik roller üstlenecekti. Mihail Onu, Şark meselelerine dâir muazzam bilgisiyle ön plana çıkan bir diplomattı ve 1889'dan sonra Atina elçisi olacaktır.[176] Şarkiyatçı ve Yakın Şark Ortodoksisi üzerine uzman bir araştırmacı olan Konstantin Mihayloviç Baziliy (1809-1884) de bir süre İstanbul sefaretinde dragomanlık yaptı. İvanov ve Lük-Timoni de ikinci dereceden dragoman olarak bir süre misyona hizmet verdiler. Elçilikte iki Türk kâtip dışında, teâmül olduğu üzere Rusya Dışişleri Bakanlığı Asya Lisanları Mektebi'nden mezun olacak aşamada olan üç adet talebe de vardı; İ.Belotserkovets, K.Argiropulo, Y.Slavolyubov. Şark'taki diplomatik görevlilerin dil eğitimleri genelde Bakanlıktaki Asya Lisanları

[176] (Solovyov, 1959, ss.112-113). Onu, Hâriciye Nâzırı olacak Jomini'nin üvey kızıyla evlenmiş, hariciyede yıldızı parlayan diplomatlardandı. İstanbul'daki Rusya sefareti, bilindiği üzere balolar yanında tiyatro gösteriyle de İstanbul'un *société* ve alafranga hayatına renk katmaktaydı. Madame Onu, İngiliz diplomat Horace Rumbolt tarafından oldukça zeki bir hanım ve iyi aktrist olarak tasvir edilmekteydi. (Rumbolt, 1902/II, s. 318). 1870'lerde İstanbul'un siyasî ve sosyal hayatına yönelik oldukça kıymetli bilgiler içeren Madame Onu'nun anıları, yakında Sinan Kuneralp tarafından yayınlanacaktır. Oğlu A.M.Onu, 1930'larda İgnatyev'in anılarını Batı dünyasına tanıtacak olan isimdi ve 1917'den sonra hayatını muhacerette sürdürmek zorunda kaldı.

Mektebi'nde verilirdi. Bunun yanında St.Petersburg, Moskova ve Kazan'daki Şarkiyat müesseselerinden mezunları istihdam ederek de bu alandaki personel açığını kapatmaya çalışmaktaydı. Özellikle Kırım Harbi'nden sonra Moskova'daki Lazarev Şark Lisanları Enstitüsü'nün mezunları Yakın Şark'taki diplomatik memuriyetlere daha fazla getirilmeye başlandı; bu okul, bilhassa Yakın Şark lisanslarını bilen dragomanlar ve memurlar yetiştirmekteydi. Örneğin İgnatyev'in elçiliği döneminde Frankini'den sonra 1870'de askerî ataşe olarak atanan Aleksandr Semyonoviç Zelenoy (d.1839), bu enstitüden mezundu. Konsoloslar ve sefaret personeli arasında Lazarev Enstitüsü mezunu başka isimler de vardı; örneğin Onu, A.S.Yonin, V.S.Yonin, M.İ.Zolotaryov, A.N. Kurdyatsev gibi bazı diplomatlar ve dragomanlar, Lazarev Enstitüsü'nden mezun olmuşlardı (Jukov, 2006, s.168).

Misyonun doktoru ve ayrıca misyon kilisenin papazı da vardı. Misyon kilisesinin papazı oldukça önemli bir isimdi; Rahip ve âlim Antonin Kapustin, kısa bir süre sonra İgnatyev'in tavassutuyla Kudüs'teki Rus ruhanî misyonunun başına geçecekti. Misyon kilisesi de üç rahipten ve bir fenerciden oluşuyordu. İgnatyev döneminde misyonun personel yapısı kısmen değiştirildi; 1860'ların sonunda Staal yerine önce Kumani, ardından 1870'lerde İstanbul'da, İgnatyev'in emrinde müşâvir olarak görev yapacak olan, İgnatyev'ten sonra da 1880'lerde sefir olacak Nelidov getirildi.[177] Kısa bir zaman içerisinde politik meselelerde ve

[177] Gerek İgnatyev'in sefirliği döneminde, gerekse de ondan sonra, XIX. yüzyılın son çeyreğinde Rusya'nın Yakın Şark diplomasisinde son derece önemli bir isim hâline gelecek Aleksandr İvanoviç Nelidov (1835-1910), 1855'de *MİD*'in Asya Departmanı'na girmiş ve 1856'dan itibaren de Yunanistan'daki Rus diplomatik misyonlarında, 1861'den sonra Bavyera'da çalışmıştır. 1869'dan sonra uzun seneler istikrarlı bir şekilde İstanbul'daki Rus sefirliğinde, İgnatyev'in müşâviri olarak görev yapacaktır. 1878 Ayastefanos Antlaşması'nın mimarlarından birisi olarak da gösterilir. 1879-1882 arasında Saksonya'da elçi olarak görev yaptıktan sonra 1883'de tekrar İstanbul'a tayin edilecektir. 1897'ye kadar, İgnatyev'in görev yaptığından daha uzun bir süre İstanbul'da sefir olarak bulunacaktır. Bu süreçte İgnatyev'in 1864-1877 arasında Türkiye'de takip ettiği agresif politikaları sürdürecek olmasıyla bir bakıma onun diplomatik "veliahdı" olarak çalışacaktır. Öyle ki Nelidov'un 1892'de Boğazlarının ele geçirilmesine yönelik olarak *MİD*'e sunacağı işgal projesi karşısında dönemin Hariciye Nazırı N.K.Girs, projeye son derece düşmanca yaklaşacaktır: "Türkiye'de, bizim için oldukça önemli bir masanın başında, sefârette on yıllık ikâmetinden sonra Nelidov'dan daha serinkanlı ve sâkin olması beklenirdi" meâlinde bir cümleyle onun agresif tekliflerine tepki gösterecekti. 1896'da İstanbul'da Ermenilere karşı infiâlin patlayacağı ve İngiltere donanmasının Çanakkale açıklarında görüleceği gerilimli ortamda Nelidov'un Boğazların işgaline yönelik projesi bizzat II.Nikolay tarafından desteklenecek ve projenin kuvveden fiile çıkarılması Rus yönetimince benimsenecekken, diplomatik çevrelerin müdahalesi projenin gerçekleştirilmesini engelleyecektir. Boğazların işgali projesinin İgnatyev

diplomatik müzakerelerde İgnatyev'in en önemli yardımcısı ve aynı zamanda rakibi hâline gelecek olan Nelidov, Balkan bunalımı ve 93 Harbi esnasında Avrupa diplomasi sahnesinde kabiliyetli bir diplomat olarak tanınacaktı. İgnatyev elçilik merkezindeki bu kadroyla İstanbul'da yaklaşık 13 yıl, genelde uyumlu çalışacaktır. Hitrovo'yu İstanbul Başkonsolosluğuna, Kumani'yi müşâvirliğe ve diğer personelin önemli bir kısmını da Osmanlı coğrafyasındaki çeşitli Rus konsolosluklarına tayin edecektir.

1860 ve 1870'lerde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rus konsolosları, Asya Dairesi tarafından İstanbul elçiliğinin de görüşü doğrultusunda mümkün olduğu kadar ehil diplomatlardan seçilmekteydi. Keza Osmanlı İmparatorluğu'nda konsolos olarak görev yapmak, Rus hâriciye silsilesinde sefârete yükselmek, sefir olarak görev yapmak ise bakanlığa kadar yükselmek için oldukça elverişli bir basamaktı. Unutmamak gerekir ki İgnatyev'in kendisi 1881'de yaklaşık bir seneliğine de olsa Dahiliye Nazırlığı'na; İgnatyev'den önce görev yapan Lobanov-Rostovskiy ise 1896'da Hâriciye Nâzırı olarak görev yapacaktır.[178] G.G.Offenberg, N.P.Şişkin ve A.N.Kartsov, A.S.Yonin gibi bazı Rus Başkonsoloslukları daha sonra çeşitli Avrupa ülkelerinde sefirliklere yahut Rus Dışişleri Bakanlığı içerisinde önemli görevlere tayin edileceklerdir.[179] Diğer bir

---

için de uzun bir süre adeta "takıntı" hâline geldiği malumdur ve bahsedileceği üzere benzer bir engelleyici tavır yine nazırdan, Gorçakov'tan gelmiştir. Dolayısıyla Nelidov'u diplomatik olarak İgnatyev'in halefi addetmek mümkündür. Nelidov'un İstanbul'un ve Boğazların işgaline dâir projesi Sovyet döneminde yayımlandı (Nelidov, 1931a, ss.179-187; 1931/4-5, ss.57-69). Nelidov başka açılardan da İgnatyev'in halefi olarak görülebilir; çünkü bahsedileceği üzere İgnatyev'in İstanbul'da Rus nüfûzunu pekiştirecek müesseseler kurma stratejisini Nelidov da devam ettirecek ve bu proje kapsamında İstanbul'da Rus mektepleri açacağı gibi, meşhur İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü de onun çalışmalarının ürünü olacaktır (Basargina, 1999, s.11 vd). Nelidov'un 1896'daki bunalımdan sonra İstanbul'daki görevinden alınması tabiidir; 1903-1910 arasında Roma'da görev yapacaktır.

[178] Aleksey Borisoviç Lobanov-Rostovskiy (1844-1896). Puşkin'in liseden sınıf arkadaşı Gorçakov gibi Lobanov-Rostovskiy de *Tsarkoe selo* lisesinden mezun olmuş ve 1844'de hâriciyeye intisap etti; 1859-1863 arasında İstanbul elçisiydi. 1867-1878 arasında Dâhiliye Nezâreti vekâleti ve muavinliği yaptıktan sonra, 1878-1879 arasında tekrar İstanbul sefiri oldu; daha sonra 1879-1882 Londra sefiri, 1882-1895 Viyana sefiri ve 1895'de Berlin sefiri oldu. 1896'da da Dışişleri Bakanı olduktan birkaç ay sonra da öldü. 1859-1863 arasında Romanya krizi ve 1894-1898 arası Şark krizinde önemli rol oynamıştır. Hakkında detaylı bilgi için bkz., Kuşnarev (2008, ss.37-46; 176-196).

[179] Baron Henrich (Genrik Genrikoviç) von Offenberg (1821-1888); 1863-1872 arasında Rusya'nın Bükreş Başkansolosu olarak görev yaptı ve ardından 1873-1875 arasında Washington'a elçilikle gönderildi (Volkov, 2009, s.67); Nikolay Pavloviç Şişkin (1830-1902), 1859-1861'de Bükreş'te, 1861-1863'de Edirne'de, 1863-1868 arasında da Belgrad'da Başkonsolos olarak görev yaptı ve 1875'de Ofenberg'den sonra Washington'a elçi olarak

önemli nokta ise İgnatyev döneminde bilhassa Balkanlardaki Rus konsoloslarının Hıristiyan tebaa arasında çok etkili çalışacak olmalarıdır. Özellikle fahrî konsoloslar, mahallî sosyal yapıyı ve nüfusu iyi tanıyan kişilerden seçilmekteydi; Bulgaristan'da başta olmak üzere Balkanlarda Rus konsoloslar kimi zaman Rusya tabiyetine geçmiş olan yerel halktan ve özellikle Bulgar milliyetçiliğine yakın kişilerden seçilmişti. Filibe (*Plovdiv*) Konsolosu Nayden Gerov, bu tayin politikasının en bilinen örneğidir[180] ; N.Daskalov (Varna, daha sonra Tulça) da buna bir diğer örnek teşkil edecektir. Andrey Nikolayeviç Tsertelev (1848-1883) ise Rusya'nın Balkanlar sahasındaki en yetkin diplomatlarından birisiydi; Tsertelev, uzun süre Edirne, Filibe ve Belgrad'da görevlerde bulundu. İgnatyev'in Bulgarlar ve Sırbistan'a yönelik politikalarında zaman zaman görüşlerine müracaat ettiği diplomatlardan birisi hâline gelecekti. Girit, Yanya, Edirne ve Tulça'da diplomatik görevlerde bulunan meşhur Rus filozof Leontyev de 1860 ve 1870'lerde İgnatyev'in Osmanlı İmparatorluğu'nda beraber görev yapacağı dikkat çekici çehrelerden birisidir (Hevrolina, 2003, s.41).

---

gönderildi, 1880'de Atina'da, 1884'den sonra 1891'e kadar İsveç ve Norveç'de elçilik yaptı. Ardından Bakanlığın merkez teşkilâtında, Bakan muâvini (*tovoriş*) olarak görev yaptı. Şişkin 19 Ağustos 1896'dan 1 Ocak 1897'ye kadar Rus Hâriciye Nâzırlığı görevini icrâ etti (Şilov, 2001, ss. 840-842). Andrey Nikolayeviç Kartsov (1835-1907), Asya Dairesi çıkışlı diplomatlardandı. 1858'de kısa bir süre Belgrad Konsolosluğu sekreterliğinde bulundu, ardından yine Asya Dairesi'nde görevlendirildi. İgnatyev'in dâirenin başına geçmesiyle 1862'de Kudüs Konsolosu olarak Filistin'e gönderildi. 1866'da Korfu'ya Başkonsolos tayin edildi ve Balkan Krizi sırasında, 1875-1877'de Belgrad'a Başkonsolos olarak gönderildi. Kartsov, İgnatyev'in yakın mesâi arkadaşlarındandı ve Osmanlı ile Sır-Karadağ savaşı sırasında Rus diplomasisinin sahadaki önemli aktörlerinden birisi hâline gelecekti. 1879'da Napoli'de, 1880'de Paris'te başkonsolosluk yaptı. Yeğeni Yuri Sergeyeviç Kartsov tarafından 1908'de *Za kulisami diplomatii* başlığıyla yayınlanan hâtıraları, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rus diplomasi kulislerinin tasviri için klasik bir kaynaktır (Kartsov, 1908, ss.I-IV). Aleksandr Semeynoviç Yonin (1837-1900) de uzun yıllar Balkanlarda; Yanya, Raguza'da konsolosluk görevinde bulundu. 1878'den sonra da Karadağ'da görev yaptı.

[180] Nayden Gerov (1823-1900), XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki Bulgar milliyetçi hareketine damgasına vurmuş en önemli düşünür ve diplomatlardan birisidir. Şâir ve filologdur. 1841-1845 yılları arasında Rusya'da eğitim almıştır ve Rusya'da eğitim alan ilk Bulgar olarak gösterilir. Rusya tabiyetine geçmiştir. 1857-1877 arasında, 20 yıl Rusya'nın Filibe konsolosluğunu yürütecektir; Kırım Harbi arefesinde Rusya'nın Bulgar coğrafyasındaki ajanlarındandır ve bu mektupları da Odessa'da 1854'de yayımlanmıştır; (Nayden Gerov, 1854). Bulgar milliyetçi hareketinin merkezinde yer alacak olan kilit isimlerden olduğu gibi, Rusya'da faaliyet gösteren Slav komiteleriyle de sıkı bağlantıları vardır. Nayden Gerov'un, 1910'larda ve 1930'larda olmak üzere şahsî arşivleri toplam 4 cilt halinde yayımlanmıştır. Nayden Gerov hakkında daha detaylı bilgi için bkz., Laptev (2011, ss.6-37); Safranova (1996).

İgnatyev döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda görev yapan sıra dışı birçok Rusya konsolosluk personelinden birisi olan Konstantin Nikolayeviç Leontyev (1831-1891), nâm-ı diğer Rusya'nın Nietzchesi, Rusya tarihinde diplomatik faaliyetlerinden ziyade, Rusya şarkiyatçılığına fikrî katkıları ve felsefî yönüyle bilinmekteydi. Esasında onun fikriyatının ana çizgileri, Walicki'nin oldukça yerinde tespitiyle 1863-1874 yılları arasında Osmanlı coğrafyasında görev yaptığı on yıllık süreçte şekillenmiş, 1863 sonunda Kandiye'deki Rusya konsolosluğuna atanması, onun hayatındaki en önemli dönüm noktalarından birisi olmuştu.[181] Leontyev, dragoman ve konsolosluk sekreterliği görevlerinde bulunmuştu. Leontyev eşsiz güzelliğinden etkilendiği Girit'te 1864 yazına kadar kalmıştı. Kandiye'de, Fransa konsolosu ile yaşadığı bir tartışmada ona yönelttiği öfke dolu kelimelerle çıkan diplomatik skandal üzerine Girit'ten ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu olay hemen İstanbul'daki Rus sefaretine bildirilmiş ve burada Leontyev'in Rus onurunu koruduğu da Rusya Dışişlerine Bakanlığı'na iletilmiştir. Bu olay üzerine Leontyev'in Fransızlara karşı bakışı değişmiştir; en az İgnatyev kadar olumsuz bakmaya başlamıştır. 1864 Ağustos sonuna kadar İstanbul'da kalan Leontyev, İgnatyev'in gelişiyle birlikte 1866 sonuna kadar kalacağı Edirne'deki Rus Konsolosluğu'na tayin edilir.[182] Türklerin epik hayatına bu dönemde daha fazla değer atfetmeye başlayan Leontyev, 1866 sonunda İstanbul'a çağırılır ve 1867 Nisanı'nda Tuna üzerindeki Tulça'ya muavin konsolos atanır.[183] Tulça'da 1860'ların başında açılan Rusya muavin konsolosluğunun neredeyse tek bir görevi vardır: Polonyalı devrimcilerin

[181] Leontyev üzerine birçok çalışma mevcuttur. Ancak şüphesiz en yetkin çalışmalardan birisi, Konstantin Jukov'a aittir; Leontyev'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki serencamı hakkında bkz., Jukov (2006, ss.49-106). Osmanlı'daki diplomatik görevleri esnasındaki bazı diplomatik yazışmaları da *Diplomatiçeskie doneseniya, pisma, zapiski, otçötı 1865-1872* başlığı altında 2003'de yayımlanmıştır; bu eserden yapılan bir derlemenin Türkçesi 2009'da neşredildi (Leontyev, 2009). Fikirlerinin ana hatlarıyla tahlili için bkz., Walicki (2009, ss.449-460); İgnatyev ile olan anlaşmazlıkları hususunda genel olarak bkz., Üre (2008, s.69 vd.). Leontyev, Girit'in eşsiz güzelliğinden büyülenmiştir. 1866'da *Oçerki Krita* yani Girit Yazılarını ve ardından 1868'de kısa bir hikâye olan *Chryso* eserini yayınlar ki öykü Girit'te geçiyordur. *Hamid ve Manoli*'nin hikâyesidir bu; bir Türk delikanlı ile bir Yunan kızın şehvet dolu hikâyesidir; 1870'de, *Polikar Kostaki*'yi (Cesur Kostaki) kaleme almış ve 1877'de, Girit serisini *Sfakiot* ile yani Girit Dağlıları ile kapatmıştır (Lukashevich, 1967, s.62)

[182] Rus filozof, İgnatyev tarafından atandığı ve *smradny gorod* (pis kokulu şehir) olarak tanımladığı Edirne'yi hiç beğenmemiş; câhil ve küstah Rum ve Bulgar tüccarlar ile görevi gereği sürekli ilişki kurmak zorunda kalmasından şikâyet etmiştir (Lukashevich, 1967, s.63).

[183] Girit'te kendisinden ayrılan eşinin de Tulça'ya gelmesiyle hissî açıdan zor dönemler başlamıştır. Bu dönemde yazdığı romanları romantik üslup açısından son derece dikkat çeker (Lukashevich, 1967, ss.65-72).

Rusya'dan Eflâk-Boğdan topraklarına geçmesini ve otokrasiye karşı suikast faaliyetlerini engellemek (İvask, 1974, s. 126). Tulça'da geçirdiği günlerde bir yandan Polonyalı devrimcilerin faaliyetlerini İgnatyev'e bildiren Leontyev, diğer yandan Girit hikâyelerine devam eder ve ilk ideolojik makalesini kaleme alır; *Gramotnost i Narodnost (Edebî Kültür ve Milliyet).* Tabii burada *narodnost*un Rus romantizminin sözcük dağarcığına ait olduğunu biliriz ki millî Rus kimliğinin künhünü tanımlamak için kullanılır. Batı medeniyetinin dayattığı burjuva iyimserliğinden nefret eden entelektüel diplomatın Rusları, sahip oldukları tarihî dinamizmden dolayı diğer milletler içinde "en iyi" olarak yücelttiği bu makalesi âmiri İgnatyev tarafından beğenildi ve Viyana'ya, Rus hâriciyesinin Asya Dairesi himayesinde neşredilen *Slaviyanskaya Zarya* dergisine gönderildi. Ancak bu mecmuanın yayın hayatına aniden son vermesiyle Leontyev, bu makaleyi Odessa'da neşredilen *Zarya* dergisine gönderecekti. Diğer ideolojik makalelerine göre zayıf bir çalışma olarak gösterilir; Slavofil fikre göre "tarihin yenilenmesini mümkün kılan büyük bir Rus-Slav kültürünün olgunlaşması"dan bahseder. Leontyev'in İgnatyev tarafından beğenilen bu dönemki Slavofil fikirlerini geçici ve müphem olarak görmeliyiz; İgnatyev, bu filozofun belirsiz Slavcı yaklaşımından memnundur (Lukashevich, 1967, s.74). Ancak Leontyev, hayatının ilerleyen safhalarında Slavofil felsefe ve Panslavist ideolojinin şiddetle karşısında yer alacaktır; İvan Kireyev'i yüzeysel, Aksakov'u ise renksiz bulacaktır. Ekim 1868'de Leontyev, St.Petersburg'a gider ve bakanlıktan Edirne Konsolosluğuna atanmasını ister; fakat Yanya konsolosluğu uygun bulunur. 9 Nisan 1871'e kadar burada kalır, bu tarihte ise Selanik'e atanır; dinî nöbetleri burada tutmaya başlayan Leontyev, Ortodoks dünyanın manevî merkezlerinden Athos Dağı Manastırlarına devam eder (Lukashevich, 1967, s. 78; Üre, 2008, s. 13). Rum-Bulgar kilise çatışmasının patladığı bu yıllarda, Yunan kültürüne daha da sıkı bağlanan Leontyev'in "domuz çobanlığından orta sınıf liberalliğe geçiş belirtileri gösterdiklerini ileri sürdüğü Bulgarlardan nefret etmeye"[184] başlaması ve eksarhlık meselesinde Bizans ideallerine bağlı kalması, sefiri İgnatyev ile aralarının iyice açılmasına yol açar (Lukashevich, 1967, s.78; İvask, 1974, s.171). Üstelik Athos Manastırlarında tevekkül hâlinde zaman geçirmesi üzerine

[184] Walicki, Slavlardan nefret eden Leontyev'in bu yargısının aslında XIX. yüzyıl milliyetçiliğine karşı duyduğu tepkiyle ilişkilendirir (Walicki, 2009, s.453). Ayrıca bkz., İvask (1974, ss.161-162).

Gorçakov, “Rusya Dışişlerinin bir keşişe ihtiyacı olmadığını” söyleyerek tepkisini dile getirir (Üre, 2008, s.14). Leontyev artık Slavcılığa karşı *Bizanscı* fikirleri benimsemiştir. 1872’den 1874 baharına kadar İstanbul’da kalan Leontyev, bir süreliğine *Russkiy vestnik* mecmuası için muhabirlik yapar. *Panslavism i Greki* ve *Panslavism na Afone* başlıklı yazıları, Slavcı düşünceye karşı eleştiriler içermektedir; *Vizantinizm i Slavyanstvo* ise eleştirilerini ideolojik bir kalıba döktüğü makalesi olacaktır. Filozof, artık âmirleri Gorçakov ve İgnatyev’in siyasî faaliyetlerini onların şahsî günahları olarak görmektedir; aynı günahkârlığı, Bulgarların lehine kalem oynatan gazeteciler Katkov ve Aksakov’da da teşhis etmektedir (Lukashevich, 1967, s.156). İdeallerini benimsediği Bizans’ın başşehrinden 1874 baharında ayrılmak zorunda kalmasının nedeni İgnatyev’dir; aralarının açılmasının nedeni ise Leontyev’in nefret etmeye başladığı Slavlık davasına karşı İgnatyev’in duyduğu sempatidir. Eylem adamı olan sefirin, İstanbul’daki varlığından rahatsız olmaya başladığı filozof, bir defasında şu cümleleri yazmıştır: “Şark’ta konsolos, sefirin daha küçük bir biçimidir, Konstantiniyye’deki sefir ise konsolosun daha büyük bedenidir. Avrupa sarayları nezdindeki sefirler yalnızca hükümdar ve bakanlarla çalışır. Şark’taki sefirler ise, özellikle Türkiye’dekiler, sarayla ve *tebaayla* çalışır, tebaaya dair işleri prensipte daha kolaydır, ancak fiiliyatta daha zordur” (Leontyev, 2002, s.324).

Osmanlı’daki Rusya diplomatik misyonlarının Şarkiyatçılık disiplini ile yakın bağları vardı; Leontyev, Rus edebiyatı ve historiyosofisinin oryantalist bir kahramanıdır. Leontyev gibi felsefî ve entelektüel bir oryantaliste karşı sefaretin askeri ataşesi ve birinci dragomanı olan Boguslavskiy gibi meslekten şarkiyatçılar da İstanbul’daki Rusya misyonunun kadrosunda yer almaktadır. Boguslavskiy’nin Kuran’ı orijinal Arapçası’dan Rusça’ya ilk defa tercüme eden kişi olduğu dikkate alındığında, Nikolay Pavloviç’in maiyetinde hangi vasıflara sahip personel bulunduğu daha da berraklaşacaktır.[185] Buradan hareketle

[185] Dmitriy Nikolayeviç Boguslavskiy (1826-1893), aynı zamanda çok önemli bir şarkiyatçı olduğu gibi ilâhiyatçı yönü de vardı. Arapça tarihî ve dinî metinler üzerine yaptığı çalışmalarıyla, Rus Şarkiyatçılığında önemli bir iz bırakmıştı. Kur’an’ı orijinalinden çeviren ilk isimdi ve meşhur şarkiyatçı Rozen’e göre, General Boguslavskiy’nin tercümesi, daha sonra Kazan İlâhiyat Akademisi’nden Gordiy Semenyoviç Sablıkov (1804-1880) tarafından yapılacak olan ve Kur’an’ın klasik standart Rusça tercümesi olarak gösterilecek olan metinden kesinlikle aşağı

sefaret ve konsolosluk ağının Rusya Şarkiyatçılığı ile organik bağları üzerine genel bir malumat verildiğinde dahi ortaya ilginç bir tablo çıkacaktır. Örneğin 1862'ye kadar İstanbul'da dragoman olarak görev yapan Konstantin Grigoryeviç Mostras da önemli bir şarkiyatçıdır; *Dictionnaire géographique de l'Empire Ottoman* adlı eseri, Şark'ta görev yapacak Rusya diplomatları, askerleri için önemli olduğu kadar, Osmanlı coğrafyacılığı disiplini için de son derece önemliydi.[186] Boguslavskiy ve Mostras, diplomasiden Şarkiyatçığa geçmiş isimlerdi (Jukov, 2006, s.170). İgnatyev İstanbul'a geldiğinde Alexander Jaba (August de Jaba) gibi oryantalizm disiplinin Kürdoloji gibi daha spesifik bir alanıyla iştigal eden ilginç diplomat profilleriyle de çalışma imkânı buldu.[187] Jaba (1801-1894), İgnatyev İstanbul'a geldiğinde 1856'dan beri Rusya'nın Erzurum konsolosluğunda görevliydi ve 1866'ya kadar da görevinde kalacaktı. Rusya diplomatı, Kürt dili ve etnografyası üzerine bazı çalışmalarıyla bilinmekteydi ve çalışmalarının bir kısmı da neşredildi[188] ve daha da önemlisi çeşitli Yakın Şark dillerinde yazılmış önemli bir yazma koleksiyonu derlemişti.[189] Diğer yandan ilmî meslekten diplomasiye geçen uzmanlar da İgnatyev'in personel kadrosunda yer

---

değildi (Bashanov, 2005, s.37). Bogoslavskiy, birinci dragoman olarak 1870'e kadar İstanbul'daki sefarette görev yaptıysa da İgnatyev ile ilişkisi pek yoktur. Çünkü İgnatyev, henüz Asya Dairesinin başındayken hazırladığı açık bir ajanda ile İstanbul'a gelmişti. Boguslavskiy'nin, askerî ataşelik için de uygun birisi olmadığı düşünülürdü; çünkü olması gerektiğinden fazla Türkofil olarak tanınmış olmasının yanında, Âli ve Fuad Paşa başta olmak üzere âkil Osmanlı ricâline karşı hayranlığı da söz konusuydu. "Muhafazakâr Türkofil" Leontyev'e karşı "liberal Türkofil" olarak tanınmaktaydı, üstelik İstanbul'daki Polonyalılarla ilgili birçok meselenin bunlar lehine çözülmesini sağladığını bizzat Sadık Paşa Çaykovskiy yazıyordu. Boguslavskiy'nin Âli ve Fuad Paşa ile yakınlığı İgnatyev'in gözünden kaçmıyordu ve dolayısıyla birinci dragomanlığa getirilişinin Fuad Paşa'nın öldüğü zaman olması da dikkat değerdi. Dolayısıyla Boguslavskiy'nin İgnatyev ile rekabet etmesi faydasızdı. Jukov'a göre İgnatyev'in dahliyle Boguslavskiy'nin sefâretten uzaklaşması, özellikle de 1870'lerde, Âli Paşa'nın ölümüyle "İslamcılık" belirtileri ortaya çıkmaktayken. entelektüel bir kayıp olarak görülmeliydi; Şubat 1893'e kadar Petersburg'a yaşayacaktı (Jukov, 2006, ss.159-160).

[186] Mostras'ın ilk olarak 1863'de derlediği coğrafya lügati, daha sonra yeniden gözden geçirilmişti ve Rusya İlimler Akademisi tarafından basılan eser, bugün dahi son derece önemlidir. Eserde yer adları, Osmanlıca ve Latince olarak yazılmış, yazar eserin önsözünde Osmanlı idari taksimatından bahsetmeyi de ihmal etmemiştir (Mostras, 1873).

[187] August de Jaba hakkında bkz., De Testa&Gautier (2003, ss.441-461).

[188] *Recueil de notices et récits kourdes servant à la connaissance de la langue de la littérature et des tribus du Kurdistan*, Saint-Pétersbourg 1860, *Dictionnaire "kurde-français", publié par ordre de l'Académie impériale des sicences par M.Ferdinan Justi*, 1879, *Un résumé de Mem u Zin par M.M.Beyazîdî, tradution d'Alexandre Jaba* (par Halkawt Hakim) gibi çalışmaları ve tercümeleri, Kürt dili araştırmalarına tahsis edilmişti (De Testa&Gautier, 2003, s.447).

[189] Jaba'nın 1856'dan itibaren derlemeye başladığı bu koleksiyon iki yüz altmış yazmadan oluşmaktadır ve 1872'den beri bir kısmı St.Petersburg'da Saltıkov-Şedrin Kütüphanesi'nde, kalan kısmı ise British Museum'da bulunmaktadır (De Testa&Gautier, 2003, s.453). Bu yazmaların bir kısmının Fars ve Kürt dilerinin gramer yapılarına dair olduğu, bir kısmının ise folklorik, etnografik ve tarihi açıdan kıymetli olduğu bilinmektedir.

almıştır. Örneğin 1867'den sonra İstanbul'daki Rusya sefaretinde görev yapan Viktor Aleksandroviç Maksimov, Orta Anadolu Türkçesi diyalekti üzerine yaptığı filolojik ve folklorik çalışmayla tanınmaktaydı; 1863-1866 arasında Anadolu'da saha araştırmaları yapmış, 1867'de St.Petersburg Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi'nden uzmanlığını aldıktan sonra, 1867'de muhtemelen ilmî araştırmalarını yerinde sürdürebilmek maksadıyla, İstanbul sefaretinde diplomatik hizmete başlamıştır. 1868'de Büyükdere'deki sefaretten St.Petersburg Üniversitesi'ne giden bir telgraf, Maksimov'un doçentlik unvanının iadesine ilişkin sefirin ricasından bahseder. Maksimov, İgnatyev döneminde Büyükdere'de üçüncü dragoman olarak görev yaptı.[190]

İgnatyev için bir ülke üzerinde nüfûz kurmak için yalnızca diplomatik, askerî ve iktisadî araçlar yeterli değildi. İlmî, sosyal, dinî araçların da kullanılmasıyla Yakın Şark'ta Rusya imajı, görsel yapılarla yeniden kurgulanmalıydı. Bunun için İgnatyev, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir ilmî müessese kurulmasını teklif etti; onun 1870'lerdeki bu teklifi, İstanbul'da Rusya'ya ait bir bilim kurumu olarak Rusya Finans Enstitüsü kurulması yönündeydi.[191] Aynı dönemde İgnatyev, sosyal bir kurum olarak İstanbul'da bir Rus hastanesinin kurulması için teşebbüste bulundu ve temellerini attı.[192] İgnatyev tarafından İstanbul'da kurulan Rusya hastanesi, Kutsal Topraklara seyahat eden Rus hacılara, Boğazlardan gelip geçen Rusya bandıralı gemilerin tayfalarına ve Osmanlı'daki Rusya tebaasından vatandaşlara hizmet verecekti. Bunlar tabii ki Rusya vatandaşlığına geçmiş olan Rumlar, Bulgarlar ve Ermenilerdi. İgnatyev, bu

[190] Daha sonra Manastır konsolosu ve 1891-1900 arasında da Erzurum Başkonsolosluğu görevlerine getirildi; Maksimov'un 1894-1895 yıllarında Sasun olaylarıyla ilgili yazıları, Ermeni kriziyle ilgili olarak Rus tarih yazıcılığında uzun yıllar itibar gördü (Kononov, 1974, s.209; Jukov, 2006, ss.171-172).

[191] 1884'te Nelidov'un İstanbul'da bir Rus ilim müessesesi kurulmasına yönelik teklifinin arkasında da İgnatyev vardı; İgnatyev bu bakımdan 1894'te kurulacak olan İstanbul Rus Arkeolojisi Enstitüsü'nün aslında fikir babası sayılırdı. Bu konuda bkz., Basargina (1999, s. 20). Diğer yandan daha sonra bahsedilecek olan Hıristiyan Arkeolojisi uzmanı ve İstanbul'da Rusya sefâret kilisesi rahibi Antonin Kapustin'in de böyle bir bilim kurumu tesisinde İgnatyev'i etkilemiş olması oldukça muhtemeldir.

[192] GARF, f.730, op.1, d.606, 6 Kasım 1871 tarihinde İgnatyev, bizzat II.Aleksandr'a İstanbul'da bir Rus hastanesinin kurulması için mecburiyet hâsıl olduğunu yazmaktaydı. 1865'te Çar, sefirin istifadesi için 200 bin ruble tahsis edilmesini emretmiş, fakat bu para birkaç yıl gecikmeli olarak taksit taksit sefâretin kullanımına tahsis edilmişti; İgnatyev, ilave bir miktarı ile İstanbul'da, bir Rus hastanesi kurmak istiyordu ve bu hususta da Çar'dan onay almıştı. Nitekim diğer büyük güçler, Almanya ve İtalya'nın İstanbul'da hastane kurmaktaydılar.

hastane için gerekli olan paranın bir kısmını da Rus Deniz Taşımacılığı ve Ticaret Topluluğundan (*Russkoe obşestvo parohodstva i torgovli*) temin etti. Hastane için gereken arsayı[193] da İstanbul'da tüccarlık yapan bir Rus vatandaşına satın aldırdı. Hastane binasının önemli bir kısmını da İstanbul'dan geçen Rusyalı tüccarlar, hacılar ve Rusya'dan toplanan yardım paralarıyla yaptırdı. Bu 'hayırsever'ler içinde bir Rusya tüccarın ismi ön plana çıkmaktadır; B. Şaburov isimli Rusyalı bir tüccarın Bâbıâli ile yıllar süren bir davası vardı. İgnatyev, bu uzun davayı bizzat takip etti ve sonunda da Şaburov lehine neticelenmesini sağladı.[194] Hastane için gereken maddî yardımı da bu süreçte Şaburov'dan temin etti. 8 Ekim 1874'de Nikolayev Hastanesi Pangaltı'da açıldı.[195] İmparatorluğun sonuna kadar hizmet verecek olan bu hastane, İgnatyev'in İstanbul'da ülkesi adına bıraktığı en önemli somut izlerden birisiydi. Ancak yeterli görmüyordu; İstanbul'da bir Rus ilim müessesesi, sağlık müessesi yanında bir de Rus bankası kurma hayalleri vardı.

İgnatyev'in elçiliği döneminde İstanbul, Rus ilim ve kültür hayatı için daha cazip hâle geldi. Bu cazibede elçinin Rus ilim ve sanat erbâbına yönelik davetkâr ve misafirperver tutumunun önemli katkısı olduğu bilinmekteydi. Çarlık Rusyası'nda Osmanistik çalışmalarının en önemli ismi Vasiliy Dmitriyeviç Smirnov (1846-1922), 1875'de İstanbul'a ilmî seyahat gerçekleştirdiğinde, İgnatyev tarafından oldukça sıcak karşılandı. Rus âlimin İstanbul

[193] Hastane evvela Tophane'de Firuzağa Mahallesi civarında açılmak isteniyor fakat mahallenin bir ecnebi hastanesine karşı çıkması üzerine yeri değiştirilecektir; BOA.İ.HR. 261/ 15648. Daha sonra 6 Kasım 1873'de Bâbıâli tarafından Pangaltı'nda arazi tahsis edilecek ve satın alınan bu arazi üzerinde Rusya hastanesi yapılacaktır; BOA.HR.TO. 290/52; C.HR. 13/ 607; Ayrıca hastane yanında bir mabed inşası da söz konusudur; İ.HR.263/15788.

[194] Şaburov davası uzun ve karmaşık bir dava olduğundan inceleme dışı bırakılmıştır. Yıllar süren bu davada İgnatyev, Şaburov'un Mâliye Nezâretinden alacakları olduğu iddiasında devamlı Rus tüccarın yanında yer almıştır. Yaklaşık 4 yıl süren dava ile ilgili bazı tutanaklar için bkz., BOA.HR.TO.290/23; 36; 38; 42; 490/23; 98; 491/8; 509/74;77; 512/9

[195] (Ahmet Lûtfî Efendi, 1993/XV, s. 16) Hastaneye Sultan Abdülaziz'in arsa bağışında bulunduğu görülür. Hastanede kadın ve erkek kısımları ayrıldı ve guraba hastanesi olduğundan yoksullar için ücretsiz hizmet vermekteydi, varlıklı kimseler için ise günlüğü 2 franktan 4 franka kadar değişmekteydi. Hastanede 2 doktor, 3 hemşire ve 2 sağlık memuru istihdam edildi; şehrin en iyi doktorlarının konsültasyon hizmeti verdiği bu hastanede bir de eczane mevcuttu. Özellikle gayrimüslim tebaaya hizmet vermekteydi (Hevrolina, 2003, s. 48). Nuran Yıldırım, hastanenin ilk olarak 9 Mayıs 1874'te Galata'da açıldığını yazmaktadır; 1880'de Pangaltı'na geçtiğini kaydeder (Yıldırım, 1994, s. 370). 1892'de hastanenin toplam 9.096 hastaya hizmet vermesi, o dönemin sağlık hizmetleri dikkate alındığında dikkate değer bir vakıadır. Askerî Hastane olarak kullanıldığı I.Dünya Savaşı'ndan sonra yine Rus hastanesi olarak hizmet vermeye devam etmiştir.

kütüphanelerinde yapacağı çalışmalar için İgnatyev, Osmanlı makamlarına gerekli teşebbüslerde bulunmak hususunda oldukça hassas davrandı.[196] Rusya şarkiyatçılığında XVIII. yüzyılda başlayan bir gelenek, İgnatyev döneminde de devam etti; Şark tarih ve medeniyetine dair yazma eserlerin Rusya adına satın alınmasını bizzat elçi desteklemekteydi. Smirnov'un bu yöndeki çalışmalarına her zaman destek oldu. Ayrıca İncil'in en eski yazma nüshalarından olan ve IV. yüzyıla tarihlenen *Sinayskiy kodeks* (*Codex Sinaiticus*), 1869'da İmparatorluk Kamu Kütüphanesine (şimdiki Millî Kütüphane) İgnatyev tarafından kazandırıldı.[197] İgnatyev'in İstanbul'daki görevi sırasında İmparatorluk Kamu Kütüphanesi için Smirnov'un aldırdığı birçok yazma ve basma eser vardı. Rus âlim, İgnatyev'in yardımıyla İstanbul'da kurduğu akademik ve kültürel bağları hayatı boyunca devam ettirdi. Diğer yandan İgnatyev, Sultan Abdülaziz üzerinde nüfûz kurduğu 1874'de, Sultanın meşhur ressam İvan Konstantinoviç Ayvazovskiy'nin (1817-1900) hayranı olduğunu öğrendi ve Sultan, İgnatyev aracılığıyla meşhur ressamın tablolarını sipariş etti. İgnatyev'in daveti üzerine meşhur ressam, Ekim 1874'te İstanbul'u ziyaret etti. Sultan ve Şehzâde Yusuf İzzeddin tarafından taltif edilen Ayvazovskiy İstanbul'a, Büyükdere'ye ve Rus sefaret binasını tasvir eden ölümsüz tablolar bıraktı.[198]

1867'ye kadar İstanbul'daki Rusya diplomatik misyonunun fevkalade elçilik seviyesinde olduğu, ancak 1867'de Girit isyanıyla birlikte Şark meselesi, Rus

[196] Rus âlim İstanbul'da birçok kütüphanede çalışmıştır; Süleymaniye Kütüphanesi, Hafız Ahmed Paşa Kütüphanesi, Köprülüzâde Kütüphanesi, Damad Ali Paşa Kütüphanesi, Âtıf Efendi Kütüphanesi, Vâlide Sultan Kütüphanesi, Aya Sofya Kütüphanesi, Nûr-ı Osmaniye Câmii'ndeki II.Osman Kütüphanesi, Mehmed Ragıb Paşa Kütüphanesi, Lâleli Câmii Kütüphanesi, Sultan Süleyman Sarayı'nın içindeki kütüphane, Şeyhülislâm ve Beyazıt'daki Müfti Velid Efendi Kütüphanesi, Rumeli Kadıaskeri Damadzâde Mahmud Murat Efendi Kütüphanesi, Sultan Abdülhamid Kütüphanesi, Hâlet Efendi Kütüphanesi gibi kütüphanelerde yaptığı araştırmalar için gerekli izinler İgnatyev tarafından sağlandı; AVİVR.,f.50, op. 1, delo 52; BOA.MF.MKT.29/125. İstanbul'daki bu kütüphanelerde bilhassa Osmanlı ve Kırım tarihiyle ilgili yazma eserlerin katoloğunu çıkartmak gibi muazzam bir işe teşebbüs etti. Yazma ve matbû eserlerden binlerce sayfa istinsâh etti ve aldığı notlardan anlaşıldığı kadarıyla İstanbul'daki kütüphanelerde yüzlerce yazma ve matbû eseri tasnîf ve tetkîk edebilmişti. Daha da öte, İstanbul'daki sahaf ve kitap tüccarlarıyla ilişki kurmuştu. Smirnov'un *Vestnik Evropı* dergisinde *Offitsialnaya Turtsiya v litsah* (Kişilerle Resmî Osmanlı adıyla yayınlanan yazıları, 1875'deki şahsî gözlemlerinden ziyade Prusya sefareti dragomanı A.D. Mortmann'ın meşhur eserinin aslında tercümesiydi; (Smirnov, 1878, ss. 277-311; 600-629).

[197] Ancak şimdilerde Britanya Müzesi'nde muhafaza ediliyor (Hevrolina, 2003, s.54).

[198] (Hevrolina, 2003, s.46) Ayvazovskiy'nin mecidiye nişanıyla taltifi; BOA.A.DVN.MHM.24/ 69; İ.HR.151/ 7991; HR.MKT.224/ 6. Ayvazovskiy, çizdiği İstanbul tabloları ile ilgili İgnatyev'e Kefe'den oldukça samimi mektuplar yazmıştır; GARF, f.730, op.1, d.2225.

hariciyesinin gündeminde tekrar en üst sıraya yükseldi. Balkanlardaki milliyetçi hareketlerin yoğunlaşmasıyla birlikte daha aktif bir politikanın takip edilmesi gerekliliği, misyonun sefâret seviyesine yükseltilmesini de beraberinde getirdi. İgnatyev, *minister* rütbesiyle geldiği İstanbul'da 25 Mart 1867'den sonra artık tam yetkili sefir (*polnomoçnıy posol*) olacaktı.[199] İgnatyev'in İstanbul sefirliği sırasındaki göreceli başarısının arkasında ise yukarıda ana hatlarıyla çizilen Rus diplomatik ağının etkisi olduğu şüphe götürmez bir gerçekti. Konstantin Jukov'un dediği gibi, "abartmaksızın şu söylenebilir ki bu sefâretin kompozisyonu, gerçekten harikulâdeydi" (Jukov, 2006, s.168). İgnatyev, Rusya sefâretini, St.Petersburg'dan İstanbul'a uzanan ve bütün Yakın Şark coğrafyasını kapsayan bir siyasî ve kültürel nüfûz merkezi olarak gördü ve Şark meselesinde diplomasinin merkezini İstanbul'a, Boğazın kıyısındaki Büyükdere'ye çekmeye çalışacaktı.

[199] Misyonun sefârete tahvil edildiği ve buna dair yeni maliyet hesaplamaları hakkında *MİD* Muhasebe Dâiresinden Devlet Konseyi İktisat Dairesine tezkere; RGİA, f.1152, op.7, d.239.

3.BÖLÜM

1856 PARİS DÜZENİNİN İLGÂSI VE İGNATYEV'İN SEFARETİNİN İLK SAFHASI (1864-1871)

3.1. ŞARK MESELESİNİN BİR LABORATUVARI: OSMANLI-RUS İLİŞKİLERİNDE EFLÂK-BOĞDAN MESELESİ (1864-1866)

XIX. Yüzyılın ilk yarısında Orta ve Doğu Avrupa'da devrimci hareketleri ezen Rus ordularının Kırım Savaşı sonrasında sahneyi III.Napoléon'un ajanlarına bırakmasıyla Orta Avrupa'da Macar, Transilvanya'da Romen milliyetçiliği yeniden yükselişe geçmişti. Eflâk ve Boğdan'daki Rus himayesi Paris Antlaşması'yla ortadan kalkmış, Prensliklerin bazı hakları, bağımsız ve ayrı bir millî idare dâhilinde fakat Bâbıâli'nin metbûluğunda devletlerarası bir hâl almıştı. Paris Antlaşması ile yeniden tanımlanan Avrupa devletler düzeninde, 'Paris bloku'nu ayırmak için Rusya, Fransa ile yakınlaşmıştı. Memleketeyn meselesinde de bu iki devlet, başlangıçta genel olarak müşterek bir yol izlediler. Geçmişte liberal ve milliyetçi hareketleri bastırmak için askerî güç kullanmaktan çekinmeyen Rusya, 1856-1859 seneleri arasında İtalyan ve Memleketeyn meseleleriyle birlikte Balkanlarda nüfûzu dikkat çekici bir şekilde yükselen Fransa ile birlikte Romen milliyetçilerini desteklemeye başlamıştı.[200] 1856 Paris Antlaşması'na müteâkiben Rusya açısından Fransa ile başlayan muvakkat yakınlaşmaya Polonyalı isyancılara Fransa'nın desteği yanında bir darbe de III.Napoléon'un Avusturya'ya, Venedik'in İtalya'ya devredilmesi karşılığında Eflâk ve Boğdan'ı teklif etmesiyle vurulacaktı. Paris Antlaşması sonrasındaki

[200] (Vinogradov, 1961, ss.212-215; Grosul-Çertan, 1969, ss.101-102; Berindei, 1969, ss.131-151). 1856'da Paris'deki kongrede Rus tarafı, III.Napoléon ve Cavur'un Eflâk ve Boğdan'ın birleştirilmesi yönündeki tekliflerini, hem müttefikler arasındaki uzlaşmayı parçalamak hem de Osmanlı İmparatorluğu'na bir süre uğraşabileceği bir sorun yaratmak amacıyla desteklemişti. Eflâk-Boğdan'ın süzereni Osmanlı Devleti ve onun da toprak bütünlüğünün garantörü olarak İngiltere yanında, tebaası arasında Romen nüfus barındıran ve Balkanlarda statükonun devamından yana olan Avusturya bu birleşmeye karşı çıkmışlardı. Meseleyle ilgili 1857'de bir kriz daha yaşanmıştı. Rusya, Fransa ve Prusya'nın Bâbıâli ile ilişkileri gerilmiş, İngiltere araya girince ilişkiler normalleşmişti.

Rus-Fransız ittifakı hayallerinin özel olarak Memleketeyn ve Polonya meseleleri, genel olarak Balkanlarda ve Yakın Şark'ta Rusya'nın dokunduğu her yerde karşısına çıkacak olan Fransız nüfûzu dolayısıyla, stratejik bir ittifak tasarısı olmaktan uzak olduğu, yalnızca diplomasi kulislerinde sürecek dedikodularda yaşayacağı görülecekti. Çar II. Aleksandr'ın Fransa'ya karşı itimadının kalmadığı ve Gorçakov'un da benzer fikirleri paylaştığı konusundaki izlenimlerinde St.Petersburg'daki Osmanlı elçisi Halil Bey pek de yanılmıyordu.[201] Hatta Osmanlı elçisi, Rusya ile Fransa arasında bir süreliğine rafa kaldırılmış iki ebedî ve ezelî anlaşmazlığın tekrar masaya konduğu günlerde böyle bir yakınlaşmaya artık ihtimal dahi vermiyordu. Halil Bey'in Polonya ve Kutsal Topraklar meseleleri olarak ayırdığı iki anlaşmazlığa bir de Memleketeyn meselesi ekleniyordu. Kırım Harbi sonrasında 'Şark Meselesi'nin laboratuarı olan Eflâk-Boğdan meselesinde İgnatyev'in İstanbul'da ilgileneceği başlıca sorunlar, prensliklerin birleşmesi, Polonyalı siyasî mülteciler, Ortodoks manastırlarına ait vakıfların hukukî statüsü ve yabancı prens meseleleri olacaktı. Rusya, Memleketeyn yönetimini hizaya getirmek için yüzyılın ilk yarısında olduğu gibi askerî yolları değil, diplomasi ve propagandayı tercih etti; Memleketeyn'de birleşmeye muhalif kesime destek vermek ve Boğdan'da tebaayı kendi tarafına çekmek yoluyla Bükreş'in karşısına mahallî denge unsuru olarak Yaş'ı çıkarmak, Bâbıâli üzerinde Avusturya ile birlikte baskı kurmaya çalışmak yollarıyla prensliklerin daimî birleşmesine engel olmak, 1863'ten sonra Rus hâriciyesinin bu meselede izleyeceği siyasetin ana başlıkları olacaktı. [202]

---

[201] Halil Bey'in bildirdiğine göre Polonya isyanından sonra dahi St.Petersburg'un diplomasi kulislerinde Gorçakov'un her şeye rağmen Fransız-Rus ittifakını tekrar canlandıracağı konuşuluyordu. Çar'ın Fransa ile bir daha ittifaka girmeyeceğini düşünen Osmanlı elçisine, bazı çevrelerden itiraz gelmiş, II.Aleksandr'ın Gorçakov'a büyük bir itimadı olduğu vurgulanmıştı. BOA.HR.SYS.1195/1, lef 49, No 672/121, 23 Septemre 1863, (confidentielle). Osmanlı elçisi yanılmayacaktı.

[202] Paris Antlaşması'nın hemen ardından Eflâk ve Boğdan'ın tek siyasî çatı altında birleştirilmesi yönünde Romenlerin başlattıkları hareketlerin tetiklediği bir dizi diplomatik kriz, 1858 Ağustosu'nda Paris'de varılan uzlaşmanın sonunda imzalanan mukaveleyle yeni bir boyut kazanmıştı. Bu mukaveleye göre Memleketeyn'in muhtariyeti garanti altına alınmış, Birleşik Prenslikler (*Principautés-Unies*) terimi de resmen tanınmıştı. Memleketeyn'nın Bâbıâli'nin himayesinde ve antlaşmaya taraf devletlerin kefaletinde iki *ayrı* prenslik olarak kalmaya devam etmesi kararlaştırılmış ve her iki eyalette birbirine muvâzî müesseseler ile Fokşani'de, müşterek meselelerinin halledilmesi için merkezî bir heyet oluşturulmuştu (Testa, 1882/V, ss. 331-332; Berindei, 1967, ss.156-157, Sturdza, 1971, ss.247-248). Her iki eyalet kendi meclisine, yöneticilerine ve imtiyazlarına sahipti; her ikisinin de üçer kaimakamı vardı. Bu kaimakamların çoğunluğu prensliklerin birleşmesinden yanaydı. Paris'teki konferansta Rus delegeler de Eflâk

Rusya, Eflâk ve Boğdan meselesinin gündemde olduğu yıllarda, bir yandan Paris Antlaşması'nın kendisine getirdiği sınırlamalardan kurtulmanın zeminini hazırlamaya çalışırken, diğer yandan dindaşlarının hukukunu ve kendi nüfûzunu muhafaza ikileminde hareket etmek zorunda kalarak, Aleksandr Kuza'nın[203] 1858 Paris Konvansiyonu aleyhine yaptığı her harekete muhalefet etmeye başladı. Büyük güçler arasındaki denge politikalarını ayrıntılı okuyan Aleksandr Kuza, tedricen bütünleşmiş Romanya'yı yaratıyordu. 1861'deki idarî birleşme, Eflâk ile Boğdan'ın artık tek bir siyasî çatı altında toplanmasının önünü açıyordu. 1861'de Kuza tarafından hayata geçirilen tam idarî birleşmeyi Rusya soğuk karşılamıştı. Esasında Rusya'nın Eflâk-Boğdan meselesindeki konumunu belirleyen faktörler, bu sorunla doğrudan ilgisi olmayan, Kırım Harbi ve 1856

---

ve Boğdan'ın birleşmesi projesine destek vermişlerdi. Aleksandru Yoan Kuza'nın (1820-1873) 17 Ocak 1859'da Eflâk, ardından 5 Şubat'ta *fait accompli* Boğdan voyvodası seçilmesi Birleşik Prensliklerinin bağımsızlığı yolunda o zamana kadar atılmış en önemli adımdı. Ayrıntılı bilgi için bkz., Berindei (1969, ss.163-180), Vinogradov (1971, ss.117-129), Bobango (1979, ss.75-118), Kellogg (1995, s.12). Romenlerin birleşme yönündeki talepleri, Rus hâriciyesinin de arkasına alan III.Napoléon tarafından desteklenmekteydi. 6 Eylül'de Bâbıâli'nin Kuza'yı her iki eyaletin prensi olarak tanımasıyla ve büyük güçlerin de seçim sonuçlarını kabul etmesiyle sorun aslında ötelenmiş oldu. Yeni durum, her iki prensliğin birbirinden farklı idarelerini meşrûlaştıran 1858 Paris Mukâvelesi'nin açıkça ihlâliydi. 1856'dan 1862'deki Polonya isyanına kadar aralıklarla diplomatik spekülasyonlara konu olan Fransa-Rusya yakınlaşmasının kompozisyonuna uygun olarak, Kuza'nın öncülüğünde Prensliklerin birleşmesine Rus hâriciyesinden başlangıçta gelen destek, İstanbul'daki Rus elçi Lobanov-Rostovskiy'nin Boğaz kıyılarındaki Büyükdere konağında yürüttüğü faaliyetleri de belirlemişti (Grosul-Çertan, 1969, s.102). 1860'da Kuza, Memleketyn'deki çift başlı müesses yapıyı kapsamlı bir ıslahat ile ortadan kaldırmak için İstanbul'a bir diplomatik seyahat gerçekleştirmişti. 1 Mayıs 1861'de Bâbıâli, Memleketyn'in mevcut hâliyle idare edilemeyeceğini ve ülkede Bükreş ve Yaş olmak üzere oluşturulmuş ayrı müesseselerin birleştirilmesi gerektiğini, Kuza'nın teklifine olumlu bir irâde tebliğ ederek kabul etti. Lakin Memleketeyn'de Eflâk ve Boğdan olmak üzere ayrılmış olan kurumsal yapıyı tek çatı altında toplamaya imkân veren bu "imtiyaz" Kuza'nın hayat süresiyle sınırlandırıldı. Bâbıâli Memleketyn'in bir *fait accompli* ile bunları ilânihaye elde etmesine mâni olmak amacıyla talepleri "muvakkaten" kabul etmişti. İstanbul'un bu uzlaşmacı tutumunda Londra ile Paris hükûmetleri de etkili oldu. Lakin 1861'deki bu geçici düzenleme, 1858 Paris Konvansiyonunun ikinci defa ihlâli olarak görüldü. Bâbıâli ve İngiltere yine de daimî bir birleşmeye karşı çıkmaya devam ettiler. 1861'de alınan karara en güçlü muhalefet ise şüphesiz Viyana'dan gelmişti; Habsburg yönetimi, muvakkat bir birleşmenin dahi karşısındaydı. (Jelavich, 1971-72, ss.54-56) 1861 Eylül ayında büyük güçler muvakkat birliği kabul edip, detayların İstanbul'daki sefirleri tarafından halledilmesi üzerinde uzlaşmışlardı. Bu durumun yalnızca Kuza'nın hayatıyla mahdut olduğu teyit edildi ve ondan sonra 1859 şartlarına geri dönülecekti. Lakin Bâbıâli'nin ve İngiltere'nin hesabı tutmayacak ve Kuza'nın *fait accompli* adımları devam edecekti.

[203] Aleksandru Yoan Kuza (1820-1873). Boğdan boyarlarından bir aileden gelen Kuza, subay eğitimi almış ve Boğdan ordusunda 1848 hareketlerine katılmış bir Romen milliyetçisiydi. Kısa bir süre Viyana'da hapis hayatından sonra döndüğü Boğdan'da Romanya'nın bağımsızlığında siyasî hayatın en önemli bir figürü hâline gelmiştir. 1857'de Yaş'da Divân seçilmeyi başarmış ve ardından da III.Napoléon da desteğiyle siyasî yükselişi başlamıştır. Kuza'nın siyasî kariyeri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Bobango (1979, ss.41-74)

Paris Antlaşması'nın getirdiği diplomatik ve askerî yükümlülüklerle bağlantılıydı. Paris Antlaşması'nda "delik açma" amacı üzerine inşâ edilen bir diplomasiden hareketle Rusya, 1858'de Romen birliğine destek vermekteydi[204]; fakat aynı zamanda kendi içerisindeki Polonya milliyetçiliğini şiddetle bastırmaktaydı. 1861'de oluşan yeni durumda Rus hükûmeti Romen birliğinin doğrudan karşısında olmasa da devletlerarası bir antlaşmada yapılacak herhangi bir değişikliğin, Paris'te toplanacak bir konferansta çözüme kavuşturulmasından yanaydı; St.Petersburg için şüphesiz Paris'in hususî bir anlamı vardı. Gorçakov'un gösterdiği ihtiyat ve tereddüdün arkasındaki sâik, Romanya meselesinden kısmen bağımsızdı. Son yıllarda güç dengelerinde yaşanan değişim alâmetlerini dikkatle takip eden Rusya, 1856 Antlaşması'nı gözden geçirmek için fırsat yaratmak ve kollamak niyetindeydi. III.Napoléon'un *milliyet prensibi* üzerine inşâ ettiği diplomaside 1853'de Kırım'da oluşan ittifâk zaten tehdit altındaydı. Fransız hükûmetinin bu yaklaşımı, Polonya problemi dolayısıyla her şeyden önce Çarlık otokrasisini de tehdit edebilirdi.

1862-63'te Polonya'da çıkan isyanının bastırılmasından sonra Polonyalı devrimcilerin Romanya'daki faaliyetleri, Rus otokrasisinin bütün güvenlik birimlerinin dikkatini bu ülkeye çevirmişti. Polonya isyanına yönelik hem Osmanlıların hem de Romenlerin sempatisi, 1863'ten itibaren Rusya'nın Prens Kuza'ya yönelik muhalefetinin başlıca nedeniydi.[205] Rusya, 1863'te Boğdanlıların Eflâklılarla birleşme yanlısı olmadığına dair bir tez ileri sürmüştü. Bu teze göre Boğdanlılar, Eflâklılar tarafından başlatılan birleşme sürecine karşı Bâbıâli'nin müdahalesini beklemekteydiler. Rusya, 1863 sonlarında, Polonyalı isyancıların Romanya'da yoğunlaşmaya başlamalarıyla Bâbıâli'yi Bükreş yönetimine karşı askerî bir müdahaleye teşvik etmeye başladı. Bükreş, Kuza döneminde yalnızca Polonyalı devrimcilerin değil, Macar devrimcilerin,

[204] Rusya'nın Kuza'nın birleşme adımlarına yönelik politikaları için ayrıca bkz., Jelavich (1965).

[205] BOA.HR.SYS.1195/1, lef 81, 27 Septembre 1863, No.700/144 (confidentielle). St.Petersburg gazetelerinde Polonyalıların Osmanlı'ya ittifak tekliflerine dair haberlerin çıkması, Rusya'nın hâricî siyasette Osmanlı'ya yönelik ihtiyatlı yaklaşımını daha güçlendirecek, kendi askerî potansiyeline dair bazı denetlemeler yaptığı haberlerinin basına yansımasına neden olacaktır. O dönemde Asya Dairesi Müdürü olan İgnatyev de Polonyalıların Bâbıâli'ye ittifak teklifine dair çıkan dedikodulara Osmanlı elçisi kadar şaşırmıştı. Bu haberleri Belçika'nın 15 Eylül'de bağımsızlığına kavuşması tetiklemişti. İgnatyev, yapılan askerî denetimleri ise normal olarak göstermekteydi.

Garibaldicilerin[206] ve Bulgar komitelerinin faaliyet gösterdiği adeta bir siyasî ajitasyon merkezi hâline gelmişti.[207] Varşova devrimci komitesinin Prens Kuza ile temas kurduğu bilinmekteydi ve Polonyalı siyasî mülteciler, 1863 sonu ve 1864 başında Birleşik Prensliklerde askerî olarak örgütlenme hakkı aramaktaydılar. Prens Kuza ile yapılan görüşmelerde Polonyalı siyasî mülteci Sadık Paşa'nın (Çaykovskiy) rolü dikkat çekiciydi. Diğer yandan yalnızca devrimci Polonyalılar değil, devrimci Macarlar'ın da Boğdan topraklarına akmaya başladıklarına dair St.Petersburg'a istihbarat gelmekteydi. Rusların aldıkları istihbarata göre Polonyalı, Macar ve Garibaldici devrimciler arasında kurulması muhtemel bir işbirliği vardı. Rus hükûmeti böyle bir işbirliğinin aynı zamanda Bâbıâli için de bir tehdit oluşturacağını düşünerek Bâbıâli'yi uyarmaktaydı[208] Kuza'nın Varşova devrimci komitesiyle yakın ilişkilerinin ortaya çıkması[209] dahi Rusya'nın Eflâk-Boğdan Prensi ile arasının açılması için yeterli bir nedendi. Diğer yandan St.Petersburg yönetimi, Memleketeyn'deki Polonyalı devrimcilerin organizasyonunda Kuza kadar Sadık Paşa'yı (Çaykovskiy) da suçlamaktaydı.[210] Rusya'nın suçlamalarına göre Romanya yönetimi yalnızca

---

[206] Garibaldi'nin Osmanlı'nın paylaşımı hususunda da bir projesi olduğu ve bir Slav-Çek konfederasyonu teklif ettiği bilinmektedir (Djuvara, 1914, ss.419-420). Bununla birlikte 1860'larda Garibaldicilerin Balkan yarımadasındaki devrimci faaliyetleri bilindiği gibi esasında Avusturya'ya karşıydı. Rusya'nın Bükreş konsolosu Baron Offenberg'in 1863'ten sonra ilgilendiği konulardan birisi de bu devrimcilerin takibatı olacaktı.

[207] Rusya'nın baskıları ilk başta Kuza'nın ikileme düşmesine yol açtı; hamisi III.Napoléon'un Polonyalı devrimcilere sempatisini bilen Kuza, bunların faaliyetlerine izin vermesi durumunda da Rusya'nın Bâbıâli üzerindeki baskısını arttıracağı ve kendisini devirmek için çalışacağının farkındaydı. Bu nedenle zevâhiri kurtarmak adına Polonyalılara karşı önce birkaç askerî tedbiri hayata geçirdi (Riker, 1971, ss.414-415)

[208] Gorçakov'un Kuza yönetimini Polonyalı devrimcilere yataklık etmekle suçlaması ve devrimci hareketleri bastırmak için İngiltere, Avusturya, Rusya, Prusya ve Osmanlı arasında bir ittifâkın kurulmasını ve özellikle III.Napoléon'a karşı moral bir set (*une digue morale*) kurulmasını sağlamaya yönelik olarak bulundukları ülkelerde teşebbüslerde bulunmalarına dair Avrupa'daki Rus temsilcilerine gönderdiği tezkereler; (Sturdza, 1971, s. 252). St.Petersburg yönetiminin Kuza'ya yönelik suçlamaları ile ilgili bkz., BOA.HR.SYS.1403/10, lef 27, le 15 Mai 1864, No.993/112. Varşova devrimci komitesinin Prens Kuza ile temasları vardı ve Polonyalı siyasî muhacirler 1863 sonu ve 1864 başında Birleşik Prensliklerde askerî olarak örgütlenme hakkı elde etmişlerdir. Prens Kuza ile yapılan görüşmelerde bir Polonya muhâciri olan Sadık Paşa'nın rolü de vardı. Diğer yandan yalnızca devrimci Polonyalılar değil, devrimci Macarlar'ın da Boğdan topraklarına akmaya başladıklarına dair istihbârât gelmekteydi. Rusların aldıkları istihbârâta göre Polonyalı, Macar ve Garibaldici devrimciler arasında bir işbirliği vardı ve Rus hükûmeti bunun aynı zamanda Bâbıâli için de bir tehdit oluşturduğunu düşünmekte, İstanbul'u uyarmaktaydı. RGVİA, f.450, op.1, d.67, list 37-38, No.15 (5/17 Fevrier 1864).

[209] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Riker (1971, ss. 414-415). Bükreş'teki Polonyalı siyasî mülteci kolonisi için detaylı bilgi için ayrıca bkz., (Storojuk, 1965, ss.77-89)

[210] RGVİA, f.450, op.1, d.67, list 44-45. Polonyalı devrimci Gradowitz'den Bükreş'teki Sadık Paşa'ya 26 Ocak 1864 tarihli gizli mektup ve buna dair Rusya'nın Galatz konsolosunun raporu,

Polonyalı devrimcilere yardım ve yataklık yapmıyor, aynı zamanda bunların Rusya topraklarına geçişine de göz yumuyordu.[211] Kuza Offenberg'in suçlamalarına bir defasında kendisinin "Rusya'nın jandarması olmadığı" yönünde sert bir cevap dahi vermişti (Riker, 1971, s.415). Hatta Garibaldi ile Prens Kuza'nın tehlikeli teması ve müşterek hareket etme ihtimâli konusunda Âli Paşa'yı ikâz etme gereği duyan Rus hâriciyesi, böyle bir ihtimalin gerçekleşmesi durumunda bunun bütün Osmanlı İmparatorluğu'nu etkileyebilecek yıkıcı tesirleri olabileceği konusunda uyarılarda bulunmaktaydı. Çar Aleksandr, daha Kuza zamanında Memleteyn yönetimini *une oeuvre bâtarde* olarak damgalamaktan çekinmemişti ve bu ülkeyi, Polonyalı devrimcilerin "günâh yuvası" olarak görmekteydi.[212] Romenlerin ve Polonyalıların ortak bir harekete teşebbüs etmeleri ihtimalinden korkan Rus hâriciyesi, Aşağı Tuna'daki istihbarat faaliyetlerini yoğunlaştırmıştı.[213] Boğdan'daki Rus konsoloslar, Aşağı Tuna ve Galiçya'daki Polonyalı devrimcilerin toplumsal bir ajitasyon yoluyla askerî örgütlenmeleri için maddî destek de sağlayabileceklerine dikkat çekmekteydiler. Rusya, birinci ağızdan bölgedeki bu devrimci faaliyetlerin hem Rusya'nın hem de Osmanlı'nın çıkarlarını ve ilişkilerini doğrudan ciddî bir şekilde etkileyeceğini vurgulamaktaydı.[214]

Kuza ile Varşova Komitesi arasındaki gizli ilişkileri ve Fransa'nın aşağı Tuna'daki devrimci faaliyetlere desteğini açıkça göstermekteydi: "…*cette lettre atteste une fois de plus les relations intimes existant entre le Prince Kuza et le Comité de Varsovie, ainsi que l'appui que les agents français continuent à prêter aux meneés révolutionnaires sur le Bas-Danube.*" Hatta Garibaldi ile Prens Kuza'nın tehlikeli teması ve müşterek hareket etme ihtimâli konusunda Âli Paşa'yı ikâz etme gereği duyan Rus hâriciyesi, böyle bir ihtimalin gerçekleşmesi durumunda bunun bütün Osmanlı İmparatorluğu'nu etkileyebilecek yıkıcı tesirleri olabileceği konusunda uyarılarda bulunmaktaydı. Polonyalı, Macar ve İtalyan devrimciler arasında gelişen yakın işbirliği, Âli Paşa'nın da dikkatinden kaçmamıştı lâkin Âli Paşa'ya göre Bâbıâli, böylesine geniş çaplı bir devrimci entrikayı engelleme kudreti ve kontrol etme araçlarından mahrumdu: "…*mais que malheureusement la Porte n'avait ne le pouvoir d'empêcher ces meneés, ni même les moyens de les contrôles.*"

[211] BOA.HR.SYS.1195/1, lef 89?, 7 Mars 1864, No 872/38.

[212] NA.FO 65/698 14 March 1866 No 115 (from Buchanan to Clarendon) (most confidential) ve aynı belge için ayrıca bk. Mosse (1960, s.75).

[213] BOA.HR.SYS.1195/4, lef 14?, 13 Avril 1863, 418/43. Rusya'nın Yaş konsolosundan St.Petersburg'a bu yönde giden haberler için bk. lef 15, 17 Avril 1863, No 413/46.

[214] Gorçakov, devrimcilerin bütün Avrupa'daki dayanışmalarını hatırlatarak, İtalyan devrimci Mazzini'nin Polonya meselesinin çözümünün yalnızca Varşova'da değil Roma'da, Venedik'te, Peşte ve Belgrat'ta bulunduğunu ifade ettiği manifestosuna dikkat çekmekteydi BOA.HR.SYS.1195/4, lef 16, 17 Avril 1863, No.413/46. Osmanlı elçisi Prens Gorçakov'un bu sözlerinden memnuniyet duyduğunu itiraf etmekte ve 1862'de Sırbistan ve Karadağ meselesi sırasındaki konuşmalarını ona hatırlatmaktaydı.

Gorçakov, Novikov'a daha Eylül 1863'de yazdığı bir mektubunda Şark Ortodoks Kilisesi'ni Kuza'nın korkunç hırsızlığının kurbanı olarak gösteriyordu. Aynı dönemde Panslavistlerin yayın organı olan *La Gazette de Moscou*'da Kuza, zâlimlik ve zorbalıkla itham edilmekteydi. Rusya'nın Memleketeyn'e yönelik askerî harekât teklifi Bâbıâli'den bir türlü olumlu karşılık görmüyordu (Sturdza, 1971, ss.250-251). Fransa tahmin edileceği gibi istikrarlı bir şekilde Romenlerin yanında yer almaktaydı ve Paris Antlaşması'ndan sonra kısa süreli Fransız-Rus yakınlaşması böylelikle artık tamamen sona ermişti. Polonyalı siyasî mülteciler konusunda Bâbıâli'den sert tedbirler bekleyen Rusya, 1864 yazında, İgnatyev'in İstanbul'a adım attığı günlerde Romanya'nın geleceği hususunda yürütlen diplomatik süreçten mümkün olduğunca tecrit edilmişti (Jelavich, 2004, s. 140). 1864'ün ilk yarısında İstanbul'da bulunan Rus elçi Novikov'un manastırlar meselesinde sürecin yavaş işlediğine dair şikâyeti, konuyla alâkalı müzâkerelerin genellikle Patrikhâne, Bâbıâli ve İngiltere sefâreti arasında cereyan etmesiyle ilgiliydi. Kendisine bu meselede hakemlik vazifesi biçen İgnatyev ve Rus hâriciyesi ancak kararlar alındıktan sonra haberdar oluyordu.[215] Rusya'nın müzakere sürecini takip etmekten başka çaresi gözükmemekteydi ve Kutsal Topraklardaki Ortodoks kurumlar adına mümkün olduğu kadar yüksek bir tazminatı temin etmeye çalışmaktan fazla yapabileceği yok gibiydi.

2 Mayıs 1864'te *coup d'etat* ile Memleketeyn meclisini dağıtan Kuza'nın bu hamlesine en büyük tepki yine Rusya ve Avusturya'dan gelmişti.[216] Rusya ve Avusturya, Bâbıâli'nin Kuza'ya karşı atacağı her adıma destek vereceklerini açıkça beyân etmişlerdi. St.Petersburg'dan gelen haberlere göre Rus kabinesi,

[215] Jelavich manastırlar meselesiyle ilgili olarak Rusların ve haliyle İgnatyev'in pozisyonunun pek de kolay olmadığı kanısındadır. Çünkü Rusya, taleplerini elde edebilecek askerî ve diplomatik vasıtalardan mahrumdu (Jelavich, 2004, **s.**140).

[216] Avusturya ve Rusya'nın Bâbıâli'yi Kuza'ya karşı desteklediğine dair Bâbıâli'nin Viyana elçisi Sadık Efendi'den gelen rapor; BOA.HR.SYS. 1041/5, lef 9, 8 Juillet 1864, No.1270/91. Fransa her zamanki gibi açıktan destek verdi; lâkin Romen yetkilileri de açıktan olmasa da uyarmayı ihmal etmedi. Bu tavırları nedeniyle Fransızların bu meselede ikili oynadığı dile getirilir. İngiltere de şiddetli tepki vermiş, Kuza'nın keyfî davranışlarından rahatsızlığını açıkça dile getirmiştir. (Grosul-Çertan, 1969, ss.138-140).

Kuza'nın devletlerarası meşrû diplomatik metinleri çiğneyen davranışlarını Bâbıâli ile aynı minval üzere yargılamakta ve kınamaktaydı.[217]

Kuza'nın hükûmet darbesiyle meclisi dağıtıp yönetimde tek hâkim hâline gelmesinden sonra Moustier ve Bulwer, İstanbul'a bir sadakat ziyareti konusunda Kuza'yı iknâ etmişlerdir; fakat Kuza, bu ziyaret için acele etmedi ve konumunu güçlendirmek için *plebisit* sonucunu beklemişti.[218] Bu ziyaret, Kuza'nın darbesine karşı İstanbul'daki muhalefetin dağılmasına yol açtı. Kuza Haziran sonunda İstanbul'a yaptığı seyahati süresince Rus elçiliğini ziyaret etmediği gibi, Ruslarla en ufak bir temasa geçmek gereğini dahi hissetmemişti. Hatta Kuza'nın eylemlerinden İngiltere sefâreti vasıtasıyla veyahut Bâbıâli'den oldukça geç gönderilen tezkereler sayesinde haberdar olan Rus elçiliği nezdinde bu durum, 1864'ün ikinci yarısında İstanbul'a gelecek olan İgnatyev'in de vurgulayacağı üzere küçük düşürücüydü. (İgnatyev, 1916, ss.12-13) Rus hâriciyesi, Bâbıâli'nin insiyatif alıp harekete geçerek Kuza'yı geri göndermesini ve büyük güçlerin de Kuza'nın faaliyetini kınamasını talep etmekteydi. St.Petersburg elçisi Konemenos Bey'den gelen habere göre İgnatyev, Rusya'nın resmî görüşünü beyân etmiş ve Prens Kuza ile varılan uzlaşma gibi bazı diplomatik teşebbüslerde antlaşmalara, hükümranlık haklarına uyulması ve Bâbıâli'nin çıkarlarının gözetilmesi gerektiğine işaret etmişti.[219] İgnatyev'in daha sonra anılarında da belirteceğine göre kendisi İstanbul'a gelene kadar Bâbıâli tarafından gerekli adımlar atılmamıştı; Haziran sonunda konferans için geldiği

---

[217] BOA.HR.SYS.1041/2, lef 27, 9 Juin 1864, No.1029/133. Hilke'nin Gorçakov'un şahsî arşivine dayanarak öne sürdükleri de bunu desteklemektedir (Hilke, 1992, ss.227-228). (Hilke'nin bu önemli makalesini kullanabilmem için Almanca'dan tercüme etme zahmetine katlanan Ömer Gezer'e müteşekkirim) Ayrıca bkz., Sturdza (1971, s.249). Ancak Rus diplomatlar, Kuza'nın bu teşebbüsünün ancak büyük güçlerin müdahalesiyle ilgâ edilebileceğini hesaba katamadılar; Romanya'ya yönelik bir Osmanlı askerî harekâtı konusunda da endişeleri vardı. 10 Mayıs'ta Âli Paşa, İngiltere elçisi Henry Bulwer ve Fransız elçi Marquies de Moustier, imzaladıkları gizli protokolle Kuza'nın yasama meclisini dağıtmasını kabullendiler ve bu, henüz Asya Dairesindeyken İgnatyev tarafından dile getirildiği üzere Ruslar tarafından 7 Ağustos 1858 Paris Antlaşması'nın açık bir ihlâli olarak görüldü. (Grosul-Çertan, 1969, ss.139-140, 142).

[218] Rus diplomatlara göre Kuza'nın İstanbul ziyareti Âli Paşa'nın da bilgisi dâhilinde, Moustier ve Bulwer tarafından ayarlandı; iki elçi Bükreş'deki konsoloslarına haber gönderip, Kuza'nın İstanbul'a bir Sultanı ziyaret etmelerini önerdiler (Grosul-Çertan, 1969, s.142). Böylelikle Kuza, devletlerarası hukuk metinlerini çiğneyen hareketlerini, Sultana sadakat gösterisiyle gizleyebilecekti.

[219] BOA.HR.SYS.1041/5, lef 17, 20 Juillet 1864, No.1079/158, Ayrıca bkz., İgnatyev (1916, ss.14-15).

İstanbul'da Kuza, Fransız sefâretinin de desteğiyle son derece başarılı bir iş çıkarmış, 1858 Konvansiyonunun içeriğinde talep ettiği değişikleri elde etmişti (İgnatyev, 1916, ss.12-13).

1864'dün ikinci yarısında İstanbul'da Rusya'yı temsil etmeye başlayacak olan İgnatyev'e göre Kuza, büyük güçlerin müşterek koruması altındaki manastır topraklarını kamulaştırarak ve konservatif komşularının çıkarlarını baltalayacak şekilde demokratik ve devrimci bir politik yol izleyerek mevcut antlaşmaları hiçe saymaktaydı (İgnatyev, 1916, ss.12-13). Fransa'nın desteğindeki[220] bu demokratik ve devrimci yolda, Polonyalı ve Macar devrimcilere Romanya yönetiminin verdiği destek de bulunmaktaydı. 1864'te Rusya için Doğu Avrupa'da devrimci yolun ulaşacağı nokta, Polonya anlamına gelmekteydi. Ayrıca Rusya'nın iddiasına göre Kuza, manastır arazilerinden elde ettiği gelirle komşularının aleyhine askerî gücünü arttırıyor ve silahlanıyordu.[221] Bükreş'ten ve St.Petersburg'dan gelen haberlere istinat eden Rus elçiliği 1864 boyunca Bâbıâli'yi uyarmakta ve Kuza konusunda daha sert tedbirler almaya davet etmekteydi.[222]

1864'te İngiltere, hâlihazırdaki Danimarka sorununun da etkisiyle Fransa'ya temâyül etmiştir ve Bâbıâli, Eflâk-Boğdan meselesinde kendi Ortodoks tebaasının haklarını savunmak konusunda Rus hâriciyesinin ve İgnatyev'in

[220] Offenberg, Fransa'nın Prens Kuza'nın her adımını desteklediğine dair raporu; RGVİA., f. 450, op.1, d.67, list 142-144 (Baron Offenberg'in 28 Mart 1864 tarihli tezkeresi). Offenberg'in izah ettiği üzere Paris'in Romenlere desteği, tek taraflı değildi ve milliyetçi Romenlerin de içinde bulundukları durumda destek arayışına cevap veren bir politikaydı.

[221] Offenberg'in 1863 sonunda gönderdiği raporlara göre Kuza, kaynaklarını ordunun yeniden yapılanmasına harcamaktaydı ve bu tehlikeli bir gelişmeydi. Askerî yapılanma programı ve ayrıca Kuza'nın komşularına bir tehdit yarattığı iddiası için bkz., RGVİA, f.450, op.1, d.67, list 29-32, 144-145.

[222] St.Petersburg'dan İstanbul'a ulaşan mesajlara göre Kuza'nın şimdiye kadar yaptığı gayri meşrû hamleler cezasız kalırsa, benzer adımları tekrar atmaya çalışacağının Bâbıâli tarafından bilinmesi gerektiğinin altı çizilmekteydi. Gorçakov ayrıca Kuza'nın hazırladığı anayasada, Sultanın süzerenliğinin ve büyük güçlerin garantörlüğünün atlandığı ve hospodar seçimlerinin Paris Antlaşması ve konvansiyonuna aykırı olduğunu vurgulayarak Memleketeyn'e yönelik Bâbıâli'nin müdahalesine zemin hazırlamaya çalışmaktaydı. Kuza tarafından hazırlanan anayasa taslağının arkasında yatan motif, prensliklerin birleşmesi yoluyla bir ulus devlet yaratmanın hukukî formunu oluşturmaktan başka bir şey değildi. Rusya ise Eflâk ve Boğdan'ın bir çatı altında toplanması suretiyle oluşturulacak bir Romen ulus-devletine yönelik temâyülü asla kabul edemezdi. Bâbıâli'yi de kendi çizgisinde hareket etmeye davet ediyordu. BOA.HR.SYS. 1041/5, lef 2, 25 Mars 1864, No.892/53, réservée.. 8 Juillet 1864, No.1270/91.

gözünde "acziyet" içindedir. İgnatyev'e göre Bâbıâli bürokratları bu meselede Marquis de Moustier ile uyumlu görünmeye dikkat etmekteydiler. Kuza tarafından Haziran'da taraflara sunulan statü, 1858 Konvansiyonu ve Paris Antlaşması'nın ilgili maddeleri açık olduğu halde göz göre göre kabul edilmiş ve Rusya buna karşı çıkmıştı. Gorçakov ve İgnatyev bu süreçte her fırsatta 1858 Paris Konvansiyonu'na atıf yapmaktaydılar ve buna mugâyir bir hatt-ı hareketten kaçınılmasına dair taleplerini yinelediler.[223] Âli Paşa'nın çağrısıyla Haziran'da meseleyi görüşmek için Bâbıâli nezdinde yapılan bu konferansta, 1858 Paris Konvansiyonu Henry Bulwer'in redaksiyonuyla gözden geçirilmiş ve Prensliklerde câriî seçim usûlü yeniden belirlenmişti. Oysa İgnatyev'in Bâbıâli'den beklediği Kuza'ya sert bir cevap verilmesi yönündeydi; hatta Memleketeyn'in Türk orduları tarafından işgali, Rusya için belki de en iyi yoldu ki Âli Paşa, Fransa'nın buna asla müsaade etmeyeceğini gayet iyi bilmekteydi ve böyle bir durumda İngiliz desteğini sağlamak da pek mümkün gözükmemekteydi.[224] Lakin 28 Haziran'da üzerinde anlaşılan metin olan *L'Acte additionnel à la Convention de 1858,* İgnatyev'in nazarından bakıldığında üstü kapalı olarak bir diktatörlük öngörmekteydi; Prens, bir devlet konseyinin de yardımıyla yasamada değişiklik yapma hakkına sahip olmuştu. İgnatyev'e göre 28 Haziran'da imzalanan mazbatanın en önemli ibaresi şuydu: *Memleketeyn prenslikleri istikbalde kanunları, kendi dâhilî idârelerini dikkate alarak devletin bütün otoritelerinin yasal uyumuyla ve herhangi bir haricî müdahaleye mahal vermeyerek modifiye edebilirler veya değiştirebilir, tabii bir istisnâyla ki Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişki içerisinde olmak kaydıyla…"* Bu Memleketeyn'in tek bir siyasî çatı altında muhtariyetinin açık olarak pekiştirilmesi anlamına gelmekteydi

[223] Gorçakov başından beri 1858 Paris Konvansyonu, bilhassa 13.maddesi konusundaki hassâsiyetini vurgulamaktaydı GARF f. 828, op. 1 d. 1431, list 107'den naklen, Hilke (1992, s.230).

[224] Diğer yandan Sırbistan Prensi Mihail'in Bâbıâli'ye karşı nezaketten mahrum tutumu ve Sırp ordusunun Ruslar tarafından teçhiz edilmesi faaliyetleri dikkate alındığında, Kuza'nın İstanbul ziyareti Âli Paşa'nın Balkanlarda dengeleri gözetme politikası bakımından önemliydi (Riker, 1971, s. 455). Dolayısıyla İgnatyev'in Kuza meselesinde Bâbıâli'ye yönelik eleştirileri bir de bu açıdan değerlendirilebilir. Hâliyle Osmanlı diplomasisinin bu meseledeki "zayıflığı"nın, bir dereceye kadar kendi içerisinde bir mantığı vardı. Bununla birlikte Viyana'ya 23 Haziran'da yazdığı raporunda, Prens Kuza'nın hazırladığı programda küçük değişiklikler yapmak suretiyle Bâbıâli'nin itibarını korumasına müsaade etmesinin İstanbul'daki nazırların hoşuna gittiğini belirtti. Kısaca İgnatyev'in Bâbıâli'nin "teslimiyetçi" tavrına yönelik eleştirileri, bu meselede Rusya'nın yanında yer alan Avusturya diplomasisi tarafından da desteklenmekteydi.

ki Kuza bu süreçte kesinlikle istediği imtiyazları elde etmişti.[225] Bu konferansta Ruslar dışında bütün diplomatik temsilciler bulunmuştu ve Rusya'nın muhalefetine ve konferansa iştirâk etmemesine rağmen, prensliklerin idaresiyle ilgili yeni düzenlemeler kabul edilmişti. Haziran müzakerelerinde hakemlik rolü Rusya'ya değil, İngiltere'ye düşmüştü. Rusya dışında bütün devletlerin temsilcileri, 28 Haziran'da Bâbıâli ile Kuza'nın uzlaşmaya varmasını olumlu karşılamış ve onaylamıştı.[226] İgnatyev'e göre Bâbıâli nazırları İstanbul'daki bu müzakereler esnasında Kuza'ya çok yumuşak davranmışlardı; başlangıçtaki sert tutumları tedricen azalmış ve hatta zamanla yok olmuştu. Öyle ki artık müzakerelerin sonuna doğru Bâbıâli yalnızca "zevâhiri kurtarmak" derdine düşmüştü. İgnatyev, Osmanlıların Sir Henry Bulwer tarafından yazılan bir piyese riayet ettiklerini vurguluyordu. İgnatyev'e göre böyle bir sonuç, daha önce Memleketeyn meselesinde "hakem rolü oynayan" Rusya nazarında Prens Kuza'nın daha da itibar kaybetmesine yol açmıştı; böylesine bir davranışa cüret eden Rusya'nın rakiplerinin ise bir kazancı olmamıştı. Daha da öte bu emsalsiz vaziyetin ciddiyeti Rusya'nın Osmanlı topraklarındaki dindaşlarının gözünden kaçmamıştı ve kesinlikle St.Petersburg yönetiminin istemediği sonuçlara yol açacaktı (İgnatyev, 1916, s.14).

Rusya, Rum-Ortodoks tâifenin hukukundan taviz vermek niyetinde değildi. Keza Rusya'nın politik çıkarları, Prensin hükûmetinin neden olduğu önemsiz öfkelerin üzerindeydi. İgnatyev'in İstanbul'a geldiği ilk senelerde, bilhassa Memleketeyn meselesinde Gorçakov'tan bağımsız, şahsî ve hırslı bir planı tatbik etmeye çaba harcamayacağını da vurgulamak gerekir (Sturdza, 1971, s.255). 13 Temmuz 1864 tarihinde Çar'a sunmuş olduğu bir raporunda Rusya açısından Memleketeyn meselesinin geldiği kritik noktaya dikkat çekerken Gorçakov, Kuza'nın İstanbul seyahatini Hospodar için bir bakıma bir zafer olarak yorumlamıştı. Bu ziyaretin iki sonucu olmuştu: Prens Kuza'nın muvakkat iktidarı pekişmiş ve dâhilî değişiklikler anayasaya girmişti. Ancak Gorçakov, bu sürecin

[225] Bu ilâve antlaşmanın maddelerinin tamamı için bkz., *Archîves Diplomatiques: recueil de diplomatie et d'histoire*, tom II (1865) Amyot: Paris, ss.383-392; (1866) 1866, s.230-233). Kuza'nın elde ettiği imtiyazlar ile ilgili olarak bk. Bobango (1979, ss.171-172), Riker (1971, ss.456-457).
[226] BOA HR.SYS.1041/5, lef 12.

sâir Balkan milletlerinin kendi durumlarını düşünerek yaratabileceği infiâli de Rus siyasetinin temel çizgisi açısından dikkate değer bulmaktaydı.[227] Balkan Hrıstiyanlarının Eflâk-Boğdan meselesinden dolayı harekete geçmesi durumunda Rusya'nın siyasî ve manevî bağlarıyla hadiseleri yönlendirmesi mümkündü. Rusya için bu mesele bütünüyle bir kayıp anlamına gelmeyebilirdi; bu kayba, ileride daha fazlasının elde edilmesi için verilen bir ödün gözüyle de bakılabilirdi.[228]

---

[227] GARF, f. 730, opis 1, delo 497 (11-13 İyulya 1864). Gorçakov'a göre Kuza böylelikle yalnızca iktidarda kalmış olmuyor, aynı zamanda eski sınırların da ötesine geçmiş oluyordu. Bu iki sonuçtan birisi geçici ve şahsî, diğeri ise galiba güçlü ve kalıcı bir sonuçtu. Gorçakov'un tahminine göre Kuza'nın hayal kırıklıkları, yeni anayasa işler hâle geldiğinde başlayacaktı; eğer Moldovalılar imtiyazlarını yeniden elde etmek için harekete geçerlerse zaferi gerçek olmaktan ziyade görünürde bir zafer haline gelebilirdi. Bu şartlar altında Hospodarın yalnızca iki seçeneği vardı: ya Memleketeyn'de devrimci tohumları büyüten Fransa'nın hizmetkârı olmakta devam etmek veyâ Bâbıâli'de elde ettiği imtiyazları şartlara göre muhafaza etmek. Her iki eğilimde de antagonizm mevcuttu ve Gorçakov'a göre uzun vadede başarılı olması pek muhtemel değildi. Gorçakov'un yaptığı bu değerlendirmeye göre Rusya bu meseleye müdâhil olana kadar Avrupa'nın büyük bir bölümü Kuza'nın meydan okumasını izlemekle yetiniyordu ve uzlaşmayı gerekli bulmaktaydı. Kuza'ya verilen tavizler, iki sebepten kaynaklanan zafiyete işaret etmekteydi: İngiltere'yi Fransa'dan ayırma arzusu ve Rusya'ya karşı Kuza tarafından benimsenen düşmanca tavrı için onu hoşnut tutmaya dair gizli düşünce. Bir büyük güç olarak ve 1858 Konvansiyonunu imzalamış bir devlet olarak Rus hükûmeti, Avrupa'nın moral otoritesinin ve itibarının devamını ve Hospodarın "demokratik despotizm" eğilimlerinin muhafazakâr unsurlarla sınırlandırılmasını arzuluyordu. Gorçakov hükûmeti, anlaşmalar dâhilinde sert bir tavır alınmadan önce Osmanlı'nın enerjik, Fransa'nın ise sağduyulu tutum izlemesini beklemekteydi. Kendi söylemlerinin bir örneğini de bunlara telkin etmişlerdi ve yasal sınırlar içerisinde bunda da ısrar etmişlerdi. Ayrıca Gorçakov, Rusya'ya yönelik gizli düşmanlığın sebebinin Hospodar tarafından beceriyle sömürüldüğü kanaatindeydi ki bu dahi Rusya'yı savaşa götürmemişti. Rusya'ya karşı olası bir savaşta Fransız, İngiliz ve Türk ordularının yanında Memleketeyn ordusunu da dizmesi kendi kıymetini kendisi takdir etmesi gereken Osmanlı'ya pratikte hiçbir fayda getirmezdi. Kısaca Şark'ta Avrupa'nın müşterek otoritesi Rusya'nınkinin yerine geçmekteydi. Gorçakov ise Rusya'nın politikasının temellerinden vazgeçmediğini vurgulamaktaydı. Avrupa barışına ve Hıristiyanların çıkarına zarar verecek tehlikeli bir alevlenmeyi tahrik etmeksizin Rusya kendi politikasını tedricî olarak tatbik edecekti. Gorçakov'a göre Bâbıâli'nin ve Büyük Güçlerin rızâsını elde etmesinin Prensliklere getirdiği avantajlar uzun vadede ortadan kaybolacaktır. Bu sebepledir ki Kuza'nın keyfî cüretleri aleyhine konuşurken Gorçakov, ülkenin selâmeti ve onunla komşuluğun bir gereği olarak Memleketeynlilerin elde edebileceği dâhilî organizasyonun ve siyasî muhtâriyetin getireceği gerçek faydalara karşı muhâlefet etmemeleri gerektiğinin altını çizmekteydi. II.Aleksandr'a sunduğu bu raporun belki de en can alıcı kısmı bu son kısmıydı; kast ettiği nokta, Memleketeyn'in siyasî muhtâriyetinin sâir Balkan milletlerinde yaratabileceği aksülamel olmalıydı.

[228] Gorçakov, bu meseleyle ilgili olarak Çar'a gönderdiği bir başka mektubunda, Rusya'nın Kuza'nın bu hamlesini tanımasının arkasında yatan nedenlerinden birisinin, tecrit edilmemek olduğuna da dikkat çekmekteydi. Üstelik diğer devletler, Kuza'nın antlaşmaları ihlâl eden bu hamlesini tanımakta acele etmişlerdi; Rusya, 1858 Konvansiyonunun ihlâl edilmesinden korkmuyordu çünkü Rusya'nın siyasî mültecilerin topraklarına sızmasıyla mücadele edebilecek yeterli kuvveti de vardı. Hatta Rusya, sürekli dış politik söyleminde Osmanlı'nın Romanya karşısındaki süzerenliğine ve meşrû haklarına vurgu yapsa da, esasında Romanya'nın Osmanlı'dan gittikçe ayrılması, geleneksel Rus dış politikasına uygundu. Son zamanlarda Kuza, siyasî mültecilere destek vermeyi bırakmıştı. Rusya karşıtı politikalarını da değiştirmeye

1864-1866 yıllarında Rusya ile Romanya yönetimi ve dolayısıyla Bâbıâli arasında başlıca problem manastırların geleceği olduğundan bu sorun çözülmeden ilişkilerde bir normalleşme beklenemezdi.[229] Bu manastırlar, gelirleri Kutsal Topraklardaki Ortodoks kiliselere ve İstanbul Fener-Rum Patrikhânesi başta olmak üzere Yakın Şark'taki Ortodoks kiliselere vakfedilmiş arazilerdi. XVIII. yüzyıldan beri Fener-Rum Patrikhânesi'nin yani Rumların denetimindeydi. Eflâk'ta bütün arazinin yaklaşık dörtte biri, Boğdan'da ise neredeyse üçte biri manastırlara veya vakıf manastırlarına ait arazilerdi. Rusya, Osmanlı coğrafyasına askerî operasyonlarında bu manastırları lojistik ve istihbarî amaçlarla kullanırdı. Ancak daha da önemlisi, gelirleri büyük ölçüde Ortodoksların Kutsal Topraklardaki kurumlarına ve Patrikhâne'ye akan bu manastırlarda temerküz eden iktisadî, sosyal, dinî ve siyasî gücün, Ortodoks bir dinî – siyasî kurumun kontrolünde bulunması, Rusya'nın Ortodoks dünyasına yönelik himaye politikasına uygundu. Nitekim Rusya, Rum ruhbanlara bu bölgede kendi gücünün ve nüfûzunun başlıca ajanları olarak bakarken ruhban kesim de Rusya'yı hâmileri olarak görür, kendileriyle alakalı herhangi bir meselede Bâbıâli'ye Rusya kanalından müdahalede bulunurlardı.[230] 1860'larda Memleketeyn idaresinin bu mülklerin istimlâkine dair attığı her adım, Rusya'nın

---

başlıyordu GARF, f.828, op.1, d.1432, list 281-282, 300-302'den naklen, Grosul-Çertan (1969, s. 143). Dolayısıyla Romanya'nın Bâbıâli'den özerk olmasına yönelik Rusya'nın itirazı, yalnızca söylem düzeyindeydi ve esasında itirazı Kuza'nın bağımsızlaşma yolundaki politikalarına değil, Fransa ile tehlikeli ilişkilerine, Polonyalı ve Macar devrimcilere olan desteğine ve Ortodoks kurumlara yönelik müsadere uygulamalarınaydı.

[229] (Jelavich, 2004, s.130) Memleketyn'de Patrikhâne'nin ve Şark Ortodoks kiliselerinin sosyo-ekonomik yaşamı kontrolleri altında bulundurabilmelerinin en önemli vasıtası, ülkenin yaklaşık dörtte birlik kısmına tekâbül eden topraklar üzerinde, yani muazzam ölçekteki bir coğrafyada kendilerine bağlı manastırlara ait arazilerdi.

[230] (Riker, 1971, s.355). 1857'de meseleyle ilgili kurulan komisyon tartışmalarında İngiltere Romenlerin tarafında yer almış, Rusya da Patrikhâne'nin tarafında saf tutmuştu; Bâbıâli ise Patrikhâne'ye yakın durmaya dikkat etmek suretiyle iki taraf arasında hakemlik yapmayı tercih etmişti. 1858 Ağustosu'nda Paris'te toplanan konferansta da tarafların meseleyi İstanbul'da çözmesi kararı alınmış, böylelikle manastırlar sorunu ötelenmişti. Bu maddeye göre taraflar anlaşmak üzere toplanacaklar, eğer uzlaşamaya varılamazsa hakem tayin edilecekti. Hakem de uzlaştıramazsa taraflara bir üst hakem tayin edilecek ve bu üst hakemden sonra da mesele Bâbıâli ve büyük güçlerin oluşturacağı bir komisyona havale edilecekti (Grosul-Çertan, 1969, s.127; Riker, 1971, s.357; Bobango, 1979, s.147; Jelavich, 2004, ss.135-136). Uzun tartışmalara rağmen bir türlü çözüme varılamamıştı. Bükreş yönetimi, manastır arazilerinin gelirlerinin bir kısmını 1858'den beri peyderpey yapılan düzenlemelerle mahalli idare birimlerinin kontrolüne almış, ancak vakıf manastırlarının gelirlerinin kontrolü hâlâ Şark Ortodoks kiliselerinde kalmaya devam etmişti

sert muhalefetiyle karşılaşmış, görüşmeler ise Rusya tarafının oyalama taktiğine takılmıştı (Riker, 1971, s.365; Bobango, 1979, s.148). Rusya'nın en azından söylemde iki tarafın müzakere süreciyle sorunu çözmesinden yana bir tavır almasına karşın Patrikhânenin ve Kutsal Topraklardaki kiliselerin uzlaşmaz tavrına verdiği destek, sorunu gittikçe Memleketeyn meselesinin kronik problemi hâline getiriyordu. İç bütünlüğünü kurmaya çalışan Romanya'nın kendi topraklarında bulunan böylesine muazzam bir iktisadî gelir kaynağından mahrum kaldığını dikkate alan Bükreş yönetimi, taraflarla müzakere sürecini bir anda kesme kararı aldı. Sonunda Aralık 1863'te Romen yönetimi alınan istimlâk karşılığında Patrikhâne'ye ve Kutsal Topraklardaki kiliselere tazminât olarak 51 milyon *ley* ödemeyi vaat etmişti.[231] Polonyalı mülteciler meselesi yüzünden kötüleşen Rus-Romen ilişkileri bu *fait accompli* dolayısıyla daha da gerildi. Patrikhâne ise Kuza'nın bu kararını şiddetle reddetti ve anlaşmazlık, yıllardır süren müzakere sürecini yeni bir aşamaya getirdi.

İgnatyev'in ilk iki senesi ağırlıklı olarak vakıf manastırlarının istimlâki meselesinde Rus tarafının çıkarlarını dile getirme ve kabul ettirme çabalarıyla geçecekti.[232] Bâbıâli, kiliselerden gelen itirazları dikkate alarak, istimlâk meselesini halletmek için kurulan komisyonda gerekli incelemeleri başlattı. Rusya ise 28 Mayıs'ta kararlaştırılan düzenlemeleri kabul etmekle birlikte,

[231] (Grosul-Çertan, 1969, s.133; Jelavich, 2004, s.139). Kuza'nın Âli Paşa'ya buna dair gönderdiği tezkere için bkz., Bobango (1979, ss.151-152).

[232] Kuza'nın manastır arazilerini kamulaştırma kararının meşrûiyeti, Mayıs ayında Bulwer'in girişimleriyle tartışmaya açılmış ve Memleketeyn'in Rum ruhbanlara ödemesi gereken tazminat için İstanbul'da bir komisyonun oluşturulmasına karar verilmişti. 28 Haziran'da istediği idarî reform imtiyâzını İstanbul'da elde eden Kuza, Fenerlilerin şiddetli itirazlarına rağmen istimlâk programını tatbikte devam etti. Şark-Ortodoks kiliseleri temsilcileri 15 Haziran'da Âli Paşa'ya Kuza'nın keyfî kamulaştırma uygulamalarını şikâyet ettikleri bir mektup yazdılar ve bizzat Âli Paşa'nın devreye girip bu konuda kendilerine yardımcı olmasını rica ettiler. BOA.HR.SYS.1045/1, lef 2 (Fanary, 15 Juin 1864). Bâbıâli, kiliselerden gelen itirazları dikkate alarak, istimlâk meselesini halletmek için kurulan komisyonda gerekli incelemeleri başlattı. Hatta Rus tarafından da Dışişleri Bakanlığı Asya Dairesi'nden Engelhardt bu komisyonda görevlendirildi. Engelhardt, Haziran ortasında İstanbul'a geldi ve komisyon çalışmalarına başlamıştı. BOA.HR.SYS.1045/1, lef 7 (le 16/28 Juin 1864). Konemenos Bey'in ilgili tezkeresi; BOA.HR.SYS. 1045/1, lef 14, no 1040/138 (le 12 Juin 1864). Ancak komisyon görüşmelerinin uzaması ve meselenin gittikçe çözümsüz bir hâl alması üzerine Engelhardt, Şubat 1865'de başka bir görev için Rusya'ya çağırıldığından yerine İstanbul'daki Rusya Elçiliği Sekreteri Kumani tayin edildi. BOA.HR.SYS. 1045/1, lef 59 (le 8/20 Février 1865), NA.FO.78/1858, 4 April 1865, No 23 (from Dalyell to Stuart).

oluşturulan komisyonda ruhanî kesimin itirazlarına destek vermeye devam ediyordu.[233] Ruhbanların ve Rusya'nın itirazlarında ısrar etmesi dolayısıyla komisyon bir türlü kalıcı bir çözüm üretememekteydi. Ruhbanlar tazminat değil, manastırlarını ve arazilerini geri istiyorlardı. Ağustos 1864 ortalarında Viyana ve Berlin'deki Rus sefirlerinden Gorçakov'a gelen raporlar, bu meselenin yalnızca Osmanlı'nın bütünlüğü için değil, Avrupa'nın huzuru için de hayatî önemi hâiz olduğu yönündeydi ve Şansölye de bu fikri benimsiyordu.[234] Vakıf manastırları meselesi, Ortodoks kurumların hukukunu savunması münasebetiyle Rusya'nın Balkan milletleri nazarında nüfûzunun artmasını sağlayabilirdi. Rusya'nın Balkanlarda nüfûzunu manastırlar meselesi vasıtasıyla arttırmaya çalıştığı dönemde, Avrupa kamuoyunda Panslavist olarak tanınan genç diplomat İgnatyev'in İstanbul'daki faaliyetleri dikkat çekmekteydi.

İgnatyev'in 1864'den itibaren Memleketeyn meselesi üzerine politika üretmeye çalışırken varmak istediği amaçlar arasında, Boğdan Baserabyasını 1853'te ait olduğu ülkeye, yani Rusya'ya kazandırmak ve 1849-1853 arasında olduğu üzere, Tuna'yı İngiliz ve Alman ticaretine kapatmak suretiyle Odessa Limanınından yapılan ticaretin gelişmesini sağlamak vardı. İgnatyev'in Şark programına göre, 1856'da Rusya'dan alınan Baserabya'nın bölgedeki Ortodoks ve Bulgar nüfusun da gayretleriyle yeniden Rusya'ya iltihâk edilmesi sağlanacaktı. Kendisine biçtiği görev, Bulgar azınlığı Romen yönetimi ve anayasasına muhalif bir noktaya çekmek sûretiyle onlar arasındaki hoşnutsuzluğu tahrik etmekti. İgnatyev'in İstanbul'a tayini, kesinlikle bilinçli bir atama olarak görülmeliydi. Gorçakov, Orta Asya ve Çin görevleriyle Şark'ın

[233] Komisyon protokolleri için bk. BOA.HR.SYS.1046/1. Rusya'nın tavrında aslında Temmuz 1864'den görülmeye başlayan bu ilk "yumuşama" emaresi dikkate değer. Ayrıca 16 Safer 1282/21 Temmuz 1864 tarihli Rus elçiliğinden Bâbıâli'ye gelen takrirde Memleketeyn nizâmâtının kabul olunduğu belirtildiği dikkate alındığında, Rusya'nın hâlâ meseledeki gücünün sınırlı olduğunu kabul etmek gerekir. BOA İ.HR. 208/11984. Ancak Rusya'nın temel muhalefet konuları hâlâ masada çözülmeyi beklemekteydi.

[234] Kuza, dikkate değer bir siyasî kabiliyete sahipti ve istimlâk edilen arazilerden gelen parayı, dikkatsizce savurmaktaydı. NA.FO 65/661 4 August 1864, no 3 (from Sir Buchanan to Lord Russell).

siyasî "kurnazlıklarına" vâkıf İgnatyev aracılığıyla Bâbıâli üzerinde baskı oluşturmak istemekteydi.[235]

Vakıf manastırları meselesi için kurulan komisyonda görüşmelerin uzaması üzerine Gorçakov, yüklü bir tazminat karşılığında Kuza'nın programını kabul etmesi için Patrikhâneye tavsiyede bulunmasını İgnatyev'e bildirdi. Rus hâriciye nâzırına göre mevcut durumda Rusya, Rum ruhbanların istekleri doğrultusunda Kuza ile savaşamazdı. Rusya Kuza'yı iktidardan indiremese bile ona "diz çöktürmek" (*tomber à genoux*) için gerekli diplomatik yaptırımların hayata geçirilmesi için mücadele edebilirdi (Sturdza, 1971, s.253). Sırbistan ile Romanya arasındaki dengelerin korunması yanında, Memleketeyn'deki Polonyalı ajitasyonunun daha geniş bir Rusya karşıtı harekete dönüşmesinin engellenmesi için Kuza ile ilişkilerde de ölçülü bir muhalefet sergilemek gerekmekteydi. İgnatyev'in görevi, bir yandan Patrikhâneyi ve kiliseleri uzlaşmaya çekmek, diğer yandan Memleketeyn hükûmetini mümkün olduğu kadar yüksek bir meblağ ödemeye razı etmekti. Nitekim Gorçakov, Birleşik Prenslikler tarafından kiliselere teklif edilen tazminatın çok düşük olduğunda ısrar ediyordu. İgnatyev, Kuza'nın silâhlanma ve istimlâk politikalarını engellemek için Bâbıâli'nin atacağı her adımdan memnuniyet duymaktaydı ve Avusturya yönetimi de bu konuda İstanbul'daki Rus elçiliğinin her türlü düşünce ve teşebbüsünü destekleyeceğini vaat ediyordu.[236] Kuza'ya karşı mücadelede Avusturya'nın da desteğini alan İgnatyev'e Rus hâriciyesi tarafından verilen bir diğer görev, bu meselede İngiltere'yi Fransa'dan koparmaya çalışmaktı.

İgnatyev, İstanbul'daki ilk aylarında Bâbıâli'nin Kuza'ya karşı enerjik bir politika izleyemeyeceğini gördükten sonra, İngiltere elçisi Henry Bulwer ile temas

---

[235] Sturdza, İstanbul'da görev yapacak Rus elçi olarak İgnatyev isminin belirlenmesini "mükemmel" bir seçim olarak görmektedir. Gorçakov'un İgnatyev'i Katolikliğin, Latinliğin ve genç Memleketeyn hükûmetinin müdâfîi Fransız diplomasisiyle mücadele edebilecek önemli bir diplomat olarak düşündüğüne işaret eder. Fakat İgnatyev'in ve Panslavist çevrelerin dış politikada benimsedikleri agresif tutumlarıyla Gorçakov'un mutedil tutumu arasındaki uzlaşmazlığın en nihayetinde kendini belli edeceğinin de altını çizer (Sturdza, 1971, ss.256-257).

[236] BOA.HR.SYS. 1045/1, lef 18, no. 1131/186 (le 5 Septembre 1864). Konemenos Bey'in bildirdiğine göre Gorçakov, her hâlûkârda Bâbıâli'nin iki tarafı uzlaştırmaya yönelik çabalarından dolayı da memnundu.

gelişmeyi uygun buldu. Çünkü Novikov'un Memleketeyn meselesinde devre dışı bırakılması gerek İgnatyev için Yakın Şark'ta "Rusya'nın izolasyonu" anlamına gelmekteydi. İgnatyev bu izolasyonun üstesinden gelmek için Henry Bulwer ile temaslarını arttırdı ve diğer yandan Avusturya elçisi Baron Prokesch'e yaklaştı. Rus elçi, Fransız nüfûzuna karşı mücadele için İngiltere ve Avusturya'nın desteğini elde etmeyi tasarlıyordu.[237] Avusturya ile başlayan bu kendiliğinden yakınlaşma sürecine karşın İgnatyev, Kuza'nın hizaya getirilmesi için İngiltere'nin vereceği desteğin belirleyici olacağı kanaatindedir. İgnatyev elçiliğinin ilk aylarında, Henry Bulwer'e Kuza'nın iktidardan düşürülmesi doğrultusunda tavsiyeler vermekteydi. Dolayısıyla Rusya, Memleketeyn meselesinde Fransız nüfûzuna karşı İngiltere ve Avusturya ile birlikte bir cephe oluşturmaya çalışıyordu.

Selefi Novikov gibi İgnatyev de vakıf manastırları meselesinde sürecin çok yavaş ilerlediğinden şikâyet ediyordu.[238] Aslında içinde bulunduğu durumda kendisinin diplomatik imkânları da selefininki gibi kısıtlıydı. Diğer yandan İstanbul'daki Rus elçiye göre Bâbıâli, komisyonun meşrûiyetine saygı duymamakta ve bazen kendisini komisyonun yerine koymaktaydı. Prens Kuza, Bâbıâli aracılığıyla Patrikhâne'ye 1,500, 000 sterlin teklif etmişti. Patrikhâne bu tekliflere sıcak bakmamaktaydı, hatta Kuza'nın kutsal mekânları kamulaştırmasının üzerine bu tür teklifleri adeta hakaret addetmekteydi.[239] İgnatyev, vakıf manastırları meselesi hakkında İngiltere maslahâtgüzârı ile yaptığı toplantıda endişeli görünmek istemişti. İngiliz temsilciye göre İgnatyev'i bu meselede en fazla endişelendiren Kuza'nın teklifinin Rum ruhbanlar tarafından kabul edilmesi ihtimaliydi. Rus elçi, kilise temsilcilerini belirli bir miktarı kabul etmeleri için teşvik de etmemekteydi. İngiltere temsilcisi, Rus

[237] Memleketeyn'deki Fransız nüfûzunun İgnatyev ve Rus hükûmetini oldukça rahatsız ettiği görülmektedir. AVPRİ f. 133 op. 469 d. 31, list 378, 8/20 Septembre 1864. İgnatyev'e göre bu süreçteki en büyük güçlük, bir süreden beri Prensliklerde Fransız nüfûzunun yükselişinden ve Prens Kuza'nın ruhban meclisiyle başlayan müzâkerelerdeki düzensiz tavrından kaynaklanmaktaydı. Rus elçi, Kuza'yı Fransız hükûmetinin bir âleti olarak suçlamaktadır (İgnatyev, 1916, s. 14). Hilke, Rusya ile Avusturya arasında bu meselede vukû bulması muhtemel yakınlaşmayı tamamen tabii ve kendiliğinden bir süreç olarak görmektedir; Viyana'daki Rus temsilci Knorring'in görüşüne göre Avusturya, doğrudan Kuza'nın devrilmesini amaçlamaktadır (Hilke, 1992, ss.231-232).

[238] AVPRI, f. 133 (Kantselyariya), op. 469, d. 31 (1/13 Septembre 1864), list 365-367.

[239] NA.FO 78/1806**,** 27 September 1864, No 22, (from Stuart to Lord Russell)

diplomatın bu meseledeki samimiyetine güvenmemekteydi. İngilizlere göre General İgnatyev meselenin mümkün olduğu kadar ötelenmesine çalışmaktaydı. Tabii bu süreçte Kuza ile Memleketeyn ahâlisi Fransa desteğiyle ulaşabilecekleri sınırları da göreceklerdi.[240] İgnatyev, Âli Paşa ile yaptıkları görüşmelerde de aynı minvâlde konuşmaktaydı. Âli Paşa, problemin en nihâyetinde Bâbıâli'yi güç kullanmaya sevk edeceğinden endişeli olmakla birlikte, İgnatyev'in işaret ettiği askerî çözüme henüz hazır olunmadığı, işlerin henüz o noktaya gelmediği kanaatindeydi. Diğer taraftan Prens Kuza teklifi yenilemeyebilirdi. Bu durumda ise Rusya'nın hareket imkânlarının sınırlı olduğunu gören Rumlar, Rusya'nın merhametine olan sadakatlerinden şüphe duyacaklardı. Manastırlar meselesi, Patrikhânenin bu konudaki katı tutumu ve Rus diplomasisinin bu tutuma desteği yüzünden adeta çözümsüzlüğe mahkûm hâle gelmişti.[241] Prens Kuza'nın ise büyük güçler nezdindeki popülerliği de kredisi de bu mesele sebebiyle tükenmeye başlamıştı. İgnatyev, efendisi II.Aleksandr'ın başlıca itirazının Rum ruhânilerin bu bölgeden uzaklaştırılması yönündeki kararlar olduğunun her defasında altını çizmekteydi. İgnatyev'in beyanatına göre Rus Çarı, Rum-Ortodoks ruhbanların ülkeden uzaklaştırılmasıyla Balkanlar ile Rusya arasında *cenubî Polonya* gibi hizmet edecek, Fransız ve Latin-Katolik nüfûzu altına girmiş Romen bir devletin tedrîcen teessüsüne karşıydı.[242] İgnatyev, Gorçakov'dan kilisenin haklarını sonuna kadar savunmaya devam etmesi yönünde talimat almaktaydı.[243] Gorçakov, Kuza tarafından teklif edilen tazminâtı hem adaletsiz hem de yetersiz

[240] NA.FO 78/ 1806, 27 September 1864 (confidential) No 22 ve 23 (from Stuart to Lord Russell). Fransız ve İtalyan temsilciler, bu meseleyi çözmek için akdedilen komisyon çalışmalarının ilerleyişini bozmaktaydılar. İgnatyev'e göre bu durum, Fransa'nın kendilerini Avrupa'ya olan yükümlülüklerinden kurtaramayacağını görmeleri için hem Prens Kuza'ye hem de Memleketeyn ahâlisine bir fırsat verebilirdi.

[241] NA.FO 78/1806 30 September 1864 no 25 (from Stuart to Lord Russell)

[242] Bulgaristan'da Fransız ve Romen doktrinlerinin propagandasının yapıldığına da dikkat çeken İgnatyev, bu vilâyetin bir kısmının tasarlanan yeni Romen devletine dâhil edileceğine dair haberler aldığını belirtmekteydi. Kuza döneminde Bükreş'de Bulgar ihtilâl komitelerinin kümelendiği ve Romen yönetiminin bu komiteler üzerinde etki sahibi olduğu bilinmekteydi. Kuza ve onun tarafından Başbakanlığa atanan Michel Kogălniceanu (1817-1891), 1864'de Bükreş'deki Bulgar ihtilâlcilere, bilhassa Bulgar milliyetçiliğinin ideologu G.S.Rakovskiy'ye destek vermekteydiler (Velichi, 1969, s.307).

[243] GARF, f.828, op.1, d.1433, list 115 (15 Novémbre 1864).

bulmaktaydı ve Âli Paşa'nın, tazminât meselesinin keyfî olarak çözülmeyeceği doğrultusundaki söylemine de tam olarak güvenemiyordu.[244]

Avusturya temsilcisi Baron Prokesch ve İgnatyev, Fransız elçi Marquis de Moustier'nin 29 Mayıs'ta bu meseleyle ilgili olarak imzaladığı ve değersiz olduğunu düşündükleri protokol hususunda münfâil idiler. Memleketeyn'de Fransa'nın sahip olduğu nüfûzun ulaştığı nokta hakkında İgnatyev, Rus hâriciyesini ve yeri geldiğinde Bâbıâli'yi ikaz etme ihtiyacı hissetmekteydi. Rus elçi, Prensliklerde birleşme yönündeki düzenlemelerin III.Napoléon'un nüfûzunu arttıracağına yönelik endişelerini İstanbul'un diplomatik çevrelerinde ifade etmekteydi ki bölgede tesis edilecek bir Fransız nüfûzu, Rusya için olduğu kadar, çevre ülkeler için tehlikeli sonuçlar doğurabilirdi.[245] İgnatyev, Memleketeyn ordusunun yeniden yapılandırılmasında Prens Kuza'nın Fransa yönetimi ile kurduğu bağlantılar hakkında da İngiltere'yi uyarmaktaydı. Rusya elçisine göre III.Napoléon'un bu siyaseti, herhangi bir harp zamanında bu unsurları Fransız çıkarları için Fransız ordusunun hizmetinde kullanmaya dönük önceden tasarlanmış askerî bir stratejiyle ilgiliydi. İgnatyev, Romanya ordusunun Fransız teçhizâtıyla donatılsa dahi her şeye rağmen ciddî bir tehlike yaratamayacağını düşündüğünü de eklemekteydi; Memleketeyn'de istihdâm edilen Fransız subayların etkinlik ve kapasitelerinin yüksek olmadığı kanısındaydı. Belli ki İgnatyev için endişe verici olabilecek gelişme, Fransa'nın Memleketeyn ve Balkanlarda, Rusya aleyhine askerî bir tehdit oluşturabilme potansiyeli olmalıydı. Manastırlar meselesini de Memleketeyn'deki Ortodoks-Katolik mücadelesinin bir parçası olarak yorumlamaktaydı. Bu mücadeleden Ortodoks kilisesinin yenilgiyle çıkması, Katolik nüfûzunun Rusya sınırına kadar ulaşması anlamına gelirdi.

Rusya, 1858'de Paris'te imzalanmış metinlerin dışına çıkmayı riskli bulmaktaydı. Bununla birlikte her şeye rağmen Kuza'ya açık kapı bırakılması yönünde Bükreş konsolosu Offenberg'e talimatlar gitmekteydi. Rusya, Kuza'nın

[244] GARF, f.828, op.1, d.1433, list 138-140 (29 Novémbre 1864).
[245] İgnatyev'in bu konuda dile getirdiği düşünceleri hakkında bk. NA.FO 78/1808 22 November 1864 No 111 (from from Stuart to Lord Russell) (confidential)

Romanya'nın başında kalma ihtimalini de göz önünde bulunduruyor ve gerekli gördüğü zaman kendi konumunu yeniden tanımlamaktan da kaçınmıyordu. İgnatyev, 1864'ün sonlarına doğru, uzayan vakıf manastırları meselesinde bir çözüm planı hazırladı ve İngiltere'nin tarafsız bir devlet olarak teklifine destek verip vermeyeceğini öğrenmek için İngiliz elçiliğine başvurdu. Öyle anlaşılıyor ki İgnatyev, bu sorunun Bâbıâli'den ziyade İngiliz sefâretinde çözülebileceği ihtimalini de atlamamaktaydı. İgnatyev planı, meselede öncelikle dinî ve dünyevî cihetleri birbirinden ayırmak gerektiği üzerine kuruluydu. İgnatyev'in tasarısına göre mesele iki kısma ayrılmalıydı; kiliseler ve manastırlar bir yanda, araziler diğer yanda olmak üzere ayrı ayrı değerlendirilmeliydi.[246] Kiliselere ve manastırlara ait binalar ve yapılar ruhbanlara, araziler ise devlete verilmek yoluyla bir çözüm yolu bulunabilirdi. Bu plan, birkaç ay öncesinde Rusya'nın yaklaşımı hatırlandığında "taviz" olarak da yorumlanabilirdi. Nitekim Rusya'nın Paris sefiri Baron Budberg, bir defasında manastırlar meselesinin Rusya'nın genel dış politikasını olumsuz etkilediğine dile getirme ihtiyacı hissetmişti. Tabii ki Budberg'in bu tenkidine Gorçakov'dan cevap gecikmedi; "Rusya'nın Şark'daki dinî meselelerden elini çekemeyeceği" cevabı verilmişti (Hilke, 1992, ss. 237-238). Ancak Rusya'nın dış politikasına kendi içinden gelen eleştiriler de dikkate alınmalıydı. İgnatyev'in "tavizi"ni bu bakımdan değerlendirmek gerekmekteydi. Halil Bey'in bildirdiğine göre İgnatyev'in bu ayırımı, Rus hâriciyesi tarafından da benimsendi. Arazilerin istimlâki için Rum ruhbanlara yüklü bir tazminat verilerek manastır yapılarının ruhbanların mülkiyetinde kalmaya devam etmesi yönündeki İgnatyev planı, öyle anlaşılıyor ki esas olarak Kudüs Patrikliğinden çıkan bir teklifti. Kudüs'deki Rus ruhanî misyonunun başına geçecek olan İstanbul'daki Rus misyonu kilisesi rahibi Antonin Kapustin ile İgnatyev'in yakın ve samimi dostlukları, İgnatyev'in kilise meseleleriyle ilgili olarak Kapustin'in fikrine sürekli başvurması, İngiliz maslahâtgüzâra ulaşan bu bilgiyi desteklemektedir. Gorçakov, Aralık ayı içerisinde Avrupa'ya da bu teklifi açmakta ve İgnatyev de İstanbul'da Avrupalı diplomatları bu yönde ikna etmek için uğraşmaktaydı.[247]

[246] İgnatyev'in teklifi için bkz., NA.FO 78/1808 22 November 1864 No 111 (from Stuart to Lord Russell) (confidential) ve BOA.HR.SYS.1045/1, lef 28, no 1232/252 (23 Décembre 1864).

[247] General İgnatyev'in teklif ettiği plan için ayrıca bkz,. NA.FO 78/1808 9 December 1864 No 136 (from from Stuart to Lord Russell) (confidential). Ayrıca İgnatyev'in teklifiyle ilgili Âli Paşa'nın St. Petersburg elçisi Halil Bey ile yazışmaları; BOA.HR.SYS.1045/1, lef 57-58, no.

Diğer yandan İgnatyev'in Kuza'ya güvenmediğinden araziler için tazminatı büyük güçlerin garantörlüğüne aldırmaya yönelik gizli tasarıları olduğu da söylenmekteydi. İgnatyev'in beyânına göre Patrikhâne, kendisi tarafından hazırlanan bu teklifi kabul ediyordu.

General İgnatyev'in planı, böylesine bir teklif için oldukça geç olduğu gerekçesiyle İngiltere tarafından kabul edilmedi. İngiltere ve Bâbıâli çözüm için başka bir zemin yaratmak üzerinde anlaşmaya çalışmaktaydılar. Oysa İgnatyev, bu planın tatbik edilebilir bir plan olduğunda ısrarlıydı.

İngilizlere göre İgnatyev'in çözümsüzlükten yana olan faaliyetleri, her ne kadar kendi itiraz gerekçeleri bütünüyle aynı olmasa da, Avusturya elçisi Prokesch tarafından komisyonda tam olarak desteklenmekteydi.[248] İgnatyev Patrikhâneyi ve kiliseleri ikna ettiğini iddia etse de manastırları ve kiliseleri Rumlara bırakması için Prens Kuza'yı ikna etmek çok zordu. İgnatyev'in manastırlar meselesinde *dinî* ve *lâdinî* ayırımı yapmasının sözde sebebi ise ruhbanların kiliseleri ve manastırları kendi hukuk kuralları gereğince veremeyecekleriydi. Oysa Patrikhâne kiliselerin ve manastır yapılarının devredilmesine karşı olduğu kadar, bu yapılara bağlı arazilerin de devredilmesine aynı şekilde karşı çıktığını beyan edince, İgnatyev'in planı daha da fazla eleştiri aldı. Dolayısıyla İgnatyev'in planı aslında ölü doğmuştu, kiliseyi ikna ettiği de tam olarak doğruyu yansıtmıyordu ve esasen çözümsüzlüğü uzatmaya yönelik olduğu gerekçesiyle eleştirildi. Müzakerelerin gidişatı da bu yorumu desteklemekteydi; İgnatyev, İngilizler ile bir mükâlemesinde, Ortodoks-Hristiyan ruhbanların da tıpkı Müslümanlar gibi dinî mülklerini terk etmelerinin kilise hukuku açısından

---

12096/14, no.1232/252, (23 Décembre 1864, 16 Février 1865). Halil Bey'in bildirdiğine göre Gorçakov, yurt dışındaki Rus temsilciliklerine, görev yaptıkları ülkelerde bu plana destek aramaları talimatını vermişti. Oysa Gorçakov, İgnatyev'e yazdığı bir mektupta da planın uygulanmasının zor olduğu yönündeki samimi kanaatini onunla paylaştı. GARF, f.828, op.1, d.1433, list 198-199 (21 Décembre 1864).

[248] NA.FO 78/1808, 17 December 1864, (No yok) (from Dalyell to Stuart) (confidential), 21 December 1864, No 161 (from from Stuart to Lord Russell) (confidential). İgnatyev tarafından komisyona verilen memorandum da raporun ekinde verilmektedir. Mesela İgnatyev gibi Avusturya temsilcisi de Negry'nin Romen delegesi olarak Prens Kuza tarafından verilecek bir mektupla tam yetkili bir şekilde kılınmadıkça komisyona dâhil olmasına engel olmaya çalışmaktaydı. İngiliz tarafı ise böylesine formel bir problem yüzünden İgnatyev'in komisyondaki Rus delegeyi geri çekeceğini düşünmemektedir.

imkânsız olduğu yönünde bir argüman geliştirdi. İngiliz delege Dalyell bu iddiaya karşı; "şu anda Rusya, Polonya'daki Katoliklerin manastır ve kilise mülklerini istimlâk edip onları arazilerinden zorla çıkarmaktadır" diyerek açıkça İgnatyev'in argümanının gayri samimi olduğunu ilân etti. İgnatyev ise "bunun tamamen farklı bir mesele" olduğunu savunmakta ve farklı olan noktayı da izah etmemekte ısrarlıydı. Daha sonra Tuna vilâyetinde de görev yapacak, Rus diplomasisini orada da yakından takip edecek olan ve manastır komisyonunda görevli İngiliz delege Dalyell ile İgnatyev arasındaki görüşmede Rus elçi, başka bir noktaya daha işaret etti: Türk tebaanın ve Rum ruhbanların mütemekkîn olduğu Memleketeyn'in Bâbıâli'ye bağlı kalması, her şeyden önce Osmanlı Devleti'nin çıkarınadır. Dalyell'in "Rum ruhbanların Memleketeyn'de ikâmetinin bölgede Bâbıâli'nin sevilmemesinin en önemli nedeni olduğu"na yönelik itirazına ise İgnatyev, cevap vermekten imtinâ etti. Diğer yandan İgnatyev'in tersine Dalyell, Bâbıâli'nin Memleketeyn'in içişlerine daha az müdahale etmesinin çok daha faydalı olacağı kanaatindeydi. İgnatyev'in esas kaygısı görüşme ilerledikçe daha fazla meydana çıktı; ona göre Rum ruhbanlar Memleketeyn'den zorla çıkartıldıktan sonra Prens Kuza bu boş arazi ve yapılara Katolikleri yerleştirebilirdi. Dolayısıyla araziler istimlâk edilse dahi kiliseler ve manastırlar Ortodoksların mülkiyetinde kalmalıydı. Rus elçiye göre böyle bir yol, tazminat meselesinin halledilmesinin de önünü açacaktır. İgnatyev'in manastırlar meselesindeki itirazı özetle, bunların elden çıkmasının bölgede Fransız hâkimiyetini pekiştireceği yönündeki temel argümanına dayanmaktadır. Ayrıca önemli sayıda Ortodoks rahibin "gelecekteki Rus entrikalarının dayanağı olarak" Memleketeyn'de kalmasına yönelik İgnatyev'in ısrarı, esasında siyasî bir kaygının din ile gerekçelendirilmesine dayanıyordu. Diğer yandan Dalyell'in fikrine göre bu ısrarın askerî-stratejik bir gerekçesi de vardır: İgnatyev'e açıkça söylemese de arazilerdeki manastırların muhtemel bir Türk-Rus harbinde, Rus orduları tarafından kullanılabilmesi için bunların en azından bir müddet daha Rum Ortodoks ruhbanlarda kalması gerektiğini düşünmekteydi. Dolayısıyla İgnatyev bu meseleyi hem siyasî-dinî hem de askerî-stratejik bir açıdan ele almaktaydı. Her şeye rağmen 1865'de de Rusya'nın ve hâliyle İgnatyev'in bu

meseledeki çizgisinde marjinal bir değişiklik olmayacağının vurgulanması gerekiyor.[249]

İgnatyev planına ne İngiltere'den ne de Fransa'dan destek geldi.[250] Prusya'nın teklifi koşulsuz olarak destekleyeceğini beyan etmesi de çok şeyi değiştirmeyecekti.[251] Kuza'nın tavrını tasvip etmeyen bir kesim İgnatyev'in planını manastırlar meselesinde nihaî çözüm olarak sunmak istese de plan kabul edilmedi. Prens Kuza'nın ise plana şiddetle muhalefet ettiği zaten biliniyordu.[252] İstanbul'a geldiği günlerde bu meselenin çözümünde kendisine hakem rolü biçen İgnatyev, hazırladığı teklifin Fransız elçi Moustier'yi kesin bir zaferden mahrum bırakacağını düşünmüş olmalıydı.[253] Fakat öyle olmadı ve aksine diplomatik çevrelerde, İgnatyev'in komisyonu işlevsiz kılmak için gizli amacı (*arrière-pensée*) olduğuna dair bir kanaat hâkim oldu. Hatta İgnatyev'in hamlesinin tam bir başarısızlık örneği olduğu dahi söyleniyordu.[254] Rus yönetimine göre, İngiltere ve Fransa olumsuz tavırlarını belli etikten sonra Rumların herhangi bir uzlaşmayı reddetmesinin de bundan böyle pek bir önemi kalmıyordu ve uzlaşma yolları tükeniyordu.[255] İgnatyev'in teklifi Avrupalı güçler

[249] İngiliz diplomatlar Londra'ya, Rus elçinin istikrarlı itirazının komisyonun bir uzlaşma umudunu çözümsüzlük noktasına getirdiğini bildiriyorlardı. İgnatyev ısrarla meselenin açık kalmasını istemekteydi. NA.FO 78/1808, 13 December 1864, No 139 (from Stuart to Lord Russell).

[250] GARF, f.828, op.1, d.1433, list 230 (27 Décembre 1864). Gorçakov "uzlaşma yolunu tükettik" diye yazmaktaydı. İngiltere'nin ve Fransa'nın İgnatyev planına destek vermeyeceğini beyan etmesi zaten beklenmekteydi. Ancak İngiltere'nin St.Petersburg sefiri Andrew Buchanan'ın bildirdiğine göre Gorçakov, çatışan tarafların uzlaşmasını sağlayacağını ümit ettiği İgnatyev planının Londra tarafından geri çevrilmesinden müteessir olduğunu da itiraf etti. NA.FO.65/678, 18 January 1865, No.28, (from Andrew Buchanan to Lord Russell). Bismarck ise başlangıçta İgnatyev'in teklifini kabul etmeye niyetli olsa da diğer güçlerin kanaatleri doğrultusunda, bilhassa da Fransa'nın kararına göre hareket edecek gibi bir izlenim verdi. Bismarck'ın Fransızların tavrını beklemesi, St.Petersburg yönetimi tarafından tutarsızlık şeklinde yorumlandı. NA.FO.65/663, 31 December 1864, No 67 (from Buchanan to Lord Russell) (most confidential).

[251] NA.FO.65/678, 4 January 1865, No.7, (from Buchanan to Lord Russell) (confidential)

[252] NA.FO.65/678, 1 February 1865, No.45, (from Buchanan to Lord Russell) (confidential).

[253] NA.FO.65/678, 4 January 1865, No.5, (from Buchanan to Lord Russell) (confidential)

[254] NA.FO.65/678, 18 January 1865, No.28, (from Buchanan to Lord Russell).

[255] NA.FO.65/678, 1 February 1865, No.45, (from Buchanan to Lord Russell) (confidential). Gorçakov'a göre büyük güçlerin bu yaklaşımları, kendi başına aldığı kararları uygulamaya geçirmesinde Kuza'yı daha fazla cesaretlendiriyor, onun Sultanın ve büyük güçlerin otoritelerini hiçe saymasına neden oluyordu. Hadiselerin akışı bu şekilde devam ederse Kuza'nın Sultandan bağımsız egemen bir güç olması kaçınılmazdı.

tarafından kabul edilmedikten sonra Rum ruhbanlar da 1865 başında tazminat konusunda geri adım atmaya niyetleri olmadığını Âli Paşa'ya tekrar bildirdiler.[256]

İgnatyev 1865 boyunca Avusturya elçisi Baron Prokesch ile birlikte hareket etmeye devam etti. Ocak ayının hemen başında İgnatyev, Baron Prokech-Osten ile birlikte Âli Paşa'ya, Kuza'nın 28 Mayıs Protokolü gereğince şimdiye kadarki vakıf manastırları gelirlerini gelecekte ödenecek tazminata depozito olarak derhâl yatırması konusunda Bâbıâli'nin Kuza'ya gerekli talimatı vermesi yönünde bir çağrıda bulundular. Âli Paşa ise durumdan. İgnatyev Ocak ayının ilk günlerinde aynı şekilde İngilizlere gidip, Kuza'nın yükümlülüklerini yerine getirmesi için Bâbıâli'ye Baron Prokesch ile ayrı ayrı başvuracaklarını söylemiştir. Âli Paşa İgnatyev'in bu hareketinden rahatsız olmuş ve diğer devletlerin temsilcileriyle de görüşmenin uygun olduğunu ileri sürmüştür. 16 Ocak'ta bu konuyla ilgili olarak Rus ve Avusturya elçileri İngiltere sefâretine beraber başvurmuşlardır. Bu defa kendileriyle sınırlamak yerine tüm büyük güçler adına Bâbıâli'ye bir müracaatta bulunma eğilimindeydiler. Elçiler, büyük güçlerin vakıf manastırlarının gelirlerine el koyup depozito olarak muhafaza etmekle sorumluluğu üzerlerine almaları gerektiğini düşünmekteydiler. İgnatyev, Âli Paşa'yı bu mesele hakkında bir konferans toplamaya mecbur bırakmanın dolaylı yollarını aramaktaydı. Böylelikle kilise ve manastırları topraklarından tefrik etmek üzerine kurulu kendi teklifini konferansta tekrar masaya getirecekti. Âli Paşa İgnatyev'in bu teşebbüslerine cevap vermeden önce İngiliz ve Fransız elçilerinin fikirlerini almayı uygun bulmaktaydı. Fransız sefir, Romanya hükûmetinin istimlâk ettiği vakıflar manastırlarının gelirlerine büyük güçlerin el koymalarına dair İgnatyev'in önerisini, çok da uygulanabilir görmedi. Mâmâfih bir konferans toplanmasına dair İgnatyev'e ait olan teklifin geriye kalan yegâne işe yarar çare olacağına, fakat bunun da sonuçsuz kalacağına inanmaktaydı.[257]

---

[256] Zaten ruhbanlar daha önce, mülklerin ve arazilerin gerçek değerlerinin iki yahut üç katı da teklif edilse kabul etmeyeceklerini zaten bildirmişlerdi. NA.FO 78/1808, 22 November 1864, No 111 (from from Stuart to Lord Russell) (confidential). Rumlar aynı tutuma devam etmekteydiler; 28 Mart 1865 tarihli Bâbıâli'ye tezkeleri için bk. Archîves Diplomatiques III (1865, s.154).

[257] NA.FO 78/1853, 4 January 1865, No 9, (from Stuart to Lord Russell) (confidential), NA.FO 78/1853, 16-18 January 1865, No 33 (from Stuart to Lord Russell) (confidential).

1865 boyunca Rus hükûmeti pazarlıklara daha fazla müdâhil olmak ve her iki tarafı uzlaştırmak için kilise temsilcileri üzerinde gereğinden fazla baskı kurmaktan çekinerek hareket etti. Aksi takdirde Rusya'nın Şark Ortodoksları üzerindeki prestijini kaybetme tehlikesi ortaya çıkabilirdi. Kiliseyi gücendirmemek, onların haklarından taviz vermiyormuş gibi görünmek gerektiğinin Gorçakov da farkındaydı. Diğer yandan General İgnatyev, bu meselede özellikle Fransız elçi Marquis de Moustier ile çatışmaya devam etti. Kuza'nın reformlarının kendilerinin bölgedeki nüfûzunu tehdit etmeye ve Patrikhânenin bölgeyle olan bağlarını koparmaya hizmet ettiğinden dolayı reformlara muhalefetini de sürdürdü. İgnatyev manastırlar ile ilgili olarak Kuza'nın yaptığı teklifi, yetersiz bularak "çözümsüzlük" siyasetini, yumuşatarak da olsa yürüttü. 1865'de senesi boyunca komisyonun tekliflerinin Rumlar tarafından reddedilmesi İgnatyev tarafından gizlice desteklenmekteydi. Batılı diplomatlara göre İgnatyev'in izlediği yol, komisyonun çalışmalarını felce uğratmaktan ziyade, kesin bir sonuç alınmasının engellenmesiydi.[258] Komisyon tartışmalarında ise süreç gittikçe Patrikhâne ve ruhbanlar aleyhine işlemeye başlıyordu. Rus yönetiminin bu konuda din adamlarına ne kadar süre etkili destek verebileceği de bilinmiyordu. Baron Budberg'in bir süre önce yaptığı eleştiride haklılık payı olduğu görülmekteydi; bu mesele, Rusya'nın genel Avrupa siyasetini olumsuz etkilemekteydi. Görüşmelerde, bu manastırların gelirlerinin hayır işleri ve eğitim gibi aslî amaçlarından ziyade kilise sınıfının zenginlik ve refahına hizmet ettiği de ortaya çıkmaya başlamıştı.[259] Asıl tehlike ise bu mesele yüzünden Memleketeyn'de toplumsal karışıkların nüksetme ihtimaliydi. Hâliyle gerek İngiltere, gerekse de Bâbıâli açısından bu sorun, Memleketeyn'de Rum ruhbanların geleceğini garanti altına alarak onlar üzerinden kendi nüfûzunu sağlamaya yönelik siyasî ihtirası tatmin olana kadar çözümsüzlüğe hizmet edecek olan İgnatyev'in inisiyatifine bırakılamazdı. Büyük

[258] Prusya elçisinin yorumu bu yöndedir; İgnatyev, Prusya elçisiyle bir görüşmesinde, bu meselenin çözülmesinin kendisi açısından çok da önemli olmadığına işaret etmiş. Hatta tersi durumda, yani çözülmemiş olmasının Rusya için daha avantajlı olduğunu da imâ etmiştir (Hilke, 1992, s.239).

[259] Rum ruhbanlara yönelik bu eleştiri için bk, NA.FO.78/1855, 30 January 1865, No. 53, (from Stuart to Sir Henry Bulwer) Bu arazilerden elde edilen gelirlerin suistimâlinin Memleketeyn halkı arasında Rum kilisesine karşı nefreti körüklediği de gittikçe dile getirilmeye başlandı. Kuza'nın istimlâk politikasının Romen kilisesi de dâhil Memleketeyn'deki bütün kesimlerden destek gördüğü açığa çıktıkça Rusya'nın pozisyonu, tartışmalı hâle gelmekteydi.

güçlerin çoğunluğu tarafından belirlenen tazminat ödenecek ve bölgedeki Rum ruhbanların ülke dışına çıkarılmasında ısrar edilecekti. İgnatyev 1865'in ilk yarısı boyunca *görünüşte* bu konunun tartışacağı bir konferansın toplanmasının önünü açacak bir yol bulmaya çalıştı.[260] İgnatyev ve Prokesch, tazminâtın en azından depozitosunun ödenmesi konusunda Bâbıâli'nin Kuza üzerinde baskı kurmasını sağlamanın çarelerini aramaya devam ettiler. İgnatyev tazminâtın ödenmesini üzerine alan Fransız *Société Général*'in teklif ettiği miktarı az bulduğu gibi, teklif edilen 22 yıllık ödeme süresini de uzun bulmaktaydı. Rusya, bir bakıma açık kapı bırakmaktaydı.[261] 19 Haziran/ 1 Temmuz 1865 tarihli İgnatyev'e bir mektubunda Gorçakov'un üslûbundaki yumuşama, daha da bariz hâle gelmekteydi. Kuza ile anlaşma ihtimallerinin tamamen tüketilmemesi yönündeki II.Aleksandr'ın tavsiyesini İgnatyev'e tebliğ eden Gorçakov, Kuza'dan kendilerine resmî ve somut garantiler vermesi şartıyla kapıların açık bırakılması gerektiği yönündeki Çar'ın tavsiyelerine dikkat çekmekteydi. Çar, her ne olursa olsun pratik getirileri olabilecek garantiler istemekteydi. Burada Gorçakov, tutarlı bir politika için İgnatyev'e görevini hatırlatma gereğini hissediyordu: "Sizin göreviniz bizim çabalarımızı desteklemektir ve fikirlerimizin kuvveden fiile çıkarılmasını temin etmektir." Gorçakov, Rum ruhbanlara verdikleri destekte devam ettiklerinin kendilerine iletilmesini de eklemekteydi.[262]

Süreç ilerledikçe Rusya'nın kiliselere yönelik desteği, Rum ruhbanların uzlaşmaz tutumlarıyla birlikte etkisiz hâle gelmekteydi. Diğer yandan Kuza konusunda nispeten yumuşama eğilimi gösteren Rusya, Memleketeyn'de 1865 yazında başlayan iç karışıklar dolayısıyla şartların değişmiş olabileceği kanaatindeydi. İstanbul'da tazminat meselesindeki tartışmalarından başlayarak Romanya'nın istikbali konusunda devletlerin pozisyonları daha da açık hâle gelmiş, İgnatyev ile Fransız elçi Moustier'nin nasıl bir yol izleyeceği aşağı yukarı

[260] NA.FO.78/1858, 10 April 1865, No 200 (from Stuart to Lord Russell) (confidential) Lâkin asıl amacının bu konunun tartışılması olup olmadığı, bir süre sonra görülecekti. İgnatyev'in üslûbu, çözümsüzlüğe hizmet etse de Rusya'nın mutat katı tavrındaki yumuşama eğilimi, Avusturya ile aralarında bu konuda bazı problemler de doğuruyordu (Hilke, 1992, s.240).

[261] *Société Général*'in teklifinin detayları hakkında bk. NA.FO.78/1860, 20 June 1865, No 50 (from H.Bulwer to Lord Russell) İgnatyev'in üslûbu, çözümsüzlüğe hizmet etse de Rusya'nın mutat katı tavrındaki yumuşama eğilimi, Avusturya ile aralarında bu konuda bazı problemler de doğuruyordu (Hilke, 1992, s.240).

[262] GARF f. 828 op. 1 d. 1435 list 57; Ayrıca bkz., Hilke (1992, s.241).

belirginleşmişti. İngiltere ve Bâbıâli ise mümkün olduğunca iki taraf arasında uzlaşmanın yollarını aramaktaydılar ancak tazminat konusunda gittikçe Kuza tarafına meylettiler. Bu meselenin çözülmesi için Rusya'nın Kuza'nın ve Memleketeyn'in geleceğinin belirginleşmesini beklediği açıktı; Kuza kalacak mıydı, gidecek miydi? Rusya'nın cevabını aradığı soru buydu. [263] Vakıf manastırları meselesine gelince; bu, nihayetinde Romanya milliyetçiliğinin galip çıkacağı bir mesele olacaktı ve ruhbanlar, uzun müzâkerelerde kendilerine teklif edilenleri dahi elde edemeden birkaç yıl içinde Memleketeyn topraklarındaki mülklerini terketmek zorunda kalacaklardı. Memleketeyn'de gelecekteki hadiselerin belirsiz olduğuna dair öngörüsünde ise Rusya haklıydı.

Memleketeyn'de vaziyet 1865 boyunca gittikçe kötüleşti; Kuza tedavi için Bükreş'te olmadığı bir zamanda ona karşı bir ayaklanma patlak verdi. Ağustos başında patlak veren ayaklanma tabii ki İstanbul'da yakından izlenmekteydi. Bükreş'te ayaklanmanın bastırılışı esnasında yaşananlar, Fransız Hâriciye Nâzırı Drouin de Lhuys da dâhil olmak üzere bütün Avrupa diplomatik çevrelerinin tepkisini çekmişti ve Rus hâriciyesi ise yaşananları kendi lehine çevirmeye çalışmaktaydı. Kuza'ya karşı hâricî muhalefete, 1865'de giderek artan bir dâhilî muhalefet de eklendi.[264] İki ana muhalif fırka vardı: birincisi liberal devrimcilerdi bunlar Rusya'ya ve Avusturya'ya tamamen karşı olan Fransız yanlısı "kızıl"lardan oluşmaktaydı. Diğer yanda ise Boğdan'da daha ağırlıklı olmak üzere Rusya'ya daha sempatik gelen geleneksel bir muhalif kesim vardı ki bunların bir kısmı da Rus siyasetine ve Rusya ile yakınlaşmaya açıkça karşıydılar. İgnatyev şu durumda temsilden mahrum kesimlere yönelmek durumundaydı. Onların gözünde Çarın kendilerini müdafaa vaadinin getirdiği bağlılıkları ve şahsî hırslarını tatmin etmekteki kolaylıklardan dolayı politik bir

[263] Bulwer bir defasında İgnatyev'in taleplerini aşağıya çekmek için çok uğraştığını dile getirmişti; ancak bu hiç de öyle kolay değildi ve hakkaniyetli bir uzlaşma için Generalin samimiyetini bile sorgulamaktaydı. NA.FO.78/1860, 20 June 1865, No 50 (from H.Bulwer to Lord Russell)

[264] İçeride Kuza'ya karşı ortaya çıkan muhalefet hususuna burada uzunca yer ayırmanın gereksiz olması münasebetiyle bu konuda bkz., Bobango (1979, ss. 182-193), Sturdza (1971, ss.258-261) Muhalefetin esas sebebi Kuza'nın giderek artan otoriter siyasetinin hem liberal hem de muhafazakâr çevrelerde uyandırdığı rahatsızlıktı. Hissedilen rahatsızlığı tetikleyen ise bilhassa tütün tekeli uygulamasıydı ve bu uygulama farklı muhalif grupları Ağustos 1865 başında bir araya getirdi.

oyuna daha hazır bir konumdaydılar; bunlar içerisinde Boğdanlı asilzâdelerden Roznovanular, Kuza'ya karşı şartsız muhalefetleriyle ön plana çıkmaktaydılar.[265] Genç Nicolas Roznovanu'nun neşrettiği, Kuza'ya karşı devrime çağıran bröşürlerden birisinde Ortodoksluğa yaptığı vurgu, Moskova'daki Panslavistlerin de dikkatini çekmişti. Nicolas Roznovanu'nun ajistayonu, Rusya'nın istihbârî faaliyetlerinin en fazla olduğu bölgeden, Baserabya'dan bahsetmesiyle de Panslavistlere câzip gelmiş, bölge halkının Kuza'ya karşı maddî ve ahlakî hissiyatının kuvvetlendirilmesine vurgu yaparak da esas hedef kitlesine işaret etmişti. Nihayetinde Roznovanu, Odessa'ya kaçmak zorunda kaldı. Böylelikle Ağustos'ta patlayan ayaklanmada iç faktörler tesirliyse de, ayaklanmanın dışarıdan bilhassa Rusya tarafından hızlandırılması yönünde bir manevra geldiği iddia edilmekteydi (Sturdza, 1971, s.260).

Memleketeyn meselesinde Rusya diplomasisinde Kuza lehine yaşanan değişim süreci, izolasyon endişesiyle de alâkalı olabilir; keza bu endişe, Paris Antlaşması'ndan sonra Rusya'nın diplomatik hareket hattını belirleyen önemli paradigmalardan birisidir. Bu sebepledir ki Rusya, kendisi için izolasyona müsait olan böylesine bir ortamda, dikkatli hareket etme gayretindeydi. 1865 Mayısı'nda Memleketeyn'daki muhafazakâr çevrelerin İgnatyev ile temas kurma gayretleri, Gorçakov'un ihtiyatlı politikasına takıldı ve İgnatyev, muhtemelen Gorçakov'un tesiriyle olsa gerek, Kuza'yı devirmek yönünde boyarlardan gelen teklifleri reddetmekteydi.[266] Gorçakov bu süreçte İgnatyev'i ihtiyatlı ve yasal bir yol takip etmesi hususunda sürekli ikâz etmekteydi ve Boğdan'da muhafazakâr partinin yalnızca *meşrû* yollardan desteklenmesini tavsiye etmekle birlikte onlara boş vaatler vermekten de kaçınması gerektiğinin altını çizip bir noktaya vurgu yapmaktaydı: "Efendimiz hiçbir zaman suikastçilerle uzlaşmaz." İgnatyev

[265] Bütün Memleketeyn'ya dağılmış olan Roznovanuların bu meseleyle alâkası hakkında Romen kaynaklarına dayalı bilgiler için bkz., (Sturdza, 1971, s.258).

[266] Rus hükûmeti İgnatyev'in ve diğer Rus diplomatların Kuza'ya karşı Memleketeyn'deki muhafazakâr çevrelerle doğrudan irtibata geçmesini *inopportune* buluyordu. Gorçakov, Kuza'nın devrilmesinin Balkanlarda olumsuz tesirleri olacağı kanaatindeydi. Böyle bir durum III.Napoléon'un bölgedeki nüfûzu dikkate alındığında şu an için Rusya'nın vesâyetini tehdit edebilirdi. Fakat Gorçakov, Memleketeyn'de Rus yanlısı muhafazakâr bir cephenin oluşmasını da olumlu bulmaktaydı. Hiç şüphesiz orada muhafazakâr bir partinin mevcudiyeti, Rusya hâriciyesine herhangi bir zamanda kullanabileceği bir araç sunuyordu. Gorçakov, "Kuza'nın karşısında dengeleyici bir gücün oluşması faydalı olduğu gibi, gereklidir de" diyordu GARF f. 828 op.1 d. 1435, list 35.

ile Gorçakov'un paylaştıkları hedef aynı olsa da Şansölye, her zamanki gibi resmî ve meşrû yolların denenmesi taraftarıydı. Gorçakov, İgnatyev'e Memleketeyn'de düzenin devamından yana, Memleketeyn hükûmeti karşısında bir denge unsuru olacak, Rusya'nın moral destek vereceği, İgnatyev'in gizli ve akıllıca tavsiyelerini tatbik edecek Boğdanlı muhafazakâr bir partinin yasal faaliyetlerinin ihtiyatlı bir şekilde desteklenmesi talimatı verilmekteydi. Bunlara gizli komplolar peşinde koşmakla İmparatorun desteğini alamayacaklarını da anlatmak lâzımdı. Gorçakov burada İgnatyev'e de şüphesiz açık bir mesaj veriyordu: gizli entrikalar (*intrigues clandestine*) en azından görünüşte Efendimizin siyasetini tahrif etmektedir. Gorçakov, bu muhalif unsurlara maceraya atılmamalarının tavsiye edilmesini hatırlatmak istiyordu.[267] Bu ihtiyatlı adımlara rağmen Rus diplomatların içinde bulundukları konum, diğer meslektaşlarınınkinden daha zordu; çünkü Kuza'nın devrilmesine alternatif bir diplomatik yol bulmakta zorlanmaktaydılar ki bu yolun zaten kendisi risklerle doluydu. Bu bakımdan darbe için ilk adımın Rusya tarafından, hele ki İstanbul'daki Rus sefir tarafından başlatılması, Gorçakov'un ihtiyatlı tabiatına aykırı bir hareket olurdu.[268] Hatta Gorçakov İgnatyev'e Kuza'yı bir uzlaşmaya teşvik etmemesi hususunda da direktifler vermekteydi.[269]

1865 Ağustosu'nda Memleketeyn'de Kuza'ya karşı yapılan darbe teşebbüsü karşısında İgnatyev, evvelâ tatbik edilmesi gereken maslahatın, 1858 Paris Konvansiyonunun 8.maddesinin işletilmesi gerektiği yönünde Bulwer'i ikna etmeye uğraştı. Bu madde, eğer Romen hükûmeti dâhilî düzeni ve istikrarı temin edemezse Bâbıâli ve taraf devletlere müdahale hakkı vermekteydi.[270] 24 Ağustos'taki ziyaretlerinde İgnatyev ile Bulwer'in Bâbıâli'ye iki teklif sundukları görülmektedir. Buna göre elçilerden birisi Memleketeyn'e müşterek bir uluslararası müdahaleyi, diğeri de bir komiser gönderilmesini önermektedir. Her

---

[267] GARF f.828, op.1, d.1435, list 36-37.
[268] GARF f. 828 op.1 d. 1435 list 36.
[269] 7 Haziran'daki mektubunda tam olarak şöyle demekteydi: "*Neanmoins notre Auguste Maitre a jugé qu'il importait de ne pas fermer les voies à toute entente avec le Prince Kuza en lui donnant à croire qu'il a complètement et irrevocablement brulé ses voisseaux à notre égard.*" GARF f. 828 op.1 d. 1435, list 58.
[270] NA. FO 78/ 1867, 6 August 1865 No. 70 (from Mr.Green to Lord Russell), naklen Bobango (1979, s.189).

iki elçi Bâbıâli'den Bükreş'te insiyatifi ele almasını talep etmekteydiler; ilk teklif doğrudan reddedildi. Memleketeyn'e fevkalâde bir komiser gönderilmesi teklifi, Âli Paşa'nın olayların yatışmaya başladığına dair gelen haberlerden tatmin olduğunu belirtmesinden ve böylesine bir soruşturma komiserini lüzumsuz görmesinden dolayı kabul edilmedi. Bunun üzerine İgnatyev ve Bulwer, Fuad Paşa'ya yönelerek Kuza'ya yönetimin bozulmasına izin vermemesini telkin eden sert bir nota göndermesini istediler.[271] Fuad Paşa, Bulwer ve İgnatyev'in baskısıyla Kuza'ya nota niteliğinde bir mektup gönderdi; bu, Kuza'nın mutedil bir yol izlemesi yönünde sert bir mektuptu.[272] Bâbıâli, özellikle İgnatyev'in tepkisini yatıştırmak niyetindeydi ve Kuza'nın askerî yöntemlerle cezalandırılmasını hâlâ düşünmemekteydi. Kuza'nın III.Napoleon'a danıştıktan sonra 29 Ekim'de Fuad Paşa'ya verdiği cevapta 1858 Konvansiyonuna göre, yalnızca genel bir isyan durumunda Bâbıâli'nin Memleketeyn'in dâhilî işlerine müdahaleye hakkı olduğu, oysa mevcut vaziyetin böyle bir genel isyan niteliği taşımadığı ve Memleketeyn'in kendi kendisini yönetmeye muktedir olduğu yönündeydi. Kuza, Fuad Paşa'yı açıkça uyarmaktaydı; Bâbıâli, Romenlerin sempatisini kazanmak yerine onun başka bir yöne (kastedilen Rusya'ydı şüphesiz) kaymasına yol açmamalıydı. Rusya'nın Kuza'ya Offenberg aracılığıyla yapmış olduğu "samimî yakınlaşma" teklifi, III.Napoleon'un "değişken" (*versatile*) politikasına bir alternatif olma iddiasındaydı.[273] Kuza böylesine bu teklifi kabul etmeyecektir ve İgnatyev de kendisine buna göre bir pozisyon tayin edecektir.

---

[271] (Bobango, 979, s.189) İgnatyev'in Bâbıâli'nden insiyatif alması yönündeki talebini Hilke, Petersburg'daki Alman elçi Brassier'in Bismarck'a gönderdiği rapora dayandırıyor. Bununla birlikte Paris'e, Budberg'e gönderdiği 18/30 Ekim 1865 tarihli bir raporunda Gorçakov, Kuza'nın devrilmesi için çalışmadıklarını vurgulamaktaydı. Gorçakov Memleketeyn'in ikiye bölünmesini Rusya'nın çıkarına bulmasına karşın, şimdilik Kuza'nın düşmesine karşı şüpheyle yaklaşıyordu. GARF f. 828 op.1 d. 1436, list 7'den naklen Hilke (1992, ss.242-243, dp.78).

[272] Archives Diplomatiques (1866, ss.266-267). "…Bize ulaşan detaylara göre Memleketeyn'in başkentine sıkıntı veren popüler cereyân, genel bir huzursuzluğun şiddetle ifade edilmesinden başka bir şey değildir." Kuza'dan istenen, adâlet ve hukuk kuralları dâhilinde (*dans les limites de la légalite et de l'équité*) halkını tatmin edecek tedbirleri vakit kaybetmeksizin almasıydı. Şu durumda ne Sultan ne de onun müttefikleri güç kullanmayı düşünmemekteydiler. Fakat Kuza, hoşnutsuzlukların nedenlerini kökünden söküp atmalı ve kabahatlileri cezalandırmalıydı. Memleketeyn prensi, Fuad Paşa'nın mektubuna cevap vermekte acele etmedi. Archives Diplomatiques (1866, ss.267-277). Memleketeyn hükûmetine göre yaşananlar, Kuza'nın muhalifleri tarafından istismâr edilen önemsiz hâdiselerdi.

[273] Rus konsolosa göre bu Kuza ile yakınlaşma, Ortodoks dininin çıkarlarına karşı Latin yanlısı siyasetin terk edilmesiyle başlamalıydı. Diğer yandan Kuza, Offenberg'e gelerek şikâyetlerini dile getiren muhalif kesimden bir kısmıyla da yakınlaşmalıydı. Kuza tabii ki Rus konsolosun bu tekliflerini reddetti ve hatta konsolosu, hükûmetinin düşmanlarına itimadından dolayı tebrik

Kuza, 1865 sonunda siyasî konumunu kaybetmeye devam etti. Daha da önemlisi, Fransız desteğini de hızla yitirmeye başlıyordu. Avrupa kamuoyunda olduğu kadar Rus kamuoyunda da Romanya idaresine yönelik eleştiriler gittikçe sertleşiyor, muhtemel bir Rus müdahalesinin yaklaştığı yönünde spekülasyonlar çıkıyordu. Oysa Rusya, yüzyılın ilk yarısında olduğunun aksine ordularını Doğu Avrupa'daki devrimci ve milliyetçi hareketleri bastırmaktan mahrumdu. Bunun bilincinde olan ve Rus müdahalesinin yaklaştığına dair çıkan haberlerden faydalanan İgnatyev, Bulwer ile arasındaki iletişimi bu süreçte daha da sıklaştırdı. Her ikisi de Kuza'nın Bâbıâli'ye sert bir cevap vermesini ve bu cevabın prensliklerdeki politik karmaşayı daha da keskinleştirmesini bekliyorlardı ki beklentileri nispeten gerçekleşmişti. Diğer yandan Fransa, boyarların darbe teşebbüsünü Rusya ile aralarındaki irtibata bağlamaktaydı. İngiltere'nin tutumu da dikkate alındığında Kuza, sahip olduğu konumu kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyordu.[274] Bununla birlikte Gorçakov ise diğer güçlerin aksine Kuza ile iletişimin devam etmesinden yanaydı ve hatta 1865 sonundan itibaren, İgnetiyev'in hatıratında bahsettiği, "Rusya'nın çıkarları" dolayısıyla dinî anlaşmazlıklar, yani manastırlar meselesi dahi bir süreliğine görmezden gelinebilirdi. Gorçakov'un bu süreçte İgnatyev'den ve Offenberg'den istediği ise gizli suikastçilerle doğrudan temasa kesinlikle geçmemeleri yönündeydi.[275]

1865 Eylül başında Gorçakov, Çar II.Aleskandr'a sunduğu bir raporda: "Dokunduğumuz her yerde Fransız kabinesi bize karşı düşmanlık gösteriyor…

---

ederek adeta kovdu. Kuza'ya göre Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nu zayıflatacağını düşündüğünden eskiden Memleketeyn'in mevcudiyetine sıcak bakıyor ve Memleketeyn idarecilerine yakın davranıyordu. Artık Rusya, bütünleşmiş bir Memleketeyn'in mevcudiyetini Panslavist hareketler için tehlike addetmekte ve bağımsız bir Romen devletinin tekâmülünü engellemektedir (Sturdza, 1971, s.261).

[274] İngiltere'nin bu süreçteki diplomatik tutumu için bkz., Merinescu (1983, ss.160-164). İstanbul'a sefir olarak yeni atanan Lord Lyons, Kuza meselesinde ilk başta *statüko*nun devamından yanaydı. Bunda Bükreş'deki İngiliz konsolosun Lyons'a yönelik telkinleri de etkiliydi; Mr.Green'e göre Kuza'nın muhtemel düşüşünden sonra Memleketeyn bir Türk işgaliyle karşı karşıya kalabilirdi ve bu Avrupa barışını bozabilirdi. Süveyş Kanalı meselesi de gündemdeydi ve Fransa ile ciddî bir bunalımın ortaya çıkmasından imtinâ eden Lord Russell, Memleketeyn'e müdahele etmemeye mütemayildi. Onun bu fikrini gerek Lord Clarendon, gerek Lord Derby gerekse de Hâriciye Sekreteri Lord Stanley paylaşmaktaydı.

[275] GARF f.828 op.1 d.1436, list 13.

Özellikle bu temâyülleri Şark'ta kendini gösteriyor"[276] diyerek Fransız-Rus mücadelesine dikkat çekmekteydi. Memleketeyn meselesinde ise Fransa'nın Kuza'ya olan desteği, Rus diplomasisinin ve İgnatyev'in en fazla eleştirdiği noktalardan birisiydi. Ancak III.Napoléon'un da tedrîcen Kuza'dan desteğini çekmesiyle ve yeni adaylar aramaya başlamasıyla Hospodarın Memleketeyn'in başında daha fazla duramayacağı ortaya çıkmaya başladı. Gorçakov, bir yandan İgnatyev'e Bâbıâli'yi Sırbistan politikası konusunda akıllıca ve taviz veren bir politikaya yönlendirmesi konusunda talimat veriyordu; Prens Mihail'i Kuza ile müşterek hareket etmemesi konusunda da uyarıyordu.[277] Amaç Sırbistan'a taviz vermek suretiyle onu Romanya'dan uzaklaştırmaktı. Rusya, Prensliklerin ayrılması yönünde yeni politik çareler aramaya başlamıştı ve esasında telif hakkı İngiltere'ye ait olan bu projeyi savunuyordu.[278] Hatta Gorçakov ve İgnatyev öyle bir noktaya gelmişlerdi ki Rum ruhbanların tazminat konusundaki katı tavrını eleştirmeye dahi başlamışlardı (Hilke, 1992, s. 245). Her şeye rağmen İgnatyev, artık Kuza'nın son çabalarının gereksiz ve müşkülpesent olduğu kanaatindeydi; Rusya, Kuza'ya karşı yumuşama temayülleri gösterse de ondan hâlihazırda somut garantiler alamadığı sürece tavrında sabit kalacağını bildirmişti.[279] Kuza, Aralık başında tahttan feragat niyetini kabinesine açıkladı; bu ise rakiplerini onun düşürülmesi amaçlarında daha fazla tahrik etti.

Kuza'nın iktidardan düşüşü için zamanın müsait olduğuna dair İgnatyev'in şüpheleri vardı ve hatta Prensin zamanla daha muhafazakâr bir hükûmet tesis edebileceğini Gorçakov'a, Şubat 1866 ortalarında, darbe sürecinde bildirmekteydi.[280] Gorçakov'un bu süreçte İgnatyev'i Kuza aleyhine komplolara

---

[276] Gorçakov'un Fransız ajanların Kafkaslarda dahi faaliyet gösterdiğine dair ve Rusya'ya yönelik Fransız düşmanlığına vurgu yaptığı bu rapor için bk. "Rossiya i Prussiya v Şlezvig-Golştinskom voprose", *Krasniy arhiv*, (1939, s.110).

[277] Bu konuda bkz. Jelavich (2004, s.150), Hilke (1992, s.244).

[278] GARF f. 828 op.1 d. 1436, list 156.

[279] İgnatyev anılarında bunu detaylı olarak anlatmaktadır; (İgnatyev, 1916, ss. 17-18). 1866 başında Polonya'daki Rus birlikleri Romen yönetiminin gözünü korkutmak amacıyla Güneye, Boğdan hududuna doğru harekete geçti (Sturdza, 1971, s.264).

[280] Memleketeyn'daki durumun gittikçe ciddî bir hâl aldığına ve bu konuda İgnatyev'in Lyons ile yaptıkları görüşme; AVPRİ f. 133, op. 469 d. 48, list 177-178, no. 27 (Pera 8/20 Fevrier 1866). Her ne kadar büyük güçler Kuza'nın düşüşüne hariçten destek verecek olsalar da asıl darbenin iç dinamiklerden gelmesi, Gorçakov için daha tercih edilir bir durum olsa gerek.

katılmaması hususunda bir kez daha uyardığı görülmektedir. Bununla birlikte Memleketeyn'deki Rus ajanlar Prensliklerin ayrılığı durumunda aristokrasiye eski imtiyazlarının, yüksek ruhban sınıfına istimlâk edilen mülklerinin ve arazilerinin iade edileceği, köylülere ise kendilerine toprak verileceği şeklinde propaganda yapmaktaydılar.[281] Gorçakov'un Kuza'ya yönelik komplolara mesafeli kalmaları noktasındaki uyarıları, Offenberg'in Kuza ile son zamanlarda yaptığı sık görüşme trafiğiyle birlikte değerlendirildiğinde, Kuza'nın muhaliflerinin bir iddiasının doğruluğuna dikkat edilmesi gerektiğine işaret eder; muhalifler Kuza'yı Rusya tarafına kaymakla suçlamaktaydılar.[282] 11/ 23 Şubat 1866'da Kuza'nın düşürülmesine dair ilk tezkeresinde Offenberg, bunun bir devrimden ziyade bir karnavala yol açacağı, darbenin ülkeyi anarşiye maruz bırakacağını vurgulamaktaydı.[283] Mevcut durumda Kuza'nın gidişi, zamansız (*nesvoevremrnnıy)* olurdu; Kuza iktidardan düştükten sonra Rusya'nın Romanya tahtına gösterebileceği uygun bir adayı olmadığı gibi, Romanov hanedanı ile kan bağı bulunan herhangi birisinin Osmanlı Sultanının vassali olması Çar II.Aleksandr tarafından kesin olarak reddedilirdi.[284] Gorçakov ile

---

[281] Bu dönemde bütün Ortodoks müminlerin hâmisinin Çar olduğuna dair Boğdan'da yapılan propaganda ile ilgili olarak bkz., Sturdza (1971, s.265). Bu propagandaya Moskova Slav Yardımlaşma Derneği ve Boğdan civarındaki Ortodoks din adamları da destek vermekteydiler. Öyle görünüyor ki Gorçakov, Kuza'nın devrilmesinin kolay olacağını beklememektedir ve Bükreş konsolosuna, olayları geriden takip etmesi yönünde talimat vermiştir. GARF f. 828 opis 1 delo 1437, list 95.

[282] İngiltere'nin Bükreş konsolosuna göre bunlar gerçeği yansıtmayan suçlamalardı. NA.FO 78/1920, 25 January 1866 no 10 (from Mr.Green to Lord Lyons). Bu tartışılması gereken bir noktaydı. Bir bakış açısına muhalefetin Kuza'ya yönelik bu ithamı gerçekten ziyade muhalefetin Kuza'ya yönelik propaganda söylemini yansıtmaktadır.

[283] "Darbe bir devrimden ziyade bir karnavala yol açtı (*perevorot nosil bolşe karnavalniy, çem revolyutsionnıy kharakter*), olaylar ülkeyi anarşiye maruz bırakma riski taşıyor, eğer büyük güçler müdahale etmezse, bağımsızlık ilânı ve yabancı bir prensin seçimi gibi 'aşırılıkları' (*ekstsessov*) beklemek mümkün…" AVPRİ, f.133, op.469, d.34, list 27-29'dan naklen Grosul-Çertan (1969, ss. 146-147). Bu dönemde Rusya'nın Kuza'ya yaklaşması dikkat çekicidir. Bir yoruma göre Romanya'nın Bâbıâli'den ayrılması, İgnatyev de dâhil Rus diplomatlarını çok da endişelendirmemektedir. Prensipte Rusya bu ayrılığa hâlâ karşı değildir; asıl mesele bunun büyük güçlerin rızasıyla mı yoksa onlara rağmen mi olacağı meselesidir (Grosul-Çertan, 1969, s. 147). Esasında Kuza ile Rus diplomasisi arasında Ortodoks ruhbanların mülkleri ve manastır meseleleri dışında açık bir anlaşmazlık konusunun olmadığı ve Fransa'nın desteğini çekmesiyle Kuza'nın da denge siyasetinin bir gereği olarak Rusya ile daha yakın işbirliğine girdiği yönündeki bir açıklama daha makul gibi gözükmektedir (Bobango, 1979, s.200). Offenberg son aylarda gittikçe etkili bir diplomasi yürütüyordu ve Kuza ile belli ölçüde işbirliği halinde görünmeye çalışıyordu.

[284] Bu noktada 1859'da benzer şekilde Osmanlı Sultanının vassali olması gündeme gelen Grandük Nikolay meselesini hatırlatmakta fayda var; (Kellogg, 1995, s.12). 1866 Şubatı'nda Prens Kuza tahttan indirildikten sonra Rusya'nın hazırlıksız yakalandığı daha da açığa

İgnatyev'in darbeyle ilgili yazışmaları, bu süreçte Rus diplomasinin Memleketeyn konusunda nasıl müşkül bir duruma düştüklerine şahadet ederler.[285] İgnatyev'e göre Romanya tahtına yabancı prens getirilmesi fikri, Rusya'nın bölgedeki nüfûzunun tam anlamıyla ortadan kalkmasına yol açabilecek bir seçenektir. Memleketeyn Meclisi, prensliklerde birliğin devamına ve yabancı bir prens getirilmesine karar verdiğinde Gorçakov, İgnatyev'e Boğdan'daki ayrılıkçıların desteklenmesi gerektiğine işaret etmektedir.[286] Gorçakov İgnatyev'den Memleketeyn'de mahallî kolluk kuvvetlerinin aşırı şiddet kullanmamalarının teminat altına alınması, birleşmeye muhalif olan kesimlerin hükûmet tarafından tazyîke tâbî tutulmaması için lüzûmlu tedbirlerin alınması ve ayrılıkçıların desteklenmesi yönünde çalışmasını istenmekteydi. Gorçakov, Eflâklıların irâdesinin Boğdan'a empoze edilemeyeceğini düşünmekteydi ve prensliklerde birbirinden müstâkil seçimler yapılması gerektiğine dair sâbık fikrinde musırdı: "Boğdanlıların sesi Eflâklılar tarafından boğulmamalıdır."[287] İgnatyev, bu görüşleri İstanbul'da savunmaya devam etti.

Eflâk-Boğdan'ın geleceğinin Paris'te toplanacak bir konferansta tartışılması teklifine ise Rusya önce karşı çıkmış, İstanbul'da düzenlenmesi seçeneği üzerinde durmuştur.[288] Şüphesiz Paris, Rus diplomatik nüfûzunun çok

---

çıkacaktı. Kuza'nın yerine getirilecek prens, Avrupalı güçlerin bir kuklası (*stavlennik*) olarak yorumlanacaktı (Grosul-Çertan, 1969, s. 147).

[285] İgnatyev'in bu konuda yazdığı *réservée* mektup; AVPRİ f. 133, op. 469 d. 48, list 191-195; (no 32) (Pera le 14/26 Fevrier 1866). Gorçakov'un uzun ve *très secrète* cevabı; GARF f. 828 d. 1437, list.95-102 (le 14 Fevri**è**r 1866).

[286] Hilke'nin bu iddiayı dayandırdığı belgeyi bizim de görme imkânımız oldu; Hilke belge ile ilgili lef numarasını 96 olarak yanlış vermektedir; Hilke (1992, s.246); GARF f. 828 op.1 d. 1437, list 97-98.

[287] Rus basınında da Rus hâriciyesinin taleplerine paralel yazılar çıkmaktaydı. Rus kamuoyuna göre prensliklerde ayrı ayrı seçim yapılması sûretiyle Boğdan ahâlisinin birleşmeden yana olmadığı gâyetle açığa çıkabilirdi. Bazı Rus gazetelerine göre Rusya'nın, Paris Antlaşması'nın dokunulmazlığın koruması için herhangi bir nedeni yoktur ve dış güçlerin kendi çıkarları için Memleketeyn'e zorla benimsetmeye çalıştığı bir birlik olmaksızın, prensliklerin "bütünleşme" yolundaki kaderine karşı çıkmayacaktır. Gorçakov'a göre birleşme, Eflâk ve Boğdanlıların refâh ve huzur taleplerini karşılamamaktadır. Diğer yandan ikili yönetim, ülke ahâlisinin çıkarlarına daha uygundur. Gorçakov Paris'te toplanacak olan konferansta Rusya'yı temsil edecek olan Baron Budberg'e de konferans öncesinde açıkça bildirecekti: "Bilhassa Boğdan nüfûsu olmak üzere, nüfusun önemli bir kısmının ayrılığı arzu ettiklerine inanmamız için geçerli nedenlerimiz vardır. Mâmâfih siz bu yönde bir insiyatif almamaktasınız. Böyle bir çözümü yürekten istiyormuş gibi bir görünüme sahip olmamalıyız." (Sturdza, 1971, ss. 267-268).

[288] Konemenos Bey, Rus hükûmetinin konferansın Paris'te değil İstanbul'da toplanması seçeneği üzerinde durduğunu yazıyordu (BOA.HR.SYS.1044/1, lef 85, 28 Février 1866, No.1772/38).

uzağındadır. Ancak Rusya'nın Avrupalı güçlere karşı direnmesi, süreçten yine tecrit edilmesine yol açabilirdi. Gorçakov, İgnatyev'e gönderdiği 24 Şubat tarihli talimatında bir noktaya işaret etmekteydi: Paris'te bir konferans düzenlenmesini 1858 Konvansiyonun esas olduğuna dikkat çekerek kabul edeceklerdi.[289] İngiltere ile Fransa'nın Paris'teki muhtemel işbirliğine karşı Bâbıâli, Gorçakov'un atıfta bulunduğu meşrûiyet noktası dolayısıyla nesnel şartların gereği Rusya'yı yanında görebilirdi.[290] Her şeye rağmen Rus hükûmeti Kuza'nın düşüşüne pişma.n olmamıştı.[291] Lâkin St.Petersburg yönetimi Sultan'ı, devletlerarası meşrûiyet dâhilinde Memleketeyn üzerindeki haklarını kullanmadığı için eleştirmekteydi ve buna dair protestosunu da Bâbıâli'ye bildirdi.[292] Rusya, Bâbıâli'ye Romanya geçici hükûmetine yönelik bir müdahaleyi de telkin etmekteydi. İgnatyev de Avusturya elçisi ile birlikte Memleketeyn'e bir askerî müdahalede bulunmasını Bâbıâli'ye teklif etti; Gorçakov ve İgnatyev, hâlâ Bâbıâli'den daha enerjik bir müdahale beklemekteydiler. Romanya geçici hükûmetinin bağımsız hareket etmesini engellemeyi amaçlayan bu teklife İngiliz ve Fransız temsilcilikleri tepki gösterdiler. Rusya'nın bir diğer kaygısı da Memleketeyn'e yönelik muhtemel bir Avusturya işgaliydi. St.Petersburg yönetimi böyle bir işgale karşı gerekirse güç kullanılacağı yönünde açıkça ifade etmiştir.[293] Rusya, 1858'e sadık kalınmasını ısrarla talep etmekteydi ve

---

[289] GARF 828 delo 1437, list 198-199: *"Nous ne pouvions plus continuer a nous taire en presence de ce demi-consentement et nous avons comme Vous le savez accepté la Conference a Paris, en signalant comme base la convention de 1858."* Memleketeyn meselesinin Paris'te toplanacak bir konferansta tartışılmasını Rusya, diğer devletlere kısa bir süre belli etmemeye çalışsa da kendi içerisinde tabii ki değerlendirmeye almıştı. Ayrıca Rusya, Paris'te yapılacak bir konferansa hâkim olamayacağı düşüncesiyle karşı çıkmakta, bu süreçte Prusya'yı da kendi tarafında görmeye gayret etmekteydi

[290] Gorçakov Paris'te bir konferans çağrısına verdiği cevapta Bâbıâli açıkça istemediği sürece böyle bir konferansa karşı olduklarını dile getiriyordu, lâkin esasında bunu çoktan göze almışlardı; NA.FO 65/698, 3 March 1866, no. 92 (from Sir Buchanan to Lord Clarendon). Bir sonraki raporda Gorçakov'un 1858 Konvansiyonuna sadık kalınması yönündeki ısrarı dile getirilmekteydi.

[291] BOA.HR.SYS.1044/1, lef 86, 26 Février 1866, No.1765/31 (confidentielle).

[292] BOA.HR.SYS.1044/1, lef 84, 28 Février 1866, No.1769/37.

[293] NA.FO 65/698, 14 March 1866 no 115 (from Sir Buchanan to Lord Clarendon) (most confidential); Konemenos Bey de olası bir Avusturya işgalini Rusya'nın *casus belli* ittihaz edeceği kanaatindedir ve konferansta Rusya'nın izleyeceği tutumun ana hatlarına işaret etmektedir; Rus delege, yabancı bir prense ve şimdiye kadar imzalanan antlaşmalara mugayir olan her tasarıya karşı çıkacaktır. Konemenos Bey, İngiltere'nin St.Petersburg elçisi Buchanan ile Gorçakov'un gerçekleştirdiği görüşmenin detaylarına da vâkıftır; BOA.HR.SYS.1044/1, lef 140, 12 Mars 1866, No.1796/53, (personelle et confidentielle). Diğer yandan Avusturya ise yaklaşan Prusya savaşı arefesinde Memleketeyn'de Rus askerini görmek istemiyordu; çünkü

İgnatyev'in İstanbul'da yürüttüğü diplomasiyi de Rusya'nın bu diplomatik çizgisi çerçevesinde ele almak gerekmektedir. Çar Aleksandr daha Kuza zamanında Memleteyn yönetimini *une oeuvre bâtarde* olarak damgalamaktan çekinmemişti ve bu ülkeyi, Polonyalı devrimcilerin "günâh yuvası" olarak görmekteydi.[294] Eğer eski hâliyle Prensliklerin ayrılığının temin edilmesi durumunda Rusya, en azından Boğdan'da eski nüfûzunu devam ettirtmeye çalışacaktı.[295]

Mart başında Gorçakov, Paris'te Memleketeyn meselesini görüşmek üzere elçiler düzeyinde bir konferans toplanmasını kabul ettiğini açıkladı.[296] Gorçakov, Paris'teki konferansa katılacak delegelerine 1858 Konvansiyonunu esas ittihâz etmelerini sıkıca tembih etti ve her defasında da Rusya'nın devletlerarası antlaşmaların ihlâline karşı çıkacağını beyan etti.[297] Rum-Ortodoks manastırların mülkiyet haklarınan taviz verilmemesini de Baron Budberg'e tembih etti. Paris'te Bâbıâli delegesi Safvet Paşa ile uyumlu olunmasına dikkat etmelerini de ilave etti. Ancak şartlar, Gorçakov'un daha fazla taviz vermesini gerektirecekti. Paris'teki konferansta geçici bir Rus-Osmanlı diplomatik görüş ortaklığı doğacaktı, çünkü Bâbıâli'nin hassasiyetleri, Fransa'dan çok Rusya'ya yakındı.

10 Mart 1866'da Paris'de toplanan konferansta Prens Kuza'nın düşüşü sonrasındaki gelişmeler ve Memleketeyn'in geleceği, özellikle tahta dışarıdan yeni bir prens getirilmesi konusu tartışıldı.[298] Gorçakov, Mart 1866'da İgnatyev'e gönderdiği gizli bir mektupta, Kuza'nın devrilmesinden sonraki vaziyeti değerlendirirken, içinden geçtikleri reform döneminde Rus diplomasisinin manevra imkânlarının kısıtlı olduğundan bahsederek, bir bakıma İgnatyev'in daha etkin bir politika izlenmesi yönündeki tekliflerine cevap veriyordu.

Rusya, bu yıllarda içinde bulunduğu izolasyondan çıkmak için alternatif müttefikler arıyordu ve Prusya, bu noktada ona en yakın aday olarak gözüküyordu.

[294] NA.FO 65/698 14 March 1866 no 115 (from Buchanan to Clarendon) (most confidential) ve aynı belge için ayrıca bkz., Mosse (1960: 75).

[295] NA.FO 65/698 13 March 1866 no 109 (from Buchanan to Clarendon) ve aynı belge için ayrıca bkz., Mosse (1960: 75).

[296] BOA.HR.SYS.1044/1, lef 30, le 6 Mars 1866, No.1788/47.

[297] BOA.HR.SYS.1044/1, lef 39, le 11 Mars 1866, No.1792/51, (confidentiel)

[298] Konferansın ilk oturumuna dair Bâbıâli'ye ulaşan haberler için bk. BOA İ.HR.218/12642, 10 Mars 1866. Konferansın bütün oturumları hakkında raporlar için bk. BOA.HR.SYS.1044/1, 1866.2.26-1870.9.21. Ayrıca bkz., Testa (1882/V, ss.534-538).

Gorçakov'a göre Rusya, Polonya meselesi gibi millî-hayatî meseleler hâsıl olmadıkça veya ülkenin bütünlüğü ve şerefi zedelenmedikçe, izlediği diplomatik ve kendileri açısından mutedil yoldan sapmayacaktı.[299] Rusya'nın konferanstan beklentilerini Gorçakov, Paris sefiri Baron Budberg'e gönderilen talimatta açıkça dile getirilmişti: 1858 Paris Konvansiyonu esas alınsın ve her iki eyalette ayrı ayrı seçim yapılarak hem birlik meselesi hem de yabancı prens meselesi çözüme kavuşturulsun. Rusya, Prensliklerde ayrılıkçı hareketlere açık destek vermeye ve yabancı prens projelerine karşı çıkmaya konferans müddetince devam edecekti.[300]

1866 Baharında Avrupa ülkelerinde ülkenin tahtına oturtabilecekleri bir prens arayan Romen devlet adamları arayışlarında başlangıçta başarılı olamadılar.[301] Romanya muvakkat hükûmeti, Hohenzollern hanedanından Prens Karl'ın Romanya tahtına aday olduğu yönünde açıklamalar yapınca St.Petersburg'da Gorçakov, İstanbul'da İgnatyev tepkilerini dile getirmekte gecikmediler. Rus hâriciyesi uluslararası antlaşmaları bozacak herhangi bir harekete karşı bütün diplomatik gücüyle mücadele etmeye kararlıydı. İgnatyev bu noktada, mevcut

---

[299] (Jelavich, 2004, s.151). Gorçakov, konferansın vereceği kararlarda kendi taleplerinin karşılanacağı konusunda bir hayal görmemekteydi; özellikle de Fransa'nın tavrı dikkate alındığında, prensliklerin birleşmesi yönünde III.Napoléon'un ısrarının baskın geleceğini tahmin ediyordu. BOA.HR.SYS.1044/1, lef 140?, 12 Mars 1866, No.1796/53 (personelle et confidentielle).

[300] "Bu bâbda 1858 senesi mukâvelenâmesini mebde ve esas ittihâz edişimiz dahi mücerred Memleketeyn ahvâlinin konferans sûretiyle her dürlü müzâkereresinin bittabi ait olduğu bir nokta-i itibar olmasına mebnîdir…" Prensliklerde ayrı ayrı seçim yapılmasını isteyen Gorçakov'a göre "…Kezâ eğer ittihâd mevcûd ise bilâ müzâhim zâhir olur. Eğer korkulacak heyecan emâreleri var ise ittihâd yok demektir ve bu ise konferansın hakikat hali öğrenmekliği arzu etmesi lüzûmunca bir kat daha müeyyedddir…" Rusya'nın Memleketeyn siyasetini özetleyen bu uzun tahrir için bkz., BOA İ.HR.220/12758. Ayrıca bkz., BOA.HR.SYS.1044/1, lef 141?, 22 Mars 1866, No.1808/63, (trés confidentielle). Rusya prensliklerin birleşmesinin Balkanlarda önü alınamayacak bir dizi dalga yaratabileceğini de imâ etmekteydi. Gorçakov, Boğdan'da el altından kendilerinin de desteklediği birlik karşıtı muhalefete de güvenmekteydi. Hatta konferans müddetince müşterek çıkarları gereği yabancı prensi reddeden Bâbıâli ve Rusya'nın, Memleketeyn'e bir askerî operasyon konusunda anlaştıkları ve Osmanlı ordularının Eflâk'a girmesi durumunda Rusya'nın Yaş'ta bir garnizon talep ettiği dedikoduları dolaşmaktaydı. NA.FO.78/1921, 19 May 1866, No 38, (from Mr.Green to Lord Lyons) (confidential). Gorçakov, konferans boyunca da çeşitli defalar Eflâk yönetiminin Boğdan'da hukuk dışı hareket ederek Boğdanlıların ayrılıkçı taleplerini şiddetli bir şekilde bastırdığını ileri sürmekteydi.

[301] Adaylar hakkında bkz., Kellogg (1995, s.14). Yabancı prens konusunda ısrar edilmesinin tabii ki birkaç farklı nedeni vardır. Ülkenin seçkin ve entelektüel kesiminde, Avrupalı bir hanedana mensup bir prensin, ülkenin "Avrupa medeniyeti"ne ikâme edilmesine katkıda bulunacağına dair kanaat hâkimdi.

anlaşmaları ihlâl edecek bir teşebbüsü akılsızca buluyordu.[302] Rusya'nın söylemine göre yabancı prensin adaylığıyla 1858 Konvansiyonu açıkça bir kez daha hiçe sayılıyordu.[303] Gorçakov, Nisan başında Osmanlı delegesi Safvet Paşa'nın performansını "üzüntü verici" (*déplorable*) olarak nitelemekteydi; nitekim yabancı prens meselesine dirençli bir şekilde karşı çıkamıyor ve bu sorunun *rezerve* edilmesine de razı olmuyordu.[304] Konferansta Rusya, yabancı prense itiraz konusunda inatçı bir tavır aldı ve Memleketeyn tahtına Hohenzollern hanından Prens Karl'ın getirilmesine itiraz hususunda da Bâbıâli'yi destekledi.[305] Nisan ayında Yaş'ta birleşmeye karşı çıkan kesimlerin çıkarmış oldukları olaylar, Osmanlı ve Avrupa kamuoyunda yerleşmiş *conspirateur* imajına uygun olarak Rusya'ya mâl edildi.[306] Kuza iktidardan düştükten sonra Bükreş'in Yaş karşısındaki etkinliği, daha da artmıştı ve bu durumdan Rusya rahatsızdı.[307] Ardından Boğdan'daki olaylar üzerine Bâbıâli,

---

[302] NA.FO 65/699 25 April 1866 No 190 (from Buchanan to Clarendon) (confidential) Nitekim Asya Dairesi Müdürü Stremuhov'a göre 1856 Antlaşması devam edecekse, bütün yönleriyle devam etmeliydi; Rusya'dan kendi onurunu küçük düşüren maddelere katlanması, fakat diğer bazı maddelerin ihlâlini de görmezden gelmesi beklenmemeliydi; NA.FO 65/699 28 March 1866, No 114 (from Buchanan to Lord Clarendon) (confidential).

[303] Bu Bâbıâli'nin tabiyetindeki diğer özerk prensliklere de emsal teşkil edeceği için tehlike anlamına gelmekteydi. Ayrıntılı bilgi için bkz., Mosse (1960, ss. 73-94).

[304] BOA.HR.SYS.1044/1, lef 142?, le 2 Avril 1866, No.1823/74 (confidentielle et personelle).

[305] Safvet Paşa Nisan sonunda sonunda gönderdiği telegramda Prens Gorçakov'un yabancı prensin konu dışı tutulmasını, Memleketeyn ahâlisinin birleşme talebiyle sonuçlanan fakat geçici hükûmetin baskısı altında yapılan sözde seçimlerin iptalini, yani birleşme yönündeki adımların reddedilmesi yönündeki taleplerde bastırmasını istediğini yazıyor ve Fransa tarafından bunların reddedildiğini ilave ediyordu (BOA.HR.SYS.1044/1, le 24 Avril 1866, lef? No.?). St.Petersburg hükûmeti bu taleplerinde konferans boyunca ısrar etti. Bismarck, bu meselede ikna edilmesi gereken devletin Osmanlı'dan ziyade Rusya olduğunu düşünmekteydi. Bismarck tarafından St.Petersburg'a gönderilen temsilciler Gorçakov tarafından evvela çok soğuk karşılanmıştı, fakat zamanla Gorçakov'un yumuşadığı görülecekti. NA.FO 881/1487, 19 July 1866 (from Mr.Green to the Earl of Clarendon)

[306] NA.65/699, 15 May 1866, no.237, (from Andrew Buchanan to Lord Clarendon) (confidential). Nisan 1866'da prensliklerde yapılan ve 1858 Konvansiyonuna göre yasal olmayan halk oylamasında Karl'ın getirilmesi büyük bir oranla, özellikle Eflâk'ta desteklendi. Rusya bu halkoylamasına da karşı çıkıyordu kezâ 1858 Konvansiyonuna göre prens seçimi, yalnızca seçim divanları tarafından yapılabilirdi. Âli Paşa'nın da bu halkoylamasına karşı çıktığı ve 5 yıllığına yerli bir prens seçilmesini geçici yönetime bildirdiği biliniyor (Kellogg, 1995, s. 25). Rusya ve Bâbıâli ile birlikte Paris'teki diğer devletlerin temsilcileri de bu oylamanın yasal olmadığını kabul ettiler. Hatta Gorçakov, Prens Karl'ın ülkenin başına getirilmesine yönelik oylamanın konferans temsilcileri tarafından gayrî meşrû ilân edilmesine dair beyannâmeye sonuna kadar destek verdi; ancak yeterli görmemekteydi ve Memleketeyn'deki geçici yönetime karşı daha fazla yaptırımların gündeme getirilmesinden yanaydı. NA.65/699, 30 May 1866, no.267, (from Andrew Buchanan to Lord Clarendon) (confidential)

[307] Boğdanlılar, Eflâklıların millî merkez olarak ön plana çıkmasından açıkça rahatsızlardı. Hatta Boğdanlılar yaklaşmakta olan meşûm geleceğe bir Rus müdahalesinin engel olacağına inanıyorlardı ve bu konudaki söylentilere bir de seçim sonucuna göre Hohenzollern

Rus hâriciyesinin de teşvikiyle Memleketeyn'e yönelik bir askerî operasyonun sinyallerini verdi. İgnatyev bu süreçte, yukarıda bahsedildiği gibi doğrudan bir askerî müdahale için Bâbıâli'ye telkinde bulunmakta devam ediyordu. Gorçakov, Bâbıâli'nin Memleketeyn'e karşı mutasavver bir askerî operasyonuna destek vereceğini dahi beyan etti. Ancak Romanya geçici hükûmetiyle Bâbıâli arasındaki gerilim çok uzun sürmeyecekti çünkü İngiltere de tıpkı Fransa gibi böyle bir askerî müdahaleye karşıydı; kıta Avrupası'nda Fransız desteğini kaybetmeyi göze alamıyordu. Bâbıâli'nin tavrındaki yumuşama, Rusya tarafından eleştirilmekteydi.[308] Kısa süre sonra Gorçakov konferanstan çekileceklerini dile getirmeye başladı.

Bâbıâli'nin yumuşak politikasına yönelik olarak, şimdiye kadar Osmanlı'ya karşı tasarruflarını oldukça samimi ve iyi niyetle yerine getiren Rusya, Prens Karl'ın Memleketeyn tahtına geçmesinin Bâbıâli tarafından kabul edilmesi durumunda bu tasarrufların değişeceğini beklemekteydi.[309] Aynı günlerde İgnatyev'den de bir telgraf alan Gorçakov, Fransız elçi Moustier'nin sözde tehditleri sayesinde, bir askerî işgal düşüncesinin İstanbul'da zemin kaybettiğini öğrendi. Rusya, Bâbıâli'nin tutum değişikliğinden kaynaklanan rahatsızlığını birinci ağızdan dile

---

hanedânından Karl'ın ülkenin başına geçirileceğine dair haberler eklenince, *Russophil* Romenler, Neculai Rosetti-Roznovau, Konstantin Moruzoi ve Boğdan Ortodoks cemaatinin metropolünün öncülüğünde birleşmeye ve yabancı prens getirilmesine karşı çıkarak Yaş'ta Rusya yanlısı olaylar çıkardılar ve bu hadiseler, yaygın bir ayaklanmaya dönüşmeden Romen ordusundan müdahale geldi. Bu olayların arkasındaki sebeplerin bir özetini yapan Kellog, her iki prenslik arasında sosyo-politik farklılığı özetlemektedir; bkz., Kellog (1995, s.21). Bu farklılık Ortodoks nüfusun nispeten daha fazla olduğu Boğdan'da sosyal tabandan başlayıp, elitlere kadar uzanmaktaydı. Boğdan'da okumuş kesim daha ziyade Alman tedrisâtından (ve Kellog'un atladığı üzere bir kısmı Rus tedrisâtından), Eflâk'ta ise genellikle Fransız tedrisâtından geçerek yetişmekteydi. Boğdan'daki Ortodoks ruhbanlar, kesinlikle Rusya'ya daha yakındı ve birleşik bir Romanya devletine şüpheyle yaklaşmaktaydılar.

[308] İngiltere'ye göre askerî bir tedbir, yeni karışıklıkların önünü açacağı gibi Avrupa kamuoyunda da heyecan yaratırdı. Gorçakov'un beyânâtı açıktı: Rusya hükûmeti, kamu hukukunun Memleketeynliler tarafından bâriz bir şekilde çiğnenmesine ve Rusya'nın temsil edildiği bir konferanstaki müzâkerelerin, harita üzerinde ancak mikroskopla bulunabilecek bir ülke tarafından görmezden gelinmesine müsaade etmeye niyetli değildi. Âli Paşa'nın Yon Ghika ile müzâkerelere başlaması, Rusya tarafından Romanya'ya verilen "taviz" olarak nitelendirilmekteydi. NA.FO.65/699, 30 May 1866, No.267, (from Andrew Buchanan to Lord Clarendon) (confidential)

[309] Gorçakov, Konemenos Bey'e Paris'ten kendisine ulaşan haberleri okudu; Paris Konferansı'nda Bâbıâli'nin delegesi olan Safvet Paşa, askerî bir işgali desteklememiş ve hatta bir hak talebine karşı da çekimser kalmıştır. Konemenos Bey'in uzun tahriri; BOA.HR.SYS.1043/1, lef 2, le 3 Juin 1866 (secrète et personelle).

getirmekteydi.[310] Artık Rusya'nın da Bâbıâli'den Memleketeyn'e yönelik bir askerî müdahale beklentisi azalmış olmasına rağmen yine de bu ihtimali tamamen dışarıda bırakmak istememekteydi. İgnatyev, Bâbıâli'nin Memleketeyn'e yönelik bir askerî müdahalesinin gerekliliğini, Paris Antlaşmasından doğan bir hak olarak yorumlamaktaydı (İgnatyev, 1916, s. 21). Antlaşmaların açık ihlâli dolayısıyla Rusya'nın konferanstan geri çekilmesi ve hareket özgürlüğünü saklı tutması, bundan sonra izleyeceği politikanın bahanesinin ne olacağının da habercisiydi. Üstelik yabancı bir prensin Bâbıâli tarafından kabul edilebileceğini anlayıp hayal kırıklığına uğrayan ve Paris Antlaşması'ndan beri Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğüne sadık olan Rusya, bundan böyle Şark'taki Hristiyan ahâlinin ıtlâkını (*émancipation*) gündeme getirebilirdi. Prens Karl'ın Memleketeyn tahtına, uluslararası meşrûiyetine halel gelmeden çıkması için St.Petersburg'un rızasını elde etmesi gerekiyordu. Bükreş'teki geçici hükûmetin St.Petersburg'a gönderdiği temsilciler Kostaforo ve Boeresco, Gorçakov ile Haziran sonlarında görüştüler fakat Rusya, tavrınca yumuşama göstermedi.[311] Konferans müddetince herhangi bir sonuç alınamadığından konferans dağılacaktı.[312]

---

[310] Hatta Çar, Baron Budberg ve General İgnatyev'in telegramlarını okuduğunda, muhafaza edilmesi gerekenlerin kaybedildiğini görünce hem Budberg'e hem de İgnatyev'e hiddetlenmiş, yazdığı bir emirde Baron Budberg'i dahi etkisiz ve yumuşak tavrı için sert bir dille azarlaşmıştı. BOA.HR.SYS.1043/1, lef 2, le 3 Juin 1866 (secrète et personelle).

[311] NA.FO 65/700, 6 June 1866, no.278, 279 (from Buchanan to Lord Clanrendon), NA.FO. 78/1921, 5 July 1866, no110 (from Mr.Green to Lord Clarendon) (confidential). İkinci Şansölye Gorçakov, Karl'ın bu şekilde bir seçimde Memleketeyn hospodarlığına getirilmesini, devletlerarası yasal metinleri hiçe sayan bir ihlâl olduğunu vurguladıktan sonra, eğer konferans kendi saygınlığını temin edemediğinden Rusya onun tatilinden yana tavır aldığını belirtti. Memleketeyn yönetimine yönelik diğer şikâyetlerini dile getirdi. Memleketeyn hükûmetin dogmalar ve kilise mülklerinin organizasyonunda ruhanî işlere müdahale etmesinden Rusya rahatsızdı. Bunun ardından Gorçakov konuyu, Rusya'nın sınırlarında toplanıp örgütlenen Polonyalı siyasî mülteciler meselesine getirdi ve Memleketeyn idaresine bu konudaki rahatsızlıklarını tekrar anlattı. Polonyalı mültecilerin Rusya'ya yönelik olarak Bükreş matbuâtı vasıtasıyla yürüttükleri propaganda faaliyetlerine Romanya yönetimi izin vermemeliydi. Gorçakov'un ifade ettikleri arasında, Prens Karl'ın Çar Aleksandr'a gönderdiği mektuptan dolayı Çar'ın hoşnutsuzluğu da bilinmekteydi; mektup kâğıt üzerinde Peşte'den gönderilmiş gibiydi fakat Çar'a Paris'ten ulaşmıştı. Rus yönetimi buradan şu sonucu çıkarmaktaydı ki Prens, henüz Memleketeyn tahtına geçtiği resmen tasdik edilmeden Rusya İmparatoruna böyle bir mektup gönderemezdi. Gorçakov, Paris Konferansı'nda yaşananlar karşısındaki hayal kırıklığını ve Rusya'nın serbest hareket etmek maksadıyla konferanstan çekilebileceğini Romen heyetine bildirdi ve zaten Rusya çok geçmeden konferanstan çekildi.

[312]Paris'deki konferansın bir sonuç almadan dağılması üzerine İngiltere, bu defa daha kararlı bir şekilde Bâbıâli'ye telkin yoluyla müdahale etmek gereğini hissetmeye başlamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğü için daha tehlikeli beklenmedik bir hâdisenin vukû bulması, Karl'ın Memleketeyn tahtı için atanmasından daha önemli olmalıydı ve bu uyarı, Bâbıâli tarafından

Gorçakov'un ve İgnatyev'in Romanya yönetimine karşı muhalefet nedenlerinden birisi, Bükreş'in ruhanî meselelere karışmasıydı; dogmalara, organizasyona ve Kilise mülkiyetine müdahale, St.Petersburg idaresince hâlâ Romanya ile aralarındaki en büyük ihtilâfı teşkil etmekteydi. Rus sınırında toplanan ihtilâlci Leh mültecileri Romanya yönetiminin teşvik etmesi, hâlihazırdaki bir diğer meseleydi. Memleketeyn'de faaliyet gösteren Rusya karşıtı basına olan taviz verilmesi de Rus yönetimini rahatsız etmekteydi.[313] Paris'deki konferanstan son derece hoşnutsuz kalan Gorçakov'un İgnatyev'e Bâbıâli'nin Memleketeyn politikasında izlediği siyasetin devletlerarası hukuku yok saydığını İstanbul'da dile getirmesine yönelik direktifleri bu çerçevede değerlendirilmeliydi.

Âli Paşa bilhassa Lord Lyons'un tavsiyeleriyle birlikte Temmuz sonlarından itibaren Prens Karl'ın Bâbıâli tarafından onaylanması hususunda daha uzlaşmacı bir tavır ortaya koymaya başladı ancak Sultan'ın süzerenliğinin tanınmasından da taviz vermiyordu.[314] Âli Paşa'nın bu yaklaşımı, St.Petersburg yönetimi tarafından eleştirildi; Gorçakov, devletlerarası meşrû bir konferansta gayrî meşrû ilân edilen bir hükümdarı Bâbıâli'nin kabul etme temâyülünü "tutarsızlık" ve "iktidarsızlık" olarak görmek niyetindeydi. Rusya, Sultanın Hristiyan tebaasını müdafaa etmek siyasetinde istikrarlıydı ve Kırım Harbi'nden sonra imzalanmış antlaşmaların ruhuna ve sözcüklerine sadıktı. Ancak diğer güçler bu antlaşmaları ihlâl etmek suretiyle Osmanlı'nın belli bölgelerinin bağımsızlığının önünü açmaları hâlinde Rusya da Sırbistan'ın bağımsızlığına dair niyetini gündeme getirebilirdi. Gorçakov'un bu sert çıkışından sonra, Âli Paşa'nın uzlaşmacı yaklaşımına karşı General İgnatyev, İstanbul'da sert bir şekilde muhalefet etmeye devam edecekti.[315] Aynı dönemde Konemenos Bey

---

dikkate alınacaktı. Diğer taraftan yeni oluşan Romanya'ya yönelik en büyük düşmanlığın Bâbıâli'den değil, Rusya'dan gelme ihtimali daha yüksekti NA.FO 881/1530, 12 June 1867 (from A.S.Green to the Foreign Office) s. 30-31.

[313] BOA.HR.SYS.1043/1, lef 2. Çar Aleksandr, Romanyalılar tarafından tahta aday olarak gösterilen Karl'ın gönderdiği mektuptan da tatmin olmamış, aksine prensliği resmî olarak tanınmadan göndermiş olduğu bu mektuptan dolayı rahatsız olmuştu.

[314] NA.FO 65/700, 14 June 1866, No.288 (confidential), NA.FO 881/1487, 1 August 1866, no.294 (from Lord Lyons to Lord Stanley) s. 21-22.

[315] NA.FO 65/700, 14 June 1866, No.288 (confidential). İgnatyev, Gorçakov'a Prens Karl'ın Bâbıâli'den talep ettiği değişiklikleri gönderdi ve Temmuz sonunda İgnatyev, Memleketeyn'e

ile olağan görüşmesinde Gorçakov, İgnatyev'in kendisine verdiği bilgilere dayanarak Bâbıâli'nin içine düştüğü durumu "üzüntü verici" olarak nitelemekteydi. Rusya'ya göre Bâbıâli, konferansta gerekli ölçüde sıkı ve sert bir tavır sergileyememişti. Üstelik İgnatyev'in iddia ettiği üzere Prens Karl'ın Bâbıâli'ye karşı teklifleri, Bâbıâli'nin süzerenlik haklarını tamamen ortadan kaldırmaktaydı. İgnatyev'e göre eğer mesele bu noktaya kadar geldiyse bunun sebebi Bâbıâli'nin yumuşak tutumuydu.[316]

19 Kasım'da Karl'a Bâbıâli'nin bu muvâfâkatı tebliğ edildi; Sultan ve antlaşmalara tâbî olmak şartıyla Karl, Romanya Prensi olarak tasdik edildi. Bu diplomatik süreci yürütenler arasında Lord Lyons ile Marquis de Moustier'nin müzakere performansları, şüphesiz İgnatyev'in sözde "entrikaları"ndan daha belirleyici ve tesirliydi. Âli Paşa İstanbul'daki elçiler arasında bilhassa Fransız ve İngiliz diplomatlar ile hususî olarak müzakereleri yürüttü. Hatta Romen temsilcilere göre Ağustos ayı boyunca İstanbul'da devam eden müzakerelerde karşılaşılan en büyük sorun, İgnatyev'in mutlak muhalefetiydi ve bu muhalefet, Memleketeyn'de istikrarlı bir devletin teşekkülünü istemeyen Rusya'nın siyasî inadından ibaretti. Ştirbey'in bildirdiğine göre İgnatyev, Sultan'ı yanlış yönlendirmek istemekteydi.[317] İgnatyev'in faaliyetleri, Fransız ve İngiliz rakipleri tarafından süreci felce uğratmaya yönelik zararlı faaliyetler olarak nitelendirilmekteydi. İgnatyev'in İstanbul'daki çalışmaları, Rusya'nın Bükreş konsolosu Baron Offenberg'in faaliyetleriyle tamamlanıyordu. Karl'ın Memleketeyn Prensi olarak tanınmasına dair nihâî şartların Bâbıâli'ye sunulduğu Eylül başında, Bükreş'teki İngiliz konsolos M. Green ve Fransız konsolos Baron d'Avril son derece mutedil davranarak ortamın yumuşamasını temin etmek için çalışırlarken Rus konsolos Offenberg, son derece saldırgan bir

girmek yahut olayların akışını beklemek gibi iki alternatif karşısında kalmış olduğunu gördüğünü Bâbıâli'nin ikincisinde karar kılacağını düşünmekteydi. BOA.HR.SYS.1043/1, lef 15, le 09 Août 1866, No.1981/176.

[316] BOA.HR.SYS.1043/1, lef 27, le 15 Août 1866, No.1997/181 (reservée). Rusya 1866 yazı boyunca Bâbıâli'ye Memleketeyn'e askerî bir operasyon yapması konusunda tavsiyelerde bulundu hatta zaman zaman İstanbul üzerinde baskı kurmaya çalıştı.

[317] NA.FO 881/1487, 29 August 1866, No.40 (from Mr.Green to Lord Lyons) s.40. Bükreş'in temsilcisi olarak İstanbul'da bulunan Prens George Ştirbey'e göre esasında Memleketeyn tahtına kimin geçeceği konusunda Bâbıâli ile aralarındaki anlaşmazlık çok da önemli değildi. Ağustos'tan itibaren süren müzakerelerin başarısızlığı, tarafların uzlaşmasına karşı olan yegâne muhâlif ülkeden kaynaklanmaktaydı.

üslupla süreci felce uğratmaya çabalamaktaydı. Eylül sonlarında St.Petersburg'dan gelen haberler Rus diplomasisinde değişme yönünde bir temâyül olmadığını göstermekteydi.[318]

İstanbul'dan ayrılırken Ştirbey, Lord Lyons ile mahremâne bir görüşme gerçekleştirdi.[319] Bu görüşmede Romen temsilcinin beyanına göre İgnatyev, Ştirbey'e Gorçakov tarafından Prens Karl'a gönderilmiş bir mektubu göstermişti. Bu mektuba göre Çar II.Aleksandr, Prens Karl'ı ve yeni Memleketeyn hükûmetini resmen tanıyacaktı. Lâkin Rusya, vakıf manastırlarının kamulaştırılan mülkleri gibi temel bir meselenin halledilmesini istemekteydi. St.Petersburg, Bükreş hükûmetini ruhanî kurumlarla doğrudan bir uzlaşmaya varması konusunda açıkça uyarmaktaydı. Fransa ise Paris Konferansı'na katılan devletlerarasında sağlanacak bir uzlaşmayla ve Romanya'nın manastırlara bir miktar tazminat vermesi suretiyle, yani Rusya'nın dışarıda bırakılarak bu meselenin çözülmesini istemekteydi. Âli Paşa ise Rusya'nın tecrit edilmesi yoluyla meselenin kalıcı olarak çözülebilmesinin zor olduğu kanaatindeydi. Bâbıâli, dinî kurumlara tazminat verilmesi koşuluyla bu arazilerin mülkiyetinin Romanya'ya geçmesine razıydı. Lâkin bu dinî kurumları razı etme noktasına geldiğinde mesele tıkanıp kalmaktaydı. Dinî kurumlarla doğrudan görüşerek çözüm aramak şeklindeki Rusya'nın teklifini Ştirbey, uygulanamaz ve itiraz edilebilir görmekteydi; kezâ mesele Paris Konferansı'na katılan devletler tarafından çözülmeden, Romanya ile ruhanî kurumlar baş başa bırakılıyordu. Netice itibariyle vakıf manastırları meselesi birkaç yıl daha "Şark meselesi"nin

[318] NA.FO 881/1487**,** 26 September 1866, No.52 (14) (from Mr.Gould, St.Petersburg to Lord Stanley) (confidential) s.49. İngiliz temsilci, Osmanlı İmparatorluğu'nun yakında gerçekleşmesi muhtemel olan dağılması ihtimalinin Gorçakov'u rahatsız ettiğini bildirmektedir. Gorçakov, Osmanlı Hıristiyanları arasındaki ajitasyonun sebeplerini kötü yönetim, zayıflık ve zorbalıktan başka iki sebebe de dayandırmaktadır: Bunlardan birincisi geciken son konferansta, Prens Karl'ın antlaşmaları hiçe sayarak Memleketeyn'in başına geçmesine müsaade edilmesi ve garantör devletlerin bu yönde müttefiken karar alması. Gorçakov, Hospodarlık için başka adaylara göre fazlasıyla vasıflı olduğunu düşündüğü Prens Karl'a şahsî olarak itirâzı bulunmamasına karşın, yabancı bir prensin Sultanın dominyonlarından birisini "gaspetmesi"ne (usurp) izin verilmesinin meşrûlaştırılmasının imparatorluk için ölümcül sonuçları olacağını iddia etmekteydi. 1866 senesinde yeniden nükseden bir diğer mesele olan Girit isyanı ile Memleketeyn meselesi arasında bir bağ kuran Gorçakov'a göre bu isyan, yalnızca adayla mahdut bir mesele değildi ve yayılma ihtimâli yüksekti. Ayrıca çatışmada tarafsız olarak kalan üç büyük güç tarafından herhangi bir muhalefet olmaksızın böylesine büyük teritoryal değişikliklerin Avrupa coğrafyasını şiddetli bir şekilde etkileyeceği düşüncesindeydi.

[319] NA.FO.78/1915, 21 November 1866, no 723, (from Lord Lyons to Lord Stanley) (confidential)

bir parçası olmaya devam etti. Patrikhâne ve dinî kurumlar, ödenecek tazminât konusunda Bükreş yönetimi ile uzlaşamadıklarından müzâkerelerin başlangıcındaki tekliflere göre neredeyse hiçbir kazanım elde edemeyeceklerdi.

Âli Paşa'ya göre Rusya'nın 1866 Paris Konferansı'dan geri çekilmesinin ve tekrar katılmayı reddetmesinin esas nedeni, 1856 Paris Antlaşması'nın yükümlülüklerini zayıflatma arzusuna dayanmaktaydı. Memleketeyn ile ilgili yapılan düzenlemelerden dolayı hayal kırıklığına uğrayan Rusya, Paris Antlaşması'ndaki Memleketeyn ile ilgili hükümlerin çıkarılmasından sonra antlaşmanın bütününün geçersiz kalabileceğine (*invalidate*) meyletmekle teselli buluyordu. Bu sebeple Paris Antlaşması'nı imzalayan devletlerin müşterek hareket etmeleriyle, yapılan son düzenlemeleri antlaşmanın maddeleriyle uyumlu hale getirmek suretiyle yeniden kurgulanacak herhangi bir tedbire iştirâk etmekten imtina ediyordu.[320] Âli Paşa, bir adım ötesi için Gorçakov'un aklından geçenleri gayet iyi okuyordu. Gerçekten de Rusya'nın 1870'de Paris Antlaşması'nı hükümsüz kılmak için hayata geçirdiği *démarche* içinde Memleketeyn meselesinin kâğıt üzerinde özel bir anlamı olacaktı.[321]

Rus hükûmeti, 21 Aralık'ta Memleketeyn'de kurulan yeni düzeni ve Karl'ın prensliğini kabul etmek zorunda kaldı.[322] İgnatyev'e göre girilen yeni dönemde Karl'ın prens olarak tanınmamasında direnmek gereksizdi. Üstelik daha da önemlisi Bâbıâli'nin bu *oldu bittiyi* de kabullenmesinden sonra, dengelerin değiştiği mevcut ortamda Paris Antlaşması şartları gibi meşrû kuralların yürürlüğünde ısrar etmek gereksizdi. Kendi çıkarlarını korumaktan mahrum olan Bâbıâli'yi hareketlerinde serbest bıraktıklarını henüz Haziran sonuna Âli Paşa'ya beyan ettiğini yazan İgnatyev'e göre, Memleketeyn'i işgal ve Bükreş

[320] NA.FO.78/1916, 19 December 1866, no 1453 (from Lord Lyons to Lord Stanley) (confidential)

[321] Gorçakov Karadeniz'in askerî tarafsızlığını Rusya'nın tek taraflı olarak tanımadığını beyan ettiği genelgesinde, Memleketeyn meselesi başta olmak üzere Batılı devletlerin ve Bâbıâli'nin uluslararası hukuku yok saydıklarını ve dolayısıyla 1856 Paris Antlaşması'nın içinin boşaltıldığını vurgulayacaktır. Bu beyannâmenin muhtevâsı da henüz 1866'nın Eylül ayında St.Petersburg'un yazlık sarayında son şeklini almış ve diplomasi kulislerine haber çoktan yayılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Clark (1942, ss.52-60).

[322] Konemenos Bey'in ilgili tahriri ve Prens Karl'ın Memleketeyn Prensi olarak atandığına ilişkin fermanı tanıdığı hakkındaki nota; BOA.HR.SYS.1043/1, lef 82-83, le 21 Decembre 1866, No.2100/255.

yönetimini yeni şartlara razı edip haklarını yeniden tanımlamak yoluyla mevcut krizi bertaraf etme noktasında kendilerine verilen tavsiyelere uymayan "Türklerden daha fazla Türk gibi davranmasını" beklememek lâzımdır (İgnatyev, 1916, s. 23). Prusya'nın 1866'da Avusturya karşısında kazandığı kesin zafer, Rusya'nın ve Avusturya'nın Hohenzollern hanedanından Karl'ı Romanya prensi olarak tanınmasına direnmeyi anlamsız hâle getirmişti; içinde bulunduğu izolasyondan çıkmaya çalışan Rusya için Prusya'nın desteği, diplomatik kaprislerden şüphesiz daha önemlidir. [323]

1866'da Bâbıâli'nin karşısına Memleketeyn dışında iki yeni problem daha çıkıyordu: Girit isyanı ve Sırbistan'dan Belgrat'taki Osmanlı kalelerinin yıkılmasına yönelik yinelenen talep, iç içe geçme riski taşıyan meselelerdi ve Âli Paşa da bu riskin farkındaydı.[324] Nitekim Rusya, Memleketeyn'e gösterilen tahammül ve hoşgörünün Sırbistan'ın taleplerine de gösterilmesi gerektiğini bir defa imâ etmişti[325] Sırbistan'daki kalelerin yıkılmasına ilişkin Knez Mihail imzasıyla İstanbul'daki Sırp maslahâtgüzâr Jovan Ristiç tarafından Bâbıâli'ye iletilen mektubun gerçek muharriri hakkında Âli Paşa'nın şüpheleri vardı. Rus ajanların bu mektubun yazılmasını yalnızca teşvik etmediklerini, fakat aynı zamanda Knez Mihail için bizzat kaleme aldıklarını düşünmekteydi; çünkü mektubun üslûbu neredeyse mükemmeldi. Âli Paşa'ya göre Prens Karl'ın tahta getirilmesi suretiyle Memleketeyn meselesinin çözüme kavuşturulmasından dolayı Rusya hayal kırıklığına uğramıştı. Âli Paşa'nın nazarından bakılırsa Rus hükûmeti, Memleketeyn meselesinde Bâbıâli'yi Batılı güçler ve Eflâk-Boğdanlılar ile doğrudan bir düşmanlığa çekmeye gayret etmişti. Fakat Gorçakov ve İgnatyev şunu görmüşlerdi ki Memleketeyn ile süzereni arasındaki ilişkiler karşılıklı olarak gayet samimi ve ümit verici nitelikteydi. Rus hâriciyesi,

[323]Rusya'nın Prens Karl'ın meşrûiyetini onaylaması, Memleketeyn'de nüfûz sahibi olduğu kesim açısından önemliydi. Unutmamak gerekir ki 1866 Nisan'ında Yaş'ta çıkan olayları bizzat Rusya teşvik etmişti ve aynı siyasî hizipler Boğdan'da tekrar benzer bir teşebbüse rahatlıkla başvurabilirlerdi. İngilizlere göre böylesine hâdiselerin tekrar yaşanmaması için Rusya'ya yakın bu siyasî hiziplerin ortadan kaldırılması gerekmektedir ve bu da çok zor değildir. Ancak Boğdanlıların aralarına karışmış Rus askerlerinin ifsâd etmesiyle durum oldukça farklı olabilirdi. Boğdan'daki hoşnutsuzluk, Balkanlara yayılabilecek bir tehlike dalgası yaratabilirdi. NA.FO.78/1922, 20 December 1866, no 160 (from Mr.Green to Lord Stanley). Ancak Rusya'nın özellikle Boğdan'daki nüfûzunu kırmak kolay değildi.

[324] NA.FO.78/1915, 21 November 1866, no 421, (from Lord Lyons to Lord Stanley) (confidential)

[325] NA.FO 65/700, 23 June 1866, No.302 (from Buchanan to Lord Staley) (confidential)

Bâbıâli'nin Karadağ ile uzlaşmasından da rahatsız olmuştu. Girit'te başlayan isyan da Rusya'nın istediği doğrultuda gitmiyordu. Âli Paşa'nın belirttiğine göre İmparatorluğun Hristiyan tebaası arasında ajitasyona devam eden Rusya, Bâbıâli'nin mâliyesi için yıkıcı bir takım entrikalar tasarlamaktan da geri kalmıyordu. Sırbistan'daki kalelerin yıkılması hususunda Knez Mihail'in talebinin arkasında da şüphesiz Rusya vardı. Nitekim bir süre önce İgnatyev, alışılmışın dışında bir ciddiyetle Sırbistan'daki kalelerin yıkılması konusunun düşünülmesi için Bâbıâli'ye baskı yapmıştı; bunu düşünme isteği dahi Bâbıâli için rahatsız ediciydi.[326]

Bu sözleri dikkate alındığında Âli Paşa bir süredir Balkanlarda Rusya'nın faaliyetlerinden şüphelenmekteydi; fakat gelişmelerden henüz doğrudan haberi olduğuna dâir bir emare yoktu. Sırbistan, Bâbıâli'ye karşı Yunan-Sırp-Romanya ittifakının alt yapısını oluşturmak için çoktandır Yunanistan ile zaten görüşüyordu[327] ve Romanya ile henüz temas kurmaya başlamıştı. Ekim

[326] Üstelik Âli Paşa'ya göre Belgrad kalesinin tarihî bir mânâsı vardı ve tedrisâttan geçmemiş bir Türk dahi Belgrat kalesi kuşatmasından haberdardı. Bunu yıkmak Müslümanların vatanseverliği ve gururuna dokunurdu. Diğer taraftan Hıristiyanlar için de Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışının alâmetlerinden birisi olarak addedilirdi. Askerî açıdan bu kalenin pek bir önemi yoktu, fakat siyasî ve moral bakımdan ehemmiyeti ise büyüktü. Bu noktada Bâbıâli'nin Sırpların taleplerini tatmin edebilmek konusunda şüpheleri vardı. Kısaca Âli Paşa her şeye rağmen Knez Mihail'in bu talebinin kesin olarak derhâl geri çevrilemeyeceğini söylemekteydi. Mesele Bâbıâli ve Saray ile görüşülecekti. NA.FO.78/1915, 21 November 1866, no 421, (from Lord Lyons to Lord Stanley) (confidential)

[327] 1861'de Paris'deki Yunan temsilci Callergis'in Thouvenel ile yaptıkları görüşmelerde Paris yönetiminin Yunan, Sırp, Karadağ ve daha sonra nihâî olarak Memleketeyn'in de iştirakiyle Balkan Hıristiyanlarının bağımsızlaşmasını temin edecek bir ittifâkın teşkiline karşı çıkmadığı görülmüştü. Bununla birlikte 1860'larda Osmanlı'ya karşı bir Balkan ittifâkı tahayyülü esasında Sırp knezliğinin politik mahfillerinden doğmuştu. Bununla birlikte 1860'da İlya Garaşanin başta olmak üzere Sırp devlet adamlarının gizli tekliflerine Yunanistan tarafından gelen olumlu yanıtların başlattığı süreç, yaşlı Knez Miloş ve büyük atılımlar gerçekleştirmeye şimdilik cesareti olmayan Mihail tarafından pek de hevesli karşılanmamıştı. Fakat babasının ölümünden sonra bir Yugoslav devleti kurma idealiyle iktidara gelen Mihail, Kral Othon ile temasa geçti. İstanbul'a tayin edilen Yunan elçi Marc Renieris'in başlıca görevi, İstanbul'daki Sırp maslahâtgüzâr Petronyeviç ile bu ittifak hususundaki müzâkereleri yürütmekti. Çünkü bu devirde Belgrad'da henüz bir Yunan temsilci yoktu. Aynı dönemde Sırbistan'daki Müslümanların muhâceretini ve Belgrad'daki Osmanlı garnizonlarının boşaltılmasını görüşmek için İstanbul'a gelen İlya Garaşanin, ülkesinin istiklâl yolunda başarısını sağlayabilmesi için büyük güçlerin desteğini aramak yerine Balkan yarımadasındaki bütün Hıristiyanların desteğiyle Osmanlı'ya karşı bir savaşın getireceği zaferle taçlanmış bir Yugoslav devleti idealini Knez Mihail'e aşılamıştı. İstanbul'da 1861 Nisanı'nda yapılan görüşmelerde Garaşanin, her iki devletin öncülüğünde başlatılacak bir Ortodoks ittifakının ve Romanya ile Karadağ'ın da davet edilmesiyle bir Balkan ittifakına tahavvülü projesinin fikrî mimarıydı. Sırp hükûmeti 30 Mayıs'da Yunan delege ile ittifâk görüşmelerini yapması için Garaşanin'e tam yetki verdi. Bu ittifak, dış müdahaleyi engellemek ve *total* bir Balkan ayaklanması çıkarmak için şimdilik başarı şansı en yüksek strateji olarak

sonunda Belgrat'taki Romen temsilci Prohaska'ya Sırbistan tarafından müşterek bir mücadele için bir Yunan-Sırp-Romen ittifakı hayali çıtlatılmıştı (Iorga, 1938, ss.14-15). Anlaşılan Romanya meselesinde hayal kırıklığına uğrayan Rusya, Balkanlarda yeraltına inen diplomasiyi kontrol etmeye çalışacaktı.

3.2. GİRİT İSYANINDAN MISIR MESELESİNE RUS YERALTI DİPLOMASİSİ: İGNATYEV VERSUS ÂLÎ PAŞA (1866-1870)

1867 yılında Rusya'dan Balkanlara sızmış bir Rus subayın 7 Nisan'da Bükreş'ten Moskova'ya yazdığı bir mektup, Rus siyasî polisinin bir şekilde eline geçmiştir. Mektubun muhatabı Moskova Üniversitesi klasik filoloji profesörlerinden Pavel Mihayloviç Leontyev'di. Pavel Mihayloviç, İvan Sergeyeviç Aksakov'dan sonra Rusya kamuoyunda en fazla heyecan uyandıran siyasî gazetecilerden birisi olan Mihail Nikiforoviç Katkov ile hemfikir, muhafazakâr bir Panslavistti; Katkov'a da çok yakın bir isimdi. Mektubun muharriri, Bükreş'e gelişini ve niyetini şöyle tasvir ediyordu: Odessa, Galats, İbrail, İsmail ve Filibe üzerinden Bükreş'e vasıl olmuş, yol üzerinde de Bulgar

görülmüştü. Lâkin plan, 1861'in şartlarında hayata geçirilememişti. Karadağlıların Sırbistan ile ortak bir çizgide birleşme heveslerine karşın Romenler, Garaşanin ile Couza arasında 1861'de mevcut olan itimatsızlıktan dolayı böylesine bir ittifâka pek yaklaşmadılar. Balkanlardaki mahallî siyasî güçler arasında Osmanlı'ya karşı toplu bir hareketin önünde çıkar çatışmaları, en büyük engeldi. Ayrıca Sırplar bu ittifakı bir süreliğine Yunanistan ile sınırlamak istiyorlar, diğer Balkan prensliklerini buna başlangıçta dâhil etmekten de çekiniyorlardı. Birbirleriyle siyasî ve dinî anlaşmazlıkları bulunan bütün Balkan Hıristiyanlarını tek bir ideal etrafında toplama siyasetinin henüz *realpolitik*de bir karşılığı olduğu da söylenemezdi. Bütün bunlara rağmen bu ittifakın bir prensibi, Balkanlar dışındaki herhangi bir gücün bölge meselelerine müdahale edemeyeceği kararıydı. 1861 Eylül sonunda İstanbul'dan ayrılan Garaşanin, Petronieviç'in yerine İstanbul'a maslahâtgüzâr olarak atadığı Jovan Ristiç'e, Renieris ile ittifak müzâkerelerini yürütme görevini devretmişti. Lâkin görüşmeler bir sonuç vermedi ve Ristiç, Sırbistan Knezliği Hâriciye Nâzırı Kristiç'den müzâkelerin *sine die* tehir edildiğini belirten bir mektup almıştı. Sırbistan böylesine geniş çaplı bir taarruzî ittifâkın yol açabileceği neticeleri göze alamamıştı. Kristiç'in mektubunu tâkip eden yıllarda ittifâk müzâkereleri kesintiye uğramış; 1862'de Belgrad Osmanlı birlikleri tarafından bombalandıktan sonra Bâbıâli Sırbistan'dan gelebilecek tehditlere karşı demografik önlemler almayı da ihmal etmemişti. Bu önlemlerin bir başka boyutu, Kafkasya'dan gelen Çerkesleri ve Kırım Tatarlarını Bulgaristan'a ve Sırbistan sınırı boyuna yerleştirme siyasetiydi. Osmanlılara karşı Balkan Hıristiyanlarının müttefiken bir bağımsızlık hareketini başlatmak amacına dönük somut adımlar ilk olarak 1861'de Yunanistan Kralı Othon ile Sırp yönetimi arasında gündeme gelmiş olmasına karşın 1867'de somut bir hâl alacaktır. 1866'da yeniden başlayan görüşmeler, bu ilk somut adımın devamıydı. Birinci Balkan ittifâkının başlangıç görüşmeleri olarak değerlendirilebilecek 1861 Yunan-Sırp görüşmeleri hakkında şimdilik bkz., Lascaris (1926, ss.4-12).

ihtilâl komitelerinin önderleriyle teker teker görüşme imkânı bulmuştu; bu temaslarında muharrir, Sırp ordusunun Bulgaristan'a girmesi durumunda Balkanların bütün dağlı nüfusunun (*vse gornoe naselenie Balkanov*) ayaklanıp Osmanlılara karşı bir gerilla savaşı başlatmaları (*naçat partizanskuyu voynu protiv Turok*) için derhâl enerjik tedbirlerin alınması yolunda görüşmeler yaptıklarını anlatıyordu. Görüşmelere katılan komiteler mektubun muharririnin sözlerini sempatiyle karşılamış ve Balkanlarda böyle bir ayaklanma için hazır olduklarını ifade etmişlerdi. Üstelik bu görüşmelerde, yalnızca Osmanlı hükümetine karşı savaşılacağı, Türk-Müslüman nüfusa karşı düşmanca bir hareketten kaçınılması gerektiğinin de altı çizilmekteydi; bunun için de paraya ihtiyaç vardı. Lâkin Rus toplumunun yardımı olmaksızın bu savaşı uzun süre yürütebilecekleri konusunda da şüpheliydiler ve bu fikirlerine Yunan ihtilalciler de tümüyle katılıyorlardı. Bu noktada mektubun muharriri, Atina komitesinin General İgnatyev'e söylediklerini hatırlatıyordu; İgnatyev'e söylendiğine göre komitenin, büyük bir ayaklanma için paraya ihtiyacı vardı ki silâh, barut, erzak temin edebilsin. Bu ezilen milletleri özgürleştirmek için artık zaman gelmişti, bu iş ya şimdi başarılacaktı ya da hiçbir zaman. Moskova işbirliğine hazırdı; genç subay, mektubunun muhatabı Profesör Leontyev'den şunu rica ediyordu; Profesör, yakın ahbabı ve kamuoyunda nüfûzlu bir Panslavist olan Katkov'dan bu dindaş milletlerin özgürlüğe kavuşması için para ve yardım toplamasını istemeliydi. General İgnatyev, Katkov'un gazetesi *Moskovskie vedomosti*'de verilecek yardım ilânlarının sansüre takılmaması için hangi başlıkla duyurulması gerektiğini de söylemişti: *Şark'ta ezilen dindaş soydaşlarımıza yardım…*[328]

Siyasi polisin eline geçen yukarıdaki mektubun muharriri, Tolstoy'un *Anna Karenina* romanının başkahramanlarından birisiydi aslında; romanda Graf Vronskiy prototipiyle temsil edilmişti, gerçekte de romantik bir Panslavist'ti. 1867 Şubatı'nda Balkanlara ve İstanbul'a doğru yola çıkmadan önce, Asya Dairesi Müdürüne, Osmanlı İmparatorluğundaki Slav tebaanın kurtuluşu için Rusya'dan gizlice subaylar gönderilmesini teklif eden bir layıha kaleme aldı;[329] ardından da

[328] GARF, f.109, op.4a (*III-ye Otdelenie ego İmperatorskogo veliçestva, Sekretniy Arhiv, 4-ya ekspeditsiya*) (III.Şube, Siyasi Polis Gizli Arşivi, 4.ekspeditsiya), delo 413, list 41-42.
[329] GARF, f.730, op.1, d.957 (3 Fevralya 1867).

Asya Dairesinin bilgisi dâhilinde Balkanlara, bilhassa Sırbistan'a giden Rusya subaylarının arasına katıldı. 20 Nisan 1867'de de İstanbul'daydı; muhtemelen İgnatyev ile görüştükten sonra, Balkanlarda *total* bir ayaklanmanın organizasyon planını oluşturdu. Bu genç subay yaptığı planlarda Balkanlardaki Müslüman tebaanın hayat hakkı ve huzurunun istikbalde oluşacak yeni Slav devletleri dâhilinde garanti altına alınmasına önem veren hümanist bir Panslavist olarak gözükmekteydi. Tolstoy'un romanına dedesi Graf Vronskiy prototipi olarak girmiş bu gerçek kişi, Nikolay Nikolayeviç Rayevskiy'ydi.[330] Romanda Anna Karenina'nın trajik bir şekilde ölümünden sonra Graf Vronskiy yani Rayevskiy, Sırbistan'a giden gönüllülere kaydolur ve 1876'da Osmanlı-Sırp savaşında epik bir şekilde ölür.

Balkanlar, 1866'dan itibaren Rayevskiy gibi romantik ve aktivist Rus milliyetçilerin kol gezdiği, diplomasi ve siyasetin yer altına indiği bir coğrafya haline gelmişti.[331] Aynı şekilde 1860'larda Rusya'ya yolu düşen Sırp veya Bulgar ihtilalcilerinin çoğunun hayatı, İstanbul'daki Rus elçisininkiyle kesişirdi. Örneğin Vaso Pelagiç (1839-1899) de bunlardan birisiydi. 1860'ların başında Balkanlardaki Rus konsolosları vasıtasıyla Rusya'ya okumaya gönderilen, bazen de firar eden yüzlerce Sırp ihtilâlciden birisiydi.[332] Güney Slavları arasından eğitim görmek için seçilip Rusya'ya gönderilen gençlerin çoğu gibi Vaso Pelagiç de Moskova Üniversitesi'ne devam etti. 1865 başında ülkesine dönmeye karar verdi. Bosna'ya gitmek üzere Petersburg'a geldi ve burada bir başka Sırp ihtilalci Jovain Juyoviç ile karşılaştı. Bir süre Petersburg'da kaldı; Juyoviç, Rusya'da kamuoyunun dikkatini Sırp ve Slav meselesine çekmek için

[330] Bu romantik Panslavistin biyografisi hakkında bkz., Şemyakin (2007, ss.16-27).
[331] Özellikle Sırbistan örneğinde bkz., Stoianovich (1959: 257- 264).
[332] Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki İgnatyev, Asya Dairesi Müdürlüğü günlerinden hayatının sonuna kadar Güney Slavlarının eğitimlerine oldukça yardım eden belli başlı Rus devlet adamlarından birisiydi. 1889'da Petersburg Slav Yardım Cemiyeti Başkanı sıfatıyla Dâhiliye Nâzırı D.A.Tolstoy'a yazdığı mektuplarından birisinde 1868 ile 1888 arasındaki yirmi yıl içerisinde Güney Slavlarından 105 erkek ve 16 kız çocuğuna, başkanı olduğu yardım cemiyeti tarafından Rusya'nın teknik ve yüksek eğitim kurumlarında eğitim verdirdiklerini yazacaktı (Kovalev-Nasper-Pavlyukov, 1961, ss.201, 213). 1860 ve 1870'lerde Petersburg ve Moskova'daki okullar dışında özellikle Odessa ve Kiev, Güney Slavlarının öğrenim gördükleri merkezlerin başında gelmekteydi. Odessa'nın XIX. yüzyılın ikinci yarısında gezici devrimcilerin başlıca uğrak yerlerinden birisi olduğu da bilinmelidir, ancak özellikle Slavcılığın başlıca siyasî merkezlerindendir ve Odessa Slav Yardım Cemiyeti, Rusya ile Balkan Slavları arasındaki lojistik ve kültürel bağı yürüten en önemli kurumlardandır (Nikitin, 1960, s.95).

yayın yapan *Oçerki*, *Sankt-Peterburgskih vedomostyah* ve *Sovremennik* gibi gazetelerde Slav halklarına ayrılan haberleri geçen ihtilalci Sırplardan birisiydi. Juyoviç, Balkan halklarının kendi bağımsızlık mücadelelerini kendilerinin vermeleri gerektiğine inanan romantik bir ihtilalciydi.[333] Pelagiç, 1865 senesinin Haziran ayında Bosna'ya gitmek üzere Petersburg'dan ayrıldı. Almanya üzerinden Bosna'ya döndü ve geri kalmış Sırp toplumunu aydınlatmak için maarif hizmetlerinde bulundu, dersler verdi, mektep kurdu ve Rusya'dan kitaplar getirtti. Osmanlı kolluk kuvvetleri tarafından tutuklandı ve Saraybosna zindanına konuldu. 1868 başında tutuklanan Pelagiç, 1869 Ekiminde Anadolu'ya sürüldü. Pelagiç, buradan İgnatyev'e yazdığı mektuplarla yardım istedi. Pelagiç'in sürgünde bulunduğu Anadolu'dan kaçışını İgnatyev ayarladı. İgnatyev 1870 güzünde hususî sefaret vapuru *Taman* ile Odessa'ya giderken yanında muhtemelen Pelagiç de bulunuyordu; çünkü Pelagiç'in *Taman* vapuruyla Odessa'ya firar ettiği bilinmekteydi. Nitekim İgnatyev'in *Taman* ile Odessa'ya her geçtiğinde yanında Güney Slavlarından talebeler, ihtilalciler, maceraperestler veya mülteciler götürdüğü de bilinir. Pelagiç, Odessa'dan 1871 baharında Belgrad'a vasıl oldu. Hayatının geri kalanında da Sırp-Rus kültürel ilişkilerine ve Sırp aydınlanmasına hizmet ettiği bilinmektedir.[334] Bu faaliyetleri sırasında Asya Dairesi ve Slav Yardım Komitesi ile birlikte çalıştı. İvan S.Aksakov ve Mihail P.Pogodin'e yakınlığı ile tanınmaktaydı; gittikçe eleştirel bir Slavcılık görüşünü benimsedi. Bir zamanlar kendisini Osmanlı zindanlarından kurtaran İgnatyev'i de itham edercesine *Vestnik Evropı*'ya yazdığı bir makalesinde "Bulgarlara askerî gücümüzden başka bir şey veremeyiz; oysa onları özgürleştirenler olarak onlara tam bir hürriyet vermeliyiz, ancak onlara kendimizde olmayan bir şeyi veremeyiz" diyecekti (Milojkovic-Djuric, 2002, s.25). Ömrünün kalanında Rusya'da Balkanlara yönelik hümaniteryan şuurun uyanması için mücadele etti.

---

[333] Juyoviç, 1865'te Güney Slavlarının topyekûn bir bağımsızlık mücadelesi için henüz hazır olmadıklarını ileri sürecek kadar gerçekçi bir ihtilalciydi; ona göre yalnızca Karadağ, Osmanlı karşıtı bir hareket için hazır durumdaydı. Slavofillerin Karadağ'ın köylü halkını idealleştirmelerini ise eleştirmekle beraber, Karadağ'a yönelik eğitim ve kültür faaliyetlerinden de övgüyle bahsederdi. Petersburg'da yürüttüğü kendi faaliyetlerinin amacını da Güney Slavlarını bu mücadeleye hazırlamak olarak görürdü. Sırp devrimci Juvoin Juyoviç'in Petersburg'daki faaliyetleri hakkında ayrıtılı bilgi için bkz., Karasev (1971, ss.41-56); Hitrova (1973, ss.176-177).

[334] Pelagiç hakkında bkz., Nikitin (1960, ss.101-102); Oçak-Poplıko (1961, ss.161-199); Karasev-Nenaşeva (1988, s.62); Milojkovic-Djuric (2002, ss.25-26).

1860 ve 1870'lerde Balkanlardaki Slav komitacılarının hayatları, İstanbul'daki Rusya elçisi İgnatyev ile bir şekilde kesişirdi ve Pelagiç, sayısız örnekten yalnızca birisiydi. Balkanlarda 1860'lar, milliyetçilikten sosyalizme kadar farklı ideolojik fraksiyonların siyasî ihtiraslarının canlandığı, siyasetin gündemine oturduğu yıllardı.[335] Balkan milletlerinin bağımsızlığa yönelik hareketlerinin arkasında İyonya Adalarının Yunanistan'a bağlanması, Garibaldicilerin Doğu Akdenizde gittikçe artan politik ajitasyonları[336], milliyetçiliğin çağdaş hamisi III.Napoléon'un ajanlarının tahrikleri, Polonyalı siyasî mültecilerin faaliyetleri, Moskova Slav Yardım Komitesinin paramiliter çalışmaları[337] gibi faktörlere,

[335] Kırım Harbi sonrasında Balkanlarda milliyetçilik ve Slavcılık dışında farklı siyasî fraksiyonlar da etkindi. Örneğin İgnatyev'in 1860'larda Balkanlarda konsolosları ve ajanları aracılığıyla en fazla takip ettiği siyasî figürlerden birisi Sırp sosyalist Svetozar Markoviç'ti (1846-1875). Markoviç, Sırp millî meselesini çözmek maksadıyla 'demokratik-devrimci' bir yol çizmiş, Osmanlı ve Habsburg imparatorluklarının devrimci usullerle tasfiyesini savunmuş ve monarşik rejimlerin yerine Balkan halklarının tamamının katılımıyla kurulacak bir federasyonu savunmuştur. Köylülük problemi, Markoviç'in başlıca önem verdiği meselelerdendir (Freydzon, 1978, s.128; Karasev-Nenaşeva, 1988, ss.62-65). Markoviç ismine Sovyet döneminde Balkanların siyasî tarihi hakkında yapılmış çalışmalarda sıklıkla rastlandığı, ancak oldukça siyasallaşmış bir perspektiften ele alındığı da vurgulanmalıdır.

[336] Girit isyanında Garibaldicilerin rolüne dikkat çeken çalışmalar vardır (Pınar, 2008, s.14). Diğer yandan Garibaldicilerin Girit'teki isyana 80 subay ve 2000 gönüllü gönderdiğine dâir bir söylenti de dolaşır. Halbûki bu sayının mübalağa olduğu bir defasında vurgulanmıştır. Garibaldiciler isyanın çıkışında doğrudan rol oynanamamışlar fakat daha ziyade isyana sonradan kısmen dâhil olmuşlardır. Dolayısıyla isyanda Garibaldicilerin rolünü ve sayısını abartmamak gerekir; fakat hiç şüphesiz belli bir rol üstlenmişlerdir. Bu hususta birincil kaynaklardan bir değerlendirme olması münasebetiyle bkz., Kallivretakis (1987, ss. 163-177). Girit isyanında Garibalcilerin sayısının oldukça az olduğuna dair ayrıca bkz., Politis (1931, s.44). Garibaldici gizli ajanlardan birisi olan Françesko Çipollino, Avusturya'ya karşı yürütülecek bir savaşta Arnavutlar ile anlaşmış, hem Yunanlılara hem de Arnavutlara destek vaat etmiştir. Bununla birlikte bölgede Osmanlıların da Girit isyanın bastırılmasında görev alacak gönüllü birlikler için Arnavutluk'tan asker tahrir etmeye çalıştığı, ancak direnişle karşılaştığı görülüyor. 1867'de Arnavutluk'un dağlık bölgelerinde bir Arnavut isyanı çıkmıştır. İgnatyev bir raporunda Arnavutluk'un bağımsızlığına ve geleneklerine düşkün aşiretlerden oluştuğuna vurgu yapıyor, bu gidişle bölgede bir isyanın çıkabileceğine zaten başından beri işaret ediyordu (Senkeviç, 1969, ss.112-114). Balkanlarda ve Sırbistan'da Garibaldicilerin etkisi için ayrıca bkz., Sotiroviç (2008, ss.78-79).

[337] Rusya otokrasisinden resmî olarak bağımsız olan Slav komiteleri, 1860'larda Balkanlardaki ajitasyonlarda oldukça önemli rol üstlendiler. Bu konuda Sergey Nikitin'in öncü çalışması, hâlâ oldukça kıymetlidir. Özellikle bkz., Nikitin (1960, ss.130-155). Bu çerçevede 60 ve 70'li yıllarda Rusya'da eğitim gören Balkan kökenli talebelerin miktarının kitlesel bir nitelik arz ettiğini özellikle belirtmek gerekir. Rusya'da öğrenim gören Balkan kökenli gençlerin hepsinin milliyetçi ve Slavcı hareketlere temâyül ettikleri söylenemez. Örneğin bu noktada Sırp Jivoin Juyeviç (1838-1870) ile Bulgar Lyuben Karavelov'un (1838-1879) politik hayatları burada bahsedilen argümanı destekler. Her ikisi de hemen hemen aynı yıllarda Rusya'ya gelmişlerdir; Karavelov 1857'de, Juyeviç 1859'da gelmiş ve uzun seneler Rusya'da yaşamışlardır. Karavelov Moskova'da öğrenim görmüş, Slavyanofillerin yazılarını takip etmiştir; Juyeviç ise oldukça canlı bir politik ve kültürel hayatın sürdüğü St.Petersburg'da gazetecilik yapmıştır. Karavelov'un milliyetçi ve Slavcı muhitlerle ilişkilerine mukabil Juyeviç daha ziyade liberal çevrelerle ilişkiler geliştirmiş,

Rusya'nın İstanbul'daki elçisi İgnatyev'in dindaş ve ırkdaşlarının ajistasyonlarına vermeye başladığı gizli destek de ekleniyordu.[338]

1860'larda Balkanlardaki sosyo-politik hayatın Rusya ile bağları, aşağı yukarı yukarıda kısaca bahsedildiği gibiydi. Diğer yandan Sırbistan, Belgrad'taki Osmanlı garnizonlarının boşaltılmasını istiyordu; Roma ve Venedik Avusturya'ya karşı Prusya'ya yaklaşıyor, İtalyan devrimciler kısmen de olsa Balkanlara sızıyordu. Kuza'nın iktidardan düşüşü ise Balkanlardaki karışıkları tetikleyen hâdiselerden birisi oldu. Hülâsa idârî reform talepleriyle başlayan veyahut Bâbıâli tarafından bu şekilde algılanan, ancak zamanla Yunanistan'a bağlanma talepleriyle daha da genişleyen Girit isyanının arkasında mahallî ve uluslararası ölçekte olgunlaşmış bir arka plan vardı.[339] Rusya, Romanya'da kaybettiklerini Balkanlarda başka bir yerde telâfi etme gayesiyle, mesela Yunanistan'da nüfûz tesis etmek suretiyle, gidermeye çalışmaktaydı. Paris Antlaşması'ndan bugüne kadar Şark siyasetinde istikrar kesbeden İngiliz diplomasisinde ise Memleketeyn meselesinden sonra artık Yakın Şark'ta *statükoyu* muhafaza etmenin gerçekçi bir politika olup olmadığı sorgulanmaya başlamıştı.[340] Bununla birlikte Londra, Yakın Şark meselelerinin devletlerarası platforma taşınmadan halledilmesi hususunda Bâbıâli'yi telkin etmekteydi. Girit isyanını Rusya'nın tahrik ettiğine dair Batı'da o dönemden beri mevcut olagelen kanaat, daha sonra Sovyet-Rus tarih yazımında eleştirilecekti.[341]

---

reaksiyoner Slavofil hareketleri eleştirmiştir. Kezâ 1864'te İvan Sergeyeviç Aksakov'a yazdığı bir mektubunda, kendisinin güttüğü Slav davasının Slavyanofillerinkinin tam tersine olduğunu vurgulamıştır. Ancak her hâlûkârda 1860'larda Balkanlardaki Rus-Sırp-Bulgar ihtilâlci hareketlerin ana damarı Slavist hareket merkezliydi ve çok önemli bir kısmı, Slav Yardımlaşma Komitelerince Rusya'da eğitim görmüşlerdi (Karasev-Konobeyev, 1966, ss.3-6). Karavelov hakkında ayrıca bkz., Nikitin (1960, ss.100-106).

[338] (Dontas, 1966, s.65). Girit isyanında İgnatyev faktörü, bu konudaki en yetkin çalışmalardan birisinin yazarı Domna Dontas'ın özellikle üzerinde durduğu bir husustur. Dontas'ın çalışması Fransa, İngiltere, Yunanistan ve Avusturya'nın farklı arşiv kaynaklarını mukayeseli bir şekilde kullanmasıyla dikkat çekmektedir.

[339] Girit isyanının XIX. yüzyıldaki seyri hususunda genel olarak bkz., Kallivretakis (2006, ss.11-36).

[340] (Bourne, 1956, s.74) Bu noktada özelde İngiltere'nin genelde Batılıların Osmanlı reformlarının tatbîkinde Bâbıâli'ye itimat etmek noktasında şüpheye düşmeye başladığı, dolayısıyla bunun da İngiliz siyasetinin eleştirilere açık hale gelmesine yol açtığına dair yorum dikkat çekicidir.

[341] Sovyet-Rus tarih yazıcılığında Girit isyanında Rusya'nın ve İgnatyev'in rolüne dâir yapılmış en ciddî çalışma, İ.G.Senkeviç'e aittir ve onun da bu noktada Batı tarih yazıcılığına dâir eleştirileri vardır (Senkeviç, 1970, s.14). Senkeviç, Girit isyanında İgnatyev'in ve Rus

1866 senesinde Rusya'nın Atina'daki elçisi, İgnatyev'den önce İstanbul'da görev yapmış olan Yevgeniy Petroviç Novikov'du. Rusya'nın Kandiye, Hanya, Resmo, İraklion gibi Girit'in belli başlı yerleşim yerlerinde de diplomatik temsilcileri vardı. Bu temsilciliklerin tamamı, XIX. yüzyılın ortasında adayla güçlü ticarî bağları bulunan ve yavaş yavaş Katolik propagandasıyla da bu bağlarını güçlendirmeye çalışan Fransa'nın artan etkisine tedbir olarak 1860'ların ilk yıllarında açılmışlardı. Rusya, Fransa'nın ada üzerindeki iktisadî gücüne manevî ve dinî gücüyle cevap verme niyetindeydi. Rusya'nın Adalar Denizindeki filosunun başına Amiral İvan İvanoviç Butakov (1822-1882) görevlendirildi; İgnatyev'in Orta Asya görevinden tanıdığı bir isimdi, Butakov. İstanbul'da 1864-1867 arasında Rus sefâretinde başkonsolos olarak görev yapan Mihail Aleksandroviç Hitrovo (1837-1896) da isyanda önemli rol oynadı.[342] Bununla birlikte isyan sırasında Rus diplomasisinin merkezindeki isim tabiatiyle İstanbul sefiri olacaktı.

Girit isyanı ile eşzamanlı başlayan 'Balkan baharı'nda İgnatyev'in hayata geçirdiği yer altı diplomasisinden kasıt, gizli diplomasi değildir; Orta Avrupa'dan Mısır'a kadar uzanan ve alışılmışın dışındaki araçlarla yürütülen bir *non-officielle*, *illégitime* diplomasiydi. Bu diplomasi usûlünün Rusya Hâriciye Nezâreti içinde dahi doğrudan bir karşılığı yoktu; olsa olsa ancak Asya Dairesindeki militarist diplomatlara özgüydü. Bu Gorçakov'un asla benimseyemeyeceği bir yoldu. Zira Gorçakov daha Romanya meselesinde, Boğdanlı muhaliflerle gayrimeşrû ilişkilere girmemesi hususunda İgnatyev'i defalarca uyarma ihtiyacı hissetmişti. Ancak bu defa İgnatyev, bakanının izlediği çizginin işe yaramadığını Romanya meselesinde gördüğünü düşünüyordu. Şark topraklarında başarılı olmak için aktif, gayri resmî, şahsî ve hatta gayri meşrû

---

konsolosların 'entrikaları'nın rol oynadığı hususunda Batı'daki yaygın kanaatin oluşmasında, özellikle Yunan burjuva tarih yazıcılığının etkisini vurgular. Nitekim 1860'lardan itibaren Yunan-Slav davasının gittikçe sertleşmesi, İgnatyev'in bir Slavist olarak Yunan tarih yazımında pejoratif imgelemle temsil edilmesine neden olur.

[342] Unutmamalıdır ki Hitrovo, 1861-1864 arasında Manastır'da da konsolosluk yapmış, İstanbul'daki konsolosluğundan sonra Novorossiiskiy ve Besarabya'ya gönderilmişti. Hitorovo, "İgnatyev diplomatik ekolü"nün bir temsilcisi olarak gösterilir. Hitorovo'nun faaliyetleri hakkında bkz., Nikitin (1960, ss. 52-53); Senkeviç (1970, s.19).

yöntemler denenmeliydi. 1860'ların ikinci yarısındaki Balkan meselesinde Rusya'nın izlemesi gerektiği taktik konusunda otokraside Gorçakov ve İgnatyev'in temsil edeceği iki ayrı görüş daha da berrak hâle gelecekti.[343] Gorçakov, İgnatyev'i İstanbul'a elçi olarak gönderdiğinde şu noktanın altını çizmişti: İstanbul görevine İgnatyev'in seçilmesinin arkasındaki en önemli gerekçe, Rusya'nın Şark'ta devrimci değil fakat muhafazakar bir politika izleyeceği mesajını gereken yerlere vermektir.[344] Lâkin Gorçakov'un beklentileri, 'Avrupa uyumuna' inanmayan İgnatyev'in İstanbul'a elçi olarak atanmasıyla gerçekleşmeyecekti. İgnatyev, özellikle Balkanlar söz konusu olduğunda bütün Avrupalı güçlerin temsilcilerinin adeta söz birliği etmişçesine İstanbul'da Rusya karşıtı bir tavır sergilediklerinden yakınmaktaydı. Diğer büyük güçlerin Rusya karşıtlığı, özellikle de Girit meselesinde gün yüzüne çıkacaktı.

Mart ayında İgnatyev ile İstanbul'da yaptıkları görüşmelerden sonra adaya dönen ve Giritlileri yakından tanıyan Rus konsolos Dendrino,[345] adada Osmanlı aleyhine patlayacak bir hareketi Rusya'nın desteklemeye hazır olduğunu ada

---

[343] Gorçakov, Rusya'nın Balkanlarda geleneksel politik tecrübesinden istifade ederek Avrupa güç dengeleri içerisinde hareket etmenin uygun bir yol olacağını birinci Balkan krizi boyunca savunacaktı; yani denge (*raznovesie*) politikasını, Balkanları da kapsayacak şekilde genişletiyordu. Bu denge politikası, yalnızca Rusya'nın doğrudan savaşa girmesini gerektirecek askerî çatışma hallerinde bozulabilirdi. Ona göre Balkan halkları, dikkatli bir şekilde desteklenmeli ve gelişecek bağımsızlık hareketlerinde Avrupa devletlerinin desteği mutlaka temin edilmelidir. Birbirinden kopuk bağımsızlık hareketleri yerine bütün bir bağımsızlık hareketinin ortaya çıkmasını sağlayacak şartların olgunlaşmasını hazırlamak için Rusya, moral desteğini asla esirgememelidir; şartların olgunlaşması, Balkanlarda İslâm'ın yerini tedricen Ortodoks Hıristiyanlığın alacağının teminatıdır. İgnatyev ise tam tersine Balkan meselesinde bir bakıma "Halk Partisi"nin (*Narodnaya Partiya*) yanındadır. Halk Partisi, en basit tanımıyla, Balkan halklarına moral destek yanında maddî-askerî desteği şiddetle savunan militarist, milliyetçi ve Slavist kesimdir. 1860'ların ikinci yarısında her iki diplomatın taktik ve strateji bakımından savundukları iki farklı diplomatik yolun analizi için bkz., Hevrolina (2002a, ss.39-56)

[344] GARF, f.730, op.1, d.528, list 4-5; aynı belgeye atfen Hevrolina (2002a, s.40).

[345] Dendrino, Girit'teki ilk Rus konsolosuydu ve 1861'den beri burada görev yapıyordu. Grek kökenli olduğundan Hanya halkını yakından tanımaktaydı; Kandiye ve Resmo'daki vis-konsüller vasıtasıyla da adadaki halka yakın ilişkileri vardı. Yunan devlet adamları ve subaylarıyla da yakın ilişkileri olduğu belirtilir ve Giritlilerin, özellikle ayaklanmaya katılacak olanların Dendrino'ya itimatları olduğu belgelerde geçen bir husustur. Dendrino, isyân sırasında Giritlilerin tavsiyelerine en fazla müracaat ettikleri kişilerin başında gelmekteydi. Politikada kabiliyetli olduğu belirtilmekteydi ve Giritlilere de kolaylıkla yalan söyleyebilmekteydi. Nitekim kendisini Girit'in Türk hâkimiyetinden azâde kılınması fikrine adayacağı, hatta 1868 boyunca Petersburg'da müdahalesizlik (*nevmeşatelstvo*) siyaseti savunulmaya başlandığında dahi isyancılara kararlılıkla yardım edeceği, isyan bastırıldıktan sonra da Dendrino başta olmak üzere ayaklanmada dahli olan diğer Rus diplomatların Rusya'ya gönderdiği raporlarda altı çizilen bir noktadır (Senkeviç, 1970, ss.15-16).

halkına vaat etti.[346] Dendrino, Siros'daki Rus konsolos Dubnitskiy[347] ile birlikte Girit isyanında en fazla rol oynayan yabancı konsoloslardandı. Rus diplomatik temsilcilerinden gelen bu destek, yönetim ve vergi meseleleri konusunda gittikçe artan hoşnutsuzluklarını bir süredir dile getiren Giritlileri, Osmanlı idaresine karşı harekete geçmeye sevk eden adımlardan birisiydi. 18 Nisan'da Dendrino, İgnatyev'e gönderdiği tezkerede, Bâbıâli karşısında başarıya ulaşmak için adada birçok noktada toplantılar düzenlendiğini, ahâlinin 1858'de garanti altına alınan haklar ile ödenilen vergiler arasında dengesizlik bulunduğunu iddia ettiğini yazmaktaydı.[348] Rusya konsolosunun dışında Yunan konsolosluğu ile müzakere eden Giritlilerin kanaat önderleri, idarî ıslahât talep ettikleri gibi, vali İsmail Paşa'nın değiştirilmesini de istemekteydiler; Dendrino ise Giritlilere özerklik istemelerini ve mevcut yönetimi protesto etmelerini önerdi.[349] Ardından Dendrino'nun İgnatyev'e bildirdiğine göre Giritlilerin talepleri yalnızca idarî ıslahât ile yeni yükümlülüklerden kurtulmakla sınırlı değildi; adanın Yunanistan'a ilhâkını talep etmekteydiler. Taleplerini 1830 Protokolüne dayandırmaktaydılar ve ilgili dilekçelerini büyük güçlerin adadaki konsoloslukları yanında Sultan Abdülaziz'e tebliğ ettiler. Aynı zamanda Dendrino'ya, ayrıca Fransız ve İngiliz konsoloslara da Girit'in Yunanistan'a iltihâkı talebini içeren dilekçelerini sundular.[350] Oysa İgnatyev, 10 Mayıs 1866'da Dendrino'ya, konsolosun Giritlilere verdiği vaadin aksine adada oluşan ruhu (*l'esprit*) dindirmek ve muhtemel taşkınlığı (*effusion*) teskin etmek için bütün nüfûzunu kullanmasını tavsiye ediyordu. Diğer yandan Giritliler karşısında Türkler muzafferâne hareket

---

[346] Dendrino'nun İgnatyev'e Nisan ayı ortalarında gönderdiği raporda, ada halkının Osmanlı idaresinden hoşnutsuzluk ve muhtemel bir ayaklanmada Rusya'dan destek bekledikleri yazıyordu; AVPRİ, f. 161_I (SPB Glavniy arhiv_perviy razryad), opis 8, delo 38, list 120-21; ayrıca Senkeviç (1970, s.32)

[347] Dubnitskiy'nin Ege adalarında oldukça geniş bir çevresi olduğu belirtilir. Siros'daki Girit komitesiyle de oldukça yakın işbirliği içinde çalışacaktır. Dubnitskiy'nin raporlarında özellikle adaya gönüllülerin ve silâhların nakliyesini gerçekleştiren gemi kumpanyalarının ayrıntılı listeleri vardır. Senkeviç (1970, s.32).

[348] AVPRİ, f.180, op.517/2, d.4386, list 1.

[349] Dendrino'nun İgnatyev'e 28 Mayıs'ta bildirdiğine göre Giritliler arasında iki politik fraksiyon vardı; birincisi adanın Samos gibi bağımsız idaresini savunanlar ile çoğunlukta olan ve adanın Yunanistan'a bağlanmasını isteyenler. En nihayetinde Sultana ada ahalisine yüklenen vergilerin ağırlığından şikayet ettikleri ve idârî reform talep ettikleri bir dilekçe ile Büyük güçlere, eyâlet statüsü istediklerini belirten birer dilekçe gönderdiler (Dontas, 1966, s.67; Senkeviç, 1970, s.33).

[350] Dendrino, İgnatyev'e gönderdiği raporda Giritlilerin istediğinin Samos adası gibi ayrı bir yönetim elde etmeğe (*d'obtenir une administration separée*) benzediğini düşünüyordu; AVPRİ, f.180, op.517/2, d.4386 list 2.

edebileceklerinden, Rus konsolosunun ihtiyatlı davranmasını ihtâr etmekteydi.[351] Kendi çizgisine sadık olarak hareket eden İgnatyev, Yunan elçi Deliyannis'in de mesele ile alakalı tavsiyelerini dinledi ve daha önce Bâbıâli'ye kötü yönetimin yarattığı tehlikeli durumun işaretlerini verdiğini defalarca izah ettiğini, ahâliden gerekli iyileştirmeler için birçok reçete aldığını ve aynı şekilde Bâbıâli'ye yönelik tavsiyelerine devam edeceğini, fakat Yunan hükûmetinin ne zamanı, ne ordusu ne de maliyesini olduğuna, dolayısıyla gayretlerini şimdilik taşkınlıkları dindirmeye harcaması gerektiğine dikkat çekti.[352] Rus elçinin çekincesi, isyanın zamanlamasının uygun olup olmadığı konusunda odaklanıyordu. Dolayısıyla İgnatyev, Giritlilerin taleplerini karşılaması için Bâbıâli'yi uyarmak konusunda çok beklemedi ve İsmail Paşa'nın çağırılıp, ahâlinin dertlerini tahkik ve teftiş için bölgeye bir hususî komiserin tayin edilmesi gerektiğini Bâbıâli'ye bildirdi. Ancak Rus elçiye göre Bâbıâli, Giritlilerin taleplerine sulhsever (*pasifique*) yaklaşmaktan imtinâ etti ve aksine olumsuz bir karşılık verdi. Şu durumda İgnatyev, isyanın arefesinde nesnel şartları okuyarak, diplomatik baskı yoluyla çözüme ulaşmayı denemişti.

İsyanın başlamasından hemen önce 24 Mayıs'ta St.Petersburg'a yazdığı bir başka raporda Nikolay Pavloviç'in Girit'te çıkacak muhtemel bir isyanda Fransa'nın alabileceği tavrı önceden sezdiği görülüyor; öyle ki Fransa, "mazlum milletler meselesinin hâmiliğini" kendine mâl etmekte yine kıskanç davranacaktı fakat Fransa'nın Girit'teki Hristiyan ahâliye çok da sempatik gelmesi düşünülemezdi. Nitekim hem Girit'teki Fransız konsolosun tavrı hem de İstanbul'daki Fransız elçinin söylemi buna delâlet etmekteydi.[353]

---

[351] İgnatyev, Dendrino'dan adaya dâir bütün bilgileri 3 Mayıs'ta Dışişleri Bakanlığına, 10 Mayıs'ta da Asya Dâiresine detaylı olarak bildirdi ve St.Petersburg bu hassas vaziyet hakkında, gayri memnun Hıristiyan tebaanın bulunduğu sınırdaki devletlere iletti. AVPRİ, f.180, op.517/2, d.4386, 10 Mai 1866, No.133, list 2-3.

[352] AVPRİ, f.180, op.517/2, d.4386, No.110, 10/22 Mai 1866, list 4, 28; AVPRİ, f.161_I, op.8, d.38,list 129.

[353] "Hakikaten Fransa'nın Şark politikasındaki evrimi izleyen birisi için bu anomalik tutum sürpriz değildir." Nitekim İgnatyev'e göre Fransa'nın düştüğü en büyük çelişki şuydu ki, İmparatorluk Fransası yalnızca III.Napoléon'a ait heyecanla mütenâsip olan millî heveslere değil, aynı zamanda kendi hesabına Latin akrabalığında ifadesini bulan başka bir siyasete de hassasiyetle yaklaşmaktaydı. Bu ise önünde sonunda çelişkili bir yaklaşımdı. İgnatyev, Latinlik davasının Şark meselesinde Fransa'nın elini kolunu bağlayacağını da imâ etmekteydi AVPRİ, f.180, op.517/2, d.4386, 7/19 Juin 1866, No.134, list 5.

Süvari subayı Hacı Mihalis ve aslen bir papaz olan Parthenyos önderliğinde 29 Mayıs 1866'da başlayan Girit ayaklanması, yaklaşık 3 yıl boyunca genel olarak Şark Meselesinin, özel olarak Osmanlı-Rus ilişkilerinin başlıca gündem maddesini teşkil etti. Rusya, enerjisinin önemli bir kısmını Orta Asya'nın yutulmasına vakfetmesine karşın Gorçakov, Rusya'nın "dindaşlarını" doğrudan ilgilendiren bu meseleye kayıtsız kalamayacağı kanaatindeydi. Şansölye, yukarıda belirtilen mutedil siyasetinden de vazgeçemezdi. İgnatyev'in ise bütün *premature* niteliklerine rağmen bu isyanı bir fırsat olarak gördüğü dikkat çekmekteydi[354]: Rusya, bu tür meseleleri devletlerarası sahaya taşıyarak, bunları eksi nüfûzunun tesisine hizmet edecek hadiseler olarak kullanılabilirdi.[355]

Dendrino Temmuz başındaki raporunda, eğer Fransızların bu bölgelerde nüfûz kazanmasını istemiyorsa Giritli dindaşlarına Rusya'nın sempatisini ifade edecek bir yol bulmaları gerektiğini İgnatyev'e bildirdi.[356] Dendrino'dan gelen uyarıları dikkate alan ve Romanya meselesinde tecrübe kazanan İgnatyev, Girit isyanı boyunca Yakın Şark'ta Ortodoks tebaa üzerinde Fransa'nın nüfûz kurması

---

[354] İgnatyev bir defasında Gorçakov'a, Giritlilerin isyan için yeterli hazırlık yapmadan ayaklandıklarını yazıyor ve ekliyordu; eğer Rum ve Slav milletleri Giritlilerin yardımına koşmak suretiyle Türklerin dikkatlerini dağıtmazlarsa, isyanın bastırılması işten dahi değildi. (İgnatyev, 1915/2, s.299).

[355] (Onu, 1931-1932, s.392; Sumner, 1932/1933, s.349). Gorçakov ise Stanley'in Girit'e müdahale etmemekteki ısrarlarına bir yandan muvafakat ederken diğer yandan da zevâhiri kurtarmaktan da geri durmayacaktı (Bourne, 1956, s.78). Yunanistan'ın gerek askerî gerekse de iktisâdî vaziyeti Büyük güçlere ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir adım atmasını engelleyecekti. Mâmâfih Temmuz'da Venedik'in İtalya'ya bağlanması, Yunanistan'ı da Girit'te daha aktif bir siyaset izlemeye teşvik edecekken, Avusturya-Prusya savaşı da Yunan hükümeti açısından Girit'in kendilerine bağlanmasını talep etmek için uygun ortam yaratacaktı. İsyan sırasında milliyetler prensibinin hâmisi gibi hareket eden Fransa, bir ara Girit'in belli bir gelir karşılığında Mısır'a bağlanmasını dahi gündeme getirecekti. İngiltere'nin ise yaşanacaklardan Girit'teki konsolosu Dickson vasıtasıyla aylar önceden haberi olmuştu ve Clarendon başından beri meseleyi bir iç mesele olarak gördüğünden hükümetini sıkı bir tarafsızlık siyaseti izlemeye sevketti. 5 Temmuz'dan sonraki halefi Stanley de aynı çizgide devam edecekti. Giritlilerin müracaatlarını resmiyette dikkate almayacak olan İngiliz hükûmeti, başka devletlerin müdâhâle etmesini engellemek suretiyle fakat gayriresmi yollarla Bâbıâli'yi Giritliler ile uzlaştırmaya çabalayacaktı; NA.FO 78/1910, 19 June 1866, No.227,228 (from Lord Lyons to Lord Stanley) (Confidential); ayrıca bkz., Bourne (1956, s.75). Girit'in Mısır'a bağlanmasına yönelik Moustier'nin projesi hakkında ayrıca bkz., Politis (1931, s.34).

[356] Örneğin Fransa hükûmeti, resmî temsilcilerinin tutumlarının aksine davranarak General Kalergi vasıtasıyla adanın kolay kandırılabilir saf insanlarına Paris gazetelerinden makaleler göndermekteydi AVPRİ, f.180, op.517/2, d.4386, 26 Juillet/7 Août 1866, No. 175, list 6.

tehlikesiyle mücadele etmenin yollarını aradı. Şu durumda ortaya genel olarak şöyle bir stratejik ve diplomatik arayış çıkmaktaydı: Bâbıâli üzerinde baskı kurmak için Fransız diplomasisinin desteğini temin ederken Hristiyan ahâli üzerinde Fransa'nın nüfûz kurmasını engellemenin yollarını bulmak. Ancak İstanbul'da Fransız elçi Moustier ile Bâbıâli üzerinde baskı kurmak için teşrik-i mesâide bulunmaktan imtinâ etmiyordu. Hatta Romanya meselesinin başında olduğu gibi Lord Lyons'u da kendi tarafına çekmeye çalıştı. İgnatyev, görünürde bir yandan isyancıları sükûnete davet ederken diğer yandan da Bâbıâli'yi yatıştırmaya çalışmaktaydı (Nikitin, 1963, s.173). Adaya bir uluslararası komisyon gönderilmesi ve imtiyazat verilmesi, İgnatyev'in Bâbıâli'den resmî talebiydi.

Moustier, Lyons ve İgnatyev, Temmuz ayı sonlarında Giritlilerin şikâyetlerini Bâbıâli'de dile getirmelerine rağmen Âli Paşa 4 Ağustos'ta, adalıların taleplerinin tamamen kabul edilemez olduğunu ilân etti. Bu cevap hâliyle ne İgnatyev'i ne de meslektaşlarını memnun etti; İgnatyev, bir tahkikât komisyonu oluşturulmasını Âli Paşa'dan isyanın ilk ayları boyunca talep etti. İgnatyev, Rusya'nın Girit için doğrudan maddi müdahalede bulunamayacağını daha başından anladığından meselenin diplomasi yoluyla, barışçıl yollardan çözümüne çalışmaktaydı.[357] Lakin Bâbıâli'nin bu konuda taviz vermeyen kararlı tavrı, Girit'te ajitasyonun artmasına sebep oluyordu. Bu defa İgnatyev, şahsî nüfûzunu kullanmak suretiyle tarafları sakinleştirmenin yollarını arayacaktı. Yunanistan her ne kadar Girit'te kıyımların engellenmesi için harekete geçilmesi yönünde tahriklerde bulunuyorsa da, Fransa ve İngiltere, meseleyi resmî yollarla ve ıslahatın tatbikiyle çözmek yönünde bir tavır ortaya koyuyordu. Rusya sefiri İgnatyev ise Fransız ve İngiliz meslektaşlarının tutumundan üzüntü duymaktaydı ve Girit'teki ajitasyonu hâlâ zamansız ve olgunlaşmamış bulmaktaydı; müteferrik hareketler, Rusya'nın dindaşlarının ölümüyle

[357] AVPRİ, f.180, op.517/2, d.4386, 26 Août 1866, No.178, list 12-13. Diğer yandan Athanese Politis, İgnatyev'in müdahalesini ve Bâbıâli'yi yatıştırmasını Yunanistan için bu süreçte oldukça önemsemektedir; lâkin İgnatyev'in bu hamlesi karşısında İngiltere ve Fransa'nın, Osmanlı'ya verdikleri cesaret, kaçınılmaz olarak Bâbıâli ve Yunanistan ilişkilerinin kesilmesiyle sonuçlanacaktır (Politis, 1931, ss.6-7). Politis'in bu cümleleri, yukarıdaki belge tarafından da desteklenmektedir.

sonuçlansa da böylesine çatışmalardan da kaçınılmazdı ve Türklerin zaferiyle sonuçlanması halinde ise Hristiyanların sitem ve üzüntüleri, kendilerini yalnız bıraktığını düşündükleri Rusya'ya yönelecekti.[358] Dolayısıyla İgnatyev, Fransa'yı Girit'te çıkan olayları Rusya'nın mesuliyetine yüklemekle de suçlayacaktı.[359] Henüz ufukta bir Avrupa müdahalesi görülmediğinden İgnatyev, bir yandan Avrupalı hükümetleri suçluyordu[360]. İgnatyev, diğer yandan ise gerilimi düşürmek ve yalnızca Girit dağlarında dolaşan militanların değil ovadakilerin de Türk birlikleri tarafından kıyımını engellemek için isyancıları adanın dışına tahliye etmenin makul bir seçenek olarak görülmesi gerektiğini savunuyordu.[361] Şu hâlde ada ahalisinin Yunanistan'a bağlanma talebi, Batılı diplomatların ve Osmanlıların gözünde Büyükdere'deki Rusya elçiliğinin siyasî

[358] (İgnatyev, 1914/2, s.299). İgnatyev, "ne zaman Şark meselesi canlansa içinin kan ağladığından" bahsediyordu. 13/25 Eylül tarihli bir başka tahriratında; böyle bir durumda Rusya hükümeti isyanın vaktinden önce (*intempestif*) çıkmış olduğunu düşünüyor ve Epir'deki, Sırbistan'daki, Teselya'daki ve Makedonya'daki Hıristiyanları yatıştırmayı planlıyor, demekteydi. Bu da zavallı Giritlileri nihaî bir zaferden mahrum bırakıyordu. Halbuki Girit'te bir isyan çıktığında Osmanlıların dikkatlerini bir başka yöne çevirmelerini sağlamak gerekiyordu; AVPRİ, f.180, op.517/2, d.4386, list 25, 13/25 Septembre 1866.

[359] Halbûki Fransızlar, başlangıçta Giritlileri desteklemekteydi; ancak İgnatyev, Fransa'nın bu tavrını yanıltıcı bulmaktaydı ve şunu ileri sürmekteydi: Fransa, Bâbıâli'nin dikkatini Prenslikler meselesinden başka bir yöne çekmek istemekteydi. Dolayısıyla İgnatyev'e göre esasında Giritlilerin istikbâli Fransa'nın umurunda dahi değildi. İgnatyev'in Girit isyanında Fransız diplomasisine yönelik eleştirileri hakkında bkz., İgnatyev (1915/2, s.298). Fransa elçisi Moustier'nin, olayların çıkışında Rusya konsolosu Dendrino'yu suçladığı doğruydu fakat Lyons'un bildirdiğine göre Moustier, Rusya'nın bu dönemde izlediği politikanın Girit'te bir ayaklanma çıkmasına yönelik olmadığına inanmaktaydı; NA.FO.78/ 1912, 22 Ağustos 1866, No.311 (from Lord Lyons to Lord Stanley). Hatta Moustier, General İgnatyev'e Girit'te sükûnet ve huzurun temin edilmesinin Hıristiyanların maddî koşullarının iyileştirilmesini kolaylaştıracağını söyledi. İgnatyev ise bütün çabalarının var olan mutsuzluğu yatıştırmaya yoğunlaştığını dile getirdi. Lyons'a göre General İgnatyev, Girit'teki Rusya konsolosunun ahalinin heyecanını tahrik ettiğini şiddetle inkâr etmekteydi; lakin Lyons'un Moustier'ye katıldığı bir nokta vardı: İgnatyev, Dendrino'nun isyandaki mesuliyetini inkâr etse de şimdi ayaklanmanın yatışması için nüfûzunu kullanmaya niyetliydi. Oysa Âli Paşa, Dendrino'nun bu ayaklanmada çok önemli hissesi olduğundan neredeyse emindi ve hatta adadaki İngiltere ve Fransa konsoloslarının ayaklanmaya destek vermemelerinden Dendrino'nun rahatsız olduğunu dahi düşünüyordu; NA.FO.78/ 1913, 11 September 1866, No.333, (from Lord Lyons to Lord Stanley) (Confidential). Âli Paşa, Girit isyanı boyunca da Rusya konsoloslarının Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyan tebaaya yönelik "koruyucu" yaklaşımlarından rahatsızlık olacaktı; Âli Paşa, Rusya'nın Osmanlı'nın Hıristiyan tebaasının yegâne dostu ve koruyucunun kendisi olduğu imajını yaratmak istediğini dile getirmekteydi. NA.FO.78/1914, 30 October 1866, No.397 (Confidential).

[360] AVPRİ, f.180, op.517/2, d.4386, list 26, 13/25 Septemre 1866. İgnatyev, Avrupa kabinelerinin daha önce de hep Giritlilerin ölmelerine göz yumduğundan, bir türlü ortak hareket edemediklerinden yakınmakta, radikal bir müdahalenin önünü de tıkadıklarını söyleyerek onları suçlamaktaydı.

[361] (Dontas, 1966, ss.71-72) Domna Dontas'ın çalışması Girit isyanı ile ilgili Yunan, İngiliz ve Fransız kaynaklarını kullanması bakımından oldukça değerlidir. Lyons, İgnatyev'in Girit'te yaşananlardan dolayı çok üzgün olduğunu ve olanları durdurmak için nüfûzunu kullanmaya çalıştığını yazmaktaydı; ayrıca bkz. NA.FO.78/ 1912, 22 Ağustos 1866, No.311 (from Lord Lyons to Lord Stanley).

mahfillerinden çıkmış bir proje gibi görülüyordu.[362] İgnatyev'e göre Giritliler bu kararı aldıktan sonra Bâbıâli, kendisine verilen tavsiyeleri dinlemeyecekti ve böylelikle Rusya'nın Hristiyanlar lehine daha fazla konuşma hakkı olacaktı.[363]

Konemenos Bey'den 20 Ağustos'ta gelen tahrirata göre, Girit'te Rusya konsolosu Dendrino dostluğa gayri mugayir tutumunda ısrar etmekteydi.[364] Âli Paşa Ağustos sonlarında Girit'e yardımlar ve destek konusunda olduğu gibi, Yunan hükümeti tarafından savaş beyannâmesi tarzında beyannâmelerin neşredilmemesi hususunda Atina idaresini açıkça uyardı. İgnatyev de Lyons ile birlikte Bâbıâli'yi Yunanistan'a karşı fevrî bir harekette bulunmaktan vazgeçirmek için çabalamaktaydı.[365] Âli Paşa'nın bu noktada esas politikası, bir

[362] Nitekim Fransa, adanın Mısır'a bağlanması konusunu da rezervde tutmaktaydı ve İgnatyev, böyle bir tercihin adadaki Hıristiyanların durumunu daha da kötüleştireceğine inanmaktaydı; AVPRİ, f.180, op.517/2, d.4386, list 10-12 (16/28 Août 1866), No.178.

[363] AVPRİ, f.180, op.517/2, d.4386, list 18. İgnatyev, başlangıçta büyük güçler ile kolektif bir müdahalenin Rusya'nın sonuca gitmesinde daha fazla etkili olacağını düşünmekteydi.

[364] (Kuneralp, 2010/I,ss. 32-33, 68-69). Osmanlı elçisi, Kandiye'deki Rus konsolos Dendrino'nun dostluğa mugâyir hareketleriyle ilgili olarak Asya Departmanı Müdürü ile görüşmüştü. Stremuhov, Dendrino'nun bu davranışından yakınan Konemenos Bey'in söylediklerine oldukça şaşırmış gözüküyordu; çünkü elçinin anlattıkları hem Dendrino'nun karakteriyle hem de ondan kendisine ulaşan raporlarla çelişmekteydi. Stremuhov'a göre Kandiye'deki Rus konsolosun Giritlileri ayaklanmaya teşvik ettiğine dair iddialar Fransız ve İngiliz konsoloslar tarafından çıkarılan dedikodular veya yazılan yanlış raporlardan ibaretti. Hülâsa Rus hâriciye bürokrasisi, Kandiye'deki Rus konsolos hakkında Bâbıâli tarafından yöneltilen suçlamaları pek de dikkate almak niyetinde değildi. Dendrino'nun isyanın çıkmasında rol oynadığına dair İgnatyev'e ve Gorçakov'a iletilen şikâyetler hakkında ayrıca bkz., NA.FO.65/701, 3 October 1866, No.23, (from Buchanan to Lord Stanley) (Confidential), 8 October 1866, No.27. Gorçakov ise bir Rusya konsolosu olarak Dendrino'nun Hıristiyan ahaliye karşı sempatik olmasının gayet doğal olduğu kanaatindeydi; diğer yandan halkı silahlı kalkışmaya teşvik etmediğini iddia ediyordu. Gorçakov'a göre Rusya, Osmanlı'nın Rum-Ortodoks tebaasına olan geleneksel sempatisi ile Bâbıâli'nin meşrû egemenlik haklarını uzlaştıran bir siyaset izlemekteydi. İgnatyev, Âli Paşa'dan Dendrino'nun Girit'te halkı tahrik ettiğine dâir şikâyetleriyle ilgili delil talep etmiş olsa da Âli Paşa, İgnatyev'e herhangi bir delil ibrâz edememiştir. Rus büyükelçi için böylesine küçük bir bahaneden dolayı Dendrino'nun geri çağrılması söz konusu değildi. Âli Paşa'nın asıl niyeti, Gorçakov'a göre Kandiye'de bu şiddetli çatışma döneminde herhangi bir Rus konsolosun bulunmamasıydı. Ayrıca Gorçakov, Konemenos Bey'den 1866 boyunca Dendrino hakkında gelecek bütün şikâyetleri Bâbıâli'nin yanlış bilgilendirilmesi sonucu Rusya'ya karşı duyduğu vehm ve itimatsızlık ile açıklayacak, özellikle İgnatyev'den gelen bilgiler doğrultusunda Fransız elçiliğini suçlayacaktı. NA.FO.65/702, 7 November 1866, No.399 (Confidential).

[365] NA.FO.65/701, 29 August 1866, No.369 (from Buchanan to Lord Stanley). Gorçakov, İngiliz elçi ile yaptığı görüşmede İgnatyev'in meselenin ılımlılık ile hallolması için çabaladığını, tahkikât komisyonunun gönderilmesi için de Bâbıâli'ye tavsiyelerde bulunduğunu söylüyordu. İgnatyev'in tavsiyelerinin aksine Bâbıâli, hemen güç kullanma yolunu seçmekle hata yapıyordu ki bunu yapmak tam anlamıyla *impolitic* bir tutumla eşdeğerdi. Gorçakov'a göre güç kullanmanın gerekli olduğu Romanya meselesinde Bâbıâli bunu yapmazken, gereksiz olduğu Girit meselesinde ise tam tersini yapmaktaydı ve bu aslında Osmanlı idaresinin zayıflığına işaret etmekteydi. Gorçakov, Londra'daki serfi Baron Brunov'a Girit'te akan kanın durması için Yunan hükümetinin lehine büyük güçlerin müdahalede bulunmalarına yönelik çalışmalar yapılması talimatını verdi;

Avrupa müdahalesini engellemek için önceden davranmaktı. Gorçakov ve Rusya hâriciyesi ise pozisyonunu belirlerken 1830'da Girit'in Osmanlı hâkimiyetinde kalmasını öngören antlaşmayı temel almakta, böylelikle Bâbıâli'ye karşı bir müdahalenin önünü açmak niyetindeydiler; Gorçakov İgnatyev'e gönderdiği talimatta, Bâbıâli'nin 1830'da imzalanan sözleşmeyi dikkate alması gerektiğine önem vermekteydi. Ayrıca Konemenos Bey'e, Bâbıâli'nin Giritlilere karşı itidâli aşan hareketlerine kendilerinin izin vermeyeceğini de ilâve etmişti.[366] Oysa Bâbıâli, gerek İgnatyev'e gerekse de Gorçakov'a 1830 protokollerinin kesinlikle bir dış müdahaleye izin vermediğini bildirmişti.[367] Açıkça görülüyordu ki Bâbıâli, Kırım Harbi sonrası Avrupa diplomasisinin meşrûiyet mevhumlarından beslenen bir diplomasi takip edeceğini, isyanın hemen başında belli etmişti. Fransız hükümeti Rus teklifine

---

NA.FO.65/701, 12 September 1866, No.384 (Confidential) (from Buchanan to Lord Stanley). Ayaklanmada Rusya konsolosunun faaliyetlerinin tetikleyici olduğuna İngiltere diplomatları da ikna olmuştu; Dendrino'nun ayaklanmadan kısa bir süre önce adada halkı galeyana getirmek için yaptıkları girişimler hakkında bkz., NA.FO.78/1914, 2 October 1866, No.21, (from Blunt to Lord Lyons) (Confidential).

[366] Bu konuda Konemenos Bey'in Âli Paşa'ya gönderdiği 5 Eylül tarihli tahrirat; (Kuneralp, 2010/I, ss. 53-54). Konemenos Bey, Prens Gorçakov ile yaptığı görüşmeden ve onun İgnatyev'e Kandiye konusunda gönderdiği talimattan bahsetmektedir. Gorçakov Osmanlı elçisiyle yaptığı mülakatta Girit'te vaziyetin daha da kötüleşmesinden duyduğu endişeyi dile getirmiş ve İgnatyev'e Giritlilerin hukukunu koruması yönünde direktifler göndermişti. Gorçakov Osmanlı elçisine "…1830'da Londra'daki konferanslarda imzalanan ve Giritlilerin lehinde olan resmî şartları içeren protokolleri gözardı edemezsiniz" demişti. Osmanlı elçisinin cevabı ise bu protokollerin Giritlilere istisnaî bir pozisyon sağlamadığı, Sultana karşı teslimiyet ve bağlılıklarına dair zorunlulukları ortadan kaldırmadığı, 1856 antlaşmasının 1830 protokollerinden hiçbir şekilde bahsetmediği, en nihayetinde herhangi bir durumda Türkiye'nin, Helen milletinin hükümetinin gizli tahriklerine müsamaha göstermeyeceği yönündeydi. Osmanlı elçisine göre, üstelik 1815 antlaşmaları da Rusya'yı Leh ihtilâlcileri bastırmak hususunda engellememekteydi ve Giritlilerin aşırı talepleri olması durumunda bunların dikkat alınması mümkün değildi. Gorçakov ise Osmanlı elçisine verdiği cevapta 1856 antlaşmasının, kendilerinden hiç bahsetmediği 1830 protokollerini yürürlükten kaldırmadığını vurgulamıştır. Bu protokoller mevcut Yunanistan'ı oluşturmuştu. Giritlilerin talepleri meselesinde ise teferruata girmemişti; 1815'i ise olduğu gibi atlamıştı. Diğer yandan bu sırada Fransa'da hâriciye nâzırının değişikliği ve Droin de Lhuys'un yerine Marquies de Moustier'nin aday gösterilmesi, Rus başkentinde oldukça yankı uyandırmıştı. Nitekim Moustier Saint-Petersburg'da *persona grata* olmaktan uzak bir adaydı. İgnatyev, Konstantiniyye'deki meslektaşını Rusya'nın sistematik ve ateşli bir düşmanı olarak değerlendirmekteydi (*comme un adversaire acharné et systématique de la Russie*). Moustier'nin Fransız dışişleri bakanı olması, Prusya ve Rusya arasında kurulan zincirin daha fazla sıkılaşmasına yol açacaktı. Moustier'nin diplomasi çevrelerinde Türkofil olarak tanındığına dâir ayrıca bkz., Tatsios (1984, s. 31). Ancak Moustier, yeri geldiğinde "kangren olan organın" kesilmesi gerektiğini, yani Girit'in Yunanistan'a iltihâkı gerektiğini bizzat Âli Paşa'ya söyleyecektir.

[367] NA.FO.65/701, 12 September 1866, No.384 (Confidential) (from Buchanan to Lord Stanley). Ne 1830 Protokollerinde ne de 1856 Antlaşması'nda Girit'e dış müdahalenin önünü açan bir ibare olmadığını Konemenos Bey, Gorçakov'a bizzat söylemişti. Diğer yandan Osmanlı maslahâtgüzârının Polonya meselesini öne sürerek Girit ile arasında paralellik kurması, Gorçakov'u çok öfkelendirmişti.

yakın durmaktaydı; ancak bu duruma İngiliz hükümeti doğal olarak muhalefet ediyordu. Gorçakov'un teklifiyle ilgili İngiltere'nin muhalefeti, Fransa'nın da geri çekilmesini sağladı.[368] Âli Paşa'ya göre ise ne 1830 protokolleri ne de 1856 Antlaşması herhangi bir taraf devlete müdahale hakkı vermemekteydi. Giritli Mustafa Paşa'nın Bâbıâli tarafından altı gemiden mürekkep bir filoyla Girit'e gönderilmesi ve adayı ablukaya aldığının ilân edilmesine müteakip İgnatyev, kendisine tahsis edilmiş olan elçiliğe ait tekne *Taman*'ı derhal bölgeye göndermiştir.[369] Ayrıca Amiral Butakov resmî olarak açıklandığı üzere Eylül 1866'da adalardaki Rus konsoloslukları ve vatandaşlarının çıkarlarını muhafaza göreviyle Ege denizine gönderildi. İgnatyev'in de Gorçakov'un da ileriye dönük görüşleri, Girit'teki ayaklanmanın adayla sınırlı kalmayacağı yönündeydi; Rusya diplomasisinin bu tahminlerinin dayandığı bölgeden gelen bazı haberler vardı.[370]

Âli Paşa, Girit isyanı boyunca İgnatyev'i, 1830'da yapılan antlaşmada Yunanistan'ın kuruluşunu Fransa, İngiltere ve Rusya'nın garantörlüğüne bağlayan maddeleri Girit'e de teşmil edip bu vesileyle Şark meselesini yeniden gündeme getirmeye çalışmakla suçlamaktaydı.[371] Bâbıâli bir yandan Sırbistan'a

---

[368] (Dontas, 1966, s.73) Girit'e Büyük Devletlerin delegelerinden müteşekkil bir tahkîkât komisyonu gönderme konusunda Rusya ve Fransa'nın desteklediği teklife, bunun "isyancılar lehinde müdahale etmek" demek olacağından İngiltere karşı çıkmaktaydı.

[369] NA.FO.78/1914, 17 October 1866, No.385 (from Lord Lyons to Lord Stanley) Taman, Ekim ortasında İstanbul'a geri dönecekti. İgnatyev'e göre adanın birçok bölgesinde ne olup bittiğinden Kandiye'deki konsoloslar dahi yeterli bilgi edinememekteydi.

[370] Buchanan, Gorçakov'un yaklaşımını oldukça berrak bir şekilde yansıtmaktadır: NA.FO.65/701, 26 September 1866, No.14, (Confidential). Gorçakov, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının eli kulağında bir gelişme olduğu kanaatindeydi. Bunu ise Hıristiyan tebaa arasındaki huzursuzluğa yol açan imparatorluğun kronik bazı yapısal problemleri yanında son zamanlardaki iki gelişmeye bağlamaktaydı: devletlerarası karar ve antlaşmaları hiçe sayarak yabancı bir prensin Memleketeyn tahtına çıkışına izin verilmesi ve üç büyük tarafsız devletin karşı çıkmaması suretiyle Avrupa'da devletlerarası hukuku ihlâl ederek meydana gelen büyük toprak değişikleri. Gorçakov, Girit isyanının adayla sınırlı kalmayacağına inanmakta ve yayılabileceği ihtimalini düşünmekteydi.

[371] 1866'nın son günlerinde büyük güçlerin diplomatik pozisyonları artık büyük ölçüde belirginleşmişti; Fransa, son zamanlarda dış politikadaki heyecan veren faaliyetlerden yorulmuş, Osmanlı'ya karşı geleneksel dostluğuna tekrar dönmüştür. İngiltere ise kamuoyunda Hıristiyan ahâliye karşı olan olumlu havayı takip ediyor gibi gözükmektedir; Avusturya ise Sadova'da kaybettiklerini başka bir yerde telâfi etmek peşindeydi. Rusya'yanın pozisyonunu en açık şekilde tasvir eden Frankini; Şark meselesinin çözümü için uygun bir zaman beklenmekte olduğunu ve Rusya'nın, Şark Hıristiyanlarına olan geleneksel sempatisini saklamamakla birlikte, bir süreliğine müdahalesizlik prensibini benimsediğini belirtiyordu. Lâkin Rusya askerî ataşesi Frankini'ye göre, Girit isyanının bastırılmasında işler sona gelmiş gibi gözükmekle birlikte bu, zaferle sonuçlanacak nihaî bir patlamanın fitili olabilirdi; Yunanistan, sınırdaki Osmanlı eyaletlerine yönelik askerî operasyona hazırlanıyordu. RGVİA, f.450, op.1, delo 80, list 2;

taviz verirken, Yunanistan'daki diplomatik misyonunu geri çekmeyi gündeme getirdi. Bunun üzerine İgnatyev de Lord Lyons ve Bonniéres ile birlikte hareket ederek, Bâbıâli'ye sükûnet tavsiye etmeye devam etti.[372] Sırbistan ile Yunanistan arasında yapılan görüşmelerden[373] haberdar olan Rus hâriciyesine göre Sırbistan'ın bu noktada harekete geçmesi beklenmekteydi.[374]

Girit isyanında İgnatyev tarafından esasında gizlice sert bir dille eleştirilen Fransa ile ortak hareket ediyor gibi gözüken Rusya'nın Bâbıâli üzerinde baskılarını arttırdığı dönemde, Konemenos Bey'in Şansölye ile gerçekleştirdiği bir görüşmede Gorçakov, Avrupa ve Rus efkâr-ı umûmiyesinde ortaya çıkan infiâle dikkat çekerek, Osmanlı İmparatorluğu'nun sükûneti temininin ancak Hıristiyan milletlere özerklik vermesiyle mümkün olabileceğine dair Rusya'da hâkim olan inanca vurgu yapıyordu.[375] Paris'in, Girit'e muhtariyet verilip

---

İgnatyev'in İstanbul'daki mesai arkadaşlarından Rusya askerî ataşesi Frankini'nin Harbiye Nâzırı General Milyutin'e gönderdiği 27 Aralık 1867 tarihli rapor. Ekim başında isyanın büyük ölçüde bastırılmasıyla birlikte Atina'daki İhtilâl Merkez Komitesi, Rus elçi Novikov'un tavsiyesiyle, Bâbıâli'nin ilgisini başka bir yöne, kuzey Yunanistan'a çekmeye çalışıyordu. Yunan hükümeti, Novikov'un bu tavsiyesiyle hududa asker sevk etmeye başladı ve aynı zamanda Girit'e sevkiyata devam etti. Sevkiyatın başarılı olmasıyla 16 Ekim'de Giritliler mücadeleye devam edeceklerini beyan etmişlerdi (Dontas, 1966, s. 82). Frankini'ye göre, Rusya'nın uzun bir kriz döneminde izleyeceği bir kılavuz olduğuna dâir şüpheler vardı ve yaklaşık 40.000 kişilik bir orduya karşı şanlı bir direnişten sonra Girit isyanında işler sona yaklaşmıştı. Rusya'nın Girit meselesinde aradığı destek, İtalya'nın Adriyatik'te ilerleyişini durdurmak gayesinde olan ve gerek İtalya'da gerekse de Almanya karşısında kaybettiklerinin telafisi peşinde koşan Avusturya'dan gelebilirdi. Nitekim Sırbistan'ın Avusturya'dan 40.000 tüfek aldığı Rusya tarafından bilinmekteydi.

[372] Gorçakov, zaman geçtikçe İngiliz kamuoyunun baskısıyla İngiltere hükümetinin Giritliler lehine tavır değiştireceğini düşünmekteydi. Gorçakov ayrıca, yukarıda da belirtildiği üzere Rus kamuoyunda Giritlilere karşı oluşan desteği görmezden gelemeyeceği hususunda İngiltere'nin de dikkatini çekmekteydi (Dontas, 1966, s.80).

[373] 1866'da Girit'teki isyan sırasında ittifak tekrar gündeme geldiğinde Yunan hükümetinin Sırp yönetimine karşı başlangıçtaki itimâtsızlığına rağmen, Atina'da aksiyon yanlısı partinin de çabasıyla dönemin mütemâyiz Yunan diplomatlarından olan ve İstanbul'da bulunan Michel Antonopoulos, 6 senedir İstanbul'da Sırbistan maslahâtgüzârı olarak görev yapan Ristiç'in, 1861'de kesilen ittifak müzâkerelerini yeniden açmaya Sırp yönetiminin niyetinin olup olmayacağı konusunda ağzını arama görevini üstlenmişti (Lascaris, 1926, s.13).

[374] RGVİA, f.450, op.1, d. 80, list 3-4. Frankini, Sırbistan'ın Osmanlıları Belgrad'tan zorla atmak dışında seçenekleri olmadığı kanaatine vardığını dile getiriyor ve Arnavutluk, Epir civarında ayaklanmaların çıkmasını bekliyordu. Sırpların 1866'dan itibaren Bosna ve Hersek merkezli bütüncül bir ayaklanma için çalışmaları hakkında bkz., Baltalı (1982, ss.49-52).

[375] Konemenos Bey ile Prens Gorçakov arasındaki görüşme hakkında bkz., Kuneralp (2010/1, ss.173-174). Lâkin unutulmamalıdır ki Gorçakov, İgnatyev'e rağmen bu dönemde Avusturya ve Fransa ile doğrudan bir diplomatik çatışmaya girmekten imtinâ etmekteydi. Bununla birlikte Avusturya'nın Bosna-Hersek'i, Rusya'ya Karadeniz'in askerî nötralizasyonunun ilgâsında vereceği destek mukabilinde talep etmesi Gorçakov'u tam anlamıyla hayal kırıklığına uğrattı

Bâbıâli'ye vassallik çerçevesinde bağlı olması hususunda başlangıçta Rusya ile aynı doğrultuda bir diplomasi yürüttüğü bilinmekteydi; hatta Moustier'nin teklifine göre Rusya ve Fransa, Balkan halklarının serbest hareket edebilmelerinin önünü açabilmek maksadıyla Osmanlı meselesinde müdahalesizlik prensibini benimsediklerini ilân etmeliydi.[376] Moustier'in Fransa'nın Batı meselelerinde Rusya'dan beklediği desteğe karşılık Sırbistan ve Girit meselelerinde Rusya'ya vereceği desteğe dâir diplomatik hamlesi, Gorçakov tarafından şüpheyle karşılanacaktı.[377] Üstelik bu dönemdeki Rusya-Fransa yakınlaşması mahdut bir sahadaydı. Rusya'nın Balkan Slavları üzerindeki nüfûzunu ve İgnatyev'in de aktif diplomasisini dikkate alan Moustier, Girit meselesini bütün Slav meselesine dönüştürmeden halletmek gayesindeydi ve İgnatyev de bunun farkındaydı. Daha sonra yazacağı üzere İgnatyev, henüz 18 Eylül 1866'da Gorçakov'u Fransa konusunda uyardığını belirtiyordu; Fransa'ya güvenerek, ona inanarak bir politika tayin ve takip edilmesi, Girit'teki olası bir başarısızlık durumunda Rusya'nın günah keçisi durumuna düşüreceğinden düşüncesizlik olurdu (İgnatyev, 1916, ss. 47-48). Rusya büyükelçisi, başka bir yerde de Girit isyanı boyunca hükûmetinin Fransa'ya yaslanan bir diplomasi izlemeye mütemâyil bir

---

denilebilir. Rusya'da kamuoyunda Girit isyanı ile oluşan heyecan için bkz., NA.FO.65/701, 18 October 1866, No.39, (from Buchanan to Lord Stanley) (Confidential).

[376] Moustier'nin Talleyrand'a gönderdiği bir değerlendirme raporunda, Rusya ve Fransa arasında Şark meselesi hususunda bir ittifakının olabilirliği değerlendirilmektedir; hâli hazırdaki katliamlar devam ederken basit arabuluculuk yoluyla meselenin halli pek mümkün gözükmemekteydi; kısmî problemler, Şark meselenin bütününü oluştursalar da parça parça ele alınmaları gerekmekteydi; spesifik bir anlaşma için genellemelerden ayrılmak kaçınılmazdı. Girit'in Yunanistan'a iltihâkı esasında en iyi çözüm olurdu. Rus hükûmetinin tek başına henüz bu kadar radikal bir çözümde uzlaşması ise oldukça zordu. Rusya ve Fransa Girit'in Memleketeyn'e benzer şekilde muhtar bir eyalet yapısına kavuşmasını önermekteydi. Şark'taki Hıristiyan nüfusa gelince; mütemmem bir bağımsızlık için henüz kâmil olmadıkları gibi, Avrupa da kesin bir çözüme yaklaşmada henüz hazır değildi. Bu durum aslında mevcut şartların zorlamasından başka bir şey değildi. Bunun için Rus hükûmeti *non-intervention* ilkesini Türkiye'ye empoze etmek için Fransa ile anlaşmaya varmayı teklif ediyordu ki bu da gelecekte Romen, Sırp, Bulgar ve Rum milletlerinin serbest tekâmüllerine köstek olmasını engellemek içindi. Bu fikirlerin kendileri, Türkiye'deki elçiliği boyunca Panslavizm ve Panhellenizme direnişte Osmanlı'yı desteklemiş olan Moustier'yi iğfal etmekteydi. (Karl-Roux, 1913, ss.402-403). Girit isyanı boyunca Panslavizm ve Megali İdea çatışması için ayrıca bkz., (Tatsios, 1984, ss. 41-65). Diğer yandan Fransa da Sırpların talepleri ve Girit isyanında Rus siyasetine vereceği desteğin karşısında, Ruslardan Batı meselelerinde kendisine destek beklemekteydi.

[377] Gorçakov'un İngiliz elçi Buchanan ile Girit ve Sırbistan meselelerine dâir görüşmesinin detayları için bkz., NA.FO 881/1499 21 January 1867, from Sir A.Buchanan to Lord Stanley, (confidentielle), s.203-204. Gorçakov'un da bildiği üzere Prens Mihail, Bâbıâli'ye yönelik taleplerinde garantör güçlerin desteğini talep etmiyordu. Daha sonra ayrıntılı olarak tartışılacağı gibi 1867 başında netleştiği üzere Sırbistan, Rusya'dan bağımsız bir Balkan ittifakının peşindeydi ve bu konuda Rusya'nın değil, Avusturya'nın mutavassıtlığını dahi ehven gördüğü izlenimi veriyordu.

tavrı asla kabul etmediğinin birkaç defa altını çizme ihtiyacı hissedecekti; hatta hükûmetinin 1866 yılı boyunca izlediği politikaları "akılsızlık, dikkatsizlik ve istikbâli görebilme kâbiliyetinin yoksunluğu" gibi sözcüklerle tavsif edecektir.[378] İgnatyev, Fransa'nın Hristiyanlar lehine samimi bir müdahalede bulunmayacağına inandığını, asıl niyetinin Ortodoks nüfusa hoş görünmek ve onun üzerinde nüfûz kazanmak olduğunu da düşünmekteydi.[379] İgnatyev, İstanbul'daki diplomatik mahfillerde izole bir eylemden kaçınmak maksadıyla bir yandan Moustier ile birlikte hareket etmeye ve Bâbıâli üzerinde baskı kurmaya çalışırken, diğer yandan hükümetine Fransa'nın samimiyetine güvenilmemesi gerektiğini açıkça yazmaktaydı.[380] İgnatyev, Giritlilerin yeterince hazırlık yapmadan ayaklandıklarını kabul ediyordu ve eğer Sultanın Slav ve Rum tebaası imparatorluğun bir başka bölgesini işgal etmek suretiyle Giritlilerin yardımına gelmezse bu ayaklanmanın başarıya ulaşma şansının pek az olduğunu düşünüyordu. İgnatyev, böylesine izole isyanların Rusya'nın dindaşları için yıkımla sonuçlanacağının farkındaydı; onlar da farkındaydı fakat bir hadise genel bir patlamayı ateşleyebilirdi. Diğer yandan bir süre sonra Fransa Dışişleri Bakanlığına Moustier'nin gelecek olması da süreci etkilemiş ve Rusya ile Fransa'nın konumlarını yeniden belirlemiştir. İgnatyev, İstanbul'da Moustier ile hareket etmeye çalışırken dahi ne Fransız elçinin ne de herhangi bir Fransız diplomatın samimiyetine kesinlikle güvenmemekteydi.[381] Fransa'nın

---

[378] İgnatyev'in Gorçakov'a yönelik bu sert eleştirileri de tartışılmalıdır. Çünkü Gorçakov, yeri geldiğinden Fransa'nın Yakın Şark'taki faaliyetlerini sert bir şekilde eleştirmeye devam etmiştir. Örneğin 1866 sonlarına doğru Fransız ve İtalyan ajanların imparatorluğun Batı kısmında karışıklıklar çıkarmak için uğraştıklarını dile getiren Gorçakov, çok güvenilir kaynaklardan aldığı bilgilere göre Paris yönetiminin Balkanlarda bir Yunan-Slav Konferderasyonu kurmak için faaliyet yürüttüğü gibi III.Napoléon yönetimine karşı son derece ciddî suçlamalar yöneltmekteydi. NA.FO.65/702, 14 November 1866, No.418, (from Buchanan to Lord Stanley), (Confidential).

[379] AVPRİ, f.180, op.517/2, d.4386, list 20-21, 6/18 Septembre 1866.

[380] AVPRİ, f.180, op.517/2, d.4386, list 21-23. İgnatyev, her şeye rağmen büyük güçler arasında Girit konusunda bir uzlaşma kurulmasının mümkün olmadığının farkındaydı; ancak izole bir eylem, Rusya'yı Avrupa kamuoyunda müşkül bir konuma sokacağı gibi Rusya, böyle bir eylemin muhtemel sonuçlarını kaldırabilecek durumda değildi. Üstelik bu hamle, Bâbıâli'nin Avrupa kamuoyunda haklı görülmesine neden olabilirdi. İgnatyev, silâhlı bir çatışmanın sonuçları konusunda bir yanılsama içerisinde değildi ve Rusya hükümetinden de bunu gizlemiyordu.

[381] AVPRİ, f.180, op.517/2, d.4386, list 14-15, 29 Août 1866, No.189. Bir Fransız diplomat bir defasında Fransa'nın, adayı Osmanlı'nın elinden uygun bir şekilde çıkarana kadar talihsiz Giritlilerin beklemek zorunda olduklarını söylemişti. Şimdiki zaman, radikal çözümler için uygun bir zaman değildir. Bu, İgnatyev'in nazarında Giritlilerin bir süre daha ölmelerinin Fransa tarafından kabullenildiği demekti. Üstelik Fransalı diplomatın Giritlilerin direnişinden bahsederken "talihsiz Polonyalılara" da yer vermesi, İgnatyev'i rahatsız etmiş olmalıydı.

yeni Dışişleri Bakanı konusunda da St.Petersburg'a gerekli uyarıları yapacaktı; Rusya artık Avrupa meseleleriyle ilgilenmemeli, enerjisini Asya'ya yoğunlaştırmalıydı. İgnatyev, Moustier'nin söylemini dikkatle takip ediyordu ve çıkarımı şuydu ki Fransa, kendiliğinden ve bağımsız bir Hristiyan hareketine müsaade etmeyeceği gibi Rusya'nın moral nüfûzunu arttıracak bir savaşı da kabullenemezdi. [382]

İgnatyev'e göre, Girit isyanı sürecinde Gorçakov için kuru gürültüler ve olmadık maskaralıklarla Avrupalıların gözüne girebileceği, "Avrupa uyumuna" sadâkât dışında herhangi bir diplomatik eylem yoktu (İgnatyev, 1914, s.59). İgnatyev, Gorçakov'un Girit isyanı boyunca bir yandan Avrupa uyumu dâiresinde kalıp diğer yandan geleneksel bir Şark siyasetini izlemeye çalışmasını da kendi içerisinde çelişkili bulmaktaydı. Ancak merkezdeki Rus diplomatlara göre St.Petersburg, Yunanistan yanlısı bir siyaset takip etmeye karar verdiğinden bunu yalnızca Batılı devletlerden birisinin desteğiyle yapabilirdi; bu destek görünürde de olsa Fransa'dan geldi (Meininger, 1970, s.63). O hâlde İgnatyev Girit isyanı boyunca Rus diplomasisinin en fazla eleştireceği nokta, Gorçakov'un Fransa ile birlikte hareket etme kaygısı olacaktı; İstanbul'daki faaliyetlerini ise St.Petersburg'un talimatlarından bağımsız yürütememek gibi bir ikilemle ile karşı karşıya idi.

İgnatyev, 1866 Ekim ayında Yanya konsolosu olan Yonin ile gelişmelere ilişkin bir görüşme gerçekleştirdi.[383] Girit isyanı ile ilgili tahkikatını İgnatyev'e aktaran Yonin'e göre, diğer Balkan halklarından destek gelmemesi durumunda ayaklanma, 1867 güzüne kadar devam edebilirdi; Yonin zaten diğer Avrupa devletlerinin Giritlilere destek vereceğini düşünmemekteydi ki İgnatyev de aynı fikirdeydi; Bâbıâli ile doğrudan, aracısız ve başbaşa müzakereler yoluyla bu

[382] AVPRİ, f.180, op.517/2, d.4386, list 23-25, 6/18 Septembre 1866. İgnatyev'e göre Fransa, Şark meselesinin çözümünde kendisine uygun bir zamanda Hıristiyanların mücadelelerine başlamalarını istiyordu ve aktüel durum, kendi çıkarlarına yeterince uygun değildi. Rusya elçisi, Fransa'nın Hıristiyanlar kendisinin politikasına uygun hale geldiğinde söylemini değiştireceğine inanmaktaydı ve izole bir şekilde ayaklanan bu insanların ümidini kırarak kendi şartlarını onlara dayatacağını düşünmekteydi. Bu bakış açısı, İgnatyev'in Eylül başından itibaren Fransa'ya yönelik benimsediği söylemin temel yapı taşıydı.

[383] Bu konuda bkz., GARF, f.730, op.1, d.3047, list 4-9'dan naklen Hevrolina (2002a, s.41).

mesele çözüme kavuşturulmalıydı (İgnatyev, 1915/2, s.299). İgnatyev bilhassa Fransa'nın aldığı pozisyondan rahatsızdı; Polonyalı ve İtalyan devrimcilerin bağımsız devletler kurmalarına verdiği desteği, Osmanlı'nın "ezilen" halklarına (*ugnetennie narodı*) vermediğini düşünmekteydi. Hatta Moustier bir defasında İgnatyev'e, milliyet prensibinin keyfi değil seçici (*izbiratelno*) olması gerektiğini, bütün halkların bağımsızlık hakları olmadığını söylemişti. Osmanlı Hristiyanları arasında böylesine bir keyfiyetin bulunmadığını düşünen Moustier'ye İgnatyev kızmıştı. Halbûki Batı sermayesine eklemlenen Mısır'ın böyle bir hakkının olduğu düşünülmekteydi; Süveyş Kanalı dolayısıyla Mısır'a yatırılan Fransız sermayesinden doğan bu çifte standartı İgnatyev eleştirmekteydi.[384] İgnatyev, 6/18 Eylül'de Gorçakov'a, "Slav nüfusun çıkarına olsa da kendisinin nüfûzunu mümkün kılmayacak herhangi bir teşebbüse Fransa'nın samimiyetle katılmayacağına inandığını" yazmaktaydı.[385] Girit'in Mısır'a bağlanabileceğini de gündeme taşıyan Moustier'nin bu konu ile ilgili olarak Yunan maslahatgüzâr Deliyannis ile yaptığı görüşmeleri öğrenen ve St.Petersburg'a ileten

[384] (Hevrolina, 2002a, s.41). 1866 sonuna doğru Prusya-Fransa gerginliği ortaya çıktığında Gorçakov, belli bir süre Rus hâriciyesinin temel diplomatik paradigması olarak benimsenebilecek bir fikir üzerinde çalışmaktaydı; Avusturya-Prusya Savaşı'nda Prusya'nın elde ettiklerini dengelemek amacıyla Rhen nehrinin sol yakasını tazminat olarak talep eden Fransa'nın karşısında Bismarck Prusyası'yla tesis edilecek bir ittifak, Şark'ta Gorçakov'un elini güçlendirebileceği gibi, Rusya'nın hareket kabiliyetini de arttıracaktı. Fransa gibi Rusya da Prusya'nın kazanımlarını dengelemek amacıyla Balkanlara daha aktif bir şekilde nüfûz etmenin yollarını arayacaktı. Balkanların periferisindeki Girit ise Rusya'nın bu amacına müsait bir politik karışıklık içerisindeydi ve Eylül ayından itibaren Girit konusunda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rus diplomat ve ajanlar daha faal olarak çalışmaya başladılar. Bunda Gorçakov'un açıklamaları da tesirliydi. Bu bağlamda Gorçakov Eylül ortalarında verdiği bir beyanda şöyle diyordu: "*Alea jacta est (jrebiy broşen veya zarlar atılmıştır, ok yaydan çıktı, kılıç kınından çıktı)* ve Sultan içinde bulunduğu mücadelenin neticelerine katlanmak zorundadır." (İgnatyev, 1915/2, s. 299). Ayrıca bkz., NA.FO.65/701, 22 September 1866, No.7 (from Buchanan to Lord Stanley). Bir belgeye göre Gorçakov, Konemenos Bey'e bu meselede *le sort en est jeté* (ok yaydan çıktı) demiştir; AVPRİ, f.180, op.517/2, d.4386, list 29, 27 Septembre 1866. Fransız hariciye nazırı olarak atanan ve Ekim başında İstanbul'dan Paris'e gelmiş olan Moustier'nin, isyanın çıkmasında doğrudan doğruya ajanlarını sorumlu tuttuğu Rusya'nın menfaatlerine hizmet etmeye pek niyeti yoktu (Bourne, 1956, ss.77-78). Moustier'nin Fransız hâriciye nâzırlığına gelişiyle birlikte Fransa'nın başta Giritlilere, Türklere karşı verdiği destek vaadi de hâliyle hükümsüz hale geliyordu Tatsios (1984, s.31).

[385] (İgnatyev, 1915/2, s. 299). İgnatyev'e göre Fransa elçisi Moustier meselenin çözülmesini ve Osmanlıların Rusya'nın tavsiyelerine kulak asmalarını her defasında engellemekteydi. Yunanistan hâriciyesi, Fransa ile gerçekleştirdikleri temaslardan ve Atina'yı ziyaret eden Moustier'den Osmanlı İmparatorluğu'nun herhangi bir eyaletinin imparatorluktan ayrılmasına destek vermeyeceklerine dâir cevaplar aldılar; Fransa, Şark'ta bir kriz istemiyordu. Böylelikle Yunanistan ile Fransa arasındaki ilişkiler de gerilmişti.

İgnatyev'in[386] Fransa ile ortak hareket etmek hususunda çekinceleri devam etmekteydi. Oysa bu isyan, üç büyük gücün müdahale etme umudundan beslenmekteydi; İgnatyev, bu noktada Yunanlılara karşı da sert bir eleştiride bulunmaktaydı: "Yunanlılar, Giritleri savaşa gitmeye cesaretlendirip onlara söz verdikleri ihtiyaçları olan araçları temin etmeyerek alçakça davrandılar."[387] İgnatyev, yalnızca büyük güçleri eleştirmekle yetinmiyor, Yunanistan hükümetini de eleştiriyordu.

Girit isyanında Fransa'nın, St.Petersburg'un beklentileri doğrultusunda hareket edip, ona uymayacağı, aksine Balkanlarda Rusya aleyhine nüfûz kurmak için çabalayacağı ve Ortodoks tebaanın çıkarları doğrultusunda hareket etmeyeceğii zamanla anlaşıldığında Yunan dışişleri bakanı Deligeorges'in ülkede hâkim *slavofobia*ya rağmen Rusya'dan destek beklentileri artıyordu. *Megali idea* ile *Slavyanstvo* arasındaki ironik ilişki, Yunanistan'ın Girit'in kendisine iltihâkı hususundaki ısrarı arttıkça daha da gün yüzüne çıkacaktı.[388] Lâkin Rusya için bu meselede önemli olan öncelikle Ortodoks dayanışmasıydı. İgnatyev, Kasım başında Stremuhov'a yazdığı bir tezkeresinde, oldukça dramatik bir Girit tablosu çizmekteydi; Amiral Butakov'un yanına gitmiş, adada yaşananları yerinde gözlemlemiş ve çizdiği dramatik tablodan en fazla Osmanlı'nın müttefiklerini mesul tutmuştu: "Fransızlar korkunç barbarlar ve İngilizler ise uşaktırlar."

---

[386] AVPRİ, f.180, op.517/2, d.4386, list 10-12, 16/28 Août 1866; İgnatyev, bu tasarının kaynağının Kahire değil, İstanbul'daki Fransa elçiliği olduğundan emindi. Fakat İgnatyev, böyle bir şeyin gerçekleşmeyeceğini de düşünmekteydi. İgnatyev, İstanbul'da Nubar Paşa ile ilişkilerini sürdürmeye özellikle bu dönemde özen göstermekteydi. Nubar Paşa, 7/19 Mart 1867 tarihli bir *dépêche*inde İgnatyev'e, Hıdiv'in İstanbul'da kaldığı dönemde, Moustier'nin Girit'in Mısır'a devredilmesini sağlayacağı konusunda kendisine söz verdiğini yazmaktaydı; Fransız elçi karşılığında Mısır birliklerinin Girit'e gönderilmesini istemekteydi. İgnatyev'in bildirdiğine göre Fransa ayrıca Girit karşılığında Hıdiv'den Port Said'te imtiyazlı bir konum talep ediyordu. Fransa, Hıdiv'in çekincelerini bertaraf ve Rusya'nın da rızasını elde etmek için çalıştığını söylüyordu. Bütün bu gelişmelerden haberdar olan İgnatyev, Giritlilerin selameti ve Rusya hükümetinin çıkarları için Osmanlılar ile ilişkilerini iyi tutmanın yollarını aradı. AVPRİ, f.180, op.517/2, d.4386, list 32, 11/23 Octobre, 1866, list 33-34, 7/19 Mars 1867.

[387] AVPRİ, f.180, op.517/2, d.4386, list 14, 23 Août/ 3 Septembré 1866

[388] Yunanistan, Rusya'nın kendisine verdiği desteğe güvenerek Girit'e yaptığı yardımlara devam etmekteydi. Dendrino, 4 Ekim'de İgnatyev'e gönderdiği raporda ayaklanmanın bütün adaya yayıldığını haber vermekteydi; ayrıca Yunanistan'dan Girit'e Türkler ile savaşmak için önemli sayıda gönüllü geldiğini, bunlar arasında Yunan ordusunda görev yapmış olan General Koroneos gibi isimlerin de bulunduğunu bildiriyordu (Dontas, 1966, s.79). Frankini de 17/29 Ocak 1867'deki *très confidentielle* raporunda şu noktaya dikkat çekmekteydi; Slavlar ile Rumlar arasında sonuna gelinmiş olan ittifakın heves ve heyecanı bir misillemeyle zedelenebilirdi; RGVİA.f.450, op.1, d.81, list 46.

İgnatyev şunu da eklemekteydi: “eğer önemli miktarda param olsaydı bütün Arnavutluğu (Müslümanları) ayağa kaldırır ve yoksul Giritlilere yardım ederdim.”[389] İgnatyev’in çizdiği bu dramatik tablo, onun Girit konusunda daha aktif bir yol benimsemesine yol açacaktı. İgnatyev, daha Girit isyanının başında, Yunan elçi ile yaptığı görüşmelerde önemli bir noktayı Yunanistan’a ve Gorçakov’a hatırlatma ihtiyacı hissetmekteydi: Yunanistan, tek başına Bâbıâli ile mücadele edemeyeceğinden, Sırbistan ile yürütülen ittifak görüşmelerinin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktaydı. Yunanistan, eğer Girit’te bir başarı elde etmek istiyorsa, Sırbistan ile bir süredir yürütülen ittifak görüşmelerinden bir an önce olumlu sonuçlar almaya çalışmalıydı.[390] Nitekim Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılışının değişik varyasyonlarını muhayyilesinde inceleyen İgnatyev, bu akıbetin Rusya’nın çıkarları doğrultusunda gerçekleşmesinin en uygun yolunun, Avrupa diplomasi kombinasyonlarının dışında kalacak şekilde kendiliğinden ortaya çıkacak muazzam bir Hristiyan ayaklanması olduğunu düşünmeye başlamıştı; Sırbistan ve Yunanistan, böyle genel bir cereyanın temel sütununu oluşturabilirlerdi. İgnatyev, böyle kendiliğinden ve genel bir hareketin baş göstermesi durumunda hiçbir büyük gücün içinde bulunduğu doğal şartlar gereği Osmanlılar lehine maddi müdahalede bulunamayacağına inanmaktaydı. Bu meselenin başarıyla sonuçlanması için İgnatyev’e göre 1- Rusya, kendi adına bu harekete katılmaya veya onu yönlendirmeye niyetli olduğunu açıkça göstermekten titizlikle kaçınmalıdır 2- Doğru ve ihtiyatlı tavırlarında sonuna kadar sebat etmesi gereken Rusya, savaş başlatıldığında müdahalesizlik prensibini ilan etmeli, fakat aynı zamanda hareketin yönetimini devralarak isyanı, bizim ve dindaşlarımızın çıkarları hizmetinde yönetmelidir. [391] İgnatyev’in bu ifadeleri, onun barışçıl niyetlerine dair ipuçları içerir; lakin bu raporun

[389] AVPRİ, f.161, V-A_2, op.181, d.533, list 7-10’dan naklen Hevrolina (2002a, s.42). Bu mektuptan II.Aleksandr’ın haberi olmuş ve Girit’e yardım için derhal devlet hazinesinden 50 bin ruble tahsis edilmesini emretmiştir.

[390] AVPRİ, f.161_I, op.8, d.38,list 128-30.

[391] AVPRİ, f.180, op.517/2, d.4386, list 36-38. Böyle bir çözüm, şimdiki vaziyette inkâr edilemez bir karakter arz etmekteydi ve Yunanistan ile Sırbistan’ın bu yöndeki görüşmelerine bizzat destek vermekteydi. Rusya’nın istikamet birliğinden yoksun olan dindaşlarının katlini engelleyememesinden muzdarip olan İgnatyev’in kendisini ziyarete gelen Yunanlılara beyhude taşkınlıklardan kaçınmalarını ve geçici de olsa Girit’te barışçıl yolların denenmesini tavsiye ettiğine dair kayıtlar da vardır. Dolayısıyla bu kayıtlar, İgnatyev’in Girit isyanında tahrik edici mi yoksa teskin edici mi bir rol oynadığı konusunda tartışmalı noktaların mevcudiyetine işaret ederler.

muhteva ve mahiyetinin aksine Gorçakov farklı bir izlenim edinir. Öyle ki Şansölye elçisine gönderdiği cevabında, St.Petersburg'un itibarı ve çıkarları Rusya'nın dışarıda genişlemesine müsaade edene kadar ihtiyatlı politika izlenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Gorçakov, "zaman kazanmalıydım ve dindaşlarımıza karşı yönelen eşit olmayan bir savaştan kaçınmalıydım" demekteydi.[392]

1866 Aralık ayında Gorçakov'a yazdığı bir raporunda İgnatyev, Girit isyanının Osmanlı İmparatorluğu'nun kaçınılmaz yıkılışının fitilini ateşleyebileceğini de ifade etmekteydi.[393] İgnatyev'de Balkanlarda büyük bir ayaklanmanın çıkabileceği beklentisi hâkimdi. Yalnızca Girit isyanı değil, Avusturya-Prusya savaşı da Balkan halklarının birleşip Osmanlı'ya karşı harekete geçmesi için fırsat olarak görülüyordu (Vinogradov, 1986, s.169). Girit krizi ile ilgili olarak İgnatyev'in Gorçakov'u daha sonra eleştireceği noktalardan birisi de Balkanlarda özerk Hristiyan prenslikler ve milletler arasında başlatılan ve son derece gizli olarak yürütülen ittifaklar sisteminin olgunlaşmasına Gorçakov'un zaman tanımamış olmasıydı.[394] İgnatyev'e göre Gorçakov, bu ittifaklardan bir sonuç alınabileceği konusunda güvensizdi. Üstelik Gorçakov, bu ittifak sürecinin arkasında Fransa'nın olduğunu birkaç defa St.Petersburg'daki diplomatik görüşmelerinde bizzat beyan etmişti. Girit isyanı başladıktan hemen sonra Arnavutluk'tan gelen haberler, oldukça dikkate değerdi. Arnavutluk valisi Celâl Paşa, İgnatyev ile daha 1866 yazında doğrudan temasa geçmiş ve Bâbıâli'ye

---

[392] AVPRİ, f.180, op.517/2, d.4386, list 38, 17 Octobre 1866. *Je faudrait gagner du temps et éviter une lutte inégale qui tournerait au détriment de nos coréligionnaires.*

[393] GARF, .730, op.1, d.531.

[394] İgnatyev, Rusya hariciyesinde Berlin elçisi Baron Oubril gibi bazı isimleri de bu süreçte üstü kapalı olarak eleştirecekti. Baron Oubril, Giritlilerin isyandaki kısmî başarısızlığı ile rahatça teselli bulunmasını söylerken İgnatyev buna karşı çıkıyordu; bu isyan zamansızdı ve Yunanların hafifliğinin (légerete) sonucu böyle olduğunu düşünmekteydi. İgnatyev, 4/16 Ekim'de şöyle yazmaktaydı: "1-Doğru ya da yanlış, dindaşları Rusya'nın moral desteğine güvenmişlerdi ve Türkler muzaffer olarak kaldıkları sürece savaşçılarda katliamları engellemek için gereken heyecanı göremeyeceğiz. 2- Henüz 1858'de Fransızlar Giritleri, Latin olmalarıyla dileklerinin yerine gerçekleşeceği konusunda inandırmakla lekelemişlerdi. Giritlilerin okları, Fransızların ve misyonerlerin kurdukları iddiaları ispat ederek Latinlerin yararına olabilir, 3- Diğer taraftan Giritlilerin zaferi, Moustier'nin görünürdeki düşmanca tutumu ile birlikte, Fransa rüzgarı arkasına alabilir, Napolyon hükümetindeki bakanların Sultanın nazırlarına itimatlarının altını oyabilirdi. Bu durum ayrıca Anglo-Fransızların Hıristiyan kökenli hareketlerini yönlendirmekteki güçsüzlüğünü ve Rusya'ya karşı entrikalarının beyhudeliğini ispat ederdi. AVPRİ, f.180, op.517/2, d.4386, list 30-31, 4/16 October 1866.

karşı isyan için Rusya'dan 200,000 ruble yardım yapmasını talep etmişti.[395] Celâl Paşa, Bâbıâli'nin iktidarını merkezileştirmek ve ordusunu güçlendirmek için takip ettiği siyaseti Arnavutluk'taki geleneksel haklara ve imtiyazlara karşı bir tecavüz olarak görmekteydi. Girit isyanıyla birlikte Celal Paşa, bir fırsat yakalamıştı. İgnatyev ile gizli temasları da devam edecekti. 1866'nın ikinci yarısında Yonin, Arnavutluk'ta çıkacak bir isyana dair olasılıkları değerlendirirken, bunun aynı zamanda Balkanlarda toplu bir ayaklanmaya dönüşme ihtimalini de hesaba katmaktaydı.[396] Öyle gözüküyor ki Rusya, muhtemelen Fransa ile birlikte, bu dönemde Balkanlarda Bâbıâli'ye bağlı özerk prensliklerin Sırbistan öncülüğünde birbirleriyle ve Yunanistan ile ittifak oluşturma teşebbüslerinden *doğrudan* haberdar olan büyük devletlerden birisiydi.[397] Nitekim İgnatyev'in öncülüğünde İstanbul'dan idare edilen

---

[395] AVPRİ 161/3 [Politotdel], op.233, god.1866, d.1, 25 Haziran 1866, (Vesma sekretno, çok gizli). [Vosstonie v Albanii- ob assignovanii 200.000 rubley dlya podderjaniya vosstoaniya c Albanii i snoşeniya Rossiiskogo Posla v Konstantinopole s Albanskam vojdem Celal Paşayu])

[396] Rusya'da genel bir Balkan ayaklanması beklentisi, özellikle 1866 sonlarında daha da artacaktı; NA.FO.65/703, 5 December 1866, No.456 (from Buchanan to Lord Stanley). Girit isyanı yalnızca Hıristiyanlar arasında değil, Arnavutlar arasında da bazı kıpırdanmalara vesile olmuştu. Rusya, aynı dönemde Yanya konsolosu Yonin vasıtasıyla Yunanistan'a komşu olan Arnavutluk'ta gelişen bu kıpırdanmaları da takip ediyordu. Güney Arnavutluk'ta soyluların Tanzimât'ın merkeziyetçi reformlarına karşı tepkileri bir ayaklanmaya dönüşme riski taşımaktaydı. Mehmed Bey Kaplani gibi bazıları Yunanistan'dan Osmanlı sınırına geçmişler, Güney Arnavutluk topraklarında, Epir'de ayaklanma çıkarmaya niyet etmişlerdir. Eterist milliyetçilerin konsolos Yonin ile sıkı bağlantıları vardı. Yonin, Ekim 1866'da bölgede etkili Hıristiyanların bazı Arnavutlarlarla anlaştığını yazıyordu. Bölgede Yunanlılar kadar İtalyan Garibaldicilerin de faaliyetleri vardı. (Senkeviç, 1969, ss.111-112). Yonin'in, Arnavutluk'ta mahalli bir ayaklanma çıkma ihtimaline ilişkin beklentileri çok yüksekti; AVPRİ, f.180, op.517/2, d.4325, list 25-30; Gorçakov da bu beklentilerini Buchanan ile paylaşmış, Bâbıâli'nin Arnavutluk'ta gereksiz bir baskı uyguladığına dikkat çekmişti. FO.65/701, 29 August 1866, No.371 (Confidential) (from Buchanan to Lord Stanley).

[397] Sırbistan'ın Balkanların Piomentesi yani siyasî çekirdeği olması gerektiğine dâir ideali, 1860'larda Balkanların siyasî hayatına damgasını vuracak siyasetçilerden İlya Garaşanin'in, bir tarihçinin deyişiyle Balkan Bismarkı'nın ve tabii ki Knez Mihail'in tahayyül ettikleri şekliyle, "Şark meselesi"ni derinden etkileyebilecek veya ona nihayet verebilecek muazzam bir projeydi. Stavrianos'un deyişiyle Mihail, ataları kadar gibi büyük bir politik karakter olmasa da Güney Slavlarını birleştirebilecek güç ve vatanseverliğe sahipti. (Stavrianos, 1964, s. 84). Sırp siyasetçiler, İtalyan birliğini kendilerine örnek aldılar; nitekim Garaşanin gibi idealistler, Cavour ve III.Napoléon'u yeni dönemin "nebî"leri olarak görüyorlardı. 1860'da Mihail Obrenoviç'in Sırp Knezliğinin başına geçmesi, Sırbistan'ın millî siyasetinde radikal değişiklikleri beraberinde getirmişti. Yeni Knez, selefleriden farklı olarak büyük hayallerden beslenmekteydi (Radeff, 1927, s. 21). 1860'lardaki Balkan ittifâklar sisteminin, büyük ölçüde Sırbistan Knezi Mihail etrafında kurgulanacağını daha başlangıçta vurgulamamız gerekmektedir. İlya Garaşanin ise (1812-1874), modern Sırbistan tarihinin şüphesiz en büyük devlet devlet adamlarından birisiydi. 1867 Kasımında görevden alınana kadar Başvekâlet (1852-53, 1861-1867) Hâriciye Nâzırlığı (1861-67) başta olmak üzere birçok kilit mevkilerde bulunmuştu ve Sırbistan'ın Osmanlı'dan bağımsızlaşma hareketinin stratejisi ve teorik boyutu üzerine çalışan bir diplomattı. 1844'de kaleme aldığı *Naçertanije*, Sırp bağımsızlığının ve bir Yugoslav devleti tasarılarının XIX.

Balkanlarda Rusya'ya ait konsolosluk ağının dayandığı Slav-Ortodoks bir Osmanlı tebaası vardı ve bu konsolosluk ağı, 1866-1869 yılları arasında Balkanlarda siyasî hayatın temel motifi olan yer altı diplomasisini St.Petersburg'a bağlamaktaydı. Rusya, Girit isyanı boyunca Yunanlılara olan desteğine paralel olarak Sırbistan öncülüğünde oluşmaya başlayan ittifaklar sistemine de olumlu bakmaktaydı.[398] Bununla birlikte Nikolay Pavloviç için gelişmeleri izlemek yeterli değildi; daha sonra anılarında yazdığına göre bu dönemde İgnatyev'in, Şansölye Bismarck'ın oluşturduğu Kuzey Alman Konfederasyonuna benzer bir Balkan Slav Konfederasyonunun kurulup kurulamayacağı üzerine düşündüğü anlaşılmaktadır. (İgnatyev, 1914, s.66). Her ne kadar burada Rusya'nın rolü açık olarak tanımlanmasa da İstanbul'un çevresiyle birlikte uluslararası bir statü ve koruma altında serbest bir şehir olarak bu Konfederasyonun merkezî olabileceği, Rusya hanedânından birinin burayı idare edebileceği gibi görüşlerin aslında İgnatyev'in 1867'deki resmî

yüzyıldaki amentüsü hâline geldi. Bu taslakta Garaşanin, Sırbistan liderliğinde bir güney Slav devletinin fikrî temellerini atmış, millî hedefleri belirlemişti. Bu eser üzerinde dış kaynaklı fikirler, idealler de oldukça etkiliydi. Özellikle Rus İmparatorluğu nâzırlarından olan ve daha sonra Paris'deki Polonya siyasî muhâceretinin en önemli isimlerinden Adam Jerzy Czartoryski'nin (1770-1861) fikirleri, *Naçertanije*'de ifadesini bulmuştu. Nitekim Balkanlarda, bağımsız devletlerden oluşan geniş bir siyaî bölge olması, Sırbistan önderliğinde bir Yugoslav devleti tasarısı Czartoryski'nin fikriydi. Czartorsky'nin fikirleri için bkz., Batowski (1938, ss.322-323). Czartorsky 1843'de Sırp devlet adamlarına sunduğu *Conseils sur la conduite à suivre par la Serbie* ismiyle yazdığı lâyıhasında onlara, Osmanlılar ile iyi ilişkiler kurmalarını ve Yugoslav birleşmesi için Bâbıâli'nin desteğini almalarını dahi önermekteydi. Hatta bu lâyıhasında Sırp devlet adamlarına, Bâbıâli ile bir *entente*den vazgeçmemelerini tavsiye etmekteydi. Detaylı fikirleri hakkında bkz., Handelsman (1929, ss.392-433). Yine onun Paris'teki mâiyetinde yer alan ve Çek emigrasyonundan olan Franjo Zah'ın Garaşanin ile görüşmelerinde Balkanlarda bir Slav ittifakı politikası belirlenmesi hususunda çalıştıkları bilinmekteydi. (Banac, 1988, ss. 83-84). İşte Czartoryski ile Zah'ın fikirlerinin Garaşanin tarafından Sırbistan şartlarına tatbîk edilmesiyle Yugoslav devleti ideallerinin amentüsü *Naçertanije* doğmuştu; bu uyarlama tabii ki Hırvatların devre dışı bırakılması gibi bazı farklılıklar içermekteydi. Onun temel stratejisi öncelikle, Karadağ, Bosna-Hersek, "Eski Sırbistan", Makedonya ve Arnavutluğun bir kısmını içeren Büyük Sırbistan'ı yaratmaktı; ardından Yugoslav devleti hayâli peşinde koşulabilirdi. Garaşanin 1861'den sonra Balkan siyasetinin başlıca aktörleri arasında girdi ve tarihte I.Balkan ligi olarak bilinen siyasî formasyonun mimarı oldu. Bu süreçte de devamlı olarak Osmanlı'ya karşı *prematuré* bir ayaklanmaya, tıpkı İgnatyev gibi karşı çıktı; şartların olgunlaşması onun için esastı. Aslında Garaşanin, Osmanlı'dan ziyâde Avusturya'nın, Sırbistan ve Güney Slavları için başlıca tehlike olduğuna inanmaktaydı (Mackenzie, 1996, s.89 vd.) Garaşanin hakkında oldukça tatminkâr bir biyografi olarak ayrıca bkz., MacKenzie (1985) Diğer yandan bir Yugoslav devletinin teşekkülü fikrinde İtalyan etkisi için bkz., MacKenzie (1996, s.31).

[398] Nitekim Sırbistan'ın tek başına Osmanlı Devleti'ne askerî olarak direnemeyeceğini Gorçakov da gayet iyi bilmekteydi. NA.FO.65/702, 14 November 1866, No.419 (Confidential).

diplomatik faaliyetlerini yansıtmadığı açıktı.[399] Bu görüşlerin onun hayatının daha sonraki dönemlerine ait olduğu, geçmişe yansıtıldığı da ileri sürülebilir. Ancak bu meselede, Rusya diplomasisinin istihbarat kaynaklarının başında geldiğinden St.Petersburg'un Ignatyev'in yönlendirmelerine de ihtiyacı olacaktı; nitekim görüşmeler, Bâbıâli'ye sızma ihtimaline karşı, Avrupa devletlerinden dahi gizli olarak yürütülecek, dolayısıyla büyük güçler arasında bu konuyla ilgili istihbarat, St.Petersburg'a bağlı Avrupa'daki elçiliklerden önce Büyükdere'deki Rusya konağında toplanacaktı. Hâliyle İgnatyev'in gelişmelerin seyrini etkileme şansı da olacaktır. Ancak Balkan ittifakının asıl mimarı tabii ki İgnatyev değildir (Meininger, 1970, s.64). Birinci Balkan koalisyonun asıl mimarı, yine Balkanlardan çıkacaktı; Sırbistan, böyle bir *grand strategy* için en ideal adaydı. Gorçakov da Sırbistan'ın müstakbel Balkan Federasyonunun çekirdeği olarak ön plana çıkmasına hususî bir önem atfetmekteydi (Nikitin, 1970, s. 163; Karasev, 1978, s.45). Buna karşın yine de İgnatyev'in bu konudaki ithamlarından kurtulamayacaktı.

Sırbistan Knezi Mihail Obrenoviç ve 'Balkan Bismarckı' İlya Garaşanin, tarihe bu ittifakın mimarları olarak geçtiler.[400] İgnatyev anılarında Knez Mihail'i şöyle tarif etmekteydi: "Mihail Obrenoviç, Şark Slavlarının yeniden yapılandırılması gibi muazzam bir iş için yeterli zekâ ve enerjiye sahipti, ona evrensel itibar kazandırmış hissiyatının asaleti, karakterinin dürüstlüğü ve herkesçe bilinen vatanseverliği ve güvenilirliği, Sırp milletinin bir parçasının bağımsız prensi olarak konumu, komşu Slav halklarının gözünde ona büyük bir prestij kazandırmıştı" (İgnatyev, 1916, s.104). Avusturya ve Osmanlı imparatorluklarına karşı tek başına harekete geçebilmesi mümkün olmadığından Sırbistan, Balkanların Piomentesi olmalı[401], Slav halklarını

[399] İgnatyev, bu görüşlerini 1866'da isyan başladığı sırada Gorçakov'a sunduğunu ancak reddedildiğini ileri sürecektir (İgnatyev, 1914, s.67). Eğer bu iddiâ doğruysa, 1860'larda Rus resmî politikasının Panslavist heveslerden uzak olduğunu söylemek mümkündür.

[400] Ayrıntılı bilgi için bkz., Vinogradov (1986, s.169).

[401] 1860'larda Sırbistan'ın Balkanların Piomentesi olma hayali ile ilgili bkz., MacKenzie (1996, ss.32-35). Lâkin Hans Kohn'un ustaca işaret ettiği gibi, Sırbistan XIX. yüzyılın ikinci yarısında aslında Balkanlarda Piomente rolü değil, farkında olmasa da Prusya rolü oynamak istiyordu. Nitekim İtalyan birliği Piemonte'u içine almış, tesir merkezi Turin'den Floransa'ya ve en sonunda da Roma'ya geçmiştir. Oysa Sırplar, Belgrad'ın önemini arttırmak ve onun otoritesini bütün Yugoslav coğrafyasına teşmil etmek istiyorlardı (Kohn, 1991, s.72).

birleştirmeli ve bir Ortodoks Balkan ittifakı kurmalıydı.[402] Bu iki imparatorluğa karşı koyabilmesinde ise doğal müttefik olarak Karadağ, en büyük stratejik müttefik olarak ise Yunanistan belirlenmişti ve Girit isyanı atmosferinde Yunanistan da böylesine bir büyük strateji için hazırdı. İgnatyev, Sırbistan'da Slavcı hareketleri örgütleyen ve sosyo-kültürel bir gençlik hareketi olarak doğup gittikçe sosyo-politik bir ajitasyon kurumuna dönüşen *Omladina* gibi müesseselerin faaliyetlerine önem ve destek verilmesi gerektiğini tavsiye ediyordu; özellikle *Omladina*'nın Bosna'daki çalışmalarının desteklenmesi, İgnatyev'in bu dönemde *total* bir Balkan ayaklanmasına, zamansız olduğu gerekçesiyle mesafeli ve ihtiyatlı bakmasına rağmen dikkate değer; ancak Omladina ile Sırp hükümeti arasında aktif işbirliği, gerçek manada hiçbir zaman gerçekleşmeyecekti (Baltalı, 1982, s.52).

Balkan Hristiyanlarının Osmanlı'ya karşı müşterek olarak harekete geçmesi meselesi 1860 ve 1861'de çeşitli defalar Yunan kralının müşâvirleri ve Sırbistan Knezinin bakanları tarafından gündeme getirildiğinde böylesine bir hareketin başarısı için bazı önkoşulların sağlanması gerektiği de öne sürülmüştü.[403]

---

[402] Sırbistan'ın özel konumu ve Balkan milletlerinin özgürleşmesinde ifâ etmesi beklenen rol, 1870'lerin başında da zaman zaman gündeme gelecektir. Örneğin her ne kadar *Russophobe* İngiliz siyasetçiler tarafından daha sonra Balkan krizi döneminde bir propaganda evrâkı olarak basıldığı düşünülse de *Russian intrigues* adlı derlemede yer alan 10/22 Ağustos 1872 tarihli bir yazışmada, Slav halklarının özgürleşmesinin Sırbistan vasıtasıyla gerçekleşmesi gerektiği ve Rusya'nın yardımıyla onların özgür ve güçlü kılınacağı vurgulanmaktaydı (*Russian Intrigues,* 1877, s.2). Bu yazışmaların otantikliği şüphe götürse de en azından Panslavist söylem düzeyinde Sırbistan'ın Balkanların Piomentesi olduğu yönündeki algı hakkında fikir verebilirler. Her ne kadar Sovyet tarihçi Nikitin, Viyana'daki Rus sefaretinden sızdırıldığı söylenen bu belgelerin sahte belgeler olduğunu iddia ve ispat etmiş olsa da bu iddia da şüphelidir. Balkanlardaki Panslavizm hareketleriyle resmî Rus diplomasisinin ve özellikle de İgnatyev'in doğrudan bağlantılı olduğunu gösteren bu belgeler, Nikitin'in iddiasına göre uydurmadır ve Polonyalı devrimciler tarafından tedavüle sokulmuşlardır (Nikitin, 1956, ss.87-91).

[403] III.Napoléon, milliyetler prensibinin şampiyonu ve Avrupa'nın bu bölgesindeki topraklarının genişleme hırsları en az olan hükümdarıydı ki aksine Avusturya ve Rusya'nın bu bölgelerde toprak kazanmasından çekinmekteydi; bölgedeki küçük prensliklere, Yakın Şark'daki Katolik Hıristiyanların ve dolayısıyla Fransızların çıkarlarını muhafaza etmek için moral destek vermeye hazırdı. Bu cümleden hareketle Paris'deki Yunan temsilci Callergis ile Thouvenel'in yaptıkları görüşmelerde Paris yönetiminin Yunan, Sırp, Karadağ ve daha sonra nihâî olarak Memleketeyn'in de iştirakiyle Yakın Şark Hıristiyanlarının bağımsızlaşmasını temin edecek bir ittifakın teşkiline karşı çıkmadığı görülmüştü. 1860'larda Osmanlı'ya karşı bir Balkan ittifakı tesisi fikri esasında Sırp knezliğinin politik mahfillerinden doğmuştu. Sırbistan'ın 1860'lardaki Balkan ittifaklarının esas organizatörü ve teşvikçisi olduğu kesindir; (Karasev, 1984, s.4). Genel olarak bakıldığında Sırp bağımsızlık hareketinin birkaç safhası vardı: öncelikle bir muhtâriyet elde edip onu genişletmek üzerine kurulu olan ilk evre (1804-1842); bütün Sırpları ve güney Slavlarını birleştirmek üzerine kurulu olan ikinci evre (1842-1868); Rusya'nın güçlü desteğiyle kazanılacak

1861'deki ilk ittifak teşebbüslerinde dış müdahaleyi engellemek ve *total* bir Balkan ayaklanması çıkarmak, başarı şansı en yüksek strateji olarak görülmüştü.[404] Balkan halkları dışındaki güçlerin Balkan meselelerine müdahil olmamalarının ve bu ilkenin büyük güçlerden Yakın Şark'ta kalkan olmayı uman en azından birisi tarafından benimsenmesinin sağlanmasına yönelik fikirler, Rusya da dâhil olmak üzere yabancı dış güçlerin Balkan Hıristiyanlarının müttefik mücadelelerinde dışarıda bırakılabileceği anlamına gelmekteydi. Daha başından belirtilmelidir ki bu ittifaklar sisteminin tesisinde Panslavist ajitasyonun rolü tartışmaya açıktı. Çünkü ittifaklar sisteminin mimarı Prens Mihail dahi Balkanlarda Osmanlı otoritesine yönelik bağımsızlık hareketlerine Balkanlar haricinden bir büyük gücün dış müdahalesine mesafeli bakmaktaydı. Her ne kadar bu ittifaka Rusya'nın desteğini vurgulamak gerekse de, tarihsel olarak Panslavizmin Rusya'nın hegemonik bir vasıtasına dönüşebileceğine dâir

---

ve kısmen de başarılı olan sâkinlik dönemi (1868-1878); geçici olarak bütünlükten ferâgât ve Avusturya-Macaristan'a bağımlılık dönemi (1878-1903); bilinçli ve hızlı bir birleşme evresi (1903-1918) (MacKenzie, 1996, s.24). 1860'da İlya Garaşanin başta olmak üzere Sırp devlet adamlarının gizli teklifleri karşısında Yunanistan tarafından da bu yönde atılan adımlar, yaşlı Knez Miloş ve henüz büyük atılımlar gerçekleştirmeye teşebbüs cesareti olmayan oğlu Mihail tarafından pek de hevesli karşılanmamıştı. Fakat babasının ölümünden sonra Mihail 1860 Eylülü'nde iktidara geldiğinde bir Yugoslav devleti kurma hayaliyle tahta geçti ve Balkan Hırisiyanları ittifakı görüşüne sıcak bakmaya başladı. Yunanistan Kralı Othon ile aynı fikirleri paylaşan ve İstanbul'a tayin edilen Yunan elçi Marc Renieris'in başlıca görevi, İstanbul'daki Sırp maslahâtgüzâr Petronyeviç ile bu ittifak hususundaki müzakereleri yürütmekti. Çünkü bu devirde Yunanistan'ın Belgrad'ta bir temsilciliği yoktu. Aynı dönemde Sırbistan'daki Müslümanların deportizasyonunu ve Belgrad'taki Osmanlı garnizonlarının boşaltılmasını görüşmek için İstanbul'a gelen İlya Garaşanin, ülkesinin istiklâl yolunda başarısını sağlayabilmesi için büyük güçlerin desteğini aramak yerine Balkan yarımadasındaki bütün Hıristiyanların desteğiyle Osmanlı'ya karşı bir savaşın getireceği zaferle taçlanmış bir Yugoslav devleti idealini Knez Mihail'e benimsetmişti. İstanbul'da 1861 Nisanı'nda yapılan görüşmelerde Garaşanin, her iki devletin öncülüğünde başlatılacak bir Ortodoks ittifakının, Romanya ile Karadağ'ın da davet edilmesiyle Balkan ittifakına tahavvülü projesini gündeme soktu. Arnavutların ve Bulgarların da ittifaka davet edilmesi gündeme geldiyse de ittifak görüşmelerinde üzerinde çok durulmadı. Sırp hükûmeti 30 Mayıs'da Yunan delege ile ittifak görüşmelerini yapması için Garaşanin'e tam yetki verdi. Bütün bu süreç ve Renieris ile Garaşanin ve Petronieviç arasındaki görüşmeler için bkz., Lascaris (1926, ss.4-7); Stavrianos (1964, ss.85-86).

[404] Lakin plan, 1861'in şartlarında akim kalmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Kırım Harbi sonrasında kazandığı siyasî pozisyona ilaveten Karadağlıların, Sırbistan ile ortak bir çizgide birleşme heveslerine karşın Romenler, Garaşanin ile Kuza arasında 1861'den beri mevcut olan güvensizlikten dolayı böylesine bir ittifaka pek yaklaşmadılar. Balkanlardaki mahallî siyasî güçler arasında Osmanlı'ya karşı toplu bir ortak hareketin önünde çıkar çatışmaları, en büyük engeldi. Ayrıca Sırplar bu ittifakı bir süreliğine Yunanistan ile sınırlamak istiyorlar, diğer Balkan prensliklerini buna başlangıçta dâhil etmekten de çekiniyorlardı. Birbirleriyle siyasî ve dinî anlaşmazlıkları bulunan bütün Balkan Hıristiyanlarını tek bir ideal etrafında toplama siyasetinin henüz *realpolitik*de bir karşılığı olduğu da söylenemezdi (Lascaris, 1926, s.12; Karasev, 1984, ss.61-64).

şüpheler, Balkanlarda siyasetin aktörlerinin zihinlerini bu dönemde bile kurcalamaktaydı. Üstelik olası Balkan ittifakının iki büyük devleti olarak Sırbistan ve Yunanistan, *Megali İdea* ve *Panslavizm* çatışması[405] uğruna Bâbıâli'nin *divide et impera* siyasetinin kurbanı olmakla karşı karşıya kalabilirlerdi. Bu yıllarda Slavların kendi aralarında dahi çıkar çatışmaları dikkat çekmekteydi.[406] 1861'de rafa kaldırılan plan,[407] 1866'da tekrar gündeme getirildiğinde de temel

[405] Bu konuda toparlayıcı bir tarihsel şablon olarak bkz., Tatsios (1984, ss.41-65).

[406] Örneğin Bulgarların Yunanlılar ile aralarında süregelen bağımsız Bulgar kilisesi sorunu, Yunanistan ile Bulgarlar arasında derin bir anlaşmazlık kaynağıydı. Sırbistan nazarından bakıldığında gelecekte kurulacak bağımsız bir Bulgaristan, Balkanlarda Rusya'nın emperyal siyasetinin bir aparatı olabileceği ölçüde Balkan halkları arasında huzursuzluk kaynağı olma potansiyeli taşıyordu. Lakin Bulgarlar zor da olsa "Rus sıtması"ndan bağışık bir gelecek tahayyül edebiliyorlardı. Ayrıca Makedonya başta olmak üzere Bulgar ve Yunan nüfûsun iç içe geçtiği bölgeler üzerinde kimin hâkim olacağı, daha bu dönemde anlaşmazlık kaynağı olmaya ve tartışılmaya başlamıştı. Garaşanin ve Renieris görüşmesinde, bunun tabii ki Bulgarların olası bir ihtilâle iştirak edip etmeyeceklerinde belirleyecekleri tavra bağlı olacağını söylemişlerdi. Osmanlı'ya karşı savaş kazanıldıktan sonra Yunanistan Makedonya, Teselya, Epir, Trakya ve Ege Adalarını alacak, Bosna-Hersek'e ek olarak Arnavutluk'un bir kısmı, Drazzo'ya kadar Sırbistan'a bırakılacaktı; karşı çıkmaması durumunda Karadağ da Sırbistan prensliği ile birleşecekti. Askerî hazırlıklar tamamlanıp uygun zaman gelinceye kadar mahallî isyanların patlamasının önüne geçilmeli ve özellikle Osmanlı lehine müdahale edebilecek Avrupalı büyük güçlerin bu ittifak oluşumlarından haberdar olmaları engellenmeliydi (Lascaris, 1926, ss. 8-9).

[407] 1861 Eylül sonunda İstanbul'dan ayrılan Garaşanin, Petronieviç'in yerine İstanbul'a maslahâtgüzâr olarak atadığı Jovan Ristiç'e, Renieris ile ittifak müzakerelerini yürütme görevi vermişti; lakin görüşmeler bir sonuca ulaşamadı. Jovan Ristiç (1831-1899) XIX. yüzyılın ikinci yarısında Balkan siyasetinin en önemli figürlerinden birisiydi ve Garaşanin'in politik ve diplomatik vârisi olarak bilinmekteydi. Mihail'in Sırbistan'ın başına geçmesiyle hızla yükselişe geçmiş, 1861 sonunda İstanbul'a maslahatgüzâr olarak tayin edilmiştir ki bu Sırbistan diplomatik silsilesinde en yüksek kariyer olarak da düşünülebilir. Bu andan itibaren Garaşanin'in sağ kolu olarak 1867'ye kadar hizmet vermiş, ayrıca İgnatyev ile yakın ilişkileri dolayısıyla onun tarafından devamlı olarak desteklenmiştir. İgnatyev ile Belgrad'taki Osmanlı garnizonlarının boşaltılması hususunda yaptığı ikna edici müzakereler onun Sırbistan'da geleceğin diplomatı olarak görülmesini sağlamıştır. 1867 sonunda da Garaşanin'in yerine Hâriciye Nâzırı olarak atandı fakat Kneze otokratik rejimini yumuşatmasını tavsiye ettiği için birkaç gün içinde görevden alındı. Fakat Mihail'in 1868'de ölümünden sonra tekrar Sırbistan siyasetinin başlıca aktörlerinden birisi oldu ve kritik dönemlerde Başvekâlet ve Hâriciye Nâzırlığı yaptı. Diğer yandan aktif siyaset yaşamında Sırp Liberal Partisi'nin liderliğini üstlendi. Ristiç'in Osmanlı-Sırp ilişkilerindeki en kritik rollerinden birisi şüphesiz 1867'de Sırbistan'daki Osmanlı garnizonlarının tahliyesinde aldığı görevdi. Ayrıntılı ve tatminkâr bir biyografi olarak bkz., MacKenzie (2006); ayrıca Dragnich (1990, ss.57-67). Ristiç 1861'de İstanbul'daki müzakereleri sırasında Sırbistan Knezliği Hâriciye Nâzırı Kristiç'den müzakerelerin *sine die* tehir edildiğini belirten bir mektup almıştı. Mektuba göre Sırbistan böylesine geniş çaplı bir tarruzî ittifakın getirebileceği neticeleri göze alamamıştı. Kristiç'in mektubu için bkz., Lascaris (1916, ss. 10-11), Stavrianos (1964, ss.86-87). Sırbistan iç meselelerini halletmeden böyle bir ittifaka girme niyetinde değildi ki bunun başarı şansı olmadığını da idrak etmişlerdi. Görüşmeler hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz., MacKenzie (1985, ss. 247; 2006, ss.15-22). Kristiç'in mektubunu izleyen yıllarda ittifak müzakereleri kesintiye uğradı. 1862'de Belgrad Osmanlı birlikleri tarafından bombalandıktan sonra Bâbıâli Sırbistan'dan gelebilecek tehditlere karşı demografik önlemler almayı da ihmal etmedi. Bu önlemlerin bir başka boyutu, Kafkasya'dan gelen Çerkezleri ve Kırım Tatarlarını Bulgaristan'a ve Sırbistan sınırı boyuna yerleştirme siyasetiydi (Sotiroviç, 2008, s.81). Osmanlı'nın Çerkezleri ve Kırım Tatarlarını Balkanlara yerleştirme politikasının İgnatyev'in ve Rus diplomasisinin tepkisini çektiğini de belirtmemiz gerekir.

prensip olan Balkanlar dışındaki herhangi bir gücün bölge meselelerine müdahale edemeyeceği kararı, yeni ittifak tasarılarının da belirlenmesinde etkili olacak tartışmalı bir meseleydi. Daha da önemlisi resmî Rus diplomasisi, bu ittifak tasarılarının arkasında Fransa'nın parmağı olduğunu iddia ediyordu. Gorçakov'a göre Fransa, yasal olarak Sultanın vesayetinde ve fiilî olarak kendi nüfûz dairesi içinde bir Slav-Yunan Konfederasyonu oluşturmak için bir süredir faaliyetler yürütüyordu.[408] Üstelik Fransa, bir yandan Tuna Prensliklerine tanınan hakların bu yeni siyasî formasyona da tanınmasını temin etmek, diğer yandan da Halklar Konfederasyonu ile Roma Katolik Kilisesi arasında bir köprü oluşturmak niyetindeydi. İgnatyev'in en büyük şikâyetlerinden birisi de Balkanlarda yürütülen Katolik propagandasıydı ve Gorçakov da Fransa'yı bu doğrultuda suçlamaktaydı.

Rusya'nın bir Sırp-Yunan *antantı* oluşmasına destek vermeye yönelik siyaseti, Fransa ve İngiltere'nin dikkatinden kaçmıyordu; bilhassa Prusya ile Rusya arasındaki ittifak ile muhtemel bir Yunan-Sırp ittifakı, Fransa'nın Şark meselesindeki tavrını etkilemekteydi. 1866 yılının ortalarından itibaren Sırp-Yunan müzakerelerinde ilerleme sağlanmaya başladı. Bu müzakereler, 1861'de ana hatlarıyla kararlaştırılan temeller üzerine kuruluyordu.[409] İttifakın ve geniş çaplı ayaklanmanın Avrupalı büyük güçlerden bağımsız bir şekilde başlayacağı, bu defa da dile getirilmekteydi. Harekete bir Arnavut ayaklanması takaddüm edecek, ardından gönüllü Yunan ve Sırp birlikleri Osmanlı arazisine baskın verecek, nihayetinde Sırbistan ve Yunanistan ortak bir şekilde harbe başlayacaklardı. Son derece gizli bir şekilde müzakere edilen maddeler karşılıklı tasdikten sonra yürürlüğe gireceklerdi.[410]

---

[408] NA.FO.65/702, 14 November 1866, No.418, (Confidential). XIX. yüzyılın ikinci yarısında Sırbistan'da Fransa'nın siyasî ve kültürel etkinliği meselesinde Hans Kohn'un önemli yorumu için bkz., Kohn (1991, s.72).

[409] Detaylı bilgi için bkz., Lascaris (1926, ss.13-14); Karasev (1984, ss.91-102); Stavrianos (1964, ss.91-92); Sotiroviç (2008, ss.65-72).

[410] Askerî operasyonların detaylarının görüşülmesi için Knez Mihail, Eylül 1866'da İstanbul'daki askerî ateşe olan Ljumobir İvanoviç'i Atina'ya göndermişti. İvanoviç'in Yunan ordusunun askerî vaziyetine dâir izlenimlerini anlattığı Mihail'e gönderdiği raporuna göre Yunan ordusu, Osmanlı'ya karşı bir askerî harekât için yeterli güce sahip değildi ve bir savaşı yürütemezdi (Karasev, 1984, ss. 93-94). Bununla birlikte Rus askerî yetkililerine göre ise Sırbistan da Osmanlı ile tek başına bir savaşı yürütebilecek askerî ve malî donanıma sahip gözükmemekteydi. 5/17 Ocak 1867'de İstanbul'daki Rusya misyonunda muhtemelen askerî

Knez Mihail'in görünürde öncelikli hedefi, Belgrad'taki son Osmanlı tahkimâtının boşaltılmasını sağlamaktı.[411] Esasında henüz 1866 başlarında Jovan Ristiç, İgnatyev'in de kendisine cesaret vermesiyle Garaşanin'e Sırbistan'daki bütün Osmanlı tahkimatlarının boşaltılması konusunda ısrar etmesini tavsiye etmekteydi; İgnatyev'den dolaylı olarak gelen bu öneriye Garaşanin kısmen olumlu karşılık vermişti.[412] St.Petersburg yönetimi, Sırbistan'ın bu talebine destek vermekteydi; İngiltere diplomatlarına göre Sırbistan'ın talebinin arkasında esasında Rusya vardı.[413] Hatta Âli Paşa'ya göre Knez Mihail'in yazdığı mektup, bizzat Rusya ajanları tarafından kaleme alınmıştı.[414] Nitekim

---

temsilci Frankini tarafından hazırlanan detaylı bir rapor, Sırp ordusunun Osmanlı ile muhtemel bir savaşta yapabileceklerini analiz ediyordu. Ancak Osmanlı ordusunu yorup malî yapısını yıpratacak bir seri ayaklanmanın çıkması durumunda Sırbistan'ın bir şansı olabilirdi; RGVİA, f.450, op.1, delo 81, list 2-32. Diğer yandan Sırplar, askerî ve malî olarak Yunanlılara göre çok daha iyi durumdaydılar fakat Sırbistan, tahkimâtların boşaltılmasıyla tatmin edilirse, şimdiki krizde kazanmış olduğu milliyet prensibi üzerine dayalı bazı haklardan feragat etmiş olacak, Yunanistan'ı da yalnız bırakmış olacaktı. RGVİA, f.450, op.1, delo 81, list 2-32 list 39-40.

411 (Karasev, 1978, s.45) Sırbistan'daki Osmanlı kalelerinin tahliyesi hususunda 8 Eylül 1862'de İstanbul'daki büyük güçlerin temsilcilerinin Kandilli'de yaptıkları toplantıda tuhaf bir sonuca varılmıştı: Soko ve Užice'deki kaleler tahliye edilerek Müslüman sakinler ülkelerine gönderilecekti. Knez Mihail'in askerî faaliyetleri de belirsiz bir maddeyle kınanmıştı. Diğer yandan Sırplar, bir Türk mahallesinde yaptıkları tahribatlardan mütevellit tazminata mahkûm edildiler. Belgrad, Sbacz (Böğürdelen), Semendire, Gladova kaleleri Türklerde kalmıştı. Lakin bu tarihten itibaren 1867'ye kadar bu kaleler diplomatik pazarlık araçları haline gelmişlerdi. 1866'da Sadova'da Prusya'ya kaybeden Avusturya, muhtemel bir rövanşta Sırbistan'ın tarafsızlığını güvence altına almak, Osmanlı ise Girit isyanında Sırbistan'dan benzer bir güvence elde etmek ve daha da önemlisi olası bir Yunan-Sırp ittifakını baltalamak maksadıyla bu kalelerin tahliyesina razı olacaktı (Haumant, 1930, ss.313-314). Âli Paşa, hâlihazırda devlete lüzûmu kalmayan Sırbistan'daki kalelerin ibkâsının Sırpların tepkisine sebep olduğunu ve üstelik 1862'den beri zamanla Rusya ve Sırbistan ile diplomatik pazarlık vasıtasına dönüşemeye başladığını düşünmüş olmalıydı. Knez Mihail'in bu hususdaki istidâsı is'âf olunduğu takdirde Yunanistan ile olan ittifak ve ittihad süreci de akamete duçâr olurdu. Diğer yandan Rusya'nın tahrikleri de neticesiz kalırdı. İbnülemin'e göre bu siyaset Âli Paşa'ya Fransa tarafından ihtâr edildi ki İngiltere ve Avusturya da bu noktada hemfikirdi. (İnal, 1982/1, s.21).

412 Garaşanin, Marinoviç'i büyük güçlerin desteğini sağlamakla görevlendirdi. Garaşanin'in bu faaliyetleri için bkz., MacKenzie (1985, s.298). Marinoviç, Kasım ayı ortalarında St.Petersburg'a ulaşmıştı ve aslında St.Petesburg'da yaptığı görüşmelerin detaylarını Buchanan'dan saklamaya özen gösterdi. NA.FO.65/702, 21 November 1866, No.428 (Confidential). Nitekim Marinoviç'in gizli gündeminde, mutasavver Balkan koalisyonu ile ilgili görüşmeler de vardı.

413 NA.FO.78/1914, 10 October 1866, No 374, (from Lord Lyons to Lord Stanley). Lyons, Bâbıâli'ye Sırbistan'a karşı uzlaşmacı olmasını da tavsiye etmekteydi.

414 NA.FO.78/1915, 21 November 1866, No.421 (Confidential) Âli Paşa'ya göre Rusya, Memleketeyn meselesinin çözüme kavuşturulmasından son derece hayal kırıklığına uğramıştı. Rusya diplomasisi Prenslikler meselesinde Bâbıâli ile Memleketeyn ahalisi ve batılı güçler arasında bir düşmanlık oluşturmayı başaramamıştı. Rusya, Bâbıâli'nin Karadağ ile uzlaşmaya varmasından da hoşlanmamıştı. Girit isyanı da Rusya'nın istediği gibi gitmemekteydi. Âli Paşa'ya göre Rusya, İmparatorluğun Hıristiyan milletleri arasında daimi bir ajitasyonu canlı tutmak arzusundaydı. Şimdi aynı politika çerçevesinde, Sırpların taleplerini harekete geçirmişlerdir.

Knez Mihail, Sırpların taleplerini Sadrıâzâma gizli bir şekilde tebliğ etmesine karşın General İgnatyev'in bunlardan kısa bir süre içinde haberdar olması, Âli Paşa'ya göre alışılmış samimiyetten daha fazlasını ifade etmekteydi. Bu şekilde aslında İgnatyev'in Bâbıâli üzerinde baskı kurması planlanmaktaydı. 29 Ekim 1866'da Osmanlı birliklerinin Belgrad kalesini tahliye etmesine yönelik talebi de Girit'te patlayan isyanın oluşturduğu bu yeni şartlara dayanmaktaydı.[415] İgnatyev, bu kalelerin Sırbistan yönetimine devredilmesi için yoğun çaba harcayacaktı.

Sırbistan, Yunanistan ile görüşmeleri sürdürürken 14/26 Mayıs'ta Romanya ile taarruzî ve tedâfüfî bir antlaşma üzerinde mutabakata varılmıştı.[416] Knez'in onayını bekleyen bu mutabakat, Romanya ile Sırbistan'ın Osmanlı'ya karşı tam bağımsızlık mücadelesinde ortak bir saldırı ve savunma metni olması dolayısıyla Balkanlardaki bağımsızlık hareketlerinin fitilini ateşlemek için bir başlangıç olabilirdi. Antlaşmanın 4.maddesi Rusya açısından en dikkat çekici olanıydı; müttefikler yenilgiye uğramaları halinde Rus ordusunu kendilerini korumaya davet edeceklerdi. Her ne kadar İstanbul'da Ristiç böyle bir antlaşmanın mevcudiyetini inkâr etmiş olsa da İgnatyev, bu antlaşmanın her iki ülkenin maslahatgüzârlarınca imzalandığını fakat Sırp Knezi'nin onayını bekleyeceğini, çünkü Sırbistan'ın bazı çekinceleri bulunduğunu Deliyannis'e ifade etti (Stavrianos, 1964, s.92; Lascaris, 1926, s.16). İgnatyev'e göre bazı değişikliklerle birlikte antlaşma çok büyük ihtimalle tasdik edilecekti ve nitekim öyle de oldu.[417] Balkan halklarının birbirlerinden izole bir şekilde değil, birlikte

[415]Knez Mihail, Sırbistan'daki bütün Osmanlı garnizonlarının tahliyesini istediğinde Ristiç, Deliyannis'e taleplerinin karşılanma ihtimalinin az olduğunu bildiklerini fakat Bâbıâli'ye gözdağı vermelerinin arkasında yatan asıl amacın Sırp sınırındaki Osmanlı birliklerinin Girit'e kaydırılmasını engellemek olduğunu söylemişti. Sırbistan'ın bu talebinde Rusya'dan destek gelmekteydi NA.FO.65/701, 29 August 1866, No.371 (Confidential) (from Buchanan to Lord Stanley). Gorçakov, Bâbıâli'nin Prens Karl'a olan yumuşak tutumunu Prens Mihail'e karşı da sergilemesi gerektiğini düşünmekteydi. İstanbul, Belgrad yönetimine her gün yeni güçlükler çıkardığından artık Knez Mihail'in Sultanın vassalı olarak kalmaya devam etmek konusunda haklı kaygıları olduğunu düşünmekteydi. Rusya, Sırbistan'ın tahkimâtların boşaltılması konusundaki taleplerine tam destek vermekteydi.

[416] Ayrıntılı bilgi için bkz., Lascaris (1926, ss. 13-15); Stavrianos (1964, s. 91); Sotiroviç (2008, ss. 69-72);

[417] Bu antlaşma hiçbir zaman uygulamaya konulamayacak ve 1868 Ocağı'nda Romanya ile Sırbistan arasında yeni bir antlaşma imzalanacaktır. 1867 Aralık ayında İstanbul'daki Romen temsilci Golescu, İgnatyev'e yazdığı bir tezkerede, Sırbistan ile Romanya arasında yürütülen

hareket ederek bağımsızlıklarını elde etmeleri yönündeki planına İgnatyev, şahsî olarak sempatiyle bakmakta ve desteklemekteydi. Asya Dairesi Müdürü Stremuhov da bu konuda İgnatyev ile aynı fikirleri paylaşmaktaydı. Harbiye Nazırı Dmitriy Milyutin'e göre İgnatyev, Sırp yöneticilere askerî hazırlıklar konusunda tavsiyelerde bulunmaktaydı (Nikitin, 1963, ss.172-173) Sırbistan'ın bu ittifakı Osmanlı'ya karşı bir saldırı mekanizması hâline getirebilmesi için silâh ve mühimmata ihtiyacı vardı. Bu silâhları temin edebilmek için Rusya'ya yöneldi ve kısmen silâh ve mühimmat yardımı da alacaktı (Karasev, 1978, s.45 vd.)

Henüz 23 Eylül/5 Ekim 1866'da Karadağ ile tedâfûî ve taaruzî bir antlaşma imzalayan Sırbistan[418], diğer yandan da Romanya ile görüşmeleri devam ettirmekteydi. Karadağ ile imzalanan antlaşmaya göre Karadağ ile Sırp Knezliği, Osmanlı'ya karşı ortak askerî mücadele yürütecekleri gibi büyük bir Sırp Devleti çatısı altında birleşeceklerdi. Rus resmî diplomasisi ise bu dönemde, söylem itibarıyla Bâbıâli'ye yönelik doğrudan bir askerî kalkışmaya karşıydı; Marinoviç'in 1866 güzünde gerçekleştirdiği St.Petersburg misyonunda bu konu gündeme getirilmiş ve Sırbistan'ın Rusya'dan doğrudan bir askerî yardım beklentisi olmadığı ileri sürülmüştür. Bu görüşmelerde Balkan eyaletlerinde Sultana karşı bir ayaklanma olması durumunda Mihail'in de onlarla birlikte hareket edeceği dile getirilmiştir.[419] Girit isyanıyla oluşan şartlarda Sırbistan'ın,

---

ittifak görüşmelerinden dolayı Avusturya ve Osmanlı'nın Romanya'yı işgal etmeye niyetli olduklarını iddia edecektir. Buna rağmen Romen-Sırp işbirliği ve dostluk antlaşması imzalanmıştır (Çertan, 1985, s.38). Antlaşmanın esas itibarıyla ticarî bir nitelik taşıdığı hakkında bkz., Grosul-Çertan (1969, s.154).

[418] 23 Eylül'de Sırbistan-Karadağ arasında imzalanan antlaşma ise Rusya'nın gizli teşvik ve diplomasisinin bir meyvesi olarak gösterilir ve esas amacın, Sırbistan tahtı altında fakat Mihail'in ölümünden sonra Karadağ Knezi Nikolay'ın başına geçeceği bir Sırp-Karadağ devleti yaratma düşüncesi olduğunun altı çizilir (Batowski, 1938, s. 341). Ayrıca bkz., Vinogradov (1986, s.170). Ayrıca konvansiyon ile ilgili olarak Gorçakov'un ilk yorumları için bkz., GARF 828, op. 1, d.1440**,** list 319-323. Gorçakov Paris'e, Baron Budberg'e yazdığı çok özel ve gizli mektubunda Sırp-Karadağ gizli konvansiyonu ile ilgili olarak Marinoviç'den aldığı haberleri bildiriyor ve yorumluyordu. Gorçakov'un asıl vurgusu, her zaman olduğu gibi olgunlaşmamış yerel bir isyanın patlak vermesine karşı olduklarıydı. Balkanlarda Bâbıâli'ye karşı olgunlaşmamış bir savaş, başarısız olacağı gibi gelecekte gerçekleştirilecek mücadelenin de başarı şansını azaltırdı. Karadağ ile evvela Nisan ayında bir askerî konvansiyon yapılmış ve bu konvansiyon Eylül sonunda bütünüyle bir ittifaka tahvil edilmişti. Sırbistan ile Karadağ arasında yapılan ittifak hakkında detaylı bilgi için bkz., Karasev (1984, ss.75-90); Özkan (2011, ss.216-217).

[419] NA.FO.65/702, 28 November 1866, No.443, (Confidential) (MacKenzie, 2006a, ss.16-17). Diğer yandan Rus hükûmeti, Fransız yönetiminin Balkanlarda Hıristiyan tebaa üzerindeki faaliyetlerine de şüpheyle ve kıskançlıkla bakmaktaydı ve İmparator Napoléon'un onaylamadığı bir Balkan ayaklanmasına da Fransız ajanların olumlu bakmadığı düşünülmekteydi.

Osmanlı tahkimatlarının boşaltılmasına yönelik talebini elde etmesi mümkündü. Nitekim İgnatyev, Ristiç ve bizzat Knez Mihail'in ortak mesaileri netice verecek, Fransa ve İngiltere'den Bâbıâli'ye gelen tavsiyelerle 1867'nin ilk aylarında görüşmelerde ilerleme sağlanacaktı.[420] Ancak daha da önemlisi Sırbistan, Balkanlarda genel bir ayaklanma için askerî hazırlıklarını hızlandırmaktaydı.[421] Jovan Ristiç, bir yandan Âli Paşa'yı Knezin barışçıl niyetleri konusunda ikna etmeye uğraşıyor, diğer yandan da Deliyannis ve İgnatyev ile gizli görüşmeler yapmaktan geri kalmıyordu. İgnatyev'e göre, 1866'da Osmanlı'ya yönelik müşterek bir Balkan savaşı için Avrupa'da da siyasî ortam mevcuttu; Sadova'da kaybeden Avusturya'nın muhtemel bir savaşta Bosna-Hersek'i işgali pek mümkün gözükmemekteydi. II.Napoléon'un milliyetler prensibine dayalı siyasetinde de bir değişiklik olmamış, kızı Olga'nın Yunanistan Kralı George ile evlenmesinden sonra Çar da Yunanistan'a nispeten daha sempatik bakmaya başlamıştır. İgnatyev, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu mevcut durumu *total* bir Balkan ayaklanması için müsait gördüğünden Jovan Ristiç ile Pierre Deliyannis arasında bir *entente*ın zeminini oluşturmak maksadıyla faaliyetlerini yıl ortasında yoğunlaştırmıştı (İgnatyev, 1916, ss. 94-95). Dolayısıyla Sırbistan'daki Osmanlı tahkimâtının boşaltılmasından daha önemli olan mesele, Balkanlarda Osmanlı'ya karşı ittifak hayallerinin Girit isyanı vesilesiyle diplomasinin gizli gündemine girmiş olmasıydı. İstanbul'daki Yunanistan elçisi Deliyannis, 1867 başında tıpkı Ristiç gibi bu gizli ittifakı Balkan halklarının ve özerk devletlerinin yegâne kurtuluş yolu olarak görmekteydi; görüşmelere doğrudan Knez Mihail ile devam edilmesi için Belgrad'a bir Yunan delegenin gönderilmesi kararlaştırıldı; delege olarak Zanos seçildi (Lascaris, 1926, s. 17; Politis, 1931, s.13).

Ristiç, diplomatik destek için olduğu kadar mühimmat desteği için de Sırp yönetiminin talimatıyla İgnatyev'e yöneldi. Ristiç'in öncelikle istediği, Rusya

[420] Frankini, 7/19 Mart 1867 tarihli raporunda tahkimâtların boşaltılması meselesinin İgnatyev ve Ristiç'in çalışmalarıyla bir süre içerisinde sonuçlandırılacağına işaret etmekteydi; Belgrad'dan gelen haberler de Knez Mihail'in Bâbıâli tarafından önerilen şartları kabul edeceği yönündeydi. RGVİA, f.450, op.1, d.81, list 49.

[421] NA.FO 78/ 1924, 10 November 1866, No. 40 (from Longworth to Lord Lyons). Sırbistan'da Osmanlı'ya karşı bir savaş durumunda Rus ordusunun da Tuna boyunda kendisini destekleyeceği kanaati mevcuttu.

askerî ataşesi Albay Frankini'nin Sırbistan'a bir savaş stratejisi planı hazırlamasıydı.[422] Bu plan, Balkanlardaki bütün Hristiyanların Osmanlı'ya karşı ayaklanmasına göre hazırlanacaktı; 1867 Ocağında plan büyük ölçüde tamamlanacaktır. Ristiç'e göre bu plan, Sırbistan'ın herhangi bir tehlikeye boyun eğmeksizin Balkan özgürleşmesinde öncü misyonu üstlenmesine dönük olarak hazırlanmıştı. Plan Mihail'i tatmin etmiştir. Knez, İgnatyev'den Frankini'yi Sırp ordusuna mahallinde yardım edebilmesini temin için Belgrad'a yollamasını istemiştir. Karasev, İgnatyev'in bu meseleye yaklaşımını ilginç bulur. Nitekim İgnatyev'in Şişkin'e yazdığına göre plan, teorik olarak tasarlanmıştı ve elde hazır bulunan sınırlı verilere dayanmaktadır; yalnızca, Sırbistan'ın gücüyle doğru orantılı olarak meselenin genel özelliklerine yönelik doğru bir bakış açısı oluşturmak ve yıkıcı heyecanları engellemek içindir. Keza İgnatyev'e göre kendileri bölgeyi yalnızca haritalar ve planlar aracılığıyla tanımaktadır; birçok şey yanlış olabilir. Bölgenin topografik özellikleri de dâhil olmak üzere askerî strateji açıdan bazı detaylar ortaya çıktıktan sonra nihaî kararlar verilmelidir. (Karasev, 1978, ss.47-48). İgnatyev, Osmanlıların ani bir yıldırım çarpmasıyla rüyayı bitirebileceğine pek ihtimal vermese de ihtiyatlı olmak gerektiğine inanıyordu. Dolayısıyla askerî verilerin bir değerlendirmesinin yapılması gerekirdi. İgnatyev'in askerî verilerin değerlendirmesi konusundaki çekincesinin başlıca nedeni Sırbistan'ın *premature* (prejdevremennoe) ve ihtiyatsız bir hareketten imtinâ etmesi gerektiğine inanmasıydı. Böyle bir hareket, Sırbistan'ı tamamen mahvedebilir ve Osmanlı Slavları arasındaki prestij ve etkinliğini de yok edebilirdi. Böyle bir ihtimal ise Rusya'nın Balkan politikasına uygun değildir; İgnatyev, Sırbistan'ın hayallerinin gerçekliklerin üstünü örtmesi yerine gerçekliklerinin hayallerine ulaşabilecek ölçüde olup olamayacağını bizzat Sırplara göstermek istiyordu. İgnatyev'in Rusya'nın hâlâ Sırbistan Prensliğine dolaysız bir askerî yardım sağlayıp sağlayamayacağında şüpheleri vardı. 1867 başında Sırbistan Rusya'ya askerî yardım için başvurdu; Rusya Harbiye Nazırı

[422] Frankini bu böyle bir muhtemel savaş planını Fransızca olarak kaleme aldı; RGVİA, f.450, op.1, delo 81, list 1-32

Dimitriy Milyutin, talep edilen ilk parti askeri yardımı yaptı.[423] Bu askerî yardımlar tabii ki Bâbıâli ve müttefiklerinin gözünden kaçmadı.

Diğer yandan Yunanistan ile Romanya arasında yılın ilk günlerinde ittifak görüşmeleri de başlamış; ancak Girit isyanı devam ederken ve bir Osmanlı-Yunan savaşı ihtimâl dâhilindeyken Romanya, Yunanistan ile ittifâkı pek de akıllıca bulmamaktaydı. Bahsedildiği üzere bu sırada İgnatyev, Girit'teki vaziyeti de dikkate alarak Yunanistan'ın Karadağ, Sırbistan ve hatta Mısır ile ittifâk arayışlarını desteklemekteydi.[424] Yunanistan, Balkan ittifakını Osmanlı'ya karşı kurulacak koalisyonunun birinci perdesi olarak görmekteydi; Tricoupis'e göre oyunun ikinci perdesini, Hıdiv İsmail ile Bâbıâli'ye karşı kurulacak bir ittifak başlatacaktı.[425] Ancak Balkan milletleri arasında kurulacak bir ittifak, doğal bir ittifak olarak görülmesi sebebiyle Yunanistan'ın çıkarlarına uygundu; fakat Mısır'a yönelik bu açılım, yalnızca Osmanlı'dan Yunanistan'a yönelik bir saldırı tehdidinden ziyade, İsmail Paşa'nın Girit isyanındaki yaklaşımından dolayı biraz tuhaftı.[426] Yunanistan'ın silâhlanmasına Rusya'nın verdiği destek Sırbistan için böyle bir ittifâkı daha cazip hâle getirmekte, diğer yandan bizzat II.Aleksandr ve İgnatyev'in müzakerelerin ittifâkla sonuçlanmasına yönelik iki tarafa yaptıkları baskılar sonuç vermeye başlamaktaydı. Mayıs sonunda Deliyannis ile Ristiç arasındaki görüşmelerde Belgrad'a bir temsilci gönderilmesi kararlaştırıldı çünkü doğrudan Knez ile müzâkerelerde bulunmak gerekmekteydi. Görüşmelerde Yunanistan'ı Zanos'un temsil etmesi karara bağlandı ve müzakerelerin yürütüleceği mekân da Viyana'dan yaklaşık bir saat mesafededeki Vöslau kasabası oldu. Zanos, evvela Viyana'da Knez Mihail ile Ağustos başında buluştu. Müzakereler önce Zanos ile Garaşanin arasında yürütüldü, ardından 21 Ağustos'dan itibaren de Mihail'in yaveri İvanov

[423] Rusya'nın yaptığı diğer askerî yardımlar için bkz., Karasev (1978, s. 48 vd.); Özellikle şu kaynak daha detaylı bilgi verir; Vasilyeviç (2009, ss.57-77).
[424] Ayrıntılı bilgi bkz., İgnatyev (1916, ss. 93-97).
[425] Tricoupis, 23 Şubat 1867'de Mısır'daki Yunanistan konsolosu Zygomalas'a Hıdiv ile müzakere etmesi yönünde gizli talimatlnâmeler gönderdi; bu talimatnâmeler konsolosun her iki ülkenin meşrû arzularını orduları vasıtasıyla gerçekleştirmesi yönünde müzakerelerde bulunmalarına izin vermekteydi (*…permettant aux deux pays de réaliser par les armes leurs aspirations légitimes*) (Politis, 1931, s. 14).
[426] Hıdivin temsilcisi ile Zygomalas'ın görüşmeleri hakkında bkz., Politis (1931, s.45 vd.).

görüşmeleri Sırbistan adına yürüttü.[427] Uzun süredir devam eden Yunanistan-Sırbistan ittifakı da nihayet 26 Ağustos'ta Voeslau'da Yunan delege Zanos ve Sırp delege Petronyeviç arasında imzalanan antlaşmayla resmiyet kazanmış, Balkan koalisyonunun ana sütunu böylelikle oluşmuştu.[428] Voeslau görüşmelerinde de en büyük anlaşmazlık, savaştan sonraki sınırların belirlenmesi meselesiydi; ancak ilk olarak askerî hazırlıklar görüşüldü ve 1868 Martına kadar hazırlıkların tamamlanması öngörüldü. Sınırlar meselesinde ise evvelce varılan uzlaşma esas alındı ve nihayet 26 Ağustos'da imzalanan Yunanistan-Sırbistan ittifakında *asgarî* sınırlar belli oldu; Bosna-Hersek Sırbistan'a, Teselya ve Epir ise Yunanistan'a bağlanacaktı.[429] İttifakın bir konfederasyona tahvili ise birçok açından belirsiz kalmakta, birkaç yerde dile getirilen bir mesele olmaktaydı. Karadağ ve Romanya'nın da bu ittifaka dâhil edilmesi kararlaştırılmakta, Arnavutların da antlaşma şartlarına *angaje* olması tasarlanmaktaydı. Romanya ile Sırbistan arasındaki ittifak ise nispeten biraz gecikmeli olarak imzalanacaktı; çünkü 1867 baharında Knez Mihail tarafından Bükreş'te yapılan teklifi Prens Karl, Romanya'nın iç işleri istikrara kavuşmadan ve ordusunun yeniden yapılanması tamamlanmadan Bâbıâli ile ilişkilerini iyi tutmaya mecbur olduğunu ileri sürerek kesin bir cevap vermemişti. Nihaî antlaşma 20 Ocak/1 Şubat 1868'de imzalanacaktı ve siyasî ve ekonomik bir içeriğe sahipti.[430]

Petersburg'daki Sırp maslahatgüzâr Jovan Marinoviç de 1866 sonlarında Rusya'nın bu teşebbüslere mâddî ve manevî destek verebileceğini fakat Rus hâriciye çevrelerinin karşı çıktıkları başlıca meselenin, olgunlaşmamış bir isyanın patlak vermesi olduğuna dikkat çekmekteydi (MacKenzie, 1996, s. 104). Sırbistan, Rusya'nın desteği olmaksızın böyle bir Balkan koalisyonunu

[427] Müzâkerelerin Yunan arşivlerinden detaylı bir tasviri için bkz., Lascaris (1926, ss.22-38); Ayrıca Stavrianos, (1964, ss. 98-101). Knez Mihail, sınırlar konusunda en azından asgarî bir uzlaşmaya vasılmasında musırdı, çünkü Sırbistan, "Eski Sırbistan" olarak adlandırılan bölgenin kesinlikle kendisinde kalması gerektiğini düşünüyordu. Zanos ise Bosna ve Hersek'e karşılık Tselya, Epir ve Girit'in Yunanistan'a verilmesini gündeme getirdi, lâkin Sırbistan, "Eski Sırbistan"da ısrar etmekteydi; bunun üzerine Yunanistan Makedonya'nın da kendi sınırlarına dâhil edilmesini teklif etti.

[428] 17 maddelik bu ittifak antlaşmanın maddeleri için bkz., Lascaris (1926, ss. 41-45), Lhéritier (1924, ss. 133-141). Ayrıca bkz., Vinogradov (1986, s.171).

[429] Antlaşmanın tam metni için bkz., Lascaris (1926, ss.41-46); Stavrianos (1964, ss. 277-281).

[430] Genel olarak bkz., Vinogradov (1986, s. 172).

projesinin tatbik edilebilmesinin zor olduğunun farkındaydı (MacKenzie, 2006a, s.17). Balkanlardaki gelişmeleri hızlı bir şekilde Marinoviç'ten öğrenen Gorçakov'un bu stratejisinin Rus kamuoyunun en aktif hizbi haline gelen Panslavist kanaat önderlerininkini andırdığı görülüyordu.[431] Bu örtülü desteğe rağmen İgnatyev bu dönemde muhtemelen Rusya'nın kendi iç politikasındaki meseleleri yüzünden Şark'ta genel bir Hıristiyan patlamasının fitilini ateşleyebilmek için uygun zaman olmadığı kanaatini sonradan memorandumuna kaydetmişti.

Yunan-Sırp ittifâk müzakerelerini büyük güçlerin diplomatları arasında en yakından izleyen isim İgnatyev'di. Hâlbuki İgnatyev'in bu gizli görüşmelerden haberdar olduğunu Deliyannis bilmemekteydi ve 7 Şubat'ta Yunan Hâriciye Nâzırı Tricoupis'e gönderdiği raporunda da İgnatyev'in müzâkereleri bilmediğini yazmaktaydı. Öyle gözüküyor ki Rusya bu ittifakın kendi himayesinde gerçekleşmesini arzu etmekteydi ve Deliyannis'in kaçırdığı nokta, İgnatyev'in Ristiç ile olan yakınlığıydı.[432]

Bu sırada Sırbistan, Bükreş'teki Bulgar ihtilâl komiteleriyle ve Arnavutlarla da yakın işbirliği tesis etmeye çalışmaktaydı.[433] Bununla birlikte tıpkı Sırp-Yunan görüşmelerinde olduğu gibi, Bulgarlarla yapılan görüşmelerde de Makedonya'nın potansiyel anlaşmazlık konusu olacağı ortaya çıkmıştı. Nitekim 16/28 Ocak 1867'de görüşmelere başlayan Sırp ve Yunan delegelerin

---

[431] (MacKenzie, 1996, s.9). MacKenzie, Panslavist Homyakov örneğini verir ki ona göre Sırbistan, Batı müesseselerini kendisine mâl etmek yerine büyük biraderi Rusya'ya sadakatle Ortodoks çizgide devam etmelidir.

[432] Yunan Kralı George'un grand-düşes Olga ile evlenmeden hemen önce Rusya'ya yaptığı seyahatte de Çar, bir Sırp-Yunan ittifâkının gerekliliği konusunda Krala karşı ısrarcı bir tavır sergilemiş ve hatta müzâkerelerin devam etmesinde kralın Rusya ziyareti de tesirli olmuştu. (Lascaris, 1926, s.21).

[433] 1866-1867 arasında İgnatyev, ileride Balkanlarda meydana gelecek olaylarda Arnavutların oynayacağı rolün ehemmiyetine vurgu yapmaktaydı ve Girit isyanının ortasında Arnavutluk'a, İgnatyev'in de bildiği üzere bir isyan çıkarmak üzere Sırp yönetimi tarafından İstanbul'dan Stoyan Vezenkov gönderildi. Vezenkov Manastır, Pirlepe, Kruşevo, Demirhisar üzerinden Dibra'ya geldi ve burada etkili bir yerli Arnavut olan Sali Makro ile buluştu, ardından Hasan Koka ile görüştü. İşkodra'daki Rusya konsolosu F.İ. İvanov, Vezenkov'un Bâbıâli'ye karşı bir isyan çıkarma teşebbüslerini İgnatyev'e düzenli olarak aktarmaktaydı. Buluştuğu Arnavutlara Bâbıâli'ye karşı ayaklanmaları hususunda bir mektup okumaktaydı. 1867 Ekim'inde Garaşanin Sırp kabinesine Arnavutluk'a güvenilir başka kişilerin daha gönderilmesini teklif edecekti (Senkeviç, 1969, s.118).

müzakerelerinde bu defa da Kuzey Makedonya meselesi anlaşmazlığa zemin hazırlıyordu; çünkü toprak paylaşımında Sırbistan bu bölgede de hak iddia etmeye niyetliydi. Yunanistan daha önceki antlaşma müzakerelerinde belirtilen adaları ve Makedonya'nın iki bölgesini kendisine saklamaktaydı. Lâkin Mart sonundan itibaren Deliyannis ile Ristiç arasındaki görüşmeler daha da azalmaya başladı ve İgnatyev ise bu durumdan pek hoşnut değildi.[434]

1867 yılının ilk yarısı, Bulgar komitacılar ile Mihail'in temsilcileri arasında gizli görüşmelere sahne oldu. Bükreş'te kümelenen Bulgar ihtilâlciler, bu dönemde henüz iyi örgütlenmemiş Bulgarları desteklemek yerine Mihail'e arka çıkmayı tercih eden Rus diplomasisinin de etkisiyle Sırbistan'a yaklaşmak zorunda kaldılar.[435] Belgrad'taki Rus konsolos Şişkin, gerek İgnatyev'e gerekse de Gorçakov'a Bükreş'teki Bulgar ihtilâl komitesinin Sırp yönetimine, tek bir şef ve tek bir idare altında bir Sırp-Bulgar birleşmesine dâir tekliflerde bulunduğunu bildirmekteydi.[436] İgnatyev, 1867'den itibaren Bulgarlara gittikçe daha fazla sempati göstermeye başladı ve onların Sırplarla yakınlaşmalarını

[434] (Lascaris, 1926, s. 20). Mayıs tarihli *sekretno-konfidentsialno* raporunda Frankini, Rusya'nın Sırp-Yunan ittifakına gereken bütün desteği vermeye hazır olduğunu yazmaktaydı; iyi yetişmiş subaylar ve para yardımı da buna dâhildi. Lâkin Frankini'ye göre Sırpların kendi menfaatleri açısından Rusya bir süre tarafsız kalmayı sürdürmeliydi. RGVİA, f.450, op.1, d.81, list 56.

[435] Stavrianos bu noktada Bükreş'deki Bulgar Hayır Komitesi'nin bir mensubu olan Miçaelov'un sözlerine dikkat çeker: "1867 boyunca bizde ülkemizin özgürleşmesi ideali yeniden canlandı ve Rus diplomatik temsilcisi Baron Offenberg ve Sırp temsilci Magazinoviç'in insiyatifinde Bulgar kasabalarından birçok insan Sırbistan hükûmetine yaklaşmanın ve özgürlüğümüzün hazırlanmasının yollarını aramak için davet edildi, kezâ Rusya bize yardımının ancak Sırbistan yoluyla olabileceğini anlatıyordu, çünkü bize doğrudan yardım etmeye kalksaydı bütün Avrupa'da ona karşı infiâl hâsıl olurdu." (Stavrianos, 1964, s. 93). Bulgarlar ile imzalanacak andlaşmanın detayları hakkında ayrıca bkz., Djordje (1969, ss. 169-183). Ayrıca bkz., Özkan (2011, s.217).

[436] Örneğin 11 Şubat tarihli çok gizli raporda Garaşanin'in Bulgarlar ile ittifak sürecinden kendisini haberdâr ettiğini de yazıyordu. Lâkin Garaşanin ve Sırp yönetimi, Bulgarların dağınık hâllerinden ve Bükreş'deki ihtilâl komitesinin bütün Bulgarları temsil etmediği fikrinden hareketle Bulgarlar ile açık bir askerî ve siyasî ittifâktan çekinmekteydi; Bulgarlara verilecek ancak doğrudan bir red cevabı ise Bulgarların heveslerini ve onurlarını rencide edebilir, iki millet arasında şimdiye kadar olmayan bir kıskançlığın doğmasına yol açabilirdi. Dolayısıyla Garaşanin Bulgaralara, gelecekte özgürleşme hareketinde ortak hareket etme ve ortak bir siyasî organizasyon oluşturmayı *rezerve* etme suretiyle işbirliği çerçevesinde bir yanıt verdi; onların samimî yaklaşımları dikkate alınmalıydı ve bu iki millet, belki kaderlerine birlikte karar vereceklerdi. Bulgarlara verilen cevapta Garaşanin'in yaklaşımı galip geldi ve onları cesaretlendirecek bir cevap kaleme alındı. Bulgarlar arasındaki dağınık hiziplerin bir araya getirilmesi gerekliliği tabii ki öncelikli mesele olarak gözüküyordu. Ancak asıl dikkat çeken nokta raporun, Şişkin'in Garaşanin'in takip ettiği yolun Rusya'yı hayal kırıklığına uğratmayacağına olan inancına yaptığı vurguyla sonlanmasıydı. AVPRİ, f. 161/3 (Politotdel), op. 233, d. 6 (Bolgarskie revolyutsionnıe komitetı. O deyatelnosti ih v raznıh gorodah, o vosstanii Bolgarii i o prisılke deputatsii v S-Peterburg 1866-1868), list 6-7.

onaylamaktaydı; Bulgar-Sırp ittifakına yaklaşımını da bu çerçevede değerlendirmek gerekmekteydi.[437] Hatta bazı kaynaklar, Avusturya'nın Balkanlara yayılmasını engellemek için İgnatyev'in bir Balkan koalisyonu tasarladığını ve Bulgarlara da bu koalisyon içinde, Sırp Knezinin başta olduğu bir siyasî yapı içerisinde ço geniş bir özerkliğe sahip bir idare vaat ettiğini ileri sürerler.[438] Nihayetinde 1867 Nisanının başında, Bükreş'teki Bulgar devrimciler ile Sırbistan arasında gizli bir saldırı ve savunma protokolü imzalandı; buna göre Bulgarlar, Mihail Obrenoviç'in iktidarı altında kurulacak olan Yugoslav devletinde özerklik hakkına sahip olacaklardı.[439] 1868'deki Bulgar ayaklanmasına yönelik Bulgar halkının desteğinin zayıf olacağı hatırlandığında, Bulgarların birinci Balkan ittifakında ne kadar etkili olacakları tartışmalıdır.

1867 Kasım ayında Mihail, Avusturya'dan aldığı bazı tavsiye ve imtiyazlar doğrultusunda Birinci Balkan Liginin mimarı savaş yanlısı İlya Garaşanin'i görevden alma kararı aldı. Hemen ardından Rusya, savaş kredilerini askıya aldı. Böylece Balkanlarda Slavist ve Ortodoks propagandanın gölgesinde oluşan Rusya-Sırbistan stratejik ittifakı bir süre daha erteleniyordu; 1868'de Mihail'in ölümü, bu süreci tamamen sona erdirdi. Knez Mihail döneminde Sırbistan, resmî veya gayriresmî olarak Rus desteğinden oldukça istifade etmişti (MacKenzie, 1996, s.10).

---

[437] Bükreş'teki Bulgar ihtilâlcilerle oldukça yakın bağları bulunan Neyden Gerov, 15 Nisan'da Hristo Georgiyev ile görüşmelerine dâir İgnatyev'e yazdığı *sekretno* raporda Sırplar ile Bulgarlar arasındaki yakınlaşmaları bildirmekteydi. Bükreş'te Magazinoviç ile buluşan Bulgar liderler, Sırplar ile ortak hareketle Osmanlı idaresinden kurtulmanın yollarını aramaktaydılar. Hatta burada İstanbul'dan dönen ve Bükreş'e uğraması beklenen Knez Mihail ile de ittifak kararları hakkında görüşmeyi umuyorlardı ki Knez'in Bükreş'e yakın bir mesafede konaklaması üzerine bu gerçekleşmedi. Bunun üzerine Bulgar ihtilâlciler hazırladıkları tasarıyı Sırp yönetimine iletmesi için Magazinoviç'e verdiler. Bu projeye göre Bulgarlar ve Sırplar Knez Mihail'in idaresinde ortak bir Yugoslav devleti kuracaklar, lâkin her iki millet kendi dâhilî idaresinde özerk olacak, kendi özgün dillerini ve milliyetlerini muhafaza edecekdi. Bu projenin hayata geçirilebilmesi için bir komisyon kurulmalıydı. AVPRİ, f.180, op. 517/2, d.4327 (sekretnıe bumagi) **,** list 15-17. Projenin tam metni için bkz., delo 672 (sekretnıe bumagi), list 146-149. Ayrıca birkaç yerde neşredilmiştir. Bkz., Rusiya i Bılgarskoto natsionalno-osvoboditelno dvijenie 1856-1876, tom 2, ss.432-433, 441-443; Dokumenti za Bulgarskata İstoria, Arhiv na Nayden Gerov, tom I, 432-435.

[438] Bu çerçevede Bulgar merkezli bir değerlendirme için bkz., Velichi (1979, ss.68-72).

[439] Protokolün maddeleri için bkz., Radeff (1927, ss.27-28). Sırp temsilci Magazinoviç ile Rusya konsolosu Baron Offenberg, ittifak görüşmelerinde bizzat insiyatif aldılar.

İgnatyev, müzakerelerin hızlı bir şekilde sonuca bağlanmasını istemesine karşın silâhlı mücadelenin başlaması için zamanın uygun olup olmadığından emin değildi. Rusya hariciye ricâli arasında farklı görüşler bulunmaktaydı; bir kesim ittifakın desteklenmesi gerektiğini düşünürken, bir başka kesim henüz bunun için erken olduğu görüşünü savunuyordu. İgnatyev ise Balkanlardan gelen haberleri ilk işittiğinde ve Ristiç ile meseleyi ilk görüştüğünde bu koalisyon planlarının desteklenmesi gerektiğine hükmetti. Nitekim Ristiç de Rusya'dan maddî yardım ve büyük güçleri devre dışı bırakmasını bekliyordu (Vinogradov, 1986, s. 176). İgnatyev 4/16 Ekim 1866'da Gorçakov'a, üzerine düşündüğü bu mesele hususunda bir rapor yazdı: Osmanlı'nın Avrupa diplomatik kombinasyonlarının dışında, kendiliğinden patlayacak bir Hıristiyan ayaklanmasının sonucunda yıkılması, tartışmasız beklenmedik sonuçlar doğuracaktı. İgnatyev bundan çekinmiyordu, belki de Rusya'nın çıkarları için en uygun olanı böylesiydi. Bazı başarılar elde etmek için öncelikle samimî ve tam bir Sırp-Yunan ittifâkının teşekkülü gerçekleştirilmeliydi. Bu konuda mutabakat sağlanmıştı ve ancak şimdi Osmanlı Hıristiyanları arasında bir *nucleus* etrafında birleşme olabilirdi. Daha sonra gelişecek hâdiselere ise Avrupalı güçler müdahil olmamalıydı. İgnatyev'e göre zaten hiçbir Avrupa devleti bu dönemde Osmanlı lehine müdahalede bulunmayı göze alamazdı; Fransa her şeye rağmen Hristiyan milletlere karşı silâh doğrultmaz, İngiltere ise Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğü siyasetine devam etse de kamuoyu, Şark'ta geniş çaplı bir savaşın karşısında yer alırdı. Kendi iç bütünlüğünü sağlama yolundaki Prusya ise bu dönemde bir siyasî krizi arzu etmemekte, İtalya milliyetlerin bağımsızlıklarına saygı göstermekteydi. Bu bağlamda Sultan'ın haklarını savunan yegâne devlet, Avusturya olarak gözükmekteydi. Avrupa'nın müdahalesinin önüne geçebilmek için bir yandan Rusya'nın bu harekete önderlik ettiği yahut hareketi yönlendirdiği izlenimi vermekten kaçınmak gerekmekte, diğer yandan da Prusya yahut başka bir büyük güçle müdahalesizlik prensibi üzerinde anlaşmak, böylelikle sağlanan destekle Osmanlı İmparatorluğu'nun nihaî mahkemesinde bazı garantiler elde etmek gerekmekteydi.[440] İgnatyev'e göre, mümkün olduğu kadar dikkatli bir şekilde ve

[440] (İgnatyev, 1916, ss.90-91). İgnatyev bunun belki de Osmanlı İmparatorluğu'nun nihayetini

aynı anda, dış güçlerin Balkanlarda patlayacak bir isyanda *non-intervention* üzerinde mutâbakata varmaları için çalışılmalı ve Balkanlardaki bağımsızlık hareketlerinin önderleri, Rusya'nın çıkarları lehinde faaliyet göstermeye zorlanmalıydı. Olgunlaşmış bir Balkan ittifâkına yönelik keyfî bir müdahalenin istenmeyen sonuçlarından kaçınmak için müdahalenin önüne geçmenin yolları bu strateji aracılığıyla belki de bulunabilirdi. İgnatyev'in Gorçakov'a yazdığı bu rapor şöyle bitmektedir: "Ağır fedâkârlıklar yüklemeksizin Türkiye'deki dindaşlarımıza gerçekten muhtaç oldukları yardımı verebiliriz: moral destek ve istikâmet birliği." İgnatyev'e göre bu yol, Paris Antlaşması'nın ilgâsından geçmekteydi. Nitekim yaşananlar ona Rusya'nın şu vaziyette Yakın Şark'ta Avrupa ile bir savaşı göze almaması gerektiğini öğretmişti. Böyle bir ihtimâl, Rusya'nın siyasî öngörülerinin uzağında tutulmalıdır; bir çatışmanın fitilini ateşleyebilecek ve Rusya'nın tecritiyle sonuçlanabilecek bir tutum aynı zamanda, Rusya'dan yardım bekleyen nüfûsta önyargıların oluşmasına yol açabilirdi. İgnatyev'e göre Rus kanı ve altını, yalnızca avantajların oranının fedâkârlıklardan çok daha fazla olacağının kesinleştiği durumlarda harcanmalıydı. Gorçakov'a yazdığı bu rapora şu teklifi de ekliyordu İgnatyev: Askerî birliklerin konumu Batı'da ve Kafkasya'da sınırlara doğru kaydırılabilirdi ve belki de bu gerekliydi fakat bunlar krizin son aşamasına gelindiğinde yapılmalıydı. Şimdilik bir süreliğine bütün konularda teyakkuza geçmekten Avrupa için imtinâ etmek gerekmekteydi. Zaman, mahallî Slav güçlerinin örgütlenme zamanıydı ve en küçük beklenmedik hadise yerel bir patlamaya, o da Türkiye'de genel bir patlamaya yol açabilir, böylelikle bu da en iyi hesapların bile başarısız olmasına neden olabilirdi.

İgnatyev, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı geniş çaplı bir Balkan ayaklanması çıkması durumunda Rusya'nın izlemesi gerektiğini düşündüğü politikaya dair bir layıha da kaleme almıştı.[441] Bu layıhasında İgnatyev, 1866 Avusturya-Prusya savaşının Balkan ayaklanması için elverişli koşullar yarattığından bahsettikten sonra, isyanın ardından Osmanlılar lehine gerçekleşecek muhtemel bir Avrupa müdahalesini şu şekilde senaryolaştırmaktaydı: 1- Avusturya-Macaristan

getireceğini düşünmekteydi.
[441] AVPRİ, f.138 (Sekretniy arhiv), op.467, d.10, (çok gizli), 8 Janvier 1868, list 1-29.

Bosna-Hersek'e girecekti. 2- İngiliz-Fransız birlikleri Atina ve Pire başta olmak üzere Yunanistan'da kritik bölgeleri işgal edeceklerdi. 3- Müttefikler İstanbul'a veyahut Çanakkale Boğazlarına donanma göndereceklerdi. İgnatyev'in bu senaryosunun gerçekleşmesi durumunda Rusya, müdahale etmek zorunda kalacak olmasına karşın henüz böyle bir bunalıma hazırlıklı değildi. Rusya'nın dâhili işleri hala daha fazla serinkanlı davranmasını gerektirmekteydi.[442] Rusya silâhlanmasına hâlâ devam etmekteydi ve demiryolu başta olmak üzere askerî ve lojistik altyapısını geniş çaplı bir savaş için hazırlamalıydı. Bütün bu hazırlıkların tamamlanması gerektiği dikkate alındığında İgnatyev'e göre Rusya, Balkan koalisyonunun fitilinin ateşlenmesini mümkün olduğunca geciktirmeliydi. Bu bekleme süresince kendilerinin elde etmesi gereken başlıca kazanımın Avrupa'nın Yakın Şark'ta müdahalesizlik ilkesini benimsemesini sağlamak olacağının da altını çizmekteydi. İgnatyev, böyle bir ayaklanmanın yakında gerçekleşeceği kanaatindeydi ve bu ihtimale St.Petersburg hükümetinden daha fazla inanmaktaydı. Girit'in Yunanistan'a iltihakını sağlamayı başaramazsa Rusya, Sırp-Yunan hareketinin Avusturya-Prusya savaşı ile eş zamanlı olarak patlamasını sağlamalıydı. İgnatyev, Rusya'nın bir Avrupa savaşına girmek hayallerinin peşinde koşmaması gerektiğine inanmaktaydı; lakin bir Avrupa savaşının sonuçlarından istifade etmeyi de bilmeliydi. Rusya şimdilik sınırlarına gözlem kuvvetleri (*une armée observation*) kaydırmalıydı ve Avusturya'nın savaş gücünün tamamını Prusya ordularının karşısına dikebilmesinin önüne geçmeliydi; Rusya'nın katılmaktan imtina edeceği bir Avrupa savaşı, Şark meselesinin çözümünü hızlandıracaktı ve Rusya, dindaşlarının istikbalini en az risk ve maliyetle garanti almış olacaktı.[443] İgnatyev, şartlar olgunlaşıncaya kadar beklenmesini ve ayaklanmanın 1869'a kadar ertelenmesini, bu dönemde de hükümetlerin teskin edilmesini uygun görmekteydi; diğer yandan Bâbıâli ile ilişkiler de en azından şimdilik yumuşatılmalıydı.[444] Gorçakov, İgnatyev'in stratejik analizlerini içeren diplomatik layıhasını, üzerinde küçük oynamalar yaparak Çar'a sundu; öyle ki layıha Rusya'nın Yakın Şark'taki politikasının

[442] *Nous affaires intérieures exigent encore quelques années de calme.* AVPRİ, f.138 (Sekretniy arhiv), op.467, d.10, (çok gizli), 8 Janvier 1868, list 20.
[443] AVPRİ, f.138 (Sekretniy arhiv), op.467, d.10, (çok gizli), 8 Janvier 1868, list 25.
[444] AVPRİ, f.138 (Sekretniy arhiv), op.467, d.10, (çok gizli), 8 Janvier 1868, list 28-29.

akışından daha barışçıl bir formata dönüştürüldü (Naroçnitskaya, 1989, s. 152). Gorçakov'a göre Rusya'nın Fransa ile yakınlaşma siyasetinin tutmadığı inkâr edilemezdi; lâkin bütünüyle faydasız bir teşebbüs olduğu da şüpheliydi ve tecrübe edilmeye değer bir plandı.[445] Nitekim Gorçakov'a göre Fransa ile izlenen bu yakınlaşma politikası, Sırplara Belgrad kalesinin tahliyesini getirdiği gibi, Giritlilerin direnişini de uzatmıştı. Bâbıâli'nin birçok noktada direnişini de kırmayı başarmışlardı. Gorçakov'a göre Rusya'nın bunları tek başına elde edebilme ihtimali şüpheliydi; bunlar, Fransa ile yakınlaşma politikasının Rusya'ya sağladığı kazanımlardı ve Şansölye, sefirden açıkça farklı düşünmekteydi.[446] Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nda reform meselesinin tartışılmasından kaçınamaz ve Şark'ın acı çeken milletleri önünde ellerini bağlayamazdı.[447] Rusya, reformları imparatorluğun sağlamlaştırılması zaviyesinden gören Batılı güçler ve Bâbıâli gibi görmemekteydi; aksine Rusya reformlara, Hristiyanların özgürleşmesinin ön hazırlığı ve onların davasının moral desteği olarak bakmaktaydı. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda reform, Batılılar için imparatorluğun ömrünü uzatmak anlamına gelirken Rusya için Osmanlı Hristiyanlarının bağımsızlığı için gereken süreç ve aşamaların tekâmülü anlamına gelmekteydi.

Gorçakov, Yunan-Sırp ittifakının kendiliğinden ve kaçınılmaz olarak geliştiğini, Rusya'nın bunda bir dahlinin olmadığını bir kez daha vurgulamak ihtiyacı hissetmişti; hatta tam tersi hiç de Rusya'nın faydasına değildi. "Müdahalesizlik" ilkesi bir bakıma Balkanlardaki Hristiyan hareketini serbest bırakmaya hizmet etmeliydi; Batılı güçlerin müdahalesini engelleyebilmek için "Rusya'nın ihtirasının hayaletinin" (*le fantôme de l'ambition de la Russie*) bu meselede parmağı olduğuna dair ön yargıları yok etmek lazımdı. Üstelik Gorçakov'a göre Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcudiyetini garanti altına alan antlaşmalar zaten

[445] AVPRİ, f.138 (Sekretniy arhiv), op.467, d.10, (çok gizli), 12 Janvier 1868, list 75 (*Observations sur le mémoire de l'Aide de Camp Général Ignatiew*).
[446] *Outre l'evacuation de Belgrade, prolonger la résistance des Cétois c'est déjà quelque chose. Les conditions que la Porte leur offre aujourd'hui sont certainement meilleures qu'elles ne l'auraient été sans cette pression collective même imparfaite. Il est douteux qu'en agissant seuls nous eussions obtenu davantage.* AVPRİ, f.138 (Sekretniy arhiv), op.467, d.10, (çok gizli), 12 Janvier 1868, list 76.
[447] *La Russie ne peut pas se croiser les bras devant les souffrances des populations de l'Orient…*

dâhili dalgalanmalarla değil harici tecavüzler sonucunda imzalanmıştı.[448] Gorçakov, Rusya'nın Ortodoks Hristiyanlara yardım etmesi, moral olarak desteklemesi ve sağduyuya davet etmesi gerektiği üzerinde durduktan sonra, dindaşlarını boş vaatlerle kandırmaması gerektiğinin özellikle altını çiziyordu. Zira Gorçakov, İgnatyev'in St.Petersburg yönetimine karşı eleştirilerini gayet açık bir şekilde görmüştü.[449] Öyle gözüküyor ki İgnatyev'in başlangıçta tavsiyesi, "aniden harekete geçmek üzere Avrupa'yı bir süre uyutmak" amacını taşıyordu; oysa Gorçakov ve Çar, İgnatyev'in bu yaklaşımını reddettiler. Çünkü onlara göre bu Avrupa kamuoyu tarafından Şark'taki heyecanı açıkça kışkırtmak olarak anlaşılacaktı: "Yunan-Sırp hareketine eşlik eden Avrupa ile bir savaş oldukça arzu edilir gözükebilirdi. Fakat başarılması çok zordur. Şu anda Avrupa'daki bir savaşta hâkim olamayız."[450] Gorçakov, İgnatyev'in Şark'taki krizin ertelenmesi konusunda Çar'la birlikte kendisine katıldığını kabul ediyordu; lâkin onlar 1869'a ertelenmesini dahi erken bulmaktaydılar. Dolayısıyla İgnatyev'in 1869 tarihine yönelik projeleri St.Petersburg'da kabul görmedi. Zaten St.Petersburg'a gönderilen Sırp maslahatgüzârının Sırbistan'a subay, silâh ve mühimmat gönderilmesi ve Avrupalı büyük güçlerin müdahalesizlik prensibini benimsemelerini sağlaması gibi taleplerinin karşılanması, Rusya'nın içinde bulunduğu konum gereği mümkün gözükmekdiği gibi, Rusya'yı uluslararası alanda oldukça zor bir duruma sokabilirdi (Vinogradov, 1986, s. 177). Nitekim birazdan bahsedileceği üzere Rusya'nın bu dönemdeki önceliğinin Balkan meseleleri olmadığının da altı çizilmelidir; Rusya, 1856 Paris Antlaşması'yla kabul etmek zorunda kaldığı Karadeniz'in askerî nötralizasyonu maddesini ilga etmeden, Balkan Hristiyanlarını 'pervasızca' destekleyerek kendisini tehlikeye atmak istemiyordu.

---

[448] AVPRİ, f.138 (Sekretniy arhiv), op.467, d.10, (çok gizli), 12 Janvier 1868, list 79-80.

[449] AVPRİ, f.138 (Sekretniy arhiv), op.467, d.10, (çok gizli), 12 Janvier 1868, list 80-85. Gorçakov, İgnatyev'in eleştirilerine cevap vermekteydi; İgnatyev'in düşündüğü tarzda hareket etmek demek, Avrupa ile savaşı göze almak demek olurdu ve bunun için uygun bir zaman değildi.

[450] *Faire concorder le mouvement gréco-slave avec l'explosion d'une guerre Européenne serait très désirable*. *Mais le difficile est d'y parvenir. Nous ne sommes pas maîtres de faire éclater la guerre en Europe à notre heure.* AVPRİ, f.138 (Sekretniy arhiv), op.467, d.10, (çok gizli), 12 Janvier 1868, list 84. Ayrıca bkz., Naroçnitskaya (1989, s.154)

Rusya'nın nihâî diplomatik hedefi olan Paris Antlaşması'nın ilgası, ilk defa bu dönemde gündeme geldi; lâkin Rusya'nın içinde bulunduğu ıslahat sürecini henüz tamamlamamış olması, hızlı bir şekilde harekete geçmesini engelleyen en önemli faktördü. Avusturya Hariciye Nazırı Kont Beust'ün Prusya mağlubiyeti sonrasında Berlin'e karşı muvazene siyasetine hizmet eden bir teklifi Gorçakov'a götürmesi[451], bazı gelişmeleri hızlandırmaya elverişli bir ortam yarattı: 1866 Yazında patlak veren Avusturya-Prusya savaşında her iki devlet de Rusya'nın desteğine karşılık Paris Antlaşmasının ilgili maddesinin ilgasında yardım edebileceğini ima etmekteydi; Rusya hariciyesinin zaten dâimî gündeminde olan "Paris Antlaşmasının yeniden gözden geçirilmesi" fikri, Baron Beust tarafından St.Petersburg'a iletildi.[452] Daha sonra Prusya ile sorun yaşayan Fransa da Rusya'nın müşfik tarafsızlığını elde etmek için harekete

[451] Bu talep, Avusturya Hariciye Nazırı Frederik Ferdinand von Beust'ün anılarında da geçmektedir (Von Beust, 1887, ss:366-369). Von Beust'un Şark meselesi konusunda 1860'lardaki tavrı, kendi anılarına göre şu şekildeydi: Tecrübelerimden edindiğim çizgide Şark meseleleri hakkında şöyle bir program takip ettim: muhafaza yükümlülüğüne eşlik eden kontrol hakkına izin verecek şekilde Paris Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi; Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğüne hâlel getirmeyecek şekilde Osmanlı eyâletlerine hemhudud Hıristiyan sekeneye müşfik bir yaklaşım göstermek; Slav nüfusa karşı böylesine bir tutumun Rusya'nın tekelinde olmasına muhâlefet; âdil ve zararsız bir imtiyazla programa Rusya'nın dâhil edilmesi, yani, Rus askerlerinin bu sulardan uzak tutulmasıyla Karadeniz'in sözde tarafsızlığının ilgâsı." Von Beust, sâbık Rus hâriciye nâzırı Kont Nesselrode ile 1855'de yaptığı bir görüşmede böylesine bir gayritabiî sınırlamanın uzun süremeyeceğini ifade ettiğini belirtir. Bu sınırlama Rus gururunu incitici bir politikaydı; Rus donanmasını Karadeniz'den uzak tutuyordu fakat onun yerine örneğin Türk donanmasının ikâme edilmesini, denize hâkim olmasını engellemiyordu. Beust, 1867 başında Paris ve Londra ile bu mesele üzerine gerçekleştirdiği görüşmelerde bu sınırlamanın çok da kullanışlı olmadığına iknâ olmuştu; lâkin her iki merkezde de hükümetler buna râzı değillerdi. Oysa Rusya Nikolayef'de tedricen bir filo inşâ ederse ikinci bir Kırım Savaşı daha patlamaz mıydı? Von Beust'ün ortaya koyduğu programda bir sonraki aşama, Osmanlı askerlerinin Belgrad kalesini tahliyesi meselesiydi. Von Beust, Prusya yenilgisinden sonra Avusturya'nın Doğu'ya doğru yayılması taraftarlarının başını çeken isimlerdendi. Ayrıca bkz., Islamov (1985, s. 36). Avusturya'nın teklifi, 1849'dan beri Rus karşıtı ve Türk yanlısı hissiyâtın giderek yükseldiği, ayrıca Bosna-Hersek'i ilhâk etmekten ziyade Sırbistan üzerinde etkili olmayı daha makbul bir politik strateji sayan Macaristan yönetici çevrelerinden de destek görmemişti. Fakat bu sırada Macaristan kabinesinin yıldızı parlayan devlet adamı Gyula Andrássy, Bosna-Hersek'in Sultan adına Sırbistan tarafından idare edilmesine dâir âni bir teklif sundu; Sırbistan'ın Rusya'ya daha fazla yakınlaşmasını engellemek isteyen Andrássy böylelikle Sırbistan'ı Rusya'nın patronajından alıkoyacak ve daha da önemlisi, kendisine minnet duyar hale getirecekti; oysa Avusturya-Macaristan için Bosna-Hersek, hala Balkan meselesinin merkezinde yer alan coğrafyaydı ve Andrássy'nin bu hamlesi süreç içerisinde eyaletlerin kendilerine daha fazla bağlanmasını sağlayacak ve Macaristan'daki Sırp millî hareketini Belgrad'ın desteğinden mahrum bırakmış olacaktı. Lâkin bu teklif, Beust'dan dahi destek görmedi.

[452] *Les Origins Diplomatiques de la Guerre de 1870-1871, Recueil de Documents par le Ministère des Affaires étrangères/* XIV, 1924: 5-LL.

geçti.[453] Bu tekliflere Girit'te isyanının başlaması ve Yunan hükûmetinin Rusya'dan daha aktif bir dış politika beklentisi ilave edildi. İgnatyev de Balkanlardaki Ortodoks halkların bu dönemde Rusya'dan daha fazla destek beklediklerini Gorçakov'a ileterek, St.Petersburg yönetimini daha faal bir politikaya davet etmekteydi (Onu, 1931, ss. 392-393; Sumner, 1932, ss. 346-347). Bunun üzerine 1866'nın Eylül ayında, Çar II.Aleksandr'ın *Tsarskoe selo'*daki yazlık sarayında gizli bir toplantı yapılmıştı; Avrupa'daki savaşa ilaveten Yakın Şark'ta patlayan Girit isyanı ve Hristiyan milletler arasındaki ittifak görüşmeleri dolayısıyla oluşan mevcut ahvalden bahisle başlayan görüşmede, Karadeniz'deki askerî nötralizasyonun Rusya tarafından tek taraflı ilgasını içeren bir metin tartışıldı. Gorçakov, Romanya meselesi dolayısıyla ihlal edilmiş olan Paris Antlaşması'nın Karadeniz'deki askerî nötralizasyonunun, Prens Karl'ın Romanya tahtına geçişinin tanınması karşılığında tek taraflı olarak ilga edilmesini teklif etmekteydi.[454] Büyük güçlerden gelen teklifler de Çar'a sunuldu; Gorçakov, bu hususta ayrıca bir *memorandum* hazırlamıştı. Buna göre Rusya, artık 1856 Antlaşması'nın Karadeniz ile ilgili hükümleriyle bağlı kalamazdı ve Şark'ta barış ve huzuru sağlamaktan mahrum olan 'Avrupa uyumunu' sorgulamaktaydı. Ancak böyle bir risk, Rusya'yı topyekûn bir savaşa sürükleyebilirdi. Yapısal reformlar henüz tamamlanmadan girilebilecek bir savaşın Rusya'yı hem mali ve hem de askerî açıdan felakete götürebileceği konusunda Milyutin ve Reutern'in muhalefetleri, Çar tarafından kabul edildi. Çar, Gorçakov'un bu hamlesine oldukça olumlu yaklaşmıştı lakin böylesine kritik bir meselede çoğunluğun fikrini dikkate almayı daha uygun buluyordu; Karadeniz için savaşa girme riskini almadan önce, iktisadî yapının daha da güçlendirilmesi ve daha fazla stratejik demiryolu yapılması fikrini uygun buldu. Bu eylemsizlik kararından hâliyle Çar'ı değil, Gorçakov'u sorumlu gören başta İgnatyev olmak üzere aktivist kesim eleştirilerini Şansölyeye yöneltti. Gorçakov, bu süreçte

[453] III.Napoléon'un, Çar ile bir ittifak kurma arzusunu bizzat Aleksandr'a iletmişti; bunun üzerine Bismarck, derhâl General Manteuffel'i St.Petesburg'a gönderdi ve Prusya lehine tarafsızlık teklif etti; karşılığında da Karadeniz'deki askerî nötralizasyonun ilgasında destek vaat etti (Clark, 1942, s.55)

[454] Toplantıya, Çar ve biraderi Konstantin dışında, Hariciye Nazırı Gorçakov, Maliye Nazırı Mihail von Reutern ve Harbiye Nazırı Nikolay Milyutin de iştirak etmişti. Şimdiki vaziyette böyle bir riskin alınmasına en fazla Konstantin Nikolayeviç, Milyutin ve Reutern karşı çıkmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz., Clark (1942, ss.52-60)

Rusya için en ideal müttefikin Prusya olabileceğine de kanaat getirmişti (Clark 1942, s.57).

Avrupa'dan istediği desteği alamayan Yunanistan, Balkanlarda Osmanlı karşısında daha büyük bir ittifak oluşturmak amacıyla gizli komitelerle yakın bir işbirliği tavsiye eden Rus taleplerini daha fazla önemsemeye başladı. Rusya, böyle bir ittifakın Osmanlı ile Yunanistanı savaşa götüreceğini ve bu durumda St.Petersburg idaresinin, Avrupa'nın tarafsızlık ve müdahale etmeme siyasetini devam ettirebileceğini umuyordu. Kezâ İgnatyev için 1866 senesi Balkanlardaki faaliyetlerini arttırdığı bir dönemdi ve Rusya'nın düşmanlarının Balkanlardaki etkinliğinin *de facto* felce uğraması, psikolojik olarak müsait vaktin geldiğine işaret ediyordu. Rusya'nın Balkanlardaki hareketlere katıldığı veyahut bu hareketleri yönettiği intibâını vermekten titizlikle kaçınması ve ayrıca *non-intervention* prensibinin beyânı üzerinde büyük güçlerle bir ittifâk temin etmesi vâsi bir cereyân vaziyetinde Rusya'nın tavrını tayin edecek ve Rusya bu hareketleri kendi çıkarlarına uygun bir çizgide yönlendirecekti. İgnatyev'e göre Rusya böylelikle Türkiye'deki dindaşlarını herhangi bir fedâkârlığa mecbur etmeden onların ihtiyâcı olan yegâne yardımı yerine getircektir: moral destek ve istikâmet birliği (*l'appui moral et l'unité de direction*).[455] İgnatyev Girit'teki isyanı başlangıçta Balkanlarda Osmanlı'ya karşı topyekûn ayaklanma için bir fırsat olarak görmekteydi. 1867 başlarında Frankini de Harbiye Nâzırı Milyutin'e benzer tavsiyelerrde bulunmaktaydı: "başarı için iki seçenek vardı: Osmanlı meselelerine Avrupa devletlerinin doğrudan müdahalesini engellemek için *non-intervention* prensibine devam etmek ve Osmanlı'nın Hristiyan milletlerine *viribus unitis* prensibini tavsiye etmek. Bu ikisini yalnızca Rusya üstlenebilir ve bir araya getirebilirdi…" [456]

İgnatyev, İstanbul'daki diplomatik mahfillerde, ülkesinin izlediği politikanın Fransa ile müşterek hareket etmek olduğunu da zaman zaman beyan

[455] (İgnatyev, 1916, s.57); Gorçakov'a 16 Ekim tarihli raporu için ayrıca bkz., Onu (1931-1932, s.392), Dontas (1966, s.84). İgnatyev, Yunan maslahatgüzâr Deliyannis'e, Yunanistan'ın Balkanlarda diğer direniş merkezleri yaratmak için Sırbistan ile anlaşma yoluna gitmesini de tavsiye etmekteydi.
[456] RGVİA, f.450, op.1, delo 81, list 40.

etmekteydi. Örneğin Ocak 1867 başlarında, Girit ve Sırbistan problemlerinin ön plana çıktığı günlerde, genel olarak Şark Meselesinde Fransa ile Rusya'nın aynı çizgide olduğunu vurguladığında Âli Paşa, Musurus'a gönderdiği telgrafta İngiltere'nin muhtemel tavrı ve Fransa ile birlikte olup olmayacağını soruşturması ihtiyacını hissetmişti; arzu ettiği cevabı da aldı.[457] İngiltere'den gelen cevap oldukça tatmin ediciydi. Bâbıâli Sırbistan'daki kaleleri Sırplara teslim etmek suretiyle Girit'te elini rahatlatabilecek ve Sırp-Yunan ittifakının önünü alabilecekti; Âli Paşa, Sırbistan meselesini 1867 başlarında büyük ölçüde çözüme kavuşturdu.[458] Bâbıâli, Sırbistan'daki tahkimatlar konusunda taviz vererek Balkan liginin embriyosunun altını oyma yoluna gitti (MacKenzie, 1985, s. 306). Mihail'in İstanbul ziyareti de bunun üzerine gerçekleşecekti; 23 Mart'ta Sultan'a yapılan ziyaret, Osmanlı-Sırp ilişkilerinin normalleşmesi alâmetlerini taşıyordu.[459] Mart sonunda Knez Mihail, İstanbul'a gerçekleştirdiği ziyaretle istediklerini elde edecekti. Bu ziyaret sırasında 6 Nisan'da Bâbıâli, kalelerin boşaltılmasını içeren iradeyi yayınlayacaktır. Bu iradenin ortaya çıkmasında Ristiç ile İgnatyev'in ortak mesailerinin payı hiç de azımsanacak ölçüde değildi.[460] Âli Paşa'nın Fransa'nın tavsiyesiyle yaptığı bu hamle, kritik bir

---

[457] (Kuneralp, 2010/1, ss.200-201) Nitekim Moustier, halefi Bourée'ye gönderdiği talimatında Bâbıâli'yi Girit ve Sırbistan'a imtiyaz meselelerinin bir an evvel halli noktasında ikna etmesi, aksi takdirde her iki meselenin bir Yunan-Sırp ittifakına dönüşeceği hususunda uyarmasını istiyordu. Kendisi ise Paris'teki Osmanlı sefiri Cemil Bey'e bizzat bunu dile getirdi. Bourée, Girit'e muhtariyet verilmesini Âli Paşa'ya teklif ettiğinde ise oldukça net ve sert bir yanıtla karşılaşacaktı. Lord Stanley'in Musurus'a verdiği yanıt da açıktı; Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması İngiliz diplomasisinin kesinlikle herhangi bir parçasını oluşturmuyordu. NA.FO 881/1499, 17 January 1867, No.262, (from Lord Stanley to Lord Lyons) (confidentielle), s.299. Stanley'in Lord Lyons'a Bâbıâli'ye iletilmek üzere tavsiyeleri için ayrıca bkz., NA.FO 881/1499, 17 January 1867, (from Lord Stanley to Lord Lyons) (confidentielle), s.197-198. Dolayısıyla Âli Paşa'nın gelecekteki Girit reformunda 1867 başından itibaren Bâbıâli üzerindeki devletlerarası diplomatik baskının da payı olacaktı. İngiltere hükûmeti de tavsiye adı altında buna işaret etmekteydi. Meselenin genel tasviri için ayrıca bkz., Dontas, (1966, ss.88-89).

[458] Şubat ayında Fuad Paşa'nın da teşebbüsleriyle prensipte uzlaşmaya varıldı; NA.FO.78/1958, 6 February 1867, No.51, (from Lord Lyons to Lord Stanley) (Confidential), 13 February 1867, No.62, (Confidential); 18 February 1867, No.65 (Confidential). Bu uzlaşma, Âli Paşa'ya göre Rusya'nın planlarını bozacaktı.

[459] (MacKenzie, 2006, ss. 32-33) RGVİA, f.450, op.1, d.81, list 57-62. Ziyaret Sırbistan'da milliyetçi çevrelerde tepkiyle karşılandı ve Garaşanin'in baskısıyla Mihail, 1868 güzünü Osmanlılara karşı savaşın başlayacağı dönem olarak belirledi (Radeff, 1927, s.23). Radeff'in de belirttiği üzere şartlar artık 1866'daki kadar elverişli değildi ve Avrupa'nın büyük güçleri, Yakın Şark'ta barış konusunda daha ısrarlıydı. Begrat konsolosu Şişkin ve Asya Dâiresi Müdürü Stremuhov'un bu dönemde Gorçakov'un aksine savaş yanlısı olduğu da parantez arasında belirtilmelidir.

[460] NA.FO.78/1958, 27 March 1867, No.111 (Confidential). Ristiç, imparatorluğun bütünlüğü ilkesine sadık kalacaklarını da dile getirmekteydi. Ristiç'in Sırbistan Dışişleri Bakanı olması

hamleydi ve bunu müteakip Makedonya üzerinde Sırp ve Yunan iddialarının, muhtemel bir ittifakı tıkadığı da ortaya çıktı. Moustier'nin de Şark meselesinde Rusya-Fransa yakınlaşmasının önünü açma niyeti, Gorçakov'un müteennî yaklaşımı yüzünden yavaş ilerlemekteydi; lakin tek neden bu değildi. Gorçakov, Balkan Hristiyanlarına geniş bir muhtariyet tanınması yönündeki fikirlerini de rezervde tutmaktaydı.[461] Muhtemel bir Avusturya-Fransa yakınlaşması, Bosna ve Hersek başta olmak üzere Balkanlarda Rusya'nın hiç de arzu etmediği bazı gelişmeleri beraberinde getirebilirdi[462]; şartlar Gorçakov'u şu durumda Girit meselesinde Fransa ile anlaşmaya zorlamaktaydı. Fransa'nın Şubat ortalarında ortaya attığı Girit'in ve Osmanlı'nın kuzey sınırlarındaki bazı bölgelerin Yunanistan'a bağlanması talebi ve Girit meselesine müdahale hususunda Gorçakov ile Moustier arasında yürütülen müzakereler, İgnatyev'in muhalefetine takılmaktaydı. İgnatyev, Fransa'nın planını tehlikeli bulduğunu Lyons'a bir defasında ifade etmişti; lâkin Rusya hükümetinin bu plana muhalefet etmesinin zor olduğunu da itiraf ediyordu; böylelikle Fransa'nın Helenlerin ve Hristiyanların yegâne hami ve destekçisi olmasına da izin vermiş olacaktı. İgnatyev, planın uygulanması durumunda Osmanlı Hristiyanları üzerinde Fransız nüfûzunu arttıracağından endişe etmekteydi.[463] Dolayısıyla planın tümden kabul edilmemesini istemekteydi. Ancak kaygısının başka bir boyutu daha vardı; İgnatyev'e göre Rusya'nın Yunanistan'ın *megali idea*sını tatmin etmek için Fransa'ya vereceği desteğe mukabil Fransa da Bosna ve Hersek'in Sırbistan'a

---

üzerine 3 Kasım 1867'de İgnatyev, oldukça samimi bir mektup göndermiş, Sırbistan için İstanbul'da harcadıkları mesaiye de işaret etmiştir (MacKenzie, 2006, s.33).

[461] Moustier'nin bu süreçte Rusya ile yakınlaşma siyaseti için bkz., Karl-Roux (1913, s.405 vd). Gorçakov Fransa'nın Batı'da takip ettiği siyaseti dikkatle izleme taraftarıydı ve Fransa ile yalnızca Şark meselelerini muhtevî bir ittifakı, uzun vadeli bir seçenek olarak görmemekteydi. Buna karşın Moustier, çok da zaman kaybetmeden Rusya ile Şark meselesi hususunda bir *entente* oluşturmayı dilemekteydi; Moustier'nin St.Petersburg'daki Fransız elçi Talleyrand'a bu hususta yazdığı özel mektup için bkz., Dontas (1966, s. 92). Mâmâfih Gorçakov, bir Avusturya-Fransa yakınlaşmasının Balkanlarda Rusya aleyhine bir takım gelişmelere sebep olacağının da farkındaydı ve sonunda Moustier'nin tekliflerini dinlemeyi kabul edecektir. Gorçakov 1866'nın son günlerinde Girit'in Osmanlılar için kaybedildiğine dair beyanlar da vermekteydi; NA.FO 65/703, 25 December 1866, from Buchanan to Lord Stanley, No 490 (Confidential)

[462] Fransa ve Avusturya'nın Adriyatik'ten Karadeniz'e uzanan bir Slav devletini, Rusya'ya karşı denge unsuru ve bariyer olacağı düşüncesiyle desteklemesinin söz konusu olduğunu da belirtmekte fayda var. RGVİA, f.450, op.1, d.81, list 59.

[463] NA.FO.78/1958, 19 February 1867, No.67, (from Lord Lyons to Lord Stanley) (Confidential).

bağlanmasında Rusya'ya destek vermeliydi.[464] İgnatyev'in aynı dönemde Gorçakov'a da bildirdiğine göre Yunan ve Slav anasır arasında muvazenenin sürdürülmesi, Rusya'nın çıkarları için elzemdi; Girit'in Yunanistan'a ilhâkına Rusya'nın verdiği söylenen destek tabii ki karşılıksız olmamalıydı. Başta Gorçakov olmak üzere Rusya'nın Paris sefiri Baron Budberg'in de mevcut gerçeklikle ilgisi zayıf olan böylesine lafzî bir siyaseti tasvip etmeyecekleri açıktı. Yunanistan'ın sınırlarını Slavlarla olan dengeyi bozacak şekilde genişletecek tasarıların ne İgnatyev'in ne de Gorçakov'un pek hoşuna gitmeyeceği, Lyons'un da dikkatini çekmişti.[465] 1867 başında Girit meselesini çözmek için olgunlaştırılmaya çalışılan Fransa-Rusya müzakerelerinin çıkmaz sokağa sapmasının bir başka nedeni de yeni bir Avrupa krizinin gündeme gelmesiydi; Fransa, Lüksemburg meselesini halledemeden Rusya'nın Balkanlar konusundaki tekliflerini göz ardı edemezdi.[466] Lüksemburg meselesi çözüldükten sonra ise III.Napoléon Rusya'dan gelecek desteği göz ardı edilebilirdi. Gorçakov ve İgnatyev'in Fransa'yı da öne sürerek izlemeye çalıştıkları *démarche* İngiliz diplomasisine takılmakla birlikte, 1867'nin ilk ayları geçtikten sonra Moustier, Girit'in Yunanistan'a iltihakını pek gündeme getirmemeye gayret etti. Fransa'nın Batı'daki siyasetini sağlama almak için yürüttüğü Doğu siyasetinden Rusya diplomasisinin mevcut birikimiyle farkında olmamasının imkânı yoktu; işte bu noktada İgnatyev, Âli Paşa'yı ikaz etme gereği hissetti: Fransa, Girit'deki Osmanlı birliklerinin Mısır birlikleriyle değişimini öngörmekteydi.[467] Görüldüğü gibi İgnatyev, Girit isyanı boyunca da Fransa'yı Yakın Şark'ta Rusya'nın en büyük rakibi olarak görmeye devam ediyordu. Rusya büyükelçisi bir yandan Fransa'nın Yakın Şark Hristiyanları üzerindeki Rusya nüfûzunu kesmeye yönelik her türlü teşebbüsünü engellemeye çalışırken, diğer yandan özellikle Girit konusunda kendi nüfûzuna

[464]Dontas bu cümleleri Deliyannis ile İgnatyev arasındaki görüşmeye dâir Yunanistan arşivinde gördüğü bir belge ile delillendirmektedir; (Dontas, 1966, s. 93). Buna göre İgnatyev Deliyannis'e Yunanistan'ın Epir ve Teselya'da isyancı bir hareketi tahrik etmekten kaçınmasını tavsiye eder. Çünkü Fransa Girit isyanını çözmeye uğraşırken Osmanlı'da başka bir isyanın patlak vermesinden oldukça rahatsız olacaktır. Böylelikle Girit'e daha fazla müdahale etmekten çekinecektir. Ayrıca bkz., İgnatyev, (1916, ss.76-77).

[465] NA.FO.78/1958, 19 February 1867, No.67, (from Lord Lyons to Lord Stanley) (Confidential)

[466] Girit meselesinin bir boyutuyla Lüksemburg meselesiyle doğrudan ilgili olduğu hakkında bkz., Karl-Roux (1913, s.430).

[467] Dontas, bu bilgiyi de Yunanistan arşivine dayandırır; (Dontas, 1966, s.94).

halel getirmeyecek her türlü Fransız teklifini desteklemekteydi. Örneğin Girit ile diğer Ege adalarının bir konfederasyon şeklinde örgütlenmeleri konusunda İgnatyev, Fransa'nın gerçek niyeti ortaya çıkmadan bu projeye destek verilmekten kaçınmaktaydı. İgnatyev'in Mart sonunda yaptığı teklife göre büyük güçler, Bâbıâli ile Giritli isyancıları bir araya getirmeli ve evvela çatışmaların durdurulmasını sağlamalıydı; Girit'te düşmanlıkların ve çatışmaların devam etmesine izin vermek, zalimlik olurdu. Eğer Bâbıâli, ateşkese yanaşmazsa Rusya'nın maddi yaptırımlarının olması hiçbir şekilde söz konusu değildi, büyük güçlerin oybirliğiyle moral nüfûzu dahi Bâbıâli'nin kararında etkili olurdu. İgnatyev'e göre Osmanlı İmparatorluğu'nda geniş manada reformlar ve iyileştirmeler yapılması, çok zaman pratik çözüm getirmemekteydi. Bâbıâli'nin *hatt-ı hümâyun*u tam olarak uygulaması konusunda büyük güçlerin yapacakları baskı yeterliydi; fazlasına çalışmak, İgnatyev için çok da akıllıca görülmemekteydi.[468] İgnatyev, Girit'te çatışmaların durdurulması için İstanbul'daki yabancı elçiliklerin Bâbıâli'ye ortak başvuruda bulunması fikrini ortaya attı.

Bâbıâli ise Girit isyanı sırasında Hristiyanlar lehine hayata geçirmeyi planladığı reform projelerinin İgnatyev tarafından engellenmeye çalışılmasından şikâyetçiydi. Fuad Paşa'nın Lyons'a ifade ettiğine göre İgnatyev, bir yandan reformların büyük destekçisi olduğunu beyan ederken diğer yandan ajanlarını reformlar hakkında yanlış fikirler yaymak ve Bâbıâli'ye karşı Müslüman halkın fanatizmini uyandırmakla görevlendirmekteydi. Rusya ajanları, Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki husumetin devamı için uğraşmaktaydılar ve aslında Bâbıâli'nin Hristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki sosyal ve siyasî farklılıkları kaldırma gayretlerini itibarsızlaştırmaya çalışmaktaydılar.[469]

---

[468] NA.FO.78/1958, 27 March 1867, No 113 (Confidential).

[469] NA.FO.78/1958, 27 March 1867, No 112 (Confidential). Lord Lyons, İstanbul'da Müslümanların Hıristiyanlara ve kabineye karşı bir suikast düzenleyeceklerinin açığa çıkarıldığı, tutuklamaların gerçekleştirildiğine dair kendisine ulaşan raporlarda bir doğruluk payı olup olmadığını sorduğunda Fuad Paşa, bunun doğru olmadığını söyledi. Rusya casuslarının imparatorlukta yoğun şekilde çalıştıkları bölgeler olduğunu Lord Lyons da işitmekteydi; bu raporların gerçek olduğunu ifade edemiyordu, fakat olağandan daha fazla olmalıydı. Lyons, Rusya ordusunun Kafkasya'daki hareketlerini kaygı verici olarak görmekteydi.

Mart ayının sonlarında Girit konusunda İngiltere hâricinde hemen hemen bütün devletler sürece müdahale etme noktasına gelmişlerdi; bu ise Bâbıâli için hiç de iyiye işaret değildi. İngiltere cephesinden bakıldığında asıl sorun, reform irâdelerinin hazırlanıp ilan edilmesi değil, reformların tatbikinde yaşanan ciddî sıkıntılardı. Stanley için Girit, Süveyş kanalının inşâsı tamamlandığında *great game*'in ehemmiyeti artan bir parçası, Hindistan ticaret yolunda bir istasyon halini alacaktı (Bourne, 1956, ss. 77-81). Böyle bir istasyonun, Rusya dâhil, İngiltere'nin nüfûzundaki Osmanlı dışında bir gücün nüfûzu içine çekilmesi, tabii ki ciddiyet arz eden bazı problemler yaratabilirdi. Fransız diplomasisi İngiltere'ye rağmen Rusya diplomasisini de arkasına alarak baskı yapmakta kararlıydı; İgnatyev ile Moustier arasındaki en büyük ihtilâf, Bâbıâli'ye yönelik diplomatik müdahalenin münferit mi müttehid mi yani kolektif mi olması gerektiği yönündeydi. İgnatyev, münferiden yapılacak bir müdahalenin karşısındaydı, kezâ Bâbıâli ile Fransız elçi arasındaki karmaşık ilişkilerin bir sonucu olarak Âli Paşa bu hamleyi ehemmiyetsizleştirebilirdi; esasında İgnatyev, Bourée'nin Âli Paşa'ya bu münferit müdahaleleri göz ardı etmesini tavsiye edebilirdi. Müttehiden yapılacak bir *démarche* Bâbıâli'yi zor durumda bırakacağı gibi, direnmesi durumunda daha ileri tedbirlerin alınmasının da önünü açabilirdi.[470] İgnatyev adaya gönderilen Server Efendi tarafından belirlenen yerlî temsilcilerin Girit ahâlisinin irâdesini yansıtmasığı iddiâsında da Fransa ile hemfikirdi.[471] Fransa ise Lüksemburg meselesi sebebiyle Batı'da siyaseten sıkışmıştı. Moustier'nin Rumları imparatorluğun Slav anâsırı karşısında dengeleyici bir unsur olarak görmesi, İgnatyev ve Rus siyasetinin dikkatinden tabii ki kaçmamaktaydı. Girit isyanı, Slav-Rum çekişmesini diplomatik arenada gittikçe kristalize eden bir hâle dönüşebilirdi; bu noktada Gorçakov, görünen o ki İgnatyev'in Fransa konusundaki müteennî yaklaşımına rağmen yeniden devreye girmeyi uygun buldu; Fransa'ya, Avrupa devletlerinden mürekkep müşterek bir tahkikât komisyonu tesisinde Bâbıâli'ye baskı yapılmasını teklif ediyordu.

[470] (İgnatyev, 1916, s.84) İgnatyev, Fransız diplomasinin "gizli" planlarını izâle etmek için Osmanlı yönetimine karşı iç muhâlefeti teşvik ettiği gibi Fransa'ya verilen imtiyazların Rus taleplerini doğurabileceğinin anlaşılmasına izin vermekteydi.

[471] Bourée'nin Fuad Paşa ile yaptığı görüşme ve İgnatyev'in yanı sıra Avusturya, İtalya ve Prusya elçilerinin de Fransa'nın arkasında olduğu hakkındaki iddiâsı için bkz., NA.FO 78/ 1958 29 March 1867, from Lord Myons to Lord Stanley (confidentielle) No 117 ve NA.FO 78/ 1959 3 April 1867 from Lord Lyons to Lord Stanley No.126; Ayrıca bkz., İgnatyev (1916, s.85).

Bourne'nin de vurguladığı üzere Gorçakov, esasında imparatorluktaki dağınık zümreleri bir araya getirmeye çalışmanın, yani Tanzimât'ın Osmanlıcılık ideolojisini tatbik etmenin boşa harcanacak bir gayretten ibaret olduğunu, bu sebeple de ıslahâta dâir Hatt-ı Hümayun veyâhut onun tashih edilebilecek herhangi bir metni kabul etmemekteydi; bunun yerine bu milletlere bağımsız hükûmet kurma hakkının tanınmasını istemekteydi.[472]

Mart ortasında İskenderiye'de Mısır ile Yunanistan arasındaki ittifak görüşmelerini yürüten Zygomalas'ın bildirdiğine göre, 9 Nisan'da İgnatyev'in emri üzerine Mısır'daki Rus konsolos Hidiv ile görüşmüş ve Hidiv'e Girit'e asker gönderip göndermemeye niyeti olup olmadığını sormuştur.[473] İsmail Paşa da adaya küçük bir özel birlik gönderdiğini dile getirmişti. Ancak Yunan konsolos, Girit'e gönderilen yeni askeri birliklerden Rusya konsolosu Eduard Lavison'ın bilgisinin olmadığından şüpheliydi ve Rusya konsolosunun gerçek niyetini sorgulamaktaydı. Yunan konsolosun bildirdiğine göre Lavison, sürekli Hıdiv'in yanındaydı ve Mısır yönetiminin bütün sırlarına vakıftı; Zygomalas, böyle bir soruşturmanın yalnızca Rusya'nın Yunanistan ve Girit meselelerindeki hassasiyetini Hıdiv'e hatırlatma amacı taşıdığını düşünmekteydi. Netice itibarıyla Zygomalas, bir Yunanistan-Mısır ittifakı ile ilgili şunları düşünmekteydi; bu tasarı yabancı kökenliydi ve Romanya, Sırbistan ve Karadağ'da olduğu gibi Girit'teki kahramanlıktan Mısır da istifade etmek istemekteydi. Yunan konsolos hükümetini, "düzenbazların oyununa gelinmemesi için Allah aşkına" uyarmaktaydı (Politis, 1931, ss. 64-65). Yunan konsolosun ilerleyen tarihlerdeki raporlarının birisinde dikkat çektiği bir nokta vardı: Mısır yönetimi de Sultana

[472] NA.FO 65/742 24 April 1867 from Buchanan to Lord Stanley No. 149 ve ayrıca bkz., Bourne (1956, s.84). İngiliz Hariciye Nazırı da Hıristiyanların ıslâhat değil istiklâl istediklerini anlamış durumdaydı. Bu şartlar altında ıslâhat bir çare değildi, ancak Hıristiyanlara cesaret verebilirdi. Onların memnun olmamalarının başlıca sebebi "en iyi hükümetin dahi önüne geçemiyeceği millî ve dinî hislerin kökleşmesi olup, bu kökler hiristiyanların refahı arttığından zayıflayacakları yerde daha çok kuvvetleniyorlardı."

[473] Âli Paşa, Girit'in Mısır'a bağlanması tasarısının doğruluğunu inkâr etse de Hıdiv, bu teklifi duyar duymaz Girit'e 20 bin kişilik bir askeri birlik göndermişti. Hıdiv'in ajanları, ada ahalisinin Bâbıâli yerine kendi otoritesini kabul etmeleri için epey çabalamışlardı. İgnatyev'in İstanbul'da yakın ilişkiler kurduğu Amerika elçisi bir defasında kendisine, Hıdiv'in ajanlarının Girit'te ahalinin plebisit sonucunda Mısır hâkimiyetine geçmeyi tercih etmesi yönünde propaganda yapması hususunda Kandiye'deki Amerika konsolosu Stillman'a önemli miktarda para teklif ettiğini yazmaktaydı. AVPRİ, f.180, op.517/2, d.4386, 11/23 October 1867, list 31-32.

karşı böyle bir ittifak kurmaya sıcak bakmamaktaydı ve yalnızca bir devlet, Rusya böyle bir ittifakı arzu etmekteydi ve bilhassa İngiltere asla böyle bir ittifakı kabul etmeyecekti.[474] Zaten Yunanistan'dan gelen ittifak teklifine Mısır hükümeti, olumsuz yanıt verdi. Birkaç yıl sonra İgnatyev'in Mısır ile Sırbistan arasında bir ittifak teşebbüsünü telkin etmesi, Yunan konsolosun imalarıyla birlikte okunduğunda, bu ilk tasarıda da İgnatyev'in payı olduğu düşünülmeliydi.

Nisan ayının başlarından itibaren İgnatyev, İngiliz elçi ve diğer büyük güçlerin temsilcileriyle görüşüp, Girit geçici hükûmetinden İstanbul'a gelen delegelerin temsili bir birlik gibi davrandıklarından ve kendisine bazı dilekçeler ulaştırıldığından bahseder. İgnatyev, Giritli temsilcilerin İstanbul'daki sözcüsü durumundadır ve doğrudan Giritli delegelerle temastadır. Lyons ise kendilerinin uluslararası hukuka aykırı bir şekilde Giritli delegelerle veyahut onların uzantılarıyla irtibata geçemeyeceklerini vurgular.[475] Fuad Paşa, bu süreçte sürekli İgnatyev'in alttan alta Hıristiyan-Müslüman çatışmasını kışkırttığından yakınmaktaydı; örneğin Karadağ'da meydana gelen sınır çatışmalarında gerek Âli Paşa gerekse de Fuad Paşa, ülkenin dört bir yanına dağılmış Rus temsilci/ajanlarının (*emissary*) Girit isyanı süresince devam eden müteharrik faaliyetlerinden yakınmaktadırlar.[476] Hatta Osmanlı devlet adamına göre bu Rus ajanların görevleri yalnızca Hıristiyan tebaa arasında huzursuzluk çıkarmakla sınırlı değildir; Rus ajanlar aynı zamanda Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında bir birlik geliştirmek için alınan tedbirlere karşı, Müslümanların fanatik hissiyâtlarını kaşımaya da çabalıyordu. Bir başka ifadeyle Rus ajanları, yapılan reformları sonuçsuz çıkarmak gayesindedirler. Fuad Paşa'ya göre Rusya'nın amacı, Kırım Harbi arefesinde Menşikov'un misyonunun kışkırttığı hissiyatın yeniden yaratılmasıdır. Rusya, Tuna Prenslikleri meselesinin çözümünden tatmin olmamıştı, üstelik Sırbistan'daki Osmanlı istihkâmlarının tahliyesi sorunu da halledilmişti; Girit meselesinde ise önükesilmiş olduğunu öngörmekteydi. Zira Rusya, Ortodoks-Hıristiyan tebaanın gözündeki prestijini kaybettiğinin

---

[474] *Seule la Russie pouvait désirer une telle alliance, mais jamais l'Occident et surtout l'Angleterre* (Politis, 1931, s.67).
[475] NA.FO 78/1959, 16 April 1867 from Lord Lyons to Lord Stanley No 148 (Confidential)
[476] NA.FO 78/1959, 24 April 1867 from Lord Lyons to Lord Stanley No 157 (Confidential)

farkındaydı ve Hıristiyanlar ile ilgili meselelerin çözümünde Bâbıâli indinde Fransa'nın daha etkili hâle gelmiş olmasına da içerlemekteydi. Hâlihazırdaki ilerlemeler, Rusya'nın Kırım Harbi öncesinde Hıristiyanların nezdinde sahip olduğu itibar ve nüfûzu yeniden elde etme gayretleriydi. Fuad Paşa, yakında gerçekleşecek bazı uluslararası hâdiseleri önceden sezmiş gibi gözükmekteydi: bir Avrupa savaşı durumunda, Rusya Osmanlı'ya karşı daha kararlı davranabilmenin yolunu hazırlayabilirdi. Lâkin Lyons'a göre Fuad Paşa bu ihtimâl üzerine kafa yormak istememekteydi. Fuad Paşa'nın görüşüne göre 1867 senesi Nisan ayı itibarıyla Rus diplomasisinin Yakın Şark'a yönelik yaklaşımı sabitti: Müslüman ve Hıristiyanların yan yana yaşamalarını mümkün kılacak reformları baltalamaya çalışmak, toplumu cemaatlere bölen sistemin bekâsını teşvik etmek İgnatyev ve Rus diplomasinin başlıca ajandasını teşkil ediyordu. İgnatyev'in Bâbıâli'ye sunduğu 18 Nisan 1867 tarihli reform plânına göre imparatorluk, milliyetler esasına göre özerk bölgelere ayrılmalıydı. Davison'un da vurguladığı üzere bu tasarıyı herhangi bir Osmanlı devlet adamının kabul etmesi mümkün değildi; Fuad Paşa'nın nükteli ifadesiyle Rus elçisine anlattığı üzere bu tasarı imparatorluğa *Etats Désunis de Turquie* gibi tuhaf bir biçimsizlik verirdi.[477]

Nisan ayının son günlerinde İgnatyev'in Bâbıâli üzerindeki baskı politikası gittikçe artıyordu. Ümitlerini Rus vaatlerine bağlayan Yunanistan'ın da İstanbul'daki Rus diplomasisine desteği hissedilir hâle gelmişti. 27 Nisan'da İgnatyev sefâretin Birinci Dragomanını Bâbıâli'ye gönderdi; Âli Paşa'yı bekleyen dragoman, General İgnatyev adına bir teklif getirmişti. General, Girit'e tahkikât için Avrupa devletlerinin temsilcilerinden oluşan komisyonun gönderilmesini ve adadaki nüfusun kendi istikballerinin tayininde söz sahibi olmalarının önünün açılmasını şiddetle tavsiye ediyordu. Âli Paşa, Sultanın hukukunu kamuoyu ve halk irâdesine boyun eğdirmeye hiçbir şekilde razı olmayacaklarını beyân

[477] Aynı günlerde Fransa ise milletlerin eşit hukukunun genişletilmesi esasına dayanan bir tasarı sundu; karma eğitimin yaygınlaştırılması ve dinin etkisinin azaltılması yoluyla bir Osmanlı milliyeti yaratma tasavvuruna işaret eden Fransız teklifi, Âli ve Fuad Paşaların idealleriyle daha fazla mütenâsipti. Sonuçta Sultan Abdülaziz'in Paris'e gezi planları, Fransız tesirindeki reform projesinin şansınının daha fazla olduğunun bir göstergesi olacaktı (Davison, 1997/II, s.9).

ederek, böylesi teklifleri dinlemeyi reddetti.[478] Girit'e bir Avrupa komisyonu göndermeye yönelik Rus teklifi yalnızca bir müzâkere konusu olarak öne sürülmüş gibi gözükmekteydi.[479] Rusya bu konuda yine de ısrarlı davrandı. Nitekim bir süre sonra da İngiltere hariç, İgnatyev'in öncülüğünde diğer büyük güçlerin temsilcileri Bâbıâli'ye ayrı ayrı notalar vereceklerdi.

İgnatyev ile Gorçakov arasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun tasarladığı reformlar üzerine bazı fikir ayrılıkları vardı. Öyle ki İgnatyev, reformların Müslüman-Hıristiyan demeden tebaanın bütününe refah, huzur ve barışı getireceğinden şüpheliydi. Bununla birlikte Fuad Paşa'ya göre Rusya'nın önerdiği devlet şekli ise bir bakıma *la Monarchie de la Republique des Etats non Unis de la Turquie*'ydi.[480] Lord Lyons, olayların bu şekilde devam eden akışına ve Fransız-Rus ittifâkına karşı Fransa ile İngiltere'nin Osmanlı'yı müdâfaa hususundaki eski ittifâklarının henüz tamamen kırılmadığını gösterebilirdi. Lyons bu hamle ile Girit isyanı sürecindeki Rus-Fransız yakınlaşmasını ve ayrıca Avrupalı devletlerin, Sultan ile tebaasının arasına girip meselelere müdâhil olmaları yönündeki Rus yaklaşımını sonuçsuz çıkarmak gayesindeydi. Lyons, Girit isyânı sürecindeki Fransız-Rus yakınlaşmasının sağlam temellere istinâd etmediğinin ve uzun süreli olamayacağının farkındaydı.[481] Bilindiği üzere İmparatorluktaki Fransız nüfûzu, İgnatyev'in başından beri rahatsız olduğu başlıca meselelerdendi.

Avusturya, Slav meselesinin hortlayabileceğine dair geleneksel paranoyayı kaşımaya başladıkça[482] Fransa'nın geri çekileceği gittikçe âşikâr hâle gelmeye başladı; Rusya Girit meselesinde ortada kalacaktı. Bu sırada Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati, Batı kamuoyunda Osmanlılara yönelik belli ölçülerde bir sempatinin oluşmasına sebep olmuştu.[483] Bâbıâli'nin diplomatik

[478] NA.FO 78/1959 29 April 1867 from Lord Lyons to Lord Stanley no 166 (Confidential). İgnatyev'in dragomanının peşinden Fransız sefâret dragomanı benzer tekliflerle Bâbıâli'ye gelmişti.
[479] NA.FO 78/1960 8 May 1867 from Lord Lyons to Lord Stanley no 175 (Confidential).
[480] NA.FO 78/1960 22 May 1867 from Lord Lyons to Lord Stanley no 200 (Confidential).
[481] NA.FO 78/1960 22 May 1867 from Lord Lyons to Lord Stanley no 203 (Confidential).
[482] NA.FO 78/ 1961 3 June 1867, from Lord Stanley to Lord Lyons no 221.
[483] Bu hususta bkz., İgnatyev (1916, s.66); Davison (1997/2, ss.8-10); Karaer (2003, ss.43-45).

izolasyonuna yönelik Fransız-Rus siyaseti bu süreçte büyük ölçüde başarısızlığa mahkûm oluyordu ve gezi, bu iki ülkenin Girit meselesindeki işbirliklerinin azaldıkları dönemde gerçekleşiyordu (Taylor, 1954, ss. 184-185). Diğer taraftan 15 Haziran'da Rusya, Fransa, Prusya, İtalya ve Avusturya devletlerinin Girit'te tahkikât için Bâbıâli'ye verdikleri nota, İgnatyev ve Bourée'nin ortak mesailerinin bir ürünü olmasına karşın bekledikleri ölçüde bir aksülamel meydana getirmedi. İgnatyev bu noktada Âli Paşa'nın, Büyük güçlerden birisinin nazarî ikazları aşarak harekete geçtiği ana kadar verilen notaların önemi olmadığını düşündüğünü vurguluyor. (İgnatyev, 1916, s.64).

İgnatyev, Girit isyanı sırasında Gorçakov'un Yunan genişlemesi yönünde bir siyaseti *pro-Slav* bir siyasete tercih ettiği için de eleştirecekti. Dontas'ın Fransız ve Yunan arşiv belgelerine dayanarak bu hususta vardığı yorum dikkate değer; Gorçakov'un *megali idea* yararına hareket etmesini engelleyemeyen İgnatyev, komplolarını kuvveden fiile çıkarmak maksadıyla, bunlara sadece görünüşte boyun eğdi, lâkin mahallî entrikalara başvurma yolunu seçti (Dontas, 1966, s. 99). İgnatyev'in büyük güçlerin nihaî amacının Girit'in Yunanistan'a ilhâkının temin edilmesi olduğunu vurgulayarak, Âli Paşa'yı kolektif bir müdahaleyi reddetmesi yönünde teşvîk etmeye başlamasının altında yatan sebep buydu. Bourée'nin Moustier'ye bildirdiğine göre bu şekilde davranarak Sultanı tahrîk etmeyi ve Paris'e ziyaretini tehir etmesini sağlamayı amaçlıyordu. Lyons'un aktardıkları da İgnatyev'in bu ziyareti engelleyebilmek için çalıştığını doğrular nitelikteydi.[484] Kezâ İgnatyev, böyle bir ziyaretin Avrupa efkârını Sultan ve Bâbıâli lehine çevirebilme ihtimalini anlamıştı. Rus meslekdaşından tedirgin olmaya başlayan Fransız elçi, İgnatyev'e yönelik şüphelerini Lyons'a aktarma ihtiyacı duymuş, Sultan üzerinde etkili olma niyetindeki İgnatyev'i engellemeye çalışmıştı. Bu günlerde Bâbıâli, Girit isyânında yabancı gönüllülerin ve dış müdahalenin etkili olduğunu ileri sürerek 20 Haziran'da notayı reddetti[485] ve

[484] NA.FO 78/1961 16 June 1867 from Lord Lyons to Lord Stanley (Confidential) no 261. Lyons da Boureé kanalıyla öğrendiklerini dile getirmektedir; Fransız elçi, Rusya gizli ajanlarının (emissary) Sultanın İstanbul'dan Paris'e hareket etmesini engellemek maksadıyla büyük bir olay çıkarmayı amaçladıklarını dile getirir.

[485] (Kuneralp, 2010/I, ss.507-509, 523-524). Conemenos Bey'in St.Petersburg'dan bildirdiğine göre bu reddiye, Gorçakov'da büyük bir infiâl yarattı. Rus Şansölye kuru ve kısa bir açıklama

Abdülaziz ertesi gün Paris'e hareket etti. İgnatyev bundan böyle kendi hükûmetinin daha agresif bir yol izlemesine zemin hazırlamayı tasarlamaktaydı.

Paris'e hareket etmeden hemen önce İgnatyev, İstanbul'u ziyaret eden *Velikiy Knyaz* Aleksey Aleksandroviç ile birlikte Sultanı ziyaret eder.[486] Bir rivâyete göre ziyaret esnasında Rus heyeti, Âli ve Fuad Paşaların politikalarından şikâyet etmişlerdir. İki ülke arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için Sultanın şahsî nüfûzunu da kullanmasını rica etmişlerdir. Paris ziyaretinde yaşanacaklar ve III. Napoleon'un beyânâtı, İgnatyev'in Fransa'ya karşı şüphelerini doğrular nitelikteydi; Fransa ve Rusya, birlikte hareket ediyormuş gibi gözükse de her ikisinin de Akdeniz dünyasındaki stratejik hedefleri farklıydı. II.Aleksandr'ın da bu sırada gerçekleşen Paris ziyareti Girit meselesinin Paris'e taşınmasına yol açmıştı.[487] Stratejik hedeflerindeki farklılıklara rağmen Fransa için mevcut şartlarda Rusya'nın teşebbüslerine destek olmak, İngiliz diplomasisindeki sebatkâr tavır dikkate alındığında, ehven yol olarak gözükmekteydi. Temmuz başlarında Paris'te Napoléon ve Moustier, adaya karma bir tahkikât komisyonu gönderilmesi veyâ adanın Yunanistan'a bağlanması dışında herhangi bir somut teklifte bulunmadılar, Sultanın karşısına. Her iki plan da aslında İgnatyev ve Rus hâriciyesinin üzerinde ısrar ettikleri planlardı ve Fransa da destek vermekteydi.[488] İgnatyev, adadaki kadın ve

---

yapmakla yetindi: bu kabul edilemezliğin vardığı son noktadır. Büyük güçler bu hamleyi gözden geçireceklerdir. BOA.HR.SYS. 479/1 lef.64 (30 Juin 1867, Conemenos Bey à Safvet Pacha Dépêche No 2380/124). Gorçakov'a göre Bâbıâli, Avrupa'yı önemsemiyor, Hıristiyan dünyası ise Ömer Paşa'nın Girit'te akıttığı kana yumuşak bir şekilde izin veriyordu. NA.FO.65/ 726 3 july 1867 from Buchanan to Lord Stanley (Confidential) No 247.

[486] *La Turquie, 22 Juin 1867 Samedi*. Olga Vapuru ile Odessa'dan gelen heyetin ziyaretinde neler konuşulduğu hakkında gazetede bilgi verilmemektedir. Bu bilgiler Ömer Fâiz Efendi'nin kayıp *Ruznâme*sinden aktarılır (Karaer, 2003, ss.51-52).

[487] (Karl-Roux, 1913, ss.441-442); Osmanlı hâriciyesi bu ziyaretin arkasında Paris Antlaşması'nın bazı maddelerinin gözden geçirileceği istihbârâtına ulaşmıştı. BOA.HR.SYS. 9/58**,** (22 Mai 1867)**.**

[488] NA.FO 78/1962**,** 9 July 1867 from Lord Lyons to Lord Stanley (Confidential) no 303. İngiltere'nin iki önerisi için halen geç değildi. Sultan, adaya ya muhtariyet vermeliydi yahut da belli sınırlamalarla tahkikât komisyonunu kabul etmeliydi. Âli Paşa'ya göre her ikisi de Rusya'yı tatmin etmezdi. Sadrıazâm, Rusya'nın iddiâlarında Fransa'dan da ciddî bir destek beklememekteydi. Rusya'nın asıl talebi olan Girit'in Yunanistan'a bağlanması ise Sultan için kabul edilmez bir talepti. Üstelik bunun yaratacağı infiâl, bir Devrime kadar gidebilirdi. Âli Paşa'nın ifadesine göre Osmanlı topraklarının her bir parçası üzerinde Rusya faaliyet göstermekte, mevcut hoşnutsuzlukları teşvik etmekteydi. Âli Paşa'ya göre Rusya'nın entrikaları (machination) Bağdad'a kadar uzanmaktaydı. Tuna Vâlisi Midhat Paşa tarafından alınan enerjik tedbirler Bulgarların ayaklanmaya giden şekâvetleri yüzünden şimdilik hayâl kırıklığıyla

çocukların Rus askerlerince tahliyesi için Âli Paşa'ya baskı yapmaya Temmuz ayı boyunca da devam etti.[489] Avusturya'nın da İngiliz-Osmanlı dayanışmasına

---

sonuçlandı. Âli Paşa, Bâbıâli'nin Sırbistan ve Tuna Prensliklerinde neler olduğunu göremeyecek kadar kör olmadığına vurgu yapmaktaydı. Bulgar çetelerin Tuna Prensliklerindeki faaliyetlerine göz yumuluyordu. Ruslar, Prens Karl'ın konumunu güvensiz hâle getirmeyi başardılar. Âli Paşa'ya göre Prens aslında ülkesinin müreffeh hâle gelmesini dileyen onurlu bir adamdır; lâkin bilhassa dış kaynaklı entrikalarla mücadele edebilecek tecrübeden mahrumdur. Rusya, Sırbistan'da askerî hazırlıkları teşvik ediyordu. Bulgarlara dağıtılmak üzere altı bin tüfek hazırdı. Muhtemelen Rus subayların istihdâmını kolaylaştırmak için yabancı subayların istihdâm edilmesinin önünü açan bir yasa benimsendi. Son bilgilere göre General Çerniyayev Belgrad'a ulaşmıştır. Osmanlı devlet adamı, Bâbıâli'nin Rus ajanlarının faaliyetlerinin farkında olduğunun altını çizmekteydi; ajanlar özellikle bu yıl, Bosna'da ve Bulgarlar arasında bir ayaklanma çıkarmaya uğraşmaktaydılar. Âli Paşa, son bir yıldır Rusya'nın siyasetinde meydana gelen değişime dikkat çekmekteydi. Bir yıl önce bütün çabaları, Sultan Mahmud döneminde Osmanlı yönetimi üzerinde sahip oldukları nüfûzlarını yeniden sağlamak üzerine kuruluydu. Bâbıâli'yi destekleyerek, dostluğu ve her türlü tatlı sözü her fırsatta dile getirerek sonuca varmayı umuyorlardı. Rusya, Bâbıâli'nin karşı çıktığı bu manevralara sessiz fakat istikrarlı direnişine kızdı; en azından Memleketeyn'in yabancı bir Prensin himâyesinde birleşmesi, öfkesine yol açtı. Hatta St.Petersburg idaresi dostluk gösterilerini kesti ve kendisini, İmparatorluk boyunca karışıklıklar çıkarıp Bâbıâli'ye zarar vermeye, ona her konuda engel olmak için vaziyet aldı. Rusya'nın çok gücenmesine yol açan Memleketeyn meselesinde bizzat Fransa, Bâbıâli'yi teşvik etmiş, sonra da terk ederek Rusya'nın tarafına geçmişti. İşte şimdi agresif planlarını tatbik etmekte Rusya'yı, Fransa cesaretlendirmekteydi. Lyons, Âli Paşa'ya Bâbıâli'ye mevcut durumda nasıl bir yol izleyeceklerini sormasının ve Sadrıâzâmın cevap vermeye başlamasının hemen ardından İgnatyev'in bu görüşmeye dâhil olmasıyla derhal konu değiştirilmiştir.

[489] NA.FO 78/1962, 11 July 1867 from Lord Lyons to Lord Stanley (Confidential) no 307. Bugünlerde Âli Paşa ile İgnatyev arasında yaşanan bir diyalog, her iki diplomatın hâlet-i rûhiyesini izâh etmesi bakımından önemlidir. İgnatyev, Âli Paşa'ya bu hususta birinci dragomanını göndermişti. Âli Paşa da İgnatyev'e oldukça imâlı cevap verdi; eğer Rus gemileri, karıları ve çocuklarıyla birlikte savaşçıları da götürecekse Bâbıâli'nin buna bir itirazı olmazdı. Lâkin İgnatyev'in önerdiği şekliyle kadınların ve çocukların adadan tahliyesi direnişi uzatmaktan başka bir sonuç vermezdi. İsyancıları evlerine dönmelerine iknâ etmek artık mümkün olmazdı ve sırtlarındaki bir yükten de kurtulmuş olurlardı. Üstelik böyle bir adım isyancılara fazlasıyla moral vermiş olurdu. Rus elçisinin bu teklifinde Âli Paşa samimiyet görmediğini de imâ etmekteydi; bu, yalnızca daha fazla kan dökülmesi anlamına gelecekti. Ömer Paşa'nın son operasyonları gayet başarılıydı ve ada sâkinlerine barış ve huzurun geleceği günler çok uzak değildi. Kısaca Bâbıâli, yabancı güçlerin gemilerinin müdahale etmesine izin veremezdi. İgnatyev bu cevaplarla tabii ki hayal kırıklığına uğramıştı. İgnatyev'in cevabını Âli Paşa'ya getiren dragoman, Bâbıâli'nin Osmanlı ordusunun başarılarına aldanmaması gerektiğini ileri sürüyordu. Girit'in Osmanlı'dan ayrılması kaçınılmaz bir sonuçtu. Âli Paşa ise İgnatyev'in dragomanına Girit'in Osmanlı hâkimiyetinden ayrılmasının mümkün olmadığının bir kez daha altını çizdi. Diğer yandan İgnatyev'in rahatsız olduğu bir başka mesele ise Bulgaristan'daki şekâvet faaliyetlerinin engellenmesi için alınan keyfî tedbirlerdi. Rusya hükûmeti Bulgaristan'daki karışıklıkları kışkırttığı iddiasıyla yanlış yere suçlanıyordu; orada yaşananlar Rusya'da efkâr-ı umûmiyeyi heyecanlandırıp bu eyaletteki devrimci hareketleri cesaretlendirmek noktasında hükûmet üzerinde tabii bir baskı yaratabilirdi. Âli Paşa bunu bir tehdit olarak dikkate alıp almaması gerektiğini düşünüyordu; kezâ ona göre Sultanı ve kabineyi bilgilendirip, önleyici tedbirler alacaktı. İgnatyev, dragomanı tarafından getirilen mesajın gerçek mânâsını dile getirmek için daha sonra Âli Paşa'nın yanına geldi. Görüşme esnasında Paşa'dan, Rus hükûmetinin Bulgaristan'da devrimci hareketleri cesaretlendireceği yönünde bir anlam çıkarmamasını istedi. İgnatyev, bu girişimden muradının sadece Rusya'da kamuoyunun Bulgar bağımsızlığını destekleyen bazı hususî kişilerce çok çabuk heyecanlandırıldığı hatta bu konuda, hükûmetin mücadele edemeyebileceği bir hissiyâtın doğduğu hususunda Bâbıâli'yi uyarmaktan ibâret olduğunu dile getiriyordu. İgnatyev'e göre Rusya, Osmanlı'ya yönelik olarak takip etmeyi düşündüğü siyaseti uygulamak için dolaylı araçlara başvurmaya mecbur olmayacak kadar

dâhil olması, 1867 yazında İgnatyev'in ve haliyle Rusya'nın izlediği diplomasiyi zora sokuyordu. Panslavist General Çerniyayev öncülüğünde bir grup Rus gönüllü subayın Sırbistan ziyareti[490] ve Çerniyayev'in Sırbistan hizmetine girdiğinin duyulması karşısında *MİD* ve İgnatyev, bunların Rusya ordusundan ayrılan subaylar olduğunu, şu durumda bunları engelleyemeyeceklerini

---

büyük ve kuvvetli bir ülkeydi. Fikirlerini açıkça beyân edebilir, onları kendi kudretiyle hayata geçirebilirdi ve ne Bâbıâli ne de başka bir Dış Güç buna müdahale etmemeliydi. İgnatyev, Âli Paşa'nın sefâret dragomanına Rusya'nın dostça olmayan faaliyetleri ve İmparatorluk içinde karışıklık çıkarmak üzere kurulu siyasetiyle ilgili olarak iddiâlarına sitem ederek konuşmasına devam etti. Rus elçi, Osmanlı sadrıâzâmını St.Petersburg hükûmetine karşı suçlamalarının nelere istinâd ettiğini açıkça ifade etmeye davet etti. Âli Paşa, İgnatyev'in bu çıkışı karşısında oldukça açık örnekler vermeye başladı; imparatorluğun değişik yerlerinde Rus ajanları açıkça veya gizlice Osmanlı yönetimine karşı düşmanlıkları alevlendirmeye çabalamakataydı. Ayrıca 6 Nisan'da Rusya'nın Londra sefiri Baron Brunnow tarafından Lord Stanley'e verilen memorandumda dile getirilen, Osmanlı'nın istikbâliyle ilgili plana da karşıydı; bu planın Osmanlı İmparatorluğu'nun hızlı bir ölümü anlamına geldiğini de itiraf etmekteydi. Görüşmenin bu kısmında Paşa, Gorçakov'un hünerli bir devlet adamı olmadığına ve Osmanlı'nın vaziyetini bilmediğine vurgu yapıyordu ki teklif ettiği şema, bir yıldan fazla dahi uygulanamazdı. Lâkin İgnatyev, Osmanlı Sadrıâzâmın Rus ajanlarının düşmanca davranışları hakkında somut örnekler istemekteydi. Aksine Bâbıâli'nin yanlış bilgilendirildiğini iddiâ etmekteydi. Daha da ilginç olan nokta şuydu ki İgnatyev yanında bahsi geçen entrikalara karıştığı iddiâ edilen Filibe konsolosu Nayden Gerov'u getirmişti. İgnatyev, Osmanlı Sadrızâzâmına, Nayden Gerov'a faaliyetleriyle ilgili soru sormasında ısrar etmekteydi. Sonunda İgnatyev gelecekte kendisiyle dostça görüşmeyi dilediğini açıkladı ve herhangi bir Rus temsilcinin gayri dostâne davranışının görüldüğünde ve kendisine bu tür faaliyetlerin delilleri sunulduğu takdirde hemen müdahale etmeye söz verdi. Mâmâfih Âli Paşa'nın şüpheleri, İgnatyev'in beyânâtı ve vaatleriyle ortadan kalmış gibi gözükmediği gibi kaygıları da azalmamıştı. Âli Paşa'ya göre Ömer Paşa'nın Girit'teki başarıları ve Dragomanın ilettiği mesajlar İgnatyev'in keyfini fazlasıyla kaçırmıştı. Bu tepki, Ömer Paşa'nın henüz Bâbıâli'ye resmî olarak ulaşmayan başarılarının bir sonucuydu. Üstelik Fuad Paşa'nın Paris'ten gönderdiği haberler, güven tazeleyici nitelikteydi. Girit'ten ferâgât veyâ herhangi bir başka çözüm yolunda hiçbir teşebbüs Sultanın rızâsını elde edememişti. Verilen tavsiyeler, Rusya'nın düşmanlığını yatıştırıcı bazı vasıtalar bulmayı teşvik eden tavsiyelerdi. Âli Paşa, Girit konusunda İngiltere'den daha fazla destek istediğinin altını çizmekle devam etti görüşmeye. Şu noktada da belirtilmelidir ki Lord Richard Lyons, Âli Paşa'nın çalışma ofisine girdiğinde General İgnatyev ile karşılaşmış, evine dönerken de bir defa daha tesadüf etmişti. General, Rusya'ya yöneltilen suçlamalarla ilgili olarak bir defa da İngiliz sefir ile konuşma ihtiyacı hissetmişti. Yaşanan son olaylar ve daha önce çoğunun isimlerini hiç duymadığı şu meşhur Rus ajanlarıyla ilgili anlattıkları karşısında Lyons bir anlığına şaşırmıştı; General, bahsini ettiği kişilerin Bâbıâli'ye karşı entrikalara bulaşmış olsalar da bu isimlerden hiçbirisinden Rus hükûmetinin mesul olmadığını iddiâ ediyordu. Âli Paşa'nın Rusya'dan Sırbistan'a gönderildiğini iddiâ ettiği tüfeklerle ilgili olarak kendisine söylenenleri de reddetmekteydi; öyle olsaydı tüfekleri taşıyan insanlardan daha fazla tüfek olurdu. General Çerniyayev, üstdüzey Rus yetkililerle tartışmış ve ordudan ayrılmıştır; Rus ordusunun hizmetinde bir General değildi artık. Şimdilik söyleyebilecekleri ise Çerniyayev'in şu anda kesinlikle Belgrad'da olmadığıdır. General Çerniyayev'in Sırbistan'daki faaliyetleri daha sonra anlatılacağından şimdilik burada üzerinde durulmayacaktır. Ancak Temmuz ortalarında Çerniyayev'in Sırbistan Knezinin hizmetine girdiği diplomatik kulislere yansıması üzerine Gorçakov da Çerniyayev'in Rus ordusundan ayrıldığı ve gelecekteki hareketlerinin engelleyebilmelerinin mümkün olmadığını dile getirmekteydi**.** NA.FO 65/726**,** 15 July 1867 from Buchanan to Lord Stanley no 257.

[490] RGVİA, f.450, op.1, d.81, list 61; Çerniyayev'in Sırbistan'a gitmeye hazır olduğu henüz Mart sonunda diplomasi kulislerinde konuşulmaktaydı.

vurgulamakla yetiniyordu.[491] Rusya'nın 1866'da Balkanlar'daki siyaseti ise artık netleşmişti ve bilindiği üzere birinci Balkan ittifâkında aktif aracılığı (*posredniçestvo*) olduğundan, ilgili literatürde sıklıkla bahsedilmektedir.[492] Sırbistan'ın Rusya'nın desteğine önem verdiği ve Rusya ile Sırp Knezliği arasında zımnî bir antlaşma olduğu da iddiâ edilir.[493] Gorçakov Romanya'daki Rusya konsolosu Baron Offenber'e bunu şu şekilde ifade ediyordu: "*Şark'taki politikamız esas olarak Sırbistan'ın maddî ve manevî olarak güçlendirilmesine ve Balkanlar'daki cereyânın başına geçmesine imkân sağlanmasına yönelmektedir, böylelikle Bakanlığımız, Türkiye'deki Slav halklarının silâhlandırılmasına yönelik gelecekteki faaliyet planını desteklemeye karar vermiştir."* Yine 1866 Mayısı'nda Offenberg'e gönderdiği bir başka talimatında Gorçakov: "*Balkanlardaki bütün farklı kökenden gelen (raznorodnıe) Slav unsurları bir merkez olarak Sırbistan'ın etrafında toplanmasını mümkün kılmaya çalışmak bizim için mecbûrîdir ki daha sonra şartlar olgunlaştığında bütün Slavlar tarafından desteklenen ana hareket doğmalıdır."* (Popov, 1935, ss.197-198). Jovan Ristiç İgnatyev'den, Sırbistan'ın Osmanlı'ya karşı bir askerî operasyon durumunda takip edeceği askerî stratejiyle ilgili bir plan hazırlanması için Frankini'ye talimat vermesini rica etti. Franki'nin hazırladığı plan, bütün Balkan Hristiyanlarının Osmanlı'ya karşı toplu ayaklanması üzerine kuruluydu; İstanbul'daki Rus askerî ataşe Franki'nin *total* bir Balkan ayaklanması üzerine kurulu savaş planı, 1867 yılı başlarında tamamlanacaktır. Mihail'e sunulan rapor onay aldıktan sonra Knez, İgnatyev'den Frankini'yi yerinde incelemeler yapması için Belgrad'a göndermesini talep edecektir; İgnatyev, Şişkin'e gönderdiği raporda bu planı yetersiz, eksik ve hatalı verilere dayanmakla eleştirecektir.[494] Ancak İgnatyev'in de tavsiye ve desteğiyle Sırbistan'a Rusya'dan subaylar gönderildi; Nikolay Nikolayeviç Rayevskiy'nin de içinde bulunduğu subay heyeti, Sırbistan'da askerî incelemeler yapacaklardı. Heyetin başında, İgnatyev'in

[491] Asya Dâiresi Başkanı Stremuhov, yıllardır Fransız subaylarının da Romanya hizmetine girdiklerine dikkat çekmekteydi; NA.FO 65/726, 15 July 1867 from Buchanan to Lord Stanley no 258.
[492] Mesela bkz., Karasev (1984, ss.4-6).
[493] (Karasev, 1984, s.6) Sırbistan'ın Rusya'nın maddî ve manevî desteği olmaksızın Osmanlı'yı yenemeyeceğinin farkında olduğunu ve her iki devlet arasında zımnî bir antlaşma olduğunu vurgular.
[494] (Karasev, 1978, s.47). Ristiç'e göre bu plan, Sırbistan öncülüğündeki bir kurtuluş mücadelesi için oldukça iyi hesaplanmıştı.

akademiden yakın arkadaşı ve Panslavist davanın askerî kanadının önemli isimlerinden olan Çernyayev bulunmaktaydı. Sırbistan Harbiye Nazırı Blaznavats ile Rusya Genelkurmayı, bu andan itibaren aylarca sürecek yakın işbirliğine girdiler ve bu işbirliğinin oluşumunda Asya Dairesi Müdürü Stremuhov ile İstanbul'daki Rusya elçisi İgnatyev'in gayretleri de bilinmekteydi.[495] Sırbistan'ın mühimmat ve lojistik bakımından Rusya'dan beklentilerinin tamamının karşılanmasına bu defa Gorçakov, Stremuhov'un da etkisiyle karşı çıkmayacaktı; çünkü Rusya Şansölyesine göre Osmanlı, Mısır, Romanya ordularında yabancı subaylar, özellikle de Polonyalılar istihdam edildiği sürece Sırbistan ordusunda da Rusyalı subayların istihdam edilmesinin bir sakıncası olmazdı (Milyutin, 2005, s.542).

Rusya, Prens Mihail döneminde, bilhassa Sırbistan'a diplomatik ve malî destek vermeye devam ediyor ve onun güçlü bir ordu kurmasına yardımcı olmaya çalışıyordu.[496] İgnatyev daha sonra anılarına, Knez Mihail ve Garaşanin'in Sırbistan öncülüğünde bir Yugoslav devleti tesisi fikrini desteklediğini yazacaktı. Böyle bir Yugoslav devleti tasarısı ve Balkanlarda bu yönde geliştirilmeye çalışılan ittifâklar hakkında büyük güçlerden en hızlı haberi olan devlet Rusya gibi görünmekteydi. Nitekim Balkan halklarının geniş bir kesiminin sempatiyle yaklaştığı Rusya'nın bölgedeki temsilcileri gelişmelerden hızlı bir şekilde İgnatyev'i haberdâr etmekteydiler. İgnatyev'in Garaşanin'e önerdiğini söylediği politika şuydu ki Osmanlılar yenildikten sonra Mihail'in başında ve Rusya'nın da garantörlüğünde bulunacağı bir Sırp-Bulgar devleti kurulmalıydı (İgnatyev, 1916, s.93). 22 Mayıs 1867'de Garaşanin imzasıyla yayınlanan bir tebliğde Trakya ve Makedonya'nın Bulgarlara ait olduğu kabul ediliyor ve Bulgarların da iştirâkiyle gelecekte bir Yugoslav devletinin kurulacağı üzerinde uzlaşmaya varılıyordu (Stavrianos, 1964, ss.94-95). İngiliz hâriciyesi ise tam bu tarihlerde,

[495] Harbiye Nazırı Milyutin, Sırbistan ile bu dönemde geliştirilen askerî işbirliğinden detaylı olarak bahsetmektedir; Albay Leyer, Mühendis Albay Postelnikov, Topçu Albay Snesaryov, Rayevskiy, Kesyanov ve diğer bazı subaylar Sırbistan'a Mayıs başında varmışlardır. Blaznavats ile Milyutin arasında teorik açıdan yakın bir askerî işbirliği süreci başlamış, Osmanlı'ya karşı planan savaşın stratejik boyutları tartışılmıştır. Milyutin'e göre bu heyetin çalışmalarında Sırp ordusunun Osmanlı ordusuyla baş edebilmesinin mümkün olmadığı ortaya çıkmıştır (Milyutin, 2005, s.540 vd.).

[496] Kezâ 1867'de Sırbistan ordusunu tetkik için Belgrad'a gelen bir Rus askerî misyonu, Sırp ordusunu oldukça zayıf ve yetersiz buluyordu (MacKenzie, 1996, s.10).

Balkanlarda dönen gizli diplomasiden şüphelenmeye başlıyordu. Lord Lyons, 22 Mayıs'ta kaleme aldığı raporunda; Sırplar, Karadağlılar, mümkünse Romenlerin katılımıyla Osmanlı aleyhine büyük bir ayaklanmanın hazırlıklarının yapıldığından az bir şüphe duyulması gerektiğinin altını çizmekteydi. Girit isyanı, her ne kadar çözüme kavuşturulacak gibi görünse de, Rusya ve Fransa'dan gelen destekle birlikte Balkanlardaki Hıristiyan tebaaya, fakat özellikle de Helenlere, hem isyanın azimle sürüdürülmesinde, hem de sınırlarda karışıklıklar çıkarılmasında cesaret vermekteydi.[497]

Diğer yandan Bâbıâli, aynı dönemde Rusya elçisi İgnatyev'i Bulgaristan'da entrikalar çevirmekle suçlamaktaydı. Nitekim Ömer Paşa'nın Girit'teki başarılarının Avrupa diplomatik mahfillerine ve kamuoyuna ulaştığı günlerde, Midhat Paşa'nın Tuna reformunun başarıları da Avrupa'da konuşulmaktaydı. Bâbıâli'nin İgnatyev tarafından gelen baskılara, Rusya'nın Bulgaristan ve Sırbistan'daki faaliyetleri hakkındaki karşı ithamlarla direndiği bu günlerde Gorçakov, artık Girit'i gözden çıkarmaya hazırlıklı olunması gerektiğini beyan etmeye başlamıştı.[498] Temmuz sonunda Rus ve Fransız sefâretlerinin gemilere adadan kadın ve çocukları tahliye etme emirleri Avrupa'nın diplomatik mahfillerine ulaştı.[499] Ağustos başında İgnatyev ile Fuad Paşa arasındaki görüşmeyi de bu çerçevede ele almak icap eder[500]; ardından da Livadya'da Çar ile İgnatyev ve Fuad Paşa'nın görüşmesi gerçekleşecekti. [501]

---

[497] NA.FO 78/1960, 22 May 1867 from Lord Lyons to Lord Stanley no 203 (Confidential). Lyons'a göre İmparatorluğun değişik yerlerinde faaliyet gösteren Rus ajanları, Bâbıâli'ye karşı görünürdeki Fransız-Rus ittifâkından oldukça istifâde etmektyediler; diğer üç devletin de bu sözde ittifâka destekleriyle umutlar daha da yeşermekteydi.

[498] NA.FO 65/ 726 3 July 1867 from Buchanan to Lord Stanley no 247.

[499] NA.FO 78/1962**,** 28 July 1867 from Lord Lyons to Lord Stanley.

[500] Ayrıntılı bilgi için bkz., İgnatyev (1916, ss.91-92).

[501] Yeri gelmişken belirtilmelidir ki Çarlar Livadya'daki yazlık saraylarına geldiklerinde Osmanlı hariziye nazırları geleneksel olarak bir ziyaret gerçekleştirirlerdi. Bu ziyaretlerin sembolik mahiyette olduğunu belirtmek gerekir. Bu konuda bkz., Aydın (1992). Fuad Paşa, daha önce hiç olmadığı kadar Ruslarla uzlaşma gerekliliği hissettiklerini ilerini sürerek Livadya'ya İgnatyev ile birlikte Çar'a bir ziyaret gerçekleştirmeye karar verdi. Livadya ziyaretinde Girit meselesinin de görüşüldüğü anlaşılmaktadır ve Fuad Paşa, Girit'in Yunanistan'a iltihâkını kesin bir dille yine reddetmiştir. Ziyarette Fuad Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanların durumlarının düzeltilmesi için Rusya ile uzlaşma taraftarı olduklarını da ileri sürer. İgnatyev'in bahsettiği doğruysa Fuad Paşa Çar'a, yabancı güçlerin ortaklaşa olarak Hıristiyanlar için imtiyazlar talep etmelerindense Rusya İmparatoru'nun doğrudan tek başına talep etmesi, Sultan için daha makul olacaktır; en azından daha az rencide edici (*moins pénible*) olacaktır. Bunun üzerine

Çar Aleksandr'ın Fuad Paşa'ya yaklaşımı oldukça yumuşaktır; hatta bu sırada ona Aleksandır Nevskiy nişanı da ihsan etmeyi ihmal etmez. Lâkin Livadya görüşmelerinde Girit meselesinin gündeme gelmemesi düşünülemezdi; tahikât komisyonu ve Girit ıslahâtına dâir Çar'ın gündeme getirdiği teklifler, Fuad Paşa tarafından Bâbıâli'nin bunları dikkate alacağına dâir diplomatik sözcüklerle dengelenir. Livadya görüşmelerini müteâkip Girit isyanına dâir Osmanlı reform paketinin yavaş yavaş şekillenmeye başlamasının bir tesadüf olduğunu düşünmemek gerekmektedir.

Sultan Abdülaziz ile İgnatyev arasındaki yakınlaşmanın işaretleri de Sultanın Paris'ten İstanbul'a döndüğünde başlamıştır. Avrupa'daki siyasî kültürün ve serbestiyetin etkisinde kalmış olan Sultan, daha önce eşi görülmemiş bir rahatlıkla, kendisini ziyaret eden İgnatyev'in elini sıkar ve onun oturmasını buyurur.[502] Bu yakınlaşmaya rağmen yine de 4 Eylül tarihli tedbirler paketinde yer alan[503]; silâhların bırakılması koşuluyla isyancılara genel af getirilmesi, gönüllülerin ve istiyorlarsa isyancıların 6 hafta içinde adayı terk etmesi ve bu süreçte adadaki ablukanın devam etmesine mukâbil Osmanlı birliklerinin çatışmadan imtinâ edeceğine dâir maddeler, Nikolay Pavloviç'i tatmin etmekten uzak tedbirlerdi.[504] Kezâ muvakkat bir mütâreke, nihâî bir sulh getirmezdi; İgnatyev'in hesabı Bâbıâli'nin Girit'teki mahallî muvakkat isyancı yönetim ile mütârekeye varıp, bu yönetimin "meşrûluğunu" bu vesile ile Sultana tasdik ettirmek üzerine kuruluydu ki Âli Paşa, bu hesaba gelmeyecek kadar tecrübeli bir diplomattı; hâliyle teklif Sadrıâzâm tarafından reddedildi, ama İgnatyev pes etmeyecekti. İgnatyev'in bu konuda Sultan'a müracaatı da bir sonuç getirmedi ve 6 Eylül'de Çarla mevcut vaziyet hakkında yüzyüze görüşmek üzere Kırım'a hareket etti.[505] Bu görüşmelerde bir yıldır yürürtülen müzakerelerin eleştirisi

---

Aleksandr, İgnatyev'i bu hususta görevlendirmiştir. İgnatyev de öncelikle Girit'e uygulanan ablukanın kaldırılması başta olmak üzere bazı öneriler sunmuştur (İgnatyev, 1916, ss.69-71).

[502] Bu bilgi NA.FO. 78/1963, 27 August 1867 (from Baron to Lord Stanley) No.26 (Confidential); Davison (1997/2, ss.11, 37).

[503] NA.FO 78/1963, 6 September 1867, No 31 (Confidential)

[504] Ayrıntılı bilgi için Bkz., İgnatyev (1914, s. 93); Dontas (1966, ss.103-104); Senkeviç (1970, ss.139-142).

[505] AVPRİ, f.180, op.517/2, d.4386, list 124-126.

yapıldı; İgnatyev, St.Petersburg'un yürüttüğü yumuşak diplomasinin Sultanı Avrupalı güçlere boyun eğmeye zorladığına işaret ediyordu. Gorçakov ile yapılan yazışmalardaki soğuk ton, başkentin diplomatik mahfillerinde Bakan ile elçinin aralarının açıldığı söylentilerine neden oluyordu.[506] İgnatyev'in İstanbul'daki faaliyetleri, bilhassa Sultan nezdindeki teşebbüsleri ve Âli Paşa ile yaptığı hususî görüşmeler, Gorçakov tarafından tasvip edilmiyordu; Rusya, Avrupa devletler sisteminden ayrıymış gibi davranarak kendi kendisini tecrit etmekle karşı karşıyaydı. Üstelik Girit meselesinde beklentilerin altında bir sınav vermişti[507] ve Gorçakov'a göre bunun başlıca müsebbibi İstanbul sefâreti, İgnatyev'e göre ise St.Petersburg yönetimiydi. Eylül ayında Gorçakov *non-intervention* siyasetini kabul etmek zorunda kalıyor ve Moustier'ye bunu bildiriyordu.[508] Gorçakov bu hamlesiyle Rusya'nın hâlâ Avrupa uyumunun bir parçası olarak Kırım Harbi sonrasında benimsediği resmî çizgiden uzaklaşmamış olduğunu dünyaya göstermiş oluyordu.[509] Avrupa uyumuna "teslimiyet" olarak yorumlanabilecek bu hareketin bedeli ise Osmanlı hâkimiyetindeki Rumların ve özellikle Yunanistan'ın Rusya'dan soğuması, sonucu ise marjinal kesimlerde Slavlık-Helenlik davasının daha da ateşli bir şekilde Balkanların gündemine yerleşmesi olacaktı. 8 Ekim'de hazırlanması kararlaştırılan *non-intervention* deklarasyonu ile Rus diplomasisinin Girit meselesinde vardığı nokta, "vaziyeti kurtarmak" noktasından başka bir yer değildi.[510] 30 Ekim'de, yani Âli Paşa'nın Girit'e bizzat giderek tatbik edeceği ayrıntılı reform programı ilân edildikten birkaç gün sonra Rusya, Fransa, Prusya ve İtalya tarafından hazırlanan bir deklarasyonu Bâbıâli'ye sunduklarında İstanbul yönetimi yine de rahatsızlık duyacaktı. Büyük ölçüde Gorçakov'un hazırladığı bu notada İngiltere'nin kayıtsızlığından cesaret alan Osmanlı devletinin diğer devletlerin tekliflerini dikkate almayarak bunların yerine hiçbir tesiri olmayan sözde tedbirler almasına dikkat çekilmekte, bundan sonra bu

[506] Senkeviç, Gorçakov'un İgnatyev'e güvenmekten imtina ettiğine işaret eder (Senkeviç, 1970, ss.141-142).
[507] Bu konuda bkz., Karl-Roux (193, ss.452-453).
[508] GARF f. 828 op. 1 delo 1444, list 18-23; Budberg'e 21 Septembre 1867 tarihli talimatnamesi.
[509] Hatta bir yoruma göre Gorçakov'un *non-intervention* kararı, Rusya'nın ihtiyaçlarına ve kapasitesine duyarlı bir siyaset izlediği anlamına geliyordu (Meininger, 1970, s.63).
[510] Diplomatik süreç için bkz., *Document Diplomatiques 1868/ II*: 672-677; GARF, f.828, op.1, d.1444, list 153-155; Gorçakov, bir bakıma bunu İgnatyev'e açıkça bildiyordu; bununla birlikte Rusya, Hıristiyanların sempatilerini kaybetmemeliydi; GARF, f.828, op.1, d.1444, list 118.

devletlerin Şark meselelerine müdâhale etmeyecekleri ve haliyle de doğabilecek bazı olumsuzluklarda da mesuliyetleri üzerlerine almayacakları vurgulanmaktaydı. İngiltere'nin çiçeği burnunda sefiri Henry Elliot, bu notayla büyük güçlerin, bilhassa Rusya'nın Sultanın Ortodoks tebaasını tahrik etmeyi amaçladıklarını bildirdi.

Hâdiselerin seyrine bakıldığında Gorçakov zamanla İgnatyev'in Fransa'ya karşı müteennî politikasıyla uyumlu bir çizgiye gelmeye başlıyordu; Fransa, Girit krizi boyunca Rusya ile İngiltere arasında gidip geldikçe ve Slav-Rum gerilimini arttırdıkça Gorçakov, Fransa ile daimî bir ittifâk olasılıklarının sınırlarını bir kez daha net bir şekilde görme imkânı buldu. Daha da önemlisi İgnatyev, kendinden emin bir şekilde Gorçakov'a Girit isyanı boyunca Polonyalı siyasî mültecilerin Fransa ve Avusturya ile birlikte Rusya'ya karşı Şark meselesinde bir ittifak arayışı içinde olduklarını, Fransa'nın buna yaklaşımının çok da olumsuz olmadığına ilişkin istihbarat vermekteydi.[511] Romanya meselesi ve Girit krizinde Fransa'nın Rusya aleyhine takip ettiği bu 'düşmanca' tutumun İgnatyev tarafından St.Petersburg'a bildirilmesi, Rusya'nın Şark meselelerinde elini kolunu bağlayan izolasyondan kurtarılması için Gorçakov'u yeni arayışlara yöneltecekti.

1867 Aralık ortasında İgnatyev'in, Avrupa'daki Rus sefirler ile birlikte St.Petersburg'a fikir teâtisi maksadıyla çağrılması, Hâriciye Nezâretine geçirileceği yönünde Batı kamuoyunda haberler çıkmasına yol açtı.[512] İgnatyev,

[511] Gorçakov'un İgnatyev'den aldığı bilgiler doğrultusunda bu konuda Varşova'daki Kont Berg'e gönderdiği *secrète* talimat; GARF, f.828, op.1, d.1444, list 209-211.

[512] İgnatyev'in, Paris sefiri Budberg'in, Viyana sefiri Stackelberg'in hâriciyede yapılacak bir kongre için çağırıldığına dâir; (*Journal de Saint-Pétersbourg, 18 Aralık 1868*; *La Turquie*, 23 Aralık 1867). Yalnızca Avrupa basınında değil, Amerika basınında da bu yönde haberler çıkıyordu. 20 Aralık 1867 tarihiyle *The New York Times*'da çıkan haberde, İgnatyev'in St.Petersburg'a çağırılması, Prens Gorçakov'un yerine geçeceğinin ve Rusya'nın dış politikada aktif bir döneme girmesinin işareti olarak yorumlanmaktaydı. New York Times muhabirleri bu spekülasyona inanmak için yeterli nedenleri olduğunu düşünmekteydiler. General İgnatyev, bilindiği üzere eylem hizbine (*the party of action*) mensuptu ve olayların gidişatı üzerinde etkili olmaya başlaması, Çarın -Prens Gorçakov'un tavsiyesinin aksine- Yunan ve Slav tebaa arasında İgnatyev'in entrikalarıyla uzun süredir gizlice hazırlanan projelerin icrâsı için zamanın uygun olduğunu düşündüğü anlamına geliyordu. Karadağ Prensinin sınırın yeniden belirlenmesine yönelik talepleri, Rusya ile Girit yüzünden düşmanlıkların yeniden başlamış olması gibi eş zamanlı gelen haberler, bu dedikoduları doğruluyordu. Eğer Bâbıâli redderse

St.Petersburg'a, Rusya hariciyesi ile mevcut durumun analizini yapmak üzere gitmiştir. Çar ile görüşlerini paylaşmış ve değerlendirmelerini aktarmıştır.[513] Öyle gözüküyor ki İgnatyev, Prusya ile Fransa arasındaki gerginliğin savaşa gideceğinin farkındaydı ve böyle bir savaşta Rusya'nın Fransa lehine bir tarafsızlık izlemesi vaadi karşılığında Girit'in Yunanistan'a katılmasını Paris yönetimine kabul ettirebileceğini düşünüyordu.[514] Oysa Gorçakov, böyle bir durumda tercihini çoktan yapmıştı ve Prusya tarafında yer alacaktı. İgnatyev'in hâlâ Girit'in Yunanistan'a iltihâkının mümkün olduğuna ilişkin iyimser tutumuna katılmayan İstanbul'da İgnatyev'in yerine işleri yürüten maslahatgüzâr Staal bu ümitsizliğini Gorçakov'a açıkça ifade eder ve aktüel politik konjonktürün, insanlık adına olumlu bir tahminde bulunmamaya zorladığını belirtir.[515] Gorçakov'un vardığı bu kanaat, Girit konusunda aslında zevâhiri kurtarmaktan başka bir şey yapamayacaklarını ima eder.

1868'in hemen başlarında Rusya artık Fransa'dan ümidini kesme noktasına gelerek, geleceğe yeni ittifâk arayışları zâviyesinden bakmaya başladı. 1868'de mültecilerin Yunanistan'daki içler acısı koşullarda yaşam mücadelesi vermeleri, Avrupa kamuoyunda Yunanistan aleyhine bir atmosfer yaratmıştı; geldiği nokta itibarıyla Rusya da Giritlilere ve Yunanlılara artık bir gelecek vaad etmiyordu. Bununla birlikte İgnatyev'in St.Petersburg'a çağırılması, kamuoyunda Rusya'nın Girit meselesinde daha aktif bir siyaset takip edeceği yönünde beklentiler yarattı. Kamuoyundaki algıya göre İgnatyev'in St.Petersburg'da Çar Aleksandr'ı, Sultanın Slav tebaası ile ilgili meselelerde daha enerjik bir siyaset izleme ve Ortodoks tebaa arasında da etkili bir ajitasyon konusunda iknâ etmeyi amaçladığını yazıyordu; yani kamuoyuna yansıdığı şekliyle İgnatyev, "kıtasal Giritler yaratmak istiyordu." Ancak bu stratejisi karşısında etkili bir düşmanı vardı: Prens Gorçakov. Şansölye, İgnatyev'i artık daha çok bir maceraperest

---

Karadağ, Sırbistan ile birlikte istediklerini güç yoluyla elde edecekti. Rusya'nın teşviki de bu gelişmelerin yeni bir kıta savaşına yol açabileceğini göstermekteydi. Aynı gazetenin 7 Ocak 1868 tarihli nüshasında ise Gorçakov'un artık yaşlandığı ileri sürülüyor ve Rus hâriciyesinin, Pekin'de ve İstanbul'da yeteneklerini ispat etmiş isimlere ihtiyacı olduğu imâ ediliyordu.

[513] GARF, f.828, op.1, d.1445, list 184, 212-217.

[514] AVPRİ, f.133, op.470, g.1868, d.22, list 466-468.

[515] GARF, f.828, op.1, d.1445, list 275; *Les conjonctures politiques actuelles ne sont pas de nature à leur présager une issue favorable à la cause de l'humanité.*

olarak görüyordu.[516] Gorçakov'un görüşü, Saraydaki Alman ve aristokrat hizipten, Rusya'nın Almanya sefiri olan Barond Budberg tarafından paylaşılmaktaydı. Kamuoyundaki algıya göre İgnatyev ise Harbiye Nâzırı Milyutin'in ve Polonya'nın son olarak fethinden, yani 1863'den beri hükûmette baskın olan millî hizbin desteğine güvenmekteydi. Her ne kadar Milyutin'in duruşu tartışmaya açık olsa da Gorçakov'un İgnatyev ve onun önerdiği müdahaleci siyasete karşı aldığı tavır büyük ölçüde kamuoyuna yansıdığı biçimdeydi: Girit isyanı süresince İgnatyev'in artan şöhret ve etkisi Gorçakov'un konumunu tehdit ediyordu (*La Turquie: 16 Ocak 1868*).

1868 sonlarında Yunanistan ile Osmanlı İmparatorluğu harbin eşiğine geldiklerinde Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ ile aralarındaki ittifaka ve Rus diplomasisinin görünürdeki somut olmayan desteğine güvenerek harp yardımı almak için bir takım teşebbüslerde bulunuyordu; lâkin Yunanistan'ı müttefikleri Sırbistan ve Karadağ gibi Rusya da yalnız bırakıyordu. İgnatyev'in son çabaları da bir sonuç vermeyecekti; Âli Paşa'nın reformları yürürlüğe girmiş ve isyanın gerek askerî, gerekse de diplomatik boyutunu Bâbıâli kazanmıştı. Ancak Yunanistan'dan isyancılara gelen destek, Bâbıâli tarafından Aralık başında oldukça sert bir ultimatomla cevap bulmuştur.[517] Ultimatomun Yunanistan'a karşı bir savaşla sonuçlanacağı ihtimali, İgnatyev tarafından gayet açık anlaşılmıştır. İgnatyev'in bundan sonraki çabaları, Bâbıâli'nin Yunanistan'a karşı sert tedbirler almasının engellenmesi için İngiliz ve Fransız elçileriyle ortak bir

[516] "In the other words, he (Ignatieff) wants to create some Continental Cretes" (*Times, 21 Ocak 1868*). Berlin'den gelen habere göre İgnatyev efendisine, Bâbıâli'ye güçlü ve doğrudan bir etki yapana kadar, Sultanın Slav tebaası arasında coşkulu bir ajitasyonun devam ettirilmesi yönünde bir tavsiyede bulunacağı belirtiliyor. Bunun karşısında Gorçakov, eğer meseleler zamanından önce bir bunalıma yol açarsa Fransa ve Avusturya'nın Osmanlı'yı yeniden biçimlendirmek için bir bahane ittihâz edeceklerinden endişeleniyordu. Buna göre Slav reâya yalnızca Rusya'nın himâyesine bağlı olmamak için Batılı güçlerle dostluk kurma fırsatını kolluyordu. Sırbistan Prensi Mihail, bir yandan Bonaparte ile ilişkilerini sıkılaştırmaya çalışırken diğer yandan da Romanovların himâyesini kaybetmemeye çalışmaktaydı. Neticede Gorçakov'un diplomatik baskı yoluyla, güvenli ve zamana yayılmış bir çözüm aradığı dile getiriliyordu. Bir kıta Avrupası karışıklığı patladığında Gorçakov, etkin bir darbe ile şimdiki sabrının hasadını toplayabilirdi.

[517] (Pınar, 2012, s.145). Ultimatomda, gönüllü birliklerin dağıtılması, yeni birliklerin örgütlenmesinin engellenmesi, Girit'e yardım taşıyan ve Girit'ten mülteci taşıyan Yunan gemilerinin silâhsızlandırılması ve Yunan limanlarına girişlerinin engellenmesi; adaya dönmek isteyen Giritlilere müsaade edilmesi; Osmanlı uyruklulara şiddet uygulayanların cezalandırılması ve Yunan hükûmetinin, antlaşmalar ve uluslararası hukuk dâhilinde bir çözüm arayışını kabul etmesi talep edilmektedir.

zemin yakalamak ve Âli Paşa'nın Yunanistan'a karşı düşündüğü askerî yaptırımların önüne geçmek üzerine yoğunlaştı (Senkeviç, 1970, s.187). Bunun üzerine farklı bir siyasî yol deneyen İgnatyev, Âli Paşa'ya İngiliz desteğine güvenmemesini açıkça ifade eder; nitekim İgnatyev, Londra'da *Türkofob* Gladstone hükûmetinin kurulması hâlinde, ultimatomun arkasından gelebilecek bir savaşın yeni komplikasyonlara yol açacağını ve Gladstone hükûmetinin Osmanlı'ya destek verme ihtimalinin pek mümkün görünmediğini Osmanlı sadrıâzâmına imâ etmektedir.[518] İgnatyev, böylelikle Âli Paşa'ya geri adım attırtmaya çalışmıştır ancak fazla etkili olduğu söylenemez. Aynı şekilde İngiltere, Atina yönetiminin tahriklerine son vermesi gerektiğini açıkça beyan ederek Bâbıâli'ye desteğini devam ettirir.

1868 sonlarında Osmanlı ile Yunanistan arasında oluşan savaş şartlarından Gorçakov ve İgnatyev, Paris Antlaşması'nın tartışmaya açılacağı bir devletlerarası konferansın toplanması talebiyle istifade etmeyi düşünüyordu. Ancak İgnatyev, Bâbıâli'nin böyle bir konferansı reddetme konusunda Batı'nın desteğine güvendiğini, hesabını buna göre yaptığını Gorçakov'a bildiriyor, Batı desteğinin engellenmesi yönünde tedbirler alınması gerektiğine işaret ediyordu.[519] Gorçakov'un bu yöndeki çağrısı, İngiltere tarafından tabii ki tereddütle karşılandı. Fakat bu noktada devreye, Almanya Şansölyesi Bismarck girdi; Paris'te bir konferans toplanması taraftarı olduğunu beyan ederek Gorçakov'u desteklemekteydi.[520] Fransa'da da La Valette, Hâriciye Nâzırı olduktan sonra Moustier'nin Yunanistan'a olan muhâlefeti kırılmıştır. III.Napoléon ise Gorçakov'un Paris Antlaşması'nı imzalayan devletler arasında bir konferans toplanması fikrini destekleyerek geçen yıl yarı yolda bıraktığı Çar'ın gönlünü almayı düşünmektedir. Bu defa İngiltere'nin Rusya, Prusya ve Fransa karşısında yapacak pek fazla bir şeyi yok gibiydi. Rusya, Girit kriziyle Avrupa'nın diplomasi arenasında sarsılan itibarını kısmen de olsa muhafaza etmek, İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu ise Osmanlı-Yunan krizini Paris

[518] NA.FO.78/2014, 29 November 1868, No 455 ve ayrıca bkz., Dontas (1963, ss.133-134); Pınar (2012, s.145).
[519] AVPRİ, f.133, op.470, g.1868, d.22, list 489-490.
[520] Prens Gorçakov'un izlediği politika hakkında detaylı bilgi içib bkz., NA.FO.65/ 752, 16 December 1868, No 298 (Confidential); Kuneralp (2010/II, ss.494-496).

Antlaşması'nın meşrûiyet zeminini tahrip etmeden halletmek niyetindeydiler. Osmanlı ile Yunanistan harbin eşiğine gelmişlerdi ve Rus diplomasisinin temel hedefi tabii ki böylesine bir harbi önlemek olacaktı. İgnatyev ise İngiliz desteğinin güvenilmez olduğu yönünde İstanbul'da yaptığı propagandada başarılı olamamıştı; Elliot ile ortak hareket etmeye çalışması, Bâbıâli'ye mesaj vermek içindir.[521] Bu mesaj tabii ki Elliot tarafından kibar bir tehdit olarak görüldü. Hatta İgnatyev, muhtemel bir Osmanlı-Yunanistan savaşında İngiltere'nin Yunanistan'ı gerekirse tek başına savunacağı yönünde söylentiler çıkarmaktadır. Gorçakov'un politikası ise İngiltere'nin kararlı tutumuna rağmen Yunanistan'a cesaret vermektedir; Yunanistan'ın Bâbıâli'nin ultimatomunu İgnatyev'in de teşvikiyle reddetmesi, St.Petersburg kabinesinin cesaretlendirmesinin bir sonucu olarak yorumlanmaktadır.[522] İlk bakışta Rusya, Avrupa diplomasisinde tekrar tecrit edilmiş bir vaziyette kalır ve bu durumun Gorçakov'u rahatsız edeceği hesaba katılmalıdır. Ancak Rusya'nın kararlı bir şekilde itiraz etmesinin arkasındaki nedenin başka olduğu kısa sürede anlaşılacaktı; Gorçakov, Yunanistan'ın kuruluş metninde imzası bulunan üç garantör devlet ve muhatapların yerine veyahut bunlara ilave olarak Paris Antlaşması'nda imzası bulunan devletlerin de katılımını gündeme getirir. Buradaki asıl amaç, tabii ki 1856 sonrasında oluşan Paris uyumununun tartışmaya açılmasını sağlamaktı. Yukarıda da belirtildiği gibi Gorçakov, Bismarck'tan da bu konuda destek almıştır; Almanya da Avrupa devletler sisteminin şimdiki halinden memnun değildir ve İngiltere, bütün büyük güçlerin katılımıyla toplanacak bir konferansın Şark meselesini ameliyat masasına yatırmakla sonuçlanabileceğinin farkındaydı. Bununla birlikte Gorçakov tarafından getirilen bu öneriye engel olamadı.

---

[521] NA.FO. 78/ 2024, 5 December 1868, No 476; FO 881/ 1635, 29 Kasım 1868, No 16 ve aynı belge için ayrıca bkz., Pınar (2012, s.147). Elliot, İgnatyev'in birlikte hareket etme teklifini geri çevirmiştir. Elliot ayrıca Yunanistan'ın kuruluş metninde imzası bulunan üç garantör devlet Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Atina yönetimini engelleyememeleri halinde Bâbıâli'nin harekete geçebileceğinin altını çizer. Böyle bir durumda Bâbıâli, meşrû haklarını kullanacaktır.

[522] Petersburg'daki Osmanlı elçisi Karatodori Efendi, Gorçakov'un ılımlı bir çizgiye gerilediğini gayet iyi görmektedir; ancak yine de Atina kabinesine Bâbıâli'ye karşı direnmekten geri durmamasını da tavsiye etmeye devam eder (Kuneralp, 2010/II, s. 405; Pınar, 2012, s. 148); NA.FO.881/ 1635, 14 December 1868, No 30; FO.78/2025, 12 December 1868, No 479 (Confidential); 14 December 1868, No 481, 482 (Confidential).

İgnatyev, Paris'te toplanacak konferansın arefesinde hâlâ Girit'in Yunanistan'a ilhâk edilmesi seçeneği üzerinde düşünülmesi gerektiğini dile getirerek Bâbıâli'nin politik tahammül sınırlarını zorlamakta; en azından Girit'e geniş bir otonomi verilmesi gerektiğini dile getirmekteydi.[523] Fransa'ya tabii ki güvenmiyordu ancak Fransa ve Prusya'nın Avrupa meselelerinde Rusya ile anlaşması durumunda verecekleri destek karşılığında bu mümkün olabilirdi. Bütün bunlar, İgnatyev'in Paris'te toplanacak konferans arefesinde hâlâ iyimser olduğuna işaret ediyor. Rusya, Yunanistan'a diplomatik destek vermekteydi ancak Bâbıâli'ye somut bir gözdağı verememekteydi ve Bâbıâli'nin Yunanistan'a verdiği ultimatomdan sonra İstanbul'u terk eden Yunan elçi Deliyannis'in tepki gösterdiği ilk isim, tabii ki İgnatyev oldu. Nitekim Bâbıâli'nin Yunanistan'a karşı kullandığı tehdit ifadelerinin Atina yönetimi tarafından ciddiye alınmaması konusunda İgnatyev, Deliyannis'i cesaretlendirmeye devam ediyordu. Bâbıâli ultimatomu sunduğunda ve Yunanistan, Rusya dışındaki herhangi bir büyük güçten diplomatik de olsa ciddi bir destek görmediğinde, kendilerini teşvik ederek işlerin bu noktaya gelmesinin müsebbibi olarak İgnatyev'i göstermişlerdi. Rusya elçisi böylece açıkça itham edilmekteydi.[524]

Konferans, 9 Ocak'ta Paris'te başladı ve Rusya, İngiltere- Fransa bloğunun ısrarları karşısında uzun süre dayanamadı. Rusya öncelikle Yunanistan'ın da vekilliğini üzerine almak istedi.[525] Ancak Âli Paşa, Fransa ile İngiltere'nin

---

[523] NA.FO.78/2025, 22 Aralık 1868, No 507.

[524] (Dontas, 1963, s.134; Pınar, 2012, s.154); BOA.İ.MTZ.01, 15/ 472, 28 Kanun-ı sânî 1869; Ancak bu belgede Deliyannis'in tepkisinin içeriğinden tam olarak bahsedilmemektedir. Orjinali; HR.SYS.487/1, lef 97, 28 Janvier 1869 ve ayrıca bkz., Kuneralp (2010/II, ss.572-574). Kostaki Musurus Paşa, Bâbıâli'nin muzafferiyetini dile getirdiği tahrirâtında, İgnatyev ile ilgili ilginç bir ayrıntıyı ele vermekteydi: "Çar Aleksandır, konferansın kararlarını kabul etmelerini aksi takdirde Rusya'dan hiçbir yardım beklemelerini bizzat Yunan kralına ihtâr ettiğini hâvi olan kırmızı kitabın tercümesine ve Yunan devleti tarafından muahharen neşr olunan ve bazı rivâyete göre Dersaadet'de bulunan Yunan sefirinin Ceneral İgnatyef'i itham eder suretde bazı muharreratını havi olan kırmızı kitabın tercümesine destres olamadığından dolayı teessüfünü izhâr ve beyan etmiştir. Çâkerleri muharrerât-ı mezkûreden bazılarını Fransız gazetelerinde görmüş olduğundan bunun bir Fransızca tercümesi olduğuna zahib olmuşdum." Rusya ise özellikle Baron Brunnow kanalıyla Osmanlı İmparatorluğu'nu suçlamaya devam etmiştir. Ayrıca NA.FO.78/2072, 18 January 1869, No 30 ve devamında Deliyannis'in ilgili yazışmaları mevcuttur.

[525] BOA.HR.SYS. 487/1, lef 23. Gorçakov, Stakelberg'e verdiği emirde konferansta davacı her iki tarafın da dışarıda bırakılmasını teklif etmesini bildirdi ancak bu talebi karşılanmamıştır. Moskova gazetesinde ve daha milliyetçi ve Slavist kesimlerde hükûmetin yumuşak politikasını

desteğini arkasına alarak Gorçakov'un bu talebinin karşılanmamasını temin etmiştir. İgnatyev, Paris'teki konferansın akışını doğrudan etkileyebilecek araçlardan mahrumdur ancak Paris'teki Rus diplomasisinden beyhude yere ümitli olduğu görülür. Nitekim Rusya, eğer güçlü bir diplomasi yürütebilirse, Girit'in Yunanistan'a iltihâkını Avrupa'ya kabul ettirebilirdi. St.Petersburg, onun bu iyimserliğini paylaşmamaktadır ve Gorçakov, Paris'teki konferans konusunda İgnatyev'in yüksek beklentilerini paylaşmadığını elçisine açıkça ifade eder. 14 Ocak'ta gerçekleşen konferansın üçüncü oturumu, Yunanistan'ı açıkça itham eden bir diplomatik söylemle son bulmuş ve Yunanistan'ın, Bâbıâli'nin verdiği ultimatomda talep edilen maddelerin tamamını yerine getirmekle mükellef olduğu kayıt altına alınmıştır. Konferans çok kısa sürmüş ve Prusya dâhil Avrupalı büyük güçleri arkasına alan Bâbıâli'nin Rusya'yı arkasına alan Yunanistan'a karşı kesin zaferiyle sonuçlanmıştır. [526]

1869 yılına girildiğinde Balkan ittifakları da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Siyasî sonuçları itibarıyla çok uzun ömürlü olmayan bu ittifaklar düzeninin dağılmasında birkaç faktör rol oynadı; evvela Balkan ittikâkının kurucusu Knez Mihail'e yapılan suikast[527] en önemli faktörlerden birisiydi. Girit isyanı boyunca

---

eleştiren yayınlara rastlanıyordu. Lâkin böyle tepkilerin hükûmetin kararını etkileme olasılığı pek yoktu.

[526] İgnatyev ise Rusya'nın diplomatik yenilgisi sonrasında Konemenos Bey ile polemiğe girmiştir. Çünkü Konemenos Bey'e göre İgnatyev, Rusya'nın Bâbıâli ile ilişkilerini böyle giderse felce uğratacaktır. Gorçakov, Konemenos Bey'e; "Konstantiniyye'den duyduğuma göre benim söylemediğim şeyleri söylemişim gibi gösteriyormuşsunuz" diye sorduğunda Konemenos Bey, Prens'in sekiz yıldır ilk defa kendisiyle ilgili olarak böyle olumsuz konuşmasına taaccüp ederek, "ne demek istediğini" merak ettiğini Şansölyeye sormuştur. Lâkin, altın yumurtlayan tavuğunun kendisine daha fazla altın yumurta yumurtlamadığını ileri süren Gorçakov, Konemenos'tan, 26 Aralık tarihindeki görüşmesiyle ilgili olarak İstanbul'a ne yazdığını sorar. Bâbıâlinin, Yunanlıların gerçek meseleleri lehine bazı talimatlar vermesiyle, bazı sert tedbirlerde yumuşamaya gitmesinin Gorçakov üzerinde olumlu bir izlenim bıraktığını yazdığını ifade eden Konemenos Bey, Bâbıâli'nin âsi olan tebaasını harice çıkarmaya hakkı olduğunu Gorçakov'un da kabul ettiğini ilave ettiğini dile getirir. Osmanlı elçisi, "Siz Rusya'nın da farklı davranmadığını eklediniz yalnızca kitlesel sınır dışı etmelere (expulsion) karşı olduğunuzu eklediniz" demiştir. Gorçakov ise "Bu tam olarak size söylediğim şey" der. "Lâkin anlamadığım şey Âli Paşa neden benim sözlerime çok daha fazla bir anlam yükleyip genişletti" diyerek de merak eder. "Belki de sizin elçiniz Efendimin sözlerini kötü yorumladı", der Konemenos Bey ve ekler: "Bu sözlerim üzerine Şansölye gülmeye başladı ve onunla dostça ayrıldık…" (Kuneralp, 2010/II, ss.569-570). Gorçakov, İgnatyev'i kendisinin ağzından çıkmayan sözleri kendisine atfetmekle suçlamaktaydı.

[527] İlya Garaşanin'in 1867 Kasım'ında hükûmetten düşüşünün arkasında Knez Mihail'in kuzeni Katerina Konstantinoviç ile evlenmesine karşı çıkması vardır. Nitekim Knezin ilk eşinden boşanıp kuzeni ile evlenmesi, Sırbistan'da hoşnutsuzluğa yol açmıştır. 10 Haziran 1868'de

Sırbistan'ın Yunanistan'a açık bir maddî destek vermekten imtinâ etmesi ve bunun Yunan-Sırp ilişkilerinin bozulmasına yol açması, diğer bir önemli faktördü. En son mesele ise Bulgar millî kilisesinin tesisi cereyânıydı. Bu Yunanlılar ile Bulgarlar arasında uzun süren bir mücadeleye ve iplerin kopmasına yol açtı; *Hellenizm* ile *Slavizm* arasındaki çatışmanın nihâî perdesinde İgnatyev ve Rus diplomasisi tercihlerini tabii ki kendi çıkarları doğrultusunda kullanacaklardı. Bu dönemde Sırp hükûmetinde dış politika konusunda ciddî anlaşmazlıklar vardı. 1867 Kasımı'nda Balkan birliğinin teorisyeni Garaşanin görevden alındı ve Sırp hükûmeti Osmanlı'ya karşı toplu bir Balkan ayaklanmasını rafa kaldırmak durumunda kaldı. Şüphesiz Mihail'e yapılan suikast de burada önemli bir rol oynadı. Sırbistan, bir taraftan da Arnavutlar ile temas halindeydi. 1867-68 Kışında bazı Arnavut ileri gelenleri ve idarecileri, Celal Paşa önderliğinde Belgrad'a geldiler. Celal Paşa ve heyeti Belgrad'da Sırbistan Harbiye Nazırı Milivoe Petroviç Blaznavats (1824-1873) ile şahsî bir görüşme yaptı. Blaznavats, Şubat 1868'de aldığı notlarına şunu da ekledi: Celâl Paşa ve Ahmet Çetan, Hasan Bey, Merkiletsi gibi önde gelen Arnavutlardan oluşan heyetiyle, Hristiyanlar ve Arnavutları özgürleştirmek için Osmanlılara karşı müşterek savaş konusunda and edilip uzlaşmaya (*Arnavutça'da besa*) varıldı (Senkeviç, 1965, s.58; 1969, ss.118-119). Ancak bu teşebbüsler de diğerleri gibi olgunlaştırılamadı. İgnatyev, bu teşebbüsleri yakından takip etmekle birlikte Balkan milletlerinin askerî ve ekonomik kaynaklarının Osmanlı'ya karşı toplu bir savaşı kaldırmayacağını anladığından ihtiyatlı hareket etti.

İgnatyev başlangıçta Balkan ittifakları projesini desteklemiş ve bu teşebbüsleri onaylayan bir yer altı diplomasisi yürütmüştür. Ancak Gorçakov ile yapılan değerlendirmeler ve Balkan halklarının bir büyük stratejiye ve projeye hazırlıklı olmadığını anladıktan sonra bunları vaktinden önce yapılan tehlikeli girişimler olarak görümüştür; nitekim Rusya, böyle bir Balkan koalisyonun Osmanlı'ya karşı gittikçe agresif politikalar izleyeceğini gördükten kısa bir süre sonra Balkan

---

Mihail, Belgrad'da Topçudere Parkında gezerken saldırıya uğramış ve öldürülmüştür (Özkan, 2011, s.218). Mihail'den sonra Milan Obrenoviç, Başknez seçilmiştir.

ittifaklarına karşı doğrudan diplomatik desteğini çekmiştir.[528] Bu ittifaklar, İgnatyev için Rusya'ya hizmet ettiği ölçüde değerlidir. Örneğin daha 1866 sonunda İgnatyev, Rusya'dan bağımsız olarak Balkan milletlerinin harekete geçebileceğini, St.Petersburg'un devreye girip onları Osmanlı'ya karşı savaşmaktan şimdilik alıkoymasını önermişti. Diğer yandan İgnatyev'in de belirttiği üzere Balkan halklarının ayaklanmak için Belgrad'dan bekledikleri işaretin gecikmesi, onların Türklere karşı savaşmak konusunda heveslerini zamanla kırmıştır (Stavrianos, 1964, s.105). İgnatyev'in ve Rusya'nın Balkan ittifaklarının başarılı olup olamayacağına yönelik tutumunda belirleyici olan en önemli kişilerden birisi Askerî Ateşe Frankini'dir. Nitekim 1867 başında hazırladığı raporunu, zamanı geldiğinde tek bir seferde yapılacak sert bir saldırının başarıya ulaşabileceğini, ancak henüz böyle güçlü bir saldırıyı yapabilecek teknik imkânlardan Sırbistan'ın ve Balkan halklarının mahrum olduğunu söyleyen Frankini ihtiyatlı, dikkatli ve sabırlı bir şekilde hazırlık yapılması gerektiğine işaret etmişti.[529]

Girit isyanı, 1868 sonlarında Osmanlılar tarafından bastırılıp, reformlar yapılmak suretiyle teskin edilirken Balkanlarda ittifak çalışmaları hala devam etmekteydi. Paris'te toplanan konferans, Osmanlı-Yunan gerilimine nihayet veriyordu ve Rus diplomasisi, Girit isyanından yenilgiyle ayrılıyordu. Paris Konferansının sonuçları hakkında St.Petersburg'da derin bir gizlilik hüküm sürmekteydi.[530] Hatta Gorçakov'un, kendisiyle görüşmek isteyen Fransız elçisini soğuk bir biçimde reddettiği de gelen haberler arasındaydı; Fransa, Rusya'yı bir defa daha yalnız bırakmıştı. Rus hükûmetinin yaklaşımını ele veren tek şey resmî yayın organı olan *Journal de St.Petersbourgh*'da çıkan bir makaleydi. Üstelik şu

---

[528] Özellikle 1866-67 yıllarında Rusya diplomatları ile Garaşanin görüşmüşler, bir Balkan koalisyonun gerekliliği konusunda anlaşmışlardı. Ancak Rusya, Osmanlı'ya karşı büyük bir Balkan savaşının şu anda gerçekçi olmayacağını kısa sürede anlamıştır (MacKenzie, 1996, s.303). İttifak tasarılarının son perdesi için bkz., Karasev (1984, ss.169-191).

[529] *Une bataille gagnée sur les Turcs par les forces Chrétiennes aurait un grand retentissement, démoraliserait completement les Turcs, et en Europe comme en Turquie: elle serait un immense appoint entaveur de l'émancipation définitive des Chretiens. Tout en suivant scrupuleusement les prescriptions de la prudence et de la circonspection, il faut avoir ce but en vue, préparer les moyens de l'atteindre, épier le moment favorable, saisir ce moment lorsqu'il se présentera, et, l'attaque une fois résolue, ne pas faiblir dans l'exécution.* RGVİA, f.450, op.1, d.81, list 32.

[530] BOA.HR.SYS, 487/1, lef 67, (6/18 Janvier 1869).

durumda St.Petersburg hükûmeti bu yazıda dile getirilen söylemi yalnızca Yunan yanlısı ve Osmanlı'ya karşı şiddetli bir tavır alması için hükûmete baskı yapan Moskova'daki Panslavist ve milliyetçi kesimi tatmin etmek için benimser gibi gözükmek durumunda kalmıştı. Petersburg'daki Osmanlı elçisi Konemenos Bey'e göre Rus hükûmeti zevâhiri kurtarmak için de olsa barış istiyordu ve Gorçakov küçük meseleler olarak gördüğü komplikasyonların halledilmesine taraftardı. Yunan kamuoyunun Rusya'ya, özellikle İgnatyev'e karşı infiali daha da artıyordu; kendilerinin Rusya tarafından terk edildiği kanaatindeydiler. Bu durumun farkında olan Gorçakov ve İgnatyev'in bütün çabaları, konferansın toplanmasını ertelemek maksadıyla Yunan hükûmetini de bu konferansa dâhil ettirebilmek üzerine kuruluydu. En azından bu şekilde Rusya'nın Rum-Yunan kamuoyunda azalan prestijini tadil edebileceklerini düşünüyorlardı.[531] Rusya her ne kadar terk edilmiş Giritliler ve Yunanlıların mesuliyetinden kaçmak istese de Şark'taki Ortodoks nüfûs arasındaki entrikalarını ve nüfûzunu muhafaza etmek için gelecekte onları cesaretlendirebilecek bir devletti.[532]

1869 Paris Konferansından sonra Rusya'nın resmî diplomasisi, Osmanlı'ya karşı bir Balkan birliği kurulması yönündeki politikayı *premature* gördüğünden geçici olarak rafa kaldırmıştı. Ancak bu projenin özellikle İgnatyev'in İstanbul'da yürüttüğü gayri resmî diplomasinin gizli gündeminde kalmaya devam ettiği görülecekti. Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir savaşa hazırlık maksadıyla Hıdiv İsmail ve Karadağ Prensini cesaretlendirdiğine dair Sir Buchanan'in kanaati dikkat çekiciydi.[533] Şüphesiz burada da itham edilen kişilerin başında General İgnatyev gelmekteydi ve Buchanan, Prens Gorçakov'un da bu planlardan haberdar olduğundan neredeyse emindi. Karadağ Prensi Nikolay'ın da bu teklifi görmezden gelmeyeceğini düşünmekteydi. Hıdiv'in silâhlanmasını da tartışma konusu yapan Buchanan, Rusya hükümeti ile Mısır Paşası arasındaki ilişkinin tahkikinin oldukça zor

[531] BOA.HR.SYS, 487/1, lef 88 (29 Decembre 1868) Paris Konferansı, tabii ki 1856 Paris Antlaşması'nın kırmızı çizgileri etrafında toplanacaktı ve Berlin sefiri Aristaki Bey, Rusya dışındaki bütün Büyük güçlerin Paris Antlaşması'nın meşrûiyetini yeniden takdis ettiklerini yazıyordu.
[532] BOA.HR.SYS, 487/1, lef 95, (7 Janvier 1869).
[533] Bu hususta çok önemli bir belge olması münasebetiyle bkz., NA.FO.65/802, 14 June 1870, No.214 (from Buchanan to Lord Clarendon) (Confidential).

olduğunu vurguluyordu. Yukarıda kısaca değinildiği üzere Rusya'nın Kahire konsolosu Lavison'un, Blavatsky gibi gizemli kişiler vasıtasıyla Mısır Hıdivine yanaşması ve onun üzerinde nüfûz kurması, gözlemcilerin dikkatinden kaçmamaktaydı.[534] Rusya ile Mısır arasındaki ilişkiler, General İgnatyev'in bilgisi dâhilinde özellikle Kahire'deki Rusya konsolosluğu vasıtasıyla yürütülmekteydi. Buchanan, Rusya'nın güney kıyılarıyla Kızıldeniz üzerinden Hindistan'a bir deniz ticareti hattı oluşturmak için Mısır ile ilişkiler *kurmadığını* da bilmekteydi; Rusya, Fransız nüfûzu altındaki Mısır'ın Süveyş kanalı sonrasında siyasî konumunun değiştiğini görmekteydi ve bu değişikliğin, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışının önemli bir aşaması olarak kabul ediyordu.

Girit isyanında Rusya diplomasisinin başarısız bir sınav vermesinden sonra, İgnatyev'in Balkanlardaki radikal milliyetçilere hâlâ gayri resmî vaatler vermeye devam etmesi yahut en azından ideallerine uygun bir istikbâle yönelik onları cesaretlendirmesi, bölge ahâlisinin siyasi hayallerini gerçekleştirmesine pek tesir etmiyordu. Öyle ki daha sonra 'sızdırılan' bazı Rus belgelerine göre Rusya elçisi, Girit isyanındaki diplomatik başarısızlığını telâfi etmek maksadıyla 1870 yılında Bâbıâli'ye karşı muazzam bir siyasî ve askerî proje tahayyül etmeye başlamıştı. Bu siyasî proje, 1867'de gündeme gelmiş olan ittifakı andırmaktaydı; Sırbistan-Mısır arasında Bâbıâli'ye karşı bir askerî ittifak kurulmasına yönelik

[534] Lavison, 1856-1872 arasında Kahire'de Rusya adına muavin konsolos olarak görev yaptı; Hıdiv'e çok yakın bir isim olduğu bilinmekteydi. Konsolos ile bir süre 1871'de seyahat ettiği Mısır'da görüşen ve teması olan meşhur Ukrayna kökenli Rusyalı teosof, mistik, batınî ve esoterik bir şahsiyet olan Yelena Petrovna Blavatsky'nin (1831-1891) de belirttiğine göre Eduard Lavison Hıdiv'e yakın bir isimdi. Yelena Blavatsky, daha sonra dünya tarihinin en meşhur teozofiği haline geldi, 1875'de New York'ta Teosofi Cemiyeti'ni kurdu ve bugün de teozofik ve batınî akımların önde gelen ismi olarak tanınır. 1872'de bir defasında Odessa'dan Üçüncü Şube yani siyasî polis müdürüne yazdığı gizli bir mektubunda Blavatsky, siyasî olaylarla ilgili olarak kehanette bulunduğunu iddia ediyordu; özellikle de siyasî kişiliklerle ilgili öngörülerde bulunduğunu yazmakta, politik kehanetlerini Rusya otokrasisinin hizmetine sunmayı teklif etmekteydi. Nubar Mustafa Fazıl Paşa'nın Blavatsky'ye Hıdiv İsmail hakkında bilgi toplaması ve politik geleceğine dair kehanetlerde bulunması için hayli para teklif ettiği, mistik kadının bir mektubunda geçmektedir. Ancak Blavatsky, Mustafa Fazıl Paşa'nın verdiği bu görevi General İgnatyev'e nasıl söyleyeceğini bilememektedir; "ona söylemeye korkmaktayım" diye yazmaktaydı. (Blavatsky, 2003, ss. 27-28). Blavatsky, tam da İgnatyev'in aradığı türden bir siyasî casus olabilirdi; ancak o Rusya otokrasisinin ve anavatanın *(Oteçestvo*) hizmetine girip casusluğu yapmayı tercih etmeyerek, modern tarihe Batı'da teozofisik felsefenin kurucusu olarak geçti. Diğer yandan Lavison'un sürekli Hıdiv'in yakınında olduğu ve Mısır yönetiminin gizli meselelerine vakıf olduğu, bunlardan İgnatyev'i haberdar ettiği Yunan konsolos Zygomalas tarafından da bilinmekteydi (Politis, 1931, s.64).

projenin dolaylı da olsa İgnatyev tarafından desteklediği tahmin ediliyordu.[535] Öyle gözüküyor ki Panslavist dava ile Panarapçılığı eş zamanlı bir harekete dönüştürmek konusunda İgnatyev bir dönem epeyce kafa yormuştu.

İgnatyev'in Hidiv İsmail ile arasında Girit isyanı sürecinde gelişen bir ilişkisinin olduğu bilinmekteydi. İkisi ilk defa, İgnatyev Asya Dâiresi'nin başındayken karşılaşmışlardı; her ikisinin bu ilk karşılaşmada birbirlerinde oldukça olumlu intiba bıraktıkları gözleniyordu. Cox, 1864'te İgnatyev'in İstanbul'a elçi olarak gelmesiyle birlikte aralarında bir politik *rapprochement* yaşandığını ileri sürer; müteakip on yılda İgnatyev, tıpkı Sultan Abdülaziz üzerinde olduğu gibi Mısır Hıdivi İsmail Paşa üzerinde de en etkili diplomat hâline gelecektir. (Cox, 1953-1954, ss. 152-153). 93 Harbine kadar İgnatyev ile Hıdiv'in yakın dostlukları devam etti. Bâbıâli'ye karşı muhalefette de potansiyel müttefiktiler. Lâkin sorun şuydu ki 1870'teki Fransa-Prusya savaşı, ümit ettiklerinden daha kısa sürdü ve müzakereler, sürüncemede kaldı, iki yıl sonra da tamamen kesilecekti. Hıdiv İsmail'in 1869 yazında Kırım'da Çar II.Aleksandr'a bir nezaket ziyaretinde bulunmayı planlaması, İgnatyev tarafından organize edilmiş bir teşebbüs gibi gözüküyordu ve Rusya ile Mısır arasındaki ilişkilerin daha da geliştirilmesine hizmet ediyordu.[536] Bu ziyaret Âli Paşa'nın müdahalesiyle gerçekleşmedi; ancak Hıdiv ile Bâbıâli arasındaki gerilim devam etti ve İgnatyev, Bâbıâli'nin niyetinin, Girit isyanı sırasında Mısır'a tanınan imtiyazların geri alınıp Hıdivi 1841 şartlarına geri çekmek olduğunu bilmekteydi.[537] Rusya, bu meselede tarafsızlığını ilân ediyordu ve 1856 Paris Antlaşmasının altını oyacak bir

[535] Bu proje üzerine bkz., Cox (1953-1954, ss.151-167). Cox'un kaynaklarını özellikle Mısır arşivlerine dayandırması, İgnatyev'in 1868'den sonra bu yönde bazı çalışmalar yaptığına işaret etmektedir.

[536] Hıdiv İsmail'in 1869 yazında Çar II.Aleksandr'ı ziyaret etme planına göre Hıdiv Kırım'da, bizzat Çar, veliaht knezler Mihail ve Nikolay ile İgnatyev tarafından karşılanacaktı. Hatta bu plana göre Hıdiv'in Livadya sarayında şeref konuğu olması düşünülüyordu ve bu, bağımsız bir devlet başkanı gibi muamele göreceğine işaret ediyordu. 1866 ve 1867'de Hıdiv'e tanınan imtiyazlardan sonra Rusya, Hıdiv İsmail'in Bâbıâli'den bağımsızlaşmak yönündeki bütün taleplerine destek verdi (Pınar, 2012a, s.48); NA.FO.78/2076, 21 July 1869, No 306 (Confidential).

[537] (İgnatyev, 1916, s.250). Aslında Rusya, 1869'da Hıdiv ile Bâbıâli arasında yaşanan krizde tarafsız kalacağına işaret etmişti ve Avrupa devletlerinin karışmaması durumunda Bâbıâli ile Kahire yönetiminin kendi meselelerini kendilerinin çözebileceğine işaret etmişti; İgnatyev de benzer açıklamaları bizzat Âli Paşa'ya yapmış, bu meseleyi Osmanlı'nın iç meselesi olarak gördüklerini ifade etmişti. NA.FO.78/2077, 21 Eylül 1869, No 412 (Confidential), No 413, 414.

planının yeniden masaya çıkarılmasının hesabını yapıyordu; İgnatyev, Karadeniz'in nötralizasyonu meselesinin bizzat Bâbıâli ile Rusya arasında halledilmesini düşündüğünden, iki devlet arasına Hıdiv'in girmesine sıcak bakmıyordu; Rusya, Osmanlı'ya destek verdikten sonra Sultanın Hıdiv karşısında geri adım atmasını kimse beklemiyordu (Pınar, 2012a, s.80). İgnatyev, İstanbul'a döndükten sonra Bâbıâli'ye bu konuda verdiği destek, Balkan koalisyonu meselesinde Hıdiv'in kendisini yalnız bırakmasının bedeli olarak da yorumlanabilirdi; nitekim Bâbıâli, Rusya'nın desteğini arkasına aldıktan sonra Hıdiv'e karşı pozisyonunu da sağlamlaştırdı.

İgnatyev'in Hıdiv'e 1868'de sunduğu Sırbistan ile ittifak planının kabul edilip edilmeyeceği şüpheliydi; lâkin bu ittifak planı, Knez Milan için gerçekten de oldukça câzipti (Eagles, 1962, s.150). Knez Mihail ile Hıdiv arasında ittifak görüşmeleri, 1867-68 ittifaklarından daha da gizli bir şekilde yürütüldü. Bu döneme ait resmî yazışmalarda, Osmanlı'ya karşı böyle bir müşterek ayaklanma hazırlıklarına dair ancak dolaylı atıflar vardı; çünkü İgnatyev, bu faaliyetlerin gizli kalmasına özen göstermekteydi. Dolayısıyla Eagles'ın da vurguladığı üzere, bu ittifak üzerine ancak İgnatyev'in şahsî hatıraları ve döneme ait diğer subjektif veriler ışığında fikir yürütmek mümkün olabilmektedir (Eagles, 1962, ss.49-50). Ancak 1870'de Mısır ile Karadağ arasında Bâbıâli'ye karşı bir ittifak hazırlandığı, İngiltere hariciyesinin de dikkatini çekmiştir; Karadağ ile Mısır'da eşzamanlı çıkarılacak bazı karışıklılar, Hıdiv ile Rusya arasındaki çıkar birliğine hamledilebilir.[538] Rusya ile Hıdiv arasında 1870 boyunca Mısır ordusunun askerî olarak yeniden yapılandırılması konusunda görüşmeler devam etti ve bizzat İgnatyev, Mısır ordusunun yeniden yapılandırılmasında Rusya'nın da rol oynamasına yardım etmekteydi.[539] İlerleyen bölümlerde bahsedileceği üzere İgnatyev, bu konuda Panslavist bir ahbabını, emekli General Rostislav Andreyeviç Fadeyev'i önerecekti.

[538] NA.FO.78/2122, 18 Mayıs 1870, No 19 (Confidential)
[539] NA.FO.78/2125, 14 November 1870, No.271. Âli Paşa, Hıdiv'in Rusya'nın yardımıyla askerî alanda yeniden yapılanmasını gerçekleştirmesinden son derece rahatsızlık duymaktaydı. Özellikle silâhlanma konusunda Rusya, Amerika ile birlikte Mısır'a yardım eden devletlerin başında gelmekteydi.

Rusya 1870'te Karadeniz'in askerî nötralizasyonunu tek taraflı olarak ilga ettiğini ilan ettiğinde Hıdiv İsmail, bu durumun Rusya ile Osmanlı arasında muhtemel bir savaşa sebep olma ihtimali dolayısıyla Şark meselesini alevlendirebileceği ihtimali karşısında oldukça korkmuştu. Üstelik diplomasi kulislerinde Hıdiv ile Rusya ile bir ittifakın imzalandığı dahi konuşulmaktaydı[540], Mısır'daki İngiltere konsolosu Stanton, Hıdiv'e böyle bir ittifakın mevcut olup olmadığını sorma gereği dahi hissetmişti; Fransa konsolosluğu da Hıdiv'in Rusya ile ittifak yaptığından çekinmekteydi. Özellikle Atina'daki Rusya elçisi Saburov'dan Viyana'ya bu yönde giden bilgilerden haberdar olan Bâbıâli, Hıdiv ile Rusya arasında bir ittifakın oluştuğuna inanmaktaydı. Keza Viyana'daki Rusya sefaretinden sızdırıldığı iddia edilen bu belgeler[541], General İgnatyev'in Yakın Şark'ın siyasî kompozisyonuyla ilgili bazı tasarımlarını yansıtmaktaydı. Âli Paşa, Rusya hükümeti ile Mısır ve Karadağ'ın Bâbıâli'ye karşı çevirdikleri gizli planların farkındaydı; nitekim İgnatyev'in, Karadağ'ı da kışkırttığı düşünülüyordu.[542] Âli Paşa'ya göre Hıdiv, İmparatorluğun parçalanmasıyla Mısır'ın da bağımsızlığına kavuşacağını tahayyül etmekteydi ve bu yolda da kendisini cesaretlendiren Rusya'dan yardım göreceğini düşünmekteydi. Karadağ ve Mısır'ın kendilerini daima Osmanlılara karşı savaşa teşvik eden

[540] NA.FO.78/2126, 26 December 1870, No.377. (Secret) Âli Paşa, Rusya'nın Atina'daki elçisi Saburov'dan Viyana elçisi Novikov'a gönderildiğini iddia ettiği ve içinde Mısır'daki Rusya Başkonsolosu ile Hıdiv'in Bâbıâli'ye karşı işbirliklerini ispat ettiğini düşündüğü bir yazışmayı İngiltere elçisi Sir Henry Elliot'a gösterdi. Elliot, Âli Paşa'nın kendisine gösterdiği bu belgelerin otantikliği konusunda ikna olmadığını itiraf edecektir. Bu belgelerde General İgnatyev'in Mısır'daki Rusya Başkonsolosu vasıtasıyla Hıdiv'i Rusya Devleti ve Şark'taki diğer Hıristiyan milletlerle bağımsızlık için ittifak kurması için teşvik ettiği ve cesaret verdiği ifşâ olunmaktaydı. Bu belgelerde Rusya İmparatorluğunun Hıdivin Şark'taki diğer milletlerle ittifaka girmiş olmasından memnuniyet duyacağı imâ edilmekteydi. Hıdiv ise Rusya yönetiminin Bâbıâli ile bir sorun yaşaması halinde Mısır'ın kaynaklarını hesap etmesini beyan etmekteydi. Başkonsolosa göre St.Petersburg yönetimi bunu açıkça dile getirememekteydi çünkü oldukça tehlikeli sonuçları olabilirdi; dolayısıyla Sultana tâbiyken ona bağlı gözüken bir ordu kurmak ve zamanı geldiğinde bunu Sultanın kendisine karşı bizat kullanmak gerekmekteydi. Lâkin bu konvansiyon, Elliot'a gayet tuhaf gelmişti; bu olsa olsa bir konvansiyon taslağıydı ve Rusya tarafından da kesinlikle kabul edilmiş olamazdı. Saburov'dan Novikov'a giden belgelerin kopyası NA.FO.78/2126, 26 December 1870, No.377 (Secret) ilavelerinde verilmektedir.

[541] NA.FO.78/2121, 12 May 1870, No 13, (Secret). İlk olarak Mayıs sonunda Âli Paşa'ya Panslav komitesinin faaliyetleriyle ilgili belgeler ulaşmıştı; bunlar arasında Âli Paşa'nın en fazla dikkatini çeken belgeler, General İgnatyev'in Rusya'nın Viyana elçisine gönderdiği özel mektuplarıydı; bunlardan anlaşıldığı üzere İgnatyev, İmparatorluğun Slav tebaası arasına hoşnutsuzluk sokma gayretindeydi. Bununla birlikte Elliot, bu belgelerdeki üslup her ne kadar İgnatyev'in üslubuna benzese de belgelerin otaktikliğine güvenmemekteydi. Elliot'un da vurduladığı üzere Rus diplomasisinin amacı, Hıristiyan tebaanın Bâbıâli'ye olan sadakatini ve hissî yakınlığını engelleme olacaktır.

[542] NA.FO.78/ 2123, 5 July 1870, No 94 (Confidential).

Rusya hükûmetiyle olan ilişkileri mahuttu.[543] Diğer yandan Levant'ın siyaset kulislerinde dolaşan haberlere göre İgnatyev, Kahire'deki Rusya Başkonsolosu de Lex aracılığıyla[544], Hıdiv'i Rusya ile ittifaka ikna etmişti. Bu bağlamda İgnatyev, Rusya hükûmetinin Şark'taki değişik milletlerin kendi geleceklerini tayin etmeleri ve bağımsızlıklarını kazanmalarını istediğine Hıdiv'i inandırmıştı. Hıdiv İsmail, Mısır'ın kaynaklarını Rusya'nın hesaba katabileceği yönünde cevap verdi ve Rusya konsolosu de Lex, Hıdiv'in öncelikle Sultana bağlı kalıyormuş gibi görünmesini, ardından ona karşı harekete geçmesini tavsiye etmekteydi. Rusya'nın tam da bugünlerde Paris Antlaşmasının Karadeniz ile ilgili maddesini tanımadığını ilan etmesi üzerine Hıdiv İsmail, Lex'i derhal çağırmış ve Rusya ile bir savunma ve saldırı antlaşması imzalamaya hazır olduğunu beyan edip, devlet konseyi tarafından imzalanmasını müteakip antlaşma taslağını St.Petersburg'a göndermiştir.[545] Doğruluğu şüpheli olan bu haberler, Âli Paşa ile İgnatyev'in ilişkilerinin daha da gerilmesine neden oldu. Âli Paşa, bilindiği üzere bir süredir İgnatyev ve Rusya ajanlarını Osmanlı İmparatorluğundaki Ortodoks ahaliyi tahrik etmekle itham ediyordu.[546] Osmanlı

---

[543] NA.FO.78/2122, 18 May 1870, No 19 (Confidential). Hıdiv'in, İgnatyev'in politik planlarına yazılı olarak bir taahhütte bulunmadığı, ancak bazı sözlü vaatler verdiği ileri sürülmektedir. Buna göre Mısır ve Karadağ, Türklere karşı Slavlara ve Araplara yardım edecekdi. Âli Paşa, de Lex'in bu müzakelerini hızla öğrenmiştir (Cox, 1953-1954, s.154).

[544] De Lex ile Hıdiv ilk defa yıllar önce Paris'te tanışmışlar ve aralarında bir samimiyet oluşmuştu; 1868 Temmuzun Asya Dâiresi, Lex'i Mısır'a Başkonsolos olarak gönderebileceklerini yazmıştı. Ancak yaklaşık üç ay bu konuda ses çıkmayınca, bizzat Hıdiv İsmail durumu İgnatyev'den soruşturduğu bir mektup kaleme aldı; dostu Lex'in Mısır'a gönderilip gönderilmeyeceğini sordu. Yanıt olumluydu; De Lex geldikten sonra Hıdiv'in en yakın siyasî ahbaplarından birisi oldu. Hıdiv'in Rusya konsolosuyla en mahrem politik konuları dahi paylaştığı bilinmektedir. Diğer yandan en önemli noktalardan birisi şuydu ki De Lex'in gelişiyle birlikte Sultan ile Hıdiv arasındaki ilk kopuşun zamanlamasının çakışması, İgnatyev'in bazı yönlendirmelerine bağlanıyordu (Cox, 1953-1954, ss.153-154; Douin, 1934/II, s.582).

[545] Bu konular, Hıdiv İsmail dönemi üzerine en detaylı çalışmanın müellifi olan G.Douin'in eserinde ayrıntılı olarak ele alınmaktadır (Douin, 1934/II, ss.582–583). Âli Paşa'nın beyanına göre Rusya'ya ait olduğu düşünülen bu belgeler, Hıdiv'in entrikalarını gözler önüne sermekteydi. Lâkin yine Douin'in belirttiği üzere Rusya entrikalarına aşinâ olan Henry Elliot'a göre belgelerin otantikliği konusunda bariz şüpheler vardı. Rusya, daha önce de belirtildiği gibi bu belgelerin doğruluğunu inkâr edecekti. Hıdiv, bunun üzerine konsolos Lex'i huzuruna çağırdı ve bir açıklama istedi, Lex bu yazışmaları reddetti. Mısır'da bu skandal üzerine tartışmalar sürerken Âli Paşa, bu belgelerin otantikliğine inandığını beyan etti. Lâkin Yemen'de çıkan, Bâbıâli'nin tutumunu da etkileyecekti.

[546] Hatta Temmuz 1870 başında Âli Paşa, Henry Elliot'a 1866'dan başlayarak İgnatyev'e ve Rusya'nın Şark siyasetine ilişkin olduğunu iddia ettiği bir dizi gizli doküman göstermiştir. Bunlardan ilk kısmı, 1866 senesi ve 1867 başına tarihlenen Girit isyanı ile alakalı belgelerdi. İkinci kısmı ise daha ilginçti ve Rus ajanlarının Avrupa Türkiyesi'nde çok yakın bir geçmişe ait entrikalarını ifşa eden belgelerdi. Girit isyanında Rusya'nın izlediği siyaset artık herkesçe malumdu ve Elliot'un deyişiyle Girit isyanı, artık tarih olmuştu. Bu belgelerde İgnatyev'in

sadrıazamı bir defasında bunu açıkça İgnatyev'e sorma ihtiyacı hissetmiş, karşılığında haberlerin gerçeği yansıtmadığı cevabını almıştı.[547] Âli Paşa, Rusya'nın Sırbistan Knezi ile Mısır arasında tesis etmeye çalıştığı ittifak söylentilerinden de haberdardı. Hıdiv'in bu ittifâktan beklentisinin Rus elçininkilere göre daha berrak olduğu ileri sürülür. Bir yoruma göre diplomaside başkalarının kâbiliyetlerini kendininkilerle mukâyese etmeye meyilli İgnatyev'den farkı olarak Hıdiv, mevcut durumda imkân dâhilinde olanları ve olmayanları gayet iyi bilirdi. Hatta İgnatyev ile müzâkerelerini zımnen işâret ederek Hıdiv, Saraydan daha fazla siyasî bağımsızlık koparmayı düşünüyordu (Eagles, 1962, ss.50-51). 1870'teki *demarche* Hıdiv'e, uzun süredir beklediği bağımsızlık hayallerine dair cesareti verdi ve Rusya ile ilişkilerini daha da yoğunlaştırdı.[548] Bazı ayrıntılar, İgnatyev'in Mısır konusunda hâlâ pes etmediğini göstermektedir. İgnatyev, Bâbıâli aracılığıyla Britanya'dan gelen bu müdahaleye rağmen Panslavist gelenekten gelen Nemşçinov'u Mısır'a göndermiştir; görevi de Lex'e müzakelerinde yardım etmekti.[549] İgnatyev'in

---

Amerikan ve Yunan diplomasisiyle Girit isyanı boyunca nasıl yakın bir ilişki içinde çalıştığı anlatılmaktaydı. Ancak belgelerin ikinci kısmı Karadağ ve Bulgar meselelerine ilişkindi ve Elliot'a göre bunların otantikliği ispat edilmeksizin bunlara inanmak son derece güçtü. Bununla birlikte belgelerde, İgnatyev'in "tuhaf ifadeleri ve fikirlerini" andıran üsluba da rastlanmaktaydı. Diğer yandan Gorçakov'un bu dökümanlarda İgnatyev'in fikirlerine zımnen iştirak ettiği yahut hiç değilse Gorçakov'u rahatsız etmediği dikkat çekmekteydi. Oysa İgnatyev ile Gorçakov'un görüş ayrılıkları gayet barizdi ve İgnatyev'in dayandığı kesim, Gorçakov'un dayandığı zeminle gayet zıt hizipleri teşkil etmekteydi. Elliot, ardından İgnatyev'e ait olduğu iddia edilen onlarca mektubu da raporunun ilavesinde Londra'ya gönderdi. NA.FO.78/2123, 9 July 1870, No 102 (Secret).

[547] Âli Paşa İgnatyev'e, Yunanistan ve Sırbistan'ın Bâbıâli'ye karşı açacakları savaşa Mısır'ın desteği karşılığında Suriye ve Arabistan'ı da içine alan bağımsız bir Mısır'ın kurulmasına Rusya'nın destek vereceği vaadinde bulunup bulunmadığını sordu; İgnatyev ise Âli Paşa'nın bu *étrange combinaison*una gülmekle yetinerek cevap verdi. İgnatyev'e göre bu iddianın geri kalan kısmına Âli Paşa'nın kendisi dahi inanmamaktaydı. İgnatyev, Sadrıazama ulaşan bu absürd haberin kaynağını araştırdı; belge, Hıdiv ile Kahire'deki Rusya konsolosunun "authentique" bir yazışmasıydı ve Viyana'daki bir Polonyalı tarafından altın fiyatına Hariciye Nezaretine satılmıştı. İgnatyev'in 22 Aralık/3 Ocak 1871 ve 2/14 Şubat 1871 tarihli raporları bu belgelerin gerçeği yansıtmadıklarını ispatlamaktadır. Üstelik bu "authentique" belgede Rusya'ya karşı gizli bir Osmanlı-Avusturya ittifakının bulunduğu da kayıtlıydı; üstelik Âli Paşa, benzer bir gizli ittifak teklifinin Rusya ve Almanya arasında da olduğuna inandırılmıştı. Ruslara göre bu Batılıların Rusya'ya karşı bir entrikasından başka bir şey değildi. Bâbıâli ise güya bu sözde orijinal belgeleri bastırarak Avrupa'da, Panslavistlerin Rusya'yı ateşe attıklarına ve bir savaş çıkaracaklarına dair bir kamuoyu oluşturmayı düşünmekteydi. Trubetzkoi, bu "authentique" belgelerin uzun bir süre Şark meselesi üzerine çalışan tarihçileri yanılttığını ileri sürmektedir (Trubetzkoi, 1909, s.118-119). Yukarıda dile getirildiği üzere Âli Paşa'nın aksine Elliot da belgelerin otantikliği konusunda şüpheliydi.

[548] NA.FO.78/2126, 26 December 1870, No.377. (Secret)

[549] Bu konuda bkz., Cox (1953-1954: 155-156) ve NA.FO.78/2126, 26 December 1870, No 377 (Secret) İgnatyev, Büyükdere'den verdiği talimatlarda de Lex'ten ve Nemşçinov'dan gizli bir tedafüî ve taarruzî bir antlaşma istediğini belirtiyordu. Buna göre antlaşma müsveddesi de Lex

istediği savunma ve saldırı antlaşmasıdır. Projeye göre ortak bir Slav ve Arap ayaklanmasına Mısır ve Rusya, yardım edecek, Rusya ile Osmanlı arasında bir savaş çıkması durumunda Mısır, Bâbıâli'ye askerî yardımda bulunmayacak, ancak tarafsız kalacaktır. Fakat daha önce belirtildiği üzere spekülasyonların çıkması üzerine bu teşebbüs akim kalacak ve Mısır'da da İgnatyev'in St. Petresburg yönetimi tarafından desteklenmediği kanaati hâsıl olacaktır.

Hıdiv ile İgnatyev arasındaki müzâkerelerin Viyana'daki Rus sefâreti vasıtasıyla sızdığı ileri sürülür ki bunun Gorçakov'un kulağına gitmesi üzerine İgnatyev, kesin bir şekilde iddiaları reddetmiştir. Hariciye Nazırını bu konuda ellerinin temiz olduğuna inandırmaya çalışmıştır; bütün bunlar Elliot'ın yavaş yavaş oluşan Rusya nüfûzuna ve Rus elçiliğinin kendisine karşı sistematik saldırılarının ve komplolarının bir parçasıdır. Bunları, diğer yandan de Lex ile Hıdiv arasındaki yakın dostluğa karşı Fransız ve İngiliz diplomatlar tarafından başlatılan bir kampanya olarak görmek de mümkündür (Cox, 1953-1954, ss.154-155). Ardından Hıdiv'in Sultan ile ilişkilerinin düzelmesi üzerine Asya Dairesi müdürü Stremuhov, Rusya ile Mısır arasındaki herhangi bir ittifâk tasarısına dâir söylentilerin "fantastik" olduğuna dâir bir genelge yayınlamıştır (Eagles, 1962, s.51). Bununla birlikte St.Petersburg Slav Komitesi reisi Hilferding'in kaleminden çıkan ve İskenderiye'ye İgnatyev tavassutuyla konsolos olarak gönderilen Nemşçinov vasıtasıyla Hıdiv'e 3 mektubun ulaştırıldığını Frederick Cox, Mısır arşivine dayanarak ileri sürer; ancak Gorçakov'un müdahalesine ilaveten Hıdiv'in bariz bir şekilde gözlenen isteksiz tutumu, bu ittifak tasarılarını boşa çıkarır (Cox, 1953-1954, s.158).

Rusya elçisi, Prens Milan ve Hıdiv İsmail ile 1870 güz aylarında görüşmeye başladı. Bu zamanın seçilmesinin nedeni, Avrupa devletlerinin bu dönemde Fransa-Prusya savaşıyla meşgul olmalarıydı. Üstelik bu dönemde Osmanlı-Mısır ilişkileri de oldukça kötüydü.[550] Öyle gözüküyor ki Hıdiv ile Knez Milan arasındaki görüşmeler, resmî olmadığı gibi İgnatyev'in dolaylı aracılığıyla

ile Şerif Paşa arasında imzalanmış, İgnatyev'in onayı için İstanbul'a gönderilmiştir. Cox, bu iddiaları Mısır arşivinden de belgelendirebilmektedir.

[550] Bu dönemde Bâbıâli-Mısır ilişkilerinin ayrıntılı bir analizi için bkz., Pınar (2012, ss.119-141).

yürütülen son derece şahsî görüşmelerdi. İgnatyev, gerek Rusya-Mısır ittifakı söylentilerinde gerekse de Mısır-Yunan-Sırbistan ittifakına dair dolaylı görüşmelerde son derece sepakülasyona açık bir diplomasi izlemişti ve Mısır ile ilgili bu ittifak tasarıları İgnatyev'in muhayyilesindekileri kâğıda dökmekten başka bir önemi olmayan, gerçeklikten uzak tasarımlardı. 1871 sonunda Bâbıâli ve İngiltere bu koalisyonun detaylarından haberdar olmuşlardı ancak hâlâ sağlam bilgileri olduğu şüpheliydi.[551] Romanya ile Sırbistan'ın anlaşma imzalamalarından sonra Yunanistan'ın koalisyona tam olarak girmediğini yazan Elliot, bunun nedeni olarak da zamanın uygun olmadığının düşünülmüş olabileceği üzerinde durmaktadır. Yunanistan, Girit isyanının zirvesinde olduğu bu dönemde Şark'ta umumî bir kargaşa yaratmak istiyordu ancak Deliyannis, üzerine düşeni layıkıyla yapamadığı için eleştirildi; Deliyannis, bu antlaşmayla Avrupa Türkiyesi'nin çok büyük bir kısmının çatışan iki millet, Helenler ve Slavlar arasında bölüneceğini bilmekteydi ve antlaşmanın altında imzası bulunan daha sonra da İstanbul'da elçi olarak görev yapacak olan Tricoupis, Deliyannis gibi müteredditdeğildi. İstanbul'dan ayrılırken İgnatyev'i eleştiren ve Girit isyanı dönemindeki hatalı politikaları ona atfeden Deliyannis[552], böylesine bir koalisyona, tam da İgnatyev'in o dönemde okuyamadığı siyasî tablonun müsait olmaması sebebiyle çekimser yaklaşmıştı. Daha sonra Belgrad'da imzalanan tamamlayıcı antlaşma ise Girit isyanının hızlı bir şekilde bastırılmasına kurban gitmişti. Avrupa'da hiç kimsenin Şark'ta böylesine büyük bir kargaşaya tahammül edemeyeceği açık olduğundan bu antlaşma da kâğıt üzerinde kalmıştı. Daha da önemlisi bu koalisyonun Rusya hükümetinin himâyesi altında gerçekleşip gerçekleşmediği sorusuydu; Elliot bu soruya

[551] Elliot, bu üç taraflı antlaşmanın sonuçlanmadığından ve müzakerelerin yarım kaldığından 1871 sonlarında haberdar olmuştur; NA.FO.78/2177, 31 October 1871, No 390, (Secret).

[552] Deliyannis, Girit isyanında kendilerini bir bakıma dolduruşa getirenin İgnatyev olduğunu, Bâbıâli ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin kesilip iki ülkenin neredeyse savaş noktasına geldiği zamanlarda birkaç defa ifade etmişti; Deliyannis, İgnatyev'in kendilerine Bâbıâli'nin tehditlerini dikkate almamalarını ve tarafsızlık ilân etmemelerini tavsiye ettiğini, bunların yalnızca Yunanistan'ı ve diplomatını rahatsız etmek için ortaya atılan kuru gürültü olduğunu söylediğini dile getirmişti. Deliyannis, Elliot'un görüşlerini almak istediğinde İngiliz elçi ona, İgnatyev'in aksine Bâbıâli'nin tehditlerini dikkate almaları için Atina'ya vakit kaybetmeksizin başvurmasını tavsiye etmiştir. İgnatyev tarafından "aldatılan" Yunan diplomat ve hükümetinin Girit isyanının devamında nasıl zor duruma düştükleri ve nasıl bir hüsrana uğradıkları bilinmektedir (Elliot, 1922, ss.186-188).

kendinden emin bir şekilde yanıt verememekteydi. Mamafih her 'müsibet'in Rusya sefaretinden kaynaklandığını da düşünmek yersizdi.

1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması, Osmanlı ve Rusya arasında tarihteki 2 ittifaktan birisiydi; 1798'de Napoléon'a karşı yapılan kısa ömürlü ittifaktan sonra 1833'de Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın imparatorluğu tehdit ettiği bir anda Rusya Çarının Sultan II.Mahmud'un imdadına yetişmesine müteakip gelişen yaklaşık 8 yıllık ittifak sürecinde St.Petersburg yönetiminin İstanbul üzerinde kurduğu nüfûz ve kazandığı itibar, 1870'lerde İgnatyev'in de bir parçası olduğu Rus diplomatik mahfillerinde Osmanlı ile Rusya arasında kurulmak istenen ilişki biçimine örnek olarak idealleştiriliyordu. İgnatyev, Sultan Abdülaziz ile yaptığı bazı görüşmelerde babası Sultan II.Mahmud'un yolunda gitmesine dâir bazı telkinlerde dahi bulunacaktı. Nikolay Pavloviç'in Hıdiv İsmail ile karmaşık ilişkilerine bu çerçevede bakılabilir; Mısır'ın İstanbul'u tehdit edebilir bir kuvvet hâline gelmesi, Bâbıâli'nin stratejik tercihlerinde Rusya'yı daha fazla önemsemesini sağlayabilirdi. Diğer yandan İgnatyev, 1873'te yazdığı hususî bir mektubunda Mısır'ın bağımsız bir ülke olarak hesaba katılması gerektiğine işaret edecektir. Ona göre Mısır'ın bu yeni durumu, Avrupa diplomasisini derinden etkileyecektir; İgnatyev'in görüşüne göre Mısır'da oluşan yeni durumdan Rusya faydalanmalı ve onu kendisine müttefik hâline getirmelidir.[553]

Girit isyanıyla başlayıp Mısır'da biten diplomasi oyununun panaromasına bakıldığında İgnatyev, Prens Baryatinskiy ekolünden bir asker-diplomat olarak Avrupa'nın en batısından Asya'nın en doğusuna uzanan tiyatroda sahnelenen *Büyük Oyunun* senaryosuyla oynamaya cüret etmiştir. Girit isyanında Bâbıâli ile işbirliği hâlinde ve onun üzerinden Levant'ta diplomatik operasyon yapabilen büyük güç, Britanya İmparatorluğu olmuştur. Balkanlarda kurulacak bir konfederasyonun Osmanlı İmparatorluğu dışında öncelikle İngiltere'nin hesaplarını karıştıracağı da açıktır ve bu 'fantastik' konfederasyon projesinin başarısız olması üzerine İgnatyev, 'Büyük Oyun'un en kilit coğrafyasına, Mısır'a yönelmiştir. Mısır ile Rusya arasında ortaya çıkabilecek bir yakınlaşmanın

[553] HR.TO.290/59; bu belgenin Türkçe tercümesinden Hayrettin Pınar'ın çalışması vesilesiyle haberimiz olmuştur (Pınar, 2012a, s.48); İgnatyev (1916, ss.249-250).

neden olabileceği bir dizi komplo ihtimalinin Palmerston ekolünün sadık bir talebesi olan Sir Henry Elliot tarafından abartılarak diplomasi kulislerine servis edilmesi ve Levant'a hâkim güçlerin müdahale etmesiyle birlikte Girit'te başlayan isyan, Mısır'da bir diplomatik başarısızlıkla sona ermiştir. Ancak İgnatyev'in Mısır üzerindeki planları, burada sona ermemiştir; İgnatyev, daima tavsiyelerine itimat eden Hıdiv'e, ordusunu nihaî bağımsızlık için güçlendirmesini yazmıştır. Birkaç yıl sonra da Hıdiv'in ordu reformuna katkıda bulunmak için General Fadeyev'in Mısır'a gönderilmesini sağlayacaktır.

3.3. 1871 LONDRA KONFERASINA GİDEN YOL: *DÉMARCHE* VE TAHLÎLİ

1872 yılının 28 Şubat günü İngiltere elçisi Sir Henry Elliot, Rusya sefaretinde önemli bir pozisyonu işgal eden bir beyefendi ile dostça sohbet eder. Sohbet, 1856 Paris Antlaşmasının yaklaşık iki yıl önce nasıl içinin boşaltıldığı üzerinedir. Sohbetin bir bölümünde Şansölye Gorçakov'un karakteri tartışılır. Sir Henry Elliot'a göre Rusya Şansölyesi'nin başlıca karakter özelliği haline gelen kibri yüzünden birçok niteliği etkisiz kalmaktadır. Şansölyenin bu şahsiyet kusuru diplomatik kalemine de yansımaktadır; Karadeniz'in askerî tarafsızlığının iptalini ilân ettiği meşhur genelge, bunun tipik bir örneğidir. Elliot'ın ismini zikretmediği muhatabı Şansölye'yi iyi tanımaktadır ve İngiliz elçi ile bu konuda aynı fikirde değildir. Ancak muhatap, Elliot'ın değerlendirmesine, bahsi geçen genelgenin tonu ve yayınlandığı zaman konusunda katılmaktan imtina edemez. XIX. yüzyıl Rusya siyasi tarihi için en önemli dönüm noktalarından birisi olan bu hamlenin zamanı ve biçimi aslında İgnatyev'in kafasında Âli Paşa ile yaptığı bir görüşmede biçimlenmiştir ve teklif edilmiştir. İgnatyev'in Sadrıâzâm ile gerçekleştirdiği bu görüşmeden haberdar olan Gorçakov, kendisinin bu meselenin üstesinden nasıl geleceğini bütün dünyaya ispat etmesi gerektiğini söylemekten kendisini alıkoyamamıştır. Genelgenin zamanlamasının İgnatyev'e ait olduğunu imâ eden Elliot'ın muhatabı, tonunun ise Şansölye Bismarck'ın *Château de Ferrières*'de Fransa Hariciye Nazırı Jules Favre ile yaptığı müzâkerelerde benimsediği tondan kopya edildiğini söyler. Bu iddiaya göre

Gorçakov, Bismarck'ın stil ve yönteminden çok etkilenmiştir.[554] Şu halde Gorçakov'un 1870'te yaptığı tarihî hamle, İgnatyev ve Bismarck'ın siyasî üslûp ve tahayyüllerinden mülhemdir.

1869 Paris Antlaşmasında Rusya'nın Yunanistan üzerinden aldığı yenilgi ile ilgili olarak İgnatyev, iç karartıcı bir tablo çizer; Balkan Hristiyanları kendi aralarında bölünmüşler[555], Girit'te isyan bastırılmış ve Yunanistan küçük düşürülmüştür. Avusturya İmparatoru I.Franz Joseph ve Fransa İmparatoriçesi Eugéne, İstanbul'u ziyaret ederek Sultanı onurlandırmışlar ve İngiltere'nin Bâbıâli üzerindeki himâyesi pekişmiştir. III.Napoléon ise her şeye rağmen Babıâli üzerindeki eski nüfûzunu kaybetmemiştir (İgnatyev, 1916, s.121; Sumner, 1932, s.556).

1856 Paris Antlaşmasının en önemli kısmı şüphesiz, Karadeniz'in askerî olarak tarafsızlaştırılmasını içeren XI ve XIII. maddeleriydi.[556] Paris Antlaşması'ndan sonra arka arkaya meydana gelen üç savaş Avrupa diplomasisinde Rusya'nın dostluğunun bir bakıma müzayedeye çıkmasını sağlamıştı. 1858'de Fransa ile

---

[554] NA.FO.78/2215, 1 March 1872, No 41 (Confidential). Elliot'ın muhatabı başka ilginç iddialarda da bulunur; örneğin zannedildiğinin aksine 1870'te bu hamle yapıldığında aslında Prusya ile Rusya arasında bir anlaşma yoktu ve Rusya büyük bir risk almıştı. Her hâlûkârda mesele bir konferansa havale edilmeliydi. Elliot'a göre bu sözcükler yalnızca *retrospective* bir kıymeti haiz olsa da dikkate değerdir.

[555] 1870 ortasına gelindiğinde bir Balkan konfederasyonu kurulmasına dair ümitler henüz sona ermemiştir. Nitekim General Frankini, Rusya'nın şu durumda artık bir Yugoslav konfederasyonu kurmayı ümit edip edemeyeceği üzerine fikir yürütürken, güney Slavlarının Batı medeniyeti nüfûzu altında geliştiklerini ve aralarında dinî ve etnik anlaşmazlıkların da olduğunu kabul etmekteydi; lakin soydaşlık hâlâ önemliydi ve Slavlar, Yunan ve Türklerden farklı olarak Ruslara sırtlarını dönmemişlerdi. Almanlar ve Romenler gibi Slavlar da birleşebilirlerdi ve Ruslar, onlara karşı en içten temayüllerini dile getirmek suretiyle Avrupa ve Balkan politikasının temeline onları yerleştirebilirdi. GARF f.730 op.1 d.644, list 4-5.

[556] Bu maddeler bazı açılardan oldukça tartışmalıydı; Karadeniz dâhilinde Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya'nın askerî gemi bulundurmamalarını ve inşâ etmemelerini şarta bağlamıştı. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu, Marmara Denizi ve Boğazlarda askerî gemi inşâ edebiliyor veya bulundurabiliyordu. Boğazların kapalılığı ise X. maddede hüküm altına alınmıştı. XV ve XIX. maddeler ise Tuna'daki seyrüseferin uluslararası bir hâl almasını düzenlemekteydi. Tuna deltası, Osmanlı İmparatorluğuna iade edilmişti; diğer yandan Tuna'ya açılan üç bölge XX. madde çerçevesinde Rusya 'dan Boğdan'a iltihâk edilmişti. Bu düzenlemelerle acil bir durumda Osmanlı'nın Karadeniz'e çıkacak bir donanmasının her zaman bulunması, St.Petersburg yönetimi açısından bir tehlike arz ettiği gibi, Rusya artık Balkanlara açılan bir nehir gücü olmaktan da çıkıyordu (Jelavich, 1973, s.20). Rusya, özellikle Paris Antlaşmasının Karadeniz ile ilgili maddelerinin iptalini istemekteydi çünkü İngiltere'nin diplomatik söylemine göre bu, imparatorluğun bütünlüğü ve Sultanın itibarını doğrudan etkileyen en önemli maddeydi. NA.FO. 78/2125, 17 November 1870, No.277, (Confidential).

Avusturya, 1864'de Prusya ile Danimarka ve nihayet 1866'da Prusya ile Avusturya arasındaki savaşlarda devletler, Rusya'nın diplomatik müzâherâtını temin edebilmek için St.Petersburg yönetiminin Paris Antlaşması'ndan kaynaklanan hoşnutsuzluklarını dikkate alıp, arzularını tatmin etmek gerektiğinin farkındaydılar. 1858'de Fransa, İtalya meselesi dolayısıyla Avusturya'ya karşı askerî hazırlıklarını sürdürürken bir yandan da kendisine diplomatik müzâheret sağlayabilmek için Rusya'ya, Paris Antlaşması'nın Rusya'nın çıkarlarıyla çelişen bazı maddelerinin tartışmaya açılabileceği yönünde telkinlerde bulunmuştu. Halbûki bu maddenin mucidi bizzat III.Napoléon'un kendisiydi ve onun diplomasi mesleğindeki vasıfları üzerine fikir yürütmek için aslında örnek bir uluslararası metindi. Benzer bir diplomatik yaklaşım Avusturya'dan da iki defa geldi; bu girişimler, önce İngiltere ve sonra bizzat Rus yönetimi tarafından, henüz zamanı gelmediği gerekçesiyle, reddedilmişti (Tukin, 1999, ss.346-347). Rusya, Paris Antlaşması'nın baş aktörlerinden birisi olmayan bir gücü kendisine böyle bir destek için daha uygun görmekteydi. Prusya ise Danimarka ve Avusturya ile olan savaşlarında Rusya'nın desteği için benzer bir politika takip etmekte bir beis görmemekteydi.[557] 1868'de Rusya ve Prusya arasında varılan

[557] St.Petersburg hükûmeti, Paris Antlaşması'nın hemen akabinde, henüz 1859 yılının sonlarında Karadeniz'in askerî tarafsızlığı ile ilgili maddeyi kaldırmak için çalışmalar yapmaya başlamıştı. Aralık 1859'da Berlin'den gönderdiği çok gizli bir tahriratta Aristaki Bey, Prusya Hâriciye Nâzırı Baron Schleinitz ile yaptığı görüşme sırasında, St.Petersburg yönetiminin Paris Antlaşması'nın bu maddesinin iptali için çalışmalar yaptığını öğrendiğini bildirmekteydi. Prusya Hâriciye Nâzırına göre Rusya'nın haysiyetine dokunan bu şartı uzun bir süre kabullenmesini beklememek gerekmekteydi. Baron Schleinitz, yalnızca Rusya'nın değil herhangi bir büyük gücün böylesine bir maddeyi sineye çekmesinin gerçekçi olmadığını vurgulamakta, Bâbıâli'nin de müteâkip yıllarda bu konuda Rusya'dan gelecek bir harekete hazırlıklı olması gerektiğine, yıllar önce işaret etmekteydi. BOA.HR.SYS.854/5, 2 Décembre 1859, Très Réservé, No.257, lef.2. Kısaca Paris Antlaşması'nın en kritik maddesi olan Henüz antlaşmanın ilk yıllarından itibaren Avrupa diplomasisindeki oyunlarda devletlerin her an masaya sürebilecekleri bir koz olarak telâkki edilmeye başlanmıştı. Bismarck anılarında, Fransa ile yaklaşan savaşta Rusya'nın Prusya lehine tarafsızlığını garanti edebilmek için bizzat Gorçakov'a Karadeniz ile ilgili maddelerin tek taraflı olarak kaldırılmasını destekleyeceklerini belirtmişti. 1866'daki kriz sırasında da Rusya, özellikle Romanya meselesinde, Paris Antlaşması'nın ihlâl edildiği üzerinde durmuştu; bununla birlikte St. Petersburg yönetimi Romanya krizinden somut bir avantaj elde edemediği gibi Alman birliği sürecinden de eli boş çıkmıştı; lâkin Prusya'dan gelecekte bu maddenin iptali için bir destek vaadi almayı başarmıştı (Mosse, 1963, ss.158-159). Ancak 1866'dan sonra Kırım sisteminin darbe aldığı ve geçerlilik süresinin de kısaldığı daha bâriz bir şekilde görülmeye başlandı. Ancak Kırım sistemi, İngiltere ve Fransa bloğunun, 1853'teki ittifakın her şeye rağmen devam etmesi konusundaki ısrarı sebebiyle, 1870'e kadar sürmüştür. Bismarck'a göre Paris Antlaşması'nın "siyasî bakımdan makul olmayan söz konusu hükümlerinin uygulanması zamanla imkânsız hale gelmişti. Paris Barışı'nın en beceriksizce ileri sürülmüş şartları bunlardı; yüz milyonluk bir millet, kıyılarında tabiî egemenlik haklarını kullanmaktan sürekli olarak menedilemezdi. Rus topraklarında yabancı devletlere verildiği

uzlaşma ile St. Petersburg yönetimi, 1856'da kendisine getirilen kısıtlamalardan kurtulmak için fırsat kollamaya başladı. Gorçakov'un Kıta Avrupası'nda Fransa ile Prusya arasındaki rekabette Prusya'yı tercih etmesinin arkasında İstanbul'daki sefirinin bir süredir Fransa aleyhine yaptığı diplomatik propaganda da etkili olmuş gibi gözüküyordu.[558] İgnatyev, Avusturya-Prusya savaşının sonuçlarının Fransa ile Prusya arasında bir gerginlik yaratacağının da farkındaydı. Bu meyanda Ignatyev'in, Gorçakov üzerinde yürüttüğü Fransa karşıtı propaganda, Romanovların Prusya hanedanı ile akrabalık ilişkileri dolayısıyla II.Aleksandr'ın Berlin'e karşı olan sempatik yaklaşımı ve bizzat Gorçakov'un Almanya'nın yükselişi karşısında temkinli olsa da bir süredir Bismarck ile uyumlu görünen ilişkilerini tamamlayan bir faaliyetti. İgnatyev için Prusya aslında, Avrupa'da yaptıklarıyla Şark'ta Rusya'nın elini güçlendirmekteydi ve 1866'da Prusya'nın Avusturya'ya karşı kazandığı zafer, Gorçakov'un Avrupa güç dengelerine karşı çekincelerini daha da arttırmıştı;

şekilde irtifâk hakkı, büyük bir millet için uzun müddet tahammül edilemeyecek bir mezelletti. Binâenaleyh Rusya ile (Prusya'nın) münasebetlerimizi düzeltebilmek için elimizde bir fırsat vardı. Prens Gorçakov, bu hususta kendisini iskandil etmek üzere yaptığım teşebbüse ancak istemeyerek mukâbele etti. Prensin şahsî pesimistliği, bir Rus sıfatıyla duyması lâzım gelen vazife hissinden daha kuvvetliydi. Bizden hoş bir muamele beklemiyor, Almanya'ya karşı cephe alarak Fransa'nın minnettarlığını kazanmak istiyordu." Bismarck'ın teklifi, şüphesiz o ana kadar Rusya'ya bu konuda yapılan tekliflerin hem zaman hem de muhtevâ itibâriyle en uygunuydu; karşılığında da hâlâ tecrit edilmişlikten tam olarak kurtulamayan Rusya'nın herhangi bir kaybı olmayacaktı. Bismarck ile İgnatyev'in, Gorçakov'un şahsiyeti konusundaki yorumlarında bazı ortak noktalar görmek de mümkündür: "Prens Gorçakov ile yıllarca süren münasebetlerimden sonra onun bana karşı beslediği şahsî rekabet duygusunun Rusya'nın menfaatlerinden daha ağır bastığını söylersem, kendisine hiç de haksızlık etmiş olmam: kibir ve azameti, bana karşı kıskançlığı, yurtseverliğinden daha kuvvetliydi. Gorçakov'un 1876 Mayısı'nda Berlin'de bulunduğu sırada bana tesadüfen söylediği birkaç söz, onun marazi kibri hakkında verebilecek mahiyettedir. Yorgunluğundan, artık çekilmek istediğinden bahsederek dedi ki: 'Mâmâfih, Avrupa'da küçük bir toplantıya olsun başkanlık etmeden göklerde Saint-Pierre'in huzuruna çıkamam.' Bunun üzerine, yarı resmî mahiyette olan o zamanki diplomatlar konferansına başkanlık etmesini kendisinden rica ettim; o da başkanlık mevkiine geçti. Başkan sıfatıyla verdiği uzun nutku dinlerken geçirdiğim boş zamanda kurşun kalemle şunları yazdım: pompus (mutantan) pompo, pom, po. Yanımda bulunan Lord Odo Russel, kâğıdı elimden çekerek alıkoydu." (Bismarck, 1965/II, ss.148-149).

[558] 1868'deki Rusya-Prusya uzlaşmasının doğması sürecinde İgnatyev'in Fransa karşıtı yürüttüğü diplomatik kulislerin iyi bir analizi olması dolayısıyla bkz., Naroçnitskaya (1989, ss. 143-163). İgnatyev, 1868'de Girit isyanı sırasında "Şark'taki politikamızın temelini oluşturan Fransa ile uzlaşma gayretini İstanbul'da bize (Rusya'ya) hiçbir somut faydası olmayan bir teşebbüs" olarak niteleyerek, gayet berrak bir üslupla Gorçakov'a Fransa'yı artık bir kenara bırakması gerektiğini söylemişti. İgnatyev, Gorçakov'a 1866 Prusya-Avusturya savaşının uzaması halinde Şark'ta Bâbıâli'ye karşı genel bir ayaklanmanın patlayacağını da bildirmekteydi; bunun üzerine Prusya-Fransa arasındaki ilişkilerin gerilip kopmasını müteakip bir bunalımın ortaya çıkması mutasaverdi; İgnatyev, böyle bir gerginliğin tam da Rusya'nın aradığı fırsatları eline vereceğini düşünmekteydi.

ancak Kırım Savaşı'nda Avusturya'nın "hainliği" İgnatyev de dâhil muhafazakâr her Rus vatanseverin hâlâ hatırındaydı. Gorçakov, Prusya'nın zaferlerini Rusya için muhtemel bir tehdit olarak görmeye bir süre daha devam edecekti; ancak kısa bir süre sonra tam bir *volte face* örneği gösterdi.[559] Rusya Şansölyesi, henüz 2 Mayıs 1866'ta Brunov'a gönderdiği gizli mektupta, İngiliz hükümetinin Paris Antlaşmasında bir revizyon fikrine alıştırılması gerektiğinin de altını çizmekteydi.[560] Gorçakov, her ne kadar Prusya'ya karşı temkinli olsa da 1866'da General Manteuffel'in misyonundan sonra Karadeniz'in statüsü ile ilgili yapmayı planladıkları değişikler için Prusya'nın desteğini neredeyse garanti altına almıştı. İgnatyev, 1866'da Avusturya-Prusya savaşında yazdığı layihasında Berlin yönetiminin Rusya'ya bir süre daha ihtiyacı olduğunu vurgulamıştı.[561] Rusya, Prusya kartını bir süre daha oynamalıydı çünkü Berlin yönetimi, İgnatyev'e göre hâlâ Rusya çıkarlarına yeterince hizmet etmemişti. İgnatyev, Prusya harbi esnasında Rusya'nın Avusturya sınırlarına asker yığarak bu ülkeyi hareketsiz bırakmış olmakla 1854-1855'ten kalan hesabını almış olduğunu da ileri sürmekteydi; "eğer artık Prusya ile samimi bir şekilde yakınlaşmazsak bizden uzaklaşacaktır ve buna göre bir tavır benimseyecektir" diyerek, 1870'e yaklaşırken Prusya'nın dostluğunun öneminin altını çiziyordu. Aksi takdirde yıllar sonra Rusya ve Prusya'nın yolları kaçınılmaz olarak kesişecekti.[562] 1870'e doğru Fransa, tekrar Rusya'ya yaklaşmayı denemiş, III.Napoléon böyle bir ittifakın alt yapısını hazırlamak için St.Petersburg'da Fransa'nın yeni elçisi Fleury'ye bu konuda talimat vermişti; ancak Rus diplomatlarının Fransa ile yakınlaşma siyasetine razı olmamaları için önceki

---

[559] Schach, Gorçakov'un Avusturya-Prusya savaşındaki diplomasi oyununu iyi bir şekilde tahlil eder (Schach, 1974, ss.277-326). Gorçakov'un Prusya'ya karşı birden bire tutum değişikliğinin nedeni, savaşın sonuna doğru Bismarck'ın General Otto von Manteuffel'i St.Petersburg'a uzlaşma için göndermiş olmasıydı. Manteuffel, Prusya'nın kazanımlarına Rusya'nın göz yumması karşılığında Paris Antlaşması'nın Karadeniz ile ilgili maddelerinin iptali için Prusya'nın gereken bütün desteği Rusya'ya vereceğini garanti etmişti. Üstelik Polonya ve Balkanlar meselelerinden dolayı Rusya ile Avusturya'nın kalıcı bir yakınlaşmayı başaramayacakları zamanla daha da açık hale gelmişti (Schach, 1974, ss.391-392.).

[560] GARF, f.828, op.1, d.1453, list 106-107.

[561] *La Prusse a encore besoin de nous pour le moment…* AVPRİ, f.138 (Sekretniy arhiv), op.467, d.10, (çok gizli), 8 Janvier 1868, list 26.

[562] *Si nous entendons pas cordialement avec la Prusse aujourd'hui, elle se passera de nous et réglera sa conduite en conséquence. Au bout de quelques années nous la renconrerons alors inévitablement sur notre chemin.* AVPRİ, f.138 (Sekretniy arhiv), op.467, d.10, (çok gizli), 8 Janvier 1868, list 26.

tecrübelerinden kalma yeterli nedenleri vardı.[563] Fakat İstanbul'da bulunan İgnatyev'in, Fransa ile uzlaşma konusunda ve mevcut ittifakın aleyhine St.Petersburg'a yaptığı baskıların da bu yeni siyasetin takibinde tesirli olduğunu düşünmek yerinde olur (Trubetzkoi, 1909, s.115).

1870 yılına gelindiğinde Avrupa'daki politik dengeler kadar Rusya'nın kendi içindeki siyasî konsolidasyonu da neredeyse tamamlanmıştır. Konuya özellikle Rus penceresinden bakıldığında bu anlaşılabilir bir durumdur; 1856'da yeterli kaynağı, demiryolları ve daha da önemlisi sert bir kamuoyu olmaksızın Rusya'nın Avrupa'ya karşı yapabilecekleri sınırlıdır; oysa 1870'te Rusya, gerek maddî gerekse de moral olarak bütün bu imkânlara sahiptir (Boukharow, 1877, s.232). Londra Konferansının alt yapısının hazırlandığı 1869-1870 yıllarında İgnatyev, her ne kadar nüfûzlu bir görevde olsa da Rusya dış politikasında egemen bir figür değildi.[564] 1869 yazında İgnatyev, St.Petersburg'a gönderdiği başka bir layıhasında Fransa ile Prusya arasında yaklaşan savaştan istifade etmeyi Rusya'nın kaçırmaması gerektiğini şiddetle tavsiye etmekteydi.[565] İgnatyev, bu layıhasında Rusya'nın iktisadî ve askerî açıdan hazırlıksız

[563] (Trubetzkoi, 1909, ss. 110-113) III.Napoléon'un en büyük korkusu, Rusya'nın Prusya ile bir ittifaka girmesiydi. Fleury, St.Petersburg'da Gorçakov'un dikkatlerini Avrupa'da yayılan Alman hegemonyasına çekmekle görevlendirildi. Bu görüşmelerde Gorçakov'un Fransa sempatisinin tekrar tebarüz ettiği görüldü; özellikle Şark meselesi hususunda Gorçakov, Fransa ile bir ittifakın gerçekleşebileceğini düşünmekteydi. Gorçakov bu görüşmelerde Rusya'nın Osmanlı'dan tek bir parça toprak bile talep etmediğini açıkça dile getirdi. Rusya, Yakın Şark'taki Ortodokslar üzerinde dinî nüfûzunu ve himayesini korumak istiyordu. Fransa'nın bakış açısına göre Rusya ile Fransa arasındaki anlaşmazlıklar, Polonyalılar meselesinden dolayı değil, aşırı Slav milliyetçiliğinden kaynaklanmaktaydı. Nitekim Grandük Konstantin, Diyanet İşleri Bakanı Kont Tolstoy gibi Slavcı kesimlerin Fransız alerjisi Paris'deki diplomatik çevrelerde bilinen bir gerçekti. Ancak Gorçakov'a göre Rusya'nın Slavcılık davası yolunda yaptığı çalışmalar Avrupa kamuoyunda abartılmaktaydı. Gorçakov, bütünüyle kültürel sahada saldırgan olmayan Slavcılık ile sözde Panslavizm arasında ayırım yapmayı gerekli görmekteydi. Yabancı diplomatlar genellikle bu kritik ayrımı anlamamaktaydılar. Gorçakov Slavcılığı, liberal besini eksik olan Rusyalı seçkin kesimlere çekici gelen ve Balkanlara yayılan aldatıcı ütopyaları serbest bırakan bir yol olarak görmekteydi. Slavcılık, Rusya'da ise gittikçe etkili olan nihilizme karşı savaş için bir vasıtaydı.

[564] Barbara Jelavich, Rusya diplomatlarının çoğunluğunun dış politikada devrimci değil, geleneksel bir çizginin benimsenmesini savunduğunu yazmaktadır (Jelavich, 1973, s.10).

[565] AVPRİ, f.138 (Sekretniy arhiv), op.467, d.11, (çok gizli), Août 1869, list 5-20; Ayrıca bkz., Naroçnitskaya (1989, ss. 154-157). Naroçnitskaya, İgnatyev'in bu layıhasını doğrudan Çar'ın okuması için kaleme aldığını düşünmektedir. Layiha'nın Gorçakov tarafından da okunup eleştirel notlar düşüldüğü tahmin edilmektedir; ayrıca Çar da kendi kaleminden çıkan notlar düşmüştür. Lâkin Gorçakov'un layıhadaki fikirlere genel itibariyle katıldığı görülür. Karadeniz'in askerî nötralizasyonunun ilgası meselesi üzerine oldukça yetkin bir monografinin müellifi olan Naroçnitskaya'ya göre bu belge konu bağlamında çok önemlidir.

olduğunu göz önüne alarak, Batılı güçlerin Şark'ta arka arkaya gelen krizlerin meyvesini toplama ihtimaline de dikkat ederek bir savaşa mahal vermeden bu meselenin nasıl çözülebileceği üzerine fikir yürütmekteydi. Şark meselesinde Batılı büyük güçlerin neredeyse tamamı Rusya'ya karşı düşmanca yaklaşmaktaydı; yalnızca Prusya henüz kararsızdı. III.Napoléon'dan artık Şark'ta ümit beklememek gerekiyordu gereksiz. İgnatyev'e göre Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na dayattığı reformların temel hedefi Babıali'den, Rus yayılmasını önleyecek bir kale yaratmaktı. Şark milletlerinin asimilasyonu da bu projenin bir parçasıydı. Rusya ile kardeşleri arasında bir boşluk yaratmak, bu projenin nihai hedefiydi. İgnatyev'in bu fikirlerini aslında Rusya'da câri *russifikatsiya* politikası üzerinden okumak gerekmektedir; Rus muhafazakarlarına göre Osmanlıcılık, tıpkı *russifikatsiya* gibi imparatorluk halklarını türdeşleştirmek amacıyla Batılı güçlerin Bâbıâli'ye dayattığı bir projeydi. Fransa'nın İstanbul'daki itibarının zirvesine çıkması, biraz da Rusya'nın sayesinde olmuştu; Galatasaray Lisesi, İgnatyev'e göre Fransız nüfûzunun sembolüydü. Batı dayatmasıyla yapılan bütün ıslahatlar gibi demiryolları da imparatorluğun siyasi konsolidasyonuna hizmet etmekteydi; oysa Rusya açısından bu reformlar Hristiyan tebaanın refahını engellemekte ve bağımsızlığa doğru attıkları adımları önlemekteydi. "Bâbıâli, Fransa'dan korkmaktadır, İngiltere'ye güvenmektedir ve Avusturya ile çıkar birliği içerisindedir, ancak Rusya'ya güvenmemektedir ve ondan korkmamaktadır. Hristiyan hareketi, dağıldı ve kırıldı" derken Ignatyev aslında 1867 Balkan koalisyonunun akıbetini tasvir ediyordu; zira "Girit'teki başarısızlıktan sonra Hristiyanların, Prusya-Rusya ittifakına yönelik ümitleri boşa çık"mıştı. İgnatyev, bu halkların milliyetçi taleplerine cevap vermesinin Rusya için yegâne çıkar yol olduğunu düşünmeye başlamıştı.[566] "Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntıları üzerinde Avrupa'ya karşı yükselecek bağımsız devletlerin koruyucusu olmalıdır." Ancak Çar, layihanın tam da bu bölümüne kendi el yazısıyla düştüğü notta böyle düşünmediğini açıkça belirtmiştir. İgnatyev, Batılı devletlerin de Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun süre yaşayabileceğine inanmadıklarını

[566] (Naroçnitskaya, 1989, s.155). Naroçnitskaya'nın da vurguladığı üzere, II.Aleksandr buraya İgnatyev'in söz konusu görüşünü paylaşmadığına dair bir not düşmüştü; çünkü böyle bir hareket, bütün Avrupa'ya karşı bir savaş demekti. Bu savaşın tek istisnası ise Prusya'ydı.

düşünmekteydi; İgnatyev, kendileri için şu anda öncelikli meselenin Paris Antlaşması'nın Rusya'nın Karadeniz'deki egemenlik haklarını kısıtlayan maddelerinin kaldırılması olduğunu Çar'a tekrar hatırlatmaktaydı. Bu bağlamda İgnatyev'in planı oldukça açıktır: Ülkeyi savaşa sürüklemeden veyahut bir kargaşadan istifade ederek[567] bu mesele çözülmeliydi; Çar da bu konudaki hassasiyetini layihanın dibacesine düştüğü "evet, tabii ki" sözcükleriyle tasdik etmekteydi. İgnatyev'in kaleminden çıktığı şekliyle "Rusya'nın çıkarları için Balkanlardaki bütün şiddet hareketlerinin şu anda durdurulması gerekmekteydi"; yukarıda dile getirilen cümlelerle ortaya çıkan çelişki, Çar'ın gözünden kaçmayacaktı. Çar, Rusya'nın şimdilik yalnızca gözlemci olarak beklemesini düşünebilirdi. Ancak başka bir yol daha vardı; askerî ve malî ıslahat tamamlanıp, yeni demiryolları hatları devreye girinceye kadar savunma pozisyonunda kalmak ve bir siyasi kriz tüm Avrupa'yı içine çekerek mevcut devletlerarası muvazeneyi tazyik etmesiyle birlikte Rus çıkarları doğrultusunda başlıca hedef için harekete geçilmeliydi. II.Aleksandr bu görüşlere sonuna kadar katıldığını kenara düştüğü notla ifade etti: "Bu tam olarak benim ümit ettiğim şeydir, evet!"[568] Rusya bu Avrupa krizini hızlandırabilirdi: Demiyorlu projeleri tamamlanıncaya kadar Osmanlı Hristiyanlarının millî ve merkezi örgütlenmelerinin gelişimi, Avrupa krizini hızlandıracaktı. Bu gelişme millî ve rasyonel bir yöne doğru evrilecek, Avrupa'nın hareket alanını kısıtlayacaktı. Çar Aleksandr, bu gelişmeler için zamana ihtiyaç olduğunu düşünmekteydi. İgnatyev'in layihasının temel argümanı, yaklaşan Fransa-Prusya savaşını ıskalamamak, bu savaştan istifade etmenin yollarını aramak üzerine kuruluydu. Rus büyükelçi, "eğer Avrupa'da her şey barışçıl bir süreçte devam ederse Şark'ta işleri daha fazla ileri götürmemizin ve bu tarafta şimşekleri üzerimize çekmenin lüzumu yok" diyordu.[569] Değişen şartlar İgnatyev'in görüşlerini doğrulayacak ve İstanbul'dan, vakit kaybetmeksizin Rusya'nın Ren'e (Prusya'ya) bağlı kalmak suretiyle tarafsız bir izleyici olmasını, fakat St.

---

[567] AVPRİ, f.138 (Sekretniy arhiv), op.467, d.11, (çok gizli), Août 1869, list 18; (Naroçnitskaya, 1989, s. 156). Çar bu ikinci yola onay vermekte, karşısına "evet" notu düşmektedir.

[568] (Naroçnitskaya, 1989, s. 156) "*Eto imenno to, çego ya ojidayu, Da!"*

[569] AVPRİ, f.138 (Sekretniy arhiv), op.467, d.11, (çok gizli), Août 1869, list 35; (Naroçnitskaya, 1989, s.157). Çar Aleksandr, son yıllarda izledikleri politikanın da bu yönde olduğunu düşünüyordu.

Petersburg'un kendisini "mutlak bir tarafsızlığa mahkûm etmemesini" tavsiye edecekti. Daha açık ifade etmek gerekirse İgnatyev, Rusya'nın Prusya lehine bir tarafsızlık siyaseti belirlemesi fikrinde katkısı olan isimlerdendi. İgnatyev'e göre savaştan sonra Prusya'nın politikası Rusya'nın aleyhine dönecekti; dolayısıyla önceden tedbir almak ve tutarlı bir yönde sonuna kadar istikrar kesbetmek lazımdı; savaş başladığında Rusya'nın, Avusturya'nın askerî harekât potansiyelini felce uğratması gerektiği, savaştan yaklaşık bir yıl önce İgnatyev tarafından öngörüldü. Avusturya'nın askerî harekât potansiyeli ise Rusya'nın müzakerelere kadar Avusturya sınırına askerî kuvvetlerini yığmasıyla mümkün olabilirdi.[570] İgnatyev'in diplomatik layıhası, ertesi yıl Avrupa'da yaşanacak kriz karşısında Rusya'nın izleyeceği diplomasinin anahatlarını tayin ediyordu; ancak bunun dışında yaklaşan Fransa-Prusya savaşında İgnatyev'in Rusya'nın Şark politikası içerisindeki fotoğrafta ön sıralarda yer almayı arzuladığına da işaret ediyordu. Konu üzerine en yetkin çalışmanın yazarı olan Naroçnitskaya'ya göre İgnatyev'in fikirleri, Gorçakov'un öfkesini çekmişti; Şansölye'nin layıhanın dibacesine düştüğü notlardan İgnatyev ile anlaşamadığı yöntemler konusunda her hangi bir değişiklik yapılmadığı görülmekteydi. Tıpkı Ignatyev gibi Gorçakov'a göre de "Rusya'nın kanı ve altını yalnızca Rusya'ya ait olmalıydı, lâkin bu Şark Hristiyanlarının moral olarak desteklenmesine engel de olmamalıydı" ve daha da önemlisi Gorçakov bu stratejinin gerekenden daha önce uygulanmaması gerektiğinde ısrarlıydı (Naroçnitskaya, 1989, s.158).

1870 yazında Fransa-Prusya harbiyle Rusya'nın uzun süredir beklediği uygun zaman nihayet geldi. İgnatyev anılarında bu savaşın çıkmasıyla birlikte Osmanlıları bir telâşın aldığını yazıyordu. Hatta muhtemel bir Rusya istilâsından çekinen Romanya, Bâbıâli ile ittifak kurma teşebbüsünde bulunmuştu.[571] Zaten İgnatyev ve Gorçakov'un, Romanya meselesi yüzünden Paris Antlaşması'nın defalarca ihlâl edilmesine büyük güçlerin sessiz kalmalarını, hatta bu ihlalleri tasdik etmelerini, zamanı geldiğinde Rusya'nın lehine kullanacakları, Avrupa

[570] Buradaki analizler, Naroçnitskaya'dan alınmıştır; (Naroçnitskaya, 1989, s.157).
[571] (Sumner, 1932/1933, s.557) İstanbul'daki Romen temsilci D.Ştirbey'e göre Fransa, Şark'ta bir Rus istilâsının önünü açacak karışıklıklar çıkmasını arzu ediyordu ki Avusturya, Osmanlı ve hâliyle İngiltere böylelikle doğrudan savaşa dâhil olacaklardı. Ştirbey'in İstanbul'da yürüttüğü ittifak görüşmeleri için bkz., Iorga (1938, ss.65-70).

diplomasi mahfillerinde bilinen bir gerçekti. Gorçakov ve İgnatyev ayrıca Rusya'nın devletlerarası politikada yasallık değerlerine riayet etmemesi gerektiğinin Romanya meselesiyle ispatlandığını düşünmekteydi. Romanya meselesinde Rusya dışında, bütün taraflar Paris Antlaşmasının ve devletlerarası metinlerin dışına çıkarak hareket etmişlerdi. Balkan Hristiyanları ise Fransa-Prusya savaşında, Rusya'nın 'tarihî misyonu'nun önünü açacak bir Fransız yenilgisi bekliyorlardı; Rusya ile Prusya arasındaki yakınlaşmanın farkında olan Bâbıâli ise tabii ki Fransa'nın tarafındaydı.[572] Lâkin Bâbıâli için işler yolunda gitmeyecekti. İgnatyev'e göre Fransa'nın hızlı kayıpları, Âli Paşa'nın Prusya'ya yakınlaşma ve Rusya ile iyi ilişkiler geliştirmenin yollarını aramasına yol açtı (İgnatyev, 1916, ss.129-130; Sumner, 1932/1933, s.557) Bu bağlamda Rus büyükelçinin bir önceki yıl II.Aleksandr ve Gorçakov'a yazdığı ve az önce tartışılan layıhada dile getirdiği iddialar, Rusya hükümetinin bu krizde kılavuzu olacaktı.[573]

İngiltere'nin Rusya'daki sefiri Buchanan, savaş rüzgarlarının henüz esmeye başladığı günlerde, Haziran 1870'de Londra hükûmetine, Gorçakov ve ekibinin Rusya'nın Karadeniz'e askerî gemi sokmasını engelleyen Paris Antlaşması maddelerini ilgâ etmek için ilk fırsattan istifade edeceğinden şüphesi olmadığını dile getirdiği uzun raporlar göndermekteydi.[574] Zira Gorçakov, Ağustos ayı

[572] İgnatyev'in Âli Paşa'nın Fransa'ya temâyülü hakkında kaleme aldığı tezkere; AVPRİ, f.133, op.470, d.34, list 20-25, 7/19 Temmuz 1870. Âli Paşa, Napoléon'a güvenmekteydi ve genel bir Avrupa savaşının çıkması durumunda Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na güvenebileceğini dahi III.Napoléon'a iletmişti. İgnatyev'in bu iddialı açıklamaları bilindiği üzere Âli Paşa tarafından Gorçakov'a karşı inkâr edilecekti. İgnatyev, Hıristiyan halkların ayaklanmasını engellemek bahanesiyle Avusturya'nın savaşa katılmasıyla Bâbıâli'nin kendisinin de bu savaşa bulaşmak zorunda kalacağından korktuğunu yazmaktaydı. Rus büyükelçi Balkanlarda, özellikle Bosna'da bir karışıklık çıkma ihtimaline karşı Bâbıâli'nin Rumeli'ye asker yığınağı yaptığını ve kullanılabilir durumda 60,000'den fazla tüfeği olmadığı halde askeri hazırlıklara giriştiğini bildirmekteydi.

[573] İgnatyev'in Şark'ta aktif politika izlenmesi yönündeki tavsiyelerine, bazı noktalarda itirazlar ve destekler de gelmekteydi. Örneğin Milyutin, İgnatyev'e yazdığı bir mektubunda Rusya'nın böylesine geniş çaplı bir harekâtı göze alabilecek ölçüde hazırlığının henüz olmadığına vurgu yapmaktaydı ve diğer yandan bütçesinden tek bir kopek/kuruş fazla harcayacak lüksü olmadığı konusunu da İgnatyev'e hatırlatmaktaydı; "hareketleriniz ve jestlerinizde bunu aklınızda tutunuz" demişti. İgnatyev de şimdilik barışın devamından yana olduğunu 1868 sonunda Milyutin'e yazdı: Eğer Ren kıyısında bir savaş patlarsa, bunun sonucu bizim hariçteki vaziyetimizi önceden belirlemesi kaçınılmaz olacak olsa da bu savaşa bulaşmamak için gereken bütün tedbirleri almalıyız (Naroçnitskaya, 1989, s.162).

[574] St.Petersburg'daki İngiliz elçiliği, birkaç günde adeta telaşa düşmüştü; NA.FO.65/802, 8 June 1870, No.207 (from Buchanan to Lord Clarendon); 15 June 1870, No 218 (confidential); No 221 (confidential); 16 June 1870 (confidential) No 226. Öncelikle Azak denizinde inşa edilen bir

ortalarında Romanya meselesine atfen kaleme aldığı metinde, Rusya'nın, ne Prusya'nın yanında ne de karşısında olduğunu belirtiyordu. Gorçakov'a göre şimdilerde Avrupa kamu hukukunu ayaklar altına alan Prusya'dır; ama dün Birleşik Prenslikler (Romanya) meselesinde diğer büyük güçler aynı şeyi yapmışlardı; güç ve entrika, hukukun ve Eflâk-Boğdan halklarının gerçek çıkarlarına galip gelmişti. Rusya, uzun süredir milletlerin kuşku ve nefretini üzerine çekmek pahasına hukukun şampiyonluğunu yapmaktan sonunda yorulmuştur. Bu bağlamda St. Petersburg yönetimi Rusya'nın artık hareket özgürlüğüne sahip olduğunu doğrudan Gorçakov ağzından beyan etmektedir.[575]

Prusya-Fransa harbi esnasında Gorçakov, başlarda Avrupa'daki güç dengesinin bozulmasını engellemek maksadıyla Fransa'nın toprak bütünlüğünü müdafaa için İngiltere ve Avusturya nezdinde bazı teşebbüslerde bulunmuşsa da, aklında hala Fransa ile özellikle Polonya isyanından beri yaşanan anlaşmazlıklar bulunmaktaydı. III.Napoléon ile savaşında Bismarck'ın ne pahasına olursa olsun Rusya'nın *kendi lehine tarafsızlığına* ihtiyacı vardı ve bunu elde etmekte de gecikmedi; 1866'da St.Petersburg'a gönderdiği General Manteuffel vasıtasıyla vaat ettiği desteği hatırlatan Bismarck, kendisi için bir önemi bulunmayan Karadeniz'in askerî nötralizasyonun ilgâsına destek karşılığında, Rusya'nın Fransa'nın toprak bütünlüğünü müdafaadan vazgeçmesi için pazarlık yaptı; istediğini de elde etti.[576] Rusya aslında Avusturya'nın Kırım Harbi sırasında kendisine karşı uyguladığı yanlızlaştırma siyasetini yeniden hayata geçirmişti. Nitekim Rusya, Viyana yönetiminin Fransa lehine savaşa girmesine mâni olabilmek, böylece Fransa'yı Avusturya desteğinden mahrum bırakabilmek amacıyla Batı sınırına askerî yığınak yaptı. Harbiye Nazırı Milyutin'in teklifiyle Ağustos'ta Polonya'daki Rusya kuvvetleri 350,000 gibi yüksek bir sayıya

---

liman konusunda telaşlanan İngiliz elçi, Rus yetkililerden bunun ticarî amaçlı olduğuna dâir yanıtlar almıştı. Bunu takiben Londra'ya, Nikolayef'te savaş gemisi inşâ edildiğine dâir haberler akmaya başlayacaktı.

[575] "La Russie est lasse enfin du rôle de champion du droit qu'elle a joué jusqu'à présent et qui n'a fait qu'attirer sur elle la haine et la méfiance des Nations..." 16/28 Ağustos 1866 tarihli bu belge için bkz., *Origines diplomatiques de la guerre de 1870-1871, XII* (Paris 1921), s.210-211. Gorçakov bundan böyle izleyecekleri politikayı da birkaç gün önce Petersburg'daki Fransa elçisine şöyle ifade etmekteydi: *politique exclusivement russe.* Bkz, *Origines diplomatiques de la guerre de 1870-1871, XII*, s.115.

[576] Bismarck'ın siyaseti için bkz., Mosse (1963, s.160 vd.).

çıkarıldı ve Avusturya sınırında bulunan Volin'deki Rus ordularının asker sayısı da 117,000'e çıkarıldı; Avusturya'nın artık hareket edecek bir alanı kalmamıştı (Naroçnitskaya, 1989, s.171). Almanya'nın da desteğini alan Rus hâriciyesi, Karadeniz konusunda harekete geçmekte artık kendisini serbest hissediyordu.

İgnatyev 4/16 Ağustos 1870'de, yani Fransa-Prusya harbinin henüz başlarında Gorçakov'a yazdığı gizli tahrirâtında, mevcut şartların Paris Antlaşması'nın revizyonu şansını verdiğini ve bunun için de Osmanlı nazırlarını duruma hazırladığını yazıyordu. İgnatyev'in tamamen şahsî inisiyatifi doğrultusunda başlattığı bu teşebbüs ile birlikte Rusya, Karadeniz konusundaki planlarını, Paris Antlaşması'nda Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünü güvence altına alan Avrupalı büyük güçleri atlayarak, doğrudan Bâbıâli ile müzakere yoluyla hayata geçirme şansına sahip oluyordu.[577] Ağustos ayında Sadrıâzâm Âli Paşa ile yaptığı görüşmede de Ignatyev Karadeniz'in askerî tarafsızlığının Bâbıâli ile anlaşmak sûretiyle ilgâsını gündeme getirmişti.[578] 16 Ağustos 1870 tarihli raporunda ise İgnatyev, Âli Paşa ile bu konu hakkında gerçekleştirdiği salt nazarî ve şahsî görüşmeyi (*un entretien purement académique et personelle*) Gorçakov'a bildirdi. Nitekim Avrupa'da cereyan eden hadiseler, kıtayı derinden sarsmaktaydı ve İgnatyev bu sarsıntıların Rusya'nın Şarktaki menfaatleri için müsait bir zemin hazırladığı kanaatindeydi. Âli Paşa ile yaptığı görüşme ise Bâbıâli'yi yakında gerçekleşebilecek ihtimallere karşı Osmanlı idaresini şimdiden hazırlamaktan ibâretti. Mevcut vaziyet, Paris Antlaşmasının bazı maddelerinin değiştirilmesi fikrini kuvveden fiile çıkarılması için uygun bir atmosfer yaratıyordu. İgnatyev, Şark'ta üstlendiği vazifeler dolayısıyla Türklerin ruhlarında derin bir tesir bırakmak için yalnız iki çare olduğunu düşünüyordu: Ya âniden dehşetli bir kuvvet ortaya çıkarmak (*la force brusque et terrifiante*) ya da Babıali'ye tedricen bazı hakîkatleri telkin etmek. İgnatyev içinde bulunduğu şartlar gereği, ikincisini tercih etti; aksi takdirede Osmanlı'ya karşı şiddet,

[577] Bu sırada Âli Paşa'nın özellikle Tuna deltasındaki Osmanlı toprakları ve bu nehirdeki devletlerarası kontrolün devamı ile alakadar olduğu görülüyor; (Jelavich, 1973, s.25).
[578] AVPRİ, f. 180 Posolstvo v Konstantinopole op. 517/2 d. 4374, list 26-33; Âli Paşa ile yapılan aynı görüşme hakkında ayrıca bkz., Trubetskoi (1909, ss.271-277); Gorianow (1910, ss.149-150); Sumner (1932/1933, ss. 558); Jelavich (1973, ss.25-26); Hevrolina (2009, s.179).

Avrupa'da yine Kırım Harbi öncesinin şartlarını oluşturabilirdi.[579] Dolayısıyla 1856 Antlaşmasının bazı maddelerinin değiştirilmesini Bâbıâli'ye doğrudan müzâkere yoluyla kabul ettirmek gerekecekti. Âli Paşa ile yaptığı görüşmede de takındığı tavır aslında bu şartların değiştirilmesinin Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine halel getirmeyeceğine onu iknâ etmek üzerine kuruluydu. Avrupa'nın içinde bulunduğu şartlar, bu konuyu Sadrıâzâmın masasına getirmesine vesile olmuştu. Sadrıâzâm Âli Paşa, kendisine sunulan bu teklifi, son 15 senedir yaptığı gibi, Paris Antlaşması'nın hukukî meşrûiyet argümanından hareketle kibarca reddetmesi üzerine Rus elçi, 1870'lerin dünyasında antlaşmaların harflerinin eskiden sahip oldukları kuvveti yitirmiş gibi gözüktüklerini, Rusya'nın millî izzeti nefsine (*l'amour-propre national*) dokunan Paris Antlaşması'nın da uzun süre devam etmesi mümkün olmayan bazı maddeler içerdiğini ve Rus haysiyetinin ansızın patlaması hâlinde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu teminat altına alan bu antlaşmanın parça parça olacağını vurgulamıştır. İgnatyev'e göre bu antlaşmada mukayyet olan Rusya'nın Karadeniz'deki haklarını kısıtlayan maddeler esasında Bâbıâli için bir tehdit unsuru değildi ve St. Petersburg yönetimi, Âli Paşa'nın aklına gelebileceği gibi Osmanlı Devleti'nin devamını sağlayan uluslararası metinleri hükümden düşürmek gayesinde değildi.[580] Hatta bu maddelerin ilgâsı, Rusya ile dostane bir şekilde çözüme kavuşturulursa Osmanlı Devleti'ne Rusya dostluğunu kazandırdığı ölçüde faydalı olacaktı. Âli Paşa, Baserabya'nın Memleketeyn'e ilhak edilen kısmının Rusya'ya iadesinde, Tuna Nehri üzerindeki adalar ve nehir

[579] Rusya askerî ateşesi General-Mayor (Tümgeneral) Frankini'ni, bu konuda 15 Ekim'de yani beyannâmeden hemen önce kaleme aldığı layıhasında (*dokladnyaya zapiska*) Kırım Harbi öncesi şartlarına dönme riskine özellikle dikkat çekmekteydi; Rusya'nın düşmanları, savaşla veya Osmanlı'ya yönelik yeni bir koruma sistemi yaratmakla yine bir koalisyon vücuda getirebilirlerdi. Frankini'ye göre Rusya'ya karşı oluşacak koalisyon, muhtemelen yine Osmanlı ve Avusturya'nın katılımıyla İngiltere öncülüğünde gerçekleşecekti; İngiltere, Orta Asya'yı gönülsüz de olsa Rusya'ya lütfetmesine karşın, Osmanlı İmparatorluğun'daki özel pozisyonundan kesinlikle vazgeçmeyecekti. Anlaşılan o ki Frankini, Prusya'dan gelmesi beklenen desteğe de pek itimat etmemekteydi; üstelik Karadeniz'in askerî nötralizasyonunun iptali konusunda vereceği destek takdire şayan olsa da Almanya'nın Şark meselesinde çıkarları, Rusya'nın çıkarlarıyla çatışacaktı; Frankini'nin bu konudaki öngörüsünün kuvvetli olduğu gözükmekteydi. Frankini, Paris Antlaşmasının iptalinin sulh ile mümkün olduğuna inanmıyordu. Rus askeri ateşesi meseleye askerî strateji açısından yaklaşmaktaydı ve Karadeniz'de bir donanmanın inşasının, Rusya'nın savunma stratejisi açısından faydalı olacağını düşünüyordu ancak saldırı stratejisi için böyle bir donanmanın artık faydalı olacağı kanaatinde değildi. GARF, f.730, op.1.d.644.

[580] Bu özellikle dile getirilmek ihtiyacı hissedilen bir noktaydı; ayrıca bkz., Sumner (1932/1933, s.558).

üzerindeki devletlerarası rejim devam ettiği müddetçe Osmanlı İmparatorluğu'nda kalması koşuluyla, bir sakınca görmemekteydi; lâkin Karadeniz'in askerî tarafsızlığının ilgası konusunda kesinlikle müteredditti. İgnatyev'in 1833 Mısır gâilesini hatırlatması, Rus elçinin ona başka bir "gizli gündemi" olduğunu düşündürtüyor olmalıydı. Nitekim bu görüşmede açıkça dile getirilmeyen bir "gizli" gündem" de vardı; Rus elçinin (Nikolay Pavloviç'in) tasavvur ettiği şekliyle Rusya'ya Paris Antlaşması ile getirilen Karadeniz üzerindeki askerî sınırlamaların kaldırılması değil, daha da öte Boğazlar rejiminin de değiştirilmesini sağlayacak bir diplomatik hamle gerekmekteydi. Boğazların vaziyetini tartışmaya açacak olan bu tasarının gerçekleşme ihtimali ilk bakışta pek gözükmüyordu; keza İgnatyev'in ailesine yazdığı bir mektupta dediği gibi Bâbıâli razı olsa dahi, Boğazlar rejimini 1841 öncesine getirebilecek böylesine tehlikeli bir teşebbüsün gündeme gelmesine İngiltere'nin kolay bir şekilde, hatta savaşmaksızın rıza göstermeyeceği âşikârdı. İgnatyev, bahsi geçen mektubunda Karadeniz'de bir Rus donanması bulunmasından, Osmanlı'nın kendi iç meselelerine ve topraklarında çıkabilecek bir karışıklığa müdahil olmayacağı garantisi verildiği takdirde Sultanın rahatsız olmayacağını kendisine mahremâne beyan ettiğini yazıyordu.[581] İgnatyev ile yaptığı görüşmede Âli Paşa, Boğazların savaş gemilerine kapalılığının Karadeniz meselesiyle iç içe geçmiş meseleler olduğunu düşünüyor olmalıydı; ancak Fransa'nın Avrupa'da etkinliğinin neredeyse yok olduğu bu dönemde Rusya ile ilişkilerin bozulmasını da istemiyor, hatta tersine Çar ile yakınlık tesis etmek istiyordu. Bu görüşmede İgnatyev'den Çar'ın dostluğunu ve yakınlığını nasıl kazanabileceğini de öğrenmek istedi; evvelâ Ortodoks tebaanın hakları ve refahının temini, ayrıca ilişkilerin gelişmesini engelleyen Bâbıâli'de Rusya'ya karşı hâkim olan itimatsızlığın ve vesvesenin, yani *russophobia*nın bertaraf edilmesi gerekliliği cevabını aldı.[582] Avrupa devletler sahnesinde müzâyedeye

[581] Tartışmalı nitelikte olan bu mektuba Hevrolina atıf yapmaktadır; (2009, s.180, dp.61).

[582] (Gorianow, 1910, s.151). Bu *russophobia* dolayısıyladır ki Prusya-Fransa savaşında Osmanlı efkâr-ı umûmiyesi Fransa'nın yanındadır; lâkin resmî pozisyon farklıdır. Nitekim bunun da nedenleri vardır; Tuna Prenslikleri ve Girit meselelerinde III.Napoléon'un sergilediği tutum, Tanzîmât bürokratlarının Fransa'ya karşı yaklaşımlarını gözden geçirmelerine yol açmıştır. Son olarak 1869'da, Hıdiv'in İstanbul'dan bağımsız olarak borçlanma hevesi ile başlayıp Süveyş Kanalı'nın açılışında işlenen sembolik bağımsızlık hayalleriyle süslenen Kahire ile İstanbul arasındaki krizde Fransa'nın Hıdiv'in yanında aldığı konum, Bâbıâli'yi öfkelendirmişti. NA.FO.

çıkmış olan bu Rus dostluğuna ve müzâheretine Bâbıâli'nin de göz kırpması gayet doğaldı; Âli Paşa, İgnatyev ile görüşmesinde Rusya ile Bâbıâli arasında bir *rapprachement*a temâyülü olduğu hususunda bir izlenim verdi (Sumner, 1932/1933, s.558). Nitekim birkaç hafta sonra Fransa'nın Rusya'ya, Şark'ta istediğini elde etmesi konusunda vereceği destek karşılığında Prusya'ya karşı bir teşebbüste bulunmasını teklif ettiği haberlerinin kendisine ulaşması üzerine Âli Paşa, Fransa'dan son bir darbe daha yemiş olacaktı.[583]

Ağustos ortalarındaki bu görüşme, birkaç gün içinde kamuoyunun haberi olmadan İngiltere sefirine bizzat Sadrıâzâm tarafından ulaştırıldı. İgnatyev'in Sadrıâzâm Âli Paşa ile yaptığı görüşme ile ilgili olarak Elliot, Londra'ya detaylı bir rapor kaleme almakta gecikmedi. Âli Paşa, Elliot ile görüşmesine İgnatyev'in ve Rusya'nın Bâbıâli'ye olan düşmanca tutumundan bahisle başladı; İngiliz elçi ise Londra'ya, yakın gelecek için tedbirli olmalarını tavsiye etmekteydi. İgnatyev, Fransa-Prusya savaşta tarafsız kalan hükûmetinin arzu ettiği Karadeniz'in tarafsızlığı tahütünü naklederek, bunu Türkiye ile daimî dostane münasebetlere dâir iyi dilekleriyle ilişkilendirdi. İmâ ettikleri arasında mevcut vaziyetten yeni bir dönemin başlayacağına dair işaretler de vardı. Görüşmede Âli Paşa, çok geçmeden Paris Antlaşması'nın bazı temel şartlarında ilgası teklifinin geleceğini anlamakta gecikmeyecekti. Basearabya'nın bir kısmının Rusya'ya iadesinin Paşa açısından çok önemli olmadığı ortadaydı. Ancak Çar açısından "temizlenmesi gereken asıl leke" şüphesiz Baserabya meselesi değildi. Çarı meşgul eden asıl sorun, Elliot'ın da altını çizdiği üzere Karadeniz meselesiydi. Karadeniz meselesinin İgnatyev tarafından gündeme getirilmesi, Bâbıâli'nin Rusya'ya sürekli hissettirdiği güven eksikliği ile kesişmekteydi. Âli Paşa, her iki konuyla ilgili olarak Rus tarafının muhayyilesine hitap edecek beyanlarda bulunmaktan dikkatle kaçındı. Elliot'ın yorumuna göre de Bâbıâli, Baserabya topraklarının bir kısmının Rusya'ya iadesini kabul edebilirdi; fakat Karadeniz'de

---

78/2124, No.189, 6 September 1870, confidential, (from Elliot to Granville). Ancak buna rağmen *realpolitik*, uzun bir süre olan parçalanmış olan Kırım ittifâkının mazisinin hatırına Bâbıâli'nin Fransa'nın savaşı kaybetmemesinden yana olmasını gerektirmekteydi.

[583] Haber Paris'ten gelecekti; NA.FO. 78/2124, No.195, 8 September 1870, (from Elliot to Granville).

güçlü bir Rus donanmasına imkân verecek bir mukavelenin altına imza atmaya niyetli değildi.[584]

İgnatyev, bulduğu her fırsatta Âli Paşa'nın önüne bu meseleyi *academique* olarak getirmekteydi; asıl amacı kesinlikle yakın gelecekte gündeme gelecek bu konu için bir zemin yaratmaktı.[585] Gorçakov'a bu konuda yazdığı raporda Paris Antlaşmasının Karadeniz ile ilgili maddelerinin tartışmaya açılmasına müteakip sorunun Bâbıâli ile doğrudan görüşmeler yoluyla çözülebileceğine vurgu yapıyordu; Osmanlı ile iyi ilişkiler kurmanın yollarının arayan İgnatyev, süre vermeksizin Âli Paşa'nın Rusya'ya karşı tutumunun daha da yakın ve samimi olacağına güvenmekteydi.[586] İgnatyev'in bu süreçte inisiyatifi ele geçirmeyi planladığı açıktı; Karadeniz meselesini Bâbıâli ile doğrudan anlaşmak suretiyle İstanbul'da barışçıl yollarla çözmeyi istemekteydi; bu mesele ancak Âli Paşa ile Rusya elçiliği arasında çözülmesi halinde kan dökülmezdi.[587] Bu durumda eğer Paris Antlaşması'nın ilgasında başrolü oynayabilirse İgnatyev'in ileride Hariciye Nazırlığına yükselebilme şansı artacağı gibi Rusya kamuoyundaki etkisi oranında tarihe de ismini adeta kahraman olarak geçirebilme şansına sahip olacaktı. Dolayısıyla Rus sefir bu konu bağlamında Bâbıâli üzerindeki baskıyı arttırdı.[588] Lâkin bu imtiyaz, İgnatyev'in inisiyatifi tek başına ele almasını hızlı bir şekilde engelleyecek olan Gorçakov'a nasip olacaktı; Gorçakov henüz 14 Ağustos'ta İgnatyev'e gönderdiği *très particulaire* mektubunda, Paris Antlaşmasının Karadeniz ile ilgili maddelerinin iptalinin İstanbul'da çözülebileceğinden şüpheleri olduğunu yazmaktaydı; ancak bu şüpheler,

---

[584] NA.FO. 78/2124, , 17 August 1870, No.153-B , (from Elliot to Granville) cConfidential)

[585] İgnatyev, bir bakıma beyin fırtınası yapmakta ve soyut konuşmaktaydı. Rus hâriciyesi, savaş sonucunda toplanacak bir kongreye Şark meselesini de dâhil etmeyi planlıyordu. Zira Avusturya ve Prusya 1856 Antlaşmasında oynama yapılmasının gerekliliğine inanıyordu. İgnatyev ise vaziyetin farkında gözükmektedir. Bu bağlamda Avrupa'nın büyük güçleri, Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne verilen Baserabya bölgesinin bir kısmını Rusya'ya iade ederek tatmin edebilirdi. NA.FO. 78/2124, No.164, 23 August 1870, confidential, (from Elliot to Granville).

[586] GARF f.828, op.1, d.1452, list 237, le 16 Août 1870.

[587] Gorçakov, bunun zor olmayacağı kanaatindeydi. Ancak bunun için Osmanlı Hıristiyanlarının refahı ve Müslümanlarla müsavatının temini ile Rusya'ya karşı Bâbıâli'nin güvensizliğinin bertaraf edilmesi gerekmekteydi. GARF f.828 op.1, d.1452, list 238.

[588] Âli Paşa, İngiliz elçiye İgnatyev'in kendisine sürekli gelerek bu konuda ısrar ettiğinden yakınmaktadır; NA.FO. 78/2124, 2 September 1870, No.184, (from Elliot to Granville) (Confiendial). Sumner, İgnatyev'in bu teklifi yapmaktan muradının, tarihe geçecek bu hamlenin İstanbul'da kendisi tarafından yapılmış olmasını istemesiyle ilgili olduğunu belirtmektedir. (Sumner, 1932/1933, s.558).

İgnatyev'in İstanbul'da Osmanlı nazırlarını bu antlaşmanın *caduc* olduğuna inandırmak için gösterdiği çabaların önemsiz olduğu manasına gelmezdi.[589] Gorçakov, İgnatyev'e Paris Antlaşmasının üç büyük mimarından Lord Palmerston'un 1857'de Baron Brunov'a söylediği bir sözü hatırlatarak, Rusya'nın almayı düşündüğü karara Londra hükümetinden gelebilecek tepkinin sınırlarına işaret etmekteydi: "Paris Antlaşması, on yıldan fazla varolmayacaktır."[590] Fakat Gorçakov, bu meselenin İstanbul'da değil Avrupa'da çözüleceğine inandığını İgnatyev'e ısrarla vurgulamakta ve anlaşmanın Karadeniz'le ilgili maddesinin iptalinin Fransa-Prusya savaşının kaçınılmaz sonucu olacağına inanmaktaydı. İgnatyev ile Âli Paşa arasında gerçekleşen *purement académique* görüşmede dile getirilenleri ise asla bir taahhüt olarak kabul etmeyen Gorçakov, Boğdan sınırındaki bir düzenlemeye Bâbıâli tarafından karşı çıkılacağını da düşünmüyordu; Âli Paşa, Memleketeyn'i kalbinde taşımamaktaydı ve bu gayet doğaldı.[591] Ancak İgnatyev'in Âli Paşa ile gerçekleştirdiği *académique* görüşmenin basına sızması, Rusya elçisini oldukça güç durumda bırakacaktı. Gorçakov'a göre kamuoyunda bunun bir *démarche* olduğu ve İgnatyev'in de bu mesele için St.Petersburg kabinesi tarafından görevlendirildiği izlenimi oluşmuştu.[592] İgnatyev, Sadrıâzâma *en principe* son derece doğru konuşmuştu ancak bu girişimin emin bir seçenekten daha az şansı vardı. Gorçakov, İgnatyev'i açıkça ithâm etmekteydi ve İgnatyev ile arasında geçen görüşmeyi Âli Paşa'nın müttefikleriyle paylaşmasının önüne geçemeyeceklerinden emindi; çünkü Paşa, müttefiklerinde Rusya'nın niyetleri konusunda şüphe uyandırmak isteyecek ve onların desteğini arayacaktı. Gorçakov uzun değerlendirmesini bitirirken planlarının yerel ölçekte açığa çıkmasından oldukça pişman olduğunu mutat açık sözlülüğüyle İgnatyev'e bildirmeyi uygun görmekteydi ve talimatnamesinin son cümlesi şuydu: "1856

[589] GARF f.828 op.1, d.1452, list 239.
[590] GARF f.828 op.1, d.1452, list 240.
[591] GARF f.828 op.1, d.1452, list 242.
[592] Gorçakov'un İgnatyev'e gönderdiği 1/13 Eylül tarihli talimatnâme için bkz., GARF f.828 op.1, d.1452, list 308-324.

Antlaşmasının ilgasını Osmanlı'nın yardımıyla ve İstanbul'da yapabileceğimizi ümit edemeyiz." [593]

St.Petersburg'daki Osmanlı maslahatgüzârı Karatodori Efendi, Âli Paşa'ya yazdığı 13 Eylül 1870 tarihli *très confidentiel* raporunda mevcut duruma temas ediyordu; İgnatyev, Âli Paşa ile Paris Antlaşması üzerine yaptığı mükâlemeyi St.Petersburg'a bildirmişti ve Karatodori Efendi'ye göre Rusya'nın kesin açıklamaları ile İgnatyev'in inisiyatifiyle gerçekleştirdiği böyle bir görüşmenin muhtevası arasında bariz bir tenakuz vardı. Âli Paşa'nın talimatıyla konuyu St.Petersburg'da soruşturan Karatodori Efendi, İgnatyev'in bu konuda yetkili olmadığı hususunda kendisine Rus makamlarınca tam bir garanti verildiğini ve Gorçakov'a husûsî bir mektupla bilgi vereceğini yazıyordu. Osmanlı maslahatgüzarı, Rusya'nın bu meseleyi şu anda tecrit edilmiş bir vaziyette çözmeyi düşünmediğine inanmak istiyordu. Karatodori Efendi, ileride Avrupa barışı için toplanacak bir kongrede başkasının teşvikiyle Rusya'nın bunu gündeme getireceğini inanmaktaydı; ona göre Rusya doğrudan inisiyatif almayabilirdi. Burada imâ ve işaret edilen devlet Almanya olmalıydı. Eylül ayının ortalarında Âli Paşa ile gerçekleştirdiği bir başka görüşmede İgnatyev, Karadeniz'in askerî nötralizasyonunun ilgâsı ve Baserabya'nın bir kısmının Boğdan'a bağlanması konusundaki iddiâlarını etkili bir şekilde tekrar savunuyordu. Bu görüşmede İgnatyev Âli Paşa'ya, Osmanlıların Baserabya'ya yakın yerlerde Rusya'ya karşı dâimî surette tehdit oluşturabilecek bir donanma meydana getirebilmesine karşın Rusya'nın Karadeniz havazasında bir donanma oluşturmaksızın herhangi bir tehlikeye girişemeyeceğini hissettirmişti.[594] Âli Paşa nispeten meselede telaş edilecek bir durum olmadığı kanaatini taşıdığı izlenimi veriyordu. Gorçakov, bu süreçte İgnatyev'i Karatodori Efendi ile yaptığı görüşmeler konusunda bilgilendirdi ve onu doğrudan *MİD*'den bir emir gelmediği sürece bütün ağız yoklamalarından, nazarî tartışmalardan (*académiques*

[593] GARF f.828 op.1, d.1452, list 309. Bu görüşme İstanbul'da oldukça derin yankılar uyandırmıştı ve Gorçakov'a göre Rusya'nın yapacağı *démarche* artık açığa çıkmıştı. GARF f.828 op.1, d.1452, list 324.

[594] BOA HR.SYS.884/5, 13 Septembre 1870, lef 9, No.166 (Très Confidentielle); Kuneralp (2009, ss.19-20)

discussions) kaçınması konusunda ciddî bir biçimde uyarma ihtiyacı hissetti.[595] Üstelik İgnatyev'in böyle bir konuşma yapmaya yetkisi olmadığını da bizzat kendisine hatırlattı. İgnatyev'in kendisinden bağımsız hareket etmesi Şansölyeyi epey kızdırmıştı. Kaldı ki, Şansölyenin bu öfkesinden Osmanlı hariciyesinin de haberdardı.[596] İgnatyev'e yazdığı öfkeli cümleleri şöyle bitmekteydi: "Sevgili İgnatyev, bu sohbetin Avrupa'da bir sürü istemediğimiz şayialara yol açacağı ve bize fayda getirmeyeceği kanaatindeyim."[597] Gorçakov, İgnatyev'in kendisinden habersiz bir biçimde Âli Paşa ile Paris Antlaşması'nın kaderi hakkında *académique* münazaralara girmesi dolayısıyla öylesine öfkelenmişti ki Çar'dan İgnatyev'i geri çekmesini dahi rica ettiği söylenmekteydi. Lakin Çar, bu talebi uzun bir süre duymamazlıktan gelecekti. Gorçakov, İstanbul'daki elçisinin Avrupa devletleri için artık rahatsız edici bir hâl aldığını düşünmekteydi (Eagles, 1962, s.42). İgnatyev ise bu görüşmenin salt soyut olduğuna vurgu yaparak savunmasını yaptı[598] ve kabahati Karatodori Efendi'ye yüklemenin yanı sıra bir de Âli Paşa'ya sitemkâr bir mektup yazdı. Nitekim İgnatyev'in Âli Paşa'ya 14/26 Eylül tarihiyle gönderdiği şahsî ve gizli mektupta, Âli Paşa ile bu konuda görüşerek herhangi bir art niyeti olmaksızın samimî ve ciddî bir uzlaşmanın (*une entente sérieuse et sincère, sans aucune arrière-pensée)* zeminini oluşturmaya çalıştığını, yanlış anlaşılmak istemediğini dile getirmekteydi. Gorçakov'un sert bir şekilde İgnatyev'den izahât istemesi, Rusya elçiliğinden Âli Paşa'ya giden özel mektuba da benzer bir sertlikte yansımıştı; Rusya elçisi, St.Petersburg'daki Osmanlı temsilcisi Karatodori'yi bir bakıma "yaygaracılık" yapmakla suçlamaktaydı.[599] Yetkisini aştığı gerekçesiyle Gorçakov'dan gelen sert sözlerin

---

[595] Gorçakov'un Karatodori'ye verdiği yanıt için ayrıca bkz., GARF f.828 op.1, d.1452, list 325. Gorçakov, hükümetinin bilgisi haricinde böyle bir resmi görüşme yapmak üzere yetkili kılınmadığını Karatodori'ye hatırlattığını İgnatyev'e özel olarak bildirmekteydi.

[596] BOA HR.SYS.884/5, 22 Septembre 1870 lef 20, No.173 (Très Confidentielle); Kuneralp (2009, s.20)

[597] GARF f.828 op.1, d.1452, list 325.

[598] Ignatyev, savunmasında "*d'une manière purement académique et personelle, en ayant soin de dépouller mes paroles de tout caractère officielle*" diyerek bunun resmî bir görüşme olmadığını vurgulamaktaydı (Sumner, 1932/1933, s.559).

[599] İgnatyev'in kendi el yazısıyla Âli Paşa'ya yazdığı eleştirel mektup ve Paşa'nın buna cevabı için bkz., BOA.HR.SYS.884/5, 14/2 Septembre 1870, lef 21-23; Kuneralp (2009, ss.21-23). İgnatyev Âli Paşa'ya mektubun sonunda şöyle demekteydi: "…Biz Şark meselelerinin sohbetinden telaşa düşülmesine veyâ bize karşı şüpheler icat etmek isteyip suçlamanıza alışığız dolayısıyla bu defa size garanti vermeye çalışırım ki siz masumiyetinizin teminatını verirseniz…"

muhatabı olmak zorunda kalan İgnatyev'in Âli Paşa'dan bu görüşme hakkında bir tekzip dahi beklediği anlaşılmaktadır.[600] İgnatyev, bu konuda resmî bir müracaatta bulunmamıştı, fakat Fransa-Prusya savaşı devam ederken Sadrıazam ile mükâlemelerinde bu konuyu sürekli gündeme getirmiş, böylece kamuoyunda Rusya'nın Paris Antlaşmasını tek taraflı olarak iptal edeceği dedikodularının çıkmasına yol açmıştır. İgnatyev'in, Ali Paşa ile yaptığı görüşmeler sırasında Paris Antlaşması tadil olana kadar Rusya'nın hiçbir zaman tatmin olmayacağı ve İmparator II.Aleksandr'ın bunu saltanatında bir kara leke olarak gördüğü izlenimini her defasında vermesi de Rus hariciyesinin eleştiri oklarının onun üzerine çevrilmesine neden olmuştur. [601]

Bâbıâli, Rusya'nın Paris Antlaşması'nda bir revizyon talep edeceğinden artık emindi.[602] Fakat bunu Şark meselesini yeniden hortlatarak gerçekleştireceğine dâir şüpheler vardı. Âli Paşa'nın bütün dileği, Fransa-Prusya savaşının yayılmaması ve mahallî ölçekte kalmasıydı; aksi takdirde mevcut Avrupa nizâmının hukukî alt yapısını oluşturan metinlerden başlıcası olan Paris Antlaşması'nın revizyonu muhakkak bir şekilde gündeme getirilecekti. Âli Paşa, Avusturya-Macaristan ile Osmanlı'ya yönelik müşterek tehditlere, özellikle Slavlık ve Romenlik davalarına dikkat çekiyor ve Avusturya ile müşterek hareket hattı belirlemenin yollarını arıyordu; ancak bu yakınlaşma asla Rusya'nın askerî açıdan müdahalesine imkân vermeyecek bir yakınlaşma olmalıydı. Bu sebeple sınırlarına muazzam ölçüde Rusya askerî birlikleri yığılan Avusturya'dan gelen her teklif, İstanbul'da çekimser karşılanıyordu.[603] Rusya, İstanbul'daki elçisi İgnatyev vasıtasıyla bir süredir Bâbıâli'ye karşı dostane bir yaklaşım sergilemekteydi. Lâkin aslında 1856'da Boğdan'a verilen Baserabya toprakları ve daha da önemlisi Karadeniz'in askerî nötralizasyonu maddelerini

[600] NA.FO.78/2125, 1 October 1870, No.221 (Confidential). İgnatyev, bu gayriresmî görüşmenin mahremâne ve samimi dostça bir sohbet olduğuna inanıyor, kendi amiriyle arasının bozulmasından da Âli Paşa'yı mesul tutuyordu.
[601] NA.FO.78/2125, 1 October 1870, No.221 (Confidential) Âli Paşa'nın Elliot'a söylediğine göre İgnatyev'in lafı buraya getirmediği bir mükâleme dahi neredeyse yoktu.
[602] Sir Buchanan'in uyarı için bkz., NA.FO.65/803, 21 September 1870, No.354 (Confidential) (from Buchanan to Granville).
[603] Bu yüzdendir ki Elliot 8 Eylül'de Avusturya'dan gelen savunma ve saldırı ittifakı teklifinin Bâbıâli tarafından tereddütsüz reddedildiğini yazıyordu. Bab-ıali ile böyle bir ittifakın kurulmasına çiçeği burnunda Macar nazır Andrassy, Kont Beust'e göre daha kararlıydı. NA.FO.78/2124, 8 September 1870, No. 197, (Secret), No 198 (Confidential).

değiştirmekten asla vazgeçmiyor, bunu sürekli gündeme getirmenin ve barışçıl yollardan çözmenin çarelerini arıyordu. Âli Paşa'nın Avusturya'dan gelen ittifak teklifini geri çevirmesinin arkasında savaşı Fransa'nın kazanacağına dair solmayan ümitlerinin yarattığı sağduyu hissiyatının da etkisi yok değildi.[604] Âli Paşa yurt dışındaki Osmanlı elçilerine, İgnatyev ile yaptığı son görüşmeden bahsederek Rusya elçisine de antlaşmanın diğer taraflarının rızası olmadan, onlarla bir uzlaşmaya varmadan bir tarafın ve hatta iki tarafın bu antlaşmaya tek taraflı olarak yahut kendi adlarına bir değişiklik getirme hakkının olmadığını hatırlatmaktaydı. Karadeniz'de Rus donanmasının savaşabileceği yegâne düşman Osmanlı Devletiydi ve Rusya bir donanmaya sahip olmaksızın Osmanlı'ya karşı bir tehdit hâline gelemez ve dostça görünen münasebetlerine devam ederdi.[605] Elliot ile ortak bir noktada buluşan Âli Paşa, İgnatyev'i bu meselenin yalnızca Rusya ve Osmanlı arasında var olan bir problem olmadığına ikna etmek niyetindeydi. Sadrıazam, meseleyi Avrupa uyumunun bir parçası olarak yorumlamakta, daha geniş bir zemine yaymaya çalışmaktaydı. Âli Paşa İngiltere'den gelecek muhalefete de güvenmekteydi. İgnatyev ve Elliot ile yaptığı görüşmelerden sonra Âli Paşa, Fransa-Prusya savaşı sonrasında toplanabilecek bir konferansı mutlaka Şark meselesini dışarıda tutacak şekilde sınırlamak gerektiğini düşünmüş olmalıdır.[606] Eylül başında İgnatyev, Rusya'ya gitmeye mecbur olduğunu açıkladığında Âli Paşa'nın İstanbul'daki Rusya misyonu üzerinden yapabileceği artık çok fazla şey kalmamıştı. İgnatyev Rusya'ya, Kiev yakınlarındaki mülkleriyle ilgili işler için gideceğini açıklamıştı ancak böylesine kritik bir zamanda böyle bir seyahatin başka sebepleri olmadığına İstanbul'daki tecrübeli diplomatların inanması çok güçtü.[607] İgnatyev, Eylül ayı ortasında Sultan ile görüştü ve aynı bahaneyi ona da iletti. Rus büyükelçi, Sultan'a İmparator Napoléon'un bir dereceye kadar aşağılanma

---

[604] NA.FO.78/2124, 8 September 1870, No 198 (Confidential). Ancak 1 Eylül'deki Sedan Muharebesinde Prusya ordularının III.Napoléon'un ordularını kesin bir şekilde mağlubiyete uğratmasının İstanbul'daki etkisi muazzam oldu (Jelavich, 1973, s.26).

[605] Âli Paşa'nın Viyana elçisi Halil Bey'e ayrıntılı tâlimatnâmesi; BOA.HR.SYS.854/5, 16 Septembre 1870, Très Confidentielle, No.28582/193, lef.7

[606] Âli Paşa ile Karatodori Efendi'nin tahrirâtının tamamı için bkz., BOA.HR.SYS.854/5, 13 Septembre 1870, No.166*, Très confidentielle, 18 Septembre 1870,* No.18585/131, lef.8- 9; BOA.HR.SYS.854/5.

[607] Özellikle Tarabya'daki İngiltere sefarethânesinde İgnatyev'in bu söylediği bahaneye inananların pek çıkmadığı gözükmektedir; NA.FO.78/2124, 9 September 1870, No. 202, No.203.

ve küçümsenmeyi beklediğini ve Bâbıâli'nin Rusya'ya mecbur olduğunu söyledi. İgnatyev'e göre Sultan, Avusturya'dan bir ümit beklememeliydi; Viyana yönetiminin Paris yönetimine savaştan önce söz verdiği gibi 200,000 kişilik bir orduyla Fransa yanında Prusya'ya karşı savaşa girmesi, Polonya ve Batı Ukrayna'ya yani Avusturya sınırlarında konuşlanan 450,000'in üzerindeki Rusya askerinin Viyana'ya yürüyeceği manasına gelirdi. Dolayısıyla Avusturya'nın sözünü yerine getiremeyeceği bir kez daha İgnatyev'in ağzından Sultana anlatıldı. İgnatyev, 1868'den beri Londra'daki yönetimin başında olan ve Osmanlılara karşı özel bir sempatisi bulunmayan Gladstone hükümetinin de kıtadaki değişikliklerin etkisiyle koşulsuz olarak Bâbıâli'nin yardımına koşmayacağının farkındaydı.[608] Öyle gözüküyor ki İgnatyev, bu görüşmede kendinden emin bir tavır sergiledi.[609] 5 Ekim'de İstanbul'dan ayrılan İgnatyev, Kiev'e doğru yola çıktı.[610] İstanbul'dan ayrılırken Nikolay Pavloviç arkasında gergin bir bekleyiş bıraktı; keza Âli Paşa, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na bir saldırı düzenleyebileceği endişesi içindeydi veya İngiltere'de öyle bir intiba bırakmak istiyordu.[611] Osmanlı yetkilileri, Rusya'nın Karadeniz'de donanma bulundurma hakkı elde etmelerine ve demiryolları projelerini tamamlamalarını müteakip Osmanlılara karşı muazzam bir askerî kaynak seferberliği kapasitesine ulaşacaklarından endişeliydiler. Bu açıdan bakıldığında Babıali'ye göre Karadeniz'in askerî nötralizasyonu kaldırıldığında Paris Antlaşmasından geriye bir şey kalmamış olacak ve Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğü

[608] Bu nokta gerçekten kritikti çünkü Gladstone'un Türk antipatisi 1876'dan çok önce berraklaşmıştı (Jelavich, 1973, s.26).

[609] NA.FO.78/2124, 20 September 1870, No. 212. İgnatyev'in İstanbul'dan ayrılmadan önce Âli Paşa ile bir görüşme yaptığına dâir herhangi bir kayda ulaşamadık.

[610] NA.FO.78/2125, 6 October 1870, No.226, 227. İgnatyev'in, Odessa'da bulunan Çarla görüşmesi bekleniyordu, ancak seyahat bahanesi olarak Rus makamlar, büyükelçinin tamamen hususî işleri nedeniyle Kiev'de yeni satın aldığı mülküne gideceğini beyan etmişti. Giderken de Rusya ordularının Baserabya'da temerküz ettiğine dair haberleri yalanmıştı. Bâbıâli bunun üzerine yaptığı tahkikâtta olağanüstü bir gelişme olduğunu görmesi üzerine rahatlayacaktı.

[611] NA.FO.78/2125, 17 October 1870, No.242 (Confidential). Dolayısıyla Âli Paşa İngiltere'den mali ve askeri destek arayışına girdi fakat yukarıda da vurgulandığı üzere İngiltere'deki Gladstone hükümetinin Türklere karşı yaklaşımı ile kıta Avrupası dengelerindeki son sarsıntılar, İngiltere'nin elini kolunu bağlamaktaydı. Hükümetinin Bab-ıali'ye karşı yaklaşımı ile İstanbul'daki elçi Elliot'un yaklaşımı arasında ise bariz farklar vardı; Elliot, Lord Granville'e Bâbıâli'ye destek verilmesi gerektiği yönünde mesajlar vermekteydi. Elliot'a göre Osmanlılar, İgnatyev'in Sultan Abdülaziz'e söylediği gibi Rusya'ya muhtaç değildi aksine desteklenmesi hâlinde Rusya'ya ve Avusturya'ya karşı tek tek direnebilirdi, fakat ikisinin ittifakına karşı koyması mümkün değildi. Ancak Elliot'un bütün çabaları Londra'da bir karşılık bulmadı ve Hariciye Sekreteri Granville, Osmanlılar lehine bir askerî müdahaleden yana olmadığını düşünmekteydi ve Elliot'a da bu yönde talimatlar verildi (Jelavich, 1973, s.27).

güvencesi, büyük güçlerin altına imza attıkları bir kağıt parçasından ibaret hale gelecekti. Bâbıâli, bu maddenin kaldırılmasının Osmanlı Devletinin güvenliğini doğrudan tehlikeye atacağı yönünde bir karara vardı; Rusya'ya direnebilmek için ise İngiltere'nin maddî yardımına mutlaka ihtiyacı vardı.[612]

15/27 Ekim 1870'de, Çarların yazlık saraylarından birisi olan *Tsarskoe Selo'*da kabine toplantısı yapıldı. Bizzat II.Aleksandr'ın başkanlık ettiği bu toplantıda Çar, Gorçakov'un teklifini destekleyen bir konuşma yaptı.[613] Konuşmasında Çar Aleksandr, Paris Antlaşmasının yaralayıcı sonuçlarından bahsetti ve bunun sınırlayıcı maddelerinden kurtulmak için harekete geçmenin zamanı geldiğini vurguladı. Bu toplantıya katılanların görüşleri arasında farklılıklar vardı; 1866'da da şimdiki gibi tasarıya çekimser kalan Maliye Nazırı Reutern ve Dâhiliye Nazırı Aleksandr Yegoroviç Timaşev (1818-1893) devletlerarası komplikasyonlardan kaçınılması gerektiğini dile getirdiler. Oysa Gorçakov, kararlı hareket edilmesinde ısrar etmekteydi. Sonunda Harbiye Nazırı Milyutin'in teklifi etrafında görüş birliğine varıldı. Milyutin, 1856 Paris Antlaşmasının Rusya açısından en kritik iki maddesinin Rusya tarafından tek taraflı iptalini içeren bir beyannamenin neşredilmesinin yeterli olduğunu, böylelikle Rusya'nın rakiplerinden gelecek tepkinin de hafifletileceğini ileri sürdü. Milyutin'e göre Karadeniz'in askerî tarafsızlığının kaldırılması ve Güney Baserabya'nın Rusya'ya iadesi gibi iki kritik kararın bir beyannâme ile ilânı yeterliydi. Tabii Milyutin görüşlerini açıklamadan önce, daha fazla risk almak için ordunun bir savaş için henüz yeterince hazır olmadığını da vurgulamıştı (Kudryavtseva-Ponomarev, 1999, s.176).

Gorçakov, 1866'da geçici olarak rafa kaldırdığı taslağı 19/31 Ekim'de yeniden çıkardı ve üzerinde bazı oynamalar yaparak Rusya'nın dış misyonlarına

---

[612] NA.FO.78/2125, 31 October 1870, No.254 (Confidential). Oysa Elliot, Bâbıâli'nin Rusya'ya karşı pek de direnebileceği kanaatinde değildi. İmparatorluğun mali vaziyeti geçici bir baskıyı kesinlikle kaldıramazdı; hatta herhangi bir ilave harcama olmasa dahi kaldıramazdı ve İngiltere'den gelecek krediler bile Rusya gibi birinci dereceden büyük bir güçle mücadele için yeterli olmayabilirdi. Âli Paşa üstü kapalı bir şekilde İngiltere'den muhtemel bir savaş için destek aramaktaydı. Elliot'a göre Osmanlı donanması teknik olarak gayet iyi bir vaziyetteydi fakat nitelikli subay ihtiyacı vardı.

[613] Bu toplantı ile ilgili bkz., Milyutin (2006, s.286-297) Naroçnitskaya (1989, s.178-179).

bildirdi.[614] Bu beyannâmede 1856 Antlaşması'nın defalarca ihlâl edildiğinden artık hükmü kalmadığı vurgulanmaktaydı: Memleketeyn meselesinde olsun yahut çeşitli bahanelerle Boğazlara yabacı askerî birliklerin girişine müsaade edilmesinde olsun bu antlaşma defalarca ihlâl edilmişti. Rusya, başkalarını da doğrudan bağlaması gerektiği halde defalarca ihlâl edilmiş olan bu antlaşmayı artık kabul edemez ve Karadeniz ile ilgili bağlayıcı maddeyi bundan böyle tanıyamazdı. Bu konuda da diğer taraflarla uyuşmaya hazır olduklarını da belirtmekteydi (Mosse, 1963, s.162; Naroçnitskaya, 1989, s.178; Kudryavtseva-Ponomarev, 1999, s.177). Nitekim Rusya'nın tezlerine göre Osmanlı İmparatorluğu, Boğazlar ve Marmara'da gerektiğinde Karadeniz'e açılmaya hazır oldukça güçlü bir donanma bulundurabiliyor ve sürekli bu donanmasını da takviye etmeye devam ediyordu. Buna karşın Rusya'nın Karadeniz kıyılarında bir donanma bulunduramaması güney kıyılarını doğrudan saldırıya açık hale getiriyordu. Üstelik Rusya'nın iddiasına göre Romanya devletinin teşekkülü sürecinde yaşananların dışında Boğazlar ve Karadeniz'in statüsüne aykırı devletlerarası metinleri çiğneyen somut uygulamalar da olmuştu. Gorçakov beyannâmesinde, değişik bahanelerle Boğazlar üzerinden Karadeniz'e askerî gemiler geçişine ve Karadeniz'de bu tür gemilerin bulunmasına izin verildiğini iddia etmekteydi.[615] Diğer güçler antlaşmaları ihlal ederken, Rusya'dan

---

[614] Gorçakov'un bu tarihi *dépêche cirxulaire*i için bkz., GARF f.828, op.1, d.1453, list 93-102. Âli Paşa'nın bu *memorandum*dan üç gün evvel haberdar olmasına rağmen Rusya maslahatgüzârı Staal'ın Bâbıâli'de kendisine bunu teslim ederken *Vous nous apportez donc la guerre* (demek bize harp getiriyorsunuz) dediği rivayet edilmektedir. Staal ise cevabında "tam tersine Osmanlı İmparatorluğu ile sağlam ve kalıcı bir barışı güvence altına alma imkânı sunduklarını" söylemişti. (…*bien au contraire, il venait lui offrir le moyen d'assurer à la Turquie une paix solide et durable*). Âli Paşa, bu tamimi aldıktan sonra Staal'a Rusya'nın böyle bir kararı Paris Antlaşmasının altında imzası bulunan diğer devletlerle birlikte alması gerektiği halde tek taraflı olarak bir harekete kalkışmasının doğru olmadığını söyledi. Sadrıâzam, Osmanlı İmparatorluğu'nu doğrudan ilgilendiren böyle bir kararı içeren bir metnin Bâbıâli'ye bildirilmesinin diğer büyük güçlere bildirilmesinden sonraya bırakılmasına da gücenmiş olduklarını gizlemedi (Gorianow, 1910, s. 187; Tukin, 1999, s. 356). Rusya maslahatgüzârı Staal, Âli Paşa'ya genelgeyi 16 Kasım'da bildirdi; oysa diğer büyük güçlere 9 Kasım'da bildirilmişti. Paşa, Paris Antlaşmasının altında imzası bulunan devletlerin görüşünü almadan herhangi bir cevap veremeyeceğini açıkça dile getirdi. Âli Paşa Elliot'a ise önlerinde üç yol göründüğünü söyledi: ilki savaş ilanı, ikincisi meseleyi bir kongreye havale etmek ve üçüncüsü de Rusya'nın hukuku hiçe sayan bu tasarrufuna karşı protestoda bulunmak. NA.FO.78/2125, 16 Novermber 1870, No. 272, 273, (Confidential). Ayrıca NA.FO.78/2125, 31 October 1870, No.254 (Confidential).

[615] Çanakkale ve İstanbul Boğazlarından 1858'de bir Amerikan fırkateynin, 1862'de bir İngiliz gemisinin Karadeniz'e geçişi ve 1868'de Boğaza bir Amerikan gemisinin girişi bunlara örnek olarak gösterilmekteydi (Naroçnitskaya, 1989, s. 178; Kudryavtseva-Ponomarev, 1999, s.177)

kendisinin güvenliğini tehlikeye atmasını beklememeliydi; Karadeniz üzerindeki tabii haklarından da ebediyen vazgeçmesi düşünülemezdi. Rusya İmparatoru, Karadeniz'deki askerî nötralizasyonun iptalinden doğan haklarının aynısına Sultanın da sahip olduğunu söylüyordu; yani Karadeniz her iki ülkenin askerî gemilerine açık hale getirilmeliydi. Beyannâmenin son bölümünde, Rusya'nın "şark meselesini hortlatmak" (*vozbujdat Vostoçnıy vopros*) gibi bir niyetinin olmadığının altı çizilmekteydi; aksine, Rusya Osmanlı Devleti'nin, Avrupa devletleri arasındaki konumunu tayin eden antlaşma kararlarını tanımaktaydı.[616] Rusya, klasik uluslararası hukuk zaviyesinden bakıldığında bu iptali tek taraflı olarak yaparken, *pacta sunt servanda* (ahde vefa) ilkesine değil *rebus sic stantibus* (koşullara göre uyarlama) ilkesine başvurmaktaydı.[617] Çar Aleksandr'a göre *demarché*, Avrupa dengesine ve huzuruna bir halel getirmediği gibi, aksine bozulmuş olan dengeleri yeniden olması gerektiği noktaya getirmişti. II.Aleksandr, büyük güçlerden hiçbirisinin Rusya'nın mevcudiyetinin tabii koşullarını inhisarına alamayacağını, bütün devletlerin liderlerine bir defa daha ispat ettiğini düşünerek ayrılmıştı yazlık sarayından.

Beyannâme yayınlandığında İgnatyev İstanbul'da değildi; önce Kiev'e ve oradan da St.Petersburg'a gittiğinde[618] Osmanlı İmparatorluğu'nda hâkim olan korku, Balkanlardaki Hristiyanların bu defa daha geniş bir ayaklanma çıkarma ihtimaliydi. İstanbul'da İgnatyev'in görevini geçici olarak devralan Staal[619], böyle bir Hristiyan ayaklanması çıkması ihtimali karşısında duyulan korku yanında

---

[616] Âli Paşa, Gorçakov'un beyannâmesinde ileri sürdüğü argümanları oldukça zayıf buluyordu. Âli Paşa'ya göre Memleketeyn Prensliklerinin devletlerarası statülerinin değiştirilmesine yönelik her hareketi Bâbıâli protesto ederek karşı çıkmıştı. Diğer yandan Bâbıâli'ye yönelik Gorçakov tarafından yöneltilen suçlamalar arasında bulunan Boğazlardan askerî gemilerin geçişi meselesinde Âli Paşa, bu gemilerde yüksek saygınlık sahibi kişilerin bulunduğunu ve Bâbıâli'nin savaş için gelmemiş olan bu gemilere bir istisna tanıdığını, Rusya'nın ise 1856 Antlaşmasının temel maddelerini iptal etmek için bu küçük ayrıntıları bahane ettiğini söylüyordu. Üstelik Gorçakov, bu geçiş imtiyazlarının çoğunun Romanov hanedanından seçkin prensler için kullanıldığını şüphesiz unutmamalıydı ve bu talepler de bizzat Rusya sefaretinden gelmişti. Dolayısıyla Rusya tarafından dile getirilen argümanlar tamamen bahanelerden ibaretti. NA.FO.78/2125, 18 November 1870, No.283.

[617] Böyle bir değerlendirme için bkz., Bederman (1988, ss.8-18).

[618] 27 Eylül/9 Ekim tarihinde İgnatyev, Stremuhov'a Kiev'den St.Petersburg'a gideceğini haber vermiştir; GARF, f.828, op.1, d.1453, list 22.

[619] GARF, f.828, op.1, d.1452, list 351.

Bâbıâli'de[620], Londra'da toplanacak kongrenin Osmanlıların aleyhine kararlara varma ihtimalini de hesaba katılmaktaydı ve bu ihtimal, Osmanlı nazırlarını büyük ölçüde endişelendirmekteydi (Naroçnitskaya, 1989, s.191). Rusya her şeye rağmen Londra Konferansına Bâbıâli ile önceden prensipte anlaşmak suretiyle gitmek istiyordu. Âli Paşa da zaten Rusya ile ilişkilerin kesilmemesine mümkün olduğunca ihtimam gösterdi.[621]

İgnatyev İstanbul'a 19 Kasım gecesi döndükten sonra ertesi sabah derhal Âli Paşa ile görüştü ve bu görüşmede uzlaşmacı bir tutum sergiledi.[622] Rusya sefiri, iki ülke arasındaki samimi ilişkilerin geliştirilmesi yolunda yegâne problemi teşkil eden bir maddenin iptalini içeren deklarasyonu Sultan hazretlerinin neden tasvip etmediği ve imzalamadığına açıkça şaşırdığını Âli Paşa'dan 'gizlememişti'; bu mesele hallolduktan sonra Şark meselesi gündemden düşecekti. Çar, bu maddeyi saltanatının bir lekesi olarak görmekteydi ve Paris Antlaşmasının bütünüyle değiştirilmesi gibi bir niyeti veya Karadeniz'de Osmanlı'yı tehdit edecek büyük bir donanma kurma gibi bir hayali asla söz konusu değildi. Âli

[620] İstanbul'daki Rusya diplomatlarının bu yönde verdikleri haberler, İngiltere diplomatları tarafından da teyit edilmekteydi. Sir Henry Elliot, Âli Paşa'nın kendisiyle oldukça ciddî bir tavırla, Rusya'nın muhtemel saldırısı karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nun yapabilecekleri hususunda konuştuğunu yazmaktaydı. Âli Paşa, Rusya'dan ani bir saldırı beklememekteydi fakat Bâbıâli Rusya ile savaşa meydan vermeyecek olsa da St.Petersburg yönetiminin bir bahane ile Şark meselesini tekrar gündeme getireceğine inanmaktaydı. Bununla birlikle Osmanlı İmparatorluğu'nun kendisini savunacak gücü olduğuna da işaret etmekle birlikte, içinde bulundukları mâlî ve askerî yapının yine de "Majestelerinin Hükümetinin" ianesini gerektirebileceğini imâ ediyordu. NA.FO.78/ 2125, 17 October 1870, No.242, (from Elliot to Lord Granville) (Confidential). Âli Paşa'nın bu sözleri, İngiltere'nin desteğini garanti altına almak için söylediği ileri sürülebilir fakat bu tür beyanları, İgnatyev ve Rusyalı devlet adamları tarafından onun *russophobia*sının ifadeleri olarak gösterilecektir.

[621] NA.FO.78/2125, 20 November 1870, No.286 (Confidential). Diğer yandan Gorçakov'un bu sıralardaki bir iması, Bâbıâli'ye karşı bir tehdit niteliği taşımaktaydı; eğer Bâbıâli, bu deklarasyonu kabul etmekte direniş gösterirse, şimdiye kadar sessiz kalmaya devam eden Rusya'nın nüfûzu altındaki Hıristiyanlara Türklere karşı ayaklanmaları için bir fırsat verilmiş olacaktı. NA.FO.78/2125, 21 November 1870, No 292. Bu dönemde Sırbistan'dan gelen haberler de Osmanlı ile Rusya arasındaki muhtemel bir kopuşun Sırplar arasında Osmanlılar aleyhine bir heyecan yaratacağına işaret etmekteydi. NA. 78/2126, 28 November 1870, No.323, (Confidential). Sırp maslahatgüzâr Kristiç'in bu konuda dile getirdikleri, Gorçakov'un üstü kapalı tehdidi ile birlikte okunmalıydı. Hatta Bosna'nın Sırbistan'a Bâbıâli tarafından gönüllü olarak verilmesi, bölgedeki Rusya ajanlarının faaliyetlerini boşa çıkarabilecek bir yol olarak gösterildi. Âli Paşa da Sırp milletinin Rusya ajanları tarafından kışkırtıldığını doğrulamaktaydı.

[622] Bu konuda bkz., İgnatyev (1916, s.139-140) ve ayrıca bkz., NA.FO.78/2125, 20 November 1870, No.287, 288, 290 ve 290. İgnatyev'in döndükten sonra izleyeceği tutumdan çıkan şuydu ki Rusya bu deklarasyonun geri çekilmesi ihtimalinden oldukça uzaktı fakat Rusya elçisi, Bâbıâli'nin muhtemel sert tepkisini yumuşatmak için Âli Paşa ile görüştüğünde kelimelerini özenle seçti ve deklarasyonun dilini tesviye etti.

Paşa, antlaşmaya taraf olan devletlere danışılmadan atılan bu adımın, bu tür söylemlerle meşrulaştırılamayacağını düşünmekteydi. İgnatyev ise Rus beyannâmesinde zikredilen ihlâlleri tekrarlamakta bir sakınca görmemekteydi.[623] Antlaşmanın iptali için Rusya'nın Paris Antlaşmasını imzalayan devletlere neden danışmadığına dair Âli Paşa'nın sorusu karşısında İgnatyev, hükümetinin ülkesinin geleceğini bu devletlerin merhametine bırakmak istemediğine dikkat çekmekteydi; bununla birlikte Rusya'nın 1856 Antlaşmasının başka maddelerini tartışma konusu yapmayacağını yineledi. Bâbıâli bu yönteme karşı çıkmamalıydı çünkü böyle münazara ve müzakereleri içeren bir konferansın gerçekleşmesi halinde Şark meselesine dair soruların masaya getirilebileceği ve hatta belki de Osmanlı İmparatorluğu için nahoş neticelerin zuhûr edebileceği belliydi. Şark meselesiyle ilgili konuları bir konferansa havale etme fikri zaten İgnatyev'e her zaman antipatik gelmişti.[624] İgnatyev, bunlara sebebiyet vermemek için Bâbıâli'nin inisiyatif alarak Rusya ile doğrudan uzlaşmanın zeminini yaratması gerektiğine inanmaktaydı. Kasım sonunda İgnatyev Sultanın huzuruna kabul edildi ve Abdülaziz, Rusya'nın bu ihlâlinin Osmanlı İmparatorluğu tarafından onaylanması karşılığında tazminat istedi; nitekim Rusya'nın tek taraflı aldığı bu karar, imparatorluğun güvenliğini doğrudan tehdit etmekteydi. Sultan tarafından talep edilen bu garanti, bir iç karışıklık durumunda Rusya'nın Osmanlı'ya yardım etmesiydi; talep edilen yardım ise açıkça tanımlanmamıştı fakat İgnatyev, Sultanın talep ettiği bedelin kendisine yönelik herhangi bir ayaklanma durumunda Rusya'dan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hristiyan halkları desteklemeyeceğine yönelik resmî bir deklarasyon olduğunu anlamıştı.[625] Ancak Rusya'nın böyle bir deklarasyona imza atması onun Ortodoks dünyadaki itibarını zedeleyecekti; ancak bu karar,

---

[623] FO.78/2126, 28 November 1870, No 325. İgnatyev, Boğazlardan Karadeniz'e geçen Osmanlı ve yabancı askerî gemileri tek tek sayıyordu.

[624] NA.FO.78/2125, 20 November 1870, No.291. Âli Paşa ve Avusturya sefiri de aynı şekilde bir kongreye karşıydı çünkü böyle bir kongre Şark meselesinin başka boyutlarının da masaya getirilmesini teşvik edebilirdi.

[625] (Gorianow, 1910, ss. 189-192; Jelavich, 1973, s.30-31) Goryanov'un verdiği bilgiler yanında İgnatyev'in Sultan Abdülaziz tarafından kabulü hakkında bkz., NA.FO.78/ 2126, 28 November 1870, No.327. Elliot'un belirttiğine göre İgnatyev, Sultan ile görüşmesinden ziyadesiyle tatmin olmuştur. İgnatyev'in daha sonra Âli Paşa'ya belirttiğine göre Sultan, Karadeniz'in askerî tarafsızlığının iptali karşısında Rus büyükelçiden eşit derecede güvenceler istemiştir; Âli Paşa'ya göre Sultanın kastettiği güvence, kendisine karşı ayaklanabilecek memnuniyetsiz tebaasına Rusya tarafından cesaret verilmemesi olmalıdır.

Rusya'nın Osmanlı ile yakınlaşma ihtimallerini araştırdığı bu dönemde böyle bir ihtimalin gerçekleşmesini olumsuz etkileyebilirdi.[626] Sultan ise Hristiyan tebaası karşısındaki konumunu Rusya ile böyle bir pazarlığa girişerek güçlendirmek istiyordu. Rusya, Karadeniz ile ilgili maddenin iptaliyle devletlerarası hukuk açısından Paris Antlaşmasının Osmanlı İmparatorluğu'nun bekasına ilişkin maddelerine bir halel gelmeyeceğini iddia etmekteydi. İgnatyev'in, Sultan ile yaptığı bu görüşmeden tatmin olmuş bir şekilde ayrıldığı görülmekteydi. Ancak Rusya elçisinin, antlaşmaya taraf olan diğer devletlerin onaylaması durumunda, Sultanın Rusya'nın deklarasyonunu onaylamaya hazır olduğuna dair yaydığı haberleri[627] bizzat Âli Paşa tarafından yalanlanmıştır; Sultan, eşdeğer bir güvence arayarak İmparatorun kendisi için bu kararı gerekli gördüğünü dile getirmişti.[628] Lâkin Rusya'nın antlaşmada yapmayı planladığı değişikliği kabul etmesi söz konusu değildi ve İgnatyev'in cümleleri bir defa daha Âli Paşa tarafından yalanlanmıştı.[629]

---

[626] Aynı dönemde Gorçakov da Rusya ile Bâbıâli arasında bir yakınlaşma için çaba harcamaktaydı. 28 Kasım'da St.Petersburg'daki Osmanlı maslahatgüzârı Rüstem Bey ile gerçekleştirdiği görüşmenin konusu da aslında bu idi. Gorçakov, İgnatyev'in Sultan ile yaptığı görüşmeyi kendisine aktardığını, Rusya'nın zaten Sultanın Ortodoks tebaasına padişaha itaat ve sadakati devamlı tavsiye ettiğini dile getirdi (Kuneralp, 2009, s. 96). Yani Gorçakov, Sultanın sözlü olarak ima ettiği teklifi nazikçe reddediyordu.

[627] Elliot'ın, İgnatyev ile yakın iletişimi bulunan Rusya tebaasından "güvenilir, zeki" birisinden aldığı habere göre İgnatyev, Sultan ile yaptığı görüşmeden epeyce memnun kalmıştır; Sultan Abdülaziz, İgnatyev'i İmparatora *ses hommages* (saygılarını) göndermekle mesul kılmıştır. İlginç olan noktalardan birisi, İstanbul'un siyasî mahfillerinde dolaşan ve İgnatyev kaynaklı olduğu düşünülebilecek bir siyasî dedikoduya göre Sultan, Paris Antlaşmasında gerçekleştirilen revizyonun makul olduğuna katılmaktaydı; çünkü Sultana göre Karadeniz, sahildar devletlere karışı askerî olarak tarafsızlaştırılmamalıydı. Bu dedikoduya göre "Sultan Hazretleri" Rusya'nın siyaset ve görüşlerinden memnun kaldığını ve nazırlarının bütün ısrarlarına rağmen onu Rusya ile savaşa hiçbir şeyin götüremeyeceğini beyan etmiştir. NA.FO.78/ 2126, 29 November 1870, No.329. Bu haberlerin kaynağının İgnatyev olduğu anlaşılmaktadır.

[628] NA.FO.78/ 2126, 1 December 1870, No.335.

[629] İgnatyev'in Sultan ile yaptığı görüşmenin mahiyeti bir süre tartışmalara neden oldu; Âli Paşa ısrarla ve üzerine basa basa, eğer İgnatyev bu anlamı Sultanın ağzından çıkan herhangi bir söze dayandırmaktaysa, onun bu sözleri yanlış anladığını söylemekteydi. Oysa Âli Paşa'ya göre Sultan, eğer İmparator böyle bir deklarasyonda ısrar edecekse Osmanlı'nın güvenliği için eşdeğer bir garanti bulmalıdır, şeklinde bir ifade kullanmıştır. İgnatyev, kamuoyunda Sultanın bu meseleye kayıtsız kaldığı yönünde bir imaj yaratmaya çalışmaktaydı; lâkin İgnatyev, kendisine Sadrıâzâm, Gorçakov'a da Rüstem Bey tarafından söylenenleri ve Sultanın sözlerine yönelik izahatları dikkate almak zorundaydı. NA.FO.78/2126, 1 December 1870, No.336. Diğer devletlerin Rusya ve Türkiye'yi serbest bırakmaları durumunda her iki devletin ilişkilerinin iyileşeceğine dair İgnatyev'in Sultana atfen söylediği sözler, aslında Bâbıâli'nin de İgnatyev'in tasarladıklarını istediğine dair kamuoyunda bir intiba oluşturma amacını taşımaktaydı. Üstelik Gorçakov, Âli Paşa'yı bu meselede Rusya görüşüne çekmek için hiçbir zahmette bulunmamakta, bunu Türkiye'ye kabul ettirmek için herhangi bir imtiyaz da önermemekteydi. Zira Rusya, Osmanlı'ya bunu kabul etmesi için herhangi bir vaat sunmamaktaydı. Rusya'nın nihai amacı mevcut durumun, Türklerin kendi bağımsızlıklarını kısıtladığını ve Avrupalıların

Avusturya tarafından kendisine kayda değer bir destek gelmeyeceğini anladıktan sonra[630] Bâbıâli, Londra'da bu hususta toplanacak konferansta izleyeceği politikayı sene sonuna kadar tayin ve tespit etti[631]; Âli Paşa, en azından söylem düzeyinde Karadeniz'in askerî tarafsızlığı maddesinden ve statükodan taviz vermeyeceklerini Londra sefiri Kostaki Musurus Paşa'ya bildirdi.[632] Ancak toplanacak konferansta asıl elde edilmek istenen Boğazların askerî hâkimiyetinin tamamen Bâbıâli'nin tekeline alınmasıydı. Böylelikle 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması ile gündeme geldiği ve 1841 Konvansiyonu ile devam ettiği üzere Boğazlar üzerindeki askerî hâkimiyetin diğer büyük güçlerle birlikte paylaşılmasından kurtulmak, Bâbıâli'nin amacı olurken İgnatyev ise Boğazları 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması'ndakine benzer bir konumuna çekmek yani bir kez daha Rusya nüfûzu altına sokabilmek için inşâ edilecek bir diplomasinin uygun olduğu kanaatindeydi. Ancak İgnatyev, bu süreçte öncü rol oynamaktan daha başta mahrum kalacaktı. Rusya deklarasyonu yayınladıktan kısa bir süre sonra gündeme gelen Boğazların istikbaldeki konumu üzerine başlayan tartışmalar hususunda Âli Paşa endişeliydi.[633] İgnatyev, Rusya'nın bu

---

daimi olarak müdahalelerinin vasıtalarını içerdiğini görmelerini sağlamaktı; yani Rusya elçisi, Avrupalı güçlerin Osmanlı ile Rusya arasındaki ilişkilere müdahale etmemeleri gerektiğini temellendirmeye çalışmaktaydı; Paris Antlaşmasının başlıca sembolik ehemmiyeti, Osmanlı'yı Rusya nüfûzu altına girme ihtimalinden çekip çıkarmasında yatmaktaydı ve bu antlaşmayla Avrupalı devletler, Sultanın tebaası ile olan ilişkileri ve dahili işlerine kolektif veya ayrı ayrı olarak müdahalesizlik ilkesini benimsemişlerdi ve bu ilke, Rusya'ya sinir bozucu gelmekteydi; dolayısıyla böylesine müdahalelerin önünü açacak özel düzenlemelerle daha önceki sisteme memnuniyetle dönebilirlerdi. Elliot'a göre Ruslar, ya imparatorluğu fethetmeyi veya onu öldürmeyi tasarlamaktaydılar ancak bu tasarı tecil edilmişti. NA.FO.78/2126, 2 December 1870, No.339.

[630] NA.FO.78/ 2126, 30 November 1870, No.331.

[631] Rusya'nın Londra'da toplanacak konferansa katılmayı kabul ettiğine dair İgnatyev'in Bâbıâli'ye yaptığı tebliğ; NA.FO.78/ 2126, 30 November 1870, No.332 ve 333. İgnatyev, nötralizasyonun zaten *Gannet* gemisinin yaklaşık 6 yıl önce Boğazlardan Karadeniz'e geçişiyle birlikte fiilen sona erdiğini de bu sırada dile getirmesi dikate değerdir.

[632] Âli Paşa'nın bu *confidentielle* talimatı için bkz., Kuneralp (2009, ss.119-122). Âli Paşa'nın da Rusya'nın geri adım atacağı konusunda pek ümidi olduğu söylenemezdi ve savaşı göze alamıyordu. Geriye kalan tek yol, Rusya'dan makul bir tazminat koparmaktı. Jelavich'in de değindiği üzere Bâbıâli, Romanya ve Sırbistan'daki egemenlik haklarının yapacağı bir askerî müdahalenin önünü açacak şekilde genişletilmesi ve Boğazlardaki hâkimiyetinin de tahkim edilmesi konularında Rusya'dan tazminat koparmayı planladı. Lâkin belirtildiği üzere Britanya hükümetinin desteği Bâbıâli'nin beklentilerine göre oldukça zayıftı. Bunun üzerine Âli Paşa, Boğazlar üzerinde tam bir askerî kontrolün sağlanması yoluna gitti (Jelavich, 1973, s.43).

[633] NA.FO.78/2125, 21 November 1870, No.293. Gorçakov'un yayınladığı genelgeye göre İmparator, Şark'ta huzurun temini için Paris Antlaşmasının Karadeniz ile ilgili maddesi dışındaki maddelerini yeniden tasdik etmeye veyahut yerine eşdeğer maddeler belirlenmesine hazır

maddeden uzun süredir rahatsız olduğunu gösteren 1859 tarihi bir yazışmayı da Âli Paşa'ya göndererek, Memleketeyn meselesinde devletlerarası hukuku bir defa ihlâl edildikten sonra Rusya'nın daha o zaman bu kararı aldığını göstermek istedi; ancak asıl gösterdiği nokta şuydu ki 1859'da, Paris Antlaşması'nın altında imzası bulunan devletlerden İngiltere haricindekilerin tamamı Rusya'yı bu konuda teşvik etmişlerdi.[634] Dolayısıyla İgnatyev'e göre bu hususta bir konsensüs daha 1859'da zaten oluşmuştu ve şimdi Rusya'ya, antlaşmanın altında imzası bulunan devletlerin rızasını almadığına yönelik bir eleştiri getirmek temelsizdi; Britanya, bunun önündeki tek engel olmuştu. 1841 ve 1856 Antlaşmaları Boğazları, Sultan sulh içinde olduğu sürece yabancı askerî gemilere Boğazları kapalı tutuyordu ve bu Rusya'nın Akdeniz'e yönelik muhtemel tehditlerini bertaraf etmek için kararlaştırılmış temel prensipti. İgnatyev, Şark'ta oluşan durumu kaygı verici görmekteydi; bunun temel sebebi de Rusya'ya karşı duyulan güvensizlikti ve Şark meselesinde bu ülkeye karşı yine bir koalisyon gündeme getirilebilirdi. Dolayısıyla İgnatyev, mevcut vaziyette eğer Rusya ve Osmanlı ilişkilerine herhangi bir dış müdahale olmazsa, her iki ülke arasında mükemmel bir uzlaşmaya varılabiliceği kanaatindeydi.[635] Ancak Âli Paşa, özellikle Osmanlı'nın müttefiki İngiltere'nin müdahil olmasından yanaydı.[636] Sultan ile İmparator arasında Rusya elçisi tarafından varmış gibi

---

olduğunu Kasım ortasında beyan ettiğinde açık olan bir nokta vardı: Karadeniz'in askerî nötralizasyonun ilgası maddesinden geri adım atılamazdı fakat Osmanlı'nın güvenlik endişelerini yatıştıracak ilave maddeler düşünülebilirdi. Bir bedel olarak yorumlanabilecek ancak kesinlikle Karadeniz'in askerî nötralizasyonu ile eşdeğer olmayan mutasavver ilave maddeler ise şüphesiz Boğazlar ile ilgili olmalıydı ve Boğazlar, bütün milletlerin savaş gemilerine kapatılmalıydı; Gorçakov, İngiltere'yi oldukça rahatsız edecek olan Boğazların bütün taraflara kapalılığı konusunu gündeme taşıyarak Âli Paşa'nın gönlünü hoş tutacağı gibi Britanya donanmasını da Karadeniz'den uzak tutabilecekti.

634 NA.FO.78/2126, 23 November 1870, No.302, 303 (Confidential) (from Elliot to Lord Granville) ve 27 November 1870, No.319. Bu belgeden 1859'da Fransa, Avusturya ve Prusya'nın Paris Antlaşmasının Karadeniz ile ilgili maddesini tek taraflı olarak iptal etmesi konusunda kışkırttıkları anlaşılmaktadır.

635 NA.FO.78/2126, 28 November 1870, No.326. Ancak burada İgnatyev'e karşı öne sürülen argümanlar, Küçük Kaynarca Antlaşması ve Hünkâr İskelesi Antlaşması gibi geçmişte Avrupalı güçlerin doğrudan müdahale etmediği durumlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğü ve bekasının yanında Avrupa'nın genel çıkarlarının hiçe sayıldığıydı.

636 Elliot'ın bu konuda yazdıkları ve Baron Proskesh'ten işittiklerine göre Âli Paşa, Rusya ile doğrudan uzlaşmayı kesinlikle düşünmüyordu ve Elliot'ın ifadeleri gayet açıktı: *the idea of a direct understanding with Russia has never been contemplated by Aali Pasha.* NA.FO.78/2126, 30 November 1870, No.331.

gösterilen görüş birliğinin aksine[637] İgnatyev ile Âli Paşa arasındaki başlıca görüş ayrılığı yeniden nüksetmekteydi; Rusya sefirinin beyan ettiği sözlerin gerçeği yansıtmadığının ortaya çıkması, Âli Paşa ile İgnatyev arasındaki güvensizliğin son noktaya varmasına ve özellikle Bâbıâli'nin Rusya'ya olan itimatsızlığının her zamankinden fazla olduğu söylentilerinin çıkmasına neden oldu. İstanbul'un diplomasi kulislerinde dolaşan haberlere göre İgnatyev, Bâbıâli'nin Rusya deklarasyonuna karşı son derece kayıtsız olduğuna dair bir kanaat oluşturmak ve söylenti yaymak için beyhude yere uğraştı ancak bir karşılık bulamadı.[638] "General İgnatyev, hükümdarının dostça hissiyâtını ifade etmekte oldukça müsrifti (*profuse*) ve Sultan, onun tarafına efendisiyle dostça ilişkilerin devamından fazlasını beyan etmekten ve aralarındaki ilişkilerin kesilmemesini ümit etmekten daha fazlasını yapamazdı."[639] Ancak İgnatyev'in çıkardığı iddia edilen bu söylenti, Âli Paşa'nın muhalifleri tarafından Sadrıâzâmı eleştirmek için kullanıldı; muhalefete göre Sadrıâzâm, Batı ittifakından vazgeçip Rusya ile doğrudan bir uzlaşmaya girmeyi arzu etmekteydi ve Osmanlı'yı fiilen bu devletin tabiiyetine sokmak istemekteydi.[640] Âli Paşa'dan sonra Sultan Abdülaziz'in de İgnatyev'in sözlerini şiddetle yalanlamış olması, Rusya sefirinin İstanbul'da bundan sonraki imajının hangi sıfata tekabül edeceğini

---

[637] İgnatyev'in Sultan ile görüşmesini İmparatora aktarması üzerine II.Aleksandr, Sultanın nazik sözlerinden memnuniyet duyduğunu Rüstem Bey vasıtasıyla bildirmekte gecikmedi. Rus Çarından gelen mesajlar gayet dostaneydi. Çar Aleksandr'a göre Rusya'da Sultanın Hıristiyan tebaası lehine müdahalede bulunmak isteyenler bulunduğu bir gerçekti fakat kendisi böyle yapmayı uygun görmemekteydi ve Sultanın kendi gücüyle Hıristiyanların haklarını genişletip konumlarını iyileştireceğine inanıyordu. Tabii bütün bu açıklamalar Bâbıâli'yi yatıştırma amacı taşımaktaydı. NA.FO.78/ 2126, 6 December 1870, No. 345, (Confidential).

[638] NA.FO.78/2126, 6 December 1870, No. 346, (Confidential).

[639] NA.FO.78/2126 7 December 1870, No.347. Sultan ile yaptığı görüşmede de Elliot, İgnatyev ile ilgili bu konuda yazdıklarını teyit ettiğini söylemekteydi; Abdülaziz, diğer güçler engellemeseler Rusya ile bu konuda uzlaşmaya hazır olduğuna dair bir cümle söylemediğinin özellikle altını çizmekteydi.

[640] NA.FO.78/2126, 7 December 1870, No. 348, (Confidential). Henry Elliot, yaptığı detaylı tetkikât sonunda Sultanın kesinlikle böyle bir söz sarf etmediğini defalarca doğruladığını ileri sürmektedir; üstelik Sultan, Sadrıâzâmıyla fikir birliği olmadan hareket etmezdi. Elliot'un özellikle bu konuda Sultan ile gerçekleştirdiği görüşme hakkında bkz., NA.FO.78/2126, No.349 (Confidential). Sultan, Çar Aleksandr'ın Osmanlı'ya karşı düşmanca bir tutum içinde olmadığı konusunda ve dostça ifadeleri hususunda İgnatyev'in kendisiyle oldukça dokunaklı konuştuğunu söylemekteydi; kendisi ise Rusya ile dostça ilişkilerinin devamı konusundaki endişelerini dile getirmiş ve iki ülke arasındaki uyuma halel getirecek herhangi bir olayın vuku bulmamasını ümit ettiğini vurgulamıştı. Sultanın görüşleri Batılı müttefiklerininkinden asla ayrılmamaktaydı ve Batılı müttefiklerinden bağımsız olarak Rusya ile doğrudan uzlaşmak gibi bir fikrin asla kafasından dahi geçmediğini vurguluyordu. Eğer böyle bir fikir kafasından geçmiş olsa dahi tebaası arasında Rusya'ya karşı olan his, bunun icrasını imkânsız kılmaktaydı.

belirleyecekti; *Menteur Pasha*. Rusya ve Osmanlı'nın samimi ve yakın ilişkiler geliştirmesinin önündeki yegâne engelin Batılı devletlerin kıskançlığı ve şüphesi olduğuna inanan İgnatyev'in faaliyetleri, özellikle Elliot'u tedirgin etmekteydi; Sultan ise Generalin Batılıları itham eden bir söylemle kendisine gelmediğini, aksine İmparatorun İngiltere dışındaki bütün devletlerden Karadeniz'in askerî nötralizasyonuyla ilgili maddenin tek taraflı iptali için cesaret aldığını söylediğini dile getirdi. İngiltere, İgnatyev'in ithamlarından açıkça rahatsızdı. Osmanlı Devleti, bu deklarasyonu Rusya ile değil İngiltere ile yakınlaşmanın bir vasıtası olarak görmekteydi.[641]

İgnatyev, Londra Konferansı başladıktan sonra İstanbul'da Bâbıâli üzerindeki yumuşak baskısını arttırmayı denedi. Âli Paşa'ya Prusya başta olmak üzere İngiltere haricindeki diğer devletlerin 1856 Antlaşmasının revizyonu için Rusya'ya destek verdiğini defalarca dile getirdi.[642] İgnatyev konferans boyunca yine İstanbul diplomasi kulislerini manipüle etmekle uğraştı. 17 Ocak 1871'de toplanan Londra Konferansının konusu, Rusya'nın Paris Antlaşması'nda talep ettiği değişiklikleri görüşmekti.[643] Konferansa Paris Antlaşmasını imzalayan büyük güçlerin Londra temsilcileri katıldı; dolayısıyla toplantıda Rusya'yı İgnatyev değil, Baron Brunov temsil etmekteydi. 3 Şubat'taki oturumda alınan kararlar, konferansın gidişatını etkileyecekti. Paris Antlaşmasının teyidi ile birlikte Boğazlar meselesinin gündeme getirildiği bu oturumda Bâbıâli,

[641] Nitekim Âli Paşa'nın Kostaki Musurus Paşa'ya gönderdiği 30 Kasım 1870 tarihli bir telegram, İngiltere'nin Rusya ile Osmanlı arasındaki yakınlaşma ihtimalinden son derece rahatsızlık duyduğunu açıkça göstermekteydi; GARF f.730, op.1, d.806. Diğer yandan Kostaki Musurus Paşa, Bâbıâli'nin Rusya'nın talebini reddetmeye cesaret edebilecek imkânlardan mahrum olduğunu kabul ediyordu ancak ilgânın hemen başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun, Sultanın Boğazlar üzerindeki meşrû hâkimiyetini garanti altına alacak karşı taleplerde bulunması gerektiğini ileri sürmekteydi (Şebunin, 1926, s. 79).

[642] NA.78/2173, 24 January 1871, No 42. İtalyan ve Fransız taraflardan gelen teklifler de İgnatyev'in önerilerini yansıtıyordu. Rusya elçisi, İtalya'dan gelecek tekliflerin Âli Paşa'nın görüşleriyle aynı minval üzere olduğunu dile getirmekteydi. Oysa Âli Paşa'dan buna dair olumlu bir yanıt gelmiyordu; Paşa, İtalyan ve Fransız hükümetlerinin tutumlarının İgnatyev'in söylediği gibi Rusya'nın yanında olacağından pek şüphesi yoktu ancak buna dair herhangi bir eylemde bulunacaklarını düşünmemekteydi; NA.78/2173, 24 January 1871, No 43.

[643] Ayrıntılı bilgi için bkz., Jelavich (1973, ss.47-57); Naroçnitskaya (1989, ss.191-200); Tukin (1999, s.361-361). Konferansta Britanya hükümeti Lord Granville, Rusya Baron Brunnov, Prusya Albrecht von Berntorff, Bâbıâli Kostaki Musurus Paşa, Avusturya Graf Apponyi, İtalya ise Carlo Cadorna tarafından temsil edildi. Fransız temsilci ise yalnızca nihai oturuma katıldı. Dolayısıyla Londra konferansının hâkim güçlerinin Britanya hükümeti ve Rusya İmparatorluğu olacağı belliydi; Prusya ise Rusya'ya yakın olmakla birlikte bir ölçüde hakem rolü oynayacaktı.

Boğazların askerî gemilere istisnasız kapatılmasını gündeme getirdi. Avusturya'nın ise böyle bir durumda Tuna'daki seyrüsefer haklarının gözden geçirilmesini talep etmesi kaçınılmazdı. 13 Mart'ta sona eren kongrede 9 madde kabul edilmiş ve Karadeniz'in askerî nötralizasyonunun iptaline karşılık olarak Osmanlı Devleti'nin egemenlik ve toprak bütünlüğünü korumak maksadıyla Bâbıâli'ye gerekli gördüğü takdirde Boğazları dost devletlerin harp gemilerine açma hakkı verilmiştir. İgnatyev'e konferans sürecinde verilen görev, Osmanlı temsilcilerini, Bâbıâli'nin direndiği noktalarda uzlaşmaya ikna etmekti. Kostaki Musurus Paşa'nın 7. maddeye yönelik talep ettiği değişiklik üzerinde anlaşmazlık çıkınca, İgnatyev Bâbıâli'yi ikna etmek için devreye girdi. Avusturya, İngiltere ve Rusya tarafından Şubat ayında kabul gören 7.madde taslağında Sultanın gerek gördüğünde "Karadeniz'e kıyısı bulunmayan devletlerin (*Puissances non riveraines*) " desteğine başvurabileceği yazıyordu. Rusya, "Karadeniz'e sahildar olmayan devletler"den sayıldığından Brunov'un bu tabire karşı çıkması beklenebilirdi ve fakat Musurus Paşa, bu tabirin çıkarılıp yerine "Sultana dost devletler" tabirinin konulmasını daha güçlü bir şekilde savundu.[644] Bu madde öyle gözüküyor ki özellikle İngiltere tarafından savunulmaktaydı; nitekim Rusya da sahildar devletti ve şu durumda ihtiyaç halinde Osmanlı, Rusya yardımına başvuramazdı. Dolayısıyla İngiliz diplomatlar 1833 koşullarının benzerini yeniden yaşamamak için gereken alt yapıyı hazırlamışlardı. Granville'in Kostaki Musurus'a Brunov'un bu maddeyi kabul ettiğini bildirmesi üzerine Osmanlı elçisi, bu maddenin Rusya'nın egemenlik haklarına dokunmadığını fakat Rus diplomatların ilk fırsatta karşı çıkacaklarını vurgulamıştı; çünkü bu cümle, kendilerine karşı açıkça düşmanca bir içeriğe sahipti. Ancak Gorçakov için öncelikle önemli olan konu, Musurus'un da gayet yerinde tespit ettiği üzere, mümkün olduğunca büyük bir krize sebebiyet vermeden Rusya'nın Karadeniz'de yeniden silâhlanabilmesinin önünün açılmasıydı. (Jelavich, 1973, s.53). Gorçakov, konferansın başında Bâbıâli'nin Boğazların kimlere açılacağının Sultanın inisiyatifine bırakılacağı ilkesine karşı

[644] NA.FO.78/2173, 24 January 1871, No.44 (from Elliot to Granville). Londra'da, Rusya ile Bâbıâli arasında bir yakınlaşma varmış izlenimi oluşmaması için Âli Paşa, yanlış anlaşılmalara müsaade etmemek için Elliot ile görüşüp en büyük stratejik müttefikinin güvenini tazelemek hususunda tedbir almayı da ihmal etmedi; NA.FO.78/2173, 6 February 1871, No.77.

çıkmayacağını ve hatta Memleketeyn'e askerî müdahale imtiyazı talebine dahi destek vereceğini bizzat Rüstem Bey'e bildirmişti.[645] Gorçakov'un Bâbıâli'ye yönelik desteğini İgnatyev yalnızca tasvip etmemişti; bizzat İstanbul'da 1833 şartlarına benzer bir pozisyona geri dönülmesinin zeminini de oluşturmaya çalışarak St.Petersburg'un diplomasi çizgisine geri planda yön vermeye çalışmaktaydı. Nitekim Boğazları tamamen Sultanın inisiyatifine bırakmakla daha sonra Sultan üzerinde nüfûz kurmak, Boğazların denetimini ele geçirmek anlamına da gelirdi. Ancak Boğazlar konusunda İngiltere ile düşülen anlaşmazlık karşısında Gorçakov, geri adım atacaktı ve bunda Brunov'un da etkisi olacaktı. İgnatyev ile Brunov arasındaki görüş ayrılığı, mevcut durumun İstanbul'dan göründüğü şekliyle Londra'dan göründüğü şekli arasındaki farklılıkla ilgiliydi; Gorçakov, maddenin değiştirilmesine yönelik olarak Bâbıâli'yi desteklemekten vazgeçtiğini açıkladığında gerekçe olarak Osmanlı ve Rusya temsilcilerinin itirazlarının ciddî komplikasyonlara yol açacağına dair ihtimali gösterdi.[646] Gorçakov'un asıl amacı müzakerelerin inkıtaya uğramamasıydı. İgnatyev, Gorçakov'un Bâbıâli ile ortak hareket etme fırsatını kaçırmasına neden olduğunu düşündüğü bu kararını eleştirmekteydi; Batılılar tarafından reddedildiklerini gören Osmanlılar Rusların yanına doğru yürüyeceklerdi fakat Gorçakov'un bu kararı, Osmanlı devlet adamları üzerinde talihsiz bir tesir yarattı. İgnatyev ile Gorçakov arasındaki bu anlaşmazlık, bu iki devlet adamı arasında birbirine karşı var olan güvensizlik hissiyatının daha da derinleşmesine yol açmaktan başka bir sonuç doğurmayacaktı.[647] İgnatyev'e göre Rusya, Osmanlı ile yakınlaşma fırsatını bir kez daha kaçırıyordu; oysa Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını Batılılar karşısında birlikte savunmalıydılar.[648] Boğazlar

---

[645] Rüstem Bey'in *particulière* raporu hakkında bkz., Kuneralp (2009, ss.153-154). Hatta Gorçakov, bu yönde Kostaki Musurus'un önerisini desteklemesi konusunda Brunov'a talimat da vermişti.

[646] Rüstem Bey ile Gorçakov'un Şubat başındaki görüşmesi; Kuneralp (2009, s.192).

[647] Öyle ki bu olaydan sonra aralarında neredeyse kopma noktasına gelen güven bağı, diplomasi kulislerine de aksedecekti. St.Petersburg'daki İngiltere elçisi Andrew Buchanan, bir raporunda Osmanlı elçisininkine paralel iddialarda bulunuyor ve Gorçakov'un İgnatyev'e karşı itimatsızlığını her defasında imâ ettiğine işaret ediyordu. Öyle ki Kumani'nin İstanbul'daki sefaret sekreterliğine tayini de Gorçakov ile İgnatyev arasındaki güven kaybından kaynaklanmaktaydı ve Kumani'ye İgnatyev'i ılımlılaştırma görevi verilmişti; üstelik bir Türk karşıtı olarak nam salan Kumani'nin bu konuda Ignatyev'den bir farkı yoktu ve Gorçakov tarafından bizzat seçilmişti. NA.FO. 78/2175, 19 May 1871, No 203 (Confidential)

[648] İgnatyev'in Londra'da Rusya'nın yürüttüğü diplomasiye eleştirileri hususunda bkz., İgnatyev (1916, s.146).

rejiminde 1833-1841 arasındaki şartlara yani Rusya nüfûzunun güçlü olduğu dönemlere geri dönmeyi isteyen bir diplomat olan İgnatyev'e göre Londra'da Boğazlar konusunda İngiltere'ye teslim olunmaması gerekmekteydi. Brunov'un Gorçakov'dan aldığı talimatı Kostaki Musurus'a tebliğ etmesine rağmen Londra'daki Osmanlı heyeti Âli Paşa'nın talimatı doğrultusunda oldukça istikrarlı bir politika izledi ve bu şartlar altında konferanstan çekilebileceğini açıkça dile getirmeye başladı. Çünkü *non-riverain* kelimesini kabul etmesi demek, Sultanın bir askerî tehdit ile karşı karşıya kaldığında kimden yardım isteyeceğini dahi belirlemekteydi; eğer İtalya hükümeti devreye girip yeni bir çözüm formülü sunmamış olsaydı, büyük güçler ile Bâbıâli karşı karşıya gelmiş olacaktı. İtalyan temsilci Carlo Cadorna, *non-riverain* tabirinin çıkarılmasını önerip, Sultanın Boğazlar üzerindeki tasarrufunun Paris Antlaşmasının güvencesi altında olduğunu dile getirerek yeni bir formül sundu; Boğazların, yalnızca İstanbul'daki diplomatik temsilcilere ait olan ve Tuna'da seyrüsefer hakkına sahip hafif savaş gemilerine serbest olacağı ve Boğazların askerî gemilere açılıp kapanması tasarrufunun sadece Sultana ait olmasına dönük bir teklifti.[649] 13 Mart'taki nihaî toplantıda kararlaştırıldığı şekliyle Rusya'ya karşı doğrudan bir tehdit algısı dile getirilmemiş ve gerek Âli Paşa'nın gerekse de İgnatyev'in İstanbul'daki diplomasi faaliyetleri, maddenin böyle bir şekil almasında etkili olmuştur; Boğazlar, Paris Antlaşmasına tehdit olabilecek bir durum söz konusu olduğunda açılabilecekti. Böylelikle Rusya'nın Akdeniz'e geçişinin önünü açabilecek bir cümle de engellenmiş oluyordu (Jelavich, 1973, s.56). İgnatyev için bu durum Rusya için tam bir başarı sayılamazdı; ancak Âli Paşa'nın mimarı olduğu bu antlaşmayı, hayatının son aylarına kadar savunmaya çalıştığını da göstermekteydi. 1841 ve 1856'da Boğazlardan askerî gemilerin geçişi konusuna söz hakkı kısıtlanan Bâbıâli, 1871'de söz hakkını nispeten genişletiyordu. İngiltere yönetimi ise bu durumdan hoşnut kalmadı çünkü Boğazlar yoluyla Rusya'ya girişin yasaklanması, bu devletin elde edeceği imtiyaza bir karşı denge getirmişti (Jelavich, 1973, s.57).

[649] Musurus Paşa'nın Âli Paşa'ya İtalyan hükümetinin teklifi konusunda yazdığı raporlar ve Âli Paşa'nın cevabı hakkında bkz., Kuneralp (2009, ss.196-199).

Konferansın sonuçlarının İstanbul'a ulaşmasından sonra İgnatyev'in memnuniyetsizlikleri nispeten daha iyi anlaşılacaktır; ancak Rusya'ya bir toprak kazancı getirmemiş olsa da konvansiyonun, Rus hissiyatını tatmin etmesinden dolayı İgnatyev de hissesine düşeni almış olmalıdır.[650] Karadeniz meselesinin hallolmasını müteakip Sultana İmparatorun tebriklerini getiren İgnatyev, 28 Mart'ta Dolmabahçe'de Sultan tarafından kabul edildi. Görüşme gayet dostça gerçekleşmişti; Sultanın, son savaşta görüldüğü üzere Prusya ordusunun mükemmel organizasyona yaptığı gönderme üzerine İgnatyev, Rusya ordusunun da Prusya ordusundan hiç aşağı kalır yanı olmadığını dile getirmeyi gerekli gördü. İgnatyev'e bakılırsa Rusya daha büyük bir orduyu muharebeye sürüyordu ve Rus orduları daha modern silahlarla donatılmış ve modern organizasyon yapısına sahipti. [651] Rusya ordusunun Alman ordusuna göre daha üstün olduğunun altını çizen İgnatyev'in sözleri Abdülaziz'i etkilemiş olmalıdır.

---

[650] FO.78/2174, 21 March 1871, No. 123 (Confidential).

[651] FO.78/2174, 30 March 1871, No. 137 (Confidential). 1861'den sonra Milyutin'in Harbiye Nezareti'ne gelişiyle başlayan Rusya ordu reformu üzerine oldukça hacimli bir literatür vardır. Dmitriy Alekseyeviç Milyutin, 1860 ve 1870'lerin en iyi askerî idarecilerinden birisiydi ve Rusya ordusunda Genelkurmay Nikolayevskiy Askerî Akademisi mezunu olan yeni nesil reformatör subayları temsil etmekteydi. Knez Baryatinskiy ekolündendi ve ondan çok şey öğrenmişti. 1856'da Rusya ordusunun askerî pasifliği üzerine yazdığı layıhadan beri ülkenin askerî bölgelere bölünmesini savunuyordu ve 1856'da Kafkasya'ya tayin edildiğinde bu fikirlerini gerçekleştirme imkânı bulacaktı; 1859'da Şamil'in kuvvetlerine karşı sağlanan başarının görünen yüzü Baryatinskiy ise, görünmeyen yüzü Milyutin'di. Harbiye Nazırı olduktan sonra Milyutin gerçekleştirmek için kendisine üç hedef koydu: ülkenin askerî bölgelere taksimiydi ki 1867'de Türkistan'ın ilhakıyla birlikte bu bölgeler toplamda onbeşi bulmuştu. Diğeri kuyruktan dolma tüfeklerle yeniden silâhlanma ve subay talim ve terbiyesinin yeniden yapılandırılmasıydı. 1871'e kadar bunların tamamı başarıldı. Ancak şartların olgunlaşmasını bekleyene kadar yaygın bir askere alma sistemini tesis etmeyi bekletmişti. 1866'da Avusturya ordularını küçük düşüren ve 1870'te Fransız ordusunu tamamen yenen Prusya ordusu, Avrupa'da yeni bir ordu modeli olarak dikkat çekmişti ve 1870'te Prusya merkezli birleşik Almanya'nın baskın bir kuvvet olarak Avrupa siyasetine damgasına vurmasının Rusya açısından diplomatik olduğu kadar askerî sonuçları da olacaktır; Rusya ordusuna daha hızlı seferberlik konusunda Prusya ordusu ilham verecektir. Diğer yandan eğitimli bir yedek kuvvet gerektirmekteydi ve demiryolları vasıtasıyla sınırlara kadar ulaşan etkili bir ikmâl ve lojistik mekanizmasının kurulması için kaynakların kabiliyetli bir Genelkurmay tarafından seferber edilmesi lazımdı. Sultan Abdülaziz'in Prusya ordusuna düzdüğü methiye karşısında İgnatyev'in verdiği kıskançlık kokan cevabın bir başka boyutu vardı; Rusya'nın Batı hududunda devasa bir askerî kudret doğuyordu. Böyle bir askerî gücün siyasî ve tarihî tazyiki, XX. yüzyılın başından itibaren daha kuvvetli bir biçimde hissedilecekti. Milyutin döneminde Rus askerî reformu üzerine genel olarak bkz., Menning (1992, ss. 6-50); Baumann (2002, ss.137-150). Ancak Ignatyev'in söylediğinin aksine, Elliot Rus büyükelçinin devletinin ordusuna yönelik gururla ve kibirle ifade ettiği bu sözlerden Sultan'ın hiç de etkilenmediğini belirtmektedir.

Osmanlı tarih yazımında Londra Antlaşması için Âli Paşa'nın yapabileceği çok fazla bir şey olmadığı dile getirilir; İngiltere ve Fransa'nın aktif desteğinden mahrum kalan Âli Paşa, "devleti mu'insiz olarak Rusya gibi bir devlet-i kaviyyeye karşı harb tehlikesine sürüklemek de istemeyerek işi mecrâ-yı siyâsete dökmüştür" (Türkgeldi, 2012, s.62). Yine Osmanlı tarih yazımında 93 Harbine giden yolun 1875'deki Hersek isyanıyla başladığı düşünülür. Ancak siyasî ve askerî tarihin temel stratejik dinamikleri bakımından değerlendirildiğinde 93 Harbine giden yol, 1871'de Karadeniz'in askerî nötralizasyonunun iptalinin devletlerarası sahada kabullenilmesiyle açılmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinde donanma kuvvetleri önemli bir rol oynamayacaktır; fakat 1853-1856 Kırım Savaşı'nın nihai perdesinin Sevastopol'de oynandığı hatırlandığında, Karadeniz'deki askerî varlığını yeniden güvenceye almasının Rusya İmparatorluğu'na verdiği moral güç ve güven, St.Petersburg'un Şark meselesine daha kararlı bir şekilde müdahale etmeye başlamasının önünü açacaktır.

İgnatyev, Gorçakov'un bu süreçte takip ettiği politik çizgiyi hiçbir zaman onaylamadı; nitekim Nikolay Pavloviç, bu meselenin Paris, Berlin ve bilhassa Londra'da değil doğrudan Bâbıâli ile müzakere yoluyla İstanbul'da çözülmesi gerektiğinde ısrarlıydı. Çözümün adresi olarak Gorçakov'un Londra'yı göstermesi, Rusya'nın Londra sefiri Baron Brunov'u diplomasi mahfillerinde daha fazla ön plana çıkarmıştı. Gorçakov da İgnatyev'in inisiyatifi üzerine alma teşebbüsünü başından itibaren onaylamadı. Gorçakov'a bu başarısından sonra Çar tarafından, kalıtsal bir asalet olan lordluk (*svetlost*) bahşedildi; Londra'daki Konferansta Rusya'yı temsil eden Baron Brunov'a kont ünvanı (*graf*) tevdi edildi ve "Rus diplomasinin Nestor'u" olarak anıldı. İgnatyev ise Aziz Aleksandr Nevskiy nişanıyla yetinmek zorunda kaldı. Ancak Rusya tarih yazımında ciddi tarihçiler arasında, Bâbıâli'nin Rusya'nın hamlesi karşısında sert bir muhalefet sergilemeyeceğinin İgnatyev'in başlangıçtaki ilk teşebbüsü sayesinde anlaşıldığını kabul edenler olduğu gibi Bâbıâli'nin muhtemel tepkisinin bu sayede hafifletildiği yönünde bazı görüşler de vardır.[652] Bu yorumlar tartışılabilir

[652] Mesela bkz., Kudryavtseva-Ponomarev (1999, s. 183).

olmakla birlikte, tarihi bir gerçek vardır: Gorçakov, bizzat kendisi ve Rusya kamuoyu tarafından onun siyasî kariyerinin en büyük başarısı olarak tarihe yazılan bu tarihî *démarche*ın, İstanbul'daki sefirine mâl edilmesinin önüne geçmeyi bilmiştir. Aksi takdirde şair ve diplomat Fyödor İvanoviç Tyutçev'in (1803-1873) Kasım 1870 başında yazdığı meşhur şiirini ithaf edildiği kişi Knez Gorçakov değil, belki de İgnatyev olacaktı; lakin "kanla değil, akılla gelen bu zaferin" mimarı olma imtiyaz ve şöhreti İgnatyev'e değil, Gorçakov'a nasip olmuştur:

Evet, sözünüzü tuttunuz:
Silâh veya para harcamadan
Hakları tekrar geri geldi
Yerli Rus toprağının
Ve bize mütevaris deniz
Yeniden özgür dalga
Kısa bir yüzkarasından sonra
Ait olduğu sahili öpüyor…

4.BÖLÜM

YAKIN ŞARK'TA RUS-ORTODOKS NÜFÛZUNUN TESİSİ VE İGNATYEV SİYASETİ

4.1. *DIVIDE ET İMPERA:* BÂBIÂLİ, BULGAR EKSARHLIĞI VE İGNATYEV DİPLOMASİSİ

1872 Şubatı'nın başlarında Sadaret Müsteşarı Ahmet Vefik Efendi ile Henry Elliot arasında olağan bir görüşme gerçekleşti. Görüşmenin konusu, Yunanlılar ve Bulgarlar arasında bir süredir devam eden anlaşmazlıklar üzerineydi ve Vefik Efendi, General İgnatyev'i bir taraftan itham etmekte, diğer taraftan övmekteydi. Rusya elçisi, bu meseleye müdahil olduğunu inkâr etmekteydi, oysa Sadaret Müsteşarı, gelinen noktada ve gelişen süreçte kesinlikle İgnatyev'in büyük hissesi olduğuna emindi. Müsteşar şöyle demişti: "Gerçek şudur ki Şark meselelerine alâka göstermesi gerekenler esasında gereken ilgiyi göstermiyorlar. Her on beş veya yirmi yılda bu bölgede muazzam fırtınalar biriktiğini idrak ederler ve sonra, ancak geç kalmak suretiyle, bu fırtınaları ortadan kaldırmaya bir efsun bulmak için muazzam gayretler sarf ederler. Şark meseleleri günbegün ve dikkatle takip edilmelidir. Bu sırada diğerleri çalışmaya devam ederler ve dinlenmezler."[653] Ahmet Vefik Efendi'nin özeleştirisi çerçevesinde 'ötekiler' Ruslardır; Rusya daima Şark meseleleriyle yakından ilgilenmektedir ve Bulgar meselesi üzerine de Rusya elçisi İgnatyev, uzun süredir çalışmaktadır. Oysa bu mesele ile asıl ilgilenmesi gerekenler, bir süredir bu sorunu ihmal etmişlerdi.

Rusya'nın XIX. yüzyılın ortalarına kadar Şark meselesi çerçevesinde Osmanlı gayrimüslimlerine desteği, onların milliyetlerinden ziyade dinlerinden dolayı verdiği bir destekti. Ancak özellikle Kırım Harbi sırasında Osmanlı'nın gerek

[653] NA.FO.78/2215, 6 February 1872, No 24 (Confidential).

Rum tebaasının gerekse de Yunanistan'ın Rusya'nın müşkül durumuna karşı gösterdiği kayıtsızlık, hem St.Petersburg yönetiminin hem de Rus kamuoyunun hafızasına yerleşmişti. Osmanlı'nın Bulgar tebaasının istikbaline yönelik Rusya'nın gösterdiği hassasiyet de bu doğrultuda Kırım Harbinden sonra daha da artmıştı. 1864 ile 1867 arasındaki yıllar, yani İgnatyev'in İstanbul'da bulunduğu ilk üç yılda Bulgar milletinin arzu ettiği kültürel ve dinî otonomi resmî olarak tanınmasa da özerk kilise hareketi gittikçe yayılmış, daha da popüler bir hâl almıştı.[654] 1870'lerin başında, özellikle Londra Konferansına müteakiben İgnatyev'in Bâbıâli'ye karşı iki politik oyunu devreye soktuğu görülmekteydi; bunlardan birincisi, spekülasyonlara konu olan Sırbistan ile Mısır arasında ittifak çalışmaları, diğeri ise yıllardır bir türlü çözüme kavuşturulamayan bağımsız Bulgar kilisesi meselesiydi. 1870'de Bulgar Kilisesi meselesi, Bulgar kamuoyu için tatmin edici ancak Rusya'nın bakış açısının hilâfına çözülmüştü; çünkü Fener-Rum Patrikhanesi yeni kurulan kiliseyi ve fermanı reddetmişti. 1870 yılıyla birlikte Rum-Bulgar çatışması kaybolmamış, yeni bir aşamaya girmişti (Markova, 1983, s.159). Girit isyanı sırasında Rusya'nın uğradığı diplomatik başarısızlıktan dolayı Yunanistan'ın Rusya'ya güveni kalmamıştı ve Yakın Şark'taki kiliseler üzerindeki hâkimiyet mücadelesinden dolayı da Rum-Slav gerilimi, zaman zaman Rum-Rus gerilimi olarak tezahür edebiliyordu.[655] Bulgar

[654] Bulgar kilise meselesinin 1840'lardan 1860'lara kadar gelişiminin erken evresi hakkında bkz, Mažd rakova-Cavdarova (1996, ss.58-79, 65-85); Hyde (1974, ss.22-26). Bu üç yıllık zaman içerisinde Bulgarlar, zaten kendi bölgelerinde Patrikhanenin kurumsal uzantılarını devre dışı bırakmışlar, kendi öz yönetimlerini tesis etmişlerdir. Mart 1867'de Bulgar Merkezî Gizli Komitesi, Sultana yaptığı başvuruyla Bulgarların Bâbıâli tarafından yapılacak reformlarla müstakil gelişimlerinin güvence altına alınmasını talep etti. Daha da önemlisi somut bit öneri sundu: Habsburg İmparatorluğu'nun ikili bir monarşiye dönüşerek Avusturya-Macaristan İmparatorluğu adını alması üzerine Bulgarlar da aynı şekilde imparatorluğun Osmanlı-Bulgar İmparatorluğu şeklinde ikili bir meşrûtî yapıya dönüştürülmesini talep ettiler. Bu teklife göre Bulgaristan'ın meşrû hükümdarı, Sultan olarak kalmaya devam edecek, Bulgaristan ise Hıristiyan bir valinin idaresinde kendi hükûmetine, kendi meclisine, ordusuna, mahkemelerine ve özerk kiliselerine sahip olacaktı. HR.SYS.290/7, lef 40, (*Mémoire adressé à S.M.I. le Sultan par le Comité secret central bulgare*). Tam bağımsızlıktan ziyade böyle geniş özerkliklere sahip bir Bulgar siyasî formasyonu, şimdilik Rusya'ya da daha cazip gelmekteydi; nitekim Rusya için Bulgarlar hâlâ "hammadeydi" ve tam bağımsızlık için verilecek bir mücadele, Balkanlarda şimdilik daha büyük komplikasyonlardan fazlasını getirmezdi.

[655] Rumlarla Bulgarlar arasında bağımsız Bulgar kilisesinin teessüsü hususunda bir anlaşmazlık çıkana kadar Balkanlarda işbirliğine dair perspektifler gelecek vaat etmekteydi (Stavrianos, 1939, s.56). 1856 Paris Antlaşması Romanya'yı Rusya'nın kontrolünden çıkarmıştı ve Bulgar ihtilal komitelerinin merkezi hâline gelen Bükreş'in Rusya'nın kontrolünden çıkmasıyla, uyanan Bulgar millî şuurunda da Rusya'nın yerinin ne olacağını tartışmaya açılması zaman zaman söz konusu olabiliyordu.

eksarhlığı meselesi yüzünden yaşanan gerilimde Rusya'da Panslavist liderler ile devlet arasındaki anlaşmazlık daha da belirginleşmekteydi. Panslavistler, Slav kardeşliğine koşulsuz bağlılık politikası talep ederlerken diplomatların Rusya'nın Hristiyan Doğudaki imajını ve yüzyıllardır süregeldiği şekliyle Osmanlı topraklarındaki bütün Ortodoks Hristiyanları tek bir dinî çatı altında tutma siyasetini bir anda terk etmeleri beklenemezdi. Rum-Bulgar kilise meselesinin yarattığı heyecan, yalnızca Rus dış siyasetini etkilemedi; fakat aynı zamanda Rusya'da Panslavist akımın teşekkülünde de rol oynayacaktı.[656] Keza Yunan-Bulgar çatışması derinleştikçe, Danilyevskiy gibi önce gelen Panslavistler, Yunanlıların tarihte Ortodoksluğa ihanet ettiklerini ileri sürerek Fenerlilere karşı ağır ithamlarla ortaya çıktıkları görülecekti. İgnatyev ise İstanbul'daki ilk yıllarında, Rumlar ve Fenerliler ile yakın işbirliği geliştirmeyi başlıca diplomatik düstûr ittihaz etmişti.[657] İgnatyev'in başlangıçta Rumları küstürmemeye yönelik taktiği, Bulgarların gücenmesine neden oluyordu. İgnatyev İstanbul'daki ilk günlerinden itibaren bu iki millet arasındaki gerginliği aşmanın yolları aramaya başlamıştı; Rum-Bulgar kilise meselesiyle alakalı Rus diplomasinin, her iki taraf arasındaki gerginliği mümkün olduğu kadar düşürmeye çalıştığı görülecekti. Rus elçiliğinin ustaca hamlelerle taraflar arasındaki gerginliği düşürmek için müzakereler ayarladığı görülecekti. Mamafih bu konuda başarılı olamayacaklardı ve iki taraf arasında bir uzlaşma sağlayamadılar. Özellikle aşırılık yanlısı Bulgarlar ve Rumların çabalarıyla yahut Bâbıâli'nin müdahalesiyle İgnatyev'in bu çabaları başarısız olacaktı. Bulgar-Rum Karma Komisyonunda 1869'da yürütülen müzakerelerde birkaç adım ilerleme olduysa da Patrikhane, bağımsız bir Bulgar kilisesine kesinlikle karşı çıkacaktı. Benzer başarılardan ders alan İgnatyev, bu müzakereleri onaylayan Âli Paşa'ya her iki memleket için müzakerelerden çıkan formel ve mecburî bir taslağı bir hükûmet

[656] (Vovchenko, 2012, s.301) Hatta Rusya'daki ve İstanbul'daki milliyetçi Bulgar basın, Rumları ve Fener-Rum Patrikhanesini adeta şeytan gibi göstermeye varan aşırı söylemler geliştirmişlerdi. Nitekim Rus basınındaki bu cenahın başlıca amacı, saray çevreleri ve kamuoyunda Slav meselesine destek bulmaktı. Bir yoruma göre nihayetinde bu kamusal seferberlik, Rusları modern öncesi bir dinî dünya görüşünden farklı olarak, milletlerin çarpışmasıyla karakterize edilen bir dinî dünya görüşüne geçmeye zorladı. Bunu Vovchenko, "Ortodoksluğun modernleşmesi" kavramı etrafında analiz eder.

[657] Eckardt, İgnatyev'in elçiliğinin ilk yıllarında İstanbul'da önde gelen Rum aileler ve Fenerliler ile kurduğu yakın ilişkiler hususunda bkz., Eckardt (1873, s.200); Meininger (1970, ss.31-32). İgnatyev'in elçilikte Slav kökenli memurlar yanında Rumları istihdam etme siyaseti de bunun bir parçaydı.

fermanıyla meşrûlaştırmasını tavsiye edecekti. 27 Şubat 1870'te çıkan fermanın arkasında böylelikle İgnatyev'in tavsiyesi olduğu ileri sürülür ki bu ferman ile Bulgar Eksarhlığının kurulduğu bilinmektedir (Markova, 1983, s.162) Başlangıçta vurgulamak gerekir ki her iki millet arasında yaşanan kilise meselesi, St.Petersburg'dan görüldüğü gibi çözümü kolay bir mesele değildi.

Bulgar eksarhlığı meselesi üzerine oldukça hacimli bir literatür vardır ve Slav davasının önemli gelen figürlerinden birisi olarak İgnatyev'in Bulgar eksarhlığı ve genel olarak bağımsızlığında hususî bir yeri olduğu, bu literatürde sıkça işlenmiş bir konudur.[658] Rumlar ile Bulgarlar arasında zuhur eden kilise çatışması, İgnatyev'in İstanbul'a varışından da önceye uzanan bir meseleydi.[659]

---

[658] Rusça, İngilizce ve özellikle Bulgarca'da, Bulgar eksarhlığının tesisinde İgnatyev'in oynadığı rol incelenmiştir ve konuyla ilgili belgelerin çok önemli bir kısmı farklı zamanlarda neşredilmiştir. Bunlar arasında *Arhiv na Nayden Gerov* belgeleri ve *Patriarh Kiril*'in yayınladığı belgeler, oldukça hacimli koleksiyon teşkil ederler. Dolayısıyla bu bölümde, ağırlıklı olarak ilgili literatür ve yayımlanmış belgeler üzerinden bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır. Bulgar eksarhlığının tesisinde genelde inanıldığı ve söylendiği gibi yalnızca İgnatyev'in teşvik ve provokasyonu olduğu görüşü tartışmaya açıktır. Bir yoruma göre Kırım Harbi'nden beri Rusya, bir süreliğine seküler planlarını durdurmuştur; Bulgarları da hususî bir muhafaza altına almıştır. Nitekim Yunanistan ve Osmanlı Rumları, Kırım Harbi'nden sonra Yakın Şark'ta Rusya'ya onun istediği şekilde yardım edemezdi ve çıkarları, Batınınkilerle neredeyse bütünleşmiş bir görünüm arz ediyordu. Sırplar Avusturya'ya hâlâ yakın durmaktaydılar ve tarihten devraldıkları siyasî gelenekleri, ırkî yakınlığa rağmen onları Rumlardan dahi daha zor çekip çevrilebilir hâle getirmişti. Bulgarlar ise Rusya'nın dış politikası için böylesine mahzurlar arz etmemekteydiler. Bulgarları ileri sürebilmek için ellerinde iki yol vardı: milliyet prensibi ve millî bir kilise meselesi. Bu yoruma göre Ruslar bundan istifade ettiler. Bu dönemde Rusya'nın Şark diplomasisiyle ünlü bir diplomat haline gelen İgnatyev'in ismi nerdeyse bütünleştiği için Bulgar Kilisesi meselesi de ona mâl edildi ve İgnatyev'in bu hususiaki kabiliyetlerine dikkat çekilmekteydi (Bikélas, 1885, ss.32-33). Lâkin ayrı bir Bulgar kilisesine dair taleplerin daha önce de olduğuna dair kayıtlar olduğu bilinmektedir; Bâbıâli bu talepleri dikkate aldığı zamanlarda dahi, mesela 1856 Hattı Hümâyunu örneğinde olduğu üzere, Bulgarların pek tatmin olmadığı bilinmektedir. 1856'dan sonra Ortodoks Kilisesinde temsil edilseler de talepleri, Kilisenin milliyet farkı gözetmediği gerekçesiyle geri çevrilmekteydi (Stavrianos, 1939, s.58).

[659] Milliyetçiliğin Yunan ve Sırplara göre Bulgarlar arasına nispeten geç bir dönemde sirayet ettiği ileri sürülebilir ve öncelikle bağımsız bir Bulgar kilisesi oluşturmaya yönelik Bulgar milliyetçiliği, Yunan ve Ortodoks Patrikhanesinin kültürel, dinî ve ekonomik baskılarına karşı gelişen ve Yunanlıları ötekileştirdikçe marjinalleşen bir hareketti. Rum-Bulgar çekişmesinde ve Bulgarların talepleri sorununda Rusya'nın Bulgarları genel olarak desteklemesine karşın, Balkanlardaki Ortodoks birliğini muhafaza etmek bu coğrafyada kendisine biçtiği liderlik rolüyle mütenasip olduğu ölçüde, ayrı bir Bulgar kilisesinin tesisine de muhalefet ettiği görülmektedir. Nitekim İgnatyev bunu kendi cümleleriyle şu şekilde ifade etmekteydi: "Bu meselede benim başlıca meşgalem Yunanlıları kırmamak suretiyle, Katolik ve Protestan propagandasına karşı muhafaza ederek ve onları Ortodoks olarak bizim nüfûzumuz altında tutarak Bulgarları desteklemekti" demekteydi (İgnatyev, 1916, s.167). Bâbıâli ise Bulgarlar arasındaki Rus nüfûzunu kırmak maksadıyla Avusturya ve Fransa'nın Roman-Katolik propagandasına yaptıkları desteği hoşgörüyle karşılamaktaydı ki bu Katolik propagandasının İstanbul'daki muhacir Lehler ve Lazaristler vasıtasıyla yapıldığı belirtilmektedir. Protestan misyoner faaliyetleri ise daha Yunan isyanı dönemine kadar gitmektedir. Bulgarlar üzerindeki Yunan baskısı ve Rus nüfûzunu

Bilhassa Fener-Rum Patrikhanesi'nin İgnatyev'i eksarhlığın kuruluşunda mesul göstererek Ortodoks camiasının kamu vicdanında mahkûm etmesi, ardından Sırpların da benzer şekilde bu olayın sonuçlarından İgnatyev'i sorumlu tutması, konuyla ilgili literatüre de yansımıştı. Nitekim İgnatyev'in de müdahil olduğu bu mesele sonunda 'Eski Sırbistan'da Bulgar piskoposluklarının kuruluşu tabii ki Sırp yönetimin hoşuna gitmeyecektir. Üstelik bu, İgnatyev'in de destekleyeceği bir süreçtir. XIX. Yüzyılda bağımsız kilise meselesi, Bulgarların yaşadığı toprakların ve Bulgar milletinin bağımsızlığının ilk adımı olarak görüldü. Hemen her millî harekette görüldüğü üzere evvela 'anadil problemi' etrafında yüzyıl ortasında belirmişti; Yunancanın kilise dili olarak kullanılmasından rahatsızlıklarını Bulgarlar, yüzyılın ilk yarısında dile getirmeye başlamışlar, anadilde ibadet hürriyeti talep etmişlerdir (Hyde, 1974, s.22). Bulgar milliyetçi hareketinin aktivist önderleri Sırp muadillerinden daha radikallerdi ve Balkanların bir bütün olarak gerek Türklerden gerekse de Avusturya'dan bağımsızlaşması gerektiği kanaatindeydiler.[660] Bulgar kilisesi meselesi aslında

---

kırmak maksadıyla özellikle 1850'lerden sonra Katoliklerin de misyonerlik faaliyetleri başlamıştı ve İstanbul'da buna yönelik olarak Dragan Tzankov öncülüğünde bir grup dahi oluştu. Esasında Katolik Bulgarların talepleri nihaî kertede politik içerikliydi (Stavrianos, 1939, ss. 58-60). En nihayetinde Bulgar milliyetçi hareketinin önde gelen isimleri, ne Papaya ne de Patrikhaneye bağlı olmadıklarını yahut Rum kilisesi içinde yeni bir ıslahatla çözüm aramadıklarını, aksine bağımsız kilise taleplerini 1860 senesinin başında açıkça beyan ettiler. 1861'de Protestan Bulgarların bazı talepleri bizzat İngiliz sefir tarafından geri çevrildi; keza İstanbul'daki İngiliz diplomasisi, "Rus Panslavizmi ile Bulgar ajitasyonunu" birbirinden ayırmamaktaydı ve Protestan misyonerliği ile Bulgar milliyetçi hareketi arasında bağ kurmaktaydılar. Nitekim Bulgarlar üzerindeki Yunan baskısını olduğu kadar Rus nüfûzunu da kırıp Fransızlarınkiyle dengelemek ve imparatorluğun bütünlüğünün temini maksadıyla Bâbıâli, Katolik misyoner hareketini zaman zaman açıkça desteklemekten de geri kalmadı; lâkin Bâbıâli'nin bu muvazene siyasetinin kitlesel bir karşılık kazanmadığı görülmektedir. Bulgar hareketinin liderleri hiçbir zaman Katolikliği samimiyetle benimsemediler ve Rusya desteğini kazanmak maksadıyla bir tehdit telakki ettiler. Katolikliğin bu başarısızlığı üzerine Bulgar liderler bir bakıma zor durumda kalmışlardı; İngiliz diplomasisinden destek görmemişler, Rusya onları Patrikhane ile uzlaşmaya zorlamış ve Fransa ile Bâbıâli ise Roma ile birleşme hususunda açık yahut örtülü bir teşvikte bulunmuşlardı; hiçbir taraf Bulgarların orijinal taleplerini, millî bir Bulgar kilisesi tesisi taleplerini dikkatle değerlendirme lüzûmu hissetmemekteydi (Stavrianos, 1939, ss.60-61).

[660] (Eagles, 1962, s.47). Bunlar özellikle Bükreş'ta kümelenmiş değişik fraksiyonlardan ihtilalcilerdi. Aralarında Grigoriy Stoykov Rakovskiy ve Lyuben Karavelov, en fazla bilinenleridir. Rakovskiy, 1842'de İbrail ayaklanmasının lideriydi ve bir süre firari olarak yaşadıktan sonra İstanbul'da yaklaşık üç yıl yaşamış, ardından 1850'lerin sonuna doğru Belgrad'a yerleşip *Dunavskiy lebed* (Tuna Kuğusu) gazetesini çıkarmış, burada kilise meselesiyle alakalı olarak özellikle Ruslara ve Yunanlılara yüklenmiş, Osmanlıları da yumuşatmaya çalışmıştır. Rakovskiy, mümkün olduğu kadar hem Rus ve hem de Yunan siyasî yörüngelerinden uzak kalmaya çalışmıştır; hatta Avrupalılara Bulgarların Rusya'nın bir uzantısı olmadığını ispat etmeleri gerektiğini dahi anlatmaları gerektiğine inanmıştır. 1867'de Bükreş'te ölen Rakovskiy'nin Bulgarlar için berrak bir siyasî istikbal programı bıraktığı söylenemezdi. Diğer yandan Karavelov, Rakovskiy'nin devrimci varisi olarak hareket etti. 1857-1867 arasında Moskova'da eğitim alıp

Bulgar milliyetçi hareketinin ana problemi olarak doğdu ve gelişti; Rusya hariciyesi de başından beri bunun aslında milliyetçi bir harekete doğru evrildiğinin farkındaydı ve Rusya için asıl mesele, Şark Hristiyanlığının ekümenik yapısında derin sarsıntılara neden olmadan bu milliyetçi hareketin gelişmesinin yollarını aramaktı.[661]

1860'ların başında Rumlar ile Bulgarların ilişkileri daha da uzlaşmaz bir hâl aldı. 1856'daki taleplerinin yalnızca küçük bir kısmı karşılanan Bulgarların mücadelesi artarak devam etti; bu yılın Paskalyasında *İlarion Makariopolskiy* piskoposunun, yönettiği ayinlerden Patriğin ismini çıkarıp yerine Sultanın ismini koyduğunu beyan etmesinden sonra aforoz edilmesi[662] ve ertesi yıl Patrik Yohaim'in Bulgarlara yeni teklifler sunmasıyla bağımsız Bulgar kilisesi mücadelesi yeni bir aşamaya varmıştı.[663] 1863'te Rum Patrikhanesi, Bulgarların

---

dönen Karavelov'un tıpkı diğerleri gibi 1860'ların sonuna Bükreş'e gelmiş, *Narodnost* (Milliyet) gazetesini neşretmiş ve bu gazetede daha özerk ve bağımsız Bulgaristan'a yönelik radikal fikirlerini kamuoyunu taşıma imkânı bulmuştur. Karavelov, Osmanlılar ile uzlaşılarak meselelerin halledilmesine karşı çıkan bir ihtilalciydi; Sırplarla işbirliği içerisinde geliştirilecek bir Balkan federasyonu, Karavelov'un büyük hayaliydi; bu ve Balkanlarda milliyet meselelerini *Svoboda* (Hürriyet, 1869-1873) ve *Nezavisimost (*İstiklâl, 1873-1874) gazetelerinde tartışıldı. Böyle bir federasyonun Rusya'nın himâyesine girmesine ise karşı çıkmaktaydı. Aslında Karavelov, Botiyov, Stambulov gibi Bulgar devrimcileri Rusya'ya gitmiş, orada eğim almışlardı ancak Cyril Black'in de vurguladığı üzere "Rusya'dan Rus edebiyatına hayran fakat Balkanlarda Rusya egemenliğinden korkarak" dönmüşlerdi; dolayısıyla Karavelov gibileri Panslavizme değil, daha ziyade nihilizme kaymışlardı. Merkez'i Devrimci Komitenin statüsünü hazırlarken ise Batı milliyetçiliği ve liberal görüşlerine de yer vermişti. Odessa'da eğitim alan Hristo Boyitov'un Balkan federasyonu fikirlerine bağlı kalmakla birlikte, "Prusyalıların Alman, Piemontelilerin İtalyan olduğu fakat Bulgarların ne Sırp ne de Rus olmadıkları" gerçeğini her zaman göz önünde bulunduran bir ihtilalci olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Petko Raçkov Slaveykov ve Stambulov da bu dönemde liberal milliyetçi ihtilalciler olarak dikkat çekmekteydiler. Bulgra milliyetçi hareketinin önderleri üzere devasa bir literatür vardır olduğundan çok genel bir tasvir için bkz., Black (1943, ss.37-47). Ayrıca Bulgar siyasî ve dinî hareketinin politik arayışları için bkz., Meininger (1987, ss.323-393). Diğer yandan Bulgar milliyetçi hareketinin aktivistleri üzerine kapsamlı bir biobibliyografik eser olan ve Ulunyan tarafından kaleme alınan, iki ciltten oluşan *Deyateli Bolgarskogo Natsionalno-Osvoboditelnogo Dvijeniya XVIII-XIX vv., Biobibliografiçeskiy slovar* (Bulgar Millîî Kurtuluş Hareketinin Aktörleri) adlı esere de müracaat edilebilir. 1860'larda Bulgarların ihtilâlci beyannâmelerinin söyleminin gittikçe devrimci-demokrat bir forma kavuştuğu, Sovyet tarih yazımının kabullerinden birisiydi; (Nikolskaya, 1961, ss. 28-29).

[661] Bulgarların özerk kilise iddialarında her zaman etnolojik bir zemin vardı. Basit bir şekilde ifade edilecek olursa kendilerini ayrı bir millet olarak gördüklerinden ayrı bir kilise istiyorlardı. Kilise meselesinin Bulgar milliyetçiliğindeki tarihsel yeri üzerine rafine bir değerlendirme olarak bkz., Markova (1985, ss.38-51)

[662] Bu piskoposluk yüzyılın ortasından beri daima Bulgar milliyetçiliğinin şampiyonluğunu yapmıştı; (Arnakis 1963, s.138)

[663] Bu süreç ile alakalı olarak Osmanlı arşiv vesikalarına dayanan bir inceleme olarak bkz., Koyuncu (1998, ss.54-109)

bütün taleplerine kulaklarını tıkamıştı.[664] İgnatyev henüz Asya Dairesinin müdüriyetinde bulunurken Bulgar Kilise meselesinin çözümü için bir layıha kaleme almıştı.[665] İgnatyev, kilise meselesinde temerküz eden Rum-Bulgar çatışmasının nispeten yanlış anlaşıldığından nispeten de ihmalkârlıktan dolayı Ortodoks dünyanın geleceğini tehdit eder hâle geldiğini düşünmekteydi. 1861'de yazdığı bu layıhasında İgnatyev, Bulgarların Ruslara güveninin hâlâ tam olduğunu ve tarafsız bir hakem olarak Rusya'nın tavsiyelerine kesinlikle kulak vereceklerini düşünüyor, aynı şekilde Rumların da Bulgarlara dinî imtiyazlar tanımakla Bâbıâli'nin müdahale ve entrikalarına engel olabileceklerine inanıyordu; çatışan taraflara karşı Rusya, hakem konumunu korumalı ve Rumlar ile Bulgarlar arasında düşmanlıkları engelleyip itibarını arttırarak devam ettirmeliydi. Asya Dairesi Müdürü İgnatyev, İstanbul'daki Rusya elçiliği şimdiye kadar bu krizi iyi idare edemediğinden Rumlar ile Bulgarlar arasındaki düşmanlığın derinleştiğini itiraf ediyordu. Dolayısıyla Bulgarlar Bâbıâli ve yabancı elçiliklerden medet umarlarken Rumlar da Rusya'ya güvenmediklerinden Avrupalı devletlerden diplomatik yardım bekleyip, Bâbıâli'nin de siyasî desteğini elde edebilmişlerdi.[666] İgnatyev, her zamanki gibi Rusya hariciyesinin siyasi bir özeleştirisini yapmaktaydı. Kendisi St.Petersburg'da olan İgnatyev, Rum ve Bulgar tarafların hırsları ve inatlarına ilave olarak yabancı devletlerin müdahalesine açık olması nedeniyle bu meselenin İstanbul'da çözülebilmesinin zor olduğunu düşünmekteydi; Rum ve Bulgar ruhaniler, tarafsız Rusya konsoloslarının hakemlik yapmaları suretiyle

---

[664] Dönemin Rusya elçisi Novikov, Rumlara ve Bulgarlara baskı yapması için Bâbıâli'ye tavsiye etmişti; Âli Paşa da Ocak 1864'te Bulgarlar ve Rumlardan mürekkep bir meclis toplamış, ancak başarılı olunamaması üzerine, 1864 Mayısı'nda bağımsız Bulgar Kilisesinin teşekkülü için yapılan son bir teşebbüs de başarısız olmuştur (MacKenzie, 2002, ss.278-279).

[665] GARF f.730, op.1, d.529 (*Bolgaro-Greçeskiy vopros*), list 1-5; MacKenzie (2002, ss.279-280). MacKenzie, belgenin üst başlığını yanlış vermektedir.

[666] 1860 ve 1861 başında Rusya'da Bulgar kilise meselesi hakkındaki görüşler iki kampa ayrılmıştı; bir tarafta II.Aleksandr'ın bizzat kendisi, Gorçakov, Metropolit Filaret ve Rus diplomatların çoğunluğu tarafından temsil edilen uzlaşmacı kesim vardı. Bunlar müstakil bir Bulgar kilisesinin kuruluşuna karşı değillerdi ancak bunun Patrikhane ile uzlaşma yoluyla çözülmesi gerektiğini savunmaktaydılar. Diğerleri ise özellikle Rusya Kutsal Sinodu'nun üyeleriydi ve Patrikhaneye karşı muhalif bir tutum sergilemekteydiler. Bağımsız bir Bulgar kilisesinin kurulmasını savunan Sinod A.P.Tolstoy, bu hizbin başlıca temsilcisiydi. Bunlara göre Yunan kökenli Rusya diplomatları, müstakil Bulgar kilisesinin kuruluşunu engellemeye çalışmaktaydılar ve bunlar arasında İstanbul'da İgnatyev'in altında çalışan Sefaret Sekreteri Kumani de vardı. Rusya'nın *reelpolitik* ihtiyaçları ise ilk hizbin görüşlerinin resmî politika olarak takip edilmesini gerektirmekteydi ve İgnatyev'in İstanbul'da izleyeceği politika da resmî Rus diplomasisiyle ana hatlarıyla uyumluydu (Bilunov-Levit-Stepanov, 1986, s.78).

İstanbul dışındaki şehirlerde yapılacak görüşmelerde daha kolay uzlaşabilirlerdi. Daha sonra ise Rusya elçisi, doğrudan devreye girebilir, böylelikle Bâbıâli'nin gizlice desteklediği ve yabancı elçiliklerin de engel olamadıkları bu dinî çatışma, Rusya'nın öncülüğünde çözüme kavuşturulabilirdi. Rusya konsoloslukları, sahip oldukları etnografik ve istatistik verilerle anlaşmazlık konusunu oluşturan coğrafyaların hangi kesimin dinî idaresine bırakılacağını belirleyebilirdi. Geri kalan meseleler ise yalnızca teferruattan ibaret olurdu ve bu teferruatların çözümü, Rusya elçiliğinin inisiyatifine havale olunurdu. Rumlar ve Bulgarlar arasında gittikçe derinleşen dinî anlaşmazlıkta Rusya'nın oynayacağı hakem rolü, İstanbul'a tayininden önce İgnatyev'in kafasında berraklaşmış bir siyasî yol haritasıydı.[667]

İgnatyev'in İstanbul'a gelmeden önce kendisine çizdiği yol haritasında karşılaşacağı en büyük muhalefet, aşırı milliyetçi Bulgar ve Yunanlılardı.[668] Asya Dairesinin başındayken meselenin Makedonya boyutunu da 1862'de görmüş, kilise meselesinin burada toplumsal ve siyasî huzursuzluğa neden olacağına işaret etmiştir.[669] Makedonya meselesinin köklerinin eksarhlık meselesiyle de ilgili olduğu düşünüldüğünde bu öngörü, daha da anlam kazanır.

---

[667] İgnatyev'in bu layıhası, üç kısımdan oluşmaktaydı layıhanın kalan iki bölümü, Ermeni nüfusun istikbali meselesi, Sırbistan ve Mısır meselelerine tahsis edilmişti. Yunan-Bulgar kilise meselesinin sosyo-ekonomik boyutu da Rusya hariciyesi tarafından bilinen bir hususdu;

[668] İgnatyev, elçiliğinin ilk yıllarında Rusya'ya mesafeli yahut Rusya karşıtı bir hâl alan aşırı Bulgar milliyetçiliğinden rahatsızlığını çeşitli defalar dile getirecekti. Bulgar milliyetçiler arasında Rusya'nın hâmi rolü tartışmalıydı; bu şüphenin de bir tarihi karşılığı vardı çünkü Rus orduları ne zaman Osmanlı topraklarına girse, özellikle Bulgarlara yönelik davranışları Bulgar milliyetçilerinin hayal kırıklıklarına sebep olmaktaydı. Milliyetçi cenah, "gençler" ve "yaşlılar" olarak iki kategoride değerlendirilebilirlerdi; yaşlılar, vatanseverlerdi ancak makul bir milliyetçi ton benimsemişlerdi. "Babalar ve oğullar" ilişkisinin tipik bir örneği olan "gençler" ise genelde topluma yabancılaşan, ihtilalci milliyetçi bir kesimdi ve yaşlıların faaliyetleri İstanbul'da yoğunlaşmasına mukabil gençler Bükreş, Belgrad ve özellikle Odessa'da örgütlenen ihtilalci komitelerin üyeleriydiler. Bilhassa kilise meselesine bağlı olarak farklılaşan görüşler arasında, aşırılar yahut maksimalistler olarak bilinen üçüncü bir hizip de oluşmuştu; bunlar ılımlıların İgnatyev ve Patrikhane ile uzlaşarak meseleyi tedrici ve evrimci bir şekilde çözme yaklaşımlarına karşı çıkıyorlar, özellikle İgnatyev'den bağımsız bir politika izlenmesini savunuyorlardı; Petro Slaveykov ve Stoyan Çomakov, bu cenahın önce gelen şahsiyetleriydi. Meininger'in deyişiyle ne İgnatyev'e aldırıyorlardı ne de kilise içinde bir bölünmeden çekiniyorlardı ve bütün Bulgarlar için müstakil bir kilise istiyorlardı ve Makedonya davasının da ilk müdafileriydiler. Stoyan Çomakov, Bulgarların toprak taleplerinin en sıkı savunucusu olduğu gibi, İgnatyev'in de adeta baş düşmanıydı (Meininger, 1970, ss.45-47).

[669] AVPRİ, f.180, op.517/2, d.3389a, list 33. Nayden Gerov'un yazdığı yıllarda henüz ortada Makedonya meselesi yoktur.

Filibe Başkonsolosu Nayden Gerov, Makedonya üzerinde bir Bulgar-Yunan çatışmasının yaşanabileceğinin ilk işaretlerini 1862'de vermiştir.

Makedonya boyutu bir yana, Bulgarlar arasında Avrupalı misyonerlerin faaliyetleriyle mücadele, İgnatyev'in geldiğinden günden itibaren kendisine biçtiği başlıca görevlerden birisiydi.[670] Bu mücadele yalnızca Rusya diplomasinin resmî araçlarını kullanmak yeterli değildi. Slav Yardım Cemiyeti gibi güçlü bir yarı sivil toplum örgütünü arkasına alan İgnatyev, önemli miktarda Bulgar gencinin Moskova başta olmak üzere Rusya'da eğitim almasını sağladı.[671] Moskova Slav Hayır Cemiyeti'nin Osmanlı coğrafyasında teşekkül eden Slav komiteleri ve cemiyetlerle sıkı bağlantıları olduğu ve bu organizasyonun merkezinde yer aldığı bilinmektedir. 1868'de İstanbul'da kurulacak olan *Bulgar Hayır Kardeşliği Cemiyeti* gibi bir tür sivil toplum kuruluşları, büyük ölçüde Moskova'dan yönlendirilmekteydi. Bu kurumlar esasında bir bakıma Balkanlarda ve Osmanlı coğrafyasında Slavların millî uyanışında sivil toplum müesseseleri olarak da faaliyet göstermekteydiler. Nitekim 1873'te Moskova Slav Hayır Cemiyetine gönderdikleri bir mektupta,

---

[670] Unutmamak gerekir ki İgnatyev, henüz Asya Dairesinin başındayken Bulgarlar arasındaki Protestan misyonerlik ve eğitim faaliyetlerine karşı tedbirler alınmasını tavsiye etmekteydi. Örneğin Tırnova'daki Rusya konsolosluğu, Bulgarlar arasındaki Protestan misyonerlerin faaliyetlerine İgnatyev'in dikkat çekmesinden sonra açılmıştı (Şatohina, 1972, s.138).

[671] 1858'de Moskova'da Slav Hayır Cemiyeti kurulduğunda evvela üç temel amacı vardı: 1. Cenubî Slavlar için kiliselerinin, mekteplerinin ve diğer umumî müesseselerinin hayrına kullanılmak maksadıyla bir fon oluşturmak 2. Bütün Ortodoks kiliseleri ve mektepleri müdavimlerine faydalı kitaplar ve ödenekler temin etmek 3. Eğitim için Moskova'ya gelen genç Slavlara yardım etmek. (Popov, 1871, s.1). Bilindiği üzere yalnızca İgnatyev'in bu cemiyetle şahsî münasebetler geliştirdiği gibi, bir bütün olarak Asya Dairesi de özellikle 1860'ların ikinci yarısından itibaren bu cemiyetle kurumsal ilişkiler geliştirecekti; özellikle *MİD*'in Balkan politikasının bir parçası ve kurumsal uzantısı haline gelecekti. Bir veriye göre yalnızca St.Petersburg Slav Hayır Cemiyeti'nin 1868'den 1888'e kadar Rusya'da değişik eğitim ve öğretim müesseselerinde okuttuğu 64 Sırp ve 35 Bulgar genç tespit edilmektedir; (Oçak, 1957, s.112) Bu veriler daha sonra başta Sergey Nikitin olmak üzere Sovyet araştırmacılar tarafından daha da geniş bir biçimde tespit edilip yayınlandı. Rusya'da öğrenim gören Balkan kökenli gençlerin hepsinin milliyetçi ve Slavcı hareketlere temâyül ettikleri söylenemez. Örneğin bu noktada Sırp Jivoin Juyeviç (1838-1870) ile Bulgar Lyuben Karavelov'un (1838-1879) politik hayatları burada bahsedilen argümanı destekler. Her ikisi de hemen hemen aynı yıllarda Rusya'ya gelmişlerdir; Karavelov 1857'de, Juyeviç 1859'da gelmişler ve uzun seneler Rusya'da yaşamışlardır. Karavelov Moskova'da öğrenim görmüş, Slavyanofillerin yazılarını takip etmiştir; Juyeviç ise oldukça canlı bir politik hayatın yaşandığı St.Petersburg'da. Karavelov'un milliyetçi ve Slavcı muhitlerle ilişkilerine mukabil Juyeviç daha ziyade liberal çevrelerle politik ilişkiler geliştirmiş, reaksiyoner Slavofil hareketleri eleştirmiştir. Keza 1864'de İvan Sergeyeviç Aksakov'a yazdığı bir mektubunda, kendisinin güttüğü Slav davasının Slavyanofillerinkinin tam tersine olduğunu vurgulamıştır (Karasev-Konobyev, 1966, s.6).

Bulgarlar arasındaki faaliyetlerini açıkça belirtmişlerdi; eğitimi yaygınlaştırmak maksadıyla mektepler tesis etmek, dinî kurumlarını Fener-Rum Patrikhanesine göre değil toplumsal ihtiyaçlara göre yeniden yapılandırmak gibi.[672] Slav hayır komiteleri, Asya Dairesi ve Halk Maarif Nezareti (*Ministerstvo Narodnogo Prosveşeniya*) ile işbirliği içinde, Bulgarlar arasında muazzam bir mektepleşme faaliyetini desteklemekle kalmıyor, Bulgar erkek ve kızlarını, başta Moskova Üniversitesi başta olmak üzere Rusya üniversitelerinde eğitim almalarını sağlıyordu.[673] İgnatyev, Katolik ve Protestan misyonerlere karşı mücadele etmeleri hususunda kendisine bağlı konsolosları sıklıkla ikaz etmekteydi; ancak Bâbıâli'ye kabul ettirdiği bir ilkeye göre bir piskopos, rahip veya cemaatin bir kısmı başka bir dine geçerse, kalan Ortodoks cemaatini etkilemeyecekti; İgnatyev, misyonerlik faaliyetleri konusunda Bâbıâli'yi sıklıkla uyarma gereği hisseti.[674] Misyonerlik faaliyetlerinin Bulgarlar arasında böyle başarılı olmasının nedenini ise anlamakta fazla uzun süre gecikmemişti; Rum-Bulgar kilise çekişmesi, Şark Ortodoks dünyasını böldüğü gibi, gittikçe istikrarı Avrupalı misyonerlerin propagandalarına müsait hâle getirmekteydi. Hülasa İgnatyev İstanbul'a geldiğinde Bulgarların Batı nüfûz dairesine girme tehlikesi vardı.[675]

---

[672] GARF, f. 1750 (Moskovskiy Slavyanskiy Blagotveritelniy Komitet), op. 1, d. 10, list 1-3.

[673] GARF, f. 1750, op. 1, d. 64, list 29. 1873'teki haliyle komite, başta Bulgarlar olmak üzere Slavlar arasında kültürel ve pedagojik kanallardan bir şuur oluşturmak suretiyle *prématur*e bir patlamayı da engellemeyi politika ittihaz etmişti. Daha sonraki dönemlerde Osmanlı ve Türk mektepleşme modellerine de ilham verecek olan bu dönemdeki muazzam Bulgar mektepleşme faaliyetleri ve aydınlanma hareketinin Moskova ile olan rabıtası, Bulgarların bilinç ve kimlik oluşumu için hayati önem taşımaktaydı. Kilise meselesi üzerinden yürütülen savaş, bu bilinç oluşumunun kültürel ve dinî boyutuna tekabül etmekteydi; Bulgarlar, Yunanlıların en büyük kültürel ve dinî egemenlik aracına karşı mücadele yürütürken, bir yandan da milliyetlerini olgun ve özgün bir forma kavuşturmaya gayret etmekteydiler.

[674] Bulgarlar ve sâir Balkan milletleri arasında Protestan misyonerlerin faaliyetleri üzerine Türkiye'de bazı çalışmalar olsa da Katolik misyoner faaliyetleri hakkında yeterli çalışma olduğu söylenemez. İmparatorluktaki Rusya konsolosluklarından İgnatyev'e ulaşan raporlarda Bulgarlar arasındaki Katolik propagandasının gittikçe ciddî bir sorun haline gelebileceğine dikkat çekilmekteydi. GARF, f.1750, op.1, d.354 (*zapiska o katologiçeskoy propagande v Adrianapole i po okrugah*). Diğer yandan İgnatyev, Fransa tarafından yapılan Katolik propagandası ve İngiltere, Amerika ve Almanya tarafından yapılan Protestan propagandasının Yunan-Bulgar kilisesi meselesinin çözümünde en büyük engellerden birisi olduğunu her defasında dile getirmiştir. Hatta bu misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde Roma'ya gönderilen Bulgar çocuklarının kısa sürede fanatik Katolikler haline geldiklerini bilen İgnatyev, bu propagandanın Balkanlar ile sınırlı olmadığının da altını çizmekteydi; Filistin ve Suriye de aynı şekilde Katolik propagandasının hedefindeydi (İgnatyev, 1916, ss.32-33, 242-244).

[675] AVPRİ, f.180 (Posolstvo v Konstantinopole), op.517/2, d.428, list 427- 465; (27 Kasım 1864), Bulgarlara yönelik Batı propagandasının mahiyeti ve buna karşı alınması gereken tedbirleri analiz eder. Rusya'nın Bulgar politikası ile ilgili ciddiye aldığı meselelerden birisi de Bulgaristan'a yerleştirilen Kırım ve Kafkas muhacirleri olarak gösterilmekteydi ve 1864 yılında

Özellikle Kırım Harbinden sonra Bulgar siyasî ve dinî uyanışında Batı nüfûzunun ciddî bir etkisi olduğunu zikretmeye dahi gerek yoktur.[676] Dolayısıyla Bulgarların Rusya ekseninden Batı eksenine kaymasının alt yapısı zaten hazırdı.

İgnatyev, İstanbul'a geldiğinde Bulgar meselesi ile ilgili yazdığı bir raporunda, Çomakov gibi aşırı milliyetçi Bulgarların çözümü zorlaştırdığından şikâyet etmekteydi.[677] Bulgarlar arasında millî birliği eksarhlık çerçevesinde tekmil etme düşüncesi, Doktor Çomakov gibi *Russofob* milliyetçilerle yükselişe geçmişti; Osmanlı bürokrasisinde önemli bir makamı işgal eden Çomakov, Russofob olduğu kadar Türkofil bir aşırı olarak bilinmekteydi.[678] İki kutup arasında bir uzlaşma yolu arayan İgnatyev, bir yandan Çomakov'u süreçten tasfiye etmeye uğraşarak Bulgar aşırıları nötralize etmenin yollarını arayacak[679], diğer yandan

---

Rum-Bulgar kilise meselesinde Rusya'nın Fenerlileri desteklemesinin nedenlerinden birisi olarak da Bâbıâli'nin Hıristiyanlar arasına Kırım Tatarları ve Çerkesleri yerleştirip Rumeli'de Müslüman unsurun kuvvetlenmesine Patrikhanenin izin vermemesi, karşı çıkmasıydı. Bâbıâli'nin zayıflığı, Batı propagandasını kolaylaştırmaktaydı. İgnatyev'e gönderilen bu uzun projede, Bulgarlar arasındaki Batı propagandasına karşı alınması gereken tedbirlerin başında, Rum-Bulgar kilise meselesinde Bulgarlara daha fazla destek verilmesi gerektiğinin altı çizilmekteydi. İgnatyev'in bundan böyle üzerine düşünebileceği farklı politik seçenekler bakımından bu önemliydi ve zamanla Bulgarlara yönelik Rusya desteği, daha bariz hâle gelecektir. Bu tedbirler arasında Güney Slavlar arasında ayrı hususî mektepler kurulması ve bu okullarda, özellikle Sırp ve Bulgar tarihi, edebiyatı öğretmek yoluyla bir şuur oluşturmak; hukuk ve muhasebe gibi alanlarda da eğitim vermek, yayın yapmak gibi faaliyetleri desteklemek tavsiye edilmekteydi. Bulgarca gazete çıkarılması ve gazete yoluyla propagandaya devam edilmesi de önerilen tedbirler arasında gösterilmekteydi.

[676] Bulgar millî hareketinde Btaı nüfûzu için ayrıca bkz., Black (1943a).

[677] AVPRİ, f.133 (Kantselyariya), op.469, d.31, list 456. (29 Septembre/11 Octobre 1864).

[678] *Patriarh Kiril Dokumenti*, 1958, ss. 54-55; (Markova, 1988, ss.44, 47). Çomakov, hali vakti yerinde bir Bulgar ailenin çocuğu olarak doğmuş ve Batılı bir eğitim almıştır; Filibe temsilcisi olarak uzun yıllar bağımsız Bulgar kilisesi için mücadele etmiştir. 1864'te İgnatyev'in İstanbul'a geldiği seneden itibaren de İstanbul'daki Bulgar toplumunun başkanı olmuş ve ayrıca Osmanlı bürokrasisinde de görev almıştır. İgnatyev'i bu meselede en fazla rahatsız eden kişi de Çomakov'dur; Rusya elçisinin uzlaştırma politikalarına kesin ve somut karşı hareketlerde bulunmuştur. İgnatyev, İstanbul'a vardığından beri Çomakov'u zorlu bir düşman olarak görmüştür daima; Nayden Gerov'a 2/14 Şubat'ta yazdığı *vesma doveritelno* bir talimatında İgnatyev konsolosuna, şahsî çıkarlarını umum Bulgar milletinin selametine tercih eden Çomakov'un Filibe'deki konumunu ve itibarını yıpratması emrini vermekteydi; bunun için mahalli bir kamuoyu oluşturmasını yazan İgnatyev, Çomakov'un modern milliyetçiliği idrak edemediğinin de altını çizmekteydi ve Çomakov'un bu hareketten de tasfiye edilmesi gerektiğinin altını çizmekteydi. *Arhiv na Nayden Gerov I* 1931: 362 (2 Şubat 1865, No 89, çok gizli); ayrıca bkz., Meininger (1970, ss.47-49). Bununla birlikte Gerov, İgnatyev ile aynı görüşte değildi ve Çomakov'un, şahsî çıkarları haricinde kendisini halkına adadığını yazmaktaydı. Ona göre bütün bunlar, Katolik ve *uniate* propagandanın çıkardığı söylentilerdi.

[679] Bunların ortak noktası bu meselenin Patrikhaneden bağımsız çözülmesi ve Bulgar kilisesinin önünde sonunda bağımsızlığını ilân etmesiydi; nitekim Girit isyanından sonra Rumeli'de

da Patrikhanenin gittikçe kötüleşen malî vaziyetini siyasi istismar vasıtası olarak kullanıp Patriğin uzlaşmaz tutumunu yumuşatmaya çalışacak, fakat her ikisini de başaramayacaktı; nitekim Bâbıâli, bu meselede tarafların çatışmasından beslenen bir siyaset üretmekteydi. Çomakov'u eleştirmesinin en önemli nedenlerinden birisi deÇomakov'un Bâbıâli ile birlikte çalışması, meselenin çözümünde Osmanlı hükümetinin inisiyatif alanını genişletmek istemesiydi.[680] Yerinde bir değerlendirmeye göre İgnatyev, resmî Rus siyasetini de arkasına alarak bir Bulgar kilisesini başından itibaren Rumlara rağmen tesis ettirebilirdi; ancak o geldiği günden 1869'a kadar uzlaşma yolunu tercih ettiği için hem aşırılık yanlısı Bulgarların gittikçe nefretini kazandı hem de Rumların kendisi hakkındaki şüphelerinin daha da yoğunlaşmasına yol açtı.[681] Bulgar kilisesine millî bir form kazandırılabilirdi ancak bu asla Rumları kırmak gibi bir hataya düşülerek yapılmamalıydı; Ortodoks kilisesinde daimî bir kopmaya neden olmak ise kesinlikle İgnatyev'in tasavvur etmediği bir sonuç olurdu (İgnatyev, 1916, s.172*;* Sumner, 1937, ss.114-115). İgnatyev millî bir Bulgar kilisesinin tesisine geldiği günden beri destek verdi ancak bir kez daha altını çizmek gerekir ki bunu Rumları ve Patrikhâneyi gücendirmeden, Ortodoks kilisesinde bir bölünmeye yol açmadan gerçekleştirmek niyetindeydi. Hâliyle Rum tarafından gelen teklifleri hiçbir zaman göz ardı etmedi ve İstanbul'daki Yunan diplomatik misyonunun güvenini kazanmak için bazen yerine getiremeyeceği taahhütlerde dahi bulunduğu bilinmektedir. İgnatyev'in Rumlara olan bu lütûfkâr yaklaşımı, Bulgarlar milliyetçilerin zaman zaman ona gücenmelerinin en önemli nedenlerinden birisiydi.[682] Her iki tarafın güvenini kazanmasına müteakip

---

Bulgaristan'da Yunanlıarının çıkarlarını artık savunmayan Bâbıâli ile temel prensiplerde müşterek noktalar yaratmaya çalışacaklar ve başaracaklardı; (Black, 1943, s.33).

[680] *Arhiv na Nayden Gerov I* 1931, s.365 (22 Şubat 1865, No 136, *doveritelno*).

[681] XIX. Yüzyılın ikinci yarısında göre Rusya, Ortodoks Şark'ta millî mücadele liderleri vasıtasıyla değil, Patrikhanenin bizzat kendisi vasıtasıyla nüfûz kurabilirdi (Trubetskoy, 1902, s. 505).

[682] İgnatyev, Rumlar ve Yunanlılara karşı cömert ve yakın davranışları yanında Patrikhâne'ye olan desteğinin Bulgarlar arasında bir tepkiye neden olduğuna dair söylentileri bir defasında kendisine ileten Nayden Gerov'u sert bir şekilde azarlamıştı. Nayden Gerov, İstanbul'daki Rusya elçiliğinin Patrikhâneyi desteklediğine dair söylentileri aktarması ve üstü kapalı olarak İgnatyev'i Bulgarları desteklemesi yönünde uyarması, Rusya elçisini rahatsız etmiş ve 30 Kasım tarihli bu tahrire 26 Aralık 1864'teki cevabında İgnatyev: "Rusya Hariciyesinde uzun yıllar görev yapan birisi olarak bizim Bulgar meselesine bakışımızı ziyadesiyle bilmelisiniz ve misyonumuzun daima Bulgarların gerçek çıkarları doğrultusunda ve Ortodoks Patrikhanesinin birlik ve bütünlüğüne halel getirmeksizin bu meseleyi çözmeye gayret ettiğini bilmelisiniz. Ben

İgnatyev, piskopos seçimleri ile Sinod'un yapısının nasıl olacağına karar verildikten sonra bu sorunda önemli bir aşama kaydedileceğini düşünmekteydi. Filibe Piskoposu Paisiy'e bu konuda Bulgarların taleplerine dair bir layıha kaleme almasını istedi.[683] Bu layıha temelinde kurulan komisyonun ilk başarısızlığı, İgnatyev'in bu konudaki ilk başarısızlığı olarak görüldüğünden Rusya elçisi, eksarhlık meselesinin karmaşık ve çözümü zor bir sorun olduğunu kabul etmeye başladı. İgnatyev, bu süreçte mümkün olduğunca Bâbıâli'yi sürecin dışında tutmaya çalıştı çünkü ona göre bu çözüm süreci, Bâbıâli'nin Ortodoks Hristiyanlarına yönelik niyetlerinin gerçekleşmesini engellemekteydi ki Osmanlılara atfedilen bu niyetler açıktı: *razdelyat znaçit vlastvovat* yani böl ve yönet. İgnatyev'in Rumlara önerisi ise ilk aşamada Bulgarların taleplerinin kilise idari yapısına dair olanlarını ana meseleden ayırmak üzerine kuruluydu. Bâbıâli buna engel olabilirdi ve Bâbıâli'nin Patrikhâne ile olan başlangıçtaki işbirliği, İgnatyev'in birkaç gün sonra yazacağı üzere süreci olumsuz etkilemekteydi. İgnatyev, Bulgarların çoğunlukta oldukları bölgelerde kendi piskoposlarını seçme ve Kutsal Sinod'da eşit olarak temsil edilme hakkı elde etmeye yönelik taleplerini meşrû talepler olarak görmekteydi. Süreci olumsuz etkileyen aşırılık yanlısı Çomakov gibi Bulgar milliyetçileriydi ve Çomakov'un temsilcisi olduğu Filibe'den daha mutedil adayların çıkarılmasını sağlaması için Nayden Gerov'a talimat vermeyi de ihmâl etmiyordu.[684] Çomakov, Bulgarların fedakârlık yapmalarını engelleyen bir isimdi ve çözüm için her iki tarafın da fedakârlık yapması gerekmekteydi. Karma Komisyondaki aşırılık yanlısı Bulgar milliyetçileri, Bâbıâli'nin de desteğini alan Patrikhâne ile gittikçe ters düştüler ve

---

yalnızca şundan üzüntü duyduğumu ifade etmek isterim ki uzun yıllardır Rusya'nın resmî temsilcisi olarak görev yaptığınız bir ülkede, kayda değer bir nüfûzunuzun olması ve dolayısıyla böylesine temelsiz ve komik bir dedikoduya memleketlileriniz arasında çok daha az inanılması gerekirdi." *Arhiv na Nayden Gerov, ç.1,* 1931: 353-354 (Nayden Gerov'dan İgnatyev'e, 30 Kasım 1864, No.64; İgnatyev'den Nayden Gerov'a 21 Aralık 1864, No 850). İgnatyev, Bulgarların arkasında olduğunu göstermek için kiliseye ödenen vergilerin arttırılmasına yönelik teklife karşı Bâbıâli'yi protesto etiği gibi, Patrik tarafından sürülen üç önemli Bulgar dinî önderin geri dönmesi için Patrikhâne nezdinde teşebbüslerde bulunup başarılı oldu ve Avksentiy, Paisiy ve İlarion geri döndüler. *Arhiv na Nayden Gerov, ç.1,* 1931, ss. 358-359; *Patriarh Kiril Dokumenti*, ss. 49-50, 55-56. İgnatyev bu "hakemlik" faaliyetlerinin Çin'de yürüttüğü diplomasiyi hatırlattığını vurgulamakta MacKenzie haklıdır; (MacKenzie, 2002, s. 283).

683 (Meininger, 1970, ss. 34-35; MacKenzie, 2002, s. 283) Paisiy'nin kaleme aldığı layıha temelinde bir komisyon kurulması için Patrik'i ikna eden İgnatyev'in etkili olduğu bu komisyon, Bulgarların taleplerini karşılamaktan uzak kalacaktı.

684 İgnatyev'in bu meseledeki stratejisine ışık tutan bu dökümanlar için bkz., *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 207 (26 Ocak/7 Şubat 1865, No 18) ve 207-210 (9 Şubat 1865, No.71).

komisyon görüşmeleri başarısızlığa mahkûm oldu.[685] Daha da öte laik kesimin tutumu, Patrik Sofronyus'un daha da sertleşmesine yol açmış, bu da İgnatyev'in ikna kapasitesini olumsuz etkilemiştir.

1865 sonunda İgnatyev'in baskılarıyla her iki tarafın temsilcilerinden oluşan bir komisyonun gündeme getirdiği yeni bir proje daha Fener-Rum Patriği III.Sofronius tarafından reddedilmiştir.[686] Rumlar, Bulgarların taleplerini kesinlikle kabul edilmez bulmaktaydılar ve İgnatyev, Patrikhanenin malî ve idarî vaziyetinin kötü olmasından dolayı gelir kaybına uğrayabileceği herhangi bir ödünü Bulgarlara bahşetmeyeceğinin farkındaydı; ona göre Rusya'nın bu konudaki başarısızlığı, bilhassa Patrikhanenin içinde bulunduğu vaziyetten kaynaklanmaktaydı (Meininger, 1970, s.37). Ancak İgnatyev tekrar Bâbıâli'yi suçlama niyetindeydi; Paris Antlaşmasıyla Rusya'nın avucunun içinden kayıp giden 'Ortodoksların hâmisi' imtiyazı büyük güçlerin müşterek güvencesine intikal etmiş ve böylelikle Bâbıâli'nin idare etme alanı genişlerken Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu dâhilindeki Hristiyanların hukuku meselesinde müdahale alanı daralmıştır. Nisan 1866'da Konsilin talepleri reddetmesi, İgnatyev'in bu mesele ile ilk raundunda başarısız olması anlamına yorumlanabilirdi (İgnatyev, 1916, s.174; Meininger, 1970, s.39, 51; MacKenzie, 2002, ss.286-287).

---

[685] Çomakov, İgnatyev'in çalışmalarının başarısızlıkla sonuçlanacağını önceden tahmin etmiş gibiydi; 1865 başında İstanbul Rumları, kendi haklarının Bulgarlarınkiyle eşitlenmesi yerine onlardan daha avantajlı bir muhtevaya kavuşacağını ümit etmekteydiler; Nayden Gerov'un İgnatyev'e bu hususta yazdığı raporu hakkında bkz., *Arhiv na Nayden Gerov I* 1931, s. 367 (26 Şubat 1865, No 30). Diğer yandan Filibe Konsolosuna da bildirdiğine göre İgnatyev, Bâbıâli'nin müdahalesi olmaksızın bu meselenin çözülmesini başlıca strateji ittihaz etmekteydi *(uspeşneyşago razreşenia tserkovno-bolgarskogo voprosa çerez vzaimnıya neposredsvennıya soglaşeniya mejdu Patriarhatom i bolgarami: bez vmeşatelstva*); oysa Bulgarlar, İgnatyev'in ikna çalışmalarına rağmen Yunanlıların taleplerini karşılayacaklarından inanmamaktaydılar ve Bâbıâli'nin kendi taraflarında olduğunu düşünmekteydiler. *Arhiv na Nayden Gerov I* 1931, ss. 368-369 (19 Mart 1865, No 35); Komisyonun başarısızlığını meselenin karmaşıklığı ve derinliğine bağlayan İgnatyev'in St.Petersburg'a 29 Haziran/11 Temmuz 1865 tarihiyle gönderdiği telegram için bkz., *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 213.

[686] (Trubetzkoi, 1907, ss. 176-177). Teşekkül eden komisyonlarda ve Karma Konsil'de dahi Yunanlıların ağırlıklı olmaları ve İgnatyev'in deyişiyle "Helen üstünlüğü ruhunu aşılama" dürtüsüyle hareket etmeleri, çalışmalarının başarısızlıklarının önemli sebeplerinden birisi olarak görülebilir; (Meininger, 1970, s. 42).

1866 Ekiminde İgnatyev, Bulgar liderlerin bütün çözüm yollarını tükettiğinden yakınmaktaydı.[687] Karma Komisyonda ve Sinod'da Patriğe karşı yükselen muhalefeti yakından takip eden İgnatyev, Âli Paşa'nın sürece müdahale etmesinden rahatsızdı ve Patriğe muhalefetin yükseldiği Kilise cemaatinin laik kesimi ile Bâbıâli arasında iktisadî ilişkilere dayanan organik bağ, Patriğin gidişini hızlandırdıkça Rusya elçiliğini de o ölçüde endişeye sevk etti. İgnatyev, Patrik Sofronyus ile yakın ilişki kurduğundan Kilisenin laik kesimi ve Bâbıâli tarafından Patriğin azledilmesi, Rusya'nın çıkarlarına uygun değildi. Üstelik İgnatyev'e göre Sofronyus, Kilise içerisinde Bulgarlara karşı yumuşak ve ılımlı hizbi temsil etmekteydi.[688] Bununla birlikte İgnatyev, Kilisenin daha kararlı adımlar atabilmesi için Sofronyus'tan daha güçlü bir lidere ihtiyacı olduğunu da kabul ediyor, Sofronyus'un liderlik kabiliyetinin olmadığını da düşünüyordu (Meininger, 1970, s.43). Âli Paşa sürece müdahale etti ve mevcut şartlar altında Patriğin arkasında duramayacağını da İgnatyev'e açıkça bildirdi; artık İgnatyev'in Patriğe yönelik kerhen devam eden desteği tek başına bir anlam ifade etmemekteydi.[689] Aralık ayında Patrik Sofronyus iktidardan düştüğünde İgnatyev, Sofronyus'u düşüren Yunan bankerler ve aşırılar koalisyonunun adayı olan Yohaim'in patrik seçilmemesi için kulis yaptı; İgnatyev'in adayı Patrikhanenin başına geçen isim olacaktı.[690]

1866-67'de vukû bulan hadiseler, Bulgar kilisesi meselesinin gelişimini kaçınılmaz olarak etkileyecekti. Girit isyanının yarattığı kaotik tablonun bir parçası olarak İgnatyev, Bulgar meselesini hem müşterek bir Balkan hareketi

---

[687] *Patriarh Kiril Dokumenti*, 1958, s. 220 (4 Ekim 1866, No 278) "Görünüşe göre Bulgar meselesinin önemli figürleri Rumlarla karşılıklı uzlaşma ümitlerinin tamamını tükettiler. Onlara göre Bulgar kilise meselesinin tehiri Bulgar halkı için öyle ya da böyle tehlike arz etmektedir. Esasında Patrikhane tarafından tayin edilen Bulgar kökenli piskoposların çoğu halk tarafından kabul görmüyor ve bundan böyle Bulgarlar için bir kabul edilebilir bir sonuç neredeyse mümkün değil."

[688] Esasında İgnatyev bu dönemde Bulgarlara karşı da son derece eleştirel yaklaşmaktaydı; Bulgarların farklılaşan hizipleri ve özellikle uzlaşmaz milliyetçilikleri, Kilise meselesinin çözümünde, bilhassa ilk yıllarda İgnatyev'in sık sık öfkesini çekmekteydi. (Meininger, 1970, s.44).

[689] *Patriarh Kiril Dokumenti*, 1958, ss. 221-222 (8/20 Kasım 1866, No 157; 20 Kasım/11 Aralık 1866, No 274).

[690] Grigoriy evvela görevi kabul etmemişti fakat İgnatyev, sefaret tercümanı Mihail Onu'yu Grigoriy'e gönderdi ve Rusya sefaretinin kendisine destek vereceğini vaat etti. Grigoriy, Rusya desteği olmasaydı bu görevi kesinlikle reddedeceğini söylemişti. *Patriarh Kiril Dokumenti*, 1958, s. 233 (14/26 Şubat 1867, No 42); Ayrıca bkz., MacKenzie (2002, s.290).

projesinin içine yerleştirmiş hem de Bulgarların özerklik kazanma yolundaki devrimci hareketlerine açıktan olmasa da destek olmuştur. Her ikisinde de başarılı olsaydı, kilise meselesi *ipso facto* ortadan kalkacaktı; ancak her ikisinin başarısız olması durumunda kilise meselesi, Meininger'e göre Balkan halklarının ayrılıkçı hırsları ve millî gelişimlerini destekleyen İgnatyev siyasetinin yegâne somut mücadele sahası olarak kalacaktı (Meininger, 1970, s.74). İgnatyev, Sofronyus'un düşüşünü engellemedi çünkü Sofronyus artık Rusya'nın diplomatik çıkarlarına uygun, kararlı ve güçlü bir isim değildi. Daha da önemlisi Sofronyus, Bulgarlar arasındaki *uniate* hareketine de gittikçe müsamaha gösteren birisi haline gelmişti. İgnatyev, Patrikhanede yaşanan kargaşadan en fazla Katolik ve Protestan misyonerlerin istifade ettiğinin farkına varmıştı.[691] Bulgarlar arasındaki bu misyonerlik faaliyetleri, bütün Ortodoks dünyasını tehdit etmekteydi. 1867 başında Girit'te isyan devam ederken Yunanlıların Slavlarla işbirliği yapmaya ihtiyaçların vardı ve Rusya kamuoyundan hem bu projeye hem de kilise meselesinin çözümüne destek gelmekteydi. Bunlara ilave olarak ılımlı Bulgarların uzlaşma için Rusya elçisinin etkisinde oldukları da görülmekteydi. Yaklaşık iki yıllık çalışmalarını gözden geçiren İgnatyev, kilisede bir bölünmeye neden olmamak için Sofronyus'un yerine kendisine makul bir isim buldu; eski Patrik VI.Grigoriy. Ancak her şeye rağmen ihtiyatlı davranıp erkenden Grigoriy'nin adaylığını açıktan desteklemek noktasında acele etmedi ve her ne kadar Patrik seçimlerinde dönen entrikalardan hoşlanmadığını beyan etse de bu seçimin en önemli aktörlerinden birisi oldu (Meininger, 1970, ss. 78-79).

İgnatyev, Grigoriy'nin isminin listeden yeniden çıkarılmaması için Bâbıâli nezdinde teşebbüslerde bulunmuş, diğer yandan geldiği günden itibaren elçilikle ile yakın bağlar kurduğu önde gelen Yunan aileleri yanında Sırp maslahatgüzâr Jovan Ristiç ve Yunan elçisinin de desteklerini Grigoriy lehine elde etmiştir.[692] İgnatyev'e göre diğer adaylardan Yohaim Fransız nüfûz dairesine girmeye müsaitti; Pelagonskiy ise tipik bir Russofobdu. Yohaim'in desteğini Grigoriy'ye

---

[691] *Patriarh Kiril Dokumenti*, 1958, s.220 (4 Ekim 1866, No 278). 1867 başında kilise meselesinin halledilmesini zorlayan üç faktör vardı: Yunanlılar, Slavlar ile ittifak oluşturma ihtiyacı hissetmekteydiler ve Bulgarlar arasındaki Katolik propagandası (Meininger, 1970, ss.77-78).

[692] *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, ss.231-232 (7/19 Şubat 1867, No 40).

çevirmeyi başaran İgnatyev, Grigoriy'nin 52 oy almasını sağladı ve 1867 Şubatı'nda Patrikhânenin başına Sofronyus'un yerine VI. Grigoriy geçti.[693] Patrik seçimleri, İgnatyev'in Bâbıâli'ye karşı kazandığı bir mücadele olarak görülebilirdi. Patriğe Bâbıâli'den Patrikahene'ye kadar genel Konsil azaları da eşlik edecekti ve bu nümayiş, Bâbıâli'ye karşı barışçıl bir nümayiş olarak anlaşılmalıydı (*budet mirnoyu demonstratsiyey protiv Turetskogo pravitelstva*). Yeni Patrik, Bulgarlarla uzlaşma hevesindeydi. İgnatyev, yeni Patriğin bu meseleyi çözeceğine dair ümitlerini daha başında Asya Dairesine bildirmişti ve tebrik için gittiği ilk görüşmede de kilisenin içinde bulunduğu zor süreci atlatmak için izlemesi gereken politikalar konusunda Patrik Grigoriy'i cesaretlendirdi. Bulgar meselesine de değinen İgnatyev'in muhatabından aldığı cevap, "bütünlük prensibine halel getirmeksizin Patrik olarak Bulgarların taleplerini karşılamaya çalışacağı" yönündeydi.[694] Bu görüşmede 1861'de kilise tarafından cezalandırılan iki Bulgar piskoposu Paisiy Plovdivskiy ve İllaryon Makariopolskiy'nin affedilmesinin çözüm için iyi bir başlangıç olabileceğine dair İgnatyev'in bahsi üzerine Patrik, ilkinin affedilebileceğini ancak ikincisi için aynı durumun söz konusu olmadığını ifade etti. İllaryon, Bulgarların en sert din adamlarından birisiydi ve İgnatyev, bu konuda şimdilik ısrar etmedi ve İgnatyev bu görüşmeden Bulgar meselesinin çözümü için ümitle ayrıldı.

Rusya'ya oldukça yakın birisi olan ve Patrikliğe gelmesini destekleyen İgnatyev ile ortak bir mesai harcayan Grigoriy, uzlaşmanın çerçevesi olması için teritoryal sınırlamalar dâhilinde otonom bir Bulgar kilisesinin tesisi hususunda Patrikhanede oluşturulan bir komisyon ile birlikte bir proje kaleme almıştı. İgnatyev'e göre bu planda piskoposluk bölgelerinin taksimi, Yunanlılar lehine

---

[693] İgnatyev, yeni Patriğin mazisi hakkında şüpheci davransa da ona güvenmekteydi; Patriğin geçmişi, kronikleşen Bulgar meselesini çözüp çözemeyeceği hakkında açık bir şey söyleyemiyordu çünkü ilk Patrikliği döneminde Bulgar meselesi henüz zuhur etmemişti. Üstelik Bâbıâli'nin kilise meselelerine ve hukukuna yönelik ihlâllerine de direnen bir kişi olduğundan dolayı Osmanlı yönetimi onu bu makamdan mahrum bırakmıştı. *Patriarh Kiril,* 1958, s.226 (6/18 Aralık 1866, No 279). İlk oylamada Grigoriy 10 oy, Yohaim 8 oy ve Pelagonskiy 12 oy almıştır; *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 232 (7/19 Şubat 1867, No 40). Seçim süreci ve sonuçlarına dair İgnatyev'in ayrıntılı değerlendirmesi için bkz., *Patriarh Kiril Dokumenti*, ss. 232-235 (14/26 Şubat 1867, No 42).

[694] *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s.237 (21 Şubat/ 2 Mart 1867, No 55). Grigoriy de bu noktada bu meselenin çözümü hususunda Bâbıâli'yi de mesuliyet dairesine çekmekteydi. Bu görüşmede İgnatyev, sürgündeki Bulgar piskoposlar Paisiy ve İllaryon'un affedilmesine imkân verdi.

yapılmıştı.[695] Bununla birlikte Patriğin en olumlu yönü, İgnatyev'in tavsiye ve yönlendirmelerine açık olmasıydı ve onun beğenmediği bu projeyi, kendi kaleme aldığı bir proje ile değiştirdi ve İgnatyev ile birlikte bu proje üzerinde gizlilikle çalıştılar (Makarova, 2010, ss.200-201). Patrik, ilk defa otonom bir Bulgar eksarhlığını bu projede kabul etmekteydi.[696] Bulgaristan dâhilinde etnik tabana dayanmamakla birlikte coğrafî bir temele yaslanan, Patrikhaneye ancak sembolik olarak bağlı yarı özerk bir Bulgar eksarhlığının teessüsü, Grigoriy'nin hazırladığı planın esasını teşkil etmekteydi. Nüfusun karışık olduğu bölgeler ise Patrikhanenin idaresinde kalacaktı; bu son kısım tabii ki İgnatyev'i tatmin etmedi fakat şimdilik geçici olarak kabul edilebilirdi. Mutasavver eksarhlığın yetki sınırları, kuzeyden güneye Tuna'dan Balkan dağlarına kadar uzanan bir bölge olarak belirlenmekteydi. Tırnova merkezinde seçilmiş bir Bulgar metropolit, yanında Bulgar psikopolsuk bölgelerinin eksarhı ve Sinod'un da katılımıyla Bulgar cemaatini idare edeceklerdir; Sinod ve Eksarh, bütün Ortodoks cemaat tarafından seçilecektir. Ancak Bâbıâli ile ilişkiler Patrikhane aracılığıyla yürütülecektir. Grigoriy, Bulgarların kilisenin borçlarının bir kısmını da üstleneceklerini ummaktadır. Grigoriy'nin İgnatyev'in de görüşleri doğrultusunda tasarladığı bu yapı, özerk bir Bulgar kilisesidir. İgnatyev'e göre Patrik bu projeyi kendisine teslim ederken "kendi elleriyle Bulgarların siyasî bağımsızlığı için bir köprü inşâ ettiğini" itiraf edecek,[697] Bâbıâli ile olan ilişkilerinde de Rusya'dan beklediği desteği tekrar dile getirecektir.

İgnatyev, kâğıt üzerinde iki temel eksikli görmesine rağmen Grigoriy'nin çözüm planını desteklemekteydi; Makedonya ve Trakya üzerinde Bulgarlar hak iddia etmekteydiler ve metinde buna değinilmediği gibi, İstanbul'daki Bulgar Kilisesinin piskoposlukların belirlenmesindeki rolü ve konumu da bahis dışı bırakılmıştı. İgnatyev'in bunların belirlenmesi hususunda yaptığı müracaat,

---

[695] (Meininger, 1970, s. 82; MacKenzie, 2002, ss.289, 292). Bu tekliflerin Bulgarları memnun etmeyeceğini gören İgnatyev, Patriğe meseleyi daha tepeden bakmasını tavsiye etmiştir; *Patriarh Kiril* 1958, s. 241 (2/14 Mayıs 1867, No 128) (*telegram*).

[696] Ayrıntılı bilgi içi bkz., İgnatyev (1916, ss.170-171); Trubetskoy (1907, ss.176-177).

[697] (Stavrianos, 1939, s.62) ayrıca bkz., *Patriarh Kiril*, 1958, s.241; İgnatyev (1916, s.171); Meininger (1970, s.83); Grigoriy, İgnatyev'e "yanlış anlaşılmalara mahal vermemek için Bulgarları Balkanlardaki hat ile sınırlandırmak elzemdir" demiş ve yeni kilisenin sınırlarını Karadeniz ve Niş ile Balkanlar ve Tuna arası olarak tayin etmiştir.

Patrik tarafından olumlu karşılanmış ve ikisi bir ön plan hazırlamışlardır. Rusya elçisi bundan sonra ılımlı Bulgarların da planı desteklemeleri için çalıştı; ancak aşırılık yanlısı Bulgarlardan ve Bâbıâli'den muhalefet geleceğini önceden sezmişti. Halbûki Ortodoksluğa en ufak bir hizmet vermek istiyorlarsa ve siyasî sağduyu sahibiyseler bu şansı kesinlikle kaçırmamaları gerekmekteydi.[698] İgnatyev, Bulgarlara bu teklifi önerirken şimdiki projede sınırların asgari ölçekte tutulduğunu ve bu eksarhlığın Bulgar ulusunun çekirdek kurumu olarak Bulgar millî yapılanmasına hizmet edeceğini ısrarla anlatmaya çalışacaktı. İgnatyev, Osmanlı nazırlarının tam da bundan çekindiklerini dile getiriyor, kilise-idarî meselesinin yeni bir siyasî organizmanın teşekkülü için nihaî bir araç olacağından korktuklarını açıkça yazıyordu (Makarova, 2010, s.201).

Bulgar kilisesinin Patrikhanenin borçlarına da ortak olması konusunun gündeme getirilmesi karşılığında Âli Paşa, Filibe piskoposluk bölgesinin de eksarhlığın yetki sınırlarına alınmasını kabul ettirdi ancak bu tavizler, İgnatyev'in de dikkat çektiği üzere Patriğin özellikle Rumların gözündeki prestijini zedelemekteydi. İgnatyev Rumlardan Patriğe karşı ortaya çıkan bu muhalefeti Bulgarlardan sağlanacak destek ile dengelemeye çalışıp atılan bu adımların yalnızca bir başlangıç olduğuna Bulgarları ikna etmek yoluyla onların desteğine başvurmasına karşın Bulgarların sınırlar konusundaki talepleri ile Patrikhanenin teklifleri arasındaki farklılıklardan doğan problemleri aşamıyordu. Bulgarlar arsında ılımlı kanat dahi nüfusun karışık olduğu piskoposluk bölgeleri hakkında güvence istiyorlardı (Meininger, 1970, s.85). Üstelik Bâbıâli içerisinde de Osmanlı topraklarında kurulacak bir Bulgar eksarhlığının Rusya'nın politik bir aletine dönüşebileceğine dair muhalif sesler yükselmekteydi. Bâbıâli, İgnatyev'in deyişiyle, çatışan çıkarlar ve talepler üzerine oluşan bir uzlaşma inşâ etmek istemekteydi ve dolayısıyla bu çatışmalardan en fazla kendisi istifade edecekti.[699] Filibe ve Ohri'nin kendi piskoposluk bölgelerine bağlanmasına

[698] (İgnatyev, 1916, s.171) İgnatyev'in bu çözüm planına Bulgarlardan beklediği destek ve aynı şekilde Moskova Kilisesinin vereceği destekle çözüm sürecinin hızlanacağına dair inancı hakkında bkz., *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, ss.241-242 (2/14 Mayıs 1867, No.128).

[699] *Patriarh Kiril Dokumenti*, 1958, s.247 (27 Haziran/9 Temmuz 1867 No 173). Patrikhanenin zayıflaması için ve Bulgarların Girit isyanına aktif olarak destek vermelerini engellemek için Bâbıâlinin özellikle Bulgarlara görünüşte destek verdiği bilinmekteydi ancak uygulamaya

yönelik Bulgarların talepleri Patrikhane tarafından kabul edilmiyordu ve Bâbıâli'nin tavır değişikliği ile birlikte desteğini arkasına alan Bulgarlar ise Makedonya ve Trakya'nın Patrikhane tarafından teklif edilen projede kendilerine verilmemesi sebebiyle bu planı reddetmekteydiler.[700] Bunun üzerine de Âli Paşa, devreye girmenin tam sırası olduğunu düşündü. Bulgarlardan gelen bu red cevabı İgnatyev'i oldukça müteessir etmişti. Rusya elçisi teessüflerini Bulgar liderlere zaten bildirmişti: "Bulgarlar şahsî hırsları, irrasyonel talepleri ve inatçı politikaları yüzünden Ortodoks kilisesinde bir skandala yol açıp bir yarılmaya yol açmaları halinde Çar ve Rusya hükümeti onları asla affetmeyecektir".[701]

İgnatyev meseleyle ilgili St.Petersburg'a gönderdiği bir tahrirde, eğer Bulgarlar siyasî sağduyularını koruyacaklar ve Ortodoksluk davasına küçük bir katkı yapacaklarsa, uzun süredir çözümsüzlüğe mahkum gibi görünen bu meseleye nihayetinde bir çıkış kapısı olacak bu beklenmedik şansı memnuniyetle kabul etmeliydiler, demekteydi. Rumlar ise Bulgar kilisesinin sınırlarını Balkanların kuzeyi ile sınırlamak istemekteydiler ve Grigoriy'nin planını da "*megali idea*ya ihanet" olarak mahkum etmekteydiler.[702] Yunan tarafından gelen muhalefet ve tepkiler karşısında Patrik Grigoriy geri adım atmak zorunda kalıyordu ve İgnatyev'in ümit ettiği gibi daha cesur adımlar atmak bir yana, mevcut projeden de vazgeçmesi dahi muhtemeldi.[703] Bulgarlar ise İgnatyev'in baskılarına rağmen kiliselerinin sınırlarını genişletmekte ve Bulgar piskoposlar Patrikhane'nin

---

koyduğu reformlar Patrikhanenin zayıflamasının başlıca nedenleri arasında gösterilmekteydi. Bu şartlar altında dönemde Bulgarların Ohri'de ayrıca bir Bulgar piskoposluk bölgesi kurulmasına yönelik taleplerini İgnatyev, Rum-Bulgar ilişkilerini olumsuz manada etkileyebilecek bir diğer mesele olarak görmekteydi.

[700] Bu beyannâmeden itibaren Patrikhâne tarafından atanmış papazlar, Bulgar bölgelerinden kovuldular ve Patrikhâne bundan böyle Bulgar diyakozlarında fiilî olarak kontrolünü kaybetti. Patrikhânenin planına göre Bulgar kilisesinin yetki sınırları, Tuna'nın güneyinden Balkan dağlarına kadar olan bölgeyi kapsamaktaydı; Makedonya ve Trakya üzerinde de hak iddia eden Bulgarlar, haliyle bu planı reddetmişlerdi. Bunun üzerine Âli Paşa, bir uzlaşma planı yaptı (Roudometof, 2001, ss.138-139; 2002, ss.88-89). Bir yoruma göre yeni Patriğin artan popülerliği karşısında Bâbıâli, Bulgarları ayrılığa daha fazla teşvik etmeye başlamış, İgnatyev ise bunu engellemeye uğraşmıştır (MacKenzie, 2002, s.291).

[701] *Patriarh Kiril Dokumenti*, 1958, s.247; (Trubetzkoi, 1907, s. 176).

[702] Patriğe karşı Yunan muhalefeti için bkz., *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s.246 (27 Haziran/ 9 Temmuz 1867, No 173) ve ayrıca bkz., Meininger (1970, ss. 86-87).

[703] Bulgar kilisesi meselesinde hâlâ ümit ettiği kadar bir ilerleme olmadığından şikâyet eden İgnatyev, "Patriğin başlangıçta bulunduğu noktadan geri çekilmeye başladığını" görmekteydi (*Patriarh naçinaet uklonyatsa s toy poçvı, na kotoruyu stal pervonaçalno*). *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s.246 (27 Haziran/ 9 Temmuz 1867, No 173)

otoritesi altında kalmamakta ısrar etmekteydiler. İgnatyev bu meseleyi Yunanlılık ile Slavlık arasındaki bir mücadele olarak görmeye başlamakta haklıydı (*postavlen vopros o suşestvovanii Slavizma i Gretsizma; neobhadimo, poetomu, bıt nastoroje)* Dolayısıyla mesele kritik bir hâl almıştı; bir bakıma Ortodoks kilisesinin istikbali, Slavcı hareketin istikbaliyle çatışma noktasına gelmişti. Girit isyanı, Bulgarların taleplerine kulak asmak zorunda kalan Osmanlı hükümeti ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin gerilmesine sebep olmuştu ve bu günlerde Bâbıâli, bir Yunan-Bulgar yakınlaşmasının önüne geçmek için Bulgar kilisesi meselesini kullanmayı tercih etmekteydi. Bâbıâli, Girit isyanının ortaya çıkarabileceği tehditlerin şuurundaydı ve Balkanlarda bazı ittifak görüşmelerinin yapıldığından detaylı olmasa da haberdardı. Bulgarların bağımsız bir kilise kurmaya yönelik heveslerinin Bâbıâli tarafından müsamaha ile karşılanmasının şüphesiz bir de bu boyutu vardı. Bu dönemde Bulgarların aşırı kanadını temsil eden Çomakov'dan bağımsız Bulgar kilisesinin kurulmasına yönelik olarak Bâbıâli'ye gelen talep Fuad Paşa tarafından kaçamak bir şekilde cevaplanınca, karşı tarafın ultimatomu da gecikmedi; eğer Bâbıâli müstakil Bulgar kilisesini kendilerine bahşetmezse, Bulgarlar bunu kendi kendilerine kurmak zorunda kalacaklardır.[704] İgnatyev'e göre ultimatom "bu kan davasına yalnızca yeni bir

[704] Çomakov, 1867'de Sultana karşı Balkan halklarının ortak bir ayaklanma çıkarmasını tasvip etmiyordu ve bu dönemde Sultana sadık kalacaklarını beyan etmişlerdi. Çomakov'un bu tavrının, İgnatyev'i epey öfkelendirdiği iddia edilir. 1867 başlarında Girit isyanının en şiddetli zamanlarında Bulgarlar ile Yunanlılar arasında bir ittifak oluşturmayı düşlediğinden olsa gerek İgnatyev, Çomakov'un bu sadakat beyannâmesinin hesabını Nayden Gerov'dan sormuştur; Gerov ne de olsa Çomakov'un temsilcisi olduğunu Filibe'de Rusya konsolosluğunu icra etmekteydi. Gerov ise İgnatyev'e verdiği cevapta zevahiri kurtarmaya çalışır ve Filibe halkının tamamının Çomakov'un faaliyetlerini tasvip etmediğini ileri sürer. *Arhiv na Nayden Gerov I* 1931, ss.426-427 (23 Ocak 1867, No 6, İstanbul Bulgarlarının Sultana sadakatlerini beyan ettiklerini bildirir dilekçe); 428-430 (6 Şubat 1867, No 12, Gerov'un Çomakov ile ilgili değerlendirmesi). Meininger değerlendirmesine göre Çomakov'un içinde bulunduğu avantajlı konum dolayısıyla ne Patrikhane ile müzakereye ne de Rusya elçisine itaat etmeye ihtiyacı olmadığından doğrudan Osmanlılarla müzakere etmeyi tercih ediyordu. Sadakat beyannamesi de Osmanlıların desteklerini temin etme noktasında önemli bir alet olarak kullanılabilirdi ki benzer beyannameleri yayınladılar. İgnatyev'e göre Çomakov, Bulgarlar arasındaki "haysiyetsiz insanlar"dan birisidir ve bunlar azınlığı oluşturmaktadırlar. İgnatyev, bu sadakat beyannamesini Rusya'ya ve Bulgarlara ihanet olarak görmektedir ve bunların Patrikhane ile müzakere etmeyi reddetmelerini, Ortodoksluğun aşağılanması olarak mahkûm etmektedir. Bulgar aşırıların faaliyetlerinin en dikkat eçkici sonucu, Bâbıâli'nin hareket imkânını genişletmek, İgnatyev'inkini ise daraltmak oldu. Diğer yandan İgnatyev'e göre bu bağlılık beyanının arkasında Bâbıâli'nin gizli telkinleri de yok değildi; İgnatyev, kendilerinin Bulgarların yararına Bâbıâli'ye yaptıkları müracaatları Âli Paşa'nın Bulgarlardan gizleyip, onlara Rusya elçiliğine güvenmelerinin beyhude olduğunu söylemekteydi. Talep edilen imtiyazları sanki Sultan bahşediyormuş gibi göstermekteydi ve kısa sürede taleplerinin karşılanacağını onlara taahhüt ediyordu. İgnatyev,

zehir dökebilirlerdi" (*tolko vlit novıy yad v etu raspryu*) ve Patriğin katılımı olmaksızın piskoposların intihabı, Büyük kilisede tehlikeli bir yarılmanın (*raskol*) önünü açacak karmaşaya neden olup, Ortodoks dünyada geri dönülmez bir çatışmanın fitilini ateşleyebilirdi.[705] Ancak Çomakov'un liderliğindeki İstanbul Bulgarları 1867 başlarında, Girit isyanının en buhranlı günlerinde Sultana sadakatlerini beyan etmişlerdi ve şimdilerde böyle bir talepte bulunmaya hakları olduğunu düşünüyorlardı. Âli Paşa da onları desteklermiş gibi gözüküp taleplerine olumlu yanıt vererek İgnatyev'in çalışmalarını boşa çıkarıyordu; İgnatyev'e göre Âli Paşa Bulgarlara başka Patrikhaneye başka konuşmakta, "iki yüzlü" bir siyaset izlemekteydi.[706] İgnatyev, Bulgar kilisesi sorununun çözülememesindeki başarısızlığının mesuliyetini Bâbıâli ve Bulgar aşırılara bağlıyor, Balkan milletleri arasındaki anlaşma ve işbirliği noktalarından ziyade çatışma ve farklılaşma noktalarının ön plana çıkmasından şikâyet ediyordu. Ancak politikasında köklü bir revizyona gitmeyi düşünmüyordu; bunun yerine 1866-1868 yılları arasında gelen başarısızlıklar sonucu Osmanlı İmparatorluğunun istikbâline dâir askerî çözümler yerine diplomatik çözümleri benimsemeyi, yani İstanbul'da baskın bir Rusya nüfûzu tesis etmek yoluyla Bulgar meselesini çözmeyi daha uygun bulmaya başlıyordu.[707]

İgnatyev 1867'de Patrik VI.Grigory'nin çözüm planını sunduğu aylarda, Bulgaristan'ı bağımsız bir devlet inşâ edebilecek yeterli bir üst yapının, iskeletin mevcut olmadığı bir hammadde olarak görmekteydi (İgnatyev, 1916, s.174) İgnatyev'in Bulgar Kilisesi meselesinde başlıca siyaseti, bu sorunu Sultanın kendisiyle yahut Âli Paşa'nın inisiyatifiyle değil, Patrikhane ve Şark Kilisesi

---

Âli Paşa'nın bu taktiğini protesto etmişti ve eğer Bulgar meselesi bu şekilde çözülmemiş olarak kalmaya devam ederse kusurun (*vina*) Patrikhaneden daha fazla Bâbıâli'ye ait olduğunu ifade etmişti. *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s.239 (28 Şubat/12 Mart 1867, No 64) (*telegram*); (Meininger, 1970, ss.88-89).

[705] (Meininger, 1970, s.87); *Patriarh Kiril Dokumenti*,1958, s.247 (19 Eylül/ 1 Ekim 1867, No 253)

[706] Örneğin Grigoriy'nin hazırladığı projeye Filibe ve Ohri yanında Niş'in de Bulgar eksarhlığına dahil edilmesi gerektiğini söyleye Âli Paşa, İgnatyev tarafından Patrikhanenin çözüm ve kendisinin çözüm çalışmalarının altını oymakla itham edilmekteydi. Ancak diğer yandan Patrikhaneye de müstakil bir Bulgar eksarhlığı fikrinin esasında bir Rusya kaynaklı olduğunu iddia etmekteydi; *Patriarh Kiril Dokumenti* ,1958, s.246 (27 Haziran/ 9 Temmuz 1867, No 173) ve bzk., İgnatyev (1916, ss.172-173).

[707] (Meininger, 1970, s.91). Meininger'in de belirttiği üzere Yunanlıları kırmadan özerk bir Bulgar kilisesi kurulmasına dayanan politikası da başarısız olmuştu ve plan değişikliği icap etmekteydi.

içerisinde bir yarılmaya yol açmadan Ruslar, Bulgarlar ve Rumlar arasında müzakereler yoluyla Bulgarların bağımsız kilise haklarını elde edebilmelerini sağlamaktı. İgnatyev için Rusya'nın Şark'taki nüfûzunun başlıca kurumu mutlaka Patrikhane olmalıydı ve Bâbıâli'nin Şark Ortodoks cemaati için düşündüğü politikayı şu şekilde tarif etmek mümkündü: *divide et imperia*. Dolayısıyla Bâbıâli'nin bu niyetinin önüne geçmek için Şark Ortodoksisinde birliğin devamını güvence altına almak, Rusya için kesinlikle hayati bir meseleydi. İgnatyev'e göre Fener-Rum Patrikhanesinin dinî ve ekonomik beklentileri tatmin edilirse, siyasî desteği sağlanabilirdi. Rusya elçisi, Gorçakov'a Bulgar Eksarhlığı'nın kuruluşu meselesindeki konumunu tarif ederken şöyle yazıyordu: "Benim Bulgar millî kilisesinin teessüsündeki başlıca kaygım, Rumları kırmadan, küstürmeden Bulgarları dâimî olarak elde etmek; millî kilise ile Bulgarları Katolik ve Protestan propagandasına karşı korumak ve Ortodoksluk dairesinin içinde tutabilmek" (Eagles, 1962, s. 48; Trubetskoy, 1907, s.182). Gorçakov, İgnatyev'e bu ikircikli tutumdan kurtulabilmesi, yani Rusya'nın desteğini hangi tarafa sunacağı konusunda açık bir ipucu vermemiş gibi gözükmektedir. İgnatyev'in geldiği günden beri kilise meselesinde sergilediği ikili tavrı da tabii ki milliyetçi Bulgarların gözünden kaçmıyordu ve 1870'in sonunda bağımsız hareket etmeye karar vereceklerdi; İgnatyev'e karşı en büyük muhalefeti aşırı ve marjinal Bulgar milliyetçilerinden geldiğinin altını bir kez daha çizmek gerekmektedir. Çünkü İgnatyev'in bu meseledeki rolünü belirleyen en önemli faktörlerden birisi, bu muhalefetti. Nitekim Bulgar eksarhlığının kuruluşu, doğrudan dış faktörlerin yani İgnatyev ve Rusya'nın etkisinden ziyade Bâbıâli ile Bulgar milliyetçilerin aralarındaki pazarlığın bir sonucu gibi gözükmekteydi. Ancak meselelerin sonuçlarından da istifade etmesini bilen İgnatyev'e göre Bulgar eksarhlığının kuruluşu, Bâbıâli'nin milliyetçiliği artık göz ardı edemeyeceği anlamına gelmekteydi ve bu yeni durum, Rusya'nın istifade edebileceği yepyeni kapılar açabilirdi.[708] Prusya elçisi Radowitz'e gibi bazı Batılı diplomatlara göre İgnatyev, Bulgar Kilisesinin ayrılmasıyla Balkan Yarımadasında tamamıyla millî bilinç üzerine kurulmuş bir nihaî bağımsızlık savaşı başlatmak için bir *casus belli* zemini hazırlamak

[708] Ayrıntılı bilgi için bkz., İgnatyev (1916, ss.220-236).

istiyordu. Keza Yunanlılar ise böylesine bir *casus belli* için fırsat vermemekteydi (Radowitz, 1925, s.240). Ancak genel kanaati de yansıtan bu yorum, İgnatyev'in Bulgar Kilisesi meselesinde en azından ilk yıllarda takip ettiği siyaset için açıklayıcı olmaktan uzaktır.

1868 başında Bâbıâli, Rumlarla Bulgarlar arasındaki meseleye bazı yeni tekliflerle müdahale etti ve Âli Paşa'nın çözüme yönelik planı, İgnatyev'in Patrikhane ile Bulgar ayrılıkçıları uzlaştırma siyasetine aykırıydı. Mart sonunda İstanbul'a dönen İgnatyev, ılımlıların Patrikhane ile yakınlaşma planlarını sonuna kadar destekledi ve Paisiy ile birlikte hareket etmenin uygun olacağı kanaatindeydi; dolayısıyla Paisiy'ye 1861'de verilen cezaların iptali için çalıştı. Âli Paşa ise İgnatyev'den bağımsız olarak Bulgarlara Patrikhanenin hukuku çerçevesinde daha fazla piskoposluk bölgesi temin etmek amacındaydı ve Bâbıâli'nin onları "ayrı bir millet olarak tanıdığını" vurguladığı gibi, otonom bir kilise konusunda da onlara söz vermekteydi.[709] İgnatyev çözüm için belirlediği stratejiyi Paisiy'ye ve ılımlı Bulgarlara bağlamaktaydı; Paisiy ve ılımlı Bulgarlar da aynı şekilde İgnatyev ve Rusya'yı başat aktör telakki etmekteydiler.

1868 yılına sarkan görüşmelerden de bir sonuç alınamamış, İgnatyev bir yandan her iki tarafın kanaat önderlerini uzlaştırmaya, diğer yandan Bâbıâli'yi sürecin dışında tutmaya çalışmıştı. Ancak Patrikhane tarafından da Bulgarların tarafında yer almakla itham edilmeye başlanmıştır. Patriğin gittikçe sertleşen tutumu karşısında İgnatyev, Grigoriy'ye muhalif cepheye kaydığı izlenimi vermekteydi. Bâbıâli ise Patrikhanenin reddiyesine, mezkûr piskoposluk bölgelerinde halkoylamasına gidilmesi yönünde bir kararla cevap verdi. Nisan 1868'de Gorçakov'a yazdığı bir raporunda ise İgnatyev, bu meseleyle alakalı olarak yakın ilişki içerisinde olduğu Bulgar piskopos Paisiy'nin serbest bırakılmasını erteleyen Midhat Paşa'nın tesiri altındaki Bâbıâli'nin amacının çözüm ihtimallerinin altını oymak olduğunu iddia etmekteydi.[710] İgnatyev,

[709] *La Porte était disposée à reconnaître les Bulgares comme nationalité.."* (Trubetzkoi, 1907, s. 180).

[710] "Ben bunu Midhat Paşa'nın tavsiyelerinin etkisine bağlıyorum. Ona karşı hareket etmek amacıyla Patrik ile ilk buluşmamda, meselesinin çözümü için muhterem Paisiy ile ilgili Büyük

Paisiy'nin bu meseleyi Patrik ile birlikte çözeceğine inanmaktaydı fakat Çomakov önderliğindeki Bulgar aşırıların muhalefetleri, İgnatyev'in hesaplarının bozulmasına neden olan başka bir faktördü.[711] İgnatyev, Midhat Paşa'ya rağmen Paisiy'nin cezasının kaldırılmasını sağladı ve onunla gerçekleştirdiği ilk görüşmede, meselenin çözüm sürecinde sabredilmesi gerektiğinin altını çizdi.[712] Patrik ile gizlice yürütülen müzakerelere Âli Paşa'nın müdahale etmemesi için uğraşmaktaydı ve başka konularda da olduğu gibi bu konuda da asla Âli Paşa'ya güvenmemekteydi.[713] Paisiy ile Gregoriy arasında İgnatyev aracılığıyla başlatılan müzakereler devam ederken yeniden Bâbıâli'nin müdahalesi geldi; Âli Paşa, söz vermesine rağmen görüşmeleri engellediler. Bulgar kilise meselesinin yükselişi ve düşüşünden şikâyet ediyordu.[714] Âli Paşa İgnatyev'in son uzlaştırma çabalarını da boşa çıkarmayı başarmıştı.

Âli Paşa'nın Bulgarları tatmin edebilmesi muhtemel tekliflerle devreye girmesi, İgnatyev'in hiç de istemediği bir hamleydi. Bulgar halkının kendi piskoposlarını bağımsızca seçmesi, Bulgarlara hizmet verecek olan kiliselerin millî mülkiyetleri ve yeni kilise inşâ etme hakları da tanınmış olan Bulgar milleti hesabına inşâ edilmesi, bir Bulgar baş piskoposun başkanlık ettiği hususi bir Bulgar sinodunun oluşturulması ve İstanbul'da ikâmet etmesi, nüfusun karışık olduğu yerlerde Bulgarların seçtiği piskoposların Yunan piskoposların ikamet ettikleri şehirlerden başka şehirlerde ikamet etmeleri, Patrikliğin ruhânî üstünlüğünün tanınması ve patriğin isminin ibadetler esnasında zikredilmesi teklifleri, Âli Paşa planının başlıca önerileriydi.[715] Bâbıâli'nin teklif ettiği ve bazı maddeleri çelişkili gözüken bu temel noktalar üzerinde uzlaşmaya varmak pek mümkün gözükmemekteydi.

---

kilise kararının hızlı bir şekilde tatbikine çalıştım…"; *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s.252 (9/21 Nisan 1868, No.22).

[711] *Patriarh Kiril Dokumenti*, 1958, s. 254 (7/19 Mayıs 1868, No.126).

[712] *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 255 (21 Mayıs/2 Haziran 1868, No 139). İgnatyev, İmparatorluğun huzuru için bu meseleyi bir an evvel çözmeleri gerektiği konusunda Osmanlı nazırlarına tavsiyelerde bulunmaktaydı ve karşılığında Âli ve Fuad Paşalar ise iyi niyetlerini bildirmek ve kilisenin salt dinî meselelerine müdahil olmak istemediklerini dile getirmekteydiler.

[713] *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 255 (21 Mayıs/ 2 Haziran 1868); Paisiy ile yaptıkları görüşmede Bâbıâli'ye olan itimatsızlığına işaret ediyor ve bu mesele ne kadar uzarsa, Âli Paşa'nın bundan o kadar istifa edeceğini biliyordu.

[714] (Meininger, 1970, s.97); *Patriarh Kiril Dokumenti*, 1958, s.258 (11/23 Haziran 1868); *le différend gréco-bulgare subit des hauts et des bas.*

[715] Bu teklifler için bkz., *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 259 (11/23 Haziran 1868).

Patrikhane de Bâbıâli'nin kilisenin ruhani işlerine müdahale etmesine karşı çıkıyor ve bu teklifleri yalnızca kilisenin kendi hukukuna aykırı olarak değil aynı zamanda Hristiyanlığın ruhuna, yani inancın dogmalarına da aykırı buluyordu (Stavrianos, 1939, s. 63). Ancak bir gerçek vardı ki Âli Paşa, bu meselede İgnatyev'den bir adım öne geçmiş ve inisiyatifi ele geçirmişti; Balkan Hristiyanlarının aralarında ruhanî ve dinî bir yarılma yaratmak amacıyla ortaya atılan 'Âli Paşa planı', XX. yüzyıl başlarına kadar bu amacında başarılı olacaktı.[716] Öte yandan Kiliseden gelen teklife göre problem İstanbul'da toplanacak bir ökümenik konsülde karara bağlanabilirdi; tabii ki Bulgarlar da Osmanlı yönetimi de bu prosedüre karşı çıktılar. Bulgarlar böyle bir durumda İgnatyev'in sürece müdahale edebileceğinden çekinmekteydiler ve haksız da değillerdi. Bâbıâli Bulgarların, kendi piskoposlarını ve sinod azalarını seçmelerini, bu piskoposların İstanbul'da bir defa bir araya getirilmesini ve Bulgar kilisesinin resmî olarak tanınmasını destekleyen bir siyaset takip etti. Tabii İgnatyev'in siyaseti ise, Patrikhanenin talep ettiği üzere konsül toplanması yönündeydi; lakin Rusya Sinodu, Patriğin tıpkı Moskova kilisesini yahut Yunan millî kilisesini resmen tanımış olduğu gibi, Bulgar kilisesini de tanıma salahiyetine sahip olduğu gerekçesiyle tasarıya karşı çıkacaktı.[717] Patrik Grigoriy gelişmelerden son derece rahatsızdı; lakin İgnatyev, sonucu ne olursa olsun meseleyi çözmek istiyordu ve Bâbıâli'yi meseleyi incelemek üzere üç Rum ve üç Bulgardan müteşekkil bir komisyon oluşturmaya ikna etti. Âli Paşa ve İgnatyev görünürde her iki tarafın da kabul edebileceği bir uzlaşma projesi taslağı hazırladılar (Stavrianos, 1939, s. 64). Buna göre İstanbul'da ikâmet etmemek üzere bir Bulgar kilisesi tesis edilecek ve piskoposluk bölgeleri şöyle

---

[716] Viktor Roudometof, 1912'ye kadar Balkan Hıristiyanlarının Osmanlı'ya karşı birleşememelerinin en önemli nedenlerinin başında gelen ruhanî meselelerdeki ayrılığın Âli Paşa'nın başarılı bir siyaseti olduğunu imâ eder; anlaşmazlığın merkezi de şüphesiz Makedonya olarak kalacaktır. (Roudometof, 2001, ss. 139; 2002, s. 88).

[717] (Stavrianos, 1939, s. 64; Trubetzkoi, 1907, ss. 186-187). Trubetskoy'a göre İgnatyev'in hareketini motive eden şey, tartışmadaki hassas durumdu: "Vaziyetimiz çok hassastı; İstanbul'da bir Bulgar sinodunun oluşumunu kabul edemezdik ve önce Patrikhane tarafından resmen tanınmayan müstakil bir Bulgar kilisesiyle temasa geçemezdik. Aksi takdirde bizim yalnızca ekümenik Patriklikle aramız açılmaz, Şark'daki bütün patriklerle olduğu gibi bütün Yunanlılarla da aramız açılırdı. Mâmâfih Bulgar hiyerarşisini kabul etmezsek Slavlar bizi, müşterek meselemizde Yunanlılar işbirliği yapan düşmanları olarak görecekler, Bulgarlar yine Roma Katolikliğini kabul etmeleri yönünde Batılılar ve Türklerce teşvik edileceklerdir. Diğer yandan Bulgarların, kararlarını kabul etmeyecekleri bir konsil toplamanın da endişe verici olduğunu ileri sürdük."

bölünecekti: Patrikliğe 37 tane, 25 tane Bulgar kilisesine, 4 tane Sırp kilisesine, 8 tanesi de Patrikhane ve Bulgar kilisesi arasında paylaştırılacaktır. Tabii İstanbul'a bağımsız bir Bulgar kilisesinin tesis için adeta arzuhaller yağıyordu. Çomakov, Bulgar kilisesinin tesisinin Rusya nüfûzuna karşı bir engel teşkil edeceği iddiasıyla sessizce planın uygulanmaması için çalışmaktaydı (Sumner, 1931-32, s. 568). Diğer yandan Âli Paşa, bir süredir oluşturulmaya çalışılan Balkan ittifakı teşebbüslerine Bulgarların da dâhil olup Bâbıâli'yi zor durumda bırakmaması için bağımsız Bulgar kilisesinin teşekkülünü 1867'den itibaren desteklemekteydi.

Gorçakov'a gönderdiği raporlarında İgnatyev, Âli Paşa ve Bâbıâli'yi iki yüzlülük ve Makyevelci siyaset izlemekle suçluyordu:"Bu esasında makyevelci ve eğer tatbik edilirse, anlaşmazlık azalacağı yerde artabilir. Hâlihazırda Ekümenik Sinodun ikâmet ettiği İstanbul'da bir Bulgar sinodunun mevcudiyeti, her iki grup arasındaki rekabet ve anlaşmazlığı devamlı hâle getirecektir. Diğer yandan kiliselerin gerçek mülkiyeti meselesi taşrada her iki cemaat arasındaki mücadeleyi yeniden canlandırır ve genelleştirirdi. Nihayetinde Bulgarlara müstakil kiliseler inşa etme hakkının verilmesi, millî mezheplerinin ayinlerini yapmaları için maddî vasıtalar sunması nispetinde Roma ile yakınlaşmanın önünü açabilirdi.[718] İgnatyev, Hariciye Nazırı Fuad Paşa'ya bu plandan rahatsızlığını gayet açık bir şekilde dile getirdi ve Bâbıâlinin kalleş tasarılarına hiçbir şekilde aldanmadığını Hariciye Nazırına hissettirdi: *J'ai fait sentir au ministre des Affaires etrangeres la pensée perfide de son Gouvernement ne m'échappait point*.[719]

Âli Paşa ve Fuad Paşalar, İstanbul'da Patrikhanenin yüksek otoritesi altında bir Bulgar sinodu toplama önerisini her iki tarafa bildirdiğinde Rusya sefareti, Bâbıâli'den gelen bu tür müdahalelerden rahatsız olmaktaydı. Patrik ile yaptığı

---

[718] *Il est essentiellement machiavélique, et s'il était adopté, la dissension, au lieu de s'apaiser, ne ferait que se propager. Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 259 (11/23 Haziran 1868). Ayrıca bkz., Meininger (1970, s. 98).

[719] *La création d'un synode séparé ne serait qu'illusoire, tant qu'il ne serait pas reconnu par le Patriarche (*Patrikhane tarafından tanınmayan bağımsız bir Bulgar sinodu yalnızca aldatıcı olacaktır). *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 260 (11/23 Haziran 1868).

görüşmede İgnatyev, kendisi tarafından yürütülen uzlaştırma müzakerelerine Patrikhanenin daha kararlı bir şekilde katılması gerektiğine işaret etmesine karşın muhatabından olumlu bir karşılık aldığı söylenemez. Bâbıâli, kilise içinde ayrılma ve çözülmeye hizmet edecek tekliflerle İgnatyev'in çalışmalarının altını oymaktaydı ve Rusya elçisi, bu konuda Bulgarlara Bâbıâli'nin oyunlarına gelmemelerini tavsiye etmekten başka bir şey yapamamaktaydı. Patrikhanenin onayı alınmadan kurulacak bağımsız bir Bulgar sinodu yalnızca *illusoire* bir müessese olurdu; İgnatyev, Bulgarlara karşı bunun altını özenle çizme ihtiyacı hissetti.[720] Ancak özellikle aşırılık yanlısı Bulgarlar, İgnatyev'in ikaz ve nasihatlerine kulak vermediler ve Bâbıâli'nin taahhütleri doğrultusunda kilise örgütlenmelerine devam ettiler.[721] Bâbıâli'nin müdahalesinin Ortodoks kilisesi içerisindeki parçalanmayı hızlandıracağına dair İgnatyev'in korkusu, gerçekleşmeye başlıyordu ve Bulgarlar artık açıkça kendi yollarına gideceklerdi.

Bâbıâli'nin teklif ettiği komisyon toplandı ve İgnatyev'den ziyade Âli Paşa'nın sözünün geçtiği bir komisyondu; Girit isyanı sorunu halledilmişti ve Âli Paşa, Bulgarların taleplerini görmezden gelmeye başlamıştı. Öyle gözüküyor ki Âli Paşa, Girit isyanının yarattığı buhranın bütün İmparatorluğa sirayet etmemesi için bir süre Bulgarlara taviz vermiş, bir Yunan-Bulgar dayanışmasının oluşumunu engelleyerek her iki taraf arasında bu mesele yüzünden devam eden gerginliğin sürmesini istemiştir. Yunanistan ile yaşayan kriz, Âli Paşa'nın Bulgar kilisesi meselesini nasıl değerlendirdiğini de belirlemekteydi. 1868 ortasına bakıldığında Bulgar meselesine İgnatyev'in dahli en alt seviyedeydi; tarafsızlık, meseleye siyaseten müdahale imkânlarını da ortadan kaldırıyordu.[722] Şurası gayet açıktır ki Âli Paşa ve Fuad Paşa, Bulgarların ve Yunanlıların Bâbıâli'ye karşı ortak hareket etmelerini engellemek hususunda kilise

[720] *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 259 (11/23 Haziran 1868).

[721] (Meininger, 1970, s. 100) Bulgarların oluşturduğu İcrâ Heyeti, Bâbıâli'den resmî onay almalarında İgnatyev'in yardımına müracaat ettiler ve Rusya elçisi, bu yardım karşılığında Bulgarların kuracakları kilisenin Patrikhane ile resmî, ruhanî ve dogmatik bağlarının devamının önemine dikkat çekti fakat uyarısına somut bir karşılık bulamadı.

[722] (İgnatyev, 1916, s. 168; Meininger, 1970, s. 101) Thomas Meininger, İgnatyev'in bu dönemde tarafsız olduğunu fakat Bulgar millî gelişiminin ve Ortodoks birliğinin de aynı zamanda müdafii olduğunu özellikle belirtmektedir. Rusya elçisine göre bu ikisi bir arada var olabilir.

meselesini gayet ustaca kullanmaktaydılar.[723] Aslında her ikisi de XIX. yüzyılın gerçeklerine vakıf devlet adamlarıydı ve kilise meselesinin Bulgar millî devletinin teşekkülünde önemli bir aşamaya tekabül ettiğini idrak etmekteydiler; ancak Girit isyanının ateşlediği milliyetçi ihtirasların Yakın Şark'ı kuşattığı bir zamanda 'ehven-i şer' olanın milliyetçi Bulgarların arzularını tatmin etmek suretiyle Ortodoks milletlerin çatışmaları üzerinden imparatorluğun siyasî bütünlüğünü muhafaza etmenin 'fenn-i politika' açısından daha tutarlı olduğu kanaatindeydiler. Dolayısıyla Âli Paşa, Bulgarlara makul gelen çözüm önerileri sunuyordu ve Patrikhane tarafından bu tekliflerin hepsi reddedilmekteydi. Ancak 1869'un ilk aylarıyla birlikte, Yakın Şark'ın siyasî panaromasındaki değişim, Âli Paşa'nın Bulgarlara gösterdiği müsamahanın sınırlarını daraltacaktı.[724]

1868 sonunda Patrikhane, etnik temele dayanan Bulgar taleplerini "sapkınlık" olarak ilan etmesi, İgnatyev'in politikalarının Rusya kilisesi üzerinde de tesirli olmadığı izlenimi bırakmıştır.[725] Nitekim Rusya kilisesi, Ortodoks kiliselerin tamamını kapsayan bir toplantının yapılmasına karşı çıkmış[726] ve Bâbıâli, 1869 başında oluşturulan Rum-Bulgar karma komisyonunun faaliyetlerinin bağlayıcı olmadığını ve olmayacağını İgnatyev'e bildirmiştir. Üstelik Bulgaristan'ın piskoposluk bölgesi olarak hak iddia ettiği bazı bölgelerde Sırbistan'ın da hak iddia etmesi, İgnatyev için meseleyi çok daha karmaşık ve çözülmesi güç bir hâle getirecektir. 1868 sonunda Patrikhanede ve Yunanlılar cephesinde

---

[723] İngiltere sefiri Henry Elliot, Bulgar kilisesi meselesinde Âli Paşa'nın görüşlerinin Midhat Paşa'nınkilerle müşterek olduğunu yazmaktaydı; Midhat Paşa, Bulgarları en iyi tanıyan devlet adamı olarak gösterilmekteydi. Elliot'un Midhat Paşa'nın bu meseledeki ehliyetine güveni tamdı. NA.FO.78/ 2024, 24 November 1868, No 444.

[724] Nitekim İgnatyev'in öngörüsü de bu yöndedir; Bâbıâli, siyasî vaziyetin değişmesiyle birlikte Bulgarlara gösterdiği müsamahadan geri dönebilir; *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 270 (17/29 Aralık 1868, No 322)

[725] Elliot, aksine bir uzlaşmaya varılamamasının mesuliyetini Rusya ajanlarının üzerine atar ve böyle bir uzlaşmaya karşı Rusya ajanlarının düşmanca faaliyetler gösterdiğini iddia eder. Nitekim bu meselenin hallolması durumunda yegâne millî şikâyet de bertaraf edilecek, Rusya'nın müdahale imkânı yaratma söylemi için bahane kalmayacaktır. NA.FO.78/ 2024, 24 November 1868, No 444.

[726] Bu konuda ayrıntılı yazışmalar hakkında bkz., *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, ss. 248-250 (10/22 Kasım 1867, No 5976)

çözümsüzlüğün mesuliyetini İgnatyev'e ve Rusya'ya yükleyenlerin oranı da az değildir.[727]

Âli Paşa, 1868 sonundan itibaren eksarhlık meselesinde İgnatyev'e rağmen gittikçe daha fazla siyasî ağırlığını hissettirmeye başlamıştı ve müstakil Bulgar kilisesinin teşekkülüne izin vermişti. Özerk Bulgar kilisesine izin çıkmasıyla Bulgarların prensipte müstakil bir halk olarak tanınması böylelikle gerçekleşmişti.[728] Bulgar piskoposların İstanbul'da toplanmalarına ve kendi millî programlarını hayata geçirmelerine izin verilmesi karşısında İgnatyev, Patrik ile görüşerek onun sert ve geri dönülemez adımlar atmasını engellemeye çalıştı. Grigoriy'den Patrikhanenin krize yol açabilecek aşırı tedbirler almayacağına dair söz aldı.[729] İstanbul'a gelecek olan Bulgar piskoposlarla Patrik arasında bir görüşme ayarlamayı planlayan İgnatyev, Bulgarların Patriği ruhanî liderleri olarak tanımayı reddetmeleri üzerine bir defa daha başarısızlıkla sonuçlanan bir teşebbüste bulunmuştu.

İgnatyev, 1869'da da Bâbıâli'yi meselenin çözümünde harice çıkarmak için şahsî diplomasi yürütmeye devam etti.[730] İki taraf arasındaki müzakerelerin başarısızlığa uğramasının başlıca nedeni Rum, Bulgar ve sonradan meseleye müdahil olan Sırplar arasında piskoposluk bölgelerinin paylaşımı noktasındaki anlaşmazlıklar gelmekteydi. Âli Paşa'nın Gabriel Efendi'yi meselenin çözümü için görevlendirmesi ve kendisini başlıca hakem olarak görmesi, İgnatyev'in etkinliğini gittikçe azaltmaktaydı ve 1869 sonunda her iki taraf arasında uzlaşma noktasına gelindi: 74 piskoposluğun 37'si Patikhanede, 25'i Bulgar bölgesinde

---

[727] (Trubetzkoi, 1907, ss. 182-184; MacKenzie, 2002, s. 296; Meininger, 1970, ss. 105-106). İgnatyev, Yunanlıların ve Patrikhanenin hâlâ Bulgarların ayrı bir millet olarak müstakil kiliselerine sahip olma haklarını tanımak istememelerini eleştirmekteydi. Yunanlılara göre Rusya, kendilerini hem Girit isyanında hem de Bulgar meselesinde yalnız bırakmış, Bâbıâli karşısındaki haklarını savunamamış ve Ortodoks dünyayı bir kriz ile karşı karşıya bırakmıştır. İgnatyev ise Yunanlıların bu eleştirilerinin arkasında yatan asıl hissiyatın Bulgar meselesinde izledikleri yanlış politikaların sonuçlarını Rusya'ya yüklemek olduğunu iddia ediyordu.

[728] NA.FO.78/2073, 8 February 1869, No 64.

[729] *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 269 (17/ 29 Aralık 1868, No 322); *Le Patriarche ait promis de n'user qu'à la dernière extrémité des armes de l'Eglise…*

[730] İgnatyev, 1869 başlarında Bulgar Krusteviç'in hazırladığı projenin tatbik edilmesi durumunda Bulgarlara bu meselede zafer getirebileceğini düşünmekteydi; bu projede Makedonya, Bulgarların nüfûzuna verilmekteydi. İgnatyev'in Krusteviç planına ilişkin raporu hakkında bkz., *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, ss. 277-280 (Dépêche secret, 22 Nisan/4 Mayıs 1869, No 112)

ve 8 tanesi de aralarında bölüşülecektir.[731] Sırbistan'dan gelen muhalefet ise İgnatyev'in devreye girmesiyle geri çekildi; İgnatyev, Rumlar ile Bulgarlar arasındaki bu derin probleme Sırpların şimdilik müdahale etmemesi gerektiğini düşünmekteydi; aksi takdirde mesele, içinden çıkılmaz bir hâl alabilirdi. İgnatyev'in Sırplara karşı gösterdiği makul tepkide Bulgarların tarafında pozisyon aldığı gayet açıktı; İgnatyev Bâbıâli, Bulgar marjinaller, Katolik misyonerler ve Yunan Megali idea taraftarlarına bir de Sırpların eklenmesini istemiyordu; doğrudan İstanbul'daki Sırp maslahatgüzâr Bogiçeviç'e Belrad yönetiminin bu girişiminin beyhude olduğunu ifade ettikten sonra doğrudan Belgrad nezdinde girişimlerde bulundu; Sırpların bu hamlesinin yegâne faydası Türklerin Bulgarlara taahhüt ettikleri vaatleri geri almaları için bir bahane vermesi olacaktı ve Bulgarlar ile aralarının açılmasına da vesile olacaktır.[732] Sırpların geri adım atmalarını başardıktan sonra Krusteviç planı etrafında bir uzlaşma zemini arayan İgnatyev'in Patrik Grigoriy'yi ikna etme çabalarında başarısızlığa uğradı ve bu başarısızlığın kabahatini, Patriğin Yunan milliyetçiliğinin kurbanı olmasına bağladı. 1869 başından itibaren İgnatyev, Meininger'in de tespit ettiği üzere Bulgar meselesindeki konumunu yeniden tayin etme ve doğrulama ihtiyacı hissetti: Rusya sinodunun bu meselede kendisine yardım edemeyeceğini anladı ve sorunu kendi yöntemleriyle çözme noktasına ircâ edip, Moskova'dan fikir almaktan imtinâ edecekti. Girit buhranı, Rusya-Yunanistan ilişkilerini kopma noktasına getirmişti ve iki devlet arasında zuhûr eden kriz, İgnatyev'in Yunanlılara karşı duruşunu da etkilemişti. Bulgar meselesinin Rusya kamuoyunda gittikçe daha fazla destek bulmaya başlaması da İgnatyev'i Bulgar kilisesi meselesinde daha cesur adımlar atmaya teşvik edecektir. Meininger'in vurguladığı son faktör ise Bulgarlar arasındaki gittikçe artan misyonerlik faaliyetleri karşısında İgnatyev'in Bulgarları daha fazla desteklemesinin önemli bir nedeniydi.[733] İgnatyev, Bulgar meselesinde müdahil olmak istemeyen Rusya Sinodunun desteğini hiçbir zaman alamadı;

[731] Tırnova ve Ohri'de Bulgar sinodlar ikamet edecek, Bulgaristan, Makedonya ve Trakya'nın bazı bölgeleri, Eski Sırbistan'ın bir parçası, kilise idari organizasyonunda Slav ruhanilere verilebilecektir. Ancak bu plan, Bulgar aşırıları memnun etmemiştir; *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, ss. 277-278 (Dépêche secret, 22 Avril/ 4 Mai 1869, No 112 ve MacKenzie 2002, s. 299.

[732] *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958: 279-280 (Dépêche secret, 22 Avril/ 4 Mai 1869, No 112). İgnatyev bu düşüncelerini Sırbistan Hariciye Nazırı olan Jovan Ristiç'e de iletti.

[733] Bu konudaki değerlendirme için bkz., Meininger (1970, ss. 112, 118-126).

Patrikhanenin konsil toplanmasına yönelik talebine Rusya Sinodunun olumsuz yanıt vermesi, Yunanlıları öfkelendirmiştir; keza Kutsal Sinodun cevabı, Bulgarlara bazı imtiyazlar verilmesinde Patrikhanenin ısrarla karşı çıkmaması yönündeydi ve Bulgarları cesaretlendirmekteydi. Yunanlılar bu tavrı, Panslavist akımın bir yansıması olarak vülger bir slogana çevirmeyi tercih ettiler.[734] Nitekim Kutsal Sinodun kararı, özellikle İngiltere açısından Rusya hükümetinin tavrını yansıtan bir karar şeklinde okundu ve hatta İngiltere diplomasisi bunu Rusya'nın bir zaferi olarak yorumladı.[735]

İgnatyev, Moskova'nın bu tutumunu da eleştirmekten kaçınmadı. Nitekim Rusya, böylesine kritik bir meseleye kayıtsız kalamazdı ve İgnatyev, Moskova kilisesinin bu tavrını gördükten sonra kendisi, meseleye daha güçlü bir şekilde müdahale etmeye başlayacaktı.[736] Üstelik bu karar, Yunanlılar açısından Girit isyanından beri Rusya'nın en büyük düşmanlarıymış gibi gösterilme sürecinin de son halkasını oluşturacaktı.[737] Bulgar kilisesi meselesinde İgnatyev'de gözlenen bir bakıma 'Panortodoks siyasetten Panslavist' siyasete kayış, Yunanistan ile Rusya arasında artık gittikçe daha da belirgin hâle gelen uzaklaşmanın bir parçasını teşkil etmekteydi. Dolayısıyla aslında Kutsal Sinod'un Patrikhane'yi rahatsız eden kararıyla da uyumluydu. Bütün bunların

[734] NA.FO.78/2075, 28 May 1869, No 248. Rusya ajanları Panslavist propaganda çerçevesinde Bulgar kilisesine destek vermekle suçlanmaktaydılar. Bulgarların bundan böyle Rusya'nın desteğini daha fazla arkalarına almaları bekleniyordu. Bulgarların Rusya'nın desteğini arkasına alması, meseleyi ya bağımsız bir Bulgar kilisesinin kuruluşuna yahut da Bulgarların Rusya Kilisesiyle birleşmesine götürecektir. Dolayısıyla bağımsız bir Bulgar kilisesinin kuruluşu İngiliz diplomasisine ehven-i şer bir sonuç gibi gözükmektedir. Diğer yandan Kutsal Sinodun bu kararı, Patrikhanenin ruhanî üstünlüğünü sıkı sıkıya savunan Rusya diplomasisinin tutumunu da gözden geçirmesine yol açabilirdi; Slav nüfusun bir zaferi olarak görülebilirdi ilk bakışta bu karar ancak Rusya'nın Bulgarlar arasında hoşnutsuzluğun devam etmesine ihtiyacı vardı ve Elliot'a göre Patrikhane, Bulgarlara bu sebeple belli limitler dâhilinde imtiyazlar vermeliydi.

[735] NA.FO78/2075, 14 June 1869, No 270. Belgedeki argümanlar tamamen politikti ve meselenin dinî boyutuna neredeyse hiç değinilmemekteydi. Bunun ardından Yunanlıların bütün çabaları, Slavlığın ilerleyişini durdurmak için Bâbıâli'yi tedbir almaya teşvik etmek olacaktı. Aslında Bâbıâli de Yunanlıların ikazlarının farkındaydı; ruhanî bağımsızlık, idarî bağımsızlık talebinin yalnızca bir aşamasıydı ve bu, XIX. yüzyıl Balkan tarihinin gerçekleriyle uyumlu bir yaklaşımdı.

[736] (İgnatyev, 1916, ss. 220, 236; Meininger, 1970, ss. 115-116). Rusya sinodunun bu yaklaşımına rağmen yine de Bulgarların yanında olacağının altının çizilmesi gerekir. Çar ve Rusya kamuoyundan da Bulgarlara gelen destek, İgnatyev'in faaliyetlerinin de Rusya'da destek bulmasını sağlamıştır. Girit isyanı sonrasında Rusya ile Yunanistan arasındaki gerilim de St.Petersburg'un Bulgarlara yönelme temâyülünü etkilemiştir ve Yunanlılar, gittikçe Rusya'dan uzaklaşmaya başlamışlardır.

[737] NA.FO78/2075, 14 June 1869, No 270.

yanında İgnatyev'in uzlaştırma çalışmalarına yönelik başka bir muhalefet ortaya daha çıkıyordu; Bulgar piskopos İllaryon, Rusya karşıtı hizbin ve Katolik propagandacıların desteğini alan yeni bir proje sundu.[738] Bâbıâli ise gittikçe Patrikhanenin zayıflatılması yönünde bir politika benimsemekteydi (MacKenzie, 2002, s.300).

1870 başında Bâbıâli ile Bulgarlar arasında neredeyse mutabakata varılmıştı ve Bulgar piskoposlar, İgnatyev'i ziyarete gelip Âli Paşa'nın eksarhlık fermanını bir an evvel yayınlaması konusunda neler yapabileceklerine dair onun tavsiyelerini dinlediler; İgnatyev'e göre Bâbıâli, Mısır ve Karadağ ile yaşanılan problemlerden dolayı Bulgarların taleplerinde ısrar etmeleri durumunda imtiyazlarına kavuşacaklarını düşünmekteydi ve bu düşüncesini de piskoposlara bildirdi.[739] Diğer yandan Bulgar piskoposlarla birlikte harekete geçip, Rusya konsolosluklarına ahaliden dilekçe toplamaları konusunda piskoposlara yardım etmelerine dair Nayden Gerov'u da uyardı.[740] Böylelikle Âli Paşa'yı köşeye sıkıştırabileceklerine inanmaktaydı. İgnatyev'in Bulgarların tarafına geçtiği ve bir Bulgar kilisesinin teşekkülünü hızlandırdığına dâir kanaat, 1870'ten itibaren berrak bir şekilde izlediği bu siyasetten kaynaklanır; Bâbıâli'nin Bulgar eksarhlığı fermanının beyanını hızlandırdığı gözükmektedir.[741] İgnatyev, Sadrıazamın tavsiyelerine kulak verdiğini ve üzerine düşeni amaca uygun bir şekilde yerine getirdiğini de ileri sürer; dolayısıyla İgnatyev, fermanın bir an evvel yayınlanmasına doğrudan müdahil olur. Âli Paşa 10 Mart 1870 tarihli Bulgar Eksarhlığının kuruluş fermanının yayınladığında İgnatyev, bu başarıyı Rusya sefaretine yani kendisine mâl etmekteydi ve bunu *un couronnement heureux de cinq années d'efforts de notre part* (beş yıllık çabalarımızın

[738] *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 284 (29 Avril/ 11 Mai 1869, No 120).
[739] *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 296 (4 / 16 Février 1870, No 32).
[740] *Arhiv na Nayden Gerov I* 1931, s. 532 (16 Şubat 1870, No 13)
[741] *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 297-98 (3/15 Mart 1870, No 60). Nitekim Âli Paşa'yı, kararlı bir adım atması konusunda uyardığını dile getirmektedir. Aksi takdirde yaklaşan 15 Mart, Bulgarların Hıristiyanlığa geçişinin bininci yıldönümüydü ve yaklaşan Kurban Bayramı öncesinde Âli Paşa, bu meseleyi çözmezse karışıklıklar patlayabilirdi. İgnatyev'in bu ikazlarını Âli Paşa'nın dikkat aldığı, takip ettiği politikadan bellidir ve 15 Mart'tan önce, İgnatyev'in işaret edeceği o kararlı adımı atacaktır. 1870 Ağustosunda Gerov'a, fermanın neşrinde Âli Paşa'ya uyguladıkları kesintisiz baskıya (*neprestannıe nastoyanie*) dikkat çekecektir; *Arhiv na Nayden Gerov I* 1931, s. 547 (8 Ağustos 1870, No 56 *sekretno).*

mutlulukla taçlanması) olarak görmekteydi.[742] İgnatyev, Çomakov gibi bazı aşırılık yanlısı Bulgarların bu fermanı da yetersiz bulacaklarını bildiğinden bir yandan onları yumuşatmaya, diğer yandan öfkeli Rumları sakinleştirmeye ve Patrikhaneyi de afarozundan geri döndürmeye ve İstanbul'daki Bulgar piskoposlarla uzlaştırmaya çalışacaktı.[743] Bu fermanın ilânı, başta İstanbul Rumları olmak üzere Yunanlılar arasında kabul edilemez kötü bir sürprizdi.[744] Bulgarlar için ise istikbaldeki hürriyetlerinin embriyosu (*zarodış buduşey svoey nezavisimosti*) olarak görünen bir metindi. İgnatyev'in aslında beş senedir ulaşmak istediği nokta buydu fakat buraya, Sultanın lutfu ve Âli Paşa'nın siyasetiyle değil, kendi diplomatik zekâsı vasıtasıyla Patrikhane ve Bulgarlar arasında yürüteceği müzakerelerin sonunda ulaşmayı şüphesiz tercih ederdi; yine de gelinen bu noktayı kendisine mâl etmekten çekinmedi. İstanbul'daki diplomatik çevrelerde Bâbıâli'nin bu hamlesini İgnatyev'in dışında bekleyen olup olmadığı tartışmalıydı; lâkin o da fermanın muhtevâsından tam olarak haberdar değildi ve hâliyle o da şaşırdığını itiraf etmekteydi. "Müsamaha göstermek"

---

[742] *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, ss. 297-299 (3/15 Mart 1870, No 60) (Stavrinaos 1939:65); *Macedonia, Documents and Materials* 1978: 261-264 . Gerov'a 9 Mart tarihli şifreli telgrafla bildirdi; *Arhiv na Nayden Gerov I* 1931, s. 533 (9 Mart 1870, No 13). Ferman, piskoposluk sınırlarının tayini haricinde büyük ölçüde Krıısteviç'in yukarıda bahsi geçen teklifine dayanmaktaydı ve Makedonya'nın çok büyük kısmı dışarıda bırakılmıştı. Diğer yandan üzerinde uzlaşılamayan bazı bölgeler için halkoylamasına gidilmesi hakkı veriliyordu. Fermanla Bulgarlar tamamen müstakil bir kilise elde etmemişler, ancak eksarhlık kurma hakkı elde etmişlerdir. Eksarhlık, Şark kiliseleri hiyerarşisinde Patriklik ile Metropolitlik arasında bulunan ve dâhili işlerinde tam olarak bağımsız bir müesseseydi. Ekümenik Patrikliğe sembolik olarak bağlıydı. Ayrıntılı bilgi için bkz., Koyuncu (1998, ss. 96-109); Meininger (1970, s. 129 vd.). Diğer yandan ferman, Bulgar metropolitinin ünvanı Eksarh oluyordu ve Bulgar sinodunun da başkanıydı. Eksarh, kurallara seçildikten ve Patrik tarafından tasdik edildikten ve Bâbıâli'den beratını aldıktan sonra resmen görevine başlardı. Ancak Patriğin sembolik üstünlüğü tanınmaktaydı. İstanbul'daki Bulgar cemaati eksarha bağlıydı ve Bulgar Eksarlhığı, Rusçuk, Silistre, Şumla, Tırnovo, Sofya, Vidin, Niş, Slivno, Velese, Samokovo, Köstendil, Vratza, Lavatz ve Pirat bölgeleri eksarhın salahiyetindeydi. Filibe Karadeniz kıyısındaki başka bazı yerler ise Yunanlılara bırakılmıştır. Fermanın getirileri hakkında ayrıca bkz., NA.FO.78/2121, 22 March 1870, No 32. İngiliz diplomasisine göre Bâbıâli bu fermanda açıkça Bulgarların yanında yer almıştır ve bu tavrının, Yunanlıları küstürmesi ve uzaklaştırması kaçınılmazdır. Bu siyasetin Panslavistlerin eliyle oynanıp oynanmadığı şüpheleri Yunan kamuoyunda hâkim olmuştur.

[743] İgnatyev, Patrikhanenin bazı üyelerinin bu fermanı kabullenemediğini dile getirmektedir. Ferman, dört noktayı karara bağlamaktaydı: 1) Filibe'deki St.Vierge kilisesi, yeni Eksarhlığa bırakılıyor 2) Tayin beratları Patrikhane vasıtasıyla değil doğrudan Bulgar Eksarhlığına tevdi edilecek 3) Bulgar piskoposluklarının sayısı, nüfusun 2/3'ünün gönüllü katılımı dolayısıyla yükseltilecek 4) Diğer piskoposlar tarafından yapılan ayinlerde değil ancak Eksarh tarafından yapılan ayinlerde Patriğin ismi zikredilecek *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 301 (10/22 Mart 1870, No 63). İgnatyev özellikle bu sonuncu maddeyi oldukça hassas bulmaktaydı ve Bâbıâli'nn bu kararına Patrikhanenin karşı çıkmayacağını düşünmekteydi.

[744] Patrikhane, Kilise meselelerinin Bâbıâli eliyle düzenlenmesine karşı çıkmaya devam etti; NA.FO.78/2121, 19 April 1870, No 44.

zorunda kaldı. Petersburg'a gönderdiği ve muhtevasında fermanı analiz ettiği raporunun bir kısmı şöyleydi:

> Kendi adıma itiraf edeyim ki Osmanlı hükûmetinin müdahalesi olmadan doğrudan bir anlaşma kesinlikle daha tercih edilir gözükmekteydi, lâkin yine de kabul etmeliyim ki bu anlaşma bir defa sağlandı, bir fermanla hükûmet izni olmaksızın olamazdı ve Türkiye ve Batılı Büyük Güçler adına daha büyük güçlüklerle karşılaşılırdı. Osmanlı'ya gelince, şu kayda değer ki Bulgarlara fermanda ısrar etmeleri, kendi dâhilî organizasyonunun kurucu unsurlarını hariçte tutmaya dikkat ederek aynı milliyet prensibini resmen tanımalarını beraberinde getirdi. Şimdi Bâbıâli Slavlar ile Rumlardan birini seçmeye hizmet eden bir temel olması münasebetiyle popüler bir taahhütü kabul etmiş oluyor. Kısaca şunu düşünmemize izin vardır ki bizim adımıza bu meselenin sonucu beş senelik çabalarımızın mutlu bir ürünüdür.[745]

Bu konuda bir monografi kaleme alan Meininger'in gayet yerinde gözüken bir değerlendirmesine göre Bulgarlar, zamanla bu başarının biçim ve muhtevâsını Rusya elçisine borçlu olduklarını düşüneceklerdir. Oysa İgnatyev, onların bu hareketini ateşleyen kişi değildi ve İstanbul'a geldiğinde masasında Bulgar meselesini dosyasını hazır bulmuştu. Bulgarların bağımsız kilise hayallerini çizen kişi olmadığı gibi, bu hayallerin hayata geçmesini sağlayan kişi ise o değildi. Bulgar kilisesinin mimarı da İgnatyev değildi ancak bazı yönlendirmelerle onlara yardım etmişti; özellikle de Bâbıâli ile müzakerelerinde İgnatyev'in Bulgarlara moral destek verdiği şüphesizdi. Bu yardımları sürecinde ise yabancı misyonlardan hiçbirisi, hatta İngiltere sefareti dahi onun çalışmalarına doğrudan doğruya müdahale etmedi. Bulgarlar, İgnatyev'e yalnızca projelerini ifşâ ediyorlar ve ihtiyaç duyduklarında onun fikrini alıyorlardı. İgnatyev, yalnızca kısa bir süreliğine başarılı olmuştu ve sevinci de uzun sürmeyecekti (Meininger, 1970, s.133). Üstelik kilise meselesinin ilk safhalarda Rusya'nın hilâfına çözüldüğü dahi iddia edilir (Markova, 1983, s. 159). Âli Paşa'nın kararını hayata geçirmesini hızlandırdığı ileri sürülebilir (Trubetzkoi,

---

[745] *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 298 (3/15 Mart 1870, No 60); (Trubetzkoi, 1907, ss. 395-396); (Stavrianos, 1939, ss. 66-67). Diğer yandan St.Petersburg hükümeti, artık bu konunun Âli Paşa tarafından nihayet çözüme kavuşturulduğu kanaatindeydi; BOA.HR.SYS.290/1, lef 10?, No 4227/65 (St.Petersbourg 27 Avril 1870).

1907, s. 396). Stavrianos'un da dikkat çektiği üzere İgnatyev memorandumunda ayrıca şunu kaydeder ki "*Osmanlı kendisinin yaptığı gibi meseleyi karara bağlamakla bize kayda değer bir hizmette bulunmuştur: sevimsiz bir görevi üzerine aldı ki bizim dolaysız himayemizi tamamladı, biz daha az eleştiri ve nefret aldık."* Lâkin Stavrianos'un da vurguladığı üzere İgnatyev'in kendisine yönelik tebrikleri için henüz erkendi (Stavrianos, 1939, s. 67). Nitekim Rusya'nın Şark Ortodoks kilisesinin birlik ve bütünlüğü siyasetinden bir anda feragat etmesi beklenmemeliydi; ortaya çıkan yeni durumda Ortodoks milletlerin daha fazla birbirinden kopmasına ve birbirlerine düşman hâle gelmesine müsaade etmemek için, Bulgar kilisesi ile Patrikhane arasında dostça ilişkilerin gelişmesine çalışacaktı.[746] Birkaç ay sonra Gerov'a gönderdiği bir yazıda İgnatyev, fermanın neşriyle birlikte meselenin bütünüyle halledilmediğine özellikle dikkat çekmekte, ihtiyatlı ve ılımlı Bulgarların Patrikhane ile barışçıl bir anlaşma ile Ortodoksluğun düşmanlarının şeytanca beklenti ve ümitlerini (*zlobnıya ojidaniya i nadejdı vragov pravoslavniya*) boşa çıkarmaları konusunda uyarmaktaydı.[747] Bulgar piskoposların bir kısmı onun uyarılarını dikkate almışlardı ancak bu, İstanbul Rumlarının galeyanına mâni olamadı.

Fermanın ilanından sonra İgnatyev'in yazdığına göre başta İstanbul'da olmak üzere Rum milletinin heyecanı ve galeyanı zirveye ulaştı.[748] Bu fermanın ilân edilmesinin arkasında Rusya'nın ve dolayısıyla İgnatyev'in bulunduğuna dair kamuoyunda çıkan haberler üzerine İgnatyev, bu metni vücûda getirenin kendisi olmadığı ve diğer yabancı misyonların bu meseleye müdahil olmamaları

---

[746] Esasında bu ferman İgnatyev'in nihaî amacının bir parçasını teşkil etmekteydi; Şark Ortodoks kilisesi içerisinde bir yarılmaya meydan vermeden, özerk ve millî bir Bulgar eksarhlığı teşekkül etmişti. Bununla birlikte Trubetskoy'un gayet açık bir değerlendirmesi vardır; "Yunan-Bulgar mücadelesinin politik ehemmiyeti ve fermanın gerçek kapsamı (*la vraie portée*) St.Petersburg kabinesinin muhakemesinden kaçmaktaydı. Nitekim St.Petersburg hükümeti bu meseleyi salt mahallî bir mesele olarak görmekteydi ve dolayısıyla sefirlerinin inisiyatif ve idraklerine havale etmişlerdi." Gorçakov gönderdiği mektupta, bu başarıda İgnatyev'in hakkını teslim etmekteydi (Trubetzkoi, 1907, s. 398).

[747] *Arhiv na Nayden Gerov I* 1931, s. 548 (8 Ağustos 1870, No 56 *sekretno).*

[748] *Patriarh Kiril*, 1958, s. 305 (24 Mart/5 Nisan 1870, No.81). Levand Herald'da yayınlanan iki makaleye dikkat çeken İgnatyev, özellikle Rum gazetelerin fermana eleştirel yaklaştığını yazmaktaydı; Rumlar, bu fermanın yalnızca Rusların faydasına olduğu (*la Russie seule recuillerait les fruits*) hususunda propaganda yaparak Bâbıâli nezdinde tesirli olmayı denemekteydiler. Levand Herald'da daha sonra da Rusya'ya ve fermana yönelik eleştirel yayınlar yapılacaktır; *Levand Herald, 5 April 1870.*

durumunda kendisinin de müdahil olmayacağını beyan etme ihtiyacı hissedecektir.[749] Böylelikle Rumlar arasında yükselen tepki üzerine İgnatyev, fermanı kendisine mâl etmeye dönük önceki imâlarından en azından Rum ve Yunan kamuoyu önünde vazgeçmenin gerekli olduğuna kanaat edecektir; Osmanlı Rumları ve Yunanlılar müşterek hareket ederek fermana itiraz etmeleri ve fermanın iptali için çalışmaları, Rum efkâr-ı ammesini Bâbıâli'yi tazyike başlayıp bir heyet oluşturmaları, Batılı misyonların tavrında da etkili oldu. Patrikhane, Bâbıâli nezdinde teşebbüslerde bulunuyor ancak teşebbüslerinde somut bir sonuca ise ulaşamıyordu.[750] Rum ve Yunan basını, Bulgarları da etkilemeye çalışmaktaydılar ve bin yıldır himayesinde yaşadıkları Patrikhane ile Rusya arasında bir seçim yapmaları gerektiğini dile getirmekteydiler. Ancak Bulgarlardan aksi yönde bir cevap aldılar.[751] Batılı misyonlar, fermanın Rusya'nın politik bir oyunu olduğunu düşünmekteydiler ve bunu da dile getirmekten de çekinmemekteydiler; hatta bu fermanı, Rusya'nın Osmanlı üzerindeki artan siyasî nüfûzunun bir delili olarak yorumlayanlar da yok değildi. İgnatyev, Gorçakov'a yazdığı bir raporda, bu suçlamalara karşı verdiği cevaplarda fermanın kendisinin bir çalışması olmadığını özellikle vurgulama ihtiyacı hissettiğini de dile getirmiştir: *Le firman n'est pas mon oeuvre.* Hatta İgnatyev'in kamuoyuna verdiği beyanata kalsa, doğrudan Bâbıâli'nin kaleminden çıktığından eleştiriye açıktır ve kendisini onu savunmakla mükellef hissetmemektedir; ancak Patrikhane kendisine yapılan uzlaşma tekliflerini sürekli reddettiğinden dolayı Bâbıâli, sonunda müdahale etmeyi zorunlu görmüştü. Yunanlılar ve Rumlar, öncelikle özeleştiri yapmaları gerekirken Rusya'ya saldırmaktadırlar; oysa Bulgarlar ile doğrudan uzlaşmaya varabilmeleri için hâlâ bir şansları vardır.[752] İgnatyev, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoks Hristiyanların birleşmek için hâlâ bir şansları

[749] İgnatyev, Bâbıâli'nin bu fermanda yalnızca ruhanî meselelere değinmesini ise Rusya'nın menfaatine olduğunu düşünmektedir; *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 305 (24 Mart/5 Nisan 1870, No.81). Diğer yandan fermanın neşrinden hemen sonra tercüman Onu'yu Patriğe gönderen İgnatyev, gelen haberlere göre Patriğin bu fermana karşı mücadele edeceğini anlamıştır.

[750] Patrik'in Âli Paşa'ya gönderdiği mektup için bkz., NA.FO. 78/2121, 29 April 1870, No 50 ve ayrıca *Levand Herald, 26 April 1870.*

[751] Bulgarların cevabı için bkz., *Levand Herald, 30 April 1870.*

[752] *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, ss. 305-306 (24 Mart/5 Nisan 1870, No 81) ve ayrıca bkz., Trubetzkoi (1907, s. 399); Meininger (1970, s. 140). İgnatyev, Rum ve Yunan basınının dolaylı veya doğrudan hedefi oluyordu.

olduğuna inanıyordu. Bununla birlikte bu dönemde Viyana sefirine yazdığı iddia edilen özel mektuplarda İgnatyev'in kilise meselesi dolayısıyla Bulgarların Sultana minnettarlık ve sadakat hissiyatının kuvvetlenmesini engellemeye çalıştığı da görülmekteydi.[753]

Rusya elçisi, Bulgarların eksarhlarını seçmeleri üzerine Patrikhanenin sonunda Bulgar kilisesini sapkın olarak ilan edeceğini de önceden tahmin etmiştir.[754] Âli Paşa ile Patrikhanenin arası gittikçe açılacak gibiydi; İgnatyev'e göre Bâbıâli ve Batılılar, Bulgarlar ile Patrikhane arasında ilişkilerin kopmasına yol açacak bir zemin yaratmaya çalışmaktaydılar ve bu ise Rusya için ciddî güçlükler ortaya çıkarmıştır. İgnatyev, her ne olursa olsun Rusya'nın sıkı bir tarafsızlık politikası izlemeye devam etmesi gerektiğine inanmaktaydı; böylelikle hareket alanı genişleyecekti. Bu tarafsızlık siyaseti ise Yunanlılarda zaten Girit isyanının sonundan beri başlayan İgnatyev antipatisini daha fazla tetikleyecekti.[755] Girit'te barışın sağlanmasıyla ve Bulgar meselesinde de Âli Paşa'nın kararlı adımlar atmasıyla, Elliot'a göre İgnatyev ve Rusya entrikaları zarar görmüş ve boşa çıkmıştı. Diğer yandan İgnatyev, bir gerçeğin üzerinden durmaktaydı; Patrikhanenin uzlaşmaz tutumu, maalesef İllaryon ve Çomakov gibi aşırıların güçlenmelerine yol açmıştı ve bunlardan birisi muhtemelen Bulgar eksarhı olacaktır.[756] İgnatyev için aslında her iki isim de tercih edilebilir değildir; çünkü onun kafasında doğal olarak Rusya'ya yakın bir ismin eksarh seçilmesi gerektiği vardır ve aklından geçirdiği bir isim vardı.[757] Eksarhlığın tüzüğünü kaleme

---

[753] NA.FO.78/2121, 12 May 1870, No 13, (Secret). Bununla birlikte Elliot da bu söylentilerin dayandıkları belgelerin otantikliğine itimat etmemektedir.

[754] *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 311 (31 Mart/12 Nisan 1870, No.88) İgnatyev'e ulaşan haberlere göre Âli Paşa, Kilisenin imtiyazlarına dokunmayı düşünmemektedir ve ferman onun ruhanî *domain*ine el uzatmamaktadır ve Patrikhanenin kendisinin razı olduğu imtiyazlar üzerinde inşâ edilmemiştir.

[755] NA.FO.78/2124, 9 August 1870, No 140 (Confidential). 1870 Ağustosunda İstanbul'da bulunan önceki Yunan dışişleri bakanı Valaorites, Rusya'ya ve İgnatyev'e karşı Yunan kamuoyunda oluşan tepkiyi ve düşmanlığı gayet açıkça ifade etmişti; onun tedirgin edici ve durmayan entrikalarını en iyi kale olarak gören Yunanlıların zamanla İgnatyev'in kendilerine zararlı birisi olduğunu anlamalarıyla birlikte bu antipati doğrudan Rusya elçisine karşı yönelmişti. Yunan ruhanîler arasında da İgnatyev antipatisi çok güçlü hâle gelmiştir ve mesela yeni atanmış olan İskenderiye Patriği, "Bulgaristan'da çevirdiği dolapları (*machinations*) kiliseye ağır bir darbe indiren İgnatyev'i kalleş düşman" (*perfidious enemy*) olarak suçlamıştı."

[756] *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 329 (2/14 Haziran 1870, No 147).

[757] *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 302 (10/22 Mart 1870, No 63). Eksarhlık seçimlerini ajite edildiğinden şikâyet eden İgnatyev'e göre İlaryon ve Çomakov, Rusya'ya düşman Bulgarlardı.

alacak olan İstanbul'daki Bulgar Karma Komisyonunda da ılımlıların çoğunluğu ele geçirmeleri için çalışmaktaydı ve bunu başardı.[758] İgnatyev'in istediği gibi, Rusya nüfûzuna ve Patrikhane ile uzlaşmaya aynı anda açık olan bir kilise formasyonu için Çomakov başta olmak üzere aşırılar hâlâ bir tehdit oluşturmaktaydılar. Nitekim İgnatyev'in Bulgarları çekmek istediği nüfûz dairesinin Rusya'nın siyasî çıkarları olduğunun Bulgarlar tarafından anlaşılması çok uzun sürmeyecekti. Bulgar kilisesi meselesi, aslında mahallî güç merkezlerinin bir nüfûz mücadelesine dönüşmüştü. Meselenin siyasî yönü ağır bastıkça, Âli Paşa ile İgnatyev arasındaki ilişkiler de gerilmeye başlıyordu. Âli Paşa, özellikle 1870 yılıyla birlikte Rusya'yı ve İgnatyev'i Panslavist cereyana destek vermekle daha fazla itham etmeye başladı. Âli Paşa'ya göre Rusya ajanları davranış çizgilerini değiştirmişlerdi ve şimdilerde Bulgarları, kendilerine bahşettiği imtiyaz dolayısıyla Bâbıâli'ye şükranlarını sunmaya teşvik etmekteydiler. Bunun nedeni de Rusya, gözaltında bulunan Bulgar ayaklanmacıların serbest bırakılmasına zemin hazırlamak niyetindeydi. [759] Âli Paşa'nın bu görüşü oldukça mantıklı gözükmekteydi çünkü ferman ile Bulgarların ihtilâlci heveslerinin yatışmasını Rusya ajanlarının istememeleri gayet tabiiydi. Ancak İgnatyev tarafından bakıldığında Âli Paşa'nın bu görüşü, tartışmaya açıktır.[760]

Özellikle güvenilir bir isim olmayan İlaryon, 1861'den beri Rusya'ya düşman olduğu gibi hem Türkofildi ve hem de Uniat yani Katolik propagandasına müsait eğilimleri vardı: *Hilarion de Makariopolis passe pour ne pas être sûr et nous est hostile depuis 1861. On lui soupçonne, de plus, de tendances unionistes et turcophiles…* Şu durumda İllaryon, görünüşte en güçlü adaydı ancak İgnatyev'in bu cümleleri, Patrik seçimlerine olduğu gibi Eksarh seçimlerine de müdahale edeceğine işaret ediyordu. Devamında diğer adaylar hakkındaki görüşlerini de aktarıyordu; örneğin Paisiy, mükemmel bir aday gibi gözükmekteydi ancak Bulgarca bilmediğinden, yazamadığından ve konuşamadığından dolayı seçilemezdi (*ne peut pas être élu, car il ne connaît pas la langue bulgare et ne peut ni parler, ni l'écrire*); geriye iki isim kalıyordu: Panaret ve Anthimos. Her ikisinin de İgnatyev ve Rusya elçiliği ile eskiye dayanan ilişkileri vardı ancak ikincisinin ateşli bir mizacı vardı (*Tous les deux se trouvent en anciennes relations avec l'Ambassade, mais le premier me paraît être fougeux de caractère*). Eksarhlık için İgnatyev'in kafasındaki isim çoktan belirmişti.

[758] *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 319 (4/16 Nisan 1870, No 98). Komisyonun laik üyeleri: Gabriel Kresteviç, Topçtilestça, Çomakov, Geçoğlu, Stoyanoviç, Pençoviç, Stambulskiy, Camburov, Velio, ve Nikoli. İgnatyev, beş üyenin makul isimler olduğunu ancak iki üyenin Türk yanlısı olduğunu yazıyordu.

[759] NA.FO. 78/2122, 11 June 1870, No 50 (Confidential).

[760] Elliot'un da işaret ettiği üzere bu yıllarda Âli Paşa'nın en fazla şikayet ettiği konuların başında *Russian intrigues* vardı. NA.FO. 78/2122, 11 June 1870, No 51 (Confidential).

İgnatyev'in Patrik Grigoriy'i fermanı tanıması ve Bulgarlar ile uzlaşma yoluna gitmesi konusundaki ikna çabaları sonuçsuz kalmaktaydı. Patriğin iktidardan düşme ihtimali bu defa gündeme gelmekteydi ve İgnatyev, kararlarında etkili olamadığı bir patriğin makamında kalmasında ısrar etmesi için bir gerekçe görmemekteydi ve devre dışı kalması için yeni arayışlara girdi.[761] Rusya hariciyesi bu ayrılma ve yarılma dönemini Şark kilisesinin tarihinde bir geçiş dönemi olarak düşünüyordu; kilisenin kararlarına karşı İgnatyev'in yürüteceği mahallî diplomasi, bu çerçevede değerlendirilmelidir. Patrikhanenin fermana yönelik itirazını yumuşatmak için İgnatyev, sınırlı bir alanda yetkili olan fakat bunun dışında Patrikhaneye bağlı ve onun tarafından yasal olarak tanınan yeni bir eksarhlık formülü hazırlayacaktı. Ortodoks Kilisesi içindeki bölünmeyi engellemek için Rusya hariciyesi şimdiye kadar çaba göstermesine karşın başarılı olamamıştı ve bölünme, St.Petersburg'un Balkan Hristiyanlarını aynı dinî çatı altında tutma politikası için daha da derinleşen bir sorun haline gelmeye adaydı.[762]

---

[761] *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, ss. 311-312 (31 Mart/ 12 Nisan 1870, No 88). Nitekim Kilise içindeki tartışmalar, İgnatyev'in de gözlemlediği üzere Patriğin otoritesini sarsmaktaydı ve gittikçe yıpranan Grigoriy'nin yerine Yohaim'in yahut İgnatyev'e oldukça sempatik bir isim olan Anthimos'un geçebileceği konuşulmaktaydı. Bu sonuncusunun Patriklik makamına gelmesindeki en büyük engel, ilerlemiş yaşı olarak gözükmekteydi. İgnatyev yakında yapılacak Genel Konsilde Patriklik krizinin yaşanabileceğine de işaret etmekteydi.

[762] (Markova, 1988, ss. 49-50) Yunanistan, Bulgar Eksarhlığının kuruluşunun bu milletin uluslaşma sürecide bir mihenk taşı olduğunu bildiğinden doğrudan karşı çıktığı bilinmektedir. Hitap edilen millî unsurların örtüşmesinden dolayı Yunanlılar ile Patrikhane, bu konuda oybirliği içindeydiler; *Megali İdea*nın gerek Patrikhanenin gerekse de Yunan hükümetinin müşterek ideali olduğunu ve Makedonya ile Trakya üzerinde her iki milletin de hak iddia ettiğini yeniden zikretmeye gerek yok; Yunan Devletinin cesaretlendirmesi ve propaganda desteği olmasa Patrikhânenin istikrarlı bir şekilde Bulgar Eksarhlığına muhalefet etmesi çok güçtü. Sırplar ise Bulgarlar ve Yunanlılar arasındaki çatışmadan istifade ediyor, Batı ve Güney-Batı Bulgaristan'a nüfûz etmeyi planlıyorlardı; görünüşte Eksarhlığa sempatik yaklaşmalarına karşın Sırpların politik meselelerde Rusya'nın desteğine bağımlı olmaları, Ortodoks kilisesindeki bu bölünmedeki tavırlarını da etkileyecekti; lakin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Sırpların Bulgarlar ile müşterek dinî problemleri yaşamaları ve prensip olarak Patrikhâneye bağlı olmalarına ilave olarak müstakil bir Sırp kilisesi talep etmeye çalışmaları, eksarhlığı desteklemeleri için geçerli nedenler olarak görülmeliydi. Romanya da bağımsızlaşma mücadelesi verdiğinde St.Petersburg'dan gelen talimatlara sadık kaldı ve Eksarhlığı destekledi. Rusya, bu konuda Romanya ve Sırbistan'ı kendi politik dairesinde tutsa da Rusya karşıtı bir iktidarın yönetimde olduğu Yunanistan'ı bu konuda uzlaşmaya ikna edemedi; ancak bir Bulgar-Sırp ulusal kilise çatışmasının patlamasının önüne geçebildi. Britanya ise Slav cephesinin karşısında yer almayı tercih etti. Avusturya-Macaristan ise Rusya karşıtı bir siyasetle Bulgarlara tam destek verdi; Güney Slavları ve Ortodoks dünya arasındaki dini birlik düşüncesine Avusturya-Macaristan'ın muhalefet etmesi gayet doğaldı. Fransa da Bulgar Eksarhlığından tarafındaydı; ancak hareket alanı 1870'ten beri sınırlıydı.

1870 yazında Patrik ile Âli Paşa arasında ilişkileri iyice gerginleşti ve istifasını Âli Paşa'nın kabul etmemesi üzerine Patrik, İgnatyev'den destek istedi ve ekümenik kiliseye Yunan ve Rusya hükümetlerinin yardım etmelerinin zamanı geldiğini bildirdi; eğer bu devletler Bâbıâli'nin Patrikaheyi zayıflatma siyasetine müdahale etmezlerse, Ortodoks birliği için bunun yıkıcı sonuçları olabilirdi.[763] İgnatyev'in hazırladığı plana göre müstakil kiliselerin İstanbul'a göndereceği delegelerin katılımıyla toplanacak konsilde, kilisenin içinde bulunduğu kriz karara bağlanabilirdi. Patrik, Bâbıâli'nin konsil toplantısına izin vermesi gerektiğini belirterek İgnatyev'den yardım istemekteydi ve beklediği desteği de görecekti; İgntayev, müstakil kiliselerin Patriğin talebine yazılı cevap vermek suretiyle İstanbul'a temsilci göndermelerinin yanındaydı.[764] Patrik, İgnatyev'in ve Rusya'nın bu kayıtsız ve tarafsız tutumunun Bâbıâli'ni kendi üzerlerinde baskı oluşturmasına neden olduğunu düşünüyordu ve İgnatyev de Rusya Kutsal Sinodunun her iki tarafı içine düştükleri müşkül durumdan çıkarmak için müdahil olmasını ve konsile delege göndermesini hayati derece önemli bulmaktaydı.[765] Aksi takdirde Patriklik, güç ve itibar kaybetmekteydi; İgnatyev bu görüşlerini yineledi ve Grigoriy'nin talebine göre ya ekümenik konsilin toplantısına izin verilmeliydi yahut da Patriğin istifası kabul edilmeliydi.[766] İgnatyev, 1870 Eylül ayında şahsî işlerli için önce Kiev'e oradan St.Petersburg'a gidecekti ve ayrılmadan önce Patrik Grigoriy ile gerçekleştirdiği son diyalogda, ekomenik konsilin toplanmasının da problemlerin çözümüne çare olmayacağı kanaatinde olduğunu Patriğe iletti. İgnatyev'e göre böyle bir toplantı, aksine kilisenin içinden geçtiği güçlükleri ve karmaşayı daha da körükleyecekti; Grigoriy'e göre ise Bâbıâli'yi buna Rusya ikna edebilirdi ve Rusya Kutsal Sinodu da mutlaka bu toplantıda olmalıydı. Patrikhane, bütün Şark kiliseleri temsilcilerini toplayarak yalnızca Bulgarlar üzerinde nüfûz kurmak yoluyla meselede hâkim taraf olarak sorunu çözmeyi değil, ayrıca Bâbıâli'ye karşı gövde gösterisi de yapmak

[763] *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, ss. 331-332 (2/14 Eylül 1870, No 233).
[764] Ancak bunu Patriği rahatlatmak için (*pour satisfaire Sa Sainteté*) yaptığını da yazmayı da ihmal etmedi. *Patriarh Kiril Dokumenti*, 1958, s. 332 (2/14 Eylül 1870, No 233)
[765] Bunu da Gorçakov'a tebliğ eyledi; Kutsal Sinod'un temsilci göndermesi zahmetli fakat avantajlı olurdu. Ancak ekümenik Taht (*Trône oecuménique*) dağılma noktasına varmıştı. *Patriarh Kiril Dokumenti*, 1958, ss. 333-334 (9/21 Eylül 1870, No 240)
[766] "*d'opter contre l'acceptation de sa démission et la convocation du Concile eocuménique." Patriarh Kiril Dokumenti*, 1958, s. 338 (16/28 Eylül 1870, No 245).

niyetindeydi.[767] Keza "bir Müslümanın" yayınladığı bir ferman Ortodoks Kilisesinin yüzlerce yıllık ruhanî müesseseleri ve işlerine ayar veremezdi; Rusya, Bâbıâli'nin bu keyfî hareketine mutlaka müdahale etmeli ve Ortodoks Kilisesinin haklarını korumalıydı. Aksi takdirde mutlaka makamından ayrılacaktı; Patriğin bu çıkışı, İgnatyev ile Grigoriy arasındaki son kırılma noktası oluyordu. İgnatyev de olayların gidişinin kaçınılmaz olarak Grigoriy'nin istifasıyla sonuçlanacağına ikna olmuştu[768] ve Patrik Grigoriy'i gözden çıkarmıştı. Grigoriy, fermanın Bulgarlara sunduğu imtiyazları tanımamakta ısrarlıydı ve çözülemeyen sorunu nihayetinde bizzat kendisinin Patriklik makamına gelişini desteklediği Grigoriy'ye yükledi ve artık Patriğin makamını kendi rızasıyla terk etmesini bekledi.[769]

1870 Sonbaharı, Avrupa ve Şark'taki devletlerarası diğer meseleleri olduğu gibi İstanbul'un mahallî diplomasisinde de etkiledi. Bulgarlar eksarhlık tüzüğünü hazırlamakla meşgulken İgnatyev, hâlâ Bulgarlar ile Yunanlılar arasında doğrudan bir uzlaşmayı sağlayabileceğinde ısrar ediyordu. Yunanlıların tersine Bulgarlar ile ilişkileri her zaman daha samimiydi ancak onlara üzerinde kurmak istediği baskı, Bulgarlar ile arasının da açılmasına neden oldu. Üstelik Patrik Grigoriy'nin müstakil Ortodoks kiliselerinin toplanmasına yönelik Moskova Kilisesine yaptı çağrı da olumsuz cevaplandı.[770] İgnatyev, bunun üzerine Mihail Onu'yu vakit kaybetmeksizin Patrik ile görüşmeye gönderdi ve bu görüşmede Patrik, Ortodoksluğun yükselmesine bizzat Rusya'nın engel olduğunu söyleyerek İgnatyev ve St.Petersburg hükümetini ağır bir şekilde eleştirdi ve kısa bir süre sonra Grigoriy Patriklikten çekilmeyi planlamaktaydı ve İgnatyev de

---

[767] "*La présence de ces apoclésiarques contribuerait à rehausser la dignité du Patriarcat tant vis- à-vis de la Porte…" Patriarh Kiril*, 1958, s. 339 (16/28 Eylül 1870, No 245).

[768] Patriğin istifasını rica ettiği mektubu için bkz., *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, ss. 342-343 (16/28 Eylül 1870, No 245).

[769] İgnatyev bizzat Patriği yarılmanın sorumlusu olarak göstermekteydi; İgnatyev'in Patrik Grigoriy'ye yönelik eleştirileri için bkz., *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 327 (8/20 Mayıs 1870, No 124).

[770] İgnatyevi Nayden Gerov'a Kutsal Sinod'un red cevabını iletiyor ve artık Patrik Grigoriy'nin makamından feragat edeceğinin işaretini veriyordu; *Arhiv na Nayden Gerov II* 1932, s. 7 (22 Mart 1871, No 232).

bu kararı sessizce destekleyecekti.[771] Âli Paşa ile gerçekleştirdiği görüşmede[772] Kutsal Sinod'un Patrikhanenin onayına önem verdiğini söyleyerek Bulgarların daha ileri adım atmalarını engellemeye çalıştı ve Sadrıâzâm, hem İgnatyev'in tavsiyeleri hem de Bâbıâli açısından oluşan yeni şartlar gereği Bulgarlara evvela Patrikhane ile uzlaşmalarını söyleyerek meseleyi ötelemeyi tercih etti ve 1871 Eylülü'nde hayata gözlerini yumduğunda problemin İgnatyev'in istediği şekilde çözülmemesi için son direniş noktası da bertaraf edilmiş olacaktı.

Yunan ve Bulgar milliyetçileri ise uzlaşmaz tavırlarını sürdüreceklerdi. Bilhassa Yunan milliyetçilerin Patriklik üzerinde zorbalığa varan baskılar oluşturduğu gözlemlenmekteydi. Rum ve Bulgarlar arasındaki gerginlik İgnatyev'in çabalarına rağmen artmıştı ve 1860'lardaki ittifak teşebbüsleri yalnızca siyasî hayaller olarak maziye intikal etmişti. Bu şartlar altında İgnatyev tarafından her iki kesimi uzlaştırmak ve Ortodoks kilisesindeki bölünmenin büyümesini engellemek amacıyla tatbik edilen çabalar**,** Stavrianos'un deyişiyle başarısızlığa mahkûm olmaktaydı.[773] Bulgar aşırıların tutumu da İgnatyev'i zaman zaman öfkelendirmekteydi (Trubetzkoi, 1907, s.409).

İgnatyev, kilise meselesinde Bulgarlar ile Fener-Rum Patrikhânesini, bilhassa Bâbıâli'yi dışarıda tutmak suretiyle bir araya getirip uzlaştırma siyaseti üzerine bir strateji kurmuştu; Bulgar milliyetçiliği ve Patrikhane merkezli Ortodoks birliği de aynı politika temellerini oluşturmaktaydı. Kilisenin bölünmesinde mesuliyet kabul etmek istemeyen İgnatyev, izlediği şahsî diplomasiyi haklı çıkaracak bir çözümün peşindeydi (Meininger, 1970, s. 101). Şubat 1870'den sonra dahi Rusya'nın bütün uzlaştırma çabalarına karşın özellikle Rum ve Bulgarların iç içe olduğu bölgelerdeki arazî ve hukukî anlaşmazlıklar üzerinde bir çözüme varılamadı. Bu kördüğüm Eylül 1872'de Osmanlı Hristiyan Ortodoks Kiliseleri

---

[771] Grigoriy ile yaptığı görüşmenin detayları ile ilgili Onu'nun İgnatyev'e sunduğu rapor için bkz., *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, ss. 362-363 (*Rapport confidentiel du 1-er drogman de l'Ambassade*).

[772] *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 360 (23 Mart /4 Nisan 1871) ve ayrıca Meininger (1970, s. 160).

[773] (Stavrianos, 1939, s. 68). Dönemin siyasî kulislerini takip eden Eckardt da İgnatyev'in tarafsızlık siyasetinin Yunan-Bulgar kilise çatışmasında Rusya için tarafsız bir hakemlik rolü getirmediğinden başarısız olduğunu kabul etmektedir (Eckardt, 1873, s. 199).

Mahallî Komisyonuna havale edildiğinde komisyon Bulgar kilise hareketini ve onun öncülerini Kiliseye etnik-millî ayrımlar ve *phyletismos* (ırkçılık) getirdiği için bölücülükle suçlayacaktır (Vovchenko, 2012, s.303). Ancak mesele 1871'e intikâl ettiğinde Bulgarlar açısından her şey olumlu gözüküyordu. İgnatyev Rusya'dan döndükten sonra Âli Paşa ile gerçekleştirdiği görüşmede ilgilendiği meselelerden birisi yine Bulgar Eksarhlığı meselesiydi. Bu görüşme, Âli Paşa'nın Bulgar meselesinin mümkün olduğu kadar uzamasından yana olduğuna dâir İgnatyev'in daha önce öngörülerini doğrulamaktan başka bir netice vermemişti.[774] İgnatyev, kendilerinin Patrikhane ile Kutsal Sinod arasındaki ilişkilere müdahale etmediğini dile getirerek, Âli Paşa'yı da bu hususta dolaylı olarak ikaz etme ihtiyacı hissetmişti.[775] Genel kiliselerin toplanması yerine bütün kiliselerin özel bir temsilci göndermesi yoluyla meselenin çözülmesine ilişkin İgnatyev'den gelen teklif, önceki teklifler gibi Patrikhane tarafından yine reddedildi; Patrikhane bir yandan İgnatyev'den Bâbıâli'ye karşı destek talep ediyor, diğer yandan ondan gelen bütün teklifleri reddediyordu. "Âli Paşa fermanı" bağımsız bir Bulgar kilisesi için başlangıç adımıydı ve devamı gelecekti; İgnatyev ile Patrikhanenin arasındaki görüş farklılığı, gittikçe açılmaktaydı. Şubat 1871'de Bulgar piskoposların gerçekleştirdiği toplantı[776], Patrikhane ile Bulgar kilisesi arasındaki ayrılığın geri dönülmez bir hâl aldığını göstermekteydi ve Grigoriy'nin istifasının kabulü de arkasından geldi.[777] Rusya kilisesi anlaşmazlığın başlıca noktası olarak gözüken hangi bölgenin kime ait olacağı konusunu siyasî bir mesele olarak görüyor, sessizliğini koruyordu ve ancak İgnatyev'in aktif fakat her iki tarafı da memnun etmeye odaklanmış politikası da gittikçe her iki tarafın gözünden düşmesine yol açabilirdi. İgnatyev onu devre dışı bırakmaya çalışsa da Âli Paşa, bu meselede de karşısına çıkmıştı ve İgnatyev'den hızlı davranıp,

[774] İgnatyev bu meselenin bu kadar uzaması hususunda yalnızca Bâbıâli'yi suçlamıyordu; aynı zamanda İngiliz diplomasisini de suçlamaktaydı. Nitekim daha sonra bunu Yunan maslahatgüzâra açıkça söyleyecek ve İngiliz konsolos Blunt'ın Bulgarlar üzerinde nüfûzunun bu sorunun uzamasının bir başka gerekçesi olarak gösterecektir; nitekim İngiliz konsolos, daha iyi şartlarda bir anlaşma yapılabileceği vaat ve ümidiyle Bulgarları cesaretlendirmekteydi. NA.FO.78/2178, 6 December 1871, No 238 (Strict Confidential) (from Pisani to Elliot).

[775] *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, ss. 353, 357 (5/17 Ocak 1871, No 5; 2/14 Şubat 1871, No 34).

[776] Ortaköy toplantısı hakkında bkz., *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, ss. 358-359, 365 (23 Şubat/7 Mart 1871, No 58, 4/16 Mayıs 1871, No.126).

[777] *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 369 (4/16 Haziran 1871, No 145).

Bulgarlara onun istediğinden fazlasını vermişti (MacKenzie, 2002, s.306). Âli Paşa'nın bu hamlesi, Bulgarları Rusya'ya değil Bâbıâli'ye yaklaştırmaya yönelikti ve özellikle aşırılık yanlısı kanat üzerinde etkili oldu. İgnatyev, Bulgarların ılımlılarına daha yakındı ve Stoyanov öncülüğündeki bu gurubun, kesin bir çözüm istediklerini düşünmekteydi; oysa Stoyanoviç ve Çomakov öncülüğündeki diğer fraksiyon, İgnatyev'e göre çatışmadan beslenmekteydi ve bağımsız Bulgar millî Bulgar kilisesini taraflar arasında herhangi bir *entente* olmadan kurmak istemekteydiler. İgnatyev, İngiltere'nin politikasını da eleştirmekteydi ve Rumlar ile Bulgarlar arasındaki bir mutabakatı engelleyen İngiltere'nin Edirne konsolosu gibi ajanlara dikkat çekmekteydi. Âli Paşa ise İngiltere'nin bu politikasına rağmen görünürde, Bulgarlar ile Rumlar arasında bir uzlaşma aramaktaydı. Yeni Patrik adayları arasından İgnatyev'in adayı, Anthimos (Coutalianos)'du[778] ve onun seçilmesini de sağladı. Anthimos, ılımlı olarak biliniyordu ve İgnatyev'e göre bu dönemde, ılımlı bir Patrik gerekmekteydi. İgnatyev, Anthimos'u seçtirmeyi başardıktan sonra Bulgarlar ile müzakerelerin yeniden başlatılmasını da başardı[779]; baş tercümanı Onu'yu yeni Patrik Anthimos'a ilk tebrik için gönderen Nikolay Pavloviç, yeni Patrikten Rusya sefaretine danışmadan herhangi bir karar almayacağı sözünü aldı.[780] İgnatyev, Patriğin bu temâyülünden ise Bulgarlar ile bir uzlaşma yaratmak için onun üzerinde nüfûz kurmak suretiyle istifade edecekti; eğer Bulgarlar Patrikhane ile uzlaşma fırsatını kaçırırlarsa, İgnatyev onları desteklemeyeceğini ve meselenin çözümünü Bâbıâli'ye havale edeceğini onlara iletmekteydi. Bu ikazının da Bulgarları etkilediği kanaatindeydi; aşırıların da aralarında bulunduğu Bulgarlar, Patriğe derhal birer temsilci heyeti gönderdiler ve Patrik ile aralarındaki buzlar

[778] *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 371 (3/15 Ağustos 1871, No 196).
[779] *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, ss. 374-375 (7/19 Eylül 1871, No 217). Anthimos, İgnatyev'in de belirttiği üzere 1844'ten 1846'ya ve 1853'ten 1856'ya kadar 2 defa Patrikhanenin başına geçmişti ve Kırım Harbinden beri Rusya sefaretinin adayıydı; Nikolay Pavloviç, şimdilerde 82 yaşında olan Anthimos'un başa geçişini onaylamakla Bâbıâli'nin doğru ve sağduyulu (*correcte que prudente*) davrandığını düşünüyordu.
[780] Bu nokta önemliydi çünkü Anthimos, daha başından bu görevi kabul etmesinin arkasında Rusya sefareti tarafından korunacağı ümidi olduğunu söylüyordu (*Il a assuré n'avoir accepté la direction de l'Eglise de Constantinople que dans l'espoir d'être protégé par la Russie*). Daha da önemlisi Anthimos, Rusya sefaretine danışmadan hiçbir karar almayacağına dair İgnatyev'e söz verdi (*Il a promis en même temps de ne prendre aucune décision importante sans consulter au préalable l'Ambassade impériale)*; *Patriarh Kiril*, 1958, s. 377 (14 Eylül 1871, No 228).

erimeye başladı; İgnatyev, Patriğin kaybettiği prestiji yeniden elde etmesinde kendisinin rolü olduğunu düşünmekte haksız değildi.

Yeni Patrik Bulgarlarla bir uzlaşmaya varma niyetinde olacaktı; 1871 sonuna kadar devam eden bazı imtiyazlar verecek ve uzlaşma için yalnızca bazı detaylar kalacaktı (İgnatyev, 1916, ss.222-223). 1871 senesinin Eylül ayı, yalnızca devletlerarası diplomaside değil İstanbul'un mahallî diplomasisinde de bir dönüm noktasıydı; Âli Paşa'nın ölümüyle, Bulgar yanlısı bir devlet adamı olarak bilinen ve İgnatyev ile çok iyi ilişkileri olan Mahmud Nedim Paşa'nın iktidara gelmesiyle Bulgar meselesinde yeni açılımların gündeme gelme ihtimali belirdi. Bulgarların talepleri de oldukça geniş bir piskoposluk bölgesini ihtiva etmekteydi; İstanbul'dan başlayıp Makedonya'nın önemli bir kısmını içine alan bu yeni teklifini Bâbıâli'nin kabul etmesi beklenmediği gibi, anlaşmazlığın da uzayacağını akla getirmekteydi. Anthimos'un İgnatyev ile Rusya sefaretinin şapelinde gerçekleştirdiği görüşme, Bulgar meselesinin kolay kolay hallolmayacağının da göstergesiydi. Patrik İgnatyev'e, Bulgarların kendisinin karşılayabileceğinden daha fazla şey talep ettiklerini itiraf ediyor ve ilk defa el çekebileceğine işaret ediyordu; Saraya gönderdiği raporunda İgnatyev, uzlaşmanın sağlanması için çalışacağını yazıyordu ancak onun da çözüm ümitleri tükenmek üzereydi. Patrik iyi niyetliydi ancak bulunduğu makamın itibarı gereği kendisine sunulan talepleri karşılayamayacağını düşünmekteydi. Bulgarlar ise sağduyuyla hareket etmeliydiler ve Patriğin teklifine şükretmeliydiler. Kısaca Bulgarların uzlaşmaya niteleri yoktu ve özellikle aşırılık yanlısı Bulgarlar fermanın tamamıyla uygulanması ve bu metinde mukayyet bütün imtiyazlarını sonuna kadar sömürecek bir uzlaşmada ısrar etmekteydiler.[781] İgnatyev'in şu durumda Patriği cesaretlendirmekten ve ona moral destek vermekten başka yapabileceği çok fazla şey yoktu. Anthimos'un yapıcı şahsiyeti konusunda İgnatyev yanılmamıştı; netice itibarıyla Kasım ayında gerçekleşen görüşmelerde, Ohri ve Manastırın hangi tarafta kalacağı dışındaki konularda büyük ölçüde mutabakat sağlandı; Kasım ayındaki görüşmelerde de İgnatyev, her iki tarafı uzlaştırma çalışmalarına bizzat katıldı

[781] *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, ss. 381-382 (26 Ekim/ 7 Kasım 1871, No 251).

ve Rusya elçisinin Patrik Anthimos üzerindeki nüfûzu, Ortodoks Slavlara tahmin edilenden fazla ödünlerin verilmesinin en önemli nedeniydi. İgnatyev sayesinde Slavlara bu kadar ödün verilmesi Anthimos'u Rumların gözünde zor durumda bırakmıştı; Patrik, İgnatyev'e sürekli Rumların ve Yunan hükümetinin sert tutumundan bahsetmekteydi; Bulgarların taleplerinin ise tamamının karşılanmasının güç olduğunu İgnatyev'e açıkça söylemekteydi.[782] Yine Bulgar radikallerin talepleri ile Patrikhane arasında kalan İgnatyev, Bulgarlar ile görüşmeyi uygun buldu ve Rusya'nın Bulgarların çıkarlarını savunduğu konusunda onları ikna etti. İgnatyev'e göre Mahmud Nedim Paşa da meselenin çözümü için iyi niyetle çalışmaktaydı; Bâbıâli içerisinde ise Mahmud Nedim Paşa'nın bu iyi niyetli arayışlarını hükümsüz kılmak isteyen bir siyasî kesim olduğuna işaret ediyordu.[783] İgnatyev'in ima ettiği ve meselenin onun istediği gibi çözülmesini istemeyen Osmanlı devlet adamlarının başında şüphesiz Midhat Paşa vardı.[784] Mesele çok hayatî bir aşamaya gelmişti ve Bâbıâli de artık İgnatyev'in çizgisindeydi; ancak İgnatyev, Bulgarların liderlerini hizaya çekmekte zorlanıyor, onların çözüme desteklerinden artık iyice şüphe ediyordu. Onlara verdiği nasihatte, bir subay olarak "başarı için disiplinin önemine" (*La discipline était pourtant une condition essentielle du succés*) atıf yaptı ve İstanbul'daki Bulgarların, özellikle aşırılık yanlılarının çözüme hizmet etmeyen inatçılıklarını eleştirdi. Bulgarların taleplerini Patrikhaneye ileten İgnatyev Bulgarlara, Manastırın kuzeyinde kalan piskoposlukların Bulgarlara

---

[782] İgnatyev'in Gorçakov'a gönderdiği *confidentielle* mektup; *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, ss. 389, 391 (30 Kasım/ 12 Aralık 1871, No 282). Anthimos, bu süreçte Rumların ve özellikle Yunan elçiliğinin daha fazla tepkisini çekmemek için Ohri ve Perlepe'nin Bulgarlara verilebileceğini açıkça dile getirmekten çekinmekteydi. Patriğin çözüme ilişkin ümidi gittikçe kırılmaktaydı: *Le Patriarche était réduit au désespoir par la ténacité des Bulgares* (Bulgaların inatçılığı yüzünden Patriğin ümidi azaldı.)

[783] Gorçakov'a yazdığı bir rapordan anlaşılıyor ki Mahmud Nedim Paşa, Bulgar Kilisesi meselesinde İgnatyev'in çalışmalarını kolaylaştırmaktaydı; *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 402 (1/13 Şubat 1872, No 28).

[784] *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 392 (30 Kasım/ 12 Aralık 1871, No 282). İgnatyev'in söylediğine göre Sadrıâzâm, bir uzlaşmaya varılması için kendi adına samimiyetle çalışmaktaydı (*De son coté, le Grand-visir semble animé d'un désir sincère de favoriser une entente*). İgnatyev'in bu sözleri, Bulgar Eksarhlığı meselesinde Mahmud Nedim Paşa üzerinden yakında uygulamaya koyacağı planlarının bir işareti olarak okunmalıdır; yıllarca Âli Paşa'yı bu meselenin uzamasına neden olmakla suçlayan İgnatyev, Mahmud Nedim Paşa üzerinde nüfûz kurdukça meselenin çözümü de kolaylaşmaktaydı. "Mahmud Nedim Paşa'nın Âli Paşa dönemindeki yanlışlıkları telâfi etmeye çalıştığını" iddia eden buna ilişkin sözleri de gayet berraktır: *En outre, le Ministre actuel, ainsi que ceux qui le suivront s'attacheront à défaire ce qu'avait été fait du temps d'Aali Pacha.*

devredilmesi ve nüfusun karışık olduğu yerlerde, ahalinin istemesi durumunda ruhanilerin Bulgarlardan oluşacağı da vaat etmiş, Patrikhaneyi de bu teklifleri kabul etmeye razı etmeye çalışacaktı. İgnatyev, bu meseleyi Rusya'nın talepleri doğrultusunda çözeceğini ümit etmekteydi.[785] Ancak Bulgarların taleplerine Varna ve Filibe'yi de eklemeleri, çözüm sürecini tıkanma noktasına getirmişti çünkü Patrikhane bu iddiayı *catégoriquement* reddetmekteydi.[786] İgnatyev, Bulgarlara daha fazla yaklaştıkça Rumların kendisine yönelik eleştirileri ve düşmanlıkları da o kadar artmaktaydı[787]; Yunanlılara göre Girit isyanı tecrübesi de bunu ispat etmekteydi. Patrikhane ile Bulgarların ilişkilerinin gittikçe gerginleştiği görülüyordu[788] ve İgnatyev, gittikçe daha da açık olarak Bulgarların saflarına kaymakta, Âli Paşa'nın ölümüyle İstanbul'daki diplomatik dengelerde yaşanan değişimin etkisiyle Yunan hükümeti de meseleye daha fazla müdahil olmaktaydı.[789] Elliot, kilise meselesi boyunca Bulgarların Rumlara karşı hoşnutsuz tutumlarının İgnatyev tarafından teşvik edildiğinin altını çizmekteydi (Elliot, 1922, s. 181). Bu tutum başlangıçta böyle olmasa da 1870'ten itibaren İgnatyev'in gittikçe daha fazla Bulgar yanlısı bir çizgi izlediği doğruydu.

1872 Şubatı'nda Bulgarlar, Bâbıâli'nin de tasvibiyle eksarhlarını seçtiler, Rumların cevabı ise bütün piskoposları toplantıya çağırmak şeklinde geldi. İstanbul'un kamuoyunda herkesin dikkati bu meseleye ve özellikle General İgnatyev'e çevrilmişti, diye yazıyordu İngiliz elçi.[790] İgnatyev, görünürde tarafsız

---

[785] *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 393 (30 Kasım/ 12 Aralık 1871, No 282). Elliot, kendisinin her iki tarafa da aynı söylemle yaklaşarak hareket ettiğini yazıyordu ancak Rus meslektaşının konumu kendisininkinden daha zordu; İgnatyev, Rusya'nın her zaman yaptığı gibi Patrikhane üzerinde sahte bir himâye gösterisi yaparak ve Slav nüfusun taleplerine de sempatik yaklaştığını göstererek her iki tarafı uzlaştırmaya çalışmaktaydı. General İgnatyev'in her iki tarafı memnun etme gayretinin başarısız olduğuna şaşırmamak gerekir çünkü taraflar İgnatyev'in her iki tarafa da cesaret verici bir söylem tutturduğundan haberdardı ve ona karşı itimatlarını yitirmişlerdi. NA.FO.78/2178, 12 December 1871, No 426 (Confidential).

[786] *Patriarh Kiril Dokumenti*, 1958, s. 397 (14 Aralık/ 26 Aralık 1871, No 292).

[787] 1/13 Şubat tarihli Gorçakov'a yazdığı raporunda, Yunanlıların uzlaşma yanlısı Rusya diplomatlarını Panlsavizmin ajanları olarak gördüklerine dikkat çekmekteydi; *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 401 (1/13 Şubat 1872, No 28).

[788] *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 399 (17 Ocak 1872; 21 Ocak/2 Şubat 1872) (*télégramme secret*).

[789] Yunan hükütmeti adeta Patrikhane'yi yönlendirmeye dönük adımlar atıyordu ki Âli Paşa döneminde bunun olması pek mümkün değildi. Yunanlıların bu meseleyi gittikçe bir Slav-Helen savaşının tarihî rövanşı olarak algıladıkları hususunda bkz., *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, ss. 413-414; 418-419 (22 Şubat/ 5 Mart 1872).

[790] NA.FO.78/2215, 9 February 1872, No 30 (Confidential).

ve çekimser kalmaya niyetliydi çünkü son ana kadar herhangi bir tarafın tepkisini ve Ortodoks kilisesinde yaklaşan muhtemel bir yarılmanın mesuliyetini almaya niyeti yoktu.[791] Ancak Rus ajanlarının Bulgarlar arasında propagandaya devam ettikleri haberleri de gelmekteydi. 1872 Şubatının son günlerinde İgnatyev, uzun yıllardır devam eden bu meselenin çok kritik bir aşamaya geldiğini, Mahmud Nedim Paşa ve kendisinin çalışmalarıyla "Rusya'nın dindaşlarının heyecanının" yatıştığını Gorçakov'a bildirmekteydi.[792] Aynı mektubunda Nikolay Pavloviç, Patrik Anthimos'a kendi fikirlerini benimsetmekte zorluk çekmeyeceğine de işaret etmekteydi; öyle gözüküyor ki Bulgarların zaferleri yakındı: *Dans ce moment la victoire est aux Bulgares.* Bununla birlikte İgnatyev'in bildirdiğine göre Eksarhın İstanbul'a gelmesiyle Rum Ortodoks kamuoyunda yeniden bir heyecan dalgası vücût bulmuştur ve Patrik de tavrını buna göre belirlemiştir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında Bulgar meselesinde Rusya'nın geri planda aldığı öncü rol, şüphesizdir. Rumların tepkisi anlaşılırdı çünkü özellikle 1872 başında İgnatyev'in meseleye bütün nüfûzuyla Bulgarların tarafında müdahil olduğunu Elliot dahi kabul etmekteydi. En ılımlı Rumlarda dahi böyle bir kanaat oluşmuştu. Genel kanaate göre İgnatyev, Kilisenin temsil ettiği saf Ortodoksi ile Panslavizm arasında kalmıştır ve ikincisini seçmiştir. Nitekim er ya da geç gerçekleşecek böyle bir tercih kaçınılmazdır ve Rumlar, bu yöndeki bütün başarıların Rusya'dan geldiğine öfkelenmişlerdir. Romanya'daki vakıf manastırlarından feragat edilmesi, Girit isyanında Yunanistan'ın yalnız bırakılması ve son olarak Kilisenin otoritesini yeniden tesis edecek olan ekümenik konsilin toplanmasına gelen red cevabının geldiği nokta, İgnatyev ile Rumlar arasında siyasî ve ruhanî kopuştur. Panslavizme karşı tepkileri ve düşmanlıkları Yunanlıları, Osmanlılar ile dahi işbirliğine sevkedebilecek noktaya geldi. Milliyetçi Rumlar bu noktada Patrikhaneyi dahi eleştirmekten çekinmediler; Patrikhanenin 'bağnazlığı', Bâbıâli ile aralarının açılmasını kaçınılmaz kılmaktaydı.[793]

---

[791] NA.FO.78/2215, 6 February 1872, No 21
[792] *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 418 (22 Şubat 1872) (*Lettre particulière*).
[793] NA.FO.78/2215, 6 March 1872, No 48.

Mart ortasında Eksarhlık beratı Bulgarlara teslim edildiğinde, artık Rumların yapabilecekleri pek fazla şey kalmamıştı; bu berat, Bulgar Kilisesinin pozisyonunu kuvvetlendirmekteydi ancak Patrikhane bu beratı istikrarlı olarak reddetmeye devam etti.[794] Nisan ayı, İgnatyev ile Mahmud Nedim Paşa'nın her iki tarafı uzlaştırma çabalarıyla geçti ancak bu çabalar, ihtilâfın gittikçe artmasını engelleyemedi.[795] Sultanın seçilen Eksarhı kabul ettiği[796] sıralarda İgnatyev, Kırım'a gitmek için yola çıkmıştı.[797] İgnatyev'e göre bu eksarhın seçilmesi ve Bâbıâli tarafından onaylanması, Ortodoks kilisesinde bölünmeyi hızlandıracak bir gelişmedir; Patrik ile görüşen ve Eksarhın kilise hukukuna mugayir hareket etmemesi halinde aforoz edilmeyeceği sözünü alan İgnatyev, kaçınılmaz bölünmeyi ötelemek için Patrik nezdinde bir teşebbüste daha bulundu ve onun Eksarh ile görüşmesini rica etti; ancak talebi reddedildi.[798] Mayıs başında İgnatyev, Patrikhanenin bu oldu-bittiyi tanımayacağını ve oluşan yeni Bulgar kilisesinin de bütün bir Bulgar milleti tarafından tanınmış kabul edilemeyeceğini bilmekteydi.[799] 11 Mayıs'ta bağımsız Bulgar kilisesinin iradesi okunduğunda

---

[794] (MacKenzie, 2002, s.313); *Patriarh Kiril*, 1958: 435 (21 Mart 1872, No 69); İgnatyev, Patrikhanenin Bulgarlara karşı sunduğu son projeden Mahmud Nedim Paşa'nın haklı olduğunu dile getirmekteydi. İngiltere sefirinin değerlendirmelerine göre Rusya'nın baskısı ve nüfûzu olmaksızın Bulgarlara fermanla tanınan haklar korunmuş olacaktı ve Ahmet Vefik Efendi, Bâbıâli'nin bu hususta iyi iş çıkardığını düşünüyordu; böylelikle Paris Antlaşmasına yönelik herhangi ileri bir tecavüzü engellemişlerdi. Aksi takdirde bu mesele Rusya'nın daha ileri bir müdahalesine yol açabilecek kadar kritik bir aşamaya gelmişti. Ahmet Vefik Efendi'ye göre bu çok önemli tedbir, Rusya'nın Sultan ile tebaası arasındaki dinî meselelerde araya girmesini engellemiş, İgnatyev'in bu meseleyi dah fazla sömürmesine de müsaade etmemiştir. Ferman, Rusya'nın oynadığı diplomasi oyununu boşa çıkarmıştır; nitekim İngiliz diplomata göre Rusya'nın ikili siyaseti, hem Bulgarları hem de Patrikhaneyi ifsâd etmeye dayanır. 1870'teki fermanı İgnatyev yürürlükten kaldırabilmiş olsaydı, çifte başarı kazanmış olacaktı. Şu durumda İgnatyev'in Bulgarlara yönelik sempatisini beyan etmekten başka şansı kalmamıştır. Daha önceki politik hatasını tadil etmesi gerekmektedir ve Rumlara gelince, şuna inanılması gerekmektedir ki Bulgarların imtiyazları, İgnatyev'in nüfûzuyla bahşedilmiştir, onun muhalefetine rağmen değil. NA.FO.78/2216, 30 March 1872, (*Private*) (Numara yok).

[795] *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 443 (11 Nisan 1872 No 84). İgnatyev'in aksine birçok yabancı misyon, beratın olması gerektiğinden daha erken verildiği kanaatindedir. İgnatyev'in uzlaştırma çalışmaları için ayrıca bkz., NA.FO.78/2216, 3 April 1872, No 86. İgnatyev'in bu ay içinde kısa bir süre Kırım'a Çarı ziyaret etmeye gideceğini de parantez içinde belirtelim; NA.FO.78/2216, 11 April 1872, No.92-93. Ziyaretin asıl amacı tabii ki İstanbul'un siyasî iklimi ile ilgili doğrudan bilgi vermektedir ve Çar'ın mutasavver Hac ziyaretini görüşmektir.

[796] NA.FO.78/2216, 16 April 1872, No 97.

[797] NA.FO.78/2216, 19 April 1872, No 98.

[798] *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, ss. 454-455 (25 Nisan 1872, No 101) ve (MacKenzie 2002: 317).

[799] *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 462 (9/21 Mayıs 1872, No 109).

İgnatyev, Çar'a hürmetlerini sunmak için Kırım'a hareket etmişti.[800] Patrikhane, Bulgar kilisesini doğrudan sapkın ilan etti ve Kırım'dan dönen İgnatyev, bunu engelleyememişti.[801] Bununla birlikte İskenderiye ve Kudüs kiliselerinin bu kararı tanımamalarını sağlamaya çalıştı ve Kapustin'in de yardımıyla, üzerinde nüfûz kurduğu Kudüs Patriği Kiril'in bu kararı tanımamasını sağladı. Keza Kiril'in bu tutumu, onun da ayrılıkçı olarak nitelendirilmesine neden oldu.[802]

Bulgar Eksarhlığı'nın kuruluşundan sonra Fener-Rum Patrikhânesinden Bulgarlara yönelik gelen sert tepkiye karşı İgnatyev'in yaklaşımı da benzer bir sertlikte oldu.[803] İgnatyev bu tepkileri aşırı Yunan milliyetçiliğinin ikiyüzlü hareketinin bir kararı olarak görmekteydi ve Yunanlılar ile Slavlar arasında kesin bir parçalanmanın karara bağlanması yerine, bu bölünme kararını kaldırmak için Rum piskoposların başka bir toplantı yapmalarını sağlamak için oldukça çalıştı. Vovchenko'nun da değindiği üzere Rumları Ortodoks dayanışmasına çekmek için Patrikhane üzerinde malî baskı uygulamaya çalıştı; Rusya Hariciye Nezareti kilisenin Rusya'daki gelirlerini müsadere etmeyi gündemine aldı. Nitekim Rusya'yı karalayan, bütün Slavlara küfreden ve Ortodoksluğa zarar veren insanlara para tahsis etmek, çok da akıllıca bir hareket olmasa gerekti.[804] Haziran'da Midhat Paşa'nın sadarete geçişi, Bâbıâli'deki dengeleri de değiştirmişti ve Midhat Paşa, İgnatyev'in Bulgar kilisesinin Patrikhane tarafından sapkın ilan edilmesini engelleme politikalarını boşa çıkarmak üzere harekete geçmiş, bölünmeyi destekleme kararı almıştır.

---

[800] Bu ziyaret önceden planlanmıştı ve hatta gitmeden önce Sultan ile bir görüşme ayarlamayacaktı; NA.FO.78/2216, 19 Nisan 1872, No 90 (from Elliot to Lord Granville).

[801] *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 482 (4/16 Temmuz 1872, No 142). İgnatyev, bundan sonra Şark kiliselerinin Patrikhanenin Bulgar kilisesi ile ilgili verdiği hükmü geçersiz kılmaya ve Patrikhaneyi de Rusya'nın tarafsız kaldığına inandırmaya çalışacaktır.

[802] İgnatyev ile müşterek hareket etmesi, Kudüs Patriği Kiril'in de sonunu getirecekti; İgnatyev, Kiril'e karşı özellikle Yunan hizbinin yoğun bir muhalefet yürüttüklerinden şikayetçiydi. *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 492 (25 Ekim/ 6 Kasım 1872, No 245).

[803] Kutsal Sinodun yaklaşımı zaten Rusya'nın resmî çizgisinin Slavist ve Bulgar yanlısı olduğuna işaret etmekteydi. En azından Avrupalı misyonlar bu şekilde yorumlamaktaydılar; NA.FO.78/2217, 1 May 1872, No 115 (Confidential).

[804] *AVPRİ f. 161/3 (SPBGA Politiçeskiy otdel Spb. Glavnogo Arhiva 1806-1885), op. 233, d. 3,* list *1982 (Kasım 1872)* naklen Vovchenko (2012: 303-304). 1872'in son aylarında yazılmış Bulgar kilise meselesiyle ilgili birçok belgede İgnatyev'in Fener-Rum Patrikhânesine yönelik benzer suçlamalarıyla karşılaşmak mümkündü; Örneğin bkz., *AVPRİ f. 180 (Posolstvo v Konstantinopole) op. 517/2, d. 3389a* list 249-256 (confidentielle) (İgnatyev'den Saburov'a 20 Eylül 1872 tarihli 998 numaralı rapor).

16 Eylül 1872'deki kiliseler toplantısında Bulgar kilisesi ayrılıkçı, sapkın olarak nitelendirildi. İgnatyev, Bulgar Kilisesinin sapkın olarak nitelendirilmemesi için oldukça yoğun faaliyetlerde bulundu ancak başarılı olamadı; dinî farklılıklar ile millî farklılıkların örtüşmesi, İgnatyev siyasetinin sürekli engel olmaya çalıştığı Ortodoks kilisesinde yarattığı bölünme, Slavcılığa karşı Helenciliğin gittikçe keskin bir hâlde yeniden üretilmesini doğuracaktır. Rus diplomasisi Yunanlılar tarafından çoğu zaman açıktan olmasa da Bulgarları desteklemekle suçlandı; Slavcıların Balkanlarda yayılmasına mani olmak için Atina'da Slav karşıtı bir cemiyet kuruldu. Slav karşıtı bir yayın organı olan *Le Phare du Bosphore*, Rusları saf Slavlar lehine Yunan unsuru sömürmekle suçladı ve Rumları ikaz etti: "dinî ilişki görünümünde hazırlanmış gizli tuzaklara düşmeyin. Bazı Osmanlı yayın organlarına göre ise Slavizmin yayılması Helenizmin yayılmasından daha az tehlikeli görülmeliydi (Stavrianos, s.69). Rumlar, Slavlar tarafından emilmek istemedikleri ve çocuklarının Bulgarlaşmalarını engellemek istedikleri yönündeki sloganlarla İstanbul'da sokaklara döküldüler (Sumner, 1931-32, s.571).

Bulgar Eksarhlığının yasal zeminini sağlayan fermanın 10. maddesi, Yunanlıların muhalefetlerinin en fazla yoğunlaştığı konuydu; keza bu, Bulgar kilisesinin sınırlarını genişletmeye olanak vermekteydi. İgnatyev, 10. madde üzerinden Rumlarla-Bulgarlar arasında bir uzlaşma yaratabilmek için bundan sonra da başarısız olacak bazı teşebbüslerde bulundu. Patrikhane, fermanın gözden geçirilmesinde ısrarlıydı ancak Patrikhanenin bu çağrıları Bâbıâli'de olumlu bir karşılık bulmuyordu; Midhat Paşa, İgnatyev'in her iki taraf nezdinde gittikçe güven kaybına neden olan denge siyasetini boşa çıkarmak için bölünmeyi desteklemesi, Rusya elçisini Patrikhaneden sonra Bulgar cenahında da hızla güven kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya bıraktı; Patrikhanenin Bulgar kilisesine yönelik sapkınlık beyannâmesi, onların Ortodoks dünyadaki dinî durumlarını tartışılabilir hâle getirebilirdi ve İgnatyev, soydaşlarının sapkın ilân edilmesine razı olamazdı. Bir yoruma göre Anthimos, İgnatyev'e güvenmekle hata etmişti ve hatasını anlamıştı; Girit isyanında Rusya'ya güvenmekle ilk hayal kırıklığını yaşayan Rumlar, Bulgar kilisesi meselesinde Rusya'dan açık ve

kararlı destek görmediklerinden dolayı daha derin bir hayal kırıklığı yaşamışlardı ve artık Rusya'ya değil, Batı'ya yüzlerini dönmekteydiler (MacKenzie, 2002, s.314). Bulgar kilisesi meselesinde İgnatyev siyaseti, Rusların Osmanlı Rumlarını ve Yunanistan'ı kaybetmesinin nihai nedenini teşkil etmekteydi; keza bu, Panslavizmin zaferi olarak popüler söylemde yer buldu. Kudüs Patriği Kiril'in İgnatyev'e destek vermesinden ve Yunan kamuoyunun baskısından dolayı görevinden alınması, İgnatyev ve Rusya hariciyesinde bir infialin uyanmasına neden oldu; göreve gelmesinde bizzat İgnatyev'in devreye girdiği kişi Anthimos, hadiselerin akışıyla Rusya sefaretine tam olarak muhalif bir kişi hâline gelmiş ve İgnatyev'e göre eski Patrik Grigoriy'den bir farkı kalmamıştı. Kiril'in görevden alınma operasyonunun arkasında Midhat Paşa ve *Russofob* olarak bilinen Hariciye Nazırı Halil Paşa isimleri vardı.[805] Bâbıâli'nin başına Midhat Paşa'nın geçmesi, Slavlık davasına karşı Rumluk davasının desteklenmesinin de önünü açmıştı ve İgnatyev, Sultanın fermanı ortada olduğu halde Midhat Paşa'nın bunu uygulamamak istediğini yazıyordu. Bulgar Eksarhının bağımsızlık ilanı tasarısının da arkasında Bâbıâli'de oluşmaya başlayan Yunan nüfûzu tehlikesi vardı. Patrik ile Batılı diplomatik misyonlar arasında oluşan yakın işbirliğinin siyasî mânâsını doğru okuyan İgnatyev, Eksarhı bağımsız bir kilisenin başı resmen Bâbıâli tarafından onaylanmış birisi olarak 1873'ün ilk günlerinde kabul etti.[806] Bulgar Eksarhı Anthimos ile İgnatyev arasındaki bu görüşmede gelecekte karşılaşılması muhtemel sorunlar değerlendirildi ve İgnatyev, Eksarha ılımlı bir politika izlemesini tavsiye etti; Rusya, Bulgarların arkasındaydı ve hadiselerin bu noktaya gelmesinin en büyük nedeni olan Rum nefretinin de zamanla yok olması muhtemeldi.

Osmanlı İmparatorluğundaki Ortodoks cemaatin kilise işlerine doğrudan müdahale eden Rusya, milletler karşısında uzlaştırmacı bir vizyon benimsemeye çalıştı. Sultanın yayınladığı Bulgar eksarhlığı fermanına

[805] İgnatyev, Rusya yanlısı Mahmud Nedim Paşa ve Halil Şerif Paşa'nın iktidardan düşmeleriyle Bulgar meselesindeki konumunu da kayebtme tehlikesiyle yüzyüze gelmişti; meseleye dair uzun bir değerlendirmesi olması dolayısıyla bkz., *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, s. 502 (14/ 26 Aralık 1872, No 291).

[806] Bu görüşmeye dair İgnatyev'in kaleme aldığı ayrıntılı rapor, Patriarh Kiril'in bu hususta yayınladığı son belgelerdendir; *Patriarh Kiril Dokumenti,* 1958, ss. 507-511 (4/ 16 Ocak 1872, No 3).

görünüşte ve teorik olarak İgnatyev, yardımcı olmuştu. Nitekim Ortodoks milletlerinin dinî bütünlüğüne halel getirmeksizin müstakil millî gelişimlerine yardımcı olmak, İgnatyev'in İstanbul'daki görevlerinden birisiydi. Bu ferman, eksarhlığın statüsü ve Rum Patrikhanesi ile ilişkileri üzerinde Rum-Bulgar uzlaşması için esas ittihaz edilmiştir; Rumların ve Bulgarların ferman hakkındaki farklılaşan görüşleri ise Rusya diplomasisini zor bir konumda bırakmıştır. 1871'de Rusya'nın uzlaştırma çabalarının başarısız olmasından sonra olayların akıbeti Rusya tarafından en az istenen yöne doğru evrilmiş, Bâbıâli inisiyatifi ele almıştır. Kırım Harbi başlarında Yunanistan kamuoyu ve Osmanlı Rumları Rusya'yı iştiyakla desteklemekteydiler, ancak 1870'lerde gelinen noktada durum tamamen değişmiştir (Michalopoulos, 2009, s. 43) Bazı yorumlara göre 1872'deki yarılma, Patriğin şahsında temerküz edecek şekilde Osmanlı İmparatorluğundaki Ortodoks Kilisesini muhafaza ve Ortodoks inancını savunma şeklindeki Rusya'nın Şark politikası için aslında bir darbe olarak görülebilirdi (Markova, 1988, s. 49). Ancak Bulgar meselesinin seyri dikkate alındığında, İgnatyev'in böyle düşündüğünü ileri sürmek biraz zor gözükmektedir. İgnatyev, başından beri Ortodoks kilisesinde bir yarılmaya yol açmadan Bulgar kilisesine ulusal bir form kazandırmak istemekteydi; dolayısıyla doğrudan bir antlaşma sağlayamayınca Bâbıâli'nin ayrılığı yasallaştıran kararı, Bulgar millî kimliğine hizmet ettiği müddetçe İgnatyev'in yardımcı olduğu bir karardı. Dolayısıyla İgnatyev'in Bulgar eksarhlığının tesisindeki rolü, birincil olmaktan uzaktı.[807] İgnatyev, milliyetçiliğin Yunan ve Bulgarların Ortodoks kimliklerine hükmettiğinin farkına başlangıçta varamamıştı; bunun farkına vardığında ise Bulgar kilisesinin teşekkül süreci tamamlanmıştı. Bulgar kilisesi meselesi, bazılarına göre İgnatyev'in zekâsı ve diplomasi kabiliyeti ile hallolmuştur. Bazen çekimser ve tarafsızmış numarası yapmıştır –ve elleri şüphesiz Prens Gorçakov'dan gelen talimatlara bağlı kalmıştır – ancak zaman,

[807] Bu noktada Thomas Meininger'in yorumları oldukça aydınlatıcıdır; Bulgar milliyetçiliğinde İgnatyev'in rolü kesinlikle önemlidir ancak Bulgar eksarhlığının teşekkülünde ikincildir. Diğer yandan siyasî Panslavizmi, politik realizminin önüne geçmemekteydi ve Bulgar kilisesi davasında ancak nispeten geç bir tarihte, yani 1870'ten sonra daha belirgin olarak Bulgarlara, o da dolaylı olarak hizmet etmeye başladı; nitekim 1867'de Bulgarlar, İgnatyev için Sırbistan Knezinin kalıba sokması gereken bir "hammadeydi." 1870'deki fermandan sonra dahi İgnatyev, Bulgar millî heveslerini sınırlandırmak niyetindeydi. Bulgar kilisesi meselesinde ancak bir *realpolitiker* olarak hareket etti, bir Panslavist olarak değil. Üstelik siyasî Panslavizm de onun diplomatik gerçekçilik vizyonunun perdelemedi (Meininger, 1970, ss. 195-197).

bir Rus için en doğrusu ve en doğal hareket tarzının İgnatyev'in izlediği politika olduğunu göstermiştir; Slav kardeşlerinin taleplerini kabul etmesi yönünde Bâbıâli'yi güçlü bir şekilde ikaz etmesini de bilmiştir. Bâbıâli'ye kendi tâbiyeti altında bulunan Slavları yönetebilmesi için Rusya'ya yaslanması gerektiğini hatırlatmayı ihmal etmemiştir. Rusya'nın Osmanlı coğrafyasında yaslandığı bu toplumsal taban, şüphesiz İgnatyev'in politik imkânlarının geniş olmasını sağlamıştır. "Bitkin, fanatik ve gaflet içindeki yaşlı bir Patrik ve General İgnatyev'in sinsice kılavuzluk ettiği bir Sadrıâzâm, Bâbıâli'nin otoritesinin kalıcı olarak çiğnenmesine yol açmıştır ve akabinde gelişecek olaylar, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşına kadar götürecektir" (Rumbolt, 1902/I, s.323).

4.2. KUDÜS'TEKİ MOSKOVA VEYA KUTSAL TOPRAKLARDA RUSLAR: RAHİP ANTONİN KAPUSTİN VE GENERAL İGNATYEV

Rusya'nın Hristiyan Doğu'nun kalbi Kutsal Topraklara dinî alâkası aslında Ortaçağ'a kadar gitmesine karşın imparatorluk döneminde bu ilginin Rus mesiyanizmi ile siyasî ilâhiyat zaviyesinden yorumlanması söz konusuydu.[808] XVII. yüzyılın ortasından itibaren Rum ruhanîler ile Rus siyasîler arasındaki ilişkinin niteliği bir dereceye kadar hâmî-mahmî ilişkisine dönüşmüş ve Kudüs Patrikliği, Rusya'nın gerek dinî gerekse siyasî olarak ilgisini çekmiştir. Kırım Harbi'nin sebebi olan meseleler, Kudüs Patrikliği ile Rusya arasında XVI.

[808] Bu ilginin tarihsel analizi için genel olarak bkz., Stavrou (1963, ss. 7-25); Buşuyeva (2000, ss. 60-70). Buşuyeva, Rusya'nın Kutsal Topraklara yönelik ilgisini tarihte dört safhaya taksim etmektedir: Birinci safha, X. yüzyıldan aşağı yukarı XVI. yüzyıla kadar olan Bizans döneminde, bağlantı genel olarak hacılar düzeyinde kalmıştı. XIX. yüzyılın ortasına kadar olan dönem ise Moskova Kilisesi'nin ve Rus yönetiminin Filistin ile doğrudan bağlantı kurabilecek kurumlarının oluşturulmaya çalışıldığı dönemdi. Üçüncü safha, XIX. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyılın başına kadar devam eden ve Kutsal Toprakların Şark Meselesi'nin bir parçası olarak ele alındığı dönem olarak gösterilir. 1589'da Rus Patrikliği'nin tesisinden sonra Rus Kilisesi bağımsızlığını kazanmış olsa da Yakın Şark'taki Ortodoks kiliseler üzerindeki hâkimiyet Yunan ruhânîler ve Fener-Rum Patrikhânesi'nde kaldığı gibi Moskova ile İstanbul kiliseleri arasında da mücadele bir süre daha devam etti. Resmî üstünlük her zaman Ekümenik Patrikliğin elindeydi. Rum ruhânîler uzun süre bu yeni siyasî ve dinî merkeze, yani Moskova'ya şüpheyle yaklaştılar. Rum ruhanînlerin hâmileri olarak gördükleri İsveç Kralı Gustav Adolphus'un 1632'de ölümüyle birlikte kendilerine siyasî hâmi arama çabalarında gözlerini Rusya'ya çevirmeye başlamaları önemliydi; üstelik Protestan diplomatik temsilciler de Katolikler gibi Osmanlı Ortodoksları arasında dinî propaganda yapmaya başlamışlardı. Bunun üzerine Rum ruhânîler Osmanlı coğrafyasındaki siyasî temsilciler, bilhassa dragoman olarak Çarlara hizmetlerini sunmaya başladılar. Lâkin milliyetçilikler çağında durum yeniden tersine dönecekti.

yüzyıldan itibaren gelişen hususî ilişkilerin bir neticesiydi aslında. Kudüs Patrikliği, Moskova'nın yükselen siyasî kudretinin idrakine ulaşmış, Rusya ise Patrikliklerin Ortodoks Şark'ta kendisi için politik temsilcilikler gibi roller oynayabileceklerinin farkına varmıştı; bu açıdan Patriklikleri toplanan bağışlar yoluyla ekonomik olarak desteklemeyi de ihmâl etmemekteydi. XVIII. yüzyıldan itibaren ise Ruslar ile Rum ruhânîler arasındaki ilişkiler zaman zaman bozuluyor veyâ karmaşık bir hâl alıyordu. Nitekim artık Rusya İmparatorluğu, Osmanlı coğrafyasına doğrudan kendi diplomatik temsilci ağını kurup kurumsallaştırıyordu. Rusya ile Kudüs arasındaki resmî olmayan bağlantılar, özellikle hacılar üzerinden kesintisiz olarak sürdü. XIX. yüzyılda Kudüs Katolik, Protestan ve Ortodoks Batılı devletlerin siyasî ve dinî propagandalarının en fazla yoğunlaştığı merkezlerden birisi haline geldi. Rusya'nın Panslavlık ile Panortodoksluk siyasetinin laboratuvarlarından birisi olan Kudüs üzerindeki bu mücadele, kutsal mekânların ve hacıların muhafaza, ikâmet ve iâşe imtiyazlarının hangi dinin temsilcilerince yerine getirileceği ve bölgedeki kutsal mekânların mülkiyet meseleleri gibi hukukî problemler etrafında yoğunlaşmaktaydı (Buşuyeva, 80). Bu bağlamda Kudüs'te bir Rus Ruhânî Misyonu (*Russkaya duhovnaya missia*) tesisi 1830'ların başında gündeme gelmiş, 1840'larda *MİD*'in inisiyatifiyle hâriciyenin projeleri arasına dâhil olmuştu.[809] Ne Rus kökenli ve ne de Ortodoks olan Hâriciye Nâzırı Graf

[809] 1830'da bölgeye hac ziyaretine dâir seyahâtnâmesini I.Nikolay'a takdim eden Andrey Nikolayeviç Muravyov'u Çar, Kutsal Sinod'un yönetimine tayin etti. Murayvov bu görevindeyken bütün çalışmalarını Kudüs'e yöneltiyordu. Kutsal mekânlara bağış toplaması için Kudüs Patrikliği tarafından 1818'de Rusya'ya gönderilen Rum Başrahip Arsenios, Kutsal Sinod'a Kudüs'te bir Rus manastırı kurulmasını teklif etmişti. Onun teklifine göre bu şekilde kurulacak bir manastır, Kutsal Topraklarda Rusya'nın prestijini ve etkinliğini arttıracaktı. Lâkin bu teklif kabul görmedi; ancak 1833'te Hünkâr İskelesi Antlaşması'yla Osmanlı Devleti nezdinde elde ettiği nüfûzun 1841'de hükümsüz kalmasıyla birlikte Kutsal Topraklarda yükselen Katolik ve Protestan propagandası üzerine Rus yönetimi ve Kutsal Sinod, bölgedeki nüfûzunun yeniden tesisi için harekete geçmeye karar vermişti. İlk olarak Rus hacılar için bir han kurulması kararlaştırıldı ve Beyrut'taki Rus konsolos Konstantin Nikolayeviç Bazili, Kutsal Sinod'un Yüksek Mümessili Graf Nikolay Andreyeviç Protasov ve Muravyov tarafından inisiyatif alındı. Bir han yanında bölgede bir Rus okulunun da tesisi kararı alınmıştı. Bunlar için binâların satın alınması yoluna gidilecekti. Proje Çar Nikolay'ın irâdesiyle Kutsal Sinod'dan Hâriciye Nezâreti'ne devredildi. Konsolos Bazili projeyi Kudüs Rum Patrikliği ile işbirliği hâlinde uygulamaya koymak için harekete geçti. Rum manastırlarının da yenilenmesi ve tâdilâtını içeren projeyi Çar 24 Nisan 1841'de tasdik etti. Stavrou (1963, s. 32); Buşuyeva (2000, ss. 109-110).
Bu projeyi hayata geçiren isim olan Bazili, 1830 ve 1840'larda Rusya'nın Yakın Şark'taki en önemli diplomatlarından birisiydi. Kaleme aldığı bazı eserlerin, Rus Şarkiyatçılığı disiplini içerisinde önemli olduğu da dile getirilmelidir. *Siriya i Palestina pod turetskim pravitelstvom* (Osmanlı idaresinde Suriye ve Filistin) ile *Oçerki Konstantinopolya Bosfor i novye oçerki*

Nesselrode için Ortodoks Kilisesi, siyasî bir enstrümandan başka bir anlam ifade etmiyordu, dolayısıyla Kudüs konusunda daha aktif bir siyaset takip edilmesi için Kutsal Sinod ve Osmanlı'daki diplomatik temsilciliklerine hitaben bir genelge yayınladı. Kudüs Rum Patrikliği'nin İstanbul'dan Kudüs'e taşınmasını da içeren bu genelgede, Kudüs'te Patriklik hiyerarşisine bağlı bir Rus misyonunun tesisine olan ihtiyaca vurgu yapmıştı. Kudüs'teki misyonda Rumlar ile işbirliği içinde çalışılması gerektiğinin de altını çizmişti. Nesselrode, Çar'ı da iknâ ederek bölgeye gerek Büyük Güçlerin gerekse Rumların tepkisini çekmemek için Rus Hâriciyesi'nden ve Kutsal Sinod'dan bağımsız, tecrübeli Rus Ruhânî Misyonu'nu bölgeye araştırma yapmak maksadıyla göndermişti. 1847'de Rus Ruhânî Misyonu nihâyet Nesselrode'nin söz konusu genelgesine uygun olarak kuruldu ve misyon, Rus Kilisesi'nin ve hâriciyesinin Yakın Şark'taki Ortodoks nüfus üzerindeki *realpolitik* hedeflerinin bir enstrümanı olarak görüldü. Nesselrode'nin tasavvur ettiği hâliyle misyon Rumların şüphe ve kıskançlığına, Kutsal Sinod'un ise *megalomania*sına sebep olmuştu. Rus ve Rum kiliseleri arasındaki ilişkileri geliştirmek söylemi ise Nesselrode'nin bahanesiydi. Bu politika çerçevesinde bölgeye gönderilen Porfiriy Uspenskiy, esasında Rus gizli diplomasisinin bir mensubu gibi hizmet etmişti; Patriklik seçimleri de dâhil müdahale ettiği meseleler dolayısıyla Rum ruhânilerin tepkisi ise gecikmemişti. Kudüs Rum Patrikhânesi ile yaşanan krize rağmen Uspenskiy'nin bu dönemde Rus sefâretine verdiği lâyihalar, Kutsal Topraklardaki Rus Ruhânî Misyonunun politik hedeflerini ortaya koymuştu. Yerli ahâli üzerinde etkinlik kazanmak için bir okul tezkeresi de bu lâyihalarda yer aldı. Bu lâyihalara göre misyonun Rum Kilisesi ile bir sorun yaşamaması için bazı tedbirler düşünülmüş; Rus hacıların geçici ikâmet ve ihtiyaçlarının Rum Kilisesi tarafından karşılanması da öngörülmüştü. 1848 Şubatı'nda ilk misyon Kudüs'e varmıştı. Misyonun Kırım Harbi'ne kadarki altı senelik faaliyetleri, *MİD*'in öngörüleriyle taban tabana zıttı. Nitekim bu misyon Rusya'nın Yakın Şark'ta dinî ve siyasî itibarını yükseltmeyi gerçekleştiremediyse de Uspenskiy'nin misyonu, gelecekte Rusya'nın bu topraklarda manevî olarak kök salmasına yardımcı olabilecek bazı politikalar

---

Konstantinopolya (İstanbul ve İstanbul Boğazı Üzerine Araştırma), adlı eserlerinin günümüzde dahi Rus Şarkiyatçıları tarafından kullanıldığını vurgulamak gerekmektedir.

tayin etmişti.[810] Başlangıçta Rumlarla işbirliği hâlinde faaliyet gösteren Rus diplomasisi, Kırım Harbi'nden sonra Rumlardan ziyâde Arap Ortodoks ruhânîlerle işbirliği geliştirme yoluna gidecekti. Ancak 23 Mart 1857'de faaliyeti onaylanıp temelleri atılan ikinci Rus Ortodoks Misyonu, 21 Mayıs 1882'de tesis edilecek Filistin Rus Cemaati ile tamamlanacaktı. İkinci misyon da ilk misyon gibi bir süre Arhangels Manastırı'nda ikâmet edecekti.

İkinci Rus Ruhânî Misyonu'nun Kırım Harbi'nin nihaî sebebi olan bu Kutsal Topraklara geldiği günlerde Rusya'da dinî hassasiyete dayalı diplomasi, savaştaki yenilgiyle birlikte nispeten aşınmıştı, mâmâfih Rus diplomasisinin karakteristiği hâline gelen bazı çizgileri devam etmekteydi. Dolayısıyla Kutsal Topraklara yaklaşımda devletlerarası bir tepkiye maruz kalmamak için siyasî söylemi bir süreliğine gizleyip, dinî amaçları ön plana çıkarmak daha makûldü.[811] Kutsal Topraklara ikinci Rus Misyonu gönderme fikrinin Gorçakov ve Çar II. Aleksandr'ın kardeşi *Velikiy Knyaz* Konstantin Nikolayeviç'e ait olması, bu hususta Rus diplomasinin ağırlığına işaret etmekteydi. Her ikisi de böylelikle Rusya'ya Yakın Şark Ortodoksları arasındaki itibârını yeniden kazandırabilecekleri düşüncesindeydiler. Her ikisi de oluşturulacak kurumların Hâriciye Nezâreti'ne bağlı olması hususunda da ısrar etmekteydiler.

1859'da Kudüs'ü ziyaret edecek olan Velikiy Knyaz'in önderliğinde oluşan yeni inisiyatifin başlıca amacı, Levant'taki Fransa ve Avusturya gibi, Odessa'dan başlayarak İzmir, İskenderiye ve Yafa gibi Doğu limanlarına Karadeniz üzerinden deniz taşımacılığı faaliyetlerini yürütecek bir kumpanya (*Russkoe Obşestvo Parahodstva i Torgovli*) kurmak yanında, St.Petersburg'da bir Filistin Rus-Ortodoks komitesinin (*Palestinskiy komitet*) kuruluşuydu. Kudüs Konsolosluğu da dâhil olmak üzere bunların hepsi aynı yıllarda, 1858 ve

[810] Buradaki genel bilgilerin detayları için bkz., Stavrou (1963, ss. 33-38); Hopwood (1969, ss. 32-45); Buşuyeva (2000, ss. 113-116); Lisovoy (2006, ss. 85-97).

[811] Bkz., Buşuyeva (2000, s. 117). İmparatora ikinci misyonun kuruluşuyla ilgili olarak sunduğu raporda imâ edildiği üzere Gorçakov'a göre Rusya'nın Kutsal Topraklardaki nüfûzu hâlâ güçlüydü, lâkin şimdilik bu nüfûz, Batılı düşmanların tepkisini çekmemek için gizlenebilirdi. Eğer etkinlikleri zayıflamaya başlarsa Rusya'nın sesi tekrar güçlü bir şekilde çıkabilirdi. Mevcut durumda Kudüs Misyonu aracılığıyla hareket edilebilirdi ki böylelikle hayırseverlik ve dindarlık üzerinden bölge halkı nezdinde bir imaj çalışması yapmak mümkündü.

1859'da gerçekleştirildi.[812] Bu amaçla Grand Dük, maiyetinden olan Boris Mansurov'u Kutsal Topraklardaki Rus hacıların yaşam koşullarını araştırma maksadıyla göndermişti; Mansurov'un raporu olumsuz bir tablo çizmekte, Rum ruhânîlerin sömürülerine, Katolik propagandasına da yer vermekteydi. Mansurov'a göre Rusya'dan giden hacılar için Rus yönetimi Filistin'de kendi dinî teşkilatlanmasını gerçekleştirmeliydi. Mansurov'un planları da *realpolitik*e dayanmaktaydı. Mosse'nin de değindiği üzere Rusya, çeşitli hayır cemiyetleri ve ticarî firmalar yoluyla Yakın Şark'ta ticarî, kültürel ve siyasî bir atılım yapmanın yollarını aramaktaydı.[813] Gorçakov da Kudüs'te temelleri atılacak böyle bir Rus Ortodoks misyonun sunabileceği politik ve diplomatik nimetlerin farkına varmakta gecikmemiş olmalıydı; ancak selefinin, Ortodoksluğu Yakın Şark'ta politik bir enstrüman olarak kullanma sürecinde takip ettiği yolun vardığı menzil olan Kırım Harbi'nden sonra, Batılı güçlerin açık hedefi hâline gelmemesi maksadıyla misyonun, Filistin Cemiyeti'ne bağlanması yönünde rey kullandı. 1864'te *MİD* Asya Dairesi bünyesinde bir Filistin komisyonu daha oluşturuldu; bu dönemde dairenin başındaki isim olan İgnatyev, komisyonun başına getirildi; ardından dairenin başına geçecek olan Stremuhov olacaktı. Diğer iki üye, ikinci Filistin Ruhani Misyonu raporunu hazırlayanlar B.P.Mansurov ve Kutsal Sinod tarafından atanan S.N.Usurov'du.[814] 1874'e kadar komisyon faaliyetlerini sürdürecekti.

1858-1864 yılları arası, yani İgnatyev'in Orta Asya görevinden İstanbul elçiliğine uzanan 6 yıllık dönemde Filistin'de bir Rus-Ortodoks misyonunun teşekkülü için temeller atılmıştı. Rus Hâriciyesi'nin etkinliği bu defa da hissedilir olmuştur.

---

[812] Kudüs'te Rusya Konsolosluğu ve misafirhane açılması için 1859'da arsalar alınması için başvuruda bulunuldu ve ayrıca konsolos tayin edildi; BOA.İ.HR.166/8959 (21 Ramazan 1275/ 24 Nisan 1859) ve İ.HR.158/8443 (12 Muharrem 1275/ 22 Ağustos 1858).; Stavrou (1963, ss. 40-42); Buşuyeva (2000, s. 101); Mosse (1954, ss. 39-48).

[813] Bu rapor hakkında bkz., Mosse (1954, s. 44); Stavrou (1963, ss. 40-42); Hopwood (1969, s. 59); Buşuyeva (2000, s. 103). 1857'de Filistin'e geldiğinde Boris Mansurov, bölgede genel bir araştırma yapmış, Beytüllahim, Saint-Jean, Nezaret, Hayfa'da bazı mekânların planlarını çizme fırsatı bulmuştu. Ardından da Rusya bölgede mülk edinmeye başlamıştı. Lâkin asıl mülk satın alımları, Antonin Kapustin döneminde başlayacaktı. Mülk alımları ile ilgili olarak Fransa'nın Kudüs eski Başkonsolosu Alphonse d'Alonzo'nun eserine de bakılabilir; (1901, ss. 83-92).

[814] (Lisovoy, 2006, s. 119). Komisyonun evrâkı AVPRİ bünyesindedir: fond 337/1 opis 765 (Palestinskaya Komissiya pri Aziatskom departamente MİD). Putevoditel (1995, ss. 295-296). Aynı fonun diğer opisinin Rusya İmparatorluk Filistin Ortodoks Cemiyeti'ne ait olduğunu da belirtmek gerekir. Komisyonun toplantıları hakkında bkz, Buşuyeva (2000, ss. 105-106).

1858'de kurulan Kudüs Konsolosluğu[815], misyonun idaresinde çok önemli bir konuma sahipti; dolayısıyla misyonun hedefleri dinî olmaktan ziyade politikti.[816] Hedeflenen böylesine muazzam bir misyon, İgnatyev İstanbul'a gelmiş olduğunda artık Rusya'nın Kutsal Topraklardaki siyasetinin din merkezli üssü olma noktasına ulaşmıştı.

İkinci Rus Misyonu, Rum ruhanîlere değil Arap Ortodokslarının desteğini arıyor, bunlar üzerinden politik bir açılım hedefliyordu.[817] Bu düşünce esasında Uspenskiy'nin tahayyülünün bir mirasıydı. Naumov'a göre ise Fener-Rum Patrikliği zayıflatılarak yaşatılmalıydı. Bu düşünce, Bulgar ve Arap Hristiyanların talepleriyle de örtüşmekteydi. Gorçakov'un imparatora sunduğu raporda da bu belirgin olarak ortaya konuluyordu: "Amacımız, arzumuz Şark'ta rakip cemaatler arasında uzlaşma yaratmak, buradaki Ruslar, Rum olsun Arap olsun buradaki cemaatleri seviyorlar, yalnızca Slavlar değil onlar için hepsi bir, hatta Latinler, Ermeniler, Kıptiler, Suriyeliler ve Keldaniler ile yakınlaşmaya mütemâyiller ki Rumlar bunları düşmanları olarak görürler. Biz düşmanları uzlaştırmalı ve Arapları desteklemeliyiz ki Latinlerin nimetleri onları cezbetmesin…" (Buşuyeva 2000, ss. 117-118). Kudüs'teki ruhanî misyon meselesiyle mahdut olmayan Rusya'nın Arap açılımı, İgnatyev döneminde, Mısır meselesi başta olmak üzere

[815] Kırım Harbi öncesinde ilk olarak 1820'de Yafa'da bir konsolosluk temsilcisi tayin edilmişti. 1830'larda Halep, Beyrut, Lazkiye ve Sayda'da Rus konsolosluk temsilcileri, İskenderiye konsolosluğu bünyesinde faaldi. Yafa'daki konsolosluk 1839'da Beyrut'a taşındı, Suriye ve Filistin Rus Konsolosluğu hâline getirilmesine karar verildi. 1843'te de Bazili, Kudüs'ü de içine alan yetki sahasıyla Suriye Rus Konsolosluğu'nun başına getirildi. Hopwood (1969, s. 15). 1858 başında kurulan konsolosluk kısa sürede Başkonsolosluğa tahvil edildi. İlk Rus konsolosu da Vladimir İppolitoviç Dorgobujinov'du (1858-1860). 1860-1861'de Konstantin Aleksandroviç Sokolov, 1863-1867 yılları arasında Andrey Nikolayeviç Kartsov, 1867-1876 yılları arasında Vasiliy Feodoroviç Kojevnikov, 1876-1878 arasında ise Nikolay Alekseyeviç İllarianov Kudüs konsolosluğu görevini icrâ eden isimlerdi. Konsolosluğun yapısına bakıldığında, birinci ve ikinci sekreter, üç dragomandan oluşan bir temsilcilikti. Konsolosluğun temel görevi, sayıları hiç de az olmayan Rus hacıların bütün işleriyle ilgilenmekti. Ancak zamanla bu görevler, Rus Ortodoks misyonunkilerle kaçınılmaz olarak iç içe geçti ve dolayısıyla Filistin Komitesi, bir koordinasyon organı olarak kuruldu. Buşuyeva (2000, s.102); Lisovoy (2006, ss. 132-134).

[816] İkinci Rus Misyonu hakkında detaylı bilgiler için bkz., Buşuyeva (2000, s. 119 vd.); Misyonun başında Uspenskiy değil, Kiril Naumov bulunacaktı. Naumov kısa süre sonra bütün iktidar odaklarıyla ters düşecektir. Misyonun Batılı misyonerlerle mücadele edebilmesi maksadıyla bazı tedbirler alınmasını savunmuştu. Rus yönetiminin Rum Patrikliklere ekonomik yardımının önünün kesilmesi dahi gündeme getirildi. Özellikle Suriye'de Rusya'ya yakın bir toplumsal tabanın mevcudiyeti, Antakya Patrikliği üzerine oynanmasını gerektirmekteydi.

[817] Bu dönemde Kutsal Topraklarda Slav-Rum çekişmesi hakkında bkz., Hopwood (1969, ss. 62-76).

birkaç defa gündeme gelecek bir hususstu. Misyonun etkinlik sahası tabii ki Kudüs ile de sınırlı değildi; Suriye, Mısır ve Filistin'e doğru genişleyecek, İskenderiye ve Antakya Patriklikleri ile yakın işbirliği içinde çalışmaya başlayacaktı. Lâkin *MİD*, başından beri misyonun kendisinden bağımsız olması konusunda kıskanç davranmaktaydı, dolayısıyla Kutsal Sinod'dan dahi bağımsız hareket etmeye çalışan Naumov'un Filistin'deki görevi çok uzun sürmedi ve 1864 Haziranı'nda geri çağırıldı (Stavrou, 1963, ss. 44-45; Buşuyeva, 2000, s. 121). Naumov'un faaliyetleri Ekümenik Patrikliğin tepkisini çektikçe, Slav-Rum davası daha da keskinleşmeye başlamıştı. Dolayısıyla İgnatyev'in İstanbul'a geldiği yıllarda Helenlik ile Slavlık davasının tebârüz ettiği mesele yalnızca Bulgar Kilisesi meselesi değildi; Yakın Şark'ta ve Kutsal Topraklardaki dinî müesseseler söz konusu olduğunda Ortodoksluk içinde Helenlik ile Slavlık mücadelesi her defasında kendini belli ediyordu. Netice itibariyle Naumov'un 1864'te görevden alınmasını müteâkip 1877'ye kadar sürecek olan dönem, bir bütün hâlinde Osmanlı-Rus ilişkilerinde İgnatyev dönemi olacağı gibi, onun bir parçası olarak Kutsal Topraklara yönelik Rus siyasetinde de bununla bağlantılı olarak "Kapustin dönemi" olacaktı.

Kiril Naumov yerine atanan Başrahip Leonid Kavelin de uzun süre bu görevde kalamadı; 1864 ile 1865 arasında görev yaptı. Kudüs'teki Rus Konsolos Kartsov başta olmak üzere Rusya diplomatlarıyla iyi geçinemedi; üstelik konsolosun İgnatyev'e gönderdiği bir raporda, Kavelin'in mahallî Rum ruhânilere karşı Arapları kışkırttığı açıkça yazıyordu.[818] Filaret'in itirazına rağmen Kavelin, bir süreliğine Konstantiniyye'deki Rusya Sefâret Kilisesi'ne çağırıldı ve orada görev yapan Antonin İvanoviç Kapustin ise anlaşmazlığı tahkik için Eylül 1865'te Kudüs'e gönderildi.[819] Kavelin'in görevden alınmasının sebebi de tıpkı Naumov gibi Kudüs'teki Konsolos Kartsov ve Kudüs Rum Ortodoks Patriği Kiril ile yaşadığı anlaşmazlıklar oldu. Filaret ise kendi adamı Kavelin'i diplomatlara ve patrikliğe karşı sonuna kadar savundu. İgnatyev kubbenin tamirinin Sultan

[818] Kartsov, Leonid'den şikâyetlerini İgnatyev'e mümkün olduğunca iletmekteydi; Russkiy arhiv (1913/1, ss. 584-585)
[819] Russkiy arhiv 1913/1, s. 587

adına yapılmasına Âli Paşa'yı ikna etmeye uğraştı.[820] Kırım Savaşı'nın nedenlerinden biri olan Kutsal Topraklardaki Kilise meseleleri, İgnatyev'in elçiliğinin ilk yıllarında da Rus Hâriciyesi'nin ajandasında yer almaktaydı ve Kartsov'un konsolosluğu sırasında İgnatyev'in de desteğiyle çözülen en önemli dinî meselelerden birisi, Kutsal Kabir'in kubbesinin tamiri sorununun Fransızlar ile ortak olarak bir çözüme kavuşturulması oldu.[821] Kutsal Kabir Kilisesi'nin kubbesinin tamir ve tadilatı meselesi, İgnatyev'in İstanbul elçiliğinin ilk yıllarında Balkanlar'da olduğu gibi, Kutsal Topraklarda da karşısına çıkacak en önemli rakibin Fransa olduğunu göstermekteydi.[822] Öyle ki 1869'da Kutsal Topraklardaki bu kilise ve manastırların tamiri meselesi hakkında Fransa ile yaşadığı sorunlardan bahsettiği bir mektubunda Kapustin'e şunu yazacaktı: "yeni bir uzlaşmaya varılması için Napoléon'un ölmesini beklemek lâzım."[823]

İgnatyev'in tavsiyesiyle Kudüs'e geçici görevle gönderilip, Leonid'in geri çekilmesini tavsiye eden ve Kutsal Sinod tarafından 16 Temmuz 1865'te bu göreve getirilen Başrahip Antonin Kapustin[824], Leonid'den sonra yaklaşık 30 yıl misyonun başında kalacak isim olarak haleflerinin mirasını devraldı. Uspenskiy ikinci misyonu başlatan kişiydi, fakat onun gerçek kurucusu ve teşkilâtlanmasını tamamlayan isim Antonin Kapustin'dir. İgnatyev, Kapustin'in bu göreve getirilmesinde etkili olmuştu (Hopwood, 1969, s. 86) Kezâ Kapustin, yaklaşık 15 yılını Rumların arasında geçirmiş olduğundan mükemmel olarak Yunanca

---

[820] Russkiy arhiv 1913/1, s. 606

[821] (Lisovoy, 2006, s. 133). Kilisenin kubbesinin tamiri meselesinde yine Rusya ile Fransa karşı karşıya gelmişti; BOA.İ.HR.223/13026_4 (10 Şaban 1283/ 18 Aralık 1866). İgnatyev, bu kilisenin tamirinin tek başına Fransa tarafından yapılmaması konusunda oldukça hassastı ve bunu, Kutsal Topraklarda, Katolikler ile Ortodokslar arasındaki *status quo*nun devamı için de elzem görmekteydi. (Russkiy arhiv 1913/1, ss. 600-601).

[822] İgnatyev'in Kudüs Konsolosu Andrey Nikolayeviç Kartsov ile yazışmaları, Kutsal Topraklardaki Fransız-Rus nüfûz mücadelesini gözler önüne sermektedir; İgnatyev, Fransızlara Rusları suçlamaları için bahane vermekten kaçınmasını özellikle Kartsov'a yazmaktaydı. Özellikle Kutsal Kabir Kilisesinin kubbesinin tamiri hususunda İmparatoriçe Eugénie'nin teklifini uygulanamaz bulmakla birlikte, açık bir çatışmaya girmeksizin sorunu çözmek istemekteydi (Russkiy arhiv 1913/1, ss. 582-583). Bunu da başardı.

[823] RGİA, f.1561, op.1, d.16, list 44 (14 Mart 1869 tarihli *doveritelno* mektup); RNBPO, f.253 (Dimitriyevskiy A.A.), op.1, d.174, list 331.

[824] Stavrou (1963, ss. 46-47). Kapustin (1817-1894), Kudüs Rus Ruhanî Misyonu tarihinin en önemli ismiydi. Kapustin, Yekaterinoslav ve Kiev İlâhiyat Akademilerinde eğitim görmüştü. 1850'de Atina'daki Rus Kilisesi'nde görev yapmış, geziler ve saha araştırmaları yoluyla Yakın Şark Ortodoksluğu'nu yakından tanımıştı. Diğer yandan Hıristiyan Arkeolojisi ile ilgilenmekte ve bu sahada araştırmalar yapmaktaydı. Ayrıca bkz., Lisovoy (2006, ss. 147-148).

biliyor, Atina ve Konstantiniyye'yi iyi tanıyordu ve Şark'ta Rus diplomatlarıyla mesâiye âşinâydı. 1860'tan beri Konstantiniyye'de Rus Sefâreti'ndeki kilisenin başpapazıydı; bir bakıma arkeolojiye, ilmî çalışmalara meraklı bir kilise diplomatıydı (*tserkovnıy diplomat*).[825] Hatta 1865 Haziranı'nda Kudüs Misyonu'na atanmadan önce, İgnatyev ona derhâl Konstantiniyye'ye dönmesi emrini gönderdiğinde Teselya, Makedonya ve Epir'de arkeolojik saha araştırmalarındaydı. Kezâ Kapustin, Hıristiyan arkeolojisine meraklı olduğundan bu yönde de araştırmalar yapmaktaydı (Buşusyeva, 2000, s. 124; Lisovoy, 2006, s. 148). Örneğin Konstantiniyye'de görev yaptığı dönemde 1862'de İznik'te, ilk ekümenik kilisenin kalıntılarını ve Bitinya çevresini araştırmıştı. 1863'de daha önce gitmiş olduğu Athos Dağı'na gitmiş, Sinâ İncili'nin orijinalliği hakkında incelemelerde bulunmuştu. Daha sonra da arkeolojik çalışmalarına devam edeceği Kudüs'te birkaç defa, yeterli kaynak aktarılamadığından Hıristiyan Arkeolojisi için önemli olan yerlerde araştırma yapamamaktan yakınacaktı. Kapustin misyonun başındayken mesâisini bilhassa kilise arkeolojisi, Hıristiyan arkeografisi ve Bizantinistik çalışmalarına ayıracaktı.[826] İgnatyev, Kavelin'in döneminde kilise ile ilgili meselelerin kendi üzerine kalmasından şikâyetçiydi ve üstelik Kudüs'te bir Rus ruhanî misyonunun gerekliliği konusunda da şüpheleri vardı. Nitekim bilindiği üzere İgnatyev'e göre dolaylı yollardan ziyâde doğrudan siyasî ve ideolojik bir propaganda daha tercih edilebilir araçlardı. Kavelin'in görevden alınmasına karşı çıkan Moskova Patriği Filaret ile anlaşamamışlardı. İgnatyev 9 Mart 1866'da Kapustin'e yazdığı bir mektubunda, Rum Patrikliği ile Kutsal Sinod'un aralarının daha fazla açılmasına seyirci kalmamış olmasından dolayı kendisine duyulan tepkiye sitem etmekteydi.[827] Esas sorun Hâriciye Nezâreti ile Kilise arasındaki iktidar mücadelesinden başka bir şey değildi; nihâyet Kilisenin, Hâriciye önündeki

[825] Bu konuda detaylı bilgi için bkz., Butova (2010, ss. 68–74).

[826] Lisovoy (2006, s. 148). Kapustin'in çalışmaları ve özellikle topladığı kadim Grekçe, Slavyanca ve Arapça yazma koleksiyonları bugün St.Petersburg'daki İlimler Akademisi Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir. Kapustin'in Hıristiyan Şark ile ilgili 140'ın üzerinde yayımlanmış çalışması olduğu biliniyor. Detaylı bilgi için bkz., Butova (2010, ss. 70 vd.).

[827] Bu tartışmanın daha fazla uzamaması içinde Moskova'ya bir ziyaret gerçekleştirmeyi planlamaktaydı. RGİA, f.1561 op. 1 d. 16 (Pisma Grafa İgnatyeva k Arhimandritu Antoninu Kapustinu 1861 po 1870 goda), list 12, 9 Mart 1866 tarihli mektup).

zayıflığı kabul edilecekti. Misyonu kapatmayı düşünen Filaret, 1868'de öldükten sonra mücadeleyi İgnatyev-Kapustin ikilisi kazanmış olacaktı.

1867 Kasımı'nda Moskova Metropoliti Filaret, Rus ve Konstantiniyye kiliseleri arasında daha yakın ve dâimî bir ilişkisinin teessüsünün gerekliliğine dikkat çekiyordu. Rus ve Konstantiniyye kiliseleri arasında teessüs edecek dâimî bağlantılar, Kudüs'te olduğu gibi Konstantiniyye'de de bir Rus ruhanî misyonunun kurulmasını gerektirmekteydi. Bunun için 9 Kasım'da Konstantiniyye'deki Rus diplomatik misyonuna hususî birisininin görevlendirilmesi teklifi Kutsal Sinod'a ulaştırıldı. Metropolit Filaret ve Kutsal Sinod'un ikinci ismi olan Dimitriy Tolstoy tarafından yazıldığı üzere Konstantiniyye'de görev yapacak bu kişinin yerel dilleri bilen bir isim olması, öte yandan yerel ruhanîlere ve daha da önemlisi Rusya elçisine bağlı olmaması gerektiğinin altı çizildi. Görev yapacak bu kişi, İgnatyev'e bağlı olmayacak, ancak onunla işbirliği halinde olacak, politik işlere ise karışmayacaktı. Sinod tarafından 1868 ortalarında bu teklif onaylandı; geçici görevle hâlâ İstanbul'da bulunan Leonid Kavelin, Sefâret misyonuna dâimî olarak görevlendirilmesi düşünülen isimdi. Ancak *MİD* tarafından bu dönemde böylesine bir teklifin kabul görmesi tabii ki beklenemezdi.[828] Muhtemelen ne Gorçakov ne de İgnatyev, Slav meselesinin yavaş yavaş gündeme oturduğu bu zamanda kendilerinden bağımsız bir dinî temsilciyi İstanbul'da görmek istememekteydiler. Sefâret Kilisesi'nin sorumlusu, kayda değer herhangi bir etkinliği olmadan ve ayrıca Rus Kilisesi'nin bütün birimleri *MİD*'in mümessili olarak İgnatyev'in idaresi altında kaldı; Leonid de 1869'da Rusya'ya döndü. Kudüs'tekine ilâve olarak Konstantiniyye'de bir ruhanî misyon açma projesi, diplomatlar ile kilise temsilcileri arasında bir otorite krizi yaratabilirdi. Moskova Metropoliti Filaret'in Konstantiniyye'de bir Rus misyonu açma teşebbüsü İgnatyev'in etkisiyle başarısız oldu ve yaşananlar, Kapustin'in Kudüs'te Rus Kilisesi adına nüfûz kurmasının önüne geçemedi.

[828] Ayrıntılı bilgi için bkz., Gerd (2006, ss. 132-133).

24 Mart 1894'e kadar misyonun başında olacak Kapustin, yaklaşık 28 yıl idare edeceği misyonun başına 11 Eylül 1865'te geçti. Özellikle konsolosluk ve Asya Dairesi Filistin Komisyonu ile ters düşmesine rağmen misyonun dinî faaliyetlerinin ilerlemesiyle, Filistin'de Rus etkisi Kapustin döneminde yavaş yavaş hissedilmeye başladı. Misyonun dinî faaliyetleri yayıldıkça, Kapustin'in şöhreti de yayıldı. İgnatyev, Kapustin'in fikirlerini dinlemeye, görüşlerini almaya önem verirdi. Sefir, Arhimandrit'e değer verir, her şeyden önce onun diplomatik nezâket ve derin kavrayış kabiliyetini dikkate alırdı (Butova, 2010, s. 70). İgnatyev, Kapustin'e gönderdiği ilk mektupta Kapustin'e olan samimî itimâdını itiraf ediyordu: "Sizin mektubunuzu okurken diplomatik kâbiliyetlerinize daha fazla iknâ oluyorum" diyor, onun herkesle iyi geçindiğine inandığını ekliyordu. Kezâ yeni başrahip de Rum ruhanîlerle işbirliği hâlinde çalışmak üzere yola çıkmıştı; ancak Helenlik-Slavlık davası öylesine kolayca aşılabilecek bir engel değildi.[829] Diğer yandan misyonun Hâriciye Nezâreti'ne doğrudan bağlılığı, Kapustin için çok da kabul edilebilir bir durum değildi. İgnatyev ilk mektubunda Rus ruhanîlerin seküler iktidardan bağımsız olduğuna işaret etmekteydi.[830] Ancak onun Filistin'e İgnatyev'in mahmisi olarak geldiği rahatlıkla ileri sürülebilirdi. Keza Konstantiniyye'den önceki tecrübeleri de dikkate alındığında yaklaşık 15 yılını Şark Hıristiyanlığı arasında geçirmişti. Başrahip Hâriciye Nezâreti'nde Filistin Komitesi yerine oluşturulan Filistin Komisyonu ve konsolosluk ile yetki anlaşmazlılarından dolayı onlardan bağımsızlaşmak için öncelikle emlâk temini çabalarına girişti. Kapustin, *MİD* ile bazı arazilerin temellükünde sorun yaşasa da İgnatyev, Patrik ile görüşmelerinde de zaman zaman bu meseleyi ona hatırlatma ihtiyacı duyuyordu. Kapustin Kudüs'te geniş bir Rus dominyonunun oluşturulması için çalıştı. Filistin Rus cemaâtinin teşekkülü; kiliselerin, manastırların, hacılar için barınakların, Eski ve Yeni

[829] Kapustin'in yaklaşık 30 yıllık görevi, hem Rum Kilisesi hem de Moskova Kilisesi ile siyasî ve dinî anlaşmazlıklarla geçecekti. Butova (2010, s. 79)

[830] İgnatyev ile Kapustin'in uzun mektuplaşmaları ve nüshaları Rusya'da birkaç arşivde bulunmaktadır. Burada ağırlıklı olarak *RGİA*'daki nüshalardan istifâde edilmiştir. İlk mektuplarının birisinde İgnatyev, daha şimdiden Kapustin'in derin sohbetlerini özlediğini dile getirmekteydi. RGİA, f. 1561 op. 1 d. 16, list 1, 6/18 Ekim 1865 tarihli mektup; RNBRO, f.253, op.1, d.174, list 308-311. İgnatyev'in Kapustin'e olan saygısı ve itimâdı o kadar fazlaydı ki 30 Haziran 1868 tarihli mektubunda Moskova Metropoliti Filaret'in ölümü üzerine yazdığı başsağlığı mektubunda İgnatyev, Kapustin'in bu makama lâyık bir kişi olduğuna vurgu yapmaktaydı. RGİA, , f. 1561 op. 1 d. 16, list 34.

Ahitlerde kayıtlı olan olayların geçtiği kutsal olarak kabul edilen yerlerde arazilerin satın alınması Kapustin'in başlıca başarısı olacaktı (d'Alonzo, 1901, ss. 86-87; Lisovoy, 2006, s. 149).

Rus hacılar ve misyon için mekân ve arazi temin etmek meselelerinde Prenses Maria Aleksandrovna'nın ihsânlarına mazhâr oldu. Maria Aleksandrovna'nın bağışlarıyla Arap kızlarının okuması için inşâ edilecek okul, Filistin'deki ilk Rus eğitim müessesi olacaktı. Şunu vurgulamak gerekir ki Kapustin'in 29 senelik hizmet hayatı boyunca toplam 18 parsel arsa satın alınacaktır.[831] Bunların temellükü için gerekli olan parayı ise özel şahıslardan, Rus aristokrasisi ve Saray çevresinden gelen yardımlarla toplamıştır. 1867'ye kadar yabancıların Osmanlı İmparatorluğu dâhilinde toprak satın almaları oldukça zordu; 1867'de yapılan hukukî düzenlemelerle yabancıların imparatorluk sınırları içinde toprak satın alabilmeleri kolaylaştırıldı.[832] Ancak Âli ve Fuad Paşalar bu kanunu çıkarırken bir şart öne sürdüler; Hicaz dışında yabancılar toprak ve mülk sahibi olabilirlerdi fakat bu hakka, yabancı statüleri gereği sahip oldukları kapitülasyonlardan feragat etmek şartıyla. Fermana göre yabancılar taşınmaz mülk edinme hakkını herhangi bir Osmanlı uyruğuyla aynı temelde, yani mahallî zabıta kurallarına riâyet, Osmanlı mahkemelerine tâbiiyet, mutad vergilerle mükellefiyet gibi şartlarla sahip olabileceklerdi. Mahkemelerde yabancıların konsolos himâyesine mazhariyetlerine dâir bazı imtiyazlar da verildi (Davison 1997/II: 29-31). Yabancıların çoğu bu kanuna karşı çıktılar, kezâ yabancıları kapitülasyonların tanıdığı haklardan men eden bir tuzak olarak görüyorlardı. İgnatyev de karşı çıktı fakat ilâve bir nedenle; ona göre bu kanun, Osmanlı topraklarında Batı mülkiyetini arttıracağı ölçüde, yerel Hristiyan ve Slav

[831] Buşuyeva (2000, s. 123). Diğer yandan 1858'den itibaren Kutsal Kabir Kilisesi'ne yakın bir binâ alınmış, Yafa Kapısı'na yakın yüzlerce hacı adayını alabilecek bir handa bir koloni inşâ edilmiştir. Ayrıca bir revir, büyük bir katedral, Rus konsolos için hususî bir ikâmetgâh, özel bir şapel ile birlikle Rus Ruhânî Misyonu için ayrı bir konak ve seksen kişilik ikâmetgâh projesi hazırlanmış, ayrıca bunlar için *meydan* adı verilen bir arsa, Filistin Komistesi tarafından eski şehir merkezinde küçük bir arsa satın alınmıştır.

[832] 18 Haziran 1867'de üç adet arazi kanunu ilân edildi ve üçüncüsü, yabancıların Osmanlı topraklarında taşınmaz mülk sahibi olmalarına izin veren kanundu. Âli ve Fuad Paşalar, bu kanunu arazi muamelelerindeki hukukî kısıtlamaları liberalleştirmek ve kapitülasyonlara saldırmakta bir silâh olarak kullanmak için yapmışlardı. Kanundan önce yabancılar bir Osmanlı vatandaşının üzerinden mülk sahibi oluyordu ve bu uygulamanın da yarattığı iktisâdî ve malî birçok sorun oluyor, yatırımları da engelliyordu. Ayrıntılar için bkz., Davison (1997/II, ss. 28-29).

milletlere karşı Osmanlı yanlısı Batılı, özellikle Fransız ve İngiliz kolonici nüfûzu yaratacaktır.[833] İgnatyev 1867 Kanunu'na ilişkin protokolü 1873'e kadar imzalamayı reddetti. Antonin Kapustin, misyon için taşınmaz mülkleri, 1866'dan 1870'e kadar Osmanlı tâbiyetinden olan ve aynı zamanda misyonda 1865'den 1900'e kadar tercüman olarak çalışan Yakub Halebi adına satın aldı. Hopwood'a göre herhangi bir siyasî fayda getirmekten ziyade siyasî karmaşıklıklara sebep olan böylesine mülk edinmelerden İgnatyev'in hoşlanması beklenemezdi (Hopwood, 1969, s. 92). Nitekim İgnatyev, Rusya Ruhâni Misyonu tarafından yapılan bu tür arazi alımlarının diğer devletlere sirayet edebileceği hususunda Bâbıâli'nin ikazını dikkate almış olmalıydı; Osmanlı tâbiiyetinde olan kimseler üzerinden Kutsal Topraklarda mülk satın almak, İgnatyev'e göre Katolikleri ve Protestanları da bu yönde tahrik edecekti. "Sizin arazi satın alma isteğiniz, Bâbıâli üzerinde daha yüksek gerekçelerle elde ettiğimiz nüfûzumuzu bu yönde kullanmaya bizi mecbur ediyor ve yasal olmayan işlemlerle ve gizli satın alımlarınızı Bâbıâli'nin yasalmış gibi onaylaması için bu nüfûzumuzu keyfî olarak kullanmamızı gerektiriyor" diyerek karşı çıkmaktaydı. 1874'de Antonin Kapustin tarafından alınan bütün arsalar kendi adına geçti ve Ortodoks hacılar yararına vakıf hâline getirildi.[834]

Kapustin'in 1869'da misyonun müdürlüğüne ataması tekrar yapıldı; böylelikle İstanbul'a dönme ihtimâli kalmadı. Eylül 1869'da Kapustin'e yazdığı mektubunda İgnatyev, onun İstanbul'a dönememesinden ve kendisine yakın olamamasından dolayı duyduğu üzüntüyü nezâketen dile getirirken, bundan böyle kendisine, gerek Asya Dairesi gerekse de St.Petersburg'daki ruhânî

[833](İgnatyev, 1916, ss. 35-36) Davison bunu haklı olarak zorlama bir yorum olarak görüyor; ancak kesin olan bir şey var ki Âli Paşa, kapitülasyonlarda bir gedik açmak niyetindeydi (Davison 1997/II, s. 29).

[834] Bkz., Hopwood (1969, s. 93); Dmitrievskiy (2009, ss. 531-533). Halilü'r-rahman'da, altında Peygamber İbrahim'in misafiri ile yemek yemesinden dolayı mücma-i enbiya namını alan üç bin senelik meşe ağacını ziyaret etmek üzere gelen Rus hacıların ikâmetleri için küçük bir hâne yapılmak üzere Osmanlı tebaasından birisi üzerine arsa satın alınması hususunda Rusya Sefâreti'ne iltimas edilmiş, lâkin bu uygulamanın diğer devletlere de sirayet etmesi ve Müslümanların heyecanına yol açması mahsuruna binâen müsaade olunmayıp mezkûr arsa bedelinin cânib-i hükûmetten verilmesi; BOA.C.HR.27/1314 (14 Zilhicce 1286/17 Mart 1870). İgnatyev, her ne kadar böyle bir satın alıma olumlu bakmasa da Bâbıâli üzerinde nüfûzunu kullanıp bu satışın onaylanmasını istemişti; nitekim bunu başarmıştı. Bu ağacın etrafına Rusya misyonu tarafından han ve çan kulesi yapılmış, burası zamanla Rus hacılar için ziyaret mekânı haline gelmiştir.

kurumlar önünde Kapustin'in avukatı rolü biçtiğini açıkça yazıyordu.[835] İgnatyev gerçekten de sonuna kadar Antonin Kapustin'in bütün icraâtının arkasında yer alıyordu. Hatta bu konuda Asya Dairesi ile de mücadele ediyordu; Daire, İgnatyev'i Kudüs Rus Konsolosluğu karşısında Kapustin'e fazlasıyla müsâmaha göstermekle suçlamaktaydı. Nikolay Pavloviç ise Kapustin'e bir bakıma açık çek veriyordu: "Kudüs'teki mücadelene, gerekirse St.Petersburg'un desteğinden mahrum devam edebilirsin." Kudüs Konsolosu ile Kapustin arasındaki anlaşmazlıklar devam etti; Kojevnikov, misyonun beyhude olduğu ve kendisine bağlanıp konsolosluk kilisesi şeklinde devam etmesi konusunda ısrarlıydı. Konsolos, bu konuda Mansurov'un da desteğini almasına karşın, Hopwood'un da vurguladığı üzere, Filistin Komisyonu'ndan hoşlanmayan İgnatyev için her ikisinin de üstesinden gelmek zor değildi (Hopwood, 1969, s. 88). Kapustin'e yazdığı bir mektubunda bir manastır kurma hayalini engelleyenlerin başında Filistin Komisyonu olduğuna vurgu yapıyordu.[836] Komisyon, dışarıdan gelen her türlü müdahaleye kapalı çalışıyordu. Yine 1874 yılının son günlerinde Kapustin'e yazdığı bir başka mektubunda, bilhassa Hâriciye içinde Kudüs Misyonu'nun kapatılmasını isteyenlere işaret ediyor, bunun Rum ruhâniler tarafından zafer olarak yorumlanacağının ve kendisi için de yenilgi anlamına geleceğinin altını çiziyordu; dolayısıyla misyonun yaşaması için verdiği mücadeleyi, şahsî bir zemine çekiyordu (Dmitriyevskiy, 2009, s. 527). Üstelik Âli Paşa'nın ölümünden sonra Bâbıâli'de nüfûzu artan İgnatyev, taşra idaresindeki atamalara dahi müdahale ettiği dönemde, Kudüs mutasarrıfı Ali Bey'in Rusya'nın çıkarlarına hizmet etmediğini düşünen Kapustin'in teklifi doğrultusunda Kâmil Paşa'nın onun yerine mutasarrıf atanmasını Sadrıâzâm ile görüşüp ayarladı. İgnatyev, Beyrut Kaymakamı Kâmil Paşa'nın Fransızları sevmediğine özellikle değinmek ihtiyacı hissetmekte ve yeni vâlinin atanmasıyla birlikte, Kojevnikov ile yaşadıkları ihtilâfı mutlaka çözmesi gerektiğini vurgulamaktaydı. "Artık zaferlerinin meyvelerin yiyebilirlerdi" (Hopwood, 1969, s.

[835] RGİA, f. 1561 op. 1 d. 16 list 49, 12 Eylül 1869 tarihli mektup; Ayrıca bkz., Hopwood (1969, s. 88).

[836] Dmitriyevskiy tarafından bu mektupların bir kısmı XX.yüzyıl başında yayımlanmış, 2009'da ise yeniden neşredilmiştir (2009, s. 525). Mektubun tarihi olarak da 8 Kasım 1873 olarak verilir. Ayrıca bkz., Hopwood (1969, s. 88).

89; Dmitriyevskiy, 2009, s. 532). İgnatyev, artık Kutsal Topraklardaki ve Yakın Şark'daki Fransız nüfûzuyla da mücadele edebilirdi.

Yorgo Zarifi anılarında, 1869 yılında Fransız İmparatoriçesi Eugénie'in Süveyş Kanalı'nın açılışı münâsebetiyle Yakın Şark'a gerçekleştirdiği ziyaretle ilgili bir anekdot anlatmaktadır. Buna göre İmparatoriçe'nin Fener-Rum Patriğini ziyaret etmek istemesi, Rus Elçi İgnatyev'i tedirgin etmiştir. Bunun Patrikhâne'nin Rusya'nın himâyesinden bağımsızlaşmasına yol açacağını düşünen Rus elçiliği bu ziyarete iyi gözle bakmamaktadır. İgnatyev derhal Patrikhâne'ye başvurarak ilân edilmiş olan bu ziyaretin iptal edilmesini talep eder. Zarifi'ye göre Patrikhânenin sayısız menfaat ilişkisinin bulunduğu Rusya'nın canını sıkmamak için birçok nedeni vardır. Diğer taraftan Eugénie'in reddedilmesi diplomatik saygınlığına zarar verecek bir skandal yaratabilir. Dolayısıyla Patriğin ziyaret kabul edemeyecek vaziyette olduğuna dâir bir oyun tertip edilerek bu ziyaretin önüne geçilir (Zarifi, 2005, s. 151). İgnatyev'e göre İmparatoriçe, Papalık adına Sultandan Latin Kilisesi için uzun bir talepler listesiyle geliyordu, lâkin bahsi geçen talepler gelmedi. Rus elçi, Katoliklere yönelik imtiyazlara kesinlikle karşı çıkmaktaydı ve bu İmparatoriçe'nin seyahatinin sembolik de olsa Katolik-Ortodoks rekabetinin bir boyutu olarak değerlendirdi; mâmâfih bu seyahatten Katoliklerin bir kazanımı olmadı.[837] Aynı şekilde Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph ve Prusya Prensi Albert'in de Filistin ziyaretleri, İgnatyev'i telaşlandırdı. İgnatyev, bu ziyaretlerin arkasından Katoliklere, bilhassa Fransiskenlere verilebilecek imtiyazlar konusunda "aptal Türkler'in gözünü açtığını" (*otkrıl glaza durakam Turkam*) yani Sarayı ve Bâbıâli'yi uyardığını Kapustin'e haber veriyordu.[838]

Kapustin'in bağımsız eksarhlık meselesinde İgnatyev ile müşterek bir tutum sergileyerek Bulgarların yanında yer alması, Rum ruhanilerin ona yönelik tepkilerinin daha da artmasına yol açıyordu. Diğer yandan Bulgar eksarhlığı meselesinde Kudüs Patriği Kiril, gittikçe daha fazla İgnatyev'in Slavist

[837] RGİA, f.1561, op.1, d.16, list 45-46; RNBRO, f.253, op.1, d.174, list 333-334; Hopwood (196, s. 89).
[838] RGİA, f.1561, op.1, d.16, list 54.

entrikalarına dâhil oluyordu[839]; öncelikle Rumları Bulgarlara karşı desteklerken kendisi üzerinde Rus sefirin etkisi arttıkça, Rum ruhanîlerden kopmaya başladı. İgnatyev ile aralarındaki ilişkinin bunda payı olduğunu düşünmek için Rum ruhanilerin kaleme aldığı eserlere başvurmak mümkündür.[840] Rum ruhanîlerin elindeki Kudüs Kutsal Kabir Biraderliği, Kiril'in Kudüs'ten ayrılmasına yönelik karar aldığında Rumlara karşı Arap Ortodoksların çıkardıkları isyânda da mahallî Rus diplomasisinin izlerini aramak ilginç olabilir; kezâ Arap Ortodokslarını Rum ruhanîlerden ayırmak, bu dönemde Rus diplomasisi ve Kutsal Sinod için bölge Ortodoksları üzerindeki temel politikalardan birisiydi. İgnatyev de bu noktada kendisinden öncekilerin Araplara destek politikalarını devam ettirdi. "Kutsal Topraklardaki bütün Ortodoks kesimlere eşit mesafede olmak" iddiâsıyla İgnatyev, zenginlerden toplanan yardımları yoksul Arap Ortodoks çocuklarının tahsili için tahsis etti ve Kapustin'in Araplara yönelik destek taleplerine her zaman olumlu yanıt verdi (Dmitriyevskiy, 2009, s. 479).

Görüldüğü gibi Antonin Kapustin, İgnatyev'in de yardımıyla Kudüs Rus Ruhanî Misyonu'nu fiilen kuran isimdir. XX. yüzyılın başında misyonun sekreterliğini yapmış olan Aleksey Afanasyeviç Dimitriyevskiy (1856-1929) İgnatyev'in Rus ve Ortodoks Kilisesine yapmış olduğu en büyük hizmetin Antonin Kapustin'i Kudüs'e Rus Ruhanî Misyonu'nun başına göndermesi ve ona sınırsız destek vermesi olduğunu vurgular (Dmitriyevskiy, 2009, s. 504).

---

[839] Unutmamak gerekir ki İgnatyev'in Panslavizmi siyasî hedefleri dinî arzuların önüne koyan bir nitelik göstermekteydi. Hopwood (1969, s. 80).

[840] Kiril'in tutumu konusunda bkz., d'Alonzo (1901, s. 77); Stavrou (1963, ss. 51-52). Mesela Başrahip Papadopoulos, Kiril'in Rum ruhanîlerden kopuşunu İgnatyev'in entrikalarına bağlar. Ona göre Kiril'in hırslı karakteri, İgnatyev'in propaganda vasıtası hâline gelmesini kolaylaştırmıştır. İgnatyev evvelâ Kutsal Kabir'e ait Romanya'daki mülklerinin müsaderesiyle Patriği korkutmuş, ardından da Bulgar Eksarhı ile Konstantiniyye Patriği yer değiştirebileceğinden Kudüs Patrikliği'nin Ekümenik Patriklik rolünü üstlenebileceği fikrini Patriğin kafasına sokmuştur. Diğer yandan İgnatyev, 1872'de Bulgar Eksarhlığı'nın sapkın olduğunu ilân edecek bir Şark Patrikhâneleri toplantısından önce Kiril'in Konstantiniyye'den ayrılmasına bahane olsun diye tam da bu dönemde Velikiy Knyaz Nikolay'ın Kutsal Topraklara bir seyahatini ayarlamıştır. Dolayısıyla Rum ruhanîlere göre Kiril'i yoldan çıkaran İgnatyev'den başkası değildir.

5.BÖLÜM

BALKAN KRİZİNDE İGNATYEV (1875-1877)

5.1.DERSAADET'TE *PERSONA GRATA* VEYA *PERSONA NON-GRATA*: BÂBIÂLİ'NİN SİYASET SAHNESİNDE BİR RUS

1867 Mayısı'nda İgnatyev, Gorçakov'a çok gizli bir mektup göndermiştir. Mektubun muhtevası, onun İstanbul'da bundan böyle izleyeceği diplomasinin temel çizgilerini ortaya koymaktadır.[841] Mektupta belirttiğine göre herhangi bir dış baskı olmadan Bâbıâli, kendiliğinden bir reform ve yenilik yapmıyor yahut yapamıyordu. Girit İsyanı boyunca yaşananlar da bunu açıkça göstermekteydi. Hıristiyan halkların özerkliklerinin arttırılması, vaziyetlerinin iyileştirilmesini öngören Osmanlı reformu, her defasında bir dizi dış baskının sonucunda yapılıyordu. İgnatyev'in Şark meselesine yaklaşımı, Bâbıâli ve saray dâhilinde şahsî nüfûz kazanıp meseleleri yüzyüze, birebir ve kişisel ilişkiler aracılığıyla çözmek suretiyle inisiyatifi ele geçirmek üzerine kurulu olacaktı; böylelikle Bâbıâli'ye Hristiyan halklar lehine reformlarda da yol gösterecekti. İgnatyev, politik 'entrika'larında 'kullanmak' için ise ilk hedef olarak hanedandan birini, Murad Efendi'yi seçti. Osmanlı tahtının veliahtı ile bu dönemde kurduğu gizli ilişkinin ki İgnatyev bunu tam olarak böyle tanımlıyordu, gerekçesini şöyle açıklamaktaydı: "Bana öyle geliyor ki şans eseri veyahut hâdiselerin düzenli seyrinden ziyade şahsî ilişkiler geliştirmek yoluyla meselelere yaklaşmak, sonuca gitmekte daha verimlidir." Esasında İgnatyev'in bu yaklaşımı, Bâbıâli'nin olağan gündelik siyasetinde hâlâ patrimonyal ve şahsî ilişkilerin siyasî sorunlar karşısında çözüm üretmede daha etkili olduğunu düşünmesiyle ilgiliydi; gerçekten de siyasî hizipleşmeler ve patrimonyal ilişkiler, Tanzimat'ın kurumsallaşmasıyla aşınsa da hâlâ Bâbıâli çevrelerinde siyaset hayatının bir parçasıydı. Bu hizipleşmeler diplomatik platforma taşınabildiğinde, İstanbul'un diplomasi dehlizlerindeki devletlerarası dengelerde etkili olmak mümkün

[841] AVPRİ f. 138 op. 467, d. 12; ayrıca mektup hakkında MacKenzie (2002, ss. 241-242).

olabiliyordu. Kısaca İgnatyev, şahsî ve doğrudan ilişkiler geliştirmek yoluyla Bâbıâli'deki politik ve hizipsel mücadelelere dâhil olma, bir bakıma "Şark usûlü" siyaset yapma yoluna müracaat ediyordu. "Bâbıâli'yi Batı'nın kucağına bırakmanın önüne bu şekilde geçilebilirdi. Nitekim Girit ve Bulgar meseleleri, yalnızca Fransa'nın işine yaramıştı. Patlamak üzere olan fırtınadan kaçınmak ve tehlikeli olarak görülen Fransız-Rus ittifakının önünü kesmek için Bâbıâli yalnızca kendini Fransa'nın kollarına bırakabilirdi." Sultan Abdülaziz'in Paris'ten başlayacak olan Avrupa seyahatini de bu açıdan değerlendirmek gerekir. İgnatyev bu geziyi "İstanbul'da Girit isyanıyla birlikte aşınan Fransız nüfûzunun restorasyonu" şeklinde görmekteydi. İgnatyev'in bu siyasî ve diplomatik tabloya ilişkin okumasının doğruluğu test edilmeye muhtaçtır; Girit isyanı boyunca Bâbıâli'nin Fransa'ya itimat ettiği dahi tartışma götürür bir değerlendirmeydi. İgnatyev, Abdülaziz üzerinde değil evvela Veliahd Murad üzerinde bir etki oluşturmayı deneyerek İstanbul'un siyasî mahfillerinde ve saray çevrelerinde şahsî ve hizipsel mücadelelere dâhil olmayı denedi. Veliaht Murad İgnatyevle daha önce de çeşitli defalar irtibat kurmaya çalışmıştı; İgnatyev Gorçakov'a, Şehzade'nin zekâsı ve kâbiliyeti hakkında öğrendiklerinin kulağına hoş geldiğini, kendisini Rus nüfûzunun tesisi için alternatif bir isim olarak görmeye başladığını da yazmıştır.[842] İgnatyev'in de belirttiği gibi Veliaht Murad'ın Abdülaziz'e olan gizli düşmanlığının nedeni, Abdülaziz'in verâset sistemini değiştirmek gibi bir sabit fikri vardı ve oğlu Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'yi kendisinden sonra tahta getirmek istemekteydi. 1865 ile 1868 arasında böyle bir veraset sistemi değişikliğinin gerçekleşeceği söylentileri sürekli kamuoyunu meşgul etmekteydi. Bu söylentilerin gittikçe yayılması üzerine 1868'de Veliaht Murad Efendi, endişeye kapılmış ve İgnatyev'e akıl danışmış, hatta kaçmayı düşünmüştür (İgnatyev, 1914, ss. 98-99). İgnatyev, İstanbul'daki saray entrikalarından Rusya adına istifade etmeyi daima gizli gündeminde tutmuştur.[843]

[842] MacKenzie'nin de belirttiği üzere Şehzade Murad'ın hassas pozisyonunun nedeni saray entrikalarıydı; onun tahta geçme ihtimalinin tehlikeye düşmesi dolayısıyla İgnatyev, Murad'dan gelen talepleri bir süre tehir etmek durumunda kalmıştı. MacKenzie (2002, s. 242).

[843] Abdülaziz'in saltanatın Veliahd Murad'a değil, oğlu Şehzade Yusuf İzzeddin'e intikâlini sağlamak için yaptıkları hususunda ayrıca bkz., İgnatyev (1916, ss. 88-89).

İgnatyev'in Sultan Abdülaziz nezdinde ve Bâbıâli'de 1871'den sonra kazanmış olduğu nüfûz söylentileri üzerinden Rusya'da, İstanbul'daki elçileri için belki de abartılmak suretiyle bir *Vice-Sultan* imajı yaratıldı. Ancak Batı basını da bu imajın pekişmesini sağladı. Hatta Fadeyev gibi ateşli Panslavistler, Osmanlı tebaasının nezdinde "İgnatyev'in birinci sultan, Abdülaziz'in ikinci sultan" olarak tavsif edildiğini iddia edecek kadar ileri derecede abartılı bir propaganda söylemi oluşturdular.[844] Şüphesiz Rusya'daki İgnatyev imajı Panslavistlerin iç politikaya dönük bir söylem oluşturmalarına yardımcı oluyordu; Panslavist mücadelenin Rus kamuoyunda prestij kazanmak için vitrine koyacak örnek kahramanlara ihtiyacı vardı. Ancak Fadeyev, bu nüfûzun kaygan bir zeminde işlediğine ve hâdiselerin akışıyla birlikte kaybedilebileceğine de vurgu yapmaktaydı; bu nüfûz, elçinin şahsî kabiliyetlerinin bir meyvesiydi, sağlam olmadığı için bir an evvel harekete geçmek ve bu nüfûzu daimî hâle getirecek adımları atmak gerekmekteydi.

İgnatyev, Şehzade Murad'ın yalnızca kendisiyle değil, Jön Türklerle de siyasî yakınlaşma arayışında olduğunu şüphesiz görmüş ve öğrenmişti; unutmamak gerekir ki İgnatyev'in Paul d'Anino gibi, Şark meselesinin gündelik halleri üzerine kaleme aldığı siyasî analizlerini kendisine mütemadiyen takdim eden

[844] General Rostislav Fadeyev'in, Rusya'da taht varisi III.Aleksandr'a Türkiye'nin mevcut vaziyeti hakkında sunduğu bir tezkerede yaptığı vurgu dikkat çekicidir: "Günümüzde Konstantiniyye'de Rus nüfûzu neredeyse tamamen eşi benzeri olmayacak bir şekilde hâkim durumda, mâmâfih bunun güvenilir bir zemini yok. 1871'den beri Bâbıâli, Sultan Mahmud'un son günlerinde olduğundan daha fazla bir sefirin telkinlerine itaat ediyor (*podçinitsa*), öylesine ki yüksek memurlar onun tavassutuyla Divan'dan şefaatte bulunuyorlar, Türk tebaa General İgnatyev'i Birinci Sultan, Abdülaziz'i İkinci Sultan olarak adlandırıyor. Vaziyet böyle devam ettiği sürece, tatmin olunabilir ve kendi hatırlarına Osmanlı yönetimine dostça yaklaşılabilir, ancak aynı zamanda Fransız-Prusya savaşından sonra oluşan bu durum, iki sebepten dolayı çok da güvenilir değil." Evvelâ, uluslararası ilişkilerde vatanımızı hayli yükseğe koyan imparatorluk yönetimi şüphesiz bütünüyle kan kaybetse de mevcut durum henüz şartların yegâne sonucu değil; bu şansları değerlendirebilen, kayda değer nüfûzuyla bizim yararımıza şartları değiştirebilen elçinin şahsî zanaatıyla meydana geliyordu. Sâniyen hatta Rusya'nın Şark'ta şimdiden itibaren cazibesi sağlam bir zeminde durmuyor; Fadeyev zeminin her an kayabileceğini, o durumda da elçinin de iktidar kaybedeceğine dikkat çekiyordu. Şark'ta Rusya'nın değeri kolayca yıkılabilir ve şartlar Rusya'nın aleyhine dönebilirdi; nitekim hâdiseler, Şark'taki zayıf ayrılıkçıların arzularını desteklemeyen olgunlaşmamış Hıristiyan nüfûs yüzünden Rusya'nın elinden kayıp gidiyordu. Fadeyev'in bu iddiaları, 1876 yazında yaşanacaklara ışık tutacaktır. GARF fond 677 opis 1 delo 455 (Dokladnaya zapiska generala Fadeyeva o polojenii v Turtsii; Türkiye'nin mevcut vaziyeti hakkında Fadeyev'in tezkeresi)

Levanten bir müşaviri vardı.[845] Jön Türk hizbi ile Rus elçi arasında yalnızca siyasî husûmet değil, aynı zamanda ideolojik bir ayrışma da bulunuyordu.[846] 1871'de Sultana yazdığı hususî bir mektup, İgnatyev'in Sultan Abdülaziz ile yakınlık tesis etme gayretlerinin politik referans noktalarına ışık tutmaktadır. İgnatyev bu mektubunda komşu olan iki imparatorluğun Avrupa'daki kanlı savaşlar devam ederken Şark'ta huzur ve sükûneti tesis ettiklerinden bahsetmektedir. Rusya ve Osmanlı'nın ortak çıkarları (*intérêts communs*), karşılıklı iyi ilişkilerini geliştirmeyi gerektirmekteydi ve bütün kaygılara rağmen ilişkilerin gelişeceğinden ümitli olan İgnatyev'e göre büyük komplikasyonlara neden olabilecek Karadeniz meselesi her iki devlet arasında en büyük sorun olmasına rağmen barışçıl yollardan bütün tarafların çıkarları gözetilerek, her iki ülkenin avantajına olacak şekilde çözülmüştü.[847] İgnatyev, Sultan Abdülaziz'e yazdığı bu mektupta her iki devlet arasında yakınlaşmayı temin etmenin yollarını arıyordu. Bundan sonraki bütün çabaları da bu yönde oldu ve bu arayışında Osmanlı'nın siyasî sistem açısından Rusya'nın otokratik yapılanmasını örnek alması gerektiğini tavsiye etmekten de geri durmadı.

Henry Elliot, Rusya elçisinin Sultan'ın Avusturya ve İngiltere'ye olan itimadını ortadan kaldırmak ve Osmanlı'nın gerçek dostunun Rusya olduğunu ispat etmek için sürekli çalıştığından yakınıyordu.[848] Hatta Rusya'nın Osmanlı'nın gerçek dostu olduğu konusunda İgnatyev'in ısrarlarından Sultanın da rahatsız

---

[845] Nitekim Bâbıâli'nin iç siyasetini yakından takip eden d'Anino'nun V.Murad'ın anayasası üzerine İgnatyev'e sunduğu analizden de anlaşılacağı üzere Rusya sefâreti, anayasal bir hareket olan Jön Türk hareketinin aynı zamanda Rusya'nın çıkarlarına zarar verdiğinin farkındaydı; GARF, f.730, op.1, delo 896.

[846] Bu iddiayı doğrulayan birçok kaynağa ulaşmak mümkündür. Namık Kemal ve Jön Türkler nazarında Rusya'nın otokratik iktidarı hiç de özen duyulacak bir örnek değildir. Namık Kemal bir defasında "…Rusya ise bugün neşrettiği kanunu yarın icradan iskat ediyor. Lehlilerin muahedât-ı düveliye ile olan birçok hukukunu kendi kanlarında gark ve nâ-bûd eyliyor. Biz de Rusya'yı kendimize hâmi-i mânevî ittihaz eylesek, Bulgarlara mezhep namına bir hudud tayin etsek, Ermeni Katoliklerinin fırkasını Katolik tanımadıkları bir patriği mutâvaatında bulunmağa icbar eylesek diğer fırkasının bu maksadı istihsal için Fransa ve Prusya'ya arizalar göndererek müdahalelerini davet etmeğe müsaade göstersek, Tanzimat'ı lağv etsek, nizamatın hükmüne ittibâ eylemesek, hâsılı Rusya hükûmeti gibi her istediğimizi yapsak, her istemediğimizi yaptırmasak ne lazım gelir' dediğimiz halde kendi iddiamıza kendi elimizle fetva vermiş oluruz. Çünkü dünyada hiçbir hükümetin hali diğerine benzemediği gibi Rusya'nın idaresi de bizimle kat'an kıyas kabul etmez… (Namık Kemal, 2005, s. 164). Rusya'nın otokratik yönetiminin Namık Kemal ve Jön Türkler için tercih edilebilir bir tarz-ı idare olmasını beklememek gerekir.

[847] GARF f.730, op.1, d.2116 (*Pisma İgnatyeva N.P., Abdulazizu turetskomu sultanu*).

[848] NA.FO.78/2215, 23 May 1872, 2018 (Confidential).

olduğu iddia etmekteydi; nitekim onun bu ısrarı Sultana kendi imparatorluğunun içinde bulunduğu vaziyetten habersizmiş gözüyle baktığını gösteriyor ve Sultanın dostunu ve düşmanını ayırt edemiyormuş izlenimi yaratıyordu. İgnatyev, Sultan ile gerçekleştirdiği uzun görüşmelerde, doğrudan İngiltere ve Avusturya adını zikretmiyordu; ancak "Batılı ülkeler" ile başlayan cümlelerindeki kinâyeleri ile bu iki ülkenin Osmanlı'nın gerçek ve samimi dostları olmadığı iddiası üzerine kuruluydu. Bu görüşmelerde Sultanın tercihleri üzerinde de etkili olmaya çalışıyordu; örneğin güçlü bir donanma kurma merakıyla bilinen Sultan Abdülaziz'e, devasa bir donanma bulundurmanın artık pek bir avantajının kalmadığını dile getirirken, son Fransa-Almanya savaşına göndermede bulunuyordu: Fransa, Almanya kıyılarına büyük bir filo göndermişti ancak hiçbir şey başaramamış, bu filo da hiçbir işe yaramamıştı. Sultan Abdülaziz, İngiltere'ye yeni bir gemi sipariş etmişti ve İgnatyev Sultanı bu siparişten vazgeçirmek için uğraşmaktaydı. Tabii ki Elliot'ın da karşı yöndeki gayretleriyle, İgnatyev'in çabaları sonuçsuz kalacak, Sultan fikrinde ısrarcı olacaktı.[849] İgnatyev yalnızca donanma konusunda değil, Osmanlı ordusunun yapılanması ve silâhlanması konusunda da İngiliz modelini ve teçhizatını benimsemesine karşı çıkıyordu; Sultanın İngiltere'den yeni sipariş ettiği 200,000 tüfeğin siparişini iptal edip, Rusya'dan silâh almasını tavsiye etti, bunun için saray nezdinde lobi faaliyetleri yürüttü. İgnatyev'in Sultana ifade ettiğine göre İngiliz modeli, Osmanlı ordusu için uygun bir model değildi ve İngiliz elçi, İgnatyev'in bu şekilde davranarak Sultanın kafasını karıştırdığından yakınmaktaydı.

İstanbul'da İgnatyev'in nüfûzu esasında 1871'den sonra Rusya'nın Avrupa siyasetinde kazandığı prestij ile ilişkili olduğu gibi Âli Paşa'nın ölümüyle birlikte Bâbıâli'de oluşan iktidar boşluğuyla da bağlantılıydı.[850] İstanbul'un siyaset ve

[849] NA.FO.78/2215, 23 May 1872, 2018 (Confidential). Sultan, İngiltere'ye yeni ve tamamı zırhlı savaş gemileri sipariş etmişti ve İgnatyev'e de şipariş ettiği bu gemileri almaktan caymayacağını ifade etti. İgnatyev, bunca masrafın gereksiz olduğu konusunda Sultanı caydırmaya çalışmaktaydı. Elliot ise İgnatyev'in aksi yöndeki argümanlarıyla güçlü bir donanma inşâ etmekle doğru yaptığını Sultana ifade etti.

[850] Osmanlı tarih yazımında da bahsedildiği üzere "Sadâretin inhilâli Ali Paşanın irtihâliyledir" İnal (1982/I, s. 30, 307)**.** Diğer yandan Âli Paşa'nın ölümü arefesinde İgnatyev'in Sultan Abdülaziz üzerinde nüfûz kazanmak için bazı teşebbüsleri olduğu ve Bâbıâli ile saray çevrelerinde de buna müsait bir kesimin varlığının bilindiği görülmektedir. Örneğin 1871 Ağustosunda, Âli Paşa'nın hastalandığı günlerde, Almanya ile Avusturya arasında bir ittifak

diplomasi sahnesinin baş aktörü Âli Paşa'nın vefat ettiği ve Mahmud Nedim Paşa'nın sadarete geldiği 7 Eylül 1871 günü İgnatyev, altı haftalığına Kiev yakınlarındaki çiftliğine gerçekleştirdiği seyahatten yeni dönmüştü.[851] Bu dönüşün Âli Paşa'nın ölümü ve Mahmud Nedim Paşa'nın sadârete getirilişine tesadüf etmesinin sembolik bir önemi vardı; Âli Paşa'nın vefatı, Bâbıâli'de bir iktidar boşluğu yaratacağı gibi, siyasette bir istikrarsızlık döneminin de başlangıcı olacaktı. Bundan sonraki yaklaşık iki buçuk yıl içinde altı sadrâzâm değişti ve Bâbıâli, yıkıcı siyasî entrikalara oldukça müsait bir hâle geldi. Daha da önemlisi taşradaki üst düzey mülkî idare kadrolarında da sıkça değişiklikler yapılma yoluna gidildi. Bunlar, İgnatyev'in de deyişiyle Sultan'ın şahsî iktidar ve prestijinin Âli Paşa döneminde olduğu gibi mülkî ve siyasî aktörler tarafından kısıtlanmaması amacıyla Saray tarafından atılan adımlardı. Abdülaziz'in şahsî nüfûzunun artması, İgnatyev gibi şahsî ve gayriresmî ilişkiler yoluyla siyasî etkinlik kazanmaya çalışan diplomatların yıldızının parlamasını sağladı; öncelikle de İgnatyev'in yıldızı parlayacaktı (İgnatyev, 1916, ss. 181-182; Sumner, 1932/1933, s. 562). Âli Paşa'nın ölümü, bizzat İgnatyev'in yazdığı gibi ayrıca Bâbıâli'de bir ideolojik değişimi de beraberinde getirmekteydi; 1869'da Cemaleddin Afganî'nin İstanbul'a gelişinden ve Âli Paşa'nın ölümünden sonra İstanbul, Halifeye bağlı Müslümanlar tarafından siyasî kıble gibi görülmeye başlanmıştı. Hokand'dan, Buhara'dan, Sumatra'dan Kaşgar'dan misyonlar İstanbul'a daha sık geliyorlar ve Bâbıâli'de, Sultanın nüfûzunun bütün Müslüman dünyaya yayılacağı ümidi doğuyordu (Fadeyeva, 1978, ss. 233-234).

---

vizyonu oluşturulmaya başladığında Rusya diplomasisi Bâbıâli'yi şiddetle ikaz etmeye çalışmaktaydı; bu ittifak Viyana yönetimini, Tuna'da Avusturya'nın kaybettiklerini Osmanlı'dan telafi etme yoluna götürebilirdi. St.Petersburg'daki Osmanlı elçisi Rüstem Bey, Sultanı Avusturya'dan gelecek muhtemel tehlike için uyarması ve Sultanın en iyi dostunun Rusya olduğu konusunda onu ikna etmesi için teşvik edildi. Ancak Sultan Abdülaziz Rüstem Bey'in Rusya ile ittifak teklifini kesin bir dille geri çevirdi. Sultan Rüstem Bey'i geri çevirirken Rusya'nın geleneksel politikasını hatırlamaktaydı ve Rus siyasetinde öylesine *total* bir değişikliğin olacağına ihtimal vermemekteydi; Sultanın hesabına göre kendisini Rusya'nın kucağına atmak isteyenlerin gerçek niyeti Rusya'nın izole konumunu avantaja çevirmekti. Âli Paşa da böyle düşünmekteydi. Rusya'dan gerçek bir dost olmayacağının farkındaydı ancak ona karşı itimatsızmış gibi gözükmek istemiyordu ki sürekli şikâyet gerekçesi olmasın. NA.FO. 78/2176, 10 August 1871, No 297, (Confidential). Şüphesiz Elliot'ın bu görüşleri de kendi perspektifini yansıtmaktadır.

[851] NA.FO.78/2176, 27 July 1871, No 285; İgnatyev gittiğinden beri yerine Kumani nezaret etmekteydi ve mülklerini ziyaret yanında asıl amacı, Kafkasya ziyareti sırasında Çar ile görüşebilmekti. Yaklaşık 6 haftadır ülkesinde olan İgnatyev, 7 Eylül'de yani Mahmud Nedim Paşa'nın Sadrazam olarak atandığı gün İstanbul'a dönmüştür. NA.FO.78/2177, 7 September 1871, No 322. Server Efendi ise Hariciye Nazırı olarak tayin edilmiştir.

Daha sonra yazacağı raporlarında görüleceği üzere, İgnatyev, bu günlerde İslamcılığın İstanbul'da giderek ağırlık kazanacağı kanaatindeydi. Aynı zamanda Âli Paşa'nın siyaset sahnesinden çekilmesinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç siyasetinde ve Bâbıâli'nin siyasî kompozisyonunda köklü değişikliklere neden olacağını da, Paşa'nın ölümünden evvel, henüz 1871 yazında tahmin ve tespit etmiştir.[852] Âli Paşa'nın Batıcı politikalarına ve reformlarına İgnatyev, genel olarak muhalefet etmekteydi ve onun vefatından sonra yakaladığı politik fırsatı da iyi değerlendirecekti.[853]

İgnatyev'in 1871'den sonra İstanbul'da kazandığı etkinliğin Rusya'daki Panslavist propaganda ve Âli Paşa'nın hayattan çekilmesine ilave olarak bir de uluslararası, daha somut bir başka boyutu vardı; Rusya, Avrupa'da kaybettiği prestijini Londra Antlaşması'ndan sonra yeniden elde etmiş, üstelik Fransa-Prusya savaşından sonra Almanya'nın ivme kazanan yükselişiyle birlikte onun bir müttefiki olarak dengelerin yeniden tanımlanmasında söz sahibi olmuştur. Üstelik Fransa'nın Avrupa'daki politik dengelerde ehemmiyet kaybedip düşüşe geçmesiyle birlikte İstanbul'da Fransız elçisi de hızla nüfûz ve prestij kaybetti (Sumner 1932/1933: 562). İgnatyev'in geldiği günden beri İstanbul'un siyasî hayatında Fransız nüfûzundan rahatsız olduğu bilinmekteydi. İstanbul'daki İgnatyev nüfûzu, Avrupa'da Rus nüfûz ve prestiji ile birlikte yükselmekteydi. 1872'de İstanbul'a atanan Almanya elçisi Joseph Maria von Radowitz de bu kanaati paylaşmaktaydı.

Ülkesinin bu dönemde Şark'taki politik ihtiraslarının sınırlı olması dolayısıyla Şark meselelerine daha mesafeli bakabilen Almanya elçisi Radowitz, 1872'de

---

[852] AVPRİ, f.133, g.1871, op.470, delo 32, list 47-48; 94-95, 156-158,169-171, 216, 368-369; Âli Paşa'dan sonra İstanbul siyaset sahnesinde yaşanabilecek muhtemel değişiklikler üzere analizleri içermekteydi ve Midhat Paşa ile Jön Türk hizbinin, hızlı bir şekilde yükselişe geçebileceğinden çekinmekteydi.

[853] Batı tarih yazıcılığı merkezli bir görüşe göre İgnatyev'in Âli Paşa'nın politikalarına yalnızca Batı kökenli olmasından dolayı değil, aynı zamanda bu politikalar Osmanlı İmparatorluğu'nu kuvvetlendirdiği için de karşıydı. 1871'den itibaren Abdülaziz ve Mahmud Nedim'in politikalarının imparatorluğu zayıflattığını görmekten ve kendi nüfûzunun yükselmesinden memnundu. Hatta veraset değişikliğini onun teşvik ettiği söylenmekteydi. "İgnatyev, daha sonra bu dönemde padişahla iyi ilişkiler kurmakla övünürken, aynı zamanda Balkan Hıristiyanlarını, Kürtleri ve Ermenileri Rusya için uygun olduğu zamanda isyan ettirmek üzere çarlık politikasının araçları olarak hazırlamaktaydı" (Davison 1997/II, s. 56).

yani Âli Paşa'nın ölümünden hemen sonra İstanbul'un diplomatik çevrelerinin tasvirini yaparken Avusturya elçisi Baron Prokesch için için "İstanbul'daki en kıdemli diplomat fakat etkili olamayacak kadar yaşlı" diyordu; Avusturya elçisi Prokesch-Osten, mesleğinin günbatımındaydı. Fransız elçi Marquis de Vogué ise Fransa'nın Avrupa'daki etkinliğinin azalmasına paralel olarak İstanbul diplomasisinde etkisi silinmiş bir sima olarak dikkate alınmamaktaydı. Bu çerçevede Almanya elçisinin tasvir ettiği sahnede, Boğazdaki diplomasi orkestrasının şefi kesinlikle İngiltere elçisi Sir Henry Elliot değildi. Radowitz'e göre Rusların üflemeli çalgılarının *crescendo*su, 1870'ten beri İngilizlerin ve Fransızların yaylı çalgılarının sesini bastırıyordu. Elliot'un sesinde *decrescendo*ya neden olan kişi, 'üflemeli çalgı üstadı' olan General İgnatyev'di. Rusya elçisi, çoklu ses ortamında orkestrada dengeyi bozan bir flüt gibiydi ve onun Sadrıazam Mahmud Nedim Paşa'nın[854] kulağına fısıldadığı notalar, Dolmabahçe'de her zaman dinleyici bulurdu. Rus Generalin flütünün gittikçe daha fazla işitilmesiyle Elliot, 1870'ten sonra etkisini gittikçe kaybetti. Almanya elçisine göre Boğazdaki diplomasi çevrelerinde önde gelen güç gerçekten

[854] Âli Paşa'nın vefatıyla sefarete getirilen Mahmud Nedim Paşa'nın siyasî görüşleri ve özellikle hangi devlete mütemâyil olduğu başta pek bilinmemekteydi; Elliot'un yazdıklarından başlangıçta Mahmud Paşa'nın nispeten bir 'kapalı kutu' olduğu anlaşılmaktaydı. Mahmud Nedim Paşa, Bahriye Nazırıydı ve bahriyeye tutkun olduğu bilinen Sultanın ikinci oğlu Şehzade Yusuf İzzeddin'e bir dönem denizcilik dersleri vermiştir ve bu dersler, Sultanın gözüne girmesine yardımcı olmuştur. Malumdur ki Abdülaziz de donanma merakıyla bilinirdi. Mahmud Nedim Paşa, dönemin diplomasi dili olan Fransızca'yı bilmiyordu ve yabancı misyonlarla ilişkileri, hâliyle tercümanlar vasıtasıyla olacaktı. NA.FO.78/2177, 7 September 1871, No 320. Aynı Elliot, 1872 Nisanının son gününde şu cümleleri kaleme aldı: Mahmud Paşa, sekiz aylık sadaretinde dikkate değer bir şekilde başarılı olmuştur; selefi Âli Paşa, büyük diplomatik başarılara imza atmıştı ve dahilî idareye daha az dikkatini vermişti. Âli Paşa döneminde içişlerin ihmâl edilmesi, Fransız-Alman savaşının sonuçlarıyla birlikte Bâbıâli üzerinde artan dış baskı ile neredeyse aniden çökme noktasına gelmiştir. Fransa'nın kaybetmesiyle imparatorluk üzerindeki Fransız diktesi (*dictation*) kesilmiş ancak sistem çökme noktasına gelmiştir. Mahmud Paşa'nın sadarete gelişi hem reformaları sürdürmeye kararlı olması münasebetiyle hem de imparatorluğu haricî müdahalelerden azâde kılmak için fırsat bulması münasebetiyle ilginçti; "yıllardır ilk defa Osmanlı İmparatorluğu Türkler tarafından ve Türkler için yönetilmekteydi" diye devam ediyordu Elliot. Yeni Sadrıâzâm iktidara geldiğinde bürokrasinin üst kademelerinde Şark standartlarını dahi aşan büyük düzensizlik ve çürüme ile karşılaşmıştı. Bir dereceye kadar keyfî tedbirler almak zorunda kalmıştı; Mahmud Paşa'nın programının başlıca amacı idarî reform ve harcamaları kısarak ekonomiyi güçlendirmekti; ancak özellikle alt kademelerin maaşlarını kısma yoluna gitti. Bütün çabalarına karşın kafasındaki malî programı başaramadı ve bunu da kendisinden önceki yönetimin muazzam demiryolu sözleşmelerine bağlayarak kendisini rahatlattı. İdari reform vaatlerinin de boşa çıkması üzerine Sadrîzâmın düşmanları eleştirilerini arttırmaktaydılar. Konsolosluklardan gelen raporlar da tatmin edici değildi. Elliot'a göre yakında İngiltere dışında bir gücün Bâbıâli üzerinde nüfûz kurduğu görülebilirdi. NA.FO. 78/2216, 30 April 1872, No 113 (Confidential). Elliot'ın son cümlesi, gerçekten çapıcı nitelikteydi ve ima ettiği bu güç, Rusya'ydı.

İgnatyev'di ve Yakın Şark'taki Rusya diplomatlarına verdiği *fortissimo* talimatları ve elçinin sesiyle birlikte artan şöhreti, diğer diplomatlara göre zirveye ulaşmıştı. Radowitz bunu iki sebebe bağlamaktaydı: Osmanlı'nın dünya vizyonunun taşıyıcısı olan Âli Paşa'nın ölümünden ve 1870'in tecrübelerinden sonra İstanbul'da nüfûz sahibi olabilmek Ruslar için çok da zor değildir; Radowitz'in tâbiriyle "meydan İgnatyev'e kalmıştır."[855]

Sultan ve Bâbıâli ile şahsî, doğrudan ve yüzyüze ilişkiler geliştirip Avrupa müdahalesinin önünü kapatmak suretiyle meseleleri çözüme kavuşturmak niyeti İgnatyev'in Gorçakov ile arasında bulunan politik yaklaşım farklılığının 1870'ten sonra daha da açılmasına sebebiyet vermekteydi;yukarıda görüldüğü üzere 1870 Ağustosu'nda İgnatyev'in "mahallî çözüm arayışı"na Gorçakov'un tepkisi sert olmuştu.

1871'te Âli Paşa'nın ölümünün kendi nüfûzunun yükselişe geçişi için bir dönüm noktası olduğunu bizzat kendisi imâ ve itiraf edecekti (İgnatyev, 1916, ss. 71-72). Bunda tabii ki Sultanın da bir ölçüde payı vardı; Âli Paşa'nın vefatını takip eden yaklaşık üç yılda, yani İgnatyev'in nüfûzunu oluşturduğu dönemde Sultan, altı defa Sadrıâzâm, yirmi bir defa da hükûmetin kompozisyonunu değiştirdi. Bâbıâli'deki iktidar boşluğuyla gelişen ülkedeki istikrarsızlaşma, Avrupa devletler sistemin yeniden tanımlanmasıyla ülke siyasetindeki nüfûz dengelerinin değişmesini beraberinde getirdi. Radowitz'in bir yorumu önemliydi: ihtirâsı ve şahsına münhâsır kâbiliyetleriyle İgnatyev'in bu dönemde ulaşmış olduğu noktaya kimse ulaşamazdı (Radowitz, 1925, s. 238). Mahmud Nedim Paşa'nın özellikle 93 Harbi sonrasında Osmanlı-Türk tarihyazımında -*retrospective* olarak- "Nedimof" olarak anılması, İgnatyev ile Mahmud Nedim Paşa ilişkilerini bu genel tablonun içinde değerlendirmek suretiyle

[855] (Radowitz, 1925, ss. 237-238). Alman elçi, 1870 sonrasında Avrupa'da oluşan siyasî atmosferin Boğazın sularına da yansıdığına sıklıkla dikkat çekmekteydi. Radowitz İstanbul'a geldiğinde İgnatyev, gerek Radowitz'i gerekse de eşini gayet iyi karşıladı. Almanya ile Rusya arasındaki iyi ilişkilerin İstanbul'a da yansımasının bir sonucu olarak İgnatyev, diplomatik meselelerde Radowitz'e yardımcı olmayı vaat etmiştir. Şüphesiz Radowitz'e vaat ettiği yardımın İgnatyev diplomasisindeki anlamı, İstanbul'daki Alman elçisinin İngiltere gibi Rusya'nın en büyük rakibinin elçisinin yörüngesine girmesine engel olmaktır.

anlamlandırılabilir.[856] İgnatyev'in Mahmud Nedim Paşa nezdindeki yüksek itibârı ve etkisini, nispeten daha nesnel değerlendirmelerde bulunması beklenen Radowitz de gözlemlemekteydi. Âli'nin halefi Mahmud Nedim ve onun tavassutuyla Hâriciye Nâzırı olan Server Paşa, "Rusya'nın dümen suyuna girmişlerdi."[857] Hatta Rumbolt'e göre başlangıçta Mahmud Nedim Paşa'dan ziyade Server Paşa açıkça Rusya etkisi altındaydı. Hem Saray hem de Bâbıâli'nin nabzı İgnatyev konusunda aynı atmaktaydı. İgnatyev'in artan nüfûzuna bağlı olarak Rus elçilik konağı, İstanbul *société*sinin de bir toplantı mahfili hâline geliyor, gerek sanatsal tiyatroların sergilendiği gerekse de diplomasi tiyatrosunun oynandığı bir sahneye/mekana dönüşüyordu.

Rusya sefâretinde oynanan bu diplomasi piyeslerinin bir kurbanı da İngiliz maslahatgüzâr Horace Rumbolt olur. Rumbolt, tiyatro konusundaki bilgisizliği ve şahsiyet zafiyeti yüzünden "cin fikirli (*wily*) İgnatyev" ve Rusya sefaret dragomanı Mihail Onu'nun iyi bir aktris olan çekici eşi Madame Onu'nun hazırladığı bir tuzağa düşer. Madame Onu ve General İgnatyev, Rumbolt'e Rusya sefaretindeki sahnelenecek bir piyeste bir rol teklif ederler. Piyesteki davetlilerin birkaç yakın ahbap ve meslektaş ile sınırlı olacağı konusunda İngiliz diplomata söz verirler. İngiliz diplomat, gösterinin *un spectacle intime* olacağı konusunda temin edilir. İngiltere sefaretinde maslahatgüzar pozisyonunda olan Rumbolt'un ise böyle bir gösteride yer almak konusunda haklı şüpheli vardı. Ancak yukarıda bahsedilen zafiyetleri nedeniyle bu ısrarlı teklifleri geri çeviremez. Octave Feuillet'nin *Péril en la Demeure* oyununda, koca rolünün zor bir parçasını prova etmek için çok çalışır. Madame Onu, Baronne de Vitre'yi ve

---

[856] Nitekim Rumbolt, Mahmud Nedim Paşa'nın sefaretinin ilk aylarında İstanbul'a gelmiştir ve onu övgüyle anlatmaktadır; onun ekonomik programı ve idarî reform programını son derece övgüye layık bulmaktadır. Yeni Sadrıâzâm, Türk devlet adamları arasında eski ekole mensuptur. Dürüst ve güvenilir birisi olarak tanınmaktadır. Rumbolt, Mahmud Nedim Paşa'nın daha sonraki yıllarda Rusya nüfûzuna gireceğinin altını çizer. Mahmud Nedim Paşa, Fuad ve Âli Paşalar gibi yabancı dil bilmemektedir ve bu durumda şahsî görüşmeler de güvenilir olmayan tercümanların eşliğinde gerçekleşmektedir. Rumbolt, Sadrıâzâm ile yapılan bu görüşmelerin tercümanlar nedeniyle adeta işkence halini aldığından yakınırdı. (Rumbolt/II 1902, s. 319).

[857] (Radowitz, 1925, s. 238). Diğer yandan Radowitz'e göre Mahmud Nedim son derece cahil ve eski kafalı bir Türk'tür. Rüşvet konusunda da kötü bir şöhreti vardı. Oysa Radowitz, 1872 Temmuz'dan sonra Mahmud Nedim Paşa'nın yerine geçen Midhat Paşa'yı, büyük bir reformatör olarak tasvir eder (Radowitz, 1925, s. 240)

maslahatgüzarın eşi de Madame de la Roseraie'yi canlandırıyordu. Piyes tamamlandıktan sonra sahne ışıkları yanar ve Rumbolt, ön sıralarda Osmanlı memurlarının olduğunu fark eder; en ön sırada Osmanlı Hariciye Nazırı Server Paşa oturmaktadır. Rumbolt, bunun kesinlikle İgnatyev ile Madame Onu'nun tertiplediği diplomatik bir oyun olduğunun farkına varır. Bir maslahâtgüzâr olsa da sahnede soytarılık yaparak (*buffooning*) Türkleri eğlendiren bir Britanya diplomatını gösteren İgnatyev, Osmanlı Devleti nazırları nezdinde İngilizleri itibarsızlaştırmayı hesap etmiştir (Rumbolt, 1902/II, ss. 317-319). Diğer yandan Rusya elçisi, İngiltere'nin Osmanlı ile münasebetlerine ironik ve komik bir eleştiri de getirmektedir; İngiltere'nin Şark'ta yürüttüğü gûya denge politikası merkezli diplomasisi, bir komediden ibarettir.

İngiltere'nin Tanzimât boyunca Babıali'yi bütünüyle desteklemeye yönelik politikası, Girit isyanının hemen akabinde, İstanbul'daki İngiliz elçi Henry Elliot'ın bütün şahsî çabalarına rağmen, yeniden gözden geçirilmeye başlamıştır. Özellikle İngiltere'nin 1869'dan itibaren takip ettiği Mısır politikasında, gelecekteki revizyonun bazı izleri belli olmuştu.[858] İstanbul'un siyaset meydanında İgnatyef'in gittikçe artan nüfuzunun Mısır meselesinde İngiliz diplomasisinin bocalamasıyla ilgili olup olmadığı tartışmalı olduğu gibi, İngiliz diplomatlara göre Rusya'nın Büyükelçisinin böyle bir nüfuza sahip olduğu iddiası dahi su götürür bir gerçekti. Henry Elliot, Granville'e yazdığı bir raporunda açıkça İgnatyev nüfûzu olarak dile getirilen etkinin abartıldığını iddiâ eder:

> İgnatyev'in ehemmiyeti gittikçe abartıldı… Esasında onun icrâ etmeyi başardığı siyasî ehemmiyet noktasının yegâne olduğundan bahsetmek imkânsızdır… Sefirin bütün gayretleri Sultanın hükûmeti nazarında en ufak bir tesir hâsıl etmekten mahrum… Başardıkları yalnızca bazı Eyalet Vâlilerinin ve küçük memurların yer değişiminden ibaret… Kibrinden veya aşırı hesaplılığından mıdır bilinmez, General İgnatyev yüksek ve düşük rütbeli memurların atamalarının ve görevden kovulmalarının, hükûmet eylemlerinin

[858] İngiltere'nin Hıdiv İsmail'e yönelik politikasında yaşanan dönüşüm hakkında genel olarak bkz., Pınar (2012, ss. 63-80).

> arkasındaki ismin kendisi olduğunu imâ eder ki gerçekte bunlarda tamamen masumdur.[859]

Elliot'ın bu iddiâsı da belirli bir şüpheyle karşılanmalıdır; keza Elliot'tan, gittikçe arttığı söylenen İgnatyev nüfûzunun gölgesinde kalmış Britinya İmparatorluğu sefiri durumuna düştüğünü itiraf etmesi beklenemez. Fakat Türkiye'de *Mahmudoff* olarak tanındığını söylediği Mahmud Nedim Paşa üzerindeki İgnatyev nüfûzunu anılarında itiraf edecekti (Elliot, 1922, s. 181). Elliot gibi bir başka Türkofil İngiliz devlet adamı Munroe-Buttler-Johnstone, Karadeniz'in askerî nötralizasyonunun ilga edilmesinden beri İstanbul'da General İgnatyev'in nüfûzunu harikûlâde bulur ve ciddiye alınması gerektiği konusunda ısrar eder. Palmerston diplomasi geleneğinin sadık bir temsilcisi olan Johnstone, yine de İgnatyev'in kazandığı nüfûz itibarıyla Lord Stratford Canning'in mertebesine erişemediğini de imâ ederek teselli bulur. Nitekim Türkler, Girit isyanı boyunca İgnatyev'in gerçek niyetlerini anlamışlardır ve büyük bir değer atfetmemişlerdi. Ancak Âli Paşa'nın ölümünden beri İgnatyev'in gittikçe artan nüfûzu, basit ve sade bir korkuya dayanır ve arkasında Alman ve Avusturya sefâretlerinin desteği de göz ardı edilmemelidir (Munroe-Butler-Johnstone, 1875, s. 31).

Mâmâfih İgnatyev'in nüfûzunu uzun süre devam ettiremediği de Radowitz'in bir değerlendirmesiydi; İgnatyev, 1871'den sonra kazandığı nüfûzunu akıllı bir şekilde davranıp takviye edip güçlendiremedi, zira böylesine istikrarlı bir politika, bir bakıma onun tabiatına aykırıydı. Şahsiyetinin huzursuz ve ileri seviyedeki itimatsız yönü yeniden nüksetti ve kurduğu ilişkilerdeki ahengi bozdu. Radowitz'e göre İgnatyev'in özel hayatında olduğu kadar, siyasî hayatında da arka planda bazı ciddî eksiklikler vardı. Zihninde insanlar ve meseleleri birbirine karıştırdı; bu hatası Osmanlı'da kolay kolay elde edilemeyecek olan itimat ve itibarını tehlikeye düşürdü.[860] Diğer yandan İgnatyev'in Osmanlı devlet adamlarıyla yakınlığını Çar Aleksandr'ın tasvip etmediği de Rus diplomasi

---

[859] NA. FO. 78/ 2220, 27 December 1872, From Sir Henry Elliot to Lord Earl Granville, No 297.

[860] Radowitz, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının İgnatyev ve Gorçakov'un müşterek faaliyetlerinin bir sonucu olarak görmekteydi; oysa bu savaş hiç de Rusya'nın çıkarlarına hizmet eden bir savaş olmayacaktı (Radowitz, 1925, s. 239). Radowitz şüphesiz, İgnatyev'in elde ettiği nüfûzu akıllıca kullanıp tahkim edeceği yerde Rusya'yı Türkiye ile savaşa götürerek kendi diplomatik hayatının bir bakıma sonunu da getirdiğine atıfta bulunmaktadır.

kulislerinde dolaşan dedikodulardandı. İgnatyef'in Sultan Abdülaziz'in Rusya'ya bağlılığını ifade ettiği bir raporuna, Çar'ın "*Je n'ai que faire de son amitié*" (*Onunla dost olmak benim için hiçbir şey değildir*) diye karşılık verdiği biliniyordu. (Kartsov, 1908, s. 13). Bununla birlikte, mevcut siyasî vaziyet, İstanbul'dan farklı bir gözle okunuyordu. Abdülaziz'in hal' edildiği haberinin St.Petersburg'a ulaşması üzerine Çar'ın teessürat-ı kalbiyyeden bayılıp hastalandığı zannedilmekteydi.[861]

Mahmud Nedim Paşa Sadaret makamına geçtikten sonra izleyeceği politikaya dair bazı işaretler vermişti; örneğin 1871 Ekiminde Romanya Prensi Karl'ın tahttan feragat edeceği gündeme geldiğinde İgnatyev ile Mahmud Nedim Paşa'nın Prensin ayrılışından sonra Romanya'nın geleceği konusunda gizli görüşmeler yaptığı, İngiliz diplomasisinin dikkatini çekmişti.[862] Âli Paşa döneminde Rusya sefareti ile Bâbıâli arasında böylesine gizli bir görüşmenin spekülatif olsa dahi diplomasi kulislerine sızması pek düşünülemezdi.[863] Nitekim Âli Paşa'nın ölümünü fırsat addeden İgnatyev, Kasım ayı başında Sadrıazam ile yaptığı bir özel görüşmede Mahmud Nedim Paşa'ya, Bâbıâli'nin Batılı güçlerin dostluğuna itimat ederek büyük hata yaptığını söylemişti. İgnatyev, Osmanlı İmparatorluğu'nun samimî ve önyargısız yegâne dostunun, imparatorluğun selametini ve refahını dileyen Rusya olduğunu anlatmaya çalışmaktaydı. Sultan Abdülaziz, defalarca Rusya'ya güvenlerinin olduğunu ifade etse de sadrıâzâmın bu görüşte olup olmadığına dair bir işaret vermediği dikkat çekiyordu. [864] İgnatyev, bir süre sadrıâzâmı da Rusya'nın dostluğu ve yardımseverliğine inandıracaktı.

---

[861] (Mahmud Celaleddin Paşa, 1326/I, s. 108). Osmanlı gazeteleri de Çar'ın rahatsızlığının peşine düşmüşler ve Abdülaziz'in hal' edilmesine hamletmişlerdir.

[862] NA.FO.78/2177, 15 October 1871, No 371 (Confidential).

[863] Basiretçi Ali Efendi, Mahmud Nedim Paşa'nın İgnatyev ile gizli görüşmeler yaptığını şöyle ifade etmekteydi: "…Rusya Devleti'nin Dersaâdet sefîr-i kebîri Ceneral İgnatyev, Mahmud Nedim Paşa'nın urûkuna kadar hulûl etmesiyle devletin umûr-ı siyâsiyyesine ve Bâbıâli'nin mukadderâtına kadar müdâhale eylemesi ve esrâr-ı devleti Ceneral İgnatiyef'e açması, mesâlih-i devlet husûsunda Rusya Devleti sefîrisinden muâvenet beklemesi Mahmud Nedim Paşa'nın seyyi'ât-ı ahvâliyyesinden ve ikâmet-i mütevâliyesinden ileri gelmişdir" (Basiretçi Ali, 1997, s. 94).

[864] NA.FO.78/2178, 11 November 1871, No 397 (Confidential).

İgnatyev, imparatorluk ordusundaki Batı ve özellikle İngiliz nüfûzunu kırmak için bazı teşebbüslerde de bulunmaktaydı; örneğin Sultan Abdülaziz'in donanma merakını bilen Nikolay Pavloviç'in ülkesinin donanma teknolojisi ve inşâsı alanlarında yapacağı yeni askerî atılımları Sultana anlatıp, onu etkilemeye çalışmaktan keyif aldığı anlaşılmaktaydı.[865] İgnatyev'in Sultan ile yaptığı görüşmelerde zırhlı gemilerden sıkça bahsetmesi, bununla da alakalıydı. Sultan, İgnatyev'i tersanede incelemelerde bulunması için davet etti; Sultanın niyeti, Karadeniz'in askerî nötralizasyonunun ilgâsından sonra Karadeniz donanması için yapılmasını emrettiği büyük gemiyi göstererek Rusya'ya mesaj vermekti aslında. İgnatyev tersane gezisi sırasında Osmanlıları genç subaylarına çok fazla İngiliz eğitimi vermekle eleştirecek ve onları bunun bir zaman kaybı olduğuna ikna etmeye çalışacaktır. İgnatyev'in Sultan Abdülaziz ile kurmaya başladığı yakın ilişkilerin Bâbıâli'de bir kesimi rahatsız edeceği de görülmekteydi. Gorçakov, İgnatyev'in Sultan ile kurduğu yakın ilişkiler vasıtasıyla Rusya'nın Bâbıâli üzerinde kurduğu nüfûzu devam ettirmek için Sultanın Osmanlı saltanatında tahta geçiş düzenini değiştirmek istemesi halinde bunu desteklemeyi düşünüyordu; Abdülaziz ile ilişkilerini muhafaza etmek için onun Rusya'nın çıkarlarına doğrudan dokunmayan her türlü talebini destekleyebilirdi. Oysa İgnatyev'in böyle düşünmediği bilinmekteydi. İngiliz elçiye göre, verâset değişikliği, imparatorluğa ölümcül bir zayıflık unsuru getirirdi ve İgnatyev'in bunu istemesi gayet doğaldı.[866]

Mahmud Nedim Paşa, Osmanlı tarihyazımında Tanzimât karşıtı algılarla bütünleştirilen bir devlet adamıdır.[867] Bürokrasi ve sosyo-politik çevrelere karşı

[865] NA.FO.78/2178, 17 November 1871, No 409 (Confidential).

[866] NA.FO.65/834, 28 May 1872, (from Lord Loftus to Earl Granville), No 126 (Confidential); NA.FO 78/ 2218, 18 July 1872, No 94 (Confidential). Elliot'a göre bu mesele özellikle İgnatyev tarafından, imparatorluğu zayıflatmak için gündeme getirilmiştir. Avusturya yönetimi ise tıpkı İngiltere gibi böyle bir teşebbüse, Osmanlı İmparatorluğu için ölümcül tehditler yaratabileceği gerekçesiyle karşı çıkmaktadır; NA.FO 78/2218, 9 July 1872, No 97 (Confidential). St.Petersburg yönetimi bu konu gündeme getirildiğinde bunun Osmanlı'nın içişlerini ilgilendiren bir mesele olduğundan çekimser kaldıklarını ifade ederek bir bakıma taraflarını belli ettikleri gözlemlenmekteydi; NA.FO.65/835, 6 August 1872, (from Lord Loftus to Earl Granville), No 217 (Confidential).

[867] Mahmud Nedim Paşa'nın Osmanlı'nın klâsik devlet felsefesini köklerinden sarsan Tanzimât reformunu eleştirel bir lâyıha yazdığı dahi dile getirilir. Sultanın klâsik otokratik haklarını Tanzimât karşısında müdafaa etmesi, reformist söylemde onun Abdülhamid rejiminin müjdecisi olarak yorumlanmasına da yol açmıştır. (Manneh, 2001, ss. 161, 169)

Sultanın otokratik haklarını savunduğu siyasî görüşlerinin, Rusya otokrasisine ideolojik ve bürokratik olarak sadık muhafazakâr bir diplomat olan İgnatyev'inkiler ile temelde ve prensipte uyuştuğuna dikkat edilmelidir.[868] Aynı şekilde ikisinin buluştukları ortak zemin, Âli Paşa politikalarına karşı muhalefet zeminidir; dolayısıyla bir çıkar işbirliği olup olmaması, bir dereceye kadar önemli değildir. (Davison, 1997/II, s. 55). Reşid Paşa'dan sonra Tanzimât bürokrasisinin tartışmasız lideri olan Âli Paşa'nın vefatı, hem Mahmud Nedim Paşa'ya hem de Abdülaziz'e, sultanın II.Mahmud döneminde olduğu şekliyle geleneksel iktidarını yeniden temin için imkân verdi.[869] Sadârete geçer geçmez Âli Paşa döneminden kalma merkez ve taşra bürokrasisinin kompozisyonunu değiştirdiği ve bunu da İgnatyev'in tesiriyle yaptığı bilinmektedir.[870] Azledilen bürokratlar arasında Midhat Paşa ve Genç Osmanlılara yahut İgnatyev'in tanımıyla Jön Türklere yakın Hüseyin Avni Paşa gibi üst düzey görevlilerin de olduğu unutulmamalıdır.[871] Âli Paşa'ya muhâlif siyasetinde Mahmud Nedim'in

[868] Mahmud Nedim Paşa'nın siyasî görüşlerini yansıtan tarihî yorumları için bkz., Mahmud Nedim (1327, ss. 9-11).

[869] Mahmud Nedim Paşa ve Sultan Abdülaziz'in bu dönemdeki siyasî duruşları hakkında bkz., Manneh (2001, s. 172). Manneh, Nedim'in fikirlerinin Tanzimât'ın başarılarının altının oyulması anlamına geldiğine vurgu yapmaktaydı. Bürokrasi Sultana kayıtsız şartsız olarak tâbî olacak, Sultan ve Müslüman cemaati ortak bir amaç etrafında birleşecekler, adâlet Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında bir eşitlik değil, klâsik İslâm siyaset felsefesindeki yorumuyla devletin temeli olacak ve yalnızca Müslüman toplumu bir siyasî vücûd oluşturacak; bu tabii ki Tanzimât'ın Osmanlıcılık resmî ideolojisine aykırıydı.

[870] (Davison, 1997/II, ss. 51-54; Manneh, 2001, s. 175). Tanzimât dönemi üzerine hâlâ en derli toplu ve en kıymetli çalışmalardan birisinin müellifi olan Roderic Davison, Mahmud Nedim Paşa'nın atamalarda ve siyasî kararlarda Âli ve Fuad Paşaların tersine, sürekli İgnatyev'e başvurduğunu, birçok kaynak ile teyit etmektedir; keza Âli ve Fuad Paşalar, siyasî kararlar alırlarken genelde Britanya ve Fransa elçilerine danışırlardı.

[871] 1870'lerde İstanbul'un siyasî panoramasını oldukça detaylı ve canlı tasvir eden Mordtmann, merkez bürokrasisi ve mülkî idarenin kompozisyonunu hızla değiştiren bu azillerin ve atamaların arkasında İgnatyev'in bulunduğunu teyit eder. Buna göre ıslahât komisyonu adı altında kurulan kurul, aslında bir tür aforoz komisyonudur. Mordtmann, bir ayrıntı daha verir ki Elliot'ın Mahmud Nedim Paşa'nın ilk sadareti hakkında yukarıda verilen raporuna da ışık tutmaktadır. Buna göre Elliot, bu ıslahat komisyonu ve atamalar hususunda Elliot'ın Sadrıâzâm Mahmud Nedim Paşa'yı ziyaret ederek, şimdiye kadar hayata geçirdiği reformlardan dolayı tebrik eder. Nitekim Mahmud Nedim'in sefaretinin ilk aylarında Elliot'ın Londra'ya gönderdiği raporlarda yeni sadrıâzâmdan sitayişle bahsettiği görülür. Oysa Mordtmann'a göre İngiliz diplomat ne yaptığının farkında değildir ve "gözlerinin acı bir şekilde açılması için aradan tam dört yılın geçmesi gerekecektir. Şaşkın seyircilerin gözü önünde sahneye konan şeytani oyunların yönetmeni aslında Mahmud Nedim Paşa değildir; bunu beceremeyecek, akıl edemeyecek kadar basit ve cahildir." Mordtmann, İgnatyev karşıtı bir Alman Şarkiyatçıydı ve Bâbıâli'nin hizmetinde bir süre Ticaret Mahkemesi hâkimliği yaptı; daha sonra da Mekteb-i Mülkiye'de hocalık yapacaktı. Bahsini ettiği 1872-73 yıllarında *Phare du Bosphore* gazetesinin yayın müdürüydü; İgnatyev ve Rusya karşıtlığından dolayı eleştirileri oldukça ağırdı: "[Bütün bu olayların] Arkasında Rus Sefiri İgnatyev vardı; Mahmud Nedim Paşa, Rus siyasetinin çıkarına uygun oyunların sahnelenmesinde İgnatyev'e alet oluyordu. Rus diplomatları çok memnundu; İngiliz sefirin o

diplomatik destek araması da tabiiydi. İgnatyev'in çizdiği Mahmud Nedim Paşa portresi, alışılmışın dışındadır ve ona olumlu vasıflar yükler; İgnatyev anılarında Mahmud Nedim Paşa için zeki ve çalışkan bir devlet adamı portresi bırakmıştır.[872] Mahmud Nedim, İgnatyev'e de 1833'de Hünkâr İskelesi Antlaşması'ndan sonra Yakın Şark'ta başlayan diplomatik sürece geri dönmek için bir fırsat sunmaktaydı. Nitekim daha sonra bahsedileceği üzere Midhat Paşa ile İgnatyev arasındaki görüş ayrılığının derin ideolojik kökleri vardı. İgnatyev'in siyasî fikirleri, özellikle 1880 sonrasında daha da berraklaşacaktı. Onun Dâhiliye Nazırlığı dönemi, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rusya tarihinde reaksiyoner rejimin zirve yaptığı III.Aleksandr dönemine tekâbül eder.[873] Dolayısıyla Mahmud Nedim-İgnatyev "dayanışması"nın ideolojik bir boyutu olduğu ileri sürmek gayet mümkündür. Liberal fikirlere son derece mesafeli duruşuyla bilinen Sultan Abdülaziz'in nezdinde de İgnatyev gibi bir diplomatın Batılı diplomatlara göre daha muteber olduğu tartışılabilir. Üstelik her üçünün de müşterek siyasî muârızlarının Midhat Paşa olduğu düşünülürse, meselenin Mahmud Nedim Paşa'nın "hâinliği"nden ziyâde ideolojik bir yönü olduğunu görmek mümkündür. Keza İgnatyev, Mahmud Nedim Paşa ile olduğu kadar, Hıdiv İsmail ile de yakın ilişkiler kurduğunun üzerinde daha önce durulmuştur. Jön Türklere yakın liberal bir devlet adamı olan Mustafa Fazıl Paşa, Hıdiv'e muhalif olduğu ölçüde İgnatyev ile ters düşmektedir. Hıdiv ile İgnatyev arasında daha çok çıkar birliğine dayanan bir ilişki olduğu tahmin edilmektedir. Örneğin Mısır'da Bâbıâli otoritesine zarar verecek adlî reform tasarısını İgnatyev desteklemiştir ve karşılığında yirmi bin pound aldığı rivâyet edilmektedir.[874]

---

talihsiz tebriğinden dolayı İngiltere'nin de Rusya'nın dümen suyuna girdiğine kanaat getirdiler." (Mordtmann, 1999, ss. 69-70).

[872] Ayrıntılı bilgi için bkz., İgnatyev (1914, ss. 146-148); Onu (1931-32, s. 389). İgnatyev, Mahmud Nedim Paşa'ya Osmanlı muhafazakârlarının saygı duyduğunun özellikle altını çizer.

[873] Bkz., Bölüm 5.2.

[874] (Douin, 1934/II, ss. 245-246, 404, 610, 674; Davison, 1997/II, s. 57). Nitekim Hıdiv'in adlî reformuna Rusya evvela olumlu yaklaşmamaktadır ancak Hıdiv, İgnatyev'i devreye sokarak bunu tersine çevirmeyi başarmıştır. Bunun karşılığında rüşvet aldığı yönündeki dedikoduların çıktığı görülmektedir. Diğer yandan Londra'da da İgnatyev'in Hıdiv ile ilişkileri her zaman şüphe çekmiştir; örneğin Sultanı Hıdiv'e karşı zaman zaman kışkırtan kişinin İgnatyev olduğu düşünülmüştür. Bu özellikle Mısır'da İngiliz ve Fransız nüfûzunun güçlenmesine yol açacak gelişmeler söz konusu olduğunda böyle olmuştur.

İgnatyev'in Abdülaziz nezdindeki itibarının ne derecede olduğu hakkında, Sultan'ın kendisine verdiği nişanlar da bir fikir verebilir. Keza Sultan Abdülaziz tarafından İgnatyev'e çeşitli vesilelerle nişan ve hatta hediyeler verildiği bilinmektedir.[875] Abdülaziz üzerindeki bu nüfûzunun kurulmasında Vâlide Sultanın etkisi olduğu, Osmanlı tarihyazıcılığında dile getirilen bir iddiâdır. Buna göre İgnatyev, evvelâ Vâlide Sultanı, daha sonra da bu kanaldan Sultanı ve maiyetindekileri, kendi nüfûz dâiresi içine almıştır. Hatta Sultanın bir gün "Rus sefîrinden mâadâ hakikî dostum yokmuş" dediği dahi rivâyetler arasındadır (Külçe, 1944, ss. 213-214). Bununla birlikte 1872 Ağustosu'nda Mahmud Nedim Paşa sadaretten alındığında, imparatorluğu kuvvetlendirme yolunda hiçbir adım atmamıştı. Hatta Abdülaziz, İgnatyev ve Hıdiv İsmail'in etkisinde olmasının dışında kendi konumunu güçlendirmek için de kayda değer işler yapmamıştı. Yeni Osmanlılar, gün geçtikçe Mahmud Nedim muhalifi olmuşlardır ve İstanbul'da esen İgnatyev ve Rus düşmanlığı rüzgârları, eleştirilerin Mahmud Nedim Paşa'ya yönelmesine yol açmıştı.[876] Russofobik reformist ve liberal kesimin ise ümitlerinin Veliahd Murad'a yönelmesi, İgnatyev'in Rusya çıkarları için Abdülaziz'e daha fazla ümit bağlaması sonucunu doğurdu.

İgnatyev, özellikle Mahmud Nedim Paşa'nın ikinci sadâretinde nüfûzunu pekiştirecekti ve bu nüfûz, Osmanlı tarih yazımında 'entrika'larla bütünleştirildi. Hatta Şeyhülislâmın da İgnatyev muhibbi olduğu iddia edilmekteydi.[877] Midhat Paşa hizbi'nde yer alan Ahmed Sâib, "her ne ise 1292 tarihinde Rus sefiri General İgnatyev İstanbul'da pek az sefirlere nasib olan mazhâriyyete nâil oldu" demekteydi. Osmanlı tarih yazımının müşterek kanaatlerinden birisi odur ki bilhassa Rumeli'deki Panslavizm faaliyetlerini organize eden kişi İgnatyev'di; "herkes hilâfet dahi yine generalin taht-ı nüfûzunda bulunup bu zâtın emri her

[875] İgnatyev'e verilen nişanlardan bazıları; BOA İ.HR.249/14846 (23 Ra.1288); İ.HR. 261/15596 (29 Ş. 1290); A.MKT.MHM. 467/35 (2 N.1290);Ayrıca madamasına beşyüz adet Osmanlı altını verilmesi İ.DH. 709/49613 (09 N.1292).

[876] Davison, bu durumu oldukça berrak tasvir etmektedir; bkz., Davison (1997/II, ss. 57-58).

[877] Midhat Cemal Kuntay, bu durumu Namık Kemal'in dünya görüşünden oldukça canlı bir şekilde tasvir etmektedir; (Kuntay, 2010/II-1, s. 763). "Ve, Rusya, padişahtı; Rusya sadrıâzamdı; Rusya, şeyhülislâmdı… Namık Kemal'in bir mektubunda Mahmud Nedim Paşa için *Nedim Mahmudof* diye yazdığı biliniyordu. "Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi ise Rus elçisine yemin ediyordu ki onu, kendi evlâdı Haydar kadar severmiş ve bir gözü Haydar, bir gözü de *Moskof* elçisi imiş."

şeye hâkim-i mutlaktı. Binâenaleyh sefir için yalnız bir şey kalmıştı ki bu da şu mertebeye gelen ahvâlden lâyıkı vechle istifâde edebilmek cihetiydi. İgnatyef böyle fırsatları kaçıracak adamlardan değildi. Mahmud Nedim Paşa, ikinci def'a olarak sadârete gelir gelmez, evvela nice kuvvetiyle maksad-ı aslî olan maddeye yüklendi. Verdiği işaret üzere evvelce tertib olunan plan mucebince Devlet-i aliyye'nin Rumeli kıt'asının öteki ucunda bulunan Hersek kıt'asını isyâna kaldırdı" (Ahmed Sâib, 1326, ss. 153-154). Cevdet Paşa, özellikle Mahmud Nedim Paşa'nın 26 Ağustos 1875'den sonraki ikinci sadâretinde efkâr-ı umûmiyede dolaşan bir dedikoduyu dile getirmekteydi: "*Mahmud Nedim Paşa sakalını Rusya elçisi İgnatiyef'in eline verdi. Bâbıâli'nin nüfûzu Rusya sefâretine geçti*" diye efkâr-ı umûmiyenin de Mahmud Nedim Paşa aleyhine döndüğüne vurgu yapmaktaydı (Cevdet Paşa, 1991, s. 146). Gerçekten de Osmanlı kamuoyunun Mahmud Nedim Paşa aleyhine dönmesinin arkasındaki en önemli neden, İgnatyev ile işbirliği içinde çalıştığı iddiasıydı.[878] Cevdet Paşa, Osmanlı kamuoyundaki bu tepkiyi başka yöne çevirmek için Mahmud Nedim Paşa'nın, bütün icraatı Sultan Abdülaziz'e atf ettiğine de işaret etmekteydi.[879] Osmanlı kamuoyunda Mahmud Nedim Paşa'nın sadaretten düşüşü genelde İgnatyev ile yakınlığına bağlanır; oysa meselenin başka boyutları da olduğu bilinmektedir.

Osmanlı tarihinde *Ramazan Kararnâmesi* olarak yer bulan hâdise, Mahmud Nedim Paşa'nın bu ikinci sefâret zamanında yaşanmıştır. Kırım Harbi esnasında, 1854'de alınan ilk dış borçtan sonra çeşitli defalar borçlanmaya giden Osmanlı İmparatorluğu 1870 yılında, yine "Bâbıâli'nin Âli yıllarının birisinde"[880] Rumeli demiryolları için, konu ile ilgili uzmanların vurguladığı üzere[881] belki de tarihinin en kötü istikrâzını gerçekleştirmişti. 6 Ekim 1875'de Mahmud Nedim Paşa, o yıla ait devlet bütçesinin vadesi gelmiş borçların faiz ve

[878] Mesela Basiret Gazetesinin sahi Ali Efendi'nin hatıralarında kamuoyunun Mahmud Nedim Paşa'ya İgnatyev ile işbirliği yüzünden gösterdiği sert tepkiyi canlı tasvir eder. Öyle ki ikinci sadaretinde ortaya çıkan kargaşalardan sonra halk sokaklara düşüp açıkça Mahmud Nedim Paşa ve İgnatyev'e yakınlığıyla bilinen Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi'yi istemediklerini bağırıp, İstanbul'da ayaklanma çıkmış ve Sultan da Mahmud Nedim Paşa'yı azl etmek zorunda kalmıştır (Basiretçi Ali Efendi, 1997, ss. 94,142).

[879] Batılı tarihçiler, Mahmud Nedim Paşa'nın ikinci defa sadârete getirilişini İgnatyev'in müdahalesine bağlarlar; mesela bkz., Morawitz (1902, ss. 49, 51).

[880] (Pınar, 2007, ss. 3-4, 8, 55- 68, 229) Âli Paşa'nın kendisi de arkasında ailesine yüklü bir borç bırakarak vefat etmiştir (Pınar, 2007, ss. 181-182).

[881] Bu borçlanmanın öyküsü için bkz., Sağlam (2007, ss. 21-25).

amortisman ödemelerini yapmaya müsait olmadığına, yani Bâbıâli'nin borçları ödeyecek ek gelir bulamadığına dâir meşhûr beyanâmesini yayınladı (Hulkiender, 2003, s. 86; Sağlam, 2007, s. 31). Kuraklığın yaşandığı aynı yıl patlayan Hersek isyanı da göreceli siyasî istikrârı alt üst etmekteydi. Sultan Abdülaziz, saray masraflarını kısma taraftarı olan sadrıâzâmları değiştirmekte ısrar ediyordu; mutâd olduğu üzere bu defa Galata bankerlerinden kısmen ağır şartlarda borç alınma yoluna gidildi. Osmanlı tahvillerine yatırım yapan Avrupalılar, bilhassa İngilizler için vaziyet tedirgin edici bir hâl almıştı. Sadrıâzâm Hüseyin Avni Paşa, saray masraflarını kısmakta ısrar edince görevden azledildi ve Ağustos'ta Mahmud Nedim Paşa, yeni borçlar bulacağı vaadiyle sadâret makamına çıkmıştı. 6 Ekim 1875'de Bâbıâli, 5.000.000 liralık bütçe açığı karşısında çaresiz kalınca İstanbul gazetelerine, kupon ödemelerinin yarısının nakit yarısının beş yıl içinde %5 faizli tahvillerle ödeneceğini duyurup bunu 9 Ekim'de resmî bir kararnâme ile ilân etti ve Safvet Paşa tarafından da 14 Ekim'de dış temsilciliklere bildirildi.[882]

Mahmud Nedim Paşa'nın düşüşünün başlangıcı 1875 Ramazan Kararnâmesi olarak bilinen bu hadise oldu; aleyhtarlar derhal harekete geçti. Keza takip eden aylarda vadesi gelen borçların neredeyse tamamı ödenemeyecekti. Üstelik 1876 ikramiyeli Rumeli tahvilleri, Bâbıâli'nin eline geçmeden doğrudan Rumeli demiryollarının yapımcısı Baron Hirsch'e teslim edildi çünkü Rumeli demiryollarının yapımına başlanacaktı. Yeri gelmişken kısaca vurgulamak gerekir ki İgnatyev, Rumeli demiryolları projesinin Osmanlı'yı malî açıdan çok zorlayacağı konusunda vaziyeti önceden kestirmişti; 1873 Viyana borsa krizi, İgnatyev'e Bâbıâli'nin istikbâlde yaşayacağı mali buhranı önceden sezme fırsatı verdi. İgnatyev, Osmanlı'nın demiryolu projelerine tamamen karşıydı ve karşı çıkmasının nedeni iktisadî olmaktan ziyade stratejikti. 1873 yılının ortalarında ve ertesi seneki meşhur *lâyıâhı*sında Sultan'ın "demiryolu hastalığının" kurbanı olacağını zaten dile getirmişti; *Sultan, en proie à une véritable fièvre de chemin de fer.* (Sumner, 1937, s. 103)

[882] (Sağlam, 2007, ss. 32-33). İgnatyev'in Osmanlı bütçe ve borçlanmalarına ilişkin gözlemleri ve verileri için bkz., İgnatyev (1916, ss. 265-267).

Ramazan Kararnâmesi'nde Mahmud Nedim Paşa; içinde Midhat Paşa, Safvet Paşa ve Kâmil Paşa'nın da bulunduğu komisyona incelettikten ve İngiltere ile Fransa sefirlerinin de olumlu görüşlerini aldıktan sonra buna karar verdiğini dile getirmiştir. Fakat Osmanlı tarihyazımında bu kararnâmenin fikir babasının İgnatyev olduğu dile getirilir.[883] Hatta buna delil ise İgnatyev ile Mahmud Nedim Paşa'nın daha önce borsada spekülasyona girişip büyük paralar kazandıkları söylentileri gösterilir; İgnatyev'in bu defa da büyük paralar kazandığı dile getirilir.[884] Ancak bütün bu söylentilerin istidlâl edilebilir olanları, İgnatyev'in Rumeli demiryolları projesine karşı çıktığı ve diğer yandan Mahmud Nedim Paşa tarafından Osmanlı borçlarının anapara faizlerinin yarıya indirilip ertelenmesinin, siyasî sonuçlarından faydalanacağıdır.[885] Bu hamlenin Osmanlı'nın Avrupa'daki itibarını olumsuz etkilemesiyle Balkan krizinin yeniden su yüzüne çıkardığı Şark meselesinin seyri değişecekti. Birçok Avrupalı gözlemci malî iflâs konusunda İgnatyev'i suçlasa da, şahsî siyasî hesaplaşmalar ve yapısal sorunlar yanında iflâsı hızlandıran olayların mevcudiyeti gözardı edilmemelidir; 1875 kıtlığı ve Hersek'te patlayan isyânın acil olarak gündeme getireceği askerî harcamalar (Kıray, 1995, s. 145).

İgnatyev'in 1875 Ramazan Kararnâmesi'ndeki rolü değerlendirilirken Osmanlı tarihyazımında genelde bilinmeyen ve atlanan bir husus vardır. Rus elçi, Osmanlı malî sisteminde Batı sermayesi ile birlikte pay sahibi olması gerektiğine inandığı bir Rus-Osmanlı Bankası kurulması için 1871'den beri Bâbıâli'den imtiyaz koparmanın peşindeydi.[886] Bunun için 1871 yılı başlarında

---

[883] Osmanlı borçları üzerine en muteber çalışmanın müellifi olan Christopher Clay, Fransız arşivine dayanarak İgnatyev'in Fransız elçi De Bourgoing'ya, bu kararın tahmin edilemez sonuçları için ilgili tarafların mesuliyet alması icap edeceğini belirtir. Yazar bu tedbiri İgnatyev'e mâl etmek konusunda şüphelidir; üstelik Mahmud Nedim'in selefine, kâime basmayı teklif ettiği yönünde bir teklifi olduğu dahi kayıtlıdır (2000, ss. 301, 689)

[884] (Sağlam, 2007, s. 35). Bu konudaki siyasî söylentilerin bir derlemesi için bkz., Kazgan (2005, ss. 77, 87-114); Blaisdell (1940, s. 41); Hulkiender (2003, s. 86).

[885] Maalesef tesir, yazılı belgeden ziyade şifahen ve şahsî temaslarla yapıldığından, bir tarihçi için İgnatiyev'in Osmanlı tahvilât servisinin tatilinde oynadığı rol, ancak istidlâl tarikiyle anlaşılabilir. Batı kaynaklarının bir özeti mahiyetindeki Blaisdell'e göre Osmanlı itibarını ortadan kaldıran böylesine bir malî tedbirin alınmasına Sadrıâzâmı İgnatyev'in teşvik ettiğine dâir umûmî bir kanaat mevcuttur (Blaisdell, 1940, ss. 102-103). Ayrıca bkz., Marowitz (1902, ss. 50-51).

[886] GARF f.730 op.1. d. 605 (27 Aprelya 1871, no.119, O proekte organizatsii russkogo banka v Konstantinopole); Christopher Clay, bu meseleden Fransız ve İngiliz vesikaları çerçevesinde bahsetmektedir (Clay, 2000, ss. 172, 193,).

Rusya Mâliye Nezâreti'ne bir proje sundu. Bu projede Rusya hükûmeti tarafından teşvik edilecek Rus sermayedârların teşebbüsüyle İstanbul'da kurulacak bir bankanın Rusya'ya getireceği faydalardan bahsediyordu. Ancak böyle bir banka kurulması riskini Rusya Mâliye Nezâreti üstlenemedi; çünkü savaş çıkması gibi işlerin ters gitmesi durumunda ortaya çıkacak zarar da büyük olabilirdi. Mâmâfih İgnatyev, bütün büyük güçlerin Osmanlı İmparatorluğu'nda kendi malî kurumlarını kurup imparatorluk bünyesinde farklı iktisadî ve malî nüfûz kanalları oluşturmayı planladığı bu dönemde, bilhassa Avusturya bankaları üzerinden Osmanlı maliyesine uygulanan kontrole doğrudan bir cevap vermek istemekteydi. En azından Fransız tarafı bunu bu şekilde yorumlamaktaydı ve İgnatyev'in izlediği politikayı şöyle tarif etmekteydi: *la diplomatie s'appuie sur la finance* yani maliyeye dayanan bir diplomasi (Clay, 2000, s. 193). Fransızların ve İngiliz gözlemcilerin tespitleri doğruydu; çünkü elçinin St.Petersburg ile yazışmalarından İstanbul'da kurulacak bir Rus kredi kurumunun tamamen siyasî amaçları olduğu çok açık (*dlya politiçeskih tseley tak yasnı*) gözükmekteydi ve böylesine bir kurumun mevcudiyeti, Rusya'nın İstanbul'da siyasî olduğu kadar malî ve ekonomik operasyon yapabilme potansiyelini de arttıracaktı. Lâkin bütün bunları gerek yasal olarak gerekse fiilî olarak St.Petersburg hükûmetinden bağımsız yapma imkânı yoktu. Ancak Rusya Mâliye Nezâreti dışında Hâriciye Nezâreti de İgnatyev'in bu projesini desteklemedi.

Rusya'nın öz malî kaynaklarını kullanamaması, İgnatyev'i pes ettirmedi. Şu durumda onun tasarladığı şekliyle böyle bir Rus bankası projesinde devrin iki önemli bankerine de rol düşmekteydi. Bir yandan 1872'de sadarete geçen Mahmud Nedim Paşa'yı Osmanlı İmparatorluğu'nda bir Rus bankası kurulması imtiyazını koparmak için ikna etmeye uğraşırken, diğer yandan da devrin iki önemli Rum bankeri Camara ve Zafiropoulo'ya St.Petersbug'un elçilik vasıtasıyla mâli yardımlarını aktaracağı yahut siyasî ve hukukî işlerinde destek vermeyi vaat ediyordu. Elçinin planı Rum bankerler sermayesiyle bir Osmanlı-Rus bankası kurulmasıydı. Bundan maksadının tütün tekelini ele geçirmek yahut mali olmaktan ziyade siyasî kazançlar elde etmek olduğu tahmin

ediliyordu. Bir Rus bankası kurulmasından maksadının muhtemelen tütün tekeliyle ilgilenmesi yahut malî olmaktan ziyâde siyasî motiflerden beslenmesi olduğu tahmin ediliyordu. Çünkü görünüşe göre bu mutasavver ve muhayyel banka, 1872 başında tütün rejisi için teklif verdi. İngiliz diplomatik kaynaklarına göre tütün rejisi, imparatorluğun bütün bölgelerinde tekeli tatbik eden temsilcilikler ve işçilere sahip bir kurumdu. Bu kimseler sayesinde elçinin mahut casus ve provokatör ajan ağının muazzam ölçüde genişlemesinin üstünün kapatılmasına yarayabilirdi. Bu tabii ki İngiliz sefâretini yeterince telaşlandırdı ve maslahâtgüzâr Rumbold, İgnatyev'in bu projesine karşı tedbir almakta gecikmedi. Sadrıâzâm'a tütün imtiyazının İgnatyev'in güdümündeki sermayedarlara değil Osmanlı Bankası'na verilmesini tavsiye etti (Clay, 2000, ss. 172, 193). İgnatyev'in Batı sermayesi karşısında İstanbul'da işinin zor olduğunun altını çizmek gerekir.

1874 Martı'nda Sadık Paşa, Rumeli demiryolları imtiyaz sahibi Baron Hirsch ile yaşanan anlaşmazlıkları çözmek ve borç bulmak için Paris'e gittiğinde İgnatyev'in bunu engellemek için çabaladığı kayıtlıdır.[887] Sadık Paşa, İngiltere ve Fransa'nın Bâbıâli'ye kredi vermek için uygun bir dönemde olmadığını yazmaktaydı; öyle ki Osmanlı'nın malî sistemin denetimi için bir uluslararası komisyonun kurulması dahi Paris'te konuşulmaktadır. Sadık Paşa, Paris'ten Osmanlı maliyesi için çok karanlık bir tablo çizmekle birlikte, yine de borç bulmak konusunda umutludur. Lâkin konu açısından dikkat çekici olan detay, Sadık Paşa'nın borç bulmak için yaptığı görüşmelerde tasarladığı şekliyle bütçe komisyonunda temsil edilecek bir kredi müessesesinin teşekkülüne İgnatyev şiddetle karşı çıkmakta, bunu engellemek için de İstanbul'a döndüğü gün entrikalar çevirmeye başlamaktaydı. İgnatyev'e göre böyle bir borçlanma, imparatorluğun malî bağımsızlığını Batı sermayesine teslim ettiği oranda istikbaline ve bütünlüğüne halel getirecektir. İgnatyev'in argümanlarına göre Rusya, Osmanlı İmparatorluğun'nun malî bağımsızlığına müdahale taraftarı

[887] Sadık Paşa'nın görevi hakkında bkz., Morawitz (1902, s. 46); Pakalın (1939/2, s. 163); İnal (1982, ss. 747-751); Mordtmann (1999, ss. 70-72). Bâbıâli'nin borç bulmasını engellemek için İgnatyev'in siyasî entrikalar çevirdiğini de içeren, Sadık Paşa'dan gelen bir mektup; BOA.Y.EE. 29/175. Mektubun içeriği, özellikle yukarıdaki çalışmalar ile birlikte okunduğunda verilen bilgilerin genel olarak örtüştüğü görülür.

değildi. Sadık Paşa'ya göre ise İgnatyev'in bu telkininin arkasındaki niyet, Bâbıâli'nin yetersiz malî özkaynaklarına terk edilmesini sağlamaktı ki elçi, Osmanlı'nın daha büyük bir zarara düşeceğini bu şekilde görmüş olacaktı. Sadık Paşa'nın vurguladığı nokta şuydu; Bâbıâli'nin borç temin etmesini engellemek için uğraşan İgnatyev'in entrikaları özellikle bu defa zirveye ulaşmıştı; bu defaki telkinleri oldukça gülünçtü ve kaprislerini okşamaktaydı. Sadık Paşa kendi tasarladığı şekliyle bir kurumun tesis edilmemesi halinde sonuçlarını düşünmek dahi istememekteydi. Kezâ diplomasi sahasında zorlanacakları gibi hükûmet bağımsızlığını kaybedecek ve "dostumuz sonuca gülecektir." Netice itibariyle Sadık Paşa, Osmanlı Bankası ile Avusturya-Osmanlı Bankası'nın birleşmesini temin etmek suretiyle Bâbıâli'nin istediği istikrâz için 18 Mayıs 1874 yazında Paris'te bir konvansiyon imzaladı. Bu konvansiyonda imparatorluk malî teşkilâtının yeniden düzenleneceği de vaat edilmekteydi. Öyle ki Osmanlı maliyesi artık yalnızca Bâbıâli tarafından değil, fakat genişletilmiş bir tür Osmanlı Bankası tarafından denetlenecekti. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin uluslararası malî itibarı artacaktı. Sadık Paşa 22 milyon Sterling tutarında bir kredi de temin etti.[888] Avusturya-Osmanlı Bankasıyla birleştikten ve sermayesi 250 milyon Franga baliğ olduktan sonra Osmanlı Bankası, bütün tahsilâtı bir merkezde toplayacak ve büyük bir uluslararası sendika ile mutabık kalınmak suretiyle hazırlanacak olan bütçede kayıtlı borçları ödeyecekti (Marowitz, 1902, s. 46). İşte İgnatyev'in itirazı, Osmanlı malî sisteminin uluslararası sendika vesâyeti altına alınmasına yönelikti ki bu bir bakıma Paris Antlaşması'nın ihlâlini doğurabilirdi (Clay, 2000, s. 251). İgnatyev'in İstanbul'daki baskıları Sultan üzerinde tesirli olmuş gibi gözükmektedir; nitekim Sadık Paşa, kendisine verilen yetkiyi aştığı iddiâsıyla 15 Temmuz'da geri çağırıldı ve vadesi gelen 40 milyon franklık muvakkat avans ödenemedi, rehin edilen tahviller borsada satıldı. Bâbıâli'nin uluslararası sendika aleyhine açtığı dava da reddedildi (Marowitz, 1902, s. 47). İmparatorluğun malî yapısını yakından gözlemleyen Batılı gözlemciler, Sadık Paşa'nın malî reform tasarısının devletin borç krizine çare olacağını ileri sürmektedirler. Bâbıâli'nin kendi çıkarına olan bu konvansiyonu başlangıçta

[888] Meselenin malî detayları Clay tarafından detaylı bir şekilde anlatılmaktadır (Clay, 2000, ss. 247-248).

kesin bir dille reddetmesini, tıpkı Sadık Paşa gibi İngiliz kaynakları da İgnatyev'in "entrika"larına bağlamaktadırlar; hatta Sadrıâzâmın ve hükûmetin Rus elçiden rüşvet aldığı söylentileri dahi ortada dolaşmaktaydı. İngiliz gözlemcilere göre eğer bu program kabul edilip başarılı bir şekilde uygulansaydı, Osmanlı Devleti'nin malî zayıflığının temel sebeplerinden birisine çare olacağı gibi Rus siyasetinin tatbikine de engel olunabilirdi (Clay, 2000, ss. 248-249). Mâmâfih yegâne sebebin İgnatyev faktörü olmadığı, kabine içerisinde özellikle Mâliye Nâzırı Yusuf Ziyâ Paşa'nın Sadık Paşa'nın projesine itirazlarının bulunduğu ve bu itirazların Baron Hircsh ile yaşanan sorunlar ve başka bazı malî ayrıntılarla ilgili olduğu, aynı programın bir süre sonra kabul edilmesiyle ortaya çıkacaktır. Lâkin kabine tarafından kabul edilmekle birlikte, Sultan Abdülaziz üzerinde etki sahibi olan İgnatyev'in kararın Sultan tarafından kabul edilmesini engellemesi söz konusuydu. Batılı kaynaklar, İgnatyev'in bunun için çabaladığını fakat başaramadığını dile getirirler (Clay, 2000, s. 252). Malî göstergelerin gittikçe bozulacağını öngören Bâbıâli, Sadık Paşa'nın projesini kabul etmek zorunda kalıyor, 21 Temmuz'da alınan karar ile Osmanlı Bankası ise bir bakıma imparatorluğun genel hazinesi mesabesine çıkıyordu (Marowitz, 1902, s. 47).

Ramazan Kararnâmesi'nin arkasında İgnatyev isminin aranması, bu adımın 93 Harbine giden yolda önemli bir dönüm noktası olmasıyla da ilgiliydi. İngiliz kamuoyu kadar Osmanlı kamuoyu da bu karardan istifade edecek başlıca devletin Rusya olacağını tahmin etmekteydi; bunu hâdiselerin akışına uygun bir temellendirme olarak görmek gerekmektedir ve tarihî retrospektiften de bugün teyit edilmektedir.[889] Nitekim 5 Ekim'de ilân edilen moratoryum, yıllardır

[889] 1876 sonlarında Anadolu'da at sırtında seyahâte çıkan Palmerston diplomasisi taraftarı ve keskin bir Rus karşıtı olan Fred Burnbay'in seyahatnâmesindeki bazı pasajlar, İstanbul ve Anadolu'da kahvehânelerde, paşa konaklarında veya hanlarda konuşulan gündelik siyasî meseleler arasında İgnatyev'in "entrika"larının da olduğunu göstermektedir. Örneğin İzmit Paşası ile aralarında geçen bir sohbette Paşa, "İngiltere'deki insanlar niye bizden böylesine nefret ediyorlar?" diye sorar. Burnabay, "Kısmen Bulgaristan'daki başıbozuk askerlerinizin aşırıya kaçmaları nedeniyle, ama aslında borçlarınızı ödeyemeyeceğinizi ilan ettiğiniz için. Borç para verip sonra da hiç faiz alamamak hoşunuza gider miydi?" Paşa güler. "Evet haklısınız. Vahim bir hataydı. Ama hep Rusya'nın suçu. Hersek'teki ayaklanmayı onların ajanları çıkarttı. Rus resmî görevliler, Sultan Abdülaziz'i müsrif davranmaya teşvik etmişlerdi. Devletin iflasını ilan etmesinin baş sorumlusu onlardır. Bu durumun İngiltere nezdindeki saygınlığımızı sarsacağını düşündüler, düşüncelerinde de haklı çıktılar. Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük bir

İgnatyev tarafından tavsiye edilmekteydi ve Mahmud Nedim Paşa'nın koltuğunu İgnatyev'in diplomatik teşebbüsleri dolayısıyla sağlamlaştırdığı döneme gelmekteydi; böylelikle İgnatyev, Bâbıâli üzerindeki İngiliz ve Fransız finans hâkimiyetini bitirmeyi amaçlamaktaydı (Raschdau, 1908, s. 393)

İgnatyev, Bâbıâli'yi 13 Ağustos 1875'te yani Hersek hadiselerinin başladığı günlerde ziyaret ettiğinde, Sadrıâzâm Ahmed Es'ad Paşa, ona şöyle bir laf dokundurdu: "Güzel… General, yarın ahbabınız Mahmud Paşa'nın Şûrâ-yı Devlet riyâsetine getirileceğini öğrendiğinize tatmin olacaksınız" diyecektir.[890] İgnatyev, kamuoyunun Rusya'nın mutlak partizanı (*comme notre partisan absolu*) olarak gördüğü Mahmud Nedim Paşa'nın yeniden iktidara gelişini, kendisi ile aralarındaki dostluğa bağlamayı ihmal etmediğine dikkat çekmekteydi. Esasında İgnatyev'in altını çizdiği üzere, ilerlemiş yaşı dolayısıyla görevden alınan Yusuf Kâmil Paşa'nın yerine Mahmud Nedim Paşa'nın Şûrâ-yı Devlet riyâsetine atanması, Seraskerliğe Hüseyin Avni Paşa'nın atanmasını dengelemek maksadını taşıyordu. Yani Mahmud Nedim Paşa'nın bu göreve getirilmesi, İgnatyev'in itiraf ettiği üzere kendisinin çabalarının değil, Bâbıâli içindeki güç dengelerinin bir sonucudur.[891] Nitekim İgnatyev'in de açıkça belirttiği gibi Hersek isyanının başladığı günlerde orduyu layıkıyla idare edebilecek yegâne isim olan Hüseyin Avni Paşa'ya karşı Sultanın itimadı yoktu ve devletin içinde bulunduğu şartlar gereği onu Seraskerliğe getirmesi gerektiğinden karşısına da Mahmud Nedim Paşa'yı Bâbıâli'nin başına getirmeyi

---

zenginlik var, savaş çıkma tehlikesi olmasaydı, faizin bir kısmını şimdi ödeyebilirdik, ama Rusya bizi rahat bırakmıyor ki. Onların yüzünden büyük bir orduyu beslemek zorunda kalıyoruz. Rus ajanlar Hıristiyan katliamlarına yol açıyorlar, tüm dünyayı bize düşman hale getiriyorlar…" İngiliz seyyah da Paşanın bu görüşlerini paylaşmakta ve kitabının sonunda buna dâir resmî belgeler sunmaktadır (Burnbay, 2011, ss. 75, 383-393)

[890] AVPRİ, f.133, g.1875, opis 470, d.27, list 350 (14/26 Août 1875). (*Eh bien, Général, vous aurez demain une satisfaction celle d'apprendre l'entreé au Ministere de Votre ami Mahmoud Pacha.)*

[891] AVPRİ, f.133, g.1875, opis 470, d.27, list 351. İgnatyev'e göre Hersek'te başlayan olaylarda Sultan Abdülaziz Sadrıâzâmın yetersiz kaldığını görmüştü ve askerî açıdan yeteneklerini takdir ettiği Hüseyin Avni Paşa'nın Seraskerliğe getirilmesinin uygun olduğuna karar vermişti. Üstelik İgnatyev'in de belirttiği üzere ordu, Hüseyin Avni Paşa'nın arkasındaydı. Hatta Hüseyin Avni Paşa ile ilgili geçmişten mütevaris olumsuz kanaatlerine rağmen Sultan, böylesine müşkül bir dönemde askerî idareye layıkıyla yönetebilecek tek adam olarak Hüseyin Avni Paşa'yı görmüştü.

uygun görmüştür.[892] Bu atamalar, İgnatyev'in Sultanı ziyaretinden bir gün sonra gerçekleşmiş ve İmparatorluktaki başlıca politik figürler Sultanın etrafında toplanmıştı; Müslümanlar dâhil kamuoyunda Rusya lehine oldukça olumlu bir intibâ gözlemleyen İgnatyev'in ziyaretinden sonra bu atamaların yapılması, şüphesiz tayinlerde onun parmağı olduğu söylentisinin yayılmasına yol açacaktı. Zaten birkaç gün içinde Ahmed Es'ad Paşa sadaretten düşüp Mahmud Nedim Paşa sadarete gelince, İstanbul'un siyasî kulisleri bu değişikliğin arkasında da Rusya'yı aramaya başladılar.[893] Resmî değişikliğin geleneksel bir anlayışa uygun olarak birkaç gün gecikmesi, İgnatyev'e göre Mahmud Paşa'nın düşmanları ve ona sempatisi olmayan yabancı elçilerin şâyiâlar çıkarmasına yol açmıştır; bu şâyialar, Sultanın Midhat Paşa'dan çekindiği için değişikliği tehir ettiği yönündedir.[894] İgnatyev, dostu Mahmud Nedim Paşa'nın iktidara gelişinin yalnızca Müslümanlar tarafından değil Bulgarlar, Ermeniler ve hatta önderleri istisnâ olmakla birlikte Rumlar tarafından da oldukça olumlu karşılandığına işaret eder. Rusya elçisi, Bâbıâli'deki siyasî kompozisyonu iyi okuyan bir diplomattı; Hüseyin Avni Paşa'nın askerlik mesleğindeki kabiliyetleri dolayısıyla ihtiyaç duyulan bu dönemde Seraskerliğe getirilmesi, Hersek isyanını bastırmak amacıyla bölgeye gönderileceği anlamına da gelmekteydi. Nitekim Bâbıâli, Sırbistan sınırında ordularını toplama kararı almıştı ve dolayısıyla Mahmud Nedim Paşa böylelikle başlıca düşmanı ve rakibi olan Hüseyin Avni Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırmış olacaktı.[895]

Mahmud Nedim Paşa'nın sadarete geçişinden sonra İgnatyev'in yaptığı ilk değerlendirmeler gayet olumluydu; "Sadrıâzâm yaşlı birisi olmakla birlikte daima enerji ve hayat dolu" diye yazıyordu. İgnatyev'e göre Mahmud Nedim Paşa, Bâbıâli'nin bütün tebaası arasında eşitliğin olması gerektiğine, Hristiyan ve

[892] İgnatyev, bu atamalarda Sultanın sözde Liberal hizbin (*du parti soi-disant libéral*) bir üyesi olan Midhat Paşa'yı Adliye Nezâretinin başına getirerek de eleştirilere göğüs germeyi göze aldığını yazmaktaydı; AVPRİ, f.133, g.1875, opis 470, d.27, list 351.
[893] AVPRİ, f.133, g.1875, opis 470, d.27, list 389 (18/30 Août 1875). İgnatyev, atamanın nasıl gerçekleştiğini detaylarıyla anlatmaktadır ve yazdıklarından kendisinin doğrudan bir etkisi olduğu gözükmemektedir. Ancak sadarete Mahmud Nedim Paşa'nın getirileceğini daha önceden tahmin ettiği açıktır.
[894] Oysa Müslümanlar tarafından her ayın son Çarşambasının uğursuz addedilmesinden dolayı tehir edilmiştir. İgnatyev, atamaya dair hatt-ı hümâyunun söylem ve muhtevâsını da dikkatle değerlendirmektedir; AVPRİ, f.133, g.1875, opis 470, d.27, list 389
[895] AVPRİ, f.133, g.1875, opis 470, d.27, list 408-409 (21 Août/ 2 Septembre 1875, No 210).

Müslüman herkesin Osmanlı olabileceğine inan birisiydi. İgnatyev, ondan yeni reformlar beklemekteydi ve Rusya elçisinin Alman ve Avusturyalı meslektaşları da tıpkı onun gibi Mahmud Nedim Paşa'nın sadarete gelişine memnun olmuşlardı.[896] Ağustos 1875 sonunda, Paşa sadarete geldikten sonra yaptıkları ilk görüşmede Mahmud Nedim Paşa, İgnatyev'e karşı samimiyetini ve dostluğunu itiraf etmişti ve Rus elçi bundan memnuniyet duymuştu.[897]

Stradford de Redcliffe'ten sonra İstanbul'a gelen İngiliz elçilerin hiçbirisi onun ulaştığı nüfûz ve itibara ulaşamamıştı; Henry Bulwer ve Lord Lyons'tan sonra 1867'de İstanbul'a gelen Sir Henry Elliot ile İgnatyev arasında, neredeyse düşmanlığa varan şahsî bir rekabet olduğu açıktır.[898] İgnatyev'in Elliot için *homme bilieux et passioné* (aksi ve muhteris insan) dediği bilinmektedir; İgnatyev'e göre neredeyse hiçbir elçi Elliot kadar Türkofil ve Rus düşmanı olamaz. Rus düşmanlığı Elliot'ın şahsında zirveye ulaşmıştır; İgnatyev onu, Palmerston ekolünün bir temsilcisi olarak görmektedir ve her meselede sistematik olarak Rusya'ya saldırdığının altını çizmektedir.[899] İgnatyev'in artan nüfûzuyla Elliot'ın İstanbul'daki etkinliğinin azaldığı iddia edilmekteyse de, İngiliz elçi, raporlarında İgnatyef'in nüfuzun arttığına dair fikirleri dahi abartılı gördüğünü ima ediyordu; bürokrasideki her tayin veya azl General'e atfolunuyor ve böylece olduğundan güçlüymüş gibi gösteriliyordu. Bilakis İngiltere'nin İstanbul sefiri, Bâbıâli'nin hemen hemen bütün önemli meselelerde kendisine danıştığını öne sürüyordu.[900] Üstelik Paris Antlaşması, Osmanlı

[896] AVPRİ, f.133, opis 470, d.27, list 415-416 (21 Août/ 2 Septembre 1875, No 211).
[897] AVPRİ, f.133, opis 470, d.27, list 449 (25 Août/ 6 Septembre 1875, No 218).
[898] Elliot, Britanya çıkarlarının müdafii olduğu gibi onun Türklere yönelik çok olumlu önyargılarının olduğu bilinirdi. Elliot'un İstanbul elçiliği hakkında genel bir değerlendirme için bkz., Aydın (2005, ss. 22-49).
[899] Örneğin Athos Dağı manastırları meselesinden Filistin meselesine kadar İgnatyev, attığı her adımda Elliot'ın düşmanlığı ile karşılaştığını iddia etmektedir. İgnatyev'in Elliot ile ilgili değerlendirmeleri için bkz., İgnatyev (1916, ss. 200-201).
[900] NA.FO.78/2384, 4 July 1875, No 322. Elliot, Rusya elçiliğinin üstünlük kazandığına dair iddiaları değerlendirirken, İgnatyev'in 'sözde' nüfûzunun diplomatik meselelerde somut sonuçlar vermediğine vurgu yaparak Lord Derby'yi etkilemeye çalışmaktaydı. Geçmiş 3 yılda Britanya'nın hayatî çıkarlarının Rusya'nınkilerle çatıştığı iki meselede kendileri açık ve berrak bir başarı kazanmışlardı. Bunlardan birisi Süveyş kanalı meselesidir. Elliot'a göre Süveyş Kanalı sorunu, İgnatyev'in bütün enerjik çalışmalarına rağmen kendilerinin istediği gibi sonuçlanmıştı. Diğer ise Osmanlı Bankası'nın kuruluşuydu; Rusya elçisi, bunun Osmanlı'nın malî yapısı üzerinde müthiş bir nüfûz yaratacağını iddia ederek Bâbıâli'de yoğun çalışmalar yapmış ve hatta bu çalışmalarına İstanbul'daki yabancı meslektaşlarını da dâhil etmişti; ancak Türkler, Rusya

İmparatorluğu'nun iç işlerine haricî müdahaleyi men etmişti ve Elliot, Bâbıâli'nin iç işlerine karışılmasına karşı olduğunu açıkça beyan etmekteydi. Bu görüşlerine rağmen Lord Derby'den de "bütün meselelerde Britanya'nın eski nüfûzunu yeniden tesis etme" talimatı aldı.

İgnatyev'in İstanbul'daki pozisyonunu hakkında kendisi ve diğer yabancı diplomatlar dışında fikir alınabilecek başkaları da vardı. Örneğin *Times*'ın muhabiri olarak Balkan krizi sırasında İstanbul'da bulunan ve İgnatyev'e sempatiyle bakan Gallenga, İgnatyev ile ilgili oldukça olumlu bir tablo çizmektedir.[901] Diğer yandan İgnatyev'in İstanbul'da kurduğu nüfûz ve inisiyatifiyle aldığı kararların St.Petersburg'da bir tepkiye neden olduğu başından beri diplomasi kulislerinin bildiği bir sorundu.[902] Özellikle Balkan krizi ile birlikte İgnatyev'in şahsî nüfûzuna güvenerek St.Petersburg'dan bağımsız hareket etme emareleri göstermesi, rahatsızlık yaratmaya başlayacaktı. 1876

---

elçisinin samimiyetinden kuşkulanmakta devam etmekteydiler ve İngiltere'den korkmadıklarını beyan ettiler ve banka, İngiltere'nin istediği şartlarda kuruldu. Bu iki diplomatik mesele Britanya'nın lehine çözülmüştü. Osmanlı'nın içişlerine gelince Elliot, Paris Antlaşması'nın buna müsaade etmediğinin bir defa daha altını çizmekteydi; elçiliklerin felâket getiren müdahalelerinin men edilmesi, Paris Antlaşması'nın en önemli sonuçlarından birisiydi şüphesiz. Elliot bu noktada Kırım Harbine götüren Kutsal Topraklar üzerindeki Rus-Fransız nüfûz mücadelesini yeniden hatırlatmaktaydı. Sonuçta Elliot, bir itirafta bulunmaktaydı: "Osmanlı'ya dost olan Büyük Güçlerin temsilcileri meşrû ve faydalı nüfûzlarını icrâ etme kuvvetlerini kaybettiklerini bir bakıma esefle kabul ederim. Âli Paşa, Hükümdarı üzerinde haleflerinin asla ulaşamadıkları bir otorite elde etmişti ve bir elçi onun güvenini kazanmıştı ve onun ölümünden sonra bu asla mümkün olmadı." Elliot, Âli Paşa ile Stratford de Reddcliffe arasındaki samimî dostluğa atıfta bulunmaktaydı ve ikisi arasında gelişen güven hissiyatına dayalı dostluğun, bir Sadrıâzâm ile bir elçi arasında bir daha yaşanmadığını vurgulamaktaydı; dolayısıyla Mahmud Nedim Paşa ile İgnatyev arasındaki dostluğun asla Canning ile Âli Paşa arasındaki gibi olamayacağını ima etmekteydi.

[901] İgnatyev için mükemmel eğitimli bir Rus diplomat diyen Gallenga'nın İgnatyev'e atfettiği özellikler, bir İngiliz için oldukça dikkate değerdi: "cana yakın, değişken çok yönlü ruhlu, herhangi bir soruya cevap verirken asla ne yapacağını bilemez, aciz hâle gelmez, görünüşte az konuşan ve ihtiyatlı birisi" diye yazmıştır. Gallenga, İgnatyev'in çalışkanlığını övmekteydi ve çok erken saatlerde kalkıp çalışmaya başladığını ve geç saatlere kadar çalıştığını ifade ediyordu. Her an birisini kabul etmeye hazırdı. Gürültülü, çınlayan ve mutlu, Türklerin ağırbaşlılığını bozan bir gülüşü vardı ve onları da kıkırdatırdı. Muhatabına gizemli bir hava vermek ve onu şaşkınlığa uğratmak için bazen hızlı ifadelerde birbirine karıştırsa da hiçbir şey onun hafızası kadar dinç, fikirleri kadar berrak olamazdı. Bismarck ekolünün bir talebesidir; ona yaklaşan herkesle dobra dobra konuşan ve göründüğü kadarıyla kimseye ihanet etmez. Dikkatsizliğinden veya kelime oyunu yapmak suretiyle yanlış ifadelerde bulunabiliyordu ve Gallenga'ya göre bunlar affedilebilirdi. Gallenga'ya onu "Yalanların Babası" olarak tanıtmışlardı ve Gallenga'yı, İgnatyev'in büyüsünün şeytanî gücü (*Mephistophelian powers of fascination*) konusunda sıkıca ikaz etmişlerdi. Ancak Gallenga, onda gerçekleri örtbas etme yönünde herhangi bir çaba görmemişti (Gallenga, 1877, ss. 97-98).

[902] NA.FO.78/2217, 23 May 1872, No 17, (Confidential)

Mayısı'nda Sultan Abdülaziz'in hal edilmesi ve Jön Türk hizbinin iktidara gelmesiyle İgnatyev nüfûzu da bir anda yok olacaktı; General Fadeyev, bu nüfûzun çok kırılgan olduğunu düşünmekte haklıydı.

Midhat Paşa, 1878 Mayısı'nda İngiliz ve Fransız basınına yazdığı meşhur makalesinde Rusya'yı "ittihâd-ı İslav" silahını Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmak için kullanmakla suçlamaktaydı. Rusya askerî, ekonomik, sosyal güçleriyle; okulları, matbuâtı ve diğer ideolojik vasıtalarıyla Bulgarlar başta olmak üzere Slavlar arasında Panslavizm ideolojisini yaymakta ve yeraltı ihtilâl faaliyetlerini organize etmekteydi.[903] Ayastefanos travması sonrasında kaleme alınan bu makalede Midhat Paşa'nın *russofobia*sının tecessüm ettiği şahsiyet şüphesiz İstanbul'daki Rus sefir İgnatyev'di. Midhat Paşa'nın mahkeme karşısına çıkarıldığı günlerde, 1881 yılının Mayıs ayında, kendisi aleyhine şahitlik yapanlar arasında bulunan sabık Karasu Nâhiye Müdürü Said Bey[904] isimli bir memur, Midhat Paşa'nın İgnatyev aleyhine kendisi için casusluk yapmasını istemekte ve kabul etmez ise sürgün ettirmekle tehdit ettiğini ihbar etmekteydi. Midhat Paşa'nın Said Bey'den istediği, İgnatyev'in itimadını kazanıp Rus sefâretiyle ilişkili olan bürokrat ve devlet adamlarının kimler olduğu, İgnatyev'in

[903] (Çelik, 2010, ss. 23, 126-136) Midhat Paşa'nın makalesi için ayrıca bkz., Midhat Pasha (1878, ss. 981-993).

[904] Uzunçarşılı Said Bey'in mahkemeye gelmediğini yazmaktadır; (Uzunçarşılı, 2000, s. 230). Lâkin Said Bey'in Midhat Paşa aleyhine olan ifadesi BOA.Y.EE.19/47'de bulunmaktadır. Selânik vakasından sonra geldiği İstanbul'da bir gece Midhat Paşa tarafından çağırılan Said Bey'e Paşa, beş teklifte bulunmuş ve kabul etmez ise Selanik vak'asını bahane edip nefy edileceğini bildirmiştir. Midhat Paşa'ya göre İgnatyev'in Paşa'ya şahsî garazı vardır. Birinci teklifi şudur ki Said Bey Rus sefiri General İgnatyev'e gidecek ve Midhat Paşa'ya ta'n edecektir; Midhat Paşa Bulgara adüvv-i ekber biridir, lâkin ne çare ki vükelâ-yı saltanât-ı seniyyeyi tamamıyla kendüsünün taht-ı idâresine almış bir Midhat Paşa'dır, bunu böylece kendüsüne söyle ve ben küçük bir me'mur isem madde-i muamele-i resmiyeyi bildiğimden dolayı iktizâ ederse Bulgarlara yapılan zulm ve tâzirâtı ba raporda zât-ı sefîrânelerine arz edeyim fakat Midhat Paşa'dan beni kurtarabilir misin ve ikincisi ırzını u şanını göstermek üzere işte bu Midhat Paşa şöylece söylediyse İgnatiyef'e büyük bir başarıdır? bunu da söyle ne lâzım efendim vükelâ-yı millet idaresinde olmuş olmamış Abdülaziz gibi bir padişahı hem hal' etdirdi ve kendisi birinci olarak müşârünileyhin hazretlerini öldürtmüş olduğunu General İgnatiyef'e beyân etmekliğim için söylemişdir. Üçüncü teklif işte İgnatyef'den bu iki söylediğim teklifden ne malumat alacaksın doğrusunu gelip bana söyleyesin fakat gündüzlere benim konağıma gelmeyesin. Şâyed General müşârünileyhin benim konağımda hafiye me'mûrları vardır sonra size emniyet etydikde bir şey açmaz. Dördüncü teklif vükelâ-yı Devlet-i aliyyeden ve gerek küçük me'mûrlardan sefârete kimler gider bunların ism ve resmiyle raportunu isterim. Fakat bir şey var ki velev gitsin velev gitmesin Subhi Paşa'nın da ismini senden isterim. Beşinci teklif çok geçmeksizin merkûm sadârete kuud eylediğinde sonra bir gece konaklarına gidüb hîn-i mülâkâtda sen hiç havâdis getirmedin İgnatiyef'den…" 10 Mayıs 97/ 22 Mayıs 1881. Bu uzun istintâka göre Midhat Paşa'nın da İgnatyev'e karşı casus kullandığı açıktır.

kendisine karşı kurmayı düşündüğü komploların neler olduğu gibi hususlarda önceden bilgi sahibi olmaktı. Midhat Paşa'nın Said Bey'i Rus sefâretine sızdırmakta başarılı olup olmadığından ziyâde, Yıldız Sarayı mahkemesi için önemli olan, Said Bey'in ifadelerinin tabii ki Paşa'nın Sultan Abdülaziz'i hal' ve öldürtmek davasında delil olarak kullanılabilmesi fırsatıydı. Hatta Midhat Paşa'nın Abdülaziz'in tahtan indirilmesi ve öldürülmesiyle ilgili istintâkı sırasında gelişen hâdiselerde başlıca rol oynadığını iddia ettiği İgnatyev'den bahsettiği de vâkiydi. 30 Mayıs 1881'de heyete verdiği ifadesinde Midhat Paşa, Sultan Abdülaziz'i itham ederken, Mahmud Nedim Paşa'nın ikinci sadaretinde Sultanın hareketleriyle milleti kendisinden soğuttuğunu, Nedim Paşa'nın da "bütün bütün Rus elçisi General İgnatiyef'in nüfûzu altına girmiş olduğunu", İgnatiyef'in ise Rumeli'nin Rusya'nın eline düşmesine çalıştığını, bunun için Bulgarları tahrik ettiğini dile getirecekti. İstanbul'da halkın emniyetsizliğinden dolayı medrese talebelerinin ayaklanarak Mahmud Nedim Paşa'yı düşürdüklerini beyan edecekti (Uzunçarşılı, 1987, ss.52-53; 2000, s.27). Fakat tarihte adeta birbirleriyle anılan isimler hâline gelmiş olan Midhat Paşa ile İgnatyev arasındaki karşılıklı komplo suçlamalarının 1877'den daha da eskiye, Midhat Paşa'nın Tuna vâliliği dönemine kadar uzandığı bilinmektedir.

İgnatyev ile Midhat Paşa arasında karşılaştırma, gerek tarihçilerin gerekse de kamuoyunun ilgisini çekmiştir.[905] İgnatyev'in İstanbul'a elçi olarak atanmasıyla Midhat Paşa'nın Tuna valiliği görevine getirilmesi, aşağı yukarı aynı döneme rastlamaktadır. Genel olarak bakıldığında her ikisi de valilik görevinde oldukça başarılıdır; Midhat Paşa'nın Tuna valiliği ile İgnatyev'in Ninjiy Novgorod valiliği, her iki ülkenin idare ve yerel yönetim tarihinde iz bırakmıştır. Meşhur *L'Illustration* dergisinin 28 Ekim 1876 tarihli kapağı, üç devlet adamına tahsis edilmiştir: 1875'ten beri Balkanlarda süregelen ve 1876 yazında Osmanlı ile

[905] Bu konuda bir yüksek lisans tezi dahi hazırlanmıştır; (Yazıcı, 2009). Yazıcı'nın tezi, İgnatyev ile Midhat Paşa'nın devlet adamı ve diplomat kimliklerini mukayese etme kaygısı üzerine kurulu bir deneme niteliğindedir. Bilhassa Midhat Paşa'nın Osmanlıcılığı ile İgnatyev'in Panslavizmi gibi problematikler etrafında işlenmeye çalışılmıştır. Örneğin her ikisi de Bulgar Eksarhlığının teşekkülünü desteklemişlerdir ancak öyle gözükmektedir ki Midhat Paşa bunu, Patrikhânenin Rum ve Slav ahâli arasındaki nüfûzunun yerine seküler idarenin nüfûzunu ikâme ettirmek için yaparken İgnatyev ise yazarın imâ ettiğine göre bunu Slavcı iştiyâkla yapmaktadır. Yazara göre İgnatyev'in Midhat karşıtı duruşu, onun Çar ve Dışişleri Bakanınınkinden farklı olarak, Balkanlardaki hırslı siyasetinin neticesidir;

Sırbistan ve Karadağ arasında savaşa dönüşen krizin başlıca aktörleri arasında yer alan Gorçakov, Midhat Paşa ve İgnatyev. Popülerliği gittikçe artan İgnatyev için "Rusya'yı İstanbul'da uzun yıllardan beri temsil eden General İgnatyev, eski toprak (duayen) diplomatlar sayılmaktadır. Özel hayatında kimseyle mukayese edilemeyecek derecede tatlı dilli ve ikna edici olduğu gibi, kamu hayatında da Prens Mençikof'un küstah ve kırıcı tavrından uzaktır. Ama bu yumuşaklılığına aldanmamak gerekir. Bir zamanlar Avrupa'nın yüksek tabakasının bir özelliği olan terbiyenin bir tezahüründen başka bir şey değildir bu. Aslında bugünkü diplomatların hiçbiri, General İgnatyev kadar kesin ve katı bir akla sahip değildir… Bir elçi için, özellikle de Türkiye'deki bir Rus elçisi için gayet rastlanan bir şekilde, görevinde kendisini çevreleyen herkes tarafından takdir edilmektedir" (Eldem, 2006, ss.16-17). Aynı dergi Midhat Paşa'nın Jön Türk kimliğine işaret eder ve her iki devlet adamı arasında İstanbul'un siyaset sahnesinde yaşanan mücadelenin renk tonları belirir; Rusya ile Osmanlı arasında diplomasi savaşının tecessüm ettiği iki rakip devlet hâline gelirler.

İgnatyev'in Âli Paşa ile Fuad Paşa hakkındaki fikirleri arasında bazı farklılıklar dikkat çekmekteydi. Fuad Paşa'yı, çok parlak bir karaktere ve Avrupalı ruhuna sahip birisi olarak görmekteydi; Bâbıâli'nin en yetenekli devlet adamının kim olduğu kendisine sorulsa, şüphesiz Fuad Paşa'yı işaret ederdi. Ona göre Fuad Paşa'nın erken ölümü, Rusya ile Osmanlı arasında daha ileri seviyede bir yakınlaşmaya engel olmuştu (Hevrolina, 2009, s. 170). İgnatyev, Âli Paşa'nın da bazı kabiliyetlerini takdir etmekten çekinmezdi. Ancak Midhat Paşa söz konusu olduğunda, kesinlikle sözcüklerinin tonu hiç olmadığı kadar sertleşiyordu. Âli Paşa'nın ölümünden sonra oluşan iktidar boşluğunda Bâbıâli'ye Rusya karşıtı bir hizbin yerleşmesini engellemek maksadıyla 1872'de, Midhat Paşa'nın düşürülmesinde ve yerine Mehmed Rüşdi Paşa'nın getirilmesinde rol aldı; kezâ İgnatyev, Midhat Paşa'yı Genç Osmanlıların lideri, İngiltere ve Avusturya'nın adamı olarak görmekteydi. Bir yoruma göre ise Midhat Paşa, İgnatyev'in

İstanbul'u terk etmesini düşlemekteydi ve bunun için elinden geleni yapıyordu.[906]

İgnatyev ile Midhat Paşa arasındaki husûmet, Paşanın Tuna valiliği döneminde başlamıştı.[907] Aslında Midhat Paşa'nın Tuna valiliği sırasında faaliyetleri, gerek Rusya'daki gerekse de Avusturya-Macaristan'daki Panslavist ajitasyonun onun aleyhine yönelmesine yol açmıştı. [908] Hatta bu vilâyetin İgnatyev ile Midhat Paşa arasında bir satranç tahtası hâline geldiği dahi ileri sürülür (Çelik, 2010, s. 13). Tuna vilâyeti üzerinde İgnatyev'in de Midhat Paşa'nın politik tasarıları vardır; *Tabsırâ-ı İbret*'te Midhat Paşa, Tuna vilâyetinde gerçekleştirdiği reformları Rus sefirin baltaladığını iddia etmekte ve üstelik İgnatyev'i Saray çevrelerinde kendi aleyhine asılsız dedikodular çıkarmak suretiyle bir kamuoyu yaratmakla itham etmekteydi. Midhat Paşa'nın kaleminden çıktığı üzere İgnatyev ithamlarını şu şekilde sıralamaktaydı: Midhat Paşa'nın Memâlik-i Mahrûsenin kanunları ve nizâmları hâricinde bir yol izleyerek Tuna vilâyetini Mısır gibi bir eyâlet-i mümtazeye tahvil edeceği, Sultanın irâdesi ve iktidârına halel getirecek düzenlemelerin Meclis-i Mebusân'ın önünü açacağı şeklindeydi.[909]

---

[906] (Hevrolina, 2009, s. 170). Diğer yandan İgnatyev ile Midhat Paşa, siyaset ve diplomaside nasıl karşıt kutuplara yerleştirilmekteyse, Midhat Paşa ile Mahmud Nedim Paşa da aynı şekilde karşıt ideoloji ve görüşleri temsil etmekteydiler. Ancak oldukça derin olduğu iddia edilen bu karşıtlığın siyaset sahnesindeki imajlarıyla da ilgili olduğu görülmekteydi. Örneğin bir İngiliz devlet adamı, Mahmud Nedim Paşa, Âli ve Fuad Paşaların miraslarını ortadan kaldıran devlet adamı olarak gösterilmekte, Midhat Paşa'nın ise Tanzimat'ın gerçek varisi olduğunu imâ etmekteydi (Munroe-Butler-Johnston, 1875, s. 43).

[907] Rusya'da olduğu kadar Avusturya-Macaristan'da da Panslavist basının 1860'lardan beri Midhat Paşa aleyhine düşmanca neşriyat yaptığı biliniyordu. HR.SYS.157/12, 9 Juillet 1867, No 408/91.

[908] İddiâya göre İgnatyev, Midhat Paşa'nın Tuna valiliğinden azli için daha İstanbul'a elçi olarak geldiği günlerde Bâbıâli'ye baskı yapmaya başlamıştı (Selimoğlu, 1995, s. 34'den naklen Çelik, 2010, s. 48).

[909] (Ali Haydar Midhat, 1903 ss. 41-42) Midhat Paşa'nın bu iddiaları, Tuna valiliği sırasında onun en yakınındaki isimlerden birisi olan Arnavut İsmail Kemal Bey tarafından da doğrulanmaktadır. İsmail Kemal Bey'e göre Tuna vilâyetinde hayata geçirilenler, Rusya'nın Balkanlar ile ilgili genel politikasına bir engel teşkil etmekteydi ve bu da İgnatyev'i çok kızdırmaktaydı. Rus basını, özellikle Panslavist basın, Midhat Paşa'nın şahsına ve idaresine karşı bir düşmanlık kampanyasına yürütüyordu. Sonunda gizlice yürütülen entrikalar ve aleni yapılan bazı eylemler Midhat Paşa'yı çok rahatsız etti. Bu sonuncusuna örnek, bir Sırp'ın ona süikast yapmayı planladığının açığa çıkmasıydı (İsmail Kemal, 1920, s. 39; Türkçesi, 2007, s. 29).

Tuna valiliği sırasında Midhat Paşa ile İgnatyev arasında anlaşmazlık yaratan temel sorunlardan birisi şüphesiz Bükreş merkezli Bulgar milliyetçi faaliyetlerinin vali tarafından tâkip ve tedîbi meselesiydi.[910] Örneğin 1867 Ağustosu'nda Midhat Paşa'nın, kendi gizli ajanlarından aldığı bir istihbârâta göre iki Bulgar ajan, Galats bölgesinden Bulgaristan'a Avusturya vapuru *Germaniya* vasıtasıyla sızacak ve burada Osmanlı karşıtı propaganda faaliyetlerine başlayacaktır. Yapılan baskın sonunda çatışma çıkmış ve bir Sırp ölmüş, yaralı olarak yakalanan Bulgarı ise Midhat Paşa bizzat sorgulamıştı. Sorgu esnasında bu yaralı Bulgar ölmüştü. Çantasından isyanına destek verenlerin listesi çıkmış ve bu olay bilhassa İgnatyev'in tepkisini çekmişti. Diğer yandan Paşa'ya yönelik akim kalmış bir suikasd tertibinde de Rusya'nın parmağı olduğu ima edilmekteydi. Bu başarısız suikasd girişimi Avrupa'da da yankı bulmuştu. Midhat Paşa ile İgnatyev arasındaki ilişkilerin geleceğini belirleyen asıl olay ise, Paşa'nın 1867'de Tuna Vilayetinde çıkan Bulgar İsyanı'nı bastırması olacaktı. Midhat Paşa, büyük bir kararlılıkla valisi olduğu bölgede kendi politikalarına devam etmişti, ancak 1868 başında görevden alınacaktı. Midhat Paşa, Tuna valiliğinden azli için Rus sefirin baskı yaptığını ileri sürmekteydi. Rus konsoloslara göre Midhat Paşa'nın Bulgarlar üzerinde kurduğu baskı, İgnatyev ile Paşa arasındaki en büyük anlaşmazlık noktalarından birisidir.[911] Kuvvetle muhtemeldir ki, mevcut konjonktürün de lehine olmasıyla İgnatyev, Midhat Paşa'nın takip ettiği siyaset sebebiyle Sultan Abdülaziz'in kafasında valisine karşı bir şüphe uyandırmayı başarmış ve azlinin önünü açmıştır. Kezâ İgnatyev'in, Paris'teki Mustafa Fazıl Paşa'nın meşrûtî yönetimi savunan meşhur mektubunun yayınlandığı sıralarda Midhat Paşa'nın memlekete anayasayı getireceği yönündeki bir dedikodu çıkarması, kendi siyaset yöntemlerine oldukça uygun bir hamledir. Üstelik Midhat Paşa anılarında, Tuna vilâyeti için bir anayasa tasarladığından bahseder. Lâkin Fadeyeva'nın da vurguladığı üzere

[910] Bu konuya daha sonra dönülecektir. 1860'ların ortasında Bükreş'te özellikle Grigoriy S.Rakovskiy'nin faaliyetleri ön plana çıkmaktaydı (Velichi 1979: 39). Bükreş'teki milliyetçi-devrimci Bulgarların Tuna'ya sızma faaliyetleri karşısında Midhat Paşa'nın aldığı tedbirlerin İgnatyev tarafından kaygıyla takip edildiği hakkında bkz., Fadeyeva (1977, s. 38).

[911] Konstantin Leontyev 1867 Ağustosu'nda Tuça'dan İgnatyev'e yazdığı bir raporunda; "Bulgarların işiyle [meseleleriyle] ilgili olarak Tuçla'da kesin bir şey öğrenmek çok zordur. Buradaki Bulgarlar Midhat Paşa tarafından öyle korkutulmuşlar ki, bir tanesi bile, gizli de olsa, konsolosluğumuza gelmek istemiyor" (Leontyev, 2009, s. 107).

Midhat Paşa'nın görevden alınmasında İgnatyev'in rolü konusunda sağlam bir delil yoktur (Fadeyeva, 1977, s. 39). Midhat Paşa'nın Tuna vilâyetindeki başarıları, tabii ki diplomasi kulislerinde meşûm bir yankı yaratmış gibidir; vilâyeti kendisi çıkarına olmak üzere, tıpkı Mısır gibi iktisadî olarak özerk bir hâle dönüştürmek istediğine dair şâiya, bizzat Rusçuk'taki Rus konsolosu Aleksandr Moşnin tarafından yayılmaktaydı.[912] Oysa Midhat Paşa'nın Tuna'da kendi idaresinde bağımsız veya özerk bir vilayet hayalleri kurduğuna ilişkin iddialar, 1870'lerdeki merkeziyetçi siyasî çizgisiyle çelişmektedir.

Tuna vilâyetinin İgnatyev ile Midhat Paşa arasında yürütülen yer altı siyasetinin bir satranç tahtası haline geldiğine ilişkin, 1873 Temmuzu'nda yani Midhat Paşa'nın görevden alınmasından yaklaşık beş sene sonra, Rusçuk konsolosu Moşnin'den İgnatyev'e gelen hususî bir rapor bazı ilginç karîneler sunmaktadır. Bilindiği üzere Midhat Paşa, Bulgaristan başta olmak üzere Balkanlarda devlete yönelik gizli tertiplerin hazırlanmasında ve tatbikinde Rus konsoloslarını çete reisleri ve komitacılarla işbirliği yapmakla suçlamaktaydı. Moşnin ise raporunda kendisine şimdilerde hapiste olan Bulgar Yordan Peyev'den gelen Bulgar komitacı Kişelski ile ilgili bir mektuba[913] istinaden, Midhat Paşa'nın adamlarını, bazı Bulgar komitacılara işkence ederek Rus konsoloslardan yardım aldıklarını itiraf etmeye zorladıkları iddiasıyla itham ediyordu.[914] Konsolosa göre, Paşa'nın adamlarını, işkence marifetiyle aldıkları ifadeleri yasal zemine taşıyarak sûnî bir gerçeklik yaratıyorlar, bir bakıma İgnatyev'e karşı komplo kuruyorlardı. 1868'deki olaylardan sonra özerk Bulgar kilisesinin kurulması yolunda Bâbıâli'nin attığı adımlar ve Midhat Paşa'nın bölgede eğitime verdiği destekle birlikte, Bulgar devrimci entrikalarına ve reform taleplerinin devam etmesine

[912] 1877-1878 Savaşı sırasında Rus ordularının Bulgaristan'ı daha iyi tanıması için hazırlanmış bir derleme olan *Materialı dlya izuçeniya Bolgarii. Napeçatanıy po poveleniyu deystvuyuşey armiey*, Bükreş: Tipografiya D.V.Mançeva, 1877, s.44'den naklen Petrov (2006, s. 27). Milen Petrov, bu iddiaların somut delillerine ulaşmak zor olsa da Midhat Paşa'nın Tuna valiliğinden alınmasında etkili olduğunu ileri sürer. Petrov'a göre İgnatyev'in Midhat Paşa'yı ayânlar ile kıyaslaması, tabii ki kurnazcadır ve tamamen siyasî düşmanlıktan kaynaklanır.

[913] Mektubun orjinali yayımlanmıştır; bkz., *Bilgarsko natsionalno-revolyutsionno dvijenie 1868-1874, çujdestranni dokumenti*, t.2 (1992, ss. 409-411).

[914] Moşnin'in raporu yayımlanmıştır; AVPRİ, f. 180, op.517/2, d.2182, 121-122'den naklen Jeynov (2009, ss. 96-97).

rağmen bir nısbî bir sükûnet gözlemlenmekteydi.[915] İgnatyev'in rakiplerine göre ise Rusya elçisini en fazla rahatsız eden konu, Bulgarlar arasında hâkim olan bu sükûnetti. Midhat Paşa ve etrafındaki isimler, Rusya elçisi İgnatyev'in Bulgarlar arasında bir kargaşa çıkarmak için sürekli uğraştığını iddia ederler.[916]

Âli Paşa'nın ölümünden sonra Bâbıâli'de ortaya çıkan iktidar boşluğunda Midhat Paşa'nın Batı ve bilhassa İngiliz diplomasisine dayanan politik geleceği ile İgnatyev'in İstanbul'da Rus nüfûzu tesis etmeye yönelik diplomatik geleceğinin birbiriyle çatışacağı muhakkaktı.[917] 1871'den sonra Midhat Paşa ve Halil Şerif Paşa tarafından ordunun güçlendirilmesi maksadıyla Alman İmparatorluğu modeline göre örgütlenmesi ve imparatorluktaki özerk prensliklerin merkeze daha sıkı bağlanması projesi, İgnatyev'e göre kendisi tarafından boşa çıkarılmıştı. Ancak gerek Almanya'nın gerekse de Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya ile bir ittifaka girmeleri, mahallî ilişkileri aşan bir olguydu. Rus elçiye göre Midhat ve Halil Şerif Paşaların Alman İmparatorluğu ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na yaklaşma politikası, esasında Slav dünyası ve Rusya'ya karşı bir blok oluşturma stratejisiydi (İgnatyev, 1916; Iorga, 1938, s. 97 vd.; Sumner, 1932/1933, ss. 563-564). Ancak Midhat Paşa'nın bu arayışları somut neticeler vermeyecektir. İngiltere'nin kendi iç politikasından kaynaklanan nedenler bir yana, Bâbıâli'nin bu arayışlarında Londra hükûmetinin de Palmerston politikalarını revizyona tabi tutmasının etkisi vardır. Her şeye rağmen İngiliz hariciyesinin Midhat Paşa'ya ve onun reformist kimliğine sempatiyle bakıyor olduğu bir gerçekti.

Âli Paşa, bir defasında İgnatyev'in Fransız himâyesinde kurulan kolejden haset ve heyecanla bahsettiğini söyler; Fransız ve Batı nüfûzunun bir rehberi olarak

---

[915] NA.FO.78/2073, 8 February 1869, No 64

[916] (Ahmet Midhat, 2004/I, ss. 123-124). Ahmed Midhat Efendi, Tuna vilayet reformunun İgnatyev tarafından baltalanmaya çalışıldığının altını çizer; Bulgarlar arasında hoşnutsuzluklar yaratmak ise İgnatyev için adeta işten bile değildir. Midhat Paşa'yı valilikten azlettirebilmek için İstanbul'da epey kulis yapan İgnatyev, bunu uzun süre başaramamıştır. Bunun başaramaması üzerine Bulgarlar arasında kargaşa yaratmak için daha fazla mesai harcamıştır. 1868'de Bükreş'ten giren Bulgar ihtilâl komitelerine bağlı ihtilalcilerin çıkarmak istedikleri ayaklanmanın arkasında da İgnatyev'in parmağı olduğu ileri sürülür.

[917] Midhat Paşa'nın bazı İngiliz devlet adamlarınca desteklendiği bilinmektedir; sıkı bir meşrûtiyet ve reform taraftarlığı İngiliz siyasetçilerinin sempatisi kazanması için yeterli olmuştur. (Şimşir, 1986, ss. 239 –240).

hizmet edecek böyle bir mektep, Âli Paşa'nın da farkında olduğu gibi İgnatyev'in Rusya adına düşlediği bir mekteptir aslında. Halbûki böyle müesseler kurulması yönünde Rusya'dan gelen bütün tavsiyelerin Bâbıâli tarafından şüphe ve korku ile karşılanması, İgnatyev tarafından eleştirmektedir. Âli Paşa bu iddiayı gayet basit bir gerekçe öne sürerek cevaplamıştır: Bâbıâli, Fransa ve İngiltere'nin politikalarında Osmanlı İmparatorluğu'nun refah ve huzurunu amaçlayan bir arzu görmekteydi ve onlardan gelen her tavsiye, bu ruhla kabul ettirilmekteydi. Oysa Rusya, Sultanın meşrû hükümranlık haklarının ortadan kaldırılması ve imparatorluğun dağılmasına yönelik adeta gizli hedefler uğruna hareket etmektedir. Eğer Rusya da İngiltere ve Fransa ile ortak, iyi niyetli sâiklerle hareket etmeye başlarsa, o zaman İgnatyev'in de sözleri ve tavsiyeleri tıpkı diğerleri gibi dikkate alınacaktır. İgnatyev daha sonra Fransız koleji ile ilgili Fuad Paşa'yla da görüşür ve Âli Paşa'ya söylediklerini tekrar eder. İgnatyev, aynı mükâlemede Midhat Paşa'nın Devlet Şûrâsı riyâsetine tayin edilmesine karşı sitem etmiştir ve Fuad Paşa'yı uyarmıştır; Midhat Paşa, ileride devletin ve Fuad Paşa'nın başına bela olacak birisidir ve nihayetinde Fuad Paşa'nın ayağını kaydıracaktır (*he would finally supplant him*). İgnatyev'in Midhat Paşa'ya karşı Bâbıâli içerisinde bir kıskançlık tohumları ekmek istediği gittikçe dikkat çeker; Midhat Paşa'nın gelecekte bizzat kendilerinin siyasî kariyerlerine son verebileceğini ve onlara bir rakip olarak ortaya çıkabileceğini, yeri geldikçe Âli ve Fuad Paşaların kulaklarına fısıldamaktan imtinâ etmez.[918] Aslında İgnatyev, Bulgar komitacılar eliyle Tuna boylarında mağlup edemediği Midhat Paşa'ya karşı İstanbul'daki siyasî mücadelesinde Bâbıâli içerisinde müttefikler aramaktaydı ve 1871 sonrasında Mahmud Nedim'i bulacaktı.

1872 Temmuzunun son gününde Midhat Paşa'nın sadarete getirilmesi, İgnatyev tarafından tabii ki olumlu bir gelişme olarak görülmemekle birlikte, kendisiyle yaptığı ilk görüşmede yeni Sadrıâzâmın Osmanlı İmparatorluğu'nun komşusu Rusya'ya karşı tutumunda görünürde ılımlı bir hava vardı: "komşumuz Rusya'nın dostluğuna büyük bir değer atfetmemezlik yapamam" demişti. Ancak İgnatyev, onun iyi niyetli güvencelerine rağmen Rusya'ya karşı gerçek niyeti

[918] NA.FO78/2020, 21 April 1868, No 142 (Confidential)

hususunda yanılsamalar içinde değildi. İgnatyev, yeni Sadrıâzâmın mazisinin kendilerine hiç de güven vermediğini açıkça yazmıştı: *Les antécédents du nouveau Sadrazam n'étaient pas de nature à nous inspirer de la confiance.* (İgnatyev, 1916, s. 185). Dolayısıyla Midhat Paşa henüz Sadrıâzâm olduğu gün, Rusya elçisinin ona karşı bir önyargısı olduğu dikkat çekmekteydi ve bu önyargıları temelsiz de değildi. İgnatyev'e göre Midhat Paşa'nın yönetimi, Mahmud Nedim Paşa idaresine karşı kör bir reaksiyon niteliği taşıyordu; nitekim Midhat Paşa, Mahmud Nedim Paşa'nın aksine Batılı güçlerin, özellikle de İngiltere'nin bir siyasî enstrümanı olarak hizmet etmekteydi.[919] Rus sefiri, Midhat Paşa'nın valilikte kazandığı tecrübelerini, bir sadrıâzâm olmak için yeterli görmemekteydi. Midhat Paşa'nın heyecan veren kabiliyetlerini takdir eden İgnatyev, buna karşın gerçek bir devlet adamında olması gereken geniş vizyonun Midhat Paşa'da olmadığını düşünüyordu. Midhat Paşa, bir üst makamın kontrolünden kurtulduğu zamanlarda para ile alakalı meselelerde dürüstlüğü tartışmaya açık bir devlet adamı olarak gösterilmekteydi; yani İgnatyev, Midhat Paşa'yı rüşvetçilikle itham ediyordu. İgnatyev'e göre Midhat Paşa, liberalizmin bir müdafii olarak Jön Türk partisi adına çalışırdı ve etrafındakiler güya liberal insanlardı; Midhat Paşa, Bâbıâli içerisinde Batılı hizbi temsil etmekteydi. İgnatyev, Midhat Paşa konusunda Sultanın gözlerini açanın kendisi olduğunu yazmaktadır; Sultan Abdülaziz'e onun yalnızca bir *inikılâpçı* olduğunu, amacının hükümdarın otoritesini sınırlamak ve Rusya ile kurulan iyi ilişkileri bozmak olduğunu söyler; zaten böyle bir yönetimle iyi ilişkiler geliştirmek neredeyse imkânsızdır. İgnatyev için "Midhat, ne akıllıdır ne de fazla tecrübesi vardır ne de Âli Paşa kadar ihtiyatlıdır." Karadeniz'in askerî nötralizasyonun ilgasından sonra Bâbıâli ile Rusya arasında iyi ilişkilerin kurulmaya başlaması sürecinde Midhat Paşa'nın sadrıâzâm olmasını İgnatyev, Rusya için açık bir tehlike olarak görmekteydi ve böyle bir atamanın iki ülke

[919] İgnatyev, Midhat Paşa'nın sadrıâzâmlığını valiliğine benzetmekteydi ve siyasî faaliyetlerinin iç siyasete ve özellikle reformlara yönelik olduğu görülmekteydi. Midhat Paşa'nın ağırlık verdiği projeleri, ordunun yeniden yapılandırılması, demiryolu yapımının planlanması, vilâyet sisteminin yaygınlaştırılması, Mahmud Paşa dönemine karşı bir karalama kampanyasının başlatılması, kapitülasyonlar ve ruhbanın haklarına karşı mücadeleydi. Selefinin aldığı ekonomik tedbirlerin yerine yenilerini uygulamaya çalışacaktı ancak ekonomi, tahmin edildiğinden de kritik bir vaziyetteydi. İgnatyev'e göre Midhat Paşa, böylesine büyük işlerle baş edebilecek birisi değildi (İgnatyev, 1916, s. 185).

ilişkilerine zarar vereceğini daha başından açıkça ifade ediyordu. Midhat Paşa, Berlin'de Rusya, Almanya ve Avusturya-Macaristan imparatorlarının görüşmesinden sonra Slavlara karşı harekete geçmiş ve Avusturya-Macaristan'ın da bu konuda onayını almayı yeterli görmüştür; *Dreikaiserbund*in Şark meselesinde müdahalesizlik prensibini benimsemesi, bazı düşmanlıkların yalnızca üzerini örttüğü gibi, Midhat Paşa'ya da Slavlar aleyhine harekete geçmesi için fırsat vermiştir. İgnatyev, sadaret makamındaki bu değişikliği Elliot'un ve Kont Ludolf'un büyük bir memnuniyetle karşılamasının üzerinde durulması gerektiğini düşünüyordu. Diğer taraftan elçiye göre Midhat'ın sadaretiyle birlikte Türkiye'ye faydası olabilecek gerçek reformlar günden güne gözden kayboluyordu. Midhat Paşa'nın kısa sürede kredisini tüketmesinin bir diğer nedeni de, İgnatyev'e göre kendisiyle sık sık çelişmesidir ve ayrıca sarayda hiçbir nüfûzu yoktur; Sultan, Midhat Paşa'ya yönelik sempatisini ifade eden herhangi bir beyanda bulunmamıştır. Midhat Paşa'nın şöhretinin hem İstanbul'da hem de imparatorluğun dışındaki topraklarda abartıldığı hususundaki görüşlerinde haklı olduğunu düşünen İgnatyev, Batı kamuoyunda Midhat Paşa'ya yönelik sempatik yaklaşımın arkasında, Jön Türklerin propagandalarının yanında basında etkili olan Yunanlıların Slav-karşıtı bir devlet adamına desteklerinin de etkisi olduğunu düşünmektedir (İgnatyev, 1916, ss. 186-187). Bu bağlamda Mahmud Nedim ve Midhat Paşaların Osmanlı tarih yazımındaki ve kamuoyundaki imajları gittikçe İgnatyev ile kurdukları ilişkiler üzerinden çizilecekti.[920]

[920] Öyle ki Âli Paşa'nın ölümünden sonra vükelâ arasında en ziyade iştihar edenler Mahmud Nedim Paşa ile Midhat Paşa olmuştur. 1876'ya gelindiğinde Mahmud Nedim Paşa Rus tarafını daha doğrusu parasını iltizam eden Paşalardan addedildiği halde Midhat, "meslek-i mahsus sahibi, terakkiperver, vükelânın en metini, en müstaidi olmak üzere" tanındı. İngiliz ve Fransız matbuatı Midhat Paşa'yı övgüyle sütunlarına taşırken, Rus matbuatı takbih ve tel'in ederdi. Midhat Paşa, özellikle 1872'den sonra Rus gazetelerinde daha sık gözükmeye başladı. Osmanlı tarih yazımında da bahsedildiği üzere "Rusların kavlince onun gibi müfsid, bed endiş bir adam, ne dünyaya gelmiş, ne de gelmesi mümkün bulunmuşdur. Midhat ismi en ufak köye varıncaya kadar iblis derecesinde menfur oldu. O derecede ki Ruslardan biri Midhat ismini işitince, istiâze eder ve müşârünileyhe itâle-i lisân eylerdi. Rus siyaset-i hâriciyesinin mağlubiyetine bu zât'ın fikri şeytanet ve desisekârisi sebep olduğunu söylemek tarikiyle olsun müşârünileyhin meziyet ve iktidarını düşmanlarımız bile teslim ettiler" diye yazan Osmanlı tarih yazarlarından Kafkasya kökenli Ahmed Saib, Rusya matbuatını yakından takip ederdi ve ona göre "bilhassa bu zamanda –Balkan bunalımı sırasında- Kafkasya Müslümanları Midhat Paşa'nın meftunları idi. Çünkü bunlar, Rusya gibi zorlu bir düşmana Paşanın ne suretle mukâvement gösterdiğini, Prens Gorçakof ve Ceneral İgnatiyef gibi gayet mâhir siyâsiyyûnu bir şey yapmaktan âciz bir hâle getirdiğini, bu esnada neşrolunan Rus gazetelerinden anlıyorlardı. Bundan dolayı akvâm-ı

Midhat Paşa, yalnızca İgnatyev tarafından değil Rusya kabinesinin ve hariciyesinin neredeyse tamamı tarafından sevilmeyen bir devlet adamıydı. Bunun nedeni şüphesiz Rus kamuoyunda en amansız Rusya düşmanı olarak bilinmesiydi.[921] Rusya hükûmeti, Midhat Paşa'nın sadrıâzâmlığa getirilmesine memnun olmadığını açıkça belli ediyordu. Ancak Rusya hükûmetinin ve İgnatyev'in, özellikle Midhat Paşa'nın birinci sadareti sırasında Osmanlı'ya karşı dostça yaklaşımını görünürde de olsa devam ettirmeye niyetli olduğu gözükmekteydi. Bu noktada İgnatyev'in bu atamaya karşı hükümetinin ilgisiz kaldığı suçlamalarına da katılmaktaydı. Nitekim İgnatyev, Midhat Paşa'nın Bağdad valililiğinden çağırılışını, yakın zamanda sadrıâzâmlığa getirileceğinin bir alameti olarak yorumladı ve tahmininde yanılmadı. Eğer Sultana çıkıp onun üzerinde etkili olabilecek durumda olsaydı, Mahmud Paşa'nın onu Bağdad yerine başka bir yere vali olarak atamasını sağlamaya çalışacaktı. Midhat Paşa'nın başkente gelmesini, sadarete yaklaşması olarak anlamıştı. İgnatyev'in kendisi aleyhine yaptığı bu çalışmalardan Midhat Paşa'nın haberinin olmaması düşünülemezdi ve bu hadise, aralarındaki düşmanlığı daha da keskinleştirmiş olmalıydı. Netice itibarıyla Midhat Paşa'nın 1872'de sadarete getirilişi, İgnatyev'den St.Petersburg'a aktarılan siyasî haberlerin de etkisiyle Rusya'da, akılcı bir atama olarak değil, saray entrikalarının bir sonucu olarak gösterildi.[922] Keza Rusya yönetimi İstanbul'da böyle bir ani kabine değişikliği için başka bir neden görmemekteydi.[923] Midhat Paşa'nın ilk sadareti uzun sürmedi ve Ekim ortasında yerine Mehmed Rüşdi Paşa atandı.[924]

İslâmiyye, Midhat Paşa'nın sadarete geldiğini duyar duymaz, birbirlerini tebrik ve artık şu meselede Ruslar, mükemmel bir mağlûbiyete dûçâr olduklarında şübheleri kalmamış." (Ahmed Saib, 1326/1910a, s. 179; 1326/1910b, s. 62). Midhat Paşa'nın Rusya Müslümanları arasındaki itibar ve prestijinin Rus karşıtı olmasıyla da ilgili olduğu görülmekteydi ve 1876'da, Balkan bunalımı sırasında İgnatyev'i en fazla tedirgin eden meselelerden birisi haline gelecekti.

[921] NA.FO.78/ 2218, 20 August 1872, No 162 (Confidential).

[922] NA.FO.65/835, 6 August 1872, (from Lord Loftus to Earl Granville), No 217 (Confidential). Asya Dairesi Müdürü Westman'a İgnatyev'den gelen bilgiler bu doğrultudaydı. İgnatyev, Midhat Paşa'nın saray çevresindeki ahbapları kanalıyla Mahmud Nedim Paşa'nın altını oyarak kendisinin atanmasını gerçekleştirdiği kanaatindeydi.

[923] Halbuki Elliot, bu konuda Rusya gibi düşünmüyordu ve Mahmud Nedim Paşa'nın saray çevresindeki desteğini, haremin masraflarını sübvanse edebilmesine bağlamaktaydı. NA.FO.78/ 2219, 16 September 1872, No 180 (Confidential).

[924] Paşa'nın görevden alınmasında özellikle sarayda sevilen bir devlet adamı olmaması etkiliydi. Haremde kendisine karşı bir muhalefet oluştuğu da bilinir. Sultan, Mahmud Nedim Paşa

Âli Paşa döneminde Rusya elçisinin Sultan ile gerçekleştirdiği hususî görüşmeler dahi dikkatle takip edilirdi. Buna karşın Sultan Abdülaziz ile hususî görüşmeleri özellikle Âli Paşa'nın vefatından sonra daha sıklaşmıştı. İgnatyev, 1872 güzünde İstanbul'u ziyaret eden Grandük Nikolay'a gösterilen misafirperverlikten dolayı Çar'ın teşekkürlerini Sultana ilettiği bu görüşmelerden birisi, Midhat Paşa'nın sadrıâzâmlıktan azledilmesine müteâkip gerçekleşti. Bâbıâli'nin birinci tercümanı, Sultan ile elçi arasında geçen görüşmeyi derhal Hariciye Nazırına aktarmış, o da İngiltere sefirine anlatmıştır.[925] Buna göre görüşmede İgnatyev söze Midhat Paşa'yı görevden almasından dolayı tebrik ederek başlamıştır; eğer Midhat Paşa, bir süre daha sadrıâzâmlığa devam etseydi Osmanlı-Rus ilişkileri tehlikeye düşmüş olacaktı. Bu görüşmede İgnatyev, Mahmud Nedim Paşa'nın ismini zikretmemişti. Rusya elçisi, basın özgürlüğü konusunda da Sultanı uyarmıştı; bunun oldukça zararlı sonuçları olabilirdi; Sultanı basın özgürlüğünün gereksiz yere acımasız eleştirilere yol açacağı konusunda uyaran İgnatyev, Osmanlı ve Rusya'da olduğu gibi hükûmdarın yahut otokratın yegâne otorite olduğu ve her şeyi kontrol ettiği sistemi Sultan Abdülaziz'e övüyordu. İgnatyev, Sultana Rusya'daki otokratik hükümet şeklini bir yandan överken, diğer yandan tavsiye de etmekteydi. Bu methiye onun Mahmud Nedim Paşa ile Midhat Paşa arasındaki ideolojik ayrışmada yer aldığı konuma da ışık tutmaktaydı. İgnatyev'e göre Sultan, nazırlarına danışmadan hareket edebilme imtiyazına sahip olmalıydı; bütün salahiyeti kendisinde toplayan bir otokratı temsil etmeliydi. Oysa İgnatyev'in bu telkinleri karşısında Sultan Abdülaziz'in İngiliz sistemine hayran olduğunu dile getirmesinin Elliot'ın şahsî görüşlerinin mahsulü olup olmadığı tartışmalıdır; Abdülaziz, İngiliz sistemine hayran olsa da bu sistemin bütün ülkelere tatbik edilip edilemeyeceği konusunda şüpheleri vardır. Üstelik Sultana göre hem

---

döneminde bağımsız hareket etmeye alışmıştır ancak Midhat Paşa, Âli Paşa'nın sadâretinde olduğu gibi kendisine danışılmasını ve sadaretin sembolik de olsa gücünü yeniden tedavüle sokmayı deneyinde sarayda muhalefetle karşılaşması gayet normaldir. Sultan ile Midhat Paşa arasında iktidarın paylaşımı hususundaki bazı anlaşmazlıklar konusunda bkz., NA.FO.78/ 2219, 20 October 1872, No 229 ve Bâbıâli'de Midhat Paşa'dan sonraki dengeler için bkz., NA.FO.78/ 2219, 24 October 1872, No 232 (Confidential); NA.FO.78/2220, 3 November 1872, No 246 (Confidential).

[925] NA.FO.78/2220, 6 November 1872, No 249 (Most Confidential).

Osmanlı hem de Rusya bu meşrûtî sistemin avantajlarını idrâk kabiliyetinden mahrum, maalesef umarsız ve geri kalmış (*unfortunately too ignorant or too backward*) ülkelerdir. Sultanın bu yanıtıyla Osmanlı nazırları rahatlasa da İgnatyev'in onun üzerinde meşrûtiyet rejimi konusunda olumsuz tesir bırakacağını bilmekteydiler. Mahmud Nedim Paşa'nın nispeten uzun süren sadaretinin en önemli sonuçlarından birisinin Sultana Bâbıâli'den bağımsız davranmak hususunda cesaret vermesi olduğu konuşulmaktaydı; İgnatyev'in de sürekli olarak Sultana böyle bir rejimi tatbik etmesi hususunda telkinde bulunması mânidârdı. Dolayısıyla Sultan Abdülaziz ile Midhat Paşa arasında iplerin kopmasına ve nihayetinde Sultanın tahtan indirilmesine giden yolda İgnatyev'in Abdülaziz'e otokrasi lehine verdiği nasihatlerin, zaten bu nasihatleri benimseye müsait bir Sultan nezdinde yarattığı etkinin de dikkate alınması mümkündür.

Midhat Paşa'dan sonra İgnatyev'in Bâbıâli'deki rakiplerinden bir diğeri, yine Midhat Paşa'ya yakın bir devlet adamı olan Halil Şerif Paşa'ydı. Genç Osmanlılara yakın bir bürokrat olan Halil Şerif Paşa'nın 1872'de Hariciye Nazırı olduğu dönemde İgnatyev'in Hıdiv İsmail ile birlikte onun düşüşü için kulis yaptığı iddia edilmekteydi.[926] İgnatyev, Halil Şerif Paşa'yı Midhat Paşa ve Jön Türklere yakın bir isim olarak anlatmaktaydı ve Mustafa Fazıl Paşa başta olmak üzere meşrûtiyetçi hiziple olan yakınlığı, İgnatyev'in Bâbıâli'de hoşlanmadığı bir siyasî profil hâline gelmesi için yeterliydi; Halil Şerif'in Sultanı anayasal rejim konusunda 'ifsâd' ettiği de bilinmekteydi[927] ve dolayısıyla iddialarda doğruluk payı olduğu açıktır. Halil Şerif Paşa, Elliot'a Hıdiv'in İgnatyev ile işbirliği yapıp,

[926] NA.FO.78/2220, 9 December 1872, No 282 (Confidential). Aslında İgnatyev'in Halil Paşa ile anlaşmazlıkları onun Viyana elçiliğinde ilk defa gün yüzüne çıkmıştı; Halil Paşa, İgnatyev tarafından kaleme alındığı iddia edilen ve muhtevasında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rusya entrikalarını ihtiva ettiği dile getirilen daha önce bahsedilen belgeleri ele geçirdiği iddia edilen devlet adamıydı. Rus tarihyazıcılığı bu belgelerin, Rusya ve İgnatyev'e karşı bir komplo için bizzat Midhat Paşa, Halil Paşa ve 'avâneleri' Polonyalı ihtilalciler tarafından düzenlendiğini ileri sürer; şu durumda Midhat Paşa'nın da İgnatyev'e zaman zaman komplo kurduğu dikkat çeker. Diğer yandan Hıdiv İsmail dönemi üzerine oldukça detaylı ve derin bir çalışma yapmış olan Douin de Halil Şerif Paşa'nın İgnatyev karşıtı faaliyetlerini doğrular; tabii İgnatyev de boş durmamakta, Halil Şerif aleyhine kulis yapmaktadır (Douin, 1934/II, ss. 610, 674).

[927] GARF, f.730, op.1, d. 755, list 2-4; (*Zapiska s kharakteristikoy turetskogo ministra inostrannıh del Halil Şerif Paşa*); Bir dönem St.Petersburg ve Viyana'da sefirlik yapan Halil Şerif Paşa'nın meşrûtiyetçi ideolojiye yakınlığı hakkında genel olarak bkz., Davison (1986, ss. 58-60; 2004, ss. 159-160)

kendisini Hariciye Nazırlığından düşürmeye çalıştığını da yazmıştı. Şu halde İgnatyev'in Hıdiv İsmail ile yakınlığının, müşterek rakip ve düşmanları olmasıyla da ilgili olduğu gözükmektedir.

Midhat Paşa, ilk defa atandığı sadrıâzâmlıkta fazla duramamış, yalnızca iki buçuk ay kalabilmişti. Özellikle maliye politikası, Sultanın hoşnutsuzluğuna neden olmuştur. İgnatyev'e göre Midhat Paşa'nın kısa sürede sadaretten uzaklaştırılmasında kendisinin de etkisi vardı; Midhat Paşa'nın gizli emelleri konusunda Sultanın gözlerini açtığını iddia eden İgnatyev, Paşanın gerçek amacının hükümdarın otoritesini yasal olarak sınırlamak suretiyle anayasal bir rejimin temellerini atmak olduğu konusunda Sultan Abdülaziz'i ikna ettiğini yazar (İgnatyev, 1914, s. 149; Fadeyeva, 1977, s. 65). İgnatyev'in bu davranışı, Bâbıâli'de esen Rusya rüzgârlarını Midhat Paşa'nın kısa bir sürede tersine çevirmeye çalışmasına bir tepki olarak değerlendirilmektedir. Fadeyeva'ya göre İgnatyev, Midhat Paşa sadarette kaldığı sürece Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki itibar ve nüfûzunun düşüşü konusunda endişelenmekte haksız değildi.[928] Midhat Paşa'nın sadaretten düşürülüşünden Osmanlı tarih yazımında genelde kabul gördüğü üzere en fazla memnun olan Petersburg hükûmeti olacaktı. Çar Aleksandr, haberi alır almaz İgnatyev'i Aleksandr Nevskiy nişanı ile taltif etmeyi düşünmüş, Gorçakov'un itirazı üzerine vazgeçmiştir. Gorçakov, böyle bir ihsanın Midhat Paşa'nın sadaretten düşürülüşünde Rusya'nın parmağı olduğunu ikrar manasına geleceğini ifade etmiştir ve bunun diplomatik sonuçları olabileceğini anlatmıştır.[929] Midhat Paşa'nın görevden alınması, Avrupa kamuoyunda infial ile karşılanmasına karşın Rusya kamuoyunda İgnatyev'in kredisini olduğu kadar Slav meselesinin Rusya lehine çözümü hususundaki ümitleri de arttırdı.[930]

---

[928] Keza Midhat Paşa, başarılı bir bürokrat olarak dikkat çekmesine rağmen görevden alındıktan sonra bir süre kendisine yeni bir görev verilmez ve bu da dikkat çekici bir ayrıntıdır (Fadeyeva, 1977, s. 65).

[929] Rusya kaynaklarını da takip edebilen Ahmet Saib'e göre Gorçakov, bugün İgnatyev'e nişan verilmesinin Midhat Paşa'nın tedbirinde Rusya'nın parmağı olduğunu Avrupa'ya ikrar demek olduğundan, ertelenmesini istemiştir. Çar Aleksandr, İgnatyev'e tebriklerini havi bir telgraf çekti ve yanında hususî elmas işlemeli bir sigara tabakası göndermeyi de ihmal etmedi (Ahmet Saib, 1326/1910b, s. 126).

[930] Midhat Paşa'nın sadaretten azline Rusya kamuoyunda verilen tepkiler için bkz., Ahmet Saib (1326/1910b, ss.127-128).

İgnatyev'in özellikle Girit isyanı sırasındaki faaliyetleri sırasında bazı meselelerde doğruyu söylemediğinin ve entrikacı bir diplomat olduğunun ortaya çıktığı iddia edilir. Bu çerçevede muhalifleri ona "Yalanların Babası" gibi bir sıfatı yakıştırmışlardır; özellikle 1870'lerin başında Rusya karşıtı Batı kamuoyunda ya böyle yahut da *Menteur Pasha* gibi bir sıfat ile itham edildiği bilinmektedir.[931] Rus tarihyazımında bunun bir propaganda olarak değerlendirildiği görülür ve bu hususun üzerinde durmasak bile, bir İngiliz'in de vurguladığı üzere İgnatyev, aslında Londra ve Viyana'daki düşmanlarının ona atfettiği derecede "şeytanî" (*mephistophelian*) bir kişilik değildi. "Bir yalancı, entrikacı ve fanatik bir Panslavist olduğu kadar şahsî cazibesi olan zeki birsiydi aynı zamanda" ve çalışmaları, dostları kadar düşmanları tarafından da takdir edilirdi (Gallenga, 1877/ I, ss. 97-98; Haris, 1969, s. 43). İngiltere sefaretinde görevli diplomat olan Horace Rumbolt 1870'te geldiği İstanbul'daki *corps diplomatique* üzerine hatıralarında bilgi verirken, özellikle İgnatyev'e şu şekilde dikkat etmişti: "İgnatyev, asla azametli olmamasına karşın günümüzde diplomatik dünyamızın şüphesiz en önemli figürüdür." Rumbolt onu, General Menşikov'dan beri bu topraklarda Rusya adına en büyük hizmetleri yapan elçi olarak anlatırdı. Rumbolt, ona atfedilen "father of lies" sıfatının esasında doğruyu yansıtmadığını düşünmekteydi ve İgnatyev'den bahsederken samimi olduğunun altını da çizmekteydi; hatta onun oldukça naif yanlış ifadeleri, anlamsız bir şekilde gayet amaçsızdır. Lord Lyons, General'in Tarabya'daki İngiltere sefaretine geldiği zamanlarda deniz yoluyla mı karadan mı geldiğini sorduğunda İgnatyev, sürücüsünü kovduğunu söylerdi. Oysa dışarı bakan birisi onun kayığını sefaretin iskelesinde görebilirdi veya tam tersi yönde arabasını görebilirdi. Hitrovo'nun Rumbolt'e anlattığına göre bir gün Pera'daki Büyük Cadde'de İgnatyev ile birlikteyken, Taksim'deki kışlalarına gitmekte olan süvarilerin bazıları büyükelçiyi oldukça kaba bir şekilde ve kasten dürtmüş, elçi dengesini kaybetmiştir ve süvari neredeyse elçinin üzerine çıkacaktır. Hitrovo elçiye bu şekilde davranan süvarilerin arkasından bastonuyla koşmuştur ancak bu insanların önemli insanlar olduklarını anlayan askerler kaçmışlardır. Efendisinin

[931] İgnatyev'in bu şekilde adlandırılması hususunda bkz., Elliot (1922, s. 186); Radowitz (1925, s. 367); MacKenzie (2002, ss. 681-693).

yanına döndüğünde İgnatyev ona şaşkınlıkla şöyle haykırmıştır: *Vous avez vu comme jel es ait fait fuire!* (Onları nasıl kovaladığımı gördün!). Rumbolt'e göre gerçekte İgnatyev, masumane beyaz yalanlar söylerdi. Bu demek değildir ki "belli bir amaca dönük veya iyi amaçlar için büyük yalanlar söylemede başarısız olurdu." Bu huyunun aileden geldiğini de İgnatyev'in bizzat kendi söylerdi. Bir ara uydurmalarındaki maharetini metheden bir arkadaşına "*Vous me flattez trop, mon cher, vous n'avez pas connu mon père* (Beni fazlasıyla övdünüz efendim, asıl babamı bilmiyorsunuz!) diye cevap vermişti.[932] Rumbolt'e göre İgnatyev, sahte şirinliği ve eğlenceli ahbaplığı, tilkiye benzer kurnaz bir Tatar çehresi ve kurnazca bakışlarıyla muhatabına tam olarak böyle cevap verdi. Görüldüğü gibi Rumbolt gibi bazıları, İgnatyev'in yalanlarını zararsız bulmaktaydılar.

Midhat Paşa'nın 1875'te Adliye Nezâretine getirilişini değerlendirirken İgnatyev, şöyle bir yorumda bulunmaktaydı: Midhat Paşa, Müslüman dünyada "Slav terbiyecisi" (*dompteur des Slaves*) olarak bilinmektedir ve kendisini gerçekten öyle zannetmektedir. Eğer Bosna-Hersek olayları büyüyerek devam edip başka eyaletlere de sirayet ederse Mahmud Paşa'nın onu dizginlemesi mümkün olamayacak ve "Slav terbiyecisi" iktidara gelecektir.[933] Midhat Paşa'nın iktidara gelmesi ise İgnatyev'e göre anayasal inkılâplar tahayyül ettiğinden dolayı, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç siyasetinde yeni komplikasyonları doğuracaktır. Nitekim İgnatyev'in Bosna ve Hersek isyanının başlangıcında ileri sürdüğü bu öngörüler, doğru çıkacaktır. 1876 Mayısı'nda, yaklaşan hadiseleri keskin bir bakış açısıyla yakalamıştır; Midhat Paşa'nın anayasal rejiminin adım adım yaklaştığını açıkça görmüş ve siyasî ahvalî, detaylı raporlarında analiz etmiştir.[934] İgnatyev'in Midhat Paşa'nın uzun süredir anayasal bir rejim tahayyül ettiğine dair verdiği bilgiler, 1876'da Tersane Konferansı sırasında ilân edilecek anayasanın aslında uzun süredir Midhat Paşa ve ekibi tarafından tasavvur edildiğini doğrulamaktadır. 1876 Mayıs ayında İgnatyev, Midhat Paşa'nın bu

[932] (Rumbolt, 1902/II, ss. 311-312); Bir tarihçi, Rumbolt'un bu anıları doğrultusunda şunu itiraf eder ki "Hakikat böylesine meşhur bir diplomat için en büyük silâhtır ve İgnatyev, bu gerçeği göz ardı edecek kadar zekidir." (Harris, 1969, s. 44).
[933] AVPRİ, f.133, g.1875, op. 470, d.27, list 389 (18/30 Août 1875).
[934] AVPRİ, f.133, g.1876, op.470, delo 29, list 9 (No 202) (13 Mai/25 Mai 1876).

dönemde Jön Türk partisinin ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bu devrimci hareketin bâriz lideri olarak benimsediği söylemin ulaşmak istediği amaçları gözler önüne serdiğini ifade etmekteydi; yaşanacakların mesuliyeti de kesinlikle bu "devrimci lidere" yüklenmeliydi.[935] İgnatyev, Abdülaziz'in tahtan indirileceğine ilişkin işaretlerin bir süredir görüldüğünü ileri sürmekte ve Midhat Paşa'nın popülerliğinin zirveye çıktığını, bunun Rusya açısından hiç de hayra alâmet olmadığının altını çizmekteydi. Abdülaziz'in tahttan indirilişi ve ölümü üzerine Çar'a sunduğu ayrıntılı raporda Sultanın Jön Türk partisinin bir suikasdine kurban gittiğini açıkça ifade ediyordu.[936] İsyancıların saltanat değişikliği yapmaları adeta bir Türk geleneğiydi ancak Yeniçeriliğin ilgâsından beri böyle bir hadise yaşanmamıştı. Midhat Paşa, hafızayı tazelemişti ancak bunu yaparken bu darbeye modern popüler devrim formu kazandırmaya çalıştı.[937] İgnatyev'e göre softalar hareketi, kitleleri ajitasyon semptomlarından biriydi ve bizzat Midhat Paşa ve hizbi tarafından hazırlanmıştı. Askerî unsurlar sosyal reform adına harekete geçirilmiş, komploya anayasal bir nüans verilmiştir. İgnatyev, Abdülaziz vak'asına dâir kaleme aldığı raporlarda başından beri bu vak'ayı bir *conspiration* olarak değerlendirdi ve Midhat Paşa, Hüseyin Avni Paşa ve ekibini *conspirateur* olarak nitelendirdi. Bu olay, İgnatyev'in yıllardır uğraştığı Osmanlı İmparatorluğu üzerinde bir Rus vesâyeti tesis etme stratejisinin sonu anlamına geliyordu ve bunun farkında olan İgnatyev, bundan sonra gelişecek hâdiselerde İngiliz "ajanların" rollerinin çok önemli olacağının farkındaydı.

---

[935] *Le langage tenu par Midhat Pasha confirme entierement les visées qu'on attribue à la 'Jeune Turquie' ainsi que la responsibilité qui doit poser sur lui comme chef ostensible de ce parti et promoteur du mouvement révolutionnaire dans l'Empire Ottoman*… AVPRİ, f.133, g.1876, op.470, delo 29, list 36 (Secrète) (No 206) (13 Mai/25 Mai 1876). İgnatyev, Midhat Paşa'nın söylemini analiz ettiği bu raporunda onu liberal bir devrimci olduğuna işaret eder. En son geçen Eylül ayında alınmasını düşündüğü malî tedbirlerin yanında Sultanın şahsî otoritesinin sınırlandırılması için tavsiye ederek, anayasal bir rejime geçişi teşvik ettiği görülmektedir. İgnatyev, aşırı liberal eğilimlere sahip olduğunu düşünmekteydi ve projelerini fantastik ve tatbik edilemez bulmaktaydı. Daha da önemlisi Midhat Paşa'nın kafasında olduğu şekliyle Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılacak bir anayasal rejim değişikliği, Rusya'nın Osmanlı'yı tamamen kaybetmesine yol açardı ve özellikle İngiliz politikasının tam manasıyla bir uzantısı hâline getirirdi.

[936] AVPRİ, f.133, g.1876, op.470, delo 29, list 76-92; 97-101.

[937] *Les émeutes aboutissant à des changements de régne sont dans les moeurs et les traditions Turques. Mais depuis l'abolition des Janissaires elles ne sont plus renouvelées. Midhat Pacha en a ressuscité le souvenir, en l'adoptant aux formes modernes des révolutions populaires*…

Gallenga gibi birçok Batılı gözlemciye göre İgnatyev, Midhat Paşa'dan nefret ettiğini "cesurca" söyleyebilmektedir ve sosyo-politik reformlarla Osmanlı'nın ömrünü uzatmayı temin edeceğini ileri süren Midhat Paşa'nın "entrikalarının" kınanmasında da aynı derecede ısrarlıdır.[938] İgnatyev ile Midhat Paşa'nın tekrar doğrudan yüz yüze geldikleri son siyasî platform olan Tersane Konferansının toplandığı günlerde, yani Midhat Paşa'nın ikinci sadâretinde[939] İgnatyev'in ondan nefret ettiği, onun için diplomasi kulislerinde "eşkıya (*brigand*), serseri (*filibuster*), çılgın (*madman*)" gibi hakaretlerde bulunduğu bilinmektedir.[940] Midhat Paşa'nın anayasayı ilan ettiği günlerde, 6 Ekim 1875 tarihli borçların ödenmesiyle alakalı iradeyi iptal edeceğini ilân ederek Batı kamuoyunun desteğini elde etmeyi hesaplamıştır. Avusturya-Macaristan ile yakınlaşma politikası da Midhat Paşa'nın diplomasi ajandasının ilk sayfalarında kendisine yer bulmuş, müşterek düşman Panslavizm olarak gösterilmiştir. İgnatyev ile İstanbul'da görüşen Midhat Paşa, Rusya ile ayrı ve doğrudan bir antlaşma yapmaya hazır olduklarını bile imâ edecektir; ancak bir şartla ki İgnatyev, konferansın toplanmasından vazgeçilmesine yardımcı olacaktı. Rusya'nın Boğaz'daki sefirine göre, İmparatorluğun kaynakları yetersiz olmasına rağmen, kitlelerin vatanseverce çoşkunlukları teskin edilmedikçe, Bâbıâli savaşın önünde durmayacaktı.[941]

Rusya ile harp başladığında Midhat Paşa, İngiltere'deydi ve Rusya karşıtı propagandada kendisine Palmerston ekolünden müttefikler de bulacaktı; özellikle Türkofil milletvekili ve yazar Henry Alexander Munro-Butler Johnstone[942] gibi Palmerstone diplomasisinin müdafileri, Midhat Paşa'nın

---

[938] Gallenga'ya göre İgnatyev, Türklerden de nefret etmekteydi ve Osmanlı'nın yıkılışı için planlar yapmaktaydı, şüphesiz tasarılarını ikiyüzlü bir şekilde, onların huzur ve refahını yahut gelişmesini istiyormuş gibi yaparak gizlemiyordu. Gerçeği gizleme gereği görmüyordu ve Gallenga'nın çarpıtması muhtemel olan sözlerine göre İgnatyev, arkasındaki seksen milyon insana güvenmekteydi (Gallenga, 1877, s. 98).

[939] Midhat Paşa'nın ikinci sadaretinden özellikle İgnatyev'in meyus olduğu ve hatta Paşanın vücûdunu ortadan kaldırmak istediği, ilk günlerden itibaren bunun yollarını aradığı söylentileri dolaşıyordu. (Pakalın, 1940/I, s. 236).

[940] NA.FO.424/47, from Elliot to Lord Derby, no.697, (19.12.1876)'den naklen Şimşir (1986, ss. 240, 267)

[941] AVPRİ, f.133, op.470, g.1876, d.33, list 526-527.

[942] Munro-Butler-Johnstone (1837-1902), Osmanlı İmparatorluğu'nun devamını, İngiltere için hayatî derecede önemli bulan bir isimdi; Şark meselesi ve Osmanlı İmparatorluğu üzerine bazı risâle ve makalelerin yazarıydı. Midhat Paşa ile siyasî yakınlığı bulunan İngiliz vekil, Şark

çalışmalarında kendisine yardımcı olacaklardı. Midhat Paşa, bir ara Macar ve Lehlerin Rusya'ya karşı harekete geçirilmesini sağlamak amacıyla Viyana'ya geldiyse de bunda başarılı olamayınca, İngiltere'nin Rusya'ya savaş ilan etmesi için diplomatik faaliyetlerde bulunmak üzere yeniden Londra'ya döndü. İgnatyev ile Midhat Paşa, siyasî hayatlarının geriye kalan kısmında karşılaşmayacaklardı.

5.2. 1875 BOSNA VE HERSEK İSYANINDAN 1876 BULGAR AJİTASYONUNA: PANSLAVİZM HAYALETİ VE İGNATYEV DİPLOMASİSİ

1877-1878 Savaşının başkahramanlarından birisi olarak Rus tarih yazımına ve millî hafızasına giren General Skobelev, nâm-ı diğer Beyaz General, 1881 yılının ilk aylarında Orta Asya'daki Gök Tepe üzerine ordusuyla birlikte taarruza geçer. Bu askerî harekâtın sembolik bir önemi vardır; Gök Tepe, Rus İmparatorluğu'na karşı Orta Asya'daki direnişin son kalesidir. Aynı günlerde St.Petersburg'da Kuzneçniy Sokağı'ndaki apartman dairesinin Vladimir Kilisesi'ne bakan çalışma odasında ömrünün son günlerini geçiren Fyodor Dostoyevskiy, Beyaz General'in bu büyük taarruzu münasebetiyle günlüklerine notlar düşer; Dostoyevskiy, XIX. yüzyılda Rus entelektüelinin zihnini kurcalayan bir soruya cevap aramaktadır; vereceği cevabın Rusya'nın istikbali için temel çıkış noktası olacağını da anlaşılmaktadır. Dostoyevskiy, "Asya'yı ele geçirmemizde nasıl bir zorunluluk yatıyor? Asya bize ne verecek?" diye sorar kendi kendine ve "zorunlu" diye yanıt verir: "Çünkü Rusya, sadece Avrupa'da

---

meselesinin tarihi ve aktüel diplomatik boyutu üzerine yazdığı bir risalede İngiltere'nin 1875'ten sonra da Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü savunma üzerine kurulu yüzyıllık politikasında ısrar etmesi gerektiğini düşünüyordu; Chatham, Pitt, Ellington, Castelereagh, Canning ve Palmerston'un takip ettiği bu diplomatik geleneği aklı çıkarmak için Londra'nın siyasî kulislerinde soğuk bir savaş verdiğini de ekliyordu. İgnatyev'in Osmanlı'yı zayıflatmak için bütün vasıtaları seferber ettiğini Osmanlı devlet adamlarının aslında bildiği ve çoğunun buna göre tavır aldığı ileri sürülmekteydi. Vassal devletleri Sultan ile yaşadıkları her sorunda destekleyen İgnatyev, yerel valilelerle konsolosluklar arasındaki her anlaşmazlıkta konsolosları teşvik ve tahrik etmekteydi. Johnstone, Sultanın otokratik hırslarını teşvik eden İgnatyev ile Midhat Paşa arasındaki rekabetin ideolojik bir boyutu olduğunu da ima ettiği görülür; Otokrat biraderi yani Çar'ın sempatisini kazanmak istiyorsa Sultan, Çar gibi bir otokrat olmalıdır. Johnstone, İgnatyev'in "Türkiye'nin iblisi" (*Mephistophiles of Turkey*) olarak anılmasının gerekçelerinin bunlar olduğunu kaydeder. (Munroe-Butler-Johnstone, 1875, ss. 2, 9, 31). Şüphesiz bu, muhafazakâr İngiliz siyasetindeki İgnatyev imajına dâir bize fikir veren bir tanımlamadır.

değil Asya'da da bulunuyor; Ruslar hem Avrupalı, hem de Asyalıdır. Dahası, Asya'da, Avrupa'ya göre belki daha büyük umutlarımız var; sonra gelecekteki yazgımızda, Asya bizim için temel çıkış yoludur… Öyleyse alın size: Gök Tepe zaferimiz kutlu olsun! Yaşasın Skobelev ve askerleri! Şehit düşen yiğitler sonsuza dek yaşasın!" der (Dostoyevskiy, 2005, ss. 1193, 1202). Rusları Avrupa'da Tatar, Asya'da Avrupalı olarak gören Dostoyevskiy gibi Slavcı bir entelektüelin bu tezine Batıcı Ruslar, müteredditde olsa katılırlardı; zira onların zaviyesinden Asya, Rusların Avrupalılar nezdinde bulundukları konuma eşdeğer bir coğrafyaydı. Diğer yandan XIX. yüzyılın sonunda otokrasiyle organik bağları bulunan Ruslar için Şark yahut Asya, Çar ve Rus topraklarının kalbi anlamına gelen anavatanın şanı için fethedilen ve fethedilmesi gereken bir yerdi aynı zamanda.[943] Dostoyevskiy, aynı zamanda çağının bir düşünürü olarak tıpkı birçok Slavofil gibi Rusya'ya insanlığı nihai hedefe götürme misyonunu atfediyordu. Dostoyevskiy'nin ve Slavofillerin bu mesiyanik hayalleri içinde Rusya'nın bir diğer misyonu, Slav kardeşlerinin bağımsızlık davasında onlara sonuna kadar yardım etmekti.[944] Dostoyevskiy'nin Gök Tepe zaferini günlüklerinde kutladığı gün, Rusya'da Ortodoks mesiyanizmin, Moskova knezliğinin konvansiyonel kurumlarının ve Rus ruhu ideallerinin yeniden canlandırıldığı döneme takaddüm ediyordu. Rus edebiyatının büyük ismi Dostoyevskiy de bu siyasî rüzgâra kapılmakta, Panslavistlerin ve Rus milliyetçilerinin söylemlerini tekrarlayan basit siyasi görüşlerini kaleme almaktaydı (Kohn, 1991, s. 179). Bu günler aynı zamanda Nikolay Pavloviç İgnatyev'in, reaksiyoner bir devlet adamı olarak Moskova knezliğine ait arkaik bir müessese olan *Zemskiy Sobor*u yeniden canlandırmak istediği Dâhiliye Nazırlığı dönemine de tekabül etmekteydi.[945] İgnatyev'in 1880'lerden itibaren Panslavizm ideolojisine yaptığı hizmetler, kariyerinin erken yıllarına da ışık tutar.

---

[943] Burada XIX. yüzyıl Rusyası'nda Şark-Garp tartışması üzerine girilemeyeceğinden bu konuda bkz., Polonskaya (1997, ss. 271-285).

[944] Aslında Dostoyevskiy'nin militan Panslavizm ve Panrusyacı olduğu günler hayatının kısa bir dönemine tekabül ediyordu; 1875'teki krizle birlikte canlandığı söylenebilirdi ancak zamanla yine de Hıristiyan humanitarizmine dönecekti. Thaden (1964, ss. 84-86); Milojkovic-Djuric (2002, ss. 21-24). Dostoyevskiy'nin Gök Tepe zaferini günlüklerine kaydettiği günlerde İgnatyev, Rusya'da Yahudi karşıtı propagandanın önde gelen devlet adamı olarak temayüz etmekteydi.

[945] İgnatyev'in Dâhiliye Nazırlığı dönemi, aslında bir geçiş dönemi olarak değerlendirilebilirdi. Diğer yandan yine bu dönem, onun Panslavizme daha fazla kaydığı bir zaman dilimidir. Aleksandr Polunov, İgnatyev'in Dâhiliye Nazırlığı'na tesadüf eden yılları "millî retorik ile kitleler

Balkan krizi sırasında İgnatyev'in popülerliği zirveye çıkmış ve Avrupa, Rusya ve Şark siyasetinin adeta en popüler siyasî figürlerinden birisi hâline gelmişti. St.Petersburg'a danışmaya zahmet etmeksizin ülke dışında vatanının çıkarlarını savunmaya kalkan İgnatyev, Gorçakov için varlığına daha fazla tahammül edilmez birisi olmuştu; ancak , İgnatyev'in ulaşacağı popülarite yanında Şark'ı kasıp kavuran sosyo-politik buhran, Çar üzerinde büyük hatırı olan babası Pavel'in saraydaki nüfûzu, Balkan buharı yıllarında Gorçakov için İgnatyev'i adeta dokunulmaz kılmıştı. Panslavist basın, kendi politikasını oluşturup

---

lehine tedbirlerin tuhaf bir kombinasyonu" olarak tanımlar. İgnatyev, 1881-1882 yıllarındaki bakanlığı döneminde köylülerin monarşi yanlısı içgüdülerinin kullanılmasını ve ekonomik durumlarının iyileştirilmesi yoluyla onları hanedana daha fazla yaklaştırılmasını amaçlamaktadır. İşte bu çerçevede tarımsal tedbirlere ağırlık veren İgnatyev, daha önce II.Aleksandr döneminde bir defasında yönetime teklif ettiği bazı tedbirleri yeniden sunar. Bunlar içinde bir Toprakbank kurulması da vardır. Bütün yönetim tedbirleri, otokrasiyi güçlendirme mantığı üzerine kuruludur, ancak otokrasiyi muhafaza ile sosyal katılımı arttırma arasındaki denge üzerine kafa yoran İgnatyev, yerel seviyede *zemstvo*ları güçlendirmek isteyecektir. Petro öncesi Rusya tarihine ait bir kurum olarak *Zemskiy sobor*, bu mantıktan hareketle tasarlanır. *Zemskiy sobor* (Toprak Konseyi) bir Moskova kneziliği kurumuydu; 1566-1682'ye kadar devam eden zemskiy sobor, ilkel bir parlemento olarak tarif edilebilir ancak tam olarak aslında bir danışma meclisidir. 1613'te Romanov hanedanını Moskova'nın başına getiren toplantı, en meşhur zemskiy sobor toplantısıdır. İgnatyev gibi bir Slavcı için zemskiy sobor, Rus otokrasinin kurumsal ve geleneksel dokusuna zarar vermeden Çar ile halk arasında bir kurumun tesisi anlamına geliyordu. Moskova döneminde zemskiy sobor, Çar tarafından toplantıya çağrılırdı ve çoğunluğu bürokratlardan olmak üzere toplumun değişik katmanlarından temsilciler bulunurdu. Yasal açıdan böyle olmakla birlikte gerçekte 1613'teki meşhur toplantı dışında işlevsel olduğu pek söylenemez; Çarlar zemskiy soborun telkinlerini dikkate almadıkları gibi, çoğu zaman toplantıya bile çağırmazlardı. Zemskiy sobor kesinlikle monarşinin otoritesini tahdit etme üzerine müteşekkil bir kurum değildi; aksine, monarşik iktidarı kutsayan, onun kararlarına meşrûiyet kazandıran ve yanlış kararlarda mesuliyetin üzerine kalacağı bir kurumdu ve 1682'de lağvedilmişti. XIX. Yüzyılda meşrûtî, liberal ve muhazakâr hareketlerde zemskiy sobor, Rusya'ya ve tarihine özgün bir parlemento gibi yeniden gündeme taşınmıştı; Batı kumsal geleneği ile aynı olmasa da meşrûtiyetin Rusya'nın kendi ruhunda taşıdığı ve tarihten tevarüs ettiği bir değer olduğuna inanan kesimler, buna bir geçmiş ararken zemskiy soboru bulmuşlardı. Dâhiliye Nâzırı İgnatyev için ise bu, Rusya otokrasisine özgü arkaik bir kurumu, farklı bir mahiyet ve söylemle yeniden canlandırmaktı. Rus muhafazakârları, meşrûtiyet ve anayasal hareketlere zemskiy sobor önerisiyle karşılık verdiler. İgnatyev, zemskiy sobor layıhâsını sunduğunda başarı şansı pek yoktu çünkü Panslavist ve muhafazakâr kanaat önderleri bu konuda geri adım atmışlardı, İgnatyev bir bakıma ortada kalacaktı. İgnatyev'in zemskiy soborun toplantıya çağırılmasındaki ısrarını onun kibrine ve romantikliğine hamledenler de vardır; aslında ilk olarak 1876'da Livadya'dayken daha sonra III. Alexander olarak tahta çıkacak olan veliahta bu konudaki düşüncelerini açmıştı; anavatanın potansiyel kurtarıcısı olarak kendisini gören İgnatyev, muhafazakâr popülizmin peşinden gidecek ve Rusya'nın kurtuluşu için geçmişe dönmesi gerektiğini önerecekti. Rusya için en uygun model, tabii ki otokrasiydi ve Çar ile halk arasına zamanla set çeken bürokrasi engelini aşmak için zemskiy sobor kurumunu yeniden canlandırmak gerekiyordu. Planı, her sosyal tabaka ve sınıftan seçilmiş üç bin kişilik bir toplantının gerçekleşmesi üzerine kuruluydu. Aslında İgnatyev, parlementarizme son derece karşıydı ve onun negatif etkilerinden sakınmak için, Çar'ın iktidarını da kısıtlamayacak bir tasarı üzerinde çalışıyordu. Nihaî teklifi yapacaktı ancak en başta Pobedonotsev ve Katkov gibi kendi ideolojik yandaşlarından sert bir muhalefetle karşılacak ve muhaliflerinin sesine kulak veren Çar'ın, sunduğu planını reddetmesiyle İgnatyev kaybedecekti (MacKenzie, 2002, ss. 645-664; Polunov, 2005, ss. 178-179).

izlemeye çalışan ancak bir maceraya dalmaktan imtinâ eden bu diplomatı, adeta millî bir kahraman figür olarak selamlamıştı (Ignatieff, 1997, s. 49). İgnatyev'in siyasî hayatının en meşgul zamanına rastlayan Balkan buhranı, bu bölümde ana hatları ile ele alınacak, genel bir değerlendirme yapılacaktır.[946]

Kırım Harbine kadar Rusya, Ortodoksluğu yoğun bir şekilde politik enstrüman olarak kullanmaktaydı ancak yüzyılın ikinci yarısından sonra Panslavizm, Rus dış politikasında ağırlık kazandı; Kırım Harbindeki Rus mağlubiyeti, takip eden yıllarda St.Petersburg yönetimini Balkan siyasetinde Ortodoksluktan ziyade etnik ve millî faktörlere ağırlık vermeye mecbur bırakıyordu (Sinno, 1988, ss. 537, 557). Kırım Harbi sonrasında Rusya kamuoyunda *Slavyanskiy vopros* (Slav meselesi) ve Panslavizm tartışmaları, ana hatlarıyla üç coğrafya üzerinden devam ediyordu: Ukrayna yani *Moloya Rossiya* (Küçük Rusya), Polonya ve Baltık bölgesi, nihayet Balkanlar. Rusya'nın Balkanlardaki siyasî ajandasını, ekonomik çıkarları belirlemiyordu.[947] 1870'lerin Avrupa diplomasisinde *La question slave* olarak bilinen siyasî mesele, 1875'te önce Hersek isyanı, ardından Osmanlı-Sırp Karadağ Harbi ve Bulgar ajitasyonundan sonra artık Avrupa efkâr-ı umûmîsinin de aktüel bir problemi haline gelecekti. 1870'lerin ikinci yarısında Avrupa'da yayınlanan gazete ve mecmualarda

[946] İgnatyev'in Balkan krizindeki faaliyetlerini bütünüyle ve etraflıca ele almak, arkasında bıraktığı devasa bir tarihî malzemeyle mücadele etmek anlamına geleceğinden bu bölümde yaklaşık iki senelik diplomatik faaliyetlerinin bazı dönüm noktaları üzerinde durulacaktır. Nitekim kendi kaleminden çıkan evrakın yanı sıra bu dönemde onunla ilgili kaleme alınanlar, sayısız bir tarihî materyal sunar. Diğer yandan Balkan krizi süresince yalnızca resmî diplomatik evrakın değil aynı zamanda gazetelerin, dergilerin, hatıraların veya o dönemde kaleme alınmış seyahatnamelerin, hatta edebiyatın içerisinde İgnatyev'e rastlamak mümkündür. Michael Ignatieff, bu dönemde Nikolay Pavloviç'in Avrupa, Rusya ve Şark kamuoyunda nasıl müthiş bir popüler figür hâline geldiğine dair bazı ipuçları verir. İgnatyev, bu dönemde gazetelere mülâkât, karikatüristlere poz verir; büyük güçlerle müzakere eder (Ignatieff, 1997, s. 49).

[947] Bilhassa XIX. yüzyılın ortasından itibaren tahıl ticareti dolayısıyla Boğazlardan çıkışa ihtiyacı olsa da Rusya'nın Balkanlardaki sermaye yatırımlarını St.Petersburg yönetimi teşvik etmiyordu. Yine de Balkanlar, Rus emperyalizminin merkezî mevzûu hâline geldi. 1814-1815 Kongrelerinden sonra Rusya'nın Batı sınırları göreceli olarak stabil hâle gemişti; ardından Rusya'nın emperyal hırsları, Güneydoğu Avrupa'ya doğru yöneldi. Ortodoksluğun Rus dış politikasındaki anlamı yeniden tanımlandı ve Slavlık enerjisiyle bütünleştirildi. Bu nedenledir ki Batılılar, Panslavizmi Rus devletinin bir eseri ve aracı olarak tahayyül etmeye meyilliydi. Sarkinyanz, bu temâyülün 1970'lerde hâlâ cârî olduğunu söyler (Sarkinyanz, 1974, s. 63). Batı tarih yazımında artık pek hükmü kalmayan bu görüş, Türk tarih yazımıda genel olarak hâlâ egemendir; yani Panlslavizm, Rus İmparatorluğu'nun ortaya çıkışıyla birlikte onunla bütünleştirilmiştir. Türk tarih yazımında Rusya devleti ile Panslavizm ikizleşmesi genel olarak kabul gören bir önyargıdır; örneğin yarı popüler de olsa bkz., Kocabaş (1986, s. 55).

Slavlarla ilgili tarihî, coğrafî, etnografik, istatistik ve benzeri alanlarda yazılmış makalelerin sayısında adeta bir patlama yaşandı. Öyle ki bir kesim, Panslavizm heyulasını hâlihazırdaki Avrupa barışının önündeki en büyük engel olarak görüyor, daha marjinal yorumlarda ise Panslavizm, Avrupa medeniyetinin bağımsızlığının ve mevcudiyetinin önünde büyük bir tehdit olarak gösteriliyordu. Bilhassa Avrupa'nın Latin ve Katolik dünyası, Panslavizm heyulasından gerçekten kaygılanmaktaydı. Slavlar arasında geniş bir kesim ise bu heyuladan kadim çağlardaki ihtişamlı günleri ile hâlihazırdaki sefaletlerinin çelişkisinden beslenen bir patriotizm icat etmekteydi. Slavların temsilcisi ve koruyucusu olduğunu iddia eden bir başka kesim ise onların hâkimiyet ve fethe olan açlıklarını sömürmenin yollarını aramaktaydı (Przewlocki, 1892, ss. 5-7). Katolik ve frankofon literatürde bu bahsi geçen istismarın adresi Rusya'ydı. İgnatyev'in İstanbul elçiliğinde temâyüz ettiği dönem, XIX. yüzyılın frankofon dünyasında, kimileri tarafında sağlıksız bir ütopya (*une utopie malsaine*) olarak tarif edilen Panslavizmin, Rusya ve Balkan tarihinde ideolojik bir fenomen olarak zuhur ettiği bir dönemdi.

Girit buhranı ile birlikte, İgnatyev ve Panslavizm ideolojisi bir arada anılmaya başladı.[948] 1870'ten sonra İstanbul'daki faaliyetleriyle şöhreti gittikçe artan İgnatyev, Hariciye Nazırlığı için Gorçakov'un tartışmasız halefi olarak gösterilmekteydi ve özellikle Rusya'daki Panslavist basın, İgnatyev'in hemen hemen her Petersburg seyahatinde, elçinin St.Petersburg'a bakanlık koltuğuna oturmak için geldiğini yazmaya başlamıştı.[949] Özellikle Bulgar eksarhlığı

[948] Rus Panslavizminin siyasî programına göre Rusya, esasen Slavların ilahî lideriydi. Kırım Harbinin hatıralarının hâlâ canlı olduğu 1860'ların Rus Panslavizminde, Rusya'ya karşı Batı'dan bir haçlı seferi bekleyenlerin söylemi hâkimdi. Buna karşılık Batı'ya karşı Rusya'nın bir savaş açması gerektiğine yönelik teklifler pek yoktu. Ancak konunun uzmanı Mihail Boro Petroviç'e göre İgnatyev'in 1866-67'deki gizli yazıları, Rus Panslavizmi içinde dahi istisna teşkil etmekteydi; Petroviç'e göre İgnatyev, mütemayiz Panslavistler arasında *Realpolitiker* olarak anılmaya hak eden belki de tek isimdi. 1867 sonrasında yani Girit isyanı ve Balkan koalisyonu tasarılarından sonra Panslavist ideoloji içinde kültürel Slavcılığı geri plana itip, siyasî ve militer eylem programını ön plana çıkaranlar, hareket içinde daha fazla temâyüz ettiler. (Petroviç, 1966, ss. 252, 258).

[949] Rumbolt, İgnatyev'in Petersburg'a seyahatlerinin birisinde Panslavist basındaki ahbaplarının ve diğerlerinin bu defa gerçekten Gorçakov'un yerine geçeceğini ilân ettiklerini yazmaktadır. Ancak bu defa skor Gorçakov'un yanındadır ve General eli boş döndüğünde Şansölye, art niyetle İgnatyev'in kendisinin halefi olabilecek kalibreden mahrum olduğunu ifade ederek rahatlamıştı (Rumbolt, 1902/II, s. 324).

meselesindeki tutumu ve 1870'te Viyana'daki Rusya sefaretinden sızdırıldığı öne sürülen dökümanların kamuoyunda paylaşılmasıyla İgnatyev, Panslavist bir diplomat olarak tanındı.[950] Ancak kendisi, Panslavistlerle olan ilişkilerini en azından Avrupa ve Osmanlı kamuoyu önünde uzun süre reddetme yahut önemsiz gösterme ihtiyacı hissetti.[951]

Panslavizm XIX. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan ve daha ziyade entelektüel, kültürel ve romantik bir millî hareket olan Slavofil ideolojinin Kırım Harbi sonrasında emperyal bir muhteva kazanmasıyla oluşmuştu; ancak hiçbir zaman tam manasıyla resmî bir politik çizgi halini alamamış bir ideolojik akımdı. Özellikle Gorçakov'un bu harekete karşı mesafeli kaldığı, hatta bu ideolojiden hoşlanmadığı bilinirdi. Bununla birlikte Gorçakov, Panslavist ideolojiyi Rusya'nın dış politikasında yeri geldiğinde istismar etmekten de çekinmezdi. Çar II.Aleksandr dışında saray çevrelerinde ise Panslavist ideolojiye yakınlık duyanlar vardı. Avrupa devletlerinin ve Osmanlı'nın adeta gulyabanisi hâline gelen Panslavizm, Rusya'da pür ideolojik hareket olmasına karşın yönetici çevreler arasında mutlak bir hâkimiyet kuramamış, kısmî olarak taraftar toplayabilmiştir. Panslavizm, selefi olarak gösterilen Slavofil fikriyâtın dünyayı değiştirmeye yönelik herhangi bir fiîliyâttan imtinâ eden içe dönük ve konservatif ütopyacı tutumundan son derece farklı olarak harekete geçmeyi vaaz eden, aktivist bir siyaseti teşvik etmiştir; bu hâliyle Panslavist hareketin, İgnatyev gibi bir eylem adamına cazip gelmesi gayet tabiidir. Slavofil hareket, Rusya'da Batılılaşmanın benimsenmesine karşı Rus âdet ve müesseselerini yükseltmek

[950] Fadner, İgnatyev'in gerçekçi ve şüpheli faaliyetleri dolayısıyla Batı kamuoyunda gazete spekülasyonlarına ve tartışmalarına konu olduğunu yazmaktadır; İgnatyev'in entrika kabiliyeti ve öz güveni, Levant basınının da hedefindeydi. Hatta Osmanlı ve Levant matbuâtında İgnatyev'e sistematik saldırılar karşısında, matbuât idaresinin bazı tedbirler aldığı söylenmekteydi. (Fadner, 1961, s. 293)

[951] NA.FO.78/2124, 9 August 1870, No 143. Örneğin Romanya'da faaliyet gösterilen Panslav komiteleri mensuplarından birisi kendisine sorulduğunda tanımadığını yahut isminin kendisine yabancı olmadığı gibi cevaplar vermekteydi ve bu tür enformasyonu spekülatif bulmaktaydı. Baron Offenberg'e telgraflar göndermekteydi ve Elliot'a da meşhur Panslavist Hilferding'in Bükreş'te olmadığı yahut ismi bir hayalet gibi Balkanlarda dolaşan Risanskoy isimli bir Panslavistin aslında sahte bir kişi olduğu gibi yanıtlar vermekteydi. Romanya'daki başka kaynaklar ise İgnatyev'i yalanlıyordu; özellikle 1863 Polonya isyanından sonra bölgenin Leh devrimcilerin adeta yatağı haline gelmesiyle Rusya Panslavistleri de hareket geçmiştir ve bölgede Bulgar ihtilâlciler kadar Panslavistler de faaldir. Örneğin Hilferding ve Risanskoy, İgnatyev'in bütün yalanlamalarına karşın Bükreş'te gözükmektedir.

amacını taşıyan romantik bir tepki olarak zuhur etmişti. Bunun yalnızca mevcut müesseselerin ve geleneğin muhafazasından daha fazlasını ifade ettiği, kayıp bir geçmişe ait müessesat ve geleneğin yeniden canlandırılması yahut "icat edilmesi" ve bugüne ikamesi niyeti sebebiyle muhafazakâr bir ütopya vasfı taşıdığı öne sürülürdü. Lâkin bu iddiaya yönelik eleştiriler de mevcuttur; evvela mevcut problemlerin çözümü maksadıyla yola çıkan bir hareket olması münasebetiyle sosyal gerçeklikten de bütünüyle kopmamış olması lazımdı. Slavofil hareket, Batı dünyasının haricinde bir Rus kimliği arayışının ürünü olarak XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde, Batıcı ideolojiye ve onun Rus kültürü üzerinde yarattığı tahribata karşı bir tepki olarak ortaya çıkıp, aynı zamanda I.Nikolay döneminin (1825-1855) resmî milliyet anlayışının sütunları olan *samoderjavie* (otokrasi) ve *pravoslavie* (ortodoksinin) yanında yerini alan millet kavramını takdis etmek suretiyle özellikle bir tür kültür milliyetçiliği yaratmıştı.[952] Bu Batı karşıtı Slavofil harekete, kristalleştiği ölçüde başka unsurlar da dâhil olmuştu; Batı ile Doğu arasında birbirine bağlanamaz uçurumlar olduğu varsayılıyor, asırların yarattığı bu diyalektik vaziyet Slavofillerin vârisleri Panslavistler için yalnızca silahlı bir çatışmayla intaç edebilir gözüküyor ve çökmekte olan Batı karşısında zaferin ancak silahla kazanılabileceği varsayılıyordu.[953] XIX. Yüzyılda Panslavizmin entelektüel ve siyasî hikâyesinde

---

[952] Bu görüş esasında Andrew Walicki'ye aittir; (1989, s. 6); Ayrıca bkz., Susan Rabow-Edling'in eleştirisi (2007, s. 5). Slavofil hareket ve Panslavizm üzerine oldukça geniş bir literatür vardır ve burada detaylı bir şekilde anlatılmasının lüzûmu olmadığı düşünülmektedir. Ancak kısaca belirtmek gerekir ki Rusya dışındaki Slavların Rusya İmparatorluğunun sınırları dâhiline alınması gerektiğine dâir ilk farkındalık, 1820'lerin başında Panslavizmin ilk teorisyenlerinden birisi olarak gösterilen Mihail Pogodin'den gelmişti. Yaklaşık on sene sonra Puşkin de bir şiirinde "Slav ırmaklarının Rusya denizine akmasından" bahsetmişti. Puşkin, Rus Panslavistlerinin amentüsünü tarif etmişti bu sözcüklerde. Böylelikle Panslavizm ile Panrusyacılık arasındaki bağ, henüz başlangıçta kurulmuştu; Rus merkeziyetçiliği, kendisini göstermiş ve Panslavizmin aslında Panrusyacılığa ne kadar da kolay dönüşebileceğine daha başlangıçta işaret etmişti. Bu konuda Çek Panslavist Havlicek'in fikirleri için ayrıca bkz., Hunczak (1975, ss. 87-88); Kohn (1961, ss. 328-329). Panslavizm Orta Avrupa'da Panrusyacılık olarak algılandıkça çok küçük bir entelektüel kesimde etkili oldu.

[953] (Hunczak 1975: 85). Danilyevskiy'nin meşhur *Rossiya i Evropa: Vzglyad na kulturnıya i politiçeskiya otnoşeniya Slavyanskago mira k Germano-Romanskomu* (Rusya ve Avrupa: Slav Dünyasının Germen-Roman Dünyasıyla Kültürel ve Siyasi Münasebetlerine Bir Atf-ı Nazar) adlı eseri, Panslavizmin adeta inciliydi ve XX. yüzyılın ortalarına kadar yalnızca Rus milliyetçiliği veya Slavcılık ideolojisinde değil, Rus ve Doğu Avrupa fikir hayatında Batı eleştirisi ve bunun üzerinden modernite eleştirisinin önemli bir başucu kaynağı hâline geldi; ilk baskısı 1869'da yapılmış, genişletiletilmiş ve gözden geçirilmiş ikinci baskısı 1871'de yapılmıştır. İgnatyev'i de oldukça etkileyen Danilyevskiy'nin 1869'da Slav birliği için tahayyül ettiği sınırlar, aşağı yukarı 1945'te Sovyetlerin ulaştığı sınırlara tekabül etmekteydi (Kohn, 1961, s. 332). Slavlar ile Roma-Germen yani Latin kültürü arasındaki tarihsel, sosyo-politik, antropolojik ve sosyo-kültürel

üç önemli hadise vardır; 1848 Prag Slav Kongresi, 1867 Moskova Slav Kongresi ve Etnografya sergisi, 1875 Bosna-Hersek isyanını müteâkiben adeta kitlelerin seferber edilmesini mümkün kılan Slav dayanışması ve Türk-Rus savaşı *(*Milojković-Djurić, 1994, s. 1). 1867'de Moskova toplanan Slav kongresi, 1848'de olduğu gibi resmî karakter taşıyan bir kongre değildi; farklı Slav ülkelerinden birçok temsilcinin fikirlerini paylaşmaları ve ırklarının müşterek sorunlarını dile getirmeleri için bir araya geldikleri dostça bir toplantıydı. Moskova Tabî İlimler Encümeni, bu şehirde bir antropoloji sergisi ve etnografi kongresi organize etti. Lehistan, Bohemya, Karadağ, Bulgaristan ve Osmanlı coğrafyasından Slav temsilcilerin davet edildiği bu toplantıya Rus hükûmeti resmî olarak müdahale etmedi, lâkin gerekli bütün kolaylıkları da sağladı. Lehler dışındaki bütün davetliler toplantıya iştirak etmişlerdi (Leger, 1917, ss. 211-213). Moskova'daki bu kongreden sonra Panslavizm, Panrusyacılığa daha fazla kaymaya başlayan bir ideoloji hâline gelmişti.

Panslavizm, 1870'lerde Balkanlarda Slav partikülerizmine indirgendikçe, Rusya'daki Panslavizmde hâkim olan Büyük Rusya çizgisinden ayrılacaktı.[954] Panslavizmin Balkan krizinde oynadığı rolü de sorgulamak gerekmektedir;

---

farklılıklara dikkat çeken Danilyevskiy, medeniyetin istikbâlinin bayraktarlığının Slav dünyasına intikâl edeceğini iddia ediyordu. Panslavizmin en etkileyici düşünürü olan Danilyevskiy hakkında bkz., Fadner (1961, ss. 314-337); Kohn 1991 (170-177) Slavofil hareket, daha farklı amaç ve stratejileri gündeme getirecek olan Rus siyasî milliyetçiliğinden ayrılan bir hareketti. Tarihî konteksiyle ve *zeit geist*i ile düşünüldüğünde, Rus siyasî milliyetçiliği daha ziyade yüzyılın ikinci yarısına tekabül eden bir fikir cereyanıydı. Ancak Slavofillerin yeniden "keşf ü icâd ettikleri" değer ve mefhumlar, Rus siyasî milliyetçiliğinin ve Panslavizmin vazgeçilmez kavramlarıydılar; bunlar *narod, sabornost, samoderjavie* vs. Pogodin'in Panslavist algısı Rusya'ya koşulsuz bir itaat ve bağlılık gerektirmekteydi; Slavlar, Rus çarının bayrağı altında toplanmalı, Rus dilini, hukukunu ve Ortodoksluğu kabul etmeliydi; "bizden olmayanlar bizden olmaya zorlanacaktı, kabul etmeyenlerse Almanlar, Macarlar ve hatta Türkler tarafından tüketilmeye mahkûm edileceklerdi." (Huzcsak, 1975, s. 90) Pogodin'in Rusya'nın ilahî misyonuna dâir fikirleri, Yuri Samarin, İvan Aksakov, Nikolay Danilyevskiy ve Fyodor Dostoyevskiy gibi Panslavistlerce de paylaşılmaktaydı. Bu benmerkezci Rus milliyetçiliğinin mucitleri de bunlar arasından çıkacaktı. Aksakov'un 1849'daki bir ifadesi, Panslavizme yönelik inancındaki açık ve samimi şüpheye işaret ediyordu: "Panslavizme inanmadık." Farklı Slav milletlerinin çıkarları arasında açık çatışmalar ve birçok farklılıklar var" ve Aksakov'a göre mümkün olan çözüm, diğer Slavların Rusya ile kaynaşması, birleşmesidir; keza Aksakov'u ilgilendiren öncelikle Rusya'dır. (Hunzcak, 1975, s. 92) Pogodin Panslavizmi, Rusya'nın amaçlarına hizmet edecek şekilde dünyevî ve siyasî şekilde yorumlarlarken, Homyakov gibileri daha uhrevî ve teolojik kavramlarla Slav birliğine katkıda bulunmaya çalıştılar.

[954] 1870'lerde Rusya'daki Panslavizmin oldukça rafine bir analizi için bkz., Sumner (1935).

Balkan halklarının tamamının bir Slav federasyonu istediği ileri sürülemez.[955] Zaman zaman Sırp devletadamlarında görülen liderlik iddiaları dışında, Güney Slavlarının (*Yugo-slavi*) genel olarak birbirlerine karşı liderlik veya öncelik iddiaları yoktu; bilakis birbirlerine müsâvi statülerinden memnundular. Siyasî konumları itibarıyla nispeten daha zayıf olan Güney Slavlarının Panslavizmden anladığı, Lehlerinkinden fakat bilhassa Ruslarınkinden de farklılık göstermekteydi.[956] Bununla birlikte kültürel yakınlaşmanın siyasî birliğe takaddüm etmesi gerektiği fikri, Slav meselesine siyasî bir çözüm getirecektir. Siyasî birleşme ile kültürel birlik de tesis edilirdi; Panslavizm, Slavofil hareketin aksine siyaseti kültürün önüne alıyor ve siyasî bir çözüm vaat ediyordu; kuvvet kullanımı, doğrudan eylem ve siyasî müdahale (Hunzcak, 1975, s. 89). Kültürel birlik fikri, Kırım Harbi sonrasında ve özellikle 1870'lerde Balkanlarda Rus konsolosluk ağıyla müşterek çalışan Slav Hayırsever Komitelerinin maarif

[955] Bölgeye yapılan ziyaretlere ilişkin notlarda bundan açıkça bahsedilir; Balkan halklarının hiç de azımsanmayacak bir kesiminin Osmanlı baskısının yerini Rus otokrasisinin almasına gönlü olup olmadığı tartışmalıydı. Üstelik Panslavizmin Osmanlı Slavları arasında çok da kabul gördüğü söylenemezdi (Leroy-Beaulieu, 1876, s. 530).

[956] (Hunczak, 1975, s. 83). Lehlerinki biraz daha mazide kalmış olsa da, her ikisi de kendi ölçülerinde emperyal bir geleneğe sahiptiler; hatta XVI. yüzyılın başından beri Rus siyasî ilâhiyatının müessislerinin hâkim yorumu olduğu şekliyle Moskof'un Roma'nın vârisi, yani III.Roma olduğu yönündeki teorinin yarattığı mesiyanizm ile tevil eden Ruslar, Panslavizmi, I.Nikolay devrinden beri Rus tarihinin hayatî mefhumlarından birisi olan *samoderjavie* (otokrasi) etrafında tasavvur etmekteydiler. Rus panslavizmi, Lehlerde de görüldüğü vechile kesinlikle mesiyanik bir siyasî ilahiyatın tahaffuz edildiği bir cereyandı. Hegel'in *universalist* teorisine eşlik eden mesiyanizmin ilahlaştırılması, yani çökmekte olan beşeriyeti ve dünyayı kurtarmanın Rusya'nın kaderi olduğuna yönelik güçlü inanç, Slavofil düşüncenin Rus milliyetçiliğine yaptığı en derin katkıydı ve aslında bu katkı, diğerlerine galebe çaldıkça ve kendi değerlerini imtiyazlandırdıkça şövenizme gidecekti. Rus mesiyanizminin tarihi gelişimi hakkında bkz., Duncan (2000). Kırım Savaşı, kültür milliyetçiliği ekseninde ifade bulan Rus millî davasının kristalleşmesi için bir dönüm noktasıydı; tehdit altındaki onurları ve Rusya'nın bütünlüğü, onların ütopyacı yaklaşımlarını siyasî problemlere terk etmelerini temin ederek Slavofilleri seferber etti; anavatanları (*oteçestvo*) kuşatılan Rus Slavofilleri, kendilerine başka kudret menbaları ararlarken diğer Slavlarla kültürel, dinî, lingüistik, sosyal ve tarihsel bağlarını keşfettiler. Pogodin Rusya'nın kudret ve misyonunu Slav cemiyetinde buldu (Hunczak, 1975, ss. 88-89); Panslavizm doğarken Slavofil ideal içerisinde şu argümanlardan müteşekkil bir tarih anlayışı barındırıyordu; Romano-Germen dünya ile Slav dünyası arasındaki kapanmaz uçurum, tarihî Rus mesiyanizmi ve Ortodoksluğun Slavlığın hak dini olduğu. Panslavizm bunların ötesinde Slav meselesinin politik ve aktivist yorumu olarak doğdu. Politik faaliyet kaygısı, Rus devlet idealinin ve resmî milliyet anlayışının şampiyonluğunu yapmalarına yol açacaktı. Bu noktada tarih de kendi üzerine düşen rolü oynadı; Kırım Savaşı patladı ve savaş, Slavofil hareketin Panslavizme dönüşmesinde katalizör görevi yaptı. O halde kendi özgün formülasyonuna Panslavizm, her ne kadar Pogodin tarafından Kırım Savaşı öncesinde formüle edilse de, bir siyasî gerçeklik ve hareket olarak savaş sonrası Rusya ve Doğu Avrupa tarihine aittir. Kırım Savaşı, Rusya için bir hayal kırıklığı olsa da, Panslavistler için bir fırsat yaratmıştır.

faaliyetlerinin de esasını teşkil ediyordu.[957] İgnatyev'in idaresi altındaki İstanbul Rus sefâreti ve konsoloslukları ise Balkanlardan Rusya'ya, Slav komitelerinin maddi destekleriyle öğrenim görmeye ve eğitim almaya gönderilen talebelere aracılık etmekteydiler.[958] Bulgaristan başta olmak üzere Balkanların kasaba ve köylerindeki Slav ahâlinin maddî ve manevi yardıma ihtiyaç duyduklarında başvurdukları ilk müesseselerden birisi İstanbul'daki Rus sefâretiydi.[959] İgnatyev, İstanbul'a geldikten kısa bir süre sonra Bulgarlar başta olmak üzere Balkanlardaki Slav ahâlinin manevî hâmisi olarak temâyüz etmiştir.[960] 1873'te Selanik'teki Rusya konsolosunun Asya Dairesine yazdığına göre, Makedonya'daki Bulgarların yeni mekteplere ve mevcut mekteplerin de maddî desteğe şiddetle ihtiyaçları vardı; Rusya konsolosuna göre Bulgarlar, adeta yoksulluk ve cahillik içinde yüzüyorlardı. Eğitim alamadıkları gibi, arzu etmelerine rağmen vatandaşlarına yardım da edemiyorlardı; bunun için gerekli maddi kaynaklarından mahrumdular. Bir yandan da Yunanlıların kültürel ve siyasî baskılarına maruz kalmaktaydılar.[961] İstanbul'a geldiğinden itibaren özellikle Bulgarların sosyo-kültürel ve politik gelişimlerine hususî bir ihtimam

---

[957] Slav Hayırsever Komiteleri hakkında birçok monografi bulunmaktadır. Başlıca amacı gayri Rus Slavların kültürel ve refah seviyelerini yükseltmeyi amaç edinen komite Rusya'nın Slavofil şehri Moskova'da 1858'de kurulmuştu. Slav Yardım Komitesinin başlıca faaliyet sahası, Osmanlı hâkimiyetindeki topraklardı; fakat aynı zamanda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sınırları içerisindeki Slav halklarla da ilgilenmekteydi. Komite Osmanlı toprakalarındaki Ortodoks kiliselerinin geliştirilmesi için de faaliyetlerde bulunmaktaydı; Slav halkları arasında Rusça öğretiminin yaygınlaştırılması gibi çalışmalar da yürütüyordu. Komitenin 1860'lar ve 1870'ler boyunca başkanlığını uzun süre İvan Sergeyeviç Aksakov üstlenmiş, ikinci başkanlığı ise meşhur Slavofil tarihçi Mihail Petroviç Pogodin yapmıştı. 1870'den itibaren komite, birbirinden farklı çalışmaların altına imza atmıştı. Örneğin Prag'da bir Ortodoks kilisesi inşâ ettiler, Hersek'te ise bir Ortodoks Katedrali. İstanbul ve Balkanların çeşitli mahallerinde Rusça okuma odaları ve Slav mektepleri kurdular. Bu kurumlar İngiliz, Fransız ve Almanların kurmuş oldukları propaganda kurumlarına adeta meydan okuyordu. Komitenin azâlarından hepsi Panslavist olmasa da liderleri, komiteyi yeni Slavofil milliyetçiliğin bir apolojisti hâline getirdiler; aktivite, felsefî spekülasyonlardan ve hatta ilmî bilginin yayılmasından daha fazla vurgulandı. 1858'de Moskova'da kurulan komite, kısa süre sonra Petersburg, Odessa ve Kiev gibi yerlerde şubeler açacaktı (Fadner, 1962, s. 241 vd.)

[958] GARF f.1750, op.1, d.70, list 54. Mesela bir Bulgar genci olan Vassil Mişaykov'un İgnatyev'in referansıyla Slav Komitesine başvurup komitenin burs imkânlarıyla Rusya'da üniversiteye girdiği hakkında; *Macedonia, Documents and Materials* 1978: 226 (GARF, f.1750, op.1, d.227, list 12'den naklen).

[959] *Macedonia, Documents and Materials* 1978: 229 (Puşkinskiy dom, f.325, op.1, No 103). Bazen Makedonya'nın ücra köşesindeki bir köyden İgnatyev'e köylerinde veya kasabalarındaki mektebe veya kiliseye yardım etmesini, ders materyalleri veya mali destek sağlamasını isteyen Bulgarların ricalarının genellikle karşılıksız kalmadığı bilinmekteydi.

[960] İgnatyev'e hitaben yazılan böylesi binlerce mektuba rastlamak mümkündür; *Macedonia, Documents and Materials* 1978: 260 (AVPRİ, f.146, op. 495, d.3988'den naklen).

[961] *Macedonia, Documents and Materials* 1978: 295-298. Bu rapor, Slav Hayır Komitesi, Odessa Şubesi tarafından hazırlanmıştır.

gösteren İgnatyev, böylesine bir halde bulunan Bulgarlar için adeta kurtarıcı olarak ortaya çıkacaktı.

İgnatyev, Rusya hariciyesinde ismi Panslavizm ile birlikte en fazla anılan diplomattı.[962] İgnatyev, Slavofil ideoloji ile aslında Kırım Harbi sonrasında Paris'te görüştüğü tahmin edilen Rieger ve 1857'de Yakın Şark seyahatinden Viyana üzerinden dönerken tanıştığı Çek Slavofil ideologlar Palacky, Brauner ve Dobriansky gibi Slav önderler vasıtasıyla tanışmıştı; Rieger ile Viyana'da bir kez daha karşılaşacaklardı.[963] Bunlar arasında Avusturyalı Çek Slavofillerden Palacky, İgnatyev'in yakından tanıdığı bir isimdi. İgnatyev için bu dönemde Slavofil ideoloji, millî bir öz bilincin ifadesiydi ve Rusya haricindeki bütün Slavları, gittikçe büyüyen Alman tehdidine karşı Rusya'nın doğal müttefikleri olarak görürdü.[964] Balkan krizi esnasında ise İgnatyev, Slav Russofilizmine dayanan Panslavizminin karşısındaki en büyük engel olarak dâimâ Avusturya-Macaristan'ı görecekti. Asya Dairesi tecrübesi, İgnatyev'in diplomasi kariyerinde olduğu kadar ideolojik hayatında da şüphesiz önemli bir aşama olmuştu; keza Panslavist ideolojinin kök saldığı belki de yegâne devlet kurumu, Asya Dairesi'ydi.[965] Üstelik Asya Dairesinin Rus hariciyesinde Bakandan kısmen bağımsızlaşma eğilimine sahip bir kurum olması, İgnatyev diplomasisinin teşekkülünü de etkilemiş olmalıydı.[966] İgnatyev'in İstanbul'daki elçiliğine

[962] İgnatyev'in kariyerini Panslavist akım çerçevesinde ele alan birçok çalışma olmasına karşın genel olarak bilhassa bkz., Strakhovsky (1957, ss. 223-235); Fadner (1962, ss. 293-301); Petrovich (1966, ss. 258-269); Özellikle 1872'de Viyana'daki Rusya sefaretiyle ilişkilendirilen ve Halil Paşa tarafından sızdırıldığı söylenen ve 1877 öncesinde yayınlanan belgelerden sonra İgnatyev'in Panslavistliği, neredeyse tartışmasız olarak kabul edildi. Mesela Sinno (1988, ss. 46-47). Türk tarih yazımında ise genellikle "Panslavizmin aşırı milliyetçi ve saldırgan bir politika niteliği kazanmasında İgnatyev'in büyük rolü ve çalışmaları olduğu" düşünülür. İgnatyev'in Panslavizme bakışının *politik* olduğu vurgulanır; dini ve kültürel yönleri ise sadece güneydoğu Avrupa'da Rus üstünlüğünün sağlanmasına hizmet ettiği müddetçe vardır. Ortodoks kilisesi, "derin binî bir tecrübe ifade etmediği gibi, mistik bir anlama da gelmez; onda siyasî hesaplar ve çıkarlar belirleyici faktörlerdir" denilir (Baltalı, 1982, ss. 48-49). Türk tarih yazımında İgnatyev'in Panslavist portresinin daha popüler bir yorumu olarak bkz., Kocabaş (1989, ss. 17-23).

[963] Petroviç, İgnatyev'in Panslavizme intisabının ne zaman ve nasıl olduğunun biraz müphem kaldığını düşünmektedir; (Petrovich, 1966, s. 259)

[964] İgnatyev'e atfedilen bu görüşler, oğlu Pavel'in yayınlanmamış hatıralarına dayanmaktadır (Strakhovsky, 1957, s. 225).

[965] Asya Dairesi, Slav Hayır Komitesinin çalışmalarına yalnızca Balkanlarda değil, bizzat Rusya içinde de yardımcı olmaktaydı; örneğin Moskova Üniversitesi'nde okuyan Bulgar öğrencilere burs sağlamaktaydı (Popov, 1872, ss. 6-7).

[966] Bazı tarihçiler, Balkan buhranı esnasında Asya Dairesinin kritik rol oynadığını düşünürler; bkz., Slusser (1967, ss. 202-203)

atanmasıyla Batı'da, Panslavizmin Rus resmî dış politikası olarak yorumyanların sayısı da gittikçe artıyordu; özellikle 1870'ler için Batı kamuoyunda İgnatyev ile Panslavizm özdeşleştirildiği ölçüde Rusya'nın resmî politikasının Panslavizm olduğu algısı da kuvvetlendi. Oysa İgnatyev, Rus Panslavizminin daha sonraki yıllarına ait bir figür olsa da, 1870'ten önce Panslavizmin *siyasî programına* kayda değer katkılar sunduğu inkâr edilemez. Bununla birlikte 1860'larda İgnatyev'in Panslavizmine dair doğrudan kendi kaleminden çıkmış herhangi bir metin olmamasına karşın daha sonraki hatıraları, Hâriciye Nezâreti içinde onun Panslavist görüşleri savunduğunu açığa çıkarır (Petrovich, 1966, s. 259). Diğer yandan Osmanlı coğrafyasındaki Rus konsoloslarının genelini Panslavist olarak değerlendirmek, doğru bir yaklaşım olmaz; hatta yekpâre bir Slav davasına yöneldikleri dahi tartışmalıdır. Bununla birlikte İgnatyev'in 1875-1877 krizi sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nda yönettiği Rusya konsolosluk ağında, Panslavist ideolojiye yakın isimler fazlaydı; bilhassa da Balkanlardaki Rusya konsolosları arasında Panslavizm muteber bir ideolojiydi. Örneğin Leontyev, Slavcılık perspektifini savunan bir isim olsa bile, İgnatyev ile en fazla ters düştükleri nokta da Slav meselesidir: Leontyev'e göre Ortodoksi, Slavlığa göre daha fazla önem verilmesi gereken bir unsurdur.[967]

İgnatyev, Panslavizme Slavofil ideolojiden ilham alarak ve onun aracılığıyla geçmemişti; yani idealizm ve felsefî spekülasyonları yücelten bir romantizmden beslenmemiş, Slav davasını yürütürken her zaman gerçekçiliğe sâdık kalmıştır.[968] İgnatyev, bir *realpolitiker* olarak her şeye rağmen Panslav ideolojinin sınırlarının farkındaydı; diplomat kimliği onu ister istemez *realpolitiker* olmaya zorluyordu.[969] 1875-1878 krizinde tam da bu sebeple, Slav halklarını,

[967] (Zenkovsky, 1927, s. 305; Sumner, 1937, ss. 74-75). Leontyev, aslında bir Slavofil'di ancak bir Slav bedeni üzerine kurulu bir politikaya karşı bir Ortodoks politikasını savunuyordu; o sebeple gittikçe bir ruhanî krallığın yani modern çağlarda cennetin krallığının savunusunu yapıyordu.

[968] (Sumner, 1937, s. 35; Petroviç, 1966, s. 259). İgnatyev'in Slav davasında idealizm numarasına yer yoktur.

[969] Michael Ignatieff, Rus elçinin Balkan buhranı döneminde en küçük bir hatasının Yakın Şark ve Doğu Avrupa'da büyük bir felâkete yol açacağının farkında olduğunu iddia eder (Ignatieff, 1997, s. 50). İgnatyev'in kimi tarihçiler tarafından Makyevelist olarak tanınması, onun bu yönüne vurgu yapmak içindir; mesela bkz., Geyer (1987, s. 66).

Rusya'nın siyasî ajandasının hizmetinde kullanacağı görülecekti (Farrar, 1996, s. 32).

1870'lerde Rusya bürokrasisinde Panslavizm ile birlikte ismi en fazla anılan bir diğer kişi, Rostislav Andreyeviç Fadeyev'di (1824-1883). İgnatyev gibi Fadeyev de Rusya'nın Asya'da yayılması gerektiğine inanan ve bu emperyal politikanın stratejik boyutlarını tayin eden Prens Baryatinskiy ekolüne mensup bir askerdi.[970] Aynı zamanda İgnatyev'in yakın arkadaşlarından biriydi. Milyutin'in ordu reformuna karşı çıktığı için Harbiye Nazırı tarafından emekliliğe zorlandı ve yine Milyutin tarafından ordudan bertaraf edilen "Taşkent Aslanı" General Çernyayev ve ordudan tasfiye edilen diğer milliyetçi ve Panslavist subaylar ve ideologlarla, ateşli milliyetçi bir gezete olan *Russkiy Mir* ertrafında toplanmışlardı.[971] İgnatyev aktif olarak görevde olduğundan bu mahfile doğrudan dâhil olmamıştı.

Fadeyev'in 1869'da yayımladığı *Şark Meselesi Üzerine Bir Mülahaza (Mneniye o Vostoçnom Voprose*) adlı kitapçığı, Panslavistlerin Şark meselesi vizyonuna ilişkin başvuru kaynağı haline geldi ve kısa sürede Batı dillerine çevrildi. Danilyevskiy'nin *Rusya ve Avrupa*'da geliştirdiği teorileri somutlaştırmaktaydı; coğrafya ve güç arasındaki ilişkiyi analiz eden Fadeyev, oluşturduğu jeopolitik konseptte, tıpkı Danilyevskiy gibi İstanbul'u merkeze koyuyordu (Fadeyev, 1870, ss. 91-92; Yakuni-Zelenyev-Zelenyeva, 2008, ss. 205-206). Bir devlet için lazım muhtemel güç, onun dünyanın geri kalanı ile ilişkilerine bağlıdır; Rusya'nın dünya geri kalanı ile ilişkileri, öylesine çok boyutludur ki özellikle

[970] Fadeyev hakkında genel olarak bkz., Sumner (1935, ss. 40-45); Fadner (1961, ss. 338-357); Kuznetsov (1998, ss. 9-88).

[971] Harbiye Nazırı Milyutin ile İgnatyev'in ve Panslavistlerin harici siyaset konusundaki görüşleri oldukça farklıydı; Milyutin, Rusya'nın Ortodoks Slavlarla manevî bağlarına güvenmiyor, onları Osmanlı yönetimine karşı ayaklandırmaya çalışmanın Balkan meselelerinin çözümüne katkı yapacağına da inanmıyordu. Rusya'nın Ortodoksluğun ve Slavlığın hâmisi olduğu görüşünü de reddediyordu. Mantıklı bir politika inşâ etmek için etnik, dinî ve hissî bağlar ona çok kırılgan gözüküyor ve böyle bir politikayı da riskli buluyordu. Balkan krizi sırasında Osmanlı topraklarındaki Hıristiyanlara duyduğu sempatinin, diğerlerine duyduğu sempatiden hiç de az olmadığını günlüklerine yazacak, ancak kendisi için asıl önemli olanın her şeyden önce Rusya'nın çıkarları olduğunu vurgulayarak cümleyi tamamlayacaktır (Hammer, 1982, s. 343). Dolayısıyla İgnatyev'in *realpolitik* ile Slavcılığı bağdaştırma yaklaşımı bile onun için beyhude bir yaklaşımdı. Milyutin, Çar üzerinde en etkili devlet adamlarından olduğundan Balkan krizi sırasında genelde İgnatyev'inkilerle çatışan görüşlerine karar alma sürecinde itibar edildi.

Avrupa ile önünde sonunda çatışması kaçınılmaz olacaktı. Bu bağlamda Fadeyev, Rusya'nın gücünü Batı hududuna yoğunlaştırması gerektiğini düşünmekteydi ve Rus general için ilk düşman, Osmanlı meselesini Rusya'nın tek başına çözebilmesinin önünde en büyük engel olan Avusturya-Macaristan'dı. 1854'de Rusya'ya karşı Avrupa'da meydana çıkan düşmanlığın arkasındaki mihrak da Viyana'ydı ve Paris, bunu yalnızca tetikleyen güç olmuştu (Fadeyev, 1870, ss. 6-7). Rus ordularının İstanbul'a ulaşmasının yolu, Viyana'dan geçerdi.[972] İgnatyev de dâhil Panslavistler için yalnızca jeopolitik olarak değil, fakat pür politik olarak da Avusturya-Macaristan, Slavlığın en büyük düşmanı olarak görüldüğünden, 1875 sonrasında gerek İgnatyev'in gerekse de Fadeyev'in Rusya'nın Viyana eksenli politikasına yönelik eleştirileri bu bağlamda değerlendirilmelidir. Şark meselesinin Rusya tarafından çözülmesi, Habsburg monarşisinin ölümü anlamına gelecektir.[973]

General Rostislav Fadeyev, 1875 yılında Mısır'dadır. Hıdiv ile ilişkileri güçlü olan İgnatyev, 1875 başında Mısır'ın ordu reformunda görev alması için bu emekli Panslavist generali Hıdiv İsmail'e tavsiye etmiştir; elçinin hesapları başkadır. Mısır'daki İngiliz nüfûzunu azaltmak yanında, Mısır ordusunun vaziyeti hakkında doğrudan ve detaylı bilgi sahibi olabilmek için yakın arkadaşı olan Fadeyev'e Mısır'da iş bulmuştur.[974] Yaklaşık sekiz ay Mısır'da kalan Fadeyev, Hıdiv'in askerî müşaviri olarak hizmet vermiş, Mısır ordusundaki bozukluklar ve aksaklıklara ilişkin oldukça detaylı analizler yapmış, tavsiyelerini Hıdiv'e sunmuştur ve bu analizlerini İgnatyev ile paylaşmaması düşünülemezdi. Kendisi gibi ateşli bir Panslavist olan Çernyayev'in de Mısır ordusunda istihdam edilmesini ısrarla tavsiye etmiştir. Hıdiv İsmail, bu ısrar karşısında şüphelenecek, hem Fadeyev'in hem de Çernyayev'in Mısır ordusunun komuta kademesine getirilmesini reddedecekti. Ancak Hıdiv, ordunun ıslahatına yönelik

[972] Rusya orduları için İstanbul'un yolunun Viyana'dan geçtiğini Rusya'nın Rumyantsov ve Suvorov'dan başlayarak XVIII. yüzyılın ikinci yarısından XIX. yüzyılın ortasına uzanan büyük generaller kuşağının son temsilcisi olan İvan Fyodoroviç Paskeviç-Erivanskiy (Erivan Fatihi ve Kontu) ilk defa 1848'de dile getirmişti (Fadner, 1961, ss. 342, 401).

[973] (Fadner, 342). Panslavistler arasında Avusturya düşmanlığı, özellikle 1867'de Moskova'da Slav Hayır Komitesi tarafından düzenlenen etnografya sergisiyle birlikte daha da arttı; Avusturya, gittikçe Şark meselesinin ilk Batılı kurbanı olarak görülecektir (Klaczko, 1867, s. 178)

[974] Fadeyev'in Mısır serüveninin değerlendirmesi hakkında bkz., (Cox, 1953-1954, ss. 161-164; Kuznetsov, 1998, ss. 88-96; Zelenyev, 2003, ss. 330-332).

tavsiyelerini kabul etmiştir. Bunun üzerine Çernyayev nihayetinde Mayıs 1876'da Sırbistan'a gider ve Rus gönüllülerin başına geçer. Ancak Fadeyev gibi 'tehlikeli' bir Panslavistin Mısır'da kalması, Londra hükûmetinin tepkisine neden olur.[975] Nitekim özellikle İngiliz basını başta olmak üzere Avrupa kamuoyu, üç kritik ismin İngiltere'nin Şark siyasetinin ve 'Büyük Oyun'un üç önemli merkezinde kritik görevlerde bulunmasını Panslavist bir komploya bağlar: İstanbul'da İgnatyev, Türkistan'da Kauffman, Mısır'da Fadeyev (Cox, 1953-1954, s. 163). Fadeyev'in Mısır'dan ayrılışının nedeni, Rus kaynaklarına göre Hristiyan olan Habeşistanlılara karşı savaşmak istememesidir; ancak Hıdiv ile iyi lişkilerini devam ettirdiği belirtilir (Zelenyev, 2003, s. 331). Oysa Fadeyev'in misyonu sonuçları itibarıyla başarısız olacaktır; Hıdiv, Balkanlardaki isyanlarda yeni ordusunu Sultan'a karşı değil, Slavlara karşı kullanır. Fadeyev ise ıslahatına yardım ettiği orduya karşı savaşmak üzere Balkanlara geçer.

İgnatyev'e göre Slavlık, şimdiye kadar daima bölünmüştü ve bundan sonra da muhtemelen her zaman bölünmüş kalacaktı; bu, Cermenlerden farklı olarak Slav kabilelerinin seciyelerinde taşıdıkları bir özellikti ve politik olarak birbirlerinden bağımsız olmayı tercih eden Slav kabileleri, müşterek bir düşman karşısında teyakkuza geçip savunmaya dönük bir birleşme temâyülü gösterdikleri gibi, ortak bir diplomatik ve siyasî eğilime başvurabilirlerdi (İgnatyev, 1914, s. 54). Bir başka deyişle İgnatyev, Slavlığın şampiyonluğundaki idealizm gösterisini de reddeder; Slavcılık, Rus dış politikasının elinde bir âlettir (Baltalı, 1982, s. 49). İgnatyev veya herhangi bir Panslavist için Slavlığın bölünmesi söz konusu edildiğinde akıllara evvela Polonya ve Avusturya-Macaristan gelirdi.[976] Avusturya, Slav coğrafyasına doğru Cermen yayılışını engelleyebilirdi ancak Macarların Viyana yönetiminde ağırlık kazanmasıyla Polonya meselesi başta olmak üzere Slav meselesi, Rusya için gittikçe daha da

[975] Lord Loftus'un Baron Jomini ile yaptığı görüşme sonrasında İngiltere'nin durumdan son derece rahatsız olduğu ortaya çıkmıştır. NA.FO.65/912, 18 December 1875, from Lord Loftus to Lord Derby, No 389.

[976] GARF, f.1750, op.1, d.32 (sekretnıy); İgnatyev ve Rusya için Osmanlı'daki Slav davası ile Avusturya-Macaristan'daki Slav meselesi, bir turnusol kâğıdı gibi, birbiri ile doğrudan alâkalı meselelerdi. İgnatyev'e göre kadim Habsburg İmparatorluğu, Rusya için muhtemel bir müttefikti oysa Ege kıyılarına uzanma hevesindeki Avusturya-Macaristan, Rusya'nın ve Slavlığın açık düşmanıydı. Ayrıca bkz., Sumner (1937, s. 33).

problematik hâle geliyordu; eğer Viyana yönetimi aradan çekilirse Ruslar, aynı kandan geldikleri Polonyalılar ile uzlaşabilirlerdi. İgnatyev için bu iki siyasî unsurun Slav davasına yönelttikleri en büyük tehdit, hiç şüphesiz ki din propagandasıydı.[977] Bir diğer tehdit ise Slavlar arasındaki tabii ayrılıkçılıktı. Rus mesiyanizminin bazı unsurlarının İgnatyev'in ideolojik Slavcılığında da kendisini göstermesinden mütevellit, Panslavizm ile Panrusçuluk arasındaki çizgi elçinin söyleminde de zaman zaman incelmekteydi. Nitekim Avusturya ve Osmanlı Slavları, Slavlığın en büyük düşmanı olan Cermenlere karşı Rusya'nın müttefikleri ve Rus siyasetinin uyduları ve vasıtaları olmak suretiyle Slavlığa hizmet edebilirlerdi. Rusya, Cermenlerle olan tarihî kader mücadelesinde Rus olmayan Slavların desteğini isteyecekse, karşılığında Slavların özgürlükleri için bazı fedakârlıklarda bulunmalıydı; ancak bu fedakârlıklar asla Rusya'nın çıkarlarını tehdit edebilecek büyüklükte olmamalıydı. Dolayısıyla İgnatyev, Slav halklarını kendi kaderlerine bırakmanın gelecekte Rusya için tehlikeler doğurabileceğini görmektedir ve Slavların özgürleştirilip kaderleriyle baş başa bırakılmalarına karşı çıkmaktadır; böyle bir durumda Slav kardeşleri, Batı'nın siyasî oyunlarına âlet olup Rusya aleyhine dönebilirdi. Bu ise Rusya için Osmanlı hâkimiyetinde kalmalarından çok daha kötü bir senaryodur. Elçinin nazarında Rusya'nın kendisini humaniteryan bir politikayla sınırlaması mantıksız ve kınanacak (*bezrazsudno i predosuditelno*) bir şeydir (İgnatyev, 1914, s. 54; Petrovich, 1966, s. 261).

İgnatyev, Slavların özgürleştirilmelerine müteâkip Osmanlı Balkanlarında Rusya'ya dolaylı olarak bağlı bir tür satraplıkların kurulması ile tamamlanacak bir büyük strateji çizmekteydi. Aksi takdirde Avusturya'nın kalıntıları üzerinde yükselecek bir Katolik Slav İmparatorluğu, Polonya başta olmak üzere

[977] GARF, f.1750, op.1, d.68; Katolik ve Protestan misyonelerine karşı İgnatyev ve Rus konsolosları, Slav Hayırsever Komitesinden yardım istemekte ve özellikle bu tür misyonerlik faaliyetleri tehdidi altında bulunan Rusçuk gibi bölgelerde faaliyetlerini yoğunlaştırmalarını ümit etmekteydiler. Aynı şekilde Slav Hayırsever Komitesi ile organik bağları bulunan Odessa Bulgar Cemaati, Bulgarlar arasındaki Katolik propagandası karşısında tedbirler konusunda İgnatyev'den yardım istemekteydiler; özellikle okullarda yapılan propagandanın önüne geçmekte Bulgarlar başarılı olmakta üçlük çekmekteydiler. GARF, f.1750, op.1, d.352.

Rusya'nın periferisi için bir mıknatıs hâline gelebilirdi.[978] İgnatyev Rusya'ya *realpolitik* ile bağdaşan bir tarihî misyon yüklemekteydi; buradan hareketle İgnatyef'in hafızasında Moskof siyasî geleneğine bir yer ayırdığı söylenebilir: Rusya, uygun zaman gelene kadar beklemelidir ve zamanı geldiğinde başarmalıdır.[979] Onun tasarladığı Rusya ve nüfuzu altındaki bölgenin sınırlarının, 1945'te Sovyet Birliği'nin ve nüfuzu altındaki yörünge devletlerin politik coğrafyası ile neredeyse tamamen örtüştüğü görülecekti. Rus Çar'ı, Slavlığın yegâne imparatoru olmalıydı. Bu görüşler etrafında Panslavizmi Panrusyacılığa feda eden İgnatyev'in 1864-1877 arasında İstanbul'daki diplomatik görevi, St.Petersburg ve Moskova'daki Panslavist organizasyonlarda doğrudan yer almasına mani olmuştur; ancak 1874'te Slav Hayır Komitesi St.Petersburg Şubesi'ne şeref azâsı seçildiği unutulmamalıdır (Petrovich, 1966, ss. 259-260).

Henüz 1870 Ağustosuna Yunanistan eski Hariciye Nazırı Valaroites, General İgnatyev'den bahsederken onun şöyle bir ifadesine atıfta bulunmuştu; Avusturya sessiz kaldığı sürece Şark meselesinde Rusya da harekete geçemezdi fakat Avusturya mücadelede yer alırsa Şark meselesi çözüme kavuşturulabilir.[980] Knez Mihail'in ölümünden sonra ortak bir Hristiyan ayaklanması projesinin rafa kaldırıldığı Balkanlarda, 1875-1877 krizine Avusturya diplomatik olarak doğrudan müdahil olacaktı.[981] Rusya'nın Balkan krizine müdahalesini peşinen Panslavizm iştiyâkının bir neticesi şeklinde değerlendirmemek gerekir; Bismarck'ın Pangermanizme bakışı ile Gorçakov'un

---

[978] İgnatyev'in burada kastettiği periferi Baltık bölgesi, Belarus ve hatta Ukrayna'dır; dolayısıyla Rusya, bu bölgeleri elinde tutabilmek için Batı Slavlığını da kontrolü altına almalıdır (İgnatyev, 1914, s. 55).

[979] Rusya'nın uygun zaman gelene kadar beklemesi gerektiğini düşünen başkaları da vardı: Şark meselesi ve Panslavizmin stratejisi ile alakalı olarak Julian Klaczko: *Il est probable toutefois que le cabinet de Saint-Pétersbourg ne prendra pas l'offensive, qu'il préférera patienter, attendre, laisser s'accomplir le procès de dissolution…* diyor ve II.Katerina'nın tedricen parçalama üzerine kurulu Polonya politikasını hatırlatıyordu (Klaczko, 1867, s. 179).

[980] NA.FO.78/2124, 9 August 1870, No 140 (Confidential)

[981] Stojanoviç'in de belirttiği üzere Rusya, Knez Mihail'in selefi olarak Milan'ı değil, Karadağ Prensi Nikolay'ı Sırbistan'ın başında görmek istemekteydi. Nikolay'ın kabiliyetleri, vasat bir profil olarak gösterilen Milan'dan daha dikkat çekiciydi ve 1869'dan itibaren Rusya, Balkanlara yönelik yardım ve sempatilerini Karadağ'a çevirmiş, Knez Nikolay'ı Balkan halklarının gerçek lideri olarak göstermiştir. Nikolay, Balkan ittifakı uğruna Mihail lehine Karadağ tahtından feragat etmeyi bile göze almıştı; ancak onun ölümünün ardından artık yalnızca Karadağ için çalışmaktaydı (Stojanoviç, 1939, s. 14).

Panslavizme bakışı arasında bu noktada paralellikler kurmak mümkündü. Bismarck'ın Rusya ile yakınlaşma üzerine kurmayı tasavvur ettiği politik düzende ne Panslavizme ne de Pangermanizme yer vardı.[982] Şimdiden belirtmek gerekir ki Bismarck'ın Balkan krizi boyunca savunduğu görüşlerde pek bir değişiklik olmayacağı görülecekti. Şansölyenin Doğu Avrupa için siyasî tasavvuru, Avusturya-Macaristan'ın Bosna ve Hersek'teki muhtemel kazanımlarının tanınması karşılığında 1856 Paris Antlaşması ile Rusya'dan koparılan Baserabya topraklarının Rusya'ya verilmesi suretiyle, Batı Balkanlarda Avusturya-Macaristan nüfûz sahası, Doğu Balkanlarda ise Rus nüfûz sahası şeklinde bölgedeki jeopolitik dengelerinin yeniden tanımlanması üzerine kuruluydu (Jelavich, 1969a, s. 202). Panslavizm meselesine gelince; Rusya için bu dönemde Panslavizm, nasıl bir devlet politikası değil fakat bir hâlet-i rûhiye ise, İgnatyev için de benzer şekilde bir diplomatik yol olmaktan ziyade, bir hâlet-i rûhiyye idi.[983] Çar ve Hariciye Nazırı için ise olsa olsa bir manipulasyon objesiydi; ancak Çar'ın generalleri ve elçileri için böyle bir obje olmak zorunda değildi (Dallin, 1967, s. 316).

Rusya'nın Bulgarlar arasındaki faaliyetleri 1871'den sonra iyice yoğunlaşmıştı. Kilise meselesine ilave olarak Baserabya'daki Bulgarlar arasında yoğun bir Rus ajan faaliyetleri dikkat çekiyordu; nitekim Karadeniz'deki askerî nötralizasyonun ilgasından sonra Paris Antlaşmasının Rusya aleyhine olan diğer maddesinin de tadili, yani Baserabya'nın Eflâk-Boğdan'a bağlanan kısmının yeniden Rusya'ya ilhakı, St.Petersburg yönetiminin bir diğer amacı haline gelmişti ve yalnızca

[982] Pangermanizm de Panslavizm de Bismarck için ancak gerçekçi bir politikaya hizmet ettiği ölçüde inmesi gereken bir yaz yağmuru gibiydi ve gerektiğinde her ikisinden de istifade etmenin bir sakıncası yoktu. Şansölye, örneğin 1866'da Habsburglara karşı Çek milliyetçiliğini beslemeye hazır olduğu gibi, Macar ve İtalyan devrimcilerin de aynı yolda Doğu Avrupa'da faaliyet göstermelerini teşvik ediyordu. İstediği Prusya'yı yarattıktan sonra Bismarck, Panslavizm tehlikesine rağmen Rusya ile iyi ilişkiler kurdu. Kutsal İttifakın yeniden canlandırılmasını da Batı'dan gelen liberal ve devrimci görüşlere karşı bir siper olarak görmek gerekiyordu. Rusya da benzer bir yol izledi; devrimci ve agnostik Fransa'ya karşı Rusya'nın doğal müttefiki olarak tabii ki Prusya gösterildi. Hans Kohn, "Rusya'nın İstanbul'a yönelik dürtülerinin Panslavist hevesler ve prensiplerle belirlenmediği" iddiasında son derece haklıdır; öncelikle Rusya'nın diplomasisi salt olarak Rus stratejisi ve ticarî çıkarlarına ve ayrıca pür Rus tarihi mistiğine dayanmaktaydı; III.Aleksandr dönemi için Rusya'nın İstanbul'u işgal planlarından en azından muhayyel olarak bahsetmek mümkündü ancak II.Aleksandr döneminde Rus stratejistlerin böyle bir hevesi olduğunu ileri sürmek zordu (Kohn, 1961, s. 328).

[983] Rusya ve Panslavizm üzerine hâlâ en kıymetli çalışmalardan birisi olan Sumner'in eserine müracaat edilebilir; bkz., Sumner (1937, ss. 56-80).

Rusya kamuoyu değil, İmparatorun kendisi de Kırım yenilgisinden baki kalan bu son "leke"yi silmek istiyordu. Dolayısıyla Rusya için Bulgar meselesinin bir boyutu da Baserabya meselesiydi. [984] Rus diplomatik mahfillerinde ifade ettiği bu meseleye dair fikirler, İgnatyev'in Baserabya'nın yeniden ilhakını, Rusya için bir onur ve prestij meselesi olarak kabul ettiğini göstermektedir ve bu noktada özellikle Çar'ın görüşleriyle uyumludur. Esasında Bosna-Hersek buhranının başlamasıyla birlikte Rusya, Baserabya ile Batum'u, büyük güçlerle yaptığı müzakerelerinin bir parçası hâline getirdi ve Berlin Antlaşmasından sonra da bunu, hukukî çerçeveye sokmayı başaracaktı.

Diğer yandan her ne kadar siyasî bakımdan Karadağ'a olan inanç gittikçe daha da artsa da, Sırbistan 1868'deki başarısızlığına rağmen hâlâ Rusya tarafından Balkan Slavlığının çekirdeği olarak görülmekteydi.[985] Raguza konsolosu Yonin, 1870'de bir defasında İgnatyev'e yalnızca Osmanlılara karşı değil, aynı zamanda Avusturyalılara karşı da büyük bir Balkan ayaklanmasına ilişkin tahayyüllerini anlatmıştı; İgnatyev gibi gerçekçi yönü kuvvetli bir diplomata 1870 şartlarında bu teklif, tıpkı 1866'da olduğu gibi pek makul gelmemişti. Nitekim "şartların olgunlaşması" tabiri, İgnatyev'in Slav meselesi gündeme geldiği zamanlarda en fazla başvurduğu ifadelerden birisiydi.[986] Rusya, Karadeniz'de askerî mevcudiyetini yeniden temin etmesine müteâkip, Balkanlarda kendisini siyasî olarak daha fazla hissetirecektir. Rusya, Karadeniz kıyılarında öncelikle sahil güvenlik birimlerini güçlendirdi ve askerî mevcudiyetini savunma amaçlı bir temel üzerine inşâ etti; 1870'den sonra Karadeniz'de saldırı amaçlı bir donanma olmayacaktır. Diğer yandan Balkan bunalımının arefesinde Rusya'nın Şark

[984] NA.FO.78/2215, 11 January 1872, No 3 (Confidential); (Jelavich, 1969a, ss. 199-201). Baserabya meselesi, 1871'de yalnızca ötelenmişti ve 1875'te Bosna-Hersek isyanıyle birlikte Rus diplomasisinin ajandasına yeniden dâhil oldu.

[985] Rusya, Sırbistan'ın kendi iç pozisyonunu güçlendirmeye yönelik reformlarını, bu reformların radikal bir yöne evrilmesine izin vermemek kaydıyla 1868'den sonra da destekledi. Ristiç, Sırbistan'ın parlementarizme giden radikal reformlar yapmadığı, aksine son derece muhafazakâr reformlar yaptığı konusunda İgnatyev'i ikna etmiştir. Unutmamak gerekir ki Rusya, kendisinin planlarının piyonu olabilecek bir Sırbistan istemekteydi ve Balkan devletlerinde parlementer radikalizme gidebilecek siyasî reformları engellemek üzere hareket ediyordu. 11 Temmuz 1869'da kabul edilen anayasa, İgnatyev'in onayladığı türden bir anayasaydı (Trivanovitch, 1931, ss. 416-418).

[986] (Nikitin, 1963, s. 177). Subay kökenli bir diplomat olarak İgnatyev'in, Karadeniz askerî bakımdan Rusya'ya kapalı olduğu müddetçe Balkanlarda herhangi bir atılım yapılamayacağının farkında olduğunu düşünmemiz icap eder.

meselesinde gittikçe artan ağırlığı, yeni bir diplomatik sistemin kurulmasıyla da bağlantılıydı. 1870'lerin başlarında Sırbistan'ın Avusturya ile ilişkilerinin çok da dostane olduğu söylenemezdi; İgnatyev, 1871'de Çar'a bir ziyaret gerçekleştirmesi için Knez Milan'a baskı yaptı ve buradaki amacı tamamen Sırbistan'ı Rusya nüfûz dâiresi içerisinde tutmayı sağlamaktı.[987] Knez Milan'ın İstanbul ziyareti ise Bâbıâli ile Belgrad yönetiminin 1860'ların sonunda gerilen ilişkilerinin yeniden normalleşmesi için Rusya ve Avusturya tarafından ayarlanmıştı.

Almanya ile Rusya arasındaki yakınlaşma, 1870'te başlamıştı. 1872 Martı'nda Rusya ile Almanya arasında ittifak oluşumunun yaklaştığı söylentileri çıktığında Sadrıâzâm, General İgnatyev'e böyle bir ittifakın öncelikle Osmanlı için tehlikeli olacağını bildirmiş ve iki katı ihtiyatlı olmayı hissettiğini iletmiştir. Bunun üzerine İgnatyev, endişe içinde Bâbıâli'ye gelerek Sadrıâzâmı böyle bir ittifakın yapıldığı söylentilerinde gerçek payı olmadığını söylemek zorunda kalmıştı.[988] Oysa ittifak yapılacak ve tarihe *Dreikaiserbund* olarak geçecekti.[989] 1870'teki tecrübe,

---

[987] 1871 Sonbaharındaki bu ziyaret esnasında Çar, Livadya'daydı ve İgnatyev'in de haliyle hazır bulunduğu bu ziyaret esnasında Macar siyasetçiler, Sırbistan'ın yeniden Panslavizmin merkezi olması tehdidini algılayıp teyakkuza geçtiler ve Macar basını özellikle de Ristiç'i, bu ziyareti ayarladığı gerekçesiyle suçladı. Nitekim bu ziyaretten kısa bir sonra Andrassy, Avusturya-Macaristan Hariciye Nazırlığına geldi ve Sırbistan ile Avusturya-Macaristan arasında açık bir soğukluk başladı; oysa daha önce Ristiç'in dahi Sırbistan'a Rusya ve Avusturya arasında dengeli bir politika biçtiği düşünülüyordu. Şu durumda İgnatyev'in Sırbistan'ı Viyana'nın politik etki alanından daha da uzaklaştırma stratejisinin başarılı olduğu gözükmektedir. Ancak Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan açısından ekonomik önemi, inkâr edilemezdi ve Ristiç, denge politikasında bir süre daha devam etmeyi deneyecekti (Jovanoviç, 1925, s. 387; Trivanovitch 1931, s. 420). Hatta Sırbistan, bir ara bağımsızlığını ilân edecekti ki bu plan, Rusya tarafından engellendi. İgnatyev ve Gorçakov, Sırbistan'a bağımsızlık planlarını onaylamadıklarını açıkça bildirdiler ve üstelik Ristiç'e imparatorun Sırbistan'ın bağımsızlığına karşı olduğuna dair bir mesaj dahi iletildi.

[988] NA.FO.78/2215, 12 March 1872, No 52 (Confidential). Hatta Elliot da Mahmud Nedim Paşa'ya Rusya elçisinin sözlerinden şüphelenmesini gerektirecek bir gerekçe olmadığını söylemiştir. İgnatyev'in böylesine telaşa kapılmasından Mahmud Nedim Paşa'nın da oldukça eğlendiğini de parantez içinde belirtmek gerekmektedir.

[989] Bu konu üzerine bir monografi kaleme alan Şneyerson, Rusya'da 1870'ten itibaren Alman nüfûzunun artışının ekonomik temelleri olduğuna işaret eder ve bu nokta önemlidir; Alman sermayesi Rusya'da 1870'ten itibaren siyasî nüfûzunun bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Avusturya-Macaristan'ın 1870'lerdeki dış politikası, Rusya tehdidini bertaraf etmeye istinat etmekteydi. Andrassy'nin dış politika konseptine "Rusya tehdidi" merkezî bir yer tutuyordu. Andrassy'nin Rusya fobisi, Macar siyasî mazisinden mirastı. Rusya da Avusturya'yı Slav politikasına bir tehdit olarak görürdü. Paris Antlaşmasının Rusya'yı rahatsız eden maddesinin kaldırılmasıyla birlikte Osmanlı-Rus ilişkilerinin iyileşmesi, Rusya-Avusturya ilişkilerinin de normalleşmesine yardımcı oldu. Andrassy, Balkanlarda Rusya ile bir savaş istemiyordu ve Avusturya, Rusya ile meselelerini halledebilirse, Şark meselesi kendiliğinden çözülmüş olacaktı.

Rusya'nın Almanya'ya göreceli itimadının devamı için bir ölçüydü. Diğer yandan monarşinin iç politikayı hâlâ kontrol ettiği zamanlarda Rusya, kendisi gibi muhafazakâr bir iç politik düzene sahip olan, yakın hanedan ve ekonomik çıkar ilişkileri bulunan ve hepsinden de öte, çatışma alanlarının çakışmadığı Almanya ile yakınlaşmayı, XIX. yüzyıl diplomasisinin bir gereği sayardı (Pipes, 1967, s. 151). 1870'lerin politik tablosu açısından bakıldığında *Dreikaiserbund*'un başlıca amacının Şark'ta ve Avrupa'da barışın ve statükonun devamını monarşik prensipler temelinde güvence altına almak olduğu gözükmekteydi.[990] İlk bakışta İgnatyev'in böyle bir ittifakı savunması tabii ki beklenemezdi; nitekim bir defasında Elliot'un da belirttiği üzere Avusturya, böyle bir ittifaka girerek öncelikle Osmanlı'daki Rus entrikalarını dengeleyebileceğini veya boşa çıkarabileceğini umuyordu ve İgnatyev, anılarında sürekli Slavlığın en büyük düşmanlarından olan Avusturya'nın böyle bir niyetinin olduğunu bahsetmeydi. Lakin yine Elliot'ın vurguladığı üzere bu ittifak Rusya'ya Avusturya'yı kendi oyununda oynatabilme imkânı verebilirdi (Elliot, 1922, ss. 201-202). Rusya'nın Avusturya-Macaristan'ı oluşan bu ittifaka kabul etmesinin en önemli nedeni şüphesiz bu ülkeyi İngilitere'nin politik yörüngesinden çekip alabilme arzusuydu;

Andrassy, Rusya'nın Avrupa'ya karşı yayılmasının önündeki en önemli kalenin Avusturya olduğuna inan bir diplomattı; Rusya'ya karşı Almanya ile bir ittifak kurmak istedi. Ancak Bismarck, böyle bir ittifakın Rusya'ya karşı olacağının St.Petersburg yönetimi tarafından kolaylıkla idrak edilebileceğini bilmekteydi. Bismarck'ın büyük güçler arasında en fazla çekindiği, şüphesiz Rusya'ydı. Alman Şansölye, Avusturya'nın komşusu Rusya ile yaşayacağı sorunların farkındaydı ve Rusya ile bir savaşa neden olabilecek bir ittifak yerine bu ülkeyi de içeren yeni arayışların uygun olduğunu düşünüyordu; Robert Kann'ın isabetle özetle üzere Bismarck, monarşi dayanışması üzerine kurulmuş üç Şark imparatorluğu tarafından yönlendirilen bir Avrupa düzeni inşâ etmeyi tasavvur etmekteydi (Kann, 1974, s. 278). 1870'te III.Napoléon'a karşı savaşta Rusya'nın Almanya lehine tarafsızlığının Berlin hükümetine Avrupa'da sunabileceği imkânları iyi görmüştü. 1872'de Avusturya ve özellikle Macaristan gazetelerinde Rusya'ya yönelik saldırılar karşısında Alman gazetelerinde bu düşmanlığın tam tersine bir eğilim vardı. Andrassy ise Avusturya ile Rusya arasında Almanya'nın bir köprü oluşturmasına karşı çıkmamakta, tersine sıcak bakmaya başlamaktaydı. 1872 Güzünde görüşmeler sonuç verecek ve 1873 başında Üç İmparator Ligi kurulacaktır (Şneyerson, 1984, ss. 40, 85, 97 vd.).

[990] NA.FO.65/ 909, 25 May 1875, No 170 (Secret). Dreikaiserbund'un gerçek mimarı şüphesiz Bismack'tı. 1875 Mayısı'nda dahi gerek Rusya'nın gerekse de Avusturya'nın görünürdeki en büyük ortak noktaları, Doğu ve Batı'da barışın ve statükonun devamının sağlanmasıydı. Avusturya ile Rusya arasındaki 'dostluğun' sırrı bu amaç birliği olarak gösteriliyordu, NA.FO.65/ 909, 26 May 1875, No 172 (Confidential). Bu dönemde Çar Aleksandr'ın Berlin'e yaptığı ziyaret, üç imparatorluk arasındaki işbirliğinin yaklaşan Balkan krizi arefesinde daha da sıkılaştığına işaret etmekteydi. Bismarck'ın üç imparatorluk ligi içerisinde yükselişini frenleyen ise şüphesiz Gorçakov'un Andrassy ile kurduğu karşı dengeleyici uyum gibi gözükmekteydi; ancak Rusya'nın Şark'ta rahat hareket edebilmek için Bismarck'a Batı'da rahat hareket edebilmesine izin vermeye yönelik olarak Alman kaynaklı politik spekülasyonlar da bilinmekteydi, NA.FO.65/ 909, 26 May 1875, No 175 (Most Confidential)

Rus orduları Türkistan'da ilerlemekteydiler ve Orta Asya'da bütün heyecanıyla devam eden 'Büyük Oyun'da Rusya, Fransa'nın 1870'deki ağır yenilgisinden sonra Avrupa Devletler sistemindeki denge hesaplarında artık neredeyse dikkate alınmadığı bir dönemde, İngiltere'nin Kıta Avrupası'nda Rusya karşıtı bir kamp oluşturabileceği yegâne büyük gücü kendine müttefik olarak seçme şansını ortadan kaldırmaktı. Avusturya-Macaristan da kendi adına beri tarafta Hindistan savunma hattının bir tür ileri karakolu olarak veya esasen bir donanma büyük gücü olan İngiltere'ye piyade desteği olarak hizmet etmek istemiyordu; ancak Balkanlara yönelik iştahını da bastırmak niyetinde değildi. Balkanlar ile ilgili meseleler, *Dreikaiserbund*un en zayıf tarafı olacaktı.[991]

İgnatyev'in İstanbul'da kurduğu nüfûz ve inisiyatifiyle aldığı kararların St.Petersburg'da çoğu zaman onaylanmadığı artık diplomasi kulislerinin müdavimlerinin malumuydu.[992] İgnatyev'in Rusya'nın takip ettiği politikada başlıca itirazının Avusturya'ya olan itimatsızlıkla alakalı olduğu da bilinirdi; Osmanlı ile Avusturya ilişkilerinin daha da iyileşmesi, Balkanlar açısından İgnatyev'in görmek istemediği bir tablo yaratabilirdi.[993] İgnatyev, diğer yandan Osmanlı için asıl tehdidin Rusya'dan değil, Avusturya'dan geleceğini ise İstanbul hükümetine ima etmeye çalışmaktaydı[994] 4 Eylül'de II.Aleksandr ile birlikte Gorçakov'un Berlin ziyareti sırasında Bismarck ile Rusya sefaretinde gerçekleştirdiği görüşmeye müteakip Alman Şansölye, Avusturya-Macaristan'ın Macar kökenli Hariciye Nazırı Andrassy[995] ile bir görüşme gerçekleştirmişti; son

---

[991] Bu dönemde Avrupa devletler sisteminde Rusya'nın konumu hakkında bkz, Holborn (1967, ss. 394-395).

[992] NA.FO.78/2217, 23 May 1872, No 17, (Confidential)

[993] NA.FO.78/2217, 28 May 1872, No 27. Oysa İstanbul'dan ayrıldıktan bir süre sonra St.Petersburg'a gittiği öğrenilmişti; Paris Antlaşması ile Rusya'dan koparılan Baserabya topraklarının bir kısmının tekrar Rusya'ya iadesi ile ilgili izlenecek politika hakkında fikir alış verişi yapacağı konusunda söylentiler çıkmıştı. Rusya, bunun Osmanlı ile aralarında büyük bir sorun haline gelmemesi için oldukça ihtiyatlı davranmaktaydı. Artık öyle bir hava oluşmuştu ki İgnatyev'in en basit eylemlerine bile meşum bir motif atfediliyordu; ancak Karadeniz'in askerî nötralizasyonun ilgası öncesinde İgnatyev'in "akademik" mükâlemeleri hâl hatırlardaydı. NA.FO.78/2217, 21 June 1872, No 58 (Confidential).

[994] NA.FO.78/2218, 20 August 1872, No 151.

[995] Andrassy'nin genel siyasî ve diplomatik eğilimleri genel olarak Avrupa'daki Macar çıkarlarının bir yansımasıydı; ancak 1877-1878 harbi sırasında ülkesindeki genel efkârı dikkate almayacaktı. 1848 Devrimlerine katılan birisi olarak Rusya karşıtı ideolojik mazisini Hariciye Nezaretine de taşımıştı. İhtilâllerden sonra Andrassy, bir süre İstanbul'da kalmış, oradan Batı Avrupa'ya ilticâ etmiş, 1857'de affedilip dönmüştü. Macaristan'ın geniş bir özerklik elde edip

olarak Andrassy ile Gorçakov arasında görüşme yapıldı. İşte *Drekaiserbund*'un temelleri Eylül başında üç imparatorun bakanlarıyla birlikte Berlin'de gerçekleşen bu görüşmelerde atıldı.[996] Yüzyılın ilk yarısındaki Kutsal İttifak böylelikle 1873'ten itibaren işte Üç İmparatorun İttifakı (*Dreikaiserbund*) şeklinde yeniden dirilecekti (Jelavich, 1969, s. 111). 1873'te ititfakın tesisiyle Rusya, Avusturya-Macaristan'ın Şark politikasını yeniden değerlendirme gereği hissetti ve Balkanlarda kendi nüfûzunun, kaderin mesiyanik bir tezâhürü olmadığını bir defa daha idrâk etti; Viyana yönetimi, kendisine komşu bölgelerdeki Slav ahâlinin muhabbetini ve itimadını yeniden kazanmak için harekete geçmekteydi (Şebunin, 1926, ss. 80-81).

İgnatyev, *Dreikaiserbund* görüşmeleri sırasında Kiev ve oradan St.Petersburg'a olağan seyahatlerinden birisini gerçekleştirmişti. St.Petersburg'dan dönüşte Viyana'ya uğramış ve 4 Temmuz 1872'de ittifakın mimarlarından Andrassy ile görüşmüştü.[997] Bu mükalemede Berlin'de bir araya gelen üç imparatorun

---

Avusturya ile ikili yapıyı tesis etmesinde en önemli siyasî figürdü ve 1867'de Macaristan Başbakanı oldu. Andrassy, Rusya'yı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun en büyük düşmanı olarak görmekteydi ve öncelikle Almanya ile bir ittifak kurup daha sonra İtalya ve İngiltere'yi de bu ittifaka dâhil etmeyi tasarlamıştı; Rusya'ya karşı böylelikle dörtlü bir ittifak kuracaktı. Andrassy'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü ve Balkanlarda statükonun devamını savunan bir devlet adamı olduğu bilinir. Bununla birlikte Avusturya-Macaristan'ın kendi güvenliği için güneye doğru sınırlı bir genişlemesi gerektiğini düşünüyordu; ileride Bosna-Hersek'in Avusturya'ya iltihâkını gündeme getirecekti. Ancak açık olan bir nokta vardır ki Andrass'nin politikası sınırlı amaçlar içermekteydi. Balkanlarda telgraf ve demiryolu ağının genişletilmesine yönelik politikaları Rusya tarafından genelde şüphe ile karşılanacaktır. 1870'ten sonra Kıta Avrupasında liderliği Fransa'dan devralan Almanya olunca Bismarck, yüzyılın ilk yarısında Metternich'in ifâ ettiği rolü oynayacaktı. Fransa'nın 1870'in intikamını almak için çalışacağını bilen Bismarck, Fransa'yı tecrit etmek yoluyla Avrupa'da bir ittifaklar sistemini devreye sokmayı düşündü; dolayısıyla Andrassy ile şartların ihtiyaçlarından doğan bir görüş birliğine vardılar. Mesela Rusya'nın da bu ittifakta yer almasıydı ve bu ayarlayan kişi, Bismarck olacaktı (Jelavich, 1969, ss. 109-111).

[996] Görüşmelerle ilgili bazı belgeler yayınlanmıştır (Taffs, 1930, ss. 701-707). Bu konuda klasik bir çalışma olması münasebetiyle bkz., Gorianov (1948, ss. 40-49). Bu görüşmelerde gerek Avusturya'nın gerekse de Rusya'nın Şark'ta toprak talepleri olmadığı teyit edilmiştir. Andrassy bu görüşmelerde Osmanlı'yı olduğu gibi muhafaza etmek istediklerini söylüyordu; eğer mutlaka bir değişiklik gerekiyorsa Avusturya bunu doğal yollardan yapmayı isterdi. Avusturya'nın Bosna ve Hersek'te toprak talebi olmadığı iddiası tabii ki St.Petersburg'da olumlu karşılandı. Rusya da Şark'ta statükonun devamına karşı çıkmadı ve Avusturya ile bu hususta uzlaştılar. (Şneyerson, 1984, ss. 104-106). Ayrıca bkz., NA.FO 78/ 2219, 16 September 1872, No 181, (Confidential); 17 September 1872, No 186 (Confidential).

[997] İgnatyev, Mayısın son günlerinde İstanbul'dan Kiev yakınlarındaki mülklerini teftiş bahanesiyle yaklaşık bir aylığına ayrılmıştı; ancak o tarihlerde Kırım'da bulunan Çar Aleksandr ile görüşeceği bilinmekteydi; oradan da Petersburg'a devam edecek ve dönüşte Viyana üzerinden İstanbul'a dönecekti. İgnatyev Temmuz ortasında İstanbul'a döndü ve Rusya'dan memnun dönmediği halinden anlaşılmaktaydı, NA.FO.78/2218, 18 July 1872, No 96.

yaptıkları görüşmeler ele alındı; İgnatyev, II.Aleksandr ile Wilhelm arasındaki uyumun mükemmel olduğunu özellikle vurgulamıştı. Andrassy, İmparator Franz Joseph'in yakında gerçekleşecek Berlin seyahatinin Rusya yönetimi için kaygı verici bir sorun teşkil etmemesi gerektiğini ifade etmişti. İgnatyev buna olumlu yanıt verdi ve Rusya ile Prusya'nın ilişkilerinin gayet samimi olduğunu teyit etti; ortada kaygı verecek bir durum olmadığını söylemişti (Şneyerson, 1984, s. 98). Andrassy, İgnatyev'e bir gerginlik olmasına karşın Avusturya ile Rusya arasında samimi ilişkilerin kurulmasına yönelik bir iradenin de bulunduğunu ifade etmişti; bu irade, belli bir aşamaya gelmek üzereydi ve Franz Joseph ile Aleksandr arasında Berlin'de gerçekleşecek görüşme, bu nihai adımın atılmasını da sağlayabilirdi. Kont Andrassy, Velikiy Knez'in Panslavist temâyüllerine konuyu getirip, General İgnatyev'in bu konuda ona cesaret verdiğine de değinmeden geçmemişti. İgnatyev, Velikiy Knez'in babasına rağmen resmî politikadan bağımsız bir politika izlemesinin mümkün olmadığına muhatabını inandırmaya çalıştı; ancak Panslavist doktrinlerin hükümdarına bütünüyle antipatik gelmediğine dair bir şüphe uyandırabilecek argümanları Andrassy'yi pek etkilemişe benzemiyordu. İgnatyev, Andrassy'ye Şark'ta Avusturya ve Rusya'nın uzun boylu çarpışması için bir neden olmadığını söylemişti; ancak Polonyalılara karşı Avusturya'yı uyarmayı da ihmal etmedi.[998] İgnatyev'e göre Leh meselesi ile Panslavizm, birbirleriyle yakından ilişkili konulardır. Avusturya eğer Leh isyancıları tahrik ederse, istemese de bir tepki olarak Panslavizmi tahrik edecektir ve şu anda Rusya'da kontrol altında tutulan bu akım, devletin resmî politikasına eklemlenecektir. Üstelik *Dreikaiserbund*un bizzat kendisi, böylesine devrimci hareketlere karşı oluşturulmuş bir ittifaktı.[999] Eğer doğru söylüyorsa bu görüşmede İgnatyev, Andrassy'yi son derece açık bir şekilde ikaz etmiştir: şayet Avusturya, Rusya ile yeniden samimi ve yakın ilişkiler geliştirmek istiyorsa, Polonyalı isyancılara ve Avusturya tabiyetine geçmiş Polonyalılara

[998] NA.FO.78/ 2219, 2 September 1872, No 166 (Confidential). İgnatyev'in Andrassy ile gerçekleştirdiği bu görüşmede Polonyalılar konusuna değinmesi, dikkat çekiciydi. Andrassy'ye Rusya'nın artık Lehlerden korkmadığını açıkça ifade etti. Rusya, 10 yıl önceki Rusya değildi ve Lehlere herhangi bir ayaklanma için izin vermeyecekti.

[999] *Dreikaiserbund*, esas itibarıyla meşrû monarşileri tehdit eden devrimci ve cumhuriyetçi ideolojiye karşı Avrupa'nın muhafazakâr güçlerinin birliğinin bir sembolü olarak oluşmuştu. (Anderson, 2001, s. 196; Rodogno, 2012, s. 142). Rodogno'nun yerinde tabiriyle bu devletler, Osmanlı İmparatorluğu'na hiç de dost değillerdi ve makul nedenlerle müesses bir monarşiyi yıkmak istiyorlardı.

karşı liberal politikalardan feragat etmeliydi. İgnatyev ile Andrassy arasında daha bu görüşmede siyasî görüşleri arasındaki karşılıklı uyuşmazlık göze çarpmıştı.

Netice itibarıyla *Dreikaiserbund*, genel olarak bakıldığında yazılı bir metne değil, sözlü ve ilkesel bir mutabakata dayanmaktaydı; üç imparator, uluslararası ilişkilerde açık bir işbirliği sergileyeceklerdi; Aleksandr'ın Berlin ziyaretine cevap olarak Wilhelm, Bismarck ve Genelkurmay Başkan Moltke ile birlikte 1873 Mayısı'nda St.Petersburg'u ziyaret edecek ve bu ziyarette iki imparator arasında bir askerî savunma ve ittifak mutabakatı imzalanacaktır. 1873 Haziran ayında ise II.Aleksandr, Viyana'yı ziyaret edecek ve Kırım Harbi'nden beri gergin olan ilişkiler yumuşama dönemine girecektir. Üç İmparator Birliği, nispeten gevşek bir sistem olmasına karşın Balkan Krizi esnasında Şark meselesinin seyrini etkileyecekti ve Rusya'yı devletlerarası izolasyondan çıkaran bu diplomatik kombinasyonun meziyetleri ile kusurları, Balkan krizi esnasında ortaya çıkacaktı (Jelavich, 1969, ss. 111-112; Nikitin, 1963, s. 178).

İgnatyev, 1871 ile 1874 arasındaki dönemi, hayatının İstanbul'da geçirdiği yılları içerisinde en rahat yıllar olarak tanımlar; Bâbıâli ile ilişkiler hiç olmadığı kadar iyi seyretmektedir, Balkanlarda Rus nüfûzu artmıştır. St.Petersburg, Avrupa'da izolasyondan kurtulmuş, Yakın Şark'taki konumunu güçlendirmiş ve Fransa'nın yerini almıştır. Avusturya'nın Balkanlara yönelik hırslarına gem vurulmuş, Karadağ, Sırbistan, Bulgarlar ve Bosnalılar ile yaşanan problemlerin çözümünde İgnatyev, verdiği katkılardan dolayı Sultanın itimadını kazanmıştır; bunun fırtınadan önceki sessizlik olduğunu öne sürmek mümkündür (İgnatyev, 1915, ss. 72-75; Hevrolina, 2009, s. 259).

1872'de Belgrad'ta toplanan Hersekli mülteciler, Çar'ın 1873'teki Viyana ziyareti sırasında ona bir *memorandum* göndermişler ve kendilerini yalnız bırakmamalarını rica etmişlerdi. 1874'te Hersekliler Nevesin'de bir ayaklanma çıkarmayı denemişti. Fakat Bâbıâli bu ayaklanmayı deşifre edebilmiş, ayaklanma liderlerini yakalamaya başlamış, ancak bir kısmı Karadağ'a kaçmayı

başarmıştı.[1000] Karadağ ile uzun süredir ilk defa gerginlik baş göstermiştir. Andrassy'nin araya girmek istemesi üzerine Viyana hükümetinin böylesine meselelere müdahil olmasına sıcak bakmayan İgnatyev, St.Petersburg'daki hariciyecilere sözünü geçirememiştir. Nitekim St.Petersburg, *Dreikaiserbund*'un hayata geçirilişinden beri Viyana'ya itimat etmekte gayet cömert davranmaktaydı. St.Petersburg yönetimi, Balkan meselelerinde Alman ve Avusturyalı diplomatlarla uyum içerisinde ülke çıkarlarını savunmaları konusunda Rusya konsoloslarına talimatlar göndermekteydi; Yakın Şark'taki Rus diplomatların politikaları, imparatorluk kabinesinin temâyülleriyle uyum içerisinde olmalıydı. Ancak İgnatyev, Karadağ ile Bâbıâli arasındaki krizde Avusturya'nın müdahalesine açıkça izin vermemiş, meseleyi hızlı bir şekilde bizzat kendisi çözmüştür.[1001] Bu son olayla birlikte Sırbistan ile Karadağ hanedanları arasındaki rekabet de gittikçe açığa çıktı; bir süredir Rusya'daki siyasî çevrelere Karadağ, Sırbistan'a göre daha sempatik gelmeye başlamıştı.[1002]

Hersek'te 1875 baharının ortalarından itibaren huzursuzluklar baş göstermiş, bazı Hersekliler Nisan ayından itibaren yine Karadağ'a kaçmaya başlamıştı.[1003]

[1000] Nikolay ile Milan arasında Balkanların siyasî liderliği konusunda alttan alta devam eden rekabet, bu dönemden itibaren gittikçe daha da belirgin hâle gelmeye başladı; Milan, savaştan kaçınmakta ve daha temkinli bir politika izlemeyi tercih etmekteydi. Sırbistan hariciyesinin başına, Osmanlı politikaları konusunda adeta mütehassıs bir ismi, Jovan Ristiç'i getirdi. Nikolay ise Bâbıâli ile olan sınır ihtilâfları gibi sorunları çözmeye çalışırken iplerin daha fazla gerilmesini istememekte haklıydı; bununla birlikte şüphesiz Güney Slavlarının liderliği için Milan'dan daha gözüpek bir isimdi (Stojanoviç, 1939, ss. 17-19).

[1001] (Hevrolina, 2009, s. 259). Hünigen'e göre İgnatyev'in başında Hersek'te ayaklanan beş bölgenin Çar'ın himâyesinin ve nüfûzunun ulaşabileceği Karadağ'a bağlanmasını tasarlamaktaydı (Hünigen, 1968, s. 46).

[1002] Unutulmamalıdır ki 1868'de Mihail'in ölümüyle birlikte Sırp ayaklanma planları son bulmuş değildi. Özellikle Omladina çevrelerinde Bosna-Hersek merkezli bir ayaklanma planları devam etti. Yalnızca Omladina çevrelerinde değil, farklı politik figürlerin etrafında da böyle ihtilalci kümelenmeler oluşuyordu; örneğin 1871-1872 yıllarında Svetozar Markoviç, Sırp İhtilâl Partisi çatısı altında böyle çalışmalar devam etti. Bosna-Hersek merkezli bir Sırp ayaklanması tasarlayan Markoviç Arnavutları, Yunanlıları, Bulgarları ve Romenleri de bu plana dâhil ederek ayaklanmayı bir devrime dönüştürmenin hesabını yapmaktaydı. 1870'lerin başında da değişik milliyetçi ve sosyalist ihtilâl komiteleri kuruldu (Leroy-Beaulieu, 1876, s. 533; Baltalı, 1982, s. 53). İgnatyev'in bu ihtilâlci örgütlerin çalışmalarını yakından takip ettiği bilinmektedir.

[1003] Hersek isyanının başlangıç ve gelişimine ayrıntılı olarak girilemeyeceğinden ilk karışıklıklarla ilgili olarak Sarayevo konsolosluğundan İgnatyev'e 19 Haziran tarihiyle gelen rapor için bkz., *Rossiya i vosstanie v Gertsegovine 1875-1878, Dokumenti* 2008: 13-14 (AVRPİ, f.SPb.GA. V-A2, g.1875, d.823, list 41-42'den naklen). Kurdyavtsev'in raporu, özellikle idarî bozukluklar, adaletsizlikler ve ekonomik olarak ülkenin gittikçe kötüleşmesinin bölgede

Geçici bir sükûnetten sonra İgnatyev'in araya girmesiyle Nevessin'e kaçan ahâlinin dönmesine izin verilmiştir (Baltalı, 1982, ss. 54-55). Ancak kısa bir süre sonra karışıklıkların yeniden başladığını Rusya sefaretine Saraybosna'daki Rusya konsolosu A.N.Kurdyavtsev şifreli telgrafla bildirmiş ve anında St.Petersburg'a Nelidov tarafından iletilmiştir.[1004] Baron Alekdandr Henrikoviç Jomini[1005], bu dönemde Rusya İmparatorluğu Hariciye Müsteşarlığı görevini yürütmektedir ve Gorçakov'un sık rahatsızlandığı bu yıllarda Hariciyenin dümeni kendisine emanet edilmektedir. 23 Haziran'da gelen bu ilk telgrafın ardından, 25 Haziran'da bu defa Viyana'daki Rusya elçisi Novikov, doğrudan Gorçakov'a Dubrovnik konsolosu Yonin'den[1006] gelen telgrafı iletmiştir: Hersek'teki

---

huzursuzluğu arttırdığı ve Karadağ'a doğru göçü hızlandırdığı argümanına dayanmaktaydı. Bölge ahâlisi artık merkezden tahkikât için gelen komiserlere dahi itimat etmiyordu. İsyanın başlangıcıyla alakalı birçok versiyon vardır ancak öncelikle oldukça kötüleşen idarî ve malî yapı ile alakalı olduğu genelde kabul edilir. Bu konuda ayrıca bkz., Milojkovic-Djuric (2002, s. 14). Örneğin bölgedeki İngiliz konsolos Holmes'a göre bütün olan bitenler toplamda kırk kadar ajitatör tarafından tezgâhlanmıştı ve bunlar Hersekli değildi, Karadağ'dan ve Dalmaçya'dan gelmişlerdi. Diğer yandan ağır vergiler ve mahallî idarenin baskısı da huzursuzluk kaynağıydı; sınırdaki Nevessin bölgesinin nüfusunun bir kısmı Karadağ'a göç etmişlerdi ve dönmelerine Bâbıâli izin vermiş ve Nevessin'e dönmelerine müteakip ayaklanmışlardı. dönemin bir gözlemcesine göre isyanın nedenleri hususunda bkz., Evans (1877, ss. 328-336); Ayrıca bkz., Duke of Argyll (s. 131 vd.); Stillman (1877, ss. 7-16).

[1004] Parantez içinde belirtmek gerekir ki İgnatyev, 1874-1877 arasında İstanbul dışında olduğu dönemlerde yerine Nelidov'u vekil olarak bırakırdı. Örneğin Temmuz 1875 başında Almanya'ya giderken de yerine Nelidov'u bırakmıştı; NA.FO.78/2384, 4 July 1875, No 323

[1005] Aleksandr Gengrikoviç Jomini (1814-1888), ünlü Fransız stratejist ve asker General Antoine-Henri Jomini (1779-1869) oğluydu ve babası, İsveç ve Fransa ordularında görev yaptıktan sonra Napoléon savaşları sırasında, 1807'de Rusya ordularının hizmetine girmiş, Rusya ordusunun XIX.yüzyılda yeniden yapılanma süreçlerinde başta gelen subaylardan birisi olmuştu. Baba Jomini özellikle 1830'larda Rus Genelkurmay yapılanması ve Rus harp doktrinin oluşumunda geri plandaki stratejist olarak Çarlara hizmet etti. Aleksandr Gengrikoviç, 1856'dan 1888'ye kadar yani Gorçakov'un hariciye nazırlığının neredeyse tamamı boyunca Rusya Hariciye Nezareti'nin başmüşavirliği görevinde bulundu. Hariciye kadrolarında Gorçakov'un en güvendiği danışmanı sayılırdı ve onun kozmopolit temâyülleriyle uyumlu bir danışmandı. Gorçakov'un yıllarca hususî sekreterliğini yaptığından, hariciyenin en gizli bilgilerine vakıftı. Gorçakov'un bakanlığı döneminde tarihe mâl olan birçok belge, aslında Jomini'nin kaleminden çıkmıştır. Balkan krizinin ilk aylarında Gorçakov tedavi amacıyla ülke dışında olduğundan yerine uzun bir Jomini vekâlet etmiş, bu sırada yardımcılığını Nikolay Karloviç Giers yapmıştır (Jelavich-Jelavich, 1959, ss. IX-XI)

[1006] Dubrovnik Konsolosu Yonin'in isyanın patlamasında önemli rolü olduğu, bazı çalışmalarda ileri sürülür. İsyanın çıkışını Sırp kaynaklarından değerlendiren Kemal Baltalı'ya göre Karadağ Prensi Nikolay, kendi iradesiyle değil Rus talimatlarıyla hareket etmektedir. Hersek'teki ayaklanma prensin kontrolündedir ve para yardımı ise Rusya'dan gelmektedir. Ancak parantez içinde belirtmek gerekir ki bu yardımların önemli bir kısmı Slav Hayır Komitesi'nden gelir. Baltalı'nın sunduğu verilere göre Prens Nikolay'ın Rusların bilgisi haricinde hareket etmesinin imkânı yoktur (Baltalı, 1987, ss. 833-834).

karışıklıklar gittikçe kritik bir hâl almıştır ancak sınırlar sakindir.[1007] Rusya, isyancılarla birçok konuda aynı fikirde olsa dahi, isyanı resmî Rus diplomasisinin başlattığı ileri sürülemez; nitekim İgnatyev, isyancıların meşrû taleplerinin karşılanması yolunda Bâbıâli'yi ikaz ederken, St.Petersburg'dan gelen talimatlar doğrultusunda isyancılara yönelik de zaman zaman cesaret kırıcı mesajlar vermektedir. Demek ki bu ayaklanma, ne milliyetçi bir isyandır ne de Panslavist bir ajitasyon; isyancılar, Pelagiç'in de işaret ettiği üzere esas itibarıyla hayat şartlarının iyileştirilmesi için savaşmaktadırlar. İsyan eden reayanın büyük bir Slav İmparatorluğu kurmak gibi bir ideali olup olmadığı şüphelidir; Panslavist bir birleşmeden yana tavır alanların oranı ise fazla değildir.[1008] Pelagiç, Bosna ve Hersek isyanında "Panslavizm, olsa olsa küçük bir azınlığın ele geçiremediği rüyadır." demektedir. Hatta Bosna-Hersek isyanı boyunca Panslavist önderlerin toplumu sefer edebilmek için en azından ümit ettikleri ölçüde bir yardım gönderemeyecekleri ve yeterli destek veremeyecekleri görülecekti.[1009]

Rusya hariciyesinin bir parçası olarak İgnatyev, Şark'ta devletlerarası bir müdahaleye zemin hazırlayacak bir komplikasyonun patlamasının hâlâ karşısındadır. Bununla birlikte Gorçakov'dan farklı olarak, meseleyi Avrupa başkentlerinde değil, İstanbul'da kendi nüfûzuyla kuşatma ve çözme stratejisi belirlemiştir. İgnatyev'e göre uygun zaman gelene kadar da isyancıları, açıkça değil ancak yavaş yavaş cesaretlendirmek, lâkin olayların Rusya'nın kontrolünden çıkmamalarını sağlamak gerekmektedir.[1010] Dolayısıyla

[1007] AVPRİ, f.161/3 (SPb Glavniy arhiv), op.233, god 1875, d.2 (Vosstanie v Gertsegovine i Bosnii), list 10-11. Konsolos Yonin, daha ileri komplikasyonlardan korkulduğu ve bunları mümkün olduğu kadar engellemek için tedbirler alındığını yazmaktaydı.

[1008] Ferrar, bu Balkan krizi isyanlarında milliyetçilik motiflerini gayet rafine bir şekilde tahlil eder; ayaklanma mahallî idarî bozukluklar, baskılar ve ağır vergiler yüzünden çıkar. Zamanla özellikle Sırbistan, Rusya ve Karadağ'dan gelen ajitatörler, ayaklanmaya milliyetçi bir form kazandırmaya çalışırlar. Üstelik isyanın başlangıcında ve Sırbistan ile Karadağ'ın müdahil olmasında Rusya'nın rolünü belirsiz görür; ancak mahallî Rus diplomatların ayaklanmayı cesaretlendirdikleri biraz daha açıktır (Ferrar, 1996, ss. 27-45).

[1009] (Milojkovic-Djuric, 2002, ss. 26, 30). Bosna ve Hersek isyanının bir Panslavist ajitasyon olmaktan ziyade sosyo-politik bir mesele olduğu bilinmektedir.

[1010] (Harris, 1969, ss. 72-73). Jomini'ye göre bu mesele, müşterek bir dikkat istemekteydi ve Osmanlıların düzeni sağlayamama ihtimalinden çekinerek ve ardından Avrupa'da birtakım sıkıntıların baş göstermesinden korkarak yeni çatışmaların önlenebilmesi için derhal bir uzlaşmaya varılmasını ümit etmekteydi. Bu nedenle Jomini derhal bölgedeki temsilcilerine

Sırbistan'ın güven vermeyen, ikili oynayan tavrından dolayı Rusya, rahatsızlığını gizlemekteydi.[1011] İsyanın başlangıcında Rusya uzun süre Sırbistan'ı agresif hareketlerden geri durmaya zorlayacaktır. Gorçakov[1012] ise Avusturya-Macaristan'a tam olarak itimat etmese de, Bosna'da başlayan krizde Viyana hükumetiyle birlikte çalışmayı gönülsüz de olsa benimsemiştir (Gorianov, 1948, s. 61). Andrassy, *Dreikaiserbund*un İstanbul'daki elçilerinin

---

isyancılara Osmanlı otoritelerine boyun eğmelerine dair nasihat vermeleri hususunda talimatlar gönderdiklerini dile getirdi ve karışıklıkların bastırılmasını samimiyetle dilediklerini ve Bâbıâli'nin bir yandan isyan eden halkların tepesine vururken (*taper dessus*), diğer yandan oldukça kötü şartlar altında yaşayan bu insanlara imtiyazlar vermesi gerektiğini beyan etti. İgnatyev'e de bu minval üzere bir diplomatik üslup benimsemesi talimatı verdi. NA.FO.65/910, 4 August 1875, No 239 (most confidential). Hatta Sırbistan Knezi Milan'ın aşırı liberal partinin dolduruşuna gelip isyancılarla birlikte hareket etmesine yönelik çekincelerini de gizlemiyordu. Mevcut antlaşmaların bir başka devletin Osmanlı hükümdarı ile tebaası arasında doğrudan hakemlik yapmak yoluyla meseleye müdahale etmesine izin vermemesi de Jomini'yi müteessir eden bir başka meseleydi. NA.FO.65/910, 18 August 1875, No 255, (confidential). Kısa bir süre içinde Rus ajitatörler Sırbistan, Bosna ve Hersek'e ulaşmışlardı. Aynı günlerde Slav Yardım Komitesi de hemen harekete geçmişti. Özellikle Moskova'da para ve erzak yardımı toplanmakta, bunlar Bosna ve Hersek'e aktarılmaktaydı. Kamuoyunda yaratılan bu heyecana rağmen hükümet ile kitle arasında bu konuda görünüşte doğrudan bir uyum olduğunu söylemek zordu; ancak İngiliz elçiye göre hükümet, Rusya'nın geleneksel politikasına aldırış etmediğini göstermek istemeyerek, Avrupa devletlerinin şüphesini çekmeden doğrudan ulusal bir heyecan ile hareket edemezdi. NA.FO.65/911, 12 October 1875, No 307 (confidential).

[1011] Rusya yönetimi, özellikle *Omladina* merkezinde kümelenen devrimci gruplardan hoşnut değildi; nitekim bu marjinal unsurlar, Rusya'nın tahayyül ettiği gibi Sırbistan'ın istikbalini Rusya'ya bağlamak niyetinde değillerdi. Baron Jomini, bir defasında Britanya maslahatgüzarına Büyük güçlerin Sırbistan'ın savaşa girmesini engellemesi gerektiğini söyleyecekti; aksi takdirde Sırbistan, Osmanlı istilası tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktı. Hatta belki de ancak Osmanlı'nın istilâsıyla Rusya, Sırbistan'da kendisine karşı örgütlenen sosyalist ve cumhuriyetçi unsurlardan da kurtulabilirdi. Oysa Bâbıâli'nin Sırbistan'a askerî saldırısı söz konusu olduğu anda bizzat Jomini'nin kendisi, Büyük güçleri müdahale etmeye davet edecekti (Stojanoviç, 1939, s. 22). 1870'lerde Sırp sosyalistler ile Rus devrimciler arasında da yakın ilişkiler vardı; Rus sosyalistler şüphesiz Balkanlara sosyalizmi ithal eden Svetozar Markoviç ile yakın ilişki içindeydiler. Diğer yandan *Vpreyod* (İleri) gibi gazeteler Rusya'daki Sırp sosyalistlerle de işbirliği halinde faaliyet göstermekteydiler. Hersek'te başlayan ve Balkanlara yayılacak olan isyan, Slavcıların olduğu kadar sosyalist narodniklerin de ilk başta desteklerine mazhar olacaktır; Rusya'daki sosyalist ve anarşist yeraltı basını Hersek'teki hadiseleri sosyal bir savaş olarak yorumlayacak, devrimci ajitasyonun alametleri şeklinde değerlendirecektir. Ancak narodniklerin özellikle Avrupa'daki firari kesimi, Hersek'teki isyana destek vermek konusunda çekimser kalmışlardır. Özellikle Rusya, Sırbistan ve Karadağ'ın resmî çevrelerinin isyana daha fazla müdahil olmasıyla birlikte narodnikler, isyana olan aktif desteklerini yeniden gözden geçirme ihtiyacı duyacaklardır. Örneğin *Nabat*, İgnatyev'in ajanlarının Bosna ve Hersek'te dolaştığı ve ahâliyi isyana davet ettiği konusunda haberler yapacaktır. Balkan isyanlarını İgnatyev gibi resmî Slavistlerin daha fazla sahiplenmesiyle Rusya'nın kendi içinde bir sosyal devrim hazırlamayı amaçlayan Rus sosyalistler, "Slav kurtuluş mücadelesi"ne daha mesafeli duracaklardır. Rus sosyalistler, çarlığın sahip çıktığı ve çarpıttığı bir davayı tekrar bir sosyal devrim vasıtası haline getirmenin yollarını arayacaklardı. Dolayısıyla mülteci devrimciler, narodniklerin bir kısmı dışında Balkan isyanlarına katılmadılar (Hevrolina, 1966, ss. 65-67, 79).

[1012] Baltalı, Gorçakov'a yakın bir isim olan Veselitskiy'nin Çetine'ye getirdiği yardımlardan bahseder; Veselitskiy'ye göre Osmanlı reformlarının başarıya ulaşması mümkün değildir (1987, s. 834). Şu durumda Rusya'da Osmanlı reformlarının başarıya ulaşamayacağına inananların hesabı, reform yollarını sonuna kadar tüketmek doğrultusundadır.

Bâbıâli'ye bölgedeki huzursuzlukların yatıştırılması hususunda teşebbüste bulunmalarını bir alternatif olarak gündeme getirmiştir. Ancak bu durumda bir gerçek vardı ki Avusturya'nın İstanbul'daki elçisi Baron Zichy[1013], neredeyse tamamen General İgnatyev'in büyüsü altındaydı.[1014]

İgnatyev, 1871-1875 arasında İstanbul'da tesis ettiği nüfûza ilk darbenin Hersek isyanının başlamasıyla birlikte, üç imparatorluk koalisyonunun müdahil

[1013] Avusturya-Macaristan hariciyesinin kompozisyonu, İmparator Franz Joseph'in siyasî tercihlerini Almanya ile yakınlaşma üzerine kurması üzerinde 1871'de neredeyse tamamen değişmişti ve Macar kökenli devlet adamı Andrassy hariciye nazırı olduktan sonra, 1873'te Macar kökenli kodaman bir kişi olan Kont Francis Zichy, İstanbul'a elçi olarak tayin edilmişti. Kont Zichy, Macar kökenli olmasına karşın 1848 Devrimlerini bastırmak için Macaristan'a giren Rusya ordularıyla işbirliği yapmıştı ve öyle anlaşılıyor ki gençliğinden beri Rusya'ya sempatik bakmaktaydı. 1871'de Andrassy hariciye nazırı olunca İstanbul'daki elçi Prokesch-Osten'in görevden alınmasında ısrar etmiştir ve bunun üzerine Franz Joseph, Zichy'yi İstanbul'a atamakta ısrar etmiştir. 1870'lerde Viyana'nın siyasî atmosferini yakından tanıyan Ludwig Ritter von Prizbram gibi bazıları, yaşlı Zichy'nin 40 yaşında çekici bir bayan olan İgnatyev'in karısı Kontes İgnatyev'e karşı ateşli bir zaafı olduğundan ve hatta flört düzeyinde bir ilişkileri bulunduğundan bahsederler. Kimilerine göre Prokesch, Avusturya'nın Türkiye'deki temsilcisi olmaktan ziyade Türkiye'nin Avusturya'daki temsilcisiydi. Rupp'a göre, Zichy Rusya ile iyi ilişkiler içinde ve *Drekaiserbund*a sadık bir diplomasi yürütmeye dikkat etmekteydi ve İgnatyev'in tesirinde kalmakla itham edilirdi; lâkin bu tartışmalıdır. *Drekaiserbund* Avusturya'nın Rusya'nın Şark'taki taleplerini tanıması üzerine kurulmuştur ve Avusturyalı diplomatlar, 1870'ler boyunca İstanbul'da Rus meslektaşlarına pek bir direniş göstermemişlerdir. Zichy birinci sınıf bir diplomat değildi, ancak *Ballplatz*'ın (Avusturya Hariciye Nezareti) sadık bir hizmetkârıydı; İgnatyev'i desteklemeyi ve onunla birlikte yürümeyi kolay buluyordu. Andrassy Aralık 1875'de bir defasında Buchanan'a kendisini yaralayan şeyin Rusya'nın Şark'taki çıkarı değil Yunanlıların, Bulgarların ve diğer Hıristiyan toplumların Türklerin hâlâ şüpheyle baktıkları Rusya'dan gittikçe uzaklaşmaları olduğunu vurgulamıştı. İşte bu yüzden Zihcy'nin Ekselanslarının ceplerinde olduğunu bilmekteydi, aralarındaki ilişkide onu rahatsız eden herhangi bir şey olmamıştı. Zichy'nin İgnatyev'in enayisi ve aracı olduğu masalları Sir Henry Elliot tarafından çıkarılmıştı; keza Elliot, Zichy'nin niçin sürekli İgnatyev'i desteklediğini bir türlü anlayamamıştı. Gerçi Elliot Bâbıâli'deki elçilerden genelde muzdaripti. Ona göre İtalya elçisi Corti, Rusya'ya mütemâyildi; Werther bir hiçti; Chaudordy yetenekli fakat Şark meselelerinde usta değildi (Rupp, 1976, ss. 60-62; Elliot, 1922, s. 205).

[1014] Bu tabir aslında Radowitz'e aittir; ancak St.Petersburg'dan sonra Viyana sefaretine tayin olan İngiliz diplomat Buchanan da aynı görüştedir: Şuna şüphe yoktur ki Baron Zichy, General İgnatyev'in nezaretinde faaliyet göstermektedir ve Avusturya'yı Rusya ile birlikte hareket ettirmek için elinden geleni yapmaktadır. Hatta tecrübeli diplomat Buchanan'ın Alman elçiden işittiğine göre Andrassy, Zichy'i İstanbul'a tayin ettiğine pişman olmuştu. Aynı şekilde Elliot da Baron Zichy'i İgnatyev ile olan samimi ve mahrem diyaloglarından dolayı hiç güvenilir bulmamaktaydı. Bkz., Harris (1969, s. 82); FO 78/ 2391, 24 December 1875, No 858. Zichy'nin 17 Ağustos'ta Bâbıâli'ye yaptığı başvuru reddedilecektir; gerekçesi de Paris Antlaşmasının Osmanlı İmparatorluğu'nun iç meselelerine dış müdahaleye izin vermediğidir ve ertesi gün İgnatyev ile Almanya elçisi birlikte Safvet Paşa'ya bu talebi ileteceklerdir. Ayrıca meseleyi Avusturya arşivleri merkezinde inceleyen Rupp, Andrassy'nin Zichy'nin İstanbul'daki faaliyetlerden memnun olmadığına dâir herhangi bir delil olmadığını dile getirir (Rupp, 1976, s. 61). Bir defasında Andrassy, Zichy'ye İgnatyev ile olan yakın dostluğunun Avusturya-Macaristan hükûmetinin genel politikasına zarar verdiği imasıyla, bu dostluğa son vermesini dahi isteyecekti (Harris, 1969, s. 157).

olmasıyla vurulduğunu iddia edecektir.[1015] Ancak Viyana sefiri Novikov gibi bazı Rus diplomatlar, bu şekilde düşünmemekteydiler; Novikov, üç imparator koalisyonunu böylesi bir dönemde mutlaka işletilmesi gerektiği yönündeki kanaatini Jomini'ye bildirmekte gecikmedi. Novikov'a göre Osmanlı yetkililerinin sert tepki vermesi bu gidişle kaçınılmazdı ve bu durumda Karadağ ve ardından Sırbistan doğrudan çatışmanın içine çekilecekti.[1016] İgnatyev'in Sırbistan'a yönelik politikası ise açıktan Belgrad yönetimini savaştan kaçınmaya ikna etmek olsa da gizliden gizliye, Karadağ ile hemen bir taarruz ve savunma antlaşması imzalanmasını değilse bile müşterek hareket edilmesini telkin yönünde olacaktı. Ancak bu yaklaşım, iki prenslik arasındaki bağların koparılması manasına gelmemeliydi; aynı şekilde İgnatyev, Sırbistan'ın Bulgarlar ile ortak harekete geçme tasarıları için de erken olduğunu düşünüyordu. Novikov ile İgnatyev arasındaki anlaşmazlık konularından birisi de bu olacaktı; Sırbistan ve Karadağ arasında Osmanlı'ya karşı bir ittifak meselesi, İstanbul ve Viyana'da farklı yorumlanmaktaydı.

İgnatyev meseleyi İstanbul'da çözmeyi teklif ederken Novikov'a göre, koalisyonun ortak hareket etmesi halinde Osmanlı sert askerî tedbirler almaktan çekinebileceği gibi, Avrupalı güçler yani İngiltere ve eski kuvvetini kaybetmiş olan Fransa da Bâbıâli lehine müdahaleden kaçınacaktı. Jomini, Novikov'un görüşlerini daha da yumuşatmak suretiyle, *Dreikaiserbund*un izleyeceği

---

[1015] (İgnatyev, 1914, ss. 72-73) İgnatyev, *zapiski*sinde 1874 sonundan itibaren kendisi ile Rusya'nın Slav politikasını yönlendiren bazı isimler ile arasında keskin bir uyuşmazlık baş gösterdiğini ileri sürer; bunların başında Asya Dairesi Müdürü Pötr Nikolayeviç Stremuhov, Viyana elçisi Novikov ve Raguza ile Karadağ Başkonsolosu Aleksandr Semyonoviç Yonin vardır. İgnatyev, St.Petersburg'da, Rusya'nın Balkanlardaki yegâne rakibinin Osmanlı İmparatorluğu olduğu intibaını sert bir şekilde eleştiriyordu; Avusturya, sanki Rusya'nın rakibi değilmiş gibi addediliyordu. Güya Avusturya-Macaristan, Rusya'ya yardım etmeye hazırdı ve Ruslar onlarla el ele vererek tarihî misyonuna ulaşabilirdi; dolayısıyla onların savundukları, İstanbul'da özgün bir eylemden ve Bâbıâli'de dolaysız nüfûzumuzdan ziyade (*nejeli samobıtnım deystviem v Tsargrade i nepostredsvennım vliyanien na Portu*) Slavların geleceğini Avusturya-Macaristan'ın insafına bırakmaktı.

[1016] Knez Milan'ın barışçıl politikaları, Belgrad'taki ateşli kamuoyunun baskıları neticesinde Ristiç'in liberal hizbinin görüşlerinin galip gelmesiyle savaş yanlısı bir havaya bürünecektir; İgnatyev'in tesiri altındaki Ristiç'in Hariciye Nazırlığına geçmesiyle Sırbistan, isyanın desteklenmesi yolunu seçmiştir. İgnatyev ise Gorçakov'dan gelen talimatlar doğrultusunda uzun bir süre Ristiç'e Sırbistan'ı savaştan uzak tutması yönünde tavsiyeler vermiştir. Milan ile Ristiç arasındaki görüş farklılığı, isyanın ilk aylarında Sırp iç siyasetine damgasını vurmuştur. İsyandan sonra Sırbistan'ın dalgalı iç politikasının genel tasviri için için bkz., Jovanoviç (1925, s. 391 vd.).

politikayı bir müdahale olarak değil ancak barış için bir uzlaşma çabası olarak göstermesi gerektiğini ileri sürdü; II.Aleksandr'ın Andrassy'ye olan itimadı ve Viyana'nın isyan bölgesine olan fizikî yakınlığı, İstanbul'un değil Viyana'nın krizin çözümü için diplomatik merkez üssü seçilmesinde rol oynadı ve Novikov'un tavsiyeleri İgnatyev'inkilere göre St.Petersburg tarafından daha fazla dikkate alınır hâle geldi. Rusya, Sırbistan'ı meseleyi Bâbıâli ile diyalog yoluyla çözmeye davet ediyor ve Avrupa'yı ve Yakın Şark'ı tehdit eder hâle gelen devrimci faaliyetler karşısında *Dreikaiserbund*u birlikte harekete geçmeye davet ediyordu. Nitekim Kırım Harbinden beri Slavlar dışında Leh, Macar ve özellikle İtalyan devrimciler için müsait bir ajitasyon alanı haline gelen Balkanlarda, Hersek isyanı ile birlikte bölge dışından farklı aktörlerin rol alacağı çok uluslu devrimci hareketler imparatorlukları tehdit edebilirdi.[1017] Andrassy ile Novikov'un görüşmelerinde bölgeye bir konsoloslar misyonu gönderilmesi kararlaştırıldı. Balkanlarda kontrolden çıkabilecek ihtilalci hareketlerin yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nun değil, Avusturya-Macaristan ve hatta Rusya'nın da çıkarlarına mugayir olabileceğini görebilen Jomini'ye göre, *Dreikaiserbund* konsolosları isyancılar, Sırbistan ve Karadağ ile Bâbıâli arasında arabuluculuk yapabilirlerdi. Rusya ile Avusturya'nın üzerinde mutabık kaldıkları çözüm noktası, *Dreikaiserbund* içinde, diğer büyük güçleri dışarıda bırakmak suretiyle Bosna ve Hersek krizine bir nihayet vermekti. İgnatyev ise *MİD*'in böylesine Andrassy'ye endeksli politikasından açıkça hoşnut değildi. Keza Andrassy için Slavlara yapılacak herhangi bir yardım, kesinlikle olumsuz bir şekilde değerlendirilmekteydi. Bununla birlikte Gorçakov'un *Drekaiserbund*'un harekete geçmesine yönelik talebine olumlu yanıt veren Andrassy, böyle bir teşebbüsün

[1017] Nitekim Hersek isyanı ile birlikte Balkanlarda İtalyan devrimciler başta olmak üzere bölge dışından gelen devrimci hareketler yeniden hortlayacaktı; Dalmaçya üzerinden Balkanlara sızan Garibaldici ajanlar, "halkların bağımsızlığı için" (*pour l'indépendance des peuples*) Sırbistan ve Eflâk-Boğdan'da ajistasyonlarına devam ediyorlardı; Arnavutluk, Teselya ve Girit'te ihtilalci bir yangın çıkarmak için de çalışmaktaydılar. Avusturya tarafından gönderilen ajanlar ise tersine bölgenin Viyana'ya iltihâkı için propaganda yapmaktaydılar. BOA.HR.SYS.250/1, lef 97, Ragusa 3 Février 1876,No 416. Özellikle 1865'ten sonra Balkanlardaki devrimci ve ihtilâlci hareketlerin her birinin birbirleriyle ilişkileri olduğu görülmekteydi. Mesela Sırp sosyalist Svetozar Markoviç, Bulgar ihtilâlcilerle özellikle 1870'li yılların başında oldukça yakın ilişkiler içinde olmuş, bilhassa Lyuben Karavelov ile birlikte ortak bir devrimci ajitasyon yoluyla Balkan meselesine radikal çözüm yolları aramıştır. Hristo Botev ile Markoviç'in Sırplar ve Bulgarların proleter enternasyonalizm için ortak hareket etmeleri üzerine paralel düşüncelere sahip oldukları da biliniyordu (Sarova, 1975, ss. 16-19)

isyancıların cesaretlenmesine yol açmaması için tedbirli davranılması ve diğer yandan Sırbistan ve Karadağ'ın isyancılara destek vermemesi hususunda ikaz edilmesi gerektiğinin altını çiziyordu (Nikitin, 1963, ss. 178-179). Dolayısıyla Andrassy, üç imparatorluğun devreye girmesine yönelik Rusya'nın planını, başka bir teklif öne sürerek boşa çıkarıyordu.[1018] Avusturya-Macaristan Hariciye Nazırı, büyük güçlerin konsoloslarından oluşan bir heyetin isyancılarla görüşüp arabuluculuk yapmasına sıcak bakmakta ve bunalımın çözümü için Viyana'yı diplomatik merkez olarak görmekteydi. Temmuz sonunda Rusya, Viyana'da üç imparatorluğun kolektif olarak değilse de aynı tonda Bâbıâli ve isyancıların her iki tarafına birden bir müdahalede bulunması konusunda Avusturya-Macaristan ile uzlaşmaya varmayı başardı.

Konsolosların misyonu, St.Petersburg'da hâkim olan Batı yanlısı politikanın bir yansımasıydı. Bununla birlikte Osmanlı üzerindeki otoritenin Andrassy'ye intikali, aslında İgnatyev'in kısa süreli bir Rusya seyahatine rastlamıştı; Temmuz başında İstanbul'dan ayrılan Rusya sefiri, Ağustos ortalarında Avusturya sefiri Baron Zichy ile aynı günlerde İstanbul'a dönmüştü. Konsolosluklar misyonununa dâir tasarıyı o günlerde bulunduğu Almanya'da okuduğunda İgnatyev, İstanbul'da yürüttüğü çalışmaların kaybedildiğini anladığını yazar; anılarında kendisinin Rusya'yı Bâbıâli ile meseleyi başa baş çözmesi gerektiğine inandığını ve Andrassy ile işbirliğinin tamamen Gorçakov-Jomini-Novikov üçlüsünün bir politikası olduğunun altını çizer.[1019] Bu şartlar altında

---

[1018] Andrassy, Rusya'nın teklifinin aksine böyle bir müdahaleye sıcak bakmadığını beyan etti; ona göre bu, isyancıları cesaretlendireceği gibi isyanın çevredeki ülkelere de sıçramasına neden olacaktı. Andrassy, müdahalesizlik prensibini savunmaktaydı ve Rusya'dan gelen teklifleri reddetti. Novikov'un Viyana'da yürüttüğü faaliyetler hakkında bkz., Stojanoviç (1939, s. 23); Harris (1969, s. 74 vd.)

[1019] (İgnatyev, 1914, ss. 443-444) İgnatyev, bu konsoloslar misyonu meselesi karara bağlanırken rahatsızlığı nedeniyle Almanya'ya gitmişti. Temmuz başından Ağustos ortalarına kadar Almanya'dadır; . NA.FO.78/ 2384, 4 July 1875, No 323; NA.FO.78/ 2385, 18 Ağustos 1875, No 451 (Confidential); AVPRİ, f. 133, op.470, d.27, list 180. Ayrıca bkz., Harris (1969, s. 132-133). İgnatyev'in yokluğunda işleri Nelidov yürütmüştü. 11 Ağustos Perşembe günü Odessa üzerinden eşiyle birlikte dönmüştür; *La Turquie, 14 Aout 1875, Samedi.* Ertesi hafta Sultanın huzuruna çıkmış ve bahsedildiği üzere arkasından Mahmud Nedim Paşa'nın ikinci sadareti başlamıştır. *La Turquie, 26 Aout 1875, Jeudi.* Aynı günlerde gazeteler, Kont Zichy'nin amiralinin İgnatyev olduğuna dâir haberler vermişlerdir. İgnatyev'in geldiği günden itibaren İstanbul'da yoğun bir diplomasi yürüttüğü gazetelerin sayfalarından günbegün takip edilebilir. Ayrıca bkz., *La Turquie, 25 Aout 1875, Mercredi*.

kendisine kalan, dönüşünde Rusya Hariciye Nezareti'nden verilen emirleri uygulamaktan ibarettir.

Rusya ve Avusturya arasında bu yakınlaşma emareleri gözlenirken diğer yandan Andrassy, İstanbul'daki elçisi Zichy'nin kendisine rağmen bazı teşebbüslerde bulunmasını da engelleyemeyecektir. İgnatyev'in St.Petersburg yönetimi ile yöntem konusunda hemfikir olmadığı belli olmasına rağmen Zichy üzerinde kurduğu nüfûzun da etkisiyle Avusturya, aradaki bazı görüş ayrılıklarına karşın Rusya ile tam uyum halinde olduğunu yönünde izlenim vermekteydi.[1020] Nitekim Rusya Hariciye Nezareti tarafından konsoloslar misyonunun kabul edilmesi için Bâbıâli'ye baskı yapması emri verildiğinde İgnatyev, Sultan ile görüşecek ve talepleri kabul ettirecektir;[1021] ancak Osmanlı yönetimi ile kurduğu ilişkilerin altının bizzat Andrassy'nın kılavuzluğundaki St.Petersburg hariciyesi tarafından oyulduğunu da daha sonra anılarına kaydedecektir. İgnatyev, Andrassy'ye karşı mücadelesinde bizzat onun İstanbul'daki elçisini kendine kalkan ediyordu. Keza aynı şekilde, Alman elçisi Baron Werther'in de kendisinin etkisi altında olduğunu düşünmekteydi; Avusturyalı ve Alman meslektaşları yanında iken, Bâbıâli ile kurduğu iyi ilişkiler sayesinde de hadiselerin akışını yönlendirmesi için krizin merkezini Viyana'dan İstanbul'a kaydırması gerektiğini yeterli görmektedir.

Balkan bunalımın ilk aylarında *Drekaiserbund*un İstanbul'daki temsilcileri birlikte hareket ettiler. Ağustos ortasında Zichy'nin yaptığı ilk müracaatın ardından İgnatyev ve Baron Werther de, 18 Ağustos'ta Bâbıâli'ye başvurmuşlar ve bölgeye yabancı konsoloslardan oluşan bir temsilci gönderilmesini ve Bâbıâli tarafından bir yüksek komiser atanmasını istemişlerdir.[1022] Ancak Avusturya ve

[1020] Zichy'nin İgnatyev'in etkisi altında olduğu birkaç farklı kaynaktan teyit edilebilir; bkz., NA.FO.78/2391, 24 December 1875, No 858; Elliot'a göre Zichy, İngiltere diplomasisi için İstanbul'da aslında istenmeyen bir isimdir ve Zichy'ye konuşmak, İgnatyev'e konuşmak manasına gelirdi; Avusturya elçisi, ziyadesiyle özel görüşmeleri bile Rus dostuna derhal aktarırdı. Radowitz de Zichy'nin İgnatyev'in tesiri altına girdiği konusunda diğer diplomatlarla aynı fikirdeydi (1925, s. 367). Ayrıca bkz. Harris (1969, s. 82). Zichy 16 Ağustos'ta İstanbul'a varmıştır;

[1021] AVPRİ, f.133, op.470, d.27, list 317 (14/26 Août 1875).

[1022] NA.FO 78/2385, 18 August 1875, No 451 (Confidential); 19 August 1875, No 454 (Confidential); 22 August 1875, No 463 (Confidential) (Duke of Argyll: 136)

Almanya elçilerinin ilk başvurularının sonuçsuz kaldığı görüldü; *Dreikaiserbund*'un İstanbul'daki teşebbüslerini başarıya ulaştıran İgnatyev oldu ve 19 Ağustos'ta Sultanın huzuruna çıkıp, konsoloslardan oluşan bir komisyonun tahkikat amacıyla meseleye müdahil olabilmeleri hususunda Sultandan izin almayı başardı. Bu, onun asıl niyetlerine uygun bir başarı değildi çünkü Andrassy'nin amaçlarına hizmet ediyordu; bununla birlikte tasarıyı kabul ettirmiş olması, inisiyatifi Zichy'nin ellerinden aldığı mânâsına geliyordu.[1023] İgnatyev, St.Petersburg'da esen Andrassy rüzgârlarına rağmen Avusturya Hariciye Nazırı ile mücadele etmeyi deneyebilirdi. Nitekim Eylül ayında her iki devlet arasında, İgnatyev ile Andrassy arasındaki görüş ayrılığından kaynaklanan nüanslarda gizlenmiş farklılıklar, daha da belirgin hâle geldi. Görünüşteki uzlaşmaya rağmen İgnatyev, kendi hareket özgürlüğünü kısıtlayan talimatlardan şikayet etmekteydi ve Çar da dâhil St.Petersburg'daki efendilerine, Avusturya'nın gerçek niyetlerini göstermeye çalışmaktaydı. İgnatyev'e göre Viyana da Osmanlı meselelerinde *Dreikaiserbund* dâhilinde hareket etmek istemiyordu ve Rusya, kendi hareket hürriyetini diğer devletlerinkine bağlamamalıydı. Novikov'a "kendi kontrolü altındaki konsoloslara hangi yetki ile talimatlar vereceğini açıklamasını" rica ediyordu; İgnatyev için Osmanlı'daki konsolosların kontrolünün zımnen de olsa Viyana'daki Rus sefirine devredilmesi kabul edilemezdi, zira konsolosluk komisyonuna katılacak Rusya konsolosları Novikov'un değil, İgnatyev'in mesuliyetinde görev yapmaktaydılar. Sonuçta İgnatyev'in itirazları Çar tarafından haklı bulundu; İgnatyev, *Dreikaiserbund*un Osmanlı'nın içişlerine hususî bir müdahalesinin kabul edilemeyeceğine yönelik

[1023] İgnatyev, Avusturya'nın meseleye müdahil olmasından rahatsız olduğunu yalnızca daha sonraki anılarında değil, o dönemde de ifşa ediyordu. AVPRİ, f.133, op.470, d.27, list 320 vd.; Bu raporlarda Jomini'ye de Avusturya konusundaki rahatsızlıklarını hissettirmekteydi. Ayrıca bkz., NA.FO.78/2385, 22 August 1875, No 463 (Confidential). Andrassy ile İgnatyev arasındaki diplomatik mücadelenin bir değerlendirmesi için ayrıca bkz., Millman (1979: 30-38). İgnatyev, Balkanlardaki huzursuzlukları Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph'in bölgeye olan ziyaretinde verdiği tahrik edici imajlara bağlamaktan da çekinmiyordu; İmparator, kendisini Slav ahalinin hâmisi olarak takdim ediyordu ve bölge ahalisi bu sebeple açıkça heyecana geliyordu. İgnatyev, şüphesiz Balkanlardaki Slav milletlerin hamiliği rolünü Rusya'nın yanlış politikaları yüzünden Avusturya'ya kaptırabileceğine yönelik St.Petersburg'daki yönetime de mesaj vermekteydi. Ancak bu mesaj aynı zamanda Osmanlı yönetime de verilmekteydi; Avusturya-Macaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik 'dostluğu' konusu, tartışmaya açılmaktaydı. Rus sefir bunları Osmanlı nazırlarına da söylemekteydi; Avusturya-Macaristan'ın düşüncesiz hareketlerinden Bâbıâli sakınmalıydı. NA.FO.FO 78/ 2385, 19 August 1875, No 454 (Confidential).

eleştirisi üzerine Çar, bütün büyük güçlerin isyancılarla irtibata geçmesini Bâbıâli'ye teklif edecekti.[1024] İgnatyev, yürüttüğü Andrassy karşıtı yer altı diplomasisiyle İstanbul'da, isyanların sorumluluğunun Avusturya-Macaristan'a ait olduğu ve Osmanlı'nın gerçek dostunun Rusya olduğuna ilişkin bir algı yaratmak niyetindeydi.

Rusya'ya yakınlığı ile bilinen Server Paşa, İgnatyev'in Sultan'ı ikna edebilmesinden sonra Mostar'a geniş bir salahiyetle donatılmış hususî bir komiser rutbesiyle gönderildi. Ancak büyük güçlerin bölgedeki konsolosların isyancılarla görüşüp ayaklanmayı teskin etme teşebbüsü başarıya ulaşamayacaktı.[1025] İgnatyev de böylesine bir akıbeti hesaba katarak planlarını yapmıştı. Böylelikle Andrassy'nin konsolosları devreye sokarak isyancılara silah bıraktırmaya yönelik çözüm teklifi sonuçsuz kalddı. Zaten Andrassy'nin planı, Osmanlıların isyanı bastırması üzerine kuruluydu; oysa Rusya diplomasisi, İgnatyev'in St.Petersburg'a gönderdiği Avusturya karşıtı raporların da tesiriyle, dışarıya verdiği imajdan aslında biraz farklı bir pozisyona geçmekteydi. Öyle gözükmektedir ki İgnatyev'in Avusturya karşıtı söylemleri, Gorçakov'dan ziyade Çar ve Saray çevresinde daha tesirli olmaktaydı. Ancak Gorçakov'un kendi politikasını tamamen Andrassy'ninkine bağladığını da düşünmemek gerekir. Gorçakov'a göre eğer ayaklanan Hristiyanlar, Osmanlılar tarafından bastırılırlarsa Rusya uzun süre müdahalesizlik prensibine bağlı kalamazdı. Gorçakov, böylesi bir durumda Rusya'nın kan dökülmesini engellemek için

[1024] NA.FO.78/2386, 17 September 1875, No 565 (Confidential) İgnatyev'in Avusturya'ya olan güvensizliğinin ve eleştirisinin her geçen gün büyüdüğü gözlemlenmekteydi; NA.FO.78/2387, 24 September 1875, No 586, 608 (Confidential).

[1025] Öyle anlaşılıyor ki bu süreçte büyük güçler arasında isyancılarla doğrudan bağlantısı olan yegâne güç yine Rusya idi. Sir Henry Elliot, anılarında Rusya'nın Ragusa konsolosu Yonin'in isyancılarla aktif işbirliğini kesmeye lüzum duymadığını, isyancıların sürekli konsolosun evinde toplandıklarını ve planlar yaptıklarını, General İgnatyev'in de Yonin'i İstanbul hükümetinin hareket tarzı hakkında enformasyon vermek suretiyle desteklemeye devam ettiğini ifade etmekteydi. Rusya konsolosluğunun bu desteği öylesine açıktı ki isyancılardan birisi öldürüldüğünde konsolosluktaki Rus bayrağı yarıya indirildi ve Rusya Başkonsolosu üniformasıyla cenazesine gitti. Silâhlar, cephaneler ve bütün erzak aynı güvenli kanaldan intikâl etmekteydi (Elliot, 1922, s.207). Balkanlardaki Rus konsoloslarının Moskova Slav Yardım Komitesi ile organik bağlarının en önemli noktasını bilhassa eğitim ve öğrenim için Slav gençler oluşturmaktaydı ve Yonin, 1870'lerde bu zincirin en önemli halkalarından birisiydi. Yonin'in Karadağ ahalisiyle çok yakın bağlar kurduğu biliniyordu. Örneğin Moskova'daki eğitim gören Karadağlı gençlerle ile yakından ilgilendiği de anlaşılmaktaydı ve isyandan yaklaşık bir yıl önceki bir yazışması bu bağlarına işaret etmekteydi; 25 Temmuz 1874 GARF, f.1750, op. 1, d.64, list 35-36'dan naklen Hitrova (1963, ss.291-292).

müdahale etmesinin kaçınılmaz olacağını düşünüyordu ve Rusya, bir insanlık görevi için en önde yürüyen devlet olurdu.[1026] Nihayetinde Gorçakov ile Andrassy, Bâbıâli'ye reform yapılması hususunda baskı yapmak politikası üzerinde anlaştılar ve İgnatyev'in İstanbul'da takip edeceği resmî diplomatik çizginin de buna uygun olması gerekecekti.

İgnatyev, Hersek isyanı başladıktan birkaç ay sonra, Sultanın ancak Rusya'nın desteğini sağlayarak bu zor durumdan kurtulabileceğini idrak ettiğini yazmaktaydı. Sultan Abdülaziz, hâlihazırdaki kriz atlatılırsa Hristiyanların vaziyetlerinde ciddî iyileştirmeler yapmak istemekteydi. Diğer yandan Sırbistan ve Karadağ ile iyi ilişkiler kurmak niyetindeydi. Keza Karadağ Knezi Nikolay'ın da aynı maksadı gözeten makul teklifleri vardı.[1027] Nitekim Karadağ, ayaklanmanın başlangıcında büyük güçlerin baskısıyla tarafsızlığını muhafaza etmeyi başaracaktı.[1028] İstanbul'da ise İgnatyev, henüz ayaklanmanın başında isyancıların taleplerini Abdülaziz'e makul istekler olarak takdim etti, ancak sefirin belirttiğine göre Sultan, Esad Paşa hükümetinin bölge halkının ihtiyaçlarını ve taleplerini tatmin etmek için gerekli hazırlıkları yapmadığını ileri sürmekteydi.

[1026] *"Mais dans le cas où les chrétiens seraient vaincus et livrés aux représailles des turcs, le prince Gortchacow: n'admettait pas la possibilté d'appliquer la non non intervention. A son avis l'impression que produiraient dans toute l'Europe chrétienne les massacres commis par les turcs serait telle qu'elle obligerait les gouvernements à s'interposer pour arrêter l'effusion de sang, metre des limites aux répressions des turcs et soustraire les chrétiens à une complete extermination. Certes en pareil cas la Russie ne devait pas être la derniére à s'acquitter de ce devoir d'humanité."* Jomini'nin Novikov'a yazdığı uzun talimat, aslında Gorçakov'un da Avusturya'ya sonuna kadar bağlı olmadığını ve kırmızı çizgilerini az çok gösteriyordu. *Osvobojdenie Bolgarii ot Tureskogo İga, Dokumentı c tryoh tomah/I* 1961, s.60 (AVPRİ, f.Kantselyariya, 1875 g., d.114, ll-96-106'dan naklen) Sergey Nikitin'e göre Rus diplomasisi, krizin büyüyeceğini önceden görmüştü; Rusya yönetimi hareket hattını şu şekilde tayin etti: bir yandan Sırbistan'ı geride tutmaya çalışırken diğer yandan Avusturya'yı Türkler üzerinde isyancı bölgelerde reform yapmaları yönünde baskı yapmaya ikna etmek. Rusya'nın düşündüğü reformlar ise, bölgeye Romanya benzeri bir özerklik verilmesi üzerine kuruluydu (Nikitin, 1963, s. 179). Tabii ki Rusya Hariciyesi Bâbıâli'ye başka türlü konuşmaktaydı. Maslahargüzâr Ziya Bey'e Baron Jomini, Rusya'nın müdahalesizlik prensibine bağlı kalacağını söylemekteydi; BOA.HR.SYS.250/3, No 239, 18 Août 1875, lef 104.

[1027] Karadağ'ın 1862'den sonra Bâbıâli ile ilişkileri, görünürde iyi seyretti. Rusya ise Karadağ'ın eğitim ve kültürel açıdan gelişmesine yardımda bulunmayı tercih ederek ülkede mektepleşmeye önem verdi. Karadağ, Bulgaristan ile birlikte 1870'lerde Slav Yardım Komitesi'nin en fazla eğitim ve ekonomik yardım faaliyetleri yürüttüğü Yugo-slav coğrafyasıydı (Hitrova, 1973, ss.177-179).

[1028] Karadağ, Bosna ve Hersek'ten kendisine sığınan mültecileri kabul etmek ve onlara barınak sağlamak noktasında elinden geldiğinde cömert davranmıştır. Yaklaşık 50 bin mültecinin Hersek ayaklanmansın patlamasından sonra Karadağ'a sığındığı bilinmektedir (Hitrova, 1973, s. 179). Karadağ, sığınmacılara yardım ettiği gerekçesiyle sık sık Bâbıâli tarafından eleştirilecektir.

İsyancıların direnmekte ısrar etmeleri üzerine, gerekli ıslahat tedbirlerini almadıklarından dolayı kabahati Mahmud Nedim Paşa öncesi kabineye yüklemekteydi.[1029] İgnatyev'i şu durumda en fazla memnun eden noktalardan birisi, eğer Sırbistan tarafsızlık politikası izlerse Bâbıâli'nin herhangi bir şekilde Sırbistan'a karşı harekete geçmeyeceğine dâir Mahmud Nedim Paşa'nın Magazinoviç'e bir bakıma taahhütte bulunmasıydı.[1030] Ancak Mahmud Nedim Paşa, Bâbıâli'nin isyanı bastırabilecek gücünün olduğunu da gizlemeyecektir ve İgnatyev'e göre bu, aslında isyancılara yönelik olmaktan ziyade İstanbul'un Müslüman kamuoyuna yönelik bir mesajdır.

Hersek isyanının başlaması, Slavlar ile Yunanlılar arasındaki düşmanlığın yeniden tedavüle girmesine yol açtı.[1031] Bâbıâli ise, Slavlar ile Yunanlılar arasında 1867'de gelişen ittifak tasarılarını engellemek amacında olduğu gibi, mevcut husumetten de faydalanmanın yollarını arıyordu.[1032] Slavlar ile Yunanlılar arasındaki rekabet, İgnatyev'in de siyasî gündemindeydi. Girit isyanında Rusya diplomasisinin verdiği başarısız sınavdan sonra Yunanlılar, İgnatyev'e göre İngiltere'nin Slavcılığa karşı kullanacağı bir alet olmaya daha

[1029] AVPRİ, f.133, opis 470, d.27, list 416-417 (21 Août/ 2 Septembre 1875, No 211).
[1030] Büyük güçlerin baskılarıyla resmî olarak aksini iddia etseler de Sırbistan ve Karadağ, isyana yardım etmeye devam ettiler**.** Sırbistan her ne kadar gönüllü göndermese de isyancıların silâh, para ve erzak ihtiyaçlarını karşılamaya devam etti (Stojanoviç, 1939, s.25). Karadağ Knezi Nikolay, Karadağ'a kaçan isyancılar için Rusya konsolosu Yonin vasıtasıyla Rusya'dan erzak ve para yardımı istiyordu; *Rossiya i vosstanie v Gertsegovine 1875-1878, Dokumenti* 2008: 57, 65-67 (AVRPİ, f.SPb.GA, V-A2, g.1875, d.747, list 258-259, 415 ve d.748 list 4-7'den naklen). Yonin, Balkan bunalımının başından sonuna kadar gerçekten de en aktif Rus diplomatlarından birisi olarak çalışmaya devam etmişti; Yonin vasıtasıyla Karadağ'a ulaşan yardım miktarları hakkında bkz., Hitrova (1973, s.180). Ancak 1875 sonu 1876 başında Sıtbistan'da başlıca siyasî meşgale, hızlı bir silâhlanmaya müteakip bir askerî müdahalenin yapılıp yapılmaması veya diplomatik bir savaş yoluyla Balkan ittifakının yeniden diriltilip diriltilmemesi gerektiği tartışmalarıydı (Trajkov, 1976, s.27).
[1031] AVPRİ, f.133, opis 470, d.27, list 423 (21 Août/ 2 Septembre 1875, No 213). Yunanlıların Slavlara karşı olan kinleri (*rancune*) devam etmekle birlikte, asıl amaçları İgnatyev'in de vurguladığı üzere mevcut isyanı kendileri için mümkün olduğu kadar avantaja çevirmekti.
[1032] AVPRİ, f.133, opis 470, d.27, list 428 (21 Août/ 2 Septembre 1875, No 214) (très secret). Nitekim İgnatyev'e göre, Es'ad Paşa ve Midhat Paşa'nın 1867'de Sırbistan ile Yunanistan arasında tamamlanmak üzere olan ittifakın hâlâ mevcut olup olmadığını İstanbul'daki Yunan elçisinden soruşturması dikkat çekicidir. Yunanlı temsilci Coundouriotis, bu konuda bilgilendirilmediğini, ancak resmî olarak böyle bir antlaşmanın duyurulmadığını da bildiğini söylemekle iktifa edecekti; mamafih Bâbıâli'ye bir Yunan-Sırp antlaşmasının mevcut olmadığının da sözlü olarak teminatını vermiştir.

müsait hâle gelmişlerdi.[1033] Girit İsyan'ındaki başarısızlığından sonra Rusya, Yunanlılar ile Slavlar arasında hakem ve hâmi rolü oynama şansını Bulgar Eksarhlığı meselesindeki rolüyle tamamen yitirmişti. Patrikhanenin, Yakın Şark'taki Ortodoks alemde Yunan ve Rumların dinî hâkimiyetinin bir sembolü olması durumuna son verip Slav unsurların da bu dinî kurumlarda temsil edilmesine yahut bunlardan özerkleşmesine destek veren İgnatyev, Rusya'nın Yunanlıları nihaî olarak kaybetmesine neden oldu. Bu süreç tabii ki karşılıklı yaşanmıştı; İgnatyev'in de Yunanlıların Şark meselesinde Rusya yararına bir diplomatik kaldıraç olabileceğine pek inancı kalmamıştı. Bulgar, Sırp ve Yunan milletlerinin hayallerinin her biri, diğerlerininkiyle kavga halindeydi. Bazılarına göre Hersek'te patlayan isyanın, bir Slav isyanı olma iddiası berraklaştıkça, Yunanlıların kendi hayat alanları olarak gördükleri Makedonya gibi bölgelere yönelik Slav irredentizminin hortlama ihtimaline karşı tedbir almak mecburiyeti ortaya çıkıyordu. 1868'de Girit'e verilen *organic* statünün benzerinin Bosna ve Hersek isyanından sonra İgnatyev tarafından Balkanlardaki Slav eyaletleri için de talep edilmesi, Rumların Rusya'nın 'Slavcı' politikalarını daha fazla mahkûm etmelerine yol açıyordu; Giritlileri mücadelesinde yalnız bırakan Rusya, onların bileklerinin hakkıyla kazandıklarını şimdi Slav kardeşleri için talep etmekteydi. İgnatyev, böyle bir imajın önüne geçmek için Tersane Konferansı'nda Teselya, Epir ve Kandiye ahalisinin içinde bulunduğu kötü koşulları da müzakere masasına taşıyacak ve ayrıca Tersane konferansından sonra da Atina üzerinden ülkesine geçerken, Rusya'nın Bulgarların haklarını savunurken Yunanlıların hakları ve çıkarlarını feda etmediğini de göstermek isteyecekti. İgnatyev, ortak dini paylaşan her iki milleti de hoşnut etmeyi, Balkan bunalımının özellikle son aşamasında bilhassa deneyecekti (Komsolova, 2005, s.33).

[1033] (Komsolova, 2005, ss.29-39). İgnatyev, Girit bunalımı sırasında Yunanlılar lehine epeyce mücadele etmesine rağmen Rusya'nın bakış açısını bir türlü kabul ettirememişti. Daha önce de belirtildiği üzere Girit isyanının bastırılması, Rusya'nın Yunanlılar üzerindeki nüfûzunu oldukça kötü bir biçimde etkilemişti; uluslararası şartlar Rusya'nın fiilî bir müdahalede bulunmasına mâni olmuştur ve Yunanlılar, Rusya'nın bu şekilde kendisini geri plana çekmesini bir bakıma 'riyâkârlık' olarak görmüşlerdir.

İgnatyev ile Mahmud Nedim Paşa'nın bu mesele hakkındaki ilk görüşmesi, Sadrıâzâmın otonomi seçeneğini hiçbir şekilde göz önünde bulundurmadığını göstermekteydi. Nitekim ne Sultan ne de Müslüman kamuoyu, isyanı teşvik edecek ve imparatorluğu parçalanmaya götürecek böyle bir çözümü kabul edebilirdi.[1034] Mahmud Nedim Paşa, isyanın devam etmesinin muharebe meydanına daha fazla kuvvet gönderilmesiyle sonuçlanacağının işaretini vermişti. İgnatyev, bu tavır karşısında Büyük güçlerin Mahmud Nedim Paşa'dan kuşkulanmadıklarını, aksine "Jeune Turquie" hareketi ve militarist hizbin şartlardan istifa ederek bu isyanı ya Karadağ'a yahut da Sırbistan'a darbe indirmek için bahane olarak göreceklerini ifade etti. Rus sefiri kendi adına, kesinlikle müsamaha gösterilemez olan böyle bir saldırıyı engellemeyi istiyordu. Nitekim İgnatyev'e göre Sırbistan ve Karadağ'a yönelik böylesine bir saldırı, oldukça vahim sonuçlara gebe bir bunalım yaratabilirdi. Son olarak Mahmud Nedim Paşa ile uyumlu çalıştıkları gözüken İgnatyev, Paşa'nın ne Karadağ'a ne de Sırbistan'a karşı düşmanca bir proje tasarlamayı düşündüğünü, hatta kendisine bu bahiste söz verdiğini iddia etmekteydi.[1035] İgnatyev, isyancıların tek bir önder seçmeyi başarabildiği dedikodularına rağmen Hersek isyanının Osmanlı ordularına karşı uzun süre direnemeyeceği kanaatindeydi.[1036]

Balkan krizinin başından beri İgnatyev ile Mahmud Nedim Paşa'nın nispeten uyumlu çalışmaları, birçok yabancı diplomatın dikkatinden kaçmamaktaydı. St.Petersburg'daki İngiltere elçisi Lord Loftus'a göre İstanbul'un siyasî iklimi, Rusya'dan şöyle görünmekteydi: Mahmud Nedim Paşa ve hizbi, ılımlı kesimi temsil etmekteydi ve tasarlanan reformları samimiyetle desteklemekteydiler, ayrıca Hristiyanlara dürüstçe bazı imtiyazlar vermek istemekteydiler. General İgnatyev de şahsî olarak Mahmud Nedim Paşa'ya mütemâyil olduğundan onun Balkan krizi sırasındaki politikalarını desteklemekteydi ve kendisinin izlediği

[1034] AVPRİ, f.133, opis 470, d.27, list 449-450 (25 Août/ 6 Septembre 1875, No 218).
[1035] AVPRİ, f.133, opis 470, d.27, list 450 (25 Août/ 6 Septembre 1875, No 218). *Mahmoud Pacha me jura qu'il ne méditait aucun projet hostile ni contre le Monténégro, ni contre la Serbie…*
[1036] AVPRİ, f.133, opis 470, d.27, list 452-453 (25 Août/ 6 Septembre 1875, No 218). 1500-2000 silâha dahi sahip olmayan disiplinsiz birliklerle isyancıların Osmanlı ordularına karşı dayanabilmeleri mümkün değildi. İgnatyev, Sırbistan ve Karadağ'ın bu aşamada tedbirli olmaları gerektiğini düşünmektedir ve daha fazla riske girmeleri için pek bir gerekçe görememektedir.

siyasette de ondan yardım beklemekteydi.[1037] İgnatyev, Balkanlarda bunalımın baş gösterdiği bu zamanda şüphesiz Mahmud Nedim Paşa'nın iktidarda kalmasını istiyordu. Diğer taraftan Hüseyin Avni Paşa'nın öncülüğündeki hizip ise, Loftus'a göre dış müdahalenin kesinlikle karşısındaydı ve asıl şer yuvasının (*hotbed*) Sırbistan olduğunu düşünüyorlardı; bunlara göre Bâbıâli, Belgrad'ı işgal etmeli ve bütün ihtilalcileri burada ezmeliydi.[1038]

Balkanlarda başlayan isyanın devletlerarası boyutu hakkında İgnatyev, İstanbul'da Prusya elçisi Baron Werther ve Avusturya sefiri Zichy ile yaptığı görüşmelerden yola çıkarak, müttefik üç devletin birlikte, ancak kendi fikrî liderliğinde hareket etmesi gerektiğinin üzerinde durmaktaydı.[1039] İstanbul'da diplomatik bir koalisyon oluşturmaya çalışırken diğer taraftan Hersek isyancılarıyla da teması kesmemekteydi.[1040] Asilerin önderlerinden Petroviç ile İgnatyev arasında bir görüşme gerçekleşmiş ve bu görüşmede isyancı lider, Rusya'nın Avusturya-Macaristan ve Almanya[1041] ile birlikte hareket ederek Osmanlı İmparatorluğu'nda statükonun devamından yana olacağına ikna olmuştu. Hersekli isyancılar, bu fevkalâde dönemde Rusya tarafından yalnız bırakılabileceklerini görmekteydiler ve bu sebeple Petroviç, İgnatyev'e Rusya'nın kendileri lehine müdahale edebileceği zaman gelene kadar siyasî

[1037] (Loftus,1894/II, s.136); Loftus'a göre yapılacak reformların İgnatyev'in tasarısı olmadığı ve dış baskıyla Sultan'a dayatılmadığı izlenimini vermek önemliydi. Aksi takdirde mevcut hükümetinin itibarı zedelenecek, Sultanın saygınlığı da zarar görecekti ve bu da bir yönetim değişikliğinin habercisi olabilecekti.

[1038] Loftus'a göre Baron Jomini, isyanın güze kadar uzayacağını düşünmekteydi ve Sırbistan ile Karadağ bu süreçte geri planda kalarak olanları izleyemezlerdi. Jomini'ye göre ise Sırbistan ve Karadağ'ın isyancılarla işbirliği yapması Arnavutluk, Epir ve Teselya'da büyük bir yankı uyandıracaktı ve Müslüman "fanatizmini" ateşleyecekti; arkasından da bütün bir Avrupa'da dehşet uyandıracak katliamlar gelirdi (Loftus, 1894/II, s.136-137).

[1039] AVPRİ, f.133, opis 470, d.27, list 479 (25 Août/ 6 Septembre 1875, No 221) (*secrète*) İgnatyev, resmî diplomatik söyleminde Hıristiyanların ve Türklerin can güvenliğini müşterek olarak koruma tutumundan ayrılmaksızın Rusya'nın müttefikleri adına aşırılıkları bastırması gerektiğini düşünmekteydi. İgnatyev, *Dreikaiserbund*un isyancılara yönelik şiddetin hafifletilmesi için daha kararlı bir şekilde olaylara müdahale edebileceğinin de sinyallerini vermektedir.

[1040] AVPRİ, f.133, opis 470, d.27, list 494-500 (28 Août/ 9 Septembre) *(Très confidentielle).* Hersek isyanının önderleri İgnatyev'e tavsiyelerini istediği bir mektup da yazmışlardır.

[1041] Hatırda tutulmalıdır ki Almanya, 1875 krizi patlak verdiğinde hâlâ doğrudan kendi çıkarlarına hitap eden bir Şark politikası henüz geliştirememişti. Munroe-Butler-Johnstone, Almanya'yı Rusya'nın İstanbul'daki en büyük yardımcısı olarak niteliyor, Almanya elçisi Baron Werther'i de İgnatyev'in adeta maşası olarak görüyor, gölgesi olarak tanımlıyordu (Munroe-Butler-Johnstone, 1875, s. 31)

ihtiyaçları gereği niçin çekimser kalması gerektiğini izah etmekteydi.[1042] Büyük güçler, isyancılar lehine müdahale etmeme kararı almışlar ve Rusya, Ortodoks Hristiyanlara yönelik sempatisine rağmen bu isyandan memnun kalmamıştır. St.Petersburg, hemmezheplerine yaranmak maksadıyla bu zamansız isyana müdahale etmeyecektir[1043]; aksi takdirde Avrupa'dan gelen bazı tehditlerle karşı karşıya kalınabilir ve bu zamansız isyanı çıkaran bazı ajitatörlerin peşine takılarak bu karışıklığın bütün Şark'a teşmil olmasına yol açılabilirdi. İgnatyev'in muhatabı, Rusya'yı kızdırdıkları için pişman olduklarını ancak Türk boyunduruğunun artık ağır geldiğini (*mais que le poids du joug Turc était devenu trop lourd*) söyleyerek, millî mesele uğrunda ölmek istediklerini vurgulamaktaydı. Bosna ve Hersekliler, organize kuvvetlerle desteklenmeyi ümit etmekteydiler; İgnatyev de raporunda açıkça isyancıların Rusya'dan dolaylı olarak organize kuvvetler beklediklerini dile getirdi. Elçinin muhatabından aktardığı sözcüklerin Rusya'daki efendilerine ve amirlerine bir mesaj olabileceğini, bazı durumlarda kendisinin söylemek istediklerini başkalarının ağzından dile getirdiğini unutmamak gerekir. Nitekim muhatabın bundan sonraki cümleleri de dikkat çekicidir; isyancılar, Avusturya'nın da düşmanlığından çekinmekteydiler ve iki ordunun arasında sıkışabileceklerinden korkmaktaydılar. Ancak İgnatyev, Avusturya'nın müdahalesine pek ihtimal vermiyormuş gibi gözükmekteydi. İgnatyev, direnişin uzun süre devam edemeyeceği hususunda muhataplarını ikaz etmiştir. Petroviç, isyanın sürdüğü eyaletlerde otonomi elde etmekten ümitliydi ve İgnatyev'den bu konuda yardım istedi; Rusya elçisi ise otonominin şu anda mümkün olmadığını kesin bir dille ifade etmiştir.[1044] Eğer isyancılar bütün ülkeyi ele geçirirler ve Türkleri ülkeden tamamen kovalarlarsa (*chasser*) Bâbıâli böyle bir *fait accompli* karşısında asla otonomi gibi bir imtiyazı vermezdi; dolayısıyla Hristiyanlar böylesine idarî imtiyazları yabancı konsolosların himayesiyle elde edebilirlerdi. İgnatyev'den işittiği sözler,

[1042] AVPRİ, f.133, opis 470, d.27, list 495-496; Yani Hersekliler, Rusya'nın şimdilik müdahale edemeyeceğini bilmekteydiler. İgnatyev, Petroviç'in yaklaşık 1.500 silâhlı isyancı ile 100.000 kişilik Osmanlı ordularına karşı koyabileceklerine dair naif inançlarına pek itibar etmemişti.

[1043] İgnatyev'in isyanın başlarında Bosna ve Hersek'i Osmanlı boyunduruğundan kurtarmak işini, elverişli koşulların yaratılacağı zamana kadar ertelemenin daha uygun olacağını düşündüğüne dâir doğru yorumlara, Türk tarih yazımında da rastlamak mümkündür (Baltalı, 1982, s.49).

[1044] AVPRİ, f.133, opis 470, d.27, list 498. *Je lui démontrai l'impossibilité d'obtenir cette concession.*

Petroviç'in cesaretini kırmıştı; Rusya elçisi ise son derece gerçekçi sözler söylediği kanaatindeydi. İgnatyev'e göre üç müttefikin Şark'ta barış ve huzurun devam etmesinden yana olması, Petroviç'i ümitsizliğe sürüklemişti. Yine de isyancılar, gün geçtikçe Rusya'dan Avrupalı güçlerin kendilerine yardım etmeleri için insanî müdahalede bulunmalarını daha fazla istemeye başladılar.[1045]

Rusya, Bosna ve Hersek vilâyetlerine özerklik verilmesini temin etmek için Batılı güçlere müracaat etmeyi deneyince Avusturya, meselenin *Dreikaiserbund* içerisinde çözülmesinden, diğer devletlerin ise bu çözüme destek vererek katkıda bulunmasından yana olduğunu ileri sürerek karşılık verdi. Böylelikle Almanya'nın pasif desteğinden faydalanmayı ve Rusya'nın tekliflerini boşa çıkarmayı ümit etmekteydi; Andrassy, vilâyetlerin özerkliğine de muhalifti. İgnatyev ile Andrassy'nin karşı karşıya geldiği bir diğer mesele de bu oldu. İgnatyev'in Andrassy'ye itimadı hiç olmadığı gibi, Zichy üzerinden Avusturya'nın Bosna ve Hersek üzerindeki emellerinden de haberdardı. Avusturya ile işbirliğinin Rusya'ya faydadan ziyade zarar getireceğini düşünen İgnatyev, bütün izole ayaklanmalar gibi Hersek isyanını da 'netice verici' bir hareket olarak görmüyordu. Keza Bâbıâli'de son dört yıldır kurmuş olduğu nüfûz, Yakın Şark'ta İngiltere'nin yerine Rusya'nın himâye rolünü üstlenmesini sağlayabilirdi. Hâliyle izole ve *premature* bir isyan olan Hersek ayaklanması, İgnatyev'in nüfûz kurduğu Bâbıâli ile Rusya arasındaki ilişkileri zehirleyecek ve Batılılara da bu mânâda fırsat verecek, üstelik Rusların kalbine işlemiş olan Slav davası nedeniyle iki imparatorluğu bir savaşa götürecektir (Onu, 1932, ss. 397-402; Stojanoviç, 1939, s. 38). İgnatyev, öncelikle Andrassy'nin ve Novikov'un elinden siyasî ve diplomatik liderliği alıp, Viyana yerine de İstanbul'u krizin diplomatik

[1045] *Rossiya i vosstanie v Gertsegovine 1875-1878, Dokumenti* 2008, s. 75 (AVRPİ, f.SPb.GA. V-A2, g.1875, d.265, list 297-298'den naklen). Kabuli Paşa, henüz Kasım ayının sonlarında Avrupalı büyük güçlerden gelebilecek bir müdahaleden haberdar olmuştu. Hâriciye Nâzırı Raşid Paşa'ya 30 Kasım'da yazdığı bir raporunda Avusturya tarafından hazırlanan bir reform projesinin Livadya'da bulunan Çar'ın onayına sunulduğunu haber vermektedir. Almanya projeyi halihazırda onaylamıştı ve Avusturya'nın reform projesi, kısa zaman içinde Paris Antlaşmasında imzası bulunan diğer devletlere de gönderilecekti. BOA.HR.SYS 249/1, lef 226, No 332, St.Petersburg 30 November 1875 (confidentiel). Bu arada Kabuli Paşa'nın Kasım ayı başından itibaren Kamil Paşa'nın yerine St.Petersburg'a Viyana'dan elçi tayin edildiğini parantez içinde belirtelim; nitekim Kâmil Paşa'nın St.Petersburg elçiliğinden alınmasını Lord Loftus, politik nedenlere değil Sadrıâzâm ile şahsî ilişkilerinin iyi olmamasına bağlamaktaydı. NA.FO.65/912, 9 November 1875, No 332.

merkezi hâline getirmeyi amaçlıyordu; Eylül'deki önerisi, bu çerçevede değerlendirilmeliydi. Andrassy'nin planının başarısız olması, İgnatyev için fırsat oldu.[1046]

Eylül ayının sonlarında İgnatyev, yeni bir teklif hazırladı ve teklifini yapmadan önce Avusturya elçisi Zichy'yi de yanına çekmeye önem verdi.[1047] Buna göre öncelikle isyan bölgesine gönderilmiş olan ve görevleri isyancılarla görüşüp onları teskin etmek olan konsolosların görevleri genişletilecek ve elçilerine çalışmalarının sonuçlarıyla ilgili rapor hazırlayacaklardı; bu raporlarda isyancıların şikâyetleri ve konsolosların pratik çözüm önerileri de yer alacaktı. İkinci aşamada ise İstanbul'daki elçilere bu raporlara istinat eden bir takım talimatlar verilecektir; elçiler bir araya gelip isyancıları tatmin edeceğini ve isyanının yeniden nüksetmesine mani olacağını düşündükleri tedbirler üzerinde karar kılacaklar ve bunları Bâbıâli'ye önereceklerdir. Aslında İgnatyev'in burada "öneri"den kastı, Bâbıâli üzerinde reform için baskı kurulmasıydı. İgnatyev'in önerileri arasında, firari Hristiyanların katliama ve işkencelere maruz kalmalarının önüne geçmek için Avusturya birliklerinin sınırda toplanması da vardı; İgnatyev, bu askerî manevranın Osmanlı birliklerinin aşırı güç

[1046] Konsolos komisyonunun başarısız olmasının en büyük nedeni, isyancıların Avrupa müdahalesine olan güvenleri olarak gösterilir. Engelhardt, bu noktada Moskova gazetelerinin söylemlerinin de isyancıların beklentilerini arttırdığını vurgular. (Engelhardt, 1884/II, s. 139). İgnatyev konsolosların misyonunun başarısızlıkla sonuçlandığını Çar'a hususî bir rapor ile bildirdi. Bu raporunda öncelikle isyanın karakteri ve seyrine değinmekteydi ve bazı bölgelerdeki Müslüman köylerinin dahi yakıldığına ilişkin haberleri aktarmaktaydı. Konsoloslar, isyancıları kısmen teskin edebilmişlerdi, bu şüphe götürmezdi ancak bu misyonun çok soğuk karşılandığı gayet açıktı. Bölge halkı diplomatik bir eyleme açık değildi. Üstelik İgnatyev'e göre isyan Avusturya sınırına yakın bazı bölgelerde salt mahallî olma özelliğini yitirmekteydi. İgnatyev, isyanın seyri hakkında detaylı bilgiler verirken başlıca liderlerini de saymaktaydı: Luka Petkoviç, Lubobratiş, Tamo Tomaçeviç, Demetriç, Martepe. İsyancıların paraları ve maddî araçları neredeyse hiç yoktu. Silâhları, bazı bazı küçük dağ toplarından ve silâhlarından oluşuyordu. İgnatyev, isyancıların Avusturya-Macaristan'a güvenmediklerini de belirtmekteydi. AVPRİ, f.133, op. 470, d.28, list 3-10 (8/20 Septembre 1875).

[1047] NA.FO.65/911, 28 September 1875, No 297; NA.FO.78/ 2386, 26 September 1875, No 596, 597 (Confidential). AVPRİ, f.133, op.470, d.28, list 49-54 (Bu belge için ayrıca bkz., *Rossiya i Vosstanie v Bosnii i Gersegovine Dokumenti 1875-1878*, 2008, ss. 113-114); list 70-75. İgnatyev, her ne kadar Alman ve Avusturyalı meslektaşlarıyla birlikte hareket etmeye dikkat etse de diğer büyük güçlerin elçilerini de ikna etmeye çalışmaktaydı. Krizin başında Andrassy'nin aldığı pozisyona göre hareket ediyor ve keskin bir şekilde Andrassy ile ters düşmek istemiyordu; nitekim Avusturya ve Almanya elçileriyle birlikte attığı her adımın İngiltere tarafından geciktirildiğinden şikâyet eden İgnatyev, Bâbıâli'nin barışı Elliot'a bağlı hale getirmesini de engellemeye çalışmaktaydı. Zichy'nin tamamen kendisinin yanında olduğunu söyleyen İgnatyev'e göre Avusturya elçisi, hükumetinin nazarında da bu görüşleri savunacaktır.

kullanmalarına kaşı caydırıcı bir tesiri olacağı kanaatindeydi ki bu Bâbıâli'ye karşı gözdağı verilmesi anlamına gelmekteydi. Nitekim aşırı güç kullanan Osmanlı askerlerine Avusturya birliklerinin Bosna topraklarında müdahale edebilmelerine de imkân verilmesini savunmaktaydı.[1048] İgnatyev'in bir diğer amacı, krizin siyasî çözüm adresini Viyana'dan İstanbul'a kaydırmak olmasına karşın çözüm planında Avusturya'ya biçtiği rol, dikkate değerdi. İgnatyev'in gerçekten dürüstçe Şark meselesinin yeniden hortlamasını engellemeyi arzuladığı ve bu yüzden böylesine bir ayaklanma için zamanlamayı hiç de uygun görmediğinden isyanın dallanıp budaklanmadan sona erdirilmesini istediği bilinmekteydi.[1049] İgnatyev'in önerisi öncelikle Baron Werther ve Kont Zichy tarafından destek gördü, ancak Viyana'da Andrassy'nin ve İstanbul'da da Henry Elliot'un itirazı gelince bu destek geri çekildi. İgnatyev'e göre eğer Osmanlıları aşırı şiddet kullanmaktan Avusturya caydıracaksa bu yapılmalıydı; üstelik böyle bir durumda Avusturya-Macaristan'ın İstanbul'daki nüfûzu da ortadan kalkacak, zaten elçinin şahsî ilişkilerinin çok iyi olduğu Bâbıâli, Hersek İsyanı ateşini maşa ile tutan Rusya'nın doğrudan avuçlarının içine düşecektir (Harris, 1969, s.135).

Çar II.Aleksandr kurnazca hazırlanmış bu teklifi kabul etti[1050] ve müttefiklerinin de desteğini almaya çalıştı (İgnatyev, 1914, ss. 822-824). İgnatyev de bu sırada İstanbul'da bağımsız olarak hareket etmeye başladı ve Fransa ile İtalya temsilcilerini de kendi tarafına çekmeye çalıştı. Henry Elliot ile aralarındaki görüş ayrılığı gittikçe keskinleşmekteydi; Elliot, İgnatyev'in Büyükdere'de elçilerle ile yaptığı toplantıya katılmadı.[1051] Elliot'a göre reformlar için Bâbıâli'ye

[1048] (İgnatyev, 1914, ss. 444-445). Nitekim Andrassy, konsolos raporlarının, her üç devletin bir uzlaşmaya varacakları yer olarak düşündüğü Viyana'ya gönderilmesi konusunda ısrar etmekte ve İgnatyev ile bu konuda farklı düşünmekteydi; NA.FO 78/ 2388, 3 October 1875, No 626 (Most Confidential)

[1049] (Harris, 1969, s.134). Millman (1979, s.24) ise İgnatyev'in reform programını Avusturya'nın etkinliğini kırmak üzere tasarlanan bir Panslav program olarak değerlendirir ki bu tartışmaya açık bir tezdir.

[1050] İgnatyev, Çar Aleksandr'ın Osmanlıların kayda değer reform yapabileceklerine inancı olmadığına ve sırf Avusturya-Macaristan ile birlikte hareket etmek için bunu kabul ettiğine dâir bir belgeyi Zichy'e göstermek suretiyle onun da desteğini almakta gecikmemişti; ancak bu tamamen İgnatyev'in bir taktiğiydi ve Andrassy ile Zichy'yi bu şekilde kandırmayı umuyordu (Harris, 1969, s. 135).

[1051] NA.FO.78/2387, 26 September 1875, No 596, 597 (Confidential).

baskı yapılabilirdi ancak İstanbul'daki elçilerin bir araya toplanıp bir *projet de solution*u Bâbıâli'ye dikte etmeleri, doğrudan bu ülkenin iç işlerine müdahale anlamına gelirdi. Teklifin üçünü kısmı İngiliz diplomata göre hiçbir şekilde kabul edilemezdi. Üstelik İgnatyev, hazırladığı teklif tasarısına destek istemek için Elliot'un kapısını çaldığında son iki maddeden de bahsetmeyerek *arrière pensée* olduğu konusunda Elliot'un daha fazla şüphelenmesine yol açmıştı. Elliot şu noktada haklıydı ki İgnatyev, Bâbıâli'ye İstanbul'da bir reform programı dayatacak bir konsoloslar konferansı toplamak istemekteydi ve bu, başından beri onun izlediği diplomasi açısından gayet tutarlı gözükmekteydi.[1052] İgnatyev, Avusturya'nın emellerini sınırlamak için Fransız elçi Bourgoing ve Elliot'a başvurmaktan çekinmiyordu; Fransa ve İngiltere kendisini desteklemezse *Dreikaiserbund* inisiyatifi ele geçirecek ve belki de Avusturya'nın Bosna ve Hersek'i işgaliyle son bulacak bir "çözüm"e imza atacaktır.[1053] İgnatyev, raporlara istinaden topyacağı elçiler konferansında Bosna'nın geleceği için bir idarî reform, yani özerklik talebini gündeme getirmeyi düşünüyordu.[1054] Avusturya'nın Bosna ve Hersek'i işgal edebileceğine dâir bir endişe yaratarak Bourgoing ve Elliot'u yanına çekmeye çalışan İgnatyev[1055], aslında Andrassy'ye

---

[1052] Nitekim Hünigen'in değerlendirmeleri de paraleldir (1968, ss. 35-36, 39-41). İstanbul'daki elçileri kendi etrafına toplayıp yönlendirebilme kapasitesine sahip İgnatyev'in meselenin çözüm merkezini İstanbul'a çekmeye dönük bu teşebbüsü, şüphesiz Andrassy tarafından sezilmişti. İgnatyev, Şark meselesi münasebetiyle Viyana'da bir konferans toplanması yerine İstanbul'a bir konferans toplanmasını henüz bu dönemde istemekteydi. Andrassy ise Rusya'nın önünü kesmek üzere bir politika tasarlayacaktır.

[1053] Hatta İgnatyev, 26 Eylül tarihinde yazılı olarak başvurdu ve elçilere *confidentielle* bir mektubunda açık bir soru yöneltti: *Préférez-vous que la question soit traitée à Vienne? Soit: Nous rendrions un véritable service au gouvernement Ottoman en autorisant nos consuls de rechercher, d'accord avec Server Pacha, une issue de l'impasse où se trouve cette question délicate…*" İgnatyev, meselesinin Viyana'ya havale edilmesini mi istediklerini elçilere soruyordu ve kendisinin konsoloslara meseleyi araştırmaları ve Server Paşa ile uyumlu bir şekilde çalışıp çözüm önerileri sunarak kördüğüm hâline gelmiş bu meselenin çözümünde Osmanlı İmparatorluğu'na gerçek manada hizmet edeceğine inanıyor gibiydi. NA.FO.78/2387, 26 September 1875, No 597; 28 September 1875, No 606.

[1054](Nelidov, 1915/XXVII, s.305). Nelidov'a kalırsa İgnatyev, daha radikal seçenekleri de düşünmekteydi. İgnatyev'in Romanya benzeri bir özerklik talebinden Nelidov'un anladığı üzere otonom hâle getirilecek Bosna ve Hersek'e büyük güçlerin belirlediği bir yabancı prens dahi düşünülebilirdi ancak böylesine bir radikal seçenek göze alınamayacaksa, herhangi bir müdahalede bulunulmaksızın ayaklanmacılara meşrû hükümdarlarına itaati tavsiye etmek gerekirdi.

[1055] NA.FO.78/2386, 14 September 1875, No 546 (Secret); No 547 (Confidential); İgnatyev, Elliot ve Bourgoing'yi yanına çekebilmek için Avusturya askerlerinin Bosna ve Hersek'e her an girebileceklerine dair tehdit kartını kullanıyordu. Diğer yandan Avusturya ile Rusya'nın aralarında bir uyum ve uzlaşma olmadığı, İgnatyev'in faaliyetlerinden kolaylıkla anlaşılabiliyordu; NA.FO.78/2386, 17 September 1875, No 565 (Confidential).

karşı İngiltere ve Fransa'yı yanına çekerek cevap vermek istiyordu. İstanbul'da bütün güçlerin katılacağı bu konferans, İgnatyev'in hâkim olacağı bir masa etrafında toplanacak, Bosna ve Hersek özelinde Balkan halklarının Romanya benzeri bir özerkliğe kavuşmaları barışçıl yollardan sağlanacaktı. Şüphesiz İgnatyev, bu konferansta Avusturya'yı da gerçek anlamda tecrit edebilecekti (İgnatyev, 1914, s.445). İgnatyev aslında bir bakıma St.Petersburg'un Andrassy'e olan itimadına karşı da mücadele etmekteydi; İngiliz ve Fransız elçilerinin desteğini araması, buna işaret etmekteydi ve Andrassy'den gelen haberlere göre İgnatyev'in planı Viyana'da pek de hoş karşılanmamıştı.

Andrassy, İgnatyev tarafından hazırlanan teklifin Osmanlı sınırlarına askerî birliklerini yığmayı içeren üçüncü maddesini reddetmekle birlikte[1056], konsolosların raporlarını İstanbul'daki elçilere değil, hükumetlerine göndermeleri şartıyla diğer maddesini kabul ediyordu yani İgnatyev'in teklifinin içi boşaltılıyordu.[1057] Avusturya-Macaristan Hariciye Nazırı, Bosna ve Hersek'in geleceğini İstanbul'daki 'kabiliyetsiz' elçisi Zichy'yi adeta 'parmağında oynatan' General İgnatyev'in ellerine bırakmaya hiç de niyetli değildi. Andrassy, Bâbıâli üzerinde baskı kurulmasını da ancak *Drekaiserbund* içinde bir uzlaşmaya varıldığında hayata geçirilebilecek bir politika olarak görmekteydi. Bununla

[1056] Şüphesiz Andrassy, Avusturya-Macaristan'ın İstanbul'daki nüfûzunu ortadan kaldırmak için İgnatyev'in hazırladığı bu tuzağı fark etmişti.

[1057] Jomini, Rusya ve Avusturya'nın müdahalesi olmadan Bâbıâli'nin isyancılarla uzlaşmasını temenni ediyordu; aksi takdirde Avusturya birlikleri katliamlara müdahale edebilirlerdi ve Jomini'nin Petersburg'daki İngiliz sefirine açıkça dile getirdiği üzere Rusya, dindaşlarını korumak için devreye girmek zorunda kalacaktı. Jomini, Slavları Müslümanlardan, kötü yönetimden ve gayrihukukî cebrden korumakla mükellef olduklarını gayet açık bir şekilde ifade etti. Jomini'nin söylemi oldukça sertti: Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'nın müsamahası sayesinde varlığını devam ettiriyordu ve reformlar konusunda Avrupa'nın kendisine dikte ettiklerine boyun eğmek zorundaydı; ancak Avrupa, Osmanlı'ya neyi nereye kadar dikte etmesi gerektiğine henüz karar vermemişti. Üstelik Rusya henüz Belgrad ve Çetine'nin enerjik olmaları gerektiğine dair bir dil kullanmamıştı; yani bu iki prensliği engelleyen Rusya'nın bizzat kendisiydi. Diğer yandan Fransız elçi, General İgnatyev'in teklifini kabul etmişti ancak Fransız hükümeti, Şark meselesinde dışarıda kalacağından kaygı duymaktaydı. Hem bundan dolayı hem de Avrupa'daki pozisyonuna destek arayışından nedeniyle Rusya'nın görüşlerine boyun eğmesi gerektiğine inanıyordu; ancak İngiltere ile de uyum halinde hareket etmek istediklerini saklayamamışlardı ve ikileme düşmüşlerdi. NA.FO.65/911, 28 September 1875, No 297. Her şeye rağmen Jomini, Rusya'da heyecana gelen kamuoyu dikkate alındığında nispeten daha ılımlı bir söylem tutturmuştu. Keza Şark meselesinin hortlamasından çekinmekteydi zira bu meselenin Avrupa'da bir karışıklığı tetiklemeden çözülmesi pek mümkün gözükmemekteydi ve Avrupa'da bütün tarafların Osmanlı İmparatorluğu'nun devam etmesinden yana tavır aldıklarını görmekteydi. Jomini şimdilik köklü reformların hayata geçirilmesinden yanaydı.

birlikte İgnatyev, krizin ağırlık merkezini İstanbul'a çekmek için son derece aktifti; hatta inisiyatifi bölgeye gönderilen konsoloslara dahi bırakmıyor, onlara görevlerinin şikâyetleri tespit etmek ve bunları çözmeye ilişkin rapor hazırlamak olduğunu hatırlatıyordu.[1058] Keza konsolosların ateşkes ilan edilmesi ve Ragusa'da bir konsoloslar komisyonu toplanması teklifleri, hiç de İgnatyev'in beklediği öneriler değildi.[1059] Bununla birlikte Sultanı ikna etmek için de, reformların yapılmaması halinde önünde sonunda Avrupa müdahalesiyle karşılaşılacağı konusunda ikazlarda da bulunmaktaydı; bu tamamen Andrassy'nin reddiyesine verilen bir cevap niteliği taşımaktaydı. Açıktan açığa hükûmet merkezleri tarafından dikte edilecek bir reform taslağı, Bâbıâli tarafından hoş karşılanmayacağı gibi uluslararası antlaşmalar açısından da hukukî sorun yaratabilir diyen Nikolay Pavloviç, bir yandan da Bâbıâli'yi Avusturya'ya karşı kışkırtmaktaydı: Andrassy'nin gerçek niyetinin Viyana'da müdahaleye zemin hazırlayacak bir konferans olduğunu Mahmud Nedim Paşa'ya fısıldamakta bir sakınca görmüyordu. İgnatyev, Mahmud Nedim Paşa'ya kendisinin teklif ettiği şekilde idari reformların uygulanması halinde, tatmin edici bir sonuç ortaya çıkmazsa sorumluluğun Bâbıâli'ye ait olmayacağını da iddia ederek, Sadrıâzâmı da kendi tarafına çekmeye çalışıyordu.[1060] Andrassy, Sadrıâzâma böyle bir müdahale niyetlerinin olmadığı hususunda izahat vermek durumunda bırakıldı. Bununla birlikte İgnatyev, en büyük rakibi hâline gelen Macar devlet adamı Gyula Andrassy'yi devre dışı bırakmakta başarılı olamadı. İgnatyev'in krizin çözümünde diplomasinin merkezini İstanbul'a çekmeye yönelik bütün bu gayretlerinin yaklaşık bir yıl sonra toplanacak olan Tersane Konferansını anlamak için önbilgiler olarak değerlendirilmesinde yarar vardır.

[1058] İgnatyev, konsolosların raporlarını Viyana'ya göndermelerinin ne anlama geleceğini gayet iyi bilmekteydi. Andrassy, Mostar'daki konsolosların raporlarını, üç devletin Bosna idaresi konusunda uzlaşmaya varacakları Viyana'ya göndermelerini kabul etmeye ikna etmeye çalışmıştı. Oysa İgnatyev, Andrassy'nin bu teklifine karşı çıkmaktaydı ve Çar'a da bu konudaki görüşlerini bildirdi. Çar da İgnatyev'in itirazlarına hak vermekteydi. İgnatyev, Bâbıâli'nin kendi iç meselesiyle ilgili bir reformun başka bir başkentte görüşülmesinden dolayı gayet öfkeleneceğini ve böyle bir taslağı asla kabul etmeyeceğini bilmekteydi. NA.FO.78/ 2388, 3 October 1875, No 625. 626 (Most Confidential); No 627 (Very Confidential)

[1059] Konsoloslar komisyonu için bkz., Gölen (2009, ss. 149-151)

[1060] NA.FO.78/ 2387, 30 September 1875, No 616, 617 (Confidential).

Andrassy ile mücadelesi bir yana İgnatyev, Bâbıâli'nin mevcut kompozisyonunda bazı değişikler yapılması için de çalışıyordu. Ekim ayının ilk günleri İgnatyev'in bu çalışmaları sonuç verecektir. Hiçbir zaman güven duymadığı ve her zaman Jön Türk hizbinin bir figürü olarak gördüğü Hüseyin Avni Paşa'nın Harbiye Nazırlığı görevinden alınıp yerine daha barışsever bir isim olan Rıza Paşa'nın getirilmesi, İgnatyev'in telkinlerine bağlanabilirdi.[1061] Hüseyin Avni Paşa, son zamanlarda Sırbistan üzerine bir askerî operasyon seçeneğinin üzerinde daha fazla durmaktaydı ve yerine Rıza Paşa'nın getirilmesi, bu seçeneğe başvurulma ihtimalini azaltmaktaydı.[1062] İgnatyev, Sırbistan üzerine yapılacak bir askerî harekatın Andrassy'nin baş rolde oynayacağı bir kaos ortamı yaratacağını gayet iyi anlamıştı.[1063] Diğer yandan isyanın büyümesi de şu durumda hiç de İgnatyev'in arzu ettiği bir seçenek değildi; dolayısıyla Sultan'a en azından zevâhiri kurtaracak bir reform vaat eden irade ilan etmesini telkin etti; aksi takdirde kriz büyüyecek ve Andrassy, Viyana'da bir konferansın toplanması için diplomasi ağını yavaş yavaş örecek ve bu konferansta belki de Bosna ve Hersek'in Avusturya-Macaristan'a bağlanmasının önü açılacaktır.

[1061] Nitekim Türk tarih yazımında da Hüseyin Avni Paşa'nın Seraskerlikten azli, İgnatyev'in gayretlerinin bir sonucu olarak gösterilir (Pakalın 1942/II, s. 202). Rusya, Sırbistan'a yapılacak bir askerî operasyon konusunda sürekli Bâbıâli'yi ve Sultan'ı uyarıyordu; Hüseyin Avni, Hersek isyanını silahla bastırmaktan yanaydı. Gerekirse isyanı destekleyen Sırbistan ve Karadağ'a karşı da güç kullanılmasını savunduğundan Sırbistan sınırına asker yığmıştı. Viyana ve Berlin'deki Rus elçileri Novikov ve Oubril de benzer teşebbüslerde bulunarak Sırbistan'a askerî müdahalede bulunmaması için bu ülkelerin de baskı yapmalarını istemişti. Diğer yandan İgnatyev meslektaşlarını da yanına çekmek için uğraşıyordu. Alman elçi Werther'e Mahmud Nedim Paşa'ya Almanların en prestijli madalyalarından birisi olan *schwarze Adlerorden* nişanı vermelerini tavsiye ediyordu. Böylelikle Paşa'nın Sultan nezdindeki itibarı artacak ve Sultanı reform konusunda ikna edebilecekti. Sonunda Mahmud Paşa, rakibine karşı pozisyonunu sağlamlaştırdı ve Hüseyin Avni, 2 Ekim'de azledildi. Hadiseler Mahmud Nedim Paşa'yı ön plana çıkarırken İgnatyev, bir başka meselede galip gelecek, yıllardır tavsiye ettiği moratoryum 5 Ekim'de ilân edilecekti (Raschdau,1908, s. 393).

[1062] NA.FO.78/ 2388, 2 October 1875, No 619.

[1063] (Hünigen 1968, ss. 42-43) Hünigen'e göre Andrassy de İgnatyev'i devre dışı bırakamasa bile tamamen pasifize etme üzerine bir strateji belirliyordu. Nitekim 2. madde ile ilgili olarak Andrassy, Bâbıâli üzerinde baskı uygulamak ancak şu noktada gündeme gelebilirdi ki pasifizasyon için uygun tedbirleri kabul edebileceği noktaya geldiğinde ancak mümkün olabilecek bir tek Malum olduğu üzere 3. maddeyi Andrassy tamamen reddetmişti; nitekim bu bir bakıma askerî müdahale anlamına geliyordu. Andrassy başka türden araçların kullanılmasını, mesela Klek limanının abluka altına alınmasını düşünmekteydi.

Bütün bunlar dikkate alındığında 2 Ekim'de beyan edilen reform irâdesinden İgnatyev'in haberdar olmadığını düşünmek zordu[1064]; üstelik unutmamak gerekir ki İgnatyev'in o günlerde İstanbul'daki konumu, gerçekten daha önce hiç olmadığı kadar güçlüydü.[1065] Bu reform irâdesi yahut adalet fermanı, iltizam usûlünün düzeltilip, askerlik vergisinin düşürüleceği, mahkemelerin yeni bir düzene koyulacağı, dinî imtiyazların sonuna kadar tanınacağı, toprak alım satımında Hristiyanlar ile Müslümanların eşit haklara sahip olacağı, görevini kötüye kullanan memurlar hakkında şikâyet hakkı gibi mülkî ve hukukî düzenlemelerdi.[1066] Bâbıâli'yi reform yapmak suretiyle bir uluslar arası müdahaleden kurtulabileceği konusunda sıkça uyaran iki kişiden birisiydi İgnatyev; diğeri ise Henry Elliot'tı.[1067] İgnatyev, diğer yandan da alttan alta Bâbıâli nezdinde Avusturya'yı itibarsızlaştırmaya çalışmaktaydı. İgnatyev, anılarında Sultan ile görüşerek muhtemel bir Avusturya müdahalesinin sonuçları konusunda onu bilgilendirdiğini ve Sultanın durumun ciddiyetini anladıktan sonra, Rusya'nın herhangi bir Avrupa müdahalesine katılmaması konusunda güvence vermesi koşuluyla İgnatyev'in önerileri çerçevesinde bir reform programını başlatabileceğini ifade ettiğini yazmaktadır; Nelidov da İgnatyev'in bu sözlerini doğrulamaktadır.[1068] Sultan, Çar ve Rusya hükûmetiyle daha yakın

---

[1064] Rus kaynakları kadar Avusturya kaynakları da İgnatyev'in reform konusunda baskıları arttırdığına dikkat çeker. Mostar'dan arzu edilen haberler gelmesinin arefesinde, İgnatyev Sultan nezdinde bir reform programını tatbik ettirmek için nüfuzunu arttırıyor, ademi merkziyetçi ve yerinden yönetimci idari reform ve Hıristiyan ahaliye bütün imparatorlukta imtiyazlar verilmesini talep ediyordu (Hünigen, 1968, s.44).

[1065] *Rusija i Bosanko-Hertsegovaçki Ustanak 1875-1878, Dokumenti/I* 1985, ss. 436-437. İgnatyev, Jomini'ye yazdığı 27 Eylül tarihli (Rusya takvimine göre) raporunda söz konusu irade ile ilgili bilgi verirken "tavsiyelerimiz Sadrıâzâm kadar Sultan tarafından da dikkate kabul edildi. Yayınlanan irade, Bâbıâli'nin bizim müracaatlarımız doğrultusunda reform yapma arzusunda olduğuna şahadet ediyor." diyordu. İgnatyev, bu reform iradesini kendisine mâl etmekte haksız sayılmazdı. Ayrıca bkz., NA.FO.78/ 2388, 2 October 1875, No 625.

[1066] Ayrıntılı bilgi için bkz., Engelhardt (1884/II: 141-142) Engelhardt, Adalet Fermanı olarak da bilinen bu metni, 1839 ve 1856 fermanlarıyla aynı çizgide değerlendirir ve bunların dış dayatmalarla hazırlandığını belirtir. Ayrıca bkz., Gölen (2009, ss.51-152).

[1067] Richard Millman'ın tespiti gayet yerindeydi; Andrassy, kendiliğinden gelişen herhangi bir Osmanlı reformunun İgnatyev tarafından kontrol edileceğinin ve kullanılacağının gayet farkındaydı (1979, s. 42).

[1068] Nelidov, İgnatyev'in Sultan ile yaptığı hususî görüşmenin oldukça uzun sürdüğünü hatırlamaktadır. Abdülaziz, bu görüşmede İgnatyev'in önerdiği reform programına razı olmuştur ancak diğer büyük güçlerin müdahalesi olmadan, yalnızca Rusya'nın gözetiminde olacaksa, Sultan Hıristiyanlar lehine yapılacak böylesine reformlara razıdır. İgnatyev, bunu kabul etmemesine karşın Sultan Abdülaziz, özellikle Avrupa'nın kolektif idaresindeki bir reform sürecine razı değildir. İgnatyev'in merkeze yazdığı raporlarında da bu konu özellikle dile getirilmiş, özellikle Avusturya başta olmak üzere Avrupa ile müşterek hareket etmenin yarattığı

ve şahsî ilişkiler geliştirmeyi arzu etmektedir ve atadığı sadrıâzâm da aynı kanaattedir. Bu görüşme dikkat çekicidir; çünkü Sultan Abdülaziz, babası II.Mahmud'un Rusya'ya yönelik izlediği dostça politikayı takip etmediğine pişman olduğunu İgnatyev'e itiraf eder. Eğer İgnatyev'in yazdıkları doğruysa, Sultan artık Rusya'yı kendisine dost addetmektedir ve sefirin tavsiyelerini dinlemeye mütemâyildir (İgnatyev, 1914, ss.454-455).

İgnatyev, Henry Elliot'ı da reform konusunda birlikte çalışmaya ikna etmeye uğraşmaktaydı; kolektif müdahalenin önüne ancak bu şekilde geçilebilirdi.[1069] Reform irâdesi, isyancılara özellikle vergi muafiyeti gibi bazı imtiyazlar vaat etmekteydi ve daha âdil bir vergi sisteminin düzenlenmesi gerektiğini kabul ediyor, buna yönelik tedbirler ön görüyordu. Diğer yandan farklı topluluklar, kendi seçtikleri âzâlar vasıtasıyla vilâyet meclisinde temsil edileceklerdi. Seçilen bu delegeler şikâyet ve taleplerini İstanbul'a iletecek ve bu şikâyetler, daha ileri reformların hayata geçirilmesi için esas ittihaz edilecektir. İgnatyev, Sultan tarafından ilân edilen bu reform irâdesinden memnundu ancak bu irâdenin zevâhiri kurtarmaya hizmet ettiği de Rus kamuoyunda bilinmekteydi. Henry Elliot'a iftiharla "rüzgârın Andrassy'nin yelkenlilerini alıp götürdüğünü" söylemişti.[1070]

---

rahatsızlık ifade edilmiştir. Nelidov'a göre olayların gelişimi kendisini ve İgnatyev'i haklı çıkarmıştır (Nelidov, 1915/XXVII, s.306).

[1069] İngiliz elçinin reforma sıcak bakmaması zaten İmparatorluğun içinde bulunduğu vaziyet dikkate alındığında mümkün olamazdı; NA.FO.78/2388, 2 October 1875, No 624, 625 (Confidential). Parantez içinde belirtmek gerekir bir iddiaya göre İgnatyev'in bu ikinci projesi, St.Petersburg üzerinden Viyana ve Berlin'e gitmiştir ve Zichy ile Werther bu projeyi, doğrudan İgnatyev'den değil, kendi hükûmetlerinden bu öğrenmişlerdir. Hünigen, bundan böyle Zihcy ve Werther ile İgnatyev'in arasına bir soğukluk girdiğini ileri sürmektedir. İgnatyev'in samimiyetinden emin olamayan elçiler, ona olan desteklerinde bir süre müteredditdavranmışlardır (Hünigen 1968: 46). İgnatyev'in Elliot'a yanaşmasının bir başka sebebi de bu olmalıdır. Ancak yine Hünigen'e göre bu soğukluk kısa sürmüş ve üç elçi arasındaki işbirliği bozulmamıştır. Hünigen'e göre Sultan Abdülaziz'in İgnatyev'in teklifini kabul etmesinin nedeni, Bâbıâli üzerinde baskı kuran Avrupalı büyük güçlerin arasından Çar'ı çekip almaktı. Sadrıâzâm Mahmud Nedim Paşa, Rusya Sefaret Tercümanı Mihail Onu'ya Sultanın Avrupa devletlerinin imparatorluğun içişlerine karışmasına asla müsaade etmeyeceğini söylüyordu (Hünigen, 1968, s.47).

[1070] Harris (196, s. 139); NA.FO.78/2388, 3 October 1875, No 627; Ancak Andrassy'nin hemen pes etmeyeceğini de düşünmekteydi ve nitekim öyle de oldu. Andrassy derhâl itirazlarını iletecekti.

İgnatyev'in teklifini özellikle üçüncü maddenin muhtevası sebebiyle reddeden Andrassy, daha ziyade Bosna ve Hersek için hususî bir reform planı üzerinde çalışmaktaydı; Çar Aleksandr'ın Livadya'da, Şansölye Gorçakov da İsviçre'deyken kendi planını İgnatyev'in planına alternatif olarak sunacaktı. İgnatyev'in projesi Andrassy'ye takılmıştı ve ancak Rusya elçisi, Avusturya Hariciye Nazırının Viyana merkezli çözüm önerilerini boşa çıkarmak için çalışmakta devam ediyordu. Andrassy, İgnatyev planının üçünü maddesini, yani Avusturya'nın sınıra birliklerini yığıp gerekirse askerî müdahalede bulunmasına ilişkin maddesini yukarıda bahsettiğimiz üzere doğrudan reddetmişti. Bunun üzerine İgnatyev yeni bir plan daha hazırladı: bu da üç maddeden mürettepti. Sultan tarafından yayınlanan bu iradenin büyük güçler tarafından dikkate alınmasını, isyancıların büyük güçlerin tavsiyelerini dinlemediklerinin kayıt alına alınmasını ve sınırdaş devletler ve insanî çıkarların zorlaması durumunda askerî hareket ihtimalinin yedekte tutulmasını önerdiği teklifi Çar tarafından kabul edildi ve Andrassy'ye iletildi.[1071] İgnatyev'in çalışmaları, Rusya'yı müttefiklerinden ayırmaya hizmet etmekteydi; ona göre Rusya, bu meseleyi Batı'yı karıştırmadan doğrudan Bâbıâli ile birlikte çözebilecek kudrete sahipti. Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kolektif bir müdahaleye meydan vermeden önce Bâbıâli'nin yapabileceklerini görmek gerekmekteydi; dolayısıyla şimdilik doğrudan bir müdahaleyi kabul etmeyen İgnatyev'in bu görüşe, İstanbul'da içinde bulunduğu subjektif şartlardan dolayı yaslandığı bilinmekteydi.[1072] Andrassy bunu da fark etti; Zichy'ye 15 Ekim'de yazdığı bir talimatında Rusya'nın bütün aktivitesinin İgnatyev ile Sadrıâzâm arasındaki antlaşmaya dayandığını iddia etti. Andrassy, İgnatyev'e rağmen Avusturya-Macaristan ile Rusya'nın birlikte hareket etmesi gerektiğine inanmaktaydı (Harris, 1969, s. 143; Hünigen, 1968, ss.47-48). İgnatyev, açıkça Andrassy'yi devre dışı bırakarak diplomasinin merkezini İstanbul'a çekmekteydi; plana göre büyük güçler belli bir reform programı dayatmıyorlardı çünkü reform programının muhtevası dâhil projedeki bütün boşluklar, İgnatyev'in şahsî nüfûzunu

[1071] İgnatyev'in çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Stojanoviç (1939, s. 39); Harris (1969, ss.139-142); Millman (1979, ss. 41-42); NA.FO.78/ 2388, 3 October 1875, No 627 (Very Confidential)

[1072] Novikov da İgnatyev'in müdahalesizlik prensibine sarılmasının bir tesadüf olmadığının, şartların gereği olduğunun farkındaydı; BL.AM., *Jomini-Onou Papers*, Eg.3174, leaf 129.

kullanarak daha sonradan doldurabileceği meselelerdi. İşte bu noktada gerekirse yer altı diplomasisi devreye girmeliydi. Rusya, 1833 şartlarına geri dönmeli, isyanın bastırılması ve reformlar konusunda Babıâli içinde şahsi ilişkiler etrafında pazarlıklar yapmalıydı. Sultan ile gizli görüşmeler yapmak suretiyle Rusya ile Osmanlı arasında gizli bir ittifakın temellerini atmaya çalışan İgnatyev'in bu yeni teklifine Rusya'nın diplomasisini belirlemek hususundaki rakibi Gorçakov'un dahi sıcak bakması dikkate değerdi. Andrassy, İgnatyev'in bir şeyler gizlediğinden şüphelenmekte haklıydı. Nitekim şüpheleri, İgnatyev'in son planına ilişkin görüşlerine de yansıdı; ilk iki madde kabul edilebilirdi ancak yine son madde, geri dönülemez hadiselere yol açabilecek kadar muğlaktı. Andrassy, elçilerin inisiyatif alıp Bâbıâli üzerine baskı kurabilecekleri her türlü teklife karşı çıkıyor, bunun yerine hükûmetlerin belirleyeceği bir reform programı üzerinde çalışmanın daha yararlı olacağını düşünüyordu; hükûmetlerden kasıt tabii ki *Drekaiserbund*u meydana getiren devletlerdi. Andrassy, İgnatyev'in teklifini reddetti ve kendisinin başrol oynayabileceği yeni bir proje üzerinde çalışmaya başlayacaktı.[1073] Sultanın irâdesi bir başlangıçtı ancak asla yeterli değildi; bu haliyle kalırsa yeni isyanları da tetikleyebilirdi. Andrassy, İgnatyev'in etkisiyle çıkan reform irâdesini itibarsızlaştırmakla İstanbul'daki rakibini de devre dışı bırakabilecekti. Bu irâde, isyanın esas nedenlerini ortadan kaldırmaya yönelik bir yenilik vaat etmiyordu. Kuzeyin üç büyük gücü, kendi önerilerini hazırlamalılar ve süreci İstanbul'daki elçilerinin ellerine emanet etmemeliydiler. Balkan krizinde tarihe *Andrassy notası* olarak düşülen not, Macar devlet

[1073] Andrassy'ye göre öncelikle *Dreikaiserbund* içinde bir uyum sağlanmalıydı; Macar devlet adamı bunu, kendisinin öncülük edeceği bir diplomatik *corpus* olarak görüyordu. Sultanın irâdesi de bu diplomatik *corpus* öncülüğünde girişilecek reform sürecinin başlangıç noktası olarak değerlendirilmeliydi (Harris, 1969, ss. 143-144). Bu süreçte, Paris Antlaşmasında imzası bulunan diğer büyük güçlere de danışılabilirdi. Hıristiyanlara mutlak dinî özgürlük verilmeli ve "Osmanlı feodal sisteminin" son kalıntıları da mutlaka kaldırılmalıydı. Hatta Andrassy, devlet arazisinin köylülere satışı yoluyla feodal yapının tasfiyesine girişilebilirdi. Ancak Jomini, Bâbıâli'nin bunu kabul edeceğini düşünmediği gibi böyle bir kararın Osmanlı malî sisteminin dayandığı bütün bir ekonomik yapının çöküşünü tetikleyeceği kanaatindeydi. Jomini'nin fikirleri temelsiz değildi zira Osmanlı İmparatorluğu'nun kronikleşmiş finans krizi 5 Ekim'de moratoryum ile sonuçlanmıştı. Jomini, Andrassy'nin tekliflerinin esnetilmesi halinde Çar tarafından dikkate alınacağını, lâkin Çar'ın nihaî kararını vermeden evvel Livadya'da bulunan İgnatyev ile görüşmek istediğini belirtiyordu. İgnatyev'in Çar nezdindeki nüfûz ve itibarını vurgulayan Jomini, Andrassy'yi uzlaşmanın sağlanmasının önünde engeller olduğu konusunda endişeye sevk ediyordu. Jomini'ye göre İgnatyev'in Çar Aleksandr üzerinde *une grande effection*u vardı; İgnatyev hem elçi, hem de yaver (*aide-de-camp*) olarak, *talent d'insinuation*u (yağcılık kabiliyeti) sayesinde Çar'ın nezdinde *position exceptionelle* sahibiydi. (Hünigen, 1968, ss. 48-49).

adamının İstanbul'daki Rusya sefiri ile giriştiği diplomasi mücadelesinden doğacaktı.

Andrassy bu noktada İgnatyev'in kendisi hakkında çizmeye çalıştığı karanlık imajı aydınlatmak, aslında ortadan kaldırmak maksadıyla farklı bir siyasî resim çizmeyi denedi; onun ne Bosna ve Hersek'i Avusturya'ya bağlamak ne de ülkesinin sınırlarında Sırbistan benzeri devletler yaratmak gibi bir niyeti olduğunu Avrupa'nın diplomatik mahfillerine göstermesi gerektiğine inanıyordu. Bu sebeple görüşlerini evvela doğrudan St.Petersburg ile paylaştı; tam bir dinî hürriyet, eski mâlikâne rejiminden kalma aşar ve çift vergisilerinin kaldırılması ve angaryanın mennine yönelik reformlar, ayaklanmanın ve huzursuzlukların bastırılması için tam olarak yeterli değildi, ancak bir başlangıç noktası olarak görülmeliydi. Andrassy'nin Bâbıâli'ye yaptığı çağrılar, Mahmud Nedim Paşa üzerindeki nüfuzunu kullanan İgnatyev engeline takıldı; İgnatyev, bu meseledeki hasmının gücünü bilmekteydi ve ona karşı mücadelesinde İstanbul'daki en büyük rakibi olan İngiltere sefiri Elliot ile dahi geçici bir işbirliği yapmaya hazırdı.[1074] Nitekim 1875'te İgnatyev'in hayallerinin önündeki en büyük engel Elliot değil, Andrassy olarak gözüküyordu. Üstelik Andrassy, St.Petersburg'un siyasî mahfillerinde de kendisine itibar edilen bir devlet adamıydı. Daha güçlü bir rakibe karşı Elliot ile işbirliği yapmakta bir mahsur görmüyordu. İgnatyev, benzer bir diplomasi oyununu Çin'de de sahnelemişti; İngiltere ve Fransa elçilerine karşı Amerika Birleşik Devletleri elçisiyle işbirliği yapmış, daha sonra benzer diplomasi oyununu İngiliz ve Fransız elçileri arasında da oynamıştı.[1075]

[1074] NA.FO.78/2388, 3 October 1875, No 627 (Confidential); 15 October 1875, No 666 (Confidential). Ayrıca aynı belgeler için bkz., Harris (1969, s.145). İgnatyev, Andrassy'nin aslında yalnızca Rusya için değil, daha ziyade İngiltere için de bir tehdit olduğu konusunda Elliot'u ikna etmeye çalışmaktaydı; her şey den önce Macar devlet adamı Balkan meselelerini *Dreikaiserbund* içine hapsetmeye kararlıydı ve Osmanlı'daki reformlarının kaynağına kendisini yerleştirmek amacındaydı. Bu onun Balkanlardaki nüfûzunun genişleyeceği anlamına geliyordu. İgnatyev'e göre reformlar, *Dreikaiserbund* tarafından dikte edildiğinde Bâbıâli bunları reddetmese bile uygulamakta gönülsüz olacaktı, oysa bu reformlar, Bâbıâli'nin kendi iç dinamiklerinin mahsulleri olmalıydılar ki samimiyetle uygulansınlar. Andrassy'nin teklif ettiği reformlar ise, Bosna ve Hersek'te Avusturya nüfûzunun artmasına hizmet eden projelerden ibaretti. Üstelik Elliot da başından beri bunu önermekteydi ve Andrassy tarafından değil, İgnatyev tarafından kandırılacağından şüphelenmekteydi.

[1075] En azından başlığı itibarıyla İgnatyev'in Makyevelist yönüne dikkat çeken ve vurgu yapan bir makale olması münasebetiyle bkz., Kılıç (2007). Özellikle Bosna ve Hersek'in Avusturya'ya

Nikolay Pavloviç görüşlerini doğrudan efendisine arz etmek için Çin'de olduğu kadar uzakta değildi; 19 Ekim'de İstanbul'dan ayrılıp bir defa daha Livadya'ya, efendisinin yazlık sarayına doğru yola çıktı.[1076]

Livadya'ya gitme nedenini buradan Alexandr Jomini'ye yazdığı bir mektubunda izah etmekteydi; Andrassy'nin tekliflerinin içerdiği sorunları ve eleştirilerini Jomini'ye yüz yüze açıklayamamaktaydı ve doğrudan Çar'a izahat yapacaktı. Asıl amacı Çar Aleksandr'ı Avusturya ile olan ittifakı gözden geçirmeye dolaylı olarak razı etmek olacaktı.[1077] Sefaretin birinci dragomanı, Baron Jomini'nin damadı Mihail Onu'dan da, kendisinin Andrassy karşıtı görüşlerinde haklı olduğuna Hariciye Müsteşarını ikna etmek için çalışmasını istedi.[1078] Nikolay Pavloviç, Sultan Abdülaziz ile yaptığı görüşmenin detaylarını Çar II.Aleksandr'a detaylıca anlattı; Sultan, Çar ile şahsî bir ittifak kurmak ve Osmanlı'nın üzerindeki uluslararası diplomatik baskıdan kurtulması için Rusya'dan yardım

---

bağlanmasından ise Osmanlı hâkimiyetinde kalmasını tercih etmesi, yazar tarafından onun pragmatik realist ve Makyevelist yönüne bir örnek olarak gösterilir.

[1076] NA.FO.78/2389, 20 October 1875, No 687, No 688 (Confidential); *The Times, 20 October 1875*; Nelidov tarihleri karıştırır ve Eylül sonunda Livadya'dan döndüğünü yazar (1915, s. 305). Elliot, İgnatyev'in ilk defa Sultan'ın huzuruna çıkmadan İstanbul'dan ayrıldığını gördüğünü belirtir. Bunun nedeni ise yolculuğunun Saraydaki tercümanın yokluğuna tesadüf etmesidir; sözkonusu tercüman aynı zamanda Sultan ile elçi arasında geçen görüşmeleri de Sadrıâzâma aktarmaktadır. Sadrıâzâma bildirdiğine göre Çar'dan Livadya'ya gelmesi yönünde acil çağrı almış, aynı akşam yola çıkması gerekmiştir. Dolayısıyla Sultanın huzuruna çıkacak vakit bulamamıştır. Ancak öyle anlaşılıyor ki İgnatyev, Sultana uğramamak için küçük bir plan yapmıştır; önceden dragomanını saraya gönderip görüşme ayarlama yerine saray önlerinden geçerken vapurunu durdurmuş, dragomanını göndermiş ve Sultandan haliyle olumsuz yanıt almıştır. İgnatyev'in bunu kasıtlı yaptığı anlaşılmaktadır zira Çar ile görüşme amacının şu aşamada duyulmasını istememektedir. Nitekim elçinin, 10 gün içinde İstanbul'a geri dönmesi beklenmektedir.

[1077] BL.AM., *Jomini-Onou Papers*, Eg.3172, leaf 38 – 41; Ayrıca bkz., Onu (1935, ss. 378-379). İgnatyev, Jomini'ye Andrassy'e karşı itirazlarının gerekçelerini izah etmekteydi; İgnatyev'e göre Andrassy, telafi edilemez hatalar yapacaktı ve İgnatyev, bunu engellemek için uğraşıyordu. Jomini de önünde sonunda İgnatyev'e hak verecekti. Andrassy'nin kendisine öfkelenmeye hakkı olmadığını düşünen İgnatyev, onun aceleci, sabırsız ve gayri tabii kararlarından sakınmak gerektiğinin altını çizmekteydi. Kont Andrassy, Sultanın iradesinin kendi programını kolaylaştıracağından bahsetmekteydi; ancak İgnatyev, söz konusu programın Andrassy'nin iddia ettiğinin aksine Sultanın memleketindeki karışıklıkları daha vahim bir noktaya getireceğini düşünüyordu.

[1078] Millman (1979, s.484). Tabii ki Novikov da İgnatyev de eş zamanlı olarak Viyana'daki Rusya sefaretinden bir görevliyi Andrassy'nin görüşlerini savunması için kulis yapması maksadıyla Livadya'ya gönderdiğine dikkat çekerler. Millman bu iddiayı, *Jomini-Onu Papers* fonunda bulunan ve Mihail Onu'nun Jomini'ye yazdığı 3 Kasım tarihli olan bizim gözden kaçırdığımız bir belgeye dayandırır. Jomini'nin Andrassy konusunda Gorçakov'a göre İgnatyev'in görüşlerine nispeten daha yakın olması, Nikolay Pavloviç'in Onu aracılığıyla Jomini üzerinde etkili olma girişimlerine bağlanabilir.

istemekteydi. İgnatyev, bu çok özel görüşmede açıkça Hünkâr İskelesi Antlaşması sonrasında Rusya'nın kısa bir süreliğine yakaladığı ancak Palmerston ile Mustafa Reşid Paşa'nın Rusya karşıtı 'entrikalarıyla' ıskalanan tarihî fırsatı yeniden yaratmak istiyordu; Yakın Şark'ta Batı nüfûzunun yerine Rusya nüfûzunu yerleştirmek için bu adım bir başlangıç olabilirdi. İgnatyev, Bâbıâli ve Saraydaki nüfûzu ve kişisel ilişkileriyle St.Petersburg'dan bağımsız bir şekilde reform sürecini yürütebileceğini düşünüyordu. Çar'a izah ettiği üzere, bu fırsat kaçırılmamalıydı; aksi takdirde Avusturya'nın hamlesi, Rusya'nın nüfûzunu tamamen silecek ve nihayetinde savaş kaçınılmaz olacaktır. Rusya, Osmanlı'ya karşı Avusturya ile işbirliği yapmamalıdır; böyle bir işbirliği Rusya'ya değil, bilakis Avusturya'ya fayda getirecektir ve yavaş yavaş Rusya fobisi emareleri göstermeye başlayan Bismarck'ı arkasına alacak olan Andrassy, Balkanlardaki Rusya nüfûzunu Bosna ve Hersek üzerinden Avusturya-Macaristan nüfûzuyla dengeleyecektir. İgnatyev, Andrassy'nin reform programına itirazlarını da bu temel üzerinden sıraladı. Nikolay Pavloviç, Osmanlı-Avrupa sorunlarında tarafsız kalmanın üç imparator birliğinin devamına halel getirmeyeceğini iddia ettiğinden Çar Aleksandr Romanov da, *Drekaiserbund*a sadakatinden taviz veremeyeceğini ısrarla dile getirdi; Çar, kendisinin sadakatten anladığı şeyin elçisinin anladığından farklı olduğuna işaret ediyordu. İgnatyev, Livadya'daki bu görüşmesinde Çar'a Osmanlı ile tasarladığı antlaşma metni ile ilgili bir taslak da sundu. Rusya'nın Avusturya ile birlikte hareket etmesi halinde Osmanlı İmparatorluğu ile savaşın kaçınılmaz olacağına yönelik argümanı da Çar Aleksandr'ı ikna etmemişti. Çar'a göre eğer Osmanlı İmparatorluğu çökerse üç imparator arasında her zamankinden daha fazla uzlaşma mecburiyeti ortaya çıkacaktı. İgnatyev, anılarında efendisini ikna edememesi üzerine istifasını verdiğini yazmaktadır; oysa Çar, bu istifayı kabul etmemiş, görevinin başına dönmesini emretmiştir.[1079] İgnatyev buna rağmen Andrassy ile mücadele etmeye kararlılığını kaybetmemişti. Çar'ın İgnatyev'in teklifini kesin bir dille reddetmesinin arkasında muhtemelen Gorçakov ve Jomini

[1079] Bu görüşmenin içeriğine ilişkin İgnatyev'in ve Nelidov'un anıları paraleldir; İgnatyev (1915, ss.457-460)**;** Nelidov (1915, s. 308); Onu (1932, ss.402-404); Stojanoviç (1939, s.40); Harris (1969, ss.146-147); İgnatyev'in Sultan ile anlaştığını ve Çar'ın bunu reddettiğini Avusturya kaynakları da doğrulamaktaydı (Hünigen, 1968, ss.46-47).

vardır. Nitekim her ikisi de Rusya'nın müttefikleriyle birlikte hareket etmesi gerektiğini düşünmektedirler. Oysa İgnatyev, Andrassy'nin politikalarının neticesinde varılacak noktanın Osmanlı İmparatorluğu'nun nihaî çöküşü olacağına inanıyordu. Lâkin Çarı ikna edemeyince 27 Ekim'de aceleyle yola çıktıktan on gün sonra İstanbul'a elleri boş döndü.[1080]

İgnatyev'in Çar üzerindeki *büyük nüfûzu* ve *yağcılık kabiliyeti* sayesinde sahip olduğu mümtaz konumu bile Sultan ile ittifakının önünü açacak bir işbirliğini efendisine kabul ettirmeye yetmemişti.[1081] İgnatyev, Çar nezdinde gerçekten nüfûz ve itibarı olan bir diplomattı; zaten öyle olduğu için II.Aleksandr yaverinin İstanbul sefirliğinden istifasını kabul etmemişti. Mamafih Gorçakov'un Çar nezdindeki nüfûzu daha fazlaydı ve Çar genelde olduğu gibi, yine Şansölyenin görüşlerini daha fazla önemsedi. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'ndaki karışıklıkların tırmanması üzerine bir defa daha İgnatyev'in Gorçakov'un veya Jomini'nin yerine geçeceği güftügûsu çıktı ki ancak hariciyedeki böyle köklü bir değişiklik ile Rusya'nın dış siyasetinde yeni bir rota çizileceğinden söz edilebilirdi. Rusya'nın politikasında bu ikilem yüzünden Andrassy'ye Petersburg'dan ve İstanbul'dan birbirinden farklı içerikte raporlar gelmekteydi. Bu raporlar İgnatyev hakkındaki şüphelerini daha da tahrik etmeye hizmet ettiğinden Andrassy, istikrarlı ve uzun vadeli bir politika belirlemekte güçlük çekmekteydi. Tabii bu sıralarda İstanbul'dan gelen bazı haberlerde, İgnatyev'in başından beri Sultanı Bosna ve Hersek'te idari, mali ve adli reformlar yapmaya yönelttiği yazıyor ve bu reform tekliflerinin de Andrassy'nin bu bölgelerin geleceği hakkında tasarladıklarının tam zıddı olduğu özellikle belirtiliyordu. Bu haberler, Andrassy'nin de kulağına gittiğinden ona göre kendi tekliflerinin hayata geçirilmesinin önündeki en büyük engel İgnatyev'di. İgnatyev'e göre Andrassy'nin planı uygulandığı takdirde bir iç savaş çıkmasa bile en azından

[1080] NA.FO.78/2389, 28 October 1875, No 713. Döndükten hemen sonra doğruca Mahmud Nedim Paşa ile görüşmüştü.

[1081] Unutmamak gerekir ki İgnatyev, Çar nezdinde hâlâ *persona gratissima* idi; Mayr'a göre Çar ile Şansölye Gorçakov arasındaki soğukluğun neticesinde, Rusya'nın Balkan politikasında İgnatyev'in dümeni ele geçirmesini sağlaması muhtemeldi ve St.Petersburg'da, böyle düşünen insanların sayısı hiç de az değildi. Çar ile Şansölyenin arasındaki soğukluk ise şüphesiz Gorçakov'un takip ettiği Balkan politikasından kaynaklanıyordu (Harris, 1969, s.153).

katliamlara yol açacaktı.[1082] Andrassy'nin teklifleri Çar'a Viyana'daki Rusya elçilisi Novikov tarafından doğrudan iletilmişti. Baron Houfmann'ın 21 Ekim 1875 tarihli mektubuna göre Novikov'un ilk intibası, Aleksandır'ın Andrassy planını genel olarak desteklediği yönündeydi. Hauffmann'ın aktardığına göre Novikov, Çar'ın kararını Andrassy lehine etkilemek maksadıyla Livadya'ya telgraf göndermişti. İgnatyev 19 Ekim'de Livadya'ya gitmek için yola çıktığı sırada, Çar Viyana'dan günler önce gelen bu teklifle meşguldü ve İgnatyev'in yönlendirdiği Sultanın ittifak teklifiyle çok da fazla alakadar olmuyordu. Kısa bir süre düşündükten sonra II.Aleksandr, İgnatyev'in teklifini reddetmişti; Rusya, tek taraflı olarak Bâbıâli'yle birlikte hareket ederse, Avusturya ve Almanya nezdinde zor duruma düşecektir. Fakat Hünigen'in yerinde tespitine göre İgnatyev, kendi önerdiği projeyi öylesine şahsileştirmiştir ki Çar'a istifasını arz edecek kadar ileri gitmiştir (Hünigen 1968: 51). Şüphesiz İgnatyev'in bu reaksiyonu, diplomasi mesleğine göre bir lükstü. İgnatyev'in Osmanlı reform siyasetine Rusya'nın tek taraflı olarak destek vermesini sağlamak suretiyle Avusturya'yı pasifize etme siyaseti, geçici olarak çökmüştü. Andrassy'nin reform programı Novikov tarafından gayet methedilmek suretiyle Rusya'ya ulaştığı sırada, Gorçakov'a vekalet eden Jomini, Avusturya ile sorun çıkmaması için elinden geleni yapmaktaydı, ancak diğer taraftan da İgnatyev'in planını desteklediğini ima ediyordu; reform programını Sadrıâzâma havale etmek en iyisiydi ve elçilerin de, müdahale tehdidiyle baskı yapmalarıyla çizilecek bir yol, şimdilik en uygunu

[1082] NA.FO.78/2390, 6 November 1875, No 728, 729 (Confidential); 14 November 1875, No 748, 749 (Confidential), No 753. Elliot ile yaptıkları görüşmede İgnatyev, Andrassy'nin planının Müslüman-Hıristiyan çatışması yaratacağından emin olduğunu vurguluyordu. İgnatyev, Andrassy hükûmetinin Bâbıâli'den aşırı talepleri olduğundan da yakınmaktaydı ki bu talepler, Osmanlı'yı savaşa sokacak türden isteklerdi. Andrassy şimdi de Suriye'de aşırı güç kullanılmasından dolayı Fransız kuvvetlerinin burayı işgal etmesinden dem vurarak, benzer bir misyonun Avusturya-Macaristan'a Bosna için düşebileceği kanaatindeydi. İgnatyev, şu noktada şüphesiz haklıydı: Bosna gibi çoğunluğu Müslüman olan bir ülkede Hıristiyan bir devletin işgaline uğrayacakları dedikodusu karşısında Müslüman ahalinin ilk tepkisi, şüphesiz Hıristiyanları katletmeye başlamak olacaktır. Buchanan, Bosna meselesi için Suriye sorununu örnek gösterdiği dedikodularını Andrassy'ye sorduğunda Macar devlet adamı "eğer böylesine bilgiler İgnatyev'den geliyorsa doğru değildir" diyerek kendisi hakkında İgnatyev'den gelen haber ve bilgilerin tamamının doğru olmadığını imâ ediyor ve "böyle bir adamla uğraşmak zorunda olmak berbat bir şey" diye de ekliyordu. İgnatyev, Andrassy'nin İstanbul'daki itibarını sarsmak için onun *Dreikaiserbund* içinde meseleyi çözüp, diğer üç büyük güce de kendi çözümünü dikte edeceği iddialarını İstanbul'da yaydığını dile getirmekteydi. Andrassy'nin gerçek niyetinin Bosna ve Hersek'i işgal etmek olduğu yönündeki dedikodular, Andrassy ile İgnatyev gerilimini yeni bir boyuta taşıyacaktır. Harris (1969, ss.147-148); NA.FO.78/2390, 20 November 1875, No 769 (Confidential), No 770.

gözüküyordu (Harris, 1969, s. 148). İgnatyev'in yazdığı taslağı reddetse de II.Aleksandr, Bosna-Hersek'e müdahale etmemek siyasetini yine de İgnatyev'e danışmıştı. Novikov'a yazılacak mesaja yine İgnatyev son şeklini vermiş, Andrassy'nin hiddetlenmesini engelleyecek şekilde kaleme alınmasına katkıda bulunmuştu; Majesteleri Çar II.Aleksandr, Andrassy'nin hazırladığı projeyi Rusya'nın geleneksel politikasına uygun bulmaktaydı ancak meseleyi bütün açılardan değerlendirmenin gerekli olduğuna inanıyordu. Yazılan telgrafta Andrassy'nin teklifleri ret yahut kabul edilmiyor, Bâbıâli'nin yapacağı reformların *Dreikaiserbund* içinde görüşülmesi, değerlendirilmesi ve Bâbıâli'ye zaman verilmesi öneriliyordu. Andrassy reformları uygulanabilir olduğu ölçüde kabul edilebilirdi; St.Petersburg ile Viyana arasındaki temel mesele, Bâbıâli'ye bir reform programının dikte edilmesi için doğrudan müdahale edilmesiydi. Bâbıâli'nin içişlerine doğrudan bir dış müdahale şeklinde hazırlanacak bir projenin Sultan tarafından kabul edilme ihtimali neredeyse yoktu. Jomini İgnatyev'e bazı açılardan hak vermekteydi, ancak Andrassy'yi doğrudan reddederek karşısına almak istemiyordu; üstelik Bâbıâli'nin yapacağı reformdan da çok ümidi olduğu söylenemezdi.[1083]

Server Paşa'nın reform programı önce Novikov'un eline ulaştı[1084] ve Rusya'nın Viyana sefiri bunu Andrassy'ye İgnatyev'in teklifiyle birlikte sundu. Nitekim Novikov'un amacı bunun Andrassy tarafından kabul edilmesini sağlamaktı. İgnatyev'in bu noktada Babıali'ye yapacağı reform programı için süre verilmesini istemesi, ilk bakışta zevahiri kurtarmak gibi görünmekteydi. İgnatyev'in bu karşı teklifinin temelinde Sultanın yayınladığı reform programının dikkate alınması ve Bosna-Hersek hususunda Osmanlı'ya müdahale edilmemesi gerektiği fikri

[1083] Unutmamak gerekir ki Jomini, Andrassy tarafından ortaya atılan konsoloslar misyonu projesine de daha başından pek sıcak bakmamıştı; Eylül başında, bu teşebbüsün herhangi bir sonuç vermediğini ve sonuç vermesinin beklenmemesi gerektiğini gayet açık bir şekilde dile getirmiştir: *La marche suivie par le Comte Andrassy nous met dans une impasse.* BL.AM., *Jomini-Onou Papers*, Eg.3184, leaf 69-71.

[1084] Novikov, Andrassy'nin teklifinin kabul edilmesi için uğraşmaktaydı. Aleksandr Henrikoviç Jomini'ye 23 Ekim'de yazdığı raporunda, Andrassy'nin alternatifi dışında kabul edilebilir bir proje olmadığını özellikle kaleme alıyordu; büyük güçlerin harekete geçmesi veya çekimser kalmasının arasında başka bir seçenek yoktur, diye yazıyordu Novikov. Viyana'daki Rus elçiye göre Osmanlı'ya bir reform planı sunmakta devletler serbestti; Osmanlı da bunu uygulamak veya uygulamamakta serbestti. Müşterek bir mücadele ise en nihai aşamaydı; *Rusija Bosanko-Hersegovaçki Ustanak 1875-1878*/I, 485.

yatmaktaydı. Rusya'nın karşı teklifinde Avusturya hükumetine verilecek yegâne ödün ise yakında Viyana'da ortaya konacak tekliflerin *Dreikaiserbund*un elçileri tarafından İstanbul'da enerjik bir şekilde takip edilebileceği ve savunulacağı garantisiydi. Babıali'nin reform teşebbüslerinin akamete uğraması durumunda ne yapılacağı, Jomini'nin karşı cevabında yer almıyordu; sadece Petersburg'da Mayr ile yaptığı hususi bir görüşmede Jomini'nin dediğine göre, bu durumda üç büyük güç Bosna-Hersek'e müdahale edebilirdi (Hünigen, 1968, ss.49-51).

İgnatyev, İstanbul'a döndükten sonra Kont Zichy'ye, Andrassy programının eleştirisini yapacağına, Çar'ın her iki hükumetin birlikte çalışması gerektiği yönündeki tavsiyelerini aktardı (Harris, 1969, s.147). Belli ki İgnatyev, Zichy'yi daha fazla rahatsız edip kendisinden uzaklaştırmak istemiyordu. Diğer yandan İstanbul'daki faaliyetlerinin Avusturya-Rusya işbirliğiyle bağdaşmadığı yönünde yarattığı imajı da silmek istiyor olabilirdi (Millman, 1979, s.32). Nitekim İgnatyev'in teşebbüsleri artık Viyana'da da gittikçe daha fazla eleştirilmeye başlıyordu. Andrassy, bir mektubunda İgnatyev'in tekliflerini son derece sert bir üslupla eleştirmişti ve Novikov da Andrassy'nin İgnatyev'e yönelik eleştirilerini ve tekliflerini St.Petersburg'a kendi önerileriymiş ve görüşleriymiş gibi aktarmakta bir beis görmüyordu (Hünigen, 1968, s.43). Daha önce St.Petersburg'da görev yapmış ve Rusya siyasetini yakından tanıyan İngiltere'nin şimdiki Viyana elçisi Sir Andrew Buchanan, Viyana'dan İgnatyev'in teklifiyle ilgili değerlendirmeleri aktarırken onun Hersek meselesine dâir ifadelerinin ve önerilerinin aslında Andrassy ile Novikov'a karşı şahsî düşmanlık hissiyatının yansımaları olduğunun üzerinde özellikle durmaktaydı.[1085]

[1085] NA.FO.78/2389, 28 October 1875, No 714. Hatta Buchanan, İgnatyev'in Baron Jomini'ye karşı yaklaşımında da samimi olmadığı iddia ediliyordu; İstanbul'daki Rusya elçisinin, hükumetinin Andrassy ile uyumlu bir şekilde belirlediği Şark siyasetine kesin bir şekilde karşı çıktığı artık bilinmekteydi ve sadece Avusturya'ya bağlı bir Osmanlı siyaseti izlenmesine yönelik eleştirilerinde İngiliz diplomatlar da ona hak vermekteydiler; nitekim Paris Antlaşmasında imzası bulunan devletlerin de meşrû olarak söz sahibi olduklarından görüşlerine itibar edilmesi gerekmekteydi. İngiliz diplomatlar teorik olarak İgnatyev'in bu görüşlerine hak vermekle birlikte, pratikte işin renginin değişeceği kanaatindeydiler; çünkü İstanbul'da elçilerin katılımıyla toplanacak bir konferans, nihai kararın alınmasında müteredditve kuşkucu olan Andrassy'ye nazaran aceleci ve tez canlı olan İgnatyev'in karar alma sürecinde "diktatörleşmesi"yle sonuçlanacaktır. Zaten Avusturya'nın bir askerî müdahale ve güç gösterisi konusunda Rusya tarafından cesaretlendirilmesi, Gorçakov'un son zamanlardaki söylemlerinden sonra daha da şüphe çeken bir tavır hâline gelmişti ki, İngiliz diplomasisine göre bunun, Rusya'nın kendi önleyici gücünü başka bir yerde göstermesine bir bahane hazırlayacağına inanmamak pek güç

Buchanan, Rusya'da elçilik yapmış birisi olarak Rusya'nın şimdiye kadar Şark meselesini Osmanlı İmparatorluğu'nun bütününde şiddetli karışıklıklar yaratarak tetikleyen odak olarak görünmek istemediğine, Kırım Savaşından beri birçok meselede uzlaşmasa da sessiz kalarak bu imajını muhafaza etmeye çalıştığına işaret ediyordu; gerçekten Karadeniz'in askerî nötralizasyonu ve Baserabya meseleleri dışında Rusya, Şark meselesini doğrudan kurcalamamış, yeraltı diplomasisi yoluyla şartları hazırlamaya çalışmıştı. İgnatyev'in planına göre Rusya, Şark meselesini Avusturya'nın alevlendirmesinin peşindeydi. İgnatyev, Karadeniz'in askerî nötralizasyonunun ilgası gibi büyük bir başarının metni ilân edildiğinde İstanbul'da değildi; döndükten sonra da Bâbıâli ile Rusya arasındaki en büyük problemin çözüldüğünü beyân etti. Oysa II.Aleksandr'ın saltanatının iki kara lekesinden birisi olarak gördüğü Baserabya meselesi iki imparatorluk arasında bakiydi ve şüphesiz bir uluslararası kargaşanın çıkması bu hesabın da ivedilikle görülmesi için yeterliydi. Avusturya'nın Bosna ve Hersek'i işgali durumunda Rusya mutlaka bir karşılık isteyecekti ve bu şüphesiz Paris Antlaşması ile onun Tuna Nehri'nden kopmasına neden olan maddenin ilgası olacaktı ve böylelikle Aşağı Besarabya yeniden ilhâk edilecekti. İgnatyev'in Avusturya'nın askerî nümayişine yönelik ısrarının arkasında böyle bir amaç aranabilirdi.[1086] Ancak İgnatyev aslında, 1833'de Mısır'ın oynadığı rolü şimdi Rusya'nın cesaretlendirmesiyle Avusturya'nın oynamasını istiyordu; döndükten sonra Mahmud Nedim Paşa ve Sultan ile yaptığı çok özel görüşmelerin gizli gündemini işte tam da bu nokta oluşturuyordu.

İgnatyev'in Livadya'dan döndükten sonra Sultan Abdülaziz ve Sadrıâzâm Mahmud Nedim Paşa ile yaptığı özel görüşmelerde, Andrassy'nin bütün amacının Osmanlı'ya karşı bir kolektif müdahale zemini yaratmak olduğu, bunun önüne geçmek için birlikte çalışmaları gerektiğini gündeme getirmesi

---

değildi. Gelinen noktada Rusya, kendi güç ve etkisini Avusturya üzerinden de göstermek istiyor olabilirdi.

[1086] Ancak böyle bir durumda Almanya'nın onayını almak Rusya açısından güç olabilirdi; ne de olsa Paris Antlaşması ile Rusya'dan koparılan toprak parçası, Romanya'ya yani başında Hohenzollern Hanedanından bir prensin bulunduğu bir devlete bağlanmıştı. NA.FO.78/2389, 28 October 1875, No 714.

sürpriz değildi.[1087] İgnatyev, Mahmud Nedim Paşa'ya bundan sonraki hareket hattında kendisini izlemesini tavsiye etti. Abdülaziz ile yapılan görüşmede ise İgnatyev'in reformlar konusuna değinmesi üzerine Sultanın yapılacak reformların Müslüman tebaayı küstürmemesi gerektiği konusundaki hassasiyeti dikkat çekiyordu. Sultan bu konuda hassas kelimeler sarf ediyordu, çünkü Rusya elçisi, açık bir biçimde idari reformların merkezî idareyi kaldırıp yerine daha gayri merkezî bir yapıyı ikâme etme anlayışı temelinde şekillenmesi gerektiğini söylüyordu. Adem-i merkeziyetçilik, İgnatyev'in Sultana tavsiye ettiği üzere imparatorluğun şu durumda yegâne çıkış yolu olarak gözüküyordu ve yeni kurulacak sistemde Hristiyanlara kolluk görevlerinden vergi tahsildarlığına kadar bürokrasinin bütün kademelerinde yer verilmeliydi. Oysa Sultan Abdülaziz, İgnatyev gibi düşünmüyordu; Slav tebaa, bağımsızlık istiyordu ve bu uğurda meşrû hükumdarlarına başkaldırıyorlardı. İgnatyev'e göre Slavlar arasında bağımsızlık uğruna savaşan kesim, III.Napoléon'un devrimci ideallerine sarılmış küçük bir azınlıktı; oysa Balkanlardaki Slav ahalinin geneli, İgnatyev'e göre huzur ve sükûnet içinde eşitlik prensibine dayalı otonom bir idare altında yaşamak istiyordu. İgnatyev, Sultana Mahmud Nedim Paşa'yı Sadrıâzâzam olarak görevde tutmasını ve Hüseyin Avni Paşa'nın Seraskerliği zamanında Sırbistan sınırına kaydırılmış Osmanlı birliklerinin de geri çekilmesini tavsiye etmekteydi. Sultan Abdülaziz, Batılı güçlerin müdahale konusundaki tehdit ve dayatmalarına ancak İgnatyev'in önerdiği reformlar yoluyla karşı koyabilirdi.

Andrassy ise İgnatyev'in politikalarının Osmanlı'ya karşı yalnızca daha güçlü bir dış müdahaleye zemin hazırlamak maksadıyla "çözümü tüketmek" anlayışı

[1087] İmparatora yazdığı 23 Ekim/ 4 Kasım tarihli bu *très confidentiel* rapor; BL.AM.Eg.3186, leaf 94-108. İgnatyev'in bu dönemde kendi faaliyetlerine destek için Elliot'a dahi yanaştığından yukarıda bahsedilmişti. Öyle ki İgnatyev, İngilte'nin İstanbul sefirine kendi ülkesinin Balkan politikasını Avusturya'ya bağlamasından dahi şikayetçi olmaktaydı. Aslında bu dönemde İgnatyev'in geleneksel İngiliz politikasına kaydığını ileri sürmek, daha doğru olur. İstanbul'da ve Bâbıâli'de nüfûz sahibi olan diplomatik figürlerin Osmanlı'nın içişlerine dışarıdan müdahale edilmemesi konusunda hassas davrandıkları bilinmektedir. İgnatyev de Girit isyanındakinden farklı bir diplomatik tutum sergilemekteydi; Girit bunalımı döneminde ısrarla müdahale edilmesi fikrini savunan İgnatyev, şimdi ısrarla müdahalesizlik prensibini savunmakta, Bâbıâli'ye reformlar için zaman tanınması gerektiğini ileri sürmekteydi.

üzerine kurulu olduğunu iddia etmektedir.[1088] Avusturya-Macaristan Hariciye Nazırına göre Bâbıâli'nin Hristiyan milletlerin refah ve huzurunu sağlamaya dönük reformları tek başına yapmaya ehil olmadığı ortaya çıkınca karışıklıklar daha da içinden çıkılmaz bir hâl alacak, Rusya'nın müdahalesi için gereken zemin de hazırlanmış olacaktı. Zira kuvvetle muhtemeldir ki, bu karışıklıklar katliamlara yol açacak ve insanî müdahale[1089] kılıfı altında bir askerî müdahale gerekçesi ile Avusturya'nın direnişi biraz da şartların zorlamasıyla kırılacak ve Rusya'nın önü açılacaktır (Stojanoviç, 1939, s.41). Bu tez, aslında Balkan krizinin sonuçları itıbarıyla bakıldığında oldukça tutarlı gözükmektedir. Şu durumda Andrassy ile İgnatyev birbirlerini savaş çıkarmaya çalışmakla suçlamaktadırlar.[1090]

İgnatyev'in Sırbistan ile Karadağ'ın Osmanlı'ya karşı bir askerî müdahalesini engellemek için çalıştığı da bilinmekteydi. Bu aslında Rusya'nın bu dönemde genel politikasıydı. Rusya, Sırbistan Knezinden gelecek bahara kadar tarafsızlığının devamı için güvence aldı. Bu sırada isyanın bastırılacağını,

[1088] Stojanoviç, her şeye rağmen İgnatyev'in Andrassy'nin pratik tekliflerini eleştirme ve itibarsızlaştırmada başarılı olduğunu düşünür. Keza Rusya hükümeti bunları yalnızca bir çıkış noktası olarak görüyor ve meseleyi açıkta bırakarak öteliyordu ki Bâbıâli üzerinde büyük güçlerin baskıları ve müdahale tehditleri böylelikle devam edebilecekti. Reformlar konusunda baskı artacaktır; ancak reformların sonuçlarının başarılı olmayacağından Rusya hariciyesi neredeyse emindir. Bu süreç aynı zamanda Andrassy'nin de İgnatyev'e olan itimatsızlığını körüklemiştir. Andrassy, Rusya'nın bu reformlara inancının olmadığının ve Balkanlardaki Hıristiyan milletler için yegâne çıkar yolun özerlik olduğuna inandığını gayet iyi bilmekteydi; yalnızca bunun şimdilik önerilmesi halinde Bâbıâli tarafından kesin bir dille geri çevrileceğinin farkındaydı ve şartların oluşmasına zemin hazırlamak için çözümü tüketmeyi amaçlamaktaydı (Stojanoviç, 1939, s. 41).

[1089] XIX. Yüzyıl Avrupa tarihinde insanî müdahale, aslında Şark meselesinin ve Osmanlı reformlarının başarısızlığının tarihine paralel bir uluslararası pratikti; Avrupa devletleri, yalnızca Osmanlı Hıristiyanları yararına olmak üzere insanlık namına askerî müdahalede bulundular. Bir görüşe göre böylesine müdahalelerin insanlığın yalnızca bir kısmı ile sınırlı kalmış olması onları daha az insanî yapmaz. İnsanî müdahale doktrini, 1821'den sonra Mora'daki olaylara müteakip ilk olarak ortaya çıkmış ve gelişmiş, Tanzimat reformlarının başarısızlığının gittikçe kabul edilmesiyle 1860-1861 Lübnan ve Suriye, 1866-67 Girit, 1875 Bosna ve Hersek, 1876 Bulgaristan krizleriyle Avrupa siyasetinin ve Şark meselesinin bir parçası haline gelmiştir. Ancak 1878'den sonra, bu doktrinler özenle hazırlandıktan sonra hiçbir insanî müdahale gerçekleştirilmedi (Rodogno, 2012, s.35).

[1090] Diğer yandan İgnatyev'in teklifi, İstanbul'da tartışılmaya devam ediyordu. Elliot'un bazı çekinceleri yok değildi; ancak Fransız elçi Bourgoing, ülkesinin İstanbul'da bir konferans toplanmasına ve Bâbıâli'ye sunulacak reformların belirlenmesine, yani İgnatyev'in teklifine hazır olduğunu ifade ettiği görülmekteydi. Üstelik Elliot, çözüm tekliflerinin İgnatyev tarafından kendisine olduğu gibi detaylıca anlatılmadığı, bazı noktaların ya açıkça söylenmediği yahut da müphem bırakıldığından yakınıyordu. Özellikle teklifin üçüncü kısmı, neredeyse tatbiki imkânsız görünüyordu ve bilerek dışarıda tutulmuş, bahsedilmemişti; NA.FO.78/2389, 22 October 1875, No 693.

ardından da mutasavver idarî ıslahatın gerçekleştirileceğini beklemekteydi.[1091] Baron Jomini, Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığının devamını yalnızca Avrupa dengesi için gerekli bir müsamaha siyasetine bağlamaktaydı; bu açıdan bakıldığında *non intervention* ilkesi, diğer devletler gibi Osmanlı İmparatorluğu'na tatbik edilemezdi. Eğer bir *non intervention* politikası izlenecekse, bu tersinden değerlendirilmeli ve Hristiyan halkların lehine yorumlanmalıydı; aksi takdirde Büyük güçler, Sırbistan ve Karadağ'ın isyana doğrudan katılmalarına engel olmak için o kadar çaba sarf etmezlerdi.[1092] Jomini'ye göre Rusya, bu iki prensliğin isyana dâhil olmasını engelleyerek zaten Osmanlı için felaketle sonuçlanabilecek bir savaşın başlamasına engel olmaktaydı ve Bâbıâli de bunu doğru değerlendirip, gerekli idarî ıslahatı yapmalıydı. Jomini, Osmanlı devlet adamlarına Paris Antlaşması'nın altında imzası bulunan devletlere karşı mesuliyetini hatırlatmaktaydı ve onlara karşı samimiyetini açıkça göstermeliydi; Paris Antlaşması, Âli Paşa döneminde Osmanlı hariciyesinin başlıca savunma hattıydı ancak artık, Rusya için dış müdahalenin bir vasıtası olarak yorumlanıyordu. Öyle ki Jomini, Bâbıâli'den sadır olan ıslahat iradesini, Avrupa'dan gelen bu baskıya bağlamaktaydı. Şark meselesinin yegâne çözümünün statükonun devamı olduğunu ifade etse de, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun bekası bahsinde bir sonraki adımını kestirmek güçtü; özellikle Slav meselesi, Şark meselesinin bir başka boyutunu teşkil ettiği sürece. Rusya'dan isyancılara giden maddî yardımlar açıkça bilinmekteydi ve General İgnatyev'in isminin bu iddialarda geçmesi, Jomini

---

[1091] NA.FO.65/ 911, 12 October 1875, No 308 (confidential). Jomini, Rusya'nın yegâne amacının diğer büyük güçlerle birlikte ıslahatların bir an evvel hayata geçirilmesi için Bâbıâli üzerinde baskı kurmak olduğunu iddia etti. Üstelik kış da yaklaşıyordu. Nelidov, ogünlerde elçiliğin vitral salonunda İgnatyev ile bir karşılaşmasında onu endişeli görmüştü. Uselacz Petar isminde bir Bosnalı isyancı lideri, ne yapmaları gerektiği konusunda İgnatyev''den tavsiyelerini almak için gelmişti. Kış yaklaşıyordu ve isyana ancak Rusya'dan destek görebilmeleri durumunda devam edebilirlerdi yahut her şeyi bırakıp Bâbıâli ile uzlaşabilirler ve eylemi başarısız addedebilirlerdi. Bu iki şıktan hangisini seçmeleri konusunda tavsiye bekliyordu. Nelidov, İgnatyev'e onlara ne önerdiğini sorduğunda ise İgnatyev Gorçakov'a pek güvenmediğinden harekete geçemediğinden yakınıyordu. Ancak Bosnalıları reddetmeğe de içi elvermemekteydi. St.Petersburg yönetimi isyancılara yardımcı olmak istemekteydi ancak bunu müttefikleriyle uyum içerisinde yapmak istiyordu. Diplomatik baskından daha fazlası yapılamıyordu (Nelidov, 1915/XXVII)

[1092] Bâbıâli'ye Semlin Başkonsolosluğundan ulaşan bilgiler de Sırbistan'ın Osmanlı tarafından askerî bir harekat tehdidiyle ve sınırlara askerî birlikler yığılması suretiyle ürkütüldüğünü (*effrayer*) ve tarafsızlık politikasına devam etmesi için *Dreikaiserbund* tarafından tehdit edildiği yönündeydi; BOA.HR.SYS.251/1, No 5496/358, 6 Septembre 1875, lef 345, 354.

tarafından da zımnen teyit edilmekteydi. Jomini, Şansölyesi Gorçakov'un Girit isyanında olduğu gibi 'eli kolu bağlı' bir hariciye nazırı değildi; Rusya hariciyesinin özgüveni yerine gelmişti ancak Bâbıâli'nin dikkate almadığı bütün ikazlara rağmen Jomini, tıpkı Şansölye Gorçakov gibi yine de mutedil bir yol izlenmesi gerektiğini düşünüyordu.[1093] Andrassy'nin Şark meselesi hakkında bir proje teklifi hazırladığı haberleri St.Petersburg'a ulaştıktan sonra Jomini, Avusturya'nın teklifini beklemeye niyetli olduğunu ifade etti; keza Rusya'da karar alıcıların Andrassy'ye itimat ediyorlardı ve Avusturya'nın isyan bölgesine olan fizikî yakınlığından dolayı meseleye daha fazla hassasiyetle yaklaşacağı düşünülmekteydi. Dolayısıyla St.Petersburg hükümeti, Andrassy'ye bu meselede belirli bir oranda hareket serbestiyeti vermekten yanaydı.[1094] Rusya hükümetine göre, Rusya ve Avusturya tarafından ortaya konan büyük çabalarla Sırbistan ve Karadağ'ın tarafsız kalması sağlanarak zaten halihazırda Osmanlı lehine bir müdahale gerçekleştirilmişti. Benzer şekilde şimdi de isyancılar lehine imtiyaz sözü almaları mümkün olabilirdi; Baron Jomini, Rusya'nın resmî politikasını statüko ve iyileşmenin temini olarak tanımlıyordu. Bu politikanın İstanbul'da da bir karşılık bulması gerekmekteydi. Jomini, İstanbul'da ılımlı ve uzlaşmacı Mahmud Nedim Paşa hizbini, bu bunalım döneminde Rus siyasetinin çerçevesinden daha makul görmektedir; bu parti, Hristiyanlara samimiyetle bazı imtiyazlar ve güvenceler vermek taraftarıydı. Üstelik İgnatyev'in de Mahmud Nedim Paşa'ya şahsî temâyülü olduğu bilinmekteydi; sefir, Nedim Paşa'nın reform yanlısı dürüst projelerini ve onun hizbini desteklemekteydi. Jomini, için

[1093] Rusya basını da Hersek isyanı dolayısıyla ikiye bölünmüştü; Slavcıların yayın organı olan *Russkiy Mir*'de yazılan ateşli yazılarda hükümet, daha aktif bir politika izlememekle eleştirilmekteydi. Bunun karşısında Rusya Hariciye Nezaretinin resmî gazetesi *Journal de St.Petersbourg*, son yirmi yıldır olduğu gibi hükümetin rasyonel ve mutedil politikadan sapmaması gerektiğini savunmaktaydı; Balkanlardaki Slav dindaşlarının çektiği acılara rağmen Rusya, akılcı bir yoldan sapmadan ve Avrupa'yı karşısına almadan bu sorunu çözmeliydi; keza Rusya'nın Şark meselesinde tek başına alacağı bütün inisiyatifler, mutlaka Avrupa'nın itirazı ile karşılaşacaktı. Böyle bir durumda Sultanın meşrû hükümdar olarak iç işlerinde bağımsız olduğu argümanı üzerinden Bâbıâli ile Avrupa arasındaki bağlar sıkılaşacaktır. Osmanlı da bunu reformları bir kenara koymak için bir fırsat addedecekti. Hâlbuki bu reformlar, Bâbıâli'ye cebren dayatılmalıdır ki Avrupa buna katiyen hazır değildir. Rusya, talihsiz isyancıların durumlarının iyileştirilmesi için çalışacağı yerde beyhude yere konuşup onları daha fazla tahrik ederek katliamların daha da artmasına ve eşitsiz bir savaşın patlamasına yol açmamalıdır. Anlaşılan o ki Rusya'nın resmî gazetesi sayılan yayın organı, hâlâ savaş yerine itidalli baskı politikasını savunmaktadır. *Journal de St.Petersbourg, 27 Septembre/9 Octobre*.

[1094] NA.FO.65/911, 26 October 1875, No 321. Jomini, Andrassy'yi de Rusya hükümetinin Kont Andrassy'nin meselenin çözümü için teşebbüs edeceği girişimlere destek vereceği konusunda da bilgilendirmişti.

“reform”, Hristiyanların hayat şartlarının ve siyasî pozisyonlarının iyileştirilmesi anlamına gelmekteydi. Bu reformlar Sultan ve Bâbıâli tarafından kendiliğinden hayata geçirildiği takdirde kıymetli olacak, fakat dış baskılar sonucunda gerçekleşirse hiçbir kıymet-i harbiyesi kalmayacaktı. İkinci ihtimalin vukuunda hem Sultanın prestiji hem de Bâbıâli’nin imparatorluktaki etkisi ortadan kalkacaktır. Hâliyle Rusya’nın resmî diplomatik söylemine göre bu reformları kendiliğinden hayata geçirebilecek yegâne hizip şimdilik Mahmud Nedim Paşa hizbidir ve İgnatyev de mevcut Sarıâzâmın politikasının St.Petersburg yönetimi tarafından desteklenmesini ve hareketlerinde serbest bırakılmasını (*de le laisser faire*) tavsiye etmektedir. Nitekim Mahmud Nedim Paşa politikalarının başarısız olması halinde, muhalif şiddet yanlısı parti iktidara gelecektir; böyle bir iktidar değişimi ise Osmanlı İmparatorluğu’nun dâhili huzurunu olumsuz etkileyeceği gibi Avrupa barışına da zarar verirdi. Jomini’ye göre İstanbul’daki diğer hizip, Hüseyin Avni Paşa’nın başını çektiği hizipti; bu hizip, imparatorluğun içişleri söz konusu olduğunda herhangi bir dış müdahaleye karşı çıkan hizipti ve isyanı bastırmak için çok sıkı tedbirler alınması gerektiğini savunmaktaydılar; onlara göre isyancıların kötülük yuvası Belgrad’dı ve Sırbistan işgal edilmeliydi. Jön Türk hizbine göre yalnızca Sırbistan işgal edilmekle kalınmamalı, Osmanlı’nın sulh ü salâhı, güvenliği için Eflâk ve Boğdan’da yuvalanan devrimci unsurlar da ezilmeliydi. Baron Jomini, bu hizbin ‘çılgınca’ politikasının imparatorluğun bekasını temellerinden sarsabileceğine inanıyordu. Rusya Hariciye Nazırı, isyanın bahara kadar fiilen bitirilememesi durumunda yayılacağını düşünmekteydi ve Sırbistan ile Karadağ’ın ise böyle bir durumda geri planda kalması neredeyse imkânsızdı. Bu iki prensliğin hoşnutsuz Hristiyan nüfusla olan yakın işbirliği Arnavutluk, Epir ve Teselya başta olmak imparatorluğun birçok önemli noktasında yankı bulacaktı. Bunun sonucu büyük bir iç savaş olurdu ve Müslüman fanatizmini tahrik ettikçe sonuç da felaket olurdu. Bütün Balkanlarda katliamlar yaşanırdı. Baron Jomini’nin çizdiği bu Balkanlar için kıyamet tablosu, Balkan bunalımının ve Rusya’nın bu bunalımda izleyeceği politikanın geleceğine ışık tutmaktaydı. Şu durumda öncelikli mesele, isyancıların evlerine dönmelerini sağlayacak imtiyaz vaatlerinin inandırıcı olması ve bunların tatbikinde gösterilecek titizlikti. Baron Jomini, sadece Kont

Andrassy'nin bu meseleyi çözebileceğine inanıyordu. Jomini ile bu görüşmelerini aktaran Lord Loftus'a göre ise yaklaşan tehlike yalnızca büyük güçler arasındaki mükemmel uyuşmanın ve Avrupa'nın uyumunun devamıyla mümkün olabilirdi.[1095]

İsyanın ilerleyen günlerinde Rusya'da isyancılar lehine gittikçe daha heyecanlı bir kamuoyu oluşuyordu. Özellikle Moskova merkezli gazeteler, hükümetin 'ılımlı' politikasını eleştirmeye başladılar ve Panslavist basın, hükümet üzerinde daha aktif bir dış politika takip edilmesi için baskı kurmaya çalıştı (Hevrolina, 1986, s. 144). Hükümetin ilgisiz ve kayıtsız politikalarını hedef alan bu ağır eleştiriler, esasında Çarlık otokrasisi için pek de alışıldık değildi. Özellikle *Russkiy Mir*'de isyancıları müdafaa eden çok ateşli yazılar çıkmaktaydı. Buna karşın *Golos* gibi liberal gazeteler ise hükümeti savunmaktaydılar; Rusya kamuoyu ikiye bölünmüş gibiydi.[1096] Öyle ki liberallerin hükümete yönelik eleştirel söylemleriyle Slavistlerin hükümetin arkasında yer alan politik duruşları yer değiştirmişti. İsyancılar ve aileleri için toplanan yardımlar[1097], Asya Dairesi ve Slav Yardım Komitesi aracılığıyla Hersek'e ulaştırılmaya başlandı. Rusya kamuoyunda ortaya çıkan bu heyecan dalgası, sadece bir başlangıçtı ve 1876

[1095] NA.FO.65/911, 26 October 1875, No 321. Aynı dönemde *Journal de St.Petersbourg*'a verilen *messager officiel*de Kuzey İmparatorları Liginin, mukadderatın bir belirleyicisi olmadığı, fakat Avrupa'da hürriyet ve huzurun müdafii olduğu ve barışın devamından yana tavır aldığını ifade eden bir analize yer verilmekteydi. Rusya, Balkanlarda olan bitene kayıtsız kalamaz ve süreçten tecrit edilemezdi, ancak müttefiki olduğu dost devletler ile birlikte Avrupa barışını muhafaza etme politikasından da ayrılamazdı (*Les événements politiques importantes qui ont lieu actuellement dans la presqu'île des Balkans n'ont pas trouvé la Russie isolée, mais alliée à deux puissances animées, comme elle, du désir de conserver et d'affermir la paix européenne. Cette alliance, étrangère à toute espèce de visées politiques intéressées, fondée sur la confiance mutuelle des gouvernements et consolidée par l'entrevue des trois Empereurs, se présente devant l'Europe, non comme l'arbitre de ses destinées, mais comme la défense de sa liberté et comme la sauvegarde de sa tranquillité. Cette alliance est ouverte à tous ceux qui recherchent la paix.*). Bu mesajda St.Petersburg yönetiminin Osmanlı Hıristiyanlarına karşı sempatisinden feragat etmediği, ancak aynı zamanda Hıristiyan Avrupa'nın bir parçası olduğu anlatılmaktaydı. Bâbıâli'ye isyancı Hıristiyan halklar lehine yeni düzenlemeler yapması için baskı yapılması gerektiğinin bir defa daha vurgulandığı görülüyordu; Rusya, Bâbıâli'yi samimi olarak meseleyi çözmek için hareket etmeye davet ediyordu. Kamuoyuna yansıdığı şekliyle resmî Rus politikası şimdilik bu şekilde ifade edilmekteydi. *Journal de St.Petersbourg, 18/30 October 1875.*

[1096] NA.FO.65/ 912, 9 November 1875, No 334 (Confidential).

[1097] Moskova Belediyesi, kurbanlar için 20,000 ruble yardım toplamayı başarmıştır. Moskova Valisi Vladimir Dolgorukov'un bu kamusal yardım seferberliğinin ardından Dâhiliye Nazırı Aleksandr Timaşev de valilere hitaben bir genelge yayınlayarak böylesine yardımlara destek olmuştu. Şurası açıktı ki Rusya kamuoyu ikiye bölünmüştü. NA.FO.65/ 912, 9 November 1875, No 334 (Confidential).

yazında zirveye ulaşacaktı. Demokratik-devrimci basında da isyan geniş yankı buldu.[1098] 1875'ten önce de Rusya'da demokrat basın, yakında Balkanlarda bir isyan patlayacağını haber vermekteydi ki Osmanlı idaresindeki Hristiyanların çok ağır sosyo-ekonomik şartlar altında yaşadığı zaten sosyal-demokrat basının yer verdiği konulardandı. Liberal ve demokrat basın, özellikle isyanın sosyo-ekonomik nedenlerine yoğunlaştılar. Rus sosyal-demokratlarının ve liberallerinin beklentileri, bu isyanların Rusya'da da bir sosyal patlamayı tetiklemesiydi.[1099] Balkanlarda başlayan ayaklanmanın Rus kamuoyundaki yansımaları, Rusya'nın harici siyasetine de tesir etmekteydi; Rusya'da kamuoyu, "Müslüman fanatizmi"nin neden olabileceği katliamlardan bahsederken Baron Jomini, fanatizmin Şark'taki Müslüman zihniyetinin bir özelliği olduğunu ima etmekte bir sakınca görmüyordu. "Müslüman fanatizmi" söylemi üzerine yapılan haberler, bu dönemde Rusya kamuoyunda gündemi en fazla meşgul eden konular haline gelmekteydi.[1100] Tabii Rusya'daki basının meseleye heyecanlı yaklaşımı, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum ve Yunan ahâliyi, özellikle de Yunanistan'ı krizin ilk zamanlarında çekimser bir tavır almaya zorlamıştır; Atina'nın bunun bir Panslav entrikası olduğu konusundaki şüpheleri, İgnatyev'in isyanla birlikte diplomatik platformlarda gittikçe ön plana çıkmasıyla daha da artmıştır.[1101]

[1098] XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Rusya'da demokratik-devrimci ideallerin dayandığı en büyük isimler Hertsen ve Nikolay Platonoviç Ogarev (1813-1877), henüz 1866'da Girit isyanının devam ettiği yıllarda Balkanlardaki 'kurtuluş mücadelelelerini' sonuna kadar savunmuşlardı. Bu mücadeleyi "terakki" (*progressivnost*) zaviyesinden ele alan Herzen ve fikirdaşı Ogarev Balkan halklarının kurtuluş mücadelesini tarihî bir zorunluluk olarak nitelemişti; Herzen, Slav meselesinin başlıca çözümünün Balkan ve Slav halklarından oluşan bir federasyon olduğunu iddia ediyordu *Kolokol*'un 15 Eylül 1868 tarihli nüshasında. Herzen ve Ogarev, Slav halklarının tam özgürlüğünün ki bunun içine yalnızca millî hürriyet değil sosyal hürriyet de giriyordu, ancak demokratik bir Rusya tarafından gerçekleştirileceğine inanırdı; her ikisi de bu dönemde Balkan ve Slav halklarının müstakil çabalarının başarısızlıkla sonuçlanacağının ve kendi amaçları için Batılı güçleri kullanmaya çalıştıklarının farkındaydılar. Bu şartlarda Rusya'nın yardımı onlara "ehven-i şer" (*naimenşim zlom*) gelmekteydi. Tıpkı Bakunin gibi Ogarev de Rusya'nın Balkan halklarıyla olan tarihî kardeşlik geleneğinin Rusya'ya bu misyonu yüklediğini ileri sürüyordu. (Hevrolina, 1986, ss. 125-126).

[1099] Ayrıntılı bilgi için bkz., Hevrolina (1986, ss.144-152).

[1100] NA.FO 65/ 912, 9 November 1875, No 336. Örneğin Russkiy Mir gazetesinin muhabiri Petrov, daha önce Rus ordusunda görev yapmış bir isimdi ve isyan bölgesinden ilginç haberler göndermekteydi. Popüler hissiyatta heyecan yaratmak amacıyla oldukça ilginç haberler yazmaktaydı.

[1101] Yunanistan'ın Bosna ve Hersek isyanında başlangıçta izlediği çekimser politika hakkında bkz., Kofos (1975, ss.43-46).

İgnatyev Livadya'dan İstanbul'a döndükten sonra Sadrıâzâm Mahmud Nedim Paşa ile yaptığı hususî bir görüşmeyi Çar'a *très-confidentie* bildirdi[1102]; Mahmud Nedim Paşa, İgnatyev'in çizdiği reform yolunu takip edecektir ancak ellerinin kollarının bağlı olduğunu söylemektedir. Mahmud Nedim'in iddiasına göre onun selefleri, yani siyasî rakipleri Hristiyanların şikâyetlerinin herhangi bir haklı temeli olmadığı konusunda Sultanı ikna etmişlerdi. Sultanı ifsâd eden bu kişilere göre Hristiyanların yegâne amacı Müslümanların huzurunu kaçırmak ve ellerindekini almaktı. Mahmud Nedim Paşa, rakiplerinin fikirleriyle mücadele etmeye çalışırken onlar tarafından İmparatorluğu Rusya'ya teslim etmekle suçlanmaktan oldukça rahatsızdı. Mamafih Nedim Paşa ve İgnatyev, her şeyi güçle elde edemezlerdi; imparatorluğun Müslümanlar ile Hristiyanların eşit hâle gelmesini sağlayacak reformlara ivedilikle ihtiyacı vardı. Bâbıâli'de her şeye rağmen İngiliz nüfûzu hâlâ devam ediyordu ve Osmanlı'nın inisiyatifiyle yapılması düşünülen bu reformlar için İngiliz nüfûzu, belirleyici olabilirdi. İgnatyev, Elliot'tan bu konuda yardım istedi. Reform meselesi, Şark meselesinin İstanbul'da İgnatyev'in önderliğinde Rusya'nın lehine mi, yoksa Viyana'da Andrassy'nin yönlendireceği ve muhakkak ki Rusya'nın aleyhine olacak bir şekilde Balkanların yeniden dizayn edilmesi suretiyle mi çözüleceği gibi bir problemin doğmasına yol açtı. Bir başka deyişle reformların kimin tesiriyle yapılacağı, aslında Şark meselesinin kim tarafından çözüleceğinin de bir göstergesi olacaktı. Andrassy, büyük güçlerin kararıyla şekil verilecek bir reform programının Bosna ve Hersek başta olmak üzere İmparatorluğun bütün idarî yapısında reformlar yapılmasını öngörüyor, sosyal ve dinî bütün hukukî eşitsizliklerin giderilmesini talep ediyor, dolayısıyla Hristiyanlara bazı imtiyazlar verilmesini şart koşuyordu.[1103] Oysa İgnatyev, büyük güçlerden bağımsız olarak Bâbıâli'nin Balkan halklarına otonomi verecek bir reform programı üzerinden aslında imparatorluğun yeniden yapılanmasının, esasında kendi kılavuzluğunda

[1102] BL.AM., *Jomini-Onou Papers*, Eg.3186, leaf 94-108.

[1103] NA.FO.65/912, 24 November 1875, No 256 (from Lord Loftus to Lord Derby) (Confidential). Baron Jomini, Andrassy'nin teklifini doğrudan Livadya'ya gönderdi. Andrassy-İgnatyev çatışması, Kasım ayında gittikçe keskinleşti. İgnatyev'in de Livadya'ya sunduğu planlarda kendisinin önerilerinin *Drekaiserbund*un İstanbul'daki elçileri tarafından da desteklendiğini iddia etmekteydi; oysa bu iddia, tam olarak doğruyu yansıtmıyordu. Esasında İgnatyev'in diğer elçiler kendisinin arkasındaymış gibi bir izlenim yaratıp, aslında Bâbıâli ile bağımsız olarak anlaşmayı planladığı anlaşılıyordu. Andrassy'ye göre İgnatyev'in önerileri yapılabilir olsa da sonuçlarının faydalı olması beklenmemelidir (Harris, 1969, s.153).

hayata geçirilmesini planlıyordu. Daha önce de belirtildiği gibi Jomini, İgnatyev'in yaklaşımlarını bazı yönlerden doğru bulsa da, *Dreikaiserbund*un istikbali için Avusturya'nın programını kabul etmenin idare-i maslahatın bir gereği olduğuna inanıyordu. Gorçakov'un sene sonunda St.Petersburg'a dönüşü, Rusya'nın kesin olarak Andrassy programına göre hareket etmesini beraberinde getirecekti; Şansölye'nin kararlı bir şekilde Avusturya Hariciye Nazırının yanında saf tutması, İgnatyev-Andrassy mücadelesi vesilesiyle İgnatyev-Gorçakov hesabının da yeniden açılmasına neden oldu.[1104] Nitekim Gorçakov, Aralık başında işinin başına geçtiğinde ilk işi, hızlı bir biçimde Avusturya ile uyum halinde çalışılması için gereken bütün tedbirleri almak oldu.[1105] Goçakov'un kendi yanında yer almasıyla İgnatyev'e karşı mücadelesinde Andrassy büyük avantaj yakalamış, meşhur Andrassy notasının da önü açılmıştır.

Mahmud Nedim Paşa, Rusya'nın Andrassy ile birlikte hareket etmesi karşısında hayal kırıklığına uğrayacaktı. Bâbıâli, Rusya'nın siyasetinin böylesine bir şekil aldığından bir gazete makalesi sayesinde haberdar oldu. Rusya'daki *Messanger Officiel* gazetesinde St.Petersburg hükûmeti tarafından dikte ettirilen ve Slavlar lehine çıkan bu yazıda Rusya'nın izlediği tutumun müdafaası yapılıyordu. Bu yazının içeriği Rusya elçisinin dostluk nutuklarının aksine bir delil olarak değerlendirilmiş ve İstanbul'da infial yaratmıştı.[1106] Özellikle Mahmud Nedim Paşa buna tepki göstermişti. Oysa İgnatyev'e göre bu yazı, tamamen Rusya'da uyanan infiali teskin etmek ve kamuoyunu rahatlatmak için yazılmıştır. İgnatyev, Jomini'ye yazdığı hususî bir mektupta[1107], Türklerin ancak Avusturya ve Rusya'yı aynı cephede gördüğü takdirde reform yapacaklarını, ancak kendisinin Avusturya ile birlikte müttefik olarak hareket edilmesine karşı

[1104] İgnatyev, bunu *Zapiski*'de gayet açık bir şekilde ifade eder; (İgnatyev, 1914, ss. 50-52).
[1105] NA.FO.65/912, 8 December 1875, No 367. Gorçakov sonbaharda tedavi için St.Petersburg'dan ayrıldığında siyasî ufuk böylesine bulutlu değildi. Şansölye, daha dönüşünde Berlin'de Rusya'nın Avusturya ile birlikte hareket edeceğini açıkça ifade etmiş, döner dönmez de bu kanaatini Çar ile paylaşmıştı.
[1106] NA.FO.78/2390, 11 November 1875, No 738, No 739 (Confidential). Mahmud Nedim Paşa, özellikle İgnatyev'in ikiyüzlülüğünden şikâyet ediyordu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek dostunun Britanya olduğunu ileri sürüyordu.
[1107] BL.AM., *Jomini-Onou Papers,* Eg.3172, leaf 54-55. Daha önce Gorçakov'un İgnatyev'e verdiği talimatta, İgnatyev'in izleyeceği yol anlatılmaktaydı.

çıktığını yazdı. Keza Avusturya, kendi planlarını Türklere dayatmaktaydı ve Rusya ile Almanya'nın görüşlerini dikkate almıyordu. Şu durumda Rusya'nın Avusturya ile birlikte çalışmasının da bir anlamı kalmıyordu; Avusturya, hazırladığı çözüm projesinde Rusya'nın çıkarlarını hesaba katmıyor, ittifaka saygı göstermiyor, tek başına aldığı kararları ittifakın ortak iradesine mâl ediyordu.[1108] Bâbıâli'ye karşı aşırı bir dil kullanan Avusturya, Rusya ile arasındaki görüş farklılıklarını daha da belirgin hâle getiriyordu. İgnatyev, aylardır savunduklarını müdafaada devam etmekteydi: Reformlar, Viyana'daki Macar devlet adamının ellerine terk edilmemeli, İstanbul'daki elçilerin inisiyatifine bırakılmalıdır. İgnatyev Sultan ile yaptığı görüşmelerde edindiği intibaya göre, o da buna hevesliydi. Diğer taraftan Mahmud Nedim Paşa'ya da olası bir Avusturya müdahalesinin önüne geçmek için daha köklü reformlar yapılması hususunda baskı uyguluyordu.[1109] II.Aleksandr'a İstanbul'dan gönderdiği raporlarda İgnatyev, Çar'ın Sultan ile münferiden anlaşma yoluna gitmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Rusya'nın öncülüğünde yeniden yapılanmayı hedefleyen bir reform sürecinin başlatılması için görüşülmesi konusunda ısrar etmeye devam ediyordu; aksi takdirde Andrassy, bir felakete neden olmak üzereydi (Harris, 1969, s. 155). Gorçakov, Andrassy'nin planının kabul edilmesinden yana tavır almıştı ve İgnatyev'e, şahsî kararlar almamasını, hükûmeti tarafından kendisine verilen talimatlara uymasını sert bir dille yazdı (İgnatyev, 1914, ss. 50-53). İgnatyev, bir süredir kendi hükûmetini de İstanbul'un siyasî platformlarında eleştirmekteydi; başka bir devletin bakanı tarafından alınan ve kendi menfaatlerine aykırı olan bir kararı tatbik eden bir

[1108] NA.FO.78/2390, 14 November 1875, No 748, No 749 (Confidential). İgnatyev bir defasında Kont Andrassy'nin Fransa'nın Suriye'deki katliamlara müteakip orayı işgal etmesine atıfta bulunarak, aslında Avusturya'nın da aslında Bosna'yı aynı şekilde işgal etmeyi planladığını ima etmişti. Böyle bir işaret, Müslümanların Hıristiyanlara saldırmasının fitilini ateşleyecekti. İgnatyev, İstanbul'daki diplomasi kulislerinde her defasında Avusturya-Macaristan yönetiminin aşırı taleplerine karşı Bâbıâli'nin mücadele etmesi gerektiğini söylemekteydi. İgnatyev, bu söylentilerin Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında mukateleye neden olacağını da iddia ediyordu.

[1109] NA.FO.78/2390, 11 November 1875, No 738, No 739 (Confidential) 12 November 1875, No 746.

hükûmeti anlamakta güçlük çeken İgnatyev, Gorçakov'un Andrassy'ye adeta teslim olmasını kabullenememekteydi. [1110]

30 Aralık 1875'te yayınlanan ve Hristiyanlara tam bir dinî özgürlüğün garanti edilmesi, iltizam usulünün ilgası, tarımda reform yoluyla köylülerin toprak sahibi olabilmesi için gerekli tedbirlerin alınması, toplanan vergilerin yalnızca toplandıkları bölgenin ihtiyaçlarına sarfedilmesi, reformların gözetim ve denetimi için Müslüman ve Hristiyan tebaadan karma komisyon oluşturulmasını öngören Andrassy notası,[1111] Balkan krizinin diplomatik boyutunu yeni bir aşamaya getirmiştir.[1112] Bir defa Rusya ile Avusturya arasındaki konsolosluk komisyonunun görevleri ve amaçları konusunda ihtilâf baş gösterdikten sonra Rusya'nın meseleye bakışında Batılı ortaklarıyla ve büyük güçlerle arasındaki fark daha da bariz hale gelmişti. Avusturya da dâhil olmak üzere Batılı büyük güçler, Osmanlı Balkanlarındaki problemlerin idarî reformlarla geçici de olsa halledilebileceğini düşünürken, Rusya, reformların mahallî özerkliğe dönük olması gerektiği konusunda ısrar edecekti. Andrassy, bu notayla her şeyden önce Rusya'nın Bosna ve Hersek Hristiyanları üzerindeki moral himâyesini kırmak istiyordu. Rusya hariciyesine göre Osmanlı Balkanlardaki dinî ve millî farklılıklar derin ve keskindi; yalnızca özerklik paradigması çerçevesinde

[1110] NA.FO.78/2390, 24 November 1875, No 781 (Confidential). Gorçakov'a ve Andrassy'ye yönelik bu eleştirileri İgnatyev, İstanbul'daki meslektaşlarının arasında çekinmeden dile getirebilmektedir.

[1111] Bu konuda birçok kaynağa başvurulabilir; bkz., Gölen (2009, ss. 152-154); Vinogradov (2010, s. 373). Nota temel olarak 5 maddeden oluşuyordu; Hıristiyanların ayinlerini serbestçe yapabilmelerinin sağlanması, iltizamın kaldırılması, çiftçilerin durumunun düzeltilmesi ve karma bir Vilâyet Umumî Meclisi kurulması.

[1112] (Stillman, 1877, ss.159-169). Notadan önce St.Petersburg'daki Osmanlı elçisi Kabuli Paşa'nın Gorçakov ile Aralık başında yaptığı görüşme, böyle bir notanın geleceğini adeta haber vermekteydi. Gorçakov, reformlar konusunda Bâbıâli'ye baskı yapıyor ve yaklaşık yirmi yıldır Rusya'nın Bâbıâli'nin reform konusunda attığı her adımı desteklediğinin altını çiziyordu. Gorçakov, Sırbistan ve Karadağ'ı sıkı bir tarafsızlık hâlinde tuttuklarını ve isyancılara da meşrû hükümdarlarına itaat etmelerini tavsiye ettiklerini vurguluyor, ancak Bâbıâli'den de Rusya'nın dindaşlarının beklentilerini tatmin edecek somut adımlar atmasını bekliyordu. Gorçakov, *Dreikaiserbund* dışındaki büyük güçler de reformlar konusunda Rusya ile işbirliği yaparlarsa, bundan yalnızca mutluluk duyacaklarını ifade etmişti. Şartlar, Girit isyanındaki gibi değildi ve Gorçakov, artık uyum içinde çalıştıkları Avusturya-Macaristan ve Almanya gibi güçlü dostlarının olduğuna işaret etmekteydi. Gorçakov, ilkbahardan önce her şeyin bitirilmesi gerektiğini düşündüğünden reform metninde ısrar etmekteydi ve diğer büyük güçlerle müzakere ederek vakit kaybetmenin anlamsız olacağı kanaatindeydi. Gorçakov, Kabuli Paşa'ya Avusturya'nın reform projesinin de kendi tasarılarının bir benzeri olduğunu ifade etmiş ve Andrassy'nin teklifine sıcak bakacaklarının işaretlerini vermişti. BOA.HR.SYS 249/1, lef 132, St.Petersbourg, 5 Décembre 1875.

yapılacak âdil ıslahatlar, bu farklılıkların çatışmaya mahal vermeden Balkan coğrafyasını paylaşabilmelerini sağlardı. Bosna ve Hersek isyanı boyunca İgnatyev başta olmak üzere Rusya diplomatlarının uzun süre bir çözüm modeli olarak Romanya örneği üzerinde ısrar ettiği bilinmekteydi; Bosna ve Hersek, Romanya'daki idari yapıya benzer bir özerk yapıya kavuşturulmalıydı ve 1861'de Suriye ve Lübnan'da yapılan reform tecrübesinden bu süreçte de istifade edilmeliydi.[1113] Rusya'nın Balkan vilâyetleri için özerkliği bir çözüm önerisi olarak sunması, bu öneriyi ayaklanan Balkan halklarının bağımsızlıklarını elde etmesinde bir geçiş süreci olarak düşünüyor olmasıyla ilgiliydi. Rusya ve Avusturya arasındaki temel görüş ayrılıkları ve Avusturya'nın Bosna ve Hersek'i işgal heveslerinden Rusya hariciyesi şüphesiz haberdardı.[1114] Andrassy'nin en büyük korkusu, hemen yanı başında Avusturya-Macaristan sınırları içinde yaşayan Slavlar için bir mıknatıs görevi görebileceğinden endişe ettiği büyük bir Slav devletinin kurulmasıdır ve bu korku Andrassy'yi, Bosna ve Hersek üzerindeki emellerine rağmen Osmanlı'nın bekası konusunda daha hassas davranmaya itmiştir. Andrassy, Rusya'ya karşı Almanya faktörünü her zaman kullanmaya çalıştı; Avusturya'nın Rusya'yı dengelemek için Almanya'ya ihtiyacı vardı, ama kısa vadede ciddi bir sorun yaşama ihtimali bulunmadığı Almanya'ya karşı Rusya'ya ihtiyacı bulunmuyordu. Rusya ise, Avusturya'nın Bosna ve Hersek'e askerî bir müdahalede bulunarak bu vilayetleri kendisine bağlamasını engelleyebilecek neredeyse yegâne güçtü; bu, özellikle Almanya'nın Şark meselesinde hâlâ doğrudan bir çıkarı olmadığı bu dönemde böyleydi. Rusya, Andrassy'nin planlarını bozuyor ve Bâbıâli ile isyancılar arasındaki hakemlik rolünü Rusya'nın yani İgnatyev'in üstlenecek olması, Andrassy'nin hiç de hoşuna gitmiyordu (Stojanoviç, 1939, s.35).

[1113] 1861'de Lübnan'daki karışıklıklara nihayet vermek maksadıyla bölgeye gönderilen Fuad Paşa tarafından yapılan mahalli reformlarla bölgeye vergi muafiyetleri başta olmak üzere çeşitli imtiyazların verilmiş, valilinin yetkileri genişletilmişti. Gayrimüslimlerin de eşit bir şekilde temsil edildiği mahallî bir meclisin yetki ve sorumluluklarının da yönetime verilmesiyle organik bir nizamnâme çerçevesinde kısmen özerk bir yapı oluşturulmuştu. Lübnan vilâyet reformu, daha sonra Tuna vilâyet reformunun mehazlarından birisi olacaktır. Lübnan vilayeti hususunda bkz. Akarlı (1993, s. 36 vd.).

[1114] Avusturya'nın Bosna-Hersek işgal tasarısı son olarak 1867'de gündeme getirilmişti (Stojanoviç, 1939, s. 29).

Andrassy notası, 1876 başında İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından da kabul edildikten sonra 1876 Ocak sonunda Bâbıâli'ye sunuldu; ancak Abdülaziz, dış müdahaleye karşı çıkmaya kararlıydı.[1115] Avusturya-Macaristan tarafından teklif edilen ve üç kuzey imparatorluğunun fikir teatileri neticesinde oluşan projenin Bosna ve Hersek'te büyük güçlerin nezaretinde tatbik edilmesi hususunda ısrar etmekteydi. Gorçakov, Paris Antlaşmasının altında imzası bulunan devletlerin İmparatorlukta reformların tatbik edilip edilmediğini denetleme hakkı olduğunu ileri sürmekte ve Andrassy projesinin Bosna ve Hersek'te öngördüğü reformların tatbik edilmesini istemekteydi; zira şimdiye kadar icra edilen reformların isyancılar üzerinde hiçbir somut neticesi olmamıştı. Gorçakov'a göre büyük güçler yalnızca bir moral garanti istemekteydiler.[1116] Bununla birlikte projedeki reform tekliflerinin çoğunun 12 Aralık'ta Bâbıâli'nin ilan ettiği fermanda müntemiç olduğu gözükmekteydi.[1117] Rusya bu projenin ilân edildiği günlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne saygı gösterdiğini birkaç defa birinci ağızdan zikretmişti.[1118] İgnatyev ise Viyana merkezli bir çözümün hâlâ karşısındaydı; Sultanın bu müdahaleyi kabul etmemesini teşvik ediyordu.[1119] Esasında Rusya hariciyesi, Andrassy notasının bir çözüm vaat etmediğinin farkındaydı; ancak *Drekaiserbund* içinde bir çatlak olmaması için St.Petersburg, İgnatyev'in itirazlarına rağmen bu notayı kabul edecekti. İgnatyev Andrassy Notasının Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu'nu karşı karşıya getireceğinden ve

---

[1115] Sultan Abdülaziz, dış müdahaleye asla izin vermeyeceğini İgnatyev'e hatırlatma ihtiyacı duymuştu; iki ciltlik diplomatik hatıraları dönemin en önemli kaynaklarından olan ve kendisi de Balkan krizi sırasında İngiltere'nin St.Petersburg elçiliğini yürüten Lord Augustus Loftus, İgnatyev'in Sultan ile yaptığı bir görüşmeden bahsederken, İgnatyev'in Hersek'teki kötü idareden eziyet çeken halkın durumundan bahsetmesi üzerine Abdülaziz'in, kendisinin de hem Hıristiyan hem de Müslüman tebaası için müteessif olduğunu ifade ettiğini, ancak herhangi bir dış müdahaleyi de kesin bir dille reddettiğini aktarmaktadır; nitekim böyle bir müdahalenin Bosna ve Hersek'in bağımsızlığına yol açacağını ve haliyle İmparatorluğun çözülüşüyle sonuçlanacağını gayet berrak bir şekilde ifade etmiştir. Sultanın İgnatyev'e verdiği cevap şöyledir: *Car se serait me suicider et je prefére mourir sor mon trône (Dış müdahale, bu bir intihar olacaktır ve oysa ben tahtımda ölmeyi tercih ederim*.) (Loftus, 1894/II, s. 142).

[1116] Kabuli Paşa'nın Gorçakov ile yaptığı görüşme; BOA.HR.SYS 249/1, lef 23, St.Petersbourg, 7 Janvier 1876.

[1117] BOA.HR.SYS 249/1, lef 186?, No 4367/6, Berlin 8 Janvier 1876 (confidentiel).

[1118] BOA,HR.SYS.249/1, lef 203, No 2983/351, St.Petersburg, 23 Décembre 1875. Gorçakov, bilhassa isyanın ilk aylarında Balkanlara yönelik bir askerî müdahaleden kaçınılması ve müzâkerelere yoğunlaşılması gerektiğini savunmaktaydı; dâhilî reformlar konusunda Bâbıâli'ye baskı yapmak suretiyle takip edilen *recueillement* politikası, Jelena Milojkovic-Djuric'in bu dönemde II.Aleksandr'ın izlediği politikaya atfettiği kavramdır (2002, s.14).

[1119] Rupp (1976, s. 88), yalnızca İgnatyev'in değil Novikov ve Gorçakov'un da notaya mesafeli yaklaştığını ileri sürer.

nihayetinde savaşa neden olacağından emin olduğunu dile getirmekteydi; dışarıdan dayatılıp Türkler tarafından uygulanacak reformların hiçbir faydası olmayacağını düşünüyordu.[1120] Bu görüşlerini kaleme aldığı bir lâyıhasında da açıkça dile getirdi; kendisi, Sultanın büyük güçlerin kolektif olmasa da ayrı ayrı görüşleri doğrultusunda bir reform paketi ilân etmesini ve tatbik etmesini bile daha uygun buluyordu. Böyle bir durumda Rusya'nın kaybedeceği bir şey olamazdı ve en azından Abdülaziz ve Mahmud Nedim Paşa iktidarda olduğu müddetçe İgnatyev, Sultanın yapacağı reformlara doğrudan müdahale edebilirdi. Şu durumda birilerinin Andrassy'ye karşı Abdülaziz'i, Mahmud Nedim Paşa'yı ve Rusya'nın Bâbıâli'deki nüfûzunu koruması gerekmekteydi ve bu birileri, Rusya olmalıydı: *On aurait conservé Abdülaziz, Mahmoud Nedim et l'influence russe à la Porte et dans les provinces.*[1121] İgnatyev'e göre Andrassy, kesinlikle Mahmud Nedim Paşa'nın Bâbıâli'yi idare etmesine karşıydı ve bunun nedeni de Paşanın İgnatyev'in fazlasıyla etkisi altında bulunmasıydı. Aynı satırlarda Mahmud Nedim'in Türkiye'deki tek alternatifinin Midhat Paşa ve militarist hizip olduğunu söylüyor ve bu partinin iktidara gelmesinin Rusya adına meseleleri daha da zora sokacağının altını çiziyordu. Midhat Paşa'nın bir süredir gizliden gizliye Mahmud Nedim Paşa aleyhine çalıştığının ve reform sürecinin başarısız olmasının Midhat Paşa hizbinin işine geleceğinin İgnatyev de farkındaydı (Nelidov, 1915/XVII, s. 311). Rus sefir bir kez daha, Andrassy'nin teklifine bir karşı teklifle ortaya çıktı; eğer Andrassy'nin notası Bosna ve Herseklilerin sükûnete kavuşmasını sağlayamaz ve başarısız olursa böyle bir durumda Rusya ve Avusturya'nın Bosna ve Hersek'e müdahalesi gerekebilirdi. İgnatyev, bölgenin Rusya ve Avusturya'nın geçici olarak işgaline açılmasını teklif ediyordu ki bu teklif, Andrassy tarafından derhal reddedildi.[1122] Macar devlet adamı, Rus işgaline uğrayan bir bölgenin işgalden kurtulmasının kısa

[1120] (Nelidov, 1915/XVII, s. 308). Oysa Avusturya cephesinden bakıldığında bu nota, Andrassy'nin hazırladığı nota ile Bosna sorununun barışçıl yollardan çözülmesini arzu ettiği düşünülür; üstelik İgnatyev'in iddia ettiği gibi Andrassy, Bosna ve Hersek'in Avusturya'ya ilhâkının imparatorluğa ne getireceğinden öyle pek de emin değildir ve bu konuda nistepen çekimsedir (Rupp, 1976, s. 86)

[1121] GARF f.730, op.1, delo 560, list 10.

[1122] Bkz., Rupp (1976, ss. 88-89); MacKenzie (2002, s. 334); İgnatyev'in Andrassy notasına yaklaşımı hakkında ayrıca bkz., Hevrolina (2009, ss. 271-272).

sürede pek mümkün olmadığını, Macarların millî hafızasında yer etmiş 1848 İhtilâllerinden dolayı gayet iyi idrak etmiş olmalıydı.

1875'in sonunda İgnatyev'in önerilerinin ne Rusya ne de Avrupa diplomasi merkezlerinde kabul görmemesiyle birlikte siyasî ağırlığında nısbî bir düşüş de başladı. Gorçakov'a da bu planın mahsurlarını göstermeye uğraştığı halde görüşlerine kendi hükûmetinin dahi itibar etmemesi İstanbul'un diplomasi mahfillerindeki etkinliğini zedelemişti ve İgnatyev bunu fark etmişti. Adeta Türklerin avukatı durumuna düştüğünü anılarına kaydeder (İgnatyev, 1914, s. 54) Buna rağmen Gorçakov'a önerilerini kabul ettirmeye uğraşıyordu. 1876'nın ilk aylarında İgnatyev, Andrassy notasını boşa çıkarmak için uğraştı.[1123] Sultan Abdülaziz'in bu planı kabul etmesinin mümkün olmadığını, kabul etmesi halinde ise isyan bölgesi ile Karadağ ve Dalmaçya sınırlarının kapatılması ve asilerin silahlarını bırakmaları şartıyla öne süreceğini bildiriyordu (MacKenzie, 2002, s. 334). İgnatyev'in kendisinin Bâbıâli'ye bu şartları teklif etmelerini salık verebileceğini ileri sürer. İgnatyev'in Andrassy karşıtı propagandası dikkate alındığında bunun doğru olması pekala mümkündür[1124]; Zichy dahi İgnatyev'in Novikov ile yerlerinin değiştirilmesinin St.Petersburg'a teklif edilmesi gerektiğini Andrassy'ye bildirmiştir ki bu uyarı önemlidir. İgnatyev'in yegâne isteğinin Sultanın Rusya'nın kılavuzluğunda hazırlayıp uygulayacağı bir reform programı olduğunun artık Zichy de farkındadır ve Andrassy'den aldığı talimatlar doğrultusunda, İgnatyev ile görünürdeki samimi ilişkilerini devam ettirecek olsa da bundan böyle oldukça ihtiyatlı davranmaya kendisini mecbur hissedecektir. İgnatyev, Yonin'e yazdığı mektubunda, Sultanın ve nazırlarının dış müdahaleye karşı olduğunu, ancak yalnızca kendisi için bu konuda müsamaha göstereceklerini belirtiyordu. 1876'nın ilk aylarıyla birlikte İgnatyev'in büyük

[1123] Elliot, İgnatyev'in Andrassy planı aleyhine İstanbul'da bir kamuoyu oluşturmak için nasıl çalıştığını detaylı bir şekilde anlatır. Bkz., NA FO 78/ 2454, 9 January 1876, No 29 (Confidential); 23 January No 47.

[1124] Nitekim İgnatyev'in Yonin'e gönderdiği bir mektubunda, İstanbul'da Andrassy notasının çok olumsuz bir izlenim bıraktığını, kızgın Müslümanların sokağa çıktıklarını, notayı ciddiye almadıklarını ileri sürmesi dikkate değer; Bulgarların, Rumların ve Ermenilerin ise diplomasiden bir şey beklemediklerini ileri sürmekteydi. Bu milletler, bazı haklara kavuşmak için ellerine silah alıp sokaklara dökülmelerinin yeterli olduğu kanaatine varabilirlerdi. İgnatyev, bu notanın barış getireceğine inanmıyordu; İgnatyev'e göre "kestaneler yangından kurtarılmış olsa da" Rusya'nın içinde bulunduğu durum, hiç de hoş değildir. *Rossiya i vosstanie v Bosnii i Gertsegovine 1875-1878, Dokumentı* 2008, s. 224.

güçlerin elçileri arasında yalnızlaşmaya başladığına işaretler görülmeye başlanmıştı. Özellikle 13 Şubat'ta Bâbıâli'nin Andrassy planını kabul etmesi, İgnatyev'in bu notayı itibarsızlaştırma politikasını şimdilik hükümsüz kılmıştı. Öte taraftan Gorçakov da *Drekaiserbund*a olan sadakatinden ödün vermemek adına Andrassy planını kabul etmişti. Rusya kamuoyu ise, Bosna-Hersek davası için adeta seferber olmuştu; dolayısıyla İgnatyev'in Rusya'daki Panslavist kamuoyu ile karşı karşıya gelmemesi için dengeli bir politika yürürtmesi gerekmektedir.

Gorçakov, 1876 başlarında Sırbistan ve Karadağ ile diğer Balkan halklarının savaşa katılmadan daha fazla geri planda kalmalarının zor olduğunu görmüştü.[1125] Ancak onları geri planda tutmak için daha çok çabalamaları gerektiğinin de farkındaydı. Karadağ ile Sırbistan arasında bir ittifak? anlaşması için şartların henüz olgunlaşmadığı resmî Rus diplomasisinin benimsediği görüştür; İgnatyev'e göre ise Rusya'ya bu politikayı telkin eden tabii ki bizzat Andrassy'nin kendisidir. Rusya'nın bu karşı çıkışı dolayısıyladır ki Karadağ Prensi, 1876 Mart ayında Sırbistan ile anlaşmayı imzalamaktan sarfınazar etti (Baltalı, 1987, ss.834, 853). Harbiye Nazırı Milyutin'e göre ise Rusya'nın görevi böyle bir durumda Avusturya'nın müdahalesini engellemek ve hadiselerin bir Avrupa savaşına neden olmamasına çalışmaktı.[1126] Andrassy notasının

[1125] Bunun üzerine Yonin, Nikolay'a bir mektubunda İstanbul'daki durumun açıklığa kavuşmasına kadar barışçıl davranılmasını, şimdilik ayaklanmaya fiilen katılmaktan imtina etmesini tavsiye ediyordu. Bu tabii ki ayaklanmanın bastırılmasını istediği anlamına gelmiyordu. Yonin "diplomatik alanda kaybetmememiz için ayaklanmaya katılmaktan imtina ediniz" diyordu. Yonin Rusya'nın şimdilik savaş istemediğini açıkça Karadağlı yetkililere iletmekteydi (Baltalı, 1987, ss. 834, 849, 853).

[1126] Milyutin'in günlüğünde 28 Şubat 1876'da Viyana'dan Bosna-Hersek'teki vaziyet ile ilgili bir telgraf yer alır. Telgrafın içeriği, Çar'da Viyana yönetiminin tekrar iki yüzlü bir politika izlediği konusunda bazı şüpheler uyanmıştı. İgnatyev, Viyana yönetiminin iki yüzlü davrandığı konusunda St.Petersburg'u mütemadiyen uyarmaktaydı. Çar'ın İstanbul'daki elçisi, Viyana yönetiminin üzerine düşen hiçbir görevi yapmadığını yazıyordu. İgnatyev'in bu yorumunu Çar ciddiye almış olsa gerek ki, Milyutin'e bu haberi içeren evrakı endişeli bir şekilde göstermiştir. Bütün Avrupa tarafından desteklenen ve Bâbıâli'yi itaate zorlayan Andrassy notası, Türk meselesinin sakince çözülmesini temin etmeyecektir. Artık isyancılar, Türkler tarafından verilen hiçbir söze inanmadıkları gibi ezeli zalimleri olarak gördükleri Türklerin hiçbir dostça antlaşmasına da güvenmemektedirler. Girift meseleleri bertaraf etmek, Sultanın ve bakanlarının insafına bağlı değildi. Milyutin'e ve Çar'ın bizzat kendisine göre böylesi güçlüklerin kendisi, Müslüman devletlerin kendi bünyelerinden neşet ediyordu ve ne bir devlet darbesi ne de sosyal bir ayaklanma ile üstesinden gelinebilirdi. Çar, Gordion düğümünü kesmesi gerektiğini düşündüğünde (*Nadobno rasseç meçom gordiyev uzyol*) yani bir Osmanlı-Rus savaşı için son viraja girildiğine işaret ettiğinde, takvim 28 Şubat 1876'yı göstermekteydi (Milyutin, 2009, s. 50)

gerekliliklerini Osmanlıların yerine getirmediğini gören Çar için artık gordion düğümünü kesme zamanı gelmiştir. Bâbıâli'nin reform iradesi yayınlaması ise[1127] İgnatyev'in Andrassy notasını boşa çıkarmak için yaptığı çalışmaların bir başka boyutunu oluşturuyordu. Zaten isyancıların da notayı reddetmesiyle Andrassy planı kısa sürede itibardan düştü. Buna takaddüm eden günlerde Milyutin, bu notayı aldıktan sonra hastalığı sebebiyle saraya gelemeyen Gorçakov'un ziyaret etmiş ve hem Novikov'dan hem de İgnatyev'den gelen raporları kendisinden emin bir şekilde önüne koyan Gorçakov'a şunları sormuştur: Öyle ya da böyle Bâbıâli üzerinde diplomatik baskı kurmaktan bir beklentiniz olabilir mi? Sultanın reform "irade"sinden büyülü bir etki beklemek mümkün mü? Gorçakov, Avrupa diplomasisinin henüz Sırbistan'ı, Karadağ'ı ve belki de Romanya'yı savaşa açıktan bir müdahale konusunda bastıramadığını öngörmekteydi. Eğer baharda Osmanlı'nın bütün Slav eyaletleri silahlanmaya başlarsa, her iki taraftan onları kaderlerine terk etmeyi düşünebilirdi. Bu durumda Avusturya'yı dışarıda tutabilirse savaşın mahalli kalabileceği düşünülüyordu (Milyutin, 2009, s.50). Her şeye rağmen Karadağ'a yönelik bir Osmanlı istilasını engellemek ve ayaklanmış Bosnalıların taleplerini yerine getirmek suretiyle huzura kavuşmak için Gorçakov'un hâlâ ümidi olduğu görülüyordu. Gorçakov, Slav halklarının bağımsız gelişmelerine önem vermekle birlikte, Avrupa ile fakat bilhassa müttefikleri olarak gördüğü Avusturya-Macaristan ve Almanya ile uzlaşma yolundan sapmamaya da dikkat ediyordu. Viyana yönetiminin baskısı altında 25 Mart 1876'da Belgrad hükûmeti, Sırbistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'na saldırmayacağına dâir bir deklarasyon yayınladı. Rusya ve Avusturya, Sırbistan hükûmetini doğrudan askerî bir çatışmaya girmemesi konusunda uyarmakla kalmamış, aynı zamanda Bosna-Hersek meselesinin Sırbistan'ı çıkarlarına doğrudan dokunmadığını da ifade etmişlerdi.[1128] Rusya'da kamuyoyu ile resmî siyaset arasında gittikçe açılan

[1127] Sultan, silâhlarını dört haftada bırakacak olan isyancıların genel affa tâbî tutulacağını, yıkılan meskenlerin ve kiliselerin tamir ve tadil edileceğini ilan edip reform vaat ederken, isyancılar bu taahhütlerin Avusturya ve Rusya'nın güvencesine bağlanmasını istediler (Rupp, 1976, s. 97).

[1128] (Trivanovitch, 1931, ss.429-430). Rusya ve Avusturya merkezlerinden gelen bu açıklamalar, St.Petersburg ve Viyana'nın Balkan meselesi çerçevesinde Bosna'nın Avusturya nüfûzuna girmesi hususunda anlaştıklarına dair Belgrad'ta endişeyi mucip oldu. Prens Milan, Rusya'nın pasifist siyasetinden gittikçe şüphelenmeye başlamıştı. Aynı günlerde Panslavist Rus basını ise

makas, 1876 baharında daha da bariz hâle gelmekteydi; II.Aleksandr ve Gorçakov, *Drekaiserbund* politikalarına sadık kalmaya devam etmekte, hatta Bosna-Hersekli isyancıları kamusal mahfillerde "eşkıya" olarak itham edebilmekte, Belgrad konsolosu Kartsov aracılığıyla Sırbistan Prensini, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir savaşa karşı uyarmakta, böyle bir durumda onu kaderiyle baş başa bırakabileceğini ifade edebilmekteydi.[1129] Panslavist kamuoyu Belgrad yönetimini savaşması için cesaretlendirirken, resmî diplomasi teskin etmek için mesai harcamaktaydı. Bu ikili tutumun Rusya'nın Belgrad konsolosu Kartsov tarafından da körüklendiği görülür; Kartsov, hem Gorçakov'un barışçıl politikasını memnun etmeye çalışmaktaydı, hem de Balkan kriziyle birlikte Gorçakov'un en büyük rakibi hâline gelen İgnatyev'in 1876 yazından itibaren gittikçe agresifleşen yaklaşımlarının sözcülüğünü yapmaktaydı (Trivanovitch, 1931, s.430). Rusya'nın Balkan krizi boyunca Sırbistan'ın agresif politikalarının arkasında dolaylı olarak da yer alacak olması, Rusya'nın da barışçıl yaklaşımlarında kararlı olmadığını gösteriyordu.[1130] Rusya hariciyesinin bu tutumu, söylemleri ile niyetleri arasında farklılıklar olduğu intıbâı uyandırmaktaydı. Balkan milletlerinin, Rusya'nın dış politikasına hizmet ettiği ölçüde 'özgürleşmeyi' hak ettiklerine ilişkin görüşlerle uyumlu olduğu izlenimi veren bu tutumun, aslında Rusya'nın ana hedefinin Boğazlar üzerinde hâkimiyet kurmak olduğu iddialarını doğruladığını düşünenler de vardır; Rusya hariciyesi

---

Rusya halkının savaş istediği yönündeki haberlerle Petersburg'dan gelen resmî talimatlara kulak asmaması yönünde Sırbistan'a telkinlerde bulunmaktadır. Bununla birlikte Prens Milan, Ayastefanos Antlaşmasına kadar Rusya'nın Sırbistan'ın hâmisi olduğuna inanmaya devam edecektir.

[1129] (MacKenzie, 1993, ss.230-231). Hatta Çar ve Gorçakov, Ristiç iktidara geldiğinde onun gibi tehlikeli radikaller ve savaş taraftarları ile ilgilenmeyeceklerini beyan ettiler.

[1130] Rusya'nın Balkanlarda bir savaşa doğrudan müdahil olmadan önce kendi vaziyetini dikkatli bir şekilde tartması için haklı gerekçeleri vardır; Veselitskiy'nin 1876 Mart başında dile getirdiği gibi, eğer Avusturya-Macaristan ayaklanan bölgeleri işgal etmeye kalkarsa, Rusya da savaşa girmek zorunda kalabilirdi. Ancak zaman, Rusya için çok uygunsuzdu. Rusya, savaşa tam olarak hazır bulunmuyordu ve mali durumu pek de parlak değildi. Diğer yandan Almanya'nın da Avusturya ile beraber savaşa girip girmeyeceğinden emin değildir. Dolayısıyla Veselitskiy, Sırpların Osmanlı'ya karşı savaşa girmemelerini, zira Rusya'nın uzakta olmasından dolayı yardım yapamayacağını ve bu bakımdan Osmanlı orduları karşısında zor bir duruma düşüceklerini bizzat Sırplara bildirdi. Osmanlı reformlarının tatbik edilmesi halinde bile Balkanlara kalıcı bir huzur getireceğine, tıpkı İgnatyev gibi, Veselitskiy de inanmamaktaydı ve diplomasi cephesinde mücadele ile ayaklanmayı barış yoluyla çözmeyi denemenin şimdilik en uygun yol olduğu düşünülüyordu (Baltalı, 1987, s.854). Rusların, Şark meselesi çerçevesinde Bulgarlar ile Sırpların birleşmesini istemedikleri de Veselitskiy'nin yaklaşımında ortaya çıkmaktaydı; bazı Ruslar, Sırbistan'ın doğuda nereye kadar ilerlemek istediğini sarihen anlamaya çalışmaktaydı ve İgnatyev de bunun üzerine düşünüyordu.

realpolitik ile Panslavizm arasında kalmış izlenimi verse de esasında bocalamamaktadır (Lederer, 1967, s.421).

Harbiye Nazırı Milyutin, 25 Mart 1876'da günlüğüne Rusya'nın Londra sefiri Şuvalov'un gevezeliği (*botlun*) ile İgnatyev'in yalancı ve palavracı (*lgun i hvastun*) olduğu notlarını düşerken, Rusya hariciyesinin içine düştüğü açmaza işaret ediyordu aslında (Milyutin, 2009, s.64). Andrassy notasının başarısız olmasından sonra Rusya'da Bâbıâli'ye müdahale edilmesine yönelik talepler artıyordu ve Şuvalov, Almanya'nın da Avusturya'nın da Rusya'yı bu konuda serbest bıracaklarına dâir duyumlarını Gorçakov'a ilettiğinde, İgnatyev hâlâ Bâbıâli'nin vaat etiği reformları Rusya'nın gayriresmi denetiminde uygulayabileceğini iddia etmekteydi. İgnatyev, kendisinin de etkili olacağı bu reformların uygulanmasıyla önünde sonunda Bosna ve Hersek'e özerklik verilmesiyle sonuçlanacağı kanaatindeydi. Andrassy'nin planını zaten isyancılar da reddetmişlerdi; böylelikle İgnatyev'in ve Rusya'nın eline bir fırsat daha geçiyordu. Ancak Gorçakov, Avusturya ile uyumu bütünüyle bozmak istemiyordu; Andrassy planı hükümsüz kaldığına göre Rusya, *Dreikaiserbund* içinde Bosna ve Hersek krizininin çözümünde inisiyatifi ele alabilirdi. Bununla birlikte Bâbıâli'de de Karadağ'a karşı artık askerî müdahale zamanı geldiğini düşünen savaş yanlısı Derviş Paşa gibi devlet adamlarının sesleri daha fazla duyulur oluyordu. Hatta 10 Nisan günü St.Petersburg'a İgnatyev'den ulaşan haberlere göre Divan'da Karadağ'a karşı savaş kararı alınmıştı; Milyutin'e göre eğer bu haber doğruysa, Türkler görünüşte son kartlarını oynamaktaydılar ve Karadağ'a saldırmaları, Sırbistan ve Romanya ile savaşı başlatacağı gibi Bulgar isyanını da tetikleyecek bir adım olacaktı. Şu durumda Avrupa, Balkanlarda böyle bir kıyıma sessiz kalamazdı. İgnatyev'den gelen bu haber üzerine St.Petersburg hükumeti harekete geçmiş, Gorçakov derhal kabineyi toplamış Karadağ'a yönelik mutasavver Türk istilasına karşı İgnatyev'in protestosuna tam olarak destek verme kararı almıştır. Ancak birkaç gün sonra Milyutin, Bâbıâli'nin Karadağ'a yönelik bir askerî tedbir hazırlığı içinde olduğuna yönelik İgnatyev'den gelen haberlerin abartılı (*preuveliçennıy*) olduğunun anlaşıldığını ifade edecektir. (Milyutin, 2009, s.74). Fakat 20 Nisan'da Bâbıâli'de Karadağ'a

karşı bir savaş kararı verilmek üzereydi.[1131] Karadağ'a yönelik önleyici bir saldırı planlandığını öğrendikten sonra İgnatyev, Bâbıâli'nin böylesi bir tedbir yoluna gitmesini engellemek için diğer elçileri de ikna ederek Mahmud Nedim Paşa'ya protesto ile başvurdu (Hünigen, 1968, s.84). Bunun üzerine Sultan Abdülaziz, İgnatyev'i ve diğer elçileri barışsever niyetleri konusunda ikna etti (Tatişev, 1903/ II, s.303). Hatta İgnatyev'den gelen haberler, Osmanlı'nın barışçıl yollarla meseleyi çözmeye yaklaştığına işaret etmekteydi.

Daha ileri komplikasyonlardan kaçınmak ve Avrupa barışının devamını sağlamak için taraflar, Şark meselelerine müdahalesizlik prensibinin tanınmasında karar kılmışlardır. "Rusya'nın çıkarları ve millî gelenekleri, hangi durumda olunursa olunsun bütün insanlığın doğal nitelikleri olan inançları, onurları ve haklarına sahip çıkmak için mücadele eden Hristiyanlar aleyhine bir dış müdahaleye asla izin vermemeyi gerektiriyordu."[1132] İgnatyev, Hristiyanlar aleyhine müdahalesizlik prensibi adı altında aslında Hristiyanlar lehine bir insanî müdahale zeminini hazırlamak istemekteydi. Büyük güçlerin müdahalesizlik prensibinden kaçarak alınan yarım tedbirlerin (*demi-mesures*) ümit edildiği ölçüde bir sonucu olmadığı görülüyordu; Sırbistan ve Karadağ'a yapılan baskılar, isyancıları ümitsizliğe sevk ediyor, Hersek'teki isyancıların gün geçtikçe moral olarak çökmesine neden oluyor, isyancıların tamamen ezilmesine yol açıyordu. İgnatyev, isyancıların bu duruma düşmelerini büyük güçlerin tutumlarına bağlıyordu; Rusya, Hristiyanların hayallerini görmezden gelerek Şark'ta statükonun devamını savunan medenî güçler ile aynı noktada yer almayı kabul etmemeliydi. İsyan eden eyaletlerde, yeniden düzeni

[1131] Osmanlı'da meşveretin 20 Nisan'da Karadağ'a savaş ilan etmeğe karar alacağı haberleri üzerine, *Dreikaiserbundun* elçileri bir araya gelerek ortak deklarasyon ilan ettiler. Bu ortak açıklamayı, İstanbul'daki elçilerin duayeni vasfıyla İgnatyev, 22 Nisan'da Bâbıâli'ye ulaştıracaktı ve bu gerçekten ciddi bir uyarı olarak görülmeliydi. Elliot ise İgnatyev'in başını çektiği bu diplomatik hamleden kendini biraz geri tutmayı denedi ve Babıali'yi Karadağ savaşının sonuçlarına karşı uyardı. Bâbıâli, savaş kararı almadan elçilerin müdahalesi gelmiş ve savaş çıkması tehlikesi şimdilik uzaklaştırılmıştır. Gorçakov, Nisan'da Karadağ ile ortaya çıkan savaş tehlikesinden sonra Babıaliye yönelik olarak daha etkili önleyici hamleler düşündü. Zaten bir süredir İngiltere hariç bütün büyük güçleri ortak bir protestoya davet etmeyi tasarlamaktydı. Bu sadece diplomatik protesto olmayacak, etkili tedbirleri de beraberinde getireceği düşünülen bir memoranduma tahvil edilecekti. Ancak daha sonra davetini *Drekaiserbund* ile sınırlandırdı. Bu gibi düşüncelerden hareketle İgnatyev, Şark meselesi hakkında Gorçakov'un isteği üzerine bir lâyıha hazırlayacaktır (Hünigen, 1968, ss.84-85).

[1132] AVPRİ, f.138, op.467, d.30, list 3-4. (22 Avril 1876).

sağlayabilecek güç, Rusya olabilirdi.[1133] İgnatyev'e göre Avusturya-Macaristan'ın, Paris ve Londra Antlaşmalarına mugâyir olarak toprak talebinde bulunması durumunda Rusya, Baserabya ve Batum üzerindeki haklarını gündeme taşıyabilirdi. Bu fikirlerini savaştan önce ifade eden İgnatyev, Batum'un Kafkasya'nın güvenliği için stratejik önemi haiz olduğunu düşünüyordu. St.Petersburg, büyük güçlerin alacağı askerî pozisyona göre Besarabya'nın da Rusya'ya iltihakını düşünebilir, hatta gerekirse Boğazlara bir donanma dahi yollayabilirdi. İgnatyev'e göre müdahalesizlik prensibi, insanî müdahale adına güçlü bir diplomatik teşebbüs ve fizikî baskıyı engellememeliydi ve büyük güçler, ortak bir tutum alarak böyle bir teşebbüste bulunabilirlerdi. Eğer katliamlar devam eder ve Paris Antlaşması'na aykırı olarak Osmanlı orduları ayaklanmacılara lojistik ve maddî destek veren Sırbistan ve Romanya'yı işgal ederse, büyük güçler buna seyirci olarak kalamazlardı; aynı şekilde Karadağ'ın da Paris Antlaşmasına aykırı olarak işgal edilmesi durumunda, büyük güçlerin tepkisi benzer şekilde olmalıydı. İgnatyev, bütün bunlar göz önüne alındığında Şark meselesinin barışçıl yoldan çözümü için pek bir ümidi olmadığını itiraf etmeye başlamıştı. Eğer müdahalesizlik prensibi yaygın olarak kabul edilirse, yangının Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarının dışına taşması engellenebilirdi. Lâkin sınırlar içinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun gayri tabiliğinden (*anormal*) kaynaklanan problemlerin gündeme taşınmasından büyük güçlerin sakınması gibi bir sorun doğurabilirdi. Şark meselesinin çözümünden bütünüyle vazgeçilebilirdi. İgnatyev, hâlihazırda Şark meselesini birbirleriyle bağlantılı dört meseleye indirgemekteydi: 1.Bosna ve Hersek isyanı 2.Karadağ'ın konumu ve Bâbıâli ile ilişkileri 3.Sırbistan 4. Osmanlı'daki Hristiyan ahalinin durumlarının iyileştirilmesi. Bu ana başlıklar etrafında bir konferansın toplanması kaçınılmazdır.[1134] İgnatyev, büyük güçlerin silahlara sarılmaksızın,

[1133] AVPRİ, f.138, op.467, d.30, list 5-6. İgnatyev'e göre Avusturya-Macaristan'ın Paris ve Londra Antlaşmalarına mugâyir olarak toprak talebinde bulunması durumunda Rusya, Baserabya ve Batum üzerindeki haklarını gündeme taşıyabilirdi.

[1134] AVPRİ, f.138, op.467, d.30, list 7-9. İlki için Andrassy'nin teklif ettiği çözüm yetersiz kalmıştı. İgnatyev, bu eyaletlerdeki ayaklanmanın durması için iki yol önermekteydi; a) Knez Nikolay'ın idaresi altında Hersek'te bir otonomini teşekkülü, b) ülkenin dağlık bölgelerinden ikisi Karadağ'a iltihâk edilecek ve bitişiğindeki bölge ise Sırbistan'a verilecekti ki 1861'den beri 'isyankâr mahaller' olarak bilinirdi. Bosna ve Hersek'in geri kalan büyük kısmına ise hâlihazırdaki vaziyetlerine uygun olarak geniş imtiyazlar verilecekti. İkinci mesele ile alâklı olarak İgnatyev, Karadağ'ın bir bağımsız devlet olarak tanınmasından yanaydı ve hatta Karadağ'a Spitza başta

bir konferans toplayarak taleplerini Bâbıâli'ye kabul ettirmelerinin zor olduğunu düşünmekteydi.

Gorçakov ise üslubunu daha da sertleştirmekteydi; Petersburg'daki Osmanlı elçisi Kabuli Paşa'ya Avrupa'nın daha fazla Hristiyan kanı dökülmesine kayıtsız kalamayacağını söylediğinde[1135] Rusya'nın diplomatik olarak harekete geçeceği belli olmaya başlamıştı. Rusya Şansölyesi, Kabuli Paşa'dan Karadağ'a yönelik bir Osmanlı askerî harekâtı olmayacağının teminatını da almıştı, fakat bununla yetinmeye niyetli değildi. St.Petersburg'dan Nisan sona doğru gelen haberler, Karadağ ile Bâbıâli arasındaki gerginliğin savaş noktasına geldiği günlerde, Gorçakov'un isyancılarla müzakerelere başlanmasını düşündüğü yönündeydi.[1136] İgnatyev de, aynı günlerde Bâbıâli'nin Karadağ'a yönelik bir askerî tasarrufta bulunmasını engellemek için devreye girdi ve Karadağ ile Bâbıâli arasında gayriresmî arabulucu olarak çalıştı; Karadağ'a karşı bir askerî harekât Balkanlara felaket getirebilir ve ister istemez Sırbistan başta olmak diğer bölgesel güçleri de savaşın içine çekebilirdi.[1137] Gorçakov, Karadağ ve Sırbistan'ın tarafsız kalmaya devam etmeleri için Bâbıâli'nin de üzerinde düşen barışçıl politikaları yerine getirmesi gerektiğinin altını çiziyor ve Hrıstiyan ahaliye bazı imtiyazların tanınması gerekliliğini hatırlatmak istiyordu.[1138] Bâbıâli'nin Karadağ'a saldırmasına Rusya'nın izin vermeyeceği gittikçe açığa çıkıyordu; Gorçakov, Kabuli Paşa'ya Rusya'nın Karadağ'a yönelik bir saldırıya rıza

---

olmak üzere topraklar verilmesini savunuyordu. Böyle bir toprak dağılımı yapılırken de Osmanlılar ile doğrudan bir çatışmadan kaçınmak için uluslararası bir komisyon kurulabilir ve bir konsensüs aranabilirdi. Keza Bâbıâli ile Karadağ arasında ileride yaşanabilecek sorunlar da bu vesile ile halledilmiş olacaktı. İgnatyev'in ajandasındaki üçüncü mesele Sırbistan'ın konumuydu. Sırbistan'ın konumunu güçlendirmek için mültecilerin masraflarını kısmen karşılamak ve Sırbistan ile Osmanlı arasındaki bir anlaşmazlığı giderip karşılığında Küçük Zvornik şehrinin Sırbistan'a verilmesini sağlamak gerekiyordu. Bosna'yı kendi yönetimine almadığı sürece bunun Sırbistan'ı tatmin etmesi tabii ki beklenmemeliydi ancak şimdilik Sırbistan'ın bu isteğinin gerçekleşme ihtimali yoktu. Son olarak İgnatyev, Aralık'ta ilan edilen fermanın Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde yaşayan Hıristiyanların otonomilerini genişleteceğini ifade etmekteydi; ancak büyük güçlerin buna karşı tavrı henüz berraklaşmamıştı. Eğer Osmanlı İmparatorluğu toplanacak bir konferansta kendi toprak bütünlüğünün garantisini istiyorsa, aynı şekilde Avrupa'nın güvenliği ve barışına tehdit olabilecek meselelerde çözüm yoluna *Drekaiserbund*un uygun gördüğü şekilde gitmeliydi. Bâbıâli kendisine yapılan teklifleri reddederse, o halde toprak bütünlüğünün garantisi verilmezdi ve büyük güçler kendi çıkarlarını gözetirlerdi.

[1135] NA.FO.78/ 2457, 18 April 1876, No 390.
[1136] NA.FO.78/ 2457, 23 April 1876, No 412 (Confidential).
[1137] Yonin'e bu hususta yazdığı tezkere; GARF f.939, op.1, d.14.
[1138] NA.FO.78/ 2457, 30 April 1876, No 444.

göstermeyeceğini tekrar ifade etmiştir.[1139] Kabuli Paşa da Bâbıâli'nin böyle bir niyetinin olmadığına ilişkin sözlü güvence vermiştir; Bâbıâli, Sırbistan ve Karadağ'ın tarafsızlık prensibine uygun hareket etmesi durumunda Osmanlı ordularının herhangi bir şekilde agresif bir müdahalede bulunmayacağını beyan etmekteydi. Rusya ise Sırbistan ve Karadağ'ın tarafsızlığını güvence altına alabileceğine inanmaktaydı; İgnatyev de Bâbıâli'ye bu güvenceyi vererek, silahlı isyancıların sınır ihlâllerinde Karadağ Prensi Nikolay'ın mesuliyeti olmadığına Osmanlı nazırlarını inandırmaya çalışıyordu.[1140]

Gorçakov, Andrassy planının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra bu defa Rusya öncülüğünde, Bismarck ve Andrassy'nin de muvafakat edeceği bir plan üzerine çalıştı. Zaman içinde Rusya'nın etkili diplomatlarından birisi hâline gelen Pyotr Şuvalov, bu süreçte Gorçakov'a Andrassy'ye karşı özellikle Bismarck'ın desteğine güvenmesini tavsiye etmekteydi; nitekim Bismarck, 1866-1870 arasında, önce Avusturya ve ardından da Fransa karşısındaki mücadelesinde Rusya'nın 'yönlendirilmiş tarafsızlık' politikasını unutmayacaktı (Hünigen, 1968, s. 82). Aslında şimdiki durum, İgnatyev'in geçen yılın sonunda tasavvur ettiği bir sürece daha yakındı; Andrassy ise Bosna ve Hersek meselesinin ne İgnatyev'in fikirleri doğrultusunda, ne de Rusya'nın himâyesinden çözülmesinden yanaydı (Rupp, 1976, s. 99). Berlin'de Mayıs ayı başına bir görüşme ayarlandı.

Berlin görüşmelerinden önce II.Aleksandr ve Gorçakov, Bosna'nın özerkliği üzerine Andrassy ile mutabakata varmayı ümit etmelerine[1141] karşın taraflar arasındaki görüş ayrılıklarının farkına varmakta gecikmediler. Avusturya'nın

---

[1139] (Kuneralp, 2013/I, s. 362). *Le Prince Gortchakoff aura insinué que la Russie ne consentira pas à ce que le Monténégro soit attaqué*.

[1140] NA.FO.2457, 2 May, 1876, No 453.

[1141] Milyutin, günlüğünün 3 Nisan tarihli sayfasında Gorçakov için hadiselerin gittikçe zor bir hâl aldığını yazıyordu. İhtiyar Şansölye, Andrassy ve Bismarck ile Fransa ve İngiltere'ye rağmen birlikte çalışabilmelerinin artık gittikçe zor olduğunu düşünüyordu. Mamafih Bosna ve Hersek'e özerklik bahşedilmesi hususunda Avusturya'nın Rusya ile birlikte hareket edeceğini de ümit eden Gorçakov'un Bismarck'a Avrupa'nın kaderini tayin eden hakem ve barış mimarı rolünü (*rol posrednika i primiritelya, reşitelya sudeb Evropı*) vermeye de pek niyeti yoktu. Milyutin, Gorçakov'a Türklerin Bosna ve Herseklilere özerklik bahşettikten sonra onların kendi kaynaklarıyla ve akıllarıyla bağımsız gelişmelerine müsaade edilip edilmeyeceğini ve yabancı müdahalesi olmadan onların bağımsız olarak kendi kendilerini geliştirip geliştiremeyeceklerini sorduğunda ise, Rusya Şansölyesi, Avusturya ordularının Bosna'ya girmelerine herhangi bir şekilde müsaade etmeye niyeti olmadığını açıkça ifade etmiştir (Milyutin, 2009, ss. 69-70).

Bosna'nın bir kısmının kendisine ilhâk edilmesi talebi, Rusya hariciyesini son derece hayal kırıklığına uğratırdı. Ruslara göre, Avusturya'nın konumu İngiltere'nin Rusya ve Slav karşıtı bir politika takip etmesini kolaylaştırıyor ve İngiliz hükümeti, isyancıların silahsızlandırılmasını istiyordu. Zaten 10 Mayıs'taki görüşmelerde Andrassy, müdahale seçeneğini baştan ve tamamiyle reddetti. Bismarck, Andrassy'yi ikna edebilmek için Rusya'nın Basserabya'yı alması karşılığında Avusturya-Macaristan'ın ve hatta Rusya'nın Bosna-Hersek'ten toprak almasına muvafakat edilebileceğini gündeme getirdi.

Rusya diplomatlarına göre Berlin'de alınan yarı tedbirler, meselenin sulhen halli için bir şans vermemekteydi. Üstelik Bulgar isyanından sonra Rusya, Bâbıâli tarafından Osmanlı tâbiiyetinde yaşayan Güney Slavları için daha geniş bir özerkliğin verilmesini temin etmeye çalışmaktayken, diğer yandan Avusturya savaşın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısal kusurlarını gölgeleyen bazı ufak tefek ıslahatların durmasını istiyordu. Ruslar, Sırbistan ve Karadağ'ı Osmanlı'ya karşı bir saldırıdan zapt etmeye çalışırlarken, Andrassy ile tam müdahalesizlik prensibinin tatbikini tartışmaktaydılar ve lakin Gorçakov, bu prensibin tüketilmesi üzerine başka bir strateji geliştirmişti. Gorçakov, bu prensibin ilân edilmesini istiyor, Andrassy ise gizli kalmasını savunuyordu. Şurası açıktır ki Rus Şansölye, uygun zaman geldiğinde tam müdahalesizlik prensibine itaat etmekten vazgeçecekti. Bir bakıma çözümlerin tüketilmesi üzerine bir strateji belirlemiştir. Nikitin'in yorumuna göre Rusya, bu görüşmelerde kendisi için ağır ödünlere rağmen bir yandan Avrupa ile uzlaşmayı desteklemeyi kıta barışı adına ve siyaseten tecrit edilmesini önlemek için sürdürmüş, diğer yandan müdahalesizlik prensibinin savaşa hazırlanan Sırbistan ve Karadağ için gerçek bir yardım olduğunu düşündüğünden ilân ettirmek istemiştir. Gorçakov yönetimi, olası bir savaşta hem cephede hem de ülke içerisinde oldukça fazla güçlükle karşılaşacağını düşündüğünden, her şeyden önce savaştan çekinmekteydi (Nikitin, 1963, s.181). Kendi içerisindeki sosyal rahatsızlıklar ve ihtilalci hareketlerin, onu savaşa iten Şark bunalımına tesadüf etmesi, St.Petersburg'daki hükûmetin savaştan kısmen geri durmasını sağlamaktaydı. Üstelik devletin malî durumu da böylesine bir savaşı kaldırmaya müsait değildi.

Berlin görüşmelerinde Rusya, aslında daha pozitif bir tedbirin alınabileceği inancıyla gitmiştir; Rusya, isyancılar için bazı hususî imtiyazlar ve bölge için de özerklik istemeyi tasarlıyordu. Andrassy projesinin başarısız olmasından sonra Gorçakov, Asya Dairesi Müdüriyetine atadığı Nikolay Karloviç Giers vasıtasıyla İgnatyev'den nasıl bir yol izlenmesi gerektiği konusunda tavsiyelerini istemiştir.[1142] Giers, bir süre Tahran'da elçilik yapmıştı ve Şark meselelerine vâkıf bir diplomattı. Andrassy'nin planları konusunda aşağı yukarı İgnatyev ile aynı düşünceleri paylaşmasına karşın, Gorçakov'un akrabası olmasının da etkisiyle Şansölyenin politikalarını İgnatyev gibi açıkça eleştiremiyordu. Giers, Gorçakov Berlin'e gitmeden önce İgnatyev'e öncelikle detaylı bir memorandum hazırlamasını yazmıştı.

İgnatyev, kendisinden istenen memoranduma müdahalesizlik prensibi üzerine kurulu bir reform tasarısından bahsederek başlar. İgnatyev, isyancıları taht-ı itaate alacak yegâne tedbirin güç kullanmaktan geçtiğine inanmaktadır. Karadağ ve Sırbistan her an Osmanlı İmparatorluğu'na saldırabilirdi; eğer müdahalesizlik prensibi kabul edilmezse ve böyle bir savaş çıkarsa, Avusturya Bosna-Hersek'e, İngiltere ise Boğazlara askerî güç gönderecektir. Müdahalesizlik prensibi, böylesine komplikasyonların önüne geçecektir ancak bu tabii ki enerjik bir diplomasi izlenmesini ve gerektiğinde maddî tedbirlerin alınmasını engellememelidir. Sefire göre, Karadağ'a yönelik bir Osmanlı askerî harekâtı, imparatorluğun toprak bütünlüğünü tehdit edecek bir hamle olur. Böyle bir yol yerine, yalnızca Bosna ve Hersek'in değil, Sırbistan ve Karadağ ile Osmanlı Hıristiyanlarının geleceğinin, Avrupalı büyük güçler ve Bâbıâli tarafından masaya yatırılacağı bir konferans önerilir.[1143] İstanbul yönetiminin

[1142] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Hevrolina (2009, ss. 275-276); MacKenzie (2002, ss. 337-349). Harris (1969, ss. 293-295) ve Hünigen (1968, ss. 85-89), bu memorandumun hazırlanış sürecini Avusturya arşiviyle desteklerler. Nikolay Pavloviç İgnatyev'in bu dönemde Asya Dairesi Müdürü Nikolay Karloviç ile yazışmaları; GARF. f.730, op.1, d.2130 ve 2677 no'lu dosyalarda mahfuzdur.

[1143] İgnatyev, genel bir şablon çıkarır: Buna göre ya isyan eden vilâyetlere, Karadağ Prensliği himâyesinde özerklik verilecektir yahut da yalnızca isyancıların bulunduğu dağlık bölgeler geniş imtiyazlarla Karadağ'a bağlanacaktır. Diğer yandan Karadağ, bağımsız bir yapı olarak tanınmalıdır ve Hersek ile sahil bölgesinden bazı topraklar buraya devredilecektir. Sırbistan'a

buna muhalefet etmesi durumunda ise büyük güçler, Sultana bir ultimatom vermek suretiyle bu konferansı kabul etmeye onu zorlayacaklardı. İgnatyev'in uluslararası konferans önerisi ile birlikte Tersane Konferansına giden yolda ilk diplomatik adım ister istemez atılmış olacaktı; nitekim onun bu önerisi, zamanla Gorçakov'a da makul bir fikir olarak görünecek, kaçınılmaz olarak addedilecekti. Ancak ilk başta Gorçakov, İgnatyev lâyıhasını nispeten marjinal buldu; Balkanların Bosna ve Hersek gibi son derece karışık bir coğrafyasında, Avusturya-Macaristan'ın yanı başında böylesine marjinal bir sosyo-politik dizayna teşebbüs etmek, Viyana yönetiminin muhalefetini ister istemez beraberinde getirirdi.

Andrassy notasının başarısız olmasıyla birlikte Avusturya'nın 1876 Nisan ayından itibaren Şark meselelerindeki konumunun tartışır hâle gelmesiyle diplomatik ve politik inisiyatif bekleyişinde gözler Rusya'ya dönüyor, bu ise İgnatyev'in konumunu güçlendiriyordu. Ancak Andrassy yine de pes etmiyordu ve Gorçakov'un taleplerini gözden geçirtmeyi başardı. Berlin'e İgnatyev'in lâyıhasından istifade etmesine karşın, kendi oluşturduğu proje ile giden Gorçakov, Bosna ve Hersek'e Avusturya-Macaristan ve/veya Rusya tarafından değil, bir Avrupa müdahalesinin bu aşamada daha uygun olacağını düşünmektedir. Berlin görüşmelerinde isyanın bastırılmasındaki başarısızlığın en büyük nedeni olarak, reformların icrâsında somut garantilerin verilmemesi gösteriliyordu. Oysa bir müeyyide mekanizmasının işlemesi gerekiyordu ve 1861 Lübnan olayları örnek gösteriliyordu; bir uluslararası komisyon kurulması fikri gündeme getiriliyordu. Ancak Andrassy'den kararlı bir muhalefet geldi ve Gorçakov'un kaleme aldığı memorandum tesviye edildi. 12 Mayıs'ta kaleme alınan meşhur Berlin Memorandumu, her iki tarafın silâhlarını bırakacağı 2 aylık geçici bir ateşkes öneriyordu. Buna göre, Bâbıâli yıkılan meskenlerin tamir ve tadilini temin edip sükûneti sağlayacak, ayrıca diğer tedbirlerin ve gereken reformların tatbikini de bir konsoloslar komisyonu takip edecektir.[1144] Berlin

yıllardır talep ettiği Küçük Zvornik bölgesi verilecektir. Aralıkta Sultanın ilan ettiği reform fermanı, Hıristiyanların lehine genişletecektir (Harris, 1969, ss.293-294; Hünigen, 1968, ss.85-87)

[1144] Daha önceki kaynaklara ilave olarak bkz., Seton-Watson (1971, s.32); Gölen (2009, ss.160-162). Memorandum Andrassy notasını teyit etmekle birlikte Osmanlı askerî birliklerinin sükûnet sağlanıncaya kadar belirlenen bölgeler çekilmesi ve Hıristiyanların da Müslümanlar gibi silâh

Memorandumu'nun İgnatyev'i bütünüyle tatmin etmesi beklenemezdi; en azından Andrassy'nin hassasiyetlerinin metne dercedilmesinin Rus elçide yarattığı rahatsızlık bir yana, Bosna-Hersek'e özerklik verilmesi ve kendisinin siyasî olarak ağırlığının bulunduğu İstanbul'da Şark meselesinin masaya yatırılacağı bir konferansın toplanmasına dönük temel taleplerinden ikisi de karşılanmamıştı. Ne var ki Rusya'nın resmî diplomasisini hâlâ Gorçaov yönetmekteydi. Bütün bunlar olurken Balkan Krizinin seyrini değiştirecek karar, bir başka başkentten Londra'dan gelecekti. İngiltere memorandumu reddedecek, Londra'nın bu tavrı ise Balkan buhranında Osmanlı yöneticilerini daha da cesaretlendirecekti.[1145] Bununla birlikte İstanbul'da yaşanan iktidar değişikliği, İgnatyev açısından Bâbıâli ile birlikte uygulanabilecek çözüm yollarının tıkanmasına neden olacaktı.

1876 Mayıs ayı, gerek Balkan krizinin gidişatını etkileyecek, gerekse de İgnatyev'in İstanbul'daki diplomatik faaliyetlerinin geleceğini belirleyecek hadiselere sahne olacaktı: Selanik vak'ası, Abdülaziz'in hal'i ve Bulgar ajitasyonu, 1876 yazına girerken Balkan bunalımını savaşa götürecekti. Nitekim Berlin'den gelen müdahale isyancıların talep ettiği bir tedbirken, Bâbıâli bunu egemenlik haklarının ihlâli olarak görmekteydi. Gorçakov'un kaleminden çıkan memorandumun hem isyancıları hem de Bâbıâli'yi memnun etmekten uzak olduğu kısa sürede anlaşılacaktı; isyancılar, kolektif bir Avrupa koruması istemektedirler (Stoyanoviç, 1939, s.60; Rupp, 1976, ss.100-101).

1875'te Bosna ve Hersek'te isyan ile birlikte 1868'de hayata geçirilemeyen Balkan ittifakı tasarısının yeniden Sırbistan ve Karadağ'ın gizli gündemine getirilmesi gecikmedi. Bu ittifak tasarısından kısa sürede Yonin de haberdar

---

taşımalarına izin verilmesi gibi yeni şartlar eklenmiştir. 2 aylık bir ateşkes öngörülmüş ve bir sonuç alınamazsa, *Dreikasierbund* yeni tedbirleri gündeme getireilecektir.

[1145] Disraeli, bu reddiyenin gerekçesini Kraliçeye, memorandumun kabul edilmesi hâlinde sonucunun İstanbul'a Rus askerlerinin yerleştirilmesi olacağını iddia ediyordu ve Osmanlı donanmasının Rusya koruması altına gireceğini ileri sürüyordu. Bu tabii ki Disraeli'nin abartmasından ibaretti. Disraeli'nin Bulgarlar lehine hiçbir şey yapmadığına yönelik eleştiriler de İngiltere'de gittikçe artmaktaydı ve Temperley'e göre Elliot tarafından eksik bilgilendirildiğinde de doğruluk payı vardı. (Temperley, 1935, s.557-558).

olmuş ve derhâl İgnatyev'e bildirmişti.[1146] Sırbistan, Yunanistan ile yeniden irtibata geçmekte gecikmedi.[1147] 1868 ruhu, yeniden Balkanların siyaset sahnesine hâkim olabilir, yarım kalmış iş tamamlanabilirdi. İgnatyev, büyük güçlerin diplomatları arasında, Balkanlarda Sırbistan öncülüğünde yeniden bir koalisyon oluşturma çabalarını Yonin başta olmak üzere bölgedeki konsoloslardan en hızlı şekilde öğrenen ilk diplomattı. Nitekim Yonin'den aldığı bilgiler doğrultusunda, 1875'in güz aylarından itibaren Sırbistan ile Karadağ arasında görüşmelerin devam ettiğini öğrenmiştir. Balkanlardaki Rusya konsolosları, Balkan devletlerinin hangi gizli emeller peşinde koştuklarını bu konuda diğer Avrupalı diplomatlara göre daha hızlı bir şekilde öğrenmekteydiler. İgnatyev'in ise Balkan ittifakı projelerinde belli bir rolü olduğu düşünülmekteydi.[1148] 1876 yazı girdiğinde 93 Harbine giden yolda son viraj çoktan alınmıştı.

5.3. OSMANLI-SIRP-KARADAĞ SAVAŞINDAN TERSANE KONFERANSINA DİPLOMASİ *ANTE BELLUM*

Kabalistlerin Ortaçağ'daki tefsirlerine göre dünya tarihi, kudretli bir deniz hayvanı olan *Leviathan* ile bir o kadar kuvvetli bir kara hayvanı olan *Behemont* arasında geçen bir mücadeledir. Bu mücadele, mitolojiden tevarüs eder ve Kabalistler, *Behemont*'un *Leviathan*'ı boynuzları, dişleri veya pençeleriyle parçalamaya çalıştığını, *Leviathan*'ın da buna karşılık düşmanının yiyemesi, nefes alamaması için *yüzgeçleriyle Behemont'un* ağzını ve burnunu kapadığını söylerler. Alman siyaset felsefecisi Carl Schmitt, bu mitolojik tevatürü şöyle yorumlar: "Bu, ancak efsanevî bir resmin yapabileceği kadar açıklıkla, bir kara gücünün onu aç bırakmak üzere karaya gidişleri kesen bir deniz gücü tarafından abluka altına alınışının tasviridir. Böylelikle mücadele halindeki her iki güç de karşılıklı olarak birbirlerini öldürür…" Fakat çağlar sonra Yahudiler,

[1146] GARF, f.939, op.1, d.12. Bu bir taslak metindi ve Sırpça kaleme alınmış bir ittifak müsveddesiydi.
[1147] Haziran'da başlayan Sırp-Yunan görüşmeleri için bkz., Kofos (1975, ss. 47-52).
[1148] NA.FO. 78, 2455, 14 February 1876, No 196 (Confidential).

Kabalistler'in devamında dediği gibi, *Leviathan*'ın ziyafetini kutlarlar. *Leviathan'*ın ziyafeti hakkındaki bu tarih yorumu için çoğunlukla adı geçen Kabalist, Isaak Abravanel'dir." Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarının imzalandığı yıl doğan Fransız fenn-i harp uzmanı ve stratejist Amiral Raoul Castex'in (1878-1968) strateji kitabına hülâsa mahiyetinde verdiği başlık *Théories stratégiques: La Mer contre la terre* yani *Karaya Karşı Deniz*'dir. Buna göre "dünya tarihi, deniz güçlerinin kara güçleriyle mücadelesinin tarihi"nden ibarettir. Deniz ve kara güçlerinin zıtlığı, kadim dönemlerden beri fark edilmiştir. Modern çağlarda, özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rusya ile İngiltere arasındaki mücadele, ayı ile balinanın mücadelesi olarak karikatürize edilirdi. Buradaki balina, mitolojik balık *Leviathan*, *ayı* ise kara hayvanlarının çok sayıdaki sembolik temsillerinden birisidir; yani *Behemont*'tur. Schmitt'in de dediği üzere İngiltere Başvekili Disraeli, XIX. yüzyılın Abravanel'idir. Disraeli, Hındistan'ı kastederek Britanya İmparatorluğu'nun Avrupalı olmaktan çok Asyalı bir güç olduğunu dile getirirken, İngiltere'nin dünya hegemonyasını Hindistan'dan hareketle edindiği ve elinde tuttuğunu anlatmak istiyordu (Schmitt, 2009, ss.59-60, 134-135).

22 Ekim 1877'de yani Osmanlı-Rus savaşının en kritik günlerinde, Gorçakov'un İngiltere'deki sefiri Pyotr Şuvalov'a yazdığı bir mektup, Rusya'nın 1856'dan beri izlediği Şark politikasının ve 1877 savaşı arefesinde benimsediği diplomasinin bir muhasebesini yapmak için bir girizgâh olabilir. Gorçakov, Rusya'nın ne İstanbul'u ele geçirmek ne de İngiltere'yi Hindistan'da tehdit etmek gibi bir niyetinin olmadığının altını çizer ve devam eder: "Rusya'nın çıkarları, onun Karadeniz'e girmesini engelleyebilecek ve güvenliğini tehdit edebilecek olan Karadeniz'in anahtarlarının [yani Boğazların] mümkün olduğu kadar çok zayıf ellerde kalmasını gerektirmektedir." Gorçakov'a göre bu gereklilik, Boğazlar üzerindeki Türk hâkimiyetini her şeyden daha fazla sorumlu hâle getirmektedir; eğer Türkler egemenliklerini, tebaası Hıristiyan halklar için tahammül edilmez hâle getirirlerse, böyle bir durumda Rusya buna izin veremez. Rus Şansölye, "Hiç kimse Hıristiyanları korumakta İngiltere'yi bize katılmaya ve onların şükran ve sempatilerini bizimle paylaşmaya zorlayamaz" diyordu (Tatişev, 1903/II, ss.

333-335). Gorçakov'un bu davetkâr sözleri, yirmi yıl önce Rus emperyal politikasını revize eden stratejistlerden olan Prens Baryatinskiy ve ekolünün çizdiği hâliyle İngiltere'yi Batı'da değil Hindistan'a açılan güzergâh üzerinde sıkıştırma stratejisinin son perdesinin yaklaştığına işaret eder. Orta Asya'nın Rusya'ya iltihakının sembolik olarak tamamlandığı 1881'deki 'Göktepe zaferine' birkaç yıl kalmıştır; Orta Asya'da ilerlemesine karşın Rusya orduları, Plevne'de sıkışıp kalmıştır. *Behemont'un ağzı ve burnu olan* Çanakkale ve İstanbul boğazlarının geleceği hâlâ belirsizdir. Gorçakov gibi İgnatyev de İngiltere ile önünde sonunda uzlaşılabileceğini düşünür; hatta *Russofob* Disraeli başta olsa bile (Onu, 1932, ss. 408-409). Gorçakov'un Karadeniz ve Boğazlar üzerine yaptığı değerlendirme, *Leviathan*'ın *Behemont*'un ağzını ve burnunu tıkamasına benzer; Rusya 1853'te, varlığına kastediliğini düşünür, iddia eder, 1877'ye kadar bununla yaşar ve bu paranoyanın merkez noktası da İstanbul ve Boğazlar olur. [1149]

İgnatyev, Asya Dairesi Müdürü Giers'e yazdığı mektuplarda, 1876'nın ilk yarısı itibarıyla Şark buhranı ile ilgili karanlık bir tablo çizmekteydi; Rusya hâriciyesi bir Macar'ın peşine takılmış gitmekte, "Müslüman fanatizmi" İgnatyev'in güçlü olduğu Bâbıâli'nin siyasî çehresini değiştirmek istemekte, hatta Sultan Abdülaziz ve Mahmud Nedim Paşa'nın bedenlerini ortadan kaldırmanın yollarını aramakta, Rusya Batı Balkanlardan başlayarak Slav dünyasındaki nüfûzunu Avusturya-Macaristan'a kaptırma tehlikesiyle karşı karşıya kalmakta ve böyle giderse Girit isyanından sonra Yunanlıları ve Rumları kaybettiği gibi Sırplardan başlayarak Slavları da kaybetme tehlikesiyle baş başa bulunmaktadır. Slavlar, kendi kaderlerini Avusturya-Macaristan'ın eline bıraktığı için Rusya'ya tepkilidirler. Çünkü Avusturya Sırbistan'ı Macaristan ise Karadağ'ı kendi geleceği için tehlike olarak addetmektedir; oysa böyle olduğunu ileri sürmek

[1149] Ocak 1878'de Rusya orduları Ayastefanos önlerindeyken İgnatyev ile Gorçakov arasında bir anlaşmazlık daha baş gösterir. Eğer Hıristiyanlara yönelik katliamlar başlarsa, İgnatyev St.Petersburg ile telgraflaşmayı beklemeden ordunun İstanbul'a girip katliamları derhal durdurmasını savunur. İgnatyev'in Makyevelizmini ve Türkler üzerindeki nüfûzunu bilen Gorçakov, buna hemen itiraz eder; İgnatyev'in 'Tsargrad fatihi' olmasını istememesi bir yana, bu yeni bir savaş macerasını beraberinde getirilirdi. Gorçakov, İgnatyev'i Türkler üzerindeki nüfûzu olmakla suçladı. Rus bürokrasisinin kimin neye ve kime hizmet ettiğini kabul etmeyen, kendine mahsus bir mantığı vardı (Onu, 1932, s.412).

zordur. Diğer yandan bir Sırp-Karadağ ittifakının önüne şu noktada geçmek artık mümkün değildir ancak Avusturya-Macaristan "ajanları", bunun önüne geçmek için çalışmaktadırlar.[1150] Genel tabloya bakıldığında İgnatyev'in sıklıkla vurguladığı gibi Mahmud Nedim Paşa ve Raşid Paşa, Rusya'ya mütemâyil devlet adamlarıdır. Bu paşalar, İgnatyev'in önerilerini dinlemeleri için Sultanı zorlamaktadırlar; kararlarını kabul ettiremedikleri takdirde gerekirse istifa dahi edebilirler. Ancak bu, Osmanlı siyasetinde yeni komplikasyonlara neden olmaktan başka bir işe yaramaz. Osmanlı'ya reform dışarıdan bir güç tarafından dayatılmalıdır; ancak bu güç Rusya olmalıdır ve dışarıdan dayatılmadığı sürece Türkler, hiçbir şey yapmazlar. Rusya'nın istediği şekliyle reform dayatmalarını yapabilecek devlet adamları ise Mahmud Nedim ve Raşid Paşalardır. İgnatyev, Sultan Abdülaziz'in düşürülme ihtimalinin yüksek olduğunu henüz 1876 Şubatının başında görmüştü. Veliaht Murad'ın kendisinin ahbabı olduğunu, ancak "zayıf ve karaktersiz" olduğunu ileri sürmekteydi; Murad'ın iktidarında Sadrıâzâm, her şeye kâdir olacaktır.[1151] Dolayısıyla İgnatyev, kendi nüfûzunun 'Müslüman fanatizmi' dediği hareketten ve 'liberal entrikalar' olduğunu düşündüğü siyasî hesaplaşmalardan zarar göreceği kanaatindedir. Anlaşılan o ki İgnatyev, Andrassy'nin Osmanlı maslahatgüzârı Arif Efendi kanalıyla kendisi aleyhine kulis yaptığından da haberdardır.

Onu'nun da vurguladığı üzere İgnatyev'in anılarında bazı anlamsız boşluklar bulunur. Örneğin İgnatyev, Bulgaristan ayaklanmasından pek bahsetmez. Halbûki Elliot başta olmak üzere Batılı kaynaklar ve Osmanlı kaynakları, Bulgar ayaklanmasının İgnatyev'in ve ajanlarının yahut konsoloslarının tahrik ve kışkırtmalarının bir sonucu olduğunda hemen hemen hemfikirlerdir.[1152] Üstelik

[1150] Ayrıntılı bilgi için bkz., (MacKenzie, 2002, ss. 337-349). İgnatyev-Giers mektuplaşmalarının kopyaları için ayrıca bkz., GARF, f. 730, op.1, d.2130; 2677.

[1151] (MacKenzie, 2002, ss. 342-343). Teplov, 1876 Mayıs ayındaki saray darbesini Rus perspektifinden gayet ayrıntılı tasvir etmektedir. Rus perspektifinden bakıldığında Abdülaziz'in tahttan indirilişinin arkasında babası Sultan Mahmud'un yolundan gidip, 1833'ten 1841'e kadar olduğu gibi Osmanlı'yı Rusya'nın koruması altına alma yolunda atmayı düşündüğü adımlar karşısında Batılı güçlerin ve içerikdeki *Russofob* "fanatikler"in tedirginliği yatmaktaydı. Meselenin iktisadî ve malî yönüne de dikkat çekmekle beraber, politik ve diplomatik bir dış etkinin de üzerinde durulur. Ancak ayaklananların Osmanlı'nın içişlerine yönelik dış müdahaleden rahatsız oldukları da bilinmektedir (Teplov, 1897, ss. 2-3, 15).

[1152] Birçok örnek verilebilmekle beraber mesela bkz., Mahmud Celaleddin Paşa (1326/I, ss. 59-62). Mahmud Celaleddin Paşa da tıpkı diğer Osmanlı kaynaklarının hemen hemen tamamı gibi

İgnatyev, ne bu süreçte Disraeli'nin Bulgar "katliamlarını" inkâr etmesinden, ne Gladstone'un tarihî çıkışından, ne de Osmanlıların Bulgarlara yönelik sert müdahalesi karşısında kendisinin Slavlık adına ortaya çıkışından bahsetmez.[1153] Üzerinde pek durulmayan olaylardan olan Selanik vak'ası[1154], Osmanlı'nın iç siyasî dengelerinin gittikçe Rusya aleyhine sarsılabileceğinin işareti olur. 'Müslüman fanatizmi' yabancı müdahalesine karşı düşmanlığı besliyordu. Selanik vak'ası ve Bulgar isyanı, İgnatyev'in diplomatik olarak tabii ki müdahale ettiği hadiselerdir.

Bulgarların politik talepleri arttıkça İgnatyev de Bâbıâli'den yeni siyasî reformların koparılması için daha baskıcı bir politika izlemekteydi. İgnatyev, Balkanlarda reform yapılması için 1867'de hazırlayıp kendi hükûmetine ve Bâbıâli'ye sunduğu projede Bulgarların taleplerini metne yansıtmayı ihmal etmemişti.[1155] Bulgarların imparatorluk yönetimindeki temsiliyeti meselesine hususî bir atıf da vardır; talep edilen reformlar, Bulgarların özerklik taleplerinin önünü açacak radikal reformlardır ve 1867'de Bulgar Merkezî Gizli Komitesinin Sultana sunduğu *memorandum* etrafında şekillenen taleplerdi. Filibe Başkonsolosu Nayden Gerov'un Osmanlı idarî ve hukukî mevzuatına olan vukûfiyeti, Bulgarların taleplerinin yasal çerçevesinin oluşturulmasında önemliydi; Filibe konsolosunun Odessa ve Bükreş'teki devrimci Bulgar örgütü ile İstanbul'daki ılımlı Bulgar siyasetçileri arasındaki iletişim ağında önemli bir basamak olduğuda malumdur.[1156] 1867 ve 1868'de isyana destek için

---

Bulgar isyanının İgnatyev ve başta Filibe konsolosu olan Nayden Gerov ile Rusçuk konsolosu Moşnin tarafından kışkırtıldığını ileri sürer. Diğer yandan Batılı kaynakların çoğunda da bu konuda bir görüş birliği vardır. Örneğin Henry Elliot, isyanın arkasında General İgnatyev'in yakın müttefiki olduğu Slav Hayır Komitesi olduğunu ileri sürmesi doğaldır. Bkz., Elliot (1922, s.257). Hatta bununla bağlantılı olarak o dönemde Batı kamuoyunda yalnızca Bulgar isyanının değil, 1877-1878 Harbinin başlıca azmettiricisinin İgnatyev olduğuna dâir genel bir kanaat hâkim olacaktır (Wellesley, 1905, s. 37).

[1153] Onu (1931-1932, s. 407); Onu, kalanının kayıp yahut yandığını düşünür. Oysa öyle gözüküyor ki İgnatyev, bu konudan bilerek bahsetmemektedir. İgnatyev, aynı şekilde Tersane Konferasından da anılarında pek bahsetmemektedir. Dolayısıyla bu bölümler, başka kaynaklardan takviye edilecektir.

[1154] Selanik vak'asının ayrıntılarına burada girilmeyecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Torunoğlu (2012).

[1155] Hatta projenin aslında Bulgar kaynaklı olduğu da iddiâ edilir (Mažd rakova-Cavdarova, 1996, s. 81).

[1156] Aslında 1867'deki taslağa son hâlini veren de Nayden Gerov'du; amaç, 1856 Islahât Fermanı ile uyumlu olmak kaydıyla ve hatta onun bir gereği olarak Bulgarlara özerk bir yapı

Rusya'dan Bulgaristan'a gelen gönüllülerin ve daha sonra, 1876'da Sırbistan'a yardım için gelecek Rus subaylarının mevcudiyeti, Rusya'nın resmî olarak isyanları resmî diplomatik çizgide desteklediği anlamına gelmemelidir (Farrar, 1996, s. 30). 1876'da Bulgaristan'da bir isyanın çıkacağına dâir haberlerlerin Bâbıâli'ye ulaşması ve bu konuda Rusya ile alakalı olduğu ileri sürülen bazı evrakın ele geçirilmesi sonrasında İgnatyev, kendilerinin Bulgaristan'da karışıklıklar çıkarmak istemediklerini, aksine Bulgaristan'ın huzur ve asayişini dilediklerini beyan eder. İgnatyev'e göre Bulgaristan'ın iyi bir şekilde yönetilmesi, herkesten önce Osmanlı'nın lehinedir. İgnatyev, Bulgarlara isyancı gözüyle bakmak yerine bu isyanın çıkmasına neden olan şahısların ve sosyal temellerin sorgulanması gerektiği kanaatindedir. Öncelikle isyan karşısında aşırı şiddet uygulayan memurların görevden alınması gerektiğini Osmanlı makamlarına bildiren İgnatyev, fanatiklerin propaganda ve ajistasyonlarının önüne ancak bu şekilde geçilebileceğine inanır. Aksi takdirde, Bosna-Hersek'e ilave olarak Bulgaristan'da da asayişin bozulması karşısında Rusya'nın kayıtsız kalmasını beklememek gerekir. İgnatyev, Bulgar isyanından hemen sonra Edirne Vâlisi Hurşid Paşa, Filibe Mutasarrıfının, Zağra ve Kızanlık kaymakamlarının görevden alınmalarını istemekle kalmadı, hapsedilen Bulgarların da serbest bırakılmaları istedi. Sadrıâzâm Mahmud Nedim Paşa'nın İgnatyev'in tekliflerini kabul etmesinin Osmanlı kamuoyunda infiâle yol açtığı görülmekteydi ve Sadrıâzâmın bu kararlarının isyanın yayılmasını hızlandırdığı düşünülmekteydi (Mahmud Celaleddin Paşa, 1326/I, s. 59).

Bâbıâli'nin Bulgaristan'da asayiş tedbirleri ve Sırbistan'a yönelik askerî hazırlıkları, İgnatyev'i oldukça rahatsız eden gelişmelerdi.[1157] İgnatyev, bu askerî tedbirlerden dolayı rahatsızlığını Bâbıâli'ye doğrudan iletti; Sırbistan

---

temin edecek bir reform programının hazırlanmasını sağlamaktı. İgnatyev ve Nayden Gerov, temsil prensibini bu metne de sokmayı başarmışlardı. Buna göre her milletin iştirak edeceği ve eyalet temsilcilerinden oluşacak bir Millî Meclis Kurul tesis edilecekti; bu kurula seçilecek azâlar, dinî temsilcilerle birlikte hükumete karşı halkı temsil edecekti; aslında taslak, Bulgarların Rumlardan kurumsal olarak ayrılmasının ve müstakil bir şekilde temsil edilmesinin, kültürel ve tarihî kimliklerinin tanınmasının alt yapısının oluşturulmasını hedeflemekteydi (Mažd rakova-Cavdarova, 1996, ss. 81-82).

[1157] İgnatyev özellikle Başıbozukların bölgeye gönderilmelerinin Bulgar ahâli arasında daha büyük karışıklıklara neden olduğunu ileri sürdüğü görülmekteydi; Sadrıâzâma da bu durumu iletmekte gecikmedi. AVPRİ, f.133, op.470, g.1876, d.28, list 374, (le 29 Avril/11 Mai).

sınırından isyancıların sızmasını engellemek için bu kadar yoğun bir askerî gücün Niş sınırlarına yığılması, Balkanlar ahâlisinde heyecan ve galeyan yaratacığı gibi Sırbistan için tahrik edici olacaktır. 1876'nın ilk yarısı boyunca Rusya, Sırbistan'ı barışçıl politika izlemeleri konusunda uyarmaktadır. Dolayısıyla Sırbistan ve Karadağ'a yönelik askerî tedbirlerin yalnızca savaşı körükleyeceğine inanan İgnatyev'in Sultanı ve Sadrıâzâmı iknâ etmesi, beklenen gelişmelerdi. Sultan Abdülaziz, Bâbıâli'nin siyaset terazisinde İgnatyev karşısında yer alan Serdar-ı Ekrem ve Serasker Hüseyin Avni Paşa'yı, Hüdâvendigar Vâliliğine tayin etti ve Namık Paşa'yı Serasker olarak atadı. Önceki Seraskerin sınıra gönderdiği askerî birliklerin de geri çekilmesini emretti. Ancak Namık Paşa, bunun sakıncaları üzerinde ısrarla durduğundan Sultan bu son kararından vazgeçti.[1158] Çok geçmeden Namık Paşa da Seraskerlikten azledildi ve yerine Osmanlı tarih yazımında, Rus elçinin istediği türden 'basiretsiz' birisi olarak gösterilen Rıza Paşa geçti; bütün bunlar, İgnatyev'in tesiriyle yapılan atamalar olarak kamuoyuna yansıdı. İgnatyev, yalnızca Bosna ve Hersek'teki isyanlardan sonra değil, Bulgar isyanından sonra da isyan bölgelerindeki askerî ve mülkî idarecilerin değiştirilmesine uğraşacaktı. Ancak isyandan bir ay geçmeden yaşanacak olan saray darbesi, İgnatyev'in bunu başaramamasına neden oldu. İgnatyev, özellikle Midhat ve Hüseyin Avni Paşalara bağlı askerî ve mülkî amirlerin isyanı bastırmakla görevlendirilmelerinden sen derece rahatsız oldu.

İgnatyev, Bulgar isyanı ile ilgili doğrudan II.Aleksandr'a yazdığı 1/13 Mayıs tarihli raporda, isyanın Andrassy politikalarının ve bu politikalar doğrultusunda Osmanlıların yapmayı vaat ettikleri reformların yetersiz oluşuna bağlıyordu. Kaldı ki Andrassy tarafından önerilen bu reformlar, Bosna-Hersek isyanını bastırmak için dahi yetersiz kalmıştı ve ajitasyon bakterileri, tıpkı karların erimesinden sonra olduğu gibi bütün Hıristiyan nüfusa yayılmıştı. Gelinen noktada ne reformların ne de kısmî iyileştirmelerin Balkan Yarımadası'na

[1158] Mahmud Celaleddin Paşa, Sultan Abdülaziz ve Sadrıâzâm Mahmud Nedim'in kararlarını eleştirirken, Rusya'nın da sırada aslında haber olmadığı, dolayısıyla Balkanlarda ayaklanmalar çıkarmak suretiyle bir şeyler elde etmeye çalıştığını yazar (Mahmud Celaleddin Paşa, 1326/I, ss. 60-61). İgnatyev ise Mahmud Nedim'e karşı entrikalar çevrildiğini yazmaya devam ediyordu; AVPRİ, f.133, op.470, g.1876, d.28, list 379.

sükûneti getirmesi ve toplumsal karışıklıklara son vermesi düşünülmemelidir. Yangının daha da yayılması ve bütün bir yarımadayı sarması ihtimali İgnatyev'in düşünmek istemediği sonuçlar doğurabilirdi. İgnatyev'e göre Bosna-Hersek isyanından sonra Bulgar isyanı, büyük bir drama dönüşerek Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasını getirecektir.[1159] Başıbozukların bölgeye gönderilmeleri ise aslında daha büyük karışıklıkları beraberinde getirmekteydi; otonomi, yalnızca Bosna-Hersek için değil Bulgaristan için de düşünülmesi gereken bir seçenekti. Aksi takdirde 'katliamlar'ın kısa sürede bütün Bulgaristan'ı sarması, yalnızca başıbozukların değil, 'fanatik Müslümanlar'ın da ahâliye saldırmaları, İgnatyev'in derhal güçlü bir diplomatik müdahalenin gerekli olduğu konusunda Rusya hariciyesine baskı yapmasına yol açıyordu.[1160] İgnatyev'in Bulgaristan hadiselerini anlattığı ve Bulgarların katledildiklerine dâir oldukça trajik bir tablo çizdiği raporunun Berlin'deki Rusya heyetini pek etkilemediği anlaşılıyordu; Berlin'de yine Andrassy'nin isteği olmuştu. Ancak Gorçakov'a İgnatyev'in İstanbul'dan geri çekilmesi ve yerine *Drekaiserbund* politikalarına daha uygun birisinin atanması teklifi Gorçakov tarafından reddedildi; Andrassy, eğer İgnetyev geri çağırılırsa aynı şekilde Zichy'i de dğeişitirecekti. Ancak Gorçakov, İgnatyev'in değiştirilmesi için Zichy'nin değil Elliot'ın değiştirilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Çünkü Bâbıâli ile İngiltere arasındaki ilişkileri felce uğratan İgnatyev'in İstanbul'dan geri çekilmesinin, en fazla İngilizlere yarayacağı konusunda haklıydı. Andrassy, İgnatyev'in geri çekilmesi için Elliot'ın çekilmesini sağlaması gerektiğini anladıktan sonra Londra'ya Elliot'ın geri çekilmesi için başvurdu ancak olumlu yanıt alamadı (Harris, 1969, s. 437). Böylelikle İgnatyev İstanbul'da kaldı ancak Mayıs ayının sonunda İstanbul'da yaşananlar, İgnatyev'in İstanbul'da görevine devam etmesini gittikçe zorlaştıracaktı.

İgnatyev, Mayıs ortası itibarıyla krizin diplomatik çözüm merkezini İstanbul'a çekebilse hâdiselerin doğal akışına müdahale edebileceğini düşünüyordu. Hâlâ İstanbul'da bir uluslararası konferans toplanmasını büyük güçlere teklif etmesi için Rusya hariciyesine baskı yapıyordu. Diğer yandan İgnatyev ve maiyetindeki

[1159] AVRPİ, f.133, op.470, g.1876, d.28, list 326-327.
[1160] AVRPİ, f.133, op.470, g.1876, d.28, list 460-462 (le 7/19 Mai).

Prens Tsertelev gibi Rus diplomatlar, Slav Hayır Komitesi işbirliği hâlinde Bulgarlara yönelik yoğun bir yardım kampanyası yürütmeye başladılar.[1161] Mahmud Nedim Paşa'nın İgnatyev'in tesiriyle uyguladığı maliye politikaları, Bulgar ajitasyonundan sonra zaten Osmanlı yönetimine karşı Avrupa kamuoyunda gittikçe artan infiâle yol açıyordu. Daha önce de kısaca bahsedildiği gibi borçların ödenemeyeceğinin açıklanması, İngiltere'de Osmanlı karşıtı olan Gladstone ve partisinin kamuoyundan başlayarak Britanya hükûmetine sirayet eden bir tedirginlik yaratmaktaydı; Osmanlı bu borçları Avrupa bankalarından almıştı ve ödeyemeyeceğini ilan etmesinin sonuçlarından birisi yalnızca kamuoyu tepkisi değil, Osmanlılara yönelik politik desteğin geri çekilmesi sürecini başlatmasıydı. Gözüken o ki İgnatyev'in Mahmud Nedim Paşa'ya telkin bu ettiği bu tedbir, Balkan krizinin diplomatik boyutunu oldukça etkileyecektir. İgnatyev'in bu hamlesini sonuçları itibarıyla değerlendirmek gerekmektedir: İngiltere'de ortaya çıkacak infiâlin Osmanlı ile Rusya'nın meselelerini baş başa çözebilmesinin önündeki en büyük engel olarak görülen İngiltere'nin devreden çıkarılması münasebetiyle stratejik bir hamleydi. Gerçekten de Avrupa kamuoyunda Osmanlılara karşı bir infialin çıkmasında, Bâbıâlinin Bulgar ayaklanmasındaki aşırı şiddeti olduğu kadar moratoryum ilanının da etkisi olacaktır.

Genel olarak bakıldığında Gladstone, yeniden iktidara gelmesinde Bulgar ajitasyonu başta olmak üzere Şark krizini yeni bir fırsat olarak addetmekteydi.[1162] Gladstone'a İngiliz kamuoyunda kendisine yardımcı olacak isimlerin başında, Rusya'nın Viyana sefiri Yevgeniy Petroviç Novikov'un akrabası olan ve Panslavizm davasına oldukça yakın bir isim olan Olga Novikova da vardı.[1163] Olga Novikova, bir yönüyle Panslavist başka bir yönüyle

[1161] *Osvobojdenie Bolgarii ot Turetskogo İga, Dokumentı* 1961, s. 236 vd. Burada Slav Hayır Komitesi ile Rus konsolosların Bulgarlara yönelik olarak başlattıkları yardım kampanyasına ilişkin yüzlerce belger vardır.

[1162] Gladstone ve Şark bunalımı üzerine oldukça hacimli bir literatür vardır. Bu hacimli literatüre dayanan güncel bir çalışma olması münasebetiyle bkz., Karaca (2011, ss. 143). Ayrıca bu konuda klasikleşen bir eser olması dolayısıyla bkz., Seton-Watson (1971, ss. 51-83).

[1163] Olga Novikova, Panslavist çevrelerle yakın ilişkileri olan ve hem İngiliz kamuoyunun hem de Rus kamuoyunun yakından atnıdığı bir Panslavistti. Novikova, Panslavizmin Batı kamuoyundaki propagandacıları arasında da en etkilisiydi. Novikova, Rusya'nın otokrasisinin İngiltere'nin demokrasisine karşı kamuoyu önünde gibi bir rol biçmişti; yüksek sosyal konumu ve cazibesi ile

liberal olan ancak son derece provokatif mahiyetteki faaliyetleriyle Yevgeniy Petroviç dâhil Rusya hariciyesini rahatsız ederdi. Olga Novikova, Balkanlardaki "ezilen Hıristiyan Slavları" özgürleştirecek yegâne gücün otokratik Rusya olduğunu iddia eder ve bugünlerde İngiltere'de, oldukça kötü bir imaja sahip olan İgnatyev ile aynı 'gizli amaçları' paylaştığı düşünülür ve onun bir "İngiliz düşmanı" olduğuna inanılırdı.[1164] Olga Novikov'un İgnatyev'in gizli ajanlarından gelen ve Osmanlı'nın Bulgaristan'da uyguladığı katliamları abartan bazı haberleri yaymakla bir bakıma İgnatyev'in İngiltere'deki 'işbirlikçisi' olarak düşünülürdü (Wellesley, 1905, s. 162). Gladstone ile birlikte Bulgarlara katliam yapıldığına dâir haberlerin İngiliz kamuoyunda yayılmasını sağlayan Olga Novikova, Rusya işe İngiltere'nin Şark meselesinde ortak bir müdahalede bulunabileceğine inanırdı. Panslavizmin humaniteryen yönlerini İngiltere'ye tanıtmaya çalıştı; ancak Rusya'nın Londra sefiri Kont Şuvalov[1165] Madame Novikov ile işbirliği yapmaktan dikkatle kaçınırdı ancak o, Şark meselesinde bir İngiliz-Rus işbirliği arayışındaydı. Sırbistan savaşının başlamasıyla birlikte gönüllüler lehine yardım topladı.[1166]

İgnatyev'in daha önceki hadiselerde öngördüğü üzere Girit isyanı, Birinci Balkan koalisyonu ve Bosna-Hersek ayaklanmaları gibi Bulgar ayaklanması da henüz olgunlaşmamış bir ayaklanma olduğundan, tam ve kesin bir sonuç vermesi beklenemezdi. Bütün Bulgaristan'da ayaklanma emareleri baş göstermişti; ancak bunlar, daha kanlı müdahaleleri getirecekti. Rusya ve büyük güçlerin hataları, Andrassy notasını olduğu gibi kabul ederek işlerin bu noktaya gelmesine neden olmaktı; Andrassy notasında öngörülenlerin tersi oldu. Bu noktadan sonra İgnatyev, Karadağ'ın savaş girmesi durumunda Sırbistan'ın da savaşa girmesine izin verilmesi gerektiğini düşünmeye başlıyordu. Berlin'deki

---

İngiltere umum efkârını etkileyebilecek bir konumdaydı. Sarayda nüfûzu olduğu bilinirdi ve hem Rusya'daki hem de Londra'daki Rus diplomatlarını rahatsız etmekteydi. Bkz., Baylen (1951, ss. 255-271).

[1164] (Wellesley, 1905, ss. 288, 291). Britanya İmparatorluğu'nun St.Petersburg'daki askeri ataşesi Wellesley, İngiliz düşmanı olmasına karşın İgnatyev'in en büyük hayalinin Londra'ya elçi tayin edilmek olduğunu ileri sürer.

[1165] Rusya'nın Londra sefiri Kont Şuvalov, Çark üzerinde oldukça nüfûz sahibi bir adamdı; III. Şube ve Jandarma Şefi olarak oldukça kritik görevlerde bulunmuş olması, Çar nezdindeki itbar ve nüfûzunu göstermekteydi (Wellesley, 1905, s. 291).

[1166] Olga Novikova'nın Bulgar ajitasonu hususundaki anıları için bkz., Stead (1909/I, ss. 246-274)

toplantıya yetişmeyen teklifine göre Hersek, bağımsız Karadağ'a verilecek, Küçük Zvornik Sırbistan'a verilecek, Osmanlı Hıristiyanlarının sosyo-ekonomik, politik ve hukukî durumlarının düzeltilmesi için reformlar yapılacak ve bütün bunların görüşüleceği bir konferans, İstanbul'da toplanacak, alınan kararların tatbikinin denetimi İstanbul'daki elçilere bırakılacak (MacKenzie, 2002, s. 354; Hevrolina, ss.274-275) Bu teklifler Berlin Memorandumuna yetişmediği gibi, Selanik vak'ası ve Saray darbesiyle İgnatyev'in İstanbul'daki durumu daha da kritik bir hâl aldı; Bâbıâli'de birkaç yıldır devam eden İgnatyev nüfûz dönemi sona eriyor, İngiltere'ye mütemâyil olan Midhat Paşa ve İngiliz nüfûzunun restorasyonuyla Elliot'ın İgnatyev'e göre yeniden olaylara müdahale edebilme şansı artıyordu.

Selanik'te bir Bulgar kızın din değiştirmesi, Mayıs ayı başlarında diplomatik bir krize dönüşmesiyle Fransız ve Alman konsolosları öldürüldü. Bunun üzerine büyük güçler, Rusya da dâhil derhal Selânik limanına harp gemileri gönderdiler.[1167] İgnatyev, bu hâdiseyi aylardır raporlarında altını çizdiği 'Müslüman fanatizmi'ne örnek bir olay olarak gösterip, bundan sonra böyle olayların yaşanma ihtimalinin çok yüksek olduğunu, diplomatik mahfillerde dile getirdiği gibi, St.Petersburg'u da ivedi uyardı.[1168] İstanbul'daki *corps diplomatique*in duayeni İgnatyev olduğundan hâdisenin hemen akabinde sefirler Rusya Sefâret konağında toplandı. Toplantıda Bâbıâli'yi Raşid Paşa temsil etti. 8 Mayıs'ta gazetelerde elçilerin talepleri yayımlandı ve bu talepler büyük ölçüde İgnatyev'in görüşleri doğrultusunda hazırlanmıştır; konsolosların onurlarını iade eden gerekli seremoniler yapılacak, konsolosları öldürenler en ağır şekilde cezalandırılacak, bölgede sukûnetin sağlanması içi gereken tedbirler derhal alınacak ve gazeteler, ahâliyi galeyana getirecek yayın yapmayacaktır.[1169] Diğer yandan İgnatyev, Rusya sefârethâne ve konsoloshânesinin güvenliğini yüzlerce

[1167] NA.FO.65/ 937, 9 May 1876 (from Lord Loftus to Lord Derby), No 190.
[1168] Osmanlı tarihyazımına göre bu olaydan en fazla fayda çıkarmaya çalışan İgnatyev'di; "Rusya elçisinin bu vak'ayı bir taasub-ı dinî ile ehl-i İslâm'ın Hıristiyanlar aleyhine kıyamları asarından olmak üzere ilân etmesi ve sefârethânesini Hırvatlarla muhafaza ettirmeğe ve bizzat bi'l-vâsıta pâyitahtın dahi asayişinin muhtel olduğunu iş'â etmeğe başlaması Beyoğlu ve Galata'da ve sâir civâr-ı pâyitahtta mûkim ecnebi ve yerlü tüccar ve sarraf takımından havfa tebeyyün edenlerin ailelerini diyâr-ı ecnebiyyeye ve adalara göndermelerine bâis oldu (Mahmud Celaleddin Paşa, 1326/I, s. 88).
[1169] Detaylı bilgi için bkz., Torunoğlu (2012, s. 43 vd.).

Hırvat ve Karadağlı paralı askerlere teslim etti. Onun Pera'daki Hıristiyanların güvenliği için en emin yol olarak bunu gördüğünü, diğer elçilere de benzer tedbirler almaları gerektiğini söylediği ileri sürülüyordu (Elliot, 1922, ss.220-221). Pera'daki Rusya karşıtı misyonlar ve Batı yanlısı Levant matbuâtı, İgnatyev'i provokatör olarak nitelendirmeye başladılar.[1170] İgnatyev'in bu hamlesi, aslında Berlin'e ve St.Petersburg'a mesaj vermek, Viyana yolunun iflas ettiğini göstermek içindi. Selânik vak'asının arkasından gelen softalar ayaklanması ise İgnatyev'in hamlesine, bir bakıma bir cevap olarak verilmiş gibi gözükmekteydi. Nitekim bu ayaklanmanın gerçek hedefi, Rusya nüfûzu altında olan hükûmet ve Sultan olarak gösterilmekteydi. İgnatyev, Elliot'ın Müslüman anayasal hareketini kendi himâyesine aldığını ifade ediyordu (MacKenzie, 2002, s.356; Hevrolina, 2009, ss.278-279).

Berlin Memorandumunun İngiltere tarafından kabul edilmemesi ve başarısızlıkla sonuçlanması ve iki Sırp prensliğinin Osmanlı'ya savaş ilan etmesinden sonra 8 Temmuz'da Reichstadt'da bir araya gelen Franz Joseph ve Andrassy ile II.Aleksandr ve Gorçakov, Balkan meselesi üzerine gizli bir tasarı üzerinde çalışmaya başladılar.[1171] Reichstadt konvansiyonu basitti: eğer Sırbistan ve Karadağ savaşta kaybederse topraklarda herhangi bir değişim olmayacak, her iki prensliklerin mevcut vaziyeti devam edecekti. Ancak eğer Osmanlı mağlup olursa Sırbistan sınırlarını Drine ve Lim'e kadar sınırlarını genişletecek, Karadağ ise Hersek'in bir kısmını alacak, Spizza limanı ve Lim'in bir kısmı ikisi arasında paylaştırılacaktır. Bosna-Hersek'in kalanı Avusturya'ya verilecek, Rusya Baserabya'yı geri alacak, Bulgaristan, Rumeli, Arnavutluk otonom devletler hâline getirilecek ve Teselya ile Girit Yunanistan'a verilirken İstanbul serbest şehir hâline getirilecek. Rusya'nın içinde bulunduğu şartlara ilave olarak Sırbistan ve Karadağ'ın da kaybetmesiyle Reichstadt görüşmelerinde de formel

[1170] Örneğin bkz., *The Levant Herald, 13 May 1876*. İgnatyev'in böyle yaparak Bâbıâli'nin Hıristiyan ahâliyi bırakın dış misyonların bile can güvenliğini sağlayamadığını dünya kamuoyuna göstermek istediği ileri sürülmekteydi. Bir yandan sükûneti tavsiye ederken kendisinin başkent kamuoyunda gerilimi yükseltmesi, Rusya karşıtı Levanten basın ve Osmanlı basını tarafından da eleştirilmekteydi. Avrupa'ya verilen mesaj belliydi; İstanbul'da bile güvenlik zafiyeti öyle bir noktaya gelmiştir ki Hıristiyanların güvenliği için yabancı paralı askerlerden istifade etmek gerekmektedir.

[1171] Ayrıntılı bilgi için bkz., Seton-Watson (1930, s. 580 vd.)

bir antlaşma imzalanana kadar tatmin edici bir sonuç çıkmamıştır. Diplomasi tarihçileri bu nedenle Reichstadt antlaşmasından değil Reichstadt görüşmelerinden bahsederler; keza bu, vaziyetin daha nesnel bir tarifidir (Nikitin, 1963, s.182). Milyutin'in de vurguladığı üzere bu görüşmelerden sonra Çar, barışın devamını ümit etse de geleceğe sükûnet içerisinde bakmak artık pek mümkün değildir (Milyutin, 2009, s.80). Milyutin'e göre Rusya için adeta Balkan halklarının bağımsızlıklarını temin etmek, Bâbıâli'ye bu eyaletlerde reform yaptırmaktan daha kolay gelmeye başlamıştır. Rusya'nın 'Büyük Sırbistan' idealine soğuk baktığı da bu görüşmelerden sonra daha da belirgin hâle gelmiştir.

Nisan ayaklanması, şüphesiz Bulgar millî bağımsızlık hareketinin başlıca dönüm noktası olduğu kadar Balkan bunalımının da en önemli aşamalarından birisidir; Rusya'da "Slav dayanışması" davasına kayıtsız kesimlerin bile heyecana gelmesine yol açmış, Batı kamuoyunda da Rusya'ya belli bir siyasî desteğin ortaya çıkmasının önünü açmıştır. Bir bakıma Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik müdahalesinin meşrûiyetinin Batı kamuoyunda kabul görmeye başlaması Nisan ayaklanmasının başladığı döneme tekabül eder. Avrupa diplomasisinde hâkim olan "Yakın Şark'ta statükonunun" devam etmesine yönelik iddialar, daha güçlü bir şekilde tartılmaya açılacaktır. Nisan isyanından sonra Rusya'nın harekete geçmesine neden olabilecek bir koalisyon, İngiltere'nin Rusya'ya yönelik geleneksel muhalefetine ve Avusturya-Macaristan'a rağmen artık pek mümkün gözükmez (Todorov, 1976, s.15). Nisan ayaklanması yalnızca Rusya ve Avrupa kamuoyunda bir yankı uyandırmaz, aynı zamanda Balkan milletleri arasında da güçlü bir ajitasyona yol açacaktı. Bununla birlikte isyanın başlangıcında milliyetçi motiflerin umûmîliği, tartışmaya açıktı. Bununla birlikte Bulgar isyanı, sosyal ve ekonomik şartlara bağlı bir hareket olan Bosna ve Hersek isyanından farklı olarak milliyetçi bir bilinç uyanışına ilişkin şablona daha fazla oturmaktaydı. Diğer yandan Bosna-Hersek isyanına göre daha iyi örgütlendiği bârizdi ancak bir kitle hareketi değildi.[1172]

[1172] Bulgar isyanına katılanların daha ziyade orta sınıf olduğu gözlemlenmekteydi; her iki isyanın genel bir sosyolojik karşılaştırması için bkz., Farrar (1996, ss.30-31). Ayrıca bkz., Trajkov (1976, ss.16-41);

Rusya'da Osmanlı'ya karşı bir savaşın *conditio sine qua non* değilse de yavaş yavaş tartışılmaya başlaması da Nisan ayaklanmasıyla birliktedir (Todorov, 1977, s.34).

İgnatyev, İngiltere'nin gelinen noktadan hiç de memnun olmaması gerektiğini gayet iyi bilmekteydi. İstanbul'daki saray darbesinin ardınan İngiliz donanmasında görülen hareketliliğe mukâbele olması için St.Petersburg'a, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya sınırına askerî yığınak yapılmasını, belli birliklerin o ölgeye kaydırılmasını öneren İgnatyev, bu şekilde İngiltere'ye mesaj verileceği kanaatindeydi. Diğer yandan Jön Türk hükûmetine de bir mesaj verilecekti; Rusya, bütün bir Anadolu'yu Çar'ın bir işaretiyle ele geçirebilirdi (MacKenzie, 2002, s. 358; Milyutin, 2009, s. 94). İşler öyle bir noktaya gelmişti ki Midhat ve Elliot, İgnatyev'in İstanbul'dan geri çekilmesini isteyebilirlerdi ve İgnatyev, buna pek memnun olurdu. İgnatyev'in 22 Haziran'da Giers'e yazdığı gizli bir mektupta, Sultan Murad'ın kendisiyle yeniden iletişime geçmeye çalıştığına dikkat çekmesi, önemliydi; ancak şimdilik sıkı bir gözetim altında tutulan Murad'ın böyle bir iş başarabilmesi, neredeyse imkânsızdı. İgnatyev, Rusya karşıtı kamuoyunun şiddete başvurmasından çekinmeye başlamıştı (MacKenzie, 2002, ss.359-360; Hevrolina, 2009, s.280).

Bâbıâli'nin *Drekaiserbund*un politikasını boşa çıkarmak için Berlin Memorandumunu reddetmesiyle ve onların tekliflerini kabul etmemesiyle İngiltere aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun bir muammânın içine atmıştır; İgnatyev, Atina'daki Rusya elçisi Pyotr Aleksandroviç Saburov'a yazdığı hususî bir mektubunda Hristiyanların durumlarının bütünüyle iyileştirilmesi koşuluyla Osmanlı İmparatorluğu'nun genel bir yangına varmadan mümkün olduğu kadar varlığını sürdürmesini istediklerini yazıyordu.[1173] Osmanlı İmparatorluğu, bugün Sırbistan ve Karadağ ile korkunç bir savaçın eşiğindedir; Bulgaristan'da kan akmaktadır ve Hersek isyanı henüz sönmekten uzaktır. İgnatyev'in nazarından bakıldığında kabine ve ordu devrimi Sultan Abdulaziz'e yönelik hükûmet

[1173] RGİA, f.1044, op.1, d.267, list 138-142 (18/30 Juin 1876). *Nous voulions conserver l'Empire Ottoman aussi longtemps que possible, tout en améliorant la situation des Chrétiens, sans arriver à un embrasement général.*

darbesiyle devrildi ve böylelikle Elliot'un istemiş olduğu gibi, ülkeyi anarşi ve kaosun içine çekecek yeni bir anayasal süreç başlamış oldu. Anayasa sözcüğünün cahil ve ateşli kitlelerin önüne atılması, yalnızca düzenin bozulmasını ve partiler, milletler ve dinler arasındaki düşmanlığın kızışmasını üretebilirdi. Hükûmet artık durumun hâkimiyedi ve Bulgaristan'da, Hristiyanlar ile Müslüman arasındaki nüfus dengesini bozmak için art niyetlerle (*avec l'arrière pensée*) ikincisi lehine katliamlar yapılmaktaydı. Mahallî yönetim toplumsal olaylardan dolayı güçsüz ve itibarsız hâle gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun içinde bulunduğu durumu bu şekilde anlatan İgnatyev'e göre Müslümanların izledikleri devrimci yolda, Rusya elçisi olarak İngiltere elçisi ile rekabet halinde olmalarının gayet doğal olduğunu anlatıyordu. Bâbıâli içinde kanlı hesaplaşmalar olurken diplomatik bir müdahale olmamış ve "Müslüman fanatizmi" ile Şarkî entrikalar siyaset ve diplomasi sahnesine hâkim olmuştur. İgnatyev, bu dönemde öncelikle İngiliz elçinin fırsattan ve durumdan istifade edip Rusya aleyhine nüfûz kazanmasını engellemeye karar verir. Burada mesuliyeti yazarlara ve krizin suç ortaklarına yükleyen İgnatyev İngiltere'nin, Müslüman liderlerle suç ortaklığı yapmasından dolayı pişmanlığını dikkat çekiyordu. Kriz, İngiltere için bile içinden çıkılamaz bir hâl alabilirdi. Hristiyanlar Yunanistan'ın alacağı tavrı beklemekteydiler.[1174] İgnatyev, "savaş şiddetli olacak *(La lutte sera acharnée)* diyordu. Atina'daki Rusya elçisi Saburov'a, bizlere düşen ödev, mümkün olduğu kadar millî hırsları yatıştırmaya çalışmak ve Türkleri, Hristiyanların vaziyetlerini düzeltebilecek reformlar yapmaya *Drekaiserbund* olarak razı olacakları bir noktaya getirmek için Bâbıâli'ye baskı yapmak, diye yazıyordu.[1175] İstanbul'daki saray darbesinden sonra İstanbul'da

[1174] Nitekim Sırbistan Knezi Mihail, tam bu dönemde Sadrıâzâma Bosna ve Hersek'teki karışıklıklardan duyduğu rahatsızlıkla ilgili bir mektup gönderir; Milan, Bâbıâli'nin Bosna yönetiminden ferâgât etmesi gerektiğine işaret etmektedir. Aynı anda Romanya Prensi Karl, Tuna ile Romanya ve Sırbistan arasındaki bölgenin de tarafsızlaştırılmasını istiyordu ki bu bölgeye Osmanlı filosu gönderilirdi. Eşzamanlı olan bu talepleri, Karadağ'ın da şikâyetleri eklendiğinde, Bâbıâli üzerindeki savaş baskısının arttığı görülmekteydi. Rumlar ise şimdilik pasifti ve ümitlerini geleceğe havale etmişlerdi. Şark meselelerine mesafeli kalmalarının nedeni ise son on yılda Slavlar ile Yunanlılar arasında son gittikçe hissedilir bir soğumanın olmasıydı.

[1175] RGİA, f.1044, op.1, d.267, list 141. *Nous avons travaillé, Vous et moi, avec une égale persévérance et une égale sincerité à calmer les aspirations nationales tant que cela était possible et tant qu'on pouvait espérer amener les Turcs, grâce à la pression de trois Empires, à améliorer la situation des Chrétiens, à faire des réformes sérieuses et à éviter des conflagrations sanglantes.*

kalıp reform teşebbüslerinde bulunmanın da çok fayda getireceğini düşünmüyordu. Hükûmet içinde Avrupa müdahalesine karşı daha büyük bir korumacı tepkiyle karşılaşacaklarını bekliyordu. Rusya'dan gelecek tavsiyelere Midhat Paşa'nın siyasî tabiatı gereği itimat etmesi beklenemezdi. Vaziyet, artık tamamen değişmişti; İgnatyev, Ortodoks dindaşlarının Müslümanlar tarafından katledilmesine karşı çıkmalarına engel olamadıkları Sırbistan ve Karadağ ile çatışmayı önleyemeyebileceklerini görüyordu. Öyle gözüküyordu ki Balkan yarımadasının bütün Hristiyanlarının ortak ve işbirliği hâlinde çalışmalarını arzu etmeleri gerekiyordu. Eğer Sırbistan, Osmanlı kuvvetleri tarafından ezilirse vaziyet Sultanın Hristiyan tebaası için dayanılmaz bir hâl alırdı ve Rusya'nın nüfûzu uzun bir süre riske girerdi. Yunanistan'ın sessizliği, Osmanlı'nın yaptıklarına 'suç ortaklığı' şeklinde algılanabilirdi ve İngiltere'nin kredisini kazanmak uğruna benimsenen bu eylemsizlik, hâdiseler sakinleştiğinde Sırbistan ve Karadağ'ın tepkisine neden olabilirdi. Sırbistan'ın Rusya'yı Osmanlı'ya karşı izeole politika izlemekle suçlamasını istemezdi; İgnatyev, dâimâ Hâriciye Nezâretinden gelen talimatları uygulamek zorunda olduğunu itiraf ediyordu: Onlar kendisiyle aynı görüşte olmasalar dahi Hâriciye'den gelen emirleri uygulamak zorunda olduğundan dindaşlarını tehlikeye atabilecek büyük şahsî mesuliyetler almaktan imtinâ ettiğini de itiraf ediyordu.[1176]

Osmanlı ile Sırbistan ve Karadağ arasında 10 Haziran'da patlayan savaş, İgnatyev'in bile önleyemeyeceği bir dizi komplikasyonu beraberinde getirdi. İgnatyev'in Nikolayev Harp Akademisi'nden arkadaşı General Çernyayev, Sırbistan'a gelen gönüllüler arasında en meşhuruydu ve Rusya'da artık, 1865 Temmuzunda Taşkent'i alan general olmasından dolayı 'Taşkent Aslanı' olarak tanınıyordu. Çernyayev, ateşli bir Panslavistti ancak onun ideolojik yaklaşımında da Makyevelist motifler dikkat çekmekteydi; kendi kontrolü altında Rusya'ya bağlı bir Sırbistan tasavvur ediyordu (Farrar, 1996, s.32). Sırp

[1176] RGİA, f.1044, op.1, d.267, list 142. *Le Ministere Imperial dont j'ai toujours suivi fidélement les indications, même lorsqu'elles ne s'accordaient pas entierement avec mes opinions personelles, ne saurait ce me semble vouloir assumer l'énorme responsibilité que nous feraient encourir les malheurs qui menacent nos coréligionnaires.*

ordusuna emekli olan General Çernyayev komuta ediyordu.[1177] Bâbıâli derhal Çernyayev konusunda Rusya'ya karşı diplomatik tepkisini vakit kaybetmeksizin verdi ancak karılığında, Çernyayev dâhil bölgeye giden gönüllü Rus subayların emekli oldukları, Rus ordusuyla herhangi bir bağlantılarının kalmadıklarını beyan etti.[1178] Başlangıçtaki kısa süreli başarıların İgnatyev'i bile ümitlendirmesi beklenemezdi; İgnatyev, Sırbistan ordusunun ve kaynaklarının Osmanlı ile etkili bir mücadele için yeterli olmadığını gayet iyi bilmekteydi. Rusya'dan gelen gönüllü birlikleri, Sırplar ile Ruslar arasında bir bağ kurmak yerine, karşılıklı sempatinin kaybolmasına yol açacaktı. Ancak yine de Rusya'da, daha önce hiç olmadığı kadar güçlü bir sivil yardım kampanyası başlamıştı. Bu kampanyaya Asya Dairesinin destek vermesine karşın, resmî Rus diplomasisinin hâlâ barışçıl çözüm araması, Rus kamuoyunda tepkilere neden oluyordu. Zaten 1875-1877 arasında Balkanlarda yaşananlar, Rus resmî politikasıyla efkâr-ı umûmiyenin 'vicdanı' arasında Slav meselesine yönelik çelişkinin net bir şekilde tebârüz etmesine yol açtı. Rusya hariciyesinin *realpolitik* ile *pannatsionalpolitik* arasında yaşadığı ikilemde ilki yönünde tercihte bulunan Gorçakov, zaman zaman Balkanlarda yaşananlara lâkayd kalmakla ithâm edilme noktasına geldi. İgnatyev de bu yöndeki eleştirilerini gittikçe arttırdı; ancak bu döneme ait raporlarının çoğu, en büyük hatanın Rusya hariciyesinin dümenini Andrassy'e kaptırmak olduğunu ileri sürmekteydi; bu bir bakıma 'ilk günah'tı ve devamında gelen hadiseleri tetiklemişti.

Osmanlı-Türk tarih yazıcılığında 1875-1877 Balkan krizinde Rus diplomasinin yek vücûd olarak Panslavist bir çizgi izlediğini ileri süren hâkim söylem, meseleye olan mesafesiyle alakalıdır. Rus hâriciyesinin Panslavcı hareketlerle organik bağını devam ettiren Asya Dairesi gibi bir kesimi Sırbistan-Karadağ savaşı ve Bulgar ajitasyonunda yeraltı diplomasisini benimserken, başından beri Panslavcı basının eleştirilerinin hedefindeki Gorçakov ve resmî Rus diplomasisi, barışçıl ve diplomatik çözümler arıyorlardı. Bu dönemde de ateşli milliyetçilerin eleştirilerinin yükünü ve baskısını üzerine almak durumunda

[1177] Çernyayev'in Sırbistan ordusunun başında Osmanlılara karşı verdiği savaş hakkında bkz., MacKenzie (1964, ss.279-297).
[1178] Ayrıntılı bilgi için bkz., MacKenzie (1974, s.118 vd).

kaldılar. 1876 Mayıs sonunda General Fadeyev'in meşhur memorandumu yayınlandı; Rusya'nın tek taraflı olarak insiyatif alıp harekete geçmesi gerektiğine, Boğazları kuşatıp Balkanlar üzerinde kontrolün sağlanması gerektiğine dair bu memorandum, Gorçakov'un çözüm arayışlarına tamamen aykırıydı. [1179]

İgnatyev, Fadeyev'den Mısır ordusunun Balkanlarda kullanılmasını engellemesi için Hıdiv'e telkinde bulunmasını bir süredir istiyordu; Fadeyev, Mısır'ı Rus çıkarlarına hizmet amacıyla kullanmalıydı. Fadeyev**,** Mısır'dan döndüğünde İgnatyev'den aldığı mektupta, Mısır'da Fadeyev'in eğittiği Hıdiv'in ordusunun Balkanlardaki savaşta kullanılmamasını sağlamak için teşebbüslerde bulunmasının beklediği anlaşılıyordu; Rusya, Mısır'ı tıpkı Sırbistan, Karadağ, Romanya gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun meşrû varisi olarak görmekteydi. Fadeyev de Şark meselesinin çözümü için ortak bir Müslüman ve Hristiyan ayaklanmasını gerekli görmekteydi; Arapların bağımsızlıklarını kazanmaları, Balkanların 'özgürleşmesi'nden bağımsız düşünülmemeliydi. İgnatyev, Fadeyev'in bu planına destek vereceğine zaten söz vermiştir. Fadeyev zaten aslında Hıdiv İsmail'in değil, Şark meselesinin çözümünde Rusya'ya hizmet etmek için Mısır'da olduğunu beyan etmektedir (Kuznetsov, 1998, ss. 89-91). Fadeyev, Mısır'dan döndükten sonra Balkan Slavlarına yönelik Rusya'nın müteennî tutumunun değiştirilmesi için Giers nezdinde teşebbüslerde bulunmuştu. Panslavist mobilizasyon içinde de birbirleriyle çelişen, farklılaşan görüşler az değildi. Unutmamak gerekir ki Aksakov'un Çernyayev yazdığı meşhur mektubu, Bulgarlar aleyhine Sırpları desteklememesi gerektiğini vurguluyordu. "Siz bir Russunuz ve biz Ruslar, Bulgarlar ve Sırpların üzerinde kalmalı ve daha geniş bir perspektiften görmeliyiz. Rusya için Bulgarlar ve onların bağımsızlığı Sırplarınkinden daha az özlenen bir şey değildir. Rusya'nın çıkarları hepsinin üzerindedir, bu sebeple Rusya için faydalı olan şey aynı zamanda Sırplar, Bulgarlar ve bütün Slavlık için faydalıdır" (Mackenzie, 1964, ss. 285-287).

[1179] Ayrıntılı bilgi için bkz., Kuznetsov (1998, s.94 vd.); Hevrolina (2009, ss.281-282).

İgnatyev'in Harbiye'den arkadaşı olan Çernyayev'in Osmanlı orduları karşısındaki mağlubiyetleri, kısa süre peşpeşe gelmeye başladı. İgnatyev, Çernyayev'in düşünmeden Sırbistan ordusunun başına geçip işleri daha da içinden çıkılmaz bir hâle getirmesini eleştirmekte gecikmemişti; üstelik Avrupa'da Ruslara karşı şüphe uyandırdığı gibi Osmanlı'da da Rusya karşı gelişen antipatinin düşmanlığa dönüşmesine yardımcı olduğunu düşünüyordu (MacKenzie, 2002, s. 366). İgnatyev, 1876 yazında, Temmuz sonuna doğru Rusya'ya gitti.[1180] İgnatyev'in İstanbul'daki hükûmet ve saray darbesiyle siyasî kompozisyonun altüst olmasından sonra Bâbıâli nezdinde bir şey yapılacağını düşünmüyordu ve St.Petersburg'u da bu doğrultuda bilgilendirmesi gerekmekteydi. Balkan Slavları için Rusya'da çalışmanın, İstanbul'da çalışmaya göre daha faydalı olacağı kanaatindedir. Bunun için önce Kiev'deki çiftliklerine gidip bir süre dinlendi, şahsî işleriyle ilgilendi. Ardından Petersburg'a gidecek ve bir süre sonra da devlet ricâlinin ve İmparatorun bulunduğu Livadya'ya çağrılacaktı İstanbul'daki durumu ve yapılması gerekenin Midhat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa güdümündeki Bâbıâli'ye uluslararası müdahele olduğunu ifade etti; oysa Çar, 8 Temmuz'da yapılan Reichstadt görüşmelerine sadık kalacaktı yani müdahalesizlik prensibine sadık kalma kararında devam edecekti. 27 Temmuz'da Gorçakov, İgnatyev ve Harbiye Nazırı Milyutin bir araya geldiler. Dönemin önemli tarihî kaynaklarından olan Milyutin, günlüklerinde bu görüşmede İgnatyev'in Hariciye Nezaretinin yürüttüğü diplomasiyi bütünüyle eleştirdiğini, adeta topa tuttuğunu kaydeder (Milyutin, 2009, ss. 95-96). Milyutin aynı zamanda Rusya'nın bir savaşa hazır olmadığını vurgular ve Dâhiliye Nâzırı Valuyev de Milyutin'in şahitliklerini doğrular.[1181] İgnatyev ile konuşanlar İstanbul'un birkaç saatte *Elliotopolis* hâline geldiğini sanırlardı; nitekim Valuyev tam da böyle demiş, İgnatyev'in tepkisiyle karşılaşmıştı. İgnatyev, Petersburg'da yaklaşık bir ay kaldı ve onun bu ziyareti,

[1180] NA.FO.78/2461, 25 July 1876, No 786.

[1181] Valuyev'in çizdiği panaromaya göre İgnatyev ile Gorçakov arasındaki görüş ayrılıkları, 1876 yazında St.Petersburg'un siyasî mahfillerine adeta damgasını vurmuştur. İgnatyev, Sultan Murad'ın iktidara gelmesinden sonra Bâbıâli'nin Rusya'nın görüşleri doğrultusunda hiçbir şey yapmayacağını, Rus yöneticilerinin kendisinin önerilerini dinlememelerinin cezasını çektiklerini söylüyordu. Jomini de İgnatyev'i üstü kapalı olarak haklı bulmaktaydı (Valuyev, 1961/II, ss. 377-379).

dönemin devlet adamlarının günlük ve hatıratlarında sıkça geçer.[1182] İgnatyev, saray darbesinden sonra aslında St.Petersburg yönetiminin kendini İstanbul sefâretinden geri çekmesi gerektiğini düşünmeye başlamıştır; Gorçakov'un üzerinde bütün olanlardan sonra hâlâ bir etkisinin olmaması, İgnatyev'in İstanbul'daki elçiliğinin meşrûiyetini sorgulamasına yol açmıştır. Balkanlarda yaşanan trajedi ve Çernyayev'in Sırp ordusunun başına geçmesinin üzerine Bâbıâli'nin yeni yönetici kadrosunun da Rus düşmanlığını tedavüle sokması, Müslüman ahâli arasında oldukça etkili olmuştur. İgnatyev, Rusya'dayken onun İstanbul'da hükûmet ve saray çevrelerindeki siyasî ağırlığının bütünüyle yok olmasına yol açan bir başka gelişme daha yaşandı; Sultan Murad'ın hal'i ve II.Abdülhamid'in tahta çıkışı, İgnatyev'in artık İstanbul'a dönmesini neredeyse tümüyle gereksiz kılmaktaydı. Eylül başlarında Kırım'da, Livadya'da devlet ricâli ile bir araya geldiler. İgnatyev, Kırım'da ricâl-i devletin içinde bulunduğu hâlet-i rûhiyeyi, ebeveynine yazdığı bir mektupta şöyle tarif ediyordu: müteredditlik, kararsızlık, Müttefiklere ümit bağlamanın beyhude olduğunu idrâk etmeye başlama… (Hevrolina, 2009, s. 284) Kırım'da Milyutin ile tekrar görüştü ve uzun görüşmelerden sonra İgnatyev'in önerileri doğrultusunda Rusya ordularının Kafkasya sınırında yığınak yapmasına karar verildi (Milyutin, 2009, ss. 113-114). İgnatyev, savaşa karşıydı ancak varılan noktada Bâbıâli'nin Balkanlardaki sert müdahalelerini önlemek ve krize neden olan vilâyetlerde özerklik tesis edilmesini sağlamak için Rusya'nın nihaî çare olarak bir güç gösterisi yapması gerekmekteydi. Ağustos sonu ve Eylül başında iki teklif kaleme aldı[1183] Bunlarda da daha önceki görüşlerini tekrar etti.

İgnatyev, Rusya'nın oynadığı bu dürüst olmayan oyuna destek vermektense Sırpları destekleyeceğini yazıyordu anılarına. Eğer Sırbistan'ı savunmak gerekiyorsa, yapacak fazla bir şey yoktu. Ancak Bakanlık, yine yarım tedbirler almış, Andrassy'nin gönlünü hoş tutmaya devam etmiştir. (Onu, 1931-1932, s. 404). Bâbıâli Eylül'de Sırbistan ve Karadağ ile ateşkes yapmayı

[1182] Dâhiliye Nazırı Valuyev'e göre bu dönemde, birbiri üzerine yalanlar söyleyen İgnatyev, yeni Sultan'ın üzerinde de nüfûzu olduğunu günlüklerine yazmıştır ancak Valuyev'in İgnatyev'in sözlerine pek inanmadığı anlaşılmaktadır (Valuyev, 1961/II, ss. 385-386).
[1183] Teklifleri için bkz., İgnatyev (1914, ss. 60-73; 73-81).

reddetmekteydi. İgnatyev'in Kırım'daki günleri, Milyutin'in günlüklerinde anlatılmaktaydı; Gorçakov ile araları iyice açılmıştı ve İgnatyev, Kırım'daki İmparatorluk heyetinden ayrı bir yerde kalıyordu. Milyutin, askeî tedbirler alınması konusunda İgnatyev ile gittikçe aynı düşünmeye başlamıştı. Başka çıkış yolu görmemelerine karşın Gorçakov, kesinlikle kimseyi dinlemiyor ve adeta kendi bildiğini yapıyordu. İstanbul'dan gelen haberler de pek parlak değildi; Elliot, İstanbul'un siyaset sahnesine bütünüyle hâkim olmuştur ve İgnatyev ile Milyutin, Kırım'da Rusya'nın Bâbıâli ile diplomatik ilişkilerini kesip ordusunu seferber etmesi için Çar nezdinde kulis yapmaktadırlar. Ateşkes sağlandıktan sonra bir konferansın toplanmasını sağlamaya çalışacaklardı ve bu süre de orduyu hazırlayacaklardı. İgnatyev, kendisine soğukkanlı ve Rusya kabinesinde gerçekten güçlü ve saygın bir müttefik bulmuştu; Harbiye Nazırı Milyutin, İgnatyev ile işbirliği hâlinde, Rusya ile Osmanlı arasında ortaya çıkabilecek bir savaş durumunu ve savaşa giden diplomatik yolu analiz etmek üzere Çar ve Grandük Nikolay ile sık sık bir araya gelmişlerdir. Milyutin'in desteğini arkasına alan İgnatyev, kendi görüşlerinin tayin edilecek politikada yer bulmasını da sağlıyordu. 4 Ekim'de Çar, kararlarını verdi; İgnatyev, İstanbul'a derhal dönecek ve birkaç hafta içinde Osmanlı nazırlarına İstanbul'da bir konferans toplanmasını kabul ettirmeye çalışacaktı; böyle bir konferansın sonuç verip vermeyeceği konusundaki görüşlerini de beyan edecekti. Eğer Bâbıâli'yi ikna edemezlerse, İgnatyev derhal İstanbul'u terk edecek ve Rusya ordusu en geçn Kasım'da seferberlik ilan edecek, ancak savaş ilan etmeyecekti; diplomatik baskı askerî kanallarla zorlanacak, Romanya ile müzakereler tamamlanana kadar beklenecekti (MacKenzie, 2002, s. 369; Milyutin, 2009, s. 133).

İgnatyev, diğer yandan Livadya'da Romanya Başbakanı Yon Bratianu ile Eylül ayı boyunca görüşmeler yaptı.[1184] Bu görüşmelerde Baserabya topraklarının yeniden Rusya'ya iade edilmesi gündeme gelemezdi; aksine İgnatyev ve Milyutin'in başlıca amacı, Romanya topraklarının Rus ordularının geçişine açılıp açılmayacağı ile daha fazla ilgilenmekteydiler. Romanya ise bunun karşılığında

[1184] Livadya'da Romanya heyeti ile yapılan görüşmeler, Milyutin'in günlüklerinde detaylı ve canlı bir şekilde anlatılmaktadır; (Milyutin, 2009, ss. 133-135).

Baserabya'daki topraklarının kendisine bağlılığının garantisini istemekteydi. Gorçakov ise pek alışılmadığı üzere sert bir ton benimsedi ve eğer Romanya'nın Rusya'nın şartlarını kabul etmemesi hâlinde Osmanlı toprağı sayılacağını açıkça beyan etti; Romanya Başbakanı ise daha ziyade Baserabya'yı Rusya'nın tekrar işgal edip etmeyeceği üzerinde durmaktaydı. İgnatyev, Gorçakov ile Bratianu arasındaki bu görüşmeye müdahale ile "Baserabya konusunda neden bu kadar hassas davrandıklarını" sormaktan kendini alamadı. Romanya'nın kendisini savunmak için hudut bölgesine, yani tampon bölgeye ihtiyacı vardı; oysa büyük Rusya İmparatorluğu'nun Romanya tarafından istilâsı söz konusu olamayacağına göre böyle bir tampon bölgeye ihtiyacı olduğu söylenemezdi. (Jelavich, 1969a, ss. 205-206). İgnatyev açıkça Paris Antlaşması ile Rusya'dan koparılan Güney Baserabya'nın Rusya'ya ait olduğunu ifade ediyor ve savaştan sonra yeniden ait olduğu ülkeye verileceğini imâ ediyordu. Bununla birlikte Livadya'da, Baserabya konusunda Rusya'nın niyetlerini en açık şekilde dile getiren kişi, öyle gözüküyor ki İgnatyev'di.

Bu arada İgnatyev'in yokluğunda İstanbul'da bıraktığı Nelidov, Rus konsoloslarına nezâret etmekteydi. Konoloslar, Slav Komitesi ile birlikte silâh ve mühimmat geçişine yardım etmekteydiler. 2 Eylül 1876'da Nikolay Karloviç Giers'e Aksakov'un gönderdiği mektup[1185], Asya Dairesinin Slav Komitesi ile işbirliğini açığa çıkarmaktaydı; Rusya'da Bulgarlara semptai gittikçe artıyordu ve Slav komiteleri, özellikle "talihsiz" Bulgarlara yardım göndermeye başlamışlardı. Filibe'de Müslüman "fanatizmi"nin kurbanları "zavallı" Bulgarlara cemiyetin yardımlarının ivedi ulaşması için gereken çalışmalar yapılmaktaydı. Rusya'da toplanan bağışların evvelâ Karadağ'a, ardından Sırbistan'a gönderilmesi rahatsızlık yaratıyordu; Bulgarlar ise şimdiye kadar henüz yardım alamamışlardı. Bağışların böylesine eşitsiz dağılımı, Slavcılara göre ise hiç de âdil değildi. 17 Eylül 1876'da Aksakov'dan Sırbistan'a, Belgrad'taki Rus konsolos Andrey Nikolayeviç Kartsov'a giden mektupta[1186] ise General Fadeyev'e Moskova Slav Hayır Cemiyeti tarafından gönderilen silâhların teslimâtı hususunda yetki verilmekteydi. Hatta öylesine ki Belgrad'taki Rus

[1185] RNBOR f. 14,op.1 delo 14.
[1186] RNBOR f. 14,op.1 delo 15.

konsolosa yazdığı bu mektupta Aksakov, Kartsov'un Sırbistan'daki gönüllü Rus Panslavistlere kendisinin tam yetkili vekili olarak gösterebileceğini yazıyordu. Yani Belgrad konsolosu Kartsov, Moskova Slav Hayır Komitesi reisine vekâlet etmekteydi. Osmanlı ordularının başarıları ve Bulgaristan'da başıbozukların 'katliam'larının artması, Balkanlardan gelen mühimmat ve erzak taleplerinin artmasını beraberinde getiriyor ve Rus konsoloslar, hızlı bir iletişim ve nakliye ağı gerektiğinden Slav komitelerine vekâlet eidyorlardı.

İgnatyev, adım adım savaşın yaklaştığının farkındaydı ve Nelidov da kendisi ile aynı fikirdeydi. Rusya'nın içinde bulunduğu mevcut şartlarda Osmanlı ile savaşmanın mahsurları konusunda Gorçakov'u da uyarmaktaydı; özellikle Rusya tek başına savaşırsa durum daha kötü bir vaziyet alabilirdi. İgnatyev'in dönüşünden sonra Çar, devlet şurasını topladı ve bir an evvel ateşkesin sağlanması için gerekli tedbirlerin alınmasını beyan etti (İgnatyev, 1914, ss. 439-443; Onu, 1931-1932, s. 405). İgnatyev dönerken, bir memorandum hazırlandı ve kendisine tebliğ edildi; Milyutin hatıralarında Kırım'daki bu toplantıları gün gün yazmaktaydı; İgnatyev'in İstanbul'a varışının bayrama denk gelecek olmasından dolayı bazı çekinceleri olduğunu belirtiyordu (Milyutin, 2009, ss. 134-136; Reutern, 1910, ss. 40-41). Eğer Rusya'nın acil ateşkes çağrısı Bâbıâli tarafından kabul edilmeyip reormlar için de taahhütte bulunulmazsa İgnatyev'e ilişkileri resmen kesip dönmesi talimatı verildi.[1187]

Çar ve Gorçakov, Ekim ayı başında Rus devlet erkânının Livadya'da yaptığı toplantılarda İgnatyev'in ateşkes görüşmeleri için İstanbul'a gönderilmesi kararını aldılar ve bu kararla birlikte Rusya ordusunda mobilizasyon da başmaış oldu (Goriainov, 1948, s. 148). Rus Ekim ayının ortalarında Livadya'dan dönen İgnatyev, durumun vehametinin ziyadesiyle farkındaydı ve Saburov'a bunu

[1187] Sergey Goryanov, Livadya'daki görüşmeler ile ilgili oldukça kıymetli belgeler yayımlamıştır. Buna göre Gorçakov'un kafasındaki plan önce koşulsuz ateşkes ve ardından barış müzakereleridir; müzakereler Balkanlardaki prensliklerin bağımsızlıkları ve ayaklanan eyaletlerin özerklikleri temeli üzerine şekillenecektir. Müzakereler için tahmin edilen süre 1 Aralık'a kadardır. Eğer müzakerelerde sonuç alınamayacağı ortaya çıkarsa İgnatyev müzakere masasından kalkacaktır ve müteakiben ilişkiler kesilecektir. Son tahlilde müzakerelerin başarısız olmasına müteakip İgnatyev'in geri çekilmesi başından kararlaştırlmıştır. Ayrıntılar için bkz., Goriainov (1948, s. 149).

bildirmişti.[1188] Rusya kamuoyunu saran Panslavist ruh, Livadya'yı da etkilemişti (Rupp, 1976, ss. 186-187). Maliye Nazırı Reutern'in anıları, 1876 Güzünde Rusya'daki siyasî iklimin tasviri için Milyutin ve Valuyev'in anılarını tamamlayıcı niteliktedir; Ağustos'ta St.Petersburg'da Çar ile görüştüğünde savaş yanlısı bir hava sezmemiştir Reutern ancak Ekim ayında görüştüğünde, Livadya'da artık savaş rüzgârlarının estiğini dile getirmektedir (Reutern, 1910, s. 40). Reutern, mâlî durum icabı savaşa karşı çıkmaktadır ancak pek fazla dikkate alınmaz. Ancak Gorçakov'u bile savaş ruhu kuşatmıştır. Livadya'da, Panslavist ruh açıkça üstün gelmektedir ve Temmuz'dan Ekim'e kadar Rusya kabinesinde siyasî havanın değişmesinde İgnatyev'in de etkisi olduğu şüphe götürmez.[1189] İgnatyev İstanbul'a döndükten sonra Avusturya ve Alman elçilerinin yanısıra İtalyan ve Fransız elçilerin iki aylık ateşkes teklifini sonuna kadar destekleyeceklerini bildirmesi, Livadya'da olumlu karşılanmıştır (Milyutin, 2009, s. 139). İngiliz elçi Sir Henry Elliot, Bâbıâli nezdinde güçlüyse de İstanbul'un diplomatik mahfillerinde gittikçe tecrit edilmektedir.

İgnatyev'in döndüğü günlerde Dersaadet'te huzursuzluk ve kargaşa hâkimdi; Franz Joseph, Rusya'nın Bâbıâli'ye karşı yapacağı teklifleri kabul ettiğinden Rusya, *Dreikaiserbund* içinde de ciddi bir muhalefet ile karşılaşmamaktadır. İgnatyev, geldikten sonra bütün faaliyetlerini çatışmaların durdurulması ve Balkan krizinin çözümü için İstanbul'da bir konferans toplanması için gerek Bâbıâli'yi gerekse de diplomatik misyonları ikna etmeye yoğunlaştırmıştı.[1190] İgnatyev, İstanbul'a vardıktan sonra diplomatik mahfillerde ateşkes teklifinin kabul edileceğinden ümitli olduğunu her defasında ifade etmiştir. Ancak İgnatyev isyan eden bölgelere özerklik verilmesi koşulundan Çar'ın asla vazgeçeceğini düşünmüyordu. Hatat diğer güçler ne düşünürlerse düşünsünler, Çar, bu konuda kararlıydı.[1191] İgnatyev, Sadrıâzâm ile yaptıkları görüşmede,

[1188] NA.FO.78/ 2465, 19 October 1876, No 1168. İgnatyev'in Livadya izlenimlerini paylaştığı Saburov'a yazdığı *confidentielle* mektup; RGİA, f.1044, op.1, d.267, list 145-150 (15/27 October 1876).
[1189] Livadya'daki uzun göüşmeler için ayrıca bkz., Sumner (1937, ss. 196-228).
[1190] NA.FO.78/ 2465, 20 October 1876, No 1175.
[1191] NA.FO.78/ 2466, 23 October 1876, No 1184.

Bâbıâli'yi ateşkese sözlü olarak ikna etmek üzeredir.[1192] Hatta altı haftada eğer bir uzlaşmaya varılamazsa Osmanlı ordularının yerlerinde kalmaları şartıyla ateşkesin yenilenmesi dahi gündemdedir. İgnatyev Sultan Abdülhamid ile de görüşmüştür.[1193] İgnatyev'in İstanbul'da gündeme getirdiği talepler bellidir; Küçük Zvornik bölgesi Sırbistan'a katılmak koşuluyla Belgrad yönetimi savaştan önceki topraklarına sahip olacak ve Karadağ, Hersek'ten bazı topraklar alacaktır. Bosna-Hersek'te ise köklü reformlar yapılacak ve Bulgaristan'a otonomi verilecektir.[1194]

Sırbistan savaşı sırasında Rus gönüllerinin bütün heves ve fedakârlıklarına rağmen Sırbistan'da maruz kaldıkları davranış biçimi, gerek Rus kamuoyunda herekse de resmî Rus diplomasisinde bütün sempatinin Bulgaristan'a geçmesine yol açmıştı. Çar'ın Moskova nutku, bunu açıkça göstermekteydi. Rusya, 'Büyük Sırbistan'a sıcak bakmıyordu ve Avusturya-Macaristan ile bu konuda ortak noktaları hiç de önemsiz görülmemelidir. Üstelik Sırbistan'ın aldığı ateşkesten hemen önce aldığı ağır mağlubiyet karşısında Çernyayev, ateşkesin bir an önce elde edilmesi için Rusya'ya adeta yalvarmaktaydı.[1195] Çünkü Belgrad yolu, Osmanlı ordularına açılmıştır ve ultimatomun derhal verilmesinin arkasında yatan en büyük nedenlerden birisi budur. Belgrad'ın Osmanlı orduları tarafından işgali ihtimali, Gorçakov'un Çar'a danışarak ultimatomu derhal vermesi için İgnatyev'e talimat vermesini hızlandırmıştır. Nitekim eğer Türk orduları derhal durmaz ve altı haftadan iki aya kadar bir ateşkes yapılmazsa, İgnatyev'e İstanbul'u terk etmesi için emir verilmiştir ve savaş bu durumda kaçınılmaz olacaktır.[1196]

İgnatyev anılarında ultimatom çıkışının gereksiz olduğunun da altını çizer; nitekim kendisi 18 Ekim'de bir ateşkes için Bâbıâli'den bir güvence aldığını iddia eder ve 21 Ekim'de çatışmaların tamamen durdurulmasının kararlaştırıldığını

[1192] NA.FO.78/ 2466, 24 October 1876, No 1188.
[1193] BOA. İ.HR. 272/ 16388, NA.FO.78/2466, 25 October 1876, 1198.
[1194] İgnatyev Livadya'da alınan bu kararları tek tek izah eder; İgnatyev (1914, ss. 63-69; 448-449); Ayrıca bkz., MacKenzie (2002, s. 371); Hevrolina (2009, s. 284).
[1195] Ayrıntılı bilgi için bkz., Milyutin (2009, s. 146).
[1196] NA.FO.78/ 2466, 31 October 1876, No 1219. İgnatyev, bu ultimatomun iki gün önce kendisine ulaştığını söylemiştir. Ultimatomun tam metni için bkz., Gorianov (1948, ss. 158-162).

ileri sürer. Ona göre Elliot da bunu benimsemiştir. Oysa aynı gün İgnatyev, çatışmaların durdurulması konusunda Bâbıâli'ye baskı yapması konusunda talimat almıştır ve bunu yerine getirdiğinde İgnatyev, Elliot'ı ve diğer büyük güçleri bir kenara itmiştir. 30 Ekim'de Bâbıâli iki aylık bir ateşkesi kırksekiz saat içinde kabul etmemesi hâlinde İstanbul'u terk edeceğini belirttiği bir ultimatom verir.[1197] Bâbıâli'nin ataşkesi kabul etmesinden sonra birden bire Rusya'nın böyle bir ultimatom yayınlaması, Rusya'nın er ya da geç savaş ilan etmeye kararlı olduğunun bir işaretiydi. İgnatyev'e göre Gorçakov'un böyle yapmaktaki asıl amacı, İgnatyev'in İstanbul'da Rusya'nın şartlarını ve taleplerini Bâbıâli'ye tam kabul ettirmek üzereyken ve Belgrad'ı diplomatik yollardan tam kurtarmışken Gorçakov'un bu başarıyı gölgelemek için ani bir hamle ile ultimatom dayatması olmuştur. Nitekim İgnatyev, İstanbul'daki diplomatik mahfillerde ultimatom kendisine iki gün önce ulaştığını söylemktedir. Ancak öyle anlaşılmaktadır ki ultimatomun asıl mimarı bu defa Çar II.Aleksandr'ın bizzat kendisidir.

İstanbul'da gittikçe tecrit edilmiş bir vaziyette bulunan İngiltere'nin tavsiyesiyle Bâbıâli şartları kabul etmiştir. Çar II.Aleksandr tarafından verilen ultimatom, çatışmaları bıçak gibi kesmiş, ancak Avrupa'da Rusya'ya karşı bir infial yarattığı da gerçekti İgnatyev'e göre bu düşüncesizce yapılmış hareket, Bâbıâli Midhat Paşa gibi radikallerin bir adım öne geçmelerine Rusya'ya karşı savaş hazırlıklarına başlamalarına neden oldu. Vaziyetin gittikçe tehlikeli bir hâl almasıyla St.Petersburg'dan Yalta'ya geçip Livadya'daki görüşmeleri yakından takip etmek isteyen İngiliz elçi Lord Augustus Loftus'a göre Çar'ın öfkeli çıkışına en fazla İgnatyev şaşıp kalmıştır.[1198] Anlaşılan o ki İgnatyev bile Çar'dan bu

---

[1197] NA.FO.78/ 2466, 30 October 1876, No 1213; *Documents Diplomatiques, Affaires D'Orient 1875, 1876, 1877*: 238-239; Ayrıca bkz., *Russo-British Relations During the Eastern Crisis* III, s. 191.

[1198] Loftus, Reutern ile yaptığı özel görüşmede Livadya'da alınan kararlara göre Rusya'nın Bâbıâli'ye ayaklanan eyaletlerle ilgili tekliflerini her ne pahasına olursa olsun kabul ettşrmeye kararlı olduğunun dile getirmiştir. Rusya, bir toprak kazanımı peşinde değildir ancak Blakan Hıristiyanları ile ilgili istediği düzenlemelerin derhal yerine getirilmesinde ısrar edecektir. Reutern, Livadya'da savaşa karşı olan grupta yer almıştır ve Loftus'a bildirdiğine göre eğer Bâbıâli şartları kabul etmezse, daha sonra daha büyük imtiyazlar ve ödünler vermek zorunda kalacaktır. NA.FO.65/ 941, 23 October 1876, No 505 (Confidential). Ayrıca bkz., İgnatyev (1914, s. 449); Onu (1931-1932, s. 405). Lord Loftus'un Şark krizinde oynadığı kritik rol ile ilgili olarak

kadar öfkeli bir tepki beklemiyordur. İstanbul'a dönerken İgnatyev'e uzlaşmacı bir tutum izlemesi talimatı verilmişti.[1199] Nitekim Gorçakov, Bâbıâli ile ilişkilerin kesilmesini arzu etmiyordu ancak isyan eden üç bölgeye yani Bosna, Hersek ve Bulgaristan'a otonomi verilmesinin savaş veya barış seçeneklerinden hangisinin tercih edileceği konusunda belirleyici olacağının altını çiziyordu. Gorçakov, acilen bir konferansın toplanması gerektiğini de Loftus'a iletti.

Slav Hayır Komitelerinin yarattığı sosyo-politik dalga, toplumsal kanaatleri etkilemeye başlayınca, Çar'ın bundan etkilenmemesi beklenemeliydi. Çar II.Aleksandr, Paris Antlaşması'nı ruhunu teşkil eden Karadeniz'in askerî nötralizasyonu maddesini ilgâ ettiemeyi başarsa da Kırım Harbi'ndeki yenilginin yarattığı psikoloji, devam ediyordu. Çar'ın içinde bulunduğu psikolojinin ifadesi, Moskova'daki meşhur nutkunda tecessüm etmiştir. İgnatyev, İmparatorun bu nutku karşısında oldukça şaşırdığını ileri sürer ve artık savaş sürecine girildiğinie inanır (İgnatyev, 1914, s.447; Onu, 1931-1932, s.406). Çar'ın bu nutkuna İngiltere'den ise yanıt gecikmedi.

Ultimatomdan sonra Rusya, bir yandan bir konferans toplanması için Bâbıâli'ye baskı yapmaya başlarken, diğer yandan askerî hazırlıklarını hızlandırmıştır. Çar'ın ultimatomunun ve Moskova nutkunun İstanbul'daki ilk karşılığı, İgnatyev'in de ifade ettiği üzere daha büyük bir agresifliğin zuhurundan başka bir şey değildi; Bâbıâli, Amerika'dan silâhlar ve fişekler sipariş etti. İgnatyev'e göre Osmanlı ordusu, yaklaşık altı ay içinde savaşa hazır olacaktır. İgnatyev, savaş istemediğini hatıralarında açıkça yazar ve böyle bir savaşın önüne geçmenin yegâne yolunun, mevcut vaziyette ancak Bâbıâli'ye Sırbistan için verilen ultimatomdan sonra ikinci bir ultimatom vermek olduğunu söyler; bu ikincisi, Bosna-Hersek ve Bulgaristan verilecektir. Böylelikle Bâbıâli üzerinde adeta bir şok etkisi yaratmayı amaçlamaktadır. Konferansın sonuçlarını beklemektense böyle artçı şoklarla Bâbıâli'yi hizaya çekmek isteyen ve Osmanlıların ancak bu şekilde hizaya geleceğini düşünen İgnatyev, savaştan

---

bkz., Sumner (1934). Loftus, anılarında da bu ultimatoma en fazla İgnatyev'in hayret ettiğini yazar. Bkz., Loftus (1894/II, s.181).

[1199] NA.FO.65/ 941, 29 October 1876, No 509 (from Yalta).

bu şekilde kaçınılabileceğini düşünür. Ancak İgnatyev'in önerisi, mutadı vechile Gorçakov tarafından reddedilir; bundan sonra İgnatyev'e göre savaş kaçınılmazdır (Onu, 1931-1932, s.406).

İgnatyev'in Bâbıâli'ye sunduğu ultimatomdan kısa bir süre İngiltere'den müdahale geldi. Rus elçinin İstanbul'da şartlarının kabul edilmemesi halinde ülkesinin savaştan başka bir seçeneği olmayacağını açıkça söylüyordu.[1200] Rus hükûmetinin *Dreikaiserbund* içinde dahi bağımsız bir yol izlediği düşünülüyordu ve Osmanlı ile ilişkileri kesmekle tehdit ediyordu. Oysa İgnatyev, çok geçmeden Bismarck'ın da Rusya ile aynı çizgide olduğunu beyan etmeisyle İngiltere'nin önünde pek bir seçenek kalmadı.[1201] İngiltere hızlı bir şekilde devreye girdi ve İstanbul'da bir konferans toplanmasını teklif etti; Rusya, bunu birkaç gün içinde kabul etti ki böyle bir konferans toplanması İgnatyev'in başından beri istediği bir çözüm önerisiydi.[1202] Ancak İgnatyev, bunu Mahmud Nedim Paşa hükûmeti ve Abdülaziz'in saltanatı sırasında istemekteydi; şimdi İstanbul'daki siyasi manzara değişmişti. İgnatyev, mütarekenin altı haftalığına yapılması için Bâbıâli'ye baskı yapıyordu; Bâbıâli'nin teklifi ateşkesin beş ay olması yönündeydi. Ancak İgnatyev, Rusya'nın uzun bir müddet daha Sırp ve Karadağ Prensliklerinin geleceğinin belirsiz kalmasına müsaade edemeyeceğini kesin bir dille ifade etmiş ve birkaç saat sonra ultimatom vermiştir. Bunun üzerine Bâbıâli, önerilen şartları kabul etmek durumunda kalmıştır. İgnatyev, bu dönemde İstanbul'un diplomasi çevrelerinin neredeyse tek hâkimidir ve Elliot dışında diğer büyük güçlerin elçileri, İgnatyev'in Bâbıâli nezdindeki bütün teşebbüslerini desteklemektedirler.[1203] Livadya'da Milyutin, Gorçakov ve Finlandiya Valisi

[1200] NA.FO.78/ 2466, 2 November 1876, No 1227.

[1201] NA.FO.78/ 2466, 2 November 1876, No 1230. Ardından İgnatyev'in talebi üzerine Sırbistan'a gönüllülerin giriş çıkışı serbest bırakıldı. NA.FO.78/ 2466, 2 November 1876, No 1232.

[1202] NA.FO.65/ 941, 5 November 1876, No 521.

[1203] Mahmud Celaleddin Paşa, Bâbıâli'nin İgnatyev'in ultimatomunu o gün kabul etmemesi halinde savaşın kaçınılmaz olduğuna dâir yorumu, yerindedir. (Mahmud Celaleddin Paşa, 1326/I, ss. 211-213). Livadya'daki uzun görüşmelerde Rusya heyeti, taleplerin kabul edilmemesi hâlinde savaşa karar vermişlerdir ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlarda devam eden krizin üzerine bir de Rusya savaşını kaldırmasının imkânı yoktur. Üstelik Avusturya-Macaristan İmparatoru Rusya'yı atacağı adımlarda serbest bırakmıştır. Bâbıâli İgnatyev'e gönderdiği mecburî olumlu yanıttan sonra Rusya sefareti baştercümanı Mihail Onu, Sadrıâzâm'a Çar'ın Karadağ ve Sırbistan Prenslerine derhal çatışmaların durdurulması yönündeki telgrafını iletti. Bununla birlikte cevaba, "Mütareke maddelerinin tanzimi Rus sefiri ve diğer devletlerin sefirleri

General Kont Adlerberg ile karar verildiği gibi Rusya Kafkasya'dan sonra Baserabya sınırına da askerî yığınak yapmaya başlamıştır. İngiltere'nin konferans teklifini Rusya 10 Kasım'da, Bâbıâli ise 18 Kasım'da konferans teklifini kabul ettiler.[1204] İstanbul'da toplanacak konferans için karar alınmış ve İgnatyev'in Büyükdere ve Pera'daki görevlerinin son aşamasına gelinmiştir.

Mütareke kabul edildikten sonra İgnatyev, Rus Askerî Ateşe Zelenyi'yi derhal ateşkes hükümlerinin uygulanıp uygulanmadığını denetlemesi için bölgeye gönderdi.[1205] Kendisi ise İstanbul'daki konferansa Rusya adına katılacaktı; diğer bütün büyük devletler iki delege ile katılırken Gorçakov, İgnatyev'in tek başına katılmasını istemiştir (İgnatyev, 1914, ss.451-452). Bu sırada İgnatyev, Nelidov'u Romanya'ya müzakere için gönderdi. Nelidov, 28 Kasım'da Bükreş'e varır ve İgnatyev'in, Bratianu'ya gönderdiği mektubu iletir ve St.Petersburg'dan aldığı talimatları anlatır. İgnatyev ve Milyutin'in Livadya'da kararlaştırdıkları doğrultuda Rusya, savaş durumunda ordularının Romanya'dan geçişi için izin istemektedir ve askerlerine Romanya toprakları içinde dostane davranılması yönünde gerekli tedbirlerin alınmasını arzu etmektedir. İgnatyev, Nelidov'un politik sohbetlere girmesini tamamen yasaklanmamıştır ve kendisine verilen talimatların dışına çıkmamasını bizzat Gorçakov da emretmiştir. Nelidov'dan yalnızca Rusya ordularının Romanya topraklarından geçişine izin veren askerî konvansiyonun imzalatması istenmektedir. Romanya hükûmeti ise bunun karşılığında Rusya'dan tabii ki bazı ödünler koparmak niyetindedir ve Bükreş yönetimi, Rusya ile mazileri hatırlandığında, Romanya'nın bütünlüğüne yönelik olarak endişelerini dile getirmekte haklıdır. Nelidov'un görüşmeleri son derece

---

ile tanzim olunur" şeklinde bir ihtirâzî dercedilmişti ve Onu, Sadrıâzâm'a böyle bir ibare koyarak neyi amaçladıklarını sorduğunda, eğer harekâtların derhal durdurulması emri kat'i değilse, olaylar devam ederse İgnatyev'in verdiği son nota hükmüce Bâbıâli'yi terk edeceğini açıkça beyan etmiştir. Ancak Sadrıâzâm mütareke konusunda kumandanlara verilen emirlerin keisn olduğunu bildirmiştir. Onu, mütarekeye hassasiyetle sadık kalınmaması hâlinde sonucun savaş olacağı konusunda Bâbıâli'yi tehdit ettiği görülmektedir. Mahmud Celaleddin Paşa, gerek İgnatyev'in ultimatomunu gerekse de Bâbıâli'den gönderilen cevabî tezkireyi eserinde neşretmiştir.

[1204] NA.FO.65/ 941, 11 November 1876. Gorçakov'un bu konferanstan Osmanlı Devletini hariçte tutmaya çalıştığı bilinmektedir. Ancak İngiltere'nin itirazı üzerine Osmanlı'nın da konferansa dâhil edilmesi ve konferansın İstanbul'da Paris Antlaşması'na taraf olan İngiltere, Rusya, Fransa, Avusturya-Macaristan, Almanya, İtalya ve Osmanlı Devleti arasında toplanması kararlaştırılmıştır.

[1205] *Documents Diplomatiques, Affaires D'Orient 1875, 1876, 1877*, s. 244

gizli bir şekilde yürütüldü ve yalnızca Romanya hükûmetinden üst düzey birkaç devlet adamı dışında yalnızca Prens Karl bu görüşmelerden haberdardı. Müzâkerelerin en problemli noktası tabii ki Paris Antlaşması ile Rusya'dan koparılıp Romanya'ya bağlanan Güney Baserabya topraklarının geleceğiydi ve Nelidov, böyle bir ibarenin metne derc edilmesinin "Rusya'ya hakaret" (*faisait injure à la Russie*) anlamına geleceğinde ısrar ediyordu.[1206] Bununla birlikte, Romanya'nın güvenliğine mecburî olarak işaret edecek şekilde, Rusya'nın Romanya topraklarının bütünlüğünü gözettiğine dair bir taahhüt vermesini içeren bir ibareyi metne ilave etmekte çekiniyordu. Ancak Romanya'nın endişelerini dikkate almaması, Rusya'nın eylem kapasitesini sınırlayacağı manasına gelmemeliydi.[1207] 26 Kasım/ 9 Aralık'ta hazırlanan antlaşma nüshasının imzalanması, Tersane Konferasına bağlı olarak uzadı; Bükreş yönetimi hiçbir büyük gücün Romanya'nın tarafsızlığı için Rusya ile savaşa girmeyeceğini zamanla daha iyi idrâk etmeye başladı. Rusya, salt bir askerî geçiş antlaşması istiyordu ve talep ettiği siyasî bir antlaşma değildi. Tersane Konferansı başarısızlıkla sona erdikten sonra, Ocak ayında Rusya orduları serdâr-ı ekremi Grandük Nikolay, talepleri yeniden Bükreş yönetiminin önüne koydu. 4/16 Nisan'da imzalanacak olan antlaşmada Romanya'nın Baserabya kaygısına şöylece bir değinilmekle yetinilecek ve ancak Rusya savaş sonunda Paris Antlaşması ile kaybettiği Güney Baserabya topraklarını geri alacaktı.

Konferansın toplanmasından birkaç gün önce Sadrıâzâm Midhat Paşa, konferansta Rusya'nın temsilcisi olan İgnatyev'in politik avantajlarını kısıtlamak için müthiş bir hamle yapmıştır; Osmanlı Kanun-ı Esasîsi'ne geçmeden önce konferans arefesinde İgnatyev'in faaliyetlerinden kısaca bahsetmek gerekir. Anayasının ilanı karşısında İgnatyev, Bâbıâli'ye karşı diplomatik kaidelere göre sıradışı ancak beklenen bir tepki verdi; bu anayasanın bütün bir Avrupa'ya karşı bir hakaret olduğu gibi aynı zamanda büyük güçlere karşı da bir meydan okuma

[1206] Bütün uluslararası konjonktür, Romanya yönetiminin aleyhine işlemekteydi; Andrassy'nin Rusya ile anlaşmaya sadık kalması ve Rusya'nın askerî geçiş için Romanya topraklarına geçici olarak girmesini bir savaş nedeni saymayacağını ifade etmesi, Romanya yönetimini zor durumda bırakmaktaydı. Üstelik Bismarck da Rusya'nın pozisyonunun arkasındaydı (Jelavich, 1969a, s.211).

[1207] Müzâkereler hakkında ayrıntılı bilgi içi bkz., Constantinesco (1998, s.59); Jelavich (1969a, ss.209-211). Nitekim Bratianu, kaygılarında son derece haklı çıkacaktı.

olduğunu ileri sürüyordu.[1208] İgnatyev'e göre bu anayasa, büyük güçleri bir bakıma 'aldatmak' amacıyla ilân edilmiştir ve dikkate alınmaması gerekmektedir. İgnatyev, Osmanlı anayasası hakkında İstanbul'da bu yönde yoğun bir propagandaya girişti. Elçilikte danışmanları ile birlikte anayasa üzerine yaptığı detaylı bir analizi ise Rusya'ya gönderdi.[1209] İgnatyev, anayasada bile Hristiyanlara verilen haklarının çoğunluk olan Müslümanlar tarafından daha da iyileştirilebileceğini ileri sürmekteydi. İgnatyev'in anayasada ilgilendiği asıl noktalar Hristiyan milletlerin geleceği olduğundan, yaptığı tahlillerde bununla ilgili olan maddelerin yetersiz olduğuna dâir bahaneler arıyordu. Diğer yandan padişaha sürgün yetkisi veren 113 maddeye de dikkat çekti ve Sultanın istediği devlet adamını İstanbul'dan sürgün edebileceğine dâir maddenin kusurlu olduğunu düşünüyordu. Ancak bu maddenin ilk kurbanın Midhat Paşa'nın bizzat kendisi olacağı yönündeki tahmininde de yanılmadı.[1210] İgnatyev, ilân edilecek herhangi bir anayasının gözardı edilebileceğini henüz konferansın başında dile getirmiş ve büyük güçlere kabul ettirmiştir (Devereux, 1963, s.93). Midhat Paşa'nın 5 Şubat'ta, Tersane Konferansı'nın başarısız olmasıyla savaşın artık kaçınılmaz olduğunun görülmesinden sonra gerçekleşecek olan bu nihai sürgünü de Osmanlı tarihyazımında İgnatyev'in entrikalarına dayandırılır ve Çar'ın İgnatyev'i bundan dolayı tam ödüllendirecekken Gorçakov'un engellediği ileri sürülür (Ahmed Saib, 1326/1910b, s. 125). Midhat Paşa'nın sürgüne gönderilmesi İgnatyev'i memnun etmekle birlikte savaşın artık kaçınılmaz bir hâle gekmesiyle İgnatyev'in yakında İstanbul'u terk edecek olması, Midhat Paşa'nın sürgününü İgnatyev açıdan anlamsızlaştırır.

[1208] NA.FO.78/ 2467, 4 December 1876, No 1332. İgnatyev, anayasa ilan edildikten sonra Hariciye Nazırı Safvet Paşa ile ilk karşılaşmasında son derece rahatsız edici bir üslupla bu anayasanın bütün bir Avrupa'ya karşı hakaret ve meydan okuma anlamına geldiğini ileri sürüyordu.

[1209] RGİA, f.1561, op.1, d.35 ve ayrıca daha detaylı bir değerlendirme için GARF f.730, op.1, d.677. İgnatyev, anayasının

[1210] İgnatyev'in Konferans devam ederken Belgrad'dan Lord Salisbury'ye danışmanlık yapması için görevlendirilen konsolos Sir W. White'ın dikkatini bu noktaya çektiği bilinir ve bu maddenin ilk kurbanın bizzat Midhat Paşa olacağını doğru tahmin etmiştir. (Stead, 1888, s. 282; Devereux, 1963, s.66)

İgnatyev, konferanstan önce Rusya'nın Osmanlı topraklarında gözünün olmadığının Gorçakov tarafından büyük güçlere net bir biçimde ifade edilmesini, aksi takdirde eğer Bulgaristan'a Rus ordusu girdiği anda Disraeli yönetiminin Boğazlara donanma göndereceğini gayet iyi bildiğini ifade etmiştir. İgnatyev'e göre Boğazlar, Rusya için Şark meselesinin en hayatî konusuydu (İgnatyev, 1914, ss.456-458; MacKenzie, 2002, s.381). İngiltere'nin Boğazları güçlü bir donanma ile kapatma tehlikesine karşı İgnatyev, Rusya'nın asıl amacının savaş olmadığının, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan Hristiyanların vaziyetinin iyileştirilmesi olduğu tezini iyi anlatmaya çalışacaktı; '*Behemont*'un ağzı ve burnu' *Leviathan* tarafından kapatılırsa Rusya için her şey tersine dönebilirdi. Dolayısıyla bu konferans, Rusya'yı mutlaka savaşa götürmemeli, İstanbul üzerindeki Rus nüfûzunun yeniden kurulması için bir fırsat olarak görülmelidir. Elliot'ın tek başına koneransa katılmayacak olması, İgnatyev için oldukça sevindirici bir gelişmedir; çübkü konferansta İngiltere'yi temsil edecek olan iki delegeden birisi olan Salisbury, Türk muhibbi Elliot'a göre Osmanlılara karşı daha eleştirel ve İgnatyev'in bakış açısına göre 'tarafsız' durabilecektir (İgnatyev, 1914, s. 458). Salisbury, Rus muhibbi bir devlet adamıydı ve Kırım Harbi sırasında Rusya'ya karşı yürütülen savaşı eleştirmişti. Disraeli'nin neden İngiliz hâriciyesinin Hindistan Ofisinin başındaki ismi bu konferans için seçtiği ise *Büyük Oyun*'un mantığı içinde anlaşılabilir hâle gelir.[1211] Bununla birlikte Londra yönetiminde Salisbury'nun İgnatyev'e olan temâyülünü şüpheyle karşılayanlar da yok değildi.[1212]

[1211] Robert Cecil Marquis of Salisbury, Disraeli yani nâm-ı diğer Lord Beaconsfield'ın Osmanlı yanlısı politikasına karşı ortaya çıkan kamuoyuna sempati duyan bir devlet adamıydı. Yine de diplomasiyi hassas bir zanaat olarak görüyordu. Yakın Şark'ta ortaya çıkan kriz, onun bağlı bulunduğu ofisi doğrudan etkileyebilirdi. Stratejik kaygılar bir yana Hındistan Müslümanları, Halife Sultana sadakatte devam ediyorlardı ve Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkılışa götürecek bir savaş, Hındistan'da ayaklanmaya neden olabilirdi. Salisbury Sultanı Rusya'ya karşı değil ancak kendi hükûmeitne karşı korumak istiyordu; yani köklü reformlar yapılması suretiyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iç karışıklıkların son bulmasını Hındistan'daki Britanya çıkarları için istiyordu. 1876 sonunda Tersane Konferansı'nda İgnatyev ile müzakere etmek için birinci murahhas görevlendirildi. Onun bir Rus muhibbi olarak görülmesi, Türkofil Elliot'ı müzakerelerde dengelemek içindi Ayrıntılı bilgi için bkz., Marsh (1972, ss. 63-83).

[1212] Disraeli'nin değişken yapısı da eleştiriye açık olduğunu düşünenler vardır (Temperley, 1935, s.558).

Salisbury, Yakın Şark'taki kargaşayı engellemek suretiyle aslında Hindistan'ın kuzey-batı güzergâhının güvenliğinin sağlanması için İstanbul'daydı. Salisbury ile İgnatyev arasında kısa süre sonra sıkı bir dostluk başladı ve İgnatyev, Salisbury'nin geldikten hemen sonra İgnatyev ile kurduğu sıkı ve samimi ilişki, Disraeli'ye karşı İstanbul'daki sempatik ve güveni kısa süre içinde sarsacaktı. Tersane Konferasına Salisbury'nin tayin edildiğini öğrendiğinde İgnatyev'in ve Rusya'nın gayet olumlu karşılaması, boşuna değildi.[1213] İgnatyev, Salisbury vasıtasıyla Elliot'ı pasifize edebilecekti. Salisbury'ye Rusya'nın İstanbul'u zaptetmek gibi bir maksadının olmadığını daha başından söylemiştir. İstanbul'un Ruslar tarafından işgali, meselesi Salisbury ile Bismarck arasında henüz konferanstan önce görüşülüştür. Bismarck, Rusların böyle bir niyetlerinin olmadığına 1828 Savaşını örnek göstererek yanıt vermiştir; Edirne'ye gelen Rus ordusu o zaman da barış için Prusya'nın arabulucuğunu memnuniyetle kabul etmiştir. Dolayısıyla XIX. yüzyılda Rusya'nın İstanbul üzerindeki 'gizli emelleri' tartışmaya açık bir meseledir.[1214] İstanbul'a gelirken Berlin'de Bismarck, Viyana'da ise Andrassy ile görüşen Salisbury'nin elinde konferansta izleyeceği politika ile ilgili önceden hazılanmış bir program bulunmamakatayd. Başlıca amacı gider gitmez İgnatyev ile Şark buhranını detaylı bir şekilde görüşmek ve anlaşmak, Bâbıâli'ye edilecek teklifleri önceden İgnatyev ile belirlemekti. İgnatyev ile uzlaşabileceğini düşünmekteydi ve İgnatyev de konferanstan önce bütün murahhasların kendi aralarında toplanıp Bâbıâli'ye yapılacak teklifleri belirlemeleri taraftarıydı. İgnatyev, büyük güçler arasında görüş ayrılığı çıkması

[1213] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Baykal (1944, ss. 499-517). Ayrıca Şuvalov, Gorçakov'a Salisbury'nin Hıristiyanlara olumlu yaklaşan ve bağımsız düşünen birisi olduğunu bildirmekle kalmıyor, İgnatyev'e de Salisbury'nin Elliot'ın değiştirilmesini istediğini yazıyordu; *Russo-British Relations During the Eastern Crisis IV* 1925-1926, s. 449.

[1214] Rusya'nın bunu göze alamayacağı yönündeki Bismarck'ın kanaatinin rasyonel temelleri olduğu muhakkak; böyle bir durumda İngiltere'nin müdahalesinin mutlaka silâhla yapılması şart değildir. Böyle bir durumda İngiliz ordusu, Rusların işgalleriyle mütenasip olarak Osmanlı topraklarının Rusya açısından kritik bölgelerine asker çıkarabilecektir. Hatta İngiltere, İstanbul'a hızlı bir şekilde donanma çıkarabilecek güçtedir. Aynı şekilde Avusturya-Macaristan'ın da kendi emniyeti için Balkanlarda işgale başlaması, Rus çıkarlarına aykırıdır ve hâli hazırda Rusya'nın Balkan Hıristiyanları uğruna savaşa gireceği düşünüldüğünde, bu halkların bir kısmının Avusturya-Macaristan işgali tehdidiyle karşı karşıya kalmaları, Rusya'nın savaş uğruna kaynaklarını tüketmesine değmeyecek bir sonuç doğurur. Birbirinden farklı bütün varyasyonlar Rusya'nın İstanbul'u işgal etmesini gereksiz kılacaktır. İstanbul'daki konferansa gelmeden önce Bismarck ile görüşen Salisbury'nin Rusya'ya karşı tutumunda daha fazla yumuşama olduğu bilinmektedir. Bismarck'ın asıl amacı, İngiltere ile Rusya arasındaki karşılıklı güvensizliği, Avrupa barışı adına izale etmekdir. (Baykal, 1944, ss. 502-503; Rupp, 1976, ss. 254-258).

hâlinden en fazla istifade edecek tarafın Bâbıâli olduğunu gayet iyi bilmekteydi ve Bâbıâli'ye teklif edilecek şartları Osmanlı murahhasları tarafından ağır bulunacağını da önceden tahmin etmekteydi. Nitekim Bulgaristan'ın özerkliği ve Sırbistan ile Karadağ'ın belli topraklar elde etmek suretiyle bağımsızlığı, Bâbıâli tarafından kabul edilebilir şartlar değildi. Üstelik İngiltere için bu şartların en az Bâbıâli kadar ağır bulunacağı gayet açıktı. Gorçakov, İgnatyev'in Salisbury ve Elliot ikilisine karşı zorlu bir müzakere süreci yaşayacağını tahmin ettiğinden, İgnatyev'in Londra'nın nabzını anında öğrenebilmesi için onunla Şuvalov arasında doğrudan bir telgraf hattı bile bağlatmayı ihmal etmedi (Rupp, 1976, s. 258).

İgnatyev, henüz Kasım başında Bulgaristan'ın özerkliği için Edirne konsolosu Prens Tseretelev ile İgnatyev'in şahsî olarak güvendiği Amerikalı diplomat Eugene Schuyler'in Bulgaristan'ın özerkliği için hazırladıkları bir projeyi Gorçakov'a göndermişti.[1215] İgnatyev ile Gorçakov arasında bu dönemde gerçekleşen yazışmalardan[1216] anlaşıldığı kadarıyla İgnatyev, konferansa önce maksimum önerilerle çıkıp, Bulgaristan başta olmak üzere Balkanlardaki Hristiyan milletlerin özerkliklerini ve Sırp prensliklerinin bağımsızlıklarını elde etmeleri temelinde hazırlanan Rusya projesini sunmayı düşünüyordu.[1217] Eğer kabul edilmezse, savaş seçeneğine göre daha tercih edilebilir olan ve yukarıdaki önerilerin yumuşatılmış versiyonu olan minimum önerilerini gündeme getirecekti; bu ise Makedonya'nın bir kısmını da içine alan ve Amerkan misyonu sekreteri Eugene Schuyler ile birlikte Rusya'nın Edirne konsolosu Prens Tseretelev'in hazırladığı plandakinden nispeten daha gevşek bir özerkliği içeren bir öneri olacaktı. Minimum önerileri gündeme getireceği ise çok gizli

---

[1215] AVPRİ, f.133, op.470, g.1876, d.32, list 371-373; Aynı belge için ayrıca bkz., *Osvobojdeniye Bolgarii…/I* 1961, ss. 487- 488; proje için bkz., 489-495. Eugene Schuyler, daha önce yıllarca Rusya'da görev yapmış bir Amerikalı diplomattı ve Rus hariciye bürokrasisi ile iyi ilişkiler geliştirmişti. Türkistan seyahatnamesi meşhur olan Schuyler'nin İgnatyev ile arasının iyi olduğu bilinmekteydi. Schuyler hakkında detaylı bilgi için bkz.,Schuyler-Coleman (1947: 33-48).

[1216] Bunların bir kısmı yayımlanmıştır bkz., *Russo-British Relations During the Eastern Crisis IV* 1925-1926: 433-462.

[1217] Bulgaristan için düşünülen maksimum öneriler; beş yıllığına seçilen bir Hıristiyan valinin yönetiminde idari otonomi, yerel bir öz yönetim, ondalık vergilerin kaldırılması ve diğer vergilerin yerel yönetime gitmesi, Hristiyaların da iştirakiyle mahallî zabıta teşkilatının kuruluşu ve mülkî idare ile mahkemelerde millî dilin yani Bulgarcanın kullanımı. Osmanlı askerî birlikleri yalnızca kalelerde olacaktır. Minimum proje ise Salisbury'nin ısrarı üzerine hazırlanmıştır. Buna göre Bulgaristan, Hıristiyan valilerin idaresinde olmak kaydıyla ikiye ayrılacaktır; Projeler için bkz., *Osvobojdenie bolgarii…/ I* 1961, ss. 549-552.

tutulmalıydı çünkü İgnatyev, öncelikle maksimum için zorlayacaktı ve Bâbıâli ile İngiltere Rusya'nın alternatif bir planı olduğunu öğrenirse, mutlaka daha fazla direceneceklerdi. İgnatyev'in bu müzakere tarzı, bu çalışmanın konusu haricinde kalan Ayastefanos Antlaşması'nda izleyeceği müzakere yöntemini andırmaktadır; Rusya'nın maksimum teklifleri Ayastefanos'ta silâhların gölgesinde kabul edilecek, ancak Disraeli'nin ve Bismarck'ın devreye girmesiyle Berlin'de minimum şartlarda uzlaşılacaktır.[1218] Kısaca İgnatyev, Tersane Konferansı'na maksimum teklifleriyle çıkacaktı ve bunları Salisbury'ye gelir gelmez iletecekti. İgnatyev konferansa hazırlanırken bir yandan Salisbury ile görüşürken diğer yandan da Balkanlardaki Rus konsoloslarından Hristiyanların durumuna dâir detaylı raporlar istemiş, bu raporları tahlil etmişti. Hristiyanların mülkî ve merkezî idarelerden talepleri ve şikâyetleri üzerine çalıştı. Nayden Gerov'dan detaylı veriler istemişti çünkü İgnatyev özerk bir Bulgaristan konusunu masaya yatıracaktı.[1219] Aynı şekilde Amerikan misyonunun sekreteri Eugene Schuyler'ın verilerine İgnatyev çok önem veriyordu çünkü Bulgar katliamlarını belgelemesi gerekmekteydi.[1220] Türklerin Bulgarlara uyguladıklarını iddia ettiği katliamlara ilişkin Avrupa kamuoyunu Rusya tarafına çekmek için İgnatyev, topladığı verileri Avrupa basınıyla paylaşmayı da ihmal etmedi. İgnatyev daha önceden de tasarladığı gibi konferansın temel meselesi Bulgarlar olacaktı. Nitekim Avusturya-Macaristan ile Bosna-Hersek konusunda uzlaşmaya varılmıştı ve Sırbistan'da Viyana'nın nüfûzu gittikçe artmaktaydı. İgnatyev'e göre Rusya'nın Balkanlardaki yeni Slav kalesi, Sırbistan değil Bulgaristan olacaktı.

Lord Salisbury 5 Aralık'ta İstanbul'a gelmiş ve derhal İgnatyev ile yakın ilişkiler kurmuştu; nitekim İstanbul'da herşeyin Rusya elçisinin etrafında döndüğünü anlamakta gecikmemiştir (Seton-Watson, 1971, s. 121). Aynı zamanda Salisbury, Türkofil bir diplomat olarak gördüğü Elliot'ı, tam da İgnatyev'in istediği

[1218] İgnatyev'in maksimum şartlarını kabul ettirdiği Ayastefanos Antlaşması'ndan Rusya'nın minimum şartlarını kabul etmek zorunda olduğu Berlin Antlaşması'na kadar geçen diplomatik sürecin bir değerlendirmesi çin bkz., Vinogradov (1991, ss. 97-136).
[1219] *Arhiv na Nayden Gerov/II* 1932, ss. 271-273.
[1220] Schuyler ile gazeteci MacGahan'ın raporları, Bulgaristan'da Türkler tarafından yapıldığı iddia edilen Bulgar katliamlarına ilişkin uzun yıllar diplomatik argüman olarak kullanılmıştır. Schuyler'in Bulgaristan'daki faaliyetleri hakkında bkz., Petrovich (1979).

gibi müzakerelerin tamamen dışında tutmayı başardı.[1221] İgnatyev'in İstanbul'da izlediği Avrupalı devletlerin temsilcilerini Bâbıâli aleyhine birbirinden izeole halde tutma politikası için Avrupa'da da müsait bir siyasi kompozisyon vardı; Batılı güçler, Rusya'nın geniş tasarıları hakkında endişe duymaksızın Balkan krizi boyunca birbirlerinden gittikçe tecrit olmuşardı. Avrupalı devletlerin birbirlerinden gittikçe izole olmaları, Rusya'nın bulanık suda balık avlaması için fırsat yaratıyordu. Büyük güçlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün devamına yönelik inançlarının sarsılmasıyla Rusya, daha fazla avantaj sağladı (Przewlocki, 1892, ss. 50-51). İgnatyev'in maksimum teklifine ilk tepki Viyana'dan geldi; Andrassy, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması anlamına gelecek bu teklifleri görünce hayal kırıklığı yaşamıştı.[1222] İgnatyev, konferans boyunca Elliot'a karşı Salisbury'yi kullanmaya çalışacaktı ve bu politikasında da gayet başarılı olacaktı.[1223] İgnatyev geniş bir otonomiye sahip Bulgaristan için Salisbury'yi ikna etmeye çalışmıştır. Reformların ise Avrupa'nın denetimine tabii tutulması konusunda İngiliz delegeyi yumuşatmış, Hristiyanlara karşı suç işleyen Müslümanların cezalandırılması, Küçük Zvornik'in Sırbistan'a bağlanması, Hersek ve Arnavutluk'tan Karadağ'a toprak verilmesi, Bosna-Hersek'e özerklik verilmesi konuları dışında Bulgaristan'a siyasî, hukukî, idarî, ekonomik ve kültürel özerklik verilmesi ve hakların Avrupa tarafından denetlenmesi, Salisbury'nin masasına koyduğu tekliflerdi. Bu hakların garanti altına alınması için Rus askerlerinin Bulgaristan'a girmesi ise belki de en marjinal teklifti. Salisbury bu maksimum teklifleri kabul etmekte direnç gösteriyordu. Sir Henry Elliot da İgnatyev'in Salisbury ile olan hususî mükâlemelerini felce uğratmak için elinden geleni yapmaktaydı ve Salisbury'yi İgnatyev'e karşı sürekli uyarmakta, bu tekliflerin kabul edilmesinin yalnızca

[1221] Avrupa başkentlerini dolaşmasına müteakip Salisbury, Bâbıâli'nin artık gerçek bir müttefiki kalmadığına ikna olmuştu ve herkes, er ya da geç Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasını beklemekteydi. Salisbury'ye göre bir uzlaşmaya varılmasının önündeki en büyük engel Rusya'dan ziyade, bizzat Osmanlı'nın kendisiydi ve Bâbıâli, uzlaşmaya zorlanmalıydı. Nitekim yapılan son araştırmalarda da İgnatyev'in söylemindeki uzlaşmacı tonun Salisbury'yi buna ikna ettiği ileri sürülmektedir; İgnatyev'in uzlaşmacı tutumu ise Gorçakov'dan gelen ılımlı talimatlara bağlanmaktadır (Koviç, 2010, ss. 177-178)

[1222] Avusturya'nın yaklaşımı için bkz., Rupp (1976, ss.260 vd.).

[1223] Lord Salisbury ile yaptığı sık ve samimi görüşmelerde ilerleme kaydettiği ve müzakereler başlamadan önce Salisbury'yi Rusya tarafına çekmiş olacağına dâir Gorçakov'a yazdığı uzun rapor hakkında bkz., *Osvobojdenie Bolgarii…/I:* 1961, ss. 535-537. Ayrıca bkz., MacKenzie, (2002, s. 384).

Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğüne değil, Britanya'nın da Şark'taki çıkarlarına halel getireceğini ileri sürmekteydi. Salisbury, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'ın otonomisini kabul etmekteydi ancak bu otonom yönetimin prensipleri ve biçiminde anlaşamamaktaydılar. İgnatyev de maksimum tekliflerde ısrar etmeyecekti; çünkü Bulgarlar ile yaptığı görüşmelerde ve konsoloslardan aldığı dolaylı bilgilere istinaden Bulgarların buna da memnun olacaklarını bilmekteydi. Salisbury, Elliot'ın yönlendirmeleri doğrultusunda Bulgaristan'ın ikiye bölünmesini istiyordu ve Bulgaristan'da bir Rus işgaline karşıydı. Bunun dışında genel olarak uzlaşmaktaydılar ve İgnatyev'in de taviz vermesiyle ana hatlarda anlaştılar. İgnatyev'in Salisbury ile yaptığı yüzyüze öngörüşmeler, Tersane Konferansının geleceğini belirleyen kritik görüşmelerdi ve İgnatyev son Salisbury'nin tavrından memnundu.[1224] Zaten mesele, en azından minimum projeyi Osmanlılara kabul ettirmekte düğümlenecek gibiydi. Öyle anlaşılıyor ki İgnatyev ile Salisbury'nin temsil ettiği *Behemont* ve *Leviathan*'ın her ikisin de en büyük kaygısı, Boğazların kontrolünü birbirlerine kaptırmamaktır. İgnatyev, Hindistan güzergâhının önemli bir jeopolitik noktası olan Boğazlar ve İstanbul konusunda Salisbury'ye garanti veriyordu; Rusya'nın amacı Balkan Hristiyanlarının özerk ve bağımsız statülerinin oluşturulup hukukî olarak tanınması ve sosyo-politik ve ekonomik vaziyetlerinin iyileştirilmesi olarak belirlenmişti. Rusya'nın İstanbul ve Boğazları tehdit etmek gibi bir niyeti olamazdı. Gorçakov, minimum teklifler üzerinde bir uzlaşma sağlandığı takdirde Bâbıâli'ye sunulmasını, kabul edilmemesi durumunda da ilk yaptırım olarak elçilerin geri çekilmesini İgnatyev'e bildirdi. Bu hamle en azından 1 Nisan'a kadar mütarekeyi uzatacaktı ve bu süreçte bir yandan Bâbıâli'ye baskılar devam ederken diğer yandan Rus ordusu, hazırlıklarını tamamlayabilecek, Romanya ile ordunun geçişi için gereken mutabakat tamamlanmış olacaktı.[1225] Gorçakov, bu yazışmalarında İgnatyev'e her an durumun değişebileceğini vurgulamayı da ihmal etmiyordu.

Tersane Konferansı başlamadan hemen önce ve konferans sırasında Midhat Paşa'nın ajistasyonlarına dâir ulaşan haberler, Rusya'nın resmî ve gizli

[1224] Bu görüşmelerin bir değerlendirmesi için ayrıca bkz., Seton-Watson (1971, ss. 127-129).
[1225] *Russo-British Relations During the Eastern Crisis IV* 1925-1926, ss. 455-456.

diplomasisinin gittikçe endişelenmesine yol açıyordu. Balkanlarda Rusya'nın Slav milletler üzerinden Bâbıâli üzerinde kurduğu baskıya cevap olarak Midhat Paşa ve Jön Türk partisinin, Munroe-Butler-Johnstone gibi bazı Rus karşıtı İngiliz devlet adamlarının ve Leh siyasî mültecilerinin de desteğiyle Kafkasya ve Kırım'da Rusya karşıtı bir hareket başlatmanın sinyallerini veriyordu. İgnatyev'e göre özellikle Osmanlı-Sırp savaşından itibaren Bâbıâli'nin Kafkasya ve Kırım Müslümanları arasında Rus karşıtı propaganda için ajanlar seferber ettiğini yazıyordu. İgnatyev, bu propagandanın kaynağının, Kafkasya ve Kırım'ın Müslüman nüfusunu Rusya'ya karşı harekete geçirmek isteyen Jön Türk partisinin (*Molodaya Turtsiya*) olduğunun bilhassa altını çiziyordu.[1226] İgnatyev'in raporları doğrultusunda Rusya Dâhiliye Nezâreti, Kafkasya kökenli bazı Osmanlı vatandaşları hakkında takibat başlattı.[1227] Midhat Paşa, yalnızca Rusya'nın 'yumuşak karnı' olan Kafkasya'yı kurcalamakla kalmıyor, aynı zamanda Londra'da da Munroe-Butler-Johnstone gibi Palmerston diplomatik geleneğine sadık devlet adamları aracılığıyla Salisbury'nin geri çekilmesi için Oydan Efendi'yi Londra'ya gönderiyordu. Butler-Johnstone, bu süreçte İstanbul'a gelmiştir.[1228] İgnatyev, Butler-Johnstone'ın Salisbury'nin Rusya ile işbirliği arayışını baltalamak yönündeki faaliyetlerinden son derece rahatsız olmaktaydı.

İstanbul'daki *corps diplomatique*in duayeni İgnatyev olduğundan ilk görüşmelere Rusya sefareti ev sahipliği yaptı. İgnatyev, Salisbury ile yaptığı ön görüşmelerin meyvesini konferans toplandıktan hemen sonra toplamaya başlayacaktı. 21 Aralık'ta varılan ilk mutabakatta, Sırbistan ile Bâbıâki arasındaki barış koşulları, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'ın gelecekteki özerkliği ve bunun tatbiki hususunda devletlerarası komisyonların eylem dairesi karara bağlandı. Statüko önşart olarak kabul edilmiş olsa da Sırbistan'ın yıllardır istediği Küçük Zvornik'i alması ve Karadağ'ın Hersek'te bazı bölgeleri ele geçirmesi, İgnatyev'in

[1226] RGİA, f.1282, op.1, d.820, list 1-4. İgnatyev'in bu yöndeki raporları Çarlık gizli polis teşkilatına ulaşıyor ve Kırım, Kafkasya ve Kırım'da, Osmanlı tebaasından olan Müslümanlar hakkında takibat başlatılıyordu.
[1227] RGİA, f.1282, op.1, d.820, list 77-78. Bunların özellikle atlı ve silahlı olmaları, Rusya polisinin dikkatini çekmekteydi.
[1228] Ayrıntılı bilgi için bkz., Seton-Watson (1971, ss. 129-130).

müzakerelere hâkim olduğunun açık alâmetleriydi. İgnatyev, Şuvalov'a gönderdiği telgraflarda Osmanlı nazırlarının aslında Elliot'ın niyetlerini söyleme tahvil ettiklerinden başından beri şikâyet etmekteydi ve onun yöntemleriyle gidilirse sonuç kaçınılmaz olarak savaş olacaktı.[1229] İgnatyev, şüphesiz İngiliz politikasındaki değişimi de hızlı bir şekilde takip etmekteydi; İngilizler, Ekim ayında durdukları noktadan epey uzaklaştılar. Butler-Johnstone gibi milletvekillerinin Osmanlı yanlısı propagandalarına rağmen Londra hükûmeti, Aralık sonunda Bâbıâli'nin konferans kararlarına direnmesi hâlinde kaderiyle baş başa bırakılabileceği seçeneğini de değerlendirmeye başladı. Bununla birlikte Salisbury'nin İgnatyev tarafından bütünüyle aldatıldığı yönündeki şüpheler, öncelikle Disraeli'yi rahatsız etmekteydi. Ocak başında Hariciye Nazırı Lord Derby'ye, Salisbury'nin başlıca görevinin Rusları Osmanlı topraklarının dışında tutmak olduğunu ve bunun için gönderildiğini, ancak onun İgnatyev'in nüfûzu altına girip Osmanlı Hristiyanları için bir ideal hayat yaratmaya çalıştığını dile getiriyordu. Disraeli, Salisbury'i "İgnatyev'den daha fazla Rus" olmakla eleştiriyordu (Seton-Watson, 1971, s.131). İgnatyev ise Salisbury'nin bazı noktalarda direnmesini, Elliot'ın süreci baltalamasına bağlamaktaydı.[1230] Elliot, yakında gideceğini açıklanmış olsa da Midhat Paşa'nın isteği üzerine konferans sonuna kadar İstanbul'da kalmaya karar vermiştir. İgnatyev, Şuvalov aracılığıyla Elliot'ın geri çağrılması için uğraşıyordu; Midhat-Elliot ikilisinin "entrikaları" yüzünden konferansın ilerlemediğinden şikâyet ediyordu.[1231] Elliot'ın İstanbul'a kalışının Osmanlıların 'inadını' pekiştirmekten başka bir sonucu olmadığına inanan İgnatyev, konferansın başarısızlığının bir nedenini de buna bağlayacaktır.

23 Aralık'da Bahriye Nezareti binasında başlayan konferansta toplam dokuz oturum oldu ve 20 Ocak'taki son oturuma kadar başarılı bir sonuç alınamadı.

[1229] *Russo-British Relations During the Eastern Crisis IV* 1925-1926, s. 450. Hatta İgnatyev, Osmanlı nazırlarının "Bizans İngilizcesi'nin dili ve Elliot'ın tutumunu temel aldıklarından" şikâyet ediyordu; *Ministres avouent à mes collègues qu'ils croient à appui anglais, se basant sur attitude d'Elliot et langage d'Anglais byzantins.* İgnatyev'e göre Osmanlılar Elliot'a olması gerektiğinden fazla güvenmekteydiler. İgnatyev açıkça söylemese de ne Sir Henry Elliot, bir Stradfort Canning'di ne de Disraeli bir Palmerston'dı.

[1230] *Russo-British Relations During the Eastern Crisis IV* 1925-1926, s. 456.

[1231] *Russo-British Relations During the Eastern Crisis IV* 1925-1926, ss. 456-457.

Konferans toplandığı gün anayasa ilan edildi.[1232] Konferansın bazı oturumları Pera'dak Rusya sefaret kançılaryasında gerçekleşti. Konferansta Bâbıâli, İngiltere'nin desteğini almayı planlıyordu ve Midhat Paşa, Oydan Efendi'yi Londra'ya kulis yapması maksadıyla göndermişti. Ancak Bâbıâli'nin çabalarının boşuna olduğu görülecekti. İgnatyev'in konferanstan önce Salisbury ile yaptığı uzun görüşmelerde İngiliz delegeyi tamamen kendi nüfûzuna aldığı görülmekteydi. Tersane Konferansı aslında İgnatyev ve Salisbury'nin Aralık ayında yaptıkları uzun görüşmelerde İgnatyev'in adeta senaryosunu hazırladığı bir tiyatroya dönmüştür. Konferansta Bâbıâli'yi temsil eden Safvet Paşa ve Berlin Sefiri Edhem Paşa'nın çok geçmeden bu senaryoyu fark ettiği görülmektedir. Öngörüşmelerdeki meseleler, Osmanlı heyeti katılmaksızın halledilecekti. Osmanlı heyeti, tabii ki talepleri daha başından reddetti ve sundukları reddiyeye anayasayı meşrû temel olarak gösteriyorlardı. İgnatyev, konferansa daha başından hâkim oldu. Öyle anlaşılıyor ki Tersane Konferansı'ndan ziyade konferanstan önce Salibsury ile İgnatyev arasında yapılan görüşmeler önemliydi. Küçük Zvornik bölgesinin Sırbistan'a verilmesi, Bulgaristan'ın iki eyalete ayrılıp Bosna ve Hersek ile birlikte bu eyaletlere özerklik verilmesi ve reformların devletlerarası bir komisyon tarafından kontrole tabii tutulması dâhil olmak üzere heyetler oybirliğiyle reform projesini kabul etmişlerdir. Ancak Bâbıâli teklifleri ısrarla reddetmekteydi. Ancak heyetler arasında bir görüş birliği sağlaması, İgnatyev'in popülaritesini arttırıyordu. Bâbıâli ile başbaşa uzlaşmaya varmanın yollarını arayacaktı fakat Gorçakov'un buna müsaade etmesi beklenemezdi. Üstelik görüşmelerin 7/15 Ocak'ta Budapeşte'de imzalanan konvansiyondan İgnatyev'in dahi haberi yoktu. Budapeşte Konvansiyonuyla birlikte Rusya ve Avusturya uzlaşmışlar, savaştan sonra Bosna-Hersek'i Avusturya-Macaristan'ın işgal etmesini Rusya tanımıştır.[1233] Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i işgali karşılığında Rusya, Baserabya'yı ilhakı kabul etmiştir. 18 Ocak'ta Bâbıâli, alınan kararları kabul etmediğine ilişkin aldığı kararı, 20 Ocak'ta ilan etmiştir. İgnatyev, tıpkı Salisbury

[1232] Anayasanın ilân edildiğini duyuran toplar İstanbul'da işitildiğinde İgnatyev'in bunun ne olduğunu sorduğu ve anayasanın ilan edildiğine işaret eden top atışları olduğunu öğrendikten sonra bu anayasanın konferansın gidişatını etkilemeyeceğini peşin olarak yinelediği bilinir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Devereux (1963, ss. 91-94).
[1233] Ayrıntılı bilgi için bkz., Goriainov (1948, s. 163 vd.).

gibi konferansın başarısızlıkla sonuçlanmasına öfkelenmiştir. İgnatyev'e göre konferans, 'parası peşin ödenmiş ve Midhat Paşa tarafından alçakça sahnelenmiş bir komedi"den ibaretti; Rusya'dan ziyade İngiltere'ye atılmış bir tokat görülmelidir.[1234] Salisbury ve İgnatyev dâhil olmak üzere elçiler, derhal İstanbul'u terk edeceklerdi. Elçiler İstnbul'u terk ettikten sonra Bâbıâli ile ilişkilerini maslahatgüzârlık seviyesine indirme kararı vermişlerdi. Diğer elçiler birkaç gün içinde ayrılmalarına İgnatyev, Karadeniz'in hava koşullarının uygun olmamasından dolayı gidişini kısa bir süre ertelemek mecburiyetinde kalmıştır.[1235] İgnatyev Odessa üzerinden Ocak'ın son günlerinde St.Petersburg'a gidecektir ancak hava muhalefeti yüzünden Atina üzerinden karadan gitmiştir.[1236] Milyutin, 31 Ocak Pazartesi günü İgnatyev'in St.Petersburg'a ulaşmasını bekledikleri notunu düşecekti (Milyutin, 2009, s. 189). İgnatyev İstanbul'u terk ettikten yaklaşık bir hafta sonra Midhat Paşa, 5 Şubat'ta sadaretten azledilir ve sürgüne gönderilir.

Tersane Konferansı kararlarının Bâbıâli tarafından reddedilmesinden sonra General İgnatyev politikasının başarısız olduğu düşünülüyordu; oysa İgnatyev, Bismarck ve Andrassy'ye olan bağlılığından dolayı Gorçakov'u suçlamaktadır. 1877 Ocağında, yani konferansın başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra elçiler, Bâbıâli'ye protestolarını vererek İstanbul'u terk ederler. İgnatyev de yerine Nelidov'u maslahatgüzâr olarak bırakıp İstanbul'dan ayrılır. Gorçakov ve Novikov, Viyana'dadır ve İgnatyev'in geçici yokluğundan istifade ederek Avusturya-Macaristan ile gizli Avrupa siyasetini Rusya tarafına çekmek için uğraşmışlar ve Budapeşte Konvansiyonu'nu 12 Ocak 1877'de imzalamışlardır. Avusturya-Macaristan, yaklaşan Osmanlı-Rus savaşında yalnızca koruyucu tarafsızlık yapmayacaktır; aynı zamanda diğer büyük güçlerin yani aslında Britanya'nın müdahalesini engellemek için diplomatik baskı da yapacaktır (Seton-Watson, 1930, s. 583). İgnatyev'in St.Petersburg'a varmasından kısa bir

[1234] *Russo-British Relations During the Eastern Crisis IV* 1925-1926, s. 460.
[1235] Dimitri Miyutin, günlüklerinde İgnatyev'in hava koşullarından dolayı Odessa'ya doğru bir türlü yola çıkamadığından ve ahavalr düzelene kadar kısa bir süre güneye gidip geleceğinden bahseder (Milyutin, 2009, s. 186).
[1236] Atina'da Bulgar ihtilalciler ile bir aray gelmiş ve Kral görüşmüşlerdir; Ayrıntılı bilgi için bkz., Hverolina (2009, s. 292).

süre sonra Çar ve Çareviç ile 2 Şubat günü akşam yemeği yerken Harbiye Nazırı gelir; Milyutin'in anlattığına göre İgnatyev, yemek masasındaki sohbete hâkimdir ve yemekten sonra Milyutin ile İstanbul konferansından anılarını anlatır. Avrupa'da yalnızca Viyana hükûmetinin Osmanlı'ya karşı bir Rus askerî operasyonu için ikna edildiğinden bahseden İgnatyev, Şark meselesi konusunda Berlin, Londra ve Paris yönetimlerini ikna etmek içi şahsî görüşmeler yapmayı planladığı söyler. Milyutin'e göre İgnatyev, Avrupa devletlerini Osmanlı'ya karşı askerî yaptırımlar konusunda hâlâ iknâ edememiş olan yaşlı Gorçakov'a göre onlarla daha iyi müzakere edebilir. Bir gün sonra Kışlık Saray'ın görkemli konser salonunda bütün dikkatler, İspanya tahtında hak iddia eden ve bugünlerde St.Petersburg'u ziyarete gelen Don Carlos ve General İgnatyev'in üzerindedir (Milyutin, 20112, s. 190).

İgnatyev St.Petersburg'a vardıktan sonra savaş konusunda Rusya yönetiminde uzun tartışmalar oldu. Daha sonra İgnatyev, Milyutin'e bahsettiği üzere Berlin ve Londra kabinelerini ikna etmek için 18 Şubat'ta, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik düşündüğü askerî yaptırımlarına destek için Avrupa başkentlerine doğru yola çıktı.[1237]

İgnatyev'in Avrupa seyahati, bu çalışmanın dışında bırakılmıştır; ancak önce Berlin'de Bismarck ile görüşen İgnatyev, ardından Londra'da Şuvalov ile birlikte İngilizlerin desteğini aramıştır. Pyotr Şuvalov, bu dönemde İgnatyev'in Rusya hariciyesindeki en büyük rakibi hâline gelecektir ve bilindiği üzere, 'Ayastefanos başarısızlığı'ndan sonra Berlin Konferansı'nda Rusya'yı temsil edecektir. Diğer yandan 31 Mart'ta Londra'da imzalanan ve altı büyük gücün Rusya'nın yanında yer aldığını belgeleyen protokolü Bâbıâli'nin reddetmesine müteakip, 19 Nisan'da Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan edecektir.

İgnatyev, savaşın arefesinde Velikiy Knez Nikolay Nikolayeviç ile birlikte Osmanlı ile savaşta Rusya'nın savaş stratejisinin bütünü içerisinde Romanya'nın önemli bir faktör olduğunu anlamış ve Rusya erkân-ı harbiyesine

[1237] İgnatyev'in bu yolucuğuna ilişkin yazıları da neşredilmişti (İgnatyev, 1914a).

anlatmışlardı. Tersane Konferansından önce Gorçakov'u Romanya ile bir antlaşmaya varmaya iknâ eden kişiler olarak da bunlar gösterilir; İgnatyev'e ve Rusya Genelkurmayına göre Rusya ordusunun güneye ilerleyebilmesi için en elverişli geçiş güzergâhı, bir zamanlar Âli Paşa'nın Rusya ile Osmanlı arasında bir tampon bölge olarak düşündüğü Romanya topraklarıydı (Constantinesco, 1998, ss. 58-59). Nitekim Romanya ile askerî geçişe izin veren antlaşma imzalandıktan sonra Rus orduları, Romanya üzerinde Balkanlara gireceklerdir.

SONUÇ

XX. Yüzyıl Alman siyaset felsefesinde dost-düşman ayrımı, siyasal algısının merkezine yerleştirilir. İgnatyev, bir asker olmasına karşın aslında bir siyasetçidir ve Carl Schmidt'in de vurguladığı üzere askerlerin siyasetçilerden farkı, askerler yalnızca istisnai durumlar için mücadele ederlerken siyasetçiler ömürleri boyunca mücadele ederler. İgnatyev, ömrü boyunca yürüttüğü mücadelede kendisine 'düşman yaratmakta' hiçbir zaman güçlük çekmemiş bir siyasetçidir: Bismarck, Andrassy, Disraeli, Sultan Abdülhamid, Midhat Paşa, Gorçakov, Şuvalov, Henry Elliot, III.Napoléon, Âli Paşa, Halil Şerif Paşa, Novikov... Bu tarihî şahsiyetler, onun İstanbul'da on üç yıl yürüttüğü siyasetin 'düşmanları'dır; hayatında çok daha fazlası olacaktır. Tayin ettiği 'düşmanlar' yalnızca Batıcı, kozmopolit meslektaşları yahut Doğulu Müslümanlar, Türkler yahut Çinliler değildir; örneğin Dâhiliye Nazırlığı döneminde Pobedonostsev gibi aşırı mutaassıp bir Slavcı ve muhafazakâr birisiyle dahi ters düşüp, onu kendisine 'siyasî düşman' olarak belirleyebilirdi.

İgnatyev özellikle Türk ve Batı tarih yazımında, 'aşırı Panslavist, muhteris bir Makyevelist, aşırı milliyetçi, gayri samimi ve gayri dürüst bir diplomat' olarak anılır, bu tanımlamalar etrafında pejoratif bir İgnatyev imgesi çizilir. Mutaassıp bir Slavist olmadığı, gerçekçi politik yaklaşımlarından anlaşılır. İgnatyev'in 'aşırı milliyetçiliği', realist diplomat kimliğiyle dengelenir. Bununla birlikte onun Rus hariciyesinin kozmopolit ekolüne mensup bir diplomat olmadığı, savunduğu haricî siyasette Rus ve Slav tarafının ağır bastığı rahatlıkla ileri sürülebilir. Ancak Slav milliyetçiliği, gerçekçi politikalar üretmesini engellemez. 1860'larda Sırp knezinin himâyesinde bir Bulgar-Sırp Birliği kurmayı, Sırplarla Yunanlılar arasında bir ittifakın oluşumunu önce savunmuştu. Ancak Sırp ve Yunan ordularının ve kaynaklarının vaziyetini tahkik ettikten sonra bu projenin ertelenmesi gerektiğini görmüştür. Vaktinden önce hareket edip, boş yere Slav kanı dökülmesine yol açmak yerine, böylesine büyük siyasî projelerin olgunlaştırılması gerektiğini zamanla anlamıştır. Bu onun Panslavcılığının ve

Panortodoksçuluğunun realpolitik ile imtihanından çıkan sonuçtur. Bu sonuçta Rusya *primus inter pares* değildir; o bir *Pax Rossica* yörüngesinde toplanmış ve Osmanlı hegemonyasından fiilî, hukukî ve siyasî olarak bağımsız Slav milletleri tahayyül etmiştir. Bulgarlar için başlangıçta *hammadde* demişti; ancak Bulgar problemini, Bulgarların Slav dünyasına bağlı kalmak şartıyla bağımsız olabilecek siyasî olgunluğa kavuştuklarında çözmek gerekiyordu. Bulgar sorununu önce Sırp knezine bağlı bir Bulgar devletiyle çözmek istedi, daha sonra Sırbistan'ın özellikle 1875-1878 krizi sırasında 'söz dinlemeyen asiliği' karşısında, Rusya'nın ideallerine hizmet eden bir Bulgar devletini daha faydalı ve gerekli görecekti. Güney Slavlarının istikbali için Osmanlı'dan ziyade Avusturya-Macaristan'ı daha büyük bir tehdit olarak algıladı. Fakat otokratik ve bürokratik Rusya'da bir gelecek göremeyen seçkinlerin ve okumuş şehirlilerin oranı, Slav entelektüelleri arasında hiç de az değildi. Rusya yerine Avusturya ve Batı ile entelektüel bağ kuran Slav entelektüelleri ise İgnatyev'in Slav geleceği için bir tehlike hâline geldi. Örneğin Svetozar Markoviç veya Lyuben Karavelov gibi Rusya'nın istediği türden olmayan, sosyalist veya demokratik cumhuriyetçi ideallere mütemâyil ihtilalcilere İgnatyev'in her zaman kuşkuyla yaklaşması, Slav geleceğinin Batı'ya yönelmesi tehdidini önceden sezmesiyle ilgiliydi. İgnatyev'in St.Petersburg hâriciyesiyle yaptığı diplomatik yazışmalarla Balkanlar, Anadolu ve Mısır'daki Rusya konsoloslarıyla yaptığı diplomatik yazışmaları farklı değerlendirmek gerekiyordu. İkinci türden yazışmalar, daha ziyade bir yeraltı diplomasisini andırıyordu ve ona yöneltilen Panslavist olduğuna yönelik ithamlarda genelde bu ikinci türden belgeler delil olarak gösterilirdi. İgnatyev döneminde Rusya sefâretinin Slav ve Hristiyan ihtilalcilerin mahfillerinden birisi hâline geldiği doğrudur. 1860 ve 1870'lerde Osmanlı'daki Slav ihtilalci liderlerin hatıralarına bakıldığında hayatlarında en azından bir defa İgnatyev ile yollarının kesiştiği görülür.

İgnatyev, kilise meselesinde 1870'ten itibaren Rumların ve Yunanlıların uzlaşmaz tavrının artık kemikleştiğini gördükten sonra, Yunan ve Avusturya entrikalarına karşı Bulgarları müdafaa etmeye çalıştı. İgnatyev Avusturya, Fransa ve özellikle İngiltere'nin Osmanlı üzerinde kurduğunu düşündüğü politik

vesayetten bir Rus olarak rahatsızdı. Batı ve Osmanlı kamuoyu onun Türk düşmanı olduğuna inansa da Rus kamuoyunda da zaman zaman onun Türkofil olduğu iddia edilirdi. Osmanlı bürokrasisini ve mülki idaresini sürekli eleştirir, bu çürümüş idarenin altında hem Hristiyanların hem de Müslümanların eziyet çektiğine inanırdı. İgnatyev'in Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik reform taleplerini, bir yönüyle diplomatik bir müdahale vasıtası olarak görmek mümkünken diğer taraftan Hristiyanların durumlarının iyileştirilmesine yönelik samimî talepler olduğunu da ileri sürmek mümkündür. Ancak Girit isyanı ve Balkan krizinde çeşitli defalar kendisinin de ileri sürdüğü gibi, Batı için Osmanlı'da reform, varlığını devam ettirebilmesi adına devletin güçlendirilmesi ve yenilenmesi anlamına gelirken Rusya için Hristiyan milletlerin özerlik ve bağımsızlıklarının tedricen verilmesi anlamına gelir. Osmanlı idaresinin yapısal sorunlarını, XIX. yüzyılın ikinci yarısında imparatorluğun bir gerçeği olarak görmek gerekir.

İgnatyev, İstanbul'a geldiği günden 1876 yaz ayına kadar, kritik meselelerde büyük ölçüde St.Petersburg'un talimatlarına riâyet etse de Rusya hariciyesi ile üzerinde anlaşamadığı birçok mesele olduğu bilinmektedir. Bunlardan birisi de *Drekaiserbund*un Rusya'ya faydadan çok zarar getireceğidir. Ona göre Gorçakov yüzünden Rusya hariciyesi, esasında Ruslardan nefret eden Andrassy'nin peşine takılmıştır. İgnatyev, Andrassy'nin başından beri Bosna ve Hersek'e göz koyduğunu iddia etmekteydi ve iddiasında haklı çıktı; 1878'de Berlin Kongresi'nden sonra Avusturya-Macaristan, Bosna ve Hersek'i ilhâk etti ve İgnatyev, bunun meşrû temeli olan 9 Ocak 1877'deki Budapeşte Konvansiyonuna da karşı çıkmıştı.

İgnatyev 1870'lerde, kendisinden önce ve kendisinden sonra İstanbul'a gelen hiçbir elçiye mazhar olmayan bir nüfûza sahip oldu. Bunun yalnızca bir istisnasının Stratford Canning olduğu bilinir. İgnatyev, Kırım Savaşı öncesinde, özellikle 1830'larda İstanbul'da Rusya'nın sahip olduğu nüfûzu ve 1833 sonrasında Rusya ile Osmanlı arasındaki iyi ve dostane ilişkileri, daima Osmanlı devlet adamlarına hatırlatırdı. İgnatyev'e göre 1841'den sonra Osmanlı, gönüllü

olarak Batı'ya teslim olmuştu. İgnatyev, bu teslimiyeti tersine çevirmek için şahsî bir diplomasi yürüttü. Hatta 1875'te II.Aleksandr'a Sultan ile bir ittifak antlaşması imzalamasını dahi önerdi ve Sultan'dan olumlu yanıt aldı; bunun üzerine soluğu efendisinin yanında almıştır. Ancak Çar, böyle bir antlaşmanın *Drekaiserbund*un ilkelerine mugayir olacağını ileri sürerek teklifi reddetti. İgnatyev için Slav halklarının bağımsızlıklarını kazanmaları ile Osmanlı Devleti'nin İstanbul merkezli olmak üzere Rus nüfûzu altında ömrünü sürdürmesi arasında bir çelişki yoktu. 1884'te Osmanlı ile bir ittifak kurulması tasarısını St.Petersburg'daki Osmanlı elçisi Şakir Paşa'ya yeniden önerdiğinde İngiltere ve Alman hariciyesinin telaşa kapıldığını düşünmemek için bir neden yok. İgnatyev'in çeşitli defalarda Rusya'nın İstanbul'u almak gibi bir niyetinin olmadığını ve mevcut şartlar gereği olamayacağını yine İstanbul'un diplomasi mahfillerinde dile getirmesi manidardır. Rusya için en politika, Rusya'nın yönlendirmesinde zayıf bir Osmanlı İmparatorluğu'dur. Hristiyan halkların geleceği ise Rusya'nın önerileri doğrultusunda belirlenecek, tedricen bağımsızlıkları sağlanacaktır. Sultan Rusya ile dost ve müttefik olduğu sürece Boğazların efendisi olabilirdi. Rusya için şartlar olgunlaştığında Şark meselesi masaya yatırılacak ve bir Balkan Konferderasyonu oluşturulacaktır.

Osmanlı'nın Slav halklarını da küstürmemek için onlarla ilgilenirken daima yeraltı diplomasisinin dehlizlerini kullanıp, otonomi ve bağımsızlıklarını zamana yayılan bir süreçte kazanmalarını temin etmeye çalışmak kaydıyla, dengeyi gözeterek Osmanlı nazırlarının güvenini kazanmaya çalıştı. Geniş bir ajan ve konsolos ağına hükmetti. Talimatlarını eleştirmesine rağmen çoğu zaman yerine getirdiği Gorçakov'dan da bağımsız olarak, II.Aleksandr ile yakın ilişkiler kurdu. Çarların sık sık ziyaret ettiği Kırım'daki yazlık Livadya Sarayı'nda hemen hemen her yıl fikir teatisi için Çar ile görüşür, ayrıca St.Petersburg'a da çok sık gidip gelirdi. Bu görüşmeleri, bir türlü anlaşamadığı Hariciye Nazırı ve ekibinin onun aleyhine yaptıklarını düşündüğü itibarsızlaştırma kampanyasını engellemek için bir tedbir olarak da görürdü. Elçiliği boyunca sık sık Rusya'ya gitmesinin nedeni, güya Kiev yakınlarındaki çiftliğinin işleriyle uğraşmaktı ancak asıl amacı, saray

ve hâriciyedeki bağlarını koparmamak, kendi siyasî öngörüleri doğrultusunda kararlar alınmasını sağlamaktı.

93 Harbi, savaşan bütün taraflarda memnuniyetsizlikleri intaç edecektir; Sırplar, Ayastefanos Antlaşmasında Rusya'nın Bulgarlar ile kıyaslandığında kendilerine karşı lütuflarında hayal kırıklığına uğradıklarını itiraf edecektir. İgnatyev'in başından beri Büyük Bulgaristan idealiyle yola çıktığını düşündüler; Ristiç, hayal kırıklığına uğrayan tek isim değildi. İgnatyev'in bizzat kendi eliyle kurduğunu düşündüğünü Bulgaristan'ın Sırbistan'dan sonra Batı nüfûzuna girdiğini görecektir; tıpkı 1829'da savaşarak kurdurttuğu Yunanistan gibi.

İgnatyev, Türk tarihyazımında genellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlıca müsebbibi olarak gösterilir. İgnatyev'in 1864-1877 yılları arasındaki İstanbul elçiliğinin bilançosuna bakıldığında, bu yargının tartışmaya açık olduğu görülecektir. İgnatyev, 1877 Şubat ve Mart aylarında Tersane Konferansı'nda alınan kararların Bâbıâli tarafından kabul edilmesi için Osmanlı'nın Berlin ve Londra sefirleri ve maslahatgüzârları nezdinde son bir teşebbüste bulunmuş, eğer Bâbıâli'nin alınan kararları kabul ettiğine ilişkin St.Petersburg'a bir fevkalâde elçi göndermesi hâlinde hâlâ savaştan kaçınılabileceğini belirtmiştir. Tersane Konferansı'nda alınan kararlar, İgnatyev'in Salisbury ile Aralık ayında yaptığı görüşmelere dayanır ancak bu kararları çoğu, Eylül ve Ekim ayında Livadya'da toplanan Rus devlet adamlarının Çar ile görüş birliğine vararak aldıkları kararlardır. İgnatyev de bu kararların şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur ancak savaşa giden yolda alınan bu kararların Rusya yüksek bürokrasisinin ve yönetiminin ortaklaşa aldığı kararlar olduğu bilinmektedir. Reutern başta olmak üzere savaşa karşı çıkan Rus devlet adamlarının da bulunduğu bilinir. Dolayısıyla İgnatyev'i 93 Harbi'nin yegâne nedeni olarak göstermek, kusurlu bir yaklaşım olarak görülmelidir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ*

Arhiv Vneşney Politiki Rossiyskoy İmperiy (Rusya İmparatorluğu Dış Politika Arşivi) (Moskova)
Fond 133, 138, 161, 180

Gosudarstvenniy Arhiv Rossiyskoy Federatsiy (Rusya Federasyonu Devlet Arşivi) (Moskova)
Fond 109, 730, 828, 939, 1750

Rossiyskiy Gosudarstvenniy Voyenno-İstoriçeskiy Arhiv (Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi) (Moskova)
Fond 450

Rossiyskiy Gosudarstvenniy İstoriçeskiy Arhiv (Rusya Devlet Tarih Arşivi) (St.Petersburg)
Fond 1044, 1152, 1282, 1561.

Rossiyskaya Natsionalnaya Biblioteka, Rukopisniy Otdel (Rusya Millî Kütüphanesi, Yazmalar Kısmı) (St.Petersburg)
Fond 14, 253

Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Hariciye Siyasi (HR.SYS.), İrade Hariciye (İ.HR), Hariciye Tercüme Odası (HR.TO), İrade Eyalet-i Mümtaze (İ.MTZ.), Cevdet Hariciye (C.HR.), Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS), Yıldız Parakende Hariciye (Y.PRK.HR), Y.PRK.MK., Y.PRK.MYD, Yıldız Mütenevvî Maruzat (Y.MTV.), Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.), İrade Eyalet-i Mümtaze, Bulgaristan (A.MTZ [04]),

* Spesifik belge numaraları metin içerisinde verilmiştir.

The National Archives (Londra)

Foreign Office 78 (Turkey), 195 (Turkey), 65 (Russia), 881 (Confidential Papers)

British Library, Archives and Manuscripts (Londra)

Jomini-Onu Papers, Official or Semiofficial Letters to Baron Jomini
3172, 3174, 3184, 3186.

YAYIMLANMIŞ BELGE KOLEKSİYONLARI

Actenstücke Aus Den Correspondenzen des Kais. Und Kön. Gemeinsamen Ministeriums des Aussern über Orientalische Angelegenheiten, vom 16 Mai 1873-Bis 31 Mai 1877, Wien: Druck Verlag, 1878.

Annuaire Diplomatique l'Empire de Russie 1861-1886, tome.1, St.Petersburg, 1861.

Dokumenti za Bulgarskata İstoriya, Arhiv na Nayden Gerov (1857-1876), tom 1, çast I-II, ed. T.Pançev-M.G.Poprujenko, Sofya 1931, 1932.

Correspondance Diplomatique Roumaine Sous Le Roi Charles I-er (1866-1880), haz. N.Iorga, Bucarest: Bibliothèque de L'Institut Pour L'Etude de L'Histoire Universelle, 1938.

"Correspondance inédite du Baron Alexandre de Jomini", *Revue d'Histoire Moderne*, (ed.) Alexander Onu, September-October 1935, ss. 375-387.

Documents Diplomatiques, Affaires D'Orient 1875, 1876, 1877, *Affaires étrangès*, Paris: Imprimerie Nationale, 1877.

Dokumenti ot Arhiva na Vneşnata Politika Na Ruskata İmperiya (1865-1877 g.), haz. İvo Jeynov, Rusçuk 2009.

Russia's Work in Turkey, A Revelation (*Les Responsabilités*), (haz. G. Goacometti) (trans.Edgar Whitaker), London: Effingham Wilson, 1877.

Les Origins Diplomatiques de la Guerre de 1870-1871, Recueil de Documents tome XIV, Paris: Impremerie Nationale, 1924.

Macedonia, Documents and Material, ed. Voin Bozhinov-L.Panayotov, Sofia: Bulgarian Academy of Sciences, Institute of History, 1978.

Moskva-Srbija, Beograd-Rusija, Dokumenta 1804-1878 (Sbornik Dokumentov i Materialov), Tom II, haz. Miroslav Jovanoviç-Lyudmila Kuzmiçeva, Belgrad-Moskova: Arhiv Srbije, 2011.

"Organisation du Ministére des Affaires étrangères", *Annuaire Diplomatique l'Empire de Russie 1861-1886*, tome 2, St.Petersburg, 1862.

Osvobojdenie Bolgarii ot Turetskogo İga, Dokumentı v Tryoh Tomah, 3 Tomah, haz. S.A.Nikitin-V.D.Komobeyev vd., Moskova: Akademiya Nauk SSSR, 1961-1967.

Ottoman Diplomatic Documents on the Eastern Question: The London Conference on the Revision of Certain Stipulations of the Treaty of March 30, 1856 concerning the neutralisation of the Black Sea 1870-71, vol.1, (ed.) Sinan Kuneralp, İstanbul: The Isis Press, 2009.

Ottoman Diplomatic Documents on the Eastern Question: The Cretan Uprising 1866-1869, I-II, vol.2 (ed.), Sinan Kuneralp, İstanbul: The Isis Press, 2010.
Ottoman Diplomatic Documents on the Eastern Question: The Balkan Crisis (1875-1876), I-II, vol.7, (ed.) Sinan Kuneralp-Gül Tokay, İstanbul: The İsis Press, 2013.

Patriarh Kiril, *Graf N.P.İgnatyev i bulgarskiyat tserkoven vupros, İsledvane i Dokumenti*, Sofya 1958.

“Perepiska N.P.İgnatyeva s A.N.Kartsovım”, *Russkiy Arhiv,* 1913, tom I, sayı 4-5, ss.582-622.

“Publikatsii: Evropeyskaya diplomatiya i Serbiya v naçale 60-h godov XIX veka”, *Voprosy istorii*, No.9, 1962.

Rossiya i Natsionalno-Osvoboditelnaya Borba na Balkanah 1875-1878, Dokumentı, haz.A.L.Naroçnitskiy-N.İ.Hitrova-V.M.Hevrolina, Moskova: Nauka, 1978.

Rossiya i Vosstanie v Bosnii i Gertsegovine 1875-1878, Dokumentı, haz. V.İ.Kosik-D.F.Poplıko-V.M.Hevrolina, Moskova: İndrik 2009.

Rusija i Bosanko-Hertsegovaçki Ustanak 1875-1878, 2 sv., haz. Branko Paviçeviç, Titograd (Podgorica): Tsernogorska Akademija Nauka i Umletnosti (Karadağ Bilim ve Sanat Akademisi), 1985-1986.

Rusiya i Bılgarskoto Natsionalno-Osvoboditelno Dvijenie 1856-1876, *Dokumenti i Materialı*, Tom II, haz. D.Kosev-S.L.Tihvinskiy ve diğerleri, Sofya: Bılgarskata Akademiya na Naukite, 1990.

Russian Intrigues, Secret Despatches of General Ignatieff and Consular Agents, haz.E Wertheimer, London 1877.

Russo-British Relations during the Eastern Crisis, *Unprinted Documents* I-IV, *The Slavonic Review*, ed.R.W.Seton-Watson-Alexandre, vol. 3-4, 1924, No.8, ss.422-434, , No.9 657-683, No. 10, ss.177-197, No.14, ss.413-434.

"Rossiya i Prussiya v Şlezvig-Golştinskom voprose" Krasnıy arhiv, no.2 tom 93, Moskova 1939, s.110 (doklad Gorçakova Aleksandry II 3 Sentyabrya 1865 g.).

GAZETELER

La Turquie, The Levant Herald, Journal de St.Petersbourg, The Times, Basiret.

BİBLİYOGRAFYA

Abu-Manneh, Butrus (2001). The Sultan and the Bureaucracy: the anti-Tanzimat Concepts of Grand Vizier Mahmud Nedim Paşa. *Studies on Islam and the Ottoman Empire in the 19th Century (1826-1876),* İstanbul: The Isis Press, 161-181.

Ahmed Lûtfî Efendi (1988). *Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*. c.X. M.Münir Aktepe (Haz.). Ankara: TTK Yayınları.

Ahmed Midhat Efendi (2004). *Üss-İ İnkılâp*. Tahir Galip Seratlı (Haz.). İstanbul: Selis Yayınları.

Ahmed Saib (1326/1910a). *Vak'a-i Sultan Abdülaziz*. Mısır: Hediye Matbaası.

Ahmed Saib (1326/1910b). *Abdülhamid'in Evâil-i Saltanatı*. Kahire.

Akarlı, Engin D. (1993). *The Long Peace, Ottoman Lebanon, 1861-1920*. London&New York: I.B.Tauris.

Ali Haydar Midhat (1903). *The Life of Midhat Pasha, A Record of His Services, Political Reforms, Banishment, and Judicial Murder*. London: John Murray.

Ali Haydar Midhat (1909/1325). *Midhat Paşa, Hayat-ı Siyasiyyesi, Hidemâtı, Menfâ Hayatı I Tabsıra-i İbret, II, Mirât-ı Hayret*. İstanbul.

Anderson, Matthew Smith (2001). *Doğu Sorunu, 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme* (İdil Eser, Çev.). İstanbul: YKY.

Arnakis, George G. (1963). The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism. *The Balkans in Transition,* Barbara Jelavich-Charles Jelavish (ed.). Berkeley: California University Press, 115-144.

Aydın, Mahir (1992). Livadya Sefaretleri ve Sefâretnâmeleri. *Belgeler*, XIV(18), 321-357.

Aydın, Mithat (2005). Sir Henry G.Elliot'ın İstanbul Büyükelçiliği (1867-1877) Dönemindeki Bazı Büyük Siyasi Olaylara Bakışı. *A.Ü.Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 18, 21-49.

Bakunin, Mihail (1896). *Pisma M.A.Bakunina k A.İ. Gertsenu i N.P.Ogarevu*. M.P.Dragomanov (haz.) Cenevre: Ukrainskaya Tipografiya.

Baltalı, Kemal (1982). 1875-1878 Balkan Buhranı. *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 68-69, 44-68.

Baltalı, Kemal (1987). 1875 Hersek Ayaklanması Sırasında Sırbistan'ın Osmanlı Devletine Karşı Savaşa Girmek Amacıyla Karadağ'la Yaptığı Görüşmelere Dair Bazı Önemli Belgeler. *Belleten*, 198, 833 – 859.

Baykal, Bekir Sıtkı (1944). Lord Salisbury'nin İstanbul'da Fevkalâde Murahhaslığı. *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, II (4), 499-517.

Baylen, Joseph O. (1951). Madame Olga Novikov, Propagandist. *American Slavic and East European Review,* X(4), 255-271.

Banac, İvo (1988). *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*. Ithaca and London: Cornell University Press.

Basargina, E.Yu. (1999). *Russkiy arkheologiçeskiy institut v Konstantinopole, Oçerk istorii*. St.Peterburg: Dmitri Bulanin.

Bashanov, M.K. (2005). *Russkie Voennıe Vostokovedı do 1917 goda, biobibliografiçeskiy slovar*. Moskova: Vostoçnaya Literatura.

Basiretçi Ali Efendi (1997). *İstanbul'da Yarım Asırlık Vekayi-i Mühimme*, Nuri Sağlam (Haz.). İstanbul: Kitabevi.

Bassin, Mark (1983). The Russian Geographical Society, the 'Amur Epoch,' and the Great Siberian Expedition 1855-1863. *Annals of the Association of American Geographers*, 73 (2), 240-256.

Bassin, Mark (2004). *Imperial Visions: Nationalist Imagination and Geographical Expansion in the Russian Far East, 1840-1865*. Cambridge: Cambridge University Press.

Başmakov, A.A. (1909). İgnatyevskaya şkola diplomatii. *Pamyati Grafa N.P. İgnatyeva*, St.Petersburg: Tipografiya V.D.Smirnova, 32-42.

Baumann, Robert E. (2002). The Russian Army 1853-1881, *The Military History of Tsarist Russia*. Frederick W. Kagan-Robin Higham (ed.). New York: Palgrave, 137-150.

Batowski, Henryk (1938). Le Mouvement panbalkanique et les différents aspects des relations interbalkaniques dans le passé (Indications de méthode et aperçu des faits). *Revue Internationale des Etudes Balkaniques*, I-II (5-6), Belgrad: Imprimerie Beletra, 320-343.

Becker, Seymour (2004). *Russia's Propectorates in Central Asia, Bukhara and Khiva, 1865-1924*. London&New York: Routledge Curzon.

Bederman, David J. (1988). The 1871 London Declaration, Rebus Sic Stantibus and a Primitivist View of the Law of Nations. *American Journal of International Law*, 82(1), 1-40.

Beust, Frederich F. (1887). *Memoirs of Friedrich Ferdinand Count von Beust.* vol.I. Baron Henry de Worms (ed.). London: Remington&Co.,Publisher.

Bikélas D. (1885). *Le Role et Les Aspirations de la Gréce dans la Question d'Orient*. Paris: Au Cercle Saint-Simon.

Bilunov, B.N., Levit İ. E., Stepanova L.İ. (1986). *Bolgarsko-Rossiskie Obşestvenno-Politiçeskie Svyazi 50-70-e gg. XIX.veka.* Kişinev: Ştiinsta.

Bismarck, Otto von (1965). *Düşünceler ve Hatıralar*. cilt II. (çev. Nejad Akipek) İstanbul: M.E.B. Yayınları.

Bissell, Thomas St.George (1964). *The Diplomacy of Nikolay İgnatiev*. Thesis of the Degree of the Bachelor of Arts, Harvard University, Boston.

Black, Cyril Edwin (1943). *The Establishment of Constitutional Government in Bulgaria*. London: Princeton University Press.

Black, Cyril Edwin (1943a). The Influence of Western Political Thought in Bulgaria, 1850-1885). *The American Historical Review*, 48(3), 507-520.

Blaisdell, Donald C. (1940). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Kontrolü*. (çev. Hazim Atıf Kuyucak). İstanbul: Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Yayınları.

Blavatsky, Helena Petrovna (2003). *The Letters of H.P.Blavatsky.* vol. 1, *1861-1879*. USA: The Theosophical Society in America.

Bludnova, Yelena Yuryevna (2007). *Memuarı N.P.İgnatyeva kak istoriçeskiy istoçnik*, Yayımlanmamış dissertatsiya kandidata istoriçeskih nauk, Rossiykiy Universitet Drujbı Narodov, Moskova.

Boronin O.V. (2008). Diplomatiçeskaya i voyennaya aktivnost Rossii v Tsentralnoy Azii v 1830-1850-e gg. *Tsentralnaya Aziya v sostave Rossiiskoy imperii.* Moskova: Historia Rossica Novoye Literaturnoye Obozreniye.

Boukharow, Dmitri de (1877). *La Russie et la Turquie, Depuis le Commencement de Leurs Relations Politiques Jusqu'a Nos Jours*, Amsterdam: Jan Schuitemaker&Comp.

Bourne Kenneth (1956). Great Britain and the Cretan Revolt 1866-1869*. The Slavonic and East European Review*, 35 (84), 74-94.

Burnbay, Frederick (2011). *At Sırtında Anadolu* (çev. Fatma Taşkent). İstanbul: İletişim Yayınları.

Buşuyeva, Svetlana Vadimovna (2000). *Problema Svyatıh mest v blijnovostoçnoy politike Rossiiskoy imperii XIX veka*. Yayımlanmamış dissertatsiya kandidat istoriçeskiy nauk. Nijegorodskoy gosudarstvennıy universitet im. N. İ. Lobaçevskogo, Ninjiy Novgorod.

Butova, Ritta Borisovna (2010). *Russkoe prisutstvie na Blijnem Vostoke v posledney treti XIX v. po neizdannım materialam i publikatsiyam arh.Antonina Kapustina.* Yayımlanmamış kandidat istoriçeskih nauk. İnstitut Vseobşey İstorii Rossiiskoy Akademi Nauk, Moskova.

Bütün, Ali Rıza (2012). *Yalanın Babası Rus Elçisi İgnatiev ve 93 Harbindeki Rolü*, İstanbul: Crea Yayıncılık.

Can, Cengiz. (1994). Rus Elçiliği Binası. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (c. 6, 369-370). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Carr, Edward H. (2001). *Romantik Sürgünler* (çev. Şamil Beştoy). Çiviyazıları Yayınları.

Carr, Edward H. (2006). *Mihail Bakunin* (çev. Gün Zileli). İstanbul: Versus Kitap.

Cevdet Paşa (1991). *Tezâkir, 40-Tetimme*, Cavid Baysun (haz.). Ankara: TTK Yayınları.

Clark, Chester W. (1942). Prince Gorchakov and the Black Sea Question, 1866: Russian Bomb that did not Explode. *The Amerikan Historical Review*, 48(1), 52-60.

Clay, Christopher (2000). *Gold For the Sultan: Western Bankers and Ottoman Finance, 1856-1881*, London: I.B.Tauris.

Constantinesco, Nicholas (1998). *Romania on the European Stage 1875-1880, The Quest for National Sovereignty and Independence*. New York: Boulder, East European Monographs.

Cox, Frederick J. (1953/1954). Khedive and Panslavism. *The Slavonic and East European Review*, 32 (78), 151-167.

Craig, Gordon A. (1967). Techniques of Negotiation. *Russian Foreing Policy, Essays in Historical Perspective* Ivo J. Lederer (ed.). New Haven: Yale University Press, 351-376.

Çelik, Mehmet (2010). *Balkanlar'da Tanzimat: Midhat Paşa'nın Tuna Vilayeti Valiliği 1864-1868*. İstanbul: Libra Yayıncılık.

Çertan, E.E. (1985). Vneşnyaya Politika Rumınii v 1862-1875. *Oçerki Politiçeskoy İstorii Rumınii.* Kişinev: Ştintsa, 27-46.

Çiçerin, G.V. (2009). *İstoriçeskiy Oçerk Diplomatiçeskoy Deyatelnost A.M.Gorçakova*. Moskova: Lyubimaya Rossiya.

Çubaryan, A.O. (1998). A.M.Gorçakov i Evropa. *Kantsler A.M.Gorçakov, 200 let co dinya rojdenya*. E.M.Primakov-İ.S.İvanov-YU.V.Uşakov (ed.). Moskova: Mejdunarodnaya Otnoşeniya.

D'alonzo Alphonse (1901). *La Russie en Palestine*. Paris: L.Boyer.

Dallin, Alexander (1967). The Use of International Movements. *Russian Foreing Policy, Essays in Historical Perspective*. Ivo J. Lederer (ed.). New Haven: Yale University Press, 311-350.

Davison, Roderic H. (1986). Halil Şerif Paşa: the influence of Paris and the west on an Ottoman diplomat. *Osmanlı Araştırmaları (The Journal of Ottoman Studies),* 6, 47-65.

Davison, Roderic H. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876* (çev. Osman Ahınkay). İstanbul: Papirüs Yayınları.

De Testa, Marie-Gautier, Antoine (2003). Auguste de Jaba (1801-1894), diplomate orientaliste russe et la connaissance de la langue kurde. *Drogmans et Diplomates Européens auprès de la Porte Ottomane*. İstanbul: Les éditions Isis, 441-461.

Devereux, Robert (1963). *The First Ottoman Constitutional Period, A Study of the Midhat Constitution and Parliament*. Baltimore: The John Hopkins Press.

Diner, Dan (2009). *Yüzyılı Anlamak: Evrensel Bir Tarih Yorumu.* (çev. Hulki Demirel). İstanbul: İletişim Yayınları.

Dmitriyevskiy, A.A. (2009). *Russkaya Duhovnaya Missiya v Yarusalime*. N.N.Lisovoy (Haz.). Moskova: İmperatorskoe Pravoslavnoe Palestinskoe Obşestvo.

Dontas Donma N. (1966). *Greece and the Great Powers 1863-1875.* Selanik: İnstitut for Balkan Studies.

Dostoyevskiy, Fyodor M. (2005). Gök Tepe: Bizim İçin Asya'nın Önemi. *Bir Yazarın Günlüğü II*, (çev.Kayhan Yükseler). İstanbul: YKY, 1193 -1202.

Douin, G. (1934). *Histoire du Règne du Khédive Ismail,* tome 2, Kahire - Roma: Société Royale de Géographie d'Égypt.

Dragnich, Alex N. (1990). Jovan Ristic and Serbia's Strrugle for Independence and Democracy. *Serbian Studies*, 5 (3), 57-67.

Duke Of Argyll (tarihsiz). *The Eastern Question, from the Treaty of Paris 1856 to the Treaty of Berlin and to the Second Afghan War*. vol.I, London: Strahan&Company Limited.

Duncan Peter J.S. (2000). *Russian Messianism, Third Rome Revolution, Communism and After*. London&New York: Routledge.

Dyakov, V.A. (1988). Slavyanskiy vopros v obşestvennoy mısli dorevolyutsionnoy Rossii. *İstoriya, Kultura, Etnografiya i Folklor Slavyanskih*

Narodov, X.Mejdunarodnıy syezd slavistov, Sofiya, Sentyabr 1988 g., Dokladı Sovetskoy Delegatsii. Moskova: Nauka, 29-42.

Dyke, Carl v. *Russian Imperial Military Doctrine and Education 1832-1914. Greenwood Press*, New York 1990.

Eagles, Keith David (1962) *Count Nicholas Ignatiev and His Influence in Russian Foreign Policy 1864-1878.* Yayımlanmamış Master Tezi, University of Washington, Washington.

Eckart, Julius (1873). *Distinguished Persons in Russian Society* (çev.F.E.Bunnét). London: Smith,Elder&Co.

Eldem, Edhem (2006). Üç Diplomat: Gorçakov, İgnatiyef ve Midhat Paşa. *Toplumsal Tarih,* 150, 16-17.

Elliot, Sir Henry G. (1922). *Some Revoltions and the Other Diplomatic Experiences*. New York: E.P.Dutton & Company.

Engelhardt, Eduard (1884). *La Turquie et Le Tanzimat ou Histoire des Réformes dans l'Empire Ottoman*, cilt II. Paris: Librairie Cotillon

Evans, Arthur J. (1877). *Through Bosnia and the Herzegovina on Foot During the Insurrection, August and September 1875*. London: Longmans, Green, and Co.

Ewans, Sir Martin (ed.) (2006). *Great Power Rivalry in Central Asia 1842-1880*. vol.I, London-New York: Routledge.

Fadeyev, Rostislav Andreyeviç (1870). *Mneniye o Vostoçnom Voprose*. St.Petersburg: Tipografiya Departamenta Udalov.

Fadeyeva, İ.E. (1977). *Midhat Paşa, Jizn i Deyatelnost*. Nauka: Moskova.

Fadeyeva, İ.E. (1978). Novıe Tendentsii v Politike Portı naçala 70-h godov XIX. veka. *Tyurkologiçeskiy Sbornik*, 224-236.

Fadner, Frank (1962). *Seventy Years of Pan-Slavism in Russia, Karazin to Danievskii 1800-1870*. USA: Georgetown University Press.

Fahri Bey (1989). *İbretnümâ, Mabeynci Fahri Bey'in Hatıraları ve İlgili Bazı Belgeler*. Baykal, Bekir Sıtkı (Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Farrar, L.L. (1996). *Realpolitik versus Nationalpolitik:* Rethinking Nationalism During the Eastern Crisis 1875-1878. *East European Quarterly,* XXX (1), 27-45.

Freydzon, V.İ (1978). Revolyutsionnaya demokratiya i burjuaznaya revolyutsinnost v natsionalno-osvoboditelnıh dvijeniyah yujnıh slavyan v kontse 60h-70h godah XIX. veka. *İstoriya, Kultura, Etnografiya i Folklor Slavyanskih Narodov VIII Mejdunarodnıy syezd slavistov, Zagreb-Lyublyana, Sentyabrs 1978 g.*, *Dokladı Sovetskoy Delegatsii*, Moskova: İzdatelstvo Nauka,120-140.

Gallenga, A. (1877). *Two Years of the Eastern Question*. 2 vols., London: Samuel Tinsley.

Georgeon, François (2006). *Sultan Abdülhamid* (çev. Ali Berktay). İstanbul: Homer Yayınları.

Gerd, Lora Aleksandrovna (2006). *Konstantinopol i Peterburg, Tserkovnaya Politika Rossii na Pravoslavnom Vostoke (1878-1898).* İndrik: Moskova.

Geyer, Dietrich (1987). *Russian Imperialism, The Interaction of Domestic and Foreign Policy 1860-1914* (çev. Bruce Little). New York: Berg.

Glinoetskiy, N.P. (1882). *İstoriçeskiy oçerk Nikolayevskoy Akademii Generalnogo Ştaba*, S-Peterburg.

Grosul, V.N., Çertan, E.E. (1969). *Rossiya i Formirovanie Rumınskogo nezavisimogo gosudarstva*, Moskova: Nauka.

Gorianow, Serge (1910). *La Bosphore et les Dardanelles d'après la correspondance diplomatique*. Paris: Librairie Plon.

Gorianow, Serge (1948). *La Question d'Orient a la Veille du Traité de Berlin (1870-1876) d'Apres les Archives Russes*. Paris: Institut d'études Slaves.

Gölen, Zafer (2009). *Tanzimat Dönemi Bosna İsyanları (1839-1878)*. Ankara: Alter Yayıncılık.

Halfin, N.A. (1956). *Tri Russkie Missi: iz istorii vneşney politiki Rossii na Srednem Vostoke vo vtoroy polovine 60-h godov XIX veka*. Taşkent: İzdatelstvo SAGU.

Halfin, N.A. (1960). *Politika Rossii v Sredney Azii 1857-1868*. Moskova: Vostoçnaya Literatura.

Halfin, N.A., E.F.Rassadina (1977). *Nikolay Vladimiroviç Hanıkov: diplomat i vostokoved*. Nauka: Moskova.

Hammer, Michel (1982). D.A.Miljutin et la politique extérieure de la Russie. *Cahiers du monde russe et soviétique,* 23 (3-4), 333-349.

Handelsman, M.Marcel (1929*).* La Question d'Orient et la politiques yugoslave du Prince Czartorstki apres 1840. *Séances et travaux de l'Académie des sciences morales et politiques I-er Seances.* 392-433.

Hanıkov N.V. (1973). Predislovie. *Ekspeditsiya v Horasan* (çev.N.A.Halfin-P.P.Buşev). Moskova: Nauka.

Harris, David. (1969). *A Diplomatic History of the Balkan Crisis of 1875-1878, The First Year*. USA: Archon Books.

Hatuntsev, Stanislav V. (2007). *Konstantin Leontyev, intellektualnaya biografiya 1850-1874 gg.* St.Petersburg: Aleteyya.

Haumant, Émile (1930). *La Formation de la Yougoslavie (XVe-XXe siècles).* Paris: Bossard.

Hayde, Arthur May (1974). *A Diplomatic History of Bulgaria 1870-1886*. Connecticut: Greenwood Press.

Hevrolina, Viktoriya M. (1966). Revolyutsionnoe narodniçestvo i natsionalno-osvoboditelnoe dvijenie na Balkanah v 1875-1876 gg. *Slavyanskiy Arhiv, sbornik statey i materialov*. Moskova: İzdatelstvo Akademi Nauk SSSR, 63-82.

Hevrolina, Viktoriya M. (1986). *Revolyutsionno-Demokratiçeskaya Mısl o vneşney politike Rossii i Mejdunarodnıh Otnoşeniyah konets 60-h-naçalo 80-h godov XIX veka.* Moskova: Nauka.

Hevrolina, Viktoriya M. (1992). San-Stefano: venets i zaverşeniye diplomatiçeskoy karyeri N.P.İgnatyeva. *Rossiiskaya diplomatiya v portretah*. Moskova: Mejdunarodnie Otnoşeniya, 238-255.

Hevrolina, Viktoriya M. (1999). Preobrazovaniya v Rossii i vneşnyaya politika: vzaimosvyaz i vzaimovliyanie. *İstoriya vneşney politiki Rossii, Vtoraya polovina XIX veka*. A.V.İgnatyev, N.S.Kinyapina (haz.). Moskova: Mejdunarodnıe otnoşeniya, 8-22.

Hevrolina, Viktoriya M. (2002). Rossiiskaya diplomatiya i balkanskiy vopros vo vtoroy polovine 60-h godov XIX veka: Strategiya i Taktika. *Rossiiskaya istoriya,* 1, 39-56.

Hevrolina, Viktoriya M. (2002a). Ministerstvo inostrannıh del Rossii v period reform (1856-1878), *Oçerki istorii Ministerstva inostrannıh del Rossii 1802-2002,* cilt 1, Moskova: OLMA-Press, 351-437.

Hevrolina, Viktoriya M. (2003). Rossiiskoe posolstvo v Konstantinopole i ego rukovoditel N.P.İgnatyev (1864-1876.gg.). *Novaya i noveyşaya istoriya*, 6, 36-58.

Hevrolina, Viktoriya M. (2009). *Nikolay Pavloviç İgnatyev, Possisskiy Diplomat*. Moskova: Kvadriga.

Hevrolina, Viktoriya M. (2010). N.P.İgnatyev i bolgarskiy narod. *Rossiya-Bolgariya: vektorı vzaimoponimaniya. XVIII-XXI vv. Rossiisko-bolgarskie nauçnıe diskussii*. İnstitut Slavyanovediya RAN: Moskova, 116-121.

Hilke Gerhard (1992). Rußlands Haltung zur rumänischen Frage 1864-1866. *Südost-Forrschungen*, cilt 51, 219-257.

Hitrova, N.İ. (1963). Dokumentı po istorii russko-çernogorskih svyazey v kontse XIX-naçale XX veka. *Slavyanskiy Arhiv, sbornik statey i materialov*. Moskova: İzdatelstvo Akademi Nauk SSSR, 286-302.

Hitrova, N.İ. (1973). Russkoe obşestvo i Çernogoriya v 60-70-e godı XIX veka. *İstoriya, Kultura, Etnografiya i Folklor Slavyanskih Narodov, VII Mejdunarodnıy syezd Slavistov, Varşava Avgust 1973 g., Dokladı Sovetskoy Delegatsii*, 164-184.

Holborn, Hajo (1967). Russia and the European Political System. *Russian Foreing Policy, Essays in Historical Perspective*. Ivo J. Lederer (haz.), New Haven: Yale University Press, 377-416.

Hopwood, Derek (1969). *The Russian Presence in Syria and Palestine 1843-1914*. Oxford: The Clarendon Press.

Hulkiender, Murat (2003). *Bir Galata Bankerinin Portresi, George Zarifi 1806-1884*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.

Hunczak, Taras (1975). Pan-Slavism or Pan-Russianism. *Russian Imperialism from Ivan the Great to the Revolution*. Taras Hunczak (ed.). New Jersey: Rutgers University Press, 81-105.

Hünigen, Gisela (1968). *Nikolaj Pavlovic Ignat'ev und die russiche Balkanpolitik 1875-1878*. Göttingen: Musterschmidt.

Hvostov, V.M. (1977). Vneşnyaya politika Rossii ot okonçaniya Berlinskogo kongressa do zaklyuçeniya franko-russkogo soyuza (1858-1893). *Problemıy istorii vneşney politiki Rossii i mejdunarodnıye otnoşeniya*. Moskova: Nauka, 174-262.

İgnatyev, A.V., Saharov, A.V. (1998). Rossiskiy diplomat A.M.Gorçakov. *Kantsler A.M.Gorçakov, 200 let co dinya rojdenya*. E.M.Primakov, İ.S.İvanov-YU.V.Uşakov (ed.). Moskova: Mejdunarodnaya Otnoşeniya, 30-39.

İgnatyev, A.V. (2000). A.M.Gorçakov-Minister İnostrohhıh Del (1856-1882 gg.). *Oteçestvennaya istoriya*, 2, 3-15.

İgnatyev, N.P. (1852). *Vzglyad na postepennıya izmeneniya v obraze deystviy Russkih Voysk protiv Turok*. Sankt-Peterburg: Tipografiya Eduarda Veymara.

İgnatyev, N.P. (1895). *Materialı otnosyaşiesya do prebıvaniya v Kitaye N.P.İgnatyeva v 1859-60 godah*. S-Peterburg: Tipograiya V.V.Komarova.

İgnatyev, N.P. (1895a). *Otçötnaya Zapiska podannaya v Aziatskiy Department v Yanvare 1861 g. general-adyütant N.P.İgnatyevım o diplomatiçeskih snoşeniyah ego vo vremya prebıvaniya v Kitaye v 1860 goda.* S-Peterburg.

İgnatyev, N.P. (1897). *Missiya v Hivu i Buharu v 1858 g. Fligel-Adyutanta Polkovnika N.P.İgnatiyeva.* S-Peterburg.

İgnatyev, N.P. (1914). *Zapiski Grafa N.P.İgnatyeva 1875-1877 g.g. (ott. Jurn. İstoriçeskiy Vestnik*). S-Peterburg.

İgnatyev, N.P. (1914a). *Zapiski Grafa N.P. İgnatyeva, Poezdka po Evropeyskim stolitsam pered voynoy 1877-1878 g.g.* (ottiski jurn. 'Russkaya Starina') Petrograd: Tipografiya P.Usova.

İgnatyev, N.P. (1916). *Zapiski Grafa N.P.İgnatyeva 1864-1874 (Mémoires du Comte N.P.Ignatiew) (Otdelnıy ottisk iz İzvestniy Ministerstva İnostrannıh Del za 1914 i 1915 g.g.*). Petrograd: Tipografiya V.F.Kirşbauma.

Ignatieff, Michael (1997). *The Russian Album*. London: Vintage.

İgnyatoviç, Djordje (1969). Dogovor Knyaz Mihaila s 'Dobrodetelnoy drujinoy' o Yugoslavskom Tsarstve i nekotorıe sobıtiya v 1867-68 gg. *Actes du Premier Congres International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Europeennes IV Histoire (XVIIIe-XIXss)*. Sofya: Editions de l'Académie Bulgare des Sciences, 169-183.

Djuvara, T.G. (1914). *Cent Projets de Partage de La Turquie (1281-1913)*. Librairie Félix Alcan: Paris.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal (1982). *Son Sadrazamlar*, c. I-III. İstanbul: Dergâh Yay.

İsayeva, O.N. (2010). Ot voynı k voyne: problema Makedonii v Russko-bolgarskih otnoşeniyah (1878-1913 gg.). *Rossiya-Bolgariya: vektorı vzaimoponimaniya. XVIII-XXI vv. Rossiisko-bolgarskie nauçnıe diskussii*. İnstitut Slavyanovediya RAN: Moskova, 377-388.

Islamov Tofik (1985). The Balkan Policy of the Habsburg Monarchy and Austro-Russian Relations. *Insurrections, Wars, and the Eastern Crisis in the 1870s.* Bela K.Kiraly and Gale Stokes (ed.). New York: Boulder, East European Monographs, 31-41.

İsmail Kemal Bey (1920). *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*. London: Constable and Company.

İvask, Yuriy (1974). *Konstantin Leontyev: Jizn i Tvorçestvo*, Bern: Herbert Lang Bern&Peter Lang Frankfurt.

Jelavich, Barbara, Jelavich Charles (1959). *Russia in the East 1876-1880*. Leiden: Brill.

Jelavich, Barbara (1964). *A Century of Russian Foreign Policy 1814-1914*. Philadelphia: J.B.Lippincott.

Jelavich, Barbara (1965). Russia and the Double Election of Alexander Cuza, 1858-1859: the Letters of S.I.Popov to N.K.Giers. *Südost- Forschungen*. XXIV, 119-137.

Jelavich, Barbara (1969). *The Habsburg Empire in European Affairs 1814-1918*. Chicago: Rand McNally&Company.

Jelavich, Barbara (1969a). Russia and the Reacquisition of Southern Bessarabia 1875-1878. *Südost- Forschungen*. XXVIII, 199-237.

Jelavich, Barbara (1970). Russia, the Great Powers and the Recognation of the Double Election of Alexander Cuza: the Letters of A.P. Lobanov-Rostovskii to N.K.Giers 1858-1859. *Rumanian Studies*. I, 3-34.

Jelavich, Barbara (1971 – 1972), The Otoman Empire, the Great Powers and the Legislative and Administrative Union of the Principalities. *Rumanian Studies.* II, 48-83.

Jelavich, Barbara (1973). *The Ottoman Empire, the Great Powers, and the Straits Questions 1870-1887*. Bloomington&London: Indiana University Press.

Jelavich, Barbara (1974). *Russia and the Rumanian National Cause 1858-1859*. Hamden: Archon Books, 1974.

Jelavich, Barbara (1991). *Russia's Balkan Entanglements 1806-1914*. Cambridge: Cambridge University Press.

Jelavich, Barbara (1997). *History of the Balkans, Eighteenth and Nineteenth Century,* Cambridge: Cambridge University Press.

Jelavich, Barbara (2004). *Russia and the Formation of the Romanian National State 1821-1878*. Cambridge: Cambridge University Press.

Jigarev, Sergey (1896). *Russkaya politika v vostoçnom voprose*. II, Moskova: Universitetskaya Tipografiya.

Jovanoviç, Slobodan (1925). Serbia in the Early Seventies. *The Slavonic Review*. IV(11), 384-395.

Jukov, Konstantin A. (2006). *Vostoçnıy vopros v istoriosofskoy konseptsi K.N.Leontyeva*. St.Petersburg: Aleteyya.

Jukovskiy S.V. (1915). *Snoşeniya Rossii s Buharoy i Hivoy za poslednyeye trehsotletiye*. Petrograd.

Kallivretakis, Leonidas F. (1987). Les Garibaldiens a L'Insurrection de 1866 en Crete: Le Jeu De Chiffres. *Indipendenza e Unita Nazionale in Italia ed in Grecia, Convegno di studio* (Atene, 2-7 Octobre 1985). Firenze, 163-177.

Kallivretakis, Leonidas F. (2006). "A Century of Revolutions: The Cretan Question between European and Near Eastern Politics", *Eleftherios Venizelos, The Trials of Statesmanship*, (ed.Paschalis M.Kitromilides), Edinburgh: Edinburgh University Press. ss.11-36.

Kaneva, Kalina (2006). *Rıtsar Balkan: Graf N.P. İgnatyev*, Moskova: Tsentrpoligraf.

Kapçev, G.İ. (1909). Bolgarskaya pamyatka Gr. N.P.İgnatyevu. *Pamyati Grafa N.P. İgnatyeva*, St.Petersburg: Tipografiya V.D.Smirnova, 42-48.

Karaca, Taha Niyazi (2011). *Büyük Oyun: İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Karaer, Nihat (2003). *Paris, Londra, Viyana; Abdülaziz'in Avrupa Seyahati*. Ankara: Phonix Yayınevi.

Karasev, Aleksandır Viktoroviç (1984). *Rossiya i balkanskiy soyuz 60-h godov XIX veka.* Yayımlanmamış dissertatsiya kandidat istoriçeskih nauk. Moskovskiy Gosudarstvenniy Üniversitet im. Lomonosova, Moskova.

Karasev, Aleksandır Viktoroviç (1971). Sotrudniçestvo Jivoina Juyoviça v ‘Sovremennike’ (1863-1865). *Sovetskoe Slavyanovedenie*, 1, 41-58.

Karasev, Aleksandır Viktoroviç (1978). İz istorii russko-serbskih otnoşeniy v 60-h gg. XIX veka. *Sovetskoe slavyanovedenie*, 2, 44-57.

Karasev, V.G., V.D., Konobeyev (1966). O svyazyah russkih, serbskih i bolgarskih revolyutsionerov v 60-h-70h godah XIX veka*. Pervıy kongress balkanskih issledovaniy (Sofya 26 Avgusta-1 Sentyabra 1966 g.)*. Moskova.

Karasev, V.G., Nenaşeva, Z.S. (1988). Revolyutsionno-demokratiçeskaya mısl yujnıh i zapadnıih slavyan vo vtoroy polovine XIX veka. *İstoriya, Kultura, Etnografiya i Folklor Slavyanskih Narodov, X.Mejdunarodnıy syezd slavistov, Sofiya, Sentyabr 1988 goda, Dokladı Sovetskoy Delegatsii*, 68-81.

Karl-Roux, François (1913). *Alexandre II Gortchakoff et Napoléon III*. Paris: Librairie Plon.

Kartsov, Yu. S. (1908). Za kulisami diplomatii. *Russkaya Starina*. CXXXIII, 87-96, 341-349, 563-571.

Kılıç, Ayten (2007). A Russian Machiavelli in the Ottoman Empire: Count Ignatiev Conquers İstanbul (1864-1875). *The Ottoman-Russian War of 1877-1878*. Ömer Turan (ed.). Ankara: Middle East Technical University, Department of History – Türk Diyanet Vakfı Press, 1-24.

Kıray, Emine (1995). *Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kinyapina, N.S. (1974). *Vneşnyaya Politika Rossii, Vtoroy Polovını XIX veka*. Moskova: Bıvşaya Şkola.

Klaczko, Julian (1867). Le Congrès de Moscou et La Propagande Panslaviste", *Revue des Deux Mondes.* XXXVII (61), 132-181.

Knight, Nathaniel (2000). Girgor'ev in Orenburg, 1851-1862: Russian Orientalism in the Service of Empire?. *Slavic Review*. 59 (1), 74-100.

Kocabaş, Süleyman (1986). *Avrupa Türkiyesi'nin Kaybı ve Balkanlarda Panislavizm*. Kayseri: Vatan Yayınları.

Kocabaş, Süleyman (1989). Rusya'nın Osmanlı Sefiri General İgnatiyef'in Entrikaları. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*. 29, 17-23.

Kofos, Evangelos (1975). *Greece and the Eastern Crisis 1875-1878*. Selanik: Institute for Balkan Studies.

Kohn, Hans (1991). *Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği* (çev. Agâh Oktay Güner). Ankara: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Kohn, Hans (1961). The Impact of Pan-Slavism on Central Europe. *The Review of Politics*, XXIII (3) 323-333.

Komsolova, Rumyana (2005). Bulgarians and Greeks During the Eastern Crisis (1875-1878) in Count Ignatiev's *Notes*. *Études balkaniques*, 4, 29-39.

Kononov, A.N. (1974). *Biobibliografiçeskiy Slovar Oteçestvennıh Tyurkologov, Dooktyabrskiy Period*. Moskova: Nauka.

Kovalev, İ.F., Nasper G.M., Pavlyukov, A.D. (1961). O pomoşi Rossii Yujnım i Zapadnım Slavyanam v Poluçenii Obrazovaniya. *Slavyanskiy Arhiv, sbornik statey i materialov*. Moskova: İzdatelstvo Akademi Nauk SSSR, 200-214.

Koviç, Milos (2010). *Disraeli and the Eastern Question*. Oxford&New York: Oxford University Press.

Koyuncu, Aşkın (1998). *Bulgar Eksarhlığı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.

Kudryatseva, E.P. (2010). *Russkie na Bosfore, Rossiiskoe posolstvo v Konstantinopole v pervoy polovine XIX. veka.* Moskova: Nauka.

Kudryatseva, E.P., Ponomarev, V.N. (1999). Zakrıtie Prolivov dlya voennıh sudov: ot Londonskih konventsiy do Berlinskogo traktat (1840-1878 gg.). *Rossiya i çernomorskie prolivı (XVIII-XX stoletiya)*. A.V.İgnatyev, L.N.Nejinskiy (ed.). Moskova: İnstitut Rosskiiskoy İstorii RAN., 121-222.

Kuntay, Midhat Cemal (2010). *Namık Kemal, Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Kuşnarev, İvan Sergeyeviç (2008). *Jizn i Gosudarstvennaya Deyatelnost A.B.Lobanov-Rostovskogo (1844-1896 gg.).* Yayımlanmamış dissertatsiya kandidat istoriçeskih nauk, Saratovskiy gosudarstvenniy tehniçeskiy universitet, Saratov.

Kuznetsov, Aleksandr Yegoryeviç (2005). *Podgotovka i Vospitanie Diplomata v Rossiykoy İmperii (Vtoraya polovina XIX-naçalo XX. vv.*). Yayımlanmamış dissertatsiya kandidata istoriçeskih nauk, Moskovskiy Gosudarstvennıy İnstitut Mejdunarodnıh Otnoşeniy, MİD Rossii, Moskova.

Kuznetsov, O.V. (1998). *Rostislav Andreyeviç Fadeyev: General i Publitsist*. Volgogradskiy Gosudarstvennıy Universitet, Volgograd.

Külçe, Süleyman (1944). *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*. İzmir: Ticaret Basımevi.

Lascaris, S.Th. (1926). La Première Alliance entre La Grèce et la Serbie, La Traitè d'Alliance de Voeslau du 14-26 Aout 1867. *Le Monde Slave,*9 (ayrıbasım).

Layard, Sir Henry A. (2009). *The Queen's Ambassador to the Sultan, Memoirs of Sir Henry A.Layard's Constantinopole Embassy 1877-1880*. Sinan Kuneralp (ed.). İstanbul: The Isis Press.

Laptev, E.A. (2011). *Rossiiskiy diplomat Nayden Gerov i Rossisko-Bolgarskie Svyazi (1853-1877 godı*). Ufa: RİTS BaşGU.

Latimer, Elizabeth Wormeley (1893). *Russia and Turkey in the Nineteenth Century*, Chicago: A.C.McClurg and Company.

Lederer, Ivo J. (1967). Russia and the Balkans. *Russian Foreing Policy, Essays in Historical Perspective*. Ivo J. Lederer (ed.). New Haven: Yale University Press, 417-452.

Ledonne, John P. (1994). The Geopolitical Contex of Russian Foreign Policy: 1700-1917. *Acta Slavica Iaponica*, 12, 1-23.

Leontyev, Konstantin Nikolayeviç (2002). İz vospominanii konsula. *Moya literaturnaya sudba*. Moskova: Russkaya kniga.

Leontyev, Konstantin Nikolayeviç (2009). *Diplomatik Mektuplar, Notlar, Raporlar (1865-1872)*. (çev. Mais Alizade). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Leontyev, Konstantin Nikolayeviç (2010) *Mısır Güvercini* (çev.Yaşar Avunç). İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Leroy-Beaulieu, Anatole (1876). Les Réformes de la Turquie, La Politique Russe et le Panslavisme. *Revue des Deux Mondes,* XLVI (18). 508 –537.

Lhéritier, Michel (1924). Le Traité d'Alliance Secret Entre la Grèce et la Serbie (1867-1868). *Revue des études Napolléoniennes*. XXIII, 133-141.

Lisovoy, Nikolay Nikolayeviç (2006). *Russkoe Duhovnoe i Politiçeskoe Prisutstvie v Svyatoy Zemle i Na Blijnem Vostoke v XIX-Naçale XX. veka*. Moskova: İndrik.

Loftus, Lord Augustus (1894) *The Diplomatic Reminiscences of Lord Augustus Loftus 1862-1879*. II vols., London: Cassell and Company Ltd.

Lukashevich, Stephen (1967). *Konstantin Leontev, 1831-1891, A Study in Russian Heroic Vitalism*. New York: Pageant Press.

MacKenzie, David (1964). Panslavism in Practice: Cherniaev in Serbia (1876). *The Journal of Modern History*, XXXVI (3), 279-297.

MacKenzie, David (1974). *The Lion of Taşkent, The Career of General M.G.Cherniaev*. USA: University of Georgia Press.

MacKenzie, David (1974a). Turkestan's Significance to Russia (1850-1917). *Russian Review,* XXXIII (2), 167-188.

MacKenzie, David (1979). Russian Views of the Eastern Crisis, 1875-1878. *East European Quarterly*, XIII (1), 1-24.

MacKenzie, David (1985). *Ilija Garasanin, Balkan Bismarck*. New York: Boulder, East European Monographs.

MacKenzie, David (1993). Russia's Balkan Policies under Alexander II, 1855-1881. *Imperial Russian Foreing Policy*, Hugh Ragsdale (ed.). USA: Woodrow Wilson Center Press and Cambridge University Press, 219-246.

MacKenzie, David (1996). *Serbs and Russians*. New York: Boulder, East European Monographs.

MacKenzie, David (2002). *Count N.P. Ignat'ev: The Father of Lies?*. New York: Boulder, East European Monographs.

MacKenzie, David (2006). *Jovan Ristic: Outstanding Serbian Statesman*. New York: Boulder, East European Monographs.

MacKenzie, David (2006a). Jovan Marinoviç, Serbia's Outstanding European Diplomat, 1821-93. *Serbian Studies,* XX(1), 15-32.

Mahmud Nedim (1327). *Ayine ve Hasbıhâl*. İstanbul: Karabet Matbaası.

Mahmud Celaleddin Paşa (1326). *Mirât-ı Hakikat*. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye.

Makarova, İ.F. (2010). *Bolgarı i Tanzimat*. Moskova: URSS

Markova, Zina (1983). Russia and the Bulgarian-Greek Church Question in the Seventies of the 19th Century. *Etudes Historiques, A L'Occasion du IX-éme Congres Internationa des Etudes Slaves, Kiev 1983*, XI, Sofya: Edition de l'Academie Bulgare des Sciences,159-197.

Markova, Zina (1985). The Church Question in the Bulgarian National Revolution. *Bulgarian Historical Review*, XIII (3), 38-51.

Markova, Zina (1988) Bulgarian Exarchate, 1870-1879. *Bulgarian Historical Review*, XVI (4), 39-54.

Marsh, Peter (1972). Lord Salisbury and the Ottoman Massacres, *Journal of British Studies*. XI (2), 63-83.

Martens, F. (1873). *O konsulah i konsulskoy yurisdiktsii na Vostoke.* St.Peterburg: Tipografiya putey soobşeniya.

Mazdrakova-Cavdarova, O. (1996). The Political Struggle of the Bulgarian People for Legitimate Representation (1840s-1860s). *Études balkaniques*, 1-2, 58-79; 65-85.

Meininger, Thomas A. (1970). *Ignatiev and the Eastablishment of the Bulgarian Exarchate, 1864-1872, A Study in Personal Diplomacy*. Madison: University of Wisconsin Press.

Meininger, Thomas A. (1987). *The Formation of a Nationalist Bulgarian Intelligentsia 1835-1878* (A Garland Series of Outstanding Dissertations). New York & London: Garland Publishing, Inc.

Menning, Bruce W. (1992). *Bayonets Before Bullets, The Imperial Russian Army 1861-1914*. Bloomington: Indiana University Press.

Merder, Arthur J. British Naval Policy in 1878. *The Journal of Modern History*, XII (3), 367-373.

Merinescu, Beatrice (1983). *Romanian-British Political Relations 1848-1877.* Bibliotheca Historica Romaniae Studies: Bükreş.

Michalopoulos, Giorgos (2009). Greek Historiography and the Establishment of the Bulgarian Exarchate. *Greece in the Balkans.* Othon Anastasakis-Dimitar, Bechev-Nicholas Vrousalis (ed.). Cambridge: Cambridge Scholar Publishing, 30-43.

Millman, Richard (1979). *Britain and the Eastern Question 1875-1878*. Oxford: Clarendon Press.

Milojkoviç-Djuriç**,** Jelena (1994*). Panslavism and National Identity in Russia and in the Balkans 1830-1880, Images of the Self and Others*. New York: Boulder, East European Monographs.

Milojkoviç-Djuriç**,** Jelena (2002). *The Eastern Question and the Voices of Reason: Austria-Hungary, Russia and the Balkan States 1875-1908*. New York: Boulder, East European Monographs.

Midhat Pasha (1878). The Past, Present and Future of Turkey. *Nineteenth Century*. c. III, 981-993.

Milyutin, Dmitriy Alekseyeviç (2005). *Vospominaniya General-Feldmarşala Grafa Dmitriya Alekseyeviça Milyutina 1865-1867*. L.G. Zaharova (haz.), Moskova: Rosspen.

Milyutin, Dmitriy Alekseyeviç (2006). *Vospominaniya General-Feldmarşala Grafa Dmitriya Alekseyeviça Milyutina 1868-Naçalo 1873.* L.G. Zaharova (haz.). Moskova: Rosspen.

Milyutin, Dmitriy Alekseyeviç (2008). *Dnevnik General-Feldmarşala Grafa Dmitriya Alekseyeviça Milyutina 1873-1875.* L.G. Zaharova (haz.). Moskova: Rosspen.

Milyutin, Dmitriy Alekseyeviç (2009). *Dnevnik General-Feldmarşala Grafa Dmitriya Alekseyeviça Milyutina 1876-1878*. L.G.Zaharova (haz.). Moskova: Rosspen.

Morawitz, Charles (1902). *Les Finances de la Turquie*. Paris: Guillaumin.

Mordtmann, Andreas David (1999). *İstanbul ve Yeni Osmanlılar: Siyasi, Sosyal ve Biyografik Manzaralar,* c. 1-2 (çev. Gertraude Habermann-Songu). İstanbul: Pera Yayıncılık ve Kitapçılık A.Ş.

Mosse, W.E. (1963). *The Rise and Fall of the Crimean System 1855-1871, The Story of a Peace Settlement*. London: MacMillan&Co Ltd.

Mosse, W.E. (1960). England, Russia and the Romanian Revolution of 1866. *The Slavonic and East European Review,* 89 (92), 73-94.

Mosse, W.E. (1954). Russia and the Levant 1856-1862: Grand Duke Constantine Nikolaevich and the Russian Steam Navigation Company. *Journal of Modern History*, XXVI (1), 39-48.

Mostras, C. (1873). *Dictionnaire Géographique de l'Empire Ottoman*. St.Petersburg: Académie Impériale des Sciences.

Munro-Butler-Johnstone H.A. (1875). *The Eastern Question* (Reprinted from the Pall Mall Gazete), London.

Munro-Butler-Johnstone H.A. (1876). *Bulgarian Horrors and the Question of the East, A Letter Adressed to The Right Hon.W.E.Gladstone*, London.

Oçerk istorii ministerstva inostrannıh del 1802-1902, S-Peterburg 1902.

Namık Kemal (2005). *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri, Bütün Makaleleri* 1, Nergiz Yılmaz Aydoğdu, İsmail Kara (haz.). İstanbul, Dergâh Yayınları.

Narışkin, A.A. (1909). Vstupitelnoe slovo na torjestvennom sobranii pamyati gf. N.P.İgnatyeva. *Pamyati Grafa N.P. İgnatyeva*. St.Petersburg: Tipografiya V.D.Smirnova, 3-6.

Naroçnitskaya L.İ. (1989). *Rossiya i otmena neytralizatsii Çernogo morya 1856-1871, k istorii Vostpçnogo voprosa*. Moskova: Nauka.

Nelidov, A. (1915). Souvenirs d'avant et d'après de la Gùerre de 1877. *Revue des Deux Mondes,* XXVII, XXVIII, XX. 302-340, 231-278, 231-271.

Nelidov, A. (1931a). "Zapiska A.İ.Nelidova 1882 godu o zanyatii prolivov", *Krasniy arhiv*, No 3 (46), ss.179-187;

Nelidov, A. (1931). Proekt zahvata Bosfora v 1896 godu. *Krasnyi arhiv,* 4-5 (47-48), 57-69.

Nelidov, A. (1931a). "Zapiska A.İ.Nelidova 1882 godu o zanyatii prolivov", *Krasniy arhiv*, No 3 (46), ss.179-187.

Nikitin, Sergey A. (1960). *Slavyanskie Komitetı v Rossii v 1858-1876 godah*. Moskova: İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta.

Nikitin, Sergey A. (1947). Diplomatiçeskie otnoşeniya Rossii s yujnımi slavyanami c 60-h godah XIX veka. *Slavyanskiy sbornik 1947*, 262-290.

Nikitin, Sergey A. (1956). Podlojnıye dokumentı o russkoy politike na Balkanah v 70-e gg. XIX veka. *İzvestiya Akademi Nauk SSR (Seriya istorii i filosofii*), III (1), 87-91.

Nikitin, Sergey A. (1963). Russkaya diplomatiya i natsionalnoe dvijenie yujnıh slavyan v 50-70 godı XIX. veka. *İstoriya, Folklor, İskusstvo Slavyanskih Narodov V Mejdunarodnoy s'yezd slavistov (Sofiya, Sentyabr 1963)*. Moskova: Akademi Nauk SSSR, 159-186.

Nikolskaya, A.A. (1961). Bolgarskie revolyutsionnıe proklamatsii 60-h godov XIX veka. *Slavyanskiy Arhiv, sbornik statey i materialov*. Moskova: İzdatelstvo Akademi Nauk SSSR, 10-29.

Nikonov, M., (1869). *Spravoçnaya kniga dilya doljnostnıh list tsentralnıh i zagraniçnih ustanovlenii MİD.* St.Peterburg: Tipografiya Retgera i Şneydera.

Oçak, İ.D. (1957). İz istorii russko-serbskih revolyutsionnıh svyazey v 80-h godah XIX v. (Svyazi serbskoy uçaşeysa mologeji s russkim revolyutsionnım dvijeniem). *Obşestvenno-politiçeskie i kulturnıe svyazi narodov SSSR i Yugoslavii*, Moskova.

Oçak, İ.D., Poplıko, D.F. (1961). Novıe dannıe o svyazyax serbskogo revolyutsionera V.Pelagiça s Rossiyey vo vtoroy polovine 60-h godov XIX veka. *Slavyanskiy Arhiv, sbornik statey i materialov*. Moskova: İzdatelstvo Akademi Nauk SSSR, 161-199.

Onu, Alexander (1931-1932). The Memoirs of Count N.Ignatyev I-II-III. *Slavonic and East European Review*. 10-11, 386-407; 627-640; 108-125.

Onu, Alexander (1932). Graf Nikolay Pavloviç İgnatyev i Vneşnyaya Politika Rossii. *Trudı V-go syezda russkih akademiçeskih organizatsii za granitsey v Sofi 14-21 sentyabrya 1930 goda*, I, Sofya, 405-436.

Özkan, Ayşe (2011). *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Pakalın, Mehmet Zeki (1940-48). *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*, 5 cilt, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.

Parensov, P.D. (1909). Graf N.P.İgnatyev kak russkiy i slavyanskiy deyatel. *Pamyati Grafa N.P. İgnatyeva*. St.Petersburg: Tipografiya V.D.Smirnova, 19-32.

Petrov, Milen V. (2006). *Tanzimat for the Countryside: Midhat Paşa and the Vilayet of Danube, 1864-1868*, Yayımlanmamış Ph.D, Princeton University, New Jersey.

Petrovich, Mihail Boro (1966). *The Emergence of Russian Panslavism 1856-1870*. New York&London: Columbia University Press.

Petrovich, Mihail Boro (1979). Eugene Schuyler and Bulgaria 1876-1878. *Bulgarian Historical Review*, 1, 51-69.

Pınar, Hayrettin (2012a). *Tanzimat Döneminde İktidarın Sınırları, Babıâli ve Hıdiv İsmail*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Pınar, Hayrettin (2012). Osmanlı-Yunan Krizi ve 1869 Paris Konferansı, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 16, 133-172.

Pınar, Hayrettin (2008). Diplomasi ile Siyasetin Birlikteliği: Girit İsyanı ve Alî Paşa. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 1-22.

Pınar, Hayrettin (2007). *Devlet ve Siyaset Adamı Olarak Mehmed Emin Âli Paşa (1815-1871)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Pipes, Richard E. (1967). Domestic Politics and Foreign Affairs. *Russian Foreing Policy, Essays in Historical Perspective*. Ivo J. Lederer (ed.). New Haven: Yale University Press,145-170.

Polenov, Vasiliy A. (1880). Obozrenie prejniago i nıyneşniago sostoyaniya *MİD*. *Sbornik imperatorskogo Russkogo istoriçeskogo obşestva* II, St.Petersburg: Tipografiya vtorago otdeleniya sobstvennoy E.İ.V. Kantselyariya, 163-196.

Politis Athanase G. (1931). *Un Projet d'Alliance entre l'Égypt et la Grèce en 1867*. Le Caire: Société Royale de Géographie d'Égypt.

Polonskaya, L.P. (1997). Mejdu Stsilloy i Haribdoy, Problema Rossiya-Vostok-Zapad vo vtoroy polovine XIX veka: K.Leontev-İ.Uhtomskiy-Vl.Solovyev. *Moskovskoe Vostokovedenie, oçerki, issledovaniya, razrabotki*. Moskova, 271-285.

Polunov, Alexander Yureviç (2005). *Russia in the Nineteenth Century, Autocracy, Reform, and Social Change 1814-1914*, (çev. Marshall S. Shatz). New York&London: M.E.Sharpe.

Popov, Nil (1871, 1872). *İz iztorii Slavyanskogo Blagotvoritelnogo Komiteta v Moskve*, 1-2, Universitetskaya Tipografiya: Moskova.

Popov, A. (1935). Nastuplenie tsarskoi Rossii na Balkanah, Vostoçnıy Vopros do Russko-Ruretskoy Voynı 1877-1878. *Avantiury russkogo tsarizma v Bolgarii: sbornik dokumentov*. P.P. Pavloviç (ed.). Moskova: Ogiz, 177-225.

Prokesch-Osten, Anton Von (1880). Erinnerungen aus den Jahren 1870 und 1871. Aus den hinterlassenen Papieren des k.k. Botschafters Grafen von Prokesch-Osten. *Deutsche Revue über das gesammte nationale Leben der Gegenwart*. Richard Fleischer (ed.). IV (3), 11-21.

Przewlocki, Felicien (1892). *L'Europe et le Panslavisme*. Sofia: Typo-Litographie B.Silber.

Quested, R.K.I. (1968). *The Expansion of Russia in East Asia 1857-1860*. Singapore: University of Malaya Press.

Rabow-Edling, Susan (2007). *Slavophile Thought and the Politics of Cultural Nationalism.* New York: State University of New York Press.

Radeff, Hon. S. (1927). The Serbo-Bulgarian Agreement of 1867 for A Yougoslav Federation. *Pages from Bulgaria's Life Year Book for 1924-1927*. New York: The Bulgarian Student Association, 21-31.

Radowitz, Joseph Maria v. (1925). *Aufzeichnungen und Erinnerungen aus dem Leben des Botschafters Joseph Maria von Radowitz I (1839-1877),* Haja Holborn (haz.). Berlin und Leipzig: Anstalt Stutgart Deutsche Verlags.

Raschdau D. (haz.) (1908). Aus dem Politischen Nachlaß des Unterstaatssekretärs Dr. Busch. *Deutsche Rundschau,* 137, 368-405.

Ravenstein, Ernest George (1861). *The Russians on the Amur; Its Discovery, Conquest and Colonisation*. London: Trübner and Co.

Reutern, V.G., Kulomzin, A.N. (1910). M.H.Reutern: Biografiçeskiy oçerk. *Russkaya Starina*, 143, 39-55.

Rieber, Alfred J. (1966). *The Politics of Autocracy, Letters of Alexander II to Prince A.I.Bariatinskii 1857-1864*. Paris: Mauton&Co.

Ritchie, Galen Blaine (1970). *The Asiatic Department During the Reign of Alexander II, 1855-1881,* Yayımlanmamış Ph.D., Columbia University, New York.

Riker, T.W. (1971). *The Making of Roumania,* New York: Arno Press&The New York Times.

Rodogno, Davide (2012). *Against Massacre, Humanitarian Interventions in the Ottoman Empire 1815-1914, The Emergence of a European Concept and International Practice*. New Jersey: Princeton University Press.

Roudometof, Victor (2001). *Nationalism, Globalization and Orthodoxy, The Social Origins of Ethnic Conflict in the Balkans*. USA: Greewood Press.

Roudometof, Victor (2002). *Collective Memory, National Identitity, and Ethnic Conflict, Greece, Bulgaria and the Macedonian Question*, London: Preager.

Rumbolt, Horace (1902). *Recollections of A Diplomatist*, 2 vols., London: Edward Arnold.

Rupp, George Hoover (1976). *A Wavering Friendship: Russia and Austria 1876-1878*. Philadelphia: Porcupine Press.

Safranova, Yelena Viktorovna (1996). *Nayden Gerov i Rossiya*. Yayımlanmamış Dissertatsiya Kandidatskaya Dissertatsiya, Voronejskiy Pedagogiçeskiy Universitet, Voronej.

Sağlam, Mehmet Hakan (2007). *Osmanlı Devleti'nde Moratoryum 1875-1881, Rüsûm-ı Sitte'den Düyûn-ı Umumiyye'ye*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Sarkısyanz, Emanuel (1975). Russian Imperialism Reconsidered. *Russian Imperialism from Ivan the Great to the Revolution*. Taras Hunczak (ed.). New Jersey: Rutgers University Press, 45-81.

Sarova, Krumka (1975). Svetozar Markoviç (1846-1875), A L'occasion du centenaire de sa mort. *Études balkaniques*, 2, 14-20.

Schach, Katherine Marie (1974). *Russian Foreign Policy Under Prince Alexander M.Gorchakov: The Diplomatic Game Plan Versus Austria 1856-1873*. Yayımlanmamış Ph.D, The University of Nebraska, Lincoln.

Schmitt, Carl (2009). Kara ve Deniz. *Tarih ve Siyaset Üzerine İki Deneme*, (çev. Gültekin Yıldız). İstanbul: Paradigma Yayınları, 47-150.

Schuyler, Eugene - Coleman, Marion Moore (1947). Eugene Schuyler: Diplomat Extraordinary from the United States to Russia 1867-1876. *Russian Review*, VII (1), 33-48.

Senkeviç, İ.G. (1970). *Rossiya i Kritskoe Vosstanie 1866-1869*. Moskova: İzdatelstvo Nauka.

Senkeviç, İ.G. (1965). *Albaniya v period Vostoçnogo krizisa (1875-1881 gg.)*. Moskova: Nauka.

Senkeviç, İ.G. (1969). İz istorii Albanskogo osvoboditelnogo dvijeniya v 1866-1869 gg. (Po Materialam Sovetsih Arhivov). *Actes du Premier Congres International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Europeennes IV Histoire (XVIIIe-XIXss)*, Sofya: Editions de l'Académie Bulgare des Sciences, 111-119.

Sergeyev, E.Yu (2012). *Bolşaya igra: 1856-1907, mifı i realii rossiisko-britanskih otnoşeniy c Tsentralnoy i Vostoçnoy Azii*. Moskova: Tovarişestvo nauçnıh izdaniy KMK.

Seton-Watson, R.W. (1971). *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question, A Study in Diplomacy and Party Politics*. USA: Frank Cass And Co. Ltd.

Seton-Watson, R.W. (1930). Russian Commitments in the Bosnian Question and an Early Project of Annexation. *The Slavonic and East European Review*, VIII (24), 578-588.

Sinno, Abdel-Raouf (1988). Pan-Slawismus und Pan-Orthodoxie als Instrumente der russischen Politik im Osmanischen Reich", *Die Welt des Islams*, XXVIII (1/4), 537-558.

Skalon, D.A. (1881). *Puteşestvie po Vostoku i Svyatoy Zemle v Svite Velikogo Knyazya Nikolaya Nikolayeviça v 1872 godu*. St.Peterburg: Peçatano v ekspeditsii zagotovleniya gosudarstvennıh bumag.

Slusser, Robert M. (1967). The Role of the Foreign Ministry. *Russian Foreing Policy, Essays in Historical Perspective*, Ivo J. Lederer (ed.). New Haven: Yale University Press, 197-240.

Smirnov, V.D. (1878). "Ofitsialnaya Turtsiya v litsah"*, Vestnik Evropı*, No 1, ss.275-311; No 2, ss.600-629.

Solovyov, Yu.Ya. (1959). *Vosmopinaniya diplomata 1893-1922*. Moskova: Sotsialno-ekonomiçeskoy literaturı.

Sotiroviç, Vladisval B. (2008). Serbia's Diplomatic Preparations for he Creation of the First Balkan Alliance, 1861-64. *Serbian Studies*, XXII (1), 65-82.

Splidsboel-Hansen, Flemming (2002). Past and Future Meet: Aleksandr Gorchakov and Russian Foreing Policy. *Europe-Asia Studies*, 54 (3), 377-396.

Stavrianos, L.S. (1964). *Balkan Federation, A History of the Movement Toward Balkan Unity in Modern Times.* Connecticut: Archon Books.

Stavrianos, L.S. (1939). L'Institution de l'Exarcat Bulgare, Son Influence sur les Relations Interbalkanique. *Les Balkans*, IX, 56-69.

Stavrou, Theofanis George (1963). *Russian Interests in Palestine 1882-1914, A Study of Religious and Educational Enterprise*. Thessaloniki: Institut for Balkan Studies.

Stead, William Thomas (1888). *Truth Abouth of Russia.* London: Cassel&Company.

Stead, William Thomas (1909). *The M.P. for Russia: Reminiscences & Correspondence of Madame Olga Novikoff*. 2 vols, London: Andrew Melrose.

Stillman, William J. (1874). *The Cretan Insurrection of 1866-7-8*. New York: Henry Holt and Company.

Stillman, William J. (1877). *Herzegovina and the Late Uprising, the Causes of the Latter and the Remedies.* London: Longmans, Gren, And Co.

Stoianovich, Traian (1959). The Pattern of Serbian Intellectual Evolution, 1830-1880, *Comparative Studies in Society and History*, I (3), 242-272.

Storojuk, V.P. (1965). Polskaya Emigratsiya v Rumınii i Vosstanie 1863 goda (po materialam doneseniy diplomatiçeskih predstaviteley Rossii). *Uçyonnie zapiski İnstituta Slavyanovedeniya. XXIX (Osvoboditelnoe dvijenie zapadnıh i yujnıh Slavyan XIX-XX.vv.).* Moskova: Nauka, 77-89.

Strakhovsky, Leonid I. (1957). “General Count N.P.Ignatiev and the Pan-Slav Movement”, *Journal of Central European Affairs*, XVII (3), ss. 223-235.

Sturdza, Mihai Dimitri (1971). La Russie et la Désunion des Principautés Roumaines 1864-1866. *Cahiers du monde russe et soviétique,* XII (3), 247-285

Sumner, Benedict H. (1937). *Russia and The Balkans 1870-1880*. Oxford: Clarendon Press.

Sumner, Benedict H. (1932-1933) Ignatyev at Constantinople 1864-1874 I-II. *Slavonic and East European Review*, 11, 341-353; 536-571.

Sumner, Benedict H. (1934). Lord Augustus Loftus and the Eastern Crisis of 1875-1878. *Cambridge Historical Journal*, IV(3), 283-295.

Sumner, Benedict H. (1935) Russia and Panslavism in the Eighteen-Seventies. *Transactions of the Royal Historical Society* (4th series) XVIII, 25-52.

Şatohina, E.M. (1972). K voprosu o sotsialno-ekonomiçeskom polojenii i natsionalno-osvoboditelnoy borbe bolgarskogo naroda v 60-e godı XIX veka. *Slavyanie i Rossiya (k 70-letiyu so dnya rojdeniya S.A.Nikitina)*. Moskova: Nauka, 137-148.

Şebunin, A.N. (1926). *Rossiya na Blijnem Vostoke*, Leningrad: İzdatelstvo "Kubuç".

Şemyakin, A.L. (2007). *Smert grafa Vronskogo*. St.Petersburg, Aleteyya.

Şilov, D.N. (2001). *Gosudarstvennıe diyateli Rossiiskoy imperii. Glavı vısşih i tsentralnıh uçrejdeniy 1802-1917: Biobibliografiçeskiy slovar*. St.Petersburg: İzdatelstvo Dimitriy Bulanin.

Şimşir, Bilal (1986). Midhat Paşa'nın İkinci Sadrazamlığı ve İngiltere. *Uluslararası Midhat Paşa Semineri, Bildiriler ve Tartışmalar, Edirne 8-10 Mayıs 1984.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 237-340.

Şneyerson, L.M. (1984). *Na Pereputye Evropeyskoy Politiki: Avstro-russko-germanskie otnoşeniya 1871-1875 gg.*, Minsk: İzdatelstvo Universitetskoe.

Taffs, Winifred (1930). Conversations Between Lord Odo Russell and Andrassy, Bismarck and Gorchakov in September 1872. *The Slavonic and East European Review,* VIII (24), 701-707.

Tatişev, Sergey S. (1903, 1911). *İmperator Aleksandr II, Ego jizn i tsarstvovanie* I-II, St.Petersburg: İzdanie A.S.Suvorina.

Tatişev, Sergey S. (2010). *İstoriya Russkoy diplomatii*. Moskova: Eksmo.

Tatsios, Theodore George (1984). *The Megali Idea and the Grek-Turkish War of 1897: The Impact of the Cretan Problem on Grek Irredentism 1866-1897*. New York: Boulder, East European Monographs.

Taylor, A.J.P. (1954). *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*. Oxford: Clarendon Press.

Temperley, Harold (1935). New Light on Russia's Policy in Rgeard to the Eastern Question (1876-1878). *Contemporary Review*, 148, 554-561.

Teplov, V. (1891). *Russkiye predstaviteli v tsargrade 1496-1891 (istoriçeskiy oçerk)*. S-Petersburg: Tipografiya A.S.Suvorina.

Teplov, V. (1897). *Smutnoe Vremya i Dvortsovnıy Perevorot v Konstantinopole*. St.Peterburg: İzdanie Krunislena Gorutsa.

Thaden, Edward C. (1964). *Conservative Nationalism in Nineteenth-Century Russia*. Seattle: University of Washington Press.

Todorov, Nikolaj (1976). L'Insurrection D'Avril et sa Place dans la Crise D'Orient (1875-1878). *Études balkaniques*, 1, 5-15.

Todorov, Nikolaj (1977). The Russo-Turkish War of 1877-1878 and Bulgaria's Liberation, *Études balkaniques*, 4, 34-40.

Tolstıh, Anton Pavloviç (2005). *Gosudarstvenno-diplomatiçeskaya deyatelnost N.P.İgnatyeva v 1856-1878 gg.* Yayımlanmamış Dissertatsiya kandidat istoriçeskih nauk. Rossiyskiy gosudarstvennıy sotsialnıy universitet, Moskova.

Torunoğlu, Berke (2012). *Murder in Salonika: A Tale of Apostasy and International Crisis*. İstanbul: Libra Yayıncılık.

Trajkov, Vaselin (1976). L'Insurrection D'Avril 1876 en Bulgarie et Les Peuples Balkaniques. *Études balkaniques*, 1, 16-41.

Trubetzkoi, Grégoire (Prince) (1907). La Politique Russe en Orient, Le Schisme Bulgare, 1854-1872. *Revue d'Histoire Diplomatique, publiée par les Soins de la Société d'Histoire Diplomatique*, XXI (2-3), 161-198, 394-426.

Trubetzkoi, Grégoire (1909). Les Préliminaires de la Conférence de Londres. *Revue d'Histoire Diplomatique publiée par les Soins de la Société d'Histoire Diplomatique*, XXIII, 108-138; 271-280; 360-396.

Trubetskoy, Grigoriy (Kneaz) (1902). Rossiya i vselenskaya patriarhiya posle krımskoy voynı 1856-1860 gg. –Po neizdannım materialam, VIII-IX, *Vestnik Evropı*, 469-507.

Tokay, Gül (2011). A Reassessment of the Macedonian Question 1878-1908", *War and Diplomacy, The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin*, (ed. M.Hakan Yavuz), Salt Lake City: The University of Utah Press, ss.253-269.

Trivanovitch, Vaso (1931). Serbia, Russia, and Austria during the Rule of Milan Obrenovich, 1868-1878. *The Journal of Modern History*, III (3), 414-440.

Tsiang, T.S. (1929). China, England and Russia in 1860. *Cambridge Historical Journal*, III (1), 115-121.

Tukin, Cemal (1999). *Boğazlar Meselesi*. İstanbul: Pan Yayınları.

Türkgeldi, Ali Fuad (1987). *Mesâil-i Mühime-i Siyâsiye*, c.I. Bekir Sıtkı Baykal (haz.). Ankara: TTK.

Türkgeldi, Ali Fuad (2012). *Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiyye*. Hayrettin Pınar, Fatih Yeşil (haz.). İstanbul: Kitabevi.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1987). *Midhat ve Rüştü Paşaların Tevkiflerine Dâir Vesikalar*. Ankara: TTK.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (2000). *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*. Ankara: TTK.

Valuyev, P.A. (1961). *Dnevnik P.A. Valuyeva Ministra Vnutrennıh Del 1865-1876 gg.*, II, Moskova: İzdatelstvo Akademi Nauk SSSR.

Vasilyeviç, Nigalatiy Mihail (2009). *Perspektivı serbsko-russkogo voennogo sotrudniçestva v 60-e-naç. 70-h gg. XIX veka.* Yayımlanmamış Dissertatsiya kandidata istoriçeskih nauk, Moskovskiy Gosudarstvennıy Universitet, Moskova.

Velichi, Constantin N. (1979). *La Roumanie et le Movement Révolutionnaire Bulgare de libération Nationale (1850-1878)*. Bükreş: Bibliotheca Historica Romaniae.

Velichi, Constantin N. (1969). La Roumanie et les Mouvements Nationaux des Balkans (1840-1877). *Actes du Premier Congres International des Etudes*

Balkaniques et Sud-Est Europeennes IV Histoire (XVIIIe-XIXss). Sofya: Editions de l'Académie Bulgare des Sciences, 301-310.

Vısşie i tsentralnıe gosudarstvennıe uçrejdeniya Rossii 1801-1917. IV, St.Petersburg: Nauka 2004.

Vinogradov, K.B. (1991). *Mirovaya Politika 60-80 godov XIX, Sobıtiya i Lyudi*. Leningrad: İzdatelstvo Leningradskogo Universiteta.

Vinogradov, V.N. (1961). *Rossiya i obyedineniye ruminskih knyajestv*. Moskova: Nauka.

Vinogradov, V.N. (ed.) (1986). *Mejdunarodnıe Otnoşeniya na Balkanah 1856-1878 gg.* Nauka: Moskova.

Vinogradov, V.N. (2003). Knyaz A.M.Gorçakov-Ministr i Vitse-Kantsler. *Novaya i Noveyşaya İstoriya*, 2, 172-196.

Vinogradov, V.N. (2005). *Balkanskaya Epopeya Kinyazya A.M.Gorçakova*. Moskova: Nauka.

Vinogradov, V.N. (2010). *Dvuglavnıy Rossiyskiy Orel na Balkanah 1683-1914*. Moskova: Indrik.

Volovnikov, Vladimir Grigoryeviç (2004). *Vklad v İzuçenie Vostoka Diplomatiçeskogo Vedomstva Rossiyskoy İmperii v XVIII-naçale XX veka*. Yayımlanmamış Dissertatsiya kandidata istoriçeskih nauk, İnstitut Vostokovedeniya RAN, Moskova.

Volodarsky, Mihail (1983). Persia and the Great Powers, 1856-1869. *Middle Eastern Studies*, XIX(1), 75-92.

Vovchenko, Denis (2012). Modernizing Orthodoxy: Russia and the Christian East (1856-1914). *Journal of the History of Ideas*, 73 (2), 295-317.

Walicki, Andrzej (1989). *The Slavophile Controversy*, *History of a Conservative Utopia in Nineteenth-Century Russian Thought*. Indiana: University of Notre Dame Press.

Walicki, Andrzej (2009). *Rus Düşünce Tarihi, Aydınlanma'dan Marksizme* (çev. Alâeddin Şenel) İstanbul: İletişim Yayınları.

Wellesley, F.A. (1905). *With the Russians in Peace and War*, *Recollections of A Military Attaché*. London: Eveleigh Nash.

Yakunin, V.İ., Zelenyev E.İ., Zelenyeva İ.V., (2008). *Rossiyskaya şkola geopolitiki*,St.Petersburg: İzdatelstvo S-Peterburgskogo Universiteta.

Yaney, George L. (1973*). The Systematizaton of Russian Government, Social Evolution in the Domestic Administration of Imperial Russia, 1711-1905.* Chicago: University of Illinois Press.

Yazıcı, Gözde (2009). *Midhat Paşa (1822-1884)'s Policies versus N.P.Ignatiev (1832-1908)'s Pan-Slav Mission*. Yayımlanmamış Master of Arts, Central European University, Budapeşte.

Yıldırım, Nuran (1994). Rus Hastanesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Yotsov, Dimitri (1939). *Graf İgnatiev i naşeto osvobojdeniye (diplomatiçeska studiya po liçnata arhiva na grafa),* Sofya.

Zablotskiy-Desyatovskiy A.O. (1882*). Graf P.D.Kiselev i ego vremya* III, St.Petersburg: Tipografiya M.M.Stasiuleviça.

Zaharia, Edgar Anthony (1984). *Luiben Karavelov: Bulgarian Apostle of Balkan Federation*. Yayımlanmamış Ph.D., The University of Arizona, Arizona.

Zalesov, N.G. (1871). Posolstvo v Hivu i Buharu polkovnika İgnatyeva v 1858 goda. *Russkiy Vestnik*, 91 (2-3), 421-475; 42-83.

Zarifi, Yorgo (2005). *Hatıralarım* (çev. Karin Skotiniyadis). İstanbul: Literatür Yayınları.

Zayonçovskiy, P.A. (1964). *Krizis Samoderjaviya na Rubeje 1870-1880-h godov*. Moskova: İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta.

Zelenyev, E.İ. (2003). *Gosudarstvennoe Upravlenie, Sudebnaya Sistema i Armiya v Egipete i Sirii (XVI-naçalo XX veka*). St.Petersburg: İzdatelstvo S-Peterburgskogo Universiteta.

Zenskovsky, V.V. (1927). The Slavophil Idea Re-Stated. *The Slavonic Review*, VI (17), 302-310.

Zuyeva, N.V., E.M.Şatohina, (1982). İz istoii balkanskoy politiki Rossii 1856-1867 gg. *Balkanskiye İssledovaniya vıp.8, Balkanskiye Narodı i Evropeyskiye Pravitelstva v XVII-naçale XX v. (dokumentı i isledovaniya.* Moskova: Nauka.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyası: Özhan KAPICI
Doğum Yeri ve Tarihi: İstanbul, 01.11.1981

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi: H.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü (1999-2003)
Yüksek Lisans Öğrenimi: H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı (2003-2006)
Bildiği Yabancı Diller: İngilizce, Rusça, Fransızca

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar: Başkent Üniversitesi, ATAMER (2004-2007)
Hacettepe Üniversitesi, A.İ.İ.T. Enstitüsü (2007- devam ediyor)

İletişim Bilgileri

ozhank@hacettepe.edu.tr
0312 2976870/ 129

Tarih

26.08.2013